

Nupela Testamen long tokples Mangga Buang long Niugini

Mangga Buang New Testament

This Bible is copyrighted by Wycliffe Bible Translators (Wycliffe.org) and is printed with permission by the Digital Bible Society (dbs.org) for non-commercial use.

This Bible is available for free download in a variety of digital formats at dbs.org/bibles.

Matai.....	4
Maak.....	42
Luk.....	64
Jon.....	103
Sinaale.....	131
Lom.....	164
1 Kolint.....	182
2 Kolint.....	199
Galata.....	211
Epesas.....	218
Pilipai.....	224
Kolosi.....	228
1 Tesalonika.....	232
2 Tesalonika.....	236
1 Timoti.....	238
2 Timoti.....	243
Titus.....	247
Pilemon.....	250
Hibluu-to.....	251
Jems.....	265
1 Pita.....	270
2 Pita.....	275
1 Jon.....	278
2 Jon.....	283
3 Jon.....	284
Jut.....	285
Taato Langaah.....	287

Matai

Yesu Kalisi-te danggakook-anjo (Luk 3:23-28)

1 * o 1:1 1Kro 17:11; Jen 22:18*Hil sen Yesu Kalisi pumak sil-ato ond haalend-anjo. Yesuu-ju ond Devit-ate hil vu taamusin ti, de Devit ond Abalaam-ate hil vu taamusin ti.

² Abalaam hako noow Isak, tonde Isak hako Yaakop, tonde Yaakop hako Yuda-so halindin, ³ * o 1:3 Jen 38:29-30; Rut 4:18-22*tonde Yuda hako Peles ayuuh Sila, yuuhate tangganaan Tema, tonde Peles hako noow Heslon, tonde Heslon hako noow Lam, ⁴ de Lam hako noow Aminadap, tonde Aminadap hako noow Naason, tonde Naason hako Salmon, ⁵ * o 1:5 Rut 4:13-17*de Salmon hako Boas sen tangganaan Lehapat, tonde Boas hako Obet sen tangganaan Lut-ato, tonde Obet hako noow Jesi, ⁶ * o 1:6 2 Sml 12:24*tonde Jesi hako noow Devit sen tu omaaho lulemak-ato.

Tonde Devit hako noow Solomon, tonde Solomon tangganaan-anju ond Ulia vane bôôy. ⁷ * o 1:7-10 1Kro 3:10-16*Tonde Solomon hako noow Liaboam, Liaboam hako Abaisa, Abaisa hako Esa, ⁸ tonde Esa hako noow Yosapat, de Yosapat hako Jolam, Jolam hako Usia, ⁹ Usia hako Jotam, Jotam hako Ehas, Ehas hako Hesehia, ¹⁰ tonde Hesehia hako Manase, de Manase hako Amos, Amos hako Yosia, ¹¹ * o 1:11 2King 24:12-16; 2Kro 36:10; Jer 27:20*tonde Yosia hako Jekonaia-so halindin, tonde hôôk busin-anju hil Babilon landuuh hil Islel-ambe lako sil-ambe lala dando Babilon.

¹² * o 1:12 Esra 3:2*Lala dando taaku Babilon lung la, tonde Jekonaia hako Sialtiel, de Sialtiel hako Selababel, ¹³ Selababel hako Abaiat, Abaiat hako Elaiakim, Elaiakim hako Eso, ¹⁴ tonde Eso hako Sedok, de Sedok hako Ekim, Ekim hako Elaiat, ¹⁵ tonde Elaiat hako Eleasa, de Eleasa hako Matan, tonde Matan hako Yaakop, ¹⁶ tonde Yaakop hako Yusep sen Malia layaato, ond Maliaa-ju sen hako noow Yesu sen danêêl nambe Kalisii-to.

¹⁷ Omaahonôôn pin-anju sen lapumak Abalaam-ambe laam lôôt-ambe tok laam Devit-anju, ond silate danggakook nomaayuuh-ambe laam yumbeyuuh. Tonde vu Devit-ambe tok laam busin sen lala dando taaku Babilon-ato, ond yik silate danggakook nomaayuuh-ambe laam yumbeyuuh. Tonde vu busin sen lala dando Babilon-ato be tok laam Kalisi-te busin, ond yik danggakook nomaayuuh-ambe laam yumbeyuuh nambêênju having.

Malia hako noow Yesu Kalisi (Luk 2:1-7)

¹⁸ * o 1:18 Luk 1:27,35*Yesu Kalisi tangganaan hako yii-to yite danggakook-anjo. Laholin tangganaan Malia vu Yusep, le yuuh-ame dando lavuh ti le, naahen, tonde layi de Malia noow hôôk lak Vavi Vaambuung. ¹⁹ De laya Yusep ond omaaho nivalok, ondeey me-wiingin nambe naanêêl vakasin langaah-ambe Malia ni-naamum e, nganjo yoo wiingin nambe gavuuuh Malia kaatokin amu. ²⁰ Yusep ka monavu vakasin-anju tombe yi mavin-ande Omaaho Bop-ate angela ti laam nêêl vu nambe, "Yusep, hong sen gate danggakook neep vu Devit-ato, game ganjêênin e. Onggako gate vêêh Malia be naas mando gaving hong, in unoopasiv sen lukaale lopayôô-ju ond Vavi Vaambuung vu vu yi. ²¹ * o 1:21 Luk 1:31; 2:21; Sin 4:12*Tombe le gako noow moow ti, tombe gale naateey haale naambe Yesu, in dangga nambe le nôôh yite hil vêêl in silate va nipaya."

²² Va pin-anju wiing-ambe Omaaho Bop-ate vakasin sen yite omaaho ti nêêl langaah-ato nôôn ak nambe, ²³ * o 1:23 Ais 7:14*"Angge, vahaavu ti le noow dôôk-ambe gako noow moow ti, tombe le daateey haale naambe Emaaniel." Yaanggilin haale naambe Anutu nando having yiyi.

²⁴ Yusep neep lung la de kandi, tombe wii-having nambe sen Omaaho Bop-ate angela nêêl vuu-to, om hako vane be yuuh dando, ²⁵ * o 1:25 Luk 2:21*lemu Yusep oo lakin yi nivasa lôôt-ambe vêêh hako noow e mem teey haale nambe Yesu.

Hil akand bop heey lalaam in lanji Yesu

2 Malia hako Yesu neep Betlehem Yudia hôôk busin sen omaaho lulemak Helot nandôô-to, tombe hil akand bop heey vu taaku me lak valup-ato be lalaam Yelusalem, tombe lalingin nambe, ² * o 2:2 Nam 24:17*"Unoopasiv moos sen tok laam-ambe navu naatu Yuda-te omaaho lulemak-ato nando tana? Hey aahe yite matam lak valup naale taaku sen taaku me nalak nalup-ato, ondeey hey alaam in nambe gako haale jak."

³ Omaaho lulemak Helot hango vakasin-anju tombe vindis-ambe ka yu-yuuh lôôt, tombe yik hil Yelusalem pin nambêênju having. ⁴ Om Helot supin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin danggakook-aso pin-ambe lingin sil nambe, "Anutu bing yite omaaho sen yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiyi-ato naam ond tangganaan e gako yi nanjip

tana?" ⁵ Tombe lanêêl vu nambe, "Le gako nanjip Betlehem Yudia, in omaaho ti kaavu Anutu-te vakasin neep bôôy nambe,

⁶ * o 2:6 Mai 5:2; Jon 7:42*Ham Betlehem vu taaku Yuda, ham-ame haalem pasiv-ande Yuda-te taaku vaalu kaluuh ham e, malis, ham oo kaluuh, in yêêv bop ti le balup vu ham tombe le ganggin sate hil Islel."

⁷ Helot hango lung la, tombe sim wiing vakasin la kaatokin vu hil akand bop-aso sen lalaam vu taaku me nalak nalup-ato be lalaam vu, be sim lingin sil nambe layi matam-anju nyendoos ond naangelis. ⁸ Tombe sil lanêêl vu, le mem wiing sil lala Betlehem, de nêêl vu sil nambe, "Ham ana anjingin unoopasiv-anju nivasa lôôt, be ham naatovu ond ham anom naanêêl banye vu sa in soo anaas gako haale jak gaving."

⁹ Lango omaaho lulemak lava lung la tonde mem lala lak, de matam sen layi vu taaku me lak valup-ato ond munggin-ambe la naale nivalok vu taaku sen unoopasiv neep-ato. ¹⁰ Layi matam-ambe londpayo nivasa, de lapêêlis lôôt, ¹¹ * o 2:11 Saam 72:10-15; Ais 60:6*om lalukala bayêên alo be layi unoopasiv ayuuh tangganaan Malia, tombe lato pataav baambund neep voon-ambe lako yi lak, tonde lahôôl kupak hôôk silate vaahes ti ti, gool osin haah anikanggi galovasa yuuh, be lavu vu yi. ¹² Tonde hôôk busin atombe layi mavin-ande Anutu vu kôôvu sil nambe me-lanaah balup vu Helot e, om laloh mopaatôôv ango be lalaah sil ambaand.

Yusep hako vane yuuh noow-ambe yaal lala Ijip

¹³ Lalaah lung la tonde Yusep yi mavin-ande Omaaho Bop-ate angela hato nêêl vu nambe, "Okandi gako unoopasiv ayuuh tangganaan-ambe maal napak-ambe maal ana Ijip, tombe maal ana mandôô-ju vêêl e, de soo naanêêl vu hong e mem, in Helot navu salo unoopasiv in nambe nyiis-ambe jimb." ¹⁴ Om Yusep kandi hako unoopasiv ayuuh tangganaan hôôk busin-ambe yaal lala Ijip. ¹⁵ * o 2:15 Hos 11:1*Yaal lala dandôô-ju de Helot yimb e mem. Ke, om Omaaho Bop-ate vakasin sen omaaho ti nêêl langaah bôôy-ato nôôn ak nambe, "Saateey noongg vu Ijip-ambe lom."

Helot nêêl-ambe layiis unoopasiv ngeeyaata be layimb

¹⁶ Ke, Helot yi nambe hil akand bop-anju me-lalom lala-vu yi le, om lak ni nambe sil tatuhin yi, om ahekaliin bopaata lôôt-ambe wiing hil lala Betlehem osin taaku pin sen neep ngaahôô-to, be layiis unoopasiv-ambe layimb. Ond layiis unoopasiv moow sen mesavok ta yuuh-ato pin, in Helot aka vu busin sen hil akand bop-aso lanêêl nambe layi matam hôôk nyendoos-ato. ¹⁷ Om Anutu-te vakasin sen Yelemia nêêl langaah bôôy-ato nôôn ak nambe,

¹⁸ * o 2:18 Jer 31:15; Jen 35:19*"Lango daandun bopaata ti vu taaku Lama. Dasu bopaata lôôt-ambe dateey osin kand pasiv, in Lakel

nasu in noondin, tombe nimbaya nambe hil-ame bakaas vu be lopayo nivasa jak e, in noondin lala mend ma lôôt."

Yusep having vane yuuh noow vu Ijip-ambe lalom

¹⁹ Helot yimb lung la, le mem Yusep yi mavin vu Ijip-ande Omaaho Bop-ate angela hato vu ²⁰ * o 2:20 Eks 4:19*be nêêl nambe, "Okandi jak-ambe onggako unoopasiv ayuuh tangganaan-ambe maal anaah Islel-ate taaku, in hil sen dawiiingin nambe lanyiis unoopasiv-ato layimb lung la." ²¹ Tombe Yusep kandi hako unoopasiv ayuuh tangganaan-ambe yaal lalaah Islel-ate taaku, ²² lemu hango nambe Akeleas tu omaaho lulemak vu Yudia lukalaah mangganaan Helot ahembaan yesin, om yêênin nambe me-naah-anju le, tombe yi mavin ango yesin-ande Anutu taato mop vu, om yaal lala taaku Galili. ²³ * o 2:23 Luk 2:39; Ais 11:1; 53:2; Jon 1:45-46*Tombe yaal lala lalup taaku ti haale nambe Nasaalet-ambe yaal dandôô-ju, om Anutu-te vakasin sen hil lanêêl langaah bôôy-ato nôôn ak nambe, "Le daanêêl yi naambe hil Nasaalet ti."

Jon sen nalipis hil-ato nêêl vakasin

(Maak 1:2-8; Luk 3:1-18; Jon 1:19-28)

3 Tombe busin ti Jon sen nalipis hil-ato nando taaku lumbalaamb Yudia, ² * o 3:2 Mat 4:17; Mak 1:15*tombe nanêêl tanasin nambe, "Ham anggilin ham alompayo in busin sen Anutu navu ganggin yite hil-ato laam ngaaho lak lung la." ³ * o 3:3 Ais 40:3*Jon-anju ond yik Yesaia nêêl Anutu-te vakasin ti lak yi bôôy nambe,

"Omaaho ti nateey vu taaku lumbalaamb nambe, 'Ham samu Omaaho Bop-ate mop, ham galo yite mop nanjip nivalok.'"

⁴ * o 3:4 2King 1:8*Jon-anju lop lolop sen davu samu lak bik kamel anivalus-ato, tonde havêêh let bik naavi, tonde naya sapeek osin bayiiluk natu yite vanôôn.

⁵ Nandôô-ju de hil Yelusalem osin Yudia pin-ambe hil sen dando ngaaho vu bel bop Yoladan-ato pin lala vu yi. ⁶ Lanêêl silate va nipaya langaah, tombe lipis sil hôôk bel bop Yoladan.

⁷ * o 3:7 Mat 12:34; Mat 23:33; Lom 2:5; Taato 6:16-17*Le Jon yi de hil Palisai osin hil Sadusi ngeeyaa-ta lalaam vu yi in nambe jipis sil gaving, tombe nêêl vu sil nambe, "Nyêêy anipaya noondin ham. Lati nêêl vu ham? Ham-ame alohvu nambe ham napak in Anutu-te ahekaliin sen le naatok naam vu taamusin-ato le. ⁸ Om ham anggilin ham alompayo be ham ambiing va nivasa in yanjak ni naambe ham ahilin ham vasa ond mem. ⁹ * o 3:9 Jon 8:33,39; Lom 2:28-29;

4:12*Hamambe hamate danggakook neep vu Abalaam om Anutu le ji ham nivasa? Malis. Sa naanêêl vu ham naambe Anutu lohvu nambe jêêvu tatuuh-anjo be daatu Abalaam-ate hil. ¹⁰ * o 3:10 Mat 7:19; Luk 13:6-9; Jon 15:6*Kôôv navu neep nandeng haah dangga lung la, om haah pin sen me-nayiis nôôn anivasaa-to ond le buv-ambe gaate jakana kin.

¹¹ * o 3:11 Jon 1:26-27,33; Sin 1:5; Sin 13:24-25*“Sa naalipis ham ak bel amu in naanêel taato naambe ham ahilin ham alompayo, nganjo omaaho sen navu taamuyin sa ond yite niwêek savok sa. Sak sa omaaho nipaya, same sa ningg vasa in nambe sa kavaayin yite suul osin saambiing kul vaalu naambe hil kul-aso dawiiing vu silate yêêv e. Omaahôd-ju ond le biing-ambe ham anim vasa jak Vavi Vaambuung-ate niwêek, osin kin sen ja hamate nipayaa-to. ¹² * o 3:12 Mat 13:30*Puvu yite haah navu salak hôok nama lung la in nambe japêeh kaalekaale na, le mem naasupin vanôôn nôôn dukana bayêên vanôôn-ate, tonde vanôôn naavi osin ahesa ond le basi jakana kin ti yoo monatum danggata.”

Jon lipis Yesu

(Maak 1:9-11; Luk 3:21-22)

¹³ Tonde busin ti Yesu vu Galili be la vu Jon vu bel bop Yoladan in nambe Jon jipis yi, ¹⁴ le Jon vu teenin yi de nêel nambe, “Ganjipis sa ond mem nivasa, ma nambe vaati sen galaam vu saa-jo?” ¹⁵ Le Yesu nêel laah vu nambe, “Lung, hoow samu Anutu-te vakasin pin ond mem nivasa, om yik ganjipis sa.” Tombe mem liinggis in Yesu lava.

¹⁶ * o 3:16 Jon 1:32*Yesu lipis lung la de vu bel alu be lakalom, tonde pavis atombe baandoni kahe, de yi Anutu-te Vavi Vaambuung hato nambe manak tumballiy-ambe lakando yi. ¹⁷ * o 3:17 Saam 2:7; Ais 42:1; Mat 12:18; 17:5; Luk 9:35*Tonde lava ti vu baandoni ond nêel nambe, “Manyinja sa noongg-anja be sa-hengng having yi lôôt osin sahengng anivasa vu yi.”

Saalang sahi Yesu

(Maak 1:12-13; Luk 4:1-13)

4 * o 4:1 Hiblu 2:18; 4:15*Lung atonde Vavi Vaambuung giyy Yesu la taaku lumbalaamb in nambe Saalang sahi yi. ² * o 4:2 Eks 34:28*Tombe Yesu me-ya vanôôn daka le, de yoo nando meep lohvu busin doo-yuuh-ande langaah doo-yuuh, tombe yimb ahe lôôt, ³ * o 4:3 Jen 3:1-7*tombe sim palapin vaha la nêel vu nambe, “Naambe Anutu Noow hong ond onaanêel-ambe tatuuh-anjo naatu vanôôn.” ⁴ * o 4:4 Diu 8:3*Le Yesu nêel laah vu nambe, “Malis, in Anutu-te vakasin neep hôok kaapiya nambe, ‘Vanôôn timu me-napuvu omaahonôôn e, nganjo vakasin pin sen Anutu nanêel-ato ond mem napuvu omaahonôôn.’”

⁵ Tombe sim Saalang hako be yuuh lala lalup taaku vaambuung bop Yelusalem, tombe la valaah Yesu lakala naale lak Anutu-te dumb bop alu baandoni, ⁶ * o 4:6 Saam 91:11-12*de nêel vu nambe, “Naambe Anutu Noow hong ond opasang gana kambii-ju, in Anutu-te vakasin neep hôok kaapiya nambe, ‘Yoo le naanêel vu yite angela-so be lanôôh hong ak sil namand de game le kaatuuh ovaham jak tatuuh e.’”

⁷ * o 4:7 Diu 6:16*Le ma de Yesu nêel vu nambe, “Lemu Anutu-te vakasin ango neep hôok kaapiya nambe, ‘Game sahi gate Omaaho Bop Anutu le.’”

⁸ Tombe yik Saalang hako yi be yuuh lalak kandu dinaandiin ti be lala daale, le mem Saalang motaato hil pin-ate taaku vu voon osin silate va nivasa vasa vu Yesu, ⁹ tonde nêel vu nambe, “Naambe onggatung kaatu vu sa osin onggako sa haalengng jak ond mem sale aambu va haale haale pin-anju vu hong.” ¹⁰ * o 4:10 Diu 6:13*Le ma de Yesu nêel vu nambe, “Saalang, gana vêel, in Anutu-te vakasin neep hôok kaapiya nambe, ‘Goo gatung kaatu vu gate Omaaho Bop Anutu be ganohak vu yi timu.’” ¹¹ * o 4:11 Hiblu 1:6,14*Tombe Saalang havuuh yi de la, tonde mem angela-so lato lahôôvu Yesu.

Yesu hako kul lak nyendoos vu Galili

(Maak 1:14-15; Luk 4:14-15)

¹² * o 4:12 Mat 14:3; Mak 6:17; Luk 3:19-20*Yesu hango nambe hil lalôôh Jon-ambe latung lukala kalaambus, tonde laah Galili, ¹³ * o 4:13 Jon 2:12*tombe havuuh Nasalet-ande la nando Kape-naum. Kapenaum-anju neep betum bop Galili nanyendangga vu taaku bop Sebulon ayuuh Naptaali, ¹⁴ om Anutu-te vakasin sen Yesaia nêel langaah bôôy-ato nôôn ak nambe,

¹⁵ * o 4:15 Ais 9:1-2*“Taaku Sebulon ayuuh taaku Naptaali, tonde taaku sen neep betum nanyendangga osin taaku sen neep Yoladan vaalu, de Galili-te taaku sen hil vaalu lalaam dando hôok-ato, ¹⁶ ond hil sen dando hôok mekanuu-to layi melangaah bopaata. Yik hil sen dando hôok taaku mekanu in nambe lanjimb-ambe lana mend namaa-to ond melangaah tok laam vu sil.”

¹⁷ * o 4:17 Mat 3:2*Hôok busin-anju Yesu hako yite kul lak-ambe nêel vakasin langaah nambe, “Ham anggilin ham alompayo in busin sen Anutu navu gang-gin yite hil-ato laam ngaaho lak lung la.”

Yesu holin yite maanggêem yumbeyuuh

(Maak 1:16-20; Luk 5:1-11)

¹⁸ Yesu monaloh betum Galili nanyendangga, tombe yi maayuuh hali sen omaaho paahuung dangga yuuh-ato, Simon sen danêel haale nambe Pitaa-to ond yuuh hali Endru mondaate govak lukala betum, ¹⁹ * o 4:19 Mat 13:47*tombe nêel vu yuuh nambe, “Manaam taamuyin sa, in saambiing-ambe muuh gako omaahonôôn naambe sen muuh nako paahuung-ato.” ²⁰ * o 4:20 Mat 19:27*Om yik pavis atombe yuuh lavuuh yuhate govak-ande yuuh sapa yi be yaal lala.

²¹ Vuu-ju be la daka having, tombe yik yi omaaho ti yuuh hali, Sebedi noow ayuuh Jems ayuuh hali Jon, ond yuuh dando lak kaanu having mangganaan Sebedi be sil oo mosamu silate govak, tombe Yesu teey yuuh, ²² tombe yik pavis atombe yuuh lavuuh mangganaan osin kaanu de yuuh taamuyin Yesu yaal-ambe sil lala.

Yesu wiing hil ngeeyaata nind vasa lak

(Luk 6:17-19)

²³ * o 4:23 Mak 1:39; Mat 9:35; Sin 10:38*Yesu la hat-up hôok taaku Galili pin-ambe monawiiing tanasin

hôök silate dumb alo ti ti, tombe nanêêl banye nivasa sen Anutu nanggîn yite hil-ato langaah, de wiing hil anind lakin vaha vaha pin anind vasa lak. ²⁴ * o 4:24 Mak 6:55*Tombe yite banye la lohvu taaku Silia pin, om hil anipaya pin, sil vaalu silate nilakin vaha vaha, de vaalu sen dango nivaane bopaata, tonde hil vaalu sen mamu dahôovu sil-ato, osin hil vaalu sen baando nasi sil, de hil vaalu vahand ayuuh namand anipaya, ond lako hil-anjo pin lala vu Yesu be wiing sil anind vasa lak. ²⁵ * o 4:25 Mak 3:7-8*Tombe hil vu Galili osin taaku nomaayuuhan danêêl nambe Dekapolis-ato, be vu Yelusalem osin Yudia de Yoladan vaalu alo, ond sil ngeeyaata davu taamuyin Yesu.

Yesu lakala kandu lu be nêêl tanasin

5 Yesu yi de hil ngeeyaata taamuyin yi om lakala taaku kandu lu ti be la nando de yite maang-gêem-aso lala vu yi, ² tombe Yesu wiing tanasin vu sil.

Hil oo kand vasa

(Luk 6:20-23)

³ * o 5:3 Ais 57:15*Nêêl nambe, "Hil sen dalak ni nambe sil-ame hil anind vasa le, ond sil akand vasa in sil lalohvu nambe daatu Anutu-te hil.

⁴ * o 5:4 Ais 61:2-3; Taato 7:17*"Hil sen londpayo nimeen-ato, ond kand vasa in Anutu le biing-ambe londpayo nivasa jak.

⁵ * o 5:5 Saam 37:11*"Hil sen yoo daanggôl sil haal-end ond sil akand vasa in sil e daatu ngaanggis dang-ga.

⁶ * o 5:6 Ais 55:1-2*"Hil sen dawiiing in lôôt nambe yoo lambiing va nivasa mu naambe sen hil dayimb ahend in vanôôn-ato, ond sil akand vasa in Anutu le biing-ambe sil daatu sil anind vasa jak.

⁷ * o 5:7 Jem 2:13*"Hil sen kand pasiv in hil vaaluu-to, ond sil akand vasa in Anutu le ka pasiv in sil dukanaah.

⁸ * o 5:8 Saam 24:3-4; 51:10; 73:11; Jon 3:2-3*"Hil sen londpayo la vu Anutu timuu-to, ond kand vasa in le lanji Anutu.

⁹ * o 5:9 Hiblu 12:14; Jem 3:18*"Hil sen davu mamaal vu omaahonôôn in nambe ngaamong jip-ato ond sil akand vasa in Anutu le naanêêl naambe yite noondin sil.

¹⁰ * o 5:10 1Pi 3:14*"Hil sen daaku nimeen in davu sapa Anutu-te tanasin-ato, ond kand vasa in sil latu Anutu-te hil.

¹¹ * o 5:11 1Pi 4:14; Jem 1:2*"Tonde hil lanji naambe ham navu taamuyin sa, tombe daanêêl vakasin navu dees jak ham, de lambiing nindanjeen vu ham osin sil tatuhin vakasin anipaya vaha vaha jak ham, ond ham akam vasa, ¹² * o 5:12 2Kro 36:16; Sin 7:52; Hiblu 11:32-38; Jem 5:10*de ham alompayo nivasa be ham naapêêlis, in ham e gako nyevahaan nivasa bopaata vu baandoni. Hil oo dawiiing nindanjeen vu hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato nambêênja bôôy."

Vakasin lak gaas osin kin tumin

(Maak 9:50; Luk 14:34-35)

¹³ "Ham alohvu gaas in nambe ham andôovu hil voon, lemu naambe gaas anikuuh ak ond yale aambiing vaati vu be naatu nanyêên jesin naah? Malis. Ni-paya lak lung-ato, om yiyi gaate na be hil baake tatêêl. ¹⁴ * o 5:14 Jon 8:12; 9:5; Pil 2:15*De ham alohvu hil voon-ate kin tumin, in bayêên bop ti nambe nanjip ak kandu lu, ond me-lohvu nambe nanjip vunin e. ¹⁵ * o 5:15 Mak 4:21; Luk 8:16; 11:33*Tonde hil davu taalungg hôök lam, ond me-datung hôök dêêngg alo le, nganjo datung nando lak pêêt in nambe naatum ak hil pin sen dando bayêên alôô-to. ¹⁶ * o 5:16 Ep 5:8-9; 1Pi 2:12*Om hamate kin tumin naatum ak hil pin naambêênja in nambe sil lanji va nivasa sen ham nawiing-anjaato be sil gako hamate Mom sen nando baandonii-to haale jak."

Vakasin lak Mose having Anutu-te hil vaalu silate tanasin

¹⁷ * o 5:17 Mat 3:15; Lom 3:31; 10:4*"Hamambe mak sa laam in nambe kawiiy Mose-te tanasin osin Anutu-te vakasin sen hil lanêêl langaah bôôy-ato na mava? Malis, same alaam in nambe kawiiy na le, nganjo sa laam in nambe saambiing-ambe nôôn jak. ¹⁸ * o 5:18 Luk 16:17; 21:33*Sa naanêêl keen vu ham naambe Anutu me-le kawiiy vakasin sen neep hôök melaalôô-juuto boow daka me nyengale daka be na menama le, nganjo yoo le nanjip naambêênjo lôôt-ambe na balup busin sen yendak osin ngaanggis na menamaa-to, de vakasin pin nôôn jak e mem. ¹⁹ * o 5:19 Jem 2:10*Om omaaho ti nambe kalêêh tanasin-anju boow daka, be taahu hil hôök yite kalêêsin-anju be lambiing gaving, ond omaahôô-ju haale le naatu nipasiv lôôt vu hil sen Anutu nanggîn sil-ato. De omaaho ti nambe samu tanasin nivasa be taahu hil hôök in nambe sil lambiing gaving, ond omaahôô-ju haale le naatu bop vu hil sen Anutu nanggîn sil-ato. ²⁰ Ke, sa naanêêl vu ham naambe ham-ame samu Anutu-te tanasin nivasa savok hil tanasin dangga osin hil Palisai-so le, ond ham-ame le andukana gaving Anutu-te hil e."

Vakasin lak va ahekaliin-ate

(Luk 12:57-59)

²¹ * o 5:21 Eks 20:13; 21:12; Diu 5:17; Lev 24:17*"Ham hango himbop bôôy-ate tanasin neep nambe, 'Game ganyiiis omaahonôôn jimb e. Naambe ti nyiis omaaho ango jimb ond lohvu biing vakasin-ambe lambu nyevahaan vu.' ²² * o 5:22 1; Jon 3:15*Lemu sa naanêêl vu ham naambe omaaho ti ahekaliin vu hali ond lohvu biing vakasin-ambe lambu nyevahaan vu. De naambe omaaho ti naanêêl vu hali naambe, 'Galumkook ma,' ond lohvu biing vakasin vu yêêv bop-aso be lambu nyevahaan vu. Tonde ti naanêêl naambe, 'Hong baayamb ambu, gahimb lung la,' ond lohvu jêê-na kin vu taaku nipaya be gako nyevahaan. ²³ * o 5:23 Mak

11:25*Om naambe onggako gate salivangin-ambe gana baale alata in naambe onggatung, lemu gakam bu naambe halim-ate vakasin ti neep vu hong, ²⁴ ond onggavuuh gate va mando hôök alata dangga de ganaah-ambe muuh halim samu vakasin jung na, le mem ganom gatung salivangin vu Anutu.

²⁵ * o 5:25 Mat 6:14-15; 18:34-35*“Omaaho ti naambe gako hong na in gambiing vakasin, ond muuh samu vakasin pavis vu mopaatôv. Le naambe nama ond le bu hong dukana yêêv sen nangoyin vakasin-ato nama, be yêêv-anju bu hong dukana ahevaavu-so namand, tombe ahevaavu-so gatung hong dukana kalaambus. ²⁶ Sa naanêêl keen vu hong naambe game le ganom pavis e, de omandô-jû be gambu dôök omaahô-jute nyevahaan lôôt-ambe jung na le mem.”

Game gambiing baayamb e

²⁷ * o 5:27 Eks 20:14; Diu 5:18*“Ham hango tanasin neep nambe, ‘Game gambiing baayamb e,’ ²⁸ * o 5:28 2Pi 2:14*lemu sa naanêêl vu ham naambe omaaho ti yi vêêh ti be lopayo yiis yi, ond wiing baayamb vu vêêh-anju hôök lopayo lung la. ²⁹ * o 5:29-30 Mat 18:8-9; Mak 9:43-47; Kol 3:5*Naambe gamem vasa taato va nipaya vu hong-ambe gandupake, ond opasuuh-ambe onggate na vêêl, mem ganim naavi vuuti la mema om nivasa in sil-ame gaate ganim naavi doos dokana taaku nipaya le. ³⁰ De naambe onamam vaalu vasa nôôh

va nipaya ond okatôv-ambe onggate na vêêl, mem ganim naavi vuuti la mema om nivasa in ganim naavi doos-ame dukana taaku nipaya le.”

Moow osin vanêêndin-ame bapuu sil e

(Matai 19:9; Maak 10:11-12; Luk 16:18)

³¹ * o 5:31 Diu 24:1-4; Mat 19:7; Mak 10:4*“Tonde tanasin ango neep nambe, ‘Omaaho ti gavuu vane ond kaavu kaapiya sen havuu vanêê-to be bu vu yi.’ ³² * o 5:32 1Ko 7:10-11*Nganjo sa naanêêl vu ham naambe omaaho ti gavuu vane na de vane me-nawiiing baayamb e, ond omaahô-jû yoo wiing-ambe vane wiing baayamb, in dangga nambe yoo havuu-ato. De omaaho ti nambe gako vêêh sen laya havuu-anjuuto ond omaahô-jû wiing baayamb having.”

Game naanêêl keen baandoni le

³³ * o 5:33 Eks 20:7; Lev 19:12; Nam 30:2; Diu 23:21*“Tonde yik ham hangoyin himbop bôôy-ate tanasin ti neep nambe, ‘Onaanêêl vakasin ti be onaanêêl naambe keen baandoni gaving, ond game tathin e. Nganjo vakasin sen ganêêl lak Anutu me, ond gambiing nôôn jak.’ ³⁴ * o 5:34-35 Jem 5:12; Mat 23:22; Ais 66:1; Sin 7:49*Nganjo sa naanêêl vu ham naambe ham-ame naanêêl naambe keen baandoni le, malis lôôt.

Ham-ame naanêêl baandoni haale in kaandu hamate vakasin e, in baandonii-ju ond Anutu nando. ³⁵ * o 5:35 Saam 48:2*De ham-ame naanêêl ngaanggis

haale in kaandu hamate vakasin e, in ngaanggis ond Anutu nalaah vaha nalakaale. De ham-ame naanêêl Yelusalem haale in kaandu hamate vakasin e, in omaaho lulemak bop-ate taakuu-ju. ³⁶ De game naanêêl lak galum in kaandu gate vakasin e, in game galohvu nambe gambiing galumvalus ti naatu nivalôôy me naatu nivaliis e. ³⁷ * o 5:37 Jem 5:12*Nganjo ham anjiinggis naambe ‘Êê-e,’ me ham naanêêl naambe ‘Malis,’ be lung. Naambe ham oo naanêêl vakasin daka savok na ond hamate vakasin-anja laam vu Omaaho Nipaya.”

Game gambu dôök nipaya nyevahaan e

(Luk 6:29-30)

³⁸ * o 5:38 Eks 21:24; Lev 24:20; Diu 19:21*“Ham hango tanasin neep nambe, ‘Omaaho ango kaatuuh gamem-ambe gamem kanu dôök, ond okaatuuh yinêên-ambe mekanu dôök dukanaah. De naambe kaatuuh onavum-ambe kalêêh ond okaatuuh navu be kalêêh dukanaah.’ ³⁹ * o 5:39 Lev 19:18; Jon 18:22-23*Nganjo sa naanêêl vu ham naambe omaahonôn lambiing nipaya vu ham ond ham-ame ambiing nipaya dukanaah e. Om omaaho ti patap ongaambôök vaalu vasa, ond ganggilin vaalu kêênj in patap gaving. ⁴⁰ * o 5:40 1Ko 6:7*De omaaho ti gako hong na in gambiing vakasin in nambe ombaanggo yi jak gate lolop, ond gambu vu tonde gambu tôômb vu gaving. ⁴¹ De naambe omaaho ti osin haale naanêêl vu hong naambe onggako yite kupak-ambe gana mop boow ti gaving yi, ond yik onggako be mana, tonde goo balu-gana boow ango gaving yi. ⁴² De naambe omaaho ti kataangg hong in vati ond yik gambu vu, de omaaho ti wiingin nambe gako gate vati be na vêêl e mem gako nom, ond yik game gambu teenin in yi le.”

Yahengg gaving hil sen dayi yiyi payaa-to

(Luk 6:27-28,32-36)

⁴³ * o 5:43 Lev 19:18*“Ham hangoyin tanasin neep nambe, ‘Gahem gaving gate hil, de ganimbaya hil sen dawiiing hong payaa-to.’ ⁴⁴ * o 5:44 Eks 23:4-5; Luk 23:34; Sin 7:60; Lom 12:14,20; 1Ko 4:12*Nganjo sale naanêêl vu ham naambe ham ahem gaving hil sen dawiiing ham payaa-to, osin ham anohak na vu Anutu in bu yite samu samu vu hil sen dawiiing nindanjeen vu ham-ato, ⁴⁵ * o 5:45 Ep 5:1*in taato naambe hamate Mom sen nando baandonii-to noondin ham, in yik Anutu nawiiing yite taaku natum ak vu hil anipaya osin hil anivasa, tonde nawiiing yite luk nato vu hil anivalok osin hil anipaya. ⁴⁶ Naambe ham ahem oo gaving hil sen ahend naving ham-ato mu, de ham ahem-ame naving hil vaalu le, ond yik hil anipaya pin ond sil oo ahend naving silate hil va timu nambêênja, le hamambe Anutu le bu nivasa nyevahaan vu ham a? Malis lôôt. ⁴⁷ De naambe ham oo bakaas vu halim-aso mu, ond yik hil vaalu sen sil doosin Anutuu-to ond sil oo mondakaas having halindin va timu nambêênja, om ham awiiing vaati be savok sil? Malis, ⁴⁸ * o 5:48 Lev 19:2; Diu 18:13*om ham oo mando nivalok lôôt

naambe sen hamate Mom nando baandoni be yoo nando nivalok lôôt-ato."

Gandôovu omaahonôn

6 * o 6:1 Mat 23:5*Yesu nêêl nambe, "Ham ganggin ham, ham-ame ambiing hamate kul anivasa jak hil amend in nambe sil lanji le. Naambe ham ambiing naambêênja ond hamate Mom sen nando baandoni-to me-le bu nyevahaan nivasa vu ham e. ² Om gambu va in dôôvu hil sen dativak in va yuuh amêê-to ond game gako hong jak e, in hateesin ambu-so dave vuuk munggin e mem davu va vu hil hôôk dumb alo osin talind in nambe hil lanji sil-ambe gako sil haalend jak, nganjo sa naanêêl keen vu ham naambe omaahonôn lako sil lak nivasa lung laa-ju, om me-le daatovu nyevahaan nivasa ango vu taamusin e. ³ * o 6:3 Mat 25:37-40*Gandôovu hil sen dativak-ato, ond gate omaaho ti me-gango banye be gako ohaalem jak e, ⁴ in va sen onavu de hil doosin-ato ond gate Mom nayi, om yoo le bu nyevahaan vu hong."

Ganohak

(Luk 11:2-4)

⁵ * o 6:5 Mat 23:5; Luk 18:10-14*"De ham anohak ond ham-ame anohak naambe hateesin ambu-so le. Sil-anju daale dalohak hôôk dumb alo osin mop lavu-un in nambe hil lanji sil. Sa naanêêl keen vu ham naambe omaahonôn lako sil lak nivasa lung laa-ju, om me-le daatovu nyevahaan nivasa ango vu taamusin e. ⁶ * o 6:6 2King 4:33*Om ganohak ond gan-dukana gate bayêên alopayo be ombaayiyi vinavi, le mem ganohak vu gate Mom sen nando vunin-ato, in Mom nayi onalohak hôôk bayêên alôô-to tombe le bu nyevahaan vu hong. ⁷ * o 6:7 Ais 1:15; 1King 18:26-29*Ham anohak ond ham-ame anohak vakasin mali-malis naambe hil alundoos e. Sil-anju kand navu nambe daanêêl silate lohakin dinaandiin ond mem sil e gako nôôn. ⁸ * o 6:8 Mat 6:32*Ham-ame anohak dinaandiin naambe sil e, in ham naahen navu kataangg hamate Mom, de yoo lak va pin sen ham nativak in-ato ni lung la. ⁹ * o 6:9 Jon 17:6*Om ham anohak naambêênjo naambe,

'Aamangg, hong sen onando baandoni, hil lambu vaambuung in ohaalem. ¹⁰ * o 6:10 Mat 7:21; 26:39; Luk 22:42*Ganaam naatu heyate Omaaho Bop-ambe ganohvu taaku pin, de hil pin lambiing nohvu gakam nanjip voon naambe sen angela dawiiing vu baandoni-to. ¹¹ Gambu vanôn in dôôvu hey peey-anjo, ¹² * o 6:12 Mat 18:21-35*de okawiiy heyate va nipaya na nohvu hey oo navu kawiiy hil-ate nyevahaan sen dawiiing vu hey-ato nala. ¹³ * o 6:13 Mat 26:41; Luk 22:40; Jem 1:13; Jon 17:15; 2Tes 3:3; 2Ti 4:18; 1Kro 29:11-13*Game naanggiy hey ana ngaaho vu palapin e, nganjo ganôôh hey vêêl in omaaho nipaya. [In goo timu nanggin va pin, tonde

niwêêk osin nikaapulsi pin neep vu hong-ambe le nanjip danggata. Keen.']

¹⁴ * o 6:14-15 Mak 11:25-26*"Ke, naambe ham kawiiy omaahonôn-ate va nipaya sen dawiiing vu ham-ato na, ond hamate Mom vu baandoni le kawiiy hamate va nipaya na gaving. ¹⁵ Le naambe ham-ame kawiiy omaahonôn-ate va nipaya na le, ond hamate Mom-ame le kawiiy hamate va nipaya na le."

Vakasin sen hil dalakin sil in vanôn-ato

¹⁶ * o 6:16 Ais 58:5-9*"Ham anjakin ham in vanôn-ande ham-ame angga le, ham oo mando mu in nambe ham anohak vu Anutu, ond ham-ame mando osin ningook naambe hateesin ambu-so le. Sil dando osin nind ngook in nambe hil lanjak sil anind naambe dalakin sil in vanôn, om sa naanêêl keen vu ham naambe omaahonôn lako sil lak nivasa lung laa-ju, om me-le daatovu nyevahaan nivasa ango vu taamusin e. ¹⁷ Le naambe ganjakin hong in vanôn in nambe ganohak vu Anutu ond gambu dôôk galum osin ganjipis gamem, ¹⁸ in nambe hil-ame lanjak ganim naambe galakin hong in vanôn e, de Mom sen nando vunin-ato yoo le jak ganim, ond yoo le bu nyevahaan nivasa vu hong."

Vakasin lak kupak anivasa

(Luk 12:33-34)

¹⁹ * o 6:19 Jem 5:1-3*"Ham-ame anggôôlis hamate kupak anivasa vasa vu voon-anjo le. Vu voon-anjo vivak naya va osin guvin nalak, de hil hôôndak dalukala bayêên-ambe dahôôndak-ato. ²⁰ * o 6:20 Mat 19:21; Luk 18:22; Kol 3:1-2*Nganjo ham ambiing va nivasa mu in nambe Anutu gatung nôôn anivasa mando ganggin ham vu baandoni. Vu baandoni ond vivak osin guvin-ame le biliyak va le, de hil hôôndak-ame le landukana be langgôôndak e. ²¹ In taaku sen gate nôôn anivasa vasa nandôô-to ond galompayo le na vu taaku-ju."

Gamem tu ganim naavi-te kin tumin

(Luk 11:34-36)

²² "Gamem kaalus ond ganim naavi-te kin tumin. Om naambe gamem kaalus anivasa ond le naatum nohvu ganim naavi pin. ²³ Le naambe gamem kaalus anipaya ond ganim naavi pin e mekanu. Om naambe gate melangaah-anja mekanu dôôk, ond mekanuu-to le naatu bopaata lôôt."

Vakasin lak yêêv yuuh, Anutu yuuh kupak

(Luk 16:13)

²⁴ "Omaaho ti me-lohvu nambe biing kul aniwêêk vu yêêv yuuh e, in le nimbaya in ango de ahe gaving ango, om le naapuvu ango de galuuh dami vu ango. Om ham-ame alohvu nambe ham ambiing Anutu-te kul aniwêêk-ande ham ambiing kul mone niwêêk gaving e."

Ham-ame naham jak in vanôôn osin tôômb e

(Luk 12:22-31)

²⁵ * o 6:25 Pil 4:6; 1Ti 6:6-8; Hiblu 13:5; 1Pi 5:7*“Sa naanêêl vu ham naambe ham-ame naham jak in vanôôn sen ham anggaa-to le, de bel sen ham naanum, osin tôômb sen ham anjop in nambe dôôvu ham anim naavii-to le, in yiyi nando metumin ond savok vanôôn,

de yanning naavi ond savok tôômb. ²⁶ * o 6:26 Mat 10:29-31; Luk 12:6-7*Ham akam bu

manak e, in manak-ame daalôôh vanôôn e, de medasupin vanôôn nôôn-ambe datung lakala pêêt e, ma de hamate Mom sen nando baandonii-to yoo navaat sil. De ham

ond ham haalem bop savok manak-anju om Anutu le baat ham. ²⁷ Ham ti tana lohvu nambe ka monambu be gakoseey yite busin sen mando voon-anjôôto baluna daka gaving? Malis. ²⁸ De nambe vaati sen ham naham nalak in tôômb ayuuh amêê-to? Ham akam bu ngaaola nalup hôôk paahup alo, ond me-dawiing kul bop osin me-davu samu silate tôômb e, ²⁹ * o 6:29 1King 10; 2Kro 9*Iemu sa naanêêl vu ham naambe bôôy Solomon vunak yi lak vunakin amengali-ngali pin, le yite vunakin-ame nivasa nambe sen ngaaolaa-ju le. ³⁰ Paahup sen gêên nando de jeey e hil basii-to ond Anutu yoo navunak, om yoo le ganggin ham savok paahup-anju na, le ham-ame nawii-having niwêêk e.

³¹ Om ham-ame naham jak-ambe ham naanêêl naambe, ‘Yale angga vaati?’ me, ‘Yale naanum vaati?’ de, ‘Yale aanjop vaati?’ ³² * o 6:32 Mat 6:8*Va pin-anja hil vaalu sen sil doosin Anutuu-to ond sil oo mondawing mend in, lemu hamate Mom vu baandoni yoo lak ham anim lung la nambe ham nativak in va nambêênja. ³³ * o 6:33 1King 3:10-14; Saam 37:4,25; Lom 14:17*Om yik ham akam oo bu sen Anutu nanggin ham-ato naamunggin, osin ham ambiing va nivalok nohvu ka ond mem va pin-anja Anutu le bu vu ham. ³⁴ * o 6:34 Eks 16:4,19; Mat 6:11*Om ham-ame naham jak naambe mak nimeen vaati le naatovu ham jeey. Nganjo va sen jeey-ato ond jeey e mem ham akam bu, de busin ti ti-te nimeen ond ham oo kam bu hôôk yite busin nivalok, tombe yik lung.”

Game sahi omaaho ango-te vakasin e

(Luk 6:37-38,41-42)

7 * o 7:1 Lom 2:1; 1Ko 4:5; Jem 4:11-12*Yesu nêêl nambe, “Ham-ame sahi omaaho ango-te vakasin-ambe ham naanêêl ak sil alund e, in nambe mem Anutu me-le sahi hamate vakasin-ambe naanêêl ak ham alum e. ² * o 7:2 Mak 4:24*Le naambe ham navu sahi hil-ate vakasin ond yik Anutu le sahi hamate vakasin va timu. Yik Anutu le biing dukanaah vu ham naambe sen ham nawiing vu omaaho angô-to. ³ Nambe vaati onahe kaalekaale daka hôôk halim ame, de game nahe haah boow sen neep hôôk gamem e? ⁴ Haah boow yoo neep hôôk gamem, le nambe vaati sen ganêêl vu halim nambe ‘Ombaale de sa japêêh va daka na vêêl in

gamem e.’ ⁵ Goo natee hong ak, ganôôh haah boow sen neep hôôk gamem-anjaato na vêêl e, mem gale gangge nivasa be onjapêêh kaalekaale na in halim ame. ⁶ * o 7:6 Mat 10:11*Ham-ame ambu Anutu-te va vaambuung vu hil sen sil lalohvu voow-ato le, de ham-ame gaate hamate vunakin anivasa sen ham naanggo lak mone bop-ato vu bik e, in sil e baake jak vahand vêêl e mem le langgilin-ambe lanja ham.”

Yiyi kataangg va vu Anutu

(Luk 11:9-13)

⁷ * o 7:7 Jer 29:13-14; Mak 11:24; Jon 14:13-14; 15:7; 16:23-24*“Ham kataangg va vu Anutu ond le bu vu ham, de ham salo ond ham e naatokak, tonde ham anyiis ak vinavi ond Anutu le gataahin in ham. ⁸ * o 7:8 Jem 1:5; 1Jon 3:22; 5:14-15*In hil pin sen davu kataangg Anutuu-to ond sil e gako, de hil sen davu salô-to ond le daatovu, de hil sen dayiis ak vinavii-to ond Anutu le gataahin vinavi in sil. ⁹ De naambe ham ti noow kataangg vanôôn vu mangganaan, ond mak mangganaan e bu tatuuh vu? Malis. ¹⁰ De naambe kataangg paahuung vu mangganaan, ond mak mangganaan e bu nyêêy anipaya ti vu? Malis lôôt. ¹¹ * o 7:11 Jem 1:17*Ham hil anipaya voon-ate, lemu ham akam navu noom-aso be ham navu va nivasa vasa vu sil, om ham anjak ni bulôôt naambe hamate Mom sen nando baandonii-to le biing va nivasa vasa vu hil sen davu kataangg vu yii-to. ¹² * o 7:12 Mat 22:39-40; Luk 6:31; Lom 13:8-10*Va pin sen ham nawiinggin nambe hil lambiing vu ham-ato, ond yik ham oo ambiing naambêênja vu hil, in Mose-te tanasin-ande Anutu-te vakasin sen hil danêêl langaah bôôy-ato danggakook nambêênja.”

Vakasin lak mop metumin-ate

(Luk 13:24)

¹³ “Ham andukana mop avi ango pasiv in nala metumin-ate. Nganjo mopaatôôv ango sen nala taaku nipayaa-to, ond tatekin-ambe neep bopaata tombe hil ngeeyaata dalukala mop-anju lôôt. ¹⁴ * o 7:14 Jon 10:7,9; Sin 14:22*Nganjo mop sen nala metumin-atêêto ond avi nipasiv-ande mop anipasiv having, om hil daka yuu-mu datovu be dalukala.”

Yiyi ganggin yiyi in hil tanasin tatuhin vaha-so

(Luk 6:43-44)

¹⁵ * o 7:15 Mat 24:4,24; Sin 20:29; 2Pi 2:1*“Ham ganggin ham nivasa in hil sen danêêl tanasin tatuhin-ato, in hil-anja dalaas vu ham nambe sen sipsip amelaas-ato, tombe ham e kam bu naambe hil anivasa, lemu sil alondpayo nipaya nambe voov bamaan sen dawiinggin nambe lanja ham-ato. ¹⁶ * o 7:16 Gal 5:19-22; Jem 3:12*Ham oo angge va sen sil dawiing-ato ond mem ham e anjak sil anind, in ganggwak-ame nayiis nôôn kopi le, de dandayin-ame nayiis nôôn bangguk e, malis. ¹⁷ Haah anivasa nayiis nôôn anivasa, le haah ti nipaya lak ond nayiis nôôn anipaya. ¹⁸ Haah anivasa ond me-le nyiis nôôn anipaya le, de haah anipaya ond me-le nyiis nôôn anivasa le. ¹⁹ * o 7:19 Mat 3:10; Luk

3:9; Jon 15:6*Haah pin sen me-nayiis nôôn anivasaa-to ond dasap-ambe dasi lak kin. ²⁰ * o 7:20 Mat 12:33*Om nambêênja ham angge hil sen danêêl tanasin tatuhin-ato silate mopaatôôv ond mem ham e anjak silate dangga ni."

Yesu le juus hil vaalu

(Luk 13:25-27)

²¹ * o 7:21 Luk 6:46; Mat 21:31; Lom 2:13; Jem 1:22,25*"Hil sen danêêl sa nambe Omaaho Bop, ond sil pin-ame le landukana gaving Anutu-te hil osin doos e, malis. Nganjo hil sen dawiiing va lohvu Aamangg sen nando baandonii-to ka ond mem le landukana. ²² * o 7:22 Jer 14:14*Vu busin taamusin-anju ond hil ngeeyaata le daanêêl vu sa naambe, 'Omaaho Bop, bôôy hey navu tatekin vakasin lak ohaalem, de hey natiy mamu nipaya nala in omaahonôôn lak ohaalem, de hey naawiiing taahu taahu osin niwêêk ngeeyaata lak ohaalem.' ²³ * o 7:23 Saam 6:8; Mat 10:33; 13:41-42; 25:41; 2Ti 2:19*Tombe sale naanêêl langaah vu sil naambe, 'Sa doosin ham. Ham hil anipaya, ham ana vêêl in sa.'"

Vakasin pakwesin lak bayêên

(Luk 6:47-49)

²⁴ * o 7:24 Jem 1:22*"Omaaho ti gango sate vakasin-anjo be biing nôôn jak ond lohvu omaaho ti osin ka haav yite ngaandiin bayêên lukala naale lak tatuuh, ²⁵ tombe luk hatolak, de bel vaal bopaata de vavi have bayêên-anju lôôt, le bayêên-ame kape le, in tatuuh pu-vu ngaandiin tatin. ²⁶ Nganjo omaaho ti gango sate vakasin-anjo le me-taamuyin e, ond lohvu omaaho ka ma be haav yite bayêên ngaandiin lukala naale laahel, tombe luk hatolak-ande bel vaal bopaata osin vavi have bayêên-anju lôôt, ²⁷ tomem bayêên kape be matelak lôôt."

²⁸ * o 7:28-29 Mak 1:22; Luk 4:32; Jon 7:46*Yesu nêêl vakasin-anju be lung la, tombe hil alu bopaata sen dandôô-juuto ond sil lavindis lôôt in yite tanasin, ²⁹ in me-nawiiing tanasin vu sil nambe sen

hil tanasin dangga-so le, malis, nganjo yoo nanêêl lohvu yêêv bop ti.

Yesu wiing omaaho ti nipayêês anipaya lôôt-ato nivasa lak

(Maak 1:40-44; Luk 5:12-14)

8 Yesu luus vu kanduu-ju be la, tombe hil ngeeyaata lôôt taamuyin yi. ² Tombe omaaho ti nipayêês anipaya lôôt-ato la vu Yesu be hatung kaatu vu yi, de nêêl nambe, "Omaaho Bop, lohvu ond gandôôvu sa be sa ningg naavi nivasa jak." ³ Tombe Yesu hambe nama lak yi de nêêl nambe, "Êê-e, lohvu saandôôvu hong, om ganim naavi nivasa jak." Tombe yik payêês-anju lung la pavis-ande nivasa lak. ⁴ * o 8:4 Mat 9:30; Mak 7:36; Lev 14:1-32; Luk 17:14*Tonde Yesu vu kôôvu nambe, "Ongganggin hong, game naanêêl vaa-jo vu omaaho ti le, nganjo gana taato ganim naavi vu kul vaha sen datung salivangin-ato ti, de onggatung sali-

vangin nohvu Mose-te tanasin nêêl-ato in nambe mem hil lanjak ni naambe ganim vasa lak lung la."

Yesu wiing yêêv ti-te hil kul vaha ti nivasa lak

(Luk 7:1-10)

⁵ * o 8:5 Jon 4:46-47*Yesu tok la Kapenaum, tombe hil Lom-ate yêêv ngaamong vaha ti la vu Yesu be kataangg nambe, ⁶ "Omaaho Bop, sate kul vaha daka nilak-ambe neep hôôk bayêên alo, ond nama osin vaha nipaya be nango nivaane bopaata lôôt." ⁷ Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Om sa nalaas in saambiing-ambe nivasa jak." ⁸ Le yêêv-anju nêêl laah vu nambe, "Omaaho Bop, sa omaaho nipaya, om me-lohvu nambe gandukanaam sate bayêên alo le, om yik on-aanêêl amu de sate unoopasiv-anju nivasa jak.

⁹ Nambe sen sa, ond yik sa naahulis sate yêêv bop sen nangginn saa-to baambu, de sate hil ngaamong vaha-so dahulis sa baambungg. Om sa naanêêl vu ti naambe 'Gana' ond yik la, de sa naanêêl vu ango naambe 'Ganaam' ond yik laam, de sa naanêêl vu sate kul vaha naambe 'Gambiing kul tii-ja' ond yik wiing."

¹⁰ * o 8:10 Mat 15:28*Yesu hango vakasin-anju tombe vindis lôôt, de nêêl vu hil sen davu taamuyin yii-to nambe, "Sa naanêêl

keen vu ham naambe same aatovu ham Isle ti wii-having niwêêk lôôt nambêênjo le. ¹¹ * o 8:11 Saam 107:3; Luk 13:28-29*Om sa naanêêl vu ham naambe hil ngeeyaata lohvu taaku nanyendangga pin, ond le lana lanja vanôôn gaving Abalaam ayuuh Isak-ambe Yaakop mando taaku sen Anutu nangginn yite hil-ato. ¹² * o 8:12 Mat 22:13; 25:30; Luk 13:28*De Anutu le gatiiy Yuda vaalu lana taaku mekanu sen neep dami lôôt-ato, be sil lana mondaasu osin navund monangi-tak vuu-ju." ¹³ Tombe Yesu nêêl vu yêêv-anju nambe, "Om ganaah, gate vakasin navu nôôn jak nohvu gawii-having-anja." Tombe yik yêêv-anjute kul vaha nivasa lak hôôk taaku me tii-ju vulotin.

Yesu wiing Pita yenaavêêh having hil ngeeyaata nind vasa lak

(Maak 1:29-34; Luk 4:38-41)

¹⁴ * o 8:14 1Ko 9:5*Tonde Yesu lukala Pita-te bayêên alo, tombe yi de Pita yenaavêêh anivaane be neep.

¹⁵ Om Yesu puvu hôôk nama, tonde mem nivaanêê-to lung la, de kandi be la hayêêh vanôôn-ambe vu vu Yesu.

¹⁶ Tonde soosin atombe lako hil sen mamu nipaya dahôôvu sil-ato ngeeyaata be lala vu Yesu, tombe yik nêêl-ande mamu nipaya lato dala in omaahonôôn, de wiing-ambe hil anilakin pin nind vasa lak laah. ¹⁷ * o 8:17 Ais 53:4*Om nambêênju wiing Anutu-te vakasin ti sen Yesaia nêêl bôôy-ato nôôn ak nambe, "Yoo hako yate nilakin vêêl-ambe vu vêêl yate nivaane."

Vakasin sen hil lawiinggin nambe taamuyin Yesuu-to

(Luk 9:57-60)

¹⁸ Yesu yi hil ngeeyaata lambuuh yi tatup, tombe nêêl vu yite maanggêem-aso nambe, "Yana betum vaalu."

¹⁹ Tombe tanasin dangga ti la nêêl vu nambe, "Kaputung, taaku pin sen ganaa-to ond sale taamuyin hong-ambe sana gaving." ²⁰ * o 8:20 2Ko 8:9*Le Yesu nêêl vu nambe, "Manggalôôn ond deep hôök haah vu-un, de manak ond dahaav vunis, nganjo Omaahonôôn Noow ond baan sen nanjip hôök-ato ma." ²¹ * o 8:21 1King 19:20*Tonde yik maanggêêm-aso ti nêêl vu nambe, "Omaaho Bop, ganjiinggis-ande sana ganggin mangg-ambe jimb-ambe sa daav vêêl e." ²² * o 8:22 Jon 5:25*Le Yesu nêêl vu nambe, "Otaamuyin sa, de hil sen nanyendoos in Anutu-te vakasin-ambe sil lalohvu hil yimb-in-ato ond sil oo landaav silate halanjang."

Yesu nêêl-ambe vavi bop osin bel amelaas ak
(Maak 4:36-41; Luk 8:22-25)

²³ Yesu lakala kaanu tombe yite maanggêêm-aso lalakala having-ambe sil lala. ²⁴ * o 8:24 Saam 4:8*Lala lalup betum lavuun atombe vavi bopaata wiing-ambe bel anipaya lak lôôt-ambe wiingin nambe savun kaanu na, le Yesu yoo neep ka lingin. ²⁵ Tombe lala layêêvu de lanêêl vu nambe, "Omaaho Bop, gandôôvu yiyi in yiyi navu ana mengg nama." ²⁶ * o 8:26 Mat 14:31; 16:8; Saam 89:9*Tombe nêêl vu sil nambe, "Ham naham nalak in? Ham-ame awii-having niwêêk e." Nêêl atonde kandi lak-ambe nêêl vavi yuuh bel, tombe vavi ma la de bel neep tatimasin. ²⁷ Tombe kanund la lôôt-ande lanêêl nambe, "Omaahô-jô yi vaati ondeey vavi yuuh bel nanyend vuun in lava?"

Yesu hati y mamu nipaya la in omaaho yuuh
(Maak 5:1-17; Luk 8:26-37)

²⁸ Yesu-so mondala be latok lala hil Gadala-te taaku neep betum vaalu, tombe omaaho yuuh yik mamu nipaya lahôôvu yuuh-ato ond yuuh vu lavandangga sen omaahonôôn bandumb-ato be lato vu yi. Omaaho yuuh-anju yuuh lalohvu mamu bamaan anipaya om hil dayêênin-ambe me-daloh mop-anju le. ²⁹ * o 8:29 Mak 1:24; Luk 4:34,41*Tombe yuuh lateey nambe, "Anutu Noow, gayêêvu hey in? Busin naahen-ande galaam in nambe gambu nivaane vu hey pavis a?" ³⁰ Taakuu-ju ond bik ngeeyaata daale mondaya va daale diin, ³¹ tombe mamu nipaya kataangg Yesu nambe, "Naambe ongatiy hey, ond gambiing-ambe hey aandukana bik ngeeyaataa-ju londpayo." ³² Tombe nêêl vu mamu nambe, "Ham ana." Tombe sil lato lala in omaaho yuuh-anjuuto be lalukala bik alo, tombe bik pin-anju latup lôôt-ambe laluus taaku pake be lalukala betum, tombe lanum bel-ambe layimb valok-ate. ³³ De hil sen danggin bik-ato lapak-ambe lala bayêên bop, tombe latulin vakasin pin osin omaaho yuuh sen mamu nipaya lahôôvu yuuh-ato ond yuuhate vakasin, ³⁴ tombe hil pin vu taakuu-ju lala in nambe lana vu Yesu, tombe latovu yi be sil kataangg nambe gavuuu silate taaku de na taaku ango.

Yesu wiing omaaho vaha yuuh nama nipayaa-to nivasa lak

(Maak 2:1-12; Luk 5:17-26)

⁹ * o 9:1 Mat 4:13*Yesu lakala kaanu be laah betum vaalu, tombe tok la baan, ² tonde laaku omaaho nipaling ti vaha yuuh nama nipayaa-to neep ak yêênin-ambe lala vu. Tombe Yesu lak ni nambe sil alondpayo la timu vu yi, om nêêl vu omaaho nipaling-anjo nambe, "Noongg-e, gakam vasa jak. Gate nipaya ond sa kawiiy la." ³ Tombe tanasin dangga-so vaalu yoo kand navu hôök lond nambe, "Omaahô-ju wiingin nambe savok Anutu." ⁴ * o 9:4 Mat 12:25; Luk 9:47; Jon 2:25*Tombe Yesu lak silate vakasin sen kand navuu-to ni, om nêêl nambe, "Nambe vaati sen ham akam navu paya hôök ham alompayo?" ⁵ De sa naanêêl vakasin ango tana

in ham angge be ham anjak ni naambe nôôn keen? Sa naanêêl naambe 'Gate nipaya ond sa kawiiy la,' ond ham-ame le anjak ni le. Nganjo sa naanêêl naambe 'Okandi baale be gana,' ond mem ham e anjak ni naambe nôôn keen. ⁶ * o 9:6 Jon 17:2; 5:8*Om peey-anjo ham anjak ni naambe Omaahonôôn Noow laam vu baandoni ond yoo tu danggakook vu voon in nambe kawiiy hil-ate va nipaya na." Tonde nêêl vu omaaho nipaling-anjôôto nambe, "Okandi gako gate kaanye jak-ambe ganaah gambaam." ⁷ Tombe omaahô-ju kandi lak-ambe laah baan. ⁸ Hil ngeeyaata layi be layêênin lôôt, tombe lako Anutu haale lak in vu niwêêk nambêênjo vu omaahonôôn in nambe landôôvu omaaho ango.

Yesu teey Matai

(Maak 2:13-17; Luk 5:27-32)

⁹ Tonde Yesu vuu-ju be la, tombe yi de omaaho ti nando hôök bayêên sen dako taakis hôök-ato, haale nambe Matai. Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Ganaam taamuyin sa." Tombe kandi be la sapa yi.

¹⁰ Tombe Yesu having yite maanggêêm-aso be lala dando be mondaya vanôôn hôök Matai-te bayêên alo, tonde hil sen dako taakis osin hil sen davu kalêêh tanasin-ato ngeeyaata lalaam-ambe dando daya vanôôn having sil. ¹¹ * o 9:11 Luk 15:2; 19:7*Tombe hil Palisai heey layi be lanêêl vu

yite maanggêêm-aso nambe, "Nambe vaati sen hamate kaputung naya vanôôn having hil sen dako taakis osin hil anipaya vaaluu-ju?" ¹² Le Yesu hangoyin atombe nêêl nambe, "Hil anind vasa ond me-dala vu dokta le, hil sen nind nalak ond mem dala vu. ¹³ * o 9:13 Mat 12:7; Hos 6:6*Ham ana de ham akam bu vakasin munggin-anjo dangga le, sen Anutu nêêl nambe, 'Same aawiingin salivangin e, nganjo sahengg having nambe ham akam pasiv in omaahonôôn-ambe ham andôôvu sil.' De sak, same alaam in nambe naateey hil sen datee sil lak nambe sil anivasaa-to le, ma, nganjo sa laam in naateey hil anipaya."

Lalingin Yesu in hil dalakin sil in vanôôn
(Maak 2:18-22; Luk 5:33-39)

¹⁴ * o 9:14 Luk 18:12* Lung laa tonde Jon-ate maang-gêem-aso lala vu Yesu be lanêêl vu nambe, "Hey-ande Palisai-so ond hey nalakin hey in vanôôn-ande hey nando meep in nambe hey monaano hak na vu Anutu, le nambe vaati sen gate maang-gêem-ame dalakin sil in vanôôn e?" ¹⁵ * o 9:15 Jon 3:29* Le Yesu nêêl vu sil nambe, "Hil lasupin lala in daapêêlis gaving omaaho ti in hako vêêh moos ond sil-ame lalohvu nambe lan-jakin sil in vanôôn-ande sil mando meep e, le nama. Nganjo busin ti le naatok naam atombe hil e lanôôh omaahô-juuto na vêêl in yite hil, ond mem le lanjakin sil in vanôôn.

¹⁶ "De tôomb ti nimbôôy-ambe ahembalap ak tombe kweek, ond omaaho ti me-naanduuh moos kamu ti jakanaah e. Le naambe naanduuh moos kamu ti jakanaah ond le naakweek nimbôôy-ato be naatu bopaata jak. ¹⁷ De hil-ame datooy wain moos nalokala bik naavi nimbôôy-ande bambôôv e. Naambe daatooy dukana ond wain e buuk-ambe bapuuuh bik naavi nimbôôy-anju biliyak-ande kaasêêh na. Nganjo daatooy wain moos dukana bik naavi moos ond mem wain osin bik naavi le mando nivasa."

Yesu yêêvu yêêv nowaavêêh-ambe kandi lak laah, de wiing vêêh ango nivasa lak
(Maak 5:22-43; Luk 8:41-56)

¹⁸ Yesu naahen nanêêl vakasin-anju vu sil, tonde yêêv ti la hatung kaatu vu de nêêl nambe, "Sa nonggaavêêh naahen nayimb gesaange, om ganaam gambe namam jak yi tombe mem le kandi vasa dôôk." ¹⁹ Tombe Yesu kandi taamuyin yi be yuuh lala, de yite maang-gêem-aso lala having.

²⁰ * o 9:20 Mat 14:36* Tonde sim vêêh ti ond vêêh-ate nilakin tovu tombe yoo nando bayêên pasiv nalak busin pin lohvu ta nomaayuuh-ambe laam yuuh, ond valu-naale Yesu dami, tombe hambe nama lak Yesu-te lolop anyendaambu. ²¹ Vêêh-anju yoo ka vu nambe, "Sa gambe namangg jak yite lolop amu ond sale sa ningg vasa dôôk." ²² * o 9:22 Mak 10:52; Luk 17:19* Tombe Yesu hilin-ambe yi vêêh-anju be nêêl vu nambe, "Nonggaavêêh, galompayo ahelavis jak. Gawii-having om ganim vasa lak." Tombe yik pavis atombe vêêh-anju nivasa lak.

²³ Tonde mem Yesu la valup yêêv-anju baan, tombe yi de hil dave gavêêngg osin dawiiing nindaandun bopaata, ²⁴ * o 9:24 Jon 11:11* tombe Yesu nêêl nambe, "Ham ana vêêl. Unaavepasiv-ame yimb e, nganjo yoo neep anêên." Le sil lanop ak yi. ²⁵ Latiiy hil lato lala vêêl e, tonde mem Yesu lukala bayêên alo be lôôh hôôk unaavepasiv-anju nama be kandi lak.

²⁶ Tombe vaa-ju banye la lohvu taakuu-ju pin.

Yesu wiing omaaho mekanôônd yuuh de ka ma ti nind vasa lak

²⁷ * o 9:27 Mat 20:29-34* Yesu kandi vuu-ju be la, tombe omaaho mekanôônd yuuh oo mosapa yi, be mondateey nambe, "Hong sen gate danggakook neep vu Devit-ato, gakam pasiv in haay." ²⁸ Tombe Yesu lukala bayêên alo de omaaho mekanôônd ayuuh-ato lala vu, tombe Yesu lingin yuuh nambe, "Mak mawii-having sa nambe saalohvu aandôovu muuh a?" Tombe yuuh laliinggis vu nambe, "Êê-e Omaaho Bop, galohvu." ²⁹ * o 9:29 Mat 8:13* Tombe hambe nama lak yuuh amend-ande nêêl nambe, "Om mamem anivasa jak nohvu mawii-having-ato." ³⁰ * o 9:30 Mat 8:4* Om yuuh amend tum, tombe Yesu vu kôôvu yuuh niwêêk nambe, "Maayuuh, mame naanêêl vaa-jo vu omaaho ti le." ³¹ Le ma de yuuh lala

lanêêl vaa-ju banye be lohvu taakuu-ju pin.

³² * o 9:32-33 Mat 12:22* Yuuh lala lak tonde hil lako omaaho ti mamu nipaya hôôvu tombe ka ma be lalaam vu Yesu. ³³ * o 9:33 Mak 2:12* Tombe Yesu hatiiy mamu nipayaa-ju hato la in omaaho sen ka maa-juuto tonde vakaas, tombe hil ngeeyaata lavindis lôôt, de lanêêl nambe, "Yame aahe vati nambêênjo vu Islel

bôôy e." ³⁴ * o 9:34 Mat 12:24; Mak 3:22; Luk 11:15* Lemu Palisai-so lanêêl nambe, "Mamu nipaya-te yêêv bop vu niwêêk vu yi ondeey natiy mamu nipaya dala in omaahonôôn."

Yesu ka pasiv in omaahonôôn

³⁵ * o 9:35 Mat 4:23; Mak 1:39* Yesu la hatup hôôk taaku bop osin pasiv pin-ambe monawiiing tanasin hôôk silate dumb ti ti. Nanêêl banye nivasa sen Anutu nangg in yite hil-ato langaah, de nawiiing hil anilakin vaha vaha osin nipaling pin nind vasa nalak.

³⁶ * o 9:36 Mat 14:14; Nam 27:17; 1King 22:17; Esi 34:5; Sek 10:2; Mak 6:34* Yesu nayi hil ngeeyaataa-ju tombe ka pasiv in sil in nambe kand nala nge-ngeey, de dando paya lôôt nambe bik sipsip sen heendin lavuuh sil-ato, ³⁷ * o 9:37 Luk 10:2* tombe nêêl vu yite maang-gêem-aso nambe, "Vanôôn ngeeyaata nôôn ak hôôk kulaanôôn lung la, lemu kul vaha-so daka yuu-mu, ³⁸ om ham kataangg kul mangganaan in biing kul vaha-so heey lana daasupin yite vanôôn gaving."

Yesu-te maang-gêem nomaayuuh-ambe laam yuuh-ato haalend

(Maak 3:13-19; Luk 6:12-16)

10 * o 10:1 Mak 6:7; Luk 9:1* Yesu teey yite maang-gêem nomaayuuh-ambe laam yuuh-ato lalaam-ambe vu niwêêk vu sil in nambe sil gatiiy mamu nipaya na in omaahonôôn, de lambiiing hil anind lakin osin hil anind paling pin-ambe nind vasa jak. ² De sinaale-so nomaayuuh-ambe laam yuuh haalend-anjo, omaaho sen munggin ond Simon, haale ango nambe

Pita, de hali Endru, tonde Sebedi noow Jems ayuuh hali Jon, ³ tonde Pilip ayuuh Batolomai, de Tomas ayuuh Matai sen nako taakis-ato, tonde Alpias noow Jems, de Tadias, ⁴ tonde Simon ango sen naanjiihin hil Yuda in nambe gatiiy hil Lom lanaa-to, de Yudas Iskaliot sen taato Yesu langaah-ambe hil lalôh-ato.

Yesu nêel tanasin vu maanggêem-aso de wiing sil lala kul

(Maak 6:7-13; Luk 9:1-5)

⁵ * o 10:5 Sin 13:46*Yesu wiing hil nomaayuuu-ambe laam yuuh-anju lala kul, om nêel tanasin vu sil nambe, "Ham-ame anoh hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to silate mop e, de ham-ame andukana Samaalia-te taaku ti le, ⁶ * o 10:6 Jer 50:6; Mat 15:24*ham oo ana vu hil Islel in sil lalohvu sipsip-ambe dala mend nama. ⁷ * o 10:7 Mat 3:2; 4:17; Luk 10:9,11*Ham ana naanêel langaah naambe, 'Ngaaho lak in Anutu ganggin yite hil.' ⁸ * o 10:8 Sin 20:33*Ham ambiing hil anilakin nind vasa jak, de ham anjêêvu hil yimbin-ambe kandi jak, de ham ambiing hil anind payêes anipaya lôôt-ato nind vasa jak, osin ham gatiiy mamu nipaya lana in omaahonôn. In saavu niwêêk vu ham-ato ond ham hako malis-ande vaanggosin ma, om yik ham ambiing kul jak malis amu vu hil, de ham-ame gako mone jak e. ⁹ * o 10:9 Luk 10:4*De ham-ame gako mone gool osin sili-va having mone noow dombaale hamate gis e, ¹⁰ * o 10:10 Nam 18:31; Luk 10:7; 1Ko 9:14; 1Ti 5:18*de ham-ame ganja vaahes-ambe ham ana mop e, de ham-ame gako lolop yu-yuuh e, de ham-ame gako suul osin paatôn e, jip, in kul sen ham ambiing vu hil-ato ond yoo neep vu sil in nambe landôovu ham in vanôn ayuuh ame.

¹¹ "Ham andukana taaku bop ti, me bayêen pasiv ti, ond ham anjingin hil-anju naambe ti nivasa lohvu ganggin ham ond ham mando gaving yi nivalok-ambe na balup busin sen ham ana jak-ato. ¹² * o 10:12 Luk 10:5-6*Tonde ham andukana bayêen alo ond ham naanêel vakasin anivasa vu hil-anju. ¹³ Naambe hil sen ham alakala vu sil-anju nind vasa, ond mem hamate vakasin melaas e na vu sil, le naambe sil-ame nind vasa le, ond hamate vakasin melaas e gilin-ambe nom vu ham. ¹⁴ * o 10:14 Luk 10:10-12; Sin 13:51; 18:6*Naambe vaheey-ame gako ham jak e, de me-gango hamate vakasin e, ond ham gavuuu bayêen-anju me taakuu-ju, de ham tatehin kambus sen nando lak ham vaham-ato naah-ande ham ana. ¹⁵ * o 10:15 Mat 11:24; Jen 18:20-19:28; 2Pi 2:6; Jut 7*Sa naanêel keen

vu ham naambe vu busin taamusin sen Anutu gavgoyin omaahonôn-ate vakasin-ato, ond hil vu taakuu-ju le daatovu nimeen bopaata kaluuh Sodom osin Gomola."

Nimeen ngeeyaata le naam

(Maak 13:9-13; Luk 21:12-17)

¹⁶ * o 10:16 Luk 10:3; Jon 10:12; Sin 20:29; Lom 16:19*"Ham gango, saambiing-ambe ham ana

naambe sen bik sipsip-ato melaas in nambe ham andukana voov bamaan lavuun, om ham oo angge hamate mop nivasa naambe nyêêy, de ham ambiing va melaas naambe manak sen nawiing melaas-ato. ¹⁷ * o 10:17 Mat 24:9*Om ham ganggin ham nivasa in hil, in sil e gako ham ana vu kaansol-aso be ham ambiing vakasin, de sil e gaveek ham dôok silate dumb alo. ¹⁸ * o 10:18 Sin 25:23; 27:24*De sil e gako ham ana baale hôok yêêv bop osin omaaho lulemak-aso mend in sate hil ham, tombe ham e naanêel sa banyengg langaah vu yêêv-asônju, de vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to gaving. ¹⁹ * o 10:19-20 Luk 12:11-12*Om hil gako ham ana in ham ambiing vakasin, ond ham-ame naham jak naambe ham

e ambiing vakasin naambe tana me ham e naanêel vaati, malis, yik Anutu yoo le taato va sen ham naanêel-ato hôok busin tii-ju vu ham bulôôt. ²⁰ * o 10:20 Jon 14:26; 1Ko 2:4*Ham-ame yoo le naanêel vakasin e, malis, nganjo Mom-ate Vavi Vaambuung e dôovu ham in vakasin.

²¹ * o 10:21 Mai 7:6; Mat 10:35*"Omaahonôn e daanêel halindin langaah, tombe lanyiis sil-ambe lanjimb, de yik maandin e lambiing naambêenju vu noondin. Tonde yik unoopasiv e lanji maandin ayuuh taandin paya be daanêel sil langaah, tombe hil lanyiis sil-ambe lanjimb. ²² * o 10:22 Mat 24:9,13; Jon 15:18-21*De omaahonôn pin e nind baya lôôt in ham in sate hil ham, om ham baale niwêêk lôôt-ambe ham baaku nimeen pin, ond ham e ana mando metumin gaving Anutu. ²³ * o 10:23 Mat 16:28*De hil lambiing nindanjeen vu ham dôok taaku ti, ond ham napakambe ham ana taaku ango. Sa naanêel keen vu ham naambe ham-ame le anohvu Islel-ate taaku pin e, tonde Omaahonôn Noow e nom.

²⁴ * o 10:24 Luk 6:40; Jon 13:16; 15:20*"Unoopasiv-ame savok yite kaputung e, de kul vaha me-savok yite yêêv e. ²⁵ * o 10:25 Mat 9:34; 12:24; Mak 3:22; Luk 11:15*Naambe unoopasiv mando naambe yite kaputung ond lung, de kul vaha

mando naambe yite yêêv ond lohvu. Lanêel mamu nipaya-te yêêv Belsebul lak bayêen danggakook sa, om yik le daanêel yêêv anipaya heey jak sate hil gaving."

Omaahonôn lanjêenin Anutu

(Luk 12:2-7)

²⁶ * o 10:26 Mak 4:22; Luk 8:17*"Om ham-ame anjêenin hil e, in vakasin p sen neep vunin-ato ond le naatok naam langaah, yik vakasin pin sen hil akand navu be neep hôok londpayôô-to ond taamusin hil e lanjak ni pin. ²⁷ Tanasin sen yiyi oo nando de sa naanêel vu ham-ato ond ham naanêel na langaah, yik vakasin sen ham oo nangoyin-ande sa naanêel-ato ond ham ana baale talind-ambe ham naanêel vu hil pin. ²⁸ * o 10:28 Jem 4:12*Ham-ame anjêenin omaahonôn in nambe le lanyiis ham anim naavi jimb, in sil-ame lalohvu nambe lanyiis ham kanum e. Nganjo ham oo anjêenin Anutu in yoo lohvu nambe nyiis ham

anim naavi osin ham kanum hôök taaku nipaya. ²⁹ Hil daanggo manak taapêêv daka yuuh lak mone noow timu, lemu manak pasiv pasiv-anjuuto ti me-le dupake malis e, nganjo hamate Mom sen nando baandonii-to jiiinggis ond mem. ³⁰ De ham ond sevin ham alumvalus pin lôôt lung la, ³¹ * o 10:31 Mat 6:26; 12:12*om ham-ame anjêênin e, in ham atu Anutu-te va-so savok manak pasiv pasiv-anju pin."

Yiyy naanêêl Yesu haale langaah

(Luk 12:8-9)

³² * o 10:32 Taato 3:5*"Omaaho ti naanêêl sa haalengg langaah vu hil ond sale naanêêl omaaho tii-ju haale langaah vu Aamangg sen nando baandonii-to, ³³ * o 10:33 Mak 8:38; Luk 9:26; 2Ti 2:12*le naambe omaaho ti jak alu in sa vu hil ond sale anjak alungg in yi vu Aamangg sen nando baandonii-to."

Yesu laam in ngaamong

(Luk 12:51-53; 14:26-27)

³⁴ "Ham akam-ame bu naambe sa laam in aambu mamaal vu voon e. Same alaam in aambu mamaal e, malis, sa laam in ngaamong. ³⁵ * o 10:35 Mai 7:6*Sa laam atombe hil daasuh sil in sa, om noondin alondpayo le na ango, de maandin alondpayo le na ango, tonde nondinaavêêh alondpayo le na ango, de taandin alondpayo le na ango, tonde vêêh-aso londpayo le na ango, de yendinaavêêh alondpayo le na ango, ³⁶ de hil sen dando lak bayêên timuu-to ond yoo le lanji sil paya lôôt.

³⁷ * o 10:37 Diu 33:9*"Omaaho ti ahe having mangganaan me tangganaan savok sa, ond me-lohvu nambe naatu sate hil e, de omaaho ti ahe having noow me nowaavêêh savok sa, ond me-lohvu nambe naatu sate hil e. ³⁸ * o 10:38-39 Mat 16:24-25; Mak 8:34-35; Luk 9:23-24; 17:33; Jon 12:25*De omaaho ti me-baaku yite haah pako † be taamuyin sa le, ond me-lohvu nambe naatu sate omaaho le. ³⁹ Omaaho ti yoo ganggin ninaavi nivasa in nambe mando metumin ond le jimb-ambe na menama, le naambe omaaho ti baaku nimeen ak sa haalengg-ambe jimb, ond mem le mando metumin danggata."

Hil e gako nyevahaan nivasa

(Maak 9:41)

⁴⁰ * o 10:40 Mak 9:37; Luk 10:16; Jon 13:20; Gal 4:14*"Omaaho ti gako ham jak ond lohvu hako sa lak, de hako sa lak ond lohvu hako omaaho sen wiing sa laam-ato lak. ⁴¹ Omaaho ti gako Anutu-te omaaho nanêêl yite vakasin-ato jak in dangga nambe nanêêl Anutu-te vakasin langaah, ond yuuh ahondoos e gako

† Yêêv Lom-aso danêêl nambe omaaho ti wiing va nipaya om lanyiis dukanaah nyevahaan-ambe jimb, ond layiis lakala haah pako in nambe bu nimumin vu yi osin yite hil. Tonde Yesu nêêl nambe omaaho ti wiingin nambe sapa yi ond yoo baaku yite haah pako be sapa yi, ond dangga nambe yame aanjêênin nimeen osin nimumin sen hil lambu vu yiyy jak Yesu haalêê-to le, yiyy baaku be yiyy oo sapa Yesu.

nyevahaan nivasa nanjip ti. Tonde naambe omaaho ti gako omaaho nivalok ti jak in dangga nambe yi omaaho nivalok-ato, ond yik yuuh ahondoos e gako nyevahaan nivasa nanjip ti. ⁴² * o 10:42 Mat 25:40*De naambe omaaho ti bu bel kuuh vu sate hil malis ti be naanum in dangga nambe sate hil yi ti, ond sa naanêêl keenaanôôn vu ham naambe omaahôô-ju le gako yite samu samu nivasa nyevahaan dukanaah."

Jon wiing yite maanggêêm-aso lala vu Yesu

(Luk 7:18-35)

11 Yesu wiing tanasin vu yite maanggêêm no-maayuuh-ambe laam yuuh-ato lung la, le mem kandi lak vuu-ju be la hatup hôök bayêên bu ti ti vu taakuu-ju be nanêêl yite vakasin langaah, de navu tatekin tanasin vu sil.

² * o 11:2 Mat 14:3*Latung Jon sen nalipis hil-ato lukala kalaambus-ambe nando, tonde hangoyin kul sen Kalisi nawiing-ato banye, tombe wiing yite maanggêêm lala vu Yesu, ³ * o 11:3 Mal 3:1; Mat 3:11; Jon 1:15*tombe lalingin yi nambe, "Mak hong omaaho sen Jon nêêl banye nambe le naam-ato, me hey mongganggin omaaho ango le?" ⁴ Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Ham anaah gatulin va pin sen ham nago osin ham nahêê-to vu Jon, ⁵ * o 11:5 Ais 35:5-6; 61:1*naambe hil amend kanu dayi taaku yesin laah, de vahand anipaya dala mop, de payêês anipaya lôôt anind vasa nalak, de hil nanyend katôônd dango taaku, tonde hil yimbin davu kandi lak, de hil anipaya paya dango banye nivasa. ⁶ * o 11:6 Mat 13:57; 26:31*Tonde omaaho ti me-ka yu-yuuh in sa le ond le ka vasa."

⁷ * o 11:7 Mat 3:5*Jon-ate maanggêêm-aso dala lak tonde mem Yesu nêêl Jon langaah vu hil alu bopaataaju nambe, "Bôôy ham ala vu Jon vu taaku lumbalaamb in nambe ham angge vaati? Mak ham ala in angge omaaho sen lohvu vavi nayêêyak ngasing a? ⁸ Me ham ala in angge vaati? Mak ham ala in angge omaaho ti lop lolop anivasa vasa? Malis, hil sen dalop lolop anivasa vasa ond yoo dando lak lulemak-asote bayêên, ⁹ * o 11:9 Luk 1:76*om ham ala in angge vaati? Ham ala in angge omaaho ti nanêêl Anutu-te vakasin langaah a?

Êê-e, de sa naanêêl vu ham naambe omaahôô-ju savok hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato la. ¹⁰ * o 11:10 Mal 3:1; Mak 1:2; Jon 3:28*Jon-anju ond Anutu nêêl yite vakasin munggin-ambe neep hôök kaapiya nambe,

'Onggango le, sa navu aambiing sate omaaho ti na naamunggin vu hong in samu gate mop.'

¹¹ Sa naanêêl keen vu ham naambe Jon sen nalipis hil-ato ond savok hil pin sen taandin dako sil vu voon-anjôôto, lemu hil sen Anutu nanggin sil-ato vaalu haalend nipasiv lôôt, ond le savok Jon na.

¹² * o 11:12 Luk 16:16*"Vu bôôy sen Jon nalipis hil-ato be tok laam gêên-anjo ond Anutu nawiing va vaha vaha osin niwêêk in taato naambe navu ganggin yite hil-ato, tonde hil sen londpayo naanjihin sil lôôt ond sil

anindwêêk in nambe landukana gaving Anutu-te hil.
¹³ Mose-te tanasin osin hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato pin-ambe la valup Jon ond lanêêl vakasin langaah lak sen Anutu le ganggin yite hil-ato, ¹⁴ * o 11:14 Mal 4:5; Mat 17:10-13; Mak 9:11-13*om naambe ham awiingin

nambe gangoyin ond ham gango naambe Jon-anju ond Eliya sen vakasin neep nambe le naam-ato.

¹⁵ Omaaho ti nanye neep ond gangoyin.

¹⁶ "Sale naanêêl ham hil sen gêên-anjo naambe va? Ham nambe unopasiv sen dando talind-ambe davu teey la vu ango-so nambe,

¹⁷ 'Hey aawiing kombin in ham, lemu ham-ame nakômb e, de hey aasu kangg paya paya le ma de ham-ame navu kaatuuh ham e.'

¹⁸ * o 11:18 Mat 3:4*In Jon laam atombe me-ya vanôôn anivasa de me-num wain e, tombe ham anêêl nambe, 'Mamu nipaya nahôôvu yi.' ¹⁹ * o 11:19 Mat 9:14; Luk 15:1-2*De Omaahonôôn Noow laam-ambe ya osin num, tombe ham anêêl nambe, 'Ham angge, omaaho aheta om yoo naya osin nanum wain ngeeyaata, om hil sen dako taakis-ato osin hil sen dawiiing va nipayaa-to vaalu

silate omaaho tii-ju.' Lemu yaangge kul nôôn sen omaaho ti nawiing-ato ond mem yale anjak ni naambe omaaho osin ka."

Nimeen vu hil sen me-lawiihaving-ato

(Luk 10:13-15)

²⁰ Vu taaku bop vaalu ond Yesu wiing taahu taahu osin niwêêk ngeeyaata, le hil-ame lahilin londpayo le, om Yesu nêêl sil nambe, ²¹ * o 11:21 Jona 3:6*"Ham Kolasin, de ham Betsaida, ham e naatovu nimeen, in nambe saambiing taahu osin niwêêk ngeeyaata vu Taia osin Saidon naambe sen saawiing vu hamate taakuu-to, ond bôôy hil Taia osin Saidon e gayêêh vaahes-ambe sil mando osin nind ngook in taato naambe londpayo nimeen om lahilin sil laah vu Anutu. ²² * o 11:22 Ais 23; Esi 26:1-28:26; Joel 3:4-8; Emo 1:9-10; Sek 9:2-4*Om sa naanêêl vu ham naambe vu busin taamusin sen Anutu gangoyin omaahonôôn pin-ate vakasin-ato, ond ham e naatovu nimeen bopaata kaluuh Taia osin Saidon. ²³ * o 11:23 Ais 14:13-15; Jen 19:24-28; Jut 7*De ham Kapenaum-anja, hamambe ham e gako ham jakana baandoni? Malis, ham e andukana taaku nipaya, in nambe saambiing taahu taahu osin niwêêk ngeeyaata vu Sodom naambe sen saawiing vu hamate taakuu-to, ond Sodom yoo le mando be gêên-anjo. ²⁴ * o 11:24 Mat 10:15; Luk 10:12*Om sa naanêêl vu ham naambe vu busin taamusin sen Anutu gangoyin omaahonôôn pin-ate vakasin-ato ond ham e naatovu nimeen bopaata kaluuh Sodom."

Yesu nêêl nambe yana vu be yiyi sawaah

(Luk 10:21-22)

²⁵ * o 11:25 1Ko 1:26-29*Hôôk busin-anju Yesu lohak nambe, "O Aamangg, hong Omaaho Bop vu baandoni

osin voon, sa naapêêlis vu hong, in gavun va pin-anjo in hil sen omaahonôôn dayi sil nambe hil osin kand bop de hil alukook bop, tonde otaato langaah vu hil mali-malis. ²⁶ Keen Aamangg, in goo gahe nivasa on-deey gawiing nambêênja."

²⁷ * o 11:27 Mat 28:18; Jon 3:35; 17:2; 1:18; 10:15; Pil 2:9*Yesu lohak lung atonde nêêl vu sil nambe, "Aamangg vu va pin lukala sa namangg lung la, de omaaho ti me-lak Noow ani le, Mangganaan timu yoo lak ni. De omaaho ti me-lak Mangganaan ani le, Noow oo lak ni, de hil sen Noow navu tatekin Mangganaan vu sil-ato, ond mem lalak Mangganaan ani having.

²⁸ * o 11:28 Jer 31:25*"Ham pin sen ham sakem ma laa-to, osin ham sen va nimeen nanjingin ham-ato, ond ham pin anaam vu sa tombe mem saambu sawaasin vu ham. ²⁹ * o 11:29 Jer 6:16*Ham naatu sate hil kul vaha-so be ham gako kakook vu sa, in sa omaaho melaas, de sa longgpaya me-natee yi lak e, ond mem hamate nôôn e naatovu yite sawaasin, ³⁰ * o 11:30 1; Jon 5:3*in tanasin sen saambu vu ham-ato ond nivasa, de kul sen saambu vu ham in ham baakuu-to ond ahelavis."

Vakasin lak busin sawaasin

(Maak 2:23-28; Luk 6:1-5)

12 * o 12:1 Diu 23:25*Hôôk busin-anju ond busin sawaasin ti, tombe Yesu having yite maanggêem-aso be laloh mop sen neep hôôk kul lavuun-ato be lala, tombe yite maanggêem-aso layimb ahend om sil kalêêh wit nôôn-ambe landaah †. ² * o 12:2 Eks 20:10*Tombe Palisai layi be lanêêl vu nambe, "Gangge, gate maanggêem-aso davu kalêêh wit nôôn, le me-lohvu nambe yaambiing kul hôôk busin sawaasin e." ³ * o 12:3 1 Sml 21:1-6*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Vu bôôy Devit having yite hil sen laving yii-to ond layimb ahend tombe wiing vaati? Mak ham-ame asevin mava? ⁴ * o 12:4 Lev 24:5-9*Nambe Devit lukala Anutu-te dumb alo tombe sil o yite maanggêem-aso laya vanôôn sen hil latung vu Anutuu-to, ond vanôôn-anju me-lohvu nambe Devit-aso yite hil lanja le, nganjo kul vaha sen datung salivangin-ato yoo lanja. ⁵ * o 12:5 Nam 28:9-10*De vakasin sen neep hôôk Mose-te tanasin nambe kul vaha sen datung salivangin-ato silate kul neep hôôk Anutu-te dumb bop alo, ond mak ham-ame asevin vakasin-anju mava? Tombe dawiiing kul dumb-anju hôôk busin sawaasin, ond davu kalêêh tanasin sen nêêl nambe yame aambiing kul hôôk busin sawaasin e, lemu nipaya me-neep vu sil e, ⁶ * o 12:6 Mat 12:41-42; Luk 11:31-32*om sa

† Yuda-te tanasin ti neep hôôk Diuteronomi 23:25 nambe omaaho ti-te kul neep vu mop nanyendangga, tombe hil daloh mop-ambe dayimb ahend, ond sil kalêêh omaahôô-ju yite wit nôôn daka nanjip mop nanyendangga be sil gandaah-ande vakasin ma. Nganjo yêêv-aso danêêl nambe dôôk busin sawaasin ond hil-ame kalêêh wit nôôn daka be gandaah e, in danêêlin va pin nambe hil-ame lambiing kul pasivdaka dôôk busin sawaasin e, malis lôôt. Le Yesu nêêl Devit-ate vakasin laah vu Palisai-so in nambe bêêl sil alund jak, in sil sahi nambe Devit yimb ahe be ya vanôôn om lung, tonde Yesu-te maanggêem-aso ond me-kand pasiv in sil e.

naanêêl vu ham naambe saa-jo sa savok Anutu-te dumb bop. ⁷ * o 12:7 Hos 6:6; Mat 9:13*De naambe ham anjak Anutu-te vakasin-anjo danggakook ani naambe, 'Same aawiingin salivangin e, nganjo sahengg having nambe ham akam pasiv in omaahonôn-ambe ham andôovu sil.' Ke, ham akam bu vakasin-anjo nivasa ond mem ham-ame le naanêêl hil sen silanêênd nipaya maa-to naambe sil lawiing nipaya le, malis. ⁸ In Omaahonôn Noow tu busin sawaasin-ate danggakook."

Yesu wiing omaaho nama nipayaa-to nivasa lak (Maak 3:1-6; Luk 6:6-11)

⁹ Tonde Yesu vuu-ju be la lukala silate dumb alo, ¹⁰ * o 12:10 Luk 14:3*tombe omaaho ti nama vaalu nipaya nandôo-ju, ond omaaheey lawiingin nambe lambiing vakasin vu Yesu om lalingin yi nambe, "Mak lohvu nambe yaambiing hil anilakin nind vasa jak dôôk busin sawaasin me malis?" ¹¹ * o 12:11 Luk 14:5*Le Yesu nêêl vu sil nambe, "De ham ti-te bik sipsip ti duus sov dôôk busin sawaasin, ond le biing naambe va? Yik le na daandiiy jakanom. ¹² * o 12:12 Mat 10:31*De omaahonôn savok sipsip, om lohvu nambe yaambiing va nivasa dôôk busin sawaasin." ¹³ Tombe nêêl vu omaaho nama nipayaa-to nambe, "Otaló namam." Om talo nama, tombe nama nivasa lak nambe sen nama vaalu-to. ¹⁴ * o 12:14 Jon 5:16*Le ma de hil Palisai lala lasupin-ambe sil salo mopaatôov in nambe lanyii Yesu be jimb.

Anutu-te kul vaha Yesu

¹⁵ * o 12:15 Mak 3:7-10*Yesu lak ni nambe davu salo mopaatôov in nambe lanyii yi om havuuh taakuu-ju de la, tombe hil ngeeyaata taamuyin yi, tombe wiing hil anilakin pin nind vasa lak. ¹⁶ * o 12:16 Mat 8:4; Mak 3:12*Tonde Yesu vu kôovu sil nambe me-daanêêl yi langaah e, ¹⁷ om Anutu-te vakasin sen Yesaia nêêl langaah bôôy-ato nôôn ak nambe, ¹⁸ * o 12:18 Mat 3:17* * o 12:18-21 Ais 42:1-4*"Ham angge sate kul vaha, saaholin yi lung la tombe sahengg having yi lôôt, be sa longg anivasa vu yi. Sale gatung sate Vavi Vaambuung jakana yi, tombe le naanêêl sate vakasin keen vu hil vaalu sen sil-ame Yuda-to le. ¹⁹ Tonde me-le mahôôh omaahonôn in vakasin e, de me-le napaak e, tonde hil-ame le gango lava vu talind e. ²⁰ Omaahonôn vaalu lalohvu ganggwak sen daka kalêêh-ambe neep hôôk-ato, de sate kul vahaa-ju me-le kalêêh na lôôt e. Tonde vaalu lalohvu lam sen naahen natum paya payaa-to de me-le naapuv e, yoo le mando monambiing kul lôôt-ambe vakasin anivalok nôôn jak-ambe kaluuh va nipaya pin jung na le, ²¹ de hil vaalu sen sil-ame Yuda-to ond le lambiing gaving haale be mongganggin yi."

Lanêêl nambe Yesu nawiing kul lak Saalang-ate niwêêk

(Maak 3:20-30; Luk 11:14-23; 12:10)

²² * o 12:22 Mat 9:32-33*Tombe lako omaaho ti la vu Yesu ond omaahôo-ju mamu nipaya hôôvu tombe mekanu osin ka ma. Tombe Yesu wiing-ambe nivasa lak, tombe ka ma vakaas-ande me tum having. ²³ Tombe hil ngeeyaataa-ju pin lavindis lôôt de lanêêl nambe, "Mak omaaho sen le naam vu danggakook Devit-ato ond yii-ju?" ²⁴ * o 12:24 Mat 9:34; 10:25*Le Palisai-so lango tombe lanêêl nambe, "Mamu nipaya-te yêêv Belsebul vu niwêêk vu yi, ondeey natiy mamu dala in omaahonôn." ²⁵ Lemu vakasin sen sil akand navuu-ju ond Yesu lak ni pin-ambe nêêl vu sil nambe, "Om naambe hil taaku bop ti yoo lanyii sil-ambe baasuh sil na lu yuuh, ond sil-ame lalohvu nambe mando nivasa le. De naambe hil bayêên bop ti me hil dangga ti sen dando hôôk bayêên timu yoo lanyii sil-ambe baasuh sil na lu yuuh, ond sil-ame le mando nivasa le. ²⁶ De naambe Saalang gatiy yite kul vaha mamu nipaya-so ond

sil o Saalang-aso yoo laasuh sil la lu yuuh, tombe sil e mando javuh ti naambe tana? Malis. ²⁷ Ham nanêêl nambe Belsebul navu niwêêk vu sa be sa natiy mamu nipaya dala in omaahonôn, ond lati navu niwêêk vu hamate hil vaalu be datiy mamu nipaya dala in omaahonôn? Yik Anutu timu, om hamate hil-anju le daanêêl vu ham naambe ham oo nakaas paya. ²⁸ * o 12:28 Sin 10:38; 1Jon 3:8*Om sen Anutu-te Vavi Vaambuung hôôvu sa be sa natiy mamu nipaya dala in omaahonôn, om ham anjak ni naambe Anutu laam nanggin yite hil hôôk ham lavuun gêên-anjo.

²⁹ * o 12:29 Ais 49:24; 1Jon 4:4*"Omaaho ti me-lohvu nambe jakana omaaho nipaya niwêêk ambaan-ambe bu vêêl yite va le. Biing naambêênjo ond naanduuh yi tatin e mem gako yinêên va pin sen lukando bayêên alô-to be na.

³⁰ * o 12:30 Mak 9:40; Luk 9:50*"Omaaho ti nambe same sate omaaho yi le ond nayii ngaamong vu sa, yik omaaho ti me-nasupin omaahonôn having sa le, ond natiy sil-ambe davuuh taale. ³¹ * o 12:31 1Ti 1:13; Hiblu 6:4-6; 10:26*Om sa naanêêl vu ham naambe va nipaya osin vakasin palesin pin sen omaahonôn danêêl-ato ond Anutu lohvu nambe kawii na pin, nganjo vakasin palesin sen danêêl lak Vavi Vaambuung-ato, ond Anutu me-le kawii na le. ³² Ti naanêêl vakasin anipaya jak Omaahonôn Noow, ond Anutu le kawii yite nipayaa-ju na, le naambe ti naanêêl vakasin anipaya jak Vavi Vaambuung, ond Anutu me-le kawii yite nipayaa-ju na le, le nama vu gêên-anjo be vu busin taamusin gaving."

Haah anipaya nayii nôôn anipaya (Luk 6:43-45)

³³ * o 12:33 Mat 7:16-20*"Haah ti nivasa ond le nyii nôôn anivasa, le haah anipaya lak ond le nyii nôôn anipaya, in yiyi naahe hahanôn-ambe yalak ni

nambe haah anivasa me nipaya. ³⁴ * o 12:34 Mat 3:7; 15:18; 23:33; Luk 3:7*Nyêêy noondin-aso ham, ham anipaya om ham alohvu nambe naanêêl vakasin anivasa naambe vaati? Malis. Va sen pup hōôk ham alom-payo ond sen ham nanêêl laam langaah. ³⁵ Omaaho nivasa ond ka navu va nivasa ngeeyaata naale hōôk lo-payo ondeey nanêêl vakasin anivasa, de omaaho nipaya ond ka navu va nipaya ngeeyaata naale hōôk lo-payo ondeey nanêêl vakasin anipaya. ³⁶ Lemu sa naanêêl vu ham

naambe vakasin anindanjeen pin sen hil danêêl-ato, ond Anutu le jingin sil dōôk busin taamusin sen gangoyin omaahonôôn-ate vakasin-ato. ³⁷ Olavam anivasa ond le taato naambe hong omaaho nivalok, le naambe olavam anipaya ond gale naatokak nipaya nyeva-haan."

Hil lanêêl nambe Yesu biing taahu taahu be lanji

(Maak 8:11-12; Luk 11:29-32)

³⁸ * o 12:38 Mat 16:1; Luk 11:16; Jon 6:30; 1Ko 1:22*Yesu nêêl lung la tonde tanasin dangga heey osin Palisai-so lanêêl vu nambe, "Kapatung, gambiing taahu taahu niwêêk-ate be hey aangge mengg ak." ³⁹ * o 12:39 Mat 16:4*Le nêêl laah vu sil nambe, "Ham hil anipaya sen gêên-anjo, ond ham-ame awii-having e, ondeey ham awiingin nambe ham angge taahu taahu ti, lemu same le aambiing taahu taahu vu ham e, nganjo ham akam bu Yona-te taahu taahu mu. ⁴⁰ * o 12:40 Jona 1:17*In bōôy Yona nando hōôk paahuung bopaata lopayo lohvu langaah yaal-ande busin yaal, tonde yik Omaahonôôn Noow e nanjip hōôk ngaanggis alopayo nohvu langaah yaal-ande busin yaal. ⁴¹ * o 12:41 Jona 3:5*Om vu busin taamusin sen Anutu gangoyin omaahonôôn-ate vakasin-ato ond moow Ninive le baale be daanêêl vakasin jak ham sen gêên-anjo naambe hamate nipaya neep, in hil Ninive lango vakasin sen Yona nêêl-ato be lahilin londpayo. Nganjo sa sen sa nando naanêêl vakasin vu ham-anjo ond sa savok Yona la, le ham-ame nahilin ham alompayo le. ⁴² * o 12:42 Mat 12:6; 1King 10:1-10*Vu busin taamusin sen Anutu gangoyin omaahonôôn-ate vakasin-ato ond vêêh lulemak Seba le kandi baale be naanêêl vakasin jak ham sen gêên-anjo naambe hamate nipaya neep. In vêêh lulemak-anju vu taaku danggakook-ambe laam in nambe gango Solomon-ate vakasin nivasa osin ka, lemu sa sen gêên sa nandôô-jo ond sa savok Solomon la, le ma de ham-ame nangoyin sa lavangg e."

Mamu nipaya lukalom baan

(Luk 11:24-26)

⁴³ "Mamu nipaya nambe gato na in omaaho ti de yoo monana taaku lumbalaamb in naatovu taaku vuuti in nambe sawaah yi dōôk, le me-naatovu le, ⁴⁴ ond le naanêêl naambe, 'Mam sa naah sa baangg sen sa nando hōôk bōôy-ambe sa laam-ato.' Tombe laah valup e yi de lasêêh bayêên-anju be lavunak lung la, le nando malis. ⁴⁵ * o 12:45 2Pi 2:20*Yi lung la tonde laah hako

mamu namaavaalu be vindak yuuh sen silate nipaya savok yii-to, le mem lalom-ambe lalukala dando hōôk bayêên-anjuuto. Bōôy ond omaaho sen mamu nahôôvuu-ju nando paya, lemu gêên le mando nipaya valok-ate lôôt. Tonde yik va nipaya ngeeyaata le naatovu ham hil anipaya sen gêên-anjo naambêênja."

Yesu tangganaan osin halindin

(Maak 3:31-35; Luk 8:19-21)

⁴⁶ * o 12:46 Mat 13:55*Yesu naahen nanêêl vakasin vu hil ngeeyaata-ju tonde tangganaan osin halindin lato daale voon in nambe bakaas gaving yi, ⁴⁷ tombe omaaho ti nêêl vu nambe, "Angge, tam having halim-aso be lato daale voon in nambe bakaas vu hong." ⁴⁸ Le Yesu nêêl laah vu omaaho tii-ju nambe, "Ataak lati? De halingg-aso laheey?" ⁴⁹ Tonde taato yite maanggêêm-aso lak nama de nêêl nambe, "Ham angge, ataak-aso halingg-aso sen manyinjo. ⁵⁰ * o 12:50 Jon 15:14; Lom 8:29*In hil dawiiing va lohvu Mangg sen nando baandonii-to ka, ond mem sa halingg osin sa vangaangg-ambe sa ataak-aso sil."

Vakasin pakwesin lak omaaho ti vaalôôh vave

(Maak 4:1-9; Luk 8:4-8)

13 Hōôk busin-anju Yesu vu bayêên alo be hatu la voon, tombe la nando betum nanyendangga, ² * o 13:2 Luk 5:1-3*le mem hil ngeeyaata lasupin lala vu yi om lakala nando kaanu ti, de hil pin daale lonak, ³ tonde mem nêêl vakasin pakwesin ngeeyaata vu sil. Nêêl ti nambe, "Ham gango, omaaho ti la in nambe baalil yite vave dukana kul moos. ⁴ Monaalil atombe vaalu tok nando mop, tombe manak lalaam-ambe laya lôôt. ⁵ De vaalu tok lakando ngaanggis pasivdaka sen lakando tatuuh baandonii-to, tombe sen ngaanggis pasivdaka muu-to om me valup pavis, ⁶ lemu taaku vavak ak-ambe malan pavis, tombe bambôôv valok-ate, in kangga me-lukala le. ⁷ De vaalu lokala ganggwak dangga tombe ganggwak valup having be yêês, om me-yiis nōôn e. ⁸ Tonde vaalu lokala ngaanggis anivasa ond valup-ambe yiis nōôn. Heey yiis nōôn doo-namaavaalu, de heey yiis nōôn doo-yaal, de heey yiis doo-ti be nomaayuu. ⁹ Ke, omaaho ti nambe nanye neep ond gangoyin."

Maanggêêm-aso lalingin Yesu in vakasin pakwesin dangga

(Maak 4:10-12; Luk 8:9-10)

¹⁰ Tombe maanggêêm-aso lala lalingin Yesu nambe, "Nambe vaati sen onanêêl vakasin pakwesin vu sil?" ¹¹ * o 13:11 1Ko 4:1*Le nêêl laah vu sil nambe, "Ham ond mem Anutu nanêêl vakasin sen vun yii-to langaah vu ham lak sen Anutu nanggin yiyi-ato, le me-nanêêl langaah vu hil-anju le. ¹² * o 13:12 Mat 25:29; Mak 4:25; Luk 8:18; 19:26*Naambe omaaho ti ka navu vakasin nivasa, ond Anutu le bu ka vaalu gaving-ambe jak ni lôôt. Le naambe omaaho ti doosin vakasin, de me-ka navu vakasin ti le, ond kakook daka sen neep vu yii-to ond Anutu le nōôn vêêl. ¹³ * o 13:13 Diu 29:4*Sa

naanêêl vakasin pakwesin vu sil-anju in dangga nambe sil dayi va lemu me-dalak ni le, de nanyend nango taaku lemu me-dango be datokak dangga le. ¹⁴ * o 13:14-15 Ais 6:9-10; Jon 12:40; Sin 28:26-27*Om Anutu-te vakasin sen Yesaia nêêl langaah bôôy-ato nôôn ak lak sil nambe,

'Ham e gango lôôt, lemu ham-ame le naatokak dangga le. Ham e angge lôôt, le ham-ame le anjak ni le.

¹⁵ In hil-anju londpayo niwêêk ak osin nanyend doos ak, de sil amend yip in nind baya nambe me-lanji va jak mend e, de me-gango vakasin e, de kand-ame bu vakasin danggakook e, de sil-ame langgilin londpayo nom vu sa in nambe saambiing-ambe nind vasa jak e.'

¹⁶ * o 13:16 Luk 10:23-24*“Nganjo ham ond ham akam vasa in ham amem nayi va, de ham nanyem nango vakasin. ¹⁷ Sa naanêêl keen vu ham nambe bôôy hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah osin hil anivalok ngeeyaata datung mend in nambe lanji va sen ham nahêê-jo, le ma de me-layi le,

de dambe nanyend in nambe gango vakasin sen ham nangôê-jo, le ma de me-lango le.”

Yesu tatekin vakasin pakwesin lak vavêê-to

(Maak 4:13-20; Luk 8:11-15)

¹⁸ “Om ham gango vakasin pakwesin danggakook jak omaaho sen vaalil vavêê-to le. ¹⁹ Hil pin sen dangga vakasin nambe Anutu nanggin yite hil-ato le me-datokak dangga le, ond sil lalohvu vave sen tok nando mop-ato, tonde Omaaho Nipaya la navu sapos vakasin sen Anutu vaalôôh lokala sil alondpayôê-to. ²⁰ Tonde vave vaalu sen tok lakando ngaanggis daka lakando tatuuh baandonii-to ond lohvu hil sen dangoyin vakasin-ambe dako lak pavis-ambe dapêêlis, ²¹ lemu lalohvu va sen kangga me-lukala le, om dando daka vêêl e mem va nimeen natokak sil, me omaaheey dawiiing nindanjeen vu sil in davu sapa Anutu-te vakasin, tombe sim nind baya be davuuh Anutu la pavis. ²² * o 13:22 Mat 6:19-34; Luk 12:16-21; 1Ti 6:9-10,17*De vave vaalu tok lokala ganggwak danggaa-to ond lohvu hil sen dangga Anutu-te vakasin, lemu sil alondpayo nimeen in kand navu va voon-ate osin mend nôôn in kupak ayuuh mone bop, tombe sil akand oo navu va nambêênjo natu bopaata nahilin Anutu-te vakasin, om me-le nôôn jak vu sil e. ²³ Tonde vave vaalu sentok lukala ngaanggis anivasaa-to ond lohvu hil vaalu sen dangga vakasin-ambe dawii-having tombe dayiis nôôn lohvu vave nayiis nôôn-ato. Vaalu dayiis nôôn ngeeyaata lôôt lohvu vave vaalu nayiis nôôn 100, de vaalu dayiis nôôn ngeey daka lohvu vave vaalu nayiis nôôn 60, de vaalu dayiis pasivdaka lohvu vave vaalu nayiis nôôn 30.”

Vakasin pakwesin lak taavêêt anipaya valup hôök kul

²⁴ Yesu nêêl vakasin pakwesin ango having vu sil nambe, “Anutu nanggin yite hil ond lohvu omaaho ti vaalil vave nivasa hôök yite kul, ²⁵ tombe hil deep busin-ande omaaho sen nayi yi payaa-to valup-ambe vaalil taavêêt anipaya nôôn yêês vave nivasa baandoni

de lom-ambe la. ²⁶ Tombe vanôôn nôôn ak lôôt-ambe wiingin nambe nyiis nôôn, le sim layi taavêêt anipaya valup having, ²⁷ tombe yite kul vaha-so lala vu kul mangganaan-ambe lanêêl vu nambe, ‘Himbop, ovaalil vave nivasa hôök gate kul, tonde taavêêt sen valup hôök-anju vu tana?’ ²⁸ Tombe nêêl vu sil nambe, ‘Omaaho sen nayi sa payaa-to wiing vaa-ja.’ Tombe kul vaha-so lalingin yi nambe, ‘Om hey ana bapuuu taavêêt-anju na?’ ²⁹ Le nêêl vu sil nambe, ‘Ôôye, ham e bapuuu atombe ham bapuuu vanôôn gaving, ³⁰ * o 13:30 Mat 3:12*om ham baale de yuuh ahosin balup-ambe lanjak hôök ti, de busin sen hil daasupin vanôôn e mem. Sale naanêêl vu hil sen daasupin vanôôn-ato naambe sil bapuuu taavêêt anipaya naamunggin-ambe lambaav, le mem daasupin vanôôn nôôn jakana sate bayêên vanôôn-ate.”

Vakasin pakwesin lak môônd nôôvoow osin yis

(Maak 4:30-32; Luk 13:18-21)

³¹ Tonde Yesu nêêl vakasin pakwesin ango vu sil nambe, “Anutu nanggin yite hil-ato ond lohvu môônd nôôvoow sen tok-ambe valup, tombe omaaho ti hako be la vaalôôh-ato. ³² Môônd nôôvoow-anju nipasiv lôôt, de me-bop nambe haah vaalu nôôn e, lemu taamusin valup-ambe kaluuh haah pasi-pasiv pin la de tu haah bopaata lak, tombe manak dahaav vunis-ambe dando lak nama.”

³³ Tonde yik nêêl vakasin pakwesin ango vu sil nambe, “Anutu nanggin yite hil-ato ond lohvu va sen datung lukala balet-ambe nalinj-ato, danêêl nambe yis. Ond vêêh ti hako yis-anju be monanggingg having balet hôök kaabum bopaata, tombe yis la hanggwang balet alopayo lôôt atombe linj.”

Yesu nêêl vakasin pakwesin ngeeyaata

(Maak 4:33-34)

³⁴ Yesu nêêl vakasin pakwesin pin-anju ond me-nêêl ti langaah e, yik yoo nêêl tu vakasin pakwesin amu vu hil alu bopaataa-ju, ³⁵ * o 13:35 Saam 78:2*om Anutu-te vakasin sen omaaho ti nêêl langaah bôôy-ato nôôn ak nambe,

“Sale naanêêl vakasin naatu vakasin pakwesin vu sil, de vakasin heey neep vunin vu bôôy sen Anutu hatung ngaanggis osin yendak-ato be tok laam gêên-anjo ond sale naanêêl langaah.”

Yesu tatekin vakasin pakwesin lak taavêêt anipaya

³⁶ Yesu nêêl lung la tonde havuuh hil ngeeyaataa-ju de lukala bayêên alo, tombe yite maanggêem-aso lala vu yi be lanêêl nambe, “Otakekin vakasin pakwesin lak taavêêt anipaya sen valup hôök kul-ato dangga vu hey e.” ³⁷ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, “Omaaho ti vaalil vave nivasa ond Omaahonôôn Noow, ³⁸ * o 13:38 1Ko 3:9; 1Jon 3:10*de kul ond taaku voon-anjo pin, de vave nivasa ond hil sen latu Anutu-te hil-ato, de taavêêt anipaya ond Omaaho Nipaya Saalang-ate hil. ³⁹ De omaaho sen vaalil taavêêt anipayaa-to ond

Saalang, de busin sen daasupin nôôn ond lohvu busin taamusin lôôt. De hil sen daasupin vanôôn-ato ond angela-so, ⁴⁰ * o 13:40 Mat 7:19; Jon 15:6*tonde sil bapuuuh taavêêt anipaya be lambaav jak kin ond le lambiing naambêênju vu busin taamusin. ⁴¹ * o 13:41 Mat 24:31; 25:31-46; Mak 13:27*Omaahonôôn Noow e biing yite angela-so lana bapuuuh hil anipaya pin sen davu palapin hil-ato, osin bapuuuh hil kalêês in ambu-so pin vu Anutu-te hil lavuun, ⁴² * o 13:42 Mat 8:12*tombe gaate sil jakana kin bopaata. Hôök kin-anju ond le daasu bopaata, de navund monaangitak. ⁴³ * o 13:43 Dan 12:3*Tombe hôök busin-anju ond hil anivalok e daatêêlang naambe taaku mêê-to dôök Maandin Anutu-te taaku. Omaaho ti nambe nanye neep ond gan-go."

Vakasin pakwesin lak omaaho tovu va nivasa hôök ngaanggis

⁴⁴ * o 13:44 Mat 19:29; Luk 14:33; Pil 3:7*"Anutu nanggin yite hil-ato ond lohvu kupak anivasa sen omaaho ti vun lukala ngaanggis-ambe nando de yimb, tombe taamusin atombe omaaho ango tokak-ambe wiingin, om kambu yesin laah, de la osin ka vasa lôôt, tomem la vu yinêên va pin-ambe hil laanggo, tombe hako monêê-ju be la vaanggo ngaanggis boow tii-ju sen kupak lukando hôök-ato lak."

Vakasin pakwesin lak vaali nivasa

⁴⁵ "Ti having nambe Anutu nanggin yite hil-ato ond lohvu omaaho ti navu taahuun va, ond navu salo vaali nivasa vasa, ⁴⁶ tombe yi vaali ti nivasa lôôt om vu yinêên va pin-ambe hil laanggo, de hako monêê-ju be la vaanggo vaali nivasaa-ju lak."

Vakasin pakwesin lak govak

⁴⁷ * o 13:47 Mat 22:9-10*"Tonde yik ti having nambe Anutu nanggin yite hil-ato ond lohvu govak sen daate lokala bel-ambe paahuung vaha vaha nalokalaa-to, ⁴⁸ be pup govak la le mem sil laandiiy lakalaam lonak, tombe sil dando be laholin paahuung anivasa vasa lokala kaambum, de nipaya ond laate la. ⁴⁹ Vu busin taamusin lôôt ond le naambêênja. Angela-so le lanaam-ambe langgolin hil anipaya dôök hil anivasa lavuun, ⁵⁰ * o 13:50 Mat 13:42; Luk 13:28*tombe gaate sil jêê-na kin bopaata, tombe le daasu be le janga navund."

Vakasin pakwesin lak omaaho ti-te va nivasa moos osin bôôy

⁵¹ Tonde Yesu lingin sil nambe, "Vakasin pin-anjo ond ham alak ni?" Tombe laliinggis nambe, "Êê-e." ⁵² Tombe nêêl vu sil nambe, "Hil tanasin dangga-so pin sen kand navu Anutu-te tanasin bôôy osin sil lango sate vakasin lak Anutu nanggin yite hil-ato having-ambe lako lak, ond sil lalohvu bayêên mangganaan lokala yite bayêên alo kupak-atêêto be hako yite va moos osin va nim-bôôy hôök ti be lukalom."

Hil Nasalet daluuh damind vu Yesu

(Maak 6:1-6; Luk 4:16-30)

⁵³ * o 13:53 Mat 7:28*Yesu nêêl vakasin pakwesin-anju lung la tonde kandi vuu-ju be la. ⁵⁴ * o 13:54 Jon 7:15*Tok la baan atombe huli-la dumb alo be wiing tanasin vu hil, tombe lavindis lôôt-ande lanêêl nambe, "Omaahôô-ju hako lukook bopaata-ju osin nawiing taahu taahu osin niwêêk-anju vu tana? ⁵⁵ * o 13:55 Luk 3:23; Jon 6:42*Omaahôô-ju mak kaamunda noow, tangganaan Malia, de halindin Yaakop ayuuh Yusep de Simon ayuuh Yudas, ⁵⁶ de vangaandin pin sen dando having yiyi-anjo, om hako va pin-anju vu tana?" ⁵⁷ * o 13:57 Jon 4:44*Tombe sil ahend kalin vu yi. Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Omaaho ti nanêêl Anutu-te vakasin langaah ond hil dako omaahôô-ju haale lak lohvu taaku pin, lemu hil vu yite baan dangga dosin osin hil sen sil dangga timuu-to ond sil-ame dako yi lak e." ⁵⁸ Tombe Yesu me-wiing taahu taahu osin niwêêk ngeeyaata vu taaku-ju le, in hil-ame lawii-having yi le.

Jon sen nalipis hil-ato yimb

(Maak 6:14-29; Luk 3:19-20; 9:7-9)

14 Hôök busin-anju tombe omaaho lulemak Helot hangoyin Yesu banye, ² tombe nêêl vu yite hil kul vaha-so nambe, "Omaahôô-ju mak Jon sen nalipis hil-ato, kandi lak vu hil yimbin-ate ondeey nawiing taahu taahu osin niwêêk." ³ * o 14:3 Mat 11:2*In Helot-anju bôôy lôôh Jon-ambe duuh, de hatung hôök kalaambus, in dangga nambe Helot hali Pilip ond Helot lakin vane Helodias, ⁴ * o 14:4 Lev 18:16; 20:21*le Jon nêêl Helot nambe, "Ohako vêêh-anja melohvu le." ⁵ * o 14:5 Mat 21:26*Tombe Helot wiingin nambe nyiis Jon-ambe jimb, lemu yêênin hil ngeeyaata in layi Jon nambe omaaho sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato. ⁶ Tonde busin ti Helot aka vu yite busin sen tangganaan hako yii-to om wiing vanôôn bop-ambe teey yite omaaheey lalaam, tombe Helodias nowaavêêh monakôômb hôök sil lavuun, tombe Helot yi be ahe nivasa lôôt, ⁷ om nêêl vu vêêh-anju nambe, "Onaanêêl naambe saambu vati vu hong, ond sale aambu vu hong keen baandoni." ⁸ Tombe vêêh-anju tangganaan nêêl hôök nowaavêêh ahe, om nowaavêêh nêêl vu Helot nambe, "Okatôôv Jon sen nalipis hil-ato lukook-ambe onggatung hôök kaambum ti be gambu naam vu sa."

⁹ Nêêl nambêênju tombe omaaho lulemak lopayo nimeen, le ma de ka vu sen nêêl lak baandonii-to osin hil ngeeyaata dando having yii-to, om nêêl nambe lambu vu yi. ¹⁰ * o 14:10 Mat 17:12*Tombe wiing omaaho ti la lukala kalaambus alopayo be katôôv Jon aka, ¹¹ tombe hatung lukook hôök kaambum ti be hako be laah vu vu vahaavuu-ju, le mem hako la vu tangganaan. ¹² Tonde Jon-ate maanggêem-aso lala lako Jon aninaavi be lala lahaav, de lalaah lanêêl banye vu Yesu.

Yesu vaat hil ngeeyaata lôôt lohvu 5 taosen

(Maak 6:31-44; Luk 9:10-17; Jon 6:1-13)

¹³ Yesu hangoyin Jon yimb-ato banye, tombe havuuh taaku de lakala kaanu be la in nambe yoo na mando taaku lundoos ti, le ma de hil ngeeyaata vu taaku bo-bop lango nambe Yesu la, om latup voon-ambe lala taamuyin yi. ¹⁴ * o 14:14 Mat 9:36*Yesu lakala lonak, le yi de hil ngeeyaata dando, tombe ka pasiv in sil-ambe wiing silate hil anilakin nind vasa lak. ¹⁵ Tonde soosin hôök atombe yite maanggêem-aso lala lanêel vu nambe, "Taaku lung la de taaku-jo lum-balaamb, om gambiing-ambe hil-anju lana bayêen ti ti in sil baanggo silate vanôôn in sil lanja." ¹⁶ Le ma de Yesu nêel vu maanggêem-aso nambe, "Me-lana le, yik ham oo ambu vanôôn vu sil." ¹⁷ Tombe sil lanêel vu nambe, "Heyanêeng vanôôn ma, yik balet na-maavaalu having paahuung yuuh amu neep." ¹⁸ Om nêel vu sil nambe, "Om ham gako naam vu sa le." ¹⁹ * o 14:19 Mat 15:35-39; Mak 8:6-10*Tonde nêel-ambe hil ngeeyaataa-ju lato dando voon, tombe hako balet na-maavaalu de paahuung yuuh-anju, tonde mem valaah me lak baandoni de lohak, le mem hapok balet be vu vu yite maanggêem-aso be sil latiiy lohvu hil, ²⁰ * o 14:20 2King 4:44*tombe sil pin laya lôôt-ambe lohvu sil. Laya lung atonde sil lasupin nyengale hôök jaambang nomaayuu-ambe laam yuuh-ambe pup la. ²¹ Hil sen laya vanôôn-ato ond moow ngeeyaata lôôt lohvu 5 taosen, de vêeh ayuuh unopasiv ond me-lasevin e.

Yesu naale lak bel baandoni be la

(Maak 6:45-52; Jon 6:15-21)

²² Lung atonde Yesu haanjiihin yite maanggêem-aso nambe lanjak kaanu be daamunggin-ambe lana betum vaalu, de yoo mando be biing hil lana le. ²³ * o 14:23 Luk 6:12; 9:28*Tombe wiing hil lala de yoo ti lak kandu be la nando monalohak nandô-ju, tombe yoo timu nando be taaku bus la. ²⁴ Tonde kaanu la lavuun lôôt-ande vavi laam niwêek neep kaanu nalu be bel yis ak kaanu lôôt. ²⁵ Tonde hôök heendiisin atombe Yesu naale nala lak bel baandoni be la vu sil. ²⁶ * o 14:26 Luk 24:37*Tombe yite maanggêem-aso layi de naale lak bel baandoni be nalaam vu sil, tombe kaland la lôôt, om lanêel nambe, "Ham hil, peey mamu ti." Tombe layêenin-ambe langeeyak lôôt. ²⁷ Tombe Yesu nêel la vu sil pavis nambe, "Ham naham aniwêek, yik saa-jo, om ham-ame anjêenin e." ²⁸ Tombe Pita nêel laah vu nambe, "Omaaho Bop, hong-anja ond onaanêel-ambe sa jambaale bel baandoni be sa naas vu hong." ²⁹ * o 14:29 Jon 21:7*Tombe Yesu nêel nambe, "Hong-o." Tombe Pita luus vu kaanu be naale lak betum alis baandoni be la vu Yesu, ³⁰ le sim yi bel yiis bopaata, tombe yêenin-ande wiingin nambe davin na betum, om teey nambe, "Omaaho Bop, ganôoh sa jak." ³¹ * o 14:31 Mat 8:26*Tonde Yesu nama la pavis-ambe lôoh Pita de nêel vu nambe, "Game gawii-having niwêek e. Nambe vaati sen gakam yu-yuuh?" ³² * o 14:32 Mak 4:39*Tombe yuuh lalakalaah kaanu tonde

vavi tôômin. ³³ * o 14:33 Mat 27:54; Jon 1:49*Tombe sil sen lalakando kaanuu-to lako Yesu haale lak nambe, "Hong Anutu Noow keen."

Yesu wiing hil anilakin nind vasa lak vu Genesaalet

(Maak 6:53-56)

³⁴ Sil latok lala betum vaalu vu taaku Genesaalet, ³⁵ tombe hil vu taaku-ju lalak Yesu ni, om sil lanêel vakasin la lohvu taaku-ju pin, om lako hil anilakin pin lalaam vu yi. ³⁶ * o 14:36 Mat 9:20-21; Mak 5:27-28; Luk 8:44*Tombe sil kataangg yi nambe hil anilakin gambe namand jak yite lolop anyendaambu mu, tombe mem hil sen lambe namand ak-ato ond nind vasa lak pin.

Anutu-te tanasin savok himbop bôôy-ate tanasin

(Maak 7:1-13)

15 Tombe Palisai osin tanasin dangga heey vu Yelusalem-ambe lala vu Yesu be lalingin nambe, ² * o 15:2 Luk 11:38*"Nambe vaati sen gate maanggêem-aso davu kalêeh himbop bôôy-ate tanasin om daya vanôôn danjeen-ande me-dalipis namand e †." ³ Le Yesu nêel laah vu sil nambe, "De nambe vaati sen ham navu kalêeh Anutute tanasin, de ham oo navu taamuyin himbop bôôy-ate tanasin?" ⁴ * o 15:4 Eks 20:12; 21:17; Diu 5:16*In Anutu nêel nambe, 'Onggako mom ayuuh tam jak.' De nêel vakasin ango having nambe, 'Omaaho ti naanêel vakasin anipaya jak mangganaan me tangganaan ond hil lanyis-ambe jimb.' ⁵ Nganjo ham ond ham nanêel nambe omaaho ti naanêel vu mangganaan me tangganaan naambe bu va na in dôôvu yuuh, le nêel Anutu haale lak lung la, ⁶ ond ham nanêel nambe lung-ande omaahô-ju medôôvu mangganaan ayuuh tangganaan e. Om nambeênja ham oo kawiiy Anutu-te vakasin lak himbop bôôy-ate tanasin-ambe natu va malis amu. ⁷ Ham hil tatuhin ambu-so, Yesaia nêel Anutu-te vakasin lak ham bôôy-ato ond yoo nêel lohvu. In nêel nambe, ⁸ * o 15:8-9 Ais 29:13*"Hil-anjo dako sa haaleng ak avind malis amu, de londpayo nando diin in sa. ⁹ Dalohak malis amu vu sa, tonde davu taahu hil hôök omaahonôon oote tanasin nambe sate tanasin keen.""

Va sen nawiing omaahonôon anipaya nalak-ato

(Maak 7:14-23)

¹⁰ Tonde Yesu teey hil ngeeyaataa-ju lala vu yi be nêel vu sil nambe, "Ham gango vakasin-anjo be ham anjak ni vanuh. ¹¹ * o 15:11 Mat 12:34*Vanôôn pin sen nalukala omaahonôon avind ond me-nawiing-ambe Anutu nayi omaahonôon nambe nipaya le. Nganjo va pin sen kand navu be danêel langaah-ato ond mem

† Hil Palisai osin hil Yuda pin yoo davu sapa bundin bôôy-ate gambum, om me-kand navu va ningook keen e, nganjo kand navu vakasin lak hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to. Naambe hil Yuda lana mop me lana maaket-ambe namand nôoh va sen hil vaalu datung-ato, ond kand navu nambe hil vaaluu-juuto silate nipaya lakala sil. Om lanom balup bayêen atombe lanjipis sil namand vêel e mem lanja vanôôn, in kand navu nambe lanja vanôôn danjeen ond hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to silate nipaya le dukana sil alondpayo.

nawiing-ambe Anutu nayi omaahonôôn nambe nipaya."

¹² Tombe yite maanggêêm-aso lala lanêêl vu nambe, "Palisai-so lango vakasin-anja be ahend kalin, mak galak ni?" ¹³ * o 15:13 Jon 15:2*Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Va pin sen Aamangg vu baandoni me-vaalôôh e, ond le bapuu na osin kangga. ¹⁴ * o 15:14 Mat 23:16,24; Luk 6:39; Lom 2:19*Ham baale de sil oote va, sil amend kanu, le lawiingin nambe taato mopaatôôv vu hil amekanu vaalu, de mekanu ti nambe daandiy mekanu ango be yuuh lana mopaatôôv ond yuuh ahondoos e landupake."

¹⁵ Tombe Pita nêêl vu Yesu nambe, "Otatekin vakasin pakwesin-anjo dangga vu hey e." ¹⁶ Om Yesu nêêl vu sil nambe, "De ham-anjo, ham-ame alak ni le? ¹⁷ Mak ham-ame alak ni le, nambe vanôôn pin sen nalukala omaahonôôn avind ond nalukala sil ahend-ambe hato nala be nalukala lôôvin, ¹⁸ * o 15:18 Mat 12:34*lemu va pin sen naale hôôk hil alondpayo be danêêl langaahato ond mem nawiing-ambe Anutu nayi omaahonôôn nambe nipaya. ¹⁹ * o 15:19 Jen 8:21; Gal 5:19-21*In va sen vu omaahonôôn alondpayo be nalaam-ato ond kand navu va nipaya osin dayiis omaahonôôn dayimb, de omaaho ango hôôndak ango vane, de vêêh ango hôôndak ango laya, osin vahaavu yuuh maanggêêm dawiiing baayamb, de dahôôndak va, osin davu tatuhin vakasin malis vu omaaho ango, de danêêl vakasin palesin. ²⁰ Va pin-anja nawiing-ambe Anutu nayi omaahonôôn nambe nipaya, nganjo daya vanôôn-ande medalipis namand e, ond vaa-ju me-nawiing-ambe Anutu nayi omaahonôôn nambe nipaya le."

Vêêh Kanaan ti wii-having Yesu keen

(Maak 7:24-30)

²¹ Yesu-so lavuuh taakuu-ju de lala taaku sen Taia yuuh Saidon neep-ato, ²² tombe vêêh Kanaan ti vu taakuu-ju laam-ambe teey nambe, "Omaaho Bop, hong sen gate danggakook neep vu Devit-ato, gakam pasiv in sa le. Mamu nipaya nahôôvu sa nonggaavêêh lôôt." ²³ Le Yesu me-nêêl vakasin ti laah vu le, tombe yite maanggêêm-aso lala kataangg Yesu nambe, "Vêêh-anju monateey-ambe navu sapa yiyi lôôt, om onaanêêl-ambe naah e." ²⁴ * o 15:24 Mat 10:6*Tombe Yesu nêêl laah nambe, "Aamangg wiing-ambe sa laam in saandôôvu hil Islel amu sen sil lalohvu sipsip-ambe dala mend namaa-to." ²⁵ Le vêêh-anju laam-ambe hatung kaatu vu Yesu de nêêl nambe, "Omaaho Bop, gandôôvu sa." ²⁶ Tombe Yesu nêêl laah vu nambe, "Melohvu nambe omaaho ti gako unoopasiv-ate vanôôn-ambe gaate na vu voow e †." ²⁷ Le vêêh-anju nêêl nambe, "Êê-e Omaaho Bop, manyinja ganêêl keen, lemu vanôôn paapu sen natok hôôk heendin-ate pêêt ahendangaa-to ond voow daya." ²⁸ * o 15:28 Mat 8:10,13*Tombe Yesu nêêl laah vu nambe, "Gawii-hav-

† Hil Yuda lanêêl hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to nambe sil lalohvu voow, om Yesu nêêl vakasin pakwesin lak unoopasiv osin voow-anju, ond unoopasiv lohvu hil Yuda, de voow lohvu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to le.

ing niwêêk om gate vakasin navu nôôn jak nohvu gawii-having-anja." Tombe yik vêêh-anju nowaavêêh anivasa lak pavis hôôk taaku me tii-ju vulotin.

Yesu wiing hil anilakin ngeeyaata nind vasa lak

²⁹ * o 15:29 Mak 7:31*Tonde Yesu havuuh taakuu-ju de loh betum Galili nanyendangga be la, tombe lak kandu ti be la nando. ³⁰ Tombe hil ngeeyaata lala vu yi be lako hil vahand anipaya osin hil amend kanu, de hil sen kook nawiing payaa-to, osin hil akand ma, tonde hil anilakin ngeeyaata having be lala vu yi, tombe lambe sil deep hôôk Yesu vaha be wiing-ambe sil anind vasa lak. ³¹ * o 15:31 Mak 7:37*Tombe hil layi kama-so lakaas osin hil sen kook wiing payaa-to nind vasa lak, de vahand paaya lala mop, osin mekanu-so layi taaku, om lavindis lôôt-ande lako Islel-ate Anutu haale lak.

Yesu vaat hil ngeeyaata lôôt lohvu 4 taosen

(Maak 8:1-10)

³² * o 15:32-33 Mat 14:14-15*Yesu teey yite maanggêêm-aso lala vu yi be nêêl vu sil nambe, "Sa kangg pasiv in hil ngeeyaataa-jo in dando busin yaal having sa, de silanêênd vanôôn sen lanjaa-to ma, de sa nimbaya nambe same aambiing-ambe lana meep e, in le lana sakend nama jak vu mop lavuun." ³³ Tombe maanggêêm-aso lanêêl vu nambe, "Yiyi nando taaku lumbalaamb-anjo om yale gako vanôôn vu tana be yambaat hil ngeeyaataa-jo?" ³⁴ Tombe Yesu lingin sil nambe, "Hamate vanôôn nôôn vaaheey naahen nando?" Le lanêêl vu nambe, "Balet namaavaalu be vindak yuuh, de paahuung daka yuuh." ³⁵ Tombe mem nêêl-ambe hil lato dando voon, ³⁶ de hako balet namaavaalu be vindak yuuh having paahuung-anju be lohak osin pêêlis la vu Anutu, de hapok-ambe vu vu yite maanggêêm-aso, le mem maanggêêm-aso latiiy lohvu hil. ³⁷ Tombe sil pin laya be lohvu sil, de lasupin nyengale hôôk jaambang namaavaalu be vindak yuuh-ambe pup la. ³⁸ Hil sen laya vanôôn-anju ond moow ngeeyaata lôôt lohvu 4 taosen, tonde vêêh ayuuh unoopasiv ond me-lasevin e. ³⁹ Lung laa tonde wiing-ambe sil lala, le mem lakala kaanu be la taaku Magadan.

Palisai tambe Yesu in nambe biing taahu taahu osin niwêêk

(Maak 8:11-13; Luk 12:54-56)

¹⁶ * o 16:1 Mat 12:38; Luk 11:16; Jon 6:30*Tombe Palisai osin Sadusi-so lala vu Yesu in nambe sahi yi, om lanêêl nambe biing taahu taahu jak va niwêêk baandoni-te be lanji. ² Le nêêl laah vu sil nambe, "Ham nahe hôôk soosin nambe taaku suuh ahemasangin ond ham nanêêl nambe, 'Taaku navu galevang.' ³ Tonde samiinaanôôn ham nahe nambe taaku tumak le kakuup hilin, ond ham nanêêl nambe, 'Om peey e luk osin vavi.' Ke, ham navu sahi lak va baandoni nambêênja be lohvu, lemu va sen Anutu

nawiiing taahu taahu osin niwêêk hôök ham amem ond ham-ame alohvu nambe anjak ni le, ham doosin. ⁴ * o 16:4 Mat 12:39; Luk 11:29*Ham hil anipaya sen gêên-anjo, ham-ame awii-having Anutu le, ondeey ham awiingin nambe ham angge taahu taahu ti, lemu same le aambiing taahu taahu ti vu ham e, nganjo ham akam bu Yona sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato yite taahu taahu mu." Lung laa tonde Yesu havuuh sil-ande la.

Hil Palisai osin Sadusi-te tanasin lohvu yis sen nalukala balet-ambe nalinj-ato
(Maak 8:14-21)

⁵ Yesu having yite maanggêêm-aso be lalakala kaanu be lala betum vaalu, lemu sil akand lingin vanôôn-ande me-lako having e, ⁶ * o 16:6 Luk 12:1*tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham gango, ham ganggin ham nivasa in Palisai osin Sadusi-te yis balet-ate."

⁷ Tombe sil oo mondanêêl vu sil nambe, "Yame hako balet e, ondeey nêêl nambêênju." ⁸ Le Yesu lak ni om nêêl nambe, "Ham-ame awii-having niwêêk e. Nambe vaati sen ham oo vakaas danjeen vu ham nambe, 'Yame hako balet e.' ⁹ * o 16:9 Mat 14:17-21*Ham akam-ame neep e? Ham akam-ame navu balet namaavaalu sen saavu vu hil ngeeyaata lôôt lohvu 5 taosen-ambe layaa-to, ond ham asupin nyengale hôök jaambang vilis? ¹⁰ * o 16:10 Mat 15:34-38*De ham akam-ame navu balet namaavaalu be vindak yuuh sen hil ngeeyaata lôôt lohvu 4 taosen layaa-to, ond ham asupin nyengale hôök jaambang vilis? ¹¹ Nambe vaati sen ham-ame alak ni le nambe same naanêêl vanôôn vu ham e? Nganjo ham ganggin ham in Palisai osin Sadusi-te yis." ¹² Tombe mem sil lalak ni nambe me-nêêl in nambe sil ganggin sil in yis balet-ate le, nganjo nêêl in nambe

sil ganggin sil in hil Palisai osin Sadusi-te tanasin.

Pita nêêl langaah nambe Yesu yi Kalisi
(Maak 8:27-30; Luk 9:18-21)

¹³ Yesu-so lala taaku Sisalia Pilipai le mem Yesu lingin yite maanggêêm-aso nambe, "Hil danêêl Omaahonôôn Noow nambe yi lati?" ¹⁴ * o 16:14 Mat 14:1-2; Mak 6:14-15; Luk 9:7-8*Tombe lanêêl nambe, "Hil vaalu danêêl nambe hong Jon sen nalipis hil-ato, de vaalu danêêl nambe Eliya, de vaalu danêêl nambe Yelemia me hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ti." ¹⁵ Tonde Yesu lingin sil nambe, "De ham-ok? Ham nanêêl sa nambe lati?" ¹⁶ * o 16:16 Jon 6:69*Tombe Simon Pita nêêl laah vu nambe, "Hong omaaho sen Anutu yoo holin hong vulôôt in nambe gandôôvu hey-ato, ond Anutu metumin Noow hong." ¹⁷ * o 16:17 Mat 17:5; Gal 1:15-16*Tombe Yesu nêêl laah vu nambe, "Yona noow Simon, gakam vasa, in hil vu voon-anjo ti me-nêêl vakasin-anjo vu hong e, nganjo Aamangg sen nando baandonii-to yoo taato vu hong. ¹⁸ * o 16:18 Jon 1:42; Ep 2:20*De sa naanêêl hong naambe Pita, haale Pita dangga nambe tatuuh. Sale balaah sate hil landukana baale tatuuh-anjo, de

taaku nipaya yite niwêêk-ame lohvu nambe kape sil e. ¹⁹ * o 16:19 Mat 18:18; Jon 20:23*De taaku sen hil dalukala be Anutu nanggin sil-ato, ond sale aambu yite kiiy vu hong, tombe va sen onaapuvu hôôn vu voon ond Anutu le naapuvu hôôn vu baandoni gaving, de va sen okavaayin vu voon ond Anutu le kavaayin vu baandoni gaving." ²⁰ * o 16:20 Mat 17:9; Mak 9:9*Tonde Yesu vu kôôvu yite maanggêêm-aso niwêêk nambe me-daanêêl vu vaheey naambe yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato le.

Yesu nêêl nambe le gango nivaane be jimb-ande kandi jak
(Maak 8:31-9:1; Luk 9:22-27)

²¹ Tombe hôök busin-anju Yesu monanêêl vakasin langaah vu yite maanggêêm-aso nambe le na Yelusalem, tombe himbop-aso osin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso de tanasin dangga-so le lambu nivaane ngeeyaata vu yi, tonde lanyiis-ambe jimb, de busin yaal vêêl e mem le kandi jak metumin jesin naah. ²² Tombe Pita hako Yesu be yuuh lala daale lundoos, le mem nêêl yi nambe, "Omaaho Bop, game naanêêl e. Va naambêênja me-le naatovu hong e." ²³ Le Yesu hilin-ambe nêêl vu Pita nambe, "Saalang, gana vêêl, gawiingin ganggilin mop in sa. Gakam-ame navu va lohvu Anutu ka le, nganjo gakam oo navu va lohvu omaahonôôn akand amu."

²⁴ * o 16:24 Mat 10:38; Luk 14:27*Tonde yik Yesu nêêl vu yite maanggêêm-aso nambe, "Omaaho ti wiingin nambe sapa sa ond yoo daanggôôl yi, le mem baaku yite haah pako † be sapa sa. ²⁵ * o 16:25 Mat 10:39; Luk 17:33; Jon 12:25*De omaaho ti yoo wiingin nambe ganggin ninaavi nivasa in

mando metumin, ond le jimb-ambe na menama osin nôôn metumin-ate. Le naambe omaaho ti baaku nimeen jak sa haalengg-ambe jimb, ond mem le mando metumin danggata. ²⁶ * o 16:26 Mat 4:8-9*Le omaaho ti gôôlis va voon-ate pin, de jimb-ambe na menama osin nôôn metumin-ate, ond va voon-ate me-le dôôvu yi le, le nama. De va voon-ate ti

me-neep in nambe omaaho ti me-baanggo kanu jak-ambe mando metumin danggata le, malis. ²⁷ * o 16:27 Mat 25:31; Saam 62:12; Pro 24:12; Lom 2:6; Taato 22:12*Omaahonôôn Noow e nom osin Mangganaan-ate nikaapulig gaving yite angela-so, tombe mem le bu nyevahaan dokanaah vu omaahonôôn pin, nohvu va sen dawiiing-ato. ²⁸ Sa naanêêl vu ham keen naambe ham sen ham naalêê-jo ond vaalu me-le lanjimb e, de lanji Omaahonôôn Noow e nom naambe omaaho lulemak vu yite hil e mem."

† Yêêv Lom-aso danêêl nambe omaaho ti wiing va nipaya om lanyiis dukanaah nyevahaan-ambe jimb, ond lanyiis lakala haah pako in nambe bu nimumin vu yi osin yite hil. Tonde Yesu nêêl nambe omaaho ti wiingin nambe sapa yi ond yoo baaku yite haah pako be sapa yi, ond dangga nambe yame aanjêênin nimeen osin nimumin sen hil lambu vu yiy jak Yesu haalêê-to le, yiy baaku be yiy oo sapa Yesu.

Yesu ninaavi angoo yoow ak

(Maak 9:2-13; Luk 9:28-36)

17 Busin namaavaalu vindak ti la vêêl e, mem Yesu hako Pita yuuh Jems having hali Jon-ambe sil oo lalak kandu bopaata ti be lala. ² * o 17:2 2Pi

1:16-18*Tombe sil pin-ambe daale, tonde sim Yesu ninaavi angoo yoow ak hôok yaal amend, de mekaalus tum bop nambe taaku me, tombe yite lolop ayuuh ame yoo nivalôôy lôôt nambe bayiimb ahevalôôy.

³ Tombe sim yaal layi de Mose yuuh Eliya daale dakaas having Yesu, ⁴ tombe Pita nêêl vu Yesu nambe, "Omaa-ho Bop, yiyi nandôô-jo nivasalôôt,

om naambe gawiingin ond sa daav numang daka yaal mandôô-jo, gate ti, Mose-te ti, de Eliya-te ti."

⁵ * o 17:5 Saam 2:7; Ais 42:1; Mat 3:17; Mak 1:11; Luk 3:22; Diu 18:15*Naahen nanêêl atonde layi de bayiimb ti têêlang lôôt-ambe vayum sil, tombe lava ti laam hôok bayiimb-anju lopayo nambe, "Sa Noongg-anja. Sahengg having yi lôôt osin sahengg anivasa vu yi, om ham gango lava." ⁶ Maanggêem-aso langoyin vakasin-anju, tombe yaal lato pataav baambund neep von de layêênin lôôt, ⁷ tombe Yesu la hambe nama lak yaal, de nêêl nambe, "Maal kandi. Maal-ame anjêênin e."

⁸ Tombe yaal amend velak, le me-layi omaaho ti le, malis, yik Yesu yoo timu naale.

⁹ * o 17:9 Mat 16:20*Tombe sil vu kanduu-ju be daahen mondaluus, tombe Yesu vu kôôvu yaal nambe, "Taahu taahu sen maal ahêê-to ond maal-ame naanêêl vu omaaho ti le, de Omaahonôôn Noow kandi jak naah vu hil yimbin-ate vêêl e mem." ¹⁰ * o 17:10 Mal 4:5*Tombe maanggêem-aso lalingin yi nambe, "Nambe vaati sen tanasin dangga-so danêêl nambe Eliya le naamunggin, le mem omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato naam?" ¹¹ Le nêêl laah nambe, "De. Eliya le naamunggin in samu va pin dukanaah. ¹² * o 17:12 Mat 11:14; 14:10*Le sa naanêêl vu ham naambe Eliya laam lung la, le hil-ame lalak ni le, malis. Hil oo dawiiing va nindanjeen vu yi lohvu sil oo kand, om yik le lambu nivaane vu Omaahonôôn Noow naambêênju gaving."

¹³ * o 17:13 Luk 1:17*Yesu nêêl nambêênju tombe mem yite maanggêem-aso lalak ni nambe nêêl vakasin-anju lak Jon sen nalipis hil-ato.

Yesu hatiy mamu nipaya hato la in unoopasiv ti be nivasal lak

(Maak 9:14-29; Luk 9:37-42)

¹⁴ Latok lala vu hil ngeeyaata tombe omaaho ti la hatung kaatu vu Yesu ¹⁵ de nêêl nambe, "Omaaho Bop, gakam pasiv in sa noongg in baando nasi be nango nivaane bopaata. Nalupake be nayêês kin osin nalukala bel balon ngeeyaata, ¹⁶ tombe sa hako laam vu gate maanggêem-aso le me-lalohvu nambe lambiing-ambe nivasal lak e." ¹⁷ * o 17:17 Diu 32:5,20; Jon 14:9*Tombe Yesu nêêl laah nambe, "Ham hil anipaya, ham-ame awii-having e. Sa mando gaving ham-ambe naangelis

e mem ham anjak sate kul ani? De sa gako nimeen in ham na nohvu busin vilis e? Ham gako naam vu sa."

¹⁸ Tombe Yesu nêêl mamu nipaya be hato la in unoopasiv tii-ju de baando nasii-to lung la pavis-ande nivasal lak.

¹⁹ * o 17:19 Mat 10:1*Tonde mem Yesu having yite maanggêem-aso be sil oo dando, tombe maanggêem-aso lalingin nambe, "Nambe vaati sen hey-ame aalohvu nambe gatiy mamu nipayaa-ju na le?" ²⁰ * o 17:20 Mat 21:21; Mak 11:23; Luk 17:6; 1Ko 13:2*Le Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham-ame awii-having niwêêk e, ondeey ham-ame alohvu le. Sa naanêêl keen vu ham naambe ham ambiing gaving pasivdaka nohvu môônd nôôvoov, ond mem ham naanêêl vu kandu tii-ju naambe, 'Okandi jak-ambe gana baale nganju,' ond le na. Om naambe ham ambiing gaving ond mem ham alohvu nambe ham e ambiing va pin. ²¹ [Lohakin osin yanjakin yiyi in vanôôn in nambe yame angga le de yaanohak amu, ond vaa-jo mu ond mem lohvu nambe gatiy mamu na, de vaheey ond me-lohvu le.]"

Yesu nêêl balon angoo having nambe le jimb-ande kandi jak naah

(Maak 9:30-32; Luk 9:43-45)

²² Yesu having yite maanggêem-aso be sil ahondoos oo motatuuvu mop Galili, tombe nêêl vu sil nambe, "Le lambu Omaahonôôn Noow dukana hil namand, ²³ * o 17:23 Mat 16:21*tombe le lanyiis-ambe jimb, tonde busin yaal vêêl e mem kandi jak jesin naah." Tombe maanggêem-aso londpayo nimeen lôôt.

Yesu haate taakis Anutu-te dumb bop-ate

²⁴ * o 17:24 Eks 30:13; 38:26*Latok lala Kapenaum, tombe hil sen dako taakis Anutu-te dumb bop-atêêto ond lala lalingin Pita nambe, "Mak hamate kaputung naate taakis dumb-ate having a?" ²⁵ Tombe Pita liinggis nambe, "Êê-e, naate." Tonde Pita lukala bayêên alo, tombe Yesu nêêl Pita-te vakasin sen la in nambe naanêêl-ato langaah laah lak yi nambe, "Simon, gakam vu nambe vaati? Hil alulemak vu von-anja dako taakis kupak osin omaahonôôn-atêêto vu laheey? Mak yoo dako vu silate hil a? Me, dako vu hil vaalu?" ²⁶ Tombe Pita nêêl laah nambe, "Dako vu

hil vaalu." Tombe Yesu nêêl nambe, "Êê-e, om silate hil dando mu. Tombe yik dumb-anju ond Aamangg oote dumb, ²⁷ lemu wame aambiing-ambe sil ahend kalin jak e, om gana gaate pang dokana betum, tombe paahuung ti dôôk nyendoos ond onggapok avi, tombe gale naatovu mone ti neep hôok, mem onggako monêê-ja be gana gaate naatu wanêêngg taakis."

Lati tu bop vu taaku sen Anutu nanggin-ato?

(Maak 9:33-37; Luk 9:46-48)

18 * o 18:1 Luk 22:24*Tombe maanggêem-aso lala vu Yesu be lalingin nambe, "Om lati tu lukook bop savok angoo-so vu taaku sen Anutu nanggin-ato?"

² Om Yesu teey unoopasiv ti laam-ambe valaah naale

hôök sil lavuun, ³ * o 18:3 Mat 19:14; Mak 10:15; Luk 18:17*de nêêl nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe ham-ame anggilin ham-ambe ham daanggôl ham naambe sen unoopasiv-anjo le, ond ham-ame le andukana Anutu nama in ganggin ham e, ma lôôt. ⁴ * o 18:4 Mak 10:43-44*Omaaho ti nambe daanggôl yi naambe sen unoopasiv-anjo, ond mem tu haale bop-ambe savok ango-so vu taaku sen Anutu nanggin-ato. ⁵ * o 18:5 Mat 10:40; Luk 10:16; Jon 13:20*Tonde naambe omaaho ti ka bu sa haalengg-ambe gako unoopasiv naambêênjo ti jak, ond lohvu hako sa lak."

Va nipaya nawiing nipaya vu hil

(Maak 9:42-48; Luk 17:1-2)

⁶ "De naambe omaaho ti taahu va nipaya vu sate unoopasiv-aso sen londpayo nalaam timu vu saa-to ti be biing va nipaya ond le naatokak nyevahaan bopaata vu taamusin, ond hil talu tatuuh bopaata dôök omaahôê-ja ka naamunggin-ambe gaate dukana lôôy-ambe davin na, ond mem nivasa, in me-taahu omaahonôn dôök va nipaya le. ⁷ Hil vu voon-anjo le daatovu nimeen, in

va nipaya neep in nambe biing-ambe sil landupake.

Keen, va nipaya nambêênja le balup, lemu hil sen dawiing va nipaya be davu kape hil vaalu-to ond sil e daatovu nimeen.

⁸ * o 18:8 Mat 5:29-30*"De naambe onamam vaalu me ovaham vaalu biing-ambe va nipaya kape hong, ond okatôv-ambe onngaate na vêêl, de onamam vaalu bati me ovaham vaalu bati, ond mem nivasa in gale mando metumin danggata. In onamam yuuh ahondoos-ande ovaham yuuh ahondoos, ond le gaate hong jêê-na kin sen natum danggataa-to. ⁹ De naambe gamem kaalus vaalu taato va nipaya vu hong-ambe gandupake in va nipaya, ond opasuuh-ambe onngaate na vêêl, de gamem vaalu bati mu ond mem nivasa, in gale mando metumin danggata. In gamem kaalus yuuh ahondoos e nanjip atombe le gaate hong jêê-na kin sen neep hôök taaku nipayaa-to."

Vakasin pakwesin lak bik sipsip ti mema

(Luk 15:3-7)

¹⁰ * o 18:10 Hiblu 1:14*"Ham ganggin ham. Ham-ame angge unoopasiv ayuuh unaavepasiv-anjo naambe va malis e, ma. Sa naanêêl vu ham naambe silate angela-so vu baandoni danggin sil ond angela-so dayi Aamangg sen nando baandonii-to lak busin pin. ¹¹ * o 18:11 Luk 19:10*[In Omaahonôn Noow lukalaam in nambe dôôvu hil sen mend maa-to.] ¹² Ham akam bu le, naambe omaaho ti-te bik sipsip 100 naale tombe ti na menama, ond le na salo me le nama? Le na salo. Le balaah sipsip 99 yoo baale kandu, tonde na salo sipsip ti sen memaa-to. ¹³ Sa naanêêl keen vu ham naambe naatovu sipsip tii-ju, ond le ka vasa in lôôt kaluuh sipsip 99 sen daalêê-to. ¹⁴ Om yik ham Mom sen nando baandonii-to me-nawiingin nambe unoopasiv-anjo ti na menama le."

Yiij samu vakasin vu halingg-aso

¹⁵ * o 18:15 Lev 19:17; Luk 17:3; Gal 6:1*"Naambe halim biing va nipaya vu hong, ond gana vu be muuh mando javuh ti le mem onaanêêl yite nipaya kaatokin vu yi. Naambe gangoyin olavam ond gavu vêêl halim in va nipaya. ¹⁶ * o 18:16 Diu 19:15; Jon 8:17*Le naambe me-gango olavam e, ond onggako omaaho ti me omaaho yuuh gaving hong-ambe maal anaah dôök ti, in 'muuh me maal naanêêl vakasin langaah e mem ham samu.' ¹⁷ * o 18:17 1Ko 5:13*Le naambe me-gango maal lavam e, ond onaanêêl vu hil bel-ate pin, le naambe me-gango hil bel lavand gaving e, ond ham angge yi naambe hil bamaan osin yi nipaya lohvu omaaho nako taakis.

¹⁸ * o 18:18 Mat 16:19; Jon 20:23*Sa naanêêl keen vu ham naambe va pin sen ham naapuvu hôôn vu voon-ato ond Anutu le naapuvu hôôn vu baandoni, de va pin sen ham kavaayin vu voon-ato ond Anutu le kavaayin vu baandoni. ¹⁹ * o 18:19 Mak 11:24; Jon 15:7; Jem 1:5*Tonde sa naanêêl ango vu ham naambe ham vu voon-anjo ond omaaho yuuh alondpayo javuh ti in vati be yuuh kataangg, ond Aamangg sen nando baandonii-to le biing nôôn jak vu yuuh. ²⁰ * o 18:20 Mat 28:20; Jon 14:23*Ke, tonde naambe omaaho yuuh me omaaho yaal daasupin ak sa haalengg-ambe yaal mando javuh ti, ond yik sale mando hôök yaal lavuun."

Vakasin pakwesin lak kul vaha sen me-kawiiy ango-te nyevahaan la le

²¹ Tonde Pita la vu Yesu be nêêl nambe, "Omaaho Bop, halingg biing va nipaya vu sa be sa kawiiy na balon vilis? Mak balon namaavaalu be vindak yuuh mava?" ²² * o 18:22 Luk 17:4*Tombe Yesu nêêl laah vu nambe, "Same naanêêl vu hong naambe okawiiy halim-ate nipaya na balon namaavaalu be vindak yuuh amu le, malis, sa naanêêl vu hong naambe okawiiy yite va nipaya na nohvu balon 70 naatu balon namaavaalu be vindak yuuh †.

²³ "Ham gango le. Anutu nanggin yite hil-ato ond lohvu omaaho lulemak ti wiingin nambe gako nyevahaan vu yite hil kul vaha-so. ²⁴ Naahen nawiing kul lakala in nambe gako va nyevahaan, tonde lako omaaho ti la vu yi, in bôôy hako mone ngeeyaata lôôt lohvu 10 million kina, ²⁵ lemu yinêên mone me-lohvu in nambe bu dôök-anju le. Tombe omaaho lulemak nêêl nambe vaheey baanggo omaahôê-ju gaving vane osin noondin-ambe yinêên va pin be daatu silate va kul-ate, de gako mone sen laanggo yi lak-anju be bu dokanaah yite nyevahaan. ²⁶ Le ma de hil kul vahaa-ju hato pataav baambu neep voon hôök omaaho lulemak vaha de kataangg nambe, 'Gakam pasiv in sa de ombaale vêêl e, in sale aambu dôök gate nyevahaan pin vu hong.' ²⁷ Tombe yite himbop aka wiingin yi, om kawiiy yite nyevahaan la, de nêêl-ambe laah. ²⁸ Om hil

† Yesu nêêl balon 70-jo ond nêêl taato nambe yiij kawiiy hil-ate va nipaya sen dawiing vu yiij-ato na pin.

kul vaha tii-ju hato la voon atombe tovu omaaho ango sen yuuh dawiiing kul hôök tii-to, in yite nyevahaan lohvu 100 kina neep vu, tombe lôôh omaaho ango sen yuuh kul timuu-to be gimbak nama hôök ka lôôt, de nêêl vu nambe, 'Gambu dôök sate nyevahaan vu sa.'²⁹ Tombe omaaho angôô-ju yik hato pataav baambu neep voon hôök vaha de kataangg yi nambe, 'Gakam pasiv in sa de ombaale vêêl e, in sale aambu dôök gate nyevahaan vu hong.'³⁰ Le ma de nimbaya, om hatung lukala kalaambus in nambe mandôô-ju be bu dôök yite nyevahaan e mem.³¹ Hil kul vaha-so vaalu layi vaa-ju tombe londpayo nimeen lôôt, om lala lanêêl vakasin-anju pin langaah vu silate yêêv,³² tombe yêêv teey yite hil kul vaha tii-to laam-ambe nêêl vu nambe, 'Hong omaaho nipaya. Munggin okataangg sa om sa kawiiy gate nyevahaan pin la.'³³ Sa kangg pasiv in hong, le nambe vaati om game gakam pasiv in omaaho sen muuh nawiing kul tii-to nambêênja le?'³⁴ * o 18:34 Mat 5:25-26*Tombe yite yêêv ahekalin-ambe hatung lokala kalaambus in lambu nivaane vu be mando, de yoo monambu dôök yêêv-ate nyevahaan pin-ambe jung na le mem.³⁵ * o 18:35 Mat 6:15; Mak 11:25; Ep 4:32; Kol 3:13*Om sa naanêêl vu ham naambe ham ti ti pin, ham-ame kawiiy halim-asote va nipaya na valok-ate lôôt e, ond Aamangg sen nando baandonii-to le biing vu ham naambe sen yêêv tii-ju wiing vu yite kul vaha-to."

Moow osin vanêêndin-ame bapuu sil e

(Maak 10:1-12; Luk 16:18)

19 Yesu nêêl vakasin-anjo lung la tonde havuuh Galili de la taaku Yudia vahaan sen neep bel bop Yoladan vaaluu-to,² tombe hil ngeeyaata taamuyin yi be lalaa-ju, tombe wiing-ambe silate hil anilakin nind vasa lak.

³ * o 19:3 Mat 16:1*Tombe hil Palisai heey lala vu in nambe sahi yi, om lalingin nambe, "Omaaho ti bapuu vane jak vakasin ti jeen ond lohvu tanasin me malis?"⁴ * o 19:4 Jen 1:27; 5:2*Le Yesu lingin sil nambe, "Mak vakasin sen neep hôök Anutu-te kaapiyaa-to ond ham-ame asevin mava? Nambe Anutu hatung va pin vu nyendoos, be hatung omaahonôn moow ayuuh vêêh,⁵ * o 19:5 Jen 2:24; Ep 5:31*tonde Anutu nêêl nambe, 'Nambêênja om moow e gavuu mangganaan ayuuh tangganaan de gako vêêh-ambe yuuh mando javuh ti be yuuh daatu nôôn timu,⁶ de yuuh-ame yuuh e, nganjo yuuh latu nôôn timu.' Om va sen Anutu wiing-ambe tu nôôn timuu-to ond ango me-kahe le."

⁷ * o 19:7 Diu 24:1-4; Mat 5:31*Tombe hil Palisai lanêêl vu nambe, "Om nambe

vaati sen Mose nêêl tanasin nambe omaaho ti kaavu kaapiya sen bapuu vanêê-to be bu vu le mem bapuu?"⁸ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Mose lak ham anim nambe ham alompayo niwêêk ak, ondeey li-inggis nambe ham bapuu vanem-aso, nganjo vu bôôy nyendoos ond me-nambêênjo le."⁹ * o 19:9 Mat 5:32; 1Ko 7:10-11*Sa naanêêl vu ham naambe omaaho ti vane me-wiing baayamb e, le laya havuuh-ande

hako vêêh ango, ond omaahôô-ja wiing baayamb."¹⁰ * o 19:10 1Ko 7:1-2,7-9*Tombe yite maanggêem-aso lanêêl vu nambe, "Naambe moow osin vêêh-ate vakasin neep nambêênja, ond mam moow-ame gako vêêh e, jip."¹¹ Le nêêl vu sil nambe, "Hil pin-ame lohvu nambe lambiing nohvu vakasin-anjo le, malis, hil sen Anutu vu niwêêk vu sil-ato ond mem sil lalohvu nambe lambiing nohvu."¹² Hil vaalu dando ond taandin lako sil lohvu nambe me-le gako vêêh e, de vaalu ond omaahonôn lawiing sil anind paya lak, om me-dako vêêh e, tonde hil vaalu kand navu nambe Anutu nanggin sil-ato be yoo dalakin sil nivasa de me-dako vêêh e. Omaaho ti lohvu nambe biing nohvu vakasin-anjo ond biing."

Yesu lohak ak unoopasiv

(Maak 10:13-16; Luk 18:15-17)

¹³ Tonde hil lako unoopasiv laam vu Yesu in nambe gambe nama jak sil osin nohak ak sil, le yite maanggêem-aso lanêêl hil-anju,¹⁴ * o 19:14 Mat 18:2-3*le Yesu nêêl nambe, "Ham baale de unoopasiv-anju lanaam vu sa le. Ham-ame anggilin sil e, in Anutu nanggin hil nambêênja having."¹⁵ Tonde hambe nama lak sil vêêl e mem la taaku ango.

Omaaho maanggêem ti osin yite kupak ngeeyaata

(Maak 10:17-31; Luk 18:18-30)

¹⁶ Tombe omaaho ti la valup vu Yesu be lingin nambe, "Kaputung, saambiing va nivasa vaati le mem sa mando metumin danggata?"¹⁷ * o 19:17 Lev 18:5; Luk 10:28*Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Galingin sa in va nivasa in? Yik Anutu timu nivasa, om gawiing nambe omando metumin ond osamu tanasin pin."¹⁸ Le omaahôô-ju lingin nambe, "Tanasin vaati?" Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Tanasin nambe game ganyii omahonôn jimb e, game gambiing baayamb e, de game gambiing hôôndak e, game tatuhin vakasin jak omaaho ango le,¹⁹ * o 19:19 Eks 20:12-16; Diu 5:16-20; Lev 19:18; Lom 13:9*onggako mom ayuuh tam jak, de gahem gaving hil sen dando ngaaho vu hong naambe sen goo gahem naving hong-ato."

²⁰ Tombe maanggêem-anjuuto nêêl vu nambe, "Va pin-anja sa samu lung la, de vaati naahen?"²¹ * o 19:21 Mat 6:20; Luk 12:33; Sin 2:45; 4:34-37*Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Gahem having nambe onaatu omaaho nivasa nôôn ond ganaah-ambe gambu gate va pin na be hil baanggo, de gambu mone na vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to, in mem gale gako nôôn nivasa vu baandoni, tonde ganaam taamuyin sa."

²² Maanggêem tii-to hango vakasin-anju tombe laah osin lopayo nimeen lôôt, in yite kupak ngeeyaata lôôt nando.²³ Tombe Yesu nêêl vu yite maanggêem-aso nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe hil sen silate va ngeeyaataa-to, ond le lanôôhin in nambe landukana gaving Anutu-te hil."²⁴ Tonde yik sa naanêêl vu ham naambe bik kamel ti me-lohvu nambe dokana lulak vuun e, le nôôhin, de hil sen silate va ngeeyaataa-

to ond yik me-lalohvu nambe landukana gaving Anutu-te hil e, le lanôôhin lôôt."

²⁵ Tombe yite maanggêem-aso lango vakasin-anjo be lavindis bopaata lôôt, be lalingin nambe, "Om lati lohvu nambe mando metumin danggata?" ²⁶ * o 19:26 Jen 18:14; Iyop 42:2*Tombe Yesu me la vu sil-ande nêel vu sil nambe, "Omaahonôôn-ame lalohvu va nambeênjo le, lemu Anutu timu yoo lohvu biing va pin."

²⁷ Tombe Pita nêel laah vu nambe, "Gangge, hey-anjo ond hey havuuh va pin la de hey navu taamuyin hong, tombe le naambe vaati vu hey?" ²⁸ * o 19:28 Mat 25:31; Luk 22:30; Taato 3:21; Dan 7:9-10*Tombe Yesu nêel vu sil nambe, "Sa naanêel keen vu ham naambe vu busin taamusin sen va pin naatu moos jak, tonde Omaahonôôn Noow mando jak omaaho lulemak-ate sia osin yite nikaapulic, ond mem hôök busin-anju ham nomaayuuhambe laam yuuh sen ham navu taamuyin saa-to, ham e mando jak sia nomaayuuhambe laam yuuh-ato gaving sa, tombe ham e gangoyin hil Islel dangga nomaayuuhambe laam yuuh-ato silate vakasin. ²⁹ * o 19:29 Hiblu 10:34*De hil pin sen kand navu sa haalenggambe lavuuh silate bayêen me halindin, me vangaandin, me maandin,

me taandin, me noandin osin silate ngaanggis, ond sil e gako nivasa nyevahaan ngeeyaata lôôt savok sen-anjo na, tonde sil e mando metumin danggata osin danggata. ³⁰ * o 19:30 Mat 20:16; Luk 13:30*Lemu hil sen lamunggin-ato ond ngeeyaata le lanaah taamu, de hil sen davu taamuu-to ond ngeeyaata le lana daamunggin."

Hil dawiiing kul wain

²⁰ * o 20:1 Mat 21:33*"Ke, Anutu nanggin yite hil-ato ond lohvu kul wain mangganaan ti kandi hôök samiinaanôôn-ambe la in gako hil-ambe lana lambiing kul in yite wain. ² Om la vakaas having hil kul vaalu be laliinggis nambe lambiing kul hôök busin tii-ju de baanggo sil jak mone doo-ti ti tonde mem wiing sil lala yite kul wain.

³ Tonde 9 kilok samiinaanôôn atombe laah hatu, le yi de omaaheey daale malis lak talind, ⁴ tombe nêel vu sil nambe, 'Ham ana ambiing sate kul wain gaving, de sale baanggo ham nivasa.' ⁵ Tombe sil lala kul, tonde 12 kilok vandiisin osin 3 kilok soosin ond yik laah hatu be wiing nambêênju vu hil vaalu having. ⁶ Tonde hôök 5 kilok soosin atombe laah hatu le yi de omaaheey daale, tombe nêel vu sil nambe, 'Nambe vaati sen ham naalêê-jo vandiisin-aandiin-ande kul ma?' ⁷ Tombe lanêel vu nambe, 'Mu omaaho ti me-vu kul vu hey e.' Tombe nêel vu sil nambe, 'Om ham ana ambiing sate kul wain gaving.'

⁸ * o 20:8 Lev 19:13; Diu 24:15*"Tonde busin hôök atombe kul wain mangganaan nêel vu yite omaaho sen nanggin hil kul-ato nambe, 'Oteey hil kul lanaamambe ombaanggo sil, ond ombaanggo nanjip hil sen lalaam kul hôök soosin-ambe na naatok na hil sen lalaam kul hôök samiin-ato.' ⁹ Om vaanggo sil atombe hil sen lawiing kul hôök 5 kilok soosin-ato lako mone

doo-ti ti, ¹⁰ tonde hil sen lawiing kul munggin hôök samiinaanôôn-ato lala vu, tombe kand vu nambe mak sil e gako mone ngeeyaata lôôt savok hil vaalu, le ma, yik sil lako mone doo-ti ti having. ¹¹ Lako lemu lanyuung hôök vu kul wain mangganaan ¹² nambe, 'Hil-anju lalaam hôök soosin-ambe lawiing kul lohvu taaku me timu, nganjo hey amu aawiing kul bopaata vandiisinaandiin-ambe taaku ya hey lôôt, le yik ovaanggo hey va timu nambe sil-ato.' ¹³ Tombe kul mangganaan nêel laah vu sil ti nambe, 'Hali, same aawiing nipaya vu hong e. Galiinggis in sate vakasin gêen nambe sale baanggo hong jak mone doo-tiito, ¹⁴ om onggako gate mone be gana. Soo aawiingin ondeey saavu mone vu hil sen lalup-ambe lawiing kul taamu, yik lohvu sen saavu vu hong-ato. ¹⁵ Naambe saambiing vati jak soo sate monêê-jo ond yik yoo neep vu sa. Saawiing va nivasa, le nambe vaati sen gahem anipaya in?'

¹⁶ * o 20:16 Mat 19:30; Mak 10:31; Luk 13:30*"Ke, om hil sen davu taamuu-to le daamunggin, de hil sen lamunggin-ato le lanaah taamu."

Yesu nêel tu balon yaal nambe le jimb-ande kandi jak naah

(Maak 10:32-34; Luk 18:31-33)

¹⁷ Yesu lak-ambe la in na Yelusalem, tombe hako yite maanggêem nomaayuuhambe laam yuuh-ato, be sil oo lala, tombe mem nêel vu sil nambe, ¹⁸ * o 20:18 Mat 16:21; 17:22-23*"Ham gango le, yiyi navu ana balup Yelusalem, tombe hil davu lambu Omaahonôôn Noow dukana kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so namand, tombe le daanêel naambe lanyiis-ambe jimb. ¹⁹ * o 20:19 1Ko 15:4*Tonde le lambu dukana hil vaalu sen sil-ame Yuda-to namand, be sil pale yi, osin gaveek yi, de lanyiis ak

haah pako, tonde busin naatu yaal e mem kandi jak jesin naah."

Jems ayuuh Jon lawiingin nambe daatu yêêv bop

(Maak 10:35-45)

²⁰ Tombe Sebedi vane hako noow ayuuh, be yaal lala vu Yesu, tombe hatung kaatu vu in nambe kataanggvati vu yi, ²¹ * o 20:21 Mat 19:28; Luk 22:30*tombe Yesu lingin nambe, "Galaam in vaati?" Tombe nêel vu Yesu nambe, "Onaanêel-ande vu taamusin sen onaatu omaaho lulemak-ambe ongganggin gate hil-ato, ond sa noongg ayuuh-anjo daatu yêêv yuuh, tombe angu le mando onamam vasa de angu mando onamam kêênj gaving hong." ²² * o 20:22 Mat 26:39; Jon 18:11*Le Yesu nêel laah vu nambe, "Va sen maal navu kataangg-anja ond maal doosin danggakook. Kap nimeen-ate sen sa navu naanum hôök-ato ond malohvu nambe naanum hôök a?" Le yuuh lanêel vu nambe, "De, haay aalohvu." ²³ Tombe Yesu nêel vu yuuh nambe, "Nimeen sen sa navu baaku ond male baaku, lemu vakasin sen manêel nambe muuh naatu yêêv-ambe muuh mando sa namangg vasa osin sa namangg kêênj gaving saa-to ond same sate va in

nambe sa naanêêl e, nganjo hil sen Aamangg samu taaku vu sil-ato ond sil e mando jak."

²⁴ Maanggêêm nomaayuuu-ato langoyin vakasin-anju tombe sil alondpayo nipaya vu yuuh hali, ²⁵ * o 20:25 Luk 22:25-26*le Yesu teey sil lalaam-ambe nêêl nambe, "Ham alak ni nambe hil vaalu-te yêêv sen danggin sil-ato ond danêêl vakasin osin niwêêk lôôt-ambe daanggôl silate hil, de silate himbop oo danggin sil niwêêk lôôt, ²⁶ * o 20:26 Mat 23:11; Mak 9:35; Luk 9:48*lemu ham ond ham-ame ambiing naam-bêênja le. Nganjo ham ti wiingin nambe naatu bop, ond yoo biing va naambe sen yi omaaho malis ti in dôôvu ham pin. ²⁷ De omaaho ti wiingin nambe naatu hamate lukook-ambe naamunggin, ond yoo naatu ham pin-ate hil kul malis amu. ²⁸ * o 20:28 Luk 22:27; Pil 2:7; 1Ti 2:6*Yik nambe sen Omaahonôn Noow, ond me-laam in nambe hil lambiing kul vu yi le, nganjo laam in nambe biing kul vu omaahonôn osin jimb in baanggo omaahonôn ngeeyaata naah."

Yesu wiing omaaho mekanônd yuuh amend tum

(Maak 10:46-52; Luk 18:35-43)

²⁹ Yesu having yite maanggêêm-aso be sil lalup Yeliko be lala, tombe hil ngeeyaata taamuyin. ³⁰ * o 20:30 Mat 9:27; 15:22*Tombe omaaho mekanu yuuh dando hôök mop nanyendangga, ond yuuh lango nambe Yesu valup, tombe yuuh lateey nambe, "Omaaho Bop, hong sen gate danggakook neep vu Devit-ato, gakam pasiv in haay e." ³¹ Tombe hil ngeeyaataa-ju lanêêl yuuh nambe yuuh lavand nama, le ma de yuuh lateey bopaata nambe, "Omaaho Bop, hong sen gate danggakook neep vu Devit-ato, gakam pasiv in haay e." ³² Tombe Yesu naale be teey yuuh lalaam-ambe nêêl nambe, "De mawiingin nambe saambiing vaati vu muuh?" ³³ Le yuuh lanêêl vu nambe, "Omaaho Bop, gambiing-ambe haay amengg naatum." ³⁴ Tombe Yesu ka pasiv in yuuh om hambe nama lak yuuh amend, tombe yik yuuh amend tum pavis-ambe yuuh taamuyin Yesu be lala.

Yesu lukala Yelusalem nambe omaaho lulemak ti

(Maak 11:1-11; Luk 19:28-40; Jon 12:12-19)

21 Sil lalup ngaaho vu bayêên Betpaasi vu kandu Oliv in nambe daatok na Yelusalem, le mem Yesu wiing yite maanggêêm yuuh lamunggin-ambe lala. ² Tombe nêêl vu yuuh nambe, "Mana be mandukana bayêên Betpaasii-ju ond male angge donggi ti pavis, sil talu be naale having noow, ond muuh kavaayin-ambe gako naam vu sa. ³ * o 21:3 Mat 26:18*De omaaho ti naanêêl vakasin ti vu muuh, ond muuh naanêêl nambe, 'Omaaho Bop wiingin nambe biing kul ti jak pavis e mem gako nom.'"

⁴ Ke, lawiing nambêênjo om Anutu-te vakasin sen omaaho ti nêêl langaah bôôy-ato nôôn ak nambe, ⁵ * o 21:5 Ais 62:11; Sek 9:9*"Ham naanêêl vu hil Saion naambe, 'Ham angge hamate omaaho lulemak nalaas vu ham. Yi omaaho osin melaas, tombe lakan-

do donggi be nalaas vu ham, yik lakando donggi noow ti be nalaas.'"

⁶ Ke, tonde maanggêêm ayuuh lala lawiing lohvu vakasin sen Yesu nêêl vu yuuh-ato. ⁷ Yuuh lako donggi tangganaan having noow, tombe yuuh lakaah yuuhate lolop-ambe lavaah lakala donggi yuuh damind, le mem Yesu lakando be la. ⁸ * o 21:8 2King 9:13*Tomde hil ngeeyaata lakaah silate lolop-ambe lavaah neep mopaatôôv, de hil vaalu lasap haah nama osin lis-ambe lambe neep mop in nambe Yesu gato jêês-ambe na. ⁹ * o 21:9 Saam 118:25-26*Tombe hil vaalu damunggin, de vaalu davu taamu be sil pin daakôhin nambe,

"Ham-o, yiyi lavangg dôök omaaho sen laam vu danggakook Devit-anja. Anutu biing samu samu vu omaahôô-ja in laam ak Omaaho Bop haale. De yiyi gako Anutu haale jak nanjip baandoni."

¹⁰ Yesu tok la Yelusalem, tombe hil pin lavindis de lawiing nindaandun bopaata de lateey nambe, "Omaaho latii-ja?" ¹¹ * o 21:11 Mat 21:46*Tombe hil ngeeyaata sen laving yii-to ond lanêêl nambe, "Omaaho sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato Yesu vu Nasalet Galili."

Yesu hatiiy hil sen daanggo va hôök Anutu-te dumb bop alôô-to

(Maak 11:15-19; Luk 19:45-48; Jon 2:13-22)

¹² Tombe Yesu lokala Anutu-te dumb bop alpayo, be hatiiy hil pin sen daanggo va salivangin-ate hôök dumb alopayôô-to be lala voon, tonde hil sen davu Yuda osin Lom-ate mone nyevaha-vahaan hôök yii-to †, ond kayovakin silate tavolo, de hil sen daanggo manak tumbaliy in hil gatung naatu salivangin-ato, ond kaasêêh silate sia la, ¹³ * o 21:13 Ais 56:7; Jer 7:11*tonde nêêl vu sil nambe, "Anutu-te vakasin neep hôök kaapiya nambe, 'Sate bayêên ond le daanêêl naambe bayêên lohakin,' lemu ham awiing-ambe tu hil hôôndak-ate bayêên sen dahôôpis hôök-ato."

¹⁴ Lung laa tonde hil vaalu mend kanu osin vahand anipaya lala vu Yesu hôök dumb alo be wiing sil anind vasa lak. ¹⁵ Lemu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so layi de nawiang va nivasa nambêênju, tonde lango unoopasiv daakôhin hôök dumb alo nambe, "Ham-o, yiyi lavangg dôök omaaho sen laam vu danggakook Devit-anja." Tombe sil ahend kalin, ¹⁶ * o 21:16 Saam 8:2*om lalingin Yesu nambe, "Game hango vakasin sen danêêl-anjo le?" Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Êê-e, sa hango. De ham-ame asevin vakasin sen neep hôök Anutu-te kaapiyaa-to le? Nambe, 'Otaahu unoopasiv sen daahen dakaas paya, osin sen taandin davu sum vu sil-ato, de lavand nahôök hong nivasa lôôt.'" ¹⁷ Tombe havuuh sil osin taaku bop-anju de having yite maanggêêm-aso be lalaah deep Betaani.

† Hil davu Yuda osin Lom-ate mone nyevaha-vahaan hôök yii, ond dangga nambe yêêv-aso danêêlin Lom-ate mone nambe hilaame gatung dukana salivangin e, sil oo gatung Yuda-te mone nival-ok.

Yesu talôôt haah bangguk

(Maak 11:12-14,20-24)

¹⁸ Tombe Yesu kandi hôök samiinaanôn-ambe laah in na taaku bop, tombe yimb ahe. ¹⁹ * o 21:19 Luk 13:6*Tonde yi haah bangguk ti naale mop nanyen-dangga tombe la ngaaho vu be yi le nôôn ma, de lis malis amu, tombe nêêl vu haah-anju nambe, "Game le ganyis nôôn jesin naah e, nama lôôt." Tombe haah bangguk-anjuuto bambôôv la pavis.

²⁰ Yesu-te maanggêem-aso layi tombe lavindis lôôt, de lanêêl nambe, "Nambe vaati sen haah bangguk-anju bambôôv la pavis?" ²¹ * o 21:21 Mat 17:20; Luk 17:6; 1Ko 13:2; Jon 14:12*Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe ham ambiing gaving niwêêk-ande ham-ame kam yu-yuuh e, ond mem ham e ambiing naambe sen saawiing vu haah bangguk-anjo. Tombe ham-ame le ambiing vaa-jo mu le, malis, yik ham naanêêl vu kanduu-ju naambe, 'Okandi jak-ambe gandukana lôôy,' ond le na. ²² * o 21:22 Mat 7:7-11; 18:19; Jon 14:13-14*Naambe ham ambiing gaving Anutu naambe va sen ham navu kataangg hôök lohakin-ato ond le biing nôôn jak, ond ham e gako nôôn."

Lalingin Yesu nambe laam nawiing kul lak lati haale

(Maak 11:27-33; Luk 20:1-8)

²³ * o 21:23 Jon 2:18*Tombe Yesu lokalaah Anutu-te dumb bop alo be monanêêl tanasin vu hil, tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin Islel-ate himbop-aso lala vu be lalingin nambe, "Lati nêêl-ambe galaam nawiing va pin-anjo? Onawiing kul-anjo lak lati haale?" ²⁴ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Om yik sa having, saanjingin ham in vakasin ti be ham naanêêl nom vu sa, le mem sale naanêêl omaaho sen sa naawiing kul lak haalêê-to nos vu ham. ²⁵ De Jon nalipis hil-ato ond lati nêêl? Anutu nêêl me omaahonôn yoo lanêêl?" Tombe sil oo lakaas in nambe, "Yiyi naanêêl naambe Anutu nêêl ond le naanêêl vu yiyi naambe, 'Le nambe tana ham-ame awii-having yi le?' ²⁶ * o 21:26 Mat 14:5; 21:46*Me yiyi naanêêl naambe omaahonôn lanêêl-ambe Jon nalipis hil, lemu yiyi naayêênin hil ngeeyaataa-ju in sil pin lako Jon ak nambe nanêêl Anutu-te vakasin langaah." ²⁷ Om lanêêl laah vu Yesu nambe, "Hey doosin." Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Om same le naanêêl omaaho sen sa naawiing kul lak haalêê-to vu ham e."

Vakasin pakwesin lak omaaho ti noow ayuuh

²⁸ * o 21:28 Luk 15:11*"Ham akam bu le. Omaaho ti noow yuuh dando, tombe la vu nowaatuk-ambe nêêl vu nambe, 'Tuk-e, peey-anjo gana gambiing sate kul wain.' ²⁹ Tombe nowaatuk nêêl laah nambe, 'Sa nim-baya,' le sim hilin lopayo de la wiing kul wain. ³⁰ Tonde yik mangganaan la nêêl vu nowaamiin having, tombe liinggis nambe, 'Êê-e aamangg, sale ana,' le ma de me-la le. ³¹ Om noow ango tana wiing lohvu mangganaan

lava?" Tombe lanêêl laah nambe, "Nowaatuk." Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe hil sen dako taakis osin vêêh baayamb-aso dawii-having-ambe dalokala having Anutu-te hil damunggin ham. ³² * o 21:32 Luk 3:12; 7:29-30*In Jon valup-ambe taato mopaatôôv anivalok vu ham, le ham-ame awii-having yi le, malis. Lemu hil sen dako taakis osin vêêh baayamb-aso lawii-having yi, tonde ham ahe, le sim ham-ame ahilin ham alompayo be ham-ame awii-having yi le."

Vakasin pakwesin lak hil anipaya sen danggin kul wain-ato

(Maak 12:1-12; Luk 20:9-19)

³³ * o 21:33 Ais 5:1-2; Mat 25:14*"Ham gango vakasin pakwesin ango. Himbop ti vaalôôh kul wain ti be vaaku ayak hilin, de haav taaku sen davu samu wain-aanôn aniluk hôök-ato, tonde haav bayêên vaha salak ti in nambe hil baale hôök-ambe mend in kul wain-anju having. Tonde vu kul-anju lokala hil vaalu namand-ambe sil danggin, tonde yik la taaku dinaandiin lôôt. ³⁴ Busin ngaaho lak in wain naasuuh, tombe kul mangganaan wiing yite hil kul lala vu hil sen danggin kul wain-ato in nambe sil gako nôôn vaalu vu yi, ³⁵ * o 21:35 Mat 22:6*le ma de hil sen danggin kul-ato lalôôh yite hil kul-aso de laveek ti, de layiis ango be yimb, de sil tanga ti lak tatuuh. ³⁶ Tombe kul mangganaan wiing yite hil kul vaalu ngeeyaata savok vaalu munggin-ato tombe sil lalaah yesin, le hil sen danggin yite kul-ato, ond yik lawiing nambêênju vu sil yesin laah. ³⁷ Tonde sim wiing noow la vu sil lakaneep ahus, in ka vu nambe, 'Manyinjo sa noongg om sil e lan-jêênin yi.' ³⁸ * o 21:38 Mat 27:18*Lemu hil sen danggin kul wain-ato layi noow, tombe yoo lanêêl vu sil nambe, 'Omaaho sen-anju le gako mangganaan-ate va pin om ham-o, yaanyiis-ambe jimb-ande kul-anjo naatu yate va.' ³⁹ * o 21:39 Hiblu 13:12*Om lalôôh-ambe lakôôh la voon, de layiis-ambe yimb.

⁴⁰ "Om kul wain mangganaan nom gato ond le biing naambe vaati vu hil sen danggin yite kul-anjuuto?"

⁴¹ Tombe lanêêl vu nambe, "Le nyiis hil anipayaa-ju be lana mend nama lôôt, de bu kul wain-anju be hil vaalu ganggin, le mem busin sen lanjul nôôn-ato ond mem lambu vaalu vu yi." ⁴² * o 21:42 Saam 118:22-23; Sin 4:11; Lom 9:33; 1Pi 2:6-8*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Mak ham-ame asevin Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-to mava? Nambe, 'Tatuuh ti sen hil kul-aso nind baya nambe me-lan-daav bayêên ak e, ond gêên tu bayêên ahelasu-te kook aniwêêk. Omaaho Bop wiing vaa-jo be yaahe nambe yoo nivasa nôôn.'

⁴³ Om sa naanêêl vu ham naambe Anutu le juus ham naambe ham-ame mando gaving yite hil e, tombe le jinggis vu hil vaalu sen sil lambiing-ambe yite vakasin nôôn jak-ato naambe sil landukana gaving yite hil. ⁴⁴ * o 21:44 Dan 2:44-45*[De naambe omaaho ti dupake be nyiis yi jak tatuuh-anju ond le naamuvin daka daka,

le naambe tatuuh-anju gato tanga omaaho ti, ond le matelak lôôt.]”

⁴⁵ Kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin hil Palisai lango vakasin pakwesin sen Yesu nêêl-anjo, tombe lalak ni nambe nanêêl lak sil, ⁴⁶ * o 21:46 Mat 21:26*om lawiingin nambe lanôôh yi, le ma de layêênin hil ngeeyaataa-ju, in kand navu nambe Yesu nanêêl Anutu-te vakasin langaah.

Vakasin pakwesin lak vanôôn bop

(Luk 14:16-24)

22 Yesu nêêl vakasin pakwesin ti vu hil nambe, ² “Anutu nanggin yite hil-ato ond lohvu omaaho lulemak ti wiing vanôôn bopaata in noow navu gako vêêh-ato. ³ Om wiing yite kul vaha-so be lala lanêêl vu hil sen teey sil lung laa-to nambe lanaam lanja vanôôn, le ma de nind baya be dando nêênd. ⁴ * o 22:4 Mat 21:36*Tombe wiing kul vaha vaalu lalaah yesin-ambe nêêl vu sil having nambe, ‘Ham ana naanêêl vu hil sen saateey sil bôôy-ato naambe sa samu sate vanôôn lung la be nando. Saanêêl-ambe layiis kao bo-bop osin noow anituvakin vaalu sen danji bopaataa-to lung la, de sa samu va pin lung la gêên-ambe nando, om ham anaam in angga vanôôn-anjo.’ ⁵ Om yite kul vaha-so lala lanêêl vakasin-anjo vu sil, le nind baya be me-lango le, de lala danjeen. Ti la yite kulaanôôn, de ango la in ganggin yite tatuva, ⁶ * o 22:6 Mat 21:35*de sil vaalu lalôôh omaaho lulemak-ate kul vaha-so de layiis sil-ambe layimb. ⁷ Tombe omaaho lulemak-anju ahekaliin lôôt, be wiing yite hil ngaamong vaha-so lala layiis hil sen layiis yite kul vaha-sôôto be layimb pin lôôt, de lasi kin hôôk silate taaku. ⁸ Tonde mem omaaho lulemak nêêl vu yite kul vaha-so vaalu nambe, ‘Vanôôn nok lung-ambe nando, le hil sen saateey sil bôôy-ato ond sil anipaya om me-lalaam e, ⁹ om ham ana baale mop bo-bop, de hil pin sen ham naatovu sil vuu-ju ond ham naanêêl vu sil naambe lanaam lanja vanôôn bop-anjo.’

¹⁰ “Nêêl nambêênjo tombe yite kul vaha-so lala daale mop bop pin-ambe lasupin hil pin sen latovu sil vu mop-anjuuto, hil anivasa osin hil anipaya having, be lalaam dando hôôk bayêên alo be pup. ¹¹ Tonde omaaho lulemak lokala in nambe ji sil, tombe yi de omaaho ti me-lop lolop anivasa lohvu mando be ja vanôôn bop-anju le, ¹² tombe omaaho lulemak nêêl vu nambe, ‘Hali, nambe vaati om game galop lolop vanôôn bop-ate le? Galokalaam danjeen in?’ Le omaahôô-ju lava ma, ¹³ * o 22:13 Mat 8:12; 25:30; Luk 13:28*tombe omaaho lulemak nêêl vu yite kul vaha-so nambe, ‘Ham naanduuh nama yuuh vaha de ham gaate na, be na mando dôôk taaku mekanu lôôt. Vu taaku-ju le monaasu osin janga navu be monaangitak.’” ¹⁴ Tombe Yesu nêêl nambe, “Ke, Anutu nateey hil ngeeyaata, lemu naholin ti ti lak in landukana gaving yite hil.”

Lalingin Yesu in gaate taakis vu Sisa

(Maak 12:13-17; Luk 20:20-26)

¹⁵ * o 22:15 Mak 3:6*Tombe hil Palisai yoo lala landuuh vakasin nambe sil tatuhin Yesu in nambe naanêêl vakasin na paya, ¹⁶ om lawiing silate hil vaalu laving Helot-ate hil vaalu be lala vu Yesu be lanêêl nambe, “Kaputung, hey alak ganim nambe hong omaaho sen onanêêl vakasin keen. Yik goo navu tatekin Anutu-te mop keen vu hil, de game nayêênin omaaho ti nambe haale bop me haale pasiv e, ¹⁷ om onaanêêl vu hey e. Lohvu nambe yiyi Islel gaate taakis na vu Lom-ate yêêv bop Sisa me malis?” ¹⁸ Le Yesu lak sil alondpayo ni-payaa-ju ni lung la, om nêêl nambe, “Ham oo natee ham ak. Nambe vaati sen ham nawiingin nambe sahi saa-jo? ¹⁹ Ham taato mone taakis ti be saangge le.” Om lavu mone ti la vu be yi, ²⁰ le mem lingin sil nambe, “Lati kanu osin haale lakaneep-anjo?” ²¹ * o 22:21 Lom 13:7*Le lanêêl laah nambe, “Sisa.” Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, “Om ham ambu Sisa-te va na vu Sisa, de Anutu-te va na vu Anutu.” ²² Lango vakasin-anjo tombe lavindis lôôt, tombe lavuuh yi de lala.

Lalingin Yesu in omaahonôôn lanjimb-ande kandi jak-ato

(Maak 12:18-27; Luk 20:27-40)

²³ * o 22:23 Sin 23:8*Tonde hôôk busin tii-ju hil Sadusi sen danêêl nambe omaahonôôn yimb-ame le kandi jak naah-ato, ond lala lalingin Yesu nambe, ²⁴ * o 22:24 Diu 25:5*“Kaputung, Mose nêêl nambe omaaho ti noow ma de yimb, ond omaahôô-ju hali le gako vahaahôôv in yuuh gako unoopasiv dukanaah mang-ganaan sen yimb-ato ahembaan. ²⁵ Tombe bôôy omaaho ti sil o halindin namaavaalu be vindak yuuh dando having hey, tombe sil halindin tuk hako vêêh ti be yimb de noow ma, om sil halindin miin hako hali vane vahaahôôv-ambe yimb, ²⁶ de gwey wiing nambêênju va timu. Tombe yik sil pin lôôt-ambe la hatu sil halindin meey, ²⁷ sil pin layimb de sil noondin ma, tombe vahaahôôv yimb lakaneep ahus. ²⁸ Om vu busin sen omaahonôôn yimb kandi jak naah-ato, ond vahaahôôv-anju le naatu hil namaavaalu be vindak yuuh-anjuuto sil ti tana vane, in sil pin lako vêêh timuu-ju lung laa-to.”

²⁹ Le sim Yesu nêêl laah vu sil nambe, “Ôôye, ham doosin Anutu-te niwêêk osin yite vakasin sen lukaneep hôôk kaapiyaa-to, ondeey ham nakaas paya nambêênja. ³⁰ Vu busin sen omaahonôôn yimb kandi jak naah-ato ond vêêh ayuuh moow-ame le gako sil naah e, le nama. Sil e mando nohvu angela-so sen dando baandonii-to. ³¹ Vakasin lak omaahonôôn yimb kandi jak-ato ond mak ham-ame nasevin vakasin sen Anutu nêêl vu ham-ambe neep hôôk yite kaapiyaa-to mava? Nambe, ³² * o 22:32 Eks 3:6; Mat 8:11*‘Abalaam ayuuh Isak-ande Yaakop, yaalate Anutu sa.’ Le hamambe yaal layimb om yaal lala valok-ate? Malis, in Anutu ond hil metumin vu voon osin hil pin sen layimb-ambe lala

dando metumin-ato silate Anutu yi.”³³ Hil lango Yesu-te tanasin-anjo tombe lavindis lôôt.

Anutu-te tanasin tii-jo kaluuh tanasin vaalu pin

(Maak 12:28-31; Luk 10:25-28)

³⁴ Hil Palisai lango nambe Yesu-te vakasin-anju wiing-ambe hil Sadusi lavand ma, tombe lasupin lavuh ti,³⁵ tombe sil ti omaaho tanasin dangga wiingin nambe sahi Yesu om lingin nambe,³⁶ “Kaputung, Mose-te tanasin ti tana savok tanasin vaalu la?”³⁷ * o 22:37 Diu 6:5*Tombe Yesu nêêl vu nambe, “Tanasin ti nambe, ‘Gahem gaving gate Omaaho Bop Anutu osin galom-payo doos, be okanum doos, de gakam na doos vu yi timu.’³⁸ Tanasin danggakook ti nyendoos-anjo ond mem bopaata lôôt-ambe kaluuh vaalu la.³⁹ * o 22:39-40 Lev 19:18; Gal 5:14; Mat 7:12; Lom 13:9-10*Tonde tanasin ango tu yuuh having nambêên-jon nambe, ‘Gahem gaving hil sen dando ngaaho vu hong naambe sen gahem oo naving hong-ato.’⁴⁰ In Mose-te tanasin osin Anutu-te vakasin sen yite hil danêêl langaah-ato pin ond danggakook neep hôök tanasin yuuh-anjo.”

Kalisi-te danggakook neep vu lati?

(Maak 12:35-37; Luk 20:41-44)

⁴¹ Hil Palisai lasupin sil-ambe yoo daahen dando, tonde Yesu lingin sil nambe,⁴² * o 22:42 Jon 7:42*“Ham akam vu nambe vaati lak omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato? Yite danggakook neep vu lati? Tombe lanêêl nambe, “Danggakook neep vu Devit.”⁴³ Tombe nêêl vu sil nambe, “Le nambe vaati sen Vavi Vaambuung vêêl Devit alu lak-ambe nêêl omaahôô-juuto nambe Omaaho Bop? Sen nêêl nambe,⁴⁴ * o 22:44 Saam 110:1; Mat 26:64; Sin 2:34-35*Omaaho Bop nêêl vu sate Omaaho Bop nambe, “Om ando sa namang vasa, de sale aambiing-ambe hil sen dayi hong payaa-to le langgulis hong vaalu kambi.”

⁴⁵ Om sen Devit nêêl omaahôô-juuto nambe, ‘Omaaho Bop’ le nambe vaati sen Omaaho Bop-anju tu Devitate hil vu taamusin-ato ti ?”⁴⁶ Tombe omaaho ti me-lohvu nambe naanêêl vakasin ti naah vu Yesu le, tombe hôök busin-anju layêênin Yesu lakala, de me-dalingin yi yesin laah e.

Hil ganggin sil in hil Palisai osin tanasin dangga-so

(Maak 12:38-39; Luk 11:43,46; 20:45-46)

23 Tombe Yesu nêêl vu hil alu bopaataa-ju having yite maanggêêm-aso nambe,² “Hil tanasin dangga osin hil Palisai danêêl Anutu-te tanasin vu ham lalokalaah Mose ahembaan.³ * o 23:3 Mal 2:7-8*Om vakasin sen danêêl vu ham-ato ond ham

† Yesu nêêl Devit-ate vakasin-anju in nambe bêêl sil alund jak in kand bu naambe omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato ond yite danggakook neep vu Devit lemu yite niwêêk kaluuh Devit la, ondeey Devit nêêl nambe Omaaho Bop.

samu be naapuvu niwêêk, lemu va sen dawiiing-anju ond ham-ame sapa dôök e, in sil danêêl vakasin, lemu me-dawiiing va lohvu silate vakasin e.⁴ In sil dasupin silate tanasin vaalu ngeeyaata nambe sen danduuh va nimeen-ambe datung lakando omaahonôôn baanggesak-ambe dalôôhin lôôt, lemu sil ond nind baya de me-dalôôh daka lak namand in nambe landôôvu hil-anju le.⁵ * o 23:5 Mat 6:1; Eks 13:9; Diu 6:8; Nam 15:38-39*Va pin sen dawiiing-anju ond dawiiingin nambe hil lanji, ondeey sil kaavu Anutu-te tanasin-ambe landuuh ak bik naavi vatinin sil damband ond landuuh bik naavi bopaata savok hil vaalu-te, de davu samu vunakin dinaandiin lak silate lolop anye.⁶ * o 23:6 Mat 6:5; Luk 14:7*De dawiiingin nambe sil oo mando naamunggin in lanja vanôôn bop, de sil mando hôök hil pin amend vu dumb alo.⁷ Dawiiingin nambe hil gako sil ak vu talind, osin hil danêêl sil naambe Kaputung.⁸ Lemu ham ond hil-ame danêêl ham naambe Kaputung e, malis. Yik omaaho timu tu hamate kaputung, nganjo ham pin ham o halim-aso.⁹ “Tonde vu voon-anjo ond ham-ame naanêêl hamate omaaho ti naambe ham mom e, malis, yik ham Mom timu nando baandoni.¹⁰ De me-daanêêl naambe silate yêêvaso ham e, malis, yik hamate yêêv timu Kalisi.¹¹ * o 23:11 Mat 20:26; Mak 9:35; Luk 22:26*Lemu hamate omaaho sen tu bop-ato ond yoo daanggôôl yi be naatu hamate hil kul ti.¹² * o 23:12 Iy-op 22:29; Pro 29:23; Esi 21:26; Luk 14:11; 18:14*Omaaho ti yoo gako yi jak ond Anutu le daanggôôl yi, de omaaho ti yoo daanggôôl yi, ond Anutu le gako yi jak.”

Yesu nêêl nambe hil tanasin dangga dawiiing va nipaya

(Maak 12:40; Luk 11:39-42,44,52; 20:47)

¹³ “Ham tanasin dangga osin Palisai, ham e naatovu nimeen. Ham oo natee ham ak. Ham nahilin mop in nambe omaahonôôn-ame landukana gaving Anutu-te hil e. Ham-ame yoo nalokala le, de ham nahilin hil sen dawiiingin nambe landokanaa-to having.

¹⁴ [“Ham tanasin dangga osin Palisai, ham e naatovu nimeen. Ham oo natee ham ak. Ham nalakin ve-haahôôv-asote bayêên ayuuh ame, tonde ham navun ham alompaya lak lohakin diin, om ham e naatovu nipaya nyevahaan bopaata lôôt.]

¹⁵ “Ham tanasin dangga osin Palisai, ham e naatovu nimeen. Ham oo natee ham ak. Ham natup hôök lôôy osin taaku pin in nambe ham naatovu omaaho ti in gilin yi be gako hamate gambum. Omaahôô-ja tu hamate omaaho lung la, tombe sim ham awiing-ambe tu omaaho nipaya kaluuh ham, be le na taaku nipaya gaving ham.

¹⁶ * o 23:16 Mat 15:14*“Ham hil amekanu, ham navu taato mop vu hil, om ham e naatovu nimeen. Ham nanêêl nambe omaaho ti naanêêl dumb vaambuung haale in kaandu yite vakasin, le ma de tatuhin, ond ham nanêêl nambe va malis, nganjo naambe naanêêl lak gool sen nando hôök dumb vaambuung alôô-to in kaandu yite vakasin, ond ham nanêêl nambe me-lohvu nambe tatuhin e, nganjo biing-ambe yite vakasin nôôn

jak. ¹⁷ Ham alumkook ma osin ham amem kanu. Va ango tana nôôn savok? Mak gool savok a? Ma, dumb vaambuung sen wiing gool-ambe tu vaambuung-ato ond mem savok. ¹⁸ Tonde ham nanêêl nambe omaaho ti naanêêl alata haale in kaandu yite vakasin le ma de tatuhin, ond ham nanêêl nambe va malis, nganjo naanêêl lak salivangin sen nando lak alata ond ham nanêêl nambe me-lohvu nambe tatuhin e, nganjo biing-ambe yite vakasin nôôn jak. ¹⁹ Ham hil amekanuso, va ango tana nôôn savok? Mak salivangin savok a? Ma, alata sen nawiing-ambe salivangin natu vaambuung-ato ond mem savok. ²⁰ Om omaaho ti naanêêl alata haale in kaandu yite vakasin, ond me-nanêêl lak alata mu le, nganjo nanêêl lak alata osin va pin sen nando lak-ato having. ²¹ Tonde omaaho ti naanêêl dumb vaambuung haale in kaandu yite vakasin, ond manyinja navu kaandu yite vakasin lak dumb vaambuung osin lak Anutu sen nando hôôk-ato having. ²² * o 23:22 Ais 66:1; Mat 5:34; Sin 7:49* Tonde omaaho ti naanêêl keen baandoni, ond manyinju navu kaandu yite vakasin lak Anutu-te sia osin lak Anutu having, in nando lak-ato.

²³ * o 23:23 Lev 27:30; Mai 6:8* "Ham tanasin dangga-so osin Palisai-so, ham e naatovu nimeen. Ham oo natee ham ak. Keen, tanasin nambe sen vanôôn pasipasiv, jaamenjang osin lêêsak-ande maanjêênj, ond ham natung having vanôôn ayuuh ame pin lak lu nomaayuh, tombe ham navu lu ti natu salivangin vu Anutu, ond Mose-te tanasin tii-jo ond ham napuvu niwêêk. Lemu tanasin bo-bop vaalu nambe sen yaambiing va na nivalok amu, de yakangg pasiv in hil vaalu be yaandôovu sil, tonde yalonggpayo na timu vu Anutu, ond yik ham oo navuuh tanasin-anjo nala. Om ham samu tanasin-anjo, de tanasin vaalu nambe sen ham navu va lu ti natu salivangin vu Anutu ond ham oo mosamu gaving-ande ham-ame gavuuuh na le.

²⁴ "Ham navu taato mop vu hil, lemu ham amem kanu. Ham navu samu tanasin pasipasiv lemu ham navuuh tanasin bo-bop la, yik nambe sen ham napêêh paaniip vêêl in bel kuuuh, lemu ham anum bik bopaata ti osin doos having bel-ambe lukala ham alompayôto.

²⁵ * o 23:25 Mak 7:4* "Ham tanasin dangga-so osin Palisai-so, ham e naatovu nimeen. Ham oo naatee ham ak. Ham nalipis kap osin pale dami mu, de lopayo ond va hôôndak osin va nindanje-danjeen pup hôôk.

²⁶ Hong Palisai, gamem kanu. Ganjipis kap alopayo vêêl e, mem dami le nivasa jak gaving.

²⁷ * o 23:27 Sin 23:3* "Ham tanasin dangga-so osin Palisai-so, ham e naatovu nimeen. Ham oo natee ham ak. Ham nambe bandumb avi sen latung pen valôôy ak-ato, tombe hil dayi baandoni nambe mengali, lemu lopayo ond omaahonôôn kook osin va matelakin pin pup hôôk. ²⁸ * o 23:28 Luk 16:15* Yik nambe sen ham-anja, omaahonôôn dayi ham anim naavi be kand navu nambe ham hil anivasa, lemu vakasin tatuhin osin va nipaya paya pup hôôk ham alompayo."

Yesu nêêl nambe tanasin dangga-so le gako nipaya nyevahaan (Luk 11:47-51)

²⁹ "Ham tanasin dangga osin Palisai-so, ham e naatovu nimeen. Ham oo natee ham ak. Ham nahaav bayêên anivasa vasa nalakando hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ambe layimb bôôy-ato silate bandumb baandoni, de ham navunak hil anivalok-ate bandumb, ³⁰ de ham nanêêl nambe ham mando gaving himbop-aso bôôy, ond ham-ame le andôovu sil-ambe ham ahondoos anyiis hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato be lanjimb e. ³¹ * o 23:31 Sin 7:52* Om nambêênja ham oo nanêêl hamate dangga langaah nambe hil sen layiis sil-ambe layimb-ato ond silate hil moos ham-anja. ³² Om ham-o, ham oo sapa dôôk hamate himbop-aso bôôy vahand.

³³ * o 23:33 Mat 3:7; 12:34; Luk 3:7* "Ham nyêêy, nyêêy noondin-aso. Hamambe ham e napak-ambe ham ana, de Anutu me-le naanêêl-ambe ham-ame le ana mando taaku nipaya le? Malis, ham-ame alohvu nambe napak e. ³⁴ * o 23:34 Sin 7:52; 1Tes 2:15; Mat 10:23* Om sale aambiing-ambe hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato osin hil alukook bop-ande hil tanasin dangga lanaas vu ham, le ma de ham navu anyiis vaalu be lanjimb, de ham e anyiis vaalu jakana haah pako, tonde ham e gaveek vaalu hôôk hamate dumb alo, osin ham ambiing nindanjeen vu vaalu de ham gatiiy sil vu taaku ti be lana taaku ango. ³⁵ * o 23:35 Jen 4:8; Hiblu 11:4; 2Kro 24:20-21* Om hil anivalok pin sen hil kaasêêh sil anind hees-ambe layimb vu voon-anjôto, ond vu nyendoos sen omaaho nivalok Abel yimb-ambe tok valup Belekaia noow Sakaalia sen hamate himbop-aso layiis-ambe yimb neep dumb alo vaambuung-ande alata lavuun-ato, ond lak sil pin-anju sen ham e gako nipaya nyevahaan dukanaah. ³⁶ Sa naanêêl keen vu ham naambe va pin-anju nyevahaan anipaya le naatovu ham sen gêên-anjo."

Yesu su lak taaku bop Yelusalem (Luk 13:34-35)

³⁷ * o 23:37 Sin 7:59; 1Tes 2:15* "O Yelusalem, ham nayiis hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato be dayimb, de hil sen Anutu nawiing sil dalaas vu ham-ato ond ham navu tanga sil lak tatuuh. Balon ngeeyaa- ta ond soo monaawiingin nambe sa naasupin ham anggulis sa baambungg naambe sen kokalêêh nasupin noow-aso dahulis baambuu-to, le ma de ham animbaya. ³⁸ * o 23:38 1King 9:7-8; Jer 12:7; 22:5* Om ham gango, gêên-anjo ham oo nando malis amu de Anutu havuuuh ham. ³⁹ * o 23:39 Saam 118:26; Mat 21:9* Om sa naanêêl vu ham naambe ham-ame le angge sa jesin naah e, de na lôôt-ambe busin sen ham oo le naanêêl naambe, "Yiig gako omaahôô-ju jak in laam ak Omaaho Bop haale."

Yesu nêêl nambe Anutu-te dumb bop e kawiiy

(Maak 13:1-2; Luk 21:5-6)

24 Yesu vu Anutu-te dumb bop alo be hato la in na, tombe yite maanggêem-aso lala vu be sil taato dumb-ate bayêên pin vu yi, ² * o 24:2 Luk 19:44*tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham angge va pin-anju, ond sa naanêêl keen vu ham naambe tatuuh sen lahaav dumb ak-ato, ond ango me-le mando jak ango baandoni le, le kawiiy pin-ambe na mando danjeen."

Yesu nêêl vakasin lak nimeen ngeeyaata

(Maak 13:3-13; Luk 21:7-19)

³ Yesu la nando lak kandu Oliv, tombe yite maanggêem-aso yoo lala vu be lalingin yi kaatokin nambe, "Onaanêêl vu hey e, naangelis e vaa-jo naatok? Hey e anjak ni jak vaati naambe onavu ganom atombe va pin jung na?" ⁴ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Ham ganggin ham in omaaho ango le tatuhin ham, ⁵ * o 24:5 Mat 24:23-24; Sin 5:36-37; Jon 5:43; 1Jon 2:18*in hil ngeeyaata le lanaam-ambe daanêêl sa haalengg ak sil naambe, 'Sa Kalisii-jo,' de sil e tatuhin omaahonôôn ngeeyaata. ⁶ De ham e gango ngaamong laam ngaaho daandun, osin ham e gango ngaamong banye vu taaku dinaandiin heey. Om ham gango le, ham-ame naham jak e, in vaa-ju le naam, lemu va pin-ame le jung na pavis e, in busin sen-ato naahen. ⁷ * o 24:7 2Kro 15:6; Ais 19:2*Bayêên bu ngo le kandi be lambiing ngaamong vu bayêên bu ngo, de gaaman ango le kandi be biing ngaamong vu gaaman ango, de je-maapi le jêêy osin meep e biing omaahonôôn vu taaku vaalu. ⁸ Va nime-meen pin sen navu naatokak omaahonôôn-ato ond yite nalu munggin-anja. ⁹ * o 24:9 Mat 10:22; Jon 15:18; 16:2*Tonde mem hil e lambu ham dukana hil namand in nambe lambu nimeen vu ham, de lanyis ham-ambe ham anggimb, tombe hil pin e nind baya lôôt in ham in sate hil ham. ¹⁰ Tombe hil ngeeyaata le nind baya in sa, de langgilin sil naah, tonde sil oo le nind baya lôôt in silate hil-ambe lambu sil landukana hil namand in nambe lanyis sil. ¹¹ * o 24:11 Mat 24:5,24; 1Jon 4:1*Tombe hil ngeeyaata le balup-ambe daanêêl tanasin tatuhin naambe Anutu-te vakasin, le ma, tombe sil e palapin omaahonôôn ngeeyaata. ¹² Va nipaya le naatu bopaata jak atombe hil ngeeyaata ahend-ame le gaving sil nivasa naambe bôôy e. ¹³ * o 24:13 Mat 10:22*De hil sen sil baale niwêêk lôôt-ambe baaku nimeen pin-ato, ond sil e lana mando metumin gaving Anutu. ¹⁴ * o 24:14 Mat 10:18; 28:19*Tombe sate hil e daanêêl banye nivasa sen Anutu nanggin yite hil-ato langaah-ambe na nohvu taaku pin in hil pin gango, le mem baandoni osin voon-ate busin-ato le jung na."

Va nipaya osin va nimeen e naatovu hil

(Maak 13:14-23; Luk 21:20-24)

¹⁵ * o 24:15 Dan 9:27; 11:31; 12:11*Omaaho ti nambe naasevin vakasin-anjo ond yoo ka bu nivasa be jak dangga ni naambe, "Ham navu angge nipaya dangga

sen navu kawiiy vaa-to, ond le dukana baale dôôk taaku vaambuung nohvu sen Daniel nêêl Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato, ¹⁶ tombe mem hil sen dan-do Yudiaa-to ond dapak-ambe lana mando kandu lu. ¹⁷ * o 24:17 Luk 17:31*De omaaho ti nambe mando lak bayêên alu baandoni, ond me-duus-ambe guli-naah bayêên alo be gako yite vati le, nganjo napak pavis. ¹⁸ De ti monambiing yite kul, ond me-gilin-ambe naah gako yite lolop e. ¹⁹ Om hôôk busin-anju ond nimeen e naatovu vêêh-aso sen noondin lukaalêê-to, osin vêêh vaalu sen daahen davu sum vu noondin-ato. ²⁰ Om ham anohak naambe vaa-ju me-naatovu ham dôôk busin sen lukaahôômb osin vavi jambaa-to le, de me-dôôk busin sawaasin ti le. ²¹ * o 24:21 Dan 12:1; Joel 2:2; Taato 7:14*Vu bôôy sen Anutu hatung va pin nyendoos-ambe tok laam gêên-anjo ond omaahonôôn-ame laaku nimeen bopaata lôôt e. De vu gêên-anjo ond nimeen bopaata navu naatovu omaahonôôn, tonde vu taamusin ond omaahonôôn-ame le daatovu nimeen ti naambêênjo jesin naah e. ²² Busin sen nimeen bopaata-ju naatovu omaahonôôn-ato ond Anutu le katôôv vahaan na, le naambe nama ond omaaho lati lohvu nambe mando metumin? Lemu ka navu yite hil sen yoo holin sil ak-ato, om le katôôv busin sen nimeen-anju vahaan na.

²³ * o 24:23 Mat 24:5,11*"Tombe mem omaaho ango le daanêêl vu ham dôôk busin-anju naambe, 'Ham angge Kalisi nando nganjo,' de daanêêl naambe, 'Kalisi nando nganjo,' ond ham-ame ambiing gaving e. ²⁴ * o 24:24 Diu 13:1-3; 2Tes 2:9; Taato 13:13-14*In hil vaalu le lanaam-ambe tatuhin naambe sil omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato, tonde vaalu le tatuhin naambe sil Anutu-te hil sen danêêl yite vakasin langaah-ato, de lambiing taahu taahu vaha vaha osin niwêêk, in naambe lohvu ond sil langgilin hil sen Anutu yoo holin sil-ato be lambiing gaving sil.

²⁵ "Ke, va pin sen saanêêl banye vu ham gêên-anjo ond taamusin sen nôôn jak-ato, ond ham-ame ambindis e. ²⁶ * o 24:26 Luk 17:23-24*Om naambe daanêêl vu ham naambe, 'Kalisi la nando taaku lum-balaamb-anju,' ond ham-ame ana le. De daanêêl naambe, 'Kalisi nando hôôk bayêên alo,' ond ham-ame ambiing gaving e. ²⁷ * o 24:27 Mat 24:37-39*In Omaahonôôn Noow nom-ato ond le lanji nohvu demak navêêl pavis vu vaavung be diihin lôôt-ambe lukala hoong. ²⁸ * o 24:28 Luk 17:37*Hahaanôôn ti yis nivasa ond manak pin dasupin dala in nambe lanja."

Omaahonôôn Noow e nom

(Maak 13:24-27; Luk 21:25-28)

²⁹ * o 24:29 Ais 13:10; 34:4; Esi 32:7; Joel 2:10,31; 2Pi 3:10; Taato 6:12-13*"Busin-anjute nimeen pin jung na le mem taaku mekaalus e mekanu dôôk, de kwaav-ame le naatum e, de matam baandoni naatok osin va niwêêk vu baandoni pin e baale ye-yêêy. ³⁰ * o 24:30 Sek 12:10; Taato 1:7; Dan 7:13; Mat 26:64*Tombe va sen le taato naambe Omaahonôôn Noow navu naam-ato le naatok baale langaah vu baandoni, tonde hil pin

vu voon daasu bopaata, de le lanjji Omaahonôôn Noow mando jak bayiimb baandoni be naam osin ni-wêêk gaving nikaapulis bopaata. ³¹ * o 24:31 Ais 27:13; 1Ko 15:52; 1Tes 4:16*Tombe vuuk e naasu bopaata, de Omaahonôôn Noow e biing-ambe yite angela-so le lana daasupin hil sen yoo holin sil lak-ambe latu yite hil-ato, vu taaku lavuun osin vu taaku nanyendangga vaalu vaalu pin."

Mêêl suusin nêêl busin taato

(Maak 13:28-31; Luk 21:29-33)

³² "Ham akam bu mêêl † suusin. Ham angge naambe manak pulapul valu-la, ond ham e anjak ni naambe ngaaho lak in yiyi kape mêêl jakana jok. ³³ De yik naambêênja om ham angge naambe vakasin pin-ato nôôn ak, ond ham e anjak ni naambe omaahô-to laam ngaaho lak in navu naatovu ham. ³⁴ * o 24:34 Mat 16:28*De sa naanêêl keen vu ham naambe hil sen dando gêên-anjôoto ond me-le lanjimb e, de va pin-anjo le nôôn jak e mem. ³⁵ * o 24:35 Mat 5:18*Yendak osin ngaanggis e na menama, de sate vakasin ond ti me-le na menama le, yoo le nanjip danggata."

Ham mando mem naatum in ham doosin busin

(Maak 13:32-37; Luk 17:26-30,34-36)

³⁶ * o 24:36 Sin 1:7; 1Tes 5:1-2*"Lemu busin-anju osin taaku me ond omaaho ti me-lak ni le. Angela baandoni doosin, de Anutu Noow doosin, Aamangg timu yoo lak ni lung la. ³⁷ * o 24:37 Jen 6:5-8*Omaahonôôn Noow nom-ato ond le naambe Noa-te busin bôôy sen hil doosin-ande vati tovu sil pavis-ato. ³⁸ In vu bôôy sen bel-ame vaal-ambe savun taaku pin e de naahen, ond hil dando mondaya vanôôn osin mondanum, de moow ayuuh vêêh mondako sil-ambe tok valup busin sen Noa-so lalukala sip alôô-to. ³⁹ * o 24:39 Jen 6:13-7:24; 2Pi 3:6*De hil oo doosin nambe vati navu naatokak sil, tombe bel vaal bopaata be hako sil la lôôt, ond yik le naambêênju vu sen Omaahonôôn Noow

nom-ato. ⁴⁰ Omaaho yuuhapim e mondambiing kul, tombe Anutu le gako angu na, de gavuuuh angu mando. ⁴¹ Tonde vêêh yuuh e mando monggayêêh vanôôn hôôk bayêên alo, ond Anutu le gako angu na, de gavuuuh angu mando. ⁴² * o 24:42 Mat 25:13*Om ham oo mando mem naatum in ham doosin busin sen hamate Omaaho Bop e nom-ato.

⁴³ * o 24:43 Luk 12:39-40; Taato 3:3; 16:15*"Ham oo alak ni nambe bayêên mangganaan ti gango banye naambe omaaho hôôndak navu balup hôôk busin taaku me tii-ju, ond le ganggin nivasa in naambe omaaho hôôndak-ame dukana yite bayêên alo le.

⁴⁴ Om yik nambêênja ham oo ganggin ham nivasa, in

† *Yesu tatekin yite vakasin-anjo vu yite hil ond taahu lak silate hahanôôn ti haale nambe pik, le hey pakwe vakasin-anjo lak mêêl in nambe mêêl ond yiyi oo yate va om yalak ni. De hey kaavu lak yiyi oo yate va vaalu having nambêênjo, in yiyi oo alak silate mopaatôov ani lung la.*

busin ti ham-ame le kam bu naambe Omaahonôôn Noow navu naam-ato ond le naam pavis."

Vakasin pakwesin lak kul vaha nivasa osin nipaya

(Luk 12:42-46)

⁴⁵ "De kul vaha nivasa osin ka bop ond nawiing kul nambe tana? Yik yite yêêv holin yi be nanggin kul vaha-so vaalu in nambe bu vanôôn vu sil jak busin pin, ⁴⁶ tombe yite yêêv monana ti be nom gato vu be ji naambe nawiing yite kul lohvu, ond kul vahaa-jo le ka vasa. ⁴⁷ * o 24:47 Mat 25:21,23*Sa naanêêl keen vu ham naambe yite yêêv e naanêêl-ambe naatu yêêv in ganggin yite va pin. ⁴⁸ Le naambe kul vaha nipayaa-ju yoo le ka bu dôôk lopayo naambe yite yêêv naahen lôôt, ⁴⁹ tombe gaveek kul vaha-so vaalu, de ja osin naanum gaving hil aheta-so. ⁵⁰ Tombe busin ti kul vaha-ju me-ganggin yite yêêv e, le doosin, ond yite yêêv e nom gato, ⁵¹ * o 24:51 Mat 8:12*tombe le nyiis kul vaha nipayaa-ju be gako nipaya valok-ate, tombe gaate na taaku nipaya be gako nivaane gaving hil sen datee sil ak-ato, tombe vu taakuu-ju hil e daasu bopaa-ata osin navund monaangitak."

Vakasin pakwesin lak vahaavu nomaayuuh

²⁵ * o 25:1 Taato 19:7; Luk 12:35*"Tonde Anutu nanggin yite hil-ato, ond lohvu vahaavu nomaayuuh taalungg hôôk silate lam pasiv ti ti be lala mondanggin omaaho sen navu balup in gako yite vêêh-ato. ² Ond sil namaavaalu lundkook ma, de namaavaalu ond mem sil alundkook neep. ³ In vaalu sen sil alundkook maa-to ond lako silate lam lemu me-lako kalaasin heey in nambe sil kaasêêh dukanaah e. ⁴ Nganjo vahaavu-so sen sil alundkook neep-ato, ond mem sil lako lam-ambe lako kalaasin heey having in nambe sil kaasêêh dukanaah. ⁵ Tombe omaaho sen navu gako yite vêêh-ato me-valup pavis e, om vahaavu-so mend yip pin-ambe deep-ambe kand lingin. ⁶ Tonde busin lavuun atombe kôôk ti laam nambe, 'Omaahô-to valup-o. Omaahô-to valup-o. Ham nambiing gatongin ham in ham ana naanggiy naas.' ⁷ Om vahaavu pin-anju kandi be taalungg hôôk silate lam-ambe tum bop, ⁸ tonde vahaavu-so vaalu sen lundkook maa-to lanêêl vu vaalu sen sil alundkook neep-ato nambe, 'Ham ambu hamate kalaasin daka vu hey e, in heyânêêngg lam navu jimb.' ⁹ Le vaalu sen sil alundkook neep-ato lanêêl laah nambe, 'Mu mak melohvu yiyi pin e, om ham oo ana baanggo hamanêêm vu tatuva.' ¹⁰ Tombe lala in nambe lana baanggo, tonde omaahô-juuto valup pavis, om vahaavu-so vaalu sen sil samu sil lung laa-to, ond lalukala bayêên alo having omaahô-juuto in nambe lanja vanôôn bop, tonde laayiyi vinavi.

¹¹ * o 25:11 Luk 13:25,27*"Lung laa tonde sim vahaavu-so vaalu lalo-lato be lateey nambe, 'Himbop, ongkataahin vinavi in hey e.' ¹² * o 25:12 Mat 7:23*Le nêêl laah vu sil nambe, 'Ham ana, sa doosin ham.'

¹³ * o 25:13 Mat 24:42; Luk 12:40*“Ke yik vakasin-anjo, om ham oo mando mem naatum in ham doosin busin osin taaku me.”

Vakasin pakwesin lak kul vaha yaal
(Luk 19:11-27)

¹⁴ * o 25:14 Mak 13:34*“Anutu nanggjin yite hil-ato ond yik nambe sen omaaho ti wiingin nambe na taaku dinaandiin, om teey yite hil kul vaha yaal lalaam, tombe vu yite va yuuh ame lukala yaal namand in nambe yaal ganggin. ¹⁵ * o 25:15 Lom 12:6*Ond vu va lohvu yaalate niwêêk neep-ato, in nambe yaal lambiing kul ak, om vu mone bopaata lôôt lohvu 5 taosen kina vu ti, tonde vu 2 taosen kina vu ango, de vu 1 taosen kina vu ti. Lung laa tonde la.

¹⁶ “Tombe ti sen hako 5 taosen kinaa-to ond la wiing kul lak-ambe hako mone nyesavokin vaalu lohvu 5 taosen kina lukala having. ¹⁷ Tonde ango sen hako 2 taosen kina ond yik wiing nambêênju be hako mone nyesavokin vaalu lohvu 2 taosen kina lukala having, ¹⁸ lemu ti sen hako

1 taosen kina ond la haav ngaanggis-ambe vun yêêv-ate mone hôôk.

¹⁹ “Tonde sim naalum atombe kul vaha yaal-anjuuto yaalate yêêv lo-valup-ambe wiingin nambe gango mone sen vu vu yaal-ato. ²⁰ Om ti sen hako 5 taosen kinaa-to ond hako mone nyesavokin-anju la vu be nêêl nambe, ‘Himbop, gavu 5 taosen kina lukala sa namangg-ato ond gangge, saawiing kul lak-ambe sa hako mone nyesavokin vaalu lohvu 5 taosen kina lukala having-anjo.’ ²¹ * o 25:21 Mat 24:45-47; Luk 16:10*Tombe yite yêêv nêêl vu nambe, ‘Ke, mem hong kul vaha nivasa lôôt-ambe omaaho nanyem laas. Ohanggin va pasivdaka-to nivasa lôôt, om sa navu aambiing-ambe ongganggin va ngeeyaata. Ganaam-ambe hoow mando osin wakangg vasa.’

²² “Tonde ti sen hako 2 taosen kinaa-to la vu be nêêl nambe, ‘Himbop, gavu 2 taosen kina vu sa, tombe gangge, saawiing kul lak-ambe sa hako mone nyesavokin vaalu lohvu 2 taosen kina lukala having.’

²³ Tombe yite yêêv nêêl vu nambe, ‘Been, hong kul vaha nivasa be omaaho nanyem laas, ohanggin va pasivdaka-to nivasa lôôt, om sa navu aambiing-ambe ongganggin va ngeeyaata. Ganaam-ambe hoow mando osin wakangg vasa.’

²⁴ “Tonde sim ti sen hako 1 taosen kinaa-to lukalom-ambe nêêl vu nambe, ‘Himbop, sa lak ganim lung la nambe hong omaaho osin niwêêk bopaata. Hil vaalu daalôôh vave le goo nako nôôn, tonde hil ango dawiiing kul le goo nako va nyesavokin vu sil, ²⁵ tombe saayêênin-ambe sala aavun gate mone hôôk ngaanggis, om gate va nganjo.’ ²⁶ Le yite yêêv nêêl laah vu nambe, ‘Hong kul vaha nipaya, de onamam valôôy. Galak sa ningg lung la nambe hil vaalu daalôôh vave le sa nako nôôn, tonde hil ango dawiiing kul le sa nako va nyesavokin vu sil. ²⁷ Om naambe goo gatung sate mone dôôk beng in saanom ond sa gako sate va nom, de sil lambu mone nyesavokin vaalu gaving, le ma.

²⁸ Om ham ambu vêêl mone in omaahôô-ja be ham ambu na vu omaaho sen hako 10 taosen kinaa-to, ²⁹ * o 25:29 Mat 13:12; Mak 4:25; Luk 8:18*in hil pin sen silate va neep-ato, ond sil e gako va vaalu gaving-ambe silate va naatu ngeeyaata lôôt. Nganjo omaaho paya paya sen yite va maa-to, ond va pasivdaka sen neep vu yii-to le nama na valok-ate lôôt, ³⁰ * o 25:30 Mat 8:12*tonde kul vaha nipayaa-ju ham gaate na taaku mekanu sen neep nanyendangga lôôt-ato, tombe vu taaku-ju hil e daasu bopaata osin navund monaangitak.”

Omaahonôôn Noow e gangoyin hil pin-ate vakasin vu taamusin

³¹ * o 25:31 Mat 16:27; 19:28; Taato 20:11-13*“Omaahonôôn Noow e nom osin yite nikaapulis gaving yite angela-so pin, tombe mem le mando jak yite sia mengali. ³² * o 25:32 Lom 14:10; Esi 34:17*Tombe hil vu voon-anjo pin e daasupin sil baale Omaahonôôn Noow ame, tombe le bayaalin sil jak lu yuuh naambe sen bik heendin dayaalin sipsip nalak lu ngo, de memek nalak lu ngo. ³³ * o 25:33-34 Luk 12:32*Ond le balaah sipsip-aso lana baale nama vasa, de memek-aso lana baale nama kêênj, ³⁴ tombe omaaho lulemak-anju le naanêêl vu hil sen daale nama vasaa-to naambe, ‘Mangg samu ham nivasa, om ham anaam mando taaku sen Anutu yoo nêêl ham haalem ak vu bôôy sen hatung ngaanggis ayuuh va pin-ato. ³⁵ * o 25:35 Ais 58:7*In saahimb ahengg le ham avaat sa, tonde sa longg bambôôv in bel le ham avu be saanum, tonde sa laas vaatêêvak vu ham atombe ham hako sa lak. ³⁶ De lolop ma in sa, le ham avu be saalop, tonde sa ningg lak atombe ham alaam monanggin sa, de sa nando hôôk kalaambus ond ham alaam vakaas having sa.’

³⁷ “Tombe hil anivalok-anju le daanêêl naah vu naambe, ‘Omaaho Bop, busin tana hey aahe de gahimb ahem atombe hey avaat hong? De galom bambôôv in

bel atombe hey aavu be ganum? Hey akangg-ame vu le. ³⁸ De busin tana hey aahe de galaam vaatêêvak-ambe hey hako hong ak, de lolop ma in hong atombe hey aavu be galop? ³⁹ Tonde ganim lak osin onando hôôk kalaambus-ato ond naangelis hey alaas aahe hong?’

⁴⁰ * o 25:40 Pro 19:17; Mat 10:42; 18:5; Mak 9:41*“Le sim omaaho lulemak-anju le naanêêl naah vu sil naambe, ‘Sa naanêêl keen vu ham naambe ham ahôôvu sa halingg-aso nipaya payaa-ju, ond yik lohvu ham ahôôvu sa.’ ⁴¹ * o 25:41 Mat 7:23; Jut 7; Taato 20:10*Tombe mem le naanêêl vu hil sen daale nama kêênj-ato naambe, ‘Ham navu ana mem nama, om ham ana vêêl in sa be ham anjêê-ana kin sen le monaatum danggataa-to. Kin-anju ond Anutu vaav vu Saalang osin yite angela nipaya-so in nambe gaate sil lanjêê-lana. ⁴² In saahimb ahengg le ham-ame avaat sa le, de sa longg bambôôv in bel, le ham-ame avu be saanum e. ⁴³ Tonde sa laas vaatêêvak le ham-ame

hako sa lak e, de lolop ma in sa, le ham-ame avu be saalop e. Tonde sa ningg lak osin sa nando hôök kalaambus, le ham-ame alaam vu sa le.'

⁴⁴ "Tombe hil-anju le daanêel naah vu naambe, 'Omaaho Bop, busin tana hey aahe de gahimb ahem osin galom bambôöv in bel, de galaam vaatêevak, osin lolop ma in hong, tonde ganim lak osin onando hôök kalaambus le hey-ame aahôövu hong e?' ⁴⁵ Tombe omaaho lulemak e naanêel vu sil naambe, 'Sa naanêel keen vu ham naambe ham-ame ahôövu sa halingg-aso nipaya payaa-to lak va nambêênja, ond yik lohvu ham-ame ahôövu sa le.' ⁴⁶ * o 25:46 Dan 12:2; Jon 5:29*Tombe hil-anju le lana monggako nipaya nyeva-haan danggata, de hil anivalok ond sil e mando metumin danggata osin danggata."

Hil landuuh vakasin nambe lanyis Yesu be jimb

(Maak 14:1-2; Luk 22:1-2; Jon 11:45-53)

26 Tombe Yesu nêel vakasin pin-anju lung la, le mem nêel vu yite maanggêem-aso nambe, ² * o 26:2 Eks 12:1-27; Mat 20:18; Luk 24:7*"Ham alak ni nambe busin yuuh na vêel e mem yale aangge busin bop busin haluusin, sen Anutu haluuh hil Islel hôök vu Ijip bôöy-ato, tombe davu lambu Omaahonôn Noow dukana hil namand in nambe lanyis jak haah pako."

³ Hôök busin-anju Yuda-te himbop-aso osin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêev-aso lasupin sil hôök silate yêev bop Kaiapas-ato yite bayêên alo, ⁴ tombe sil davu salo mop in nambe lanôöh Yesu kaa-tokin be lanyis-ambe jimb. ⁵ Tonde lanêel nambe, "Lemu yame aanôöh dôök busin bop e, in mak hil ngeyaata londpayo le naakund."

Vêeh ti kaasêeh bel galovasa lak Yesu lukook

(Maak 14:3-9; Jon 12:1-8)

⁶ Yesu nando hôök omaaho ti baan vu Betaani, omaahôö-ju haale nambe Simon ond payêes anipaya lak yi. ⁷ * o 26:7 Luk 7:37-38*Dando mondaya vanôn, tonde vêeh ti hako bel galovasa hôök buayo tatuuh ti, ond daanggo lak mone bopaata lôôt, be la hato be kaasêeh bel galovasaa-ju lak Yesu lukook. ⁸ Tombe maanggêem-aso layi be sil ahend kalin vu be lanêel nambe, "Vêeh-anju nawiiyak bel-anjo in? ⁹ Bel galovasa-jo yaambu be omaaho ango baanggo jak mone bopaata, de yaambu monêe-ju vu hil sen dativak in va yuuh amêe-to ond mem nivasa." ¹⁰ Le Yesu lak silate vakasin-anjo ni, om nêel vu sil nambe, "Ham anêel vêeh-anjo in? Manyinjo yoo samu sa nivasa lôôt. ¹¹ * o 26:11 Diu 15:11*Hil sen dativak in va yuuh amêe-to, ond sil e mando gaving ham nohvu busin pin, nganjo sak, same le

mando gaving ham nohvu busin pin e. ¹² Va sen vêeh wiing-anjo ond kaasêeh bel galovasa lak sa be samu sa ningg naavi munggin in sa navu aanggimb-ambe landaav saa-to. ¹³ Sa naanêel keen vu ham naambe vu taaku pin sen hil daanêel banye nivasa langaah-ato, ond va sen vêeh wiing-anjo le daanêel gaving in hil akand bu yi."

Yudas liinggis nambe le bu Yesu dukana yêev-aso namand

(Maak 14:10-11; Luk 22:3-6)

¹⁴ * o 26:14 Jon 11:57*Tombe maanggêem-aso no-maayuuh-ambe laam yuuh-ato ti Yudas Iskaliot, ond la vu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêev-aso, ¹⁵ * o 26:15 Sek 11:12*tombe nêel vu sil nambe, "Naambe saambu Yesu dukana ham namam, ond ham e ambu vaati vu sa?" Tombe lavu mone siliva doo-ti be nomaayuuh † vu yi, ¹⁶ le mem yoo salo mop in nambe bu Yesu dukana sil namand.

Yesu ya vanôn busin haluusin-ate having yite maanggêem-aso

(Maak 14:12-21; Luk 22:7-14,21-23; Jon 13:21-30)

¹⁷ * o 26:17 Eks 12:14-20*Busin bop busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôök vu Ijip bôöy-ato, ond hil datongin balet lemu me-datung yis nalukala le, nganjo daya balet amu, tonde hôök yite busin nyendoos ond Yesu-te maanggêem-aso lala vu be lalingin nambe, "Gawiingin hey ana samu taaku sen yangga vanôn busin haluusin mandôö-to vu tana?" ¹⁸ * o 26:18 Mat 21:3*Tombe nêel nambe, "Ham andukana taaku bop-ambe ham ana vu omaaho tii-juuto, be ham naanêel sa naambe sa kaputung vu yi, ond ham naanêel naambe sate busin ngaaho lak om sana angga vanôn busin haluusin-ate gaving sate maanggêem-aso ham mando hôök yite bayêên-anju." ¹⁹ Tombe maanggêem-aso lawiing lohvu Yesu nêel vu sil-ato be sil samu vanôn busin haluusin-ate hôök bayêên-anju.

²⁰ Tonde busin hôök atombe Yesu having sil no-maayuuh-ambe laam yuuh-ato be lala dando in nambe lanja vanôn-anjuuto. ²¹ Daahen daya tonde Yesu nêel vu sil nambe, "Sa naanêel keen vu ham naambe ham ti navu bu sa dukana hil sen lanyis saa-to namand." ²² Tombe maanggêem-aso londpayo nimeen lôôt-ambe sil ti ti lanêel vu nambe, "Omaaho Bop, mak sa, me?" ²³ * o 26:23 Saam 41:9*Tombe nêel laah nambe, "Omaaho sen haay namangg la in vanôn hôök tii-to, ond le bu sa dukana hil sen lanyis saa-to namand. ²⁴ Tombe Omaahonôn Noow e jimb nohvu vakasin neep hôök Anutu-te kaapiyaa-to, lemu omaaho sen bu Omaahonôn Noow dukana hil namand-ato, ond le naatovu nimeen, de naambe tangganaan-ame gako omaahôö-ju le, ond mem nivasa †." ²⁵ Tombe Yudas sen taato Yesu langaah-ambe hil lanôöh-ato ond nêel vu having nambe, "Kaputung, mak sa, me?" Tombe Yesu nêel vu nambe, "Yik hong-anja."

† Yuda-te mone silivaa-jo ond mone bo-bop. Monêe-jo nôön timu ond lohvu omaaho ti nawiiing kul busin yumbeyuuh-ambe hil daanggo yi nalak. Om sen Yudas hako monêe-jo doo-ti be nomaayuuh ond hako lohvu 300 kina. †† Yesu nêel nambêênju in naanêel taato naambe Yudas tangganaan-ame gako yi le ond mem nivasa, in me-le gako nivaane bopaata vu busin taamusin e.

Yesu vu paasa vu yite maanggêem-aso

(Maak 14:22-26; Luk 22:15-20; 1 Kolint 11:23-25)

²⁶ * o 26:26 Mat 14:19*Daahen mondaya vanôôn, tonde Yesu lôôh balet ak-ambe lohak vu Anutu, le mem hapok-ambe vu vu yite maanggêem-aso, de nêêl nambe, "Ham gako naas-ambe ham angga, manyinjo sa ningg naavi." ²⁷ Tonde lôôh kap wain ti lak-ambe lohak osin pêêlis la vu Anutu, le mem vu vu sil-ande nêêl nambe, "Ham pin naanum dôôk-anjo, ²⁸ * o 26:28 Eks 24:8; Jer 31:31-34; Sek 9:11; 1Ko 10:16; Hiblu 9:20*manyinjo sa nihees sen sa kaasêêh in nambe Anutu kawiiy hil ngeeyaata-te va nipaya na, de biing-ambe Anutu-te vakasin sen jôôy lung la be neep-ato nanjip niwêêk. ²⁹ Sa naanêêl vu ham naambe same le naanum wain nôôn aniluk jesin naah e, de na nohvu busin taamusin e mem sale naanum moos naah gaving ham dôôk taaku sen Aamangg oo nanggin-ato."

³⁰ * o 26:30 Luk 22:39; Jon 18:1*Tonde lawiing laalo ti lung la, le mem laluus-ambe lala kandu Oliv.

Yesu nêêl nambe Pita le jak alu in yi

(Maak 14:27-31; Luk 22:31-34; Jon 13:36-38)

³¹ * o 26:31 Jon 16:32; Sek 13:7*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Peey-anjo ham pin e lompayo nimeen-ambe ham gavuuu sa, nohvu Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiyaa-to nambe, 'Sa navu aanyis bik sipsip-asote heendin, de sipsip-aso gavuuu taale.' ³² * o 26:32 Mat 28:7,16*Lemu sale kandi jak naah vêêl-ambe sana Galili naamunggin ham." ³³ Tombe Pita nêêl vu Yesu nambe, "Sil pin e londpayo nimeen-ambe gavuuu hong, de sak same le gavuuu hong e." ³⁴ * o 26:34 Mat 26:69-75*Le Yesu nêêl vu nambe, "Sa naanêêl keen vu hong naambe peey busin-anjo kokalêêh-ame le naasu le, de gale ganjak alum in sa balon yaal vêêl e." ³⁵ * o 26:35 Mat 26:56; Jon 11:16*Lemu Pita nêêl vu nambe, "Same le anjak alungg in hong e, yik lanyiis sa be saanggimb gaving hong ond lung." Tombe yik maanggêem-aso pin lanêêl nambêênjo having.

Yesu lohak vu taaku Getesmaane

(Maak 14:32-42; Luk 22:39-46)

³⁶ * o 26:36 Jon 18:1*Tombe Yesu having maanggêem-aso be lala lato taaku Getesmaane, tombe nêêl vu sil nambe, "Ham mandôô-jo de sana nganju be saanohak vêêl e." ³⁷ Tombe hako Pita having Sebedi noow ayuuu Jems ayuuu Jon-ambe sil lala, tombe lo-payo nimeen-ambe nahees lôôt, ³⁸ * o 26:38 Jon 12:27*om nêêl vu yaal nambe, "Sa longgpayo nimeen lôôt lohvu saanggimb, om maal mandôô-jo be maal oo mem naatum gaving sa." ³⁹ * o 26:39 Hiblu 5:7-8; Mat 6:10*De hataah la diin daka, be la hatu pataav baambu be neep voon, de lohak nambe, "O Aamangg, naambe lohvu ond ganôôh kap nimeen-atêênjo vêêl in sa, lemu same naanêêl e, goo gate va." ⁴⁰ Tonde laah hatu vu maanggêem ayaal, le yi de yaal deep, tombe nêêl vu Pita nambe, "Nambe va? Ham-ame alohvu nambe ham mando mem naatum daka gaving sa le?"

⁴¹ * o 26:41 Mat 6:13; Hiblu 2:14; 4:15*Ham mando mem naatum-ambe ham anohak in palapin vaha me-kape ham e. Ham alom nawiingin lemu ham anim naavi nitambo." ⁴² Tonde yik laah tu balon yuuu-ambe lohak nambe, "O Aamangg, sa baaku nimeen-anjo pin de me-lohvu nambe gambu vêêl in sa le ond lung, yik soo le aambiing nohvu gakam." ⁴³ Tonde lo-hato be yi le yaal deep in mend animeen lôôt, ⁴⁴ * o 26:44 2Ko 12:8*tonde yoo laah-ambe la lohak vakasin timuu-jo yesin laah tu balon yaal. ⁴⁵ Tombe lo-hato vu maanggêem-aso be nêêl vu sil nambe, "Ham sawaah-ambe naahen nahop a? Ham angge, ngaaho lak in davu lam-bu Omaahonôôn Noow dukana hil anipaya namand. ⁴⁶ * o 26:46 Jon 14:31*Ham kandi jak in yana. Ham angge, omaaho sen navu taato sa langaah-ato hatu ni."

Lalôôh Yesu

(Maak 14:43-50; Luk 22:47-53; Jon 18:3-12)

⁴⁷ Yesu naahen monanêêl vakasin-anjo, tonde sil no-maayuuu-ambe laam yuuu-anjôôto ti Yudas hatu pavis, ond hako hil alu bopaata ti be lalaam having yi. Lako yipak ayuuu tapum having-ambe lalaam, ond Yuda-te himbop-aso osin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso yoo lawiing ondeey sil lalaam. ⁴⁸ De omaaho sen navu taato Yesu langaah-ato ond samu vakasin lung la vu sil nambe, "Ham angge naambe sa naamuuh omaahôô-ju gaambôôk ond yik yii-ju, tombe ham anôôh." ⁴⁹ Om la vu Yesu pavis-ambe nêêl nambe, "Busin Kaputung." Tonde muuh † Yesu gaambôôk, ⁵⁰ tombe Yesu nêêl vu nambe, "Hali, va sen galaam in nambe gambiing-ato ond gambiing pavis." Nambêên-ju tonde hil lala ngaaho be lôôh namand ak Yesu be lapuvu tatin. ⁵¹ * o 26:51 Jon 18:26*Tombe hil sen daale having Yesuu-to ond ti lôôh yipak ak-ambe sap yêêv bop salivangin-ate yite hil kul ti nanye vaalu be yêêhin. ⁵² * o 26:52 Jen 9:6; Taato 13:10*Le Yesu nêêl vu nambe, "Ganjop gate yipak dukanaah naavi, in hil sen dalôôh ngaamong ak-ambe dayiis omaahonôôn-ato, ond ngaamong e nyiis sil-ambe lanjimb. ⁵³ Mak gakam vu nambe same aalohvu nambe sa kataangg Mangg e? Sa kataangg ond le biing angela-so ngeeyaata lôôt lanaam pavis in landôôvu sa. ⁵⁴ Le naambe saambiing naambêênju ond Anutu-te vakasin sen neep hôôk kaapiyaa-to le nôôn jak naambe va? In vakasin-anju nêêl taato va sen navu naatovu saa-to." ⁵⁵ * o 26:55 Luk 19:47; 21:37*Tombe

Yesu nêêl vu hil sen lalaam in lanôôh yii-to nambe, "Ham alaam in ham anôôh sa, lemu nambe vaati sen ham hako yipak ayuuu tapum having ham-ambe ham alaam nambe sen ham alaam vu omaaho hôôndak ti? Lohvu busin pin sa nando monaawiing tanasin hôôk Anutu-te dumb bop alo, le ham-ame nalôôh sa le. ⁵⁶ *

† Hil Yuda ond silate gambum nambe silate omaaho ti balup ond sil lana daamuuh gaambôôk, yik nambe yiyate omaaho ti balup ond yiyi naalôôh nama. Ond Yuda-te gambum nivalok-anju, lemu Yudas la muuh Yesu gaambôôk ond tathin nambe ahe having yi, le ma de yoo taato Yesu vu hil in nambe lanôôh yii-to.

o 26:56 Mat 26:31; Jon 16:32* Lemu va pin-anjo nawiing in nambe Anutu-te vakasin sen hil danêêl langaah-ambe neep hôök kaapiyaa-to nôôn jak." Nêêl vakasin-anjo tonde maanggêem-aso pin lavuuh yi de lapak-ambe lala.

Yesu naale kaansol-aso mend

(Maak 14:53-65; Luk 22:54-55,63-71; Jon 18:13-14,19-24)

⁵⁷ Hil sen lalôôh Yesuu-to ond lako la vu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop Kaiapas, tombe hil tanasin dangga-so osin himbop-aso lasupin sil lalaam timuu-ju. ⁵⁸ Tonde Pita motaamuyin, le ma de yoo naale aheseesey daka, tombe monala be tok la yêêv bop salivangin-ate baan talind, tombe lukala be la hatu nando having ahevaavu-so in ji naambe le naambe vaati vu Yesu.

⁵⁹ Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin kaansol-aso pin davu salo omaahonôn in nambe sil tatuhin vakasin jak Yesu in lanyis-ambe jimb. ⁶⁰ Tombe hil ngeeyaata lanêêl vakasin tatuhin lak yi, le ma de yêêv-aso me-latovu vakasin dangga ti in nambe lanyis-ambe jimb e, tonde sim omaaho yuuh lala-daale ⁶¹ * o 26:61 Jon 2:19-21* be yuuh lanêêl nambe, "Hey hangoyin-ande omaahôô-ja nêêl nambe, 'Saalohvu nambe sa kawiiy Anutu-te dumb vaambuung de nohvu busin yaal ond sa daav jesin naah.'"

⁶² Tombe yêêv bop salivangin-ate kandi naale be nêêl vu Yesu nambe, "Game nanêêl vakasin ti laah e? Omaaho yuuh-anjo danêêl vaaheey lak hong?" ⁶³ * o 26:63 Ais 53:7; Mat 27:12* Le Yesu yoo naale lava masin lôôt, tombe yêêv bop salivangin-ate nêêl vu nambe, "Saanjingin hong jak Anutu metumin haale be onaanêêl vu hey e, naambe hong Anutu Noow sen yoo holin hong vulôôt in nambe gandôovu hey-ato, me malis?" ⁶⁴ * o 26:64 Saam 110:1; Dan 7:13; Mat 24:30* Le Yesu nêêl vu nambe, "Yik ganêêl-anja. Om sa naanêêl vu ham naambe ham e angge Omaahonôn Noow e mando Niwêêk Danggakook nama vasa, de mando jak bayimb baandoni be naam."

⁶⁵ * o 26:65 Sin 14:14; Mat 9:3; Jon 10:33* Tombe yêêv bop salivangin-ate hango Yesu-te vakasin-anjo, om kweek yite lolop nambe Anutu le ahekaliin vu Yesu, de nêêl vu yêêv-aso nambe, "Ham hil, laanggôôl Anutu, om yiyi navu salo omaahonôn in nambe le daanêêl vaati gaving? In ham hango nambe nêêl Anutu palêê-jo, ⁶⁶ * o 26:66 Lev 24:16; Jon 19:7* om ham akam vu nambe vaati?" Tombe sil lanêêl laah vu nambe, "Nêêl vakasin anipayaya om yaanyis-ambe jimb." ⁶⁷ * o 26:67 Ais 50:6; 53:5* Tombe sil kasuv ak Yesu me, de sil layiis osin sil patap, ⁶⁸ tonde lanêêl pale nambe, "Hong omaaho sen Anutu yoo holin hong vulôôt-anja keen a? Om onaanêêl omaaho ti sen yis hong-ato langaah vu hey e."

Pita lak alu in Yesu

(Maak 14:66-72; Luk 22:56-62; Jon 18:15-18,25-27)

⁶⁹ Pita naahen nando talind voon, tonde vêêh kul ti hatu vu be nêêl nambe, "Hong-anja navu taamuyin

Yesu vu Galili having-ato." ⁷⁰ Le ma de Pita lak alu vu hil pin sen dando talind-anjuuto mend nambe, "Sa doosin va sen ganêêl-anja." ⁷¹ Tombe seelin hatu laah naale hôök vinavi voon, tonde vêêh ango yi, tombe nêêl vu hil sen

daalêê-juuto nambe, "Omaahôô-ja having Yesu Nasaale." ⁷² Le Pita lak alu yesin laah nambe, "Sa doosin omaahôô-ju, keen baandoni."

⁷³ Daahen daale daka tonde hil sen daalêê-ju lala vu Pita be lanêêl nambe, "Keen, hil-anjuuto silate ti hong-anja, in hey hango olavam kaangesin." ⁷⁴ Le Pita nêêl Anutu haale osin nêêl nambe, "Sa doosin omaahôô-ju, keen baandoni." Tonde pavis atombe kokalêêh su, ⁷⁵ * o 26:75 Mat 26:34* tombe mem Pita ka vu vakasin sen Yesu nêêl vuu-to nambe, "Kokalêêh-ame naasu le, de gale ganjak alum in sa balon yaal vêêl e." Ka vu vakasin-anju, om hatu la voon-ambe ka pasiv-ambe su lôôt.

Lako Yesu la vu Pilata

(Maak 15:1; Luk 23:1-2; Jon 18:28-32)

27 Samiinaanôn atombe Yuda-te himbop-aso osin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso pin lanjôôy vakasin nambe lanyis Yesu be jimb, ² om sil talu de laandiiy-ambe lala vu yêêv bop Lom ti, haale nambe Pilata.

Yudas vaaku ka

(Sinaale 1:18-19)

³ * o 27:3 Mat 26:14-15* Tombe omaaho sen taato Yesu langaah-ato Yudas, ond yi de yêêv-aso lango Yesu-te vakasin-ambe lanêêl nambe jimb, tombe lo-payo nimeen ak in nambe yoo wiing Yesu paya, om hako mone siliva doo-ti be nomaayuuh-anju laah vu yêêv-aso salivangin-ate osin himbop-aso, ⁴ tombe nêêl nambe, "Soo aawiing omaaho sen nipaya me-neep vu yii-juuto paya, be saavu lukala ham namam in nambe ham anyiis-ambe jimb." Le sil lanêêl nambe, "Hey-ame heyate va le, goo gate va." ⁵ Tombe Yudas haate monêê-ju lukala dumb vaambuung alo, tonde hatu laah voon-ambe la vaaku ka be yimb.

⁶ Tombe yêêv-aso salivangin-ate paatuk monêê-ju be lanêêl nambe, "Monêê-jo yiyi vaanggo omaaho ti nihees ak, om me-lohvu nambe yiyi gatung dukana gaving mone salivangin-ate le." ⁷ Om sil lakaas in lung la tonde mem lako monêê-ju be lala laanggo ngaanggis boow ti vu hil sen dawiiing kul in davu samu dêeng-ato, in nambe landaav hil bamaan vu taaku ango danjip hôök ngaanggis-anju, ⁸ ondeey danêêl taakuu-ju haale nambe Ngaanggis Ngaamong Nihees-ate be neep-ambe gêên-anju. ⁹ * o 27:9 Sek 11:12-13; Jer 32:6-9* Ond vaa-ju wiing-ambe Anutu-te vakasin sen Yelemia nêêl bôôy-ato nôôn ak nambe, "Lako mone siliva doo-ti be nomaayuuh sen hil Islel laliinggis nambe sil e baanggo yi jak-ato, ¹⁰ tombe laanggo ngaanggis boow ti vu omaaho sen navu samu dêeng-ato, lohvu Omaaho Bop nêêl vu saa-to."

Pilata lingin Yesu

(Maak 15:2-5; Luk 23:3-5; Jon 18:33-38)

¹¹ Tombe Yesu la naale yêêv bop Pilata me, tombe yêêv lingin nambe, "Yuda-te omaaho lulemak hong a?" Tombe Yesu liinggis nambe, "Yik ganêêl-anja." ¹² * o 27:12 Ais 53:7; Mat 26:63*Tonde kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin himbop-aso lanêêl vakasin lak yi, lemu Yesu me-nêêl vakasin ti laah e. ¹³ Tombe Pilata nêêl vu Yesu nambe, "Game nango vakasin ngeeyaata sen danêêl lak hong-anja le?" ¹⁴ * o 27:14 Jon 19:9*Le ma de Yesu me-nêêl vakasin ti laah vu le, om yêêv-anju ka la ngeey.

Pilata liinggis nambe lanyis Yesu jak haah pako

(Maak 15:6-15; Luk 23:13-25; Jon 18:39-19:16)

¹⁵ Lohvu ta pin hôôk hil Yuda-te busin bop busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôôk vu Ijip bôôy-ato, ond silate gambum ti neep nambe sil davu kataangg kalaambus-aso ti de Pilata navu kavaayin kalaambus tii-ju be navu la malis vu sil. ¹⁶ Tombe hôôk busin-anju ond kalaambus ti haale nambe Balabas nando, ond hil pin lango haale, ¹⁷ om sen hil Yuda lasupin sil lala vu Pilataa-to ond lingin sil nambe, "Om ham awiingin nambe sa kavaayin omaaho ango tana vu ham? Sa kavaayin Balabas me sa kavaayin Yesu sen danêêl nambe Kalisii-to?" ¹⁸ * o 27:18 Jon 11:47-48; 12:19*Pilata lingin sil nambêênjo in lak ni nambe sil ahend anipaya vu Yesu, ondeey sil laandiyi la vu yi.

¹⁹ Tombe Pilata naahen nando nangoyin vakasin, tonde vane wiing vakasin la hatu vu nambe, "Game namam jak omaaho nivalok-anju le, in saah mavin ti lak yi gêên, tombe wiing-ambe sa nahang lak lôôt." ²⁰ Le ma de kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin himbop-aso laanjiihin hil ngeeyaataa-ju nambe sil daanêêl vu Pilata naambe kavaayin Balabas vu sil, de nyiis Yesu be jimb. ²¹ * o 27:21 Sin 3:14*Tombe yêêv-anju lingin sil yesin laah nambe, "Om ham awiingin nambe sa kavaayin omaaho yuuh-anju ango tana vu ham?" Tombe lanêêl nambe, "Okavaayin Balabas." ²² Tombe Pilata nêêl vu sil nambe, "De Yesu sen danêêl nambe Kalisii-to ond saambiing vaati vu?" Le sil pin lanêêl nambe, "Ganyiis jakana haah pako." ²³ Tombe lingin sil nambe, "In? Wiing vaati paya deey?" Le ma de sil oo lateey niwêêk lôôt nambe, "Ganyiis jakana haah pako."

²⁴ * o 27:24 Diu 21:6-9; Mat 27:4*Tombe Pilata yi nambe sil-ame le gango lava le, ma, ngaaho lak in lambiing ngaamong, om hako bel-ambe lipis nama nambe sen valoohin yi hôôk hil ngeeyaataa-ju mend de nêêl nambe, "Sa kaasêêh omaahôô-ju nihees ond nyevahaan-ame le nanjip vu sa le, ham oote va." ²⁵ * o 27:25 Mat 23:35; Sin 5:28*Tombe hil pin lanêêl laah vu nambe, "Sen nihees kaasêêh-ato ond nyevahaan yoo le nanjip vu hey o noongg-aso." ²⁶ Tombe Pilata kavaayin Balabas-ambe vu la vu sil, de Yesu ond nêêl-ambe ahevaavu-so laveek lôôt, le mem vu lukala hil

Lom ngaamong vaha-so namand in nambe lanyis jakana haah pako.

Hil ngaamong vaha-so pale Yesu lôôt

(Maak 15:16-20; Jon 19:2-3)

²⁷ Yêêv bop-ate hil ngaamong vaha-so lako Yesu be lalukala yêêv-ate taaku lopayo, tombe ngaamong vaha-so pin lasupin sil lalaam vu. ²⁸ * o 27:28 Luk 23:11*Tombe sil lakaah Yesu-te lolop-ande lalop lolop anihees ti lukala yi, be davu taahu omaaho lulemak lak yi. ²⁹ Tonde lasêêy hees aniyin-ambe lambuuhin tombe latung lakala Yesu lu, tonde lavu paatôôn ngasing lukala nama vasa osin latung kaatu vu, de sil pale yi nambe, "Yuda-te omaaho lulemak, omando." ³⁰ * o 27:30 Ais 50:6*Tombe sil kasuv ak me, de lalôôh paatôôn ngasing-ambe laveek Yesu lukook ak. ³¹ Sil pale Yesu lung la, le mem sil lakaah lolop anihees-anju vêêl in Yesu, de yoo lalop yite lolop lukalaah yi, tonde mem lako be lala in lanyis jakana haah pako.

Layiis Yesu lakala haah pako

(Maak 15:21-32; Luk 23:26-43; Jon 19:17-27)

³² Lala lak atonde latovu hil Sailini ti haale nambe Simon, tombe hil ngaamong vaha-so lanêêl niwêêk lôôt vu yi om kava Yesu-te haah pako.

³³ Lala lato taaku ti haale nambe Golagaata, dangga nambe taaku lukook, ³⁴ * o 27:34 Saam 69:21*tombe sil kaasêêh malaasin anikalin ti † lukala wain-ande lavu vu Yesu in nambe naanum, tombe tep, le ma de nimbaya. ³⁵ * o 27:35 Saam 22:18*Tombe hil ngaamong vaha-so layiis Yesu lakala haah pako lung la, tonde sil laate tatuuh-ambe tambe lak Yesu-te lolop-ande latiiy lohvu sil.

³⁶ Lung laa tonde mondanggin yi be dandôô-ju,

³⁷ tonde sil kaavu vakasin sen lanêêl ak yii-to lakala neep haah pako lu baandoni nambe, "Yesu sen Yuda-te Omaaho Lulemak-anjo." ³⁸ * o 27:38 Ais 53:12*Tombe layiis hil hôôndak yuuhapim daale hav-ing Yesu, ango naale nama vasa, de ango naale nama kêênj. ³⁹ * o 27:39 Saam 22:7; 109:25*Tombe hil sen daale danjung-anjuuto layi be lalaah namand vu, de laanggôôl Yesu ⁴⁰ * o 27:40 Mat 26:61; Jon 2:19*nambe, "Wopo, hong sen ganêêl nambe gale kawiiy Anutu-te dumb vaambuung, de nohvu busin yaal gale gandaav naah-ato, om goo gandôôvu hong. Naambe hong Anutu Noow ond goo gavuuha haah pakôô-ja de ganduuus-ambe ganaam voon-o." ⁴¹ Tonde yik kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so de himbop-aso lawiing kangasin vu Yesu nambêênju having nambe, ⁴² * o 27:42 Jon 11:50*"Hôôvu hil vaalu de me-lohvu nambe yoo dôôvu yi le. Om naambe Islel-ate omaaho lulemak yii-ju ond duus-ambe naam voon, tomem yaambiing gav-

† Malaasin anikalin tii-jo haale nambe mul, ond haah ti nikang-gi, ond davu vu hil in nambe sil anind naavi me-gasêêng e. Om sil lako be lavu vu Yesu tombe tep le ma de nimbaya, in wiingin nambe yoo gango nivaane be jimb.

ing yi. ⁴³ * o 27:43 Saam 22:8; Jon 5:18*Yoo wii-having Anutu be nêêl nambe Anutu

Noow yi, om peey naambe Anutu wiingin ond dôôvu yi." ⁴⁴ Tombe hil hôôndak yuuh sen layiis yuuh daale having Yesuu-to ond yuuh lanêêl Yesu pale nambêênju having.

Yesu yimb la

(Maak 15:33-41; Luk 23:44-49; Jon 19:28-30)

⁴⁵ * o 27:45 Emo 8:9*Tonde taaku mekaalus laam naale lavuun atombe taaku mekanu hôôk lohvu taaku pin-ambe laam soosin hôôk lohvu taaku me yaal. ⁴⁶ * o 27:46 Saam 22:1*Tombe taaku me yaal-anjo Yesu teey bopaata lôôt nambe, "Eli, Eli, lama sabatani?" Dangga nambe, "Sate Anutu, sate Anutu, nambe vaati om ohavuuh sa la?" ⁴⁷ Tombe hil sen daalêê-juuto vaalu langoyin-ambe lanêêl nambe, "Nateey Eliya." ⁴⁸ * o 27:48 Saam 69:21*Tonde sil ti saloongg pavis-ambe la hako malumak-ambe laanggôôl hôôk bel anikalin, tombe havingin malumak-anju hôôk ngasing vaha de hako be la vu lukala Yesu avi in nambe dasuvin. ⁴⁹ Le hil vaalu lanêêl nambe, "Ham baale de yaangge naambe Eliya le naam dôôvu yi me le nama." ⁵⁰ Tombe Yesu teey bopaata lôôt yesin laah-ande yimb la.

⁵¹ * o 27:51 Eks 26:31-33; Hiblu 10:19-20*Tombe tôômb bopaata dinaandiin lôôt, yik tôômb-anju yakaluuh Anutu-te dumb vaambuung alopayôô-to, ond kweek la yuuh vu vaavu be la hoow, tonde taaku yêêy osin tatuuh bo-bop hapok. ⁵² Tonde bandumb avi hataahin-ande Anutu-te hil ngeeyaata sen sil layimb lung laa-to ond sil kandi vasa hôôk osin nind naavi doos, ⁵³ tombe sil lavuuh bandumb, tonde Yesu kandi lak vêêl e mem lalukala taaku vaambuung Yelusalem atombe hil ngeeyaata layi mend ak sil.

⁵⁴ Tombe hil Lom ngaamong vaha-sote yêêv osin yite hil ngaamong vaha-so sen sil mondanggin Yesu-te haah pakôô-to having ond sil langoyin jemaapi yuuh va pin, tombe layêênin lôôt de lanêêl nambe, "Omaahôô-jo Anutu Noow keen." ⁵⁵ * o 27:55 Luk 8:2-3*Tonde vêêh ngeeyaata daale diin daka be mon-dayi, ond sil sen sil mondahôôvu Yesu lak busin pin-ato ond sil taamuyin Yesu vu Galili be lalaam. ⁵⁶ * o 27:56 Mat 20:20*Tombe sil-anju yaal ond ti Malia vu Magadala, de ango Malia sen Jems ayuuh Yusep taandin-ato, tonde tik Sebedi noow Jems ayuuh Jon taandin.

Lambe Yesu naavi lukala lavandangga

(Maak 15:42-47; Luk 23:50-55; Jon 19:38-42)

⁵⁷ Soosin hôôk atombe omaaho kupak dangga ti haale nambe Yusep vu Alimatia valup, ond Yesu-te hil ti yi, ⁵⁸ * o 27:58 Diu 21:22-23*ond la vu Pilata be kataangg Yesu naavi nambe gako be na gambe na, om Pilata nêêl-ambe lavu Yesu naavi vu yi. ⁵⁹ Tombe Yusep hako Yesu naavi be vayum hôôk tôômb valôôy moos ti, ⁶⁰ * o 27:60 Ais 53:9*tombe yoo la hambe lukala neep hôôk yite lavandangga sen naahen sap hôôk tatuuh dangga-to. Lung laa tonde tatolin tatu-

uh bopaata ti laah hilin bandumb avi jeen-ande la, ⁶¹ tonde Malia Magadala yuuh Malia ango dando mon-dayi lavandangga-ju nando vaalu.

Ahevaavu-so mondanggin bandumb

⁶² Busin sen hil Yuda samu sil in nambe lanja vanôôn busin haluusin-atêêto lung la, tonde kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin Palisai-so, sil lavuh ti be lala vu Pilata ⁶³ * o 27:63 Mat 12:40; 16:21; Jon 2:19-21*be lanêêl nambe, "Yêêv bop-e, mem gêên hey akangg vu vakasin ti sen omaaho tatuhin vaha-ju naahen nando metumin-ande nêêl nambe, 'Busin yaal jung na le mem sale kandi jak naah.' ⁶⁴ Om onaanêêl-ambe ahevaavu-so lana ganggin bandumb-anju tatin-ambe busin yaal jung na le, in yite maanggêem-aso le lana langgôôndak ninaavi de daanêêl vu hil naambe kandi lak vu hil yimbinate, tombe sil e tatuhin hil lôôt savok sen yoo tatuhin hil lung laa-to." ⁶⁵ Tombe Pilata nêêl vu sil nambe, "Hamate ahevaavu-so dando, om ham ana gatung sil mando in sil oo mongganggin bandumb avi nivasa lôôt." ⁶⁶ * o 27:66 Dan 6:17*Tombe sil lala langgi va nikanggi lak tatuuh nanyendangga la vatinin bandumb avi, de latung ahevaavu-so dando mondanggin.

Yesu kandi lak

(Maak 16:1-10; Luk 24:1-10; Jon 20:1-18)

28 Busin sawaasin lung la tonde Sonda sami-inaanôôn atombe Malia Magadala yuuh Malia ango, yuuh lala in lanji bandumb. ² Tonde pavis atombe jemaapi yêêy ak taaku lôôt-ande Omaaho Bop-ate angela ti vu baandoni be lukalaam, tombe la tatolin tatuuh-anju la vêêl in bandumb avi, de nando lak tatuuh baandoni, ³ * o 28:3 Mat 17:2; Sin 1:10*tombe ni-naavi natêêlang nambe demak navêêl-ato, de yite tôômb ayuuh ame valôôy malis nambe bayiimb ahevalôôy. ⁴ Tonde ahevaavu-so layi tombe layêênin lôôt-ambe lahees, tombe lalupake be lala deep nambe sen hil yimbinate. ⁵ Tombe angela nêêl vu vêêh ayuuh nambe, "Mame anjêênin e. Sa lak ni nambe muuh navu salo Yesu sen layiis ak haah pakôô-to, ⁶ * o 28:6 Mat 12:40; 16:21*le me-neep-anjo le, in kandi lak lung la lohvu yoo nêêl-ato. Manaam angge ahembaan sen neep-ato, ⁷ * o 28:7 Mat 26:32*le mem mana naanêêl vu yite maanggêem-aso pavis naambe kandi lak vu hil yimbinate, tombe le naamunggin-ambe na Galili, le mem ham e angge yi vuu-ju. Yik saanêêl vu muuh lung laa-ja." ⁸ Tombe yuuh lavuuh bandumb pavis-ande yuuh lalaah, tombe yuuh layêênin osin lapêêlis lôôt, de yuuh latup in nambe lana daanêêl banye vu Yesu-te maanggêem-aso. ⁹ Tonde pavis atombe Yesu tovu yuuh vu mop be nêêl vakasin osin melaas vu yuuh, tombe yuuh lala lato latung kaatu be lambe namand ak vaha, de yuuh lako haale lak, ¹⁰ * o 28:10 Hiblu 2:11*tombe Yesu nêêl vu yuuh nambe, "Mame anjêênin e, mana naanêêl vu halingg-aso naambe sil lana Galili tombe sil e lanji sa vuu-ju."

Ahevaavu-sote vakasin

¹¹ Vêêh ayuuh daahen dalaah atonde ahevaavu-so vaalu lalaah taaku bop-ambe lanêêl va pin sen tovu sil vu bandumb-ato vu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso. ¹² Tombe yêêv-aso lasupin having himbop-aso be landuuh vakasin lung la le mem lavu mone bop vu ahevaavu-so, ¹³ * o 28:13 Mat 27:64*de lanêêl vu sil nambe, "Ham naanêêl vu hil naambe ham nahop busin-ande Yesu-te maanggêem-aso lalup lahôôndak ninaavi. ¹⁴ De naambe yêêv bop gango vakasin-anja ond hey e samu vakasin vu yi de ham-ame le naatovu nimeen e." ¹⁵ Tombe ahevaavu-so lako mone be lala lanêêl vakasin vu hil lohvu sen yêêv-aso lanêêl vu sil-ato, tombe vakasin-anjo la lohvu hil Yuda be neep-ambe gêên.

Yesu vu kul vu yite maanggêem-aso

(Maak 16:14-18; Luk 24:36-49; Jon 20:19-23)

¹⁶ * o 28:16 Mat 26:32; 28:7,10*Yesu-te maanggêem nomaayuuu-ambe laam tii-to lala Galili, tombe lala lalup kandu ti sen Yesu nêêl taato vu sil nambe lanaa-to, ¹⁷ tombe sil layi Yesu om latung kaatu vu be lako haale lak, le vaalu kand yu-yuuh. ¹⁸ * o 28:18 Dan 7:14; Mat 11:27; Jon 13:3; Ep 1:20-22*Tombe Yesu laam ngaaho vu sil-ambe nêêl nambe, "Anutu vu niwêêk pin vu sa in nambe sa ganggin baandoni osin voon, ¹⁹ * o 28:19 Sin 1:8*om ham ana ambiing-ambe hil pin daatu sate hil, tombe ham anjipis sil jak Mangganaan ayuuh Noow-ande Vavi Vaambuung haalend, ²⁰ * o 28:20 Sin 18:10; Jon 14:23*tonde ham tatekin sate tanasin vu sil in nambe sil samu tanasin pin sen saanêêl vu ham-ato. De ham gango le, sale mando gaving ham nohvu busin pin lôôt-ambe baandoni osin voon-ate busin jung na."

Maak

Jon sen nalipis hil-ato nêêl Anutu-te vakasin

(Matai 3:1-12; Luk 3:1-9,15-17; Jon 1:19-28)

1 Anutu Noow Yesu Kalisi-te banye nivasa dangga nyendoos-anjo, ² * o 1:2 Mal 3:1; Mat 11:10*ond Anutu-te omaaho Yesaia kaavu munggin nambe, "Anutu nêêl nambe, 'Onggango le, sa navu aambiing sate omaaho ti na naamunggin vu hong in samu gate mop.' ³ * o 1:3 Ais 40:3*Omaaho ti nando taaku lumbalaamb-ambe navu teey lava nambe, 'Ham samu Omaaho Bop-ate mop, ham galo yite mop nanjip ni-valok.'"

⁴ * o 1:4 Sin 13:24; 19:4*Tombe yik Jon sen nalipis hil-ato ond la nando taaku lumbalaamb-ambe nanêêl tanasin nambe hil langgilin londpayo de lanjipis bel in nambe Anutu kawiiy silate nipaya na. ⁵ Tombe hil vu taaku Yudia pin osin hil Yelusalem pin lôôt lala vu Jon-ambe lanêêl silate va nipaya langaah, tonde lipis sil hôôk bel bop Yoladan.

⁶ * o 1:6 2King 1:8; Mat 11:8*Jon lop lolop sen hil davu samu lak bik kamel anivalus-ato de havêêh let bik naavi, tonde naya sapeek osin bayiiluk natu yite vanôôn, ⁷ * o 1:7 Sin 13:25*de nanêêl tanasin nambe, "Omaaho ti navu taamuyin sa, ond yite niwêêk savok sa. Sak sa omaaho nipaya, same sa ningg vasa in nambe sa kavaayin yite suul osin saambiing kul vaalu naambe hil kul-aso dawiiing vu silate yêêv e. ⁸ Sak saalipis ham lak bel amu, de yik le biing-ambe ham anim vasa jak Vavi Vaambuung-ate niwêêk."

Yesu lipis bel

(Matai 3:13-17; Luk 3:21-22)

⁹ Tonde sim Yesu vu bayêên Nasalet Galili be la vu Jon, tombe lipis yi hôôk bel Yoladan. ¹⁰ Yesu naahen nahôôk bel-ambe nalakala, tombe yi baandoni kahe, de Vavi Vaambuung hato nambe manak tumbaliy-ambe lakando yi. ¹¹ * o 1:11 Saam 2:7; Ais 42:1; Mat 12:18; Mak 9:7*Tombe lava ti laam vu baandoni nambe, "Sa noongg hong. Sahengg having hong lôôt osin sahengg anivasa vu hong."

Saalang sahi Yesu

(Matai 4:1-11; Luk 4:1-13)

¹² Tombe sim Vavi Vaambuung wiing-ambe la taaku lumbalaamb. ¹³ * o 1:13 Saam 91:11-13*La taaku lumbalaamb sen bik bamaan-ate taakuu-to ond la nando busin doo-yuuh-ambe Saalang sahi yi, de angela dahôôvu yi.

Yesu hako kul ak vu Galili

(Matai 4:12-17; Luk 4:14-15)

¹⁴ * o 1:14 Mak 6:17*Latung Jon hôôk kalaambus lung la, tonde Yesu la Galili be nêêl Anutu-te banye nivasa langaah nambe, ¹⁵ * o 1:15 Mat 3:2; Gal 4:4*"Busin sen Anutu navu ganggin yite hil-ato laam ngaaho lak lung la, om ham anggilin ham alompayo be ham ambiing gaving banye nivasa."

Yesu teey hil paahuung dangga-so yumbeyuuh

(Matai 4:18-22; Luk 5:1-11)

¹⁶ Yesu monaloh betum Galili nanyendangga tombe sim yi omaaho paahuung dangga yuuh, Simon ayuuh hali Endru, ond yuuh mondaate govak lukala betum, ¹⁷ * o 1:17 Mat 13:47*tombe Yesu nêêl vu yuuh nambe, "Manaam taamuyin sa in saambiing-ambe muuh gako omaahonôôn naambe sen muuh nako paahuung-ato." ¹⁸ Om yik pavis atombe yuuh lavuuh yuuhate govak-ande yuuh sapa yi be yaal lala. ¹⁹ Tonde sim la daka having atombe yi Sebedi noow ayuuh Jems ayuuh hali Jon, yuuh dando lak kaanu be yuuh mosamu yuuhate govak, ²⁰ le pavis atombe teey yuuh lala vu yi. De yuuh lavuuh mangganaan Sebedi osin yite hil kul vaha dando lak kaanu, de yuuh taamuyin yi be lala.

Yesu hatiiy mamu nipaya la in omaaho ti

(Luk 4:31-37)

²¹ * o 1:21 Mat 4:13*Latok lala bayêên Kapenaum le mem Yuda-te busin sawaasin, tombe Yesu lukala dumb alo be wiing tanasin vu hil. ²² * o 1:22 Mat 7:28-29*Tombe sil lavindis lôôt in yite tanasin, in menawiing tanasin nambe tanasin dangga-so le, yoo nawiing tanasin lohvu yêêv bop ti. ²³ De omaaho ti nando hôôk dumb alo ond mamu nipaya hôôvu yi, tombe teey nambe, ²⁴ * o 1:24 Mak 5:7*"Yesu Nasalet, gayêêvu hey in? Galaam

in nambe kawiiy hey na? Sa lak ganim nambe Anutu-te omaaho vaambuung hong." ²⁵ Le Yesu nêêl mamuju nambe, "Olavam nama, onggavuuh omaahonôôn-anja de gana." ²⁶ * o 1:26 Mak 9:26*Tombe mamu hangeeyak bopaata be handu omaahonôôn-ande hato be la. ²⁷ Tombe hil pin lavindis lôôt-ambe lanêêl vu sil nambe, "Vaatii-ju? Tanasin moos tii-ju mava? Nanêêl va osin niwêêk om mamu nipaya nanyend vuun in lava." ²⁸ * o 1:28 Mat 4:24*Tombe Yesu banye la lohvu taaku Galili pin.

Yesu wiing Pita yenaavêêh having hil ngeeyaata nind vasa lak

(Matai 8:14-17; Luk 4:38-41)

²⁹ Sil vu dumb alo be lala voon, tombe Yesu having Jems ayuuh Jon-ambe yaal lalukala Simon ayuuh Endru-te bayêên alo. ³⁰ Tombe Simon yenaavêêh ani-vaane be neep, tombe lanêêl vu Yesu pavis, ³¹ om la laandiiy hôôk nama be kandi lak, tombe nivaanêê-to lung la de kandi be la hayêêh vanôôn-ambe vu vu sil.

³² * o 1:32 Mat 4:24* Tonde soosin hôôk-ambe taaku me lukala, tombe lako hil anind lakin osin hil sen mamu nipaya dahôôvu sil-ato pin lala vu yi. ³³ Hil vu bayêên-anju pin lala lapup hôôk vinavi, ³⁴ * o 1:34 Mak 3:11-12* tombe wiing hil anind lakin vaha vaha ngeeyaata nind vasa nalak laah, tonde hatiiy mamu ngeeyaata be lato dala in omaahonôôn, de hilin mamu pin lavand jeen in nambe lalak ni nambe Anutu Noow yi om me-daanêêl yi langaah e.

Yesu nawiing tanasin vu Galili

(Luk 4:42-44)

³⁵ * o 1:35 Mat 14:23; Mak 6:46* Yesu kandi hôôk heendiisin-ambe la taaku lu malis ti tombe lohak. ³⁶ Tonde Simon-aso hil sen dando having yii-to lala davu salo yi, ³⁷ tombe latovu be lanêêl vu yi nambe, "Hil pin davu salo hong." ³⁸ Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Yana bayêên bu ti ti sen nando ngaahôô-to in saambiing tanasin vu sil gaving. Kul-anjo sen soo alaam in-ato." ³⁹ * o 1:39 Mat 4:23; 9:35* Om yik la hat-up hôôk taaku Galili pin, be nawiing tanasin hôôk silate dumb alo ti ti, de natiy mamu dala in omaahonôôn.

Yesu wiing omaaho ti nipayêês anipaya lôôt-ato nivasa lak

(Matai 8:1-4; Luk 5:12-16)

⁴⁰ Omaaho ti nipayêês anipaya lôôt-ato la vu Yesu be hatung kaatu vu de kataangg nambe, "Lohvu gandôôvu sa be sa ningg naavi nivasa jak?" ⁴¹ Tombe Yesu ka pasiv in yi om hambe nama lak-ande nêêl vu nambe, "Êê-e, lohvu saandôôvu hong, om ganim naavi nivasa jak." ⁴² Tombe yik payêês lung la pavis-ande ni-naavi nivasa lak. ⁴³ Lung atonde Yesu wiing-ambe la, de vu kôôvu yi nambe, ⁴⁴ * o 1:44 Mak 3:12; 7:36; Lev 14:1-32* "Ongganggin hong, game naanêêl vaa-jo vu omaaho ti le, nganjo gana taato ganim naavi vu kul vaha sen datung salivangin-ato ti de onggatung salivangin nohvu Mose-te tanasin nêêl-ato in nambe mem hil lanjak ni naambe ganim naavi nivasa lak lung la."

⁴⁵ Le ma de la monanêêl vaa-jo banye hatup hôôk, om Yesu me-lohvu nambe dukana taaku ti be taato yi langaah e, om la nando taaku lu malis ti tombe hil vu taaku pin lala vu yi.

Yesu wiing omaaho sen nama yuuh vaha nipayaa-to nivasa lak

(Matai 9:1-8; Luk 5:17-26)

2 Busin heey lung la le mem Yesu laah Kapenaum yesin, tombe hil langoyin nambe nando baan. ² Om hil ngeeyaata lasupin lala vu be lapup lôôt, be lahilin vinavi having, de taaku vuuti me-neep e, tonde monanêêl Anutu-te banye nivasa vu sil. ³ Tombe hil lalaam-ambe omaaho yumbeyuuh laaku omaaho nipaling ti vaha yuuh nama nipayaa-to be lala in lana vu Yesu. ⁴ Le ma de hil ngeeyaata lahilin taaku de melukalaah nambe lana vu Yesu le, om sil kawiiy bayêên vuuti neep baandoni nivalok vu sen Yesu naalêê-to, tonde mem taaluuhin nilakin tii-jôôto osin kaanye lukala. ⁵ * o 2:5 Luk 7:48* Yesu lak ni nambe sil alond-payo la timu vu yi om nêêl vu omaaho nipaling-anjo nambe, "Noongg-e, gate nipaya ond sa kawiiy la."

⁶ Tombe hil tanasin dangga heey dandôô-ju kand vu nambe, ⁷ * o 2:7 Ais 43:25; 1Jon 1:9* "Nêêl vaati nambêênju? Wiingin nambe savok Anutu. Lati lohvu nambe kawiiy nipaya na? Anutu timu yoo lohvu."

⁸ Yesu yoo lak ni nambe sil oo kand vu nambêênju, om nêêl laah vu sil nambe, "Nambe vaati sen ham akam navu nambêênja hôôk ham alompayo?" ⁹ De sa naanêêl vakasin ango tana in ham angge be ham anjak ni naambe nôôn keen? Sa naanêêl vu omaaho nipaling-anjo nambe, 'Gate nipaya ond sa kawiiy la,' ond ham-ame le anjak ni le. Nganjo sa naanêêl nambe, 'Okandi baale be ombaahinin gate kaanye de gana,' ond mem ham e anjak ni naambe nôôn keen. ¹⁰ Om peey-anjo ham anjak ni naambe Omaahonôôn Noow laam vu baandoni ond yoo tu danggakook vu voon in nambe kawiiy hil-ate va nipaya na." Tonde nêêl vu omaaho nipaling-anjôôto nambe, ¹¹ "Sa naanêêl vu hong naambe okandi gako gate kaanye jak-ambe ganaah gambaam." ¹² * o 2:12 Mat 9:33* Tombe yik kandi pavis-ambe hako yite kaanye hôôk sil amend-ambe la. Tombe lavindis lôôt be mem lako Anutu haale lak-ambe lanêêl nambe, "Yame aahe vati nambêênjo bôôy e."

Yesu teey Liwi

(Matai 9:9-13; Luk 5:27-32)

¹³ Yesu laah betum nanyendangga yesin, tombe hil pin lasupin lala vu yi be nawiing tanasin vu sil. ¹⁴ * o 2:14 Jon 1:43* Lung la de monala tombe yi Alpias noow Liwi nando hôôk bayêên sen dako taakis hôôk-ato, tombe nêêl vu nambe, "Ganaam taamuyin sa." Om kandi be la taamuyin yi.

¹⁵ Tombe Yesu having yite maanggêem-aso be lala dando be mondaya vanôôn vu Liwi baan, de hil sen dako taakis osin hil sen davu kalêêh tanasin-ato ngeeyaata lalaam-ambe dando daya vanôôn having sil. Yik hil ngeeyaata nambêênju yoo davu taamuyin yi. ¹⁶ * o 2:16 Mat 11:19; Luk 15:1-2* Tonde yêêv Yuda heey yoo davu sapa silate gambum ond danêêl sil nambe Palisai, ond silate tanasin dangga-so vaalu layi

de Yesu naya vanôôn having hil anipaya osin hil sen dako taakis-ato, tombe lanêêl vu yite maanggêem-aso nambe, "Nambe vaati sen naya vanôôn having hil sen dako taakis osin hil anipaya vaaluu-ju?"¹⁷ Le Yesu hangoyin atombe nêêl vu sil nambe, "Hil anind vasa ond me-dala vu dokta le, nganjo hil sen nind lakin-ato ond mem dala vu. De sak same alaam in nambe naateey hil sen datee sil ak nambe sil anivasaa-to le, ma, nganjo sa laam in naateey hil anipaya."

Lalingin Yesu in hil dalakin sil in vanôôn

(Matai 9:14-17; Luk 5:33-39)

¹⁸ Busin ti Jon-ate maanggêem sen davu sapa yii-to osin hil Palisai dalakin sil in vanôôn-ande dando meep in nambe mondanohak na vu Anutu. Tonde omaaheey lalaam-ambe lalingin Yesu nambe, "Jon-ate maanggêem-aso osin Palisai-te hil dalakin sil in vanôôn-ande dando meep, de nambe vaati sen gate maanggêem-aso me-dalakin sil in vanôôn e?"¹⁹ Tombe Yesu nêêl vakasin pakwesin-anjo vu sil nambe, "Hil lasupin lala in daapêêlis gaving omaaho ti in hako vêêh moos ond sil-ame lalohvu nambe lanjakin sil in vanôôn-ande sil mando meep e, le nama. In silate omaahôô-ju naahen nando having sil, om sil-ame lalohvu nambe me-lanjakin sil in vanôôn-ande mando meep e."²⁰ Nganjo busin ti le naatok naam atombe hil e lanôôh omaahôô-juuto na vêêl in yite hil, ond mem le lanjakin sil in vanôôn.

²¹ "De tôômb ti nimbôôy-ambe ahembalap ak tombe kweek ond omaaho ti me-naanduuh moos kamu ti jakanaah e. Le nambe naanduuh moos kamu ti jakanaah ond le naakweek nimbôôy-ato be naatu bopaata jak."²² Omaaho ti me-le naatooy wain moos dukana bik naavi nimbôôy e. Naambe kaasêêh dukana ond wain e buuk-ambe bapuuuh bik naavi bilyak-ande kaasêêh na. Wain moos ond kaasêêh dukana bik naavi moos ond mem."

Vakasin lak busin sawaasin

(Matai 12:1-8; Luk 6:1-5)

²³ * o 2:23 Diu 23:25*Busin sawaasin ti tombe Yesu having yite maanggêem-aso be laloh mop ti sen neep hôôk kul lavuun-ato be lala, tombe yite maanggêem-aso kalêêh wit nôôn-ambe, landaah †.²⁴ Tombe Palisai lanêêl vu yi nambe, "Gangge, nambe vaati sen davu kalêêh wit nôôn? In me-lohvu nambe yaambiing kul hôôk busin sawaasin e."²⁵ * o 2:25 1 Sml 21:1-6*Tombe nêêl vu sil nambe, "Vu bôôy sen vanôôn ma in Devit having yite hil sen laving yii-to, ond layimb

† Yuda-te tanasin ti neep hôôk Diuteronomi 23:25 nambe omaaho ti-te kul neep vu mop nanyendangga, tombe hil daloh mop-ambe dayimb ahend, ond sil kalêêh omaahôô-ju yite wit nôôn daka nanjip mop nanyendangga be sil gandaah-ande vakasin ma. Nganjo yêêv-aso danêêl nambe dôôk busin sawaasin ond hil-ame kalêêh wit nôôn daka be gandaah e, in danêêlin va pin nambe hil-ame lambiing kul pasivdaka dôôk busin sawaasin e, malis lôôt. Le Yesu nêêl Devit-ate vakasin laah vu Palisai-so in nambe bêêl sil alund jak, in sil sahi nambe Devit yimb ahe be ya vanôôn om lung, tonde Yesu-te maanggêem-aso ond me-kand pasiv in sil e.

ahend tombe wiing vaati? Mak ham-ame asevin mava?²⁶ * o 2:26 Lev 24:5-9*Nambe bôôy sen Abaiata tu yêêv bop vu kul vaha sen datung salivangin-ato, ond Devit lukala Anutu-te dumb alo tombe ya vanôôn sen hil latung vu Anutuu-to. Vanôôn-anju ond tanasin neep nambe omaahonôôn-ame lanja le, yik kul vaha sali-vangin-ate yoo lanja, le ma de Devit ya de vu vu yite hil having."

²⁷ * o 2:27 Diu 5:14*Tonde Yesu nêêl vu sil nambe, "Anutu wiing busin sawaasin lundoos in dôôvu omaahonôôn, de me-hatung omaahonôôn in nambe kand bu busin sawaasin naatu bopaata lôôt savok sil e.

²⁸ Om yik Omaahonôôn Noow tu busin sawaasin-ate danggakook having."

Yesu wiing omaaho ti nama nipaya nivasa lak

(Matai 12:9-14; Luk 6:6-11)

3 Yesu lukala dumb alo yesin laah, tombe omaaho ti nama vaalu nipaya nandôô-ju.² * o 3:2 Luk 13:14*Tombe hil-anju langget Yesu lôôt in nambe lanji naambe biing omaahôô-ju nama nivasa jak dôôk busin sawaasin, ond daanêêl vakasin ti jak yi.³ Tombe nêêl vu omaaho ti sen nama nipayaa-to nambe, "Okandi be ganaam nganjo."⁴ * o 3:4 Luk 14:3*Tonde lingin sil nambe, "Va ango tana lohvu tanasin nêêl, nambe yaambiing va nivasa dôôk busin sawaasin, me yaambiing va nipaya? Nambe yaandôôvu omaahonôôn-ambe mando nivasa me yaanyiis-ambe jimb?" Lemu sil oo dando lavand masin,⁵ * o 3:5 Jon 11:33; 12:40*tombe me hako hôôk sil-ande ahekalin-ambe lopayo nimeen in sil alondpayo niwêêk ak, tonde mem nêêl vu omaahôô-juuto nambe, "Otaloo namam." Om talo nama tombe nivasa lak.⁶ * o 3:6 Mat 22:15-16*Om pavis atombe Palisai-so laluuus-ambe lala lasupin having Helot-ate hil be mem sil davu salo mopaatôôv in nambe lanyiis Yesu be jimb.

Hil ngeeyaata lasupin dando betum Galili nanyendangga

⁷ Yesu having yite maanggêem-aso be lala betum, tombe hil Galili ngeeyaata lôôt davu taamuyin sil, de hil vu taaku Yudia,⁸ * o 3:8 Mat 4:25*de vu Yelusalem osin taaku Idumia,

de vu bel Yoladan vaalu alo, de vu Taia yuuh Saidon. Hil ngeeyaata lôôt langoyin va pin sen nawiing-ato tombe lala vu yi,⁹ * o 3:9 Mak 4:1; Luk 5:1-3*om nêêl vu yite maanggêem-aso nambe sil gako kaanu ti naam ganggin yi in nambe hil ngeeyaata om le langgilin yi.¹⁰ * o 3:10 Mat 14:36*In Yesu wiing hil ngeeyaata nind vasa lak lung la, ondeey hil anilakin pin dandu sil in nambe namand na palaah yi de nind vasa jak.¹¹ * o 3:11 Luk 4:41*Tonde mamu nipaya sen lalukando omaahonôôn-ato layi Yesu tombe lala lato pataav baambund neep voon hôôk vaha, de langeeyak-ambe lateey nambe, "Anutu Noow hong."¹² * o 3:12 Mak 1:34*Tombe vu kôôvu sil niwêêk nambe sil-ame daanêêl yi langaah e.

Yesu holin yite sinaale nomaayuuu-ambe laam yuuh
(Matai 10:1-4; Luk 6:12-16)

¹³ Yesu lakala taaku lu kandu ti be teey hil sen wiingin sil-ato be lala vu yi. ¹⁴ Tombe holin sil nomaayuuu-ambe laam yuuh in nambe sil mando gaving yi, de le biing sil lana daanêel tanasin gaving, ¹⁵ tonde bu ni-wêêk vu sil in nambe sil gatiy mamu gato na in omaahonôôn.

¹⁶ * o 3:16 Jon 1:42*Holin sil nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato, de nêel Simon haale ngo nambe Pita. ¹⁷ * o 3:17 Luk 9:54*Tombe Sebedi noow ayuuu, Jems ayuuu Jon ond nêel yuuh haalend ango nambe Boanesis, dangga nambe yuuh lalohvu kalang natuuh. ¹⁸ Tonde Endru, Pilip, Batolomai, Matai, Tomas, Alpias noow Jems, Tadias, Simon ango sen naanjiihin hil Yuda in nambe gatiy hil Lom lanaa-to, ¹⁹ de Yudas Iskaliot sen taato Yesu langaah-ambe hil lalôôh-ato.

Yesu yuuh Belsebul

(Matai 12:24-32; Luk 11:14-23; 12:10)

²⁰ * o 3:20 Mak 6:31*Yesu laah baan lemu hil ngeeyaata lasupin sil laah-ambe dando, tombe lahilin Yesu having yite maanggêem-aso, de me-lalohvu nambe lanja vanôôn e. ²¹ * o 3:21 Jon 10:20*Tombe Yesu-te hil lango be lala in nambe gako yi be lanaah, in lanêel nambe, "Lukook wiing paya." ²² * o 3:22 Mat 9:34; 10:25*De tanasin dangga-so sen lalaam vu Yelusalem-ato lanêel nambe, "Belsebul nando having yi." De vaalu lanêel nambe, "Mamu-te yêêv bop Belsebul hôôvu yi ondeey natiy mamu la in omaahonôôn."

²³ Tombe Yesu teey-ambe hil lala vu yi, be nêel vakasin pakwesin ti vu sil nambe, "Saalang e gatiy Saalang na naambe tana? ²⁴ Naambe hil taaku bop ti yoo lanyis sil-ambe baasuh sil na lu yuuh, ond sil-ame lalohvu nambe mando nivasa le. ²⁵ De naambe hil dangga ti sen dando hôôk bayêên timuu-to yoo lanyis sil-ambe baasuh sil na lu yuuh, ond sil-ame le mando javuh ti le. ²⁶ De naambe Saalang gatiy yite kul vaha mamu nipaya-so ond

sil o Saalang-aso yoo laasuh sil la lu yuuh, ond sil-ame le mando javuh ti le, le nama. ²⁷ Omaaho ti me-lohvu nambe jakana omaaho nipaya niwêêk ambaan-ambe bu vêel yite va le. Biing naambêênjo ond naanduuh yi tatin, le mem gako yinêên va pin sen lukando bayêên alôô-to be na.

²⁸ "Sa naanêel keen vu ham naambe va nipaya osin vakasin palesin pin sen omaahonôôn danêel-ato, ond Anutu lohvu nambe kawiiy na pin, ²⁹ nganjo omaaho ti naanêel Vavi Vaambuung pale, ond Anutu me-le kawiiy na le, yoo le nanjip danggata osin danggata." ³⁰ * o 3:30 Jon 10:20*Yesu nêel vakasin nambêênjo in danêel nambe mamu nipaya ti nando having yi deey.

Yesu tangganaan osin halindin

(Matai 12:46-50; Luk 8:19-21)

³¹ * o 3:31 Mak 6:3; Jon 2:12; Sin 1:14*Yesu tangganaan osin halindin lato daale voon-ambe lanêel

vakasin la vu yi. ³² Tonde hil ngeeyaata dando be lambuuh yi tatup tombe lanêel vu nambe, "Ohangoyin a? Tam having halim-aso lato daale voon-ambe dalingin hong." ³³ Le nêel laah vu sil nambe, "Ataak having halingg-aso laheey?" ³⁴ Tonde me hako hôôk-ambe yi hil sen lambuuh yi tatup-ato be nêel vu sil nambe, "Ham angge, ataak-aso halingg-aso sen manyinjo, ³⁵ in hil sen dawiiing va lohvu Anutu ka ond mem sa halingg osin sa vangaangg-ambe sa ataak-aso sil."

Vakasin pakwesin lak omaaho ti vaalôôh vave

(Matai 13:1-9; Luk 8:4-8)

⁴ * o 4:1 Mak 3:7-9; Luk 5:1-3*Yesu laah betum nanyendangga be wiing tanasin yesin. Tombe hil ngeeyaata lasupin lala vu yi om lakala nando kaanu ti, de hil pin dando betum nanyendangga. ² * o 4:2 Mat 13:34; Mak 4:33-34*Tombe wiing tanasin lak vakasin pakwesin ngeeyaata ond nêel ti vu sil nambe, ³ "Ham gango le. Omaaho ti la in nambe baalil vave dukana kul moos. ⁴ Monaalil atombe vaalu tok nando mop, tombe manak lalaam-ambe laya lôôt. ⁵ De vaalu tok lakando ngaanggis pasivdaka sen lakando tatuuh baandonii-to, tombe mem me valup pavis, ⁶ le ma de taaku vavak ak-ambe malan pavis, tombe bambôôv valok-ate in kangga me-lukala le. ⁷ De vaalu lukala ganggwak dangga, tombe ganggwak valup having-ambe yêês, om me-yiis nôôn e. ⁸ Tonde vaalu lukala ngaanggis anivasa ond valup-ambe yiis nôôn. Heey yi-is nôôn doo-ti be nomaayuuu, de

heey yiis nôôn doo-yaal, de heey yiis nôôn doo-na-maavaalu." ⁹ Lung atonde nêel nambe, "Omaaho ti nambe nanye neep ond gangoyin."

Yesu-te vakasin pakwesin-anju dangga nambe vaati?

(Matai 13:10-17; Luk 8:9-10)

¹⁰ Yesu nando lundoos e mem yite maanggêem nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato be hil vaalu lala dando having in gango vakasin, ond lalingin vakasin pakwesin dangga vu yi. ¹¹ Tombe nêel vu sil nambe, "Ham ond mem Anutu nanêel vakasin sen vun yii-to langaah vu ham lak sen Anutu nanggii yiy-ato, lemu hil vaalu sen dando nanyendanggaa-to ond dango vakasin pakwesin amu, ¹² * o 4:12 Ais 6:9-10; Jon 12:40; Sin 28:26-27*in nambe

'Lanji lôôt lemu me-lanjak ni le, de gangoyin lôôt lemu me-daatokak dangga le. Nambêênja sil-ame langgilin sil alondpayo naah vu Anutu, de Anutu me-kawiiy silate nipaya na le.'"

Yesu tatekin vakasin pakwesin lak vavêê-to

(Matai 13:18-23; Luk 8:11-15)

¹³ Tombe Yesu nêel vu sil nambe, "Ham-ame alak vakasin pakwesin tii-ju ni le, om ham e anjak vakasin pakwesin pin ani naambe tana?"

¹⁴ "Omaaho sen naalil vavêê-to ond lohvu omaaho nanêel Anutu-te tanasin. ¹⁵ Vave vaalu tok nando mop ond lohvu hil vaalu dango vakasin, le ma de Saalang navu sapos vakasin sen dangôô-to nala pavis. ¹⁶ Tonde

vave vaalu tok lakando ngaanggis pasivdaka sen lakando tatuuh baandonii-to, ond lohvu hil vaalu sen dango vakasin-ambe dako lak pavis-ambe dapêêlis, ¹⁷ * o 4:17 Mat 26:31*lemu lalohvu va sen kangga melukala le, om dando daka vêêl e mem va nimeen natokak sil, me hil danêêl sil in davu sapa Anutu-te vakasin, tombe sim nind baya be davuuh Anutu la pavis. ¹⁸ Tonde vave vaalu sen tok lukala ganggwak danggaa-to, ond lohvu hil vaalu sen dango Anutu-te vakasin, ¹⁹ * o 4:19 Mat 19:23-24*lemu sil alondpayo nimeen in kand navu va voon-ate osin menôôn in kupak ayuuh mone bop, de sil oo dawiingin va vaha vaha pin, tombe sil akand oo navu va nambêênjo natu bopaata nahilin Anutu-te vakasin, om me-le nôôn jak vu sil e. ²⁰ De vave vaalu tok lukala ngaanggis anivasaa-to, ond lohvu hil vaalu sen dango vakasin-ambe daasu lukala londpayo be dawii-having, ond sil dayiis nôôn lohvu vave yiis nôôn anivasaa-to, ond vaalu dayiis nôôn pasivdaka lohvu vave vaalu yiis nôôn 30, de vaalu dayiis nôôn ngeey daka lohvu vave vaalu yiis nôôn 60, de vaalu dayiis ngeeyaata lôôt lohvu vave vaalu yiis nôôn 100.”

Vakasin pakwesin lak lam

(Luk 8:16-18)

²¹ * o 4:21 Mat 5:15*Yesu nêêl vu sil nambe, “Omaaho ti taalungg hôôk lam in nambe gatung dukana dêêngg alo me gatung dukana pêêt kambini mava? Malis, taalungg hôôk in nambe gatung jamando pêêt baandoni. ²² * o 4:22 Mat 10:26; Luk 12:2*De vakasin pin sen neep vunin-ato ond le nanjip langaah, de vakasin sen vayum yii-to, ond le kavaayin naam langaah pin. ²³ Omaaho ti nanye neep ond gangoyin.” ²⁴ * o 4:24 Mat 7:2*Tombe nêêl vu sil nambe, “Va sen ham nango ond ham akam bu nivasa mem ham e naatokak vakasin dangga, de Anutu le biing-ambe ham anjak ni lôôt. ²⁵ * o 4:25 Mat 13:12*Omaaho ti ka navu vakasin nivasa ond Anutu le bu ka vaalu gaving-ambe jak ni lôôt. Le naambe omaaho ti doosin vakasin, de me-ka navu vakasin ti le, ond kakook daka sen neep vu yii-to ond Anutu le nôôh vêêl.”

Vakasin pakwesin lak vave

²⁶ Yesu nêêl nambe, “Anutu nanggjin yite hil lohvu omaaho ti naalôôh vave hôôk kul moos, ²⁷ * o 4:27 Jem 5:7*tombe omaahôô-ju neep busin-ande kandi lak hôôk samiinaanôôn lohvu busin pin, tonde vave valup lemu doosin nambe vave valup-ambe bop ak nambe tana. ²⁸ Ngaanggis yoo wiing-ambe vanôôn amekaalus valup-ambe lis ak, tombe nalu vuuk, tonde mem yiis nôôn anivasa. ²⁹ * o 4:29 Joel 3:13; Taato 14:15*Vanôôn nôôn ak lung la, le mem lasap ak yipak in vanôôn-ate busin lung la.”

Vakasin pakwesin lak môônd nôôvoow

(Matai 13:31-32; Luk 13:18-19)

³⁰ Yesu nêêl nambe, “Yiyy taahu sen Anutu nanggjin yite hil-ato jak vaati? Yiyy naanêêl vakasin pakwesin jak vaati? ³¹ Yik lohvu môônd nôôvoow, in môônd nôôvoow-anju nipasiv lôôt, de me-bop lohvu haah vaalu nôôn e, ³² lemu môônd nôôvoow naatok-ambe balup, tombe omaaho ti gako be na baalôôh, ond valup-ambe kaluuh haah pasi-pasiv pin la, de bopaata lak-ambe vaasuh nama salak bop bop tombe manak dahaav vunis hôôk lis-ambe dando hôôk kôôh.”

Yesu nêêl vakasin pakwesin ngeeyaata

(Matai 13:34-35)

³³ Nêêl tanasin lak vakasin pakwesin ngeeyaata nambêênju vu hil lohvu sil akand in nambe yoo le lanjak ni. ³⁴ Vakasin vaalu ond me-nêêl langaah e, yik yoo nêêl tu vakasin pakwesin amu vu hil, tonde having yite maanggêêm-aso be lala dando lundoos, le mem tatekin vakasin pakwesin-anjuuto pin dangga langaah vu sil.

Yesu wiing vavi jamba melaas ak

(Matai 8:23-27; Luk 8:22-25)

³⁵ Hôôk busin-anju, ond soosin hôôk atombe Yesu nêêl vu yite maanggêêm-aso nambe, “Yana betum vaalu.” ³⁶ Om lavuuh hil alu bopaataa-ju be dando, de lalakala kaanu ti sen Yesu lakandôô-to be lala. Lako Yesu be lala tonde kaanu heey taamuyin. ³⁷ Tombe vavi jamba laam bopaata be bel têêy lukala kaanu lopayo lôôt-ambe wiingin nambe naapup, ³⁸ le Yesu hambe lu lakaneep pilo be neep ka lingin ak kaanu ahus. Tombe maanggêêm-aso layêêvu be lanêêl vu nambe, “Kaputung-e, yiyy navu aanggimb-anjo. Game gakam navu yiyy e?” ³⁹ Tombe Yesu kandi be nêêl vavi yuuh bel nambe, “Lung. Olavam nama de onanggop tatimasin.” Tombe vavi ma la de bel neep tatimasin. ⁴⁰ Tonde nêêl vu sil nambe, “Ham naham nalak in? Nambe vaati om ham-ame awii-having e?” ⁴¹ Tombe kanund la lôôt-ambe lanêêl vu sil nambe, “Omaaho tii-jo mak lati ondeey vavi yuuh bel nanyend vuun in lava?”

Yesu hatiiy mamu in omaaho ti

(Matai 8:28-34; Luk 8:26-39)

5 Sil latok lala Gelasa-te taaku neep betum vaalu, ² * o 5:2 Mak 1:23*tombe Yesu luus-ambe la, tonde omaaho ti mamu nipaya dahôôvu yi ond vu lavandangga sen omaahonôôn bandumb-ato be hatu vu Yesu. ³ Omaahôô-ju yoo nando hôôk lavandangga sen omaahonôôn bandumb-ato, de hil-ame lalohvu nambe talu yi le, tonde hees aniwêêk lôôt ond me-lohvu having e. ⁴ In davu talu yi lak hees aniwêêk osin lasi lok hôôk-ambe napuvu vaha yuuh boyambôôy, le ma de navu taso lôôt atombe hees aniwêêk napuuh, de navu paanyêêh lok-ambe navu kalêêh. Omaaho ti me-lohvu nambe naapuvu be melaas jak e. ⁵ Nangeeyak-ambe natup hôôk lohvu lavandangga os-

in kandu nalu ti ti businaandiin osin vandiisinaandiin, de nalaah ninaavi lak tatuuh lohvu busin pin.

⁶ Tombe naale diin le yi de Yesu la hato, tombe hat-up-ambe la hatung kaatu vu, ⁷ * o 5:7 Mak 1:24*de Yesu nêel vu mamu nambe, "Mamu nipaya-e, ong-gavuuh omaahô-jo de gana." Tonde mamu nêel laah osin lava bopaata nambe, "Anutu baandoni noow Yesu, gayêêvu sa in? Sa naanêel lak Anutu naambe game gambu nivaane vu sa le." ⁹ Tonde Yesu lingin nambe, "Ohaalem nambe?" Le nêel nambe, "Sa haalengng nambe Omaaho-maaho, nambe hey ngeeyaata lôôt." ¹⁰ Tonde kataangg osin niwêêk vu Yesu nambe me-gatiiy sil lana taaku ngo le.

¹¹ Tonde bik ngeeyaata mondaya va daale vahan-dangga ti ngaaho vu taakuu-ju, ¹² tombe mamu kataangg Yesu nambe, "Gambiing-ambe hey aandukana bik-anju londpayo." ¹³ Om Yesu liinggis-ande mamu nipaya lavuuh omaaho sen-anjuuto de lalukala bik alondpayo, tombe bik pin-anju latup-ambe laluu taaku pake be lalukala betum, tombe lanum bel-ambe layimb valok-ate. Bik-anju ngeeyaata lôôt lohvu 2 taosen.

¹⁴ Tonde hil sen danggin bik-ato lapak-ambe lala lanêel banye vu hil bayêên bop osin bayêên pasi-pasiv pin, be lalaam in nambe lanji vaa-ju. ¹⁵ Om lalaam vu Yesu be layi omaaho sen mamu Omaaho-maaho lahôôvu boyambôôy-ato, ond lukook anivasa lak-ambe havêêh yite tôômb laah-ande nando, tombe layêênin lôôt. ¹⁶ Tombe hil sen layi mend ak vaa-ju ond lala lanêel va sen Yesu wiing vu omaaho tii-ju osin lanêel va sen lak bik-ato having. ¹⁷ Tombe sil kataangg Yesu nambe gavuu silate taakuu-ju de na.

¹⁸ Yesu naahen nalakala kaanu, tonde omaaho sen mamu hôôvu bôôy-ato, ond kataangg nambe, "Sana gaving hong-o." ¹⁹ Le ma de Yesu lonin-ande nêel vu nambe, "Ganaah gambaam-ambe onaanêel vu gate hil naambe Omaaho Bop ka pasiv in hong-ambe samu hong lôôt." ²⁰ * o 5:20 Mat 4:25; Mak 7:31*Om omaahô-ju laah-ambe nêel vakasin sen Yesu samu yi be nivasa lak-ato langaah vu hil lohvu taaku nomaayuu-h sen danêel nambe Dekapolis-ato, tombe hil pin lavindis lôôt.

Yailus nowaavêêh ayuuh vêêh ti sen hambe nama lak Yesu-te lolop-ato

(Matai 9:18-26; Luk 8:40-56)

²¹ Lako Yesu lak kaanu be laah betum vaalu yesin, tombe nando hôôk bel nanyendangga, de hil ngeeyaata lasupin lala vu yi. ²² Tombe yêêv dumb-ate ti, haale nambe Yailus, yi Yesu tombe la hato pataav baambu neep voon hôôk vaha, ²³ * o 5:23 Mat 8:3; Mak 7:32*de kataangg niwêêk vu yi nambe, "Sa nonggaavêêh nilak bopaata be navu jimb, om ganaam gambe namam jak yi in nambe nivasa dôôk-ambe mando." ²⁴ Tombe Yesu la having-ambe yuuh lala, de hil ngeeyaata lambuuh yi vaalu vaalu be lala.

²⁵ Tonde sim vêêh ti ond vêêh-ate nilakin tovu tombe yoo nando bayêên pasiv nalak busin pin lohvu ta no-

maayuu-h-ambe laam yuuh, ²⁶ tombe nala vu dokta ngeeyaata in davu samu yi, de navu mone la vu dokta-so boyambôôy-ambe yinêên mone lung la, le ma de me-nivasa nalak e, de yite nilakin tu bopaata. ²⁷ * o 5:27-28 Mak 6:56; Mat 14:36*Tombe hangoyin Yesu banye be ka vu nambe, "Sa gambe namangg jak yite lolop amu ond sale sa ningg vasa dôôk." Om lukala hil lavuun-ambe naale Yesu dami de hambe nama lak yite lolop, ²⁹ tombe nilakin lung la pavis, de mem hangoyin nambe nivasa lak lung la. ³⁰ * o 5:30 Luk 6:19*Tombe Yesu lak ni nambe yite niwêêk wiing omaaho ti nivasa lak, om hilin pavis-ambe lingin nambe, "Lati hambe nama lak sate lolop?" ³¹ Le yite maanggêem lanêel vu nambe, "Gahe hil ngeeyaata lambuuh hong tatup-an-jo, le sim galingin nambe lati hambe nama lak hong?" ³² Tombe me hako hôôk in nambe ji omaaho ti sen hambe nama lak yii-to, ³³ tonde vêêh-anju lak ni nambe Yesu-te niwêêk wiing-ambe nivasa lak om yêênin-ambe hees, tombe hato pataav baambu neep voon hôôk Yesu vaha de nêel vakasin pin langaah vu yi. ³⁴ * o 5:34 Mak 10:52; Luk 7:50; 17:19*Tomde Yesu nêel vu nambe, "Nonggaavêêh, gawii-having ondeey ganim vasa lak, om gana osin galompayo ahelavis in gate nilakin lung la valok-ate."

³⁵ Naahen monanêel atonde omaaheey vu Yailus ambaan-ambe lato lanêel vu Yailus nambe, "Nomaavêêh ame yip, om onaanêel vu yêêv naambe mando de menaam e, jip." ³⁶ Tombe Yesu hango sil lavand atombe nêel vu yêêv dumb-ate nambe, "Game naham jak e, yik gambiing gaving amu." ³⁷ Tombe lonin hil pin dand de hako Pita having Jems ayuuh hali Jon-ambe sil lala. ³⁸ Sil latok lala yêêv dumb-anjôôto baan, le yi de hil dawiiing nindaandun bopaata osin dasu lôôt. ³⁹ * o 5:39 Jon 11:11*Tombe Yesu lukala bayêên alo be nêel vu sil nambe, "Ham nawiing nindaandun bopaata de ham nasu bopaata lôôt in? Unaavepasiv-ame yimb e, nganjo yoo neep anêên." ⁴⁰ Le sil lanop ak yi, om hatiiy sil lala voon-ande hako unaavepasiv mangganaan ayuuh tangganaan osin yite maanggêem yaal sen laving yii-to be lalukala bayêên alopayo sen unaavepasiv neep hôôk-ato. ⁴¹ * o 5:41 Luk 7:14*Tombe lôôh hôôk unaavepasiv nama de nêel vu hôôk sil lavand nambe, "Talita kumi," dangga nambe "Unaavepasiv, sa naanêel naambe okandi jak." ⁴² Tombe yik unaavepasiv kandi lak pavis-ambe naale nala. Layi tombe kanund la lôôt. Unaavepasiv-anju yite ta nomaayuu-h-ambe laam yuuh. ⁴³ * o 5:43 Mak 1:44; 7:36*De Yesu vu kôôvu sil niwêêk nambe me-daanêel-ambe omaaho ti me-gango vaa-ju banye le, de nêel vu sil nambe lambu vanôôn-ambe unaavepasiv-anju ja.

Hil Nasalet anind baya in Yesu

(Matai 13:53-58; Luk 4:16-30)

6 Yesu kandi vuu-ju be laah baan, tombe yite maanggêem-aso taamuyin yi be lala. ² * o 6:2 Jon 7:15*Huli-la dumb alo hôôk busin sawaasin, tombe wiing tanasin-ambe hil ngeeyaata langoyin-ambe lavindis nambe, "Omaahô-jo hako tanasin danggakook

osin lukook bopaataa-jo vu tana, om sen nawiing taahu taahu osin niwêêk-anjo. ³ * o 6:3 Jon 6:42*Omaahôô-jo mak yi kaamunda yik Malia noow-anjo, de halindin ond Jems ayuuh Joses de Yudas ayuuh Simon, de vangaandin sen dando having yiyi-anjo." Tombe sil ahend kalin vu yi. ⁴ * o 6:4 Jon 4:44*Le Yesu nêêl vu sil nambe, "Omaaho ti nanêêl Anutu-te vakasin langaah ond hil dako omaahôô-ju haale lak lohvu taaku pin, lemu hil vu yite baan dangga dosin osin hil sen sil dangga ti be sil ambaand ti, ond sil-ame dako yi lak e." ⁵ * o 6:5 Luk 4:40*Tombe Yesu me-lohvu nambe biing taahu taahu ti vu manyinju le, in hil-ame lawii-having yi le, yik hambe nama lak hil anind lakin lavuuti be nind vasa lak. ⁶ Yesu vindis in hil-ame lawii-having yi le, tonde la hanjung hôôk bayêên bu ti ti be wiing tanasin vu hil.

Yesu wiing yite sinaale nomaayuuuh-ambe laam yuuh-ato lala

(Matai 10:5-15; Luk 9:1-6)

⁷ * o 6:7 Luk 10:1*Yesu teey yite maanggêem nomaayuuuh-ambe laam yuuh-ato lalaam vu in nambe biing sil yuyuuuh-ambe lana, de vu niwêêk vu sil in nambe sil gatiy mamu nipaya lana in omaahonôn. ⁸ * o 6:8-11 Luk 10:4-11*Tonde nêêl vu sil nambe sil-ame namand dôôk vati be lana mop e, yik sil namand dôôk paatôn timu, de sil-ame gako vanôn osin vaahes e, de mone me-dumbaale silate gis e, ⁹ lanjop suul amu de me-lanjop lolop yuuh e. ¹⁰ Tonde nêêl vu sil nambe, "Ham anjakana bayêên ti, ond yik ham oo mando lak bayêên tii-ju nivalok-ambe na balup busin sen ham gavuuuh sil-ato, le mem ham ana taaku ngo. ¹¹ * o 6:11 Sin 13:51*Naambe hil vu taaku ti me-gako ham jak e, de me-gango ham lavam e, ond ham gavuuuh taaku-ju na, de ham tatehin kambus sen nando lak ham vaham-ato naah in taato silate nipaya langaah." ¹² Tonde mem sil lala lawiing tanasin nambe hil langgilin sil alondpayo, ¹³ * o 6:13 Jem 5:14*de latiiy mamu ngeeyaata lala in omaahonôn, de sil kaasêeh hahanôn aniluk lak hil anilakin ngeeyaata be sil anind vasa nalak.

Jon sen nalipis hil-ato yimb

(Matai 14:1-12; Luk 3:19-20; 9:7-9)

¹⁴ * o 6:14 Mat 16:14; Mak 8:28*Yesu banye lohvu taaku pin, tombe omaaho lulemak haale nambe Helot, ond hango banye de hil vaalu lanêêl nambe, "Jon sen nalipis hil-ato ond kandi lak laah-ambe nando moos om nawiing taahu taahu osin niwêêk." ¹⁵ De hil vaalu lanêêl nambe, "Manyinju Eliya sen nanêêl Anutu-te vakasin bôôy-ato," de vaalu lanêêl nambe, "Anutu-te omaaho ti lohvu hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato." ¹⁶ Tombe Helot hango de lanêêl nambêênju om nêêl nambe, "Jon sen saawiing-ambe omaaho ti katôv ka laa-to ond yik kandi lak laah-anju."

¹⁷ In bôôy Helot wiing-ambe lala lalôh Jon-ambe lan-duuh-ande latung lukala kalaambus. Wiing nambêên-

ju in dangga nambe Helot hali Pilip ond Helot lakin vane Helodias, ¹⁸ * o 6:18 Lev 18:16*le sim Jon nêêl Helot nambe, "Ohako halim vane om me-lohvu le." ¹⁹ Tombe Helodias ahekalin vu Jon om wiingin nambe nyiis-ambe jimb, le ma de Helot hilin Jon-ambe hako be la hatung hôôk kalaambus. ²⁰ Helot nayêênin Jon in lak ni nambe omaaho nivalok osin vaambuung ti on-deey hilin. Tombe Helot nango Jon-ate vakasin-ambe ka vasa, lemu ka vaalu vaalu lohvu busin pin.

²¹ Tombe busin ti Helodias tovu mopaatôn ti nambe Helot aka vu yite busin sen tangganaan hako yii-to, tombe wiing vanôn bopaata vu yêêv gaaman-aso pin de yite yêêv ngaamong-ate, osin himbop bop vu Galili pin. ²² Tombe Helodias nowaavêeh lukala vu sil-ambe nakôomb, tombe Helot-aso hil pin sen daya vanôn-ato layi be ahend anivasa lôôt vu, om omaaho lulemak Helot nêêl vu vahaavu nambe, "Gawiingin gako vati ond onanêêl-ambe saambu vu hong. ²³ * o 6:23 Esta 5:3,6; 7:2*Sa nanêêl keen baandoni nambe okataangg vati vu sa ond sale aambu vu hong, de nambe gawiingin nambe saambu sate taaku vaalu be ongganggin, ond yik sale aambu vu hong." ²⁴ Tombe vahaavu laah-ambe lingin tangganaan nambe, "Sale nanêêl vaati?" Le nêêl nambe, "Okataangg Jon sen nalipis hil-ato lukook." ²⁵ Om hatup-ambe lukalaah pavis vu omaaho lulemak-ambe nêêl vu nambe, "Saawiingin nambe gambu Jon sen nalipis hil-ato lukook vu sa. Onggattung hôôk kaambum ti, be gambu vu sa pavis." ²⁶ Tombe sim omaaho lulemak Helot lo-payo nimeen lôôt, le ma de ka vu nambe me-tatuhin vahaavu le, in taato nama lak baandoni hôôk yêêv-aso pin sen dando having yii-to mend, ²⁷ om pavis atombe omaaho lulemak nêêl vu hil ngaamong vaha ti nambe na gako Jon alukook naam, om la katôv ka hôôk bayêên kalaambus alo. ²⁸ Tombe hatung Jon alukook hôôk kaambum ti le mem hako be laah vu vu vahaavuu-ju, tombe vahaavuu-ju hako be la vu vu tangganaan. ²⁹ Tonde sim Jon-ate maanggêem-aso sen davu sapa yii-to lango banye, tombe lala lako ninaavi be lala lambe neep hôôk lavandangga.

Yesu vaat hil ngeeyaata lôôt lohvu 5 taosen

(Matai 14:13-21; Luk 9:10-17; Jon 6:1-13)

³⁰ * o 6:30 Luk 10:17*Sinaale-so sen Yesu wiing sil lalaa-to, ond lasupin lalom vu Yesu be latulin va pin sen lawiing osin tanasin sen lanêêl-ato vu yi. ³¹ * o 6:31 Mak 3:20*Tombe nêêl vu sil nambe, "Ham oo anaam-ambe yana mando taaku lundoos ti be ham sawaah daka le." Nêêl nambêênju in hil ngeeyaata lalaam-ambe lahilin sil, de me-lalohvu nambe lanja vanôn e. ³² Tombe sil lalakala kaanu be sil oo lala taaku lu malis ti, ³³ lemu hil ngeeyaata lalak sil anind lung la be layi nambe dala taaku tii-ju, om hil vu taaku pin latup voon-ambe latok lala taaku-ju munggin. ³⁴ * o 6:34 Mat 9:36*Tombe Yesu lakala lonak, le yi de hil ngeeyaata lôôt dando, tombe ka pasiv in sil in nambe sil lalohvu bik sipsip sen heendin lavuuh sil-ato, om nêêl tanasin ngeeyaata vu sil lôôt.

³⁵ * o 6:35-44 Mak 8:1-9*Soosin hôök atombe yite maanggêem-aso lala lanêel vu nambe, "Taaku me lung la, de taaku-jo lumbalaamb ³⁶ om gambiing-ambe sil lana bayêên ti ti sen nando ngaahôô-to, be sil baanggo vanôôn in lanja." ³⁷ Le ma de nêel vu maanggêem-aso nambe, "Yik ham oo ambu vanôôn vu sil." Le lanêel vu nambe, "Om gawiingin nambe hey ana baanggo vanôôn jak mone 200 kina in sil lanja?" ³⁸ Le sim nêel vu sil nambe, "Hamate vanôôn nôôn vaaheey naahen nando? Ham ana angge le." Layi lung la le mem lanêel vu nambe, "Yik balet namaavaalu having paahuung yuuh neep." ³⁹ Om nêel vu hil pin nambe sil gato mando lu ti ti jak taavêêt alis, ⁴⁰ om sil doo-na-maavaalu-vaalu dando lak lu ti ti, tonde lu heey lohvu doo-yuyuu-ambe nomaayuu. ⁴¹ Tombe mem hako balet namaavaalu de paahuung yuuh-ato be valaah me lak baandoni de lohak, le mem hapok balet-ambe vu vu yite maanggêem-aso be sil latiiy lohvu hil. Tonde yik kalêêh paahuung yuuh-ato be hatiiy lohvu omaahonôôn pin, ⁴² tombe omaahonôôn pin laya be lohvu sil.

⁴³ Laya lung atonde sil lasupin nyengale hôök jaambang nomaayuu-ambe laam yuuh-ambe pup. ⁴⁴ Hil sen laya vanôôn-ato ond moow ngeeyaata lôôt lohvu 5 taosen.

Yesu naale lak bel baandoni be la

(Matai 14:22-33; Jon 6:15-21)

⁴⁵ Lung atonde Yesu haanjiihin yite maanggêem-aso nambe lanjak kaanu be daamunggin-ambe lana taaku Betsaida sen nando betum nanyendangga vaaluu-to, de yoo mando be biing hil lana le.

⁴⁶ * o 6:46 Mak 1:35; Luk 5:16; 6:12; 9:28*Wiing sil lala lung la, tonde mem lak kandu ti be la nando monalohak nandôô-ju. ⁴⁷ Tombe taaku bus la de kaanu naahen bel lavuun, de Yesu yoo timu nando lonak, ⁴⁸ le sim yi nambe sil dataal osin nimeen in vavi nave sil lôôt. Tonde hôök heendiisin atombe naale nala lak bel baandoni be la vu sil, tombe wiingin nambe kaluuh sil, ⁴⁹ * o 6:49 Luk 24:37*Ilemu layi nambe naale nala lak bel baandoni tombe kand vu nambe mamu ti om langeeyak. ⁵⁰ Sil pin oo layi be layêênin lôôt, om nêel vu sil pavis nambe, "Ham naham aniwêêk, yik saa-jo, om ham-ame anjêênin e." ⁵¹ * o 6:51 Mak 4:39*Tombe lakala kaanu vu sil atonde vavi tôômin om lavindis lôôt, ⁵² * o 6:52 Mak 8:17*in sil-ame kand vu be lalak va sen Yesu wiing ak balet osin niwêêk-ato danggakook ani le, lundkook ma.

Yesu wiing nilakin heey nind vasa lak vu Genesaalet

(Matai 14:34-36)

⁵³ Sil latok lala betum vaalu vu taaku Genesaalet, tombe sil talu kaanu be nando ⁵⁴ de laluu-ambe lala. Tombe hil-anju lalak Yesu ni pavis, ⁵⁵ om lala latup hôök taaku pin-ambe laaku silate hil anilakin lakaneep ak yêênin-ambe lala taaku ti ti sen lango Yesu nandôô-to. ⁵⁶ Vu taaku bop-ambe pasiv de bayêên ti ti sen laato ond sil latung hil anilakin dando talind, tombe davu

kataangg yi nambe gambe namand jak yite lolop anyendaambu mu, tombe mem hil sen lambe namand ak lolop-ato nind vasa lak pin.

Anutu-te tanasin savok himbop bôôy-ate tanasin

(Matai 15:1-9)

7 Palisai osin tanasin dangga heey vu Yelusalem lasupin lala vu Yesu, ² * o 7:2 Luk 11:38*tombe layi de yite maanggêem vaalu laya vanôôn danjeen, de me-lalipis namand e †. ³ In Palisai osin Yuda pin davu sapa himbop bôôy-ate tanasin nambe sil-ame lanja vanôôn e, lanjipis namand e mem. ⁴ * o 7:4 Mat 23:25*Tonde lana maaket-ambe lanaah balup bayêên alo ond lanjipis sil e mem lanja vanôôn. De sil oo davu sapa gambum ngeeyaata having lak va sen dalipis kap ayuuh dêëngg-ambe palêê-to.

⁵ Tombe Palisai osin tanasin dangga-so lalingin Yesu nambe, "Nambe vaati sen gate maanggêem-aso davu kalêêh himbop bôôy-ate tanasin om daya vanôôn osin namand anipaya?" ⁶ * o 7:6-7 Ais 29:13*Tombe nêel vu sil nambe, "Yesaia nêel Anutu-te vakasin lak ham tatuhin ambu-so bôôy-ato ond yoo nêel lohvu, yik kaavu neep nambe,

'Hil-anjo dako sa haalengg ak avind malis amu, de londpayo nando diin in sa. ⁷ Dalohak malis amu vu sa, tonde davu taahu hil hôök omaahonôôn oote tanasin nambe sate tanasin keen.'

⁸ Om manyinjo ham havuuh Anutu-te tanasin la, de ham oo napuvu omaahonôôn-ate tanasin tatin." ⁹ De nêel vu sil having nambe, "Hamambe ham nawiing va nivasaa-jo? Sen ham naluuh damim vu Anutu-te tanasin de mem ham oo napuvu himbop bôôy-ate tanasin tatin. ¹⁰ * o 7:10 Eks 20:12; 21:17; Diu 5:16*Keen, Mose nêel bôôy nambe, 'Onggako mom ayuuh tam jak.'

De nêel ango neep having nambe, 'Omaaho ti naanêel vakasin anipaya jak mangganaan me tangganaan, ond hil lanyis-ambe jimb.' ¹¹ Nganjo ham ond ham nanêel nambe omaaho ti naanêel vu mangganaan me tangganaan naambe bu va na in dôôvu yuuh, le ma de nêel Anutu haale lak lung la, ¹² ond ham nanêel nambe lung, omaahôô-ju me-dôôvu mangganaan ayuuh tangganaan e. ¹³ Om nambêênja ham oo kawiiy Anutu-te vakasin lak himbop-ate tanasin bôôy sen ham nanêel tave tavêê-to be natu va malis amu, de ham oo nawiing va ngeeyaata lohvu ham akam."

† Hil Palisai osin hil Yuda pin yoo davu sapa bundin bôôy-ate gambum, om me-kand navu va ningook keen e, nganjo kand navu vakasin lak hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to. Naambe hil Yuda lana mop me lana maaket-ambe namand nôôh va sen hil vaalu datung-ato, ond kand navu nambe hil vaaluu-juuto silate nipaya lakala sil. Om lanom balup bayêên atombe lanjipis sil namand vêel e mem lanja vanôôn, in kand navu nambe lanja vanôôn danjeen ond hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to silate nipaya le dukana sil alondpayo.

Va sen nawiing omaahonôôn anind paya nalak-ato

(Matai 15:10-20)

¹⁴ Yesu teey hil lala vu yesin-ambe nêêl vu sil nambe, "Ham pin gango sa lavangg-ambe ham anjak ni vanuh. ¹⁵ * o 7:15 Sin 10:14-15*Vanôôn sen lukala omaahonôôn alopayo ond me-lukalaah nambe biing-ambe Anutu ji omaahonôôn naambe nipaya le, malis. Nganjo va sen naale hôök omaahonôôn alopayo be nalaam-ato ond mem nawiing-ambe Anutu nayi omaahonôôn nambe nipaya. ¹⁶ [Omaaho ti nambe nanye neep ond gangoyin.]"

¹⁷ Yesu havuuh sil la de lukala bayêên alo, le mem yite maanggêêm-aso lalingin vakasin pakwesin-anju danggakook vu yi, ¹⁸ tombe nêêl vu sil nambe, "De ham-anjo, ham-ame alak ni having e? Mak ham doosin vanôôn sen nalukala omaahonôôn alopayô-to ond me-le biingambe Anutu ji omaahonôôn naambe nipaya lak e, ¹⁹ in vanôôn-ame nalukala lopayo keen e, nalukala ahe mu be hato nalukala sov." Nêêl taato nambêênju in nambe vanôôn vaha vaha pin nivasa vu yiyi. ²⁰ Nganjo nêêl nambe, "Va sen naale hôök hil alondpayo be nalaam-ato ond mem nawiing-ambe Anutu nayi omaahonôôn nambe nipaya. ²¹ * o 7:21-22 Gal 5:19-21*In va sen vu omaahonôôn alondpayo be nalaam-ato, ond kand navu va nipaya, be dawiing danjeen vu vahaavu, dahôôndak va, dayiis omaahonôôn dayimb, ²² dawiing baayamb, dawiing mend nôn, dawiing va nipaya vaha vaha, davu tatuhin omaahonôôn, dawiing va nindanjeen lôôt, ahend anipaya vu omaaho ango, danêêl vakasin anipaya lak omaahonôôn, dako sil ak, osin dawiing va danje-danjeen. ²³ Va nipaya pin nambêênja naale hôök omaahonôôn alondpayo be nalaam langaah, ond mem nawiing-ambe Anutu nayi omaahonôôn nambe nipaya."

Vêêh Pinisia ti wii-having Yesu

(Matai 15:21-28)

²⁴ Yesu vu manyinju be la taaku sen bayêên Taia yuuh Saidon neep-ato, tombe huli-la nando hôök bayêên ti be wiingin nambe mando kaatokin de hil-ame lanjak ni le. ²⁵ Le ma de vêêh ti hangoyin nambe nando, tombe la vu pavis. ²⁶ Vêêh-anju yi Glik ti, tangganaan hako neep Pinisia vu Silia-te taaku, ond mamu nipaya ti hôôvu vêêh-anju nowaavêêh, om la hato pataav baambu neep voon hôök Yesu vaha be kataangg nambe gatiy mamu na in nowaavêêh. ²⁷ Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Yaambu vanôôn vu unoopasiv-ambe lanja vêêl e, de me-lohvu nambe omaaho ti gako unoopasiv-ate vanôôn-ambe gaate na vu voov e †." ²⁸ Tombe nêêl laah vu nambe, "Êê-e, Omaaho Bop, manyinja ganêêl keen, lemu voov sen daale hôök pêêt ahendanggaa-to ond daya unoopasiv-ate vanôôn paapu." ²⁹ Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Ganêêl nambêênju

† Hil Yuda lanêêl hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to nambe sil lalohvu voov, om Yesu nêêl vakasin pakwesin lak unoopasiv osin voov-anju, ond unoopasiv lohvu hil Yuda, de voov lohvu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to le.

om lung, de ganaah in mamu nipaya hato la in no-maavêêh." ³⁰ Om laah valup baan e yi nambe mamu nipaya hato la de unaavepasiv neep nivasa lak pêêt.

Yesu wiing omaaho ti nanye katôônd osin ka ngangolangin nivasa lak

³¹ * o 7:31 Mat 15:29-31*Yesu vu Taia be la valup Saidon, de la be tok la Dekapolis, tonde monala be tok laah betum Galili. ³² * o 7:32 Mak 5:23; Luk 4:40; 13:13*Tonde sim lako omaaho ti nanye katôônd osin ka ngangolangin la vu Yesu be sil kataangg yi nambe gambe nama jak. ³³ * o 7:33 Mak 8:33*Hil ngeeyaata dando om Yesu hako be yuuh lala lundoos, le mem lop nama kapis lukala omaahô-ju nanye vuun vaalu vaalu, tonde wiing avi luk ak nama kapis-ambe hatung lakando omaahô-ju dalaan, ³⁴ * o 7:34 Mak 6:41; Jon 11:41*tonde me lak baandoni be sawaah sêên, tombe nêêl vu nambe, "Epata," dangga nambe "Nanyem naatok." ³⁵ Om nanye tok-ande dalaan ahelavis ak-ambe vakaas nivasa. ³⁶ * o 7:36 Mak 1:43-45*Tombe Yesu vu kôôvu sil lôôt nambe me-daanêêl vaa-ju langaah vu omaaho ti le, le ma de sil lanêêl langaah lôôt vu omaahonôôn pin. ³⁷ * o 7:37 Ais 35:5*Tombe lavindis lôôt-ambe lanêêl nambe, "Wiing va pin nivasa lôôt. Wiing-ambe hil nanyend katôônd dangoyin taaku de kamaso dakaas."

Yesu vaat omaahonôôn ngeeyaata lohvu 4 taosen

(Matai 15:32-39)

8 Hil ngeeyaata lasupin yesin laah atombe vanôôn ma, om Yesu teey yite maanggêêm-aso lalaam vu be nêêl vu sil nambe, ² * o 8:2 Mak 6:34-44*"Sa kangg pasiv in hil ngeeyaataa-jo, in dando having sa lohvu busin yaal de silanêênd vanôôn sen lanjaa-to ma. ³ Naambe saambiing sil lana meep-ambe lanaah baand, ond le sakend nama jak vu mop lavuun, in sil vaalu lalaam vu taaku diin." ⁴ Tombe yite maanggêêm-aso lanêêl laah vu yi nambe, "Yale gako vanôôn vu tana be yambaat hil-anjo? Manyinjo taaku lumbal-aamb-anjo." ⁵ Tombe lingin sil nambe, "Hamate vanôôn nôn vaaheey naahen nando?" Le lanêêl nambe, "Balet namaavaalu be vindak yuuh nando." ⁶ Om nêêl vu hil pin nambe sil gato mando voon, tonde mem hako balet namaavaalu be vindak yuuh-anjuuto be lohak osin pêêlis la vu Anutu, le mem hapok-ambe vu vu yite maanggêêm-aso in nambe sil gatiy, tombe latiy lohvu hil pin. ⁷ Tonde yite maanggêêm-aso lako paahuung anipasiv heey, tombe yik lohak-ande nêêl-ambe sil latiy lohvu hil pin having. ⁸ Tombe yik laya be lohvu sil. Laya lung atonde lasupin nyengale hôök jaambang namaavaalu be vindak yuuh-ambe pup. ⁹ Omaahonôôn-anju ngeeyaata lôôt lohvu 4 taosen. Yesu wiing hil lala, ¹⁰ de pavis atomb having yite maanggêêm-aso be sil lalakala kaanu ti be lala taaku Dalmanuta.

Palisai tambe Yesu in nambe biing taahu taahu osin ni-wêêk

(Matai 16:1-4; Luk 12:54-56)

¹¹ * o 8:11 Mat 12:38*Palisai lala vu Yesu be lakaas atombe sil davu mahôôh yi, tonde lawiingin nambe sahi Yesu om sil tambe nambe biing taahu taahu jak va niwêêk baandoni ti. ¹² * o 8:12 Luk 11:29*Le Yesu sawaah sêên osin lopayo nimeen-ande nêêl nambe, "Hil pin sen dando gêên-anjo lawiingin nambe lanji taahu taahu in vaati? Sa naanêêl vu ham keenaanôôn naambe same le aambiing taahu taahu be sil lanji le, malis." ¹³ Tonde havuuh sil-ande lak kaanu yesin-ambe la betum vaalu.

Yesu vu kôôvu yite maanggêêm-aso in Palisai osin Helot-ate va nipaya

(Matai 16:5-12)

¹⁴ Yesu-te maanggêêm-aso kand lingin-ande me-lako vanôôn e, yik balet nôôn timu nando hôôk kaanu lo-payo. ¹⁵ * o 8:15 Luk 12:1*Tombe Yesu vu kôôvu sil in nambe Palisai osin Helot-ate va nipaya me-na gangg-wang sil alondpayo le. Nêêl nambe, "Ond ham gango, ham ganggin ham nivasa in Palisai osin Helot-ate yis balet-ate." ¹⁶ Tombe sil oo mondanêêl vu sil nambe, "Ke, yame hako balet e, ondeey nêêl nambêênju." ¹⁷ * o 8:17 Mak 6:52*Le Yesu lak ni om nêêl vu sil nambe, "Nambe vaati sen ham vakaas danjeen nambe 'Yame hako balet e?' Ham-ame alak ni le? Mak ham naahen doosin a? Mak ham alompayo niwêêk ak a? ¹⁸ * o 8:18 Jer 5:21; Esi 12:2; Mak 4:12; Sin 28:26*Ham amem neep, le ma de ham-ame ahe le, de ham nanyem neep, le ma de ham-ame hangoyin e. Mak ham akam-ame navu le? ¹⁹ * o 8:19 Mak 6:41-44*Sa hapok balet namaavaalu be saavu lohvu moow 5 taosen-ato, ond ham asupin nyengale hôôk jaambang vilis-ambe pup?" Le lanêêl vu nambe, "Hey aasupin hôôk nomaayuuhambe laam yuuh." ²⁰ * o 8:20 Mak 8:6-9*Tonde yik lingin nambe, "De sa hapok balet namaavaalu be vindak yuuh-ambe saavu lohvu hil

4 taosen-ato ond ham asupin nyengale hôôk jaambang vilis-ambe pup?" Le lanêêl vu nambe, "Hey aasupin hôôk namaavaalu be vindak yuuh." ²¹ Tonde nêêl vu sil nambe, "Le sim ham naahen doosin a?"

Yesu wiing omaaho mekanu ti nivasa lak vu Betsaida

²² Sil lala taaku Betsaida tombe vaheey lako omaaho mekanu ti be lala vu Yesu, be sil kataangg nambe gambe nama jak omaahôô-ju. ²³ * o 8:23 Jon 9:6*Tombe Yesu laandiy hôôk omaaho mekanu-to nama be yuuh lala taaku nanyendangga, le mem kasuv lukala mekaalus-ande hambe nama lak, tonde lingin nambe, "Gahe

vaheey a?" ²⁴ Tombe vêêl mekaalus lak-ambe nêêl nambe, "Sa naahe omaahonôôn nambe haah, lemu daale dala." ²⁵ Tombe Yesu hambe nama lak mekaalus yesin tonde mem yi taaku lôôt, de me tum-ambe yi va

pin neep langaah. ²⁶ * o 8:26 Mak 7:36*Tombe Yesu nambe, "Ganaah gambaam de game gandukanaah taaku Betsidaa-ju le."

Pita nêêl Yesu langaah nambe yi Kalisi

(Matai 16:13-20; Luk 9:18-21)

²⁷ Yesu having yite maanggêêm-aso be lala in lana taaku Sisalia Pilipai. Daahen dala tonde Yesu lingin yite maanggêêm-aso nambe, "Hil danêêl nambe sa lati?" ²⁸ * o 8:28 Mak 6:15*Tombe sil lanêêl vu nambe, "Hil vaalu danêêl hong nambe Jon sen nalipis hil-ato, de vaalu danêêl

hong nambe Eliya, de vaalu danêêl lhong nambe Anutu-te hil sen danêêl yite vakasin langaah-ato ti." ²⁹ * o 8:29 Jon 6:68-69*Tombe lingin sil nambe, "De ham-ok? Ham nanêêl sa nambe lati?" Le Pita nêêl vu nambe, "Hong omaaho sen Anutu yoo holin hong vulôôt in nambe gandôôvu hey-ato." ³⁰ * o 8:30 Mak 9:9*Tombe Yesu vu kôôvu sil nambe me-daanêêl yi langaah vu omaaho ti le.

Yesu nêêl langaah nambe le gako nivaane be jimb

(Matai 16:21-28; Luk 9:22-27)

³¹ Yesu nêêl taato vu sil nambe, "Omaahonôôn Noow e gako nivaane ngeeyaata. Himbop-aso osin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso de tanasin dangga-so, ond sil e nind baya in-ande lanyis-ambe jimb, tonde busin yaal jung na le mem le kandi jak jesin naah." ³² Nêêl langaah nambêênjo om Pita hako yi be yuuh lala daale lundoos, le mem nêêl Yesu. ³³ Le Yesu hilin-ambe yi yite maanggêêm-aso de nêêl Pita nambe, "Saalang, gana vêêl in sa, in gakam-ame navu va lohvu Anutu ka le, nganjo gakam oo navu va lohvu omaahonôôn akand amu."

³⁴ * o 8:34 Mat 10:38-39*Yesu teey hil pin-anju osin yite maanggêêm-aso lalaam vu be nêêl vu sil nambe, "Omaaho ti wiingin nambe sapa sa, ond yoo daanggôôl yi le mem kava yite haah pako † be sapa sa. ³⁵ * o 8:35 Luk 17:33; Jon 12:25*De omaaho ti yoo wiingin nambe ganggin ninaavi nivasa in mando metumin, ond le jimb-ambe na menama osin nôôn metumin-ate. Le naambe omaaho ti baaku nimeen ak sa haalengg osin Anutu-te banye nivasa be jimb, ond mem le mando metumin danggata. ³⁶ Le omaaho ti gôôlis va voon-ate pin, de jimb-ambe na menama osin nôôn metumin-ate, ond va voon-ate me-le dôôvu yi le, le nama. ³⁷ De va voon-ate ti me-neep in nambe omaaho ti mebaanggo kanu jak-ambe mando metumin danggata le, malis. ³⁸ * o 8:38 Mat 10:33*Hil sen dawiiing va nipaya be dando gêên-anjo, ond ti jêênin omaahonôôn-ande nimbaya in sa osin sate vakasin, de me-naanêêl sa haalengg langaah vu hil e, ond busin sen Omaah-

† Yêêv Lom-aso danêêl nambe omaaho ti wiing va nipaya om lanyis dukanaah nyevahaan-ambe jimb, ond layiis lakala haah pako in nambe bu nimumin vu yi osin yite hil. Tonde Yesu nêêl nambe omaaho ti wiingin nambe sapa yi ond yoo baaku yite haah pako be sapa yi, ond dangga nambe yame aanjêênin nimeen osin nimumin sen hil lambu vu yiy jak Yesu haalêê-to le, yiy baaku be yiy oo sapa Yesu.

honôôn Noow nom osin Mangganaan-ate nikaapulig gaving angela vaambuung-asôoto, ond le nimbaya in omaahô-ju dukanaah."

9 * o 9:1 Mak 13:30*Yesu nêel vu sil nambe, "Sa naanêel keen vu ham naambe ham sen ham naalêê-jo, ond vaalu me-le lanjimb e, de lanjji busin sen Anutu ganggin yite hil-ato naatok naam osin niwêêk e mem."

Yesu ninaavi ango yoow ak

(Matai 17:1-13; Luk 9:28-36)

² Busin namaavaalu be vindak ti la vêel e mem Yesu hako Pita yuuh Jems-ande Jon-ambe sil oo lalak kandu bopaata ti be lala, tombe sil pin-ambe daale, tonde sim Yesu ninaavi ango yoow ak hôok yaal amend, ³ tombe yite lolop têêlang nivalôôy lôôt. Omaaho ti me-lohvu nambe jipis lolop-ambe nivalôôy jak naam-bêênju le. ⁴ Tombe sim yaal layi de Eliya yuuh Mose daale having Yesu be yaal dakaas. ⁵ Tombe Pita nêel vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, yiy nandô-jo nivasa lôôt, om waay andaav numang daka yaal, gate ti, Mose-te ti, de Eliya-te ti." ⁶ Yaal layêênin lôôt om Pita doosin va sen naanêel-ato ondeey nêel vakasin-anju. ⁷ * o 9:7 Mat 3:17; 2Pi 1:17-18; Diu 18:15; Sin 3:22*Tombe sim bayiimb ti vayum sil, tonde lava ti laam hôok bayiimb-anju lopayo nambe, "Sa noongg-anja. Sahengg having yi lôôt om ham gango lava." ⁸ Tonde yaal amend hako hôok taaku pavis, le me-layi omaaho ti le, malis, yik Yesu yoo timu naale.

⁹ * o 9:9 Mat 12:16; Mak 8:30*Sil vu kanduu-ju be daahen mondaluus atonde Yesu vu kôôvu yaal nambe me-daanêel va sen layii-to vu omaaho ti le, de Omaahonôôn Noow kandi jak naah vu hil yimbin-ate vêel e mem daanêel. ¹⁰ Tombe yaal lawii-having lava, lemu yaal lalingin vu yaal nambe, "Peey e vakasin-anjo danggakook nambe vaati sen nambe kandi jak naah vu hil yimbin-ate?" ¹¹ Om yaal lalingin yi nambe, "Nambe vaati sen tanasin dangga-so danêel nambe Eliya le naamunggin e mem Omaaho Bop naam?" ¹² * o 9:12 Mal 4:5; Saam 22:1-18; Ais 53:3*Tombe nêel vu yaal nambe, "De. Eliya le naamunggin in samu va pin dukanaah, lemu nambe vaati sen vakasin neep hôok kaapiya nambe Omaahonôôn Noow e gako nivaane bopaata osin hil daanêel yi pale? ¹³ * o 9:13 Mat 11:14*Le sa naanêel vu ham naambe Eliya laam lung la, le hil vaalu lawiing va nindanjeen vu yi lohvu sil oo kand, nambe sen neep hôok Anutu-te kaapiya-to."

Yesu wiing unoopasiv ti nivasa lak

(Matai 17:14-21; Luk 9:37-43)

¹⁴ Latok lalaah vu maanggêem-aso vaalu tombe layi hil ngeeyaata lambuuh sil tatup, de hil tanasin dangga-so dakaas-ambe dayêês sil lôôt. ¹⁵ Le sim hil pin layi de Yesu hatu, tombe lavindis lôôt-ambe laakôôhin-ande latup-ambe lala vu yi pavis. ¹⁶ Tombe lingin sil nambe, "Ham nakaas in vakasin vaati?" ¹⁷ Tombe sim omaaho ti nêel vu nambe, "Kaputung, saanggiy sa noongg laam vu hong in mamu ti wiing-ambe ka ma,

¹⁸ de naambe busin sen mamu dôôvu-to ond nôôh-ambe gaate na nanjip voon-ande nyekaakôôs naam, de navu naangitak osin ninaavi ahevaha jak. Tombe sa kataangg gate maanggêem-aso nambe sil gatiiy mamu na, le me-lalohvu le." ¹⁹ Le Yesu nêel vu sil nambe, "Ham pin-ame awii-having e. Sa mando gaving ham-ambe naangelis e mem ham anjak sate kul ani? De sa gako nimeen in ham na nohvu busin vilis e? Ham gako unoopasiv naam vu sa." ²⁰ Om lako laam vu yi. Mamu yi Yesu tombe handu unoopasiv pavis-ambe lupake be la neep nahaahin neep voon-ambe nyekaakôôs laam. ²¹ Tonde Yesu lingin unoopasiv mangganaan nambe, "Nando nambêênjo lohvu ta vilis?" Le nêel nambe, "Naahen nipasiv-ato de vaa-jo wiing. ²² Balon ngeeyaa-ta mamu nahôôvu tombe naate nayêê-nala kin osin nalupake lukala bel in nambe nyiis-ambe jimb, om galohvu nambe gambiing ond gakam pasiv in haay-ambe gandôôvu haay." ²³ * o 9:23 Mat 21:21; Mak 11:23*Tombe Yesu nêel laah vu nambe, "Êê-e, naambe galohvu ond mem, in omaaho ti sen wii-having Anutu-to, ond lohvu nambe biing va pin nohvu." ²⁴ * o 9:24 Luk 17:5*Le unoopasiv mangganaan nêel niwêêk pavis nambe, "Saawii-having, lemu gandôôvu sa in saambiing gaving niwêêk lôôt."

²⁵ Yesu yi nambe hil ngeeyaata lasupin lalaam lôôt, tombe nêel mamu nipaya nambe, "Mamu-e, gawiing-ambe unoopasiv-anjo nanye katôônd osin ka maa-to, om sa naanêel vu hong naambe ongavuuh yi de gana, de game gandukanaah jesin naah e." ²⁶ * o 9:26 Mak 1:26*Tonde mamu hangeeyak-ande handu unoopasiv lôôt, tonde hatu be la, de unoopasiv neep nambe sen omaahonôôn yimbin-ato, om hil vaalu lanêel nambe, "Yimb la." ²⁷ Le Yesu laandiy hôok nama be kandi naale. ²⁸ Tonde Yesu having yite maanggêem-aso be lalukala bayêên alo, tombe sil lalingin nambe, "Nambe vaati sen hey-ame aalohvu nambe gatiiy mamu na le?" ²⁹ Le Yesu nêel vu sil nambe, "Lohakin timu ond mem lohvu nambe gatiiy mamu nambêênju na, de vaheey ond me-lohvu le."

Yesu nêel balon ango having nambe le jimb-ande kandi jak

(Matai 17:22-23; Luk 9:43-45)

³⁰ * o 9:30 Jon 7:1*Sil vu manyinju be lala osin Galili be lala, tombe Yesu nimbaya nambe hil-ame lanjak ni le, ³¹ * o 9:31 Mak 8:31; 10:32-34*in nanêel taato vu yite maanggêem-aso nambe omaaho ti navu bu Omaahonôôn Noow dukana hil namand in lanyiis-ambe jimb. Lanyiis-ambe jimb jung na, tonde busin yaal e mem kandi jak jesin naah. ³² * o 9:32 Luk 18:34*Le maanggêem-aso doosin vakasin dangga om layêênin nambe me-lanjingin yi le.

Omaaho lati bop?

(Matai 18:1-5; Luk 9:46-48)

³³ Sil latok lala taaku Kapenaum tombe lalukala bayêên alo le mem Yesu lingin maanggêem-aso nambe, "Ham nanêel vaati lôôt vu mopaatôôv lavuun-

ambe ham nalaam?" ³⁴ * o 9:34 Luk 22:24*Le sil lavand ma, in daahen davu tatuuvu mopaatôv-ato ond sil dayêês sil nambe sil ti tana tu lukook bop vu ango-so. ³⁵ * o 9:35 Mat 20:25-27; Mak 10:43-44*Tombe hato nando le mem supin sil nomaayuuu-hambe laam yuuh-ato be nêel vu sil nambe, "Omaaho ti wiingin nambe naatu bop naamunggin ango-so, ond yoo naah taamu be biing va naambe sen yi omaaho malis ti in dôôvu sil pin." ³⁶ Tombe laandiiy unoopasiv ti laam naale hôök sil lavuun, be lôôh ak-ambe kava, le mem nêel vu sil nambe, ³⁷ * o 9:37 Mat 10:40**Omaaho ti ka bu sa haalengg-ambe gako unoopasiv naambêênjo ti jak ond lohvu hako sa lak. Tombe omaaho ti sen hako sa lak-ato ond me-hako sa lak e, nganjo hako omaaho sen wiing sa laam-ato lak."

Hil sen me-dayi yiy payaa-to ond manyinjo yate hil
(Luk 9:49-50)

³⁸ * o 9:38 Nam 11:27-29*Tonde Jon nêel vu nambe, "Kaputung-e, hey aahe omaaho ti natiy mamu lak ohaalem, le ma de hey aanêêlin yi in nambe yame yate hil ti le." ³⁹ * o 9:39 1Ko 12:3*Le Yesu nêel nambe, "Ham-ame naanêêlin yi le, in nambe omaaho ti nawiing taahu taahu osin niwêêk jak sa haalengg, ond melohvu nambe naanêêl vakasin anipaya jak sa pavis e, malis. ⁴⁰ * o 9:40 Mat 12:30; Luk 11:23*In hil sen me-dayi yiy payaa-to ond manyinjo yate hil. ⁴¹ * o 9:41 Mat 10:42*Naambe omaaho ti bu bel kuuh vu ham in ham naanum in dangga nambe Kalisi-te hil ham, ond sa naanêel keenaanôn vu ham naambe omaahôô-ju le gako yite samu samu nivasa nyevahaan dukanaah."

Va nipaya nawiing nipaya vu hil
(Matai 18:6-9; Luk 17:1-2)

⁴² "Naambe omaaho ti taahu va nipaya vu sate unoopasiv-aso sen londpayo nalaam timu vu saa-to ti be biing va nipaya, ond le naatokak nyevahaan bopaata vu taamusin, ond hil talu tatuuh bopaata dôök omaahôô-ja ka naamunggin-ambe gaate dukana lôôy-ambe davin na, ond mem nivasa in me-taahu omaahonôn dôök va nipaya le. ⁴³ * o 9:43 Mat 5:30*De naambe onamam vaalu biing-ambe va nipaya kape hong, ond okatôv na de onamam vaalu bati mu, ond mem nivasa in gale gana mando metumin danggata. Le naambe omando osin onamam yuuh ahondoos, ond gale gana taaku nipaya sen kin neep natum danggataa-to. ⁴⁴ [Taaku nipaya sen-anju ond male monaya sil lohvu busin pin-ande me-le jimb e, de kin ond vaheey-ame le daapuv jimb e, yoo le nanjip naatum danggata.] ⁴⁵ De naambe ovaham gako hong-ambe gandukana va nipaya, ond okatôv na de ovaham vaalu bati mu, ond mem nivasa in gale gana mando metumin danggata. Le naambe omando osin ovaham yuuh ahondoos, ond le gaate hong dukana taaku nipaya. ⁴⁶ [Taaku nipaya sen-anju ond male monaya sil lohvu busin pin-ande me-le jimb e, de kin ond vaheey-ame le daapuv jimb e, yoo le nanjip naatum danggata.] ⁴⁷ * o 9:47 Mat 5:29*De naambe gamem

kaalus vaalu taato va nipaya vu hong-ambe gandupake hôök va nipaya, ond okayovakin-ambe onngaate na de gamem vaalu bati mu, ond mem nivasa in gale gandukana gaving Anutu-te hil. Le naambe gamem kaalus yuuh ahondoos nanjip, ond le gaate hong dukana taaku nipaya. ⁴⁸ * o 9:48 Ais 66:24*Taaku nipaya sen-anju ond male monaya sil lohvu busin pin-ande me-le jimb e, de kin ond vaheey-ame le daapuv jimb e, yoo le nanjip naatum danggata. ⁴⁹ Kin e na jaliv hil pin naambe sen gaas naliv vanôn-ato. ⁵⁰ * o 9:50 Mat 5:13; Luk 14:34; Kol 4:6; Lom 12:18; 1Tes 5:13*Gaas ond va nivasa, lemu naambe gaas anikuuh ak ond yale aambiing vaati vu be naatu nanyêên jesin naah? Gaas jaliv ham ond mem ham mando javuh ti nivasa."

Yesu nêel tanasin lak hil dako vêêh-ambe dapuuu-ato
(Matai 19:1-12; Luk 16:18)

10 Yesu havuuh taakuu-ju de la taaku Yudia be la bel Yoladan vaalu, tombe hil ngeeyaata lasupin lala vu yi yesin, be nawiing tanasin vu sil nambe sen yoo nawiing-ato. ² Tombe sim hil Palisai heey lala vu yi in nambe sahi lopayo, om lalingin nambe, "Naambe omaaho ti bapuuu vane na, ond lohvu tanasin me ma?" ³ Le lingin laah vu sil nambe, "Om Mose vu tanasin nambe vaati vu ham?" ⁴ * o 10:4 Diu 24:1-4; Mat 5:31*Tombe lanêêl nambe, "Mose liinggis nambe omaaho ti kaavu kaapiya ti naambe bapuuu vane na, ond bapuuu." ⁵ * o 10:5 Jen 1:27; 5:2*Le Yesu nêel vu sil nambe, "Mose lak ni nambe ham alompayo niwêêk ak ondeey kaavu vakasin-anju lohvu ham oo kam, ⁶ lemu vu munggin sen Anutu hatung va pin nyendoos-ato, ond hatung omaahonôn, samu moow ayuuh vêêh. ⁷ * o 10:7 Jen 2:24; Ep 5:31*Om moow gavuuu mangganaan ayuuh tangganaan de gako vêêh-ambe yuuh mando javuh ti, ⁸ be mem yuuh daatu nôn timu, de yuuh-ame yuuh e, nganjo yuuh latu nôn timu. ⁹ Om va sen Anutu wiing-ambe tu nôn timuu-to, ond omaahonôn-ame kahe le." ¹⁰ Lung laa tonde sil lalaah bayêên alo, le mem Yesu-te maanggêem-aso lalingin yi in vakasin-anjo, ¹¹ * o 10:11 Mat 5:32; 1Ko 7:10-11*le nêel vu sil nambe, "Naambe moow ti gavuuu vane na de gako vêêh ango, ond wiing baayamb. ¹² De naambe vêêh ti gavuuu laya na de jak vu moow ango, ond yik wiing baayamb."

Yesu lohak unoopasiv
(Matai 19:13-15; Luk 18:15-17)

¹³ Hil lako unoopasiv laam vu Yesu in nambe gambe nama jak sil, le yite maanggêem-aso lanêêl sil. ¹⁴ Le Yesu yi tombe ahekalin vu yite maanggêem-aso be nêel vu sil nambe, "Ham baale de unoopasiv-anju lanaam vu sa le. Ham-ame anggilin sil e, in Anutu nanggin hil nambêênja having. ¹⁵ * o 10:15 Mat 18:3*Sa naanêêl keen vu ham naambe omaaho ti me-gulis Anutu baambu naambe unoopasiv-anju le, ond me-le dukana gaving Anutu-te hil e." ¹⁶ Tonde kava un-

oopasiv ti ti lak-ambe hambe nama lak sil de lohak ak sil.

Omaaho sen yite va ngeeyaata

(Matai 19:16-30; Luk 18:18-30)

¹⁷ Yesu la in nambe na taaku ti, tonde omaaho ti hat-up-ambe la hatung kaatu vu de lingin nambe, "Kaputung anivasa, saambiing vaati le mem sa mando metumin danggata?" ¹⁸ Tombe Yesu nêel vu nambe, "Ganêel sa nambe nivasa in? Omaaho ti me-nivasa le, Anutu timu nivasa. ¹⁹ * o 10:19 Eks 20:12-17; Diu 5:16-20; 24:14; Jem 5:4*Galak tanasin ani nambe, 'Game ganyiis omaahonôn jimb e, game gambiing baayamb e, game gambiing hôndak e, game tatuhin vakasin jak omaaho ango le, game tatuhin omaaho ango de onggako yite va le, onggako mom ayuuh tam jak." ²⁰ Le nêel vu Yesu nambe, "Kaputung, sa naahen unoopasiv-ande sa samu va pin-anja lôôt-ambe gêên-anjo." ²¹ * o 10:21 Mat 10:38; 6:20; Mak 8:34*Tombe Yesu yi be ahe having, de nêel vu nambe, "Le va timu naahen, ganaah-ambe gambu gate va pin na be hil baanggo, de gambu mone na vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to in mem gale gako nôôn nivasa vu baandoni, tonde ganaam taamuyin sa." ²² Hango vakasin-anju tombe me luus voon de laah osin lopayo nimeen, in yite kupak ngeeyaata nando. ²³ * o 10:23 Mak 4:19; 1Ti 6:17*Tombe Yesu me hako hôök yite maanggêem-aso, le mem nêel vu sil nambe, "Hil sen silate va ngeeyaataa-to ond le lanôhin in nambe landukana gaving Anutu-te hil." ²⁴ Tombe yite maanggêem-aso lavindis in vakasin-anju, le Yesu nêel vu sil yesin laah nambe, "Noongg-aso-e, omaahonôn le lanôhin in landukana gaving Anutu-te hil.

²⁵ "Bik kamel ti me-lohvu nambe dukana lulak vuun e, le nôhin, de hil sen silate va ngeeyaataa-to, ond yik me-lalohvu nambe landukana gaving Anutu-te hil e, le lanôhin lôôt." ²⁶ Tombe lavindis bopaata lôôt-ande lanêel nambe, "Om omaaho lati lohvu nambe mando metumin danggata?" ²⁷ * o 10:27 Iyop 42:2; Mak 14:36*Tombe Yesu me la vu sil-ande nêel nambe, "Omaahonôn-ame lalohvu va nambêênjo le, lemu Anutu lohvu. Anutu timu yoo lohvu biing va pin." ²⁸ Tombe Pita nêel vu nambe, "Gangge, hey-anjo ond hey havuuh heyate va pin la de hey navu taamuyin hong." ²⁹ Tombe Yesu nêel nambe, "Sa naanêel keen vu ham nambe omaaho ti sen havuuh yite bayêên, me halindin, me vangaandin, me tangganaan ayuuh mangganaan, me noondin, me ngaanggis in sa haalengg osin sa banyengg anivasaa-to, ³⁰ ond le gako bayêên-ambe halindin osin vangaandin, de taandin-ambe noondin osin ngaanggis ngeeyaata dukanaah vu voon-anjo, lemu hil e lambiing nindanjeen vu yi gaving, tonde vu busin taamusin ond le mando metumin danggata osin danggata. ³¹ * o 10:31 Mat 20:16; Luk 13:30*De hil sen lamunggin-ato ond ngeeyaata le lanaah taamu, de hil sen davu taamu-to ond ngeeyaata le lana daamunggin."

Yesu nêel tu balon yaal nambe le jimb

(Matai 20:17-19; Luk 18:31-34)

³² Yesu having yite maanggêem-aso be lalu-lala in lana Yelusalem. Yesu munggin nalu tombe maanggêem-aso davu taamuyin yi osin nahand nalak, de hil sen davu taamuyin sil-ato layêênin. Tonde Yesu supin maanggêem nomaayuuh-ambe laam yuuh-ato yesin, be nêel va sen navu naatovu yii-to vu sil nambe, ³³ * o 10:33-34 Mak 8:31; 9:31*"Ham gango le, yiyi navu ana balup Yelusalem atombe hil davu lambu Omaahonôn Noow dukana kul vaha sen datang salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-sa namand, be daanêel naambe lanyis-ambe jimb, de lambu yi dukana hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to namand ³⁴ be sil pale yi de kasuv jak, de gaveek yi, de lanyis-ambe jimb, tonde busin naatu yaal e mem kandi jak jesin naah."

Jems ayuuh Jon lawiingin nambe daatu bop

(Matai 20:20-28)

³⁵ Sebedi noow Jems ayuuh Jon lala vu Yesu be yuuh lanêel vu nambe, "Kaputung-e, haay aawiingin nambe kataangg hong in vakasin ti." ³⁶ Tombe lingin yuuh nambe, "Mawiingin nambe kataangg sa in vakasin vaati?" ³⁷ Tombe yuuh lanêel vu nambe, "Ond haay kataangg hong in taamusin omando nivasa osin ohaalem bopaataa-to, ond lohvu nambe gambiing-ambe haay naatu gate yêêv bop yuuh in haay ango mando onamam vasa, de ango mando onamam kêênj gaving hong a?" ³⁸ * o 10:38 Mak 14:36; Luk 12:50*Le Yesu nêel vu yuuh nambe, "Va sen muuh navu kataangg-anja ond muuh doosin dangga. Kap nimeen-ate sen sa navu naanum hôök-anjo, ond malohvu nambe naanum hôök a? Me malohvu manjipis bel naambe sen sa navu aanjipis a?" ³⁹ * o 10:39 Sin 12:2; Taato 1:9*Le yuuh lanêel vu nambe, "De. Haay aalohvu." Tombe Yesu nêel vu yuuh nambe, "Nimeen sen sa navu baakuu-to ond male baaku, de nivaane sen sa navu gakô-to ond male gako, ⁴⁰ lemu vakasin sen manêel nambe muuh naatu yêêv-ambe muuh mando sa namangg vasa osin sa namangg kêênj gaving saato, ond same sate va in nambe sa naanêel e, nganjo hil sen Anutu samu taaku vu sil-ato, ond sil e mando jak."

⁴¹ Maanggêem nomaayuuh-ato langoyin vakasin-anju tombe sil alondpayo nipaya vu Jems ayuuh Jon, ⁴² * o 10:42 Luk 22:25-26*tombe Yesu teey sil lala vu yi be nêel vu sil nambe, "Ham alak ni nambe hil vaalu-te yêêv sen danggin sil-ato, ond danêel vakasin osin niwêêk-ambe daanggôl silate hil, de silate himbop oo danggin sil niwêêk lôôt, ⁴³ * o 10:43 Mat 23:11; Mak 9:35*lemu ham ond ham-ame ambiing naambêênju le. Nganjo ham ti wiingin nambe naatu bop, ond yoo biing va naambe sen yi omaaho malis ti in dôovu ham pin. ⁴⁴ De omaaho ti wiingin nambe naatu hamate lukook-ambe naamunggin, ond yoo naatu ham pin-ate hil kul malis amu. ⁴⁵ * o 10:45 1Ti 2:5-6*In Oma-

honôôn Noow-ame laam in nambe omaahonôôn lambiing kul vu yi le, nganjo laam in nambe biing kul vu omaahonôôn osin jimb in baanggo omaahonôôn ngeeyaata naah."

Yesu wiing-ambe Batimai me nivasa lak

(Matai 20:29-34; Luk 18:35-43)

⁴⁶ Lung atonde Yesu having yite maanggêem-aso be lala lato bayêen Yeliko be lala, tombe hil ngeeyaata lala taamuyin sil. Tombe Timai noow Batimai mekanu be nando hôök mop nanyendangga in mokataangg hil in va. ⁴⁷ * o 10:47 Mat 9:27; 15:22*Le sim hango banye nambe Yesu Nasalet hatu, tombe teey la vu nambe, "Yesu, hong sen gate danggakook neep vu Devit-ato, gakam pasiv in sa." ⁴⁸ Tombe hil ngeeyaata lanêel yi nambe, "Olavam nama." Le ma de teey bopaata lôôt nambe, "Hong sen gate danggakook neep vu Devit-ato, gakam pasiv in sa." ⁴⁹ Tombe Yesu naale be nêel vu sil nambe, "Ham naateey naam." Om lateey la vu omaaho mekanuu-to be lanêel vu nambe, "Galompayo niwêek jak, okandi in Yesu teey hong." ⁵⁰ Tombe omaahô-to haate yite tôomb la de kandi pavis-ambe la vu Yesu, ⁵¹ tombe Yesu lingin yi nambe, "De gawiinggin nambe saambiing vaati vu hong?" Le mekanu nêel vu nambe, "Omaaho Bop, gambiing-ambe sa mengg naatum." ⁵² * o 10:52 Mak 5:34*Tombe Yesu nêel vu yi nambe, "Ganaah, in gawii-having keen om gamem anivasa lak." Tombe yik me tum pavis-ambe mosapa Yesu loh mopaatôv.

Yesu la valup Yelusalem lohvu omaaho lulemak ti

(Matai 21:1-11; Luk 19:28-40; Jon 12:12-19)

11 Sil lalup ngaaho vu bayêen Betpaasi yuuh Betaani vu kandu Oliv, in nambe daatok na Yelusalem, le mem Yesu wiing yite maanggêem yuuh nambe yuuh daamunggin-ambe lana. ² Tombe nêel vu yuuh nambe, "Mana be mandukana bayêen-anju ond male angge pavis naambe sil talu donggi noow ti naale, omaahonôôn-ame dalak bôôy e, ond muuh kavaayin-ambe muuh gako be manom. ³ De omaaho ti jingin muuh naambe, 'Muuh nawiing vaatii-ja?' ond muuh naanêel vu naambe, 'Omaaho Bop wiinggin nambe biing kul ti jak pavis e mem gako nom.'" ⁴ Tombe yuuh lala lalup-ambe yuuh layi donggi noow ti naale voon, sil talu vatinin vinavi, tombe yuuh kavaayin. ⁵ Tombe hil sen daalêe-juuto lanêel vu yuuh nambe, "Muuh navu kavaayin donggi noowanja in mambiing vaati vu?" ⁶ Le yuuh lanêel vu sil nambe sen Yesu nêel-ato, tombe laliinggis nambe yuuh gako donggi be lana. ⁷ Om yuuh lako donggi noow laah hatu vu Yesu, tombe yuuh lakaah lolop-ambe lavaah lakala donggi dami, le mem Yesu lakando be la. ⁸ Tonde hil ngeeyaata lakaah silate lolop-ambe lavaah neep mopaatôv, de vaalu lasap haah nama osin lis-ambe lambe neep mop, ⁹ * o 11:9 Saam 118:25-26*tombe hil vaalu lamunggin, de vaalu taamu be sil pin daakôhin nambe,

"Ham-o, yiyi gako Anutu haale jak. Anutu biing samu samu vu omaahô-ju in laam ak Omaaho Bop haale.

¹⁰ Anutu biing samu samu vu yi in laam in ganggin yiyi naambe sen yate himbop Devit nanggin yate hil bôôy-ato. Yiyi gako Anutu haale jak nanjip baandoni."

¹¹ Tonde Yesu tok la Yelusalem-ambe lukala Anutu-te dumb bop alo be yi va pin lung la, le mem soosin hôök om giyi yite maanggêem nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato be sil lala Betaani.

Yesu talôôt haah bangguk

(Matai 21:18-19)

¹² Sil kandi vu Betaani hôök samiinaanôôn-ambe daahen dalaam, tonde Yesu yimb ahe. ¹³ * o 11:13 Luk 13:6*Tombe me la yi haah bangguk ti, ond lis bambu bopaata lôôt naale dinaandiin, om la ngaaho be yi nambe nôôn heey naale ond ja, le ma de lis malis amu, in yite busin sen nyiis nôôn-ato naahen. ¹⁴ * o 11:14 Mak 11:20*Tombe nêel vu haah nambe, "Game ganyiiis nôôn jesin naah-ambe hil lanja le, nama lôôt." De yite maanggêem-aso daale dango.

Yesu hatiy hil sen daanggo va hôök Anutu-te dumb bop alôôt-to

(Matai 21:12-17; Luk 19:45-48; Jon 2:13-22)

¹⁵ Sil lala lalup Yelusalem atombe Yesu lukala Anutu-te dumb bop alo be hatiy hil sen daanggo va salivangin-ate hôök dumb alopayô-to be lala voon, tonde hil sen davu Yuda osin Lom-ate mone nyevaha-vahaan hôök yii-to †, having hil sen daanggo manak tumbaliy in hil gatung naatu salivangin-ato, ond kayovakin silate tavol ayuuh sia, ¹⁶ de nêelin nambe omaaho ti me-gako va be noh dumb alo jesin naah e. ¹⁷ * o 11:17 Ais 56:7; Jer 7:11*Tombe nêel-ambe tatekin vu sil nambe, "Anutu-te vakasin sen sil kaavu neep hôök kaapiyaa-to ond nêel nambe, 'Sate bayêen ond le daanêel naambe hil pin-ate bayêen lohakin,' le ma de ham awiing-ambe tu hil hôondak-ate bayêen sen dahôôpis hôök-ato." ¹⁸ * o 11:18 Mak 14:1; Luk 22:2*Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so langoyin-ambe davu salo mop in nambe lanyiis Yesu be jimb, lemu layêenin yi, in hil pin lavindis in yite tanasin.

¹⁹ De soosin hôök atombe Yesu having yite maanggêem-aso lavuuh bayêen bop-ande lalaah.

Yesu nêel tanasin lak haah bangguk bambôv-ato

(Matai 21:20-22)

²⁰ * o 11:20 Mak 11:14*Samiinaanôôn atombe laloh vahand yesin laah, tombe sim layi haah bangguk-ato bambôv valok-ate. ²¹ Om Pita ka vu vakasin vasêen-ato be nêel nambe, "Kaputung-e, gangge ni. Bangguk sen otalôôt-ato ond bambôv la valok-ate." ²² Tombe Yesu nêel vu sil nambe, "Yik ham ambiing gaving Anu-

† Hil davu Yuda osin Lom-ate mone nyevaha-vahaan hôök yi, ond dangga nambe yêêv-aso danêelin Lom-ate mone nambe hil-ame gatung dukana salivangin e, sil oo gatung Yuda-te mone nival-ok.

tu. ²³ * o 11:23 Mat 17:20; Luk 17:6*Sa naanêêl keen vu ham naambe omaaho ti nambe naanêêl vu kanduu-jo naambe 'Okandi jak-ambe gandukana lôôy,' le me-naanêêl osin ka yu-yuuh e, yoo biing gaving keen naambe yite vakasin e nôôn jak, ond mem le nôôn jak. ²⁴ * o 11:24 Mat 7:7*Om sa naanêêl vu ham naambe va pin sen ham navu kataangg vu Anutu hôôk lohakin-ato, ond ham ambiing gaving naambe ham hako nôôn lung la ond ham e gako nôôn. ²⁵ * o 11:25 Mat 5:23; 6:14-15*Ham awiingin nambe anohak, lemu hamate vakasin ti neep vu omaaho ti, ond ham kawiiy na le, in Mom sen nando baandonii-to ond le kawiiy hamate ni-paya na naambêênja. ²⁶ [Le naambe ham-ame kawiiy omaaho ango-te nipaya na le, ond Mom sen nando baandonii-to me-le kawiiy hamate nipaya na le, malis.]"

Lalingin Yesu nambe laam nawiing kul lak lati haale (Matai 21:23-27; Luk 20:1-8)

²⁷ Lala lalup Yelusalem yesin laah tombe Yesu la hat-up hôôk Anutu-te dumb bop alopayo. Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so be himbop-aso lala vu yi, ²⁸ tombe lalingin yi nambe, "Lati nêêl-ambe galaam nawiing va pin-an-jo? Onawiing kul-anjo lak lati haale?" ²⁹ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Om saanjingin ham in vakasin ti be ham naanêêl nom vu sa le, mem sale naanêêl omaaho sen sa naawiing kul lak haalêê-to nos vu ham. ³⁰ De Jon nalipis hil-ato ond lati nêêl? Anutu nêêl, me omaahonôôn yoo lanêêl? Ham naanêêl vu sa le." ³¹ Tombe sil oo lakaas in nambe, "Yiyy naanêêl naambe Anutu nêêl, ond le naanêêl vu yiyy naambe, 'Le nambe tana ham-ame awii-having yi le?'" ³² Tombe lawiingin daanêêl naambe omaahonôôn lanêêl-ambe Jon nalipis hil, lemu dayêênin hil, in omaahonôôn pin lako Jon ak nambe yi omaaho sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato keen. ³³ Om lanêêl laah vu Yesu nambe, "Bey, hey doosin." Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Om same le naanêêl omaaho sen sa naawiing kul lak haalêê-to vu ham e."

Vakasin pakwesin lak hil anipaya sen danggin kul wain-ato

(Matai 21:33-46; Luk 20:9-19)

12 * o 12:1 Ais 5:1-2*Yesu nêêl vakasin pakwesin-anjo vu sil nambe, "Omaaho ti vaalôôh kul wain ti be vaaku ayak hilin de haav taaku sen davu samu wain-aanôôn aniluk hôôk-ato, tonde haav bayêên vaha salak ti in nambe hil baale hôôk-ambe mend in kul wain-anju, tombe mem vu kul-anju lukala hil vaalu namand-ambe sil danggin, tonde yik la taaku dinaandiin lôôt. ² De wain linj-ambe yiis nôôn-ambe suuh, tombe kul mangganaan wiing yite hil kul ti la vu hil sen danggin kul wain-ato in nambe gako yite nôôn vaalu. ³ Le ma de hil sen danggin kul-ato lalôôh-ambe laveek, tonde latiiy laah-ambe la nama malis. ⁴ Tonde kul mangganaan wiing omaaho ango laah, le ma de layiis

lukala lukook de lawiing nindanjeen vu. ⁵ Tombe yik wiing omaaho ti laah yesin, le ma de layiis-ambe yimb, de lawiing nambêênju vu yite hil ngeeyaata having, laveek vaalu, de layiis vaalu be layimb. ⁶ * o 12:6 Mat 3:17*De kul mangganaan ayuuh noow timu sen ahe having yii-to yuuh oo dando, om wiing-ambe la vu sil in ka vu nambe, 'Manyinjo sa noongg, om sil e lanjêênin yi.' ⁷ Lemu hil sen danggin kul wain-ato lanêêl vu sil nambe,

'Omaaho sen-anju le gako mangganaan-ate va pin, om ham-o, yaanyiis-ambe jimb-ande kul-anjo naatu yate va.' ⁸ * o 12:8 Hiblu 13:12*Om lalôôh-ambe layiis-ambe yimb, le mem laate la voon. ⁹ Om kul wain mangganaan e biing vaati? Le balup-ambe nyiis hil sen danggin kul wain-anjuuto de bu kul-anju be hil vaalu ganggin. ¹⁰ * o 12:10-11 Saam 118:22-23; Sin 4:11*Mak ham-ame asevin Anutu-te vakasin-anjo mava? Nambe, 'Tatuuh ti sen hil kul-aso nind baya nambe me-landaav bayêên ak e, ond gêên tu bayêên ahelasu-te kook aniwêêk. ¹¹ Omaaho Bop wiing vaa-jo be yaahe nambe yoo nivasa nôôn.'"

¹² Yesu nêêl lung atonde yêêv-aso lalak ni nambe nêêl vakasin pakwesin-anjo lak sil, om lawiingin nambe lanôôh yi, le ma de layêênin hil ngeeyaataa-ju, om lavuuh yi de lala.

Lalingin Yesu in gaate taakis vu Sisa (Matai 22:15-22; Luk 20:20-26)

¹³ * o 12:13 Mak 3:6*Lawiing Palisai vaalu laving Helot-ate hil heey lala vu Yesu, be sil sahi yi in nambe naanêêl vakasin ti na paya ond daanêêl lak me bulôôt. ¹⁴ Om lalaam-ambe lanêêl vu yi nambe, "Kaputung, hey alak ganim nambe hong omaaho sen onanêêl vakasin keen. Game nayêênin omaaho ti nambe haale bop me haale pasiv e, malis. Yik goo navu tatekin Anutu-te mop keen-ato langaah, om onaanêêl vu hey e. Lohvu nambe yiyy gaate taakis na vu Lom-ate yêêv bop Sisa me malis? ¹⁵ Yale gaate, me jip?" Le Yesu lak silate vakasin tathin-anju ni, om nêêl vu sil nambe, "Nambe vaati sen ham nawiingin nambe sahi saa-jo? Ham ambu mone ti naam saangge le." ¹⁶ Om lavu mone ti la vu be yi, le mem nêêl vu sil nambe, "Lati kanu osin haale lakaneep-anjo?" Le lanêêl vu nambe, "Sisa." ¹⁷ * o 12:17 Lom 13:7*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Om ham ambu Sisa-te va vu Sisa, de Anutu-te va vu Anutu." Tombe lavindis in yite vakasin.

Lalingin Yesu in hil yimbin kandi jak naah-ato (Matai 22:23-33; Luk 20:27-40)

¹⁸ * o 12:18 Sin 23:8*Hil heey danêêl nambe omaahonôôn yimbin-ame le kandi jak naah e, ond danêêl hil-anju nambe hil Sadusi, ond Sadiusii-ju lala vu Yesu be lanêêl nambe, ¹⁹ * o 12:19 Diu 25:5*"Kaputung, Mose kaavu tanasin in nambe yiyy sapa dôôk, ond kaavu ti nambe omaaho ti yimb-ande havuuh vane nando de noow ma, ond omaahôô-ju hali le gako vane vahaahôôv-anju in yuuh gako unoopasiv dukanaah

mangganaan sen yimb-ato ahembaan. ²⁰ Om hil o halindin namaavaalu be vindak yuuh dando, tombe sil halindin tuk hako vêêh ti be yimb de noow ma, ²¹ om sil halindin

miin hako vahaahôôv-anju tombe yimb de noow ma, tombe yik gwey wiing nambêênju va timu. ²² Sil o halindin namaavaalu be vindak yuuh sen lako vêêh timuu-juuto layimb pin, de sil noondin ma, tonde vahaahôôv yimb lakaneep ahus. ²³ Om vu busin sen omaahonôôn yimbin kandi jak naah-ato, ond vahaahôôv-anju le naatu sil ti tana vane, in sil namaavaalu be vindak yuuh lako vêêh timuu-ju lung laato. ²⁴ Le sim Yesu nêêl vu sil nambe, "Ôôye, ham doosin Anutu-te niwêêk osin yite vakasin sen lukaneep kaapiyaa-to ondeey ham nakaas paya. ²⁵ Vu busin sen omaahonôôn yimbin kandi jak naah-ato, ond moow ayuuh vêêh-ame le gako sil naah e, le nama, sil e mando nohuu angela-se sen dando baandonii-to. ²⁶ * o 12:26 Eks 3:2,6*Vakasin lak omaahonôôn yimbin kandi jak naah-ato ond ham-ame asevin sen Mose kaavuu-to mava? Vakasin daka lak haah aniyin sen kin natum hôôk-ato, ond Anutu nêêl vu Mose nambe, 'Abalaam ayuuh Isak-ande Yaakop, yaalate Anutu sa.' ²⁷ Le hamambe yaal layimb om yaal lala valok-ate? Malis, in Anutu ond hil metumin vu voon osin hil pin sen layimb-ambe lala dando metumin-ato silate Anutu yi. Ham nakaas paya lôôt."

Tanasin ti sen kaluuh tanasin pin-ato

(Matai 22:34-40; Luk 10:25-28)

²⁸ Tanasin dangga-so ti laam-ambe hangoyin-ande dakaas lôôt, tombe hangoyin vakasin sen Yesu nêêl laah vu sil-ato be nivasa lôôt, om lingin Yesu nambe, "Tanasin ti tana savok tanasin pin?" ²⁹ * o 12:29 Diu 6:4-5*Le Yesu nêêl laah vu yi nambe, "Tanasin danggakook ti nyendoos-ato ond savok tanasin pin, nambe 'Ham Islel, ham gango. Omaaho Bop sen yate Anutuu-to ond yi Omaaho Bop timuu-ju, ³⁰ om ham ahem gaving Omaaho Bop hamate Anutu osin ham alompayo doos, be ham kanum doos, be ham akam na doos osin ham animwêêk na doos vu yi timu. ³¹ * o 12:31 Lev 19:18; Gal 5:14; Lom 13:9; Jem 2:8*De tanasin ango neep nambe, 'Ham ahem gaving hil sen dando ngaaho vu ham naambe sen ham ahem oo naving ham-ato.' Tonde tanasin pin ond ti me-kaluuh yuuh-anjo la le." ³² * o 12:32 Diu 4:35; Ais 45:21*Tombe tanasin dangga tii-ju nêêl vu nambe, "Kaputung, ganêêl keen nambe Anutu ond yoo timu, de Anutu ango me-nando le. ³³ * o 12:33 Diu 6:5; 1 Sml 15:22; Hos 6:6*Om yahengg gaving yi osin yalonggpayo doos, de yakangg sapa yi osin yaninggwêêk doos na vu yi, be yahengg gaving hil sen dando ngaaho vu yiyi naambe sen yahengg oo naving yiyi-ato. Yiyi sapa tanasin yuuh-anjo ond mem kaluuh salivangin sen dasi lak kin nala vu Anutu osin salivangin sen yiyi natung vu Anutuu-to pin." ³⁴ Yesu hango de nêêl vakasin osin ka nivasa om nêêl vu nambe, "Ngaaho lak in Anutu ganggin hong gaving

yite hil." Tombe sim hil pin layêênin om me-lalingin yi in vakasin heey yesin laah e.

Kalisi-te danggakook neep vu lati?

(Matai 22:41-46; Luk 20:41-44)

³⁵ Yesu wiing tanasin hôôk Anutu-te dumb bop alo nambe, "Nambe vaati sen hil tanasin dangga-so danêêl omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiyi-ato nambe yite danggakook neep vu Devit? ³⁶ * o 12:36 Saam 110:1*Le Vavi Vaambuung vêêl Devit alu lak-ambe nêêl nambe, 'Omaaho Bop nêêl vu sate Omaaho Bop nambe, "Omando sa namangg vasa, de sale aambiing-ambe hil sen dayi hong payaa-to le langgulis hong vaalu kambi."'

³⁷ * o 12:37 Luk 19:48*Om sen Devit nêêl omaahôô-ju nambe Omaaho Bop, le nambe vaati sen Omaaho Bop-anju tu Devit-ate hil moos ti ¹?" Tombe hil pin langoyin-ambe londpayo nivasa.

Hil ganggin sil in tanasin dangga-so

(Matai 23:1-36; Luk 11:37-54; 20:45-47)

³⁸ Yesu wiing tanasin vu hil nambe, "Ham ganggin ham in tanasin dangga-so, in sil oo lawiingin nambe lanjop lolop dinaandiin-ambe ganjung noh talind in nambe omaahonôôn gako sil jak, ³⁹ osin sil lana mando hil pin amend vu dumb alo, de vanôôn bop ond sil oo mando nalu munggin. ⁴⁰ Dalakin vahaahôôv-ate bayêên de davun londpayo lak lohakin diin, om nipaya nyevahaan e naatovu sil bopaata lôôt."

Vahaahôôv hatung salivangin

(Luk 21:1-4)

⁴¹ * o 12:41 2King 12:9*Yesu nando ngaaho vu taaku sen datung salivangin-ato be monayi hil dalup-ambe datung salivangin, ond yi de kupak dangga-so ngeeyaata daate mone bop. ⁴² Tombe yi vahaahôôv ti, yinêên va ma, ond valup-ambe haate yite mone noow daka yuuh, ⁴³ * o 12:43 2Ko 8:12*om teey yite maanggêêm-aso lalaam-ambe nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe vahaahôôv-anju ond yinêên va ma, lemu hatung salivangin-anju kaluuh omaahonôôn pin, ⁴⁴ in sil pin-anju va ngeeyaata nando, le lako pasiv-daka-daka be latung salivangin ak, de vahaahôôv-anju yinêên va ma, lemu haate yite mone pin lukala tu salivangin, de ti me-nando vu yi in baanggo vanôôn jak-ambe ja le."

Anutu-te dumb bop e kawiiy

(Matai 24:1-2; Luk 21:5-6)

13 Yesu vu Anutu-te dumb bop alo be lukalaam voon in na, tombe yite maanggêêm ti nêêl vu yi nambe, "Kaputung, gangge ni, lahaav dumb bop-anjo lak tatuuh amengali be nivasa lôôt." ² * o 13:2 Luk

† Yesu nêêl Devit-ate vakasin-anju in nambe bêêl sil alund jak in kand bu naambe omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiyi-ato ond yite danggakook neep vu Devit lemu yite niwêêk kaluuh Devit la, ondeey Devit nêêl nambe Omaaho Bop.

19:44*Le Yesu nêêl laah vu nambe, "Gahe dumb bop-anja, ond tatuuh ango me-le mando jak ango baandoni le, le kawiiy pin-ambe na mando danjeen."

Vakasin lak nimeen ngeeyaata

(Matai 24:3-14; Luk 21:7-19)

³ Yesu nando lak kandu lu Oliv de Anutu-te dumb bop neep vaalu, tombe Pita yuuh Jems-ande Jon ayuuh Endru, sil yumbeyuuh-anju yoo lalaam-ambe lalingin yi nambe, ⁴ "Onaanêêl vu hey e, naangelis e vaa-jo naatok? Yale anjak ni lak vaati naambe vakasin pin navu nôôn jak?" ⁵ Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham ganggin ham in omaaho ango le tatuhin ham. ⁶ * o 13:6 Jon 5:43*Hil ngeeyaata le lanaam-ambe daanêêl sa haalengg ak sil naambe 'Sa Kalisii-jo,' de sil e tatuhin omaahonôôn ngeeyaata. ⁷ De ham e gango ngaamong laam ngaaho daandun, osin ham e gango ngaamong banye vu taaku dinaandiin heey, ond ham-ame naham jak e, in vaa-ju le naam, lemu va pin-ame le jung na pavis e, in busin sen-ato naahen. ⁸ * o 13:8 Ais 19:2; 2Kro 15:6*Bayêên bu ango le kandi be lambiing ngaamong vu bayêên bu ngo, de gaaman ango le kandi be biing ngaamong vu gaaman ango, de je-maapi le jêêy osin meep biing omaahonôôn nohvu taaku ti ti, ond va nime-meen pin sen navu naatokak omaahonôôn-ato yite nalu munggin-anja. ⁹ * o 13:9 Mat 10:17-20*Lemu ham ganggin ham in sil e lambu ham dukana kaansol-aso namand, be sil e gaveek ham baale dumb alo, de sil balaah ham baale yêêv bop osin lulemak-aso mend in sate hil ham, om ham e naanêêl sa banyengg langaah vu sil. ¹⁰ Tombe hil daanêêl banye nivasa be na nohvu taaku pin e. ¹¹ * o 13:11 Luk 12:11-12* * o 13:11-13 Mat 10:19-22*Tonde lanôôh ham-ambe gako be lana in ham ambiing vakasin, ond ham-ame naham jak pavis e, de ham akam-ame bu naambe, 'Sale naanêêl vaati?' Vu busin-anju ond Anutu yoo le bêêl ham alum jak in vakasin-ambe mem ham naanêêl vu sil, in nambe mem ham-ame yoo naanêêl hamate vakasin ti le, ham e naanêêl Vavi Vaambuung lava. ¹² Tonde omaahonôôn e lambu halindin dukana hil namand-ambe lanyiis sil-ambe lanjimb, de yik maandin lambiing naambêênju vu noondin. Tonde yik unoopasiv e lanji maandin ayuuh taandin paya be lambu sil dukana hil namand-ambe lanyiis sil-ambe lanjimb. ¹³ * o 13:13 Jon 15:18-21*Tonde hil pin e nind baya lôôt in ham in sate hil ham, tombe hil sen sil baale niwêêk lôôt-ambe baaku nimeen pin-ato, ond sil e lana mando metumin gaving Anutu."

Va nipaya osin va nimeen e naatovu hil

(Matai 24:15-28; Luk 21:20-24)

¹⁴ * o 13:14 Dan 9:27; 11:31; 12:11*Omaaho ti nambe naasevin vakasin-anjo ond yoo ka bu nivasa be jak vakasin-anjo dangga ni, naambe "Ham navu angge nipaya dangga sen navu kawiiy vaa-to baale langaah hôôk taaku sen va nipaya me-baan-ato le, om hil sen dando Yudiaa-to dapak-ambe lana mando kandu lu. ¹⁵ * o 13:15 Luk 17:31*De omaaho ti nambe mando lak

bayêên alu baandoni, ond me-duus-ambe guli-naah bayêên alo be gako yite vati le. ¹⁶ De ti monambiing yite kul ond me-gilin-ambe naah gako yite lolop e. ¹⁷ * o 13:17 Luk 23:29*Dôôk busin-anju ond nimeen e naatovu vêêh-aso sen noondin lukaalêê-to osin vêêh vaalu sen daahen davu sum vu noondin-ato. ¹⁸ Om ham anohak naambe vaa-ju me-naatovu ham dôôk busin sen lukaahôômb osin vavi jambaa-to le. ¹⁹ * o 13:19 Dan 12:1; Joel 2:2; Taato 7:14*Vu bôôy sen Anutu hatung va pin nyendoos-ambe tok laam gêên-anjo, ond omaahonôôn-ame laaku nimeen bopaata lôôt e. De vu gêên-anjo ond nimeen bopaata navu naatovu omaahonôôn, tonde vu taamusin ond omaahonôôn-ame le daatovu nimeen ti naambêênju jesin naah e. ²⁰ Busin sen nimeen naatovu omaahonôôn-ato, ond Omaaho Bop e katôôv vahaan na, le naambe nama, ond omaaho lati lohvu nambe mando metumin? Nganjo ka navu yite hil sen yoo holin sil-ato, om le katôôv busin sen nimeen-anju vahaan na.

²¹ "Tonde omaaho ango daanêêl vu ham dôôk busin-anju naambe, 'Ham angge, Kalisi nando nganjo,' de daanêêl naambe, 'Ham angge, nando nganju,' ond ham-ame ambiing gaving e. ²² * o 13:22 Diu 13:1-3; Taato 13:13*De hil vaalu le lanaam-ambe tatuhin naambe sil Kalisi, tonde vaalu le tatuhin naambe sil Anutu-te hil sen danêêl yite vakasin-ato, de lambiing taahu taahu vaha vaha osin niwêêk, in naambe lohvu ond sil langgilin hil sen Anutu yoo holin sil-ato be lambiing gaving sil. ²³ Om ham ganggin ham in vakasin pin sen saanêêl banye vu ham-anjo."

Omaahonôôn Noow e nom

(Matai 24:29-31; Luk 21:25-28)

²⁴ * o 13:24-25 Ais 13:10; 34:4; Taato 6:12-14; 8:12*"Va nimeen pin-anju jung na le mem taaku mekaalus e mekanu dôôk, de kwaav-ame le naatum e, ²⁵ de matam baandoni naatok osin va niwêêk vu baandoni pin e baale ye-yêêy. ²⁶ * o 13:26 Taato 1:7*Va sen-anju pin jung na le mem hil e lanji Omaahonôôn Noow naam hôôk bayiimb alo, ond le naam osin niwêêk bopaata gaving nikaapulil. ²⁷ * o 13:27 Mat 13:41*Tombe le biing yite angela-so lana daasupin hil sen yoo holin sil lak-ambe latu yite hil-ato vu taaku lavuun osin vu taaku nanyendangga vaalu vaalu de vu baandoni pin."

Mêêl suusin nêêl busin taato

(Matai 24:32-35; Luk 21:29-33)

²⁸ "Ham akam bu mêêl † suusin. Ham angge naambe manak pulapul valu-la ond ham anjak ni naambe ngaaho lak in yiyi kape mêêl jakana jok. ²⁹ Nambêênja om ham angge naambe vakasin pin-ato nôôn ak ond ham anjak ni naambe omaahôô-to laam ngaaho lak in

† Yesu tatekin yite vakasin-anjo vu yite hil ond taahu lak silate hahonôôn ti haale nambe pik, le hey pakwe vakasin-anjo lak mêêl in nambe mêêl ond yiyi oo yate va om yalak ni. De hey kaavu lak yiyi oo yate va vaalu having nambêênju, in yiyi oo alak silate mopaatôôv ani lung la.

navu naatovu ham. ³⁰ De sa naanêel keenaanôn vu ham naambe hil sen dando gêên-anjôoto ond me-le lanjimb e, de va pin-anjo le nôôn jak e mem. ³¹ Yendak osin ngaanggis e na menama, de sate vakasin ond ti me-le na menama le, yoo le nanjip danggata."

Ham mando mem naatum in ham doosin busin

(Matai 24:36-44; Luk 17:26-30,34-36)

³² * o 13:32 Sin 1:7*"Lemu busin-anju osin taaku me ond omaaho ti me-lak ni le, angela baandoni doosin, Anutu Noow doosin, Aamangg timu yoo lak ni lung la. ³³ * o 13:33-34 Mat 25:13-14*Om ham ganggin ham-ambe ham oo mando mem naatum, in ham doosin nambe vaa-ju le nôôn jak dôok busin ti tana. ³⁴ Nambe sen omaaho ti navu gavuuu baan mando de kandi be na taaku dinaandiin ti, tombe nêel vu yite hil kul vaha-so nambe sil ganggin yite va pin, om hatiiy kul ti ti lohvu sil, tonde nêel vu ti sen ganggin vinavii-to nambe, 'Goo baale mem naatum.' ³⁵ * o 13:35 Luk 12:36-38*Om yik nambêênja ham oo mando mem naatum in ham doosin nambe bayêên mangganaan e nom gato hôok soosin me busin lavuun me heendiisin me langaah jak e mem nom gato. ³⁶ Om ham mando mem naatum in le nom gato pavis, ond ji naambe ham-ame nahop la le. ³⁷ Vakasin sen saanêel laas vu ham-anjaato ond saanêel vu omaahonôn pin nambe ham oo mando mem naatum."

Davu salo mop in nambe lanyis Yesu be jimb

(Matai 26:1-5; Luk 22:1-2; Jon 11:45-53)

14 * o 14:1 Mak 11:18; Hiblu 11:28*Busin laam ngaaho lak in nambe busin yuuh gaving le mem hil daasupin lanaam-ambe lanjimb busin bop busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôok vu Ijip bôdy-ato. Busin-anju ond hil datongin balet lemu me-datung yis nalukala le, nganjo daya balet amu. De kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so davu salo mop in nambe lanôôh Yesu kaatokin be lanyis-ambe jimb, ² Lemu lanêel nambe, "Yame aanôôh dôok busin bop e, in mak hil ngeeyaata londpayo le naakund."

Vêeh ti kaasêeh bel galovasa lak Yesu lukook

(Matai 26:6-13; Jon 12:1-8)

³ * o 14:3 Luk 7:37-38*Yesu lakala omaaho ti baan vu Betaani, omaahô-jû haale nambe Simon, ond payêes anipaya lak yi. Dando mondaya vanôn, tonde vêeh ti hako bel galovasa hôok buayo tatuuh ti, daanggo lak mone bopaata lôôt, ond la hato be kaatuuh buayo avi de kaasêeh bel galovasaa-ju lak Yesu lukook. ⁴ Tombe hil sen dando having-ato ond vaalu londpayo nipaya vu, om yoo lanêel vu sil nambe, "Vêeh-anju nawiliyak bel-anjo in?" ⁵ Tombe lanêel vêeh-anjo nambe, "Bel galovasaa-jo yaambu be omaaho ngo baanggo jak mone bopaata nohvu 300 kina, de monêê-jo yaambu vu hil sen silanêend va maa-to ond mem nivasa." ⁶ Le Yesu nêel nambe, "Jipin vêeh-anju, ham-ame naanêel yi le, manyinjo samu sa nivasa lôôt. ⁷ * o 14:7 Diu

15:11*Hil sen dativak in va yuuh amêê-to ond sil e mando gaving ham nohvu busin pin, om ham akam bu naambe ham andôovu sil ond ham oote va, nganjo sak same le mando gaving ham nohvu busin pin e. ⁸ * o 14:8 Jon 19:40*Vêeh-anjo wiing lohvu lopayo be kaasêeh bel galovasa lak sa ningg naavii-jo, ond taahu sanêengg busin kanu sen saanggimb-ambe landaav saa-to. ⁹ Sa naanêel keen vu ham naambe vu taaku pin sen hil danêel banye nivasa langaah-ato, ond va sen vêeh wiing-anjo le daanêel gaving, in hil akand bu yi."

Yudas Iskaliot nêel Yesu langaah

(Matai 26:14-16; Luk 22:3-6)

¹⁰ Sil nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato ti Yudas Iskaliot la vu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso in nambe bu Yesu dukana sil namand. ¹¹ Sil langoyin vakasin sen Yudas nêel-ato be ahend anivasa lôôt, tombe lanêel nambe le lambu mone vu yi, om Yudas salo mop in nambe bu Yesu dukana sil namand.

Yesu ya vanôn busin haluusin having yite maanggêem-aso

(Matai 26:17-25; Luk 22:7-14,21-23; Jon 13:21-30)

¹² * o 14:12 Eks 12:6,14-20*Busin bop busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôok vu Ijip bôdy-ato, ond hil datongin balet lemu medatung yis nalukala le, nganjo daya balet amu, tonde hôok yite busin nyendoos ond dayiis bik sipsip noow-ambe dasi. Tombe Yesu-te maanggêem-aso lalingin yi nambe, "Gawiingin hey ana samu taaku sen gangga vanôn busin haluusin mandô-to vu tana?" ¹³ Tombe Yesu wiing yite maanggêem yuuhapim lala de nêel vu yuuh nambe, "Mana bayêên bop-anju ond male naatovu moow ti kava bel hôok dêengg, ond muuh taamuyin yi be mana. ¹⁴ Tombe bayêên ti sen dukanaa-to ond mandukana gaving-ambe muuh naanêel sa naambe sa kaputung vu bayêên-anju mangganaan-ambe manjingin naambe sanêengg bayêên alo sen sangga vanôn busin haluusin gaving sate maanggêem-aso ham-anja neep ond taato vu muuh. ¹⁵ Tombe le taato bayêên alo bopaata ti neep baandoni ond latongin lung la be neep, ond muuh samu yate vanôn hôok bayêên alo tii-ju." ¹⁶ Tombe maanggêem ayuuh lala. Yuuh lala lato bayêên-anju be yuuh layi lohvu sen Yesu nêel vu yuuh-ato, tombe

mem yuuh samu silate vanôn busin haluusin.

¹⁷ De busin hôok atombe Yesu having sil nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato be mem lala bayêên-anjuuto. ¹⁸ * o 14:18 Saam 41:9*Sil dando mondaya vanôn atombe Yesu nêel nambe, "Sa naanêel keen vu ham naambe ham sen yiyi naha vanôn hôok tii-jo, ond ham ti navu bu sa dukana hil sen lanyis saa-to namand." ¹⁹ Maanggêem-aso langoyin vakasin-anju, tombe londpayo nimeen, om sil ti ti lanêel vu yi nambe, "Om sa, me?" ²⁰ Tombe Yesu nêel laah vu sil nambe, "Ham nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato ti sen haay ahondoos naha vanôn hôok kaambum timuu-

jo. ²¹ Omaahonôôn Noow e jimb nohvu vakasin neep hôök Anutu-te kaapiyaa-to, lemu omaaho sen bu Omaahonôôn Noow dukana hil namand-ato ond le gako nimeen, de naambe tangganaan-ame gako omaahô-jâ le, ond mem nivasa †."

Yesu vu paasa vu yite maanggêêm-aso
(Matai 26:26-30; Luk 22:15-20; 1 Kolint 11:23-25)

²² Daahen mondaya vanôôn, tonde Yesu lôôh balet ak-ambe lohak vu Anutu, le mem hapok-ambe vu vu sil, de nêêl nambe, "Ham gako naas, manyinja sa ningg naavi." ²³ Tonde lôôh kap wain ak-ambe lohak osin pêêlis la vu Anutu, de vu be sil pin lanum hatup hôök. ²⁴ * o 14:24 Eks 24:8; Sek 9:11; Jer 31:31-34; 1Ko 10:16; Hiblu 9:20*Le mem nêêl vu sil nambe, "Manyinja sa ningg hees-anja, sa kaasêeh in nambe dôôvu hil ngeeyaata, de biing-ambe Anutu-te vakasin sen jôôy lung la be neep-ato nanjip niwêêk. ²⁵ Om sa naanêêl keen vu ham naambe same le naanum wain nôôn aniluk ti jesin naah e, de na nohvu busin taamusin e mem sale naanum moos naah gaving Anutu-te hil." ²⁶ Tonde lawiing laalo ti lung la, le mem laluu-ambe lala kandu Oliv.

Yesu nêêl nambe Pita le jak alu in yi
(Matai 26:31-35; Luk 22:31-34; Jon 13:36-38)

²⁷ * o 14:27 Mak 14:50; Sek 13:7*Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham pin e lompayo nimeen-ambe ham gavuuuh sa, nohvu Anutu-te vakasin neep hôök kaapiyaa-to nambe, 'Sa navu aanyiiis bik sipsip-asote heendin de sipsip-aso gavuuuh taale.' ²⁸ * o 14:28 Mat 28:16; Mak 16:7*Lemu sale kandi jak naah-ambe sana Galili naamunggin ham." ²⁹ Tombe Pita nêêl vu nambe, "Sil pin e londpayo nimeen-ambe gavuuuh hong, de sak le nama." ³⁰ Le Yesu nêêl vu nambe, "Sa naanêêl keen vu hong naambe peey busin-anjo kokalêeh-ame le naasu balon yuuh e, de gale ganjak alum in sa balon yaal vêêl e." ³¹ * o 14:31 Jon 11:16*Lemu Pita nêêl niwêêk lôôt nambe, "Same le anjak alungg in hong e, yik lanyiis sa be saanggimb gaving hong ond lung." Tombe yik sil pin lanêêl nambêênjo having.

Yesu lohak vu taaku Getesmaane
(Matai 26:36-46; Luk 22:39-46)

³² * o 14:32 Jon 18:1*Lala lato taaku ti haale nambe Getesmaane, tombe Yesu nêêl vu yite maanggêêm-aso nambe, "Ham mandô-jo de sana aanohak vêêl e." ³³ Tombe hako Pita yuuh Jems-ande Jon-ambe sil lala. Yesu lopayo nimeen-ambe nahees lôôt, ³⁴ * o 14:34 Jon 12:27*om nêêl vu yaal nambe, "Sa longgpayo nimeen lôôt lohvu saanggimb, om maal mandô-jo ond maal oo mem naatum." ³⁵ De hataah la diin daka, be la hatu pataav baambu neep voon-ande lohak nambe Anutu yoo le ji naambe lohvu ond yoo le nôôh va nimeen sen navu naatovu yii-jôôto na. ³⁶ * o 14:36 Lom 8:15; Gal

† Yesu nêêl nambêênju in naanêêl taato naambe Yudas tangganaan-ame gako yi le ond mem nivasa, in me-le gako nivaane bopaata vu busin taamusin e.

4:6; Mak 10:38; Jon 6:38*Nêêl nambe, "O Aamangg, galohvu nambe gambiing va pin om ganôôh kap nimeen-atêênjo vêêl in sa, lemu same naanêêl e, goo gate va."

³⁷ Tombe laah hatu vu yaal, le yi de yaal deep, tombe nêêl vu Pita nambe, "Simon, onahop a? Game galohvu nambe omando mem naatum daka le? ³⁸ * o 14:38 Luk 11:4; Mat 6:13*Yik ham mando mem naatum-ambe ham anohak in palapin vaha me-kape ham e. Ham alompayo nawiingin, lemu ham anim naavi nitambo."

³⁹ Tonde yik laah-ambe lohak vakasin-anjuuto yesin laah. ⁴⁰ Lo-hato be yi le yaal deep in mend animeen lôôt, de vakasin sen yaal daanêêl naah vu yii-to ma.

⁴¹ Tombe lo-hato vu yaal tu balon yaal yesin-ambe nêêl vu yaal nambe, "Maal naahen nahop a? Lung-anja, de busin sen lambu Omaahonôôn Noow dukana hil anipaya namand-ato ond ngaaho lak, ⁴² om ham kandi jak in yana. Ham angge, omaaho sen navu taato sa langaah-ato hatu ni."

Lalôôh Yesu de maanggêêm-aso lapak-ambe lala
(Matai 26:47-56; Luk 22:47-53; Jon 18:3-12)

⁴³ Yesu naahen monanêêl vakasin-anjo tonde sil no-maayuuh-ambe laam yuuh-anjôôto ti Yudas hatu pavis, ond hako hil ngeeyaata be lako yipak ayuuh tapum sapa sil-ambe lalaam, ond kul vaha sen datang salivangin-ato silate yêêv-aso de tanasin dangga-so himbop-aso yoo lanêêl ondeey sil lalaam. ⁴⁴ De omaaho sen navu taato Yesu langaah-ato ond samu vakasin lung la vu sil nambe, "Ham angge naambe sa naamuuh omaahô-ju gaambôök ond yik yii-ju, tombe ham anôôh-ambe ham naapuvu niwêêk-ande ham gako be ana." ⁴⁵ Om Yudas valup-ambe la vu Yesu pavis, de nêêl nambe, "Kaputung," tonde muuh †† Yesu gaambôök. ⁴⁶ Tombe yik lalôôh namand ak Yesu be lapuvu tatin, ⁴⁷ lemu hil sen daale having Yesuu-to ond ti lôôh yipak ak-ambe sap yêêv bop salivangin-ate hil kul ti nanye vaalu be yêêhin. ⁴⁸ Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham alaam in ham anôôh sa, lemu nambe vaati sen ham hako yipak ayuuh tapum sapa ham-ambe ham alaam nambe sen ham alaam vu omaaho hôôndak ti? ⁴⁹ * o 14:49 Luk 19:47; 21:37; Jon 18:20*Lo-hvu busin pin sa nando monaawiing tanasin hôök Anutu-te dumb bop alo vu ham, le ham-ame nalôôh sa le. Mam lung-ande Anutu-te vakasin bôôy-ato nôôn jak." ⁵⁰ * o 14:50 Mat 26:31*Tombe sim yite maanggêêm-aso pin lavuuh yi de lapak-ambe lala. ⁵¹ Tombe maanggêêm ti taamuyin Yesu ond havêêh tôômb malis, tombe lalôôh yi, ⁵² le tôômb kaah-ambe nando, de pak-ambe la ninôôn.

†† Hil Yuda ond silate gambum nambe silate omaaho ti balup ond sil lana daamuuh gaambôök, yik nambe yiyate omaaho ti balup ond yiy naalôôh nama. Ond Yuda-te gambum nivalok-anju, lemu Yudas la muuh Yesu gaambôök ond tathin nambe ahe having yi, le ma de yoo taato Yesu vu hil in nambe lanôôh yii-to.

Yesu naale yêêv bop pin amend

(Matai 26:57-68; Luk 22:54-55,63-71; Jon 18:13-14,19-24)

⁵³ Lako Yesu be lala vu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop, tombe tanasin dangga-so osin yêêv-aso salivangin-ate be himbop-aso pin lasupin sil lalaam timu. ⁵⁴ Tonde Pita motaamuyin, le ma de yoo naale aheseseey daka, tombe monala be lukala yêêv bop salivangin-ate baan talind, be hatu nando monanyuuh kin having ahevaavu-so. ⁵⁵ Tombe yêêv-aso salivangin-ate osin kaansol-aso pin davu salo vakasin dangga in nambe lanyis Yesu be jimb, le ma. ⁵⁶ Tonde hil ngeeyaata lanêêl vakasin tatuhin lak yi, lemu sil pin anêênd vakasin-anju me-loh ti le. ⁵⁷ De hil vaalu kandi daale be lanêêl vakasin tatuhin lak Yesu nambe, ⁵⁸ * o 14:58 Jon 2:19-21* "Hey hangoyin-ande nêêl nambe, 'Sale kawiiy dumb vaambuung sen omaahonôôn lahaav-ato, de busin yaal vêêl e mem sale andaav ango sen omaahonôôn-ame lalohvu nambe landaav e.'" ⁵⁹ Tombe sil lanêêl lôôt, le ma de silate vakasin-ame loh ti le. ⁶⁰ Om yêêv bop salivangin-ate kandi naale hôök sil lavuun-ambe lingin Yesu nambe, "Game nanêêl vakasin ti laah e? Hil-anjo danêêl vaaheey lak hong?" ⁶¹ * o 14:61 Mak 15:5; Luk 23:9* Le yoo naale lava masin lôôt, de me-nêêl vakasin ti laah e, tombe yêêv bop salivangin-ate lingin yi yesin laah nambe, "Anutu sen hey lavangg nahôök yii-to ond noow sen yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu hey-ato ond yik hong-anja?" ⁶² * o 14:62 Saam 110:1; Taato 1:7* Tombe Yesu liinggis nambe, "Êê-e saa-jo, de ham e angge Omaahonôôn Noow e mando Niwêêk Danggakook nama vasa be naam hôök bayiimb alo vu baandoni." ⁶³ Tombe yêêv bop salivangin-ate yoo kweek yite lolop nambe Anutu le ahekalin vu Yesu, de nêêl nambe, "Yiinu navu salo omaahonôôn in nambe le daanêêl vaati gaving? ⁶⁴ * o 14:64 Jon 19:7* Ham hango nambe nêêl Anutu palêê-jo, om ham akam vu nambe vaati?" Le sil pin lanêêl nambe, "Nêêl vakasin anipaya om yaanyiis-ambe jimb." ⁶⁵ Tombe hil vaalu kasuv ak yi, osin layum mekaalus-ande layiis yi de lanêêl vu nambe, "Onaanêêl omaaho ti sen yiis hong-ato langaah." Tonde ahevaavu-so lapuvu yi de patap lôôt.

Pita lak alu in Yesu

(Matai 26:69-75; Luk 22:56-62; Jon 18:15-18,25-27)

⁶⁶ Pita naahen nando talind atonde kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop, yite vêêh kul ti hatu ⁶⁷ le yi de Pita monanyuuh kin, tombe get lôôt de nêêl vu nambe, "Hong-anja navu taamuyin Yesu Nasaaleet having-ato." ⁶⁸ Le ma de Pita lak alu nambe, "Same alak ni le, sa doosin va sen ganêêl-anja." Tombe seelin hatu laah ngaaho vu vinavi tonde kokalêêh su. ⁶⁹ Tombe vêêh-anjuuto yi me lak Pita yesin, om nêêl vu hil sen daalêê-juuto nambe, "Hil-anjuuto ond tii-ja." ⁷⁰ Le yik Pita lak alu yesin nambe, "Malis." Daahen daale daka tonde hil sen daalêê-juuto lanêêl vu Pita yesin laah nambe, "Keen, hil-anjuuto silate ti hong-anjo, in hong Galili having-ato." ⁷¹ Lemu Pita nêêl Anutu

haale osin nêêl nambe, "Sa doosin omaaho sen ham nanêêl-anja keen baandoni." ⁷² * o 14:72 Mak 14:30* Tonde pavis atombe kokalêêh su tu balon ango yesin, tombe mem Pita ka vu vakasin sen Yesu nêêl vu yii-to nambe, "Kokalêêh-ame naasu balon yuuh e de gale ganjak alum in sa balon yaal vêêl e." Ka vu vakasin-anju om lopayo nimeen-ande su lôôt.

Yesu la naale Pilata me

(Matai 27:1-2,11-14; Luk 23:1-5; Jon 18:28-38)

¹⁵ * o 15:1 Luk 22:66* Samiinaanôôn atombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin himbop-aso be tanasin dangga-so de kaansol-aso pin lasupin pavis-ambe lakaas lung la, tonde landuuh Yesu de laandiiy-ambe lala vu yêêv bop Lom ti haale nambe Pilata. ² Tombe Pilata lingin Yesu nambe, "Yuda-te omaaho lulemak hong a?" Le nêêl nambe, "Yik ganêêl-anja." ³ Tombe yêêv-aso salivangin-ate lanêêl vakasin ngeeyaata lak Yesu, ⁴ om Pilata lingin Yesu laah nambe, "Game nanêêl vakasin ti nalaah vu sil e? Gangge sil lanêêl vakasin ngeeyaata lak hong-anja." ⁵ * o 15:5 Ais 53:7; Mak 14:61* Lemu Yesu me-nêêl vakasin ti laah vu yi le, om Pilata ka la nge-ngeey.

Pilata liinggis nambe lanyis Yesu jak haah pako

(Matai 27:15-26; Luk 23:13-25; Jon 18:39-19:16)

⁶ Lohvu ta pin hôök hil Yuda-te busin bop busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôök vu Ijip bôôy-ato, ond silate gambum ti neep nambe sil davu kataangg kalaambus-aso ti, de Pilata navu kavaayin kalaambus tii-ju be navu la malis vu sil. ⁷ Tombe omaahonôôn heey dando hôök kalaambus in dawiiing ngaamong vu gaaman osin layiis hil vaalu be layimb, ond sil ti haale nambe Balabas, ⁸ om hil pin lala vu Pilata be sil kataangg nambe, "Goo gambiing naambe sen onawiiing lohvu ta pin-ato." ⁹ Tombe Pilata lingin laah vu sil nambe, "Ham awiingin nambe sa kavaayin Yuda-te omaaho lulemak vu ham a?" ¹⁰ Lingin nambêênju in lak ni nambe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso ahend anipaya vu Yesu, ondeey sil laandiiy la vu yi. ¹¹ * o 15:11-14 Sin 3:13-14; 13:28* Lemu yêêv-aso salivangin-ate laanjiihin hil pin nambe, "Ham naateey niwêêk na vu Pilata naambe kavaayin Balabas naam vu ham." ¹² Tombe Pilata nêêl laah vu sil nambe, "De omaaho sen ham nanêêl nambe Yuda-te omaaho lulemak-ato ond saambiing vaati vu?" ¹³ Tombe lateey bopaata lôôt nambe, "Ganyiis jakana haah pako." ¹⁴ Lemu Pilata nêêl vu sil nambe, "In? Wiing vaati paya deey?" Le ma de sil oo lateey niwêêk lôôt nambe, "Ganyiis jakana haah pako." ¹⁵ Tombe Pilata wiingin nambe hil ahend anivasa jak, om kavaayin Balabas-ambe vu la vu sil, de Yesu ond nêêl-ambe ahevaavu-so laveek lôôt, le mem vu lukala hil Lom ngaamong vaha-so namand in nambe lanyis jakana haah pako.

Ngaamong vaha-so pale Yesu lôôt

(Matai 27:27-31; Jon 19:2-3)

¹⁶ Hil Lom ngaamong vaha-so lako Yesu be lalukala yêêv bop-ate taaku lopayo, tombe lateey silate hil ngaamong vaha-so pin lalaam having. ¹⁷ * o 15:17-19 Luk 23:11*Le mem sil lalop lolop amembu ti lukala Yesu de davu taahu omaaho lulemak ak yi, de sil lasêêy hees aniyin-ambe lambuuhin, tombe latung lakala Yesu lu, ¹⁸ tonde laakôôhin nambe, "Yuda-te omaaho lulemak omando-o." ¹⁹ Tonde laveek lukook ak paatôn ngasing ti, de sil kasuv ak, tonde latung kaatu vu yi be lako haale lak. ²⁰ Sil pale Yesu lung la le mem lakaah lolop amembuu-ju vêêl in, de yoo lalop yite lukalaah yi, tonde mem lako be lala in lanyiis jakana haah pako.

Layiis Yesu lakala haah pako

(Matai 27:32-44; Luk 23:26-43; Jon 19:17-27)

²¹ * o 15:21 Lom 16:13*Lala lato mop atombe latovu hil Sailini ti haale nambe Simon, sen noow Aleksanda yuuh Lupus-ato, ond vu kul-ambe hatu, tombe hil ngaamong vaha-so lanêêl niwêêk lôôt vu yi om kava Yesu-te haah pako. ²² Sil lako Yesu be lala lato taaku ti danêêl nambe Golagaata, dangga nambe taaku lukook. ²³ Tombe sil kaasêêh malaasin anikalin ti † lukala wain-ambe lavu vu Yesu in nambe naanum, le ma de nimbaya. ²⁴ * o 15:24 Saam 22:18*Tombe hil ngaamong vaha-so layiis Yesu lakala haah pako lung la, tonde sil laate tatuuh-ambe tambe lak Yesu-te lolop-ande latiiy lohvu sil, tombe yik hil ngaamong vaha-so yoo lako lolop ti ti lohvu sil.

²⁵ Taaku me sen layiis Yesu lakala haah pakôô-to ond 9 kilok samiinaanôn. ²⁶ Tombe sil kaavu vakasin sen lanêêl ak yii-to neep ak nambe, "Yuda-te Omaaho Lulemak." ²⁷ Tonde layiis hil hôôndak yuuhapim having Yesu, ango naale nama kêênj de ango naale nama vasa. ²⁸ * o 15:28 Ais 53:12*[Om yik vakasin bôôy sen lukaneep kaapiyaa-to nôôn ak nambe, "Lasevin yi having hil anipayaa."]

²⁹ * o 15:29 Saam 22:7; 109:25; Mak 14:58; Jon 2:19*Tombe hil ngeeyaata sen daale danjung-ato layi be lalaah namand vu, de lawiing kangasin vu Yesu lôôt nambe, "Wopo, hong sen ganêêl nambe gale kawiiy Anutu-te dumb vaambuung-ande nohvu busin yaal gale gandaav naah-atôônjo, ³⁰ om goo gandôôvu hong-ambe onggavuuha haah pakôô-ja de ganduus-ambe ganaam

voon-o." ³¹ Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so yoo lakaas vu sil-ambe sil pale Yesu having nambe, "Hôôvu hil vaalu de me-lohvu nambe yoo dôôvu yi le. ³² Om naambe Anutu yoo holin yi vulôôt-ambe tu hil Islel-ate omaaho lulemak keen ond duus-ambe naam voon, ond mem

† Malaasin anikalin tii-jo haale nambe mul, ond haah ti nikang-gi, ond davu vu hil in nambe sil anind naavi me-gasêêng e. Om sil lako be lavu vu Yesu tombe tep le ma de nimbaya, in wiingin nambe yoo gango nivaane be jimb.

yaangge be yaambiing gaving yi." De omaaho yuuh sen layiis yuuh having Yesuu-to ond yuuh lanêêl Yesu pale having.

Yesu yimb la

(Matai 27:45-56; Luk 23:44-49; Jon 19:28-30)

³³ * o 15:33 Emo 8:9*Taaku mekaalus laam naale lavuun atombe taaku mekanu hôôk lohvu taaku pin-ambe laam soosin hôôk lohvu taaku me yaal. ³⁴ * o 15:34 Saam 22:1*Tombe taaku me yaal-anjo Yesu teey bopaata lôôt nambe, "Eloi, Eloi, lama sabatani?" Dangga nambe, "Sate Anutu, sate Anutu, nambe vaati om ohavuuha sa la?" ³⁵ Tombe sim hil vaalu sen daale ngaahôô-to langoyin-ambe lanêêl nambe, "Ke, ham gango, nateey Eliya." ³⁶ * o 15:36 Saam 69:21*Tonde omaaho ti saloongg-ambe la hako malumak-ambe laanggôôl hôôk bel anikalin, tombe havingin malumak-anju hôôk ngasing vaha de hako be la vu lukala Yesu avi in nambe dasuvin, de nêêl nambe, "Ham baale de yaangge naambe Eliya le gato nôôh yi duus me malis." ³⁷ Tonde Yesu teey lava bopaata de yimb la.

³⁸ * o 15:38 Hiblu 10:19-20*Tombe tôômb bopaata dinaandiin lôôt sen yakaluuh Anutu-te dumb vaambuung alopayôô-to kweek la yuuh vu vaavu be la hoow. ³⁹ Tombe hil Lom-ate yêêv ngaamong vaha ti naale ngaaho vu Yesu me ond yi de Yesu yimb la, om nêêl nambe, "Ham hil-e, omaahôô-jo Anutu Noow keen." ⁴⁰ * o 15:40 Luk 8:2-3*Tonde vêêh heey daale diin daka be mondayi ond ti Malia vu Magadala, de Malia ango sen Jems pasiv ayuuh Joses taandin-ato, de tik Saalome. ⁴¹ Bôôy sen Yesu naahen nando Galilii-to ond vêêh yaal-anju davu taamuyin yi de dahôôvu yi, de vêêh ngeeyaata daale having yaal ond sil ahondoos laving Yesu be lala Yelusalem.

Lambe Yesu naavi lukala lavandangga

(Matai 27:57-61; Luk 23:50-55; Jon 19:38-42)

⁴² De soosin hôôk atombe hil pin davu samu sil in samiinaanôn ond busin sawaasin, om kaansol ti, ⁴³ haale nambe Yusep vu Alimatia, ond omaaho osin haale bop, de ka navu busin sen Anutu naam in ganggin yite hil-ato, ond lo nôôn timu de la vu Pilata be kataangg Yesu naavi nambe gako be na gambe na. ⁴⁴ Om Pilata hango tombe vindis in vakasin sen Yesu yimb lung laa-to, om teey ngaamong vaha-sote yêêv laam-ambe lingin nambe, "Yesu yimb la gêên a?" ⁴⁵ Pilata hangoyin vu ngaamong vaha-sote yêêv lung la le mem liinggis vu Yusep nambe na nôôh omaahonôn vêêl. ⁴⁶ Tombe Yusep vaanggo tôômb valôôy ti be hako be la lôôh omaahonôn luus-ambe vayum hôôk, tombe mem la hambe lukala neep hôôk lavandangga ti sen lasap hôôk tatuuh dangga-to, tonde paliy tatuuh bopaata ti laah hilin lavandangga avi jeen. ⁴⁷ Tombe Malia Magadala de Malia ango sen Joses tangganaan-ato, ond yuuh lala layi taaku sen lambe Yesu naavi neep hôôk-ato.

Yesu kandi lak

(Matai 28:1-8; Luk 24:1-12; Jon 20:1-10)

16 Busin sawaasin lung la le mem Malia Magadala de Malia ango sen Jems tangganaan-ato de Saalome, ond yaal lala laanggo bel galovasa be yaal lako in nambe lana kaasêh ak Yesu naavi. ² Om Sonda samiinaanôn atombe yaal kandi be lala lavandangga sen lambe Yesu hôh-ato. ³ Tombe vu mopaatôv ond yaal mondanêl vu yaal nambe, "Peey e lati le paliy tatuuh sen hilin lavandangga avii-to na vêh in waay?" ⁴ Tonde lavêl mend ak e layi de tatuuh seelin vêh, tatuuh-anju bopaata lôôt. ⁵ Tombe yaal lalukala lavandangga lopayo be yaal layi de maanggêem ti lop lolop valôy diin ti be nando laah osin yaal namand vasa, tombe yaal lavindis lôôt. ⁶ Tombe nêl vu yaal nambe, "Maal-ame ambindis e. Maal navu salo Yesu Nasalet sen layiis ak haah pakô-to, ond me-neep-anjo le, kandi lak lung la, maal angge ahembaan nganjo. ⁷ * o 16:7 Mat 26:32; Mak 14:28*Om maal anaah naanêl banye vu yite maanggêem-aso be Pita gaving, naambe le naamunggin-ambe na Galili, le mem ham e angge yi vuu-ju nohvu vakasin sen nêl vu ham-ato." ⁸ Tombe yaal kanund la be lahees lôôt, om yaal lalom voo e mem yaal lapak-ambe lala, lemu yaal-ame lanêl banye vu omaaho ti le, in yaal layêenin lôôt.

Yesu taato yi vu Malia Magadala

(Matai 28:9-10; Jon 20:11-18)

⁹ * o 16:9 Luk 8:2*[Yesu kandi lak hôh Sonda samiinaanôn atombe taato yi munggin vu Malia Magadala sen Yesu hatiiy mamu nipaya namaavaalu be vindak yuuh la in bôy-ato, ¹⁰ tombe vêh-anjo laah vu hil sen davu taamuyin Yesuu-to in londpayo nimeen-ambe mondasu, tombe nêl banye vu sil. ¹¹ Tombe sil lango banye nambe Yesu nando metumin-ambe vêh-anju yi me lak, lemu sil-ame lawii-having lava le.

Yesu taato yi vu maanggêem yuuh vu mop lavuun

(Luk 24:13-35)

¹² Tonde sim silate omaaho yuuh vu bayêen bop-ambe lala in lana, tombe Yesu taato yi vu yuuh vu mop

lavuun, lemu ninaavi ngo yoow. ¹³ Tombe yuuh lalaah-ambe yuuh lanêl vu yuuhate hil vaalu, le sil-ame lawii-having e.

Yesu vu kul vu maanggêem nomaayuuu-ambe laam ti

(Matai 28:16-20; Luk 24:36-49; Jon 20:19-23)

¹⁴ * o 16:14 1Ko 15:5*Tonde sim maanggêem nomaayuuu-ambe laam ti dando mondaya vanôn atombe Yesu la hato be taato yi langaah vu sil, de nêl sil in me-lawii-having yi le, in londpayo niwêk, de me-lawii-having hil sen layi mend ak-ande kandi lak-ato lavand e. ¹⁵ * o 16:15 Sin 1:8*Tonde mem nêl vu sil nambe, "Ham anohvu taaku pin-ambe ham ana naanêl sate banye nivasa langaah vu omaahonôn pin. ¹⁶ * o 16:16 Sin 2:38; 16:31,33*Hil sen londpayo naam timu vu sa be lanjipis bel, ond sil e mando metumin danggata, de hil sen londpayo me-wii-having e ond le daatovu nipaya nyevahaan-ambe lana mend nama. ¹⁷ * o 16:17 Sin 2:4; 10:46; 8:7*Hil sen londpayo laam timu vu saato ond sil e lambiing taahu taahu osin niwêk, sil e gatiiy mamu nipaya jak sa haalengg osin sil e bakaas bayêen bu ti ti lavand. ¹⁸ * o 16:18 Luk 10:19; Sin 28:3-6; 4:30; 5:16*Tonde sil namand e nanôh nyêy jak, de naambe daanum va yimbin-ate yuuh ame ond vati me-le biing sil e, de sil e gambe namand jak hil anilakin-ambe nind vasa jak."

Yesu lakalaah baandoni

(Luk 24:50-53; Sinaale 1:9-11)

¹⁹ * o 16:19 Sin 2:33-34; 7:55-56; Ep 1:20; 1Pi 3:22*Omaaho Bop Yesu vakaas having sil lung la, tonde Anutu hako yi be la nando nama vasa having yi vu baandoni in taato naambe tu yêv bop. ²⁰ * o 16:20 Sin 14:3; Hiblu 2:3-4*Tonde maanggêem-aso lala lanêl banye nivasa lohvu taaku pin, de Omaaho Bop yoo nando having sil-ambe navu kaandu silate vakasin lak taahu taahu vaha vaha nambe vakasin nôh keen.]

Luk

Luk kaavu vakasin-anjo vu Tiopilas

1 * o 1:1 Sin 1:1*O himbop Tiopilas, hil ngeeyaata kaavu vakasin lak va pin sen Anutu wiing hôök hey lavuun-ato, ²* o 1:2 Jon 15:27*ond sil oo kaavu lohvu hil sen layi vaa-ju lak mend vu munggin-ande yoo mondanêêl vakasin langaah-ato, ond hil-anju lanêêl vakasin-anja vu hey. ³ Tombe saalingin va yuuh amêê-ju danggakook pin nivasa lôôt, tombe mem sa kangg vu nambe soo kaavu nanjip nivalok nohvu va sen bôôy-anjuuto be saambiing naas vu hong, ⁴ in ganjak ni naambe va sen hil tatekin vu hong-ato ond keen lôôt. Om sa naanêêl vu hong.

Angela nêêl vu Sakaalia nambe vane navu gako noow Jon

⁵* o 1:5 1Kro 24:10*Hôök busin sen Helot tu hil Yudia-te omaaho lulemak-ato, ond hil sen datung salivangin-ato ti nando, haale nambe Sakaalia, ond yi vu kul vaha salivangin-aso vaalu sen Abaisa-te hil vu taamusin-ato, tonde Sakaalia vane Elisabet ond yik yite danggakook neep vu Aalon-ate noondin having. ⁶ Anutu yi Sakaalia yuuh Elisabet anivasa, in yuuh oo samu Omaaho Bop-ate vakasin osin tanasin pin de vakasin ma. ⁷ Lemu yuuhanêênd unoopasiv ma, in Elisabet oo naale muuh-ambe yuuh ahondoos tata lak.

⁸ Tonde Sakaalia having kul vaha salivangin-aso vaalu sen sil dangga timuu-to, ond sil lalup-ambe lalukala Anutu-te dumb bop alo. ⁹* o 1:9 Eks 30:7*Tonde hil sen datung salivangin-anju silate gambum ti neep, om sil laate tatuuh atombe tok la hato hôök Sakaalia me, in taato naambe dukana Omaaho Bop-ate dumb alo vaambuung-ambe basi va galovasa na vu Anutu. ¹⁰ Om lukala monasi va galovasa la vu Anutu, tonde hil ngeeyaata lalud-aaale voon-ambe mondalohak. ¹¹ Tonde sim Sakaalia yi de angela ti hato vu be naale alata vaalu la osin nama vasa sen kin galovasa-to. ¹² Sakaalia yi angelaa-ju tombe vindis-ande naha lak lôôt, ¹³ le angela nêêl vu nambe, "Sakaalia, game ganjêênin e, in Anutu hango gate lohakin lung la. Vanem Elisabet e gako gate nomaatuk, tombe on-aateey haale naambe Jon. ¹⁴ Om galompayo navu nivasa jak-ambe onaapêêlis, tombe tangganaan gako le mem hil ngeeyaata le daapêêlis gaving. ¹⁵* o 1:15 Nam 6:3*Tombe Omaaho Bop e ji onoom-anju naambe omaaho osin haale bop, de me-le naanum wain osin bel aniwêêk e, de sen naahen baale dôök tangganaan baambuu-to ond Vavi Vaambuung e

dôôvu yi. ¹⁶ Tombe sim le biing-ambe hil Islel ngeeyaata le langgilin sil lanaah vu silate Omaaho Bop Anutu. ¹⁷* o 1:17 Mat 17:11-13; Mal 3:1; 4:5-6*Onoom-anju ond le niwêêk osin Vavi Vaambuung dôôvu nohvu sen Eliya bôôy-ato, tombe le naamunggin vu Omaaho Bop, de le biing-ambe himbop-aso langgilin londpayo naah vu noondin, tonde le biing-ambe hil kalêêsin ambu-so langgilin sil in nambe sil sapa nohvu sen hil anivalok-ato, tonde samu sil in sil oo mongganggin Omaaho Bop navu naam."

¹⁸* o 1:18 Jen 18:11*Tombe Sakaalia nêêl vu angela nambe, "Sale anjak ni jak vaati naambe vakasin-anja le nôôn jak? In haay ahondoos vêêh tata lak lung laa-to." ¹⁹* o 1:19 Dan 8:16; 9:21; Hiblu 1:14*Le angela nêêl laah nambe, "Sa Gabiel sen soo naale hôök Anutu mêê-to, ond wiing sa laam in nambe sa gako banye nivasaa-jo naam-ambe sa naanêêl vu hong. ²⁰* o 1:20 Luk 1:45*Om onggango le, sate vakasin-anjo yoo le nôôn jak hôök yite busin nivalok.

Le game gawii-having e, om game le bakaas e, olavam e nama na de na nohvu busin sen va pin-anjo nôôn jak e mem."

²¹ Nêêl lung atonde hil oo mondanggin Sakaalia lôôt, tombe kand vu nambe mak vaati wiing om nando ahusaandiin lôôt hôök dumb alo vaambuung-anjuuto. ²² Tombe hato, lemu me-lohvu nambe bakaas vu sil e, yik navu taato va lak nama mu in ka ma, om lalak ni nambe peey e yi vati yoow vu dumb alo vaambuung-ato. ²³ Sakaalia yoo nando monawiing kul hôök dumb alo lôôt-ambe yite busin lung la, le mem hato be laah baan.

²⁴ Lung atonde vane Elisabet noow hôök, om yoo nando tatimasin hôök bayêên alo lohvu kwaav namaavaalu, de nêêl nambe, ²⁵* o 1:25 Jen 30:23*"Gêên Omaaho Bop yoo samu sa nivasa nambêênjo, in bôôy sa ningg namum hôök omaahonôn amend in sanêêngg unoopasiv ma, le sim gêên ond Omaaho Bop wiing-ambe sa ningg mumin-ato ma la."

Angela nêêl vu Malia nambe navu gako noow Yesu

²⁶ Kwaav namaavaalu vindak ti lung la, le mem Anutu wiing angela Gabiel la bayêên bop ti neep Galili, bayêên haale nambe Nasaale. ²⁷* o 1:27 Mat 1:16,18; Luk 2:5*Ond angelaa-ju la vu vahaavu ti sen lanêêl lak moow ti haale nambe Yusep. Yusep-anju ond danggakook neep vu Devit-ato, ond vahaavuu-ju haale nambe Malia. ²⁸ Tombe angela Gabiel la valup-ambe nêêl vu nambe, "O Malia, Omaaho Bop Anutu ka pasiv

in hong-ambe nando having hong.”²⁹ Malia hango lavaa-ju tombe yêênin lôôt, de ka vu nambe, “Mak vakasin-anju dangga nambe va?”³⁰ Tombe angela nêêl vu nambe, “Malia, game ganjêênin e, in Anutu nayi hong nivasa.”³¹ * o 1:31 Ais 7:14; Mat 1:21-23*De ong-gango le, unoopasiv moow ti navu dumbaale galompayô, tombe onggako ond onaateey haale naambe Yesu.³² * o 1:32-33 Ais 9:7; 2 Sml 7:12,13,16; Dan 7:14; Mai 4:7*Unoopasiv-anja le gako haale bop, de Anutu baandoni le naanêêl naambe yite Noow keen. Omaaho Bop Anutu le biing-ambe naatu omaaho lulemak, yik naambe sen yite himbop Devit-ato,³³ in ganggin Yaakop-ate hil vu taamusin, tombe yite kul-anjo me-le jung na le, yoo le mando danggata osin danggata.”

³⁴ Tombe sim Malia lingin angela nambe, “Vaa-ja le nôôn jak naambe va? In same alak vu moow ti le.”³⁵ * o 1:35 Mat 1:20*Le angela nêêl vu nambe, “Vavi Vaambuung e jakanaas hong, tonde Anutu-te niwêêk e naas naambiyi kôôh

vu hong, om unoopasiv vaambuung sen onavu gako vu taamusin-ato ond le daanêêl naambe Anutu Noow.³⁶ Angge, gaandemaavêêh Elisabet ond tata lak lung la, de danêêl nambe naale muuh, le ma de gêên ond unoopasiv moow lukaale lopayo be kwaav namaavaalu vindak ti lung la ni.³⁷ * o 1:37 Jen 18:14*Vati me-nimeen vu Anutu le, yoo lohvu nambe biing va pin.”³⁸ Tombe Malia nêêl nambe, “Ke, Omaaho Bop-ate unaavepasiv sa, om lung-ande vakasin sen ganêêl lak saa-ja nôôn jak.” Lung atonde angela havuuh Malia de la.

Malia la vu Elisabet

³⁹ Tombe yik Malia kandi pavis-ambe la taaku kandu be la valup hil Yuda-te bayêên bop ti,⁴⁰ tombe huli-la Sakaalia baan-ambe vakaas vu Elisabet.⁴¹ * o 1:41 Luk 1:15*Elisabet hango Malia lava tombe unoopasiv sen naale hôök Elisabet alopayô-to vaake yi, tonde Vavi Vaambuung hôôvu Elisabet⁴² * o 1:42 Diu 28:4*om nêêl lava bopaata nambe, “Anutu wiing samu samu vu hong savok vêêh-aso pin, tonde unoopasiv sen naale hôök galompayô-ja ond yik Anutu le samu yi gaving.⁴³ De sa vaati ondeey sate Omaaho Bop tangganaan laam vu saa-jo?⁴⁴ Angge, sa hango olavam atombe unoopasiv sen naale hôök sa baambungg-ato pêêlis-ambe vaake sa.⁴⁵ * o 1:45 Luk 1:20*Gakam vasa in gawii-having vakasin pin sen Omaaho Bop nêêl vu hong lung la nambe le nôôn jak-ato.”

Malia pêêlis la vu Anutu

⁴⁶ * o 1:46 1 Sml 2:1-10*Tombe Malia nêêl nambe, “Sa longgpayo nako Omaaho Bop ak,⁴⁷ tonde sa kanning napêêlis vu sate Anutu sen nahôôvu saa-to⁴⁸ * o 1:48 Luk 1:25; 11:27*in yite vêêh kul malis ti sa, lemu yoo ka vu sa. Om gêên-anjo de vu taamusin, hil vu taaku pin e daanêêl naambe Anutu wiing samu samu vu sa.⁴⁹ In Anutu sen niwêêk lôôt-ato ond yoo wiing va bopaata vu sa, ond yoo haale vaambuung,⁵⁰ * o 1:50

Saam 103:13,17*de yoo ka pasiv in hil pin sen dayêênin yii-to, vu bôôy-ambe vu taamusin, de nalak busin pin.⁵¹ * o 1:51 2 Sml 22:28*Tonde nama yoo nawiing kul aniwêêk, de hil sen yoo datee sil ak-ato ond hatiy sil-ambe lavuuh taale osin kand hateesin,⁵² * o 1:52 Iyop 12:19; 5:11; Saam 147:6*de laanggôôl hil alulemak-aso tonde hako hil malis ak.⁵³ * o 1:53 1 Sml 2:5; Saam 34:10; 107:9*De hil sen dayimb ahend-ato ond vu va nivasa vasa be lohvu sil lôôt, de luus kupak dangga-so be lala namand malis amu.⁵⁴ * o 1:54 Ais 41:8; Saam 98:3*De hôôvu yite noondin Islel-aso, in yoo ka vu yite vakasin ka pasiv-ate⁵⁵ * o 1:55 Mai 7:20; Jen 17:7; 18:18; 22:17*sen nêêl vu yate himbop-aso bôôy nambe le ka pasiv in sil-ato, yik nêêl vu Abalaam osin yite hil sen lanaam vu taamusin-ato be le nanjip danggata.”

⁵⁶ Malia nêêl lung atonde nando having Elisabet lohvu kwaav yaal, le mem laah baan.

Elisabet hako nowaatuk Jon

⁵⁷ Busin sen Elisabet navu gako noow-ato lung la om hako nowaatuk.⁵⁸ Tombe Elisabet-ate hil sen sil dangga timu, osin hil sen sil ambaand timuu-to, ond lango banye nambe Omaaho Bop aka pasiv lôôt in Elisabet, om sil lapêêlis having yi.

⁵⁹ * o 1:59 Jen 17:12; Lev 12:3; Luk 2:21*Tonde busin namaavaalu be vindak yuuh lung la le mem ti sen tu yaal-ato ond sil lasupin lalaam in galaah unoopasiv aninaavi, tonde lawiingin nambe daateey mangganaan Sakaalia haale jak yi,⁶⁰ * o 1:60 Luk 1:13*le ma de tangganaan nêêl nambe, “Malis, yiyi naateey haale naambe Jon.”⁶¹ Tombe lanêêl vu nambe, “Gate vaheey-ame haalend nambêênja dando le.”⁶² Om sil oo mo-taato lak namand-ambe dalingin mangganaan nambe wiingin nambe daateey yêêv lati jak noow,⁶³ om taato be lako tapale pasiv ti laam, tombe kaavu nambe, “Haale Jon,” tombe sil pin lavindis lôôt.⁶⁴ Tonde pavis atombe Sakaalia avi osin dalaan ahelavis ak laah, de vakaas osin hako Anutu haale lak.⁶⁵ Tombe Sakaalia-te hil pin se sil ambaand timuu-to layêênin lôôt, tonde hil oo lakaas in va pin-anjo, de lanêêl banye be la lohvu hil Yuda-te taaku kandu pin.⁶⁶ Tombe hil pin sen lango vaa-ju banyêê-to ond kand navu lôôt-ambe lanêêl nambe, “Taamusin e unoopasiv-anjo le naambe vaati?” Lanêêl nambêênju in lalak ni nambe Omaaho Bop-ate niwêêk nando having yi.

Sakaalia pêêlis la vu Anutu

⁶⁷ Tonde Vavi Vaambuung hôôvu mangganaan Sakaalia om nêêl vakasin nôôn langaah nambe,⁶⁸ * o 1:68 Saam 41:13; 72:18; 106:48; Luk 7:16*“Yiyi gako Islel-ate Omaaho Bop Anutu haale jak, in laam in dôôvu yiyi-ambe nôôh yiyi vêêl.⁶⁹ * o 1:69 Saam 18:2*Om holin yite omaaho niwêêk ti kandi vu yite kul vaha Devit-ate hil vu taamusin in nambe dôôvu yiyi-ato,⁷⁰ lohvu vakasin sen Anutu yoo wiing-ambe yite hil vaambuung lanêêl langaah bôôy-ato nambe⁷¹ * o 1:71

Saam 106:10*le nôôh yiyi vêêl in yate vaavis-aso namand, osin nôôh yiyi vêêl in hil sen ahend kalin lôôt vu yiyi-ato. ⁷² * o 1:72 Jen 17:7; Lev 26:42; Saam 105:8-9; 106:45*In ka pasiv in yate himbop-aso bôôy, osin yoo ka navu yite vakasin vaambuung sen jôôy bôôy-ato, ⁷³ * o 1:73 Jen 22:16-17; Mai 7:20*in nêêl osin vakasin keen vu yate himbop Abalaam, om navu biing nohvu sen nêêl bôôy-ato nambe ⁷⁴ le nôôh yiyi vêêl in yate vaavis-aso namand, in nambe yaanohak vu yi, de yame le aanjêênin e, ⁷⁵ * o 1:75 Tit 2:12-14*tombe yiyi naatu yite hil vaambuung osin hil anivalok jak busin pin.

⁷⁶ * o 1:76 Ais 40:3; Mal 3:1; Mat 3:3*Tonde hong unoopasiv-anjo, ond hil e daanêêl hong naambe Anutu Baandoni-te omaaho sen nanêêl yite vakasin langaah-ato, in gale naamunggin in samu Omaaho Bop-ate mopaatôôv, ⁷⁷ * o 1:77 Jer 31:34*de gale naanêêl vu yite hil in lanjak ni naambe kawiiy silate nipaya na, ond mem le gako sil nom. ⁷⁸ * o 1:78 Ais 60:1-2*Yate Anutu sen yoo ka pasiv bopaata lôôt-ato ond yoo le biing melangaah baandoni dukanaam vu yiyi, ⁷⁹ * o 1:79 Ais 9:2; 58:8; Mat 4:16*in naatum melangaah vu hil sen dando hôôk mekanuu-to, tonde naatum vu hil sen dayêênin nambe davu lanjimb-ambe lana mend namaa-to, tonde taato mop sen yalonggpayo melaas-atêêto vu yiyi in nambe yiyi sapa.”

⁸⁰ * o 1:80 Luk 2:40; Mat 3:1*Lung atonde dando be unoopasiv-anjo bop ak-ambe lopayo la vu Anutu ni-wêêk, le mem la nando taaku lumbalaamb lôôt-ambe la valup busin sen-ato, le mem tok lom-ambe taato yi vu hil Islel.

Malia hako Yesu (Matai 1:18-25)

2 Hôôk busin-anju hil Lom-ate yêêv bop Sisa Ogas-tas nêêl nambe sil kaavu omaahonôôn pin haal-end. ² Kul-anjo lako lak nyendoos hôôk busin sen Sailinias tu yêêv bop-ambe nanggin Siliaa-to, ³ om hil pin lalaah sil ambaand dangga dosin ti ti in nambe kaavu sil haalend.

⁴ Tombe Yusep kandi vu bayêên Nasaaleet vu Galili be la valup Yudia-te bayêên bop sen Devit ambaan bôôy-ato, danêêl nambe Betlehem, in Yusep-ate dang-gakook neep vu Devit. ⁵ * o 2:5 Luk 1:27*Om yuuh vane Malia lala in kaavu yuuh haalend, tonde Malia noow hôôk.

⁶ Yuuh lala dandôô-ju be ngaaho lak in Malia gako noow, ⁷ tombe Malia hako nowaatuk-ambe vayum hôôk tôômb-ambe hambe neep hôôk bik-asote kaambum, in omaahonôôn lahilin bayêên vaatêêvak-ate de taaku vuun ti me-neep e.

Angela lanêêl Yesu banye vu bik sipsip heendin-aso

⁸ Vu taakuu-ju vaheey mondanggin bik sipsip vu paahup alo hôôk busin, ⁹ tonde Omaaho Bop-ate angela la hato vu sil, de Omaaho Bop-ate nikaapulit têêlang-ambe lohvu sil pin, tombe sil layêênin lôôt, ¹⁰ lemu angela nêêl vu sil nambe, “Ham-ame anjêênin

e. Ham gango, sa laam in naanêêl banye nivasa ti naas vu ham, tombe hil pin davu daapêêlis lôôt. ¹¹ In gêên-anjo vêêh ti hako noow neep Devit-ate taaku Betlehem, ond hamate omaaho sen ham natung mem in nambe dôôvu ham-ato, in yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato osin yi Omaaho Bop. ¹² Om ham ana gato be ham anjak ni naambe vakasin-anjo keen, in ham e angge naambe sil layum unoopasiv ti hôôk tôômb-ambe lambe neep hôôk bik-asote kaambum.”

¹³ Angela nêêl nambêênju, tonde pavis atombe hil baandoni ngeeyaata lôôt lato daale having angela ti-jôôto, be lavand hôôk Anutu nambe, ¹⁴ * o 2:14 Luk 19:38*Yiyi gako Anutu haale jak vu baandoni, tonde vakasin melaas nanjip vu hil sen Anutu nayi sil anivasaa-to.”

Bik sipsip heendin-aso lala dayi Yesu

¹⁵ Angela lavuuh sil-ande lalaah baandoni lung la, le mem bik sipsip-ate heendin-aso lanêêl nambe, “Ham-o, yana Betlehem-ambe yaangge va sen gêên Omaaho Bop nêêl banye vu yiyi-anjôôto le.” ¹⁶ Om sil kandi pavis-ambe lala lalup atombe latovu Malia yuuh Yusep dando, tonde unoopasiv neep hôôk bik-asote kaambum.

¹⁷ * o 2:17 Luk 2:10-12*Layi lung la tonde latulin vakasin sen lango lak unoopasiv-ato vu yuuh. ¹⁸ Tombe hil pin sen lango vakasin-anjuuto, ond lavindis lôôt in vakasin sen bik sipsip-ate heendin-aso lanêêl-ato, ¹⁹ * o 2:19 Luk 2:51*Lemu Malia samu vakasin pin-anjo hôôk lopayo be ka yoo monavu nando.

²⁰ Lung atonde sipsip-ate heendin-aso lalaah, tombe lako Omaaho Bop haale lak, de lavand hôôk Anutu in va pin sen lango osin layi ond nôôn ak lohvu angela nêêl vu sil-ato.

Lateey Yesu haale

²¹ * o 2:21 Luk 1:31,59*Busin namaavaalu be vindak yaal lung la le mem lalaah unoopasiv aninaavi, de lateey haale Yesu sen bôôy me-naale hôôk tangganaan alopayo le de naahen, tonde angela nêêl nambe Yesuu-to.

Simeon ayuuh Ana layi Yesu vu Anutu-te dumb bop alo

²² * o 2:22 Lev 12:1-8*Busin sen Malia yuuh Yusep samu yuuh anind naavi nohvu Mose-te tanasin-ato lung la, om yuuh lako Yesu be lala Yelusalem in lambu dukana Omaaho Bop nama. ²³ * o 2:23 Eks 13:2,12,15*Lawiing lohvu Omaaho Bop-ate tanasin sen sil kaavu bôôy-ambe neep-ato nambe, “Unoopasiv tuk pin sen taandin dako sil namunggin-ato ond ham angge sil naambe Omaaho Bop-ate va vaambuung.”

²⁴ * o 2:24 Lev 12:8*Om yik Malia yuuh Yusep lala in nambe gatung salivangin gaving, nohvu Omaaho Bop-ate tanasin nêêl nambe, “Ham gatung manak tumbali-yi yuuh, me manak bavi noow yuuh naatu salivangin vu Anutu.”

²⁵ * o 2:25 Ais 40:1; Ais 49:13*Tonde sim omaaho ti nando Yelusalem, haale nambe Simeon, ond omaaho nivalok de omaaho sen yoo nalohak vu Anutu, ond monanggin busin sen Anutu nôôh nimeen vêêl in Islel-ato, ond Vavi Vaambuung hôôvu yi, ²⁶ tonde Vavi Vaambuung yoo nêêl vu bôôy nambe me-le jimb pavis e, yoo ji me lak Omaaho Bop-ate omaaho sen yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiyi-ato le mem.

²⁷ Om Vavi Vaambuung giyy yi be la Anutu-te dumb bop alo, tonde sim Yusep ayuuh Malia lako unoopasiv Yesu be lala lalup-ambe lahuli-lala dumb alo, in lambing va vu yi nohvu tanasin neep-ato, ²⁸ tomem Simeon kava Yesu lak-ande pêêlis la vu Anutu nambe,

²⁹ "O Omaaho Bop, gêên onaateey gate hil kul vaha malis sa be sa naas osin sa longgpayo melaas nohvu goo ganêêl bôôy-ato. ³⁰ * o 2:30 Ais 52:10; Luk 3:6; Tit 2:11*In saahé mêngg ak va sen gawiiing in nambe dôôvu hey-ato lung la. ³¹ Goo samu vaa-ja neep langaah hôôk omaahonôôn pin amend. ³² * o 2:32 Ais 42:6; 49:6*Tombe yii-ju tu kin tumin in nambe le bu melangaah vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, osin biing-ambe gate hil Islel haalend naatu bopaata."

³³ Simeon nêêl nambêênju lak Yesu, tomem Yesu mangganaan ayuuh tangganaan lavindis lôôt. ³⁴ * o 2:34 Ais 8:14; Mat 21:42-44; 1Ko 1:23; 1Pi 2:8*Tonde Simeon lohak yaal-ande nêêl vu Yesu tangganaan Malia nambe, "Angge, unoopasiv-anjo ond Anutu holin in nambe biing-ambe Islel ngeeyaata landupake, de biing-ambe hil ngeeyaata kandi jak. Tonde le taato Anutu-te va vu hil, le hil ngeeyaata le daanêêl vakasin anipaya jak yi, ³⁵ in nambe omaahôô-ja biing-ambe hil ngeeyaata-te vakasin sen kand navu hôôk londpayôô-to naatok naam langaah, tonde galompayo le nimeen gaving."

³⁶ Lung atonde vêêh ti nando, haale nambe Ana, ond hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ti yi, de mangganaan haale nambe Panuel, de yuuhate danggakook neep vu Asel. Anaa-ju tata lak lôôt, in bôôy ond lak moow-ambe nando having laya lohvu ta namaavaalu be vindak yuuh, ³⁷ * o 2:37 1Ti 5:5*tombe laya yimb-ande yoo tu vahaahôôv-ambe nando be tata lak. Tombe yite ta ngeeyaata lôôt lohvu 84, lemu mehavuuh Anutu-te dumb bop e, de nimbaya in vanôôn in nambe nohak vu Anutu, om yoo nalohak vu Anutu hôôk busin-ande langaah nalak busin pin. ³⁸ * o 2:38 Ais 52:9*Ond hôôk busin sen Yusep ayuuh Malia lako Yesu la dumb bop alôô-to, ond Ana valup pavis-ambe pêêlis la vu Anutu, de tatekin unoopasiv-anju yite vakasin vu hil pin sen mondanggin in nambe Anutu nôôh nimeen vêêl in Yelusalem-ato.

Yusep hako Yesu yuuh tangganaan-ambe yaal lalaah Nasaalet

³⁹ * o 2:39 Mat 2:23*Malia yuuh Yusep samu va pin lohvu Omaaho Bop-ate tanasin nêêl-ato lung la, le mem yaal lalaah lalup Galili-te taaku, be yaal lala dandand yaal ambaand Nasaalet. ⁴⁰ * o 2:40 Luk 1:80;

2:52*Tonde unoopasiv linj-ambe bop ak atombe yoo lak va pin ani nivasa lôôt, tombe nando hôôk Anutu-te samu samu lopayo.

Unoopasiv Yesu la Anutu-te dumb bop alo

⁴¹ * o 2:41 Eks 12:24-27; 23:14-17; Diu 16:1-8*Lohvu ta pin Yesu mangganaan ayuuh tangganaan dala Yelusalem, in dayi busin bop busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôôk vu Ijip bôôy-ato. ⁴² Tonde Yesu-te ta nomaayuuh-ambe laam yuuh lung la, om yaal lala lalup Yelusalem in lanji busin bop-anju, yik nambe sen yoo dala lak ta pin-ato.

⁴³ * o 2:43 Eks 12:18*Layi busin bop-anju lung la de sil lalaah, lemu Yesu yoo naahen nando Yelusalem, le mangganaan ayuuh tangganaan doosin yi, ⁴⁴ in yuuh akand vu nambe la having silate hil vaalu. Om hôôk busin tii-ju yuuh mosalo yi tatuuvu mopaatôôv vu yuuhate hil osin nipaapu-so, ⁴⁵ le ma de yuuh-ame latovu le, om yuuh oo mosalo be lalaah lalup Yelusalem.

⁴⁶ Tombe yuuh oo mosalo yi lôôt lohvu busin yaal, le mem yuuh latovu yi lukando tanasin dangga-so lavuun vu Anutu-te dumb bop alo. Yoo monangoyin silate vakasin-ambe nalingin danggakook vu sil having, ⁴⁷ tombe hil pin sen dango yite vakasin-anjuuto ond lavindis lôôt in ka osin vakasin sen nanêêl laah vu sil-ato.

⁴⁸ Malia yuuh Yusep latokak yi tombe yuuh lavindis lôôt, tombe tangganaan nêêl vu nambe, "Tuk-e, nambe vaati sen gawiiing nambêênjo vu haay mom-anjo? Haay alonggpayo nimeen-ande haay oo mosalo hong lôôt." ⁴⁹ * o 2:49 Jon 2:16*Le nêêl laah vu yuuh nambe, "Nambe vaati sen muuh navu salo saa-jo? Mak mame alak ni nambe soo le mando hôôk Mangg-ate bayêên-anjo le?" ⁵⁰ Lemu yuuh doosin vakasin sen nêêl vu yuuh-anjuuto danggakook, ⁵¹ * o 2:51 Luk 2:19*tombe la having yuuh-ambe yaal lalaah lato Nasaalet. Tonde yik lak busin pin ond yoo nanye vuun in yuuh lavand, tombe tangganaan samu va pin-anjo neep hôôk lopayo be ka monavu nando.

⁵² * o 2:52 1 Sml 2:26; Pro 3:4; Luk 1:80*Yesu bop ak atombe tu omaaho lukook bop, tombe Anutu osin omaahonôôn layi yi nivasa.

Jon sen nalipis hil-ato nêêl tanasin

(Matai 3:1-12; Maak 1:2-8; Jon 1:19-28)

3 Busin sen Taibilias tu Lom-ate yêêv bop Sisa be nanggin sil-ambe la valup ta nomaayuuh-ambe laam namaavaalu, tombe nêêl-ambe Pontias Pilata tu yêêv bop-ambe nanggin hil Yuda, tonde Helot tu yêêv bop-ambe nanggin hil Galili, de hali Pilip tu yêêv bop-ambe nanggin hil Itulia osin hil Talakonaitis. Tonde Laisenias tu yêêv-ambe nanggin hil Abilini, ² * o 3:2 Luk 1:80*tonde Anas ayuuh Kaiapas latu yêêv bop vu kul vaha sen datung salivangin-ato, ond hôôk busin-anju Sakaalia-te noow Jon nando taaku lumbalaamb tombe Anutu-te vakasin laam vu, ³ * o 3:3 Sin 13:24; 19:4*om la hatup hôôk lohvu taaku pin sen neep ngaaho vu bel bop Yoladan-ato be nanêêl tanasin

nambe hil langgilin londpayo be lanjipis bel in nambe Anutu kawiiy silate nipaya na. ⁴* o 3:4-6 Ais 40:3-5*Lo-hvu Yesaia nêêl vakasin lak Jon munggin-ambe neep hôök kaapiyaa-to nambe,

“Omaaho ti nateey vu taaku lumbalaamb nambe, ‘Ham samu Omaaho Bop-ate mop, ham galo yite mop nanjip nivalok.’ ⁵ Le baahu taaku metokin pin-ambe naatu doos jak, de le daav kandu bop osin pasiv pin gaving-ambe naatu taambut jak, tonde mopaatôôv pin sen nivanjusin-ato ond le nivalok jak. De mopaatôôv pin sen tatuuh nandôô-to ond le nanjip nivasas, ⁶* o 3:6 Luk 2:30-31; Tit 2:11*tombe hil pin davu lanji mend ak kul sen Anutu nawiing in nambe dôôvu yiy-ato.”

⁷* o 3:7 Mat 12:34; 23:33*Tombe hil ngeeyaata lalaam lôôt in nambe Jon jipis sil, tombe Jon nêêl vu sil nambe, “Nyêêy anipayas noondin ham. Lati nêêl vu ham? Ham-ame alohvu nambe ham napak in Anutu-te ahekaliin sen le naatok naam vu taamusin-ato le. ⁸* o 3:8 Jon 8:33,39*Om ham anggilin ham alompayo be ham ambiing va nivasas in yanjak ni naambe ham ahilin ham vasa ond mem. Hamambe hamate danggakook neep vu Abalaam om Anutu le ji ham nivasas? Malis. Sa naanêêl vu ham naambe Anutu lohvu nambe jêêvu tatuuh-anjo be daatu Abalaam-ate hil. ⁹* o 3:9 Mat 7:19; Jon 15:6*Kôôv navu neep nandeng haah dangga lung la, om haah pin sen me-nayis nôôn anivasas-to ond le buv-ambe gaate jakana kin.”

¹⁰ Jon nêêl nambêênju tombe hil ngeeyaataa-ju lalingin nambe, “Om hey e aambiang vaati?” ¹¹ Tombe nêêl laah vu sil nambe, “Omaaho ti-te lolop yuuh nando ond bu ango vu omaaho sen lolop maa-to, tonde omaaho ti-te vanôôn nando ond yik bu vaalu vu omaaho sen nativak

in vanôôn-ato.” ¹²* o 3:12 Luk 7:29*Tombe hil sen dako taakis-ato heey lalup in nambe Jon jipis sil gaving, tombe lalingin Jon nambe, “Kaputung, hey e aambiang vaati?” ¹³ Le nêêl vu sil nambe, “Ham oo gako mone nohvu gaaman danêêl-ato de ham-ame gako heey savok na le.” ¹⁴ Tonde yik hil ngaamong vaha-so heey lalingin nambe, “De hey ond hey e aambiang vaati?” Tombe nêêl vu sil nambe, “Ham-ame anyis hil osin ham-ame tatuuhin vakasin ak sil in nambe lambu mone vu ham e. Yik mone sen ham nako lak hamate kul-ato ond ham gako mu be lung, de vakasin nama.”

¹⁵ Tombe hil pin nahand nalak-ambe kand navu vakasin ak Jon hôök sil alondpayo lôôt nambe, “Mak peey e Jon-anju yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato.” ¹⁶* o 3:16 Sin 13:25*Om Jon nêêl laah vu sil nambe, “Sa naalipis ham ak bel amu, nganjo omaaho ti navu taamuyin sa ond yite niwêêk savok sa. Sak sa omaaho nipaya, same sa ningg vasa in nambe sa kavaayin yite suul osin saambiang kul vaalu naambe hil kul-aso dawiiing vu silate yêêv e. Omaahôô-ju ond le biing-ambe ham anim vasa jak Vavi Vaambuung-ate niwêêk osin kin sen ja hamate nipayaa-to. ¹⁷ Puvu yite haah navu salak hôök nama lung la in nambe japêêh kaalekaale na, le mem naa-

supin vanôôn nôôn dukana bayêên vanôôn-ate, tonde vanôôn naavi osin ahesa ond le basi jakana kin ti yoo monatumat danggata.”

¹⁸ Jon nêêl tanasin vaalu ngeeyaata having in nambe bêêl sil akand jak, osin monanêêl banye nivasas vu hil.

¹⁹* o 3:19 Mat 14:3-4; Mak 6:17-18*Tombe busin ti tombe Jon nêêl yêêv bop Helot in dangga nambe Helot hali Pilip ond Helot lakin vane Helodias, tonde va nipaya vaalu sen Helot wiing-ato neep having.

²⁰ Tombe Helot-ate nipaya pin-anju neep, tonde taamusin atombe wiing nipaya ti lukala having nambe hatung Jon hôök kalaambus malis amu.

Jon lipis Yesu

(Matai 3:13-17; Maak 1:9-11)

²¹ Hil pin mondalipis bel tombe yik Yesu lipis bel having. Lipis bel lung la tonde monalohak atombe baandoni kahe, ²²* o 3:22 Mat 17:5; Luk 9:35; Jon 1:32; 2Pi 1:17*tonde Vavi Vaambuung ani nambe manak tumballiy-ambe hato lakando yi, tonde lava ti laam vu baandoni nambe, “Sa Noongg hong. Sahengg having hong osin sahengg anivasas vu hong.”

Yesu Kalisi-te danggakook-anjo

(Matai 1:1-17)

²³* o 3:23 Luk 4:22; Jon 6:42*Busin sen Yesu hako kul ak-ato ond yite ta lohvu doo-ti be nomaayuuh, tombe hil lanêêl yi nambe Yusep noow.

Tomde Yusep ond Hilai noow, ²⁴ de Hilai ond Matat noow, de Matat ond Liwi noow, de Liwi ond

Melkai noow, de Melkai ond Janai noow, de Janai ond Yusep noow. ²⁵ Tonde Yusep-anju Matataias noow, de Matataias ond Amos noow, de Amos ond Neam noow, de Neam ond Eslai noow, de Eslai ond Nagai noow.

²⁶ Tonde Nagai-ju Maat noow, de Maat ond Matataias noow, de Matataias-anju ond Semen noow, de Semen ond Josek noow, de Josek ond Joda noow. ²⁷* o 3:27 1Kro 3:17,19; Esra 3:2*Tomde Jodaa-ju ond Joanan

noow, de Joanan ond Lesa noow, de Lesa ond Selababel noow, de Selababel ond Sialtiel noow, de Sialtiel-anju Nelai noow. ²⁸ Tonde Nelai ond Melkai noow, de Melkai ond Edai noow, de Edai ond Kosam noow, de Kosam ond Elmadam noow, de Elmadam ond El noow.

²⁹ Tonde El-anju Yosua noow, de Yosua ond Eliesa noow, de Eliesa ond Jolim noow, de Jolim ond Matat noow, de Matat ond Liwi noow. ³⁰ Tonde Liwii-ju Simeon noow, de Simeon ond Yuda noow, de Yuda ond

Yusep noow, de Yusep-anju ond Jonam noow, de Jonam ond Elaiakim noow. ³¹* o 3:31 2 Sml 5:14*Tomde Elaiakim-anju Melia noow, de Melia ond Mena noow, de Mena ond Matata noow, de Matata ond Naatan

noow, de Naatan ond Devit noow. ³²* o 3:32 1 Sml 16:1,13; Rut 4:17-22*Tomde Devit-anju Jesi noow, de Jesi ond Obet noow, de Obet ond Boas noow, de Boas

ond Salmon noow, de Salmon ond Naason noow. ³³* o 3:33 Jen 29:35*Tomde Naason-anju Aminadap noow, de Aminadap ond Atmin noow, de Atmin ond Anai noow, de Anai ond Heslon noow, de Heslon ond Peles

noow, de Peles ond Yuda noow. ³⁴ * o 3:34 Jen 21:3; 25:26*Tonde Yudaa-ju Yaakop noow, de Yaakop ond Isak noow, de Isak ond Abalaam noow, de

Abalaam ond Tela noow, de Tela ond Neho noow. ³⁵ Tonde Nehôd-ju Seluk noow, de Seluk ond Leyu noow, de Leyu ond Pelek noow, de Pelek ond Ebe noow, de Ebe ond Sela noow. ³⁶ * o 3:36 Jen 11:10-26*Tonde Selaa-ju Kainan noow, de Kainan ond Apaksat noow, de Apaksat ond Sem noow, de Sem ond Noa noow, de Noa ond Lamek noow. ³⁷ Tonde Lamekanju Metusala noow, de Metusala ond Enok noow, de Enok ond Jalet noow, de Jalet ond Mahalalel noow, de Mahalalel ond Kainan noow. ³⁸ * o 3:38 Jen 4:25-5:32*Tonde Kainan-anju Inos noow, de Inos ond Set noow, de Set ond Adam noow, tonde Adam ond Anutu noow.

Saalang sahi Yesu

(Matai 4:1-11; Maak 1:12-13)

4 Vavi Vaambuung hôôvu Yesu tonde Yesu vu bel Yoladan-ambe laah, tombe Vavi Vaambuung giyy-ambe la taaku lumbalaamb. ² * o 4:2 Hiblu 4:15*Tombe Yesu la nando taaku lumbalaamb-anju lohvu busin doo-yuuh-ambe Saalang mosahi yi, de meya vanôdn daka le. Lung laa tonde yimb ahe lôôt, ³ om Saalang nêêl vu nambe, "Naambe Anutu Noow hong ond onaanêêl-ambe tatuuh-anjo naatu vanôdn." ⁴ * o 4:4 Diu 8:3*Le Yesu nêêl laah vu nambe, "Malis, in Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, 'Vanôdn timu me-napuvu omaahonôdn e.'"

⁵ Tonde Saalang hako Yesu be yuuh lalakala taaku ti, tonde pavis atombe motaato hil pin-ate taaku vu voon vu Yesu, ⁶ * o 4:6 Mat 28:18*tonde nêêl vu nambe, "Sa navu aambu hil pin-ate taaku-ju osin silate va nivasa vasa pin vu hong in nambe onaatu danggakook-ambe ongganggin va pin-anju, ond lukala sa namangg lung la, om sa kangg bu naambe saambu vu omaaho ti ond sale aambu. ⁷ Om naambe onggatung kaatu vu sa osin onggako sa haalengg jak ond va pin-anju le naatu gate va." ⁸ * o 4:8 Diu 6:13-14*Le ma de Yesu nêêl vu nambe, "Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, 'Goo gatung kaatu vu gate Omaaho Bop Anutu, de ganohak vu yi timu.'"

⁹ Tonde yik Saalang hako Yesu be yuuh lala lalup Yelusalem, tombe la valaah Yesu lakala naale lak Anutu-te dumb bop alu baandoni, de nêêl vu nambe, "Naambe Anutu Noow hong ond opasong vuu-jo be gana kambii-ju, ¹⁰ * o 4:10 Saam 91:11-12*in Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, 'Yoo le naanêêl vu yite angela-so in sil ganggin hong nivasa, ¹¹ be lanôdh hong ak sil namand de game le kaatuuh ovaham jak tatuuh e.'" ¹² * o 4:12 Diu 6:16; 1Ko 10:9*Le ma de Yesu nêêl vu nambe, "Anutu-te vakasin neep nambe, 'Game sahi gate Omaaho Bop Anutu le.'"

¹³ * o 4:13 Hiblu 2:18; 4:15*Saalang sahi Yesu lak va pin-anju lung la, tonde havuuh Yesu nambe mando be busango le.

Yesu hako kul ak vu Galili

(Matai 4:12-17; Maak 1:14-15)

¹⁴ Lung laa tonde Yesu laah valup Galili osin Vavi Vaambuung-ate niwêêk lohvu yi, tombe banye la lohvu taaku-ju pin. ¹⁵ Tombe lohvu busin pin yoo mon-awiiing tanasin vu hil hôôk silate dumb alo ti ti, tombe hil pin lako haale lak.

Hil Nasalet laluu damind vu Yesu

(Matai 13:53-58; Maak 6:1-6)

¹⁶ Yesu laah valup baan Nasalet, sen bôôy naahen nipasiv-ande nando taaku-ju be bop ak-ato, tonde busin sawaasin atombe huli-la dumb alo ti, nambe sen yik yoo nawiing lohvu busin sawaasin pin-ato, tombe kandi naale in nambe naasevin Anutu-te tanasin.

¹⁷ Tombe lavu Yesaia-te kaapiya vu be katekin atombe tokak vakasin sen kaavu neep nambe,

¹⁸ * o 4:18-19 Ais 61:1-2; 58:6*"Omaaho Bop-ate Vavi Vaambuung lakando sa be yoo holin sa in nambe sa naanêêl banye nivasa vu hil anipaya. De wiing-ambe sa laam in nambe sa naanêêl langaah vu hil sen landuuh sil-ambe dandôd-to naambe sale kavaayin sil-ambe lana, de hil sen mend kanuu-to le lanji taaku naah. De wiing sa laam in nambe saandôdovu hil sen daanggôl sil lôôt-ato in gavuuuh sil-ambe lana mando naavind kuusin.

¹⁹ Tonde sa naanêêl langaah naambe busin sen Omaaho Bop navu samu hil-ato ond ngaaho lak-anjo."

²⁰ Yesu sevin lung la tonde lun kaapiya be vu laah vu hil kul ti de hato nando, tombe hil pin sen dando hôôk dumb alôd-to ond mend la vu yi timu, ²¹ tombe nêêl vu sil nambe, "Vakasin sen ham hangôd-ja ond nôdn ak gêên-anjo." ²² * o 4:22 Luk 3:23; Jon 6:42*Tombe hil pin lako haale lak, de sil lavindis lôôt in yite vakasin anivasa sen nanêêl-ato, lemu sil lanêêl nambe, "Nambe vaatii-jo? Omaahôd-jo Yusep noow."

²³ * o 4:23 Mat 4:13; Jon 2:12*Tombe nêêl vu sil nambe, "Keen, ham navu naanêêl vakasin navu dangga ti bôôy vu sa naambe, 'Dokta goo gambiing-ambe ganim vasa jak.' Tonde ham e naanêêl gaving naambe, 'Va sen hey hango gawiing vu Kapenaum-ato ond yik goo gambiing naambêênja vu gambaam dangga dosin-anjo gaving.'" ²⁴ * o 4:24 Jon 4:44*Tonde yik nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe omaaho ti nanêêl Anutu-te vakasin langaah ond hil-ame dako omaahôd-ju haale lak vu baan dangga dosin e.

²⁵ * o 4:25 1King 17:1,7; 18:1; Jem 5:17*"Om sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe hôôk busin sen Eliya nandôd-to ond taaku halevang lôôt, de lohvu ta yaal-ande kwaav namaavaalu vindak ti ond luk-ame hatolak daka le, tombe meep bopaata lohvu taaku pin. Tombe hôôk busin-anju ond vahaahôdv ngeeyaata dando Islel, ²⁶ * o 4:26 1King 17:8-16*lemu Anutu me-wiing Eliya la vu vahaahôdv Islel-asôdnju in dôdovu sil ti le, malis, yik wiing-ambe la vu hil alundoos-ate vahaahôdv ti nando taaku Salepat vu Saidon. ²⁷ * o 4:27 2King 5:1-14*Tonde yik Elisa-te busin-ato ond hil ani-

payêês anipaya lôôt-ato ngeeyaata dando Islel, lemu Elisa me-nêêl-ambe sil ti nivasa lak e, malis, yik hil Silia ti Naeman ond Elisa nêêl-ambe yoo timu nivasa lak."

²⁸ Tombe hil pin sen dando hôök dumb alo be lango Yesu-te vakasin-anjôoto ond londpayo nivaane lôôt,

²⁹ om sil kandi be lakôh Yesu la taaku nanyendanga. De silate taaku-ju nando lak kandu, om sil lako Yesu be lala kasita in nambe sil bakôh duus pake navu, ³⁰ le ma de hanggwang sil-ande hato sil lavuu-naatôôv-ambe la.

Yesu hatiiy mamu nipaya la in omaaho ti

(Maak 1:21-28)

³¹ * o 4:31 Mat 4:13; Luk 4:23*Yesu la hato bayêên Kapenaum sen neep Galilii-to, tombe yoo monanêêl tanasin vu hil lohvu busin sawaasin pin. ³² * o 4:32 Mat 7:28-29; Jon 7:46*Sil lango yite tanasin atombe lavindis lôôt in yoo nawiing tanasin lohvu yêêv bop ti. ³³ * o 4:33-34 Mat 8:29; Mak 5:7; Luk 8:28*Tonde omaaho ti nando hôök dumb alo ond mamu nipaya nahôôvu yi tombe teey bopaata lôôt nambe, ³⁴ * o 4:34 Jon 6:69*"Yesu Nasaale, gayêêvu hey in? Galaam in nambe kawiiy hey na? Sa lak ganim nambe Anutu-te Omaaho Vaambuung hong."

³⁵ Le Yesu nêêl mamuu-ju nambe, "Olavam nama. Onggavuuh omaahonôôn-anja de gana." Tombe mamu

handu omaahonôôn-ambe lupake be la neep hôök sil lavuun de hato be la, lemu me-vu nivaane vu omaahôô-ju le. ³⁶ Tombe hil pin lavindis lôôt-ambe yoo lanêêl vu sil nambe, "Vakasin vaatii-ju, om sen nanêêl va osin niwêêk atombe mamu nipaya davuuh omaahonôôn-ande lato dala." ³⁷ Tombe Yesu banye la lohvu taaku Kapenaum-anju pin.

Yesu wiing Pita yenaavêêh having hil ngeeyaata nind vasa lak

(Matai 8:14-17; Maak 1:29-34)

³⁸ Yesu vu dumb alo be hato la voon, tombe lukala Simon-ate bayêên alo, de Simon yenaavêêh anivaane bopaata be neep, om sil kataangg Yesu in nambe dôôvu yi. ³⁹ Om la naale ngaaho de nêêl niwêêk atombe nivaanêê-to lung la, de vêêh-anjôoto kandi pavis-ambe la hayêêh vanôôn-ambe vu vu sil.

⁴⁰ De taaku me lukala tombe hil lako silate hil anilakin vaha vaha pin lala vu Yesu, tombe hambe nama lak hil anilakin-anju ti ti pin, tombe sil anind vasa nalak laah. ⁴¹ * o 4:41 Mat 8:29; Mak 3:11-12*Tombe mamu nipaya davuuh omaahonôôn ngeeyaata be lato dala, de dateey nambe, "Anutu Noow hong." Tombe Yesu nêêl mamu pin-ande hilin sil lavand jeen, in lalak Yesu ni nambe yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato.

Yesu nawiing tanasin nalohvu taaku Yudia

(Maak 1:35-39)

⁴² Tonde samiinaanôôn atombe Yesu kandi pavis-ambe la taaku lu malis ti, tombe hil ngeeyaata lala davu salo yi be latovu. Tombe lala vu be lawiingin

nambe langgilin yi in nambe me-gavuuh sil-ande na le, ⁴³ * o 4:43 Luk 8:1*le nêêl vu sil nambe, "Soo le naanêêl banye nivasa sen Anutu nanggin yite hil-ato vu taaku vaalu gaving e, in Anutu wiing sa be sa laam in nambe saambiing kul-anjo."

⁴⁴ * o 4:44 Mat 4:23*Tonde la hatup hôök taaku Yudia be monanêêl tanasin hôök silate dumb alo ti ti.

Pita yiis paahuung ngeeyaata lôôt

(Matai 4:18-22; Maak 1:16-20)

⁵ * o 5:1-3 Mat 13:1-2; Mak 3:9-10; 4:1*Busin ti Yesu la hato naale betum Genesaalet nanyendanga, tombe hil ngeeyaata lambuuh yi tatup in nambe sil gango Anutu-te tanasin. ² Tonde yi de kaanu yuuhapim nando betum nanyendanga, lemu hil sen dako paahuung-ato ond latung kaanu nando de lala dalipis govak. ³ Tombe lakala kaanu ango sen Simon-atêeto be nêêl vu Simon nambe seelin kaanu gato na lavuun daka, tonde mem nando lak kaanu de monanêêl tanasin vu hil.

⁴ * o 5:4-9 Jon 21:3-8*Nêêl tanasin lung la tonde nêêl vu Simon nambe, "Ham gako kaanu gato na betum lavuun, de ham gaate govak dukana ond ham e gako paahuung." ⁵ Tombe Simon nêêl vu nambe, "Omaaho Bop, hey aawiing kul bopaata businaandiin, le hey-ame hako paahuung ti le, lemu ganêêl om sale gaate govak dukanaah." ⁶ Om sil laate lukalaah tombe paahuung ngeeyaata lôôt lalukala be govak wiingin nambe bapuuh, ⁷ om sil laate namand in silate hil vaalu sen dando lak kaanu angôô-to in nambe lanaam in landôôvu sil, tombe sil lalaam-ambe laanjêêng paahuung lukala kaanu yuuh ahondoos, tombe kaanu yuuh ahondoos wiingin nambe davin na.

⁸ Simon Pita yi vaa-ju tombe hatung kaatu hôök Yesu vaha de nêêl nambe, "O Omaaho Bop, ombaale diin in sak sa omaaho nipaya." ⁹ In Pita yi paahuung pin sen lakôô-ju tombe vindis lôôt, tonde hil sen dando having yii-to lavindis having. ¹⁰ * o 5:10 Mat 13:47*Tombe yik Sebedi noow ayuuh Jems ayuuh Jon sen yaal o Simon-aso dawiing kul hôök tii-to, ond yuuh lavindis lôôt having, tombe Yesu nêêl vu Simon nambe, "Game ganjêênin e, onavu gako omaahonôôn naambe onako paahuung-ato."

¹¹ * o 5:11 Mat 19:27*Lung laa tonde lako kaanu be lalaah lonak, tombe lavuuh va pin-ande lala taamuyin Yesu be lala.

Yesu wiing omaaho ti nipayêês anipaya lôôt-ato nivasa lak

(Matai 8:1-4; Maak 1:40-45)

¹² Yesu la bayêên ti tonde omaaho ti nipayêês anipaya lôôt vu tapumin ninaavi pin, ond yi Yesu tombe hato pataav baambu neep voon hôök vaha de kataangg nambe, "Omaaho Bop, lohvu gandôôvu sa be sa ningg naavi nivasa jak a?" ¹³ Tombe Yesu hambe nama lak yi de nêêl vu nambe, "Êê-e, lohvu saandôôvu hong, om ganim naavi nivasa jak." Tombe yik payêês lung la pavis-ande nivasa lak. ¹⁴ * o 5:14 Mak 7:36; Luk

8:56; Lev 14:1-32* Lung atonde Yesu vu kôôvu yi nambe, "Game naanêêl vaa-jo vu omaaho ti le, nganjo gana taato ganim naavi vu kul vaha sen datung salivangin-ato ti, de onggatung salivangin nohvu Mose-te tanasin nêêl-ato, in nambe mem hil lanjak ni naambe ganim naavi nivasa lak lung la." ¹⁵ Le ma de Yesu banye la lohvu taaku pin, om hil baye-bayêên lasupin sil lalaam in nambe gango yite vakasin, de biing-ambe silate hil anilakin nind vasa jak, ¹⁶ * o 5:16 Mak 1:35* Lemu busin vaalu ond yoo nala nando taaku lumbalaamb-ambe nalohak vu Anutu.

Yesu wiing omaaho sen nama yuuh vaha nipayaa-to nivasa lak

(Matai 9:1-8; Maak 2:1-12)

¹⁷ Busin ti Yesu motaahu hil, tonde Palisai heey osin tanasin dangga-so heey sil vu taaku Galili osin Yudia de vu Yelusalem ond lalaam dandôô-ju, tombe Omaaho Bop-ate niwêêk hôôvu Yesu in nambe biing hil anilakin nind vasa dôôk. ¹⁸ Om vaheey laaku omaaho nipaling ti nama yuuh vaha nipayaa-to lak kaanye be lala in nambe lana gambe nanjip hôôk Yesu me vu bayêên alo. ¹⁹ Le ma de hil ngeeyaata lahilin vinavi, de mop sen sil baaku nilakin balup-ambe landukana vu Yesu-to ma, om sil lalakala bayêên alu baandoni be sil kawiiy bayêên alu vuuti, tonde mem sil taaluuhin nilakin tii-jôôto osin kaanye la hatu lukala hil lavuunaatôôv hôôk bayêên alo, tombe mem lambe la hatu neep hôôk Yesu me. ²⁰ * o 5:20 Luk 7:48* Yesu lak ni nambe sil alondpayo la timu vu yi, om nêêl vu omaaho nipaling-anjo nambe, "Hali, gate nipaya ond sa kawiiy la."

²¹ * o 5:21 Luk 7:49; Ais 43:25* Tombe hil tanasin dangga-so laving hil Palisai-so yoo lakaas vu sil nambe, "Omaahôô-ju yi vaati ondeey wiingin nambe daanggôôl Anutu? Lati lohvu nambe kawiiy nipaya na? Yik Anutu timu yoo lohvu." ²² Tombe Yesu yoo lak ni nambe sil oo kand navu nambêênju, om nêêl laah vu sil nambe, "Nambe vaati sen ham akam navu vakasin nambêênja hôôk ham alompayo? ²³ De sa naanêêl vakasin ango tana in ham angge be ham anjak ni naambe nôôn keen? Sa naanêêl vu omaaho nipaling-anjo naambe, 'Gate nipaya ond sa kawiiy la' ond hamame le anjak ni le. Nganjo sa naanêêl naambe, 'Okandi baale be gana' ond mem ham e anjak ni naambe nôôn keen. ²⁴ * o 5:24 Jon 5:8* Om peey-anjo ham anjak ni naambe Omaahonôôn Noow laam vu baandoni ond yoo tu danggakook vu voon in nambe kawiiy hil-ate va nipaya na." Tonde nêêl vu omaaho nipaling-anjôôto nambe, "Sa naanêêl vu hong naambe okandi gako gate kaanye jak-ambe ganaah gambaam." ²⁵ Om kandi pavis hôôk sil amend, tombe vaahinin yite kaanye sen neep ak atombe hako be laah baan, tonde hako Anutu haale lak. ²⁶ Tombe hil pin lavindis lôôt-ambe lako Anutu haale lak, tonde layêênin lôôt-ambe lanêêl nambe, "Gêên yaahe va nindoos ti yoow-o."

Yesu teey Liwi

(Matai 9:9-13; Maak 2:13-17)

²⁷ Lung laa tonde monala tombe yi hil sen dako taakis-ato ti Liwi, nando hôôk bayêên sen dako taakis hôôk-ato, tombe nêêl vu nambe, "Ganaam taamuyin sa." ²⁸ Tombe havuuh yite va pin nando de kandi pavis-ambe la taamuyin Yesu.

²⁹ Liwi wiing vanôôn bopaata ti vu Yesu vu baan, tombe hil sen dako taakis-ato osin hil vaalu ngeeyaata lala dando having-ambe mondaya vanôôn-anju having yuuh Yesu. ³⁰ * o 5:30 Luk 15:1-2* Tombe hil Palisai vaalu osin silate tanasin dangga-so ond layi tombe lanyuung lôôt vu Yesu-te maanggêêm-aso nambe, "Nambe vaati sen ham naha vanôôn osin ham nanum having hil sen dako taakis osin hil sen dawiiing va nipayaa-to vaaluu-ju?" ³¹ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Hil anind vasa ond me-dala vu dokta le, nganjo hil sen nind lakin-ato ond mem dala vu. ³² De sak same alaam in nambe naateey hil sen datee sil ak nambe sil anivasaa-to le, ma, sa laam in naateey hil anipaya in nambe sil langgilin londpayo."

Lalingin Yesu in hil dalakin sil in vanôôn

(Matai 9:14-15; Maak 2:18-20)

³³ Tonde lanêêl vu Yesu nambe, "Jon-ate maanggêêm-aso dalakin sil in vanôôn-ande dando meep balon ngeeyaata de sil mondalohak la vu Anutu, de yik Palisai-te hil dawiiing va timu, le nambe vaati sen gate maanggêêm-aso yoo mondaya vanôôn osin mondanum-ande me-dalakin sil in vanôôn e?" ³⁴ * o 5:34 Jon 3:29* Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Hil lasupin lala in daapêêlis gaving omaaho ti in hako vêêh moos, ond ham-ame alohvu nambe naanêêl-ambe sil lanjakin sil in vanôôn e, le nama. ³⁵ Nganjo busin ti le naatok naam atombe hil e lanôôh omaahôô-juuto na vêêl in yite hil, ond mem le lanjakin sil in vanôôn."

Vakasin pakwesin lak va bôôy-ande va moos

(Matai 9:16-17; Maak 2:21-22)

³⁶ Tonde Yesu nêêl vakasin pakwesin ango vu sil nambe, "Tôômb ti nimbôôy-ambe ahembalap ak tombe kweek, ond omaaho ti me-le naakweek tôômb moos kamu ti in nambe naanduuh jakanaah nimbôôy e. Biing naambêênju ond le naakweek-ambe biliyak tôômb moos, tombe tôômb moos ayuuh nimbôôy-ame le nanjip ti le. ³⁷ Tonde omaaho ti me-le naatooy wain moos dukana bik naavi nimbôôy e. Naambe kaasêêh dukana ond wain moos e buuk-ambe bapuuh bik naavi nimbôôy-anju biliyak-ande kaasêêh na. ³⁸ Wain moos ond kaasêêh dukana bik naavi moos ond mem. ³⁹ Tombe hil sen lanum wain bôôy lung laa-to ond me-dawiiingin wain moos e, lanêêl nambe wain bôôy ond mem nivasa."

Vakasin lak busin sawaasin

(Matai 12:1-8; Maak 2:23-28)

6 * o 6:1 Diu 23:25*Busin sawaasin ti tombe Yesu having yite maanggêem-aso be laloh mop neep hôök kul lavuun-ambe lala, tombe yite maanggêem-aso kalêêh wit nôôn, tombe laliihin-ambe landaah †. 2 * o 6:2 Jon 5:10*Tombe Palisai heey lanêêl nambe, "Nambe vaati sen ham navu kalêêh wit nôôn? In melohvu nambe yaambiing kul hôök busin sawaasin e." 3 * o 6:3 1 Sml 21:1-6*Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Vu bôôy Devit having yite hil sen laving yii-to ond layimb ahend, tombe wiing vaati? Mak ham-ame asevin mava? 4 * o 6:4 Lev 24:5-9*Nambe Devit lukala Anutu-te dumb alo tombe hako vanôôn sen latung vu Anutuu-to be ya, de vu vu yite hil having. Vanôôn-anju ond tanasin neep nambe omaahonôôn-ame lanja le, yik kul vaha sen datung salivangin-ato yoo lanja." 5 Tonde yik nêêl nambe, "De Omaahonôôn Noow ond tu busin sawaasin-ate danggakook."

Yesu wiing omaaho ti nama nipaya nivasa lak

(Matai 12:9-14; Maak 3:1-6)

6 De busin sawaasin ango tombe Yesu lukalaah dumb alo be monawiing tanasin, tonde omaaho ti nama vaalu vasa nipaya nando. 7 * o 6:7 Luk 13:14; 14:1*Tombe tanasin dangga-so de hil Palisai davu salo vakasin in nambe daanêêl jak Yesu, om langget lôôt in nambe lanji naambe biing omaahôô-ju nama nivasa jak dôök busin sawaasin ond daanêêl yi. 8 * o 6:8 Luk 5:22; 9:47*Lemu Yesu yoo lak sil alondpayo ni, om nêêl vu omaaho sen nama nipayaa-to nambe, "Okandi be ganaam baale hey amengg." Tombe kandi be la naalêê-ju, 9 tonde Yesu nêêl vu sil nambe, "Saanjingin ham naambe va ango tana lohvu tanasin nêêl, nambe yaambiing va nivasa dôök busin sawaasin, me yaambiing va nipaya? Nambe yaandôôvu omaahonôôn-ambe mando nivasa me yaanyiis-ambe jimb?" 10 Tombe me hako hôök-ambe yi sil pin e mem nêêl vu omaahôô-ju-uto nambe, "Otaloo namam." Om talo nama tombe nivasa lak, 11 tombe sil amend anihees hanggwang, de yoo lakaas in nambe lambiing naambe vaati vu Yesu.

Yesu holin yite sinaale nomaayuuu-ambe laam yuuh

(Matai 10:1-4; Maak 3:13-19)

12 Tombe hôök busin-anju Yesu la nando lak kandu ti in nambe nohak, om yoo monalohak vu Anutu businaandiin-ambe langgah ak. 13 * o 6:13 Jon 6:70*Tomde

† Yuda-te tanasin ti neep hôök Diuteronomi 23:25 nambe omaaho ti-te kul neep vu mop nanyendangga, tombe hil daloh mop-ambe dayimb ahend, ond sil kalêêh omaahôô-ju yite wit nôôn daka nanjip mop nanyendangga be sil gandaah-ande vakasin ma. Nganjo yêêv-aso danêêl nambe dôök busin sawaasin ond hil-ame kalêêh wit nôôn daka be gandaah e, in danêêlin va pin nambe hil-ame lambiing kul pasivdaka dôök busin sawaasin e, malis lôôt. Le Yesu nêêl Devit-ate vakasin laah vu Palisai-so in nambe bêêl sil alund jak, in sil sahi nambe Devit yimb ahe be ya vanôôn om lung, tonde Yesu-te maanggêem-aso ond me-kand pasiv in sil e.

taaku mekaalus lak valup atombe teey yite hil sen davu sapa yii-to lala vu be holin sil nomaayuuu-ambe laam yuuh, tombe teey haale sinaale lakala sil.

14 Sil-anjo ond ti Simon de Yesu nêêl haale ango nambe Pita, de Endru sen Simon halii-to, tonde Jems ayuuh Jon, de Pilip ayuuh Batolomai, 15 tonde Matai, de Tomas, de Alpias noow Jems, tonde Simon ango sen naanjiihin hil Yuda in nambe gatiiy hil Lom lanaa-to, 16 de Yudas sen Jems noow-ato, tonde Yudas Iskaliot sen taato Yesu langgah-ambe hil lalôôh-ato.

Yesu nêêl tanasin tonde hôôvu hil ngeeyaata

(Matai 4:23-25)

17 Tonde Yesu la having sil, tombe la hatoo naale taaku taambut ti having yite hil ngeeyaata, de omaahonôôn ngeeyaata vu Yudia de vu Yelusalem, tonde vu taaku lôôy nanyendangga sen Taia yuuh Saidon neep-ato, ond lalu-dandôô-ju. 18 Ond sil lalaam in nambe gango Yesu-te vakasin, de biing-ambe silate hil anilakin nind vasa dôök. Tonde hil sen mamu nipaya nahôôvu sil-ato ond yik lalaam having, tombe Yesu natiy mamu lato dala de nind vasa nahôök. 19 Tombe hil pin lawiingin nambe sil gambe namand jak yi, in layi de yite niwêêk nawiing-ambe hil ngeeyaata nind vasa nahôök.

Omaahonôôn vaalu le kand vasa de vaalu le daasu

(Matai 5:1-12)

20 Tonde Yesu me la vu yite maanggêem-aso de nêêl nambe, "Ham sen ham alak ni nambe ham-ame nivasa le, ond ham akam vasa in ham alohvu nambe naatu Anutu-te hil. 21 * o 6:21 Taato 7:16-17; Saam 126:5-6; Ais 61:3*De ham sen ham nahimb ahem-anja ond ham akam vasa in ham e gako vanôôn-ambe nohvu ham. De ham sen ham nasuu-to, ond ham akam vasa in ham e naanop. 22 * o 6:22 Jon 15:19; 16:2; 1Pi 4:14*De hil e lanji naambe ham navu taamuyin Omaahonôôn Noow, tombe sil e nind baya lôôt in ham, de sil gatiiy ham ana nanyendangga, tonde daanêêl vakasin anipaya jak ham osin daanêêl ham haalem naambe hil anipaya, ond manyinja ham akam vasa. 23 Om lambiing naambêênja vu ham, ond ham akam vasa be ham naapêêlis lôôt. Ham gango le, ham e gako nyevahaan nivasa bopaata vu baandoni. Silate himbop-aso yoo lawiing nambêênjo vu hil sen danêêl Anutu-te vakasin langgah bôôy-ato. 24 * o 6:24 Jem 5:1*Lemu ham sen kupak danggaa-to ond ham e gako nimeen, in ham hako va nivasa lung la. 25 De ham sen gêên ham aha be ham ahem pup la, ond ham e gako nimeen, in ham e anggimb ahem. De ham sen gêên ham nanop-ato, ond ham e gako nimeen, in taamusin ham alompayo le nimeen-ambe ham naasu. 26 Om naambe hil pin gako ham haalem jak ond ham e gako nimeen, in silate himbop-aso yoo lako tatuhin vaha-so haalend ak bôôy nambêênja."

Gahem gaving hil sen nind baya lôôt in ham-ato

(Matai 5:38-48)

²⁷ * o 6:27 Pro 25:21; Lom 12:20*Tonde yik Yesu nêêl nambe, "Sa naanêêl vu ham sen ham nango sate vakasin-anjo naambe ham ahem gaving hil sen dawing ham payaa-to nivasa lôôt, de ham

samu hil sen nind baya lôôt in ham-ato. ²⁸ * o 6:28 Lom 12:14*De ham naanêêl vakasin anivasa jak hil sen davu talôôt ham-ato, osin ham anohak na vu Anutu in bu yite samu samu vu hil sen danêêl ham palêê-to.

²⁹ De naambe omaaho ti patap onggambôôk ond ganggilin vaalu na vu gaving, de naambe omaaho ti hako gate lolop ond gambu tôômb na vu gaving.

³⁰ Tonde omaaho ti kataangg hong in vati ond gambu vu, de naambe omaaho ti gako gate vati ond game naanêêl vu naambe bu nom e. ³¹ * o 6:31 Mat 7:12*Va sen ham nawiingin nambe hil lambiing vu ham-ato, ond yik ham oo ambiing naambêênja vu hil.

³² "Tonde naambe ham ahem oo gaving hil sen ahend naving ham-ato mu, de ham ahem-ame naving hil vaalu le, ond yik hil sen dawing va nipayaa-to ond sil ahend oo naving hil sen ahend naving sil-ato va timu nambêênja, le hamambe Anutu le bu nivasa nyevahaan vu ham a? Malis lôôt. ³³ De naambe ham samu hil sen davu samu ham-ato ond yik hil sen dawing va nipayaa-to ond sil oo davu samu hil sen davu samu sil-ato va timu nambêênja, le hamambe Anutu le bu nivasa nyevahaan vu ham a? Malis. ³⁴ Tonde va sen ham navu vu hil-ande ham akam navu nambe lambu nyevahaan nom-ato, ond yik hil sen dawing nipayaa-to ond davu va vu hil anipaya vaalu tonde sil akand navu nambe lambu dôôk nyevahaan nom vu sil va timu nambêênja, om Anutu me-le bu nivasa nyevahaan vu ham e. ³⁵ * o 6:35 Lev 25:35-36*Nganjo ham ahem oo gaving hil sen dawing ham payaa-to be ham samu sil, de ham ambu va vu sil, tombe ham akam-ame bu naambe lambu nyevahaan nom vu ham e. Ham ambiing naambêênja ond taamusin e ham e naatovu nivasa nyevahaan bopaata lôôt, tonde ham e naatu Anutu baandoni-te noondin. In yoo nawiing ngaatum vu hil sen me-kand navu yite samu samu osin hil anipayaa-to, ³⁶ om ham oo kam pasiv-ame ham andôôvu omaahonôôn naambe sen yiyi Aamangg aka pasiv-ato."

Game sahi omaaho ango-te vakasin e

(Matai 7:1-5)

³⁷ * o 6:37 Mat 6:14*Tonde yik Yesu nêêl nambe, "Ham-ame sahi omaaho ango-te vakasin-ambe ham naanêêl ak sil alund e, in nambe mem Anutu me-le sahi hamate vakasin-ambe naanêêl jak ham alum e. De ham-ame naanêêl naambe sil gako nimeen e, ond Anutu me-le naanêêl naambe ongako nimeen e. Tonde ham kawiiy hil-ate vakasin na, ond Anutu le kawiiy hamate vakasin na. ³⁸ * o 6:38 Mak 4:24*De ham ambu va vu hil, ond Anutu le bu va vu ham lôôt-ambe vaahes naapup na, tombe naatong-ande baan-

jêêng jêê-na gaving-ambe kaasêêh na le mem bu vu ham. In va ngeeyaata osin va pasivdaka sen ham navu vu hil-ato, ond yik Anutu le bu dukanaah vu ham."

³⁹ * o 6:39 Mat 15:14*Tonde sim Yesu nêêl vakasin pakwesin ti vu sil nambe, "Omaaho ti mekanu ond lohvu nambe naanggiy mekanu ango be yuuh lana mop a? Me-lohvu le, in yuuh ahondoos e landupake. ⁴⁰ * o 6:40 Mat 10:24-25*Unoopasiv-ame savok yite kaputung e, nganjo kaputung taahu hôôk va pin-ambe jung na le, mem le nohvu yite kaputung.

⁴¹ "Nambe vaati sen onahe kaalekaale daka hôôk halim ame, de game nahe haah boow sen neep hôôk gamem e? ⁴² Haah boow yoo neep hôôk gamem le game gahe le, om nambe vaati sen ganêêl vu halim nambe, 'Ombaale de sa japêêh va daka na vêêl in gamem e.' Goo natee hong ak. Ganôôh haah boow sen neep hôôk gamem-anja na vêêl e, mem gale gangge nivasa be onjapêêh kaalekaale na in halim ame."

Vakasin pakwesin lak haah anivasa osin nipaya

(Matai 7:17-20; 12:33-35)

⁴³ "Haah anivasa ond me-nayiis nôôn anipaya le, de haah anipaya ond me-nayiis nôôn anivasa le. ⁴⁴ Yiyi naahe hahaanôôn-ambe yalak ni nambe haah anivasa me nipaya, in ganggwak-ame nayiis nôôn bangguk e, de dandayin-ame nayiis nôôn kopi le, malis. ⁴⁵ Omaaho nivasa ond ka navu va nivasa ngeeyaata naale hôôk lopayo ondeey nawiing va nivasa, tonde omaaho nipaya ond ka navu va nipaya ngeeyaata naale hôôk lopayo ondeey yoo nawiing va nipaya, om va sen pup hôôk omaahonôôn alopayôô-to ond le naanêêl naam langaah."

Vakasin pakwesin lak bayêên yuuh

(Matai 7:24-27)

⁴⁶ * o 6:46 Mal 1:6; Mat 7:21*"Nambe vaati sen ham nanêêl sa haalengg nambe Omaaho Bop, le ham-ame navu taamuyin sa lavangg e? ⁴⁷ Hil sen lalaam dango sate vakasin-anjo be davu taamuyin-ato, ond sale tatekin sil vu ham. ⁴⁸ Ond sil lalohvu omaaho ti haav yite bayêên, ond haav lôôvin lukala kambini lôôt, tombe valaah ngaandiin lukala naale lak tatuuh de laahun-ambe tong, tonde mem haav bayêên lakala. Tonde luk hatolak-ambe bel vaal bopaata be la hato vuv yêês, le me-lohvu nambe kape daka le, in dangga nambe omaahôô-ju haav yite bayêên naale niwêêk lôôt. ⁴⁹ Nganjo hil sen dango sate vakasin-anjo le me-davu taamuyin e, ond sil lalohvu omaaho ti haav yite bayêên nando voon, le ngaandiin-ame lukala kambini le, tombe luk hatolak-ambe bel vaal bopaata be yêês hato, tomem kape pavis-ambe matelak valok-ate."

Yesu wiing yêêv Lom ti-te kul vaha nivasa lak

(Matai 8:5-13)

7 Yesu nêêl vakasin pin-anju vu hil-ambe lung la, tonde la hato Kapenaum. ² Tombe hil Lom-ate yêêv ngaamong vaha ti ond yite hil kul ti sen ahe nav-

ing yii-to nilak lôôt-ambe neep, be ngaaho lak in navu jimb na. ³ Tombe yêêv hango banye nambe Yesu hato, om wiing hil Yuda-te himbop heey lala vu Yesu in nambe sil kataangg naambe naam-ambe biing yite hil kul ti nivasa jak. ⁴ Om sil lala lato vu Yesu tombe sil kataangg lôôt nambe, "Omaaho Bop, omaahôô-ju omaaho nivasa om gambiing gaving lava, ⁵ in ahe nav-ving yiyi Yuda tombe yoo haav yate dumb." ⁶ Tombe Yesu having sil-ambe lala.

Sil mondala be lala lalup ngaaho vu bayêên, tombe hil ngaamong vaha-te yêêv-anjuuto wiing yite vaheey lako lava be lato lanêêl vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, sa omaaho nipaya, om me-lohvu nambe gan-dukanaam sate bayêên alo le. ⁷ De sa lak ni nambe sa omaaho nipaya ondeey same alaas vu hong e, om yik onaanêêl amu de sate unoopasiv-anju nivasa jak.

⁸ Nambe sen sa, ond

yik sa naahulis sate yêêv bop sen nanggin saa-to baambu, de sate hil ngaamong vaha-so dahulis sa baambungg. Om sa naanêêl vu ti naambe 'Gana' ond yik la, tonde sa naanêêl vu ango naambe 'Ganaam' ond yik laam, tonde sa naanêêl vu sate hil kul ti naambe 'Gambiing kul tii-ja' ond yik wiing."

⁹ Yesu hango vakasin-anju tombe vindis lôôt, om hilin-ambe nêêl vu hil ngeeyaata sen davu taamuyin yii-to nambe, "Sa naanêêl vu ham naambe same aatovu ham Islel ti wii-having niwêêk lôôt nambêênju le."

¹⁰ Tonde hil sen yêêv wiing sil lalaam-ato ond lalaah lalup bayêên e layi de hil kul tii-to nivasa lak lung la.

Yesu yêêvu maanggêem ti vu Nain-ambe kandi lak laah

¹¹ Lung laa tonde sim Yesu la taaku ti haale nambe Nain, tombe yite maanggêem-aso laving hil ngeeyaata be lala having yi. ¹² Lala lato ngaaho vu taaku Nain-anjuuto yite vinavi bop, tonde hil laaku omaahonôôn ti be lalaam in nambe lana landaav. Ond vahaahôôv ti noow timuu-ju, tombe hil vu taaku-ju ngeeyaata laving vahaahôôv-anju be lato. ¹³ * o 7:13 Luk 8:52*Yesu yi vêêh-anju tombe ka pasiv in lôôt, om nêêl vu nambe, "Game naasu le." ¹⁴ * o 7:14 Luk 8:54*Tonde la ngaaho be hambe nama lak yêênin sen omaahonôôn neep ak-ato, om hil sen laakuu-to daale tonde Yesu nêêl nambe, "Unoopasiv, sa naanêêl vu hong naambe okandi jak." ¹⁵ * o 7:15 1King 17:23; 2King 4:36*Tombe omaahonôôn sen meyimbin-ato kandi nando be mem vakaas, tombe mem Yesu nêêl vu tangganaan nambe, "Noom nganjo."

¹⁶ * o 7:16 Luk 1:68; 19:44*Hil pin layi be kanund la lôôt, tombe lako Anutu haale lak-ambe lanêêl nambe, "Hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ti osin haale bop kandi lak hôôk yiyi lavuun." Tonde yik lanêêl nambe, "Anutu laam lung la in dôôvu yite hil." ¹⁷ Tombe Yesu-te banyêê-ju la lohvu taaku Yudia osin taaku sen neep ngaahôô-to pin lôôt.

Jon sen nalipis hil-ato wiing yite maanggêem yuuh lala vu Yesu (Matai 11:2-19)

¹⁸ Jon sen nalipis hil-ato ond yite maanggêem-aso latulin Yesu-te vakasin pin-anju vu yi. ¹⁹ * o 7:19-20 Saam 40:7; Mal 3:1; Taato 1:8*Om teey yite maanggêem yuuh lalaam tombe wiing yuuh lala vu Omaaho Bop in nambe lanjingin yi naambe, "Hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato danêêl nambe omaaho ti le naam ond yik hong-anjo, me hey

ganggin omaaho ango le?" ²⁰ Tombe omaaho yuuh-anjuuto mondala be lala lato vu Yesu, le mem yuuh lanêêl nambe, "Jon sen nalipis hil-ato wiing haay alaam in aanjingin naambe mak hong omaaho sen Anutu-te hil danêêl hong banyem bôôy nambe gale ganaam-ato ond yik hong-anjo, me hey ganggin omaaho ango le?"

²¹ Tombe hôôk busin-anju Yesu wiing hil anilakin vaha vaha ngeeyaata nind vasa lak, de hatiiy mamu nipaya ngeeyaata la in omaahonôôn osin wiing mekanôônd ngeeyaata mend tum. ²² * o 7:22 Ais 35:5-6; 61:1; Luk 4:18*Tonde Yesu nêêl vu Jon-ate maanggêem yuuh-ato nambe, "Manaah-ambe muuh gatulin va pin sen gêên mahe osin muuh hangôô-to banye vu Jon naambe hil amend kanôônd dayi taaku laah, tonde hil vahand paaya dala mop, de hil sen nind payêês anipaya lôôt-ato nind naavi nivasa nalak, de hil sen nanyend doos-ato dango taaku de hil yimbin davu kandi lak laah, tonde hil anipaya paya pin dango banye nivasa. ²³ Tonde naambe omaaho ti me-lopayo yu-yuuh in sa le ond le ka vasa."

²⁴ Jon-ate maanggêem ayuuh lalaah lung la, le mem Yesu nêêl Jon-ate dangga tatekin vu hil alu bopaataa-jôôto nambe, "Bôôy ham ala vu Jon vu taaku lumbal-aamb ond ham awiingin nambe angge vaati? Mak ham awiingin nambe angge omaaho ti lohvu vaki nayêêyak ganggwak laah-ande lom a? ²⁵ Me ham ala in nambe angge vaati? Ham ala in nambe ham angge omaaho ti nalop lolop anivasa vasa? Malis. Hil sen dalop lolop amengali be dando osin va nivasa vasa nambêênja ond sil oo dando hôôk hil alulemak ambaand. ²⁶ * o 7:26 Luk 1:76*Om ham ala in nambe angge vaati? Ham ala nahe omaaho ti nanêêl Anutu-te vakasin langaah a? Keen, sa naanêêl vu ham naambe Jon-anju savok hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato la. ²⁷ * o 7:27 Mal 3:1*Tonde Jon-anju ond yik Anutu nêêl yite vakasin munggin-ambe neep hôôk kaapiya nambe,

'Onggango le, sa navu aambiing sate omaaho ti na naamunggin vu hong in samu gate mop.'

²⁸ Om sa naanêêl vu ham naambe Jon savok hil pin sen taandin dako sil vu voon-anjôôto, lemu hil sen Anutu nanggin sil-ato vaalu haalend nipasiv lôôt ond le savok Jon na."

²⁹ * o 7:29 Luk 3:12*Tombe hil pin osin hil sen dako taakis-ato lango vakasin-anju tombe lanêêl nambe, "Keen, Anutu yi omaaho nivalok." Ond hil-anju Jon lipis

sil lung la, ³⁰ * o 7:30 Mat 21:32*nganjo hil Palisai osin tanasin dangga-so laluuu damind vu mopaatôv anivasa sen Anutu taato vu sil-ato, om me-lalipis bel e.

³¹ Tombe Yesu nêêl nambe, "Sale tatekin omaahonôn sen gêên-anjo jak vaati? Sil lalohvu laheey? ³² Sil akand yu-yuuh lohvu unoopasiv sen dando talindambe dateey la vu ango-so nambe, 'Hey aawiing kombin vu ham, lemu ham-ame nakôomb e, de hey aasu kangg paya paya, le ma de ham-ame navu kaatuuh ham e.' ³³ In Jon sen nalipis hil-ato laam atombe me-ya vanôn anivasa de me-num wain e, tombe ham anêêl nambe, 'Mamu nipaya nahôovu yi.' ³⁴ * o 7:34 Luk 15:2*De Omaahonôn Noow laam-ambe ya osin num, tombe ham anêêl nambe, 'Ham angge, omaaho aheta om yoo naya osin nanum wain bopaata, om hil sen dako taakis-ato osin hil sen dawiing va nipayaa-to vaalu ond silate omaaho tii-ju.' ³⁵ Lemu hil pin sen dawiing kul anivasa vasaa-to ond navu taato nambe sil hil osin kand."

Vêêh baayamb ti kaasêêh bel galovasa lak Yesu vaha

³⁶ * o 7:36 Luk 11:37*Palisai ti kataangg Yesu nambe na ja vanôn gaving yi, om Yesu lukala vu sil-ambe sil oo dando mondaya vanôn. ³⁷ * o 7:37 Mat 26:7; Mak 14:3; Jon 12:3*Tombe vêêh baayamb ti nando taakuuju hango nambe Yesu nando monaya vanôn hôok Palisai tii-ju baan, om vêêh-anju hako bel galovasa hôok buayo tatuuh ti be la vu Yesu. ³⁸ Tombe la valunaale Yesu dami ngaaho vu Yesu vaha, tombe hato nando be monasu, tombe meluk tokak Yesu vaha, om laavu lak luvalus-ande muuh Yesu vaha lôôt, tonde kaasêêh bel galovasa lak vaha.

³⁹ Tombe Palisai sen teey Yesu laam-ato, haale nambe Simon, ond yik yi de vêêh-anju laam, tombe yoo ka vu nambe, "Naambe omaahô-jo yi hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ti keen ond le jak vêêh sen nambe nama lak yii-ju ni naambe vêêh anipaya." ⁴⁰ Tombe Yesu nêêl omaahô-ju lopayo langaah vu nambe, "Simon, sa naanêêl vakasin ti vu hong e." Tombe Simon nêêl nambe, "Kaputung, onaanêêl-o." ⁴¹ Tombe Yesu

nêêl nambe, "Omaaho ti vu mone vu omaaho yuuh. Ango hako mone kaapiya nomaayuuh de ango hako mone kaapiya timu, ⁴² lemu yuuh-ame lalohvu nambe lambu dôok nyevahaan e, om omaahô-ju yoo kawiiy yuuhate nyevahaan la lôôt. Ke, om omaaho yuuh-anju ango tana le ahe gaving omaaho sen kawiiy yuuhate nyevahaan-ato lôôt?" ⁴³ Tombe Simon nêêl laah nambe, "Mak ango sen omaahô-ju kawiiy yite nyevahaan bopaata lôôt laa-to." Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Goo ganêêl lohvu."

⁴⁴ * o 7:44 Jen 18:4*Tombe mem Yesu hilin laah vu vêêh-anju de nêêl vu Simon nambe, "Gahe vêêh-anjo? Saalukalaam gate bayêên le game gavu bel-ambe saalipis sa vahangg ak e, lemu vêêh-anjo ond lipis sa vahangg ak meluk-ande laavu lak luvalus. ⁴⁵ Tonde saalukalaam-ato ond game gamuuh sa gaambôok in nambe onggaako sa jak e, lemu vêêh-anjo yoo mona-

muuh sa vahangg lôôt. ⁴⁶ * o 7:46 Saam 23:5*Tonde game galipis sa lungg ak bel galovasa le, lemu vêêh-anjo kaasêêh bel galovasa lak sa vahangg. ⁴⁷ Om sa naanêêl vu hong naambe yite nipaya ngeeyaata lôôt, lemu gêên Anutu kawiiy lung la, ondeey yoo ahe having sa lôôt. Naambe Anutu kawiiy omaaho ti-te nipaya daka na, ond me-le ahe gaving lôôt naambêênju le." ⁴⁸ * o 7:48 Luk 5:20-21*Tonde Yesu nêêl vu vêêh-anjôoto nambe, "Gate nipaya sa kawiiy lung la."

⁴⁹ Tombe hil sen dando mondaya vanôn having yii-jôto yoo lanêêl vu sil nambe, "Omaahô-jo yi vaati om kawiiy nipaya la?" ⁵⁰ * o 7:50 Luk 8:48; 17:19; 18:42*Tonde Yesu nêêl vu vêêh-anjôoto nambe, "Gawii-having sa om hôovu hong, om gana osin galompayo ahelavis."

Vêêh heey laving Yesu be lala

8 * o 8:1 Luk 4:43*Lung laa tonde sim Yesu la natup hôok lohvu taaku bop osin bayêên pasiv vaalu, be nawiing tanasin osin nanêêl banye nivasa sen Anutu nanggin yite hil-ato vu sil, tombe yite maanggêem nomaayuuh-ambe laam yuuh-ato lala having yi. ² * o 8:2 Mat 27:55-56; Mak 15:40-41; Luk 23:49*Tonde vêêh heey ond bôôy Yesu hatiiy mamu nipaya la in sil osin wiing sil vaalu nind lakin nind vasa lak ond vêêhasônju lala having. Ond ti Malia sen danêêl yi nambe Malia vu Magadala sen Yesu hatiiy mamu nipaya namaavaalu be vindak yuuh in yi bôôy-ato, ³ de Helot-ate yêêv ti nanggin yite bayêên, haale nambe Kusa ond vane Joana, de ti Susana, tonde vêêh vaalu ngeeyaata lala having yi. Ond vêêhasônju dahôovu Yesu having yite maanggêem-aso in va yuuh ame.

Vakasin pakwesin lak omaaho ti vaalôôh vave

(Matai 13:1-9; Maak 4:1-9)

⁴ Tonde hil vu bayêên bu ti ti pin lasupin lalaam vu Yesu lôôt, tombe nêêl vakasin pakwesin ti vu sil nambe, ⁵ "Omaaho ti la in nambe baalil yite vave dukana kul moos. Monaalil atombe vaalu tok nando mop, tombe hil laake tatêêl tonde manak lalaam-ambe laya lôôt. ⁶ De vaalu tok lakando ngaanggis pasivdaka sen lakando tatuuh baandonii-to, tombe mem me valup, le ngaanggis aniluk ma om bambôov valokate. ⁷ De vaalu lukala ganggwak dangga, tombe ganggwak valup having-ambe yêês om me-yiis nôôn e. ⁸ Tonde vaalu lukala ngaanggis anivasa ond valup-ambe yiis nôôn ngeeyaata lôôt lohvu doo-na-maavaalu-vaalu."

Yesu nêêl nambêênju tonde nêêl having nambe, "Omaaho ti nambe nanye neep ond gangoyin."

Yesu-te vakasin pakwesin-anju dangga nambe vaati?

(Matai 13:10-17; Maak 4:10-12)

⁹ Tombe Yesu-te maanggêem-aso lalingin yi in vakasin pakwesin-anjuuto danggakook, ¹⁰ * o 8:10 Ais 6:9-10*tombe nêêl vu sil nambe, "Ham ond mem Anutu nanêêl vakasin sen vun yii-to langaah vu ham lak

sen Anutu nanggini yiyi-ato, lemu hil vaalu ond dango vakasin pakwesin amu in nambe lanjji lôôt lemu melanjak ni le, de sil gangoyin lôôt lemu me-daatokak dangga le.”

Yesu tatekin vakasin pakwesin lak vavêê-to

(Matai 13:18-23; Maak 4:13-20)

¹¹ * o 8:11 1Pi 1:23*“Vakasin pakwesin lak vavêê-to dangga nambe vavêê-jo lohvu Anutu-te tanasin, ¹² de vave vaalu tok nando mop ond lohvu hil vaalu dango vakasin, le ma de Saalang navu sapos vakasin sen lokala sil alondpayô-to nala pavis, in Saalang aka vu nambe me-lambiing gaving-ambe Anutu dôôvu sil e. ¹³ Tonde vave vaalu tok lakando ngaanggis pasivdaka sen lakando tatuuh baandonii-to, ond lohvu hil vaalu sen dango vakasin-ambe dako lak pavis-ambe dapêêlis, lemu sil lalohvu va sen kangga me-lukala le, om dando daka vêê e mem Saalang valup-ambe navu sahi sil, tombe nind baya be davuuh Anutu la pavis. ¹⁴ Tonde vave vaalu tok lukala ganggwak danggaa-to ond lohvu hil vaalu sen dango Anutu-te vakasin, lemu sil alondpayo nimeen in kand navu va voon-ate osin mend nôôn in kupak ayuuh mone bop, de sil oo dawingingin va vaha vaha pin, tombe sil akand oo navu va nambêênjo natu bopaata nahilin Anutu-te vakasin, om silate nôôn-ame natu bop e, malis, nayimb. ¹⁵ Tonde vave vaalu tok lukala ngaanggis anivasaa-to ond lohvu hil vaalu sen dango vakasin-ambe davu samu osin londpayo nivasa lôôt, de yoo mondapuvu niwêêk lôôt, tombe nôôn nalak.”

Vakasin pakwesin lak lam

(Maak 4:21-25)

¹⁶ * o 8:16 Mat 5:15; Luk 11:33*“Hil davu taalungg hôök lam ond me-datung hôök dêêngg alo le, de me-datung lukala pêêt kambini le, malis. Sil davu taalungg hôök in nambe gatung jamando pêêt baandoni, in landukanaam bayêên alo ond lanjji melangaah-anju. ¹⁷ * o 8:17 Mat 10:26; Luk 12:2*De vakasin pin sen neep vunin-ato ond le nanjip langaah, tonde vakasin sen vayum yii-to ond le kavaayin naam langaah pin in hil lanjaki ni. ¹⁸ * o 8:18 Mat 25:29; Luk 19:26*Va sen ham nango ond ham akam bu nivasa, in omaaho ti ka navu vakasin nivasa ond Anutu le bu ka vaalu gaving-ambe jak ni lôôt, lemu omaaho ti doosin vakasin, de me-ka navu vakasin ti le, ond kakook daka sen neep vu yii-to Anutu le nôôh vêêl.”

Yesu tangganaan osin halindin

(Matai 12:46-50; Maak 3:31-35)

¹⁹ Yesu tangganaan osin halindin lato in nambe lanjji yi, le ma de hil ngeeyaata lambuuh Yesu tatup, ²⁰ om lanêêl vu nambe, “Tam having halim-aso lato daale voon-ambe dalingin hong.” ²¹ Le nêêl laah vu sil nambe, “Hil sen dango Anutu-te vakasin-ambe davu samu-to ond mem sa ataak osin halingng-aso sil.”

Yesu nêêl-ambe vavi jamba ma la

(Matai 8:23-27; Maak 4:35-41)

²² Busin ti Yesu having yite maanggêem-aso be lalakala kaanu ti, tombe nêêl vu sil nambe, “Yana betum vaalu.” Om sil lala. ²³ Sil mondala tombe Yesu neep ka lingin la, tonde vavi jamba ti laam bopaata tombe bel natêêy lukala kaanu be wiingin nambe naapup, tombe ngaaho lak in davu lana mend nama. ²⁴ Tombe maanggêem-aso lala layêêvu Yesu be lanêêl vu nambe, “Kaputung, Kaputung-e. Yiyi navu aanggimb-anjo.” Tombe Yesu kandi be nêêl vavi yuuh bel sen nayiis bopaata be nalukala kaanuu-to, tombe vavi ma la de bel neep tatimasin. ²⁵ Tonde nêêl vu sil nambe, “De ham-ame awii-having e?” Tombe kanund la lôôt-ambe yoo lanêêl vu sil nambe, “Omaaho tii-jo mak yi vaati ondeey nêêl vavi yuuh bel tombe yuuh nanyend vuun in lava?”

Yesu hatiyi mamu nipaya la in omaaho ti

(Matai 8:28-34; Maak 5:1-20)

²⁶ Yesu-so latok lala Gelasa-te taaku ond neep betum vaalu de Galili neep vaalu, ²⁷ tombe Yesu luus vu kaanu be la lonak. Tonde omaaho ti mamu nipaya dahôôvu yi, ond vu taaku bop-anju be hato vu Yesu. Omaahôô-ju yoo nando ninôôn nalak busin pin, lemu me-nando hôök bayêên ti le, yoo nando hôök lavandangga sen omaahonôôn bandumb-ato boyambôôy.

²⁸ Tombe omaahôô-ju yi me lak Yesu, tombe la hato pataav baambu neep voon hôök vaha de nêêl lava bopaata nambe, “Anutu baandoni Noow Yesu, gayêêvu sa in? Sa kataangg hong nambe game gambu nivaane

vu sa le.” ²⁹ Mamu nipaya kataangg nambêênju in Yesu nêêl vu lung la nambe gavuuuh omaahôô-ju de na. De mamu nipaya nahôôvu omaahôô-ju balon ngeeyaata, tonde hil davu talu yi lak hees aniwêêk osin lasi lok hôök-ambe napuvu vaha yuuh-ambe daale danggin, le ma de napuuh hees aniwêêk ayuuh ame de mamu nipayaa-ju nawiing-ambe omaahôô-ju nala taaku lumbalaamb. ³⁰ Tombe Yesu lingin nambe, “Ohaalem nambe?” Tombe nêêl nambe “Omaaho-maaho,” in mamu ngeeyaata lalukala omaahôô-ju. ³¹ Tonde mamu nipayaa-ju kataangg Yesu lôôt nambe me-gatiy sil lana Saalang-ate taaku

lôôt e.

³² De bik ngeeyaata mondaya va daale vahandangga ti ngaaho vu taaku-ju, om mamu nipayaa-ju kataangg Yesu nambe, “Gambiing-ambe hey aandukana bik-anju londpayo.” Tombe Yesu liinggis, ³³ om mamu nipaya lavuuh omaaho sen-anjuuto de lalukala bik alondpayo. Tombe bik pin-anju latup-ambe laluu taaku pake be lalukala betum, tombe lanum bel-ambe layimb valok-ate.

³⁴ Tombe hil sen danggin bik-ato layi tombe lapak-ambe lala lanêêl banye vu hil bayêên bop osin bayêên pasi-pasiv pin. ³⁵ Tombe hil lalaam vu Yesu in nambe lanjji vaa-ju, tombe layi omaaho sen mamu nipaya lato

lala in-ato, ond lukook anivasa lak-ambe havêêh yite tîômb laah-ande la nando ngaaho vu Yesu vaha, tombe layêênin lôôt. ³⁶ Tonde hil sen layi mend ak va sen Yesu wiing omaaho ti mamu nipaya hôôvu yi bôôy-ambe nivasa lak laah-ato ond latulin vu hil sen lalaam in nambe lanjii-to. ³⁷ Tombe hil vu taaku Gelasaa-ju pin lôôt ond sil kataangg Yesu nambe gavuuuh silate taakuu-ju de na. Sil layêênin lôôt ondeey lanêêl nambêênju, om Yesu lakala kaanu in nambe naah.

³⁸ Naahen nalakala tonde omaaho sen mamu lato lala in-ato ond kataangg Yesu nambe, "Sana gaving hong-o." Le ma de Yesu lonin-ande nêêl vu nambe, ³⁹ "Ganaah gambaam-ambe onaanêêl vu gate hil naambe Anutu ka pasiv in hong-ambe samu hong lôôt." Om omaahôô-ju laah-ambe nêêl vakasin sen Yesu samu yi be nivasa lak-ato langaah vu yite hil vu taaku bop-anju pin lôôt.

Yailus nowaavêêh ayuuuh vêêh ti sen hambe nama lak Yesu-te lolop-ato

(Matai 9:18-26; Maak 5:21-43)

⁴⁰ Yesu laah valup atombe hil ngeeyaata lapêêlis lôôt, in sil pin oo mondanggin yi. ⁴¹ Tonde yêêv dumb-ate ti haale nambe Yailus, ond la vu Yesu be hato pataav baambu neep vonn hôôk vaha de kataangg nambe, "Omaaho Bop, ganaam sa baangg, ⁴² in sa nong-gaavêêh timu, yite ta nomaayuuuh-ambe laam yuuuh, lemu nilak lôôt-ambe neep tombe ngaaho lak in navu jimb." Om Yesu having-ambe yuuuh lala, tombe hil ngeeyaata lambuuuh yi vaalu vaalu be lala.

⁴³ Tonde sim vêêh ti nandôô-ju ond vêêh-ate nilakin tovu, tombe yoo nando bayêên pasiv nalak busin pin lohvu ta nomaayuuuh-ambe laam yuuuh, [tombe navu mone vu dokta-so in nambe sil samu yi, tombe yinêên mone lung la, le ma] de omaaho ti me-lohvu nambe biing-ambe nivasa jak e. ⁴⁴ Tombe vêêh-anju valu-naale Yesu dami de hambe nama lak Yesu-te lolop anyendaambu, tombe yite nilakin lung la pavis. ⁴⁵ Tombe Yesu lingin nambe, "Lati hambe nama lak sa?" Le hil pin lanêêl laah nambe,

"Hey o malis-o." De Pita nêêl nambe, "Kaputung, gah nambe hil ngeeyaata lambuuuh hong tatup om landu hong-anja." ⁴⁶ Le ma de Yesu nêêl nambe, "Omaaho ti hambe nama lak sa. Sa lak ni nambe sate niwêêk hato la be wiing omaaho ti nivasa lak." ⁴⁷ Tonde vêêh-anju lak ni nambe yite vakasin tok langaah om hees lôôt, tombe la hato pataav baambu neep vonn hôôk Yesu vaha, de nêêl vakasin sen hambe nama lak Yesuu-to dangga langaah hôôk hil pin amend osin vakasin sen nivasa lak pavi-vasaato. ⁴⁸ * o 8:48 Luk 7:50*Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Nonggaavêêh, gawii-having ondeey ganim vasa lak, om gana osin galompayo ahelavis."

⁴⁹ Yesu naahen monanêêl atonde omaaho ti vu Yailus ambaan-ambe hato nêêl vu Yailus nambe, "Nomaavêêh ame yip, om onaanêêl vu yêêv naambe mando de me-naam e, jip." ⁵⁰ Yesu hango vakasin-anju

tombe nêêl vu Yailus nambe, "Game naham jak e, gambiing gaving amu le mem nomaavêêh e nivasa jak naah." ⁵¹ Tombe Yesu la yêêv-anjuuto baan. La hato tombe lonin hil pin, de hako Pita having Jon ayuuuh Jems tonde unaavepasiv mangganaan ayuuuh tangganaan, be yik sil-anjo yoo lulukala bayêên alo having Yesu. ⁵² * o 8:52 Luk 7:13*Tombe hil pin mondasu be davu kaatuuh sil in unaavepasiv-anju, le Yesu nêêl nambe, "Ham-ame naasu le, me-yimb e, nganjo yoo neep anêên." ⁵³ Le sil lanop ak yi, in sil lakak ni nambe unaavepasiv-anjo yimb, ⁵⁴ * o 8:54 Luk 7:14*le Yesu lôôh hôôk unaavepasiv nama de nêêl vu nambe, "Unaavepasiv, okandi jak." ⁵⁵ Tombe kanu hato lukalaah-ambe kandi lak pavis, tonde Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham ambu vanôôn vu be ja." ⁵⁶ * o 8:56 Mak 7:36; Luk 5:14*Tombe unaavepasiv-anju mangganaan ayuuuh tangganaan kanund la lôôt, tombe Yesu vu kôôvu yuuuh nambe yuuuh-ame daanêêl vaa-jo banye vu omaaho ti le.

Yesu vu kul vu yite sinaale nomaayuuuh-ambe laam yuuuh-ato

(Matai 10:5-15; Maak 6:7-13)

9 Yesu teey yite maanggêem nomaayuuuh-ambe laam yuuuh-ato lalaam vu yi be vu niwêêk bopaata lukala sil, in nambe sil gatiiy mamu nipaya lana in omaahonôôn, de lambiing-ambe hil anind lakin anind vasa jak. ² Tonde mem wiing sil lala in daanêêl vakasin sen Anutu nanggin yite hil-ato, de lambiing-ambe hil anind lakin anind vasa jak. ³ Tombe nêêl vu sil nambe, "Ham-ame gako vati be ham ana mop e. Ham-ame namam dôôk paatôn e,

de ham-ame gako vaahes osin vanôôn-ambe mone le, tonde ham-ame gako lolop yu-yuuuh e. ⁴ * o 9:4 Luk 10:4-11*Tonde ham anjakana bayêên ti, ond yik ham oo mando lak bayêên tii-ju nivalok-ambe na balup busin sen ham gavuuuh sil-ato, ond mem ham ana taaku ango. ⁵ * o 9:5 Luk 10:11; Sin 13:51*De naambe hil vu taaku ti me-lako ham ak e, ond ham gavuuuh taakuu-ju na, de ham tatehin kambus sen nando lak ham vaham-ato naah in taato silate nipaya langaah."

⁶ Nêêl lung la tonde mem sil lala latup hôôk-ambe lanêêl banye nivasa osin lawiing hil anilakin ngeeyaata nind vasa lak lohvu taaku pin.

Helot hango Yesu banye be ka la ngeey lôôt

(Matai 14:1-2; Maak 6:14-16)

⁷ * o 9:7 Mat 16:14; Mak 8:28; Luk 9:19*Yêêv bop Helot hango Yesu-te vakasin pin-anju banye, tombe ka la ngeey lôôt, in hil vaalu danêêl nambe, "Jon sen nalipis hil-ato kandi lak laah vu hil yimbinate." ⁸ Tonde hil vaalu danêêl nambe, "Eliya sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato lo-valup-anju." De vaalu danêêl nambe, "Hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato ond ti kandi lak vu hil yimbinate." ⁹ * o 9:9 Luk 23:8*Tombe Helot nêêl nambe, "Sa katôôv Jon aka lung laa-to, de sim omaahôô-ju yi lati sen sa nango vakasin ak yii-ju?" Om yoo wiingin nambe ji Yesu.

Yesu vaat hil ngeeyaata lohvu 5 taosen

(Matai 14:13-21; Maak 6:30-44; Jon 6:1-13)

¹⁰ Tonde sinaale-so sen Yesu wiing sil lalaa-to ond la-supin lalom vu be latulin va pin sen lawiing-ato vu Yesu. Tombe havuuh hil vaalu de hako sinaale-so mu be sil oo lala taaku ti haale nambe Betsaida, ¹¹ lemu hil ngeeyaata lango nambe lala taaku tii-ju om sil taa-muyin-ambe lala. Sil lalup atombe mem pêêlis in sil, de nêel tanasin ak Anutu nanggin yite hil-ato vu sil, tonde wiing-ambe hil anilakin anind vasa lak.

¹² Tonde soosin hôok atombe yite maanggêem no-maayuuu-ambe laam yuuh-ato lala lanêel vu nambe, "Taaku me lung la de yiy nandôo-jo taaku lumbal-aamb, om onaanêel-ambe hil-anju lana bayêen ti ti sen nando ngaahôo-to be sil baanggo silate vanôon-ambe danjip-anju." ¹³ Le ma de nêel vu sil nambe, "Yik ham oo

ambu vanôon vu sil." Le lanêel vu nambe, "Heyanêeng vanôon-ame ngeey e, yik balet namaavaalu having paahuung yuuh amu neep. Mak gawiing nambe hey ana baanggo vanôon vu hil pin-anju?" Hil-anju moow ngeeyaata lôôt lohvu 5 taosen.

¹⁴ Tombe Yesu nêel vu yite maanggêem-aso nambe, "Ham naanêel-ambe sil gato mando lu ti ti nohvu doo-yuuh-ambe nomaayuuu-maayuuu." ¹⁵ Om yik yite maanggêem-aso lanêel-ambe hil lato dando lu ti ti.

¹⁶ Tonde mem Yesu hako balet namaavaalu de paahuung yuuh-ato be valaah me lak baandoni de lohak, le mem hapok-ambe vu vu yite maanggêem-aso be sil latiiy lohvu hil. ¹⁷ Tombe omaahonôon pin yoo laya be lohvu sil. Laya lung atonde sil lasupin nyengale hôok jaambang nomaayuuu-ambe laam yuuh-ambe pup.

Pita nêel Yesu langaah nambe yi Kalisi

(Matai 16:13-19; Maak 8:27-29)

¹⁸ Busin ti Yesu timu yoo monalohak nando, tombe yite maanggêem-aso dando having yi om lingin sil nambe, "Hil danêel nambe sa lati?" ¹⁹ * o 9:19 Luk 9:7-8*Tombe sil lanêel laah nambe, "Hil vaalu danêel hong nambe Jon sen nalipis hil-ato, de vaalu danêel hong nambe Eliya, de vaalu danêel hong nambe hil sen danêel Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato ti kandi lak laah." ²⁰ * o 9:20 Jon 6:68-69*Tomde lingin sil nambe, "De ham-ok? Ham nanêel sa nambe lati?" Tombe Pita nêel vu nambe, "Hong Anutu-te omaaho sen yoo holin hong vulôôt in nambe gandôovu hey-ato."

Yesu nêel langaah nambe le jimb e mem kandi jak naah

(Matai 16:20-28; Maak 8:30-9:1)

²¹ Pita nêel nambêenju tombe Yesu vu kôovu sil ni-wêek lôôt nambe sil-ame daanêel yi langaah vu omaaho ti le, ²² * o 9:22 Luk 9:44; 18:32-33*tonde mem nêel nambe, "Omaahonôon Noow e gako nivaane ngeeyaata. In himbop-aso osin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso de tanasin dangga-so ond sil e nind

baya in-ande lanyiiis-ambe jimb, tonde busin naatu yaal e mem le kandi jak naah."

²³ * o 9:23 Mat 10:38; Luk 14:27*Tomde yik nêel vu hil pin-anju nambe, "Omaaho ti wiingin nambe sapa sa ond yoo daanggôol yi, le mem kava yite haah pako † nohvu busin pin-ambe sapa sa. ²⁴ * o 9:24 Mat 10:39; Luk 17:33; Jon 12:25*De omaaho ti yoo wiingin nambe ganggin ninaavi nivasa in mando metumin, ond le jimb-ambe na menama osin nôon metumin-ate. Le omaaho ti baaku nimeen ak sa haalengg-ambe jimb, ond mem le mando metumin danggata. ²⁵ Le omaaho ti gôôlis va voon-ate pin, de yoo biliyak yi be gako nivaane be mando danggata, ond va voon-ate me-le dôovu yi le, le nama. ²⁶ * o 9:26 Mat 10:33; Luk 12:9; 2Ti 2:12*De naambe omaaho ti jêenin omaahonôon-ande nimbaya in sa osin sate vakasin, de me-naanêel sa haalengg langaah vu hil e, ond busin sen Omaahonôon Noow nom osin yite nikaapulis-ande Mangganaan-ate nikaapulis tonde angela vaambuung-ate nikaapulis-ato ond le nimbaya in omaahôo-ju dukanaah. ²⁷ Om sa naanêel keen lôôt vu ham nambe ham sen ham naalêe-jo, ond vaalu me-le lanjimb e, de lanjji naambe Anutu ganggin yite hil-ato le mem."

Yesu ninaavi ango yoow ak

(Matai 17:1-13; Maak 9:2-13)

²⁸ Tonde busin namaavaalu be vindak yaal la vêel e, mem Yesu hako Pita yuuh Jon-ande Jems-ambe sil oo lalakala kandu ti in nambe Yesu nohak. ²⁹ Tombe monalohak le sim mekaalus ango yoow ak osin yite lolop têêlang-ambe nivalôôy lôôt. ³⁰ Tombe sim omaaho yuuh daale mondakaas having Yesu, ond yik Mose yuuh Eliya, ³¹ * o 9:31 Luk 9:22; 13:33*ond yuuh lalaam daale osin nikaapulis-ambe yuuh danêel va sen Yesu le biing vu Yelusalem-ande gavuuu vooon-anjo de naa-to.

³² * o 9:32 Jon 1:14; 2Pi 1:16-18*Tombe Pita yaal amend animeen om yaal lawiingin nambe danjip, le ma de yaal amend tum lôôt-ambe yaal layi Yesu-te nikaapulis osin omaaho yuuh sen daale having yii-to. ³³ Tombe omaaho yuuh-anjuuto lawiing in nambe gavuuu Yesu de yuuh lanaah, tonde Pita nêel vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, yiy nandôo-jo nivasa lôôt, om waay andaav numang daka yaal, gate ti, Mose-te ti, de Eliya-te ti." Pita doosin va sen naanêel-ato ondeey nêel vakasin-anju. ³⁴ Naahen nanêel atonde bayiimb ti hato be vayum sil, tombe yaal layêenin lôôt, ³⁵ * o 9:35 Luk 3:22*tonde lava ti laam hôok bayiimb-anju lopayo nambe, "Sa Noongg-anja. Soo aaholin yi om ham ganggo lava." ³⁶ Lavaa-ju lung la tonde yaal layi Yesu yoo timu naale. Ond va sen yaal layi-ju ond yaal lavun vakasin, de yaal-ame lanêel vu omaaho ti le, de la taamusin lôôt e mem.

† Yêêv Lom-aso danêel nambe omaaho ti wiing va nipaya om lanyiiis dukanaah nyevahaan-ambe jimb, ond layiis lakala haah pako in nambe bu nimumin vu yi osin yite hil. Tonde Yesu nêel nambe omaaho ti wiingin nambe sapa yi ond yoo baaku yite haah pako be sapa yi, ond dangga nambe yame aanjêenin nimeen osin nimumin sen hil lambu vu yiy jak Yesu haalêe-to le, yiy baaku be yiy oo sapa Yesu.

Yesu wiing unoopasiv ti nivasa lak

(Matai 17:14-21; Maak 9:14-29)

³⁷ Tonde heendiyy atombe sil vu kandu be lato, tombe hil ngeeyaata lôôt lalup latovu Yesu vu mop. ³⁸ Tombe hil-anju ti teey nambe, "Kaputung, sa kataangg hong naambe gangge sa noongg moow timuu-jo, ³⁹ ond mamu nipaya nahôôvu tombe napuvu niwêêk, tonde pavis atombe nangeeyak bopaata, tonde mamu nipayaa-ju nandu yi lôôt, tombe nyekaakôôs nalaam osin nawiing nindanjeen vu lôôt, tombe me-nalung nala pavis e. ⁴⁰ Tombe sa kataangg gate maanggêem-aso nambe sil gatiiy mamu nipayaa-ju na, le me-lalohvu le." ⁴¹ Tombe Yesu nêêl nambe, "Ham pin-anjo ham-ame awii-having e, om ham alom-payo me-nivalok e. De sa mando gaving ham-ambe naangelis e ham anjak sate kul ani? De sa gako nimeen in ham nohvu busin vilis e? Onggako noom naam e."

⁴² Tombe lako unoopasiv-ambe daahen dalaam, tonde mamu handu unoopasiv pavis-ande lupake be la neep nahaahin neep voon. Tombe Yesu nêêl mamu nipayaa-ju, de wiing-ambe unoopasiv anivasa lak, de mamu me-hôôvu yi laah e, tombe Yesu nêêl vu mang-ganaan nambe, "Noom nganjo." ⁴³ Tombe hil pin kaland la lôôt in Anutu-te niwêêk bopaataa-ju.

Yesu nêêl balon ango having nambe le jimb

(Matai 17:22-23; Maak 9:30-32)

Tombe sil oo daahen kand yu-yuuh lôôt in va pin sen Yesu wiing-anjuuto, tonde Yesu nêêl vu yite maanggêem-aso nambe, ⁴⁴ * o 9:44 Luk 9:22*"Ham oo gambe nanyem in vakasin-anjo nivasa, in davu lambu Omaahonôn Noow dukana hil namand." ⁴⁵ * o 9:45 Luk 18:34*Le vakasin-anjo dangga vun yi in maanggêem-aso om sil doosin, tombe sil layêênin nambe me-lanjing in yi le.

Omaaho lati bop

(Matai 18:1-5; Maak 9:33-37)

⁴⁶ * o 9:46 Luk 22:24*Yesu-te maanggêem-aso mon-dakaas in nambe sil ti tana tu lukook bop vu ango-so. ⁴⁷ Tombe Yesu lak ni nambe sil akand navu va nam-bêênju naale hôôk sil alondpayo om laandiiy unoopasiv ti laam naale having yi, ⁴⁸ * o 9:48 Mat 10:40; Luk 10:16; Jon 13:20*Le mem nêêl vu sil nambe, "Omaaho ti ka bu sa haalengg-ambe gako unoopasiv-anjo jak, ond lohvu hako sa lak. Tombe hako sa lak ond lohvu hako omaaho sen wiing sa laam-ato lak. Om ham ti sen haale pasiv lôôt hôôk ham lavuun-ato ond yii-ju haale bop."

Hil sen me-dayi ham payaa-to ond hamate hil

(Maak 9:38-40)

⁴⁹ Tonde Jon nêêl vu nambe, "Kaputung-e, hey aahe omaaho ti natiyy mamu nipaya lak ohaalem, le ma de hey aanêêlin yi in nambe me-navu taamuyin hong having hey e." ⁵⁰ * o 9:50 Mat 12:30; Luk 11:23*Le Yesu

nêêl vu nambe, "Ham-ame naanêêlin yi le. Hil sen me-dayi ham payaa-to ond manyinja hamate hil."

Bayêên Samaalia ti me-lako Yesu lak e

⁵¹ * o 9:51 Mak 10:32*Busin sen Anutu navu gako Yesu naah baandonii-to laam ngaaho lak, tombe Yesu ka vu lung la nambe na Yelusalem, ⁵² om wiing hil vaalu lako vakasin-ambe lamunggin. Sil mondala be lalukala hil Samaalia baand ti, tombe sil lawiingin nambe samu taaku ti vu Yesu, ⁵³ * o 9:53 Jon 4:9*Iemu hil bayêên-anju lalak ni nambe Yesu yoo navu balup-ambe na Yelusalem, om lavu teenin silate bayêên nambe hil-ame gako Yesu jakana le †. ⁵⁴ * o 9:54 2King 1:9-16*Tombe Yesu-te maanggêem yuuh Jems ayuuh Jon layi vaa-ju, tombe yuuh lanêêl vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, gawiingin nambe hey naateey kin vu baandoni naam-ambe ja hil-anju?" ⁵⁵ Le Yesu hilin laah-ambe nêêl yuuh, ⁵⁶ tonde sil lala bayêên ango lak.

Vakasin sen hil lawiingin nambe taamuyin Yesuu-to

(Matai 8:19-22)

⁵⁷ Sil daahen dalaas mop atonde omaaho ti nêêl vu Yesu nambe, "Taaku pin sen ganaa-to ond sale taamuyin hong-ambe sana gaving." ⁵⁸ Le Yesu nêêl vu nambe, "Manggalôn ond deep hôôk haah vuun, de manak ond dahaav vunis, nganjo Omaahonôn Noow ond baan sen nanjip hôôk-ato ma."

⁵⁹ Tonde Yesu nêêl vu omaaho ango nambe, "Ganaam taamuyin sa." Le nêêl nambe, "Omaaho Bop, ganjiinggis-ande sana ganggin mangg-ambe jimb-ambe sa daav vêêl e." ⁶⁰ Le Yesu nêêl vu nambe, "Hil sen nanyend doos in Anutu-te vakasin ond sil oo lana landaav silate halanjang, de hong ond gana naanêêl banye nivasa sen Anutu nanggin yite hil-ato langaah."

⁶¹ * o 9:61 1King 19:20*Tonde omaaho ti nêêl vu nambe, "Omaaho Bop, sale taamuyin hong, lemu ganjiinggis-ande sa naah naanêêl vu sate hil vu sa baangg vêêl e." ⁶² Le Yesu nêêl vu nambe, "Omaaho ti nawiing kul ti lemu naate me nala vaalu vaalu, ond hil naam-bêênju me-lohvu nambe landukana be mando gaving Anutu-te hil e."

Yesu wiing hil doo-yaal-ambe nomaayuuuh lala kul

10 * o 10:1 Mak 6:7*Omaaho Bop holin hil sen davu taamuyin yii-to doo-yaal-ambe nomaayuuuh, tombe mem wiing sil yuyuuuh-ambe sil lamunggin-ambe lala taaku pin sen taamusin e Yesu le naa-to. ² * o 10:2 Mat 9:37-38; Jon 4:35*Tombe nêêl vu sil nambe, "Vanôn ngeeyaata nôn ak hôôk kulaanôn lung la be nando, lemu hil kul vaha-so daka yuuh amu, om ham kataangg kul mangganaan in biing hil kul vaha-

† Hil Samaalia lala dalohak vu Anutu nando sil oote kandu ti, tonde hil Yuda lala dalohak nando Yelusalem timu, tombe sil o Samaalia-so sil oo dayi sil paya vaha-vahaan lak vaa-jo, ond lak danggakook-anjo sen hil Samaalia dayi de hil Yuda dala in lana Yelusalem-ato ond danêêlin silate bayêên in sil, ond yik danêêlin silate bayêên in Yesu va timu nambêênju.

so vaalu lana daasupin yite vanôôn gaving. ³ * o 10:3 Mat 10:16*Om ham ana de ham gango le, saambiing-ambe ham ana naambe sen bik sipsip-ato melaas in nambe ham andukana voov bamaan lavuun. ⁴ * o 10:4-11 Mat 10:7-14; Mak 6:8-11; Luk 9:3-5*De ham-ame gako mone osin vaahes ayuuh suul e, de ham-ame baale bakaas gaving hil vu mopaatôv e. ⁵ De ham anjakana bayêên ti ond ham naanêêl naambêênjo naamunggin naambe, 'Vakasin melaas mando gaving ham bayêên tii-ja.' ⁶ Naambe hil vakasin amelaas dando

hôök bayêên-anju, ond vakasin melaas sen ham avu vu sil-ato le na mando gaving sil. Le naambe hil vakasin amelaas ti me-nandôô-ju le, ond hamate vakasin melaas sen ham avu vu sil-ato yoo le gilin-ambe nom vu ham. ⁷ * o 10:7 1Ko 9:6-14; 1Ti 5:18*De bayêên ti sen ham nando lak-ato ond yik ham oo mandôô-ju nivalok, tombe ham angga osin ham naanum va sen lambu vu ham-ato, in omaaho sen nawiing kul-ato ond lohvu nambe hil baanggo yi, tonde ham-ame gatup hôök bayêên pin e. ⁸ * o 10:8 1Ko 10:27*De ham ana gato taaku ti be sil gako ham jakana silate bayêên, ond ham angga vanôôn sen sil lambu vu ham-ato, ⁹ tonde ham ambiing hil anilakin vu taaku-ju be nind vasa jak, de ham naanêêl vu sil naambe, 'Anutu nanggin yite hil-ato laam nando hôök ham lavuun lung la.' ¹⁰ De ham ana gato taaku ti le melako ham alukala silate bayêên e, ond ham anaah baale mop-ande ham naanêêl naambe, ¹¹ * o 10:11 Sin 13:51; 18:6*Hamate kambus sen yalak ak hey vahang vu taaku-jaato ond hey tatehin los vu ham, lemu ham gango le, Anutu laam nanggin yite hil lung la.' Ke, om ham naanêêl naambêênjo vu sil. ¹² * o 10:12 Mat 10:15; 11:24; Jen 19:24-25*De sa naanêêl vu ham naambe vu busin taamusin sen Anutu gangoyin omaahonôôn pin-ate vakasin-ato ond hil vu taaku-ju le daatovu nimeen bopaata kaluuh hil Sodom."

Nimeen e naatovu hil sen me-lawiihaving-ato le

(Matai 11:20-24)

¹³ * o 10:13 Mat 11:21-23*"Ham Kolasin, de ham Bet-saida, ham e naatovu nimeen, in nambe saambiing taahu taahu osin niwêêk ngeeyaata vu Taia osin Saidon naambe sen saawiing vu hamate taaku-to, ond bôôy hil Taia osin Saidon e gayêêh vaahes-ambe sil mando osin nind ngook, in taato naambe londpayo nimeen in silate va nipaya om lahilin sil laah vu Anutu. ¹⁴ Om vu busin taamusin sen Anutu gangoyin omaahonôôn pin-ate vakasin-ato ond ham e naatovu nimeen bopaata kaluuh Taia osin Saidon.

¹⁵ "De ham Kapenaum-anja, hamambe Anutu le gako ham jakana baandoni? Malis, ham e andukana taaku nipaya." ¹⁶ * o 10:16 Mat 10:40; Luk 9:48; Jon 5:23*Tonde nêêl vu yite maanggêem-aso nambe, "Hil sen dango ham lavam-ato ond manyinja dango sa lavang. De hil sen daluuh damind vu ham-ato ond yik daluuh damind vu sa having. Tombe hil sen daluuh da-

mind vu saa-to ond lohvu daluuh damind vu omaaho sen wiing sa be sa laam-ato."

Hil doo-yaal-ambe nomaayuuh-ato lalo-lato

¹⁷ Yesu wiing hil doo-yaal-ambe nomaayuuh-ato lalo kul lung la de lalo-lato, tombe kand vasa lôôt de lanêêl nambe, "Omaaho Bop, hey naanêêl ohaalem atombe mamu nipaya nanyend vuun in hey lavang having." ¹⁸ * o 10:18 Jon 12:31; Taato 12:8-9*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Saahe de Saalang lupake vu baandoni nambe sen demak vêêl-ato. ¹⁹ * o 10:19 Jen 3:15; Saam 91:13; Mak 16:18*Ham angge, saavu niwêêk lung vu ham om ham alohvu nambe ham baake nyêêy ayuuh gaalivang, osin ham alohvu nambe ham daanggôl Saalang-ate niwêêk pin, de vati me-le biing ham e. ²⁰ * o 10:20 Mat 7:22; Eks 32:32; Pil 4:3; Taato 3:5*Om ham-ame kam vasa naambe mamu nipaya-so nanyend vuun in ham lavam e, nganjo ham akam vasa in Anutu kaavu ham haalem neep vu baandoni lung la."

Yesu ahe nivasa vu Mangganaan Anutu

(Matai 11:25-27; 13:16-17)

²¹ * o 10:21 1Ko 1:26-28*Hôök busin-anju Vavi Vaambuung hôôvu Yesu be ahe nivasa lôôt, om lohak nambe, "O Aamangg, hong Omaaho Bop vu baandoni osin voon. Sa naapêêlis vu hong, in gavun va pin-anjo in hil sen omaahonôôn dayi sil nambe hil osin kand bop-ande hil alukook bop, tonde otaato langaah vu hil mali-malis. Keen Aamangg, in goo gahe nivasa ondeey gawiing nambêênja."

²² * o 10:22 Jon 3:35; 10:15*Yesu lohak lung atonde nêêl vu sil nambe, "Aamangg vu va pin lukala sa namangg lung la, de omaaho ti me-lak Noow ani le, Mangganaan timu yoo lak ni. De omaaho ti me-lak Mangganaan ani le, Noow oo lak ni, de hil sen Noow navu tatekin Mangganaan vu sil-ato ond mem lalak Mangganaan ani having."

²³ * o 10:23 Mat 13:16-17*Maanggêem-aso yoo dandohaving Yesu tombe mem hilin laah vu sil-ambe nêêl nambe, "Ham ond ham akam vasa in ham amem nayi va nambêênjo. ²⁴ * o 10:24 1Pi 1:10*De sa naanêêl vu ham naambe bôôy hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato osin hil alulemak ngeeyaata datung mend in nambe lanji va sen ham nahêê-jo, le ma de me-layi le,

de dambe nanyend in nambe gango vakasin sen ham

nanggôô-jo, le ma de me-lango le."

Vakasin pakwesin lak Samaalia ti ka pasiv in Yuda ti

²⁵ * o 10:25 Mat 22:35-40; Mak 10:17; Luk 18:18*Tombe tanasin dangga ti laam in nambe sahi Yesu, om lingin nambe, "Kaputung, saambiing vaati le mem sa mando metumin danggata?" ²⁶ Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Mose kaavu Anutu-te tanasin vaaheey neep hôök kaapiyaa-to? Gasevin nambe vaati?" ²⁷ * o

10:27 Diu 6:5; Lev 19:18*Tombe nêêl laah nambe, "Tanasin nêêl nambe, 'Gahem gaving gate Omaaho Bop Anutu osin galompayo doos de okanum doos, de gakam na doos, osin ganimwêêk na doos vu yi timu, de gahem gaving hil sen dando ngaaho vu hong naambe sen gahem oo naving hong-ato.'" ²⁸ * o 10:28 Lev 18:5; Lom 10:5; Gal 3:12*Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Ganêêl lohvu. Gambiing naambêênja ond mem gale mando metumin danggata."

²⁹ Lemu tanasin dangga tii-ju yoo wiingin nambe haale nanjip nivasa om lingin Yesu nambe, "De hil sen dando ngaaho vu sa ond laheey?" ³⁰ Tombe Yesu nêêl laah vu nambe, "Om onggango le, omaaho ti vu Yelusalem-ambe luus-ambe la in na Yeliko, tombe hil hôôndak-aso latovu neep mop, tombe lahôôndak yinêên lolop ayuuh ame, de layiis lôôt, tombe yoo neep mop lavuun-ande lalom-ambe lala, tonde ngaa-ho lak in nambe jimb. ³¹ Tombe hôôk busin-anju kul va-ha sen datung salivangin-ato ti loh mop-anju be la hatu, le yi de omaahôô-ju neep tombe hatu loh nanye in-ambe la. ³² Tonde yik Liwi-te hil vu taamusin-ato ti hatu tovu omaahôô-ju neep mop, le ma de hatu loh nanye in-ambe la. ³³ Lemu Samaalia † ti monalaam-ambe hatu tovu omaaho sen neep mop-anju, om yi tombe ka pasiv lôôt in yi. ³⁴ Tombe la hatu nando ngaaho vu be kaasêêh hahaanôn aniluk osin wain hôôk nipayêês de vavil, tonde lôôh omaahôô-ju lak-ambe hatung lakala yite bik donggi, de hako be yuuh lala be lalakala bayêên vaatêêvak-ate ti, tombe yoo hanggin nivasa lôôt. ³⁵ Tonde samiinaanôn atombe hôôl mone doo-ti be vu vu bayêên vaatêêvak-anjuuto mangganaan, de nêêl vu nambe, 'Ongganggin omaahôô-jo nivasa. Naambe gambu va ngeeyaata savok mone doo-tiinjo, ond busin sen saanom balup-ato ond sale aambu dôôk gate."

³⁶ Tonde Yesu lingin nambe, "Om gakam vu nambe omaaho yaal-anju ond ti tana tu omaaho nipayaa-juuto yite omaaho sen nando ngaaho vu yii-to?" ³⁷ Tombe tanasin dangga nêêl nambe, "Omaaho sen ka pasiv in yi be hôôvu yii-to." Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Om gana, be gambiing naambêênju."

Maata yuuh Malia

³⁸ Yesu-so mondala tombe lato lalukala bayêên ti, tonde vêêh ti haale nambe Maata hako Yesu lukala yite bayêên. ³⁹ * o 10:39 Jon 11:1; 12:2-3*Maata halivêêh ti haale nambe Malia, ond Maliaa-ju laam-ambe nando ngaaho vu Omaaho Bop vaha be yoo monango yite vakasin. ⁴⁰ Lemu Maata ond nawiing kul bopaata lôôt in nayêêh vanôn ayuuh ame de ka navu yite kul ngeeyaata lôôt, om laam vu Yesu be nêêl nambe, "Omaaho Bop, haliviiy-ame nahôôvu sa le, de soo timu monayêêh vanôn, de gakam-ame navu le?"

† Hil Yuda osin hil Samaalia ond sil oo dayi sil paya lôôt, sil-ame dando lavuh ti be sil dakaas nivasa yuuh ame le. Om sen Yesu nêêl vakasin lak hil Samaalia tii-jo nambe ka pasiv in hil Yuda ti sen hil layiis-ato, ond nêêl in nambe bêêl hil Yuda lund jak naambe sil akand pasiv in hil Samaalia-so de me-lanji sil paya le.

Om onaanêêl vu be naam in dôôvu sa." ⁴¹ Le Omaaho Bop nêêl laah nambe, "Maata daka-e, gakam navu kul ngeeyaata be onawiing naham in, ⁴² * o 10:42 Mat 6:33*lemu va timu ma in hong, de Malia yoo nawiingin nambe gako va nivasaa-ju, ond me-lohvu nambe yaambu vêêl in yi le."

Yesu nambe yaanohak

(Matai 6:9-15; 7:7-11)

11 * o 11:1 Luk 5:33*Busin ti tombe Yesu monalohak vu taaku ti. Lohak lung la le mem yite maanggêem ti nêêl vu nambe, "Omaaho Bop, otaahu hey hôôk lohakin naambe hey e aanohak naambe vaati, yik naambe sen bôôy Jon taahu yite maanggêem-asôôto." ² Tombe nêêl vu sil nambe, "Ham anohak naambêênjo naambe,

'O Aamangg, hil lambu vaambuung in ohaalem. Ganaam naatu heyate Omaaho Bop-ambe ganohvu taaku pin. ³ Gambu vanôn vu hey nohvu busin pin, ⁴ de okawiiy heyate va nipaya na, in hey oo navu kawiiy hil-ate nyevahaan pin sen dawiing vu hey-ato nala. Game naanggiy hey ana ngaaho vu palapin e."

⁵ Tonde Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham-anjo ti na vu yite omaaho ti hôôk busin lavuun-ambe naanêêl naambe, 'Hali, gambu vanôn kamu yaal vu sa, ⁶ in sanêêngg vaatêêvak ti monalaam taaku diin-ambe valu-vu sa, le sanêêngg vanôn sen saambu vuu-to ma.' ⁷ Tombe omaaho sen neep hôôk bayêên alôô-to le naanêêl nom vu nambe, 'Game ganjêêvu sa le, in vinavi vaayiy lung la de hey o unoopasiv-aso naahop la, om same aalohvu nambe sa kandi be saambu va vu hong e.' ⁸ * o 11:8 Luk 18:5*Ke, om sa naanêêl vu ham naambe me-le ka bu naambe yite omaaho om kandi be naam bu vanôn vu le, nganjo ka navu va sen naale mokataangg lôôt-anju, om le kandi be naam bu va sen nativak in-anju vu yi.

⁹ "Om sa naanêêl vu ham naambe ham kataangg va vu Anutu ond le bu vu ham, de ham salo ond ham e naatokak, tonde ham anyiis ak vinavi ond Anutu le gataahin in ham. ¹⁰ In hil pin sen davu kataangg Anutu-ond ond sil e gako, de hil sen davu salôô-to ond le daatovu, de hil sen dayiis ak vinavi-ond ond Anutu le gataahin vinavi in sil. ¹¹ De naambe ham ti noow kataangg paahuung vu mangganaan, ond mak mangganaan e bu nyêêy anipaya ti vu? Malis. ¹² De naambe unoopasiv ti kataangg kokalêêh kaalus vu mangganaan, ond mak le bu gaalivang vu? Malis lôôt. ¹³ Ham hil anipaya voon-ate, lemu ham akam navu noom-aso be ham navu va nivasa vasa vu sil, om ham anjak ni bulôôt naambe hamate Mom sen nando baandonii-to le biing Vavi Vaambuung naam vu hil sen davu kataangg vu yii-to."

Lanêêl nambe Yesu nawiing kul lak Saalang-ate ni-wêêk

(Matai 12:22-30; Maak 3:20-27)

¹⁴ Yesu hatiiy mamu nipaya ti ka ma hatu la in omaaho ti lung la, tonde mem omaaho sen ka maa-to

vakaas, tombe hil pin lavindis lôôt, ¹⁵ * o 11:15 Mat 9:34; 10:25*lemu hil vaalu lanêêl nambe, "Mamu nipaya-te yêêv Belsebul vu niwêêk vu yi ondeey natiy mamu dala in omaahonôn." ¹⁶ * o 11:16 Mat 12:38*Tonde hil vaalu yoo lawiingin nambe sahi Yesu om sil tambe yi nambe biing taahu taahu jak va niwêêk baandoni ti be sil lanji. ¹⁷ Lemu lak sil alondpayo ni om nêêl vu sil nambe, "De naambe hil taaku bop ti yoo lanyis sil-ambe baasuh sil na lu yuuh, ond sil-ame lalohvu nambe mando nivasa le. Tonde hil bayêên ti baasuh sil na lu yuuh ond sil-ame le mando nivasa le. ¹⁸ De naambe Saalang gatiy yite kul vaha mamu nipaya-so, ond sil o Saalang-aso yoo laasuh sil la lu yuuh, tombe sil e mando javuh ti naambe tana? Malis. De ham nanêêl nambe sa natiy mamu nipaya lak Belsebul-ate niwêêk, ¹⁹ om saanjingin ham e.

Hamambe Belsebul navu niwêêk vu sa, tonde lati navu niwêêk vu hamate hil vaalu be datiy mamu nipaya dala in omaahonôn? Yik Anutu timu, om hamate hil-anju le daanêêl vu ham naambe ham oo nakaas paya. ²⁰ * o 11:20 Eks 8:19*Om sen Anutu navu niwêêk vu sa be sa natiy mamu nipaya dala in omaahonôn, om ham anjak ni naambe Anutu laam nanggin yite hil hôok ham lavuun gêên-anjo.

²¹ "De naambe omaaho niwêêk ti nama nôh yite va ngaamong-ate be yoo ganggin yite bayêên niwêêk lôôt, ond yite va pin oo le mando nivasa. ²² * o 11:22 Kol 2:15*Le sim naambe omaaho ango niwêêk lôôt balup-ambe nyiis ngaamong vu be savok omaaho angôô-ju, ond le bu vêêl yinêên va ngaamong-ate sen omaahôô-ju yoo wii-having nambe le dôôvu yii-to, tonde gatiy yinêên va pin na vu hil vaalu.

²³ * o 11:23 Luk 9:50*"Omaaho ti nambe same sate omaaho yi le, ond nayiis ngaamong vu sa. Yik omaaho ti me-nasupin omaahonôn having sa le, ond natiy sil-ambe davuuh taale."

Mamu nipaya lukalom baan

(Matai 12:43-45)

²⁴ "Mamu nipaya nambe gato na in omaaho ti, ond yoo monana taaku lumbalaamb in nambe naatovu taaku vuuti be sawaah yi dôok, le me-naatovu le, ond le naanêêl naambe, 'Mam sa naah sa baangg sen sa nando hôok bôôy-ambe sa laam-ato.' ²⁵ Tombe laah valup e yi de sil lasêêh bayêên-anju be latongin lung la, ²⁶ * o 11:26 Jon 5:14*tombe la hako mamu na-maavaalu be vindak yuuh sen sil anipaya savok yii-to, le mem lalom-ambe lalukala dando hôok bayêên-anju-uto. Tombe bôôy ond omaaho sen mamu nahôôvu-ju nando paya, lemu gêên le mando nipaya valok-ate lôôt."

Yiy taamuyin Anutu-te vakasin ond mem yakangg vasa

²⁷ * o 11:27 Luk 1:28,42,48*Yesu nêêl vakasin-anjo de hil ngeeyaata lôôt daale, tombe vêêh ti teey la vu Yesu nambe, "Vêêh ti sen hako hong bôôy-ambe vu sum vu

hong-ato ond yoo ka vasa." ²⁸ * o 11:28 Luk 8:15,21*Le Yesu nêêl nambe, "Ôôye, hil sen dango Anutu-te vakasin-ambe davu taamuyin-ato ond mem sil akand vasa."

Hil lawiingin nambe Yesu biing taahu taahu osin niwêêk-ambe lanji

(Matai 12:38-42; Maak 8:12)

²⁹ * o 11:29 Mat 16:4*Hil ngeeyaata lôôt daahen dapin dalaam tonde Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham hil anipaya sen gêên-anjo. Ham awiingin nambe ham angge taahu taahu ti, lemu same le aambiing taahu taahu ti vu ham e, yik ham akam bu Yona-te taahu taahu mu. ³⁰ In bôôy hil Ninive layi Anutu wiing taahu taahu lak Yona, tonde yik nambêênja Anutu le biing taahu taahu vu ham hil sen gêên-anjo jak Omaahonôn Noow. ³¹ * o 11:31 1King 10:1-10*Om vu busin taamusin sen Anutu gangoyin omaahonôn-ate vakasin-ato ond vêêh alulemak Seba le kandi baale be naanêêl vakasin jak ham sen gêên-anjo naambe hamate nipaya neep. In vêêh alulemak-anju vu taaku nanyendangga vaaluu-ju laam in nambe gango Solomon-ate vakasin nivasa osin ka, lemu sa sen gêên sa nandôô-jo ond sa savok Solomon la, le ma de hamame nangoyin sa lavangg e. ³² * o 11:32 Jona 3:5-10*De vu busin taamusin sen Anutu gangoyin omaahonôn-ate vakasin-ato, ond moow Ninive le baale be daanêêl vakasin jak ham sen gêên-anjo naambe hamate nipaya neep, in hil Ninive lango vakasin sen Yona nêêl-ato be lahilin londpayo, lemu sa sen gêên sa naanêêl vakasin vu ham-anjo ond sa savok Yona la."

Yesu nêêl nambe gamem tu ganim naavi-te kin tumin

(Matai 5:15; 6:22-23)

³³ * o 11:33 Mak 4:21; Luk 8:16*"Hil davu taalungg hôok lam ond me-datung lukala pêêt ahendangga le, de me-datung lukala dêêngg alo le, malis, datung lakala pêêt baandoni in nambe hil pin sen dalukalaam bayêên alôô-to lanji melangaah. ³⁴ De gamem kaalus ond ganim naavi-te kin tumin, om naambe gamem kaalus anivasa ond le naatum nohvu ganim naavi pin, le naambe gamem kaalus anipaya ond ganim naavi pin e mekanu. ³⁵ Om goo ganggin kin tumin sen nando hôok hong-anja nivasa de mekanu me-dôok e. ³⁶ De naambe kin naatum nohvu ganim naavi pin-ande vuuti me-mekanu le, ond ganim naavi doos naatum naambe kin tumin natum ak hong-ato."

Yesu nêêl vakasin ak Palisai osin tanasin dangga-so

(Matai 23:1-36; Maak 12:38-40; Luk 20:45-47)

³⁷ * o 11:37 Luk 7:36; 14:1*Yesu nêêl vakasin-anju lung la tonde Palisai ti kataangg Yesu nambe na ja vanôn gaving yi, om Yesu la valup-ambe huli-la nando bayêên alo. ³⁸ * o 11:38 Mat 15:2*Tombe Palisai tiijuuto yi de Yesu naya vanôn danjeen, de me-lipis nama munggin e †, tombe ka yu-yuuh lôôt. ³⁹ Le Omaaho

Bop nêêl vu nambe, "Ham Palisai ham nalipis kap osin pale dami mu, de ham alompayo ond va hôndak osin va nipaya paya pup hôök. ⁴⁰ Ham Palisai ham akam ma. Anutu sen samu yanning naavii-to ond yik samu yalonggpayo having. ⁴¹ De va sen nando hôök pale yuuh ame lopayô-to ond ham ambu vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to, ond mem ham e angge va ninaavi osin lopayo nambe nivasa lak lung la. ⁴² * o 11:42 Lev 27:30* Lemu ham Palisai-so, nimeen e naatovu ham keen. Tanasin nambe sen vanôon pasi-pasiv, jaamenjang osin gwelambum ayuuh ame pin, ond ham natung having vanôon lak lu nomaayuuh, tombe ham navu lu ti natu salivangin vu Anutu, ond Mose-te tanasin tii-jo ham napuvu niwêêk, lemu tanasin vaalu nambe sen yaambiing va na nivalok amu, de yahenggaving Anutu, ond yik ham oo navuuh nala. Om ham samu tanasin-anjo, de tanasin vaalu nambe sen ham navu va lu ti natu salivangin vu Anutu ond ham oo mosamu gaving-ande ham-ame gavuu na le.

⁴³ "Lemu ham Palisai-so, nimeen e naatovu ham, in ham oo nawiingin nambe mando hil pin amend hôök dumb alo, osin hil gako ham jak vu talind, ⁴⁴ om nimeen e naatovu ham, in ham alohvu bandumb sen neep vunin hôök ngaanggis kambini, de omaahonôn doosin-ambe lato layêês baandoni be lala."

⁴⁵ Tombe tanasin dangga ti nêêl laah vu Yesu nambe, "Kaputung, ganêêl nambêênja ond ganêêl vakasin anipaya lak hey having." ⁴⁶ Le Yesu nêêl nambe, "De ham tanasin dangga-so, nimeen e naatovu ham gaving, in ham nanjingin tanasin vaalu ngeeyaata lak hil-ambe dalôôhin lôôt, lemu ham-ame nalôôh va sen dalôôhin-ato daka la vêêl in nambe ham andôôvu sil e.

⁴⁷ Om nimeen e naatovu ham, in himbop-aso bôôy layiis hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato be layimb, tombe ham oo nahaav bayêên vunakin-ate nalakando silate bandumb baandoni. ⁴⁸ Om nambêênja ham oo nanêêl hamate himbop-asote dangga langaah nambe sil layiis hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ambe layimb-ato, tombe ham alompayo nivasa in va sen hamate himbop-aso lawiing-anju. In sil layiis Anutu-te hil-ambe layimb, tonde sim ham oo monavunak silate bandumb lak va mengali. ⁴⁹ Ondeev Anutu sen lukook bopaataa-to nêêl lung la nambe, 'Sale aambiing hil sen daanêêl sate vakasin langaah-ato osin sinaale-so lana vu sil, tombe hil e lambiing nindanjeen vu sil vaalu, tonde lanyiis vaalu be lanjimb.'

⁵⁰ Om nambêênja hil pin sen vu gêên-anjo, ond sil e gako nipaya nyevahaan dukanaah sen layiis hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato, vu bôôy sen hatung va pin nyendoos-ambe tok laam gêên-anjôôto. ⁵¹ * o 11:51 Jen 4:8; 2Kro 24:20-21* Ond yik vu bôôy sen

⁵¹ * o 11:51 Jen 4:8; 2Kro 24:20-21* Ond yik vu bôôy sen

† Hil Palisai osin hil Yuda pin yoo davu sapa bundin bôôy-ate gambum, om me-kand navu va ningook keen e, nganjo kand navu vakasin lak hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to. Naambe hil Yuda lana mop me lana maaket-ambe namand nôôh va sen hil vaalu datung-ato, ond kand navu nambe hil vaaluu-juuto silate nipaya lakala sil. Om lanom balup bayêên atombe lanjipis sil namand vêêl e mem lanja vanôon, in kand navu nambe lanja vanôon danjeen ond hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to silate nipaya le dukana sil alondpayo.

Abel yimb-ambe tok valup Sakaalia sen hamate himbop-aso layiis-ambe yimb neep dumb alo vaambuung-ande alata lavuun-ato. Keen, sa naanêêl vu ham naambe silate nipaya pin-anju ond nipaya nyevahaan e naatovu hil sen dando gêên-anjo.

⁵² "De ham tanasin dangga-so, nimeen e naatovu ham, in ham nahilin mop sen hil lanjak Anutu-te tanasin dangga nii-to, de ham-ame yoo alak tanasin dangga ni le, le ham nahilin hil sen dawiiingin nambe lanjak nii-to having."

⁵³ Yesu nêêl lung la tonde havuuh bayêên-anju de la in nambe na, tombe tanasin dangga-so osin hil Palisai-so ond sil oo laanjiihin Yesu niwêêk lôôt in nambe naanêêl vakasin vaha vaha, ⁵⁴ * o 11:54 Luk 20:20* de sil oo mondanggin in nambe naanêêl vakasin ti na paya ond lambiing vakasin vu yi.

Ham ganggin ham in vakasin tatuhin

(Matai 10:26-27)

12 * o 12:1 Mat 16:6* Hil ngeeyaata lasupin lalaam-ambe sil lapup hôök taaku, tonde dando lak sil baando baando. Tombe Yesu vu kôôvu yite maang-gêêm-aso munggin nambe, "Ham oo ganggin ham nivasa in va sen Palisai-so davun sil alondpayo hôök vakasin anivasa yuuh amêê-to, ond vaa-jo la nalohvu hil ngeeyaata nambe sen yis la nanggwang balet-ambe nalinj-ato. ² * o 12:2 Mat 10:26; Luk 8:17* Vakasin pin sen neep vunin-ato ond le naatok naam langaah, yik vakasin pin sen hil akand navu be neep hôök londpayô-to ond taamusin hil e lanjak ni pin. ³ Om vakasin pin sen ham oo nando be ham nakaas ak-ato ond hil e gango langaah. Yik vakasin sen ham oo nanêêl hôök bayêên alôô-to ond hil e lana baale talind-ambe daanêêl na vu omaahonôn pin."

Omaahonôn lanjêênin Anutu timu

(Matai 10:28-31)

⁴ "Halingg-aso, sa naanêêl vu ham naambe ham-ame anjêênin omaahonôn in nambe le lanyiis ham anim naavi jimb, in sil-ame lalohvu nambe lambiing vati gaving e. ⁵ Nganjo sale naanêêl omaaho sen ham oo anjêênin yii-to vu ham e, yik ham anjêênin Anutu, in yite niwêêk lohvu nambe nyiis ham-ambe gaate ham dukana taaku nipaya gaving-ato. Keen, sa naanêêl vu ham naambe ham oo anjêênin Anutuu-ju.

⁶ "De ham alak ni nambe hil daanggo manak taapêêv namaavaalu lak mone noow yuuh, le Anutu me-ka linging manak pasiv pasiv-anjuuto ti le. ⁷ * o 12:7 Luk 12:24; 21:18; Sin 27:34* De ham ond sevin ham alumvalus pin lôôt lung la, om ham-ame anjêênin e, in ham atu Anutu-te va-so savok manak pasiv pasiv-anju pin."

Yiyi naanêêl Yesu haale langaah

(Matai 10:19-20,32-33; 12:32)

⁸ "De sa naanêêl vu ham naambe omaaho ti nambe naanêêl sa haalengg langaah vu hil, ond Omaahonôn Noow e naanêêl omaaho tii-to haale langaah vu Anutu-te angela-so. ⁹ * o 12:9 Luk 9:26* Le naambe omaa-

ho ti jak alu in sa vu hil, ond sale anjak alungg in yi vu Anutu-te angela-so. ¹⁰ * o 12:10 Mak 3:28-29*De naambe omaaho ti naanêel vakasin anipaya jak Omaahonôn Noow, ond Anutu le kawiiy yite nipaya na. Le naambe naanêel Vavi Vaambuung pale, ond Anutu me-le kawiiy yite nipayaa-ju na le, malis.

¹¹ * o 12:11 Mak 13:11; Luk 21:12-15*“De hil gako ham ana vu yêêv dumb-aso, de vu yêêv gaaman osin yêêv bop-aso vaalu in ham ambiing vakasin, ond ham-ame naham jak-ambe ham naanêel naambe, ‘Hey e aambiang vakasin naambe tana? Hey e naanêel vaati?’ ¹² Yik Vavi Vaambuung yoo le taato va sen ham naanêel-ato dôok busin tii-ju vu ham bulôôt.”

Vakasin pakwesin lak omaaho kupak dangga

¹³ Tombe hil alu bopaataa-ju ti nêel vu Yesu nambe, “Kaputung, onaanêel vu sa halingg naambe baasuh va yuuh ame sen aamangg-atêeto be bu vaalu vu sa.”

¹⁴ Le Yesu nêel vu nambe, “In vaati? Lati holin sa in nambe sa gango hamate vakasin-ambe sa gatiiy hamate va yuuh ame? Malis.” ¹⁵ * o 12:15 1Ti 6:9-10*Tonde Yesu nêel vu sil nambe, “Ham ganggin ham nivasa, de ham-ame ambiing menôn in va vaha vaha le, in omaaho sen yite kupak ngeeyaata nando ond kupak-anju me-navu metumin vu yi le.”

¹⁶ Tonde Yesu nêel vakasin pakwesin ti vu sil nambe, “Omaaho kupak dangga ti-te vanôn ngeeyaata nôn ak hôk kulaanôn, ¹⁷ tombe yoo ka vu hôk lopayo nambe, ‘Peey e saambiang naambe vaati? In sanêeng bayêen sen sa naasupin sate vanôn pin nôn dôk-ato me-lohvu le.’ ¹⁸ Om nêel nambe, ‘Saambiang naam-bêenjo le. Sa kawiiy sate bayêen vanôn-ate pin-ambe sa daav bopaata, tombe mem sa gatung sate vanôn nôn pin osin sate kupak ayuuh ame dôk bayêen-anju. ¹⁹ Tonde mem soo le naanêel vu sa naambe, ‘Ke, sate va nivasa ngeeyaata nando nohvu ta ngeeyaata lôôt, om peey-anjo sa sawaah-ambe soo mando monangga be monaanum osin sa longgpayo nivasa.’” ²⁰ Lemu Anutu nêel vu omaaho kupak danggaa-ju nambe, ‘Galumkook ma, peey busin-anjo onavu ganggimb, de va pin sen osamu lung la be nandô-jato ond lati le gako?’”

²¹ * o 12:21 Mat 6:19-20*Tonde Yesu nêel nambe, “Om yik nambêenja vu hil sen sil oo mondahôolis silate va nivasa vasa ngeeyaata vu voon-anjôoto, le Anutu nayi sil osin silate va nivasaa-ju nambe menôn keen e.”

Ham-ame naham jak in vanôn osin tôomb e

(Matai 6:25-34)

²² Yesu nêel vu yite maanggêem-aso nambe, “Ham-ame naham jak in vanôn sen ham angga osin tôomb sen ham anjop in nambe dôovu ham anim naavii-to le, ²³ in yiy nando metumin ond savok vanôn, de yangg naavi ond savok tôomb.

²⁴ * o 12:24 Saam 147:9; Luk 12:7*“Ham akam bu manak e, in manak-ame daalôh vanôn e, de me-dasupin vanôn nôn e, de silate

pêet vanôn-ate ma, lemu Anutu yoo navaat sil. De ham, ond ham haalem bop savok manak-anju, om Anutu le baat ham. ²⁵ Ham ti tana lohvu nambe ka monambu be gakoseey yite busin sen mando voon-anjôoto balu-na daka gaving? Malis. ²⁶ Om sen ham-ame alohvu nambe ham ambiing va daka naambêenja le, ond nambe vaati sen ham naham nalak in tôomb ayuuh amêê-to?

²⁷ “De ham akam bu ngaaola nalup hôk paahup alo, ond me-dawiang kul bop osin me-davu samu silate tôomb e, lemu sa naanêel vu ham naambe bôoy Solomon vunak yi lak yite vunakin amengali-ngali pin, le yite vunakin-ame nivasa nambe sen ngaaolaa-ju le. ²⁸ Tonde paahup sen gêen nando de jeey e hil basii-to, ond Anutu yoo navunak, om yoo le ganggin ham savok paahup-anju na, le ham-ame nawii-having niwêek e. ²⁹ Om ham-ame ambiing mem in va sen ham angga osin ham naanum-ato le, de ham-ame naham jak in e. ³⁰ Va pin-anja hil vaalu sen sil doosin Anutuu-to ond sil oo mondawiang mend in, lemu hamate Mom Anutu yoo lak ham anim lung la nambe ham nativak in va nambêenja. ³¹ Om yik ham akam oo bu sen Anutu nanging ham-ato naamunggin, ond mem va pin-anja Anutu le bu vu ham.”

Yesu nêel vakasin lak kupak anivasa vu baandoni

(Matai 6:19-21)

³² * o 12:32 Luk 22:29; Taato 1:6*“Om ham hil daka yuuh-anjo, ham-ame anjêenin e, in hamate Mom Anutu ka vasa lung la nambe ham e andukana mando gaving yii-to. ³³ * o 12:33 Luk 18:22*“Om ham ambu hamate va pin-ambe hil baanggo, tombe ham ambu mone vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to in dôovu sil, tonde mem ham gako kalong sen me-le biing payaa-to osin nôn anivasa vasa vu baandoni, in me-le na menama le. In baandonii-ju ond vivak-ame le biliyak va le, de hil hôndak-ame le lanaam ngaaho in nambe langgôndak e. ³⁴ In taaku sen gate nôn anivasa vasa nandô-to ond galompayo le na vu taaku-ju.”

Yesu nêel nambe kul vaha-so mando mend naatum

³⁵ * o 12:35 Eks 12:11; Mat 25:1-13; 1Pi 1:13*“Ham gavêeh let, tonde ham taalungg kin ak,

³⁶ * o 12:36 Mak 13:33-36*de ham oo mando mem naatum naambe hil sen mondanggin silate yêêv-ato in la vanôn bop sen vêeh ayuuh moow dalôh namandato, om mondanggin in nambe nom balu-baale vinavi be naateey ond sil gataahin pavis. ³⁷ * o 12:37 Jon 13:4*Om yêêv balup-ambe ji naambe yite hil kul-aso dando mend natum, ond hil kul-asônju sil e kand vasa. Om sa naanêel keen vu ham naambe yêêv-anjo yoo le gavêeh tôomb ngaaho nohvu hil kul vaha-so davêeh-ato, tonde naanêel-ambe yite hil kul-aso gato mando, tonde yoo le monambaat sil. ³⁸ Om yik naambe balup hôk busin lavuun me balup hôk heendiisin-ambe ji naambe yite hil kul-aso dando

mend natum, ond hil kul-asôdnju yoo le kand vasa lôôt.

³⁹ * o 12:39 Mat 24:43-44; 1Tes 5:2*“Ham oo alak ni nambe bayêên mangganaan ti gango banye nambe omaaho hôondak navu balup hôok taaku me tii-ju, ond le ganggin nivasa in omaaho hôondak-ame dukana yite bayêên alo le. ⁴⁰ Om ham oo samu ham naambêênja, in busin sen ham-ame le kam bu nambe Omaahonôn Noow navu naam-ato ond le naam pavis.”

Vakasin pakwesin lak kul vaha nivasa osin nipaya

(Matai 24:45-51)

⁴¹ Pita lingin vu Yesu nambe, “Omaaho Bop, ganêêl vakasin pakwesin-anjo vu hey-anjo yoow, me ganêêl vu hil pin-anju having a?” ⁴² Tombe Omaaho Bop nêêl nambe, “Kul vaha nivasa osin ka bop ond nawiing kul nambe tana? Yik yite yêêv holin yi be nanggjin kul vaha-so vaalu in nambe bu vanôn vu sil jak busin pin, ⁴³ tonde yite yêêv monana ti be nom gato vu be ji nambe

nawiing yite kul lohvu, ond kul vahaa-jo le ka vasa. ⁴⁴ * o 12:44 Mat 25:21,23*Sa naanêêl keen vu ham nambe yite yêêv e naanêêl-ambe naatu yêêv in ganggin yite va pin. ⁴⁵ Le nambe kul vaha yoo ka bu dôok lopayo nambe yite yêêv oo naahen lôôt, tombe gaveek kul vaha-so moow ayuuh vêêh, de ja osin naanum-ambe mokaatuuh hôok, ⁴⁶ tombe busin ti kul vahaa-ju me-ganggin yite yêêv e, le doosin, ond yite yêêv e nom gato, tombe le nyiis kul vahaa-ju be gako nipaya valok-ate, be gaate na taaku nipaya gaving kalêêsin ambu-so.

⁴⁷ * o 12:47 Jem 4:17*“Va sen yêêv aka vu nambe yite kul vaha biing-ato, ond nambe kul vaha lak ni le me-samu le, de me-biing va nohvu yêêv aka le, ond yite yêêv e gaveek yi lôôt. ⁴⁸ De nambe kul vaha doosin va sen yite yêêv aka vuu-to, de biing vati paya nohvu yite yêêv gaveek, ond yêêv e gaveek pasivdaka mu. Hil sen Anutu vu kul ngeeyaata vu sil-ato, ond le naanêêl nambe sil ganggin nivasa, de hil lavu kul ngeeyaata vu omaaho ti in nambe ganggin, ond yik sil e daanêêl nambe yoo ganggin nivasa lôôt.”

Yesu-te kul vaasuh omaahonôn

(Matai 10:34-36)

⁴⁹ Tonde Yesu nêêl nambe, “Sa laam in nambe gaate kin nanjip voon, tombe soo aawiingin lôôt nambe kin-anjo yoo naatum pavis. ⁵⁰ * o 12:50 Mak 10:38-39; Mat 26:38; Jon 12:27*De nivaane sen navu naatokak saa-to naahen neep, tombe sa longgpayo nimeen lôôt, om saawiingin nambe jung na le mem. ⁵¹ Hamambe sa laam in aambu mamaal vu voon a? Malis lôôt, sa naanêêl vu ham e, sa laam atombe hil daasuh sil in sa. ⁵² Om gêên-anjo de vu taamusin gaving, ond hil na-maavaalu dando lak bayêên ti, ond sil e baasuh sil na yuuh, tombe yaal alondpayo le na ango, tonde yuuh alondpayo le na ango. ⁵³ * o 12:53 Mai 7:6*Tonde sil e baasuh sil-ambe mangganaan alopayo na ango, de

noow alopayo na ango, tonde tangganaan alopayo na ango, de nowaavêêh alopayo na ango, tonde yenaavêêh moos alopayo na ango, de yenaavêêh bôôy alopayo na ango.”

Ham angge va sen Anutu nawiing-ato be ham anjak dangga ni

(Matai 16:2-3; Maak 8:11-13)

⁵⁴ Tonde sim Yesu nêêl vu hil alu bopaataa-ju nambe, “Ham nahe nambe bayiimb ahengook nando hoong-anju, tombe ham nanêêl nambe luk navu gatolak, tombe yik luk natolak keen. ⁵⁵ Tonde ham nahe nambe vavi valup ond ham nanêêl nambe taaku navu galevang, tombe yik nalevang keen lohvu-ja. ⁵⁶ Ham oo natee ham ak. Ham navu sahi lak va voon osin bayiimb ayuuh ame baandoni be lohvu, lemu va sen gêên Anutu nawiing hôok ham amem-anjo, le nambe tana sen ham-ame alohvu nambe anjak ni le?”

Osamu vakasin gaving omaaho sen navu biing vakasin vu hong-ato

(Matai 5:25-26)

⁵⁷ “Nambe vaati sen ham-ame navu sahi va sen nival-ok-ato be nawiing e? ⁵⁸ De omaaho ti gako hong-ambe mana in gambiing vakasin, ond osamu vakasin vu omaahô-ju pavis vu mopaatôôv. Le nambe nama, ond le daandiiy hong na vu yêêv sen nango vakasin-ato, be yêêv-anju

bu hong dukana ahevaavu nama, tombe ahevaavu gatung hong dukana kalaambus. ⁵⁹ Om sa naanêêl keen vu hong nambe game le ganom pavis e, de omandô-ju be gambu dôok omaahô-jute nyevahaan pin lôôt e mem.”

Omaahonôn-ame langgilin sil alondpayo le ond le lana mend nama

13 Tonde sim hôok busin-anju hil vaalu dando, ond lanêêl vu Yesu in vaheey vu Galili, ond lala layiis silate kao yuuh ame in nambe sil gatung naatu sali-vingin vu Anutu, le ma de daahen dayiis atombe yêêv bop Pilata yiis sil-ambe layimb, tombe sil anind hees kaasêêh having kao nihees. ² * o 13:2 Jon 9:2*Tombe Yesu nêêl nambe, “De hil Galili heey-anju ond hamambe sil hil anipayo lôôt savok hil Galili vaalu pin ondeey latovu nimeen nambêênju? ³ * o 13:3 Saam 7:12*Malis lôôt. Sa naanêêl vu ham nambe ham-ame anggilin ham alompayo le, ond ham pin e ana mem nama nambe sil-anju. ⁴ Tonde hil Yelusalem no-maayuuh-ambe laam namaavaalu be vindak yaal sen bayêên vaha dinaandiin vu Siloam kalêêh-ambe lanjigin sil-ambe layimb-ato, ond hamambe silate nipaya savok hil vaalu sen dando Yelusalem-ato? ⁵ Malis lôôt. Sa naanêêl vu ham nambe ham-ame anggilin ham vasa le, ond ham pin e ana mem nama naambêênju.”

Vakasin pakwesin lak haah sen me-nayiis nôôn-ato

⁶ * o 13:6 Mat 21:19* Tonde sim Yesu nêêl vakasin pakwesin ti nambe, "Omaaho ti-te moli naale hôôk kulaanôôn, tombe la in nambe jul nôôn, le ma de nôôn ma. ⁷ * o 13:7 Luk 3:9* Tombe nêêl vu omaaho sen nanggîn kul-ato nambe, 'Angge, lohvu ta yaal sa laam in nambe aanjul moli nôôn le ma, om jip-ande gambuv na in nawiiyak ngaanggis danji malis amu.' ⁸ * o 13:8 2Pi 3:9,15* Lemu omaaho sen nanggîn kul-anjuuto nêêl laah vu nambe, 'Om himbop, yoo baale ta tii-jo gaving de saambiing kul dôôk dangga vêêl e, ⁹ tonde waangge ta ngôô-ju naambe nyiis nôôn a? Le naambe nama ond mem onaanêêl-ambe saambuv na."

Yesu wiing-ambe vêêh dami katu ti nivasa lak hôôk busin sawaasin

¹⁰ Yesu monanêêl tanasin vu hil hôôk busin sawaasin vu dumb alo ti, ¹¹ tonde sim vêêh ti ond mamu nipaya ti wiing-ambe nilak lohvu ta nomaayuuu-ambe laam namaavaalu be vindak yaal, tombe vêêh-anju dami katu om me-lohvu nambe baale nivalok e. ¹² Yesu yi vêêh-anju tombe teey laam-ambe nêêl vu nambe, "Vêêh daka-na, gate nilakin la vêêl in hong." ¹³ Tonde Yesu hambe nama lak vêêh-anju tombe yik dami nivalok ak pavi-vasa, tombe vêêh-anju hako Anutu haale lak. ¹⁴ * o 13:14 Luk 6:7; Jon 5:16; Eks 20:9-10; Diu 5:13-14* Lemu yêêv sen nanggîn dumb-ato ahekalin in nambe Yesu wiing-ambe vêêh-anju nivasa lak hôôk busin sawaasin, om yêêv-anju nêêl vu hil nambe, "Busin namaavaalu be vindak ti neep in nambe yaambiing kul, om ham awiingin nambe lambiing ham anim vasa jak ond ham anaam hôôk busin sen kul-atêêto, de ham-ame anaam dôôk busin sawaasin e." ¹⁵ * o 13:15 Luk 14:5* Tombe Omaaho Bop nêêl laah vu nambe, "Ham oo natee ham ak. Ham pin oo nala bik ambaan hôôk busin sawaasin-ambe ham navu kavaayin kao yuuu donggi tonde ham nanggiiy sil-ambe lala danum bel. ¹⁶ * o 13:16 Luk 19:9* Nganjo vêêh-anjo ond Abalaam-ate hil vu taamusin-ato ti yi, lemu Saalang duuh-ambe nando lohvu ta nomaayuuu-ambe laam namaavaalu be vindak yaal, om yik soo kavaayin hees sen duuh yii-ju hôôk busin sawaasin."

¹⁷ Yesu nêêl nambêênju tombe yite hil pin sen layi yi payaa-to ond nind mum, tonde hil pin lapêêlis in va nivasa vasa pin sen nawiing-ato.

Vakasin pakwesin lak môônd nôôvoow osin yis

(Matai 13:31-33; Maak 4:30-32)

¹⁸ Tonde yik Yesu nêêl nambe, "Anutu nanggîn yite hil nambe vaati? Sale taahu jak vaati? ¹⁹ Om lohvu môônd nôôvoow sen tok-ambe valup, tombe omaaho ti hako be la vaalôôh-ato, lemu taamusin valup-ambe tu haah bopaata, tombe manak dahaav vunis-ambe dando lak nama."

²⁰ Tonde yik nêêl ango nambe, "Sale taato Anutu nanggîn yite hil-ato jak vaati? ²¹ Om Anutu nanggîn

yite hil-ato ond lohvu va sen datung lukala balet-ambe nalinj-ato danêêl nambe yis, ond vêêh ti hako yis-anju be monanggingg having balet hôôk kaabum bopaa-ta, tombe yis la hanggwang balet alopayo lôôt atombe linj."

Vakasin lak mop pasivdaka sen metumin-atêêto

(Matai 7:13-14,21-23)

²² Tonde sim Yesu la monatup hôôk lohvu taaku bop osin taaku pasiv vaalu be monanêêl tanasin vu hil-ambe nala in nambe na Yelusalem. ²³ Tonde omaaho ti lingin nambe, "Omaaho Bop, mak Anutu le nôôh omaahonôôn daka yuu-mu vêêl-ambe lana vu yi?" Le Yesu nêêl vu sil nambe, ²⁴ * o 13:24 Pil 3:12* "Ham oo nimwêêk lôôt in ham andukana mop avi ango pasiv. Sa naanêêl vu ham naambe hil ngeeyaata le lambiingin naambe landukana, lemu me-lalohvu le. ²⁵ * o 13:25 Mat 25:10-12* In bayêên mangganaan e kandi be baayiy vinavi, tombe mem ham e gato baale vinavi voon-ambe ham anyiis ak naambe, 'Omaaho Bop, ongkataahin vinavi in hey.' Tombe le naanêêl nos vu ham naambe, 'Ham vu tana? Sa doosin ham.' ²⁶ Le sim ham e naanêêl vu yi naambe, 'Yiy pin yaha vanôôn osin yaanum hôôk ti bôôy-ato, de ganêêl tanasin vu hey vu heyate talind.' ²⁷ * o 13:27 Saam 6:8* Lemu le naanêêl vu ham naambe, 'Ham alaam vu tana? Same alak ham anim e. Ham pin oo nawiing va nipaya, om ham ana vêêl in sa.'

²⁸ * o 13:28 Mat 8:11-12* "Tombe ham e angge Abalaam ayuuu Isak-ande Yaakop, tonde hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato pin ond sil e mando gaving Anutu-te hil, nganjo ham ond Anutu le gatiiy ham ana mando nanyendangga, le mem ham monaasu osin ham navum monaangitak vuu-ju. ²⁹ * o 13:29 Saam 107:3; Luk 14:15* Tonde hil e lanaam vu taaku me nalak nalup-ato de vu taaku me nalukalaa-to, osin hil vu taaku nanyendangga vaalu vaalu, ond le lana mando mondanja vanôôn vu taaku sen Anutu nanggîn yite hil-ato.

³⁰ * o 13:30 Mat 19:30* "Keen, hil vaalu sen davu taamuyin gêên-ato ond le lana daamunggin, tonde hil vaalu sen gêên lamunggin-ato ond le lanom taamu."

Yesu su lak taaku bop Yelusalem

(Matai 23:37-39)

³¹ Tombe yik Palisai heey lalup pavis-ambe lanêêl vu Yesu nambe, "Onambiing gavuuu taaku-jo de gana taaku ngo, in Helot wiingin nambe nyiis hong-ambe ganggimb." ³² Le ma de Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham anaah naanêêl vu tatuhin ambu Helot-anju naambe gangoyin, peey-ambe jeey ond sa natiy mamu nipaya in omaahonôôn, de sa naawiing-ambe hil anilakin anind vasa nahôôk, tonde samiin sen busin naatu yaal-ato ond sate kul lung la. ³³ Nganjo peey-anjo be jeey-ande samiin ond soo monana, in hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ond hil-ame dayiis sil-ambe dayimb vu taaku vaalu le, malis, yik hil oo dayiis sil vu Yelusalem timu.'

³⁴ "O Yelusalem, ham nayiis hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato be dayimb, de hil sen Anutu nawiing sil dalaas vu ham-ato ond ham navu tanga sil lak tatuuh. Tonde balon ngeeyaata ond soo monaawiingin nambe sa naasupin ham anggulis sa baambungg, naambe sen kokalêêh nasupin noow-aso dahulis dala baambuu-to, le ma de ham anim baya. ³⁵ Om ham gango, gêên-anjo ham oo nando malis amu de Anutu havuuh ham, om sa naanêêl vu ham naambe ham-ame le angge sa jesin naah e, de na lôôt-ambe busin sen ham oo le naanêêl naambe, 'Yiij gako omaahô-jû jak in laam ak Omaaho Bop haale.'"

Yesu wiing omaaho ti nivuukin-ato be nivasa lak

14 * o 14:1 Luk 11:37*Busin sawaasin ti tombe Yesu la in nambe ja vanôôn dôôk yêêv Palisai tite bayêên, tombe hil oo mondapooyak. ² Tombe Yesu yi de omaaho ti nivuukin-ato nando, ³ * o 14:3 Luk 6:9*tombe lingin tanasin dangga-so osin Palisai-so nambe, "Yaambiing-ambe hil anilakin nind vasa jak dôôk busin sawaasin ond lohvu me malis?" ⁴ Le sil lavand ma, tombe Yesu puvu omaaho nivuukin-anju de wiing-ambe nivasa lak, tonde mem nêêl-ambe laah baan. ⁵ * o 14:5 Mat 12:11; Luk 13:15*Tonde nêêl vu hil-anju nambe, "Ham ti noow me yite kao naambe duus sov bel-ate dôôk busin sawaasin, ond me-le daandiy nom pavis e, me?" ⁶ * o 14:6 Mat 22:46*Le silanêênd vakasin sen daanêêl naah-ato ma.

Yesu nêêl vakasin vu vanôôn danggakook osin vaatêevak-aso

⁷ * o 14:7 Mat 23:6*Yesu yi de hil vaalu sen yêêv tii-ju teey sil lalaam in nambe lanja vanôôn-anjuuto, ond yoo lawiing in nambe sil gato mando nalu munggin hōôk yêêv-aso mend, om Yesu nêêl vakasin pakwesin vu sil nambe, ⁸ * o 14:8 Pro 25:6-7*"Omaaho ti nambe naateey hong-ambe gana vanôôn bop sen moow ayuuh vêêh dako sil-ato, ond game gato mando nalu munggin hōôk himbop-aso mend e. In mak vanôôn danggakook teey omaaho osin haale bop ti be laam, ⁹ tombe vanôôn danggakook sen teey muuh ahondoos-ato le naas naanêêl vu hong naambe, 'Ovalok in omaahô-jû,' tombe gale ganim naamum-ambe gana mando sil damind. ¹⁰ Nganjo naateey hong ond ombalu-mando hil bop-aso damind, in nambe vanôôn danggakook naas naanêêl vu hong naambe, 'Hali, ganaam mando nalu munggin,' tonde mem hil pin sen omando be gangga vanôôn gaving sil-ato, ond sil e lanji hong naambe omaaho osin haalem bop. ¹¹ * o 14:11 Mat 23:12; Luk 18:14*In omaaho sen yoo nako yi lak-ato ond Anutu le daanggôl yi, de omaaho sen yoo naanggôl yii-to ond Anutu le gako yi jak."

¹² Tonde yik Yesu nêêl vu vanôôn danggakook sen teey yii-to nambe, "Gambiing vanôôn bop dôôk vandisin me soosin, ond game naateey gate hil osin halimaso de gate hil sen ham dangga tii-to, tonde kupak dangga-so sen ham bayêên tii-to, in mak le daateey

hong dukanaah tombe ohako gate nivasa nyevahaan lung la. ¹³ * o 14:13 Diu 14:29*Nganjo gambiing vanôôn bop ond onaateey hil sen dativak in va yuuh amêê-to, osin hil sen nind naavi vuuti wiing payaa-to, de hil vahand anipayaya yuuh hil amend kanu, ¹⁴ * o 14:14 Jon 5:29*ond mem gale gakam vasa, in sil-ame lalohvu nambe lambu dôôk nyevahaan vu hong e, tombe gale gako gate
nivasa nyevahaan vu taamusin sen hil anivalok kandi jak naah-ato."

Vakasin pakwesin lak vanôôn bop

(Matai 22:1-10)

¹⁵ * o 14:15 Luk 13:29*Hil sen sil ahondoos Yesu-so dando daya vanôôn-anjuuto ond lango Yesu-te vakasin-anju, tombe ti nêêl vu Yesu nambe, "Hil sen landukana lanja vanôôn vu taaku sen Anutu nanggin yite hil-ato ond le kand vasa." ¹⁶ Tombe Yesu nêêl vakasin pakwesin ti vu nambe, "Omaaho ti wiing yite vanôôn bopaata lôôt, tombe teey hil ngeeyaata nambe lanaam. ¹⁷ Tombe samu va pin lung la, le mem wiing yite kul vaha ti la vu hil sen teey sil lung laa-to be nêêl yite vakasin vu sil nambe, 'Ham anaam in sa samu va pin-ambe nando.' ¹⁸ Le ma de sil pin oo lawiing kavôôl. Tombe ti munggin nêêl vu nambe, 'Sa vaanggo ngaanggis boow ti om sale ana aangge, om onaanêêl vu yêêv naambe me-lohvu nambe sa naas e.' ¹⁹ Tonde yik ango nêêl nambe, 'Sa naahen vaanggo kao no-maayuuuh, tombe sa nala in ana aangge, om onaanêêl vu yêêv naambe me-lohvu nambe sa naas e.' ²⁰ * o 14:20 1Ko 7:33*Tonde yik ti nêêl nambe, 'Sa naahen nako vêêh moos om same aalohvu nambe anaas e.' ²¹ Tombe kul vahaa-ju lo-valup-ambe nêêl silate vakasin-anju vu yite yêêv, le yêêv-anju ahekalin-ambe nêêl vu yite kul vaha nambe, 'Om gana pavis-ambe onggatup hōôk mop bop osin pasiv sen neep bayêên-anjo, tombe ongkako hil vuu-ju be lanaam, hil sen dativak in va yuuh amêê-to, osin hil sen nind naavi vuuti wiing payaa-to, de hil amend kanu yuuh hil vahand paaya. ²² Om la be lo-valup, tombe nêêl vu yite yêêv nambe, 'Himbop, saawiing lohvu ganêêl-ato le taaku naahen neep, hil-ame lalohvu le.' ²³ Om yêêv-anju nêêl vu yite kul vaha nambe, 'Om gana mop bop osin mop kul-ate pin, tombe ongaanjiihin hil in nambe lanaam daapup hōôk sate bayêên-anjo, ²⁴ de sa naanêêl vu hong naambe hil sen saateey sil bōôy-anjuuto, ond ti me-le ja sate vanôôn bop-anjo daka le.'"

Gakam oo bu nivasa le mem osapa Yesu

(Matai 10:37-38)

²⁵ Hil ngeeyaata taamuyin Yesu be lala, tombe hilin laah vu sil-ambe nêêl nambe, ²⁶ * o 14:26 Luk 18:29*"Omaaho ti nambe naam vu sa, le me-galuuh dami vu yoo yite mangganaan ayuuh tangganaan, de vane osin noondin, tonde halindin osin vangaandin, tonde me-nimbaya in yi gaving e, ond me-lohvu nambe naatu sate omaaho le. ²⁷ * o 14:27 Luk 9:23*Omaaho ti me-baaku yite haah pako † be taa-

muyin sa le, ond me-lohvu nambe naatu sate omaaho le.

²⁸ "Ham ti wiingin nambe daav bayêên bop, ond le mando be ka bu vêêl e naambe yite va nando lohvu nambe daav-ambe jung na me malis. ²⁹ Le naambe yoo daav ngaandiin baale, le me-lohvu nambe daav bayêên jakana be jung na le, ond hil e lanji be daanêêl omaahôô-ju pale naambe, ³⁰ 'Omaahôô-ju haav bayêên lukala, le me-lohvu nambe daav-ambe jung na le.'

³¹ "Tonde yik omaaho lulemak ti yite hil ngaamong vaha-so ngeeyaata lohvu 10 taosen, tombe dala in nambe lana lambiing ngaamong vu omaaho lulemak ango osin yite hil ngaamong vaha-so ngeeyaata lôôt lohvu

20 taosen, ond le mando ka bu nivasas vêêl e naambe yite niwêêk lohvu nambe nyiis ngaamong vu sil me malis. ³² Le naambe me-lohvu le, ond yoo naahen monalaas atonde le biing yite yêêv heey daamonggin-ambe lana in kataangg lulemak ango naambe bu ma-maal vu sil.

³³ "Om nambêênja ham ti me-gavuuuh yite va pin na le, ond me-lohvu nambe naatu sate omaaho le."

Gaas sen nikuuh ak-ato

(Matai 5:13; Maak 9:50)

³⁴ "Gaas ond va nivasas, lemu naambe gaas anikuuh ak ond yale aambiing vaati vu be naatu nanyêên jesin naah? Malis. ³⁵ Gaas anikuuh ak ond me-nivasas daka in nambe yaambiing kul ti jak naah e, yiyi naate la malis amu. Omaaho ti nambe nanye neep ond gangoyin."

Vakasin pakwesin lak bik sipsip ti la mema

(Matai 18:12-14)

15 Hil sen dako taakis osin hil anipaya vaalu ngeeyaata lala vu Yesu in nambe sil gango lava, ² * o 15:2 Luk 5:30*tonde Palisai-so osin tanasin dangga-so lanyuung nambe, "Omaahôô-ju yoo nako hil anipaya lak tonde naya vanôôn having sil."

³ Tombe Yesu nêêl vakasin pakwesin ti vu sil nambe, ⁴ * o 15:4 Esi 34:11,16; Luk 19:10*"Ham ti nambe yite bik sipsip 100 naale tombe ti na menama, ond le bal-aah sipsip 99 yoo baale monanja taavêêt alis tonde na mosalo ti sen la memaa-to be naatovu. ⁵ Naatovu le mem kava be naah osin ka vasa. ⁶ Naatok naah baan atombe le naateey yite hil osin hil sen sil bayêên tii-to be naanêêl vu sil naambe, 'Ham anaam gaving sa be yiyi naapêêlis, in sate sipsip ti la mema, le ma de saatokak.'"

⁷ Tonde Yesu nêêl nambe, "Om sa naanêêl vu ham naambe omaaho nipaya ti gilin lopayo na vu Anutu, ond hil sen dando baandonii-to le daapêêlis in lôôt

† Yêêv Lom-aso danêêl nambe omaaho ti wiing va nipaya om sil lanyiis dukanaah nyevahaan-ambe jimb, ond layiis lakala haah pako in nambe bu nimumin vu yi osin yite hil. Tonde Yesu nêêl nambe omaaho ti wiingin nambe sapa yi ond yoo baaku yite haah pako be sapa yi, ond dangga nambe yame aanjêênin nimeen osin nimumin sen hil lambu vu yiyi jak Yesu haalêê-to le, yiyi baaku be yiyi oo sapa Yesu.

savok hil 99 sen kand navu nambe sil anivasas lung la, om me-langgilin londpayo le."

Vakasin pakwesin lak mone ti la mema

⁸ "Tonde vêêh ti yite mone kaalus nomaayuuuh nando, le ti na menama, ond le taalungg hôôk lam-ambe dasêêh bayêên alo, tombe yoo mosalo nivasas lôôt-ambe naatokak. ⁹ Naatokak e mem le naateey yite hil osin hil sen sil bayêên tii-to naambe, 'Ham anaam gaving sa be yiyi naapêêlis, in sate mone ti la mema, le ma de saatokak.'"

¹⁰ Tonde Yesu nêêl nambe, "Om nambêênju sa naanêêl vu ham naambe omaaho nipaya ti gilin lopayo na vu Anutu, ond Anutu-te angela-so le daapêêlis in."

Vakasin pakwesin lak omaaho ti noow la mema

¹¹ Tonde Yesu nêêl vakasin pakwesin ti having nambe, "Omaaho ti noow yuuuh dando, ¹² tombe nowaamiin la nêêl vu mangganaan nambe, 'Mangg-e, gate va sen ganêêl lak haay hali tuk aningg-ato, ond gambu sanêêngg vaalu naam pavis vu sa.' Tombe mangganaan hatiiy va pin lohvu yuuuh.

¹³ * o 15:13 Pro 29:3*"Tombe yaal dando daka vêêl e mem nowaamiin supin yite va pin-ambe la taaku dinaandiin lôôt. Tombe yoo la nandôô-ju be monawiliyak yinêên va lôôt. ¹⁴ Tombe yinêên va pin lung la, de meep bopaata neep taakuu-ju, tombe yoo monativak in vanôôn ayuuuh ame. ¹⁵ Om la nawiing kul vu hil taakuu-ju ti, tombe omaahôô-ju wiing la taavêêt alo in nambe ganggin yite bik. ¹⁶ * o 15:16 Pro 23:21*Tombe yoo wiingin nambe ja vanôôn naavi sen bik-aso dayaa-to be naapuvu yi, le omaaho ti me-vu vu yi le. ¹⁷ Tombe ka vu nivasas laah-ambe yoo nêêl vu yi nambe, 'Mangg-ate hil kul-ate pin ond silate vanôôn nalohvu sil-ambe navu savok, de sa nandôô-jo tombe meep nawiing sa be sa naahimb ahengg lôôt, ¹⁸ * o 15:18 Saam 51:4; Jer 3:12-13*om sa kandi be sa naah vu mangg-ambe sa kataangg naambe, "Mangg-e, saawiing va nipaya vu Anutu de vu hong, ¹⁹ om same sa nivasas in nambe onaanêêl sa naambe onoom jesin naah e, malis. Gambiing-ambe sa naatu gate hil kul-ate ti.'" ²⁰ Tombe mem kandi be laah vu mangganaan.

"Yoo naahen monalaam dinaandiin atonde mangganaan yi be ka pasiv lôôt in, tombe hatup-ambe la kaambi be muuh, ²¹ tonde mem nowaamiin nêêl vu nambe, 'Mangg, saawiing va nipaya vu Anutu de vu hong, de same sa nivasas in nambe onaanêêl sa naambe onoom jesin naah e.' ²² Le ma de mangganaan nêêl vu yite hil kul-ate nambe, 'Ham pavis-ambe ham ana gako lolop ti yoo nivasas lôôt-ambe ham anjop hôôk yi. Tonde ham gatung jambaanj hôôk nama osin ham gatung suul hôôk vaha. ²³ Tonde ham ana gako kao nituvakin ti sen yavaat-ambe linj nivasas-to, tombe ham anyiis-ambe yangga de yiyi naapêêlis. ²⁴ * o 15:24 Ep 2:1,5; 5:14*In sa noongg-anjo yakangg vu nambe mak yimb bôôy, le ma de yoo

nando moos. La mema, le ma de tok lo-valup.' Tombe mem sil lapêêlis lôôt.

²⁵ "Tombe nowaatuk la kul-ambe lo-hato. Hato ngaa-ho vu bayêên atonde hango sil dakôômb, ²⁶ om teey hil kul-ate ti laam-ambe lingin kombin-anju dang-gakook vu. ²⁷ Tombe nêêl vu nambe, 'Ohalim lo-valup atombe mom yi nambe me-yimb e, de nando nivasa, om yiis kao nituvakin ti sen yavaat-ambe linj nivasaa-to in nambe yangga.' ²⁸ * o 15:28 Luk 15:2*"Le ma de ahekalin-ambe nimbaya nambe me-dukana vu sil e. Tombe mangganaan hato laam voo vu be kataanggi yi, ²⁹ le ma de nowaatuk nêêl laah vu mangganaan nambe, 'Angge, sa naawiing gate kul nalohvu ta ngeeyaata lôôt, de same navu kalêêh gate vakasin ti le, lemu game gavu kao ti vu sa in nambe saambiing vanôôn bop vu sate hil e. ³⁰ Nganjo onoom-anja ond hako gate va pin-ambe la vu vêêh baayamb-aso be sil laya be lung la, le valup atombe gayiis kao nituvakin sen linj nivasaa-ju vu.' ³¹ Tombe mangganaan nêêl vu nambe, 'Tuk-o, onando having sa lohvu busin pin, tonde sate va pin ond gate va, ³² om yalonggpayo nivasas be yiyi naapêêlis ond mem, in halim-anju yakangg vu nambe mak yimb bôôy, le ma de yoo nando moos. La mema, le ma de tok lo-valup.'"

Vakasin pakwesin lak kul vaha hôôndak ti

16 Tonde Yesu nêêl vu yite maanggêêm-aso nambe, "Omaaho kupak dangga ti yite kul vaha ti nando nanggin yite va pin, ond vaheey lanêêl vu yêêv-anjuuto nambe yite kul vaha tii-ju nawiiyak yite va lôôt-ande menanggin nivasas le. ² Om yêêv teey yite kul vahaa-ju laam-ambe nêêl vu nambe, 'Sa hango lanêêl vakasin vaati lak hong? Kul sen onawiing lak sate vaa-to ond okaavu pin-ambe gambu naam vu sa, in game le gambiing kul-anja jesin naah e.' ³ Tombe kul vaha tii-ju yoo ka vu nambe, 'Sate yêêv navu gatiiy sa in kul-anjo om sale aambiing naambe vaati? Sanêêngg nipaalis sen saambiing kul pin-ato lung la, om naambe sa gako kul jak-ambe sa daav luliyy ond same aalohvu le, de soo mando mokataangg va vu hil amu ond sale sa ningg naamum. ⁴ Ke, om mem sa kangg vu va sen saambiing-ato in nambe busin sen sate yêêv gatiiy sa in kul-anjôôto ond mem vaheey e gako sa jakana silate bayêên.'

⁵ "Tombe kul vaha tii-ju teey hil sen yite yêêv vu va vu sil bôôy-ambe silate nyevahaan naahen neep-ato, tombe sil ti ti lalaam vu yi, tombe lingin ti munggin nambe, 'Sate yêêv vu vaaheey vu hong atombe game gavu hôôk nyevahaan e?' ⁶ Tombe nêêl vu nambe, 'Vu dalam kalaasin doo-namaavaalu vu sa.' Le kul vahaa-ju nêêl vu nambe, 'Om gate kaapiya nganjo, onggato mando be okaavu pavis naambe dalam kalaasin doo-yuuh-ambe nomaayuuh amu.' ⁷ Tonde lingin ango nambe, 'Tonde vu vaaheey vu hong atombe game gavu hôôk nyevahaan e?' Tombe nêêl nambe, 'Vu bek paandi doo-namaavaalu vu sa.' Le kul vahaa-ju nêêl vu nambe, 'Om gate kaapiya nganjo, okaavu naambe doo-yumbeyuuh amu.'

⁸ * o 16:8 Ep 5:8; 1Tes 5:5*"Tombe yêêv yi va sen yite kul vaha nipayaa-ju wiing-ambe seelin hil vaalu-te nimeen hato laah in nambe sil gako yi jakana silate bayêên vu taamusin-ato, tombe yêêv nêêl nambe yite kul vahaa-ju wiing va osin ka, in hil sen kand navu va vooon-atêêto dawiiing va osin kand hôôk silate hil lavuun savok hil sen dando hôôk melangaah-ato.

⁹ * o 16:9 Mat 6:20; Luk 14:14*"Tonde sa naanêêl vu ham naambe ham andôôvu hil lak mone vooon-atêênjo in nambe sil lanji ham nivasas, be jung na ond mem sil e gako ham jakana taaku sen ham mando danggata osin danggataa-to. ¹⁰ * o 16:10 Luk 19:17-26*"Yaambu va pasivdaka dukana omaaho ti nama tombe yoo ganggin nivasas lôôt, ond yik le ganggin va ngeeyaata nivasas lôôt gaving. Le naambe omaaho ti nanggin va pasivdaka paya, ond le ganggin va ngeeyaata paya gaving. ¹¹ Om naambe ham-ame nanggin mone vooon-ate nivasas le, ond lati le bu va keenaanôôn vu ham in nambe ham ganggin? Le nama. ¹² De naambe ham-ame ganggin omaaho ango-te va nivasas le, ond lati le bu va naatu hamanêêm? Malis.

¹³ * o 16:13 Mat 6:24*"Omaaho ti me-lohvu nambe biing kul aniwêêk vu yêêv yuuh e, in le nimbaya in ango de ahe gaving ango, om le naapuvu ango, de galuh dami vu ango. Om ham-ame alohvu nambe ham ambiing Anutu-te kul aniwêêk-ande ham ambiing kul mone niwêêk gaving e."

Mose-te tanasin de banye nivasas sen Anutu nanggin yite hil-ato

¹⁴ * o 16:14 Mat 23:14*"Palisai-so ahend oo naving mone lôôt, om lango Yesu-te vakasin pin-anju tombe lanêêl vakasin palesin lak yi. ¹⁵ * o 16:15 Mat 23:28; Luk 18:9-14; Pro 21:2*"Le Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham awiing in nambe omaahonôôn lanji ham naambe ham hil anivalok, lemu Anutu lak ham alompayo ni nambe nipaya, in va sen omaahonôôn dako lak nambe va nivasas lôôt ond Anutu nayi nambe va nipaya valok.

¹⁶ * o 16:16 Mat 11:12-13*"Mose-te tanasin osin Anutu-te vakasin sen hil danêêl langaah-ato neep niwêêk-ambe tok valup sen Jon lipis hil-ato, tonde mem sa monaanêêl banye nivasas sen Anutu nanggin yite hil-ato, tombe hil pin aniwêêk in nambe landukana gaving Anutu-te hil. ¹⁷ * o 16:17 Mat 5:18*"Naambe yendak osin ngaanggis na menama, lemu Mose-te tanasin boow daka me-le na menama le, malis lôôt.

¹⁸ * o 16:18 Mak 10:11-12; 1Ko 7:10-11*"Omaaho ti gavuuuh vane na de gako vêêh ango ond wiing baayamb, tonde omaaho ti nambe gako vêêh sen laya havuuuh-ato ond yik wiing baayamb having."

Omaaho kupak dangga yuuh Lasalus

¹⁹ Tonde Yesu nêêl nambe, "Omaaho kupak dangga ti nando, ond nalop lolop amengali-ngali osin navêêh tôômb amembu nivasas vasa, tonde yoo nando osin va nivasas vasa nalak busin pin. ²⁰ Tonde omaaho ango haale nambe Lasalus, yinêên va ma de payêês lohvu

ninaavi pin, ond hil lambe neep ngaaho vu omaaho sen kupak danggaa-jute bayêên avi voon, ²¹ * o 16:21 Mat 15:27*tombe yoo wiingin nambe ja omaaho kupak danggaa-jute vanôôn anyengale sen natok la pêêt kambinii-to, le ma de voow lalaam-ambe mondatep ni-payêês.

²² "Tombe omaaho nipayaa-ju yimb-ambe angela-so lako be la nando having Abalaam. Tonde omaaho kupak danggaa-ju yimb having-ambe hil lahaav, ²³ tombe la nando taaku nipaya, be nando monango nivaane bopaata lôôt. Tombe vêêl me lak e yi de Abalaam nando dinaandiin lôôt tombe Lasalus nando having, ²⁴ om teey la nambe, 'Aamangg Abalaam-e, gakam pasiv in sa, de gambiing Lasalus na in daanggôl nama kapis daka dôôk bel kuu-h-ambe naam in gambe jak sa dalaangg in naakuuh vu, in sa nango nivaane bopaata lôôt hôôk kin mala lopayô-jô.' ²⁵ Le Abalaam nêêl vu nambe, 'Noongg-e, goo gakam bu le, in ohako nivasa bôôy sen onaahen nando voo-ato, tonde Lasalus ond hako nipaya, lemu gêên-anjo laam nando osin ninaavi nikuusin, tonde onango nivaane bopaataa-ja. ²⁶ Tonde va ango having nambe metokin bopaata lôôt yakaluuh hey-ande ham in nambe hil sen vuu-jo be lanaas vu ham-ato ond me-lalohvu le, tonde yik nambêênja hil-ame le vuu-ja be lanaam nganjo le.' ²⁷ Tombe omaahô-jô nêêl vu Abalaam nambe, 'Om Aamangg, sa kataangg hong nambe gambiing-ambe naah mangg ambaan, ²⁸ in sa halingg-aso namaavaalu dando om bu kôôvu sil, in sil e landukanaam taaku nivaane-têênjo gaving sa.' ²⁹ Le Abalaam nêêl nambe, 'Kaapiya sen Mose osin Anutu-te tanasin sen hil danêêl langaah-ato neep, om halim-aso yoo gango tanasin-anju.' ³⁰ Tombe nêêl nambe, 'Aamangg Abalaam-e, malis lôôt. Omaaho ti vu hil yimbin-ate be na naanêêl vu sil ond mem le langgilin sil vasa.' ³¹ * o 16:31 Jon 11:44-48*Le Abalaam nêêl nambe, 'Naambe sil-ame lambiing gaving Mose osin Anutu-te tanasin sen hil danêêl langaah-ato le, ond yik omaaho ti nambe kandi jak vu hil yimbin-ate be na naanêêl vu sil e, lemu sil-ame le lambiing gaving yite vakasin e.'"

Va nipaya nawiiyak omaahonôôn

(Matai 18:6-7,21-22; Maak 9:42)

17 Yesu nêêl vu yite maanggêem-aso nambe, "Va sen biing-ambe omaahonôôn dupake hôôk va nipayaa-to le balup, lemu hil sen dawiiing va nipaya be davu kape hil vaalu-to, ond sil e daatovu nimeen. ² Hil naambêênju ond hil talu tatuuh bopaata dôôk ka naamunggin-ambe gaate dukana lôôy ond mem nivasa, de me-taahu va nipaya vu unoopasiv-asôônjo ti be me-biing va nipaya le.

³ * o 17:3 Mat 18:15*"Ham ganggin ham. Halim biing va nipaya ond onaanêêl yi, tonde gilin lopayo ond okawiiy yite nipaya na. ⁴ Tonde ohalim biing hong paya balon namaavaalu be vindak yuuh dôôk busin timu, le yoo gilin nom vu hong balon namaavaalu be vindak yuuh-ambe naanêêl nambe, 'Hali, saawiiing hong paya,' ond yik okawiiy yite nipayaa-ja na."

Yaambiing gaving Anutu

⁵ * o 17:5 Mak 9:24*Tombe sinaale-so lanêêl vu Omaaho Bop nambe, "Gandôôvu hey in nambe hey aambiing gaving hong niwêêk." ⁶ * o 17:6 Mat 17:20; 21:21*Tombe Omaaho Bop nêêl vu sil nambe, "Ham ambiing gaving pasivdaka nohvu môônd nôôvoow daka, ond ham e naanêêl vu haah mambaliy tii-jo nambe, 'Gambêêl-ambe gana baale dôôk lôôy,' tombe le biing nohvu ham lavam."

Kul vaha-so lambiing kul vu yêêv nambe tana?

⁷ Tonde Yesu lingin nambe, "Naambe ham ti-te hil kul vaha nawiing kul sen nalaah ngaanggis me nanggin bik sipsip-ato, tombe nom balup bayêên soosin, ond le naanêêl vu hil kul vaha-ju nambe, 'Ganaam gangga vanôôn pavis e.' Me? ⁸ Malis, le naanêêl vu nambe, 'Onggayêêh sate vanôôn, tonde onggavêêh tôômb ngaaho de ganjuuh sate vanôôn-ambe onggako naam in sangga be sa naanum jung na vêêl e, mem goo gangga be onaanum taamu.' ⁹ Tombe omaahô-ju le gako yite hil kul vaha

jak pavis in hango lava. Me? Malis. ¹⁰ Om yik ham nambêênja. Ham ambiing kul pin sen Anutu nanêêl vu ham-ato be jung na, le mem ham naanêêl nambe, 'Hey hil kul anipaya-so, hey oo aawiiing kul sen neep vu hey amengg amu.'"

Yesu wiing hil anipayêês anipaya nomaayuuh-ato be nind vasa lak

¹¹ * o 17:11 Luk 9:51-52; 13:22*Yesu monala in nambe na Yelusalem atombe loh mop vu taaku ti sen neep Samaalia yuuh Galili lavuun-ato. ¹² * o 17:12 Lev 13:45-46*Tombe la hatô bayêên bu ti, tonde hil nomaayuuh latok lalaam vu, ond sil anind payêês anipaya lôôt om sil oo daale diin, ¹³ tombe dateey la vu nambe, "Omaaho Bop Yesu-e, gakam pasiv in hey e."

¹⁴ * o 17:14 Lev 14:2-3; Luk 5:14*Tombe Yesu yi sil-ambe nêêl nambe, "Ham ana taato ham anim naavi vu kul vaha sen datung salivangin-ato." Om sil lala in nambe lana, tombe yik sil anind naavi nivasa lak.

¹⁵ Tombe sil ti yi nambe ninaavi nivasa lak lung la, om hilin-ambe laah de hako Anutu haale lak osin lava bopaata, ¹⁶ tombe la hatô pataav baambu neep voo hôôk Yesu vaha be pêêlis vu yi. Omaaho tii-ju ond Samaalia ti, ¹⁷ tombe Yesu nêêl nambe, "De saawiiing-ambe hil nomaayuuh anind vasa lak-ato, le sil namaavaalu be vindak yumbeyuuh dando tana? ¹⁸ Sil ti me-lom-ambe hako Anutu haale lak e? Yik himbaya tii-jo mu?" ¹⁹ * o 17:19 Luk 7:50*Tonde nêêl vu omaahô-ju nambe, 'Okandi be gana, gawii-having ondeey gan-im vasa lak."

Anutu le naam in ganggin yite hil

(Matai 24:23-28,37-41)

²⁰ * o 17:20 Jon 3:3; 18:36*Tombe Palisai-so lalingin Yesu nambe, "Naangelis e Anutu naam in ganggin yite

hil?" Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Anutu me-le taato vati vu ham naambe navu naam in ganggin yite hil e. ²¹ * o 17:21 Mak 13:21*Tonde me-le daanêêl naambe, 'Ham angge, nando nganjo,' osin 'Ham angge, nando nganju.' Malis. In Anutu laam nanggin yite hil hôök ham lavuun lung laa-to."

²² Tonde Yesu nêêl vu yite maanggêêm-aso nambe, "Busin ti ham oo le ambiingin lôôt naambe ham angge Omaahonôôn Noow-ate busin daka, lemu ham-ame le angge le. ²³ * o 17:23 Luk 21:8*Tombe le daanêêl vu ham naambe, 'Ham angge, nando nganju,' tonde daanêêl naambe,

'Ham angge, nando nganjo,' ond ham-ame ana taa-muyin sil e. ²⁴ In lohvu sen demak navêêl-ambe tum hôök bayiimb baandoni vaalu be la vaalu pavis-ato, ond yik Omaahonôôn Noow e naambêênju dôök yite busin sen nom-ato. ²⁵ * o 17:25 Luk 9:22*Lemu le gako nivaane ngeeyaata vêêl e, tombe hil sen dando gêên-anjo le nind baya in yi.

²⁶ * o 17:26 Jen 6:5-12*"De hôök Noa-te busin bôôy-ato ond hil doosin-ande vati tovu sil pavis, ond yik le naambêênju dôök Omaahonôôn Noow-ate busin. ²⁷ * o 17:27 Jen 7:6-23*In bôôy ond hil dando mondaya vanôôn osin mondanum, de moow ayuuh vêêh mon-dako sil-ambe tok valup busin sen Noa-so lalukala sip alôô-to, tombe bel vaal bopaata lôôt-ambe savun sil pin-ambe layimb. ²⁸ * o 17:28 Jen 18:20; 19:25*Tombe yik hôök Lot-ate busin bôôy-ato ond hil oo mondaya vanôôn osin mondanum, tonde mondaanggo va osin mondaalôôh vave de mondahaav bayêên, ²⁹ lemu busin sen Lot havuuh Sodom-ande laa-to, ond kin osin tatuuh anivaane tok vu baandoni nambe luk hatolak-ato be ya sil-ambe layimb pin. ³⁰ Ond le naambêênju dôök busin sen Omaahonôôn Noow taato yi langaah-ato.

³¹ * o 17:31 Mat 24:17-18*"Tonde dôök busin-anju ond omaaho ti nambe mando lak bayêên alu baandoni, ond me-duus-ambe guli-naah-ambe gako yite va yuuh ame vu bayêên alo le, jip. Tonde yik omaaho ti monambiing yite kul ond me-gilin-ambe naah e. ³² * o 17:32 Jen 19:17,26*Ham akam oo bu Lot vanêê-to.

³³ * o 17:33 Luk 9:24*"Naambe omaaho ti yoo ganggin yi nivasa in mando metumin, ond le jimb-ambe na menama, le naambe omaaho ti baaku nimeen-ambe jimb ond le mando metumin. ³⁴ Sa naanêêl vu ham naambe dôök busin-anju ond omaaho yuuhapim e danjip hôök ti, tombe Anutu le gako ango na de gavuu-uh ango mando. ³⁵ Tonde vêêh yuuh mando mong-gayêêh vanôôn hôök bayêên alo, ond Anutu le gako ango na de gavuuuh ango mando. ³⁶ [Tonde omaaho yuuh e mondambiing kul tombe Anutu le gako ango na, de gavuuuh ango mando.]"

³⁷ * o 17:37 Iyop 39:30*Tombe maanggêêm-aso lanêêl vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, vaa-jo le balup vu tana?" Tombe nêêl vu sil nambe, "Hahaanôôn ti yiis nivasa ond manak pin dasupin dala in nambe lanja."

Vakasin pakwesin lak vahaahôôv ti yuuh yêêv sen nango vakasin-ato

18 * o 18:1 Lom 12:12; Kol 4:2; 1Tes 5:17*Tonde Yesu nêêl vakasin pakwesin ti vu sil, in bêêl sil alund jak naambe sil oo mondanohak jak busin pin de me-nindtambo jak e. ² Nêêl nambe, "Vu taaku bop ti ond yêêv ti nando nangoyin hil-ate vakasin nandôô-ju, ond me-nayêênin Anutu le, de me-ka navu omaahonôôn having e. ³ Tonde vahaahôôv ti nando taakuu-ju ond yoo monala vu yêêv-anju be nanêêl vu nambe, 'Onggango haay sate omaaho sen nawiing sa payaa-to haayate vakasin-ambe nivalok jak e.' ⁴ Le ma de busin ngeeyaata ond yêêv-anju nimbaya nambe me-dôôvu vahaahôôv-anju le, le sim yoo ka vu nambe, 'Same naayêênin Anutu le, de same sa kangg navu omaahonôôn having e, ⁵ * o 18:5 Luk 11:7-8*Lemu vahaahôôv-anju yoo monanjinj sa lôôt om sale aandôôvu, in le monanom atombe biing-ambe sa ningg dêêlak."

⁶ Tonde Omaaho Bop nêêl nambe, "Ham akam bu vakasin sen yêêv anipaya tii-ju nêêl-ato le, ⁷ in Anutu-te hil sen holin sil-ambe yoo mokataangg yi busin-ande langaah in nambe dôôvu sil in hil sen dawiiing sil payaa-to, ond Anutu le gango silate vakasin-ambe nivalok jak me malis? Hamambe me-le dôôvu sil pavis e? ⁸ Ôôye, sa naanêêl vu ham naambe le dôôvu sil pavis. Lemu Omaahonôôn Noow nom-ato ond le naatovu omaahonôôn vaalu lawii-having yi me malis?"

Vakasin pakwesin lak Palisai ango de hil sen dako taakis-ato ango

⁹ Tonde Yesu nêêl vakasin pakwesin ti vu hil sen yoo dawii-having nambe sil hil anivasa, tonde yoo dayi hil ango nambe va malis amu, ¹⁰ ond nêêl nambe, "Omaaho yuuh lala lalup Anutu-te dumb bop in nambe yuuh lanohak-ato, ond yuuh-anju Palisai ango de hil sen dako taakis-ato ango. ¹¹ * o 18:11 Luk 16:15*Tombe Palisai tii-ju yoo la naale be lohak hôök lopayo nambe, 'O Anutu, sa naapêêlis vu hong in nambe same nambe hil ango le, in sil dalakin hil vaalu-te va, de sil hil anipaya osin dawiiing baayamb. De sa ond same nambe sil e, de same nambe hil sen dako taakis ti sen naalêê-ju le, ma. ¹² * o 18:12 Jen 14:20; Mat 23:23*Sa nalakin sa in vanôôn-ande same naha le, de sa naalohak balon yu-yuuh nalak sonda pin, tonde va pin sen sa nakôô-to ond sa natung lak lu nomaayuuh tombe sa naavu lu ti natu salivangin vu hong.'

¹³ * o 18:13 Saam 51:1*"Ke, lohak nambêênju, lemu hil sen dako taakis tii-ju ond yoo naale diin daka, tombe me luus voon-ambe yoo kaatuuh yi de lohak nambe, 'O Anutu, sa omaaho nipaya, gakam pasiv in sa.'

¹⁴ * o 18:14 Mat 23:12; Luk 14:11*"Om sa naanêêl vu ham naambe omaahôô-ju hato la voon-ambe laah baan atombe Anutu nêêl yi nambe omaaho nivalok. Nganjo Palisai tii-ju ond ma, in hil sen yoo dako sil lak-

ato ond Anutu le daanggôl sil, de hil sen yoo daanggôl sil-ato ond Anutu le gako sil jak."

Yesu lohak unoopasiv

(Matai 19:13-15; Maak 10:13-16)

¹⁵ Tombe hil lako unoopasiv laam vu Yesu in nambe gambe nama jak sil, tombe maanggêem-aso layi be lanêêl hil-anju, ¹⁶ le ma de Yesu teey unoopasiv-aso lalaam, le mem nêêl vu maanggêem-aso nambe, "Ham baale de unoopasiv-anju lanaam vu sa le. Ham-ame anggilin sil e, in Anutu nanggin hil nambêênjo having. ¹⁷ * o 18:17 Mat 18:3*Sa naanêêl keen vu ham naambe omaaho ti me-gulis Anutu baambu naambe unoopasiv-anju le, ond me-le dukana gaving Anutu-te hil e."

Yêêv ti osin yite kupak ngeeyaata

(Matai 19:16-30; Maak 10:17-31)

¹⁸ * o 18:18 Luk 10:25*Tombe yêêv ti lingin Yesu nambe, "Kaputung anivasa, saambiing vaati le mem sa mando metumin danggata?" ¹⁹ Tombe Yesu nêêl nambe, "Ganêêl sa nambe nivasa in? Omaaho ti me-nivasa le, Anutu timu nivasa. ²⁰ * o 18:20 Eks 20:12-16; Diu 5:16-20*Galak tanasin ani, nambe 'Game gambiing baayamb e, game ganyiis omaaho ti be jimb e, game gambiing hôndak e, game tatuhin vakasin jak omaaho ango le, onggako mom ayuuh tam jak."

²¹ Tombe nêêl vu Yesu nambe, "Sa naahen unoopasiv-ande soo samu va pin-anja lôôt-ambe gêên-anjo." ²² * o 18:22 Mat 6:20*Yesu hango tombe nêêl vu nambe, "Le va timu naahen. Ganaah-ambe gambu gate va pin na be hil baanggo, tombe gambu mone na vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to in mem gale gako nôôn nivasa vu baandoni, tonde ganaam taamuyin sa." ²³ Le ma de hango Yesu-te vakasin-anjo tombe lopayo nimeen ak in yite va ngeeyaata nando.

²⁴ Yesu yi nambe lopayo nimeen atombe nêêl nambe, "Hil sen silate va ngeeyaataa-to, ond le lanôôhin in nambe landukana gaving Anutu-te hil.

²⁵ Bik kamel ti me-lohvu nambe dukana lulak vuun e, le nôôhin, de hil sen silate va ngeeyaataa-to ond yik melalohvu nambe landukana gaving Anutu-te hil e, le lanôôhin lôôt." ²⁶ Tombe hil sen lango Yesu-te vakasin-anjo lanêêl vu nambe, "Om omaaho lati lohvu nambe mando metumin danggata?" ²⁷ * o 18:27 Mak 14:36*Tombe Yesu nêêl nambe, "Va sen omaahonôôn-ame lalohvu nambe lambiing e, ond Anutu yoo lohvu nambe biing."

²⁸ Tombe Pita nêêl nambe, "Angge, hey-anjo ond hey havuuh heyate bayêên ayuuh ame de hey navu taamuyin hong." ²⁹ Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe hil pin sen lavuuh silate bayêên, me vanêêndin, me halindin, me maandin ayuuh taandin, me noondin-ande sil lala danêêl Anutu-te banye sen nanggin yite hil-ato, ³⁰ ond gêên sil e gako nivasa nyevahaan ngeeyaata lôôt savok sen-anjo na, tonde vu busin taamusin sil e mando metumin danggata osin danggata."

Yesu nêêl tu balon yaal nambe le jimb-ande kandi jak naah

(Matai 20:17-19; Maak 10:32-34)

³¹ * o 18:31 Luk 24:44*Yesu hako maanggêem no-maayuuh-ambe laam yuuh-ato be lala lundoos daka, tombe nêêl vu sil nambe, "Ham gango le, yiy navu ana balup Yelusalem atombe vakasin pin sen Anutu nêêl-ambe hil kaavu lak Omaahonôôn Noow-ato navu nôôn jak. ³² * o 18:32 Luk 9:22,44*Yik le lambu dukana hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to namand, tombe sil pale yi, de lambiing nindandeen vu osin kasuv jak yi, ³³ tonde sil e gaveek yi, de lanyis-ambe jimb, tonde busin naatu yaal e mem kandi jak jesin naah." ³⁴ * o 18:34 Mak 9:32*Le vakasin-anjo dangga vun yi, om maanggêem-aso me-lalak ni daka le, sil doosin lôôt.

Yesu wiing omaaho mekanu ti nivasa lak vu taaku Yeliko

(Matai 20:29-34; Maak 10:46-52)

³⁵ Yesu la valup ngaaho vu Yeliko, tombe omaaho mekanu ti nando hôôk mop nanyendangga, ond nando mokataangg va vu hil. ³⁶ Tombe hango de hil ngeeyaata lalu-dala, om lingin nambe, "Nambe vaatija?" ³⁷ Tombe lanêêl vu nambe, "Yesu Nasaalet valunala." ³⁸ * o 18:38 Mat 15:22*Tombe omaaho mekanu teey nambe, "Yesu-e, hong sen gate danggakook neep vu Devit-ato, gakam pasiv in sa." ³⁹ Tombe hil sen damunggin-ato ond lanêêl yi lôôt nambe, "Olavam nama." Le ma de yoo monateey lôôt nambe, "Yesu, hong sen gate danggakook neep vu Devit-ato, gakam pasiv in sa." ⁴⁰ Tombe Yesu naale be nêêl nambe sil gako naam vu yi. Tombe lako laam atombe Yesu lingin nambe, ⁴¹ "De gawiingin nambe saambiing vaati vu hong?" Tombe nêêl nambe, "Omaaho Bop, gambiing-ambe sa mengg naatum-o." ⁴² * o 18:42 Luk 7:50*Tombe Yesu nêêl nambe, "Om gamem naatum. Gawii-having om gamem anivasa lak." ⁴³ Tombe yik me tum pavis atombe hako Anutu haale lak-ambe la taamuyin Yesu, tonde hil pin layi be sil lavand hôôk Anutu.

Yesu yuuh Sakaias

19 Yesu lukala Yeliko be la in nambe na, ² tonde hil sen dako taakis-ato silate yêêv ti nandôô-ju, haale nambe Sakaias, ond yite va ngeeyaata nando. ³ Tombe yoo wiingin nambe ji Yesu naambe yi lati, le ma de vaha ngaaho om hil ngeeyaata daale dahilin, ⁴ om yoo hatup-ambe munggin Yesu-so be la lak haah ti in nambe ji Yesu, in navu balup mop-anju be na.

⁵ Tombe Yesu valup taakuu-ju tombe vêêl me lak-ambe nêêl vu Sakaias nambe, "Sakaias, ganduus pavis, in peey sa navu ana mando gambaam." ⁶ Om luus pavis-ambe hako Yesu lakala yite bayêên osin lopayo nivasa, ⁷ * o 19:7 Luk 5:30; 15:2*tonde hil pin layi be

lanyuung nambe, "Yesu lukala nando having omaaho nipaya tii-ju in?"

⁸ * o 19:8 Eks 22:1; Nam 5:6-7* Tonde Sakaias naale be nêel vu Omaaho Bop nambe, "Omaaho Bop angge, sa navu aambu sate va vaalu vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to, de sa tatuhin omaaho ti be sa hako yite vati ond sale aambu va yumbeyuuh dukanaah nyevahaan." ⁹ * o 19:9 Sin 16:31-34; Luk 13:16* Tombe Yesu nêel vu nambe, "Gêên Anutu hôovu ham bayêên tii-jo, in hong-anjo gate danggakook neep vu Abalaam having." ¹⁰ * o 19:10 Luk 15:4; Jon 3:17; 1Ti 1:15* In Omaahonôn Noow ond laam in nambe salo hil sen lala mend maa-to be gako sil lanom."

Vakasin pakwesin lak hil sen dawiiing kul lak yêêv-ate monêê-to

(Matai 25:14-30)

¹¹ Hil lango vakasin-anju tombe kand vu nambe Yesu la valup ngaaho vu Yelusalem om omaahonôn pin davu lanji naambe Anutu nanggin yite hil, om Yesu nêel vakasin pakwesin ti vu sil nambe, ¹² * o 19:12 Mak 13:34* "Omaaho ti osin haale bop navu na taaku dinaandiin in nambe yêêv bop bu haale omaaho lulemak vu, le mem nom ganggin yite hil. ¹³ Om teey yite kul vaha nomaayuuu lalaam-ambe vu mone kaapiya yu-yuuh vu sil-ande nêel vu sil nambe, 'Ham ambiing kul jak monêê-ja be saanom gato le mem.'

¹⁴ * o 19:14 Jon 1:11* "Lung atonde la, lemu yite hil anind baya lôôt in yi, om lawiing hil heey-ambe sil taamuyin yi be lala lanêel vu yêêv bop nambe, 'Hey anim-baya nambe omaahô-ju me-naatu lulemak-ambe ganggin hey e.' ¹⁵ Le ma de hako haale lulemak-ambe lom, tombe nêel-ambe hil lateey kul vaha-so sen vu mone vu sil-ato lalaam in nambe yoo gango naambe sil lawiing kul lak yite mone be lako mone nyesavokin vaahe-vaaheey lukala having.

¹⁶ "Tombe ti la vu munggin-ambe nêel vu nambe, 'Himbop, saawiing kul lak gate mone kaapiya yuuh-ato be sa hako mone nyesavokin 200 kina lukalaam having.' ¹⁷ * o 19:17 Luk 16:10* Tombe omaaho lulemak nêel vu nambe, 'Ke mem, hong kul vaha nivasa. Ohanggin va pasivdaka mu nivasa lôôt, om onavu ganggin taaku bopaata nomaayuuu.'

¹⁸ "Tonde yik ango la vu be nêel vu nambe, 'Himbop, gavu mone kaapiya yuuh vu sa tombe saawiing kul lak-ambe sa hako mone nyesavokin 100 kina lukalaam having.' ¹⁹ Tombe omaaho lulemak nêel vu nambe, 'Ke, om onavu naatu yêêv-ambe ongganggin taaku bop namaavaalu.'

²⁰ "Tonde yik ti la vu be nêel nambe, 'Himbop, gate mone kaapiya yuuh nganjo, soo vayum hôok tôomb-ambe sa hatung nando. ²¹ Saayêênin hong in hong omaaho osin niwêêk bopaata. Hil vaalu datung va nando le goo nalakin silate va, tonde hil ango daalôoh vave le goo nako nôôn.' ²² Tombe omaaho lulemak nêel nambe, 'Goo gate vakasin-anja om sa naanêel naambe onggako gate nipaya nyevahaan, in hong kul vaha nipaya. Galak sa ningg nambe sa omaaho osin

niwêêk bopaata, hil vaalu datung va nando le soo nalakin silate va, tonde hil ango daalôoh vave le soo nako nôôn. ²³ Le nambe vaati sen game hatung sate mone hôok beng, in saanom ond sa gako sate va nom de sil lambu mone nyesavokin vaalu gaving?' ²⁴ Tonde nêel vu hil sen daalêê-ju nambe, 'Ham ambu vêel mone in omaahô-ja de ham ambu vu omaaho sen hako mone bek tii-to.' ²⁵ Tombe lanêel vu nambe, 'Mu himbop, hako mone bek ti lung laa-to.' ²⁶ * o 19:26 Mat 13:12; Luk 8:18* Le nêel nambe, 'Sa naanêel vu ham naambe hil pin sen silate va neep-ato ond sil e gako va vaalu gaving, nganjo omaaho paya paya sen silate va maa-to, ond va pasivdaka sen neep vu sil-ato le nama na valok-ate lôôt. ²⁷ Lemu sate hil sen dayi sa payaa-to, de nind baya nambe same ganggin sil e, ond ham gako sil lanaam atombe ham anyiis sil-ambe lanjimb hôok sa mengg-anjo.'"

Yesu lukala Yelusalem lohvu omaaho lulemak ti

(Matai 21:1-11; Maak 11:1-11; Jon 12:12-19)

²⁸ Yesu nêel vakasin-anju lung la tonde munggin-ambe valu-la in nambe na Yelusalem. ²⁹ Tombe valu-la ngaaho vu Betpaasi yuuh Betaani vu kandu Oliv, le mem wiing yite maanggêem yuuh lamunggin-ambe lala, ³⁰ tombe nêel vu yuuh nambe, "Mana be mandukana bayêên-anju ond male angge naambe sil talu donggi noow ti naale, omaahonôn-ame dalak bôôy e, ond muuh kavaayin-ambe muuh gako be manom.

³¹ De omaaho ti jingin muuh naambe, 'Muuh navu kavaayin donggi noow-anja in?' ond muuh naanêel vu nambe, 'Omaaho Bop wiingin nambe biing kul ti jak pavis e.'"

³² * o 19:32 Luk 22:13* Om yuuh lala lalup-ambe yuuh layi va lohvu sen Yesu nêel vu yuuh-ato, ³³ om yuuh kavaayin donggi, tombe heendin-aso lanêel vu yuuh nambe, "Muuh navu kavaayin donggi noow-anja in?"

³⁴ Tombe yuuh lanêel vu sil nambe, "Omaaho Bop wiingin nambe biing kul ak pavis e." ³⁵ Tonde yuuh lako laah vu Yesu, tombe yuuh lakaah yuuhate lolop-ambe lavaah lakala donggi dami, be mem yuuh latung Yesu lakando be la.

³⁶ * o 19:36 2King 9:13* Monala tombe hil lakaah silate lolop-ambe lavaah neep mopaatôv in nambe Yesu gato jêês-ambe na. ³⁷ Tombe tok valup ngaaho vu mopaatôv ti luus hatu kandu Oliv ngaaho vu Yelusalem, tombe Yesu-te hil pin sen davu sapa yii-to daakôhin-ambe lavand hôok Anutu osin lapêêlis la vu yi in taahu taahu osin niwêêk pin sen Yesu wiing-ambe sil layi lung laa-to. ³⁸ * o 19:38 Saam 118:26; Luk 2:14* Lapêêlis nambe, "Anutu biing samu samu vu omaaho lulemak-anja in laam ak Omaaho Bop haale. Hil baandoni mando osin vakasin melaas, tonde yiyi gako Anutu haale jak nanjip baandoni." ³⁹ Tombe Palisai heey daale having hil ngeeyaataa-ju ond lanêel vu Yesu nambe, "Kaputung-e, onaanêelin gate hil-anja naambe lavand nama." ⁴⁰ Le Yesu nêel vu Palisai-sôn-ju nambe, "Sa naanêel vu ham naambe sil lavand nama ond tatuuh-anja yoo le baakôhin."

Yesu su lak Yelusalem

⁴¹ * o 19:41 Jon 11:35*Tombe Yesu hato la ngaaho be yi me lak taaku bop Yelusalem atombe su. ⁴² * o 19:42 Ais 6:9-10; Mat 13:14; Lom 11:8*Be nêêl nambe, "Gêên ham anjak mop sen ham mando osin vakasin melaas-ato ni ond mem, le ma de mop-anju navun yi in ham. ⁴³ In nambe busin ti le naatok naam vu ham atombe hamate vaavis e gambe tôông gambuuhin ham tatup, in nambe ham-ame napak-ambe ana le, de lanyiis ham. ⁴⁴ * o 19:44 Luk 1:68; 21:6*Tonde sil e kawiiy ham osin hamate bayêên-ambe matelak lôôt, de tatuuh bayêên-ate ango me-le mando jak ango baandoni le, in dangga nambe Anutu laam in dôôvu ham, le ma de ham doosin."

Yesu hatiiy hil sen daanggo va hôôk Anutu-te dumb bop alôô-to

(Matai 21:12-17; Maak 11:15-19; Jon 2:13-22)

⁴⁵ Lung laa tonde Yesu lukala Anutu-te dumb bop alo be hatiiy hil sen daanggo va hôôk dumb alopayôô-to be lala voon, ⁴⁶ * o 19:46 Ais 56:7; Jer 7:11*de nêêl vu sil nambe, "Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, 'Sate bayêên ond le naatu bayêên lohakin,' le ma de ham awiing-ambe tu hil hôôndak-ate bayêên sen dahôôpis hôôk-ato."

⁴⁷ * o 19:47 Luk 21:37; 22:53; Jon 18:20*Yesu nalukala Anutu-te dumb bop alo be navu taahu hil lak busin pin, tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso, osin tanasin dangga-so, de hil-ate yêêv bop-aso, sil oo mosalo mop in nambe lanyiis Yesu be jimb, ⁴⁸ * o 19:48 Mat 21:46; Mak 14:1-2; Luk 20:19*le ma de me-latovu mop ti le, in hil pin oo mondango yite vakasin nivasa lôôt.

Lalingin Yesu nambe laam nawiing kul lak lati haale

(Matai 21:23-27; Maak 11:27-33)

20 Busin ti Yesu monanêêl tanasin atombe tatekin banye nivasa vu hil hôôk Anutu-te dumb bop alo, tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so de himbop-aso lalup, ² tombe lanêêl vu Yesu nambe, "Onaanêêl vu hey e, lati nêêl-ambe galaam nawiing va pin-anjo? Onawiing kul-anjo lak lati haale?" ³ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Om yik sa having, saanjingin ham in vakasin ti be ham naanêêl nom vu sa le. ⁴ * o 20:4 Mak 1:4-5*De Jon nalipis hil-ato ond lati nêêl? Anutu nêêl me omaahonôôn yoo lanêêl?" ⁵ * o 20:5 Mat 21:32*Tombe sil oo lakaas in nambe, "Yiyy naanêêl naambe Anutu nêêl ond le naanêêl vu yiyy naambe, 'Le nambe tana sen ham-ame awii-having yi le?' ⁶ Me yiyy naanêêl naambe omaahonôôn lanêêl-ambe Jon nalipis hil, lemu yiyy naanêêl naambêênjo ond hil pin e tanga yiyy ak tatuuh-ambe yaanggimb, in sil lawii-having nambe Jon-anju yi omaaho sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato." ⁷ Om lanêêl laah vu Yesu nambe, "Bey, hey doosin." ⁸ Tombe Yesu nêêl vu sil nambe,

"Om same le naanêêl omaaho sen sa nawiing kul lak haalêê-to vu ham e."

Vakasin pakwesin lak hil anipaya sen danggin kul wain-ato

(Matai 21:33-46; Maak 12:1-12)

⁹ * o 20:9 Ais 5:1*Tombe Yesu nêêl vakasin pakwesin ti vu hil nambe, "Omaaho ti vaalôôh kul wain ti, tombe vu lukala hil vaalu namand-ambe sil danggin, tonde yoo la taaku dinaandiin-ambe la nando lôôt. ¹⁰ * o 20:10 2Kro 36:15-16*Tonde busin sen wain nasuuh-ato tombe omaahôô-ju wiing yite hil kul ti la vu hil sen danggin yite kul wain-ato in nambe lambu wain nôôn vaalu vu, le ma de hil sen danggin kul wain-ato layiis-ambe latiiy laah-ambe la nama malis amu. ¹¹ Tombe kul mangganaan wiing hil kul ango laah yesin, tombe layiis-ambe lawiing nindanjeen vu, tonde yik latiiy laah-ambe la nama malis amu having. ¹² Tonde yik wiing omaaho ti laah yesin tu balon yaal, tombe layiis-ambe ninaavi vapuuh-ande lakôôh la voon. ¹³ Tombe kul mangganaan nêêl nambe, 'Sale aambiing naambe vaati? Ke, om saambiing sa noongg sen sahengg having yi lôôt-ato be na, mak sil e lanjêênin yi.' ¹⁴ Lemu hil sen danggin kul wain-ato layi noow atombe yoo lanêêl vu sil nambe, 'Omaaho sen-anju le gako mangganaan-ate va pin, om ham-o, yaanyiis-ambe jimb-ande kul-anjo naatu yate va.' ¹⁵ Om sil lakôôh la voon, de layiis-ambe yimb. Om ham akam bu naambe kul wain mangganaan e biing naambe vaati vu sil? ¹⁶ Le balup-ambe nyiis hil sen danggin kul wain-anjuuto be lana mend nama lôôt, de bu kul wain-anju be hil vaalu ganggin."

Hil lango Yesu-te vakasin-anjo tombe lanêêl nambe, "Malis, jip." ¹⁷ * o 20:17 Saam 118:22*Le Yesu get sil-ambe nêêl nambe, "De Anutu-te vakasin sen-anjo neep hôôk kaapiya nambe vaati? Sen nêêl nambe, 'Tatuuh ti sen hil kul-aso nind baya nambe me-lan-daav bayêên ak e, ond gêên tu bayêên ahelasu-te kook aniwêêk.'

¹⁸ * o 20:18 Ais 8:14-15*Naambe omaaho ti dupake be nyiis yi jak tatuuh-anju ond le naamuvun daka daka, le naambe tatuuh-anju gato tanga omaaho ti ond le matelak lôôt."

¹⁹ * o 20:19 Luk 19:47-48*Tanasin dangga-so osin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso lalak ni nambe Yesu nêêl vakasin pakwesin tii-jo lak sil, om sil salo mop in nambe lanôôh yi pavis, le ma de layêênin hil.

Lalingin Yesu in gaate taakis vu Sisa

(Matai 22:15-22; Maak 12:13-17)

²⁰ * o 20:20 Luk 11:54*Om tanasin dangga-so osin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso yoo mondanggin Yesu, tonde lawiing hil vaalu be lala vu yi. Hil-anju davu tatuuhin nambe sil hil sen davu sapa Anutu-te tanasin keen-ato, le ma de mondapooyak Yesu in nambe naanêêl vakasin ti na paya, ond sil lanôôh-ambe lambu dukana yêêv bop nama in biing vakasin.

²¹ Tombe hil-anju sen mondapooyak Yesuu-to lanêel vu nambe, "Kaputung, hey alak ganim nambe hong omaaho sen onanêel vakasin keen, yik goo navu tatekin Anutu-te mop keen vu hil, de game nayêênin omaaho ti nambe haale bop me haale pasiv e, ²² * o 20:22 Lom 13:6-7*om onaanêel vu hey e. Lohvu nambe yiy Islel gaate taakis na vu Lom-ate yêêv bop Sisa me malis?" ²³ Le Yesu lak sil alondpayo ni lung la nambe lawiingin nambe tatuhiin yi, om nêel vu sil nambe, ²⁴ "Ham taato mone taakis ti be saangge le. Lati kanu osin haale lakaneep-anjo?" ²⁵ Tombe lanêel laah nambe, "Sisa." Tombe Yesu nêel vu sil nambe, "Om ham ambu Sisa-te va vu Sisa, de Anutu-te va vu Anutu." ²⁶ Tombe sil-ame lalohvu nambe tatuhiin Yesu be naanêel vakasin ti na paya hôok hil amend e, om sil lavand ma, de lavindis lôôt in yite vakasin sen nêel laah vu sil-ato.

Lalingin Yesu in omaahonôn lanjimb-ande kandi jak-ato

(Matai 22:23-33; Maak 12:18-27)

²⁷ Tombe hil Sadusi sen danêel nambe omaahonôn yimbin-ame le kandi jak naah-ato, ond sil vaalu lalaam-ambe lalingin Yesu nambe, ²⁸ * o 20:28 Diu 25:5*"Kaputung, Mose kaavu tanasin in nambe yiy sapa dôok ond kaavu ti nambe, 'Omaaho ti yimb-ande havuuh vane nando de noow ma, ond omaahô-jû hali le gako vane vahaahôv-anju in yuuh gako unoopasiv dukanaah mangganaan sen yimb-ato ahembaan.' ²⁹ Tombe omaaho ti sil o halindin namaavaalu be vindak yuuh dando, tombe sil halindin tuk hako vêêh ti be yimb de noow ma. ³⁰ Om sil halindin

miin hako hali vane vahaahôv-ambe yimb, ³¹ de gwey hako vahaahôv-anju be yimb. Tombe yik sil pin lôôt-ambe la hato sil halindin meey, sil pin layimb-ande sil noondin ma, ³² tombe vahaahôv yimb lakaneep ahus.

³³ Om vu busin sen omaahonôn yimbin kandi jak naah-ato ond vahaahôv-anju le naatu sil ti tana vane? In sil namaavaalu be vindak yuuh lako vêêh timuu-jû lung laa-to." ³⁴ Le sim Yesu nêel vu sil nambe, "Moow ayuuh vêêh dako sil dando gêên-anjo, ³⁵ nganjo hil sen Anutu liinggis nambe sil lalohvu kandi jak naah-ambe mando metumin vu taamusin-ato, ond moow ayuuh vêêh-ame le gako sil e. ³⁶ * o 20:36 1; Jon 3:1-2*De sil-ame lalohvu nambe lanjimb jesin naah e, in sil kandi lak lung la, om sil lalohvu angela-so, de sil latu Anutu-te noow-aso. ³⁷ * o 20:37 Eks 3:2-6*De sen hil yimbin kandi jak naah-ato ond Mose taato langaah hôok vakasin lak haah aniyin sen kin natum hôok-ato, in vakasin-anju ond nêel Omaaho Bop nambe Abalaam ayuuh Isak-ande Yaakop-ate Anutu. ³⁸ * o 20:38 Lom 14:8-9*Le hamambe yaal layimb om yaal lala valok-ate? Malis, in Anutu ond hil metumin vu voon osin hil pin sen layimb-ambe lala dando metumin-ato silate Anutu yi, in yik hil amend moos osin hil yimbin-ato pin dando metumin hôok Anutu me."

³⁹ Tombe tanasin dangga-so vaalu lanêel nambe, "Kaputung, ganêel vakasin anivasa." ⁴⁰ Tombe layêênin-ambe me-lalingin vakasin ti vu Yesu yesin laah e.

Kalisi lati noow?

(Matai 22:41-46; Maak 12:35-37)

⁴¹ Tombe Yesu lingin sil nambe, "Nambe vaati sen danêel omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôovu yiy-ato nambe yite danggakook neep vu Devit? ⁴² * o 20:42-43 Saam 110:1*In Devit kaavu vakasin ti hôok kaapiya Saam nambe, 'Omaaho Bop nêel vu sate Omaaho Bop nambe, 'Omando sa namangg vasa gaving sa, ⁴³ de sale aambiing-ambe hil sen dayi hong payaa-to le langgulis hong vaalu kambi."'

⁴⁴ Om sen Devit nêel omaahô-jû nambe Omaaho Bop, le nambe vaati sen Omaaho Bop-anju tu Devit-ate hil moos ti '?"

Hil ganggin sil in tanasin dangga-so

(Matai 23:1-36; Maak 12:38-40; Luk 11:37-54)

⁴⁵ Hil pin mondangoyin Yesu lava, tonde nêel vu yite maanggêem-aso nambe, ⁴⁶ "Ham ganggin ham in tanasin dangga-so, in sil oo lawiingin nambe lanjop lolop dinaandiin-ambe ganjung noh talind in nambe omaahonôn gako sil jak, osin sil lana mando hil pin amend vu dumb alo, de vanôn bop ond sil oo mando nalu munggin. ⁴⁷ Tonde dalakin vahaahôv-ate bayêên, de davun londpayo lak lohakin diin, om ni-paya nyevahaan e naatovu sil bopaata lôôt."

Vahaahôv hatung salivangin

(Maak 12:41-44)

21 Yesu monayi de hil kupak dangga-so daate silate salivangin lukala kalong hôok Anutu-te dumb bop alo. ² Tombe yi de vahaahôv ti yinêên va ma, yik valup-ambe haate yinêên mone noow daka yuuh, ³ * o 21:3 2Ko 8:12*tombe Yesu nêel nambe, "Sa naanêel keen vu ham naambe vahaahôv-anju, ond yinêên va ma, lemu hatung salivangin-anju kaluuh omaahonôn pin. ⁴ In sil pin-anju va ngeeyaata nando le lako pasivdaka-daka be latung salivangin ak, de vahaahôv-anju yinêên va ma, lemu haate yite mone sen baanggo vanôn ayuuh ame jak-ato pin lukala tu salivangin."

Yesu nêel nambe hil e kawiy Anutu-te dumb bop

(Matai 24:1-2; Maak 13:1-2)

⁵ Tonde hil vaalu lakaas in Anutu-te dumb bop nambe hil lavunak ak tatuuh anivasa vasa osin va mengali sen vaheey lavu in nambe gako Anutu haale jak-ato, tombe Yesu nêel nambe, ⁶ * o 21:6 Luk 19:44*"Ham nahe vaa-ju, nganjo busin ti tombe tatu-

† Yesu nêel Devit-ate vakasin-anju in nambe bêel sil alund jak in kand bu naambe omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôovu yiy-ato ond yite danggakook neep vu Devit lemu yite niwêêk kaluuh Devit la, ondeey Devit nêel nambe Omaaho Bop.

uh-anju ango me-le mando jak ango baandoni le, hil e kawiiy pin-ambe na mando danjeen.”

Yesu nêêl vakasin lak nimeen ngeeyaata

(Matai 24:3-14; Maak 13:3-13)

⁷ Tombe lalingin Yesu nambe, “Kaputung, naangelis e vaa-jo le naatok naam? Hey e anjak ni jak vaati naambe vaa-jo navu balup?” ⁸ Tombe nêêl nambe, “Ham ganggin ham in omaaho ango le tatuhin ham, in hil ngeeyaata le lanaam-ambe daanêêl sa haalengg ak sil naambe, ‘Sa Kalisii-jo,’ de daanêêl naambe, ‘Busin ngaaho lak-anjo,’ ond ham-ame taamuyin sil e. ⁹ De ham e gango ngaamong osin hil ahend kalin vu silate yêêv-aso banye, le ham-ame naham jak e, in vaa-ju le naamunggin, lemu va pin-ame le jung na pavis e.”

¹⁰ Tonde yik nêêl vu sil nambe, “Bayêên bu ngo le kandi be lambiing ngaamong vu bayêên bu ngo, de gaaman ango le kandi be biing ngaamong vu gaaman ango. ¹¹ Tonde jemaapi le jêêy bopaata, de meep biing omaahonôôn, osin nilakin naatovu hil tave tave nohvu taaku vaalu, tonde va bopaata osin niwêêk vu baandoni le biing-ambe hil lanjêênin lôôt. ¹² * o 21:12-15 Mat 10:18-20; Luk 12:11-12* Lemu va vaaluu-jo le naatovu ham naamunggin naambe hil e lanôôh ham-ambe lambiing nindanjeen vu ham. Tonde le lambu ham dukana yêêv dumb-aso namand osin gatung ham dukana kalaambus, tonde le gako ham ana vu hil lulemak-aso osin yêêv bop-aso in nambe ham ambiing vakasin in sate hil ham, ¹³ ond manyinja hamate busin ti sen ham naanêêl sa banyengg langaah vu sil-ato.

¹⁴ Om ham akam oo bu bulôôt naambe sil gako ham ana in ham ambiing vakasin, ond ham akam-ame bu vakasin sen ham naanêêl naah vu sil-ato le. ¹⁵ * o 21:15 Sin 6:10*Yik soo le aambu kakook osin vakasin anivasa vu ham, tombe mem hil sen dayi ham payaato pin-ame le lanohvu naambe sil-ame kawiiy osin sil-ame daanggôôl hamate vakasin e. ¹⁶ * o 21:16 Mat 10:21-22*Tonde ham mom-aso osin tam-aso, de halim-aso, tonde hamate hil osin hil sen ham dangga tii-to ond sil laving, sil e lambu ham dukana hil namand, tombe le lanyiis ham vaalu be ham anggimb. ¹⁷ Tombe hil pin e nind baya lôôt in ham in sate

hil ham, ¹⁸ * o 21:18 1 Sml 14:45; Luk 12:7*Lemu ham alumvalus ti me-le na menama le.

¹⁹ * o 21:19 Hible 10:36*Ham oo baaku nimeen pin ond mem ham e mando metumin.”

Yesu nêêl nambe hil ngaamong e kawiiy Yelusalem

(Matai 24:15-21; Maak 13:14-19)

²⁰ “Ham angge naambe hil ngaamong vaha-so davu gambuuh Yelusalem tatup, ond mem ham anjak ni naambe ngaaho lak in davu lambiliyak Yelusalem na valok-ate. ²¹ Tombe mem hil sen dando Yudiaa-to ond dapak-ambe lana mando kandu lu. Tonde hil sen dando bayêên Yelusalem-ato ond gavuuu-ande lana, de hil sen lala dando taavêêt alôô-to ond me-lan-dukanaah Yelusalem e. ²² * o 21:22 Diu 32:35; Jer 5:29; 46:10; Hos 9:7*In busin-anju ond hil Yuda davu gako

silate nipaya nyevahaan, in nambe Anutu-te vakasin pin sen yite hil kaavu bôôy-ato nôôn jak. ²³ * o 21:23 1Ko 7:26*Om hôôk busin-anju ond nimeen e naatovu vêêh-aso sen noondin lukaalêê-to osin vêêh vaalu sen daahen davu sum vu noondin-ato, in nimeen bopaata le naatovu hil-anjo pin osin nyevahaan nipaya naatovu sil. ²⁴ * o 21:24 Esra 9:7; Saam 79:1; Ais 63:18; Lom 11:25; Taato 11:2*Hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, sil e dasap Yuda vaalu jak yipak-ambe lanjimb, tonde le talu sil vaalu be gako sil lana mando hil ango-te taaku pin, tonde le mondambiliyak hil Yuda valok-ate be na nohvu busin sen hil vaaluu-jute niwêêk jung naa-to le mem.”

Omaahonôôn Noow e nom

(Matai 24:29-31; Maak 13:24-27)

²⁵ * o 21:25 Saam 46:2-3; 65:7-8; Taato 6:12-13*“Hil e lanji va bopaata biing taaku me osin kwaav-ande matam, tonde lôôy e nyiis bopaata be biing nindaandun lôôt, de omaahonôôn vu voon e lanjêênin-ambe kand na nge-ngeey lôôt. ²⁶ Tombe hil e kand bu lôôt naambe vati navu biing omaahonôôn nohvu taaku pin, om le lanjêênin lôôt-ambe landupake be lana danjip. De va niwêêk vu baandoni pin e baale ye-yêêy, ²⁷ * o 21:27 Dan 7:13; Mat 26:64; Taato 1:7*tombe mem le lanji Omaahonôôn Noow naam hôôk bayiimb alo, ond le naam osin niwêêk gaving nikaapulis bopaata. ²⁸ * o 21:28 Lom 13:11*Ham angge vaa-ju naatok naam ond mem ham kandi baale be ham amem jak, in ngaaho lak in Anutu nôôh ham vêêl.”

Mêêl suusin nêêl busin taato

(Matai 24:32-35; Maak 13:28-31)

²⁹ Tombe Yesu nêêl vakasin pakwesin ti vu sil nambe, “Ham akam bu mêêl † suusin. ³⁰ Ham angge naambe manak pulapul valu-la, ond ham anjak ni naambe ngaaho lak in yiyi kape mêêl jakana jok. ³¹ De yik nambêênja om ham angge naambe vakasin pin-ato nôôn ak ond ngaaho lak in Anutu navu ganggin yite hil.

³² “Sa naanêêl keen vu ham naambe hil sen dando gêên-anjôôto ond me-le lanjimb e, de va pin nôôn jak e mem. ³³ * o 21:33 Luk 16:17*Yendak osin ngaanggis e na menama, nganjo sate vakasin ond me-le na menama le, yoo le nanjip danggata.”

Ham mando mem naatum

³⁴ * o 21:34 Mat 24:48-50; Mak 4:19; Luk 17:27; 1Tes 5:3*“Ham ganggin ham-ande va vaalu nambe sen ham oo angga vanôôn bo-bop, osin ham naanum belambe ham mokaatuuh hôôk, tonde ham naham jak in nimeen voon-ate, ond ham-ame kam bu va vaaluu-ju lôôt e, in ham e kam bu va vaaluu-ju de ham akam jinjin Omaahonôôn Noow na, tonde yite busin e naatok

† Yesu tatekin yite vakasin-anjo vu yite hil ond taahu lak silate hahonôôn ti haale nambe pik, le hey pakwe vakasin-anjo lak mêêl in nambe mêêl ond yiyi oo yate va om yalak ni. De hey kaavu lak yiyi oo yate va vaalu having nambêênjo, in yiyi oo alak silate mopaatôôv ani lung la.

naam pavis. ³⁵ Naambe sen jaang nayiis mun, ond busin sen-anju le naatok naam vu omaahonôôn pin dando lohvu taaku voon-anjo pin. ³⁶ * o 21:36 Mak 13:33; Taato 6:17*Om ham oo mando mem naatum osin ham anohak jak busin pin in nambe ham oo baale niwêêk lôôt tombe nimeen ayuuh ame me-kape ham e, ond mem ham e baale Omaahonôôn Noow ame.”

³⁷ * o 21:37 Luk 19:47*Tombe nalak busin pin ond Yesu la navu taahu hil hôök Anutu-te dumb bop alo, tonde busin ond nalaah taaku sen danêêl nambe kandu Oliv-ato. ³⁸ Tombe hil pin dala vu Yesu hôök dumb alo hôök samiinaanôôn nalak busin pin-ambe mon-dango yite vakasin.

Yudas liinggis nambe le bu Yesu dukana yêêv-aso namand

(Matai 26:1-5,14-16; Maak 14:1-2,10-11; Jon 11:45-53)

22 * o 22:1 Eks 12:1-27*Busin bop ti ngaaho lak, ond busin-anju hil datongin balet, lemu me-datung yis nalukala le, nganjo daya balet amu, ond danêêl busin bop-anju nambe busin haluusin, in kand navu sen Anutu haluuh hil Islel hôök vu Ijip bôdy-ato. Om busin bop-anju ngaaho lak, ² * o 22:2 Luk 20:19*tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so lawiingin nambe lanyiis Yesu, lemu layêênin hil pin om davu salo mop lôôt in nambe lanyiis-ambe jimb.

³ * o 22:3 Jon 13:2,27*Tombe Saalang lukala maanggêem nomaayuu-ambe laam yuuh-ato ti Yudas sen danêêl nambe Iskaliot-ato, ⁴ tombe Yudas-anju la vakaas having yêêv-aso salivangin-ate osin ahevaavu sen danggin Anutu-te dumb bop-ato silate yêêv-aso in nambe bu Yesu dukana sil namand. ⁵ Tombe sil akand vasa be laliinggis nambe lambu mone vu Yudas, ⁶ om Yudas liinggis vu sil, tombe yoo salo mop in nambe bu Yesu dukana sil namand kaatokin-ande hil pin-ame lanji le.

Maanggêem yuuh samu vanôôn busin haluusin-ate vu Yesu-so

(Matai 26:17-25; Maak 14:12-21; Jon 13:21-30)

⁷ * o 22:7 Eks 12:1-27*Tombe busin bop sen hil datongin balet, lemu me-datung yis nalukala le, nganjo daya balet amuu-to, ond yite busin tok laam, ond busin-anju Yuda pin dayiis bik sipsip noow-ambe dasi lohvu busin haluusin-ate. ⁸ Tombe Yesu wiing Pita yuuh Jon lala be nêêl vu yuuh nambe, “Mana samu vanôôn busin haluusin-ate vu yiyi in yangga.” ⁹ Tombe yuuh lalingin nambe, “Gawiingin nambe haay samu vanôôn mando tana?” ¹⁰ Tombe nêêl vu yuuh nambe, “Mandukana bayêên bop atombe omaaho ti navu kava bel hôök dêëngg ond le naatovu muuh, ond muuh taamuyin-ambe mandukana bayêên sen lukalaa-to. ¹¹ Tombe muuh naanêêl sa naambe sa kaputung vu bayêên mangganaan-anju be manjingin naambe bayêên alo ti sen sangga vanôôn busin haluusin-ate gaving sate maanggêem-aso ham-anja neep ond taa-to vu muuh. ¹² Tombe le taato bayêên alo bopaata ti

neep baandoni ond latongin lung la be neep, ond muuh samu vanôôn mandôô-ju.” ¹³ * o 22:13 Luk 19:32*Tombe yuuh lala be yuuh layi lohvu sen Yesu nêêl-ato tombe mem yuuh samu silate vanôôn busin haluusin-ate.

Yesu vu paasa vu yite maanggêem-aso

(Matai 26:26-30; Maak 14:22-26; 1 Kolint 11:23-25)

¹⁴ Ngaaho lak in lanja vanôôn busin haluusin-ate tombe Yesu hatu nando having sinaale-so, ¹⁵ tombe nêêl vu sil nambe, “Soo aawiingin lôôt nambe sangga vanôôn busin haluusin-ate tii-jo gaving ham vêêl e, le mem sa gako nivaane. ¹⁶ * o 22:16 Luk 13:29*De sa naanêêl vu ham naambe same le angga vanôôn-anjo ti jesin naah e, de vanôôn-anjo dangga nôôn jak vu busin sen Anutu ganggin yite hil-ato le mem.”

¹⁷ Tombe Yesu lôôh kap wain ti lak-ambe lohak osin pêêlis la vu Anutu, de nêêl nambe, “Ham gakôô-ja naas-ambe ham pin naanum, ¹⁸ de sa naanêêl vu ham naambe same le naanum wain nôôn aniluk ti jesin naah e, de na nohvu busin sen Anutu naam in ganggin yite hil-ato le mem.” ¹⁹ * o 22:19 Luk 24:30*Tombe Yesu lôôh balet ak-ambe lohak osin pêêlis la vu Anutu, le mem hapok balet-anju be vu vu sil, de nêêl nambe, “Manyinjo sa ningg naavi [sen sa naavu la doos in dôôvu ham-ato. Ham oo monambiing naambêênjo in nambe ham akam bu sa.” ²⁰ Tombe laya vanôôn lung la, le mem yik lôôh kap wain ak-ambe nêêl nambe, “Kap wain-anjo ond manyinjo Anutu-te vakasin moos sen jôôy lung la be neep-ato, de saambiing-ambe nan-jiip niwêêk ak sa kaasêêh sa ningg hees na in dôôvu ham-ato.] ²¹ * o 22:21 Saam 41:9; Jon 13:21-22*Lemu ham gangoyin, omaaho sen navu bu sa dukana hil sen lanôôh saa-to namand ond yik ham ti sen yiyi nando monaha vanôôn-anjôôto. ²² In Omaahonôôn Noow e jimb nohvu sen Anutu yoo nêêl lung laa-to, lemu omaaho sen bu yi dukana hil namand-ato le gako nimeen.”

²³ Tombe maanggêem-aso yoo dalingin vu sil nambe “Mak lati le biing naambêênju?”

Maanggêem-aso lakaas in nambe sil ti tana naatu silate lukook

²⁴ * o 22:24 Luk 9:46*Tombe maanggêem-aso yoo dayêês sil in nambe sil ti tana le naatu silate lukook. ²⁵ * o 22:25 Mat 20:25-27; Mak 10:42-45*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, “Hil vu voon-anjo ond silate lulemak-aso danêêl vakasin osin niwêêk lôôt-ambe daanggôôl silate hil. De silate yêêv bop-aso yoo lawiingin nambe hil daanêêl sil naambe hil ngaatum. ²⁶ * o 22:26 Mat 23:11; Mak 9:35*Lemu ham ond ham-ame ambiing naambêênju le. Nganjo ham ti haale bop savok ham pin ond yoo daanggôôl yi be naatu omaaho haale pasiv lôôt e mem, de ti sen tu hamate yêêv-ato ond biing va naambe sen yi omaaho malis ti in dôôvu ham. ²⁷ * o 22:27 Jon 13:12-15*In hamambe omaaho ango tana savok? Omaaho osin haale bop ango sen hatu nando in nambe ja vanôôn-ato, me hil kul

ango sen naluuh vanôôn-ambe navu vuu-to? Mak ham akam navu nambe omaaho osin haale bop sen hato nandôô-to savok. Le sak, sa nando having ham nambe sen hil malis-ambe sa naahôôvu ham.

²⁸ "Ham ond ham oo naale having sa hôök nimeen pin sen sa vaakuu-to. ²⁹ * o 22:29 Luk 12:32*Tombe Aamangg vu kul vu sa lung la in nambe sa ganggin hil, tonde yik saavu kul vu ham lung la, ³⁰ * o 22:30 Mat 19:28*om ham e mando monangga vanôôn osin ham naanum gaving sa vu taaku sen sa ganggin hil-ato, tonde ham e mando jak lulemak-ate sia be ham ganggoyin hil Islel dangga nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato silate vakasin."

Yesu nêêl nambe Pita le jak alu in yi

(Matai 26:31-35; Maak 14:27-31; Jon 13:36-38)

³¹ * o 22:31 2Ko 2:11*Tonde Yesu nêêl nambe, "Simon-e angge, Anutu liinggis in Saalang nambe sahi ham naambe sen hil daliihin wit nôôvoow-ato. ³² * o 22:32 Jon 17:11,15,20; Saam 51:13*Le saalohak in hong lung la nambe game gavuuu galompayo sen gawii-having saa-to na le, tonde ganggilin hong nom vu saa-to ond mem okaandu halim-aso." ³³ * o 22:33 Luk 22:54*Le Pita nêêl vu nambe, "Omaaho Bop, sa longgpayo la having nambe hil gatung hong dukana kalaambus osin lanyiis hong-ambe ganggimb, ond yik lanyiis sa gaving hong." ³⁴ Le Yesu nêêl nambe, "Pita, sa naanêêl vu hong e, peey busin kokalêêh-ame le naasu le de gale ganjak alum in sa balon yaal vêêl e."

Laayul mone-te de vaahes ayuuh yipak

³⁵ * o 22:35 Luk 9:3; 10:4*Tonde Yesu nêêl vu sil nambe, "Bôôy saanêêl-ambe ham ala anêêl sate banye nivasaa-to, ond ham-ame hako laayul mone-te osin vaahes-ande suul e, ond ham ativak in va, me malis?" Tombe lanêêl nambe, "Malis." ³⁶ * o 22:36 Luk 22:49*Tombe nêêl vu sil nambe, "Om gêên-anjo naambe omaaho ti-te laayul mone-te nando ond gako osin vaahes, tonde omaaho ti-te yipak ngaamong-ate ma, ond bu yite lolop na be baanggo yipak jak. ³⁷ * o 22:37 Ais 53:12; Luk 22:52*De sa naanêêl vu ham naambe Anutu-te vakasin sen sil kaavu be neep nambe, 'Lasevin yi having hil sen dawiiing va nipayaa-to,' ond le nôôn jak vu sa, in Anutu-te vakasin pin sen sil kaavu lak sa be neep-ato nôôn nalak." ³⁸ Tombe sil lanêêl vu Yesu nambe, "Omaaho Bop gangge, yipak yuuh nganjo." Tombe Yesu nêêl nambe, "Lung."

Yesu lohak

(Matai 26:36-46; Maak 14:32-42)

³⁹ * o 22:39 Luk 21:37; Jon 18:1*Lung atonde Yesu hato la be la kandu Oliv nambe sen yoo nala boyambôôy-ato, tombe maanggêêm-aso taamuyin yi. ⁴⁰ Tombe tok la taaku sen la in nambe naa-to, tombe nêêl vu sil nambe, "Ham anohak in nambe palapin-ame naatovu ham e." ⁴¹ Tombe hataah la diin lohvu hil gaate tatuuh na gato, tonde hatung kaatu be lohak vu

Anutu nambe, ⁴² * o 22:42 Mat 6:10*"O Aamangg, naambe gawiingin ond ganôôh kap nimeen-atêênjo vêêl in sa, lemu same naanêêl e, goo gate va."

⁴³ [Tombe angela ti vu baandoni hato vu Yesu be kaandu yi. ⁴⁴ Tombe lopayo nimeen lôôt-ambe monalohak niwêêk lôôt osin laasêêp laam-ambe tok la voon nambe sen nihees naviiy daang-ambe navu tatooy laa-to.]

⁴⁵ Lohak lung la de kandi be laah vu maanggêêm-aso, le yi de sil deep in londpayo nimeen, ⁴⁶ om nêêl nambe, "Nambe vaati sen ham nahop? Ham kandi be ham anohak in nambe palapin-ame naatovu ham e."

Lalôôh Yesu

(Matai 26:47-56; Maak 14:43-50; Jon 18:3-12)

⁴⁷ Yesu naahen monanêêl vakasin-anjo tonde maanggêêm nomaayuuu-ambe laam yuuh-anjôôto ti Yudas hako hil ngeeyaata be lato pavis. Tombe Yudas la ngaaho in nambe naamuuh Yesu gaambôôk, ⁴⁸ tombe Yesu nêêl vu nambe, "Yudas, onamuuh Omaahonôôn Noow in nambe otaato yi langaah-ambe hil lanôôh a?"

⁴⁹ * o 22:49 Luk 22:36*Tombe hil sen daale having Yesuu-to layi nambe hil davu lanôôh yi, om lalingin nambe, "Omaaho Bop, hey nasap sil ak yipak a?"

⁵⁰ Tombe maanggêêm-aso ti sap kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop yite hil kul ti nanye vasa be yêêhin, ⁵¹ le Yesu nêêl nambe, "Ngaamong jip." Tonde hambe nama lak nanye be nivasa lak laah.

⁵² * o 22:52 Luk 22:37*Tonde yêêv-aso salivangin-ate osin ahevaavu sen danggin Anutu-te dumb bop-ato silate yêêv-aso, de hil bop-aso sen sil lalaam in lanôôh Yesuu-to, ond Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham alaam in ham anôôh sa, lemu nambe vaati sen ham hako yipak ayuuh tapum sapa ham-ambe ham alaam nambe sen ham alaam vu omaaho hôôndak ti? ⁵³ * o 22:53 Jon 7:30; 8:20; Kol 1:13*Sa nando having ham hôök Anutu-te dumb bop alo lak busin pin, le ma de ham-ame namam nalak sa le, lemu hamate busin sen ham anôôh saa-to osin busin sen mekanu-te niwêêk neep-ato ond gêên-anjo."

Pita lak alu in Yesu

(Matai 26:57-58,69-75; Maak 14:53-54,66-72; Jon 18:12-18,25-27)

⁵⁴ * o 22:54 Saam 31:11; Luk 22:33*Lalôôh Yesu be lako la be lalukala bayêên, yik kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop-ate bayêên-anju, tonde Pita motaamuyin, le ma de yoo naale aheseesey daka. ⁵⁵ Tombe hil vaalu lavaav kin hôök bayêên talind lavuun tombe lato dandôô-ju, tombe Pita la hato nando having sil. ⁵⁶ * o 22:56 Sin 4:13*Tombe vêêh kul ti yi de Pita nando be kin natum ak mekaalus, tombe get lôôt-ambe nêêl nambe, "Omaahôô-ja navu sapa Yesuu-ju having." ⁵⁷ Le ma de Pita lak alu nambe, "Ma, sa doosin yi."

⁵⁸ Daka having atombe omaaho ango yi be nêêl nambe, "Hil sen davu taamuyin Yesuu-to ti hong-anja." Le Pita nêêl nambe, "Hali, sak ma-o." ⁵⁹ Tombe taaku

me ti la lung la, tombe omaaho ti nêêl niwêêk nambe, "Keen, hil-anjuuto ond silate omaaho tii-ja, in yi vu Galili having-ato." ⁶⁰ Le ma de Pita nêêl nambe, "Hali, sa doosin va sen onanêêl-anja."

Naahen monanêêl atonde kokalêêh su, ⁶¹ * o 22:61 Luk 22:34*tombe Omaaho Bop hilin-ambe get Pita, tombe mem Pita ka

vu Omaaho Bop-ate vakasin sen nêêl vu nambe, "Kokalêêh-ame naasu le de gale ganjak alum in sa balon yaal vêêl e." ⁶² Tombe Pita hato la voon-ambe ka pasiv-ambe su lôôt.

Hil pale Yesu osin laveek yi

(Matai 26:67-68; Maak 14:65)

⁶³ Hil sen lalôôh Yesuu-to lanêêl yi pale be laveek yi, ⁶⁴ tombe layum mekaalus-ande lanêêl vu nambe, "Onaanêêl omaaho ti sen yiis hong-ato langaah." ⁶⁵ Tonde lanêêl vakasin palesin ngeeyaata lak yi.

Yesu naale kaansol-aso mend

(Matai 26:59-66; Maak 14:55-64; Jon 18:19-24)

⁶⁶ Langaah ak atombe Yuda-te kaansol-aso osin kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso de tanasin dangga-so lasupin e mem lako Yesu la vu sil, ⁶⁷ * o 22:67 Jon 10:24; 3:12; 8:45*be lanêêl nambe, "Naambe hong omaaho sen Anutu yoo holin hong vulôôt in nambe gandôôvu hey-ato ond onaanêêl vu hey." Le Yesu nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl vu ham ond ham-ame le ambiing gaving e, ⁶⁸ de naambe saanjingin vakasin vu ham ond ham-ame le naanêêl nom vu sa le. ⁶⁹ * o 22:69 Sin 7:56*Le gêên-anjo Omaahonôn Noow navu mando Anutu niwêêk nama vasa." ⁷⁰ * o 22:70 Luk 4:3,9*Tombe sil pin lalingin nambe, "Om Anutu Noow hong a?" Tombe nêêl vu sil nambe, "Ham anêêl-anja, yik saa-jo." ⁷¹ Tombe lanêêl nambe, "Yiyi navu salo omaahonôn in nambe daanêêl vaati gaving? Yiyi hango nambe nêêl Anutu palêê-jo."

Lako Yesu la naale Pilata me

(Matai 27:1-2,11-14; Maak 15:1-5; Jon 18:28-38)

23 Tombe sil pin kandi lak-ambe lako Yesu la naale yêêv bop Lom ti me, yêêv-anju haale nambe Pilata. ² * o 23:2 Luk 20:25*Tombe lanêêl vakasin ak Yesu nambe, "Hey aatovu omaahôô-ja de naanjiihin heyate hil in nambe sil gavuuheyate yêêv-aso na osin nanêêlin hey nambe hey-ame gaate taakis na vu yêêv bop Sisa le, tonde nanêêl nambe yi omaaho lulemak ti sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato." ³ * o 23:3 1Ti 6:13*Tombe Pilata lingin Yesu nambe, "Yuda-te omaaho lulemak hong a?" Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Ganêêl-anja, yik saa-jo." ⁴ Tombe Pilata nêêl vu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin hil pin nambe, "Same aatovu omaahôô-jôoto yite vakasin ti le." ⁵ Le sil lanêêl niwêêk nambe, "Yoo naanjiihin hil de navu taahu hil lohvu taaku Yudia pin, vu Galili be laam-anjo."

Yesu la naale yêêv bop Helot ame

⁶ Pilata hango silate vakasin atombe lingin nambe, "Om omaahôô-jo yi Galili ti mava?" ⁷ * o 23:7 Luk 3:1*Tombe sil lalinggis, tombe mem Pilata lak ni nambe Yesu vu taaku Galili sen Lom-ate yêêv bop Helot nanggjin-ato, om wiing Yesu la vu Helot, in yik Helot laam nando Yelusalem hôôk busin tii-ju.

⁸ * o 23:8 Luk 9:9*Tombe Helot yi Yesu be pêêlis lôôt, in hango Yesu banye, om lak busin pin yoo wiingin nambe ji yi, in ka vu nambe mak le biing taahu taahu osin niwêêk ti be ji. ⁹ Om Helot lingin vakasin ngeeyaata vu Yesu, le ma de Yesu me-nêêl vakasin ti laah e.

¹⁰ Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin tanasin dangga-so daale daate vakasin lak Yesu niwêêk lôôt. ¹¹ Tombe Helot osin yite hil ngaamong vaha-so lawiing nindanjeen vu Yesu osin lanêêl yi pale, tombe lalop tôômb amengali hôôk yi, le mem Helot wiing laah vu Pilata. ¹² Tombe Helot ayuuh Pilata lawiing nipaapu vu yuuh hôôk busin tii-ju nivalok, nganjo munggin

ond yuuh oo layi yuuh paya.

Pilata nêêl nambe lanyis Yesu be jimb

(Matai 27:15-26; Maak 15:6-15; Jon 18:39-19:16)

¹³ Tombe Pilata teey kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin yêêv bop-aso de hil pin-ambe lalaam, ¹⁴ tombe nêêl vu sil nambe, "Ham hako omaahôô-jo laam vu sa be ham anêêl nambe naanjiihin hil in nambe sil gavuuheyate yêêv-aso na. Tombe sa hango yite vakasin hôôk ham amem-anjo, le same aatovu yite nipaya ti lohvu ham anêêl vakasin ak yii-to le. ¹⁵ Tonde yik Helot having, me-tovu yite nipaya ti le, om wiing lom vu yiyi. Ham gangoyin, me-wiing va nipaya lohvu nambe jimb e, ¹⁶ om sa gaveek e mem sa naanêêl-ambe yoo na malis amu."

¹⁷ [Lohvu ta pin hôôk hil Yuda-te busin bop busin haluusin-ato, ond Pilata navu kavaayin kalaambus-aso ti be navu la malis vu sil.] ¹⁸ Le sil pin lateey nambe, "Ganyis omaahôô-ja be jimb, de okavaayin Balabas vu hey." ¹⁹ Balabas-anju ond haanjiihin hil Yelusalem-ambe lawiing ngaamong vu gaaman osin yiis omaaho ti be yimb, ondeey latung lukala kalaambus.

²⁰ Tombe Pilata wiingin nambe kavaayin Yesu, om teey la vu hil pin-anju yesin laah, ²¹ le ma de lateey laah nambe, "Ganyis jak ana haah pako. Ganyis jakana haah pako." ²² Tombe Pilata nêêl tu balon yaal nambe, "In? Wiing vaati paya deey? Same aatovu yite nipaya ti lohvu nambe jimb e, om sa gaveek e mem sa naanêêl-ambe yoo na malis amu." ²³ Le ma de sil oo niwêêk-ambe lateey lavand bopaata nambe nyiis Yesu be jimb, tombe

sil lavand savok Pilata ²⁴ om liinggis nambe le biing nohvu sil lanêêl-ato. ²⁵ Tombe omaaho sen latung lukala kalaambus in dangga nambe haanjiihin hil-ambe lawiing ngaamong vu gaaman osin yiis omaaho ti be yimb-ato, ond Pilata kavaayin-ambe la malis lo-

hvu hil oo mondanêêl, de Yesu ond vu la in nambe jimb nohvu sil oo lawiingin-ato.

Layiis Yesu lakala haah pako

(Matai 27:32-44; Maak 15:21-32; Jon 19:17-27)

²⁶ Hil Lom ngaamong vaha-so lako Yesu la, tombe hil Sailini ti haale nambe Simon vu kul-ambe hato, tombe lalôôh-ambe lavu haah pako vu be kava, tombe taamuyin Yesu be la.

²⁷ Tombe hil ngeeyaata lôôt taamuyin Yesu be lala, osin vêêh ngeeyaata davu kaatuuh sil-ambe dasu in Yesu be dala. ²⁸ Le Yesu hilin laah vu vêêh-aso be nêêl nambe, "Vêêh Yelusalem, ham-ame naasu in sa le, ham oo naasu in ham osin noom-aso." ²⁹ * o 23:29 Luk 21:23*In ham gangoyin, busin ti navu naatok naam atombe hil e daanêêl nambe, 'Vêêh-aso sen daale muuh de me-lako noondin e, de me-lavu sum vu noondin e, ond sil akand vasa.' ³⁰ * o 23:30 Hos 10:8; Taato 6:16*Tombe hil e daanêêl vu kandu nambe, 'Ham anjumbin jakana hey baandoni be ham savun hey.' ³¹ * o 23:31 1Pi 4:17*In dawiing nambêênjo vu haah moos sa, om le lambiing nambe vaati vu ham haah bambusin-ato?"

³² Tonde omaaho yuuh, yik yuuh lawiing va nipayaa-to, ond lako yuuh-ambe lala in nambe lanyiis yuuh-ambe yuuh lanjimb gaving Yesu. ³³ Latok lala taaku sen danêêl nambe Taaku Lukook atombe layiis Yesu lakala haah pako vu taakuu-ju. Tombe layiis omaaho yuuh-anju daale having Yesu, ango naale nama vasa, de ango naale nama kêênj. ³⁴ * o 23:34 Ais 53:12; Mat 5:44; Sin 7:60; Saam 22:18*Tombe Yesu lohak nambe, "O Aamangg, okawiiy hil-anjote nipayaa-jo na, in va sen dawiing-anjo ond sil doosin dangga." Tombe hil ngaamong vaha-so laate tatuuh-ambe tambe lak Yesu-te lolop-ande latiiy lohvu sil.

³⁵ * o 23:35 Saam 22:7-8*Tombe hil daale mon-dangget, de yêêv bop-aso lanêêl Yesu pale nambe, "Hôôvu hil vaalu, om nambe Anutu yoo holin yi vulôôt-ato keen ond yoo dôôvu yi." ³⁶ * o 23:36 Saam 69:21*Tonde yik hil ngaamong vaha-so pale Yesu having, de lako bel anikalin la vu ³⁷ be lanêêl vu nambe, "Nambe Yuda-te omaaho lulemak hong ond goo gandôôvu hong." ³⁸ Tombe vakasin ti sil kaavu be neep ak haah pako lu baandoni nambe, "Yuda-te Omaaho Lulemak-anjo."

³⁹ Tombe omaaho nipaya yuuh-anju sen layiis yuuh having Yesuu-to, ango nêêl Yesu pale nambe, "Hong omaaho sen Anutu yoo holin hong vulôôt-ato keen a? Om goo gandôôvu hong-ande gandôôvu haay gaving." ⁴⁰ Le ango nêêl yi nambe, "Game nayêênin Anutu le? Hoow hako nivaane timu nambe sen Yesu hakôô-jo, ⁴¹ tonde hoow ond lohvu in hoow hako lukalaah hoow oote nipaya, nganjo omaahôô-jo ond me-wiing vati paya le." ⁴² * o 23:42 Mat 16:28*Tonde nêêl vu Yesu nambe, "Yesu, sen ganom nambe omaaho lulemak in ganggin gate hil-ato ond gakam bu sa."

⁴³ Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Sa naanêêl keen vu

hong naambe peey-anjo onavu mando Paladis gaving sa."

Yesu yimb

(Matai 27:45-56; Maak 15:33-41; Jon 19:28-30)

⁴⁴ * o 23:44 Emo 8:9*Tombe taaku mekaalus laam naale lavuun atombe taaku mekanu hôôk lohvu taaku pin-ambe laam soosin hôôk lohvu taaku me yaal. ⁴⁵ * o 23:45 Eks 26:31-33; 36:35*De taaku mekanu hôôk-anju tombe tôômb bopaata dinaandiin lôôt, yik tôômb-anju yakaluuh Anutu-te dumb vaambuung alopayôô-to, ond kweek la yuuh. ⁴⁶ * o 23:46 Saam 31:5; Sin 7:59*Tombe Yesu teey lava bopaata nambe, "Aa-mangg, saavu sa kanungg lukalaas onamam." Nêêl lung la tonde mem yimb la.

⁴⁷ Tombe hil Lom-ate yêêv ngaamong vaha ti yi va pin-anjo tombe hako Anutu haale lak nambe, "Keen, omaahôô-jo omaaho nivalok." ⁴⁸ * o 23:48 Luk 18:13*Tombe hil pin sen sil lasupin lalaam in lanji vaa-jo ond layi tombe sil kaatuuh sil-ande lalaah baand. ⁴⁹ * o 23:49 Saam 38:11; 88:8; Luk 8:2-3*Tonde hil sen lalak Yesu ni osin vêêh sen sil davu sapa Yesu vu Galili be lalaam-ato, ond daale diin daka be mondayi va pin-anjo.

Lambe Yesu naavi lukala lavandangga

(Matai 27:57-61; Maak 15:42-47; Jon 19:38-42)

⁵⁰ Tombe kaansol ti haale nambe Yusep, ond yi omaaho nivalok osin nivasas. ⁵¹ * o 23:51 Luk 2:25,38*Yusep-anju vu Yuda-te bayêên bop ti Alimatia, de yoo ka navu busin sen Anutu naam in ganggin yite hil-ato, ond me-liinggis in vakasin sen kaansol-aso vaalu lanjôôy osin va sen lawiing ak Yesuu-to le, malis. ⁵² Om Yusep-anju la vu yêêv bop Pilata be kataangg Yesu naavi vu, ⁵³ le mem la lôôh Yesu naavi hato be vayum hôôk tôômb valôôy, tombe la hambe lukaneep hôôk lavandangga ti sen lasap bôôy, le me-lambe omaahonôôn ti lukaneep hôôk-ato le.

⁵⁴ Busin tii-ju ond busin sen Yuda-so davu samu sil in davu lanji busin sawaasin. ⁵⁵ * o 23:55 Luk 23:49*Om vêêh-aso sen davu sapa Yesu vu Galili be lalaam-ato ond sil taamuyin Yusep-ambe lala layi lavandangga. Tonde layi taaku vuuti sen Yusep hambe Yesu naavi lukala neep hôôk-ato, ⁵⁶ * o 23:56 Eks 12:16; 20:10; Diu 5:14*le mem lalaah baand-ambe sil samu bel galovasa vasa yuuh ame. Tomem busin sawaasin atombe sil sawaah lohvu tanasin nêêl-ato.

Yesu kandi lak

(Matai 28:1-10; Maak 16:1-8; Jon 20:1-10)

24 Sonda samiinaanôôn atombe vêêh-aso kandi pavis-ambe lako va galovasa sen sil samuu-to be lala lavandangga. ² Lala lalup atombe layi de tatuuh bop tatolin la in lavandangga avi lung la, ³ om sil lalukala lavandangga le layi de Omaaho Bop Yesu naavi me-neep e. ⁴ * o 24:4 Sin 1:10*Tombe sil oo daahen kand monavu vaa-jo lôôt atonde omaaho yuuh la-to daale having vêêh-aso pavis ond yuuhate tôômb

têêlang, ⁵ * o 24:5 Luk 2:9*tombe vêêh-aso layêênin lôôt-ambe lavun mend kaalus la kambini. Tombe yuuh lanêêl vu sil nambe, "Nambe vaati sen ham navu salo omaaho metumin hôôk hil yimbin-ate taakuu-jo? ⁶ [Me-neep-anjo le, kandi lak-ambe la gêên.] Ham akam bu vakasin sen naahen nando Galili de nêêl vu ham-ato le. ⁷ * o 24:7 Luk 9:22; 17:25*Nambe le lambu Omaahonôôn Noow dukana hil anipaya namand, tombe lanyis ak haah pako be jimb, le mem busin naatu yaal atombe kandi jak naah." ⁸ Tombe mem vêêh-aso kand vu Yesu-te vakasin-anju, ⁹ tombe sil vu lavandangga be lalaah-ambe latulin vakasin pin-anjo vu maanggêem nomaayuuu-ambe laam tii-to, de vu Yesu-te hil vaalu pin.

¹⁰ * o 24:10 Luk 8:2-3*Vêêh-asôônju ond Malia Magadala yuuh Joana, de Malia sen Jems tangganaan-ato, tonde vêêh vaalu laving yaal, ond sil-anjo sen sil lanêêl vaa-ju vu sinaale-so, ¹¹ lemu sinaale-so kand vu nambe lanêêl vakasin malis amu, om me-lawii-having sil lavand e. ¹² Le ma de Pita kandi be hatup-ambe la kakôôhin lavandangga lopayo, le yi de tôômb malis amu nando, tombe laah baan-ambe ka vu lôôt nambe mak vaati wiing.

Yesu tovu yite hil yuuh vu mop Emaus

(Maak 16:12-13)

¹³ Tombe hôôk busin tii-ju Yesu-te omaaho yuuh vu Yelusalem-ambe lala in lana bayêên ti haale nambe Emaus, nando diin lohvu 11 kilomita, ¹⁴ de yuuh oo mondakaas ak Yesu-te vakasin pin-ato.

¹⁵ * o 24:15 Mat 18:20*Yuuh mondakaas atombe Yesu hatu vu yuuh-ambe yaal mondala, ¹⁶ tombe yuuh layi le yuuh-ame lalohvu nambe lanjak Yesu ni le. ¹⁷ Tombe Yesu nêêl vu yuuh nambe, "Muuh oo monakaas in vakasin vaati de muuh nala?" Tombe yuuh daale osin yuuh akand pasiv, ¹⁸ om ango haale nambe Kleopas nêêl laah vu nambe, "Ham vaatêêvak sen ham alaam nando Yelusalem-ato ond hong timu ondoosin va sen lawiing vu Yelusalem vasêên daka be tok lam gêên-anjôto?" ¹⁹ * o 24:19 Mat 21:11*Tombe Yesu lingin yuuh nambe, "Om lawiing vaaheey?" Tombe yuuh lanêêl vu nambe, "Va sen lak Yesu Nasaale-ato, in yi omaaho ti sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato, tonde Anutu osin omaahonôôn pin layi nambe yoo nawiing va osin niwêêk de nanêêl vakasin aniwêêk, ²⁰ le heyate kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin yêêv bop-aso lavu lukala Pilata nama in nambe naanêêl naambe jimb, om nêêl-ambe layiis ak haah pako be yimb. ²¹ * o 24:21 Luk 1:68; 2:38; 19:11; Sin 1:6*Lemu hey hatung mengg in nambe yi omaaho sen navu nôôh Islel vêêl in va nimeen ayuuh amêê-to. Ke, tonde va ango having nambe busin tu yaal gêên ²² * o 24:22 Luk 24:1-11*tonde heyate vêêh vaalu lanêêl vakasin ti, tombe hey akangg nala ngeey lôôt. In sil lala lavandangga gêên samiinaanôôn, ²³ le layi de ninaavi me-neep e, tombe yik lalom-ambe lanêêl vu hey nambe layi angela-so dando langaah vu sil, be lanêêl nambe Yesu nando metumin. ²⁴ * o 24:24 Jon

20:3-10*Tombe yik heyate hil vaalu lala lavandangga be layi lohvu vêêh-aso lanêêl, le me-layi Yesu le."

²⁵ * o 24:25 Luk 24:44*Tombe Yesu nêêl vu yuuh nambe, "De malumkook-ame nawiing kul e? Mame awii-having vakasin pin sen Anutu-te hil lanêêl langaah bôôy-ato le. ²⁶ * o 24:26 Luk 9:22; Sin 3:13; 17:3; Jon 13:31*Omaaho

sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato ond yite mop neep nambe gako nivaane vêêl-ambe jimb e mem Anutu gako yi jak." ²⁷ * o 24:27 Diu 18:15; Saam 22:1-21; Ais 53*Tonde Yesu hako vakasin lak hôôk Mose-te vakasin osin hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato silate vakasin, le mem tatekin vakasin pin sen nalak yi be neep hôôk Anutu-te kaapiyaa-to dangga langaah vu yuuh.

²⁸ Yaal lala lato ngaaho vu bayêên sen yuuh lala in nambe lanaa-to, tombe Yesu wiing in nambe na, ²⁹ le ma de yuuh lanêêl lôôt nambe, "Ganaam mando gaving haay e, in soosin hôôk-ambe taaku navu naambus na." Om Yesu lukala bayêên in nambe mando gaving yuuh.

³⁰ * o 24:30 Luk 22:19*Yaal dando in nambe lanja vanôôn atombe Yesu lôôh vanôôn ak-ambe lohak, tombe hapok-ambe vu vu yuuh, ³¹ tombe mem yuuh layi Yesu be lalak ni, de pavis atombe la mema in yuuh. ³² Tombe yuuh oo lanêêl vu yuuh nambe, "Keen, vakaas having hoow vu mop-ande tatekin Anutu-te vakasin langaah atombe walonggpayo nivasa lak lôôt."

³³ Tombe yuuh kandi pavis-ambe yuuh lalaah Yelusalem, tombe yuuh latovu maanggêem nomaayuuu-ambe laam ti lasupin sil having hil vaalu, ³⁴ * o 24:34 1Ko 15:4-5*tombe sil lanêêl vu yuuh nambe, "Omaaho Bop kandi keen-ambe taato yi vu Simon." ³⁵ Tonde mem yuuh latulin va sen Yesu hatu vakaas vu yuuh vu mop osin vu vanôôn vu yuuh-ambe yuuh lalak nii-to.

Yesu taato yi vu yite maanggêem-aso

(Matai 28:16-20; Maak 16:14-18; Jon 20:19-23)

³⁶ * o 24:36 1Ko 15:5*Daahen danêêl vakasin-anjo tonde Yesu yoo hatu naale hôôk sil lavuun, tombe nêêl vu sil nambe, "Ham alompayo nanjip melaas." ³⁷ * o 24:37 Mat 14:26*Le ma de sil lavindis lôôt de layêênin, tombe kand vu nambe mak layi mamu ti. ³⁸ Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham naham nalak in? De nambe vaati sen ham akam yu-yuuh? ³⁹ Sa keen-anjo. Ham angge sa namangg ayuuh sa vahangg nganjo. Ham palaah sa be ham angge le, in mamu ond laaliip osin kook ma, nganjo sak ham nahe nambe sa laaliip osin sa kook nando." ⁴⁰ [Nêêl vakasin-anjo le mem taato nama osin vaha vu sil.] ⁴¹ * o 24:41 Jon 21:5*Tombe sil lapêêlis lôôt, le melawii-having pavis e, kand yu-yuuh lôôt, om Yesu lingin sil nambe, "Vanôôn daka nando?" ⁴² Tombe lavu paahuung vasisin ti vu, ⁴³ tombe hako be ya hôôk sil amend, ⁴⁴ * o 24:44 Luk 18:31; 24:27*le mem nêêl vu sil nambe, "Bôôy sen sa naahen nando having ham-ato, ond saanêêl vu ham nambe vakasin pin sen sil kaavu lak sa be neep hôôk Mose-te

tanasin, de neep hôôk Anutu-te vakasin sen hil danêêl langaah bôôy-ato, de neep hôôk kaapiya Saam having-ato, ond le nôôn jak, om nôôn ak-anjo.”⁴⁵ Tombe mem Yesu wiing-ambe sil lalak Anutu-te vakasin dangga ni.

⁴⁶ * o 24:46 Ais 53; Hos 6:2* Tonde nêêl vu sil nambe, “Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato ond le gako nivaane be jimb, tombe busin naatu yaal e mem kandi jak vu hil yimbin-ate, ⁴⁷ * o 24:47 1Ti 3:16* tombe mem hil e daanêêl na nohvu hil taaku pin, ond le daanêêl jak Kalisi haale naambe sil langgilin londpayo be Anutu kawiiy silate nipaya na, ond le daanêêl vu Yelusalem vêêl e.

⁴⁸ * o 24:48 Jon 15:27; Sin 1:8* “Ham ahe va pin-anjo om ham naanêêl langaah.

⁴⁹ * o 24:49 Jon 14:16; 15:26; 16:7; Sin 1:4* De ham gango le, va sen Aamangg jôôy vakasin lung la nambe le bu vu ham-ato, ond sa navu aambiing-ambe jakanaas ham, om ham oo mando bayêên bop-anjo vêêl-ambe niwêêk vu baandoni jakanaas ham e mem.”

Anutu hako Yesu lakalaah baandoni

(Maak 16:19-20; Sinaale 1:9-12)

⁵⁰ Tombe Yesu hako sil lala Betaani, tombe valaah nama lak-ambe lohak sil. ⁵¹ Naahen monalohak sil atonde havuuh sil-ande lakala baandoni. ⁵² * o 24:52 Jon 14:28; 16:22* Tombe sil [latung kaatu vu Yesu le mem] lalaah Yelusalem osin londpayo nivasa lôôt. ⁵³ Tombe sil oo dando hôôk Anutu-te dumb bop alo be mondapêêlis vu Anutu nalak busin pin.

Jon

Vakasin metumin natu omaahonôôn Yesu

1 * o 1:1 Jon 17:5; 1Jon 1:1-2; Taato 19:13*Vu nyendoos ond Vakasin oo nando. Vakasin oo nando having Anutu, de Vakasin-anju ond yi Anutu. ²Vu nyendoos Vakasin-anju yoo nando having Anutu, ³* o 1:3 1Ko 8:6; Kol 1:16-17; Hiblu 1:2*tombe Vakasin-anju yoo hatung va pin de ti me-yoo laam vu mopaatôôv ango le, malis, va pin sen nandôô-jo ond Vakasin timu yoo hatung. ⁴* o 1:4 Jon 5:26*Vakasin-anju metumin danggakook neep vu yi, de metumin-anju ond tu kin tumin in nambe taato mop vu omaahonôôn. ⁵* o 1:5 Jon 3:19*Tombe kin tumin-anju natum hôôk mekanu lopayo, le mekanu me-vayum yi le. ⁶* o 1:6 Mat 3:1; Luk 1:13-17,76; 3:2*Tonde Anutu wi-ing omaaho ti laam, haale nambe Jon, ⁷ ond laam in naanêêl vakasin langaah jak kin tumin-anju, in hil pin gango be lambiing gaving. ⁸* o 1:8 Jon 1:20*Jon-anju yime kin tumin e, malis, yik yoo laam in nambe naanêêl vakasin langaah jak kin tumin-anjuuto. ⁹* o 1:9 Jon 8:12; 1Jon 2:8*De kin tumin keen sen lukalaam voon-anjôôto ond navu melangaah vu omaahonôôn pin. ¹⁰* o 1:10 Jon 1:3; 17:25; Kol 1:16*Yoo hatung ngaanggis tonde lukalaam nando voon-anjo, le hil vu voon-anjo me-lalak ni le. ¹¹ Tonde laam vu yite va-so, lemu yite hil-ame lako yi lak e, ¹²* o 1:12 Gal 3:26*de hil sen lako yi lak-ambe londpayo la timu vu yii-to ond liinggis in sil nambe lalohvu daatu Anutu noondin. ¹³* o 1:13 Jon 3:3-6; Jem 1:18; 1Pi 1:23*Lemu sil latu Anutu noondin ond dangga me-neep vu maandin ayuuh taandin nind hees e, de dangga me-neep vu omaahonôôn oo kand navu le, osin dangga me-neep vu va sen omaahonôôn oo dawiiingin-ato le, malis, yik Anutu yoo wiing-ambe latu yite noondin. ¹⁴* o 1:14 Gal 4:4; Pil 2:7; Hiblu 2:14; Ais 60:1-2; Luk 9:32; Jon 2:11*Tonde Vakasin-anju ond tu omaahonôôn-ambe laam nando hôôk yiyi lavuun, tombe hey aahe yite nikaapulil lôôt in Mangganaan-ate Noow nôôn timuu-ju, tonde samu samu osin vakasin keen pup hôôk lopayo. ¹⁵* o 1:15 Jon 1:27,30; Mat 3:11*Tombe Jon nêêl vakasin ak yi be teey nambe, "Omaahôô-ja sen saanêêl bôôy nambe 'Omaaho sen taamuyin saa-to ond savok sa, in yoo nando mungging-ande sak taaku malis.'" ¹⁶* o 1:16 Kol 2:10*Tombe yoo tu samu samu danggakook, om yoo navu samu yiyi pin balon balon lak va nivasa vasa. ¹⁷* o 1:17 Eks 34:28; Lom 6:14; 10:4*De

Mose vu Anutu-te tanasin vu yiyi, lemu samu samu osin vakasin keen ond Yesu Kalisi hako laam. ¹⁸* o 1:18 Eks 33:20; Jon 6:46; 1Ti 6:16; 1Jon 4:12; Mat 11:27*Tonde Anutu ond omaaho ti me-yi me lak yi le, malis lôôt, yik Noow timuu-ju yoo nando hôôk Mangganaan baambu, ondeey navu tatekin Mangganaan danggakook vu yiyi.

Jon sen nalipis hil-ato nêêl vakasin

(Matai 3:1-12; Maak 1:2-8; Luk 3:2-18)

¹⁹ De hil Yuda lawiing kul vaha sen datung salivangin-ato vaalu de Liwi-te hil moos vaalu vu Yelusalem-ambe lato, be lalingin Jon nambe, "Hong omaaho lati?" ²⁰* o 1:20 Jon 3:28*Tombe Jon nêêl yite dangga langaah vu sil, ond me-vun vakasin e, nganjo nêêl nambe, "Same omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiyi-ato le." ²¹* o 1:21 Mat 11:14; Diu 18:15,18; Jon 6:14; 7:40; Sin 3:22*Tonde lalingin yi laah nambe, "Om hong omaaho lati? Hong Eliya, me?" Le nêêl nambe, "Malis." Tombe lanêêl nambe, "Om mak hong Anutu-te omaaho ti sen hey nanggii yii-to?" Le nêêl laah nambe, "Ma." ²² Tombe lalingin laah nambe, "Om hong lati? Hey e naanêêl vaati vu hil sen lawiing hey alaam-ato, om goo tatekin gate dangga vu hey e." ²³* o 1:23 Ais 40:3*Tombe Jon nêêl nambe, "De Yesaia nêêl bôôy-ato nambe, 'Omaaho ti nateey vu taaku lumbalaamb nambe, 'Ham samu Omaaho Bop-ate mop nanjip nivalok,' ' ond yik saa-jo.'" ²⁴ Hil-anju ond Palisai lawiing sil lalaam, ²⁵* o 1:25 Mat 21:25; Jon 1:33*ond lalingin yi nambe, "Game omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato le, de game Eliya le, de game Anutu-te omaaho sen hey nanggii yii-to le, le nambe tana sen onalipis hil-anja?" ²⁶ Tombe Jon nêêl laah vu sil nambe, "Sa naalipis hil lak bel amu, de omaaho ti naale hôôk ham lavuun-anja le ham doosin yi. ²⁷* o 1:27 Jon 1:15; Sin 13:25*Omaahôô-ja navu taamuyin sa, de sak sa omaaho nipaya, same sa ningg vasa in nambe sa kavaayin yite suul osin saambiing kul vaalu naambe hil kul-aso dawiiing vu silate yêêv-ato le." ²⁸* o 1:28 Mat 3:6; Jon 10:40*Vakasin-anjo sil mon-dakaas ak vu taaku Betaani, taakuu-ju neep bel Yoladan vaalu sen Jon nalipis hil neep-ato.

Yesuu-ju Anutu-te Bik Sipsip Noow

²⁹* o 1:29 Jon 1:36; Ais 53:6-7; 1Pi 1:18-19*Tonde heendiiy atombe Jon yi de Yesu hatu in naam vu yi,

tombe Jon nêêl nambe, "Ke angge, Anutu-te bik sipsip noow sen navu kawiiy hil pin-ate nipayaa-to ond yik yii-ju. ³⁰ * o 1:30 Jon 1:15*Omaahôô-ju sen saanêêl bôôy nambe le taamuyin saa-to ond savok sa, in yoo nando munggin-ande sak taaku malis. ³¹ De yi ond same alak ni bôôy e, lemu sa laam naalipis hil lak bel in nambe yii-ju balup ond sa taato yi vu hil Islel." ³² * o 1:32 Mat 3:16*Tonde Jon nêêl langaah nambe, "Saahe Vavi Vaambuung vu baandoni be laam voon lohvu manak tumbaliy, tombe lakala nando lak yi. ³³ * o 1:33 Luk 3:2-3*De same alak ni bôôy e, lemu yi sen wiing-ambe sa laam in saanjipis hil-ato ond nêêl vu sa nambe, 'Gangge naambe Vavi Vaambuung dukanaam-ambe jakana mando jak omaaho ti, ond omaahôô-ja le biing-ambe hil anind vasa jak Vavi Vaambuung-ate ni-wêêk.' ³⁴ * o 1:34 Mat 3:17; 17:5; 27:54*Tombe saahe yi ondeey soo aanêêl yi langaah lung la nambe omaahôô-ju Anutu Noow."

Yesu hako yite maanggêem yumbeyuuh

³⁵ Tombe yik heendiiy atombe Jon naale having yite maanggêem yuuh, ³⁶ * o 1:36 Jon 1:29*tombe yi de Yesu valu-la, om nêêl nambe, "Ke angge, Anutu-te bik sipsip noow-anju." ³⁷ Maanggêem ayuuh lango nêêl nambêênju tombe yuuh lala taamuyin Yesu. ³⁸ Tombe Yesu hilin e yi de yuuh

davu taamuyin yi, om lingin yuuh nambe, "Muuh navu salo va?" Tombe yuuh lanêêl vu nambe, "Labai, onahop hôôk bayêên ti tana?" Haale Labaii-jo yaang-gilin naambe Kaputung. ³⁹ Tombe nêêl vu yuuh nambe, "Manaam angge." Tombe yuuh lala layi bayêên sen neep hôôk-ato, tombe yik yuuh dando having yi hôôk soosin lohvu taaku me yumbeyuuh-ambe bus la osin.

⁴⁰ * o 1:40 Mat 4:18-20*Tombe omaaho yuuh-anju sen yuuh lango Jon lava be yuuh lala taamuyin Yesu-to, ond angok Endru sen Simon Pita halii-to, ⁴¹ * o 1:41 1 Sml 2:10; Saam 2:2; Jon 4:25*tombe la tovu hali Simon pavis-ambe nêêl vu nambe, "Haay aatovu Mesia lung la." Yaanggilin haale Mesiaa-jo naambe omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato. ⁴² * o 1:42 Mat 16:18; Mak 3:16*Tonde Endru giy Simon-ambe yuuh lala vu Yesu, tombe Yesu me la vu Simon atombe nêêl vu nambe, "Jon noow Simon, yale naanêêl ohaalem naambe Kepaas." Haalêê-jo yaang-gilin naambe Pita, danggakook nambe tatuuh.

Yesu teey Pilip ayuuh Naatanael

⁴³ * o 1:43 Mat 8:22; Mak 2:14*Tonde heendiiy atombe Yesu la in nambe na Galili, tombe tovu Pilip be nêêl vu nambe, "Ganaam taamuyin sa." ⁴⁴ Pilip-anju having Endru yuuh Pita, ond yik yaal ambaand dangga dosin vu Betsaida. ⁴⁵ * o 1:45 Diu 18:18; Ais 7:14; 9:6; Jer 23:5; Esi 34:23*Tombe Pilip la tovu Naatanael-ambe nêêl vu nambe, "Omaaho sen bôôy Mose kaavu vakasin ak yi neep hôôk tanasin-ato, tonde yik hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato ond sil kaavu vakasin ak

yi having-ato, ond hey aatovu yi lung la. Yik Yusep noow Yesu vu Nasaalel." ⁴⁶ * o 1:46 Jon 7:41,52*De Naatanael nêêl vu Pilip nambe, "Mak va nivasa vaati le balup vu Nasaalel?" Tombe Pilip nêêl nambe, "Ganaam e mem gangge."

⁴⁷ * o 1:47 Saam 32:2*Tonde Yesu yi de Naatanael ha-to nalaam vu yi, tombe nêêl vakasin ak yi nambe, "Angge, Islel ti keen-anju, tatuhiin ti me-neep hôôk lo-payo le." ⁴⁸ Tombe Naatanael lingin nambe, "Galak sa ningg in gahe sa vu tana deey?" Le Yesu nêêl laah vu nambe, "Onaale hôôk haah bangguk dangga ond Pilip-ame teey hong e, tonde saahe hong vuu-ju." ⁴⁹ * o 1:49 Mat 14:33; 16:16; 27:42; Mak 3:11; Jon 12:13*Tombe Naatanael nêêl laah vu nambe, "Kaputung, hong Anutu Noow. Islel-ate omaaho lulemak hong." ⁵⁰ Tombe Yesu nêêl laah vu nambe, "Saanêêl langaah vu hong nambe saahe de onaale hôôk haah bangguk danggaa-to ondeey galompayo wii-having a? Gale gangge va bopaata savok vaa-jo na." ⁵¹ * o 1:51 Jen 28:12*De Yesu nêêl vu having nambe, "Sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe vu taamusin ham e angge baandoni gataahin-ambe Anutu-te angela lanjak-ambe lana baandoni, de landuus-ambe lanom vu Omaahonôôn Noow."

Omaaho ti hako vêêh vu Kena

² * o 2:1 Jon 1:43*Lung atonde busin tu yaal e mem omaaho ti hako vêêh vu Kena Galili, tombe Yesu tangganaan la nando having sil. ² Tombe yik lateey Yesu osin yite maanggêem-aso be lala dando having. ³ * o 2:3 Jon 19:26*Tombe silate wain lung la, om Yesu tangganaan nêêl vu nambe, "Wain ma la." ⁴ * o 2:4 Jon 7:30; 8:20*Le Yesu nêêl vu nambe, "Ataak, game naanêêl vu sa le, soo sate va in sate busin yoo naahen." ⁵ Tombe tangganaan nêêl vu hil kul vaha-so nambe, "Naanêêl vakasin ti vu ham ond ham oo taamuyin."

⁶ * o 2:6 Mak 7:3-4*Tombe silate denggambiing tatuuh bel-ate namaavaalu vindak ti nando in nambe hil lanjipis namand ayuuh ame nohvu Yuda-te gambum, ond denggambiing-anju bopaata lôôt lohvu sil kaasêêh bel baaket nomaayuuu-maayuuu dukana.

⁷ Om Yesu nêêl vu hil kul-asôônju nambe, "Ham ana kava bel-ambe ham kaasêêh dukana denggambiing-anja be naapup." Tombe sil kava bel-ambe kaasêêh lukala denggambiing-ambe pup lôôt. ⁸ Tonde nêêl vu sil nambe, "Mem ham bayêên bel-anja be ham gako na vu omaaho sen tu vanôôn danggakook-ato." Tombe sil layêên-ambe lako be lala. ⁹ Tombe vanôôn danggakook num-ambe hango le bel tu wain ak, lemu doosin nambe lako wain-anjo vu tana, le hil kul vaha-so sen sil layêên bel-anjo lalak ni. Om vanôôn danggakook-anju teey omaaho sen hako vêêh-ato laam, ¹⁰ tombe nêêl vu nambe, "Hil pin oo davu wain anivasa vu hil namunggin-ambe danum lôôt, le mem davu wain anipaya heey taamu, nganjo hong ond gavu teenin wain anivasa be gesaange dakaa-jo le mem gavu laam."

¹¹ * o 2:11 Jon 1:14; 4:54; 11:40; Luk 9:32*Yesu wiing taahu taahu osin niwêêk-anjo nyendoos vu Kena Galili be taato yite nikaapulil vu sil, tombe yite maanggêem-aso lawii-having yi.

¹² * o 2:12 Mat 4:13*Lung laa tonde Yesu yuuh tangganaan de halindin osin yite maanggêem-aso be lala lato dando taaku Kapenaum busin heey.

Yesu hatiiy hil in daanggo va hôök Anutu-te dumb bop alo

(Matai 21:12-13; Maak 11:15-19; Luk 19:45-46)

¹³ * o 2:13 Eks 12:1-27; Jon 6:4; 11:55*Ngaaho lak in hil Yuda lanjil silate busin bop busin haluusil sen Anutu haluuh hil Islel hôök vu Ijip bôôy-ato, om Yesu la valup Yelusalem. ¹⁴ Tombe lukala Anutu-te dumb bop alo le yi de hil daanggo bik sipsip osin kao yuuh manak tumbaliy in nambe hil gatung naatu salivangin, tonde yi de hil davu Yuda osin Lom-ate mone nyevahavahaan hôök yii-to † dando having. ¹⁵ Om hako heesambe sêey in nambe gaveek sil jak, tonde hatiiy hil-anju osin silate bik sipsip ayuuh kaôô-to pin ond hatiiy sil vu Anutu-te dumb bop alo be lala voon, tonde kaasêêhil hil sen mondavu mone nyevahavahaan hôök yii-to silate mone la, de pakepin tavol having. ¹⁶ * o 2:16 Luk 2:49*Tonde nêêl vu hil sen daanggo tumbaliy-ato nambe, "Ham gako vaa-ja na vêêl, de ham-ame ambiing Aamangg-ate bayêên-anjo naatu bayêên maaket e." ¹⁷ * o 2:17 Saam 69:9*Tombe yite maanggêem-aso kand vu Anutu-te vakasin ti hil kaavu neep hôök kaapiya bôôy-ato nambe, "Sa naawiing niwêêk lôôt in nambe gate bayêên mando nivasa."

¹⁸ * o 2:18 Mat 21:23*Lemu hil Yuda layi vaa-ju tombe lanêêl vu Yesu nambe, "Gambiing taahu taahu vaati in hey aangge be hey anjak ni nambe ohaalem neep ak kul nambêênja?" ¹⁹ * o 2:19 Mat 26:61; 27:40; Sin 6:14*Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Ham kawiiy dumb vaambuung-anjo na de sale andaav nohvu busin yaal jesin naah." ²⁰ Tombe hil Yuda lanêêl nambe, "Dumb vaambuung-anjo lahaav lohvu ta dooyuuh-ambe namaavaalu vindak ti, de hong ond gale gandaav nohvu busin yaal amu?"

²¹ * o 2:21 1Ko 6:19*Lemu Yesu nêêl vakasin ak dumb vaambuung-anju ond manyinju yoo nêêl ak ni-naavi, ²² * o 2:22 Luk 24:6-8; Jon 12:16; 14:26*om vu taamusin sen Anutu wiing-ambe Yesu kandi lak vu hil yimbini-atêeto ond Yesu-te maanggêem-aso kand vu vakasin sen Yesu nêêl ak dumb-anjuuto laah, om lawiihaving Anutu-te vakasin sen kaavu neep hôök kaapiyaa-to osin vakasin sen Yesu yoo nêêl-ato nambe vakasin nôôn keen.

Yesu yoo lak hil pin anind lung la

²³ * o 2:23 Jon 7:31*Yesu nando Yelusalem hôök Yuda-te busin bop busin haluusil sen Anutu haluuh hil

† Hil davu Yuda osin Lom-ate mone nyevahavahaan hôök yi, ond dangga nambe yêêv-aso danêêlin Lom-ate mone nambe hil-ame gatung dukana salivangin e, sil oo gatung Yuda-te mone nivalok.

Islel hôök vu Ijip bôôy-ato, tombe hil ngeeyaata layi de Yesu nawiing taahu taahu osin niwêêk-anju, tombe londpayo la timu vu yi. ²⁴ Lemu Yesu me-nilaas vu sil e, in lak sil pin anind lung laa-to, ²⁵ * o 2:25 Mak 2:8*de me-dosin vati in nambe omaaho ti tatekin omaahonôn danggakook vu yi daka le, malis, yoo lak omaahonôn alondpayo ni lung la.

Yesu vakaas having Nikotemus

3 * o 3:1 Jon 7:50; 19:39*De hil Yuda-te yêêv ti nando, haale nambe Nikotemus, yi Palisai ti, ² * o 3:2 Mat 22:16; Jon 9:16*ond omaahôn-ju la vu Yesu hôök busin-ambe nêêl vu nambe, "Kaputung, hey alak gan-im nambe hong kaputung sen Anutu wiing hong laam-ato. In nambe Anutu me-mando gaving omaaho ti le, ond me-lohvu nambe biing taahu taahu osin niwêêk naambe sen onawiing-anja le." ³ * o 3:3 Mat 18:3; 1Pi 1:23*Tombe Yesu nêêl laah vu yi nambe, "Sa naanêêl keen lôôt vu hong naambe omaaho ti me-naatu omaaho moos ti jesin naah e ond me-le mando gaving Anutu-te hil e." ⁴ Le Nikotemus nêêl nambe, "Le omaaho ti tata lak le naatu omaaho moos ti naah naambe tana? Mak lohvu nambe dukanaah tangganaan baambu be tangganaan gako yi jesin naah mava?" ⁵ * o 3:5 Esi 36:25-27; Tit 3:5*Tombe Yesu vu vêêl lava laah nambe, "Sa naanêêl keen lôôt vu hong naambe bel osin Vavi Vaambuung-ame gako omaahonôn-ambe daatu moos e, ond sil-ame le mando gaving Anutu-te hil e." ⁶ * o 3:6 Saam 51:5; Jon 1:13*Va sen naavi hako ond yoo naavi, tonde va sen Vavi Vaambuung hako ond manyinju Vavi Vaambuung nando having, ⁷ om game gambindis in saanêêl vu hong nambe ham naatu moos-ato le. ⁸ * o 3:8 Ekl 11:5*De vavi yoo valu-have va be la osin ka, tombe ohangoyin daandun, lemu danggakook sen laam-ato de valup-ambe la tana ond ondoosin. De hil pin sen latu moos lak Vavi Vaambuung-ato ond yik nambêênja."

⁹ Tombe Nikotemus nêêl laah vu nambe, "Vakasin-anja le nôôn jak naambe vaati?" ¹⁰ Tombe Yesu nêêl nambe, "Islel-ate kaputung ti hong, le ondoosin vaa-jo?" ¹¹ * o 3:11 Jon 3:32; 8:26*Sa naanêêl keen lôôt vu hong naambe hey naanêêl va sen hey alak nii-to, de va sen hey aahe lung laa-to ond hey naanêêl langaah, lemu ham-ame awii-having heyate vakasin e. ¹² * o 3:12 Luk 22:67*De saanêêl vakasin ak va vu voon-anjo le ham-ame awii-having e, om naambe sa naanêêl vakasin ak va baandoni ond ham e ambiing gaving naambe vaati? ¹³ * o 3:13 Pro 30:4; Lom 10:6*De omaaho ti me-lak-ambe la baandoni de lom e, yik Omaahonôn Noow oo timu vu baandoni be lukalaam voon. ¹⁴ * o 3:14 Nam 21:9; Jon 8:28; 12:32*Tonde vu bôôy ond Mose hasi nyêêy kanu ti lakala haah vu taaku lumbalaamb, tombe yik hil e gasi Omaahonôn Noow jakana naambêênju, ¹⁵ * o 3:15 Jon 20:31*in nambe hil pin sen londpayo na timu vu yii-to ond sil mando metumin danggata.

¹⁶ * o 3:16 Lom 5:8; 8:32; 1Jon 4:9-10; Jon 3:36; 10:28*"In Anutu yoo ka pasiv lôôt in hil pin vu voon,

om wiing Noow yoo nôôn timu laam in nambe hil pin sen londpayo na timu vu yii-to me-lana mend nama le, malis, sil oo mando metumin danggata. ¹⁷ * o 3:17 Luk 19:10; Jon 5:22; 12:47; Sin 17:31*In Anutu me-wiing Noow laam voon in nambe bu nyevahaan dôôk omaahonôôn-ate nipaya le, malis, wiing yi laam in nambe dôôvu sil. ¹⁸ * o 3:18 Jon 3:36; 5:24*Om hil sen londpayo la timu vu yii-to ond silanêënd vakasin ma, de hil sen londpayo me-la timu vu yii-to ond me-lalohvu nambe lambiing vakasin e, le daatovu nyevahaan-ambe lana mend nama, in londpayo me-la timu vu Anutu Noow nôôn timuu-ju le. ¹⁹ * o 3:19 Jon 1:5,9; 8:12*De lana mend namaa-ju dangga nambe melangaah laam voon lung la, lemu hil lawiingin mekanu, de me-lawiingin melangaah e, in silate kul anipaya. ²⁰ * o 3:20 Ep 5:11-13*Tonde hil pin sen dawiiing va nipayaa-to ond nind baya lôôt in melangaah, de me-dala vu le, in nambe le taato va sen dawiiing-ato langaah. ²¹ Lemu hil sen yoo dawiiing va nivalok-ato ond dalaam vu melangaah in nambe taato langaah naambe dawiiing kul lak Anutu-te niwêêk."

Jon tatekin Yesu-te dangga

²² * o 3:22 Jon 4:1-2*Lung laa tonde Yesu having yite maanggêêm-aso be lala taaku Yudia, tombe sil dandôh-ju le mem mondalipis hil nandôh-ju. ²³ Tonde Jon oo monalipis hil vu Inon ngaaho vu Selim, in taakuu-ju bel ngeeyaata neep, om hil dala vu be nalipis sil, ²⁴ * o 3:24 Mat 4:12*in Helot-ame hatung Jon hôôk kalaambus e de yoo naahen. ²⁵ Tonde Jon-ate maanggêêm-aso de Yuda ti be sil dakaas ak va sen hil dalipis in nambe Anutu ji sil anivasaa-to. ²⁶ * o 3:26 Jon 1:26-34*Om Jon-ate maanggêêm-aso lalaah lato vu Jon-ambe lanêêl vu nambe, "Kaputung, omaaho sen bôôy nando having hong vu bel Yoladan vaalung-anjuuto de ganêêl vakasin langaah ak yii-to, ond omaahôô-ju nalipis hil tombe hil pin dala

vu yi." ²⁷ * o 3:27 Jon 19:11; 1Ko 4:7; Hiblu 5:4*Tombe Jon nêêl laah vu sil nambe, "Naambe Anutu baandoni me-bu vati vu omaaho ti le, ond me-lohvu nambe gako le. ²⁸ * o 3:28 Jon 1:20,23; Mat 11:10*De ham oo hango vakasin sen saanêêl lung la bôôy-ato nambe, 'Same omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato le, nganjo Anutu yoo wiing sa laam munggin vu yi.' ²⁹ * o 3:29 Mat 9:15*Omaaho ti nambe gako vêêh moos ond vêêh-anju tu moow-anju yoo timu vane, de yite omaaho ango sen nando having yi be nango lavaa-to ond yoo le naapêêlis lôôt, om nambêênja gêên sa longgpayo yoo nivasa lôôt in hil ngeeyaata dala vu Yesu, ³⁰ tombe haale le naatu bopaata jak, de sa haaleng e naatu pasiv."

³¹ * o 3:31 Jon 8:23; 1Jon 4:5*Omaaho sen laam vu baandonii-to ond savok va pin, de omaaho sen yite danggakook neep vu voon ond yi vu voon, om nanêêl vakasin ak va voon-ate. Keen, omaaho sen laam vu baandonii-to ond savok va pin la, ³² * o 3:32 Jon 3:11*de va sen yi me lak osin va sen hango lung laa-to ond yoo nanêêl langaah, lemu omaahonôôn-ame

lawii-having yite vakasin e. ³³ Tonde hil sen lawii-having yite vakasin-ato ond laliinggis nambe Anutu yi omaaho vakasin keen. ³⁴ * o 3:34 Jon 1:32; Sin 10:38*In omaaho sen Anutu wiing laam-ato ond nanêêl Anutu-te vakasin, in Anutu vu Vavi Vaambuung osin doos-ambe hôôvu yi. ³⁵ * o 3:35 Mat 11:27; Jon 5:20; 10:17*De Mangganaan oo ahe having Noow, tombe vu va pin lukala Noow nama. ³⁶ * o 3:36 Jon 3:16-18; 1Jon 5:12; Luk 3:7*Om hil sen londpayo na timu vu Anutu Noow-ato ond sil e mando metumin danggata, de hil sen me-lambiing gaving Anutu Noow lava le ond sil-ame le mando metumin e, malis, Anutu ahekalin vu sil-ambe neep.

Yesu vakaas having vêêh Samaalia ti

⁴ * o 4:1 Jon 3:22,26*Hil Palisai lango vakasin nambe Yesu nalipis hil atombe hil ngeeyaata davu sapa yi lôôt savok Jon, ² Lemu Yesu me-nalipis hil e, yite maanggêêm-aso ond mem yoo dalipis hil. ³ Tombe Yesu lak ni nambe banye tok la vu hil Palisai, om having yite maanggêêm-aso be lavuuh taaku Yudia de lalaah in nambe lana Galili, ⁴ * o 4:4 Luk 9:52*ond sil sapa mop ti neep vu Samaalia lavuun-ambe lala.

⁵ * o 4:5 Jen 33:19; Jos 24:32*Sil mondala be taaku me la naale lavuun atombe mem lala lato taaku bop ti neep Samaalia, danêêl nambe Saika, taakuu-ju neep ngaaho vu ngaanggis sen Yaakop vu vu noow Yusep bôôy-ato. ⁶ De sov dinaandiin sen Yaakop haav bôôy-ambe davu kava bel hôôk-ato neep taakuu-ju, tombe Yesu vaha ma lak, om la hato nando ngaaho vu sov bel-atêênjuuto.

⁷ Tonde vêêh Samaalia ti hato in nambe bayêên bel, tombe Yesu nêêl vu nambe, "Gambu bel naam sa naanum." ⁸ In yite maanggêêm-aso ond sil lamunggin-ambe lala bayêên in baanggo vanôôn. ⁹ * o 4:9 Esra 4:1-5; 9:1-10:44; Luk 9:52-53*Tonde vêêh Samaalia-jôôto nêêl vu nambe, "Hong Yuda de sa

vêêh Samaalia, le nambe tana sen okataangg bel vu sa?" Nêêl nambêênju in hil Yuda me-dakaas having hil Samaalia le. ¹⁰ * o 4:10 Jon 4:26; 7:37-38; Taato 21:6*Tombe Yesu nêêl laah vu yi nambe, "Naambe galak va sen Anutu vu vu ham-ato ni, osin omaaho sen nêêl vu hong nambe, 'Gambu bel naam sa naanum,' ond gale kataangg vu tombe le bu bel metumin-ate vu hong."

¹¹ Tombe vêêh-anjuuto nêêl nambe, "Omaaho Bop, ganêêm dêêngg sen ombayêên bel hôôk-ato ma, de bel sen neep hôôk sov-anju ond neep kambini lôôt, om gale gako bel metumin-ate vu tana? ¹² * o 4:12 Jon 8:53*De yiyate himbop bôôy Yaakop vu sov bel-atêên-jo vu hey, tonde yoo num bel-anjo de yite noondin osin kao yuuh bik sipsip ayuuh ame lanum having, ond mak osavok Yaakop la?" ¹³ Tombe Yesu nêêl laah vu nambe, "Hil pin sen danum bel-anjôôto ond sil alond e bambôôv naah, ¹⁴ * o 4:14 Jon 6:35*nganjo omaaho ti naanum bel sen saambu vu yii-to, ond nohvu busin pin vu taamusin-ato omaahôô-ju me-le lo bambôôv jesin naah e, malis lôôt. In bel sen saambu vu yii-to

ond le buuk hôök lopayo naambe sen bel navuuk hôök sov-ato, be naatu yite bel dangga dosin in biing-ambe mando metumin danggata-te." ¹⁵ Tombe vêêh-anjôoto nêêl nambe, "Omaaho Bop, gambu bel-anja vu sa in taamusin sa longg-ame bambôôv naah in bel e, de same aanom bayêên bel vuu-jo jesin naah e." ¹⁶ Le Yesu nêêl vu nambe, "Gana naateey layam e mem ganom-anjo." ¹⁷ Le vêêh-anjuuto nêêl laah nambe, "Sak moow ma." Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Ganêêl nambe hong o moow ma ond ganêêl lohvu, ¹⁸ in bôôy ond galak vu moow namaavaalu, de moow ti sen onando having gêên-anja ond manyinja game layam yi le, om ganêêl keen-anja." ¹⁹ * o 4:19 Jon 7:40; 9:17; 1Ko 14:24-25*Tombe vêêh-anjuuto nêêl nambe, "Omaaho Bop, gêên sa lak ni nambe hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ti hong-anja. ²⁰ * o 4:20 Diu 12:5-14; Saam 122:1-5*De hey Samaalia ond hey-ate himbop-aso bôôy lala dalohak neep kandu Gelisim-anjo, tonde ham Yuda ond ham nanêêl nambe taaku sen lohakin ambaan-ato yoo neep Yelusalem timu."

²¹ Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Onggango sate vakasin e, in busin ti le naatok ond ham-ame le anohak vu Aamangg vu kanduu-jo le, de me-vu Yelusalem gaving e. ²² * o 4:22 2King 17:29-41; Ais 2:3; Lom 9:4-5*Le ham-anja, ham oo monalohak vu omaaho sen ham doosin yii-to, de hey ond hey naalohak vu omaaho sen hey alak nii-to, in omaaho sen le dôôvu omaahonôôn pin-ato ond laam vu hil Yuda. ²³ Lemu busin ti le naatok, ond tok laam lung la gêên-anjo, tombe hil pin sen dalohak keen-ato ond le lanohak vu Aamangg osin sil kanund doos, tombe lanohak osin keenaanôôn, in Aamangg oo navu salo hil nambêênju in nambe lanohak vu yi. ²⁴ * o 4:24 2Ko 3:17; Lom 12:1; Pil 3:3*De Anutu ond yi Vavi Vaambuung, om hil sen lanohak vu yii-to ond lanohak vu osin sil kanund doos osin keen." ²⁵ * o 4:25 Jon 1:41*Tombe vêêh-anjuuto nêêl vu yi nambe, "Sa hango nambe omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato le naam, danêêl yi nambe Kalisi, tombe naam ond mem le tatekin va pin danggakook vu yiyi." ²⁶ * o 4:26 Mak 14:61-62; Jon 9:37*Le Yesu nêêl vu nambe, "Yik sa sen sa monakaas vu hong-anjo."

²⁷ Tombe Yesu-te maanggêêm-aso lalo-lato pavis e lavindis in nambe nakaas having vêêh ti. Lemu sil ti me-lingin Yesu nambe, "Gawiingin gako vaati? Onakaas having vêêh-anja in?" Malis. ²⁸ Tonde vêêh-anjuuto havuuh yite dêêngg nando de laah bayêên, tombe nêêl vu hil nambe, ²⁹ "Ham anaam angge omaaho ti yoo nêêl sate va pin sen sa naawiing bôôy-ato langaah vu sa. Mak Kalisii-ju?" ³⁰ Tombe sil vu bayêên-ambe lala vu Yesu.

³¹ Daahen dalaam atonde Yesu-te maanggêêm-aso lanêêl vu nambe, "Kaputung, gangga vanôôn daka le." ³² Le nêêl vu sil nambe, "Sate vanôôn nando le ham doosin." ³³ Tombe yite maanggêêm-aso yoo lanêêl vu sil nambe, "Mak omaaho ti hako vanôôn laam vu yi mava?" ³⁴ * o 4:34 Jon 6:38; 17:4*Le Yesu nêêl vu sil

nambe, "Sate vanôôn-anjo nambe saambiing va nohvu omaaho sen wiing sa laam-ato ka, osin saambiing yite kul jung na le. ³⁵ * o 4:35 Luk 10:2*De ham ond ham oo nanêêl nambe, 'Kwaav yumbeyuuh amu neep in yangga vanôôn kul moos anye,' le sa nanêêl vu ham naambe ham amem jak-ambe ham angge naambe vanôôn nôôn ak lung la lohvu yiyi gako. ³⁶ De omaaho sen

nako nôôn-ato ond daanggo yi, de yoo monasupin nôôn in nambe mando metumin danggata, tombe omaaho sen naalôôh vavêê-to de omaaho ango sen nako nôôn-ato ond yuuh ahondoosin e daapêêlis hôök ti. ³⁷ Om sen danêêl nambe, 'Omaaho ango naalôôh vave de ango nasupin nôôn,' ond vakasin-anjo keen. ³⁸ Saawiing-ambe ham ala in nambe gako nôôn hôök kul sen ham-ame yoo namam kul-ato le, ma, in hil vaalu lawiing kul bop, lemu ham nako nôôn ak silate niwêêk malis amu."

³⁹ Tombe hil Samaalia ngeeyaata vu bayêên tii-ju lawii-having Yesu in vakasin sen vêêh nêêl vu sil nambe, "Yoo nêêl sate va pin sen sa naawiing bôôy-ato langaah vu sa." ⁴⁰ Tonde hil Samaalia lalaam-ambe kataangg Yesu nambe mando gaving sil, tombe nandôô-ju busin yuuh, ⁴¹ om hil ngeeyaata lôôt lango yite vakasin having atombe lawii-having. ⁴² * o 4:42 1; Jon 4:14*Tonde lanêêl vu vêêh-anjuuto nambe, "Gêên-anjo hey-ame hango gate vakasin-anja be hey aawii-having yi le, malis. Yik hey oo hango yite vakasin atombe hey alak ni nambe omaahôô-ja ond yi sen le dôôvu omaahonôôn pin vu voon keen."

Yesu wiing yêêv ti noow anivasa lak

⁴³ * o 4:43 Jon 4:40*Tombe busin yuuh-anju lung la tonde Yesu havuuh taaku-ju de la Galili, ⁴⁴ * o 4:44 Mat 13:57*in Yesu yoo nêêl langaah nambe, "Omaaho ti nanêêl Anutu-te vakasin langaah ond hil-ame dako haale lak vu baan dangga dosin e." ⁴⁵ * o 4:45 Jon 2:23*De la valup Galili tombe hil Galili lako yi lak, in sil lala layi busin bop busin haluusin vu Yelusalem having, om yoo layi va pin sen Yesu wiing hôök busin bop-anjuuto.

⁴⁶ * o 4:46 Jon 2:1-11*Tombe laah valup Kena Galili sen bôôy wiing bel-ambe tu wain-ato, tonde yêêv ti nandôô-ju noow anilak vu Kapenaum-ambe neep. ⁴⁷ * o 4:47 Mat 8:5-6*Tombe yêêv tii-ju hango nambe Yesu vu Yudia be valup Galili, om la kataangg Yesu nambe na biing-ambe noow anivasa jak, in ngaaho lak in unoopasiv-anju navu jimb. ⁴⁸ * o 4:48 Jon 2:18; 1Ko 1:22*Le Yesu nêêl vu nambe, "Same aambiing taahu taahu osin niwêêk-ande ham angge le, ond ham-ame le ambiing gaving e." ⁴⁹ Tombe yêêv-anju nêêl nambe, "Omaaho Bop, ganaam pavis in sate unoopasiv navu jimb." ⁵⁰ * o 4:50 Mat 8:13; Mak 7:29*Le Yesu nêêl laah vu yi nambe, "Ganaah, noom nando." Tombe omaahôô-juuto wii-having vakasin sen Yesu nêêl vuu-to be laah. ⁵¹ Naahen monalaas atonde yite hil kul va-ha-so lato latovu yi vu mop-ambe lanêêl nambe, "Noom nando." ⁵² Tombe lingin sil nambe, "Hôök taaku

me vaati ninaavi kuuh?" Tombe lanêêl nambe, "Ninaavi kuuh vasêên hôök vandiisin lohvu taaku me ti." ⁵³ * o 4:53 Sin 16:14-15,31*Tombe mem mangganaan lak ni nambe yik nivalok lohvu taaku me sen Yesu nêêl vu nambe, "Noom nando." Om yi be yite hil pin lawii-having Yesu. ⁵⁴ * o 4:54 Jon 2:11,23*Om sen Yesu vu Yudia be la valup Galili lung laa-to, ond yik wiing taahu taahu osin niwêêk tu balon yuuh-anjo.

Yesu wiing omaaho ti nivasa lak vu betum Betesda

5 Lung laa tonde hil Yuda-te busin bop ti ngaaho lak om Yesu la valup Yelusalem. ² Tombe vu Yelusalem-anju betum ti neep ngaaho vu vinavi sen danêêl nambe bik sipsip-atêêto [†]. Betum-anju danêêl hôök Yuda lavand Hiblu nambe Betesda, tonde betum nanyendangaa-ju ond bayêên dako vavi hôök-ate namaavaalu nando. ³ Tombe bayêên vavi-têênju hil anilakin ngeeyaata deep hôök, having hil vaalu sen sil amend kanu de vahand anipaya, osin hil sen kook navu tasiis-ato [ond mondanggin bel-anju in nambe jêêy. ⁴ In busin ti ti Omaaho Bop-ate angela ti hato nalukala betum-anju ond nawiing-ambe bel nayêêy lôôt, tombe yik nilakin ti jeen dukana bel sen nayêêy-anju naamunggin ond le nivasa jak pavis.]

⁵ Ke, tombe omaaho ti nilak-ambe neep hôök bayêên vavi-têênjuuto ond yoo ninalak boyambôdy lohvu ta 38. ⁶ Tombe Yesu yi de omaahôô-ju neep, tombe yoo lak ni nambe nilak lohvu ta ngeeyaata. Om Yesu lingin yi nambe, "Gawiingin nambe ganim vasa dôök a?" ⁷ Tombe nipaling nêêl laah vu yi nambe, "Omaaho Bop, busin sen bel-anju nayêêy-ato ond sanêêngg omaaho sen gako sa be gatung sa dukana bel-anjuuto ma, de soo naawiingin nambe ana le ma de hil vaalu dalukala namunggin in sa." ⁸ * o 5:8 Mat 9:6*Tombe Yesu nêêl vu yi nambe, "Okandi gako gate kaanye jak-ambe gana." ⁹ * o 5:9 Jon 9:14*Tombe omaahôô-jôoto nivasa hôök pavis, tonde hako yite kaanye be la.

Vaa-ju hôök busin sawaasin, ¹⁰ * o 5:10 Nie 13:19; Jer 17:21; Luk 13:14*om hil Yuda lanêêl vu omaaho sen nivasa hôök laah-anju nambe, "Gêên busin sawaasin om me-lohvu nambe onggako kaanye le." ¹¹ Le omaahôô-ju nêêl laah vu sil nambe, "Omaaho sen wiing-ambe sa ningg vasa hôök-ato ond yik nêêl vu sa nambe onggako gate kaanye jak-ambe gana." ¹² Tombe sil lalingin yi nambe, "Omaaho lati nêêl vu hong nambe onggako kaanye jak-ambe gana?" ¹³ Lemu omaaho sen nivasa hôök laah-anjuuto doosin, in taakuu-ju hil ngeeyaata om Yesu lukala sil lavuun-ambe la gêên.

¹⁴ * o 5:14 Jon 8:11*Lung laa tonde sim Yesu tovu yi hôök Anutu-te dumb bop alo, tombe nêêl vu nambe, "Angge, ganim vasa lak lung la, om game gambiing ni-paya naah e, in nimeen bopaata ti le naatovu hong savok munggin-anjo na." ¹⁵ Tombe omaahôô-jôoto laah-

ambe nêêl vu hil Yuda nambe, "Omaaho sen wiing-ambe sa nivasa lak-ato ond Yesu." ¹⁶ * o 5:16 Mat 12:14*Om hil Yuda mondawiing nindanjeen vu Yesu in nawiing va nambêênju hôök busin sawaasin. ¹⁷ * o 5:17 Jon 9:4*Le Yesu nêêl vu sil nambe, "Aamangg oo monawiing kul-ambe tok laam gêên-anjo, de yik sa naawiing sapa hôök vaha." ¹⁸ * o 5:18 Mat 26:4; Jon 7:1,30; 10:30,33*Tombe hil Yuda yoo lawiingin lôôt nambe lanyiis Yesu be jimb, lemu me-lanyiis ak va sen wiing hôök busin sawaasin amu le, nganjo nêêl Anutu nambe yite mangganaan, ond nambe sen yuuh Anutu laloh ti.

Yesu tatekin yite kul

¹⁹ * o 5:19 Jon 5:30; 8:28*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe Noow-ame yoo lohvu nambe biing vati nohvu ka le, malis, yoo nawiing va sen nayi de Mangganaan nawiing-ato. Va pin sen Mangganaan nawiing-ato ond yik Noow oo nawiing vaa-ju having. ²⁰ * o 5:20 Jon 3:35*In nambe Mangganaan ahe naving Noow-ambe navu taato va pin sen yoo nawiing-ato vu, tonde le taato kul bopaata heey savok sen-anjo na, tombe ham oo le ambindis lôôt. ²¹ * o 5:21 Lom 4:17; Ep 2:5; Jon 11:25*Nambe sen Mangganaan nawiing-ambe hil yimbin davu kandi lak laah-ambe dando mend natum, ond

yik nambêênju Noow navu metumin vu hil sen ka navu nambe bu vu sil-ato. ²² * o 5:22 Jon 3:17; 5:27; 9:39; Sin 10:42*Tonde Mangganaan-ame nangoyin omaaho ti-te vakasin e, in kul sen gango vakasin-anjo ond vu pin lukalaam Noow nama lung la, ²³ * o 5:23 Pil 2:10-11; 1Jon 2:23*in nambe hil pin gako Noow haale jak naambe sen dako Mangganaan haale lak-ato. De hil sen me-gako Noow haale jak-ato ond sil-ame dako Mangganaan sen wiing Noow laam-ato haale lak having e.

²⁴ * o 5:24 Jon 3:15-18; 8:51; 1Jon 3:14*"Om sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe hil sen dango sate vakasin-ambe londpayo nala timu vu omaaho sen wiing sa laam-ato, ond sil e mando metumin danggata, de sil-ame le lambiing vakasin-ambe daatovu nyeva-haan e, malis, sil lavuuh mop meyimbin-ate de davu sapa mop metumin-ate lung la.

²⁵ * o 5:25 Mat 8:22; Ep 2:5-6*"Om sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe busin ti le naatok om tok laam lung laa-jo, tombe hil sen davu sapa mop meyimbin-atêêto ond davu gango Anutu Noow lava, tombe hil sen gangôô-to ond sil e mando metumin. ²⁶ * o 5:26 Jon 1:4*In metumin danggakook neep vu Mangganaan, ond yik wiing-ambe metumin danggakook neep vu Noow having. ²⁷ * o 5:27 Jon 5:22*Tonde Mangganaan holin Noow lung la in nambe Noow gan-goyin omaahonôôn-ate vakasin, in Omaahonôôn Noow yii-to. ²⁸ Om ham-ame ambindis in vaa-ja le, in busin ti navu naatok atonde hil pin sen

deep bandumb-ato le gango lava, ²⁹ * o 5:29 Dan 12:2; Mat 16:27; Jon 6:40; Sin 24:15*tombe sil e gavuh bandumb-ande lanaam voon, tombe vaalu sen

[†] Kaatum sen lahaav hambuuh tatup in bayêên bop Yelusalem-ato, ond vinavi ngeeyaata. Tonde vinavi ti sen naale ngaaho vu Anutu-te dumb bop-ato ond hil dako bik sipsip vu taavêêt alo be dahulis dala vinavi tii-ju in nambe gatung bik sipsip naatu salivangin vu Anutu, ond vinavi tii-ju danêêl nambe bik sipsip-ate.

lawiing va nivalok-ato ond sil e kandi jak naah in nambe sil mando metumin, tonde vaalu sen lawiing nipayaa-to ond sil e kandi jak in daatovu nyevahaan.”

Hil sen danêel Yesu-te dangga langaah-ato

³⁰ * o 5:30 Jon 5:19; 6:38*“Same yoo aalohvu nambe saambiing vati nohvu sa kangg e, sa navu sapa hôök vakasin sen Aamangg nanêel vu saa-to be sa nangoyin omaahonôn-ate vakasin ak. Tombe soo nangoyin omaahonôn-ate vakasin-ambe sa naanêel nivalok, in same yoo naawiingin nambe aambiing va nohvu sa kangg e, yik sa naawiingin nambe

aambiing va nohvu omaaho sen wiing sa laam-ato ka. ³¹ * o 5:31 Jon 8:13-14*Naambe soo naanêel sate dangga langaah ond vakasin sen saanêel-anjôoto melohvu le, ³² * o 5:32 Jon 5:36-37; 1Jon 5:9*Lemu omaaho ango nando ond nêel sate vakasin langaah, tombe sa lak ni nambe vakasin sen nêel lak saa-to ond vakasin-anju keen.

³³ “De bôôy ham awiing hil lala vu Jon, tombe nêel vakasin keen-ato langaah lung la. ³⁴ * o 5:34 Jon 1:19-34; 3:27-30*Tonde same aawiingin nambe omaaho ti naanêel sate danggakook langaah e, malis, lemu soo aawiingin nambe Anutu dôôvu ham, ondeey saanêel Jon-ate vakasin-anja. ³⁵ De Jon ond kin tumin sen natum-ambe navu melangaah vu taakuu-to, tombe ham alompayo nivasa be ham napêelis daka in yite melangaah.

³⁶ * o 5:36 Jon 3:2; 10:25,38; 14:11*“Lemu va sen taato sate dangga langaah-ato de savok vakasin sen Jon nêel lak saa-to la, ond kul pin sen Aamangg vu vu sa in nambe sa samu kul-anjôoto, ond kul sen sa naawiinganjo yoo taato sa langaah nambe Aamangg oo wiing sa be sa laam. ³⁷ * o 5:37 Mat 3:17; Jon 5:32; 8:18*Tonde Aamangg wiing sa laam-ato, ond yoo nêel sate dangga langaah lung la, lemu ham-ame hango lava daka le, malis lôôt. De ham-ame ahe mem ak yi le, ³⁸ * o 5:38 Jon 6:29*de yite vakasin-ame neep hôök ham alompayo le, in dangga nambe ham-ame awii-having omaaho sen Aamangg wiing laam-anjôoto le. ³⁹ * o 5:39 Luk 24:27,44; Sin 13:27; 2Ti 3:15-17; 1Pi 1:10-11*Ham oo monasevin Anutu-te kaapiya lôôt in ham akam vu nambe metumin dangga lukaneep om ham e naatokak, ond yik kaapiyaa-ja nanêel sate dangga langaah, ⁴⁰ lemu ham anim baya nambe ham-ame anaam vu sa in ham mando metumin e.

⁴¹ “Same aawiingin nambe hil gako sa jak e,

⁴² lemu sa lak ham anim nambe ham alompayo mehaving Anutu le. ⁴³ * o 5:43 Mat 24:5*Tonde sa laam ak Aamangg haale le ham-ame hako sa lak e. Le nambe omaaho ti yoo naam ak haale ond ham e gako yi jak. ⁴⁴ * o 5:44 Jon 12:43*De ham oo awiingin nambe halim-aso yoo gako ham haalem jak, de ham-ame awiingin nambe Anutu timu gako ham haalem jak e, om ham e ambiing gaving nambe va? ⁴⁵ * o 5:45 Diu 31:26-27*Lemu ham-ame kam bu nambe sa navu aambiing vakasin vu ham vu Mangg e, malis, omaaho sen nawiing vakasin vu ham-ato ond Mose sen ham

akam vu nambe le dôôvu ham-ato. ⁴⁶ * o 5:46 Diu 18:15; Sin 3:22*Le nambe ham awii-having Mose-te vakasin ond ham e ambiing gaving sa, in Mosêê-ju kaavu vakasin ak sa. ⁴⁷ * o 5:47 Luk 16:31*Le nambe ham-ame awii-having vakasin sen Mose kaavuu-ju le, ond ham e ambiing gaving sate vakasin nambe vaati?”

Yesu vaat hil ngeeyaata lôôt lohvu 5 taosen

(Matai 14:13-21; Maak 6:30-44; Luk 9:10-17)

6 Lung laa tonde Yesu la betum Galili vaalu, betumanju danêel haale ango nambe Taibilias, ² tombe hil ngeeyaata layi taahu taahu osin niwêek sen wiing ak hil anilakin-ato om sil taamuyin lôôt. ³ Tonde Yesu having yite maanggêem-aso be lalakala dando kandu ti. ⁴ * o 6:4 Jon 2:13*De hil Yuda-te busin bop busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôök vu Ijip bôôy-ato ngaaho lak, ⁵ tombe Yesu vêel me lak, le yi de hil ngeeyaata dalaam vu yi, tombe nêel vu Pilip nambe, “Yale baanggo vanôn vu tana in yaambu be hil-anjo lanja?” ⁶ Vakasin-anjo yoo nêel in nambe sahi Pilip, de va sen navu biing-ato ond yoo lak ni lung la. ⁷ Le Pilip nêel laah vu yi nambe, “Naambe yiyi baanggo vanôn ak 200 kina be yaambu daka daka vu sil ond me-le nohvu sil e.” ⁸ Tombe yite maanggêem ango Simon Pita hali Endru nêel vu Yesu nambe, ⁹ “Unoopasiv ti monako balet namaavaalu having paahuung yuuh nandô-jo, lemu vanôn daka-jo le dôôvu hil alu ngeeyaata-jo nambe tana?” ¹⁰ Tombe Yesu nêel nambe, “Ham naanêel vu hil nambe sil gato mando.” Taakuu-ju taavêet alis anivasa om sil lato dando lak, ond moow ngeeyaata lôôt lohvu 5 taosen.

¹¹ Lato dando lung la tonde Yesu lôôh balet-anju lak, tombe lohak osin pêelis la vu Anutu de hati y vu sil, tonde yik paahuung yuuh-anjuuto wiing va timu, tombe sil oo laya lohvu kand. ¹² Sil laya be lohvu sil atonde Yesu nêel vu yite maanggêem-aso nambe, “Ham naasupin vanôn anyengale pin, in yame ambiliyak e.” ¹³ In sil laya balet namaavaalu nganjô-to de nyengale-ngale nando, om sil lasupin nyengale lukala jaambang nomaayuuham-ame laam yuuh-ambe pup.

¹⁴ * o 6:14 Diu 18:15; Jon 5:46*Om hil layi de Yesu wiing taahu taahu osin niwêek-anjo, tombe lanêel nambe, “Keen, Anutu-te omaaho ti sen lanêel nambe naam voon-ato ond yik yii-jo.” ¹⁵ * o 6:15 Jon 18:36; Mat 14:23*Tombe Yesu lak ni nambe davu lanaam gako yi in nambe lambiing niwêek in naatu silate omaaho lulemak, om yoo ti be laah kandu lu yesin.

Yesu naale lak bel baandoni be la

(Matai 14:22-33; Maak 6:45-52)

¹⁶ Tonde soosin hôök atombe Yesu-te maanggêem-aso lala lato betum nanyendangga, ¹⁷ tombe sil lalakala kaanu ti be lala in lana betum vaalu Kape-naum ani, tonde taaku bus la de Yesu me-la hatu vu sil e. ¹⁸ Tonde vavi bopaata ti laam osin niwêek, tombe wiing-ambe betum anindanjeen ak, ¹⁹ de sil lateel kaanu be lala diin ak lôôt lohvu 5 kilomita me 6 kilomita.

Tonde layi de Yesu naale lak bel baandoni be la valup ngaaho vu kaanu, tombe sil layêênin lôôt, ²⁰ le nêêl vu sil nambe, "Yik saa-jo, om ham-ame anjêênin e."

²¹ Tombe mem lawiingin-ambe lako Yesu lakala kaanu, tonde pavis atombe kaanu tok la taaku sen lala in nambe lanaa-to.

Hil davu salo Yesu

²² Tonde samiinaanôn atombe hil sen dando betum vaalung-anjuuto lalak ni nambe kaanu heey-ame naalêê-ju le, yik timu sen Yesu-te maanggêêm-aso lalak-ambe lalaa-juuto, de Yesu me-lak kaanuu-ju be la having sil e. ²³ * o 6:23 Jon 6:11* Tonde hil Taibilias-ate kaanu heey valu-nando ngaaho vu taaku sen Omaaho Bop lohak vanôn-ambe sil layaa-to, ²⁴ tombe sil layi le Yesu having yite maanggêêm-aso me-dandôê-ju le, om lalakala kaanuu-ju heey-ambe lala in salo Yesu vu Kapenaum.

Yesu ond yi vanôn metumin-ate

²⁵ Tombe sil latovu Yesu vu betum vaalu be lanêêl vu nambe, "Kaputung, galaam-anjo naangelis?" ²⁶ * o 6:26 Jon 6:11-12* Tombe Yesu nêêl laah nambe, "Sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe ham-ame kam navu nambe saawiing taahu taahu osin niwêêk ondeey ham navu salo sa le, malis, ham navu salo sa in balet sen ham aha be ham ahem pup-ato. ²⁷ * o 6:27 Jon 4:14; 6:48-58* Ham-ame ambiing kul in gako vanôn sen le na menamaa-jo le, malis, ham ambiing kul in gako vanôn nôn keen sen le mando danggataa-to. Vanôn-anjo Omaahonôn Noow e bu vu ham, in Mangganaan Anutu yoo taato yi langaah lung la in nambe biing kul-anjo."

²⁸ Tombe lalingin yi nambe, "Hey e aambiing Anutu-te kul naambe vaati?" ²⁹ * o 6:29 1; Jon 3:23* Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Anutu-te kul-anjo nambe ham ambiing gaving omaaho sen Anutu wiing laam-ato."

³⁰ * o 6:30 Mat 16:1; Jon 2:18* Tombe lanêêl vu nambe, "Gale gambiing taahu taahu jak va bop vaati in hey aangge be hey aambiing gaving hong? Gale gambiing kul vaati? ³¹ * o 6:31 Eks 16:14-15; Nam 11:7-9; Saam 78:24* Heyate himbop-aso bôôy ond laya vanôn maana vu taaku lumbalaamb, lohvu vakasin sen kaavu neep hôôk kaapiyaa-to nambe, 'Vu vanôn baandoni vu sil-ambe laya.'" ³² Le Yesu nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe Mose me-vu vanôn baandoni vu ham e, malis, sate Aamangg oo navu vanôn baandoni keen vu ham. ³³ Ond vanôn sen Anutu vuu-jo ond vu baandoni be lukalaam voon, tombe navu metumin vu omaahonôn."

³⁴ * o 6:34 Jon 4:15* Tombe lanêêl vu nambe, "Omaaho Bop, goo monambu vanôn-anja vu hey nohvu busin pin." ³⁵ * o 6:35 Jon 4:14; 6:48-58* Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Yik saa-jo, soo aatu vanôn metumin-ate. Omaaho ti nambe naam vu sa ond me-le jimb ahe naah e, de omaaho ti lopayo naam timu vu sa,

ond me-le lo bambôôv jesin naah e. ³⁶ * o 6:36 Jon 20:29* Lemu saanêêl vu ham lung laa-to nambe ham ahe sa lung la, le ham-ame awii-having sa le. ³⁷ * o 6:37 Jon 17:6-8; Mat 11:28* De omaahonôn pin sen Aamangg vu vu saa-to ond le lanaam vu sa, tonde omaaho ti naam vu sa ond same le gatiy yi na le, malis. ³⁸ * o 6:38 Mat 26:39; Jon 4:34* De sa vu baandoni be saalukalaam voon in nambe same yoo le aambiing va nohvu sa kangg e, malis, saalukalaam voon in nambe saambiing nohvu omaaho sen wiing sa laam-ato ka. ³⁹ * o 6:39 Jon 10:28-29; 17:12* De omaaho sen wiing sa laam-anjo yite ka nambêênjo nambe omaahonôn sen vu vu sa lung laa-to, ond same gavuu ti be na menama le, malis, soo aambiing-ambe sil pin kandi jak vu busin taamusin. ⁴⁰ * o 6:40 Jon 11:24* In Mangg yoo ahe having nambe hil pin sen lanji Noow-ambe londpayo na timu vu yii-to ond sil e mando metumin danggata, tombe sale aambiing-ambe sil kandi jak vu busin taamusin."

⁴¹ Tombe hil Yuda layi Yesu paya be lakaas ngeeyaata lôôt, in nêêl nambe, "Saa-jo sa vanôn sen sa vu baandoni le saalukalaam voon." ⁴² * o 6:42 Mat 13:55* Tombe lanêêl nambe, "Omaahôê-ju yi Yesu sen Yusep noow-ato, de tangganaan ayuu mangganaan ond yalak ni, le nambe tana sen nêêl gêên nambe laam vu baandoni?" ⁴³ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Ham-ame bakaas ngeeyaata lôôt vu ham e. ⁴⁴ * o 6:44 Jon 6:65* Omaaho ti me-yoo lohvu nambe naam vu sa malis e. Aamangg sen yoo wiing sa be sa laam-ato nambe daandiy omaaho ti ond mem le naam vu sa, tombe sale aambiing-ambe kandi jak vu busin taamusin. ⁴⁵ * o 6:45 Ais 54:13* In hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato kaavu neep hôôk kaapiya nambe, 'Anutu yoo le taahu omaahonôn pin hôôk yite tanasin.' De hil pin sen dango Aamangg-ate vakasin-ambe dalak nii-to ond dalaam vu sa. ⁴⁶ * o 6:46 Jon 1:18* Lemu omaaho ti me-yi me lak Mangg e, yik omaaho timu sen nando having Anutu be laam-ato, ond mem yi me lak Mangg.

⁴⁷ * o 6:47 Jon 3:15-16* "Om sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe hil sen sil alondpayo naam timu vu saa-to ond sil e mando metumin danggata. ⁴⁸ * o 6:48-49 Jon 6:35,58* De sa ond sa vanôn metumin-ate.

⁴⁹ In bôôy hamate himbop-aso laya vanôn maana vu taaku lumbalaamb-ato tombe sil layimb lung la, ⁵⁰ lemu vanôn sen vu baandoni be laam voon-anjo ond naambe omaaho ti ja ond me-le jimb e. ⁵¹ De sa vanôn metumin sen sa vu baandoni be sa laam voon-anjo. Omaaho ti nambe ja vanôn-anjo ond le mando metumin danggata osin danggata. De vanôn sen saambu vuu-to ond sa laaliip, in saambu vu omaahonôn pin in nambe sil mando metumin."

⁵² Tombe hil Yuda yoo lanêêl sil nambe, "Nambe vaati sen omaahôê-ju bu laaliip-ambe yanggaa-jo?"

⁵³ Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe ham-ame angga Omaahonôn Noow laaliip e, osin ham-ame naanum yite nihees e, ond ham-ame le mando metumin e. ⁵⁴ Hil sen lanja sa laali-

ip osin daanum sa nihees-ato ond sil e mando metumin danggata, de vu busin taamusin sale aambiing-ambe sil e kandi jak. ⁵⁵ In sa laaliip-anjo tu vanôôn keen osin sa nihees tu bel numin keen. ⁵⁶ * o 6:56 Jon 15:4-5; 1Jon 3:24*Om omaaho ti ja sa laaliip osin naanum sa nihees ond le mando hôök sa, de sale mando hôök yi. ⁵⁷ Aamangg sen metumin danggakook-ato wiing-ambe sa laam, tombe sa nando metumin lak Mangg-ate niwêêk, om yik hil sen lanja saato ond sil e mando metumin jak sate niwêêk. ⁵⁸ Ond manyinjo vanôôn sen vu baandoni be laam voon-ato, de me-nambe vanôôn sen bôôy hamate himbop-aso laya vu taaku lumbalaamb-ambe layimb-ato le, malis. Vanôôn-anjo nambe omaaho ti ja ond le mando metumin danggata osin danggata."

⁵⁹ Vakasin-anjo Yesu nêêl hôök sen monanêêl tanasin hôök dumb alo vu Kapenaum-ato.

Yesu omaaho vakasin metumin dangga

⁶⁰ Yesu-te hil ngeeyaata sen davu sapa yii-to lango vakasin-anju tombe lanêêl nambe, "Vakasin-anju nimeen lôôt, om lati lohvu nambe gango?" ⁶¹ Lemu Yesu yoo lak ni nambe yite hil lakaas ngeeyaata lôôt in vakasin-anju, om nêêl vu sil nambe, "Vakasin-anjo wiing-ambe ham ahem kalin a? ⁶² * o 6:62 Jon 3:13; Sin 1:9-11*De ham angge naambe Omaahonôôn Noow jak-ambe naah baan sen nando bôôy-ato ond ham e naanêêl naambe vaati? ⁶³ * o 6:63 2Ko 3:6*De Vavi Vaambuung yoo navu metumin vu omaahonôôn, de yanning naavi ond me-nahôôvu yiyi daka le, om vakasin sen soo aanêêl vu ham-anja ond saanêêl in nambe dôôvu hamate nôôn, osin bu metumin vu ham, ⁶⁴ * o 6:64 Jon 13:11*Lemu ham vaalu me-awii-having e." Yesu nêêl nambêênju in hil sen me-le lambiing gaving yii-to le, ond yoo lak sil anind munggin, osin omaaho sen navu naanêêl yi langaah-ambe hil lanôôh-ato ond Yesu lak ni having. ⁶⁵ * o 6:65 Jon 6:44*Tonde Yesu nêêl having nambe, "Yik danggakook-anja sen saanêêl vu ham lung la nambe omaaho ti me-yoo lohvu nambe naam vu sa malis e, Aamangg bu niwêêk vu yi ond mem."

⁶⁶ Yesu nêêl vakasin-anju om hil ngeeyaata sen davu sapa yii-to ond lavuuh yi de lalaah, de sil-ame lala having Yesu yesin laah e. ⁶⁷ Tombe Yesu nêêl vu yite maanggêem nomaayuuh-ambe laam yuuh-ato nambe, "De ham-ok, ham navu gavuu sa gaving-ande ham ana?" ⁶⁸ Le Simon Pita nêêl laah vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, hey e ana vu lati? Vakasin metumin danggata yoo neep vu hong, ⁶⁹ * o 6:69 Mat 14:33; 16:16; Mak 1:24; Jon 1:49*om hey aawii-having hong osin hey alak ni lung la nambe Anutu-te Omaaho Vaambuung hong." ⁷⁰ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Saaholin ham nomaayuuh-ambe laam yuuh, le ham ti lohvu mamu nipaya." ⁷¹ Vakasin-anjo nêêl lak Yudas sen Simon Iskaliot noow-ato ond maanggêem nomaayuuh-ambe laam yuuh-ato ti, in ngaaho lak in navu bu Yesu dukana hil namand in nambe lanyiiis-ambe jimb.

Yesu halindin-ame lawii-having yi le

⁷ * o 7:1 Jon 5:18*Lung laa tonde hil Yuda lawiingin nambe lanyiiis Yesu be jimb, om nimbaya nambe me-gatup hôök Yudia le, tombe la monatup hôök Galili. ² * o 7:2 Lev 23:34*Tonde hil Yuda-te busin bop sen danêêl nambe busin numang-atêeto † ngaaho lak, ³ om Yesu-te halindin lanêêl vu yi nambe, "Onggavuu taaku-jo de gana Yudia in gate hil lanji kul sen onawiiing-anjôôto le. ⁴ Omaaho ti wiingin nambe biing banye jak ond me-nawiiing va hôök vunin e, om onawiiing vaa-ja ond gana taato hong langaah-ambe hil lanji." ⁵ * o 7:5 Mat 13:55; Sin 1:14*Yik Yesu halindin-ame lawii-having yi having e ondeey lanêêl nambêênju. ⁶ * o 7:6 Jon 2:4; 7:30*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Sate busin naahen, nganjo busin pin-anjo ham oote, ⁷ * o 7:7 Jon 15:18*in hil pin vu voon-ame lalohvu nambe nind baya in ham lôôt e. Nganjo sak sil anind baya in sa lôôt, in sa naanêêl sil langaah nambe dawiiing va nipaya. ⁸ Om ham oo ana balu-angge busin bop-anju, nganjo sak same le ana aangge busin bop-anju gaving e, in sate busin naahen." ⁹ Nêêl vakasin-anjo vu sil atonde nando Galili.

Yesu la yi busin bop numang-ate vu Yelusalem

¹⁰ Tombe Yesu halindin lala lalup in lanji busin bop vu Yelusalem, tonde sim Yesu yoo motaamuyin sil-ambe la valup, le me-taato yi langaah e, nganjo yoo la kaatokin. ¹¹ * o 7:11 Jon 11:56*Tonde hil Yuda davu salo yi hôök busin bop-anju be dalingin nambe, "Omaahôôjuuto nando tana?" ¹² Tombe hil davu pataalang ak yi lôôt, om vaalu danêêl nambe, "Yi omaaho nivasas," de vaalu danêêl nambe, "Malis, navu tatuhin hil." ¹³ * o 7:13 Jon 9:22; 12:42; 19:38; 20:19*Lemu ti me-nêêl vakasin-anju lak yi laam langaah e, in layêênin silate hil Yuda vaalu.

¹⁴ Layi busin bop-anju be la lavuun lôôt, tonde Yesu valup-ambe lukala Anutu-te dumb bop alo be nêêl tanasin vu hil. ¹⁵ * o 7:15 Mat 13:54; Luk 2:47*Tombe hil Yuda lavindis nambe, "Omaahôô-ju lak tanasin ani vu tana? Omaaho ti me-taahu yi le." ¹⁶ * o 7:16 Jon 12:49; 14:10*Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Tanasin sen saanêêl vu ham-anja ond same soo sate va le, malis, nganjo omaaho sen wiing sa laam-ato yite vakasin. ¹⁷ Om omaaho ti wiingin nambe biing va nohvu Anutu ka ond le jak tanasin sen saanêêl-anjo dangga ni naambe laam vu Anutu keen, me, soo aanêêl lohvu sa kangg ond yik le jak ni. ¹⁸ * o 7:18 Jon 5:41; 8:50*De omaaho ti yoo nanêêl vakasin nalohvu ka ond yoo wiingin gako haale jak. Lemu omaaho ti wiingin nambe gako omaaho sen wiing yi laam-ato haale jak, ond mem omaahôô-ju yoo monanêêl vakasin osin keen, de tatuhin ti me-neep vu yi le. ¹⁹ * o 7:19 Sin

† Hil Yuda dayi silate busin bop sen danêêl nambe busin numang-atêeto ond sil dahaav numang-ambe dando hôök lohvu sonda ti lôôt, in kand navu mopaatôov sen silate himbop-aso dando hôök taaku lumbalaamb bôôy-ato be davu taamuyin, tonde yik sil dapêêlis la vu Anutu having in silate vanôôn kul moos anye.

7:53; Lom 2:21-24*Mose vu tanasin nomaayuuh vu ham bôôy-ato, lemu ham-anja ti me-navu samu tanasin-anju le. Nambe tana sen ham nawiingin nambe anyiis sa be saanggimb?" ²⁰ * o 7:20 Jon 8:48,52; 10:20*Tombe hil-anju lanêêl laah vu yi nambe, "Mamu ti hôôvu hong. Lati wiingin nambe nyiis hong-ambe ganggimb?" ²¹ * o 7:21 Jon 5:16*Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Saawiing kul bopaata timuu-jo be ham pin avindis in. ²² * o 7:22 Lev 12:3; Jen 17:9-13*De Mose nêêl nambe, 'Ham galaah ham anim naavi,' le gambum-anja Mose me-nêêl e, manyinja yoo vu hamate himbop-aso bôôy, de ham nalaah unoopasiv anind naavi hôôk busin sawaasin †. ²³ * o 7:23 Jon 5:8-10,16*Ond ham nalaah unoopasiv anind naavi hôôk busin sawaasin in nambe ham-ame kalêêh Mose-te tanasin e, tonde saawiing omaaho ti ninaavi nivasa lak hôôk busin sawaasin, le nambe vaati sen ham ahem kalin vu sa? ²⁴ * o 7:24 Lev 19:15; Ais 11:3-4; Jon 8:15*Ham-ame naanêêl hil danjeen e, nganjo ham oo anjak vakasin danggakook ani vêêl e mem ham naanêêl."

Lakaas ak nambe Yesu omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato

²⁵ * o 7:25 Jon 5:18*Tombe hil Yelusalem vaalu dalin- gin sil nambe, "Omaaho sen lawiingin nambe lanyiis-ato ond yii-ju? ²⁶ Om angge, nanêêl vakasin naale langaah, lemu me-lanêêl vakasin ti lak yi le, in mak yêêv-aso lalak ni lung la nambe yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato mava? ²⁷ * o 7:27 Jon 7:41; 9:29*Lemu omaahôô-ju yalak yite danggakook ani nambe vu voon, nganjo omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato naam ond yiy pin e doosin yite dangga." ²⁸ * o 7:28-29 Mat 11:27; Jon 8:55*Om Yesu nêêl tanasin hôôk Anutu-te dumb bop alo be nêêl osin niwêêk nambe, "Ke, ham alak sa ningg-ambe ham alak sate danggakook ani keen a? Lemu same yoo alaam lohvu sa kangg e, omaaho sen wiing sa laam-ato yi omaaho vakasin keen, lemu ham doosin yi. ²⁹ De sak, ond sa lak ni, in sa nando having yi be wiing sa be sa laam-anjo."

³⁰ * o 7:30 Jon 7:44; 8:20; 13:1*Tombe hil lawiingin nambe lanôôh yi lemu yite busin naahen, om omaaho ti me-lôôh nama lak yi le, malis. ³¹ * o 7:31 Jon 2:23; 8:30; 10:42; 11:45; 12:11,42*Tonde hil ngeeyaata lawii- having yi be lanêêl nambe, "De omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato naam ond mak le biing taahu taahu osin niwêêk-ambe savok omaahôô-jute kul aniwêêk-ato na, me? Om mak yii-ju."

† Hil Yuda-te tanasin bôôy neep nambe vêêh ti gako noow moow ti gato be yite busin naatu namaavaalu be vindak yaal jak ond sil galaah unoopasiv aninaavi. Tombe tanasin-anjo ond neep niwêêk om sil-ame lalohvu in nambe sil kalêêh e, om naambe busin naatu vindak yaal dôôk busin sawaasin ti, ond yik dalaah ninaavi de medayêênin busin sawaasin e. Ondeey Yesu nêêl sil in dapuvu tanasin tii-jo hôôn de davu kalêêh hôôk busin sawaasin, le nambe vaati om sil ahend kalin vu yi in nawiing omaaho ti nivasa lak hôôk busin sawaasin.

Lawiing ahevaavu heey lala in nambe lanôôh Yesu

³² Tombe hil Palisai lango de hil davu pataalang vakasin-anju lak Yesu, om kul vaha sen datung salivan- gin-ato silate yêêv-aso osin hil Palisai lawiing silate ahevaavu-so heey lala in nambe lanôôh Yesu. ³³ * o 7:33 Jon 13:33*Tombe Yesu nêêl nambe, "Yik sale mando gaving ham pasivdaka vêêl e mem sa naah vu omaaho sen wiing sa laam-ato, ³⁴ * o 7:34 Jon 8:21; 13:36; 17:24*de ham e mosalo sa, le ham-ame le naatovu sa le. De taaku sen sana mandôô-to ond ham-ame alohvu nambe ham ana le." ³⁵ Tombe hil Yuda yoo lakaas-ambe lanêêl vu sil nambe, "In navu na tana de yame naatovu yi le? Mak navu na vu yate hil vaalu sen dando Glik-ate taaku-to in motaahu hil Glik-anju? ³⁶ De sen nêêl nambe, 'Ham oo le mosalo sa, lemu ham-ame le naatovu sa le,' de nêêl ango nambe, 'Taaku sen sana mandôô-to ond ham-ame alohvu nambe ham ana le,' ond vakasin-anjo danggakook nambe vaati?"

Bel metumin-ate

³⁷ * o 7:37 Lev 23:36; Ais 55:1; Jon 4:10,14*Busin bop numang-ate busin navu jung na, tonde busin ti laka- neep ak ahus ond silate busin bopaata lôôt, tombe hôôk busin-anju Yesu naale be nêêl bopaata nambe, "Omaaho ti nambe lo bambôôv in bel ond yoo naam vu sa be naanum, ³⁸ * o 7:38 Ais 58:11; Sek 14:8*lohvu Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, 'Omaaho ti nambe lopayo naam timu vu sa, ond bel metumin-ate ngeeyaata le bêêl gato vu lopayo be na.'" ³⁹ * o 7:39 Jon 16:7; 20:22; Sin 2:4*Vakasin-anjo Yesu nêêl lak Vavi Vaambuung sen navu bu naam vu hil sen lond- payo la timu vu yii-to, le busin naahen om Vavi Vaambuung-ame lukalaam e, in Yesu me-kandi lak-ambe haale tu bop ak e de naahen.

Hil alondpayo me-lavuh ti le

⁴⁰ * o 7:40 Diu 18:15; Jon 6:14; Sin 3:22*Hil ngeeyaata lango vakasin-anju, tombe vaalu lanêêl nambe, "Keen, omaahôô-ju yi Anutu-te omaaho sen yiy nanggii- yii-to." ⁴¹ * o 7:41 Jon 4:29; 1:46; 7:52*De hil vaalu lanêêl nambe, "Manyinju omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato." Tonde vaalu lanêêl nambe, "Ôôye, omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato me-le naam vu Galili le. ⁴² * o 7:42 2 Sml 7:12; Saam 89:3-4; Mai 5:2; Mat 2:5-6*Vakasin sen neep hôôk Anutu-te kaapiyaa-to nêêl lung la nambe, 'Omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato yite danggakook neep vu Devit, tombe le naam vu bayêên Betlehem sen Devit nando bôôy-ato.'" ⁴³ * o 7:43 Jon 9:16*Om hil laasuh sil la yuuh in Yesu, ⁴⁴ * o 7:44 Jon 7:30*tombe sil vaalu lawiingin nambe lanôôh Yesu, lemu omaaho ti me-lôôh nama lak yi le.

Himbop-aso me-lawii-having Yesu le

⁴⁵ * o 7:45 Jon 7:32*Tonde ahevaavu-so lalaah lalu-vu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin hil Palisai, tombe lanêêl vu ahevaavu-so nambe, "Nambe vaati sen ham-ame hako omaahôô-ju laam e?" ⁴⁶ * o 7:46 Mak 1:22*Le ahevaavu-so lanêêl laah nambe, "Omaaho ti me-nakaas nambe omaahôô-ju bôôy e." ⁴⁷ Tombe Palisai-so lanêêl laah vu sil nambe, "Om peey e tatuhin ham having a? ⁴⁸ * o 7:48 Jon 12:42*Tonde hey yêêv-aso osin Palisai ond ham ahe nambe hey ti tana wii-having yi? Malis. ⁴⁹ Lemu hil mali-malis sen dango Yesu lavaa-ju ond sil doosin Mose-te tanasin, om Anutu le biing-ambe sil lana mend nama." ⁵⁰ * o 7:50 Jon 3:1-2; 19:39*Tombe sil ti Nikotemus sen la vu Yesu bôôy-ato ond nêêl vu sil nambe, ⁵¹ * o 7:51 Diu 1:16*"Yame gango omaaho ti-te vakasin osin yame anjak va sen wiing-ato dangga ni le, de yaambu nivaane vu yi malis amu, ond mak lohvu yate tanasin nêêl a?" ⁵² * o 7:52 Jon 7:41-42*Tombe lanêêl laah vu Nikotemus nambe, "Mak hong-anja hong vu Galili

having a? Onaasevin Anutu-te vakasin sen neep hôôk kaapiyaa-to nivasa le mem gale ganjak ni naambe hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ti me-le naam vu Galili le." ⁵³ [Tonde sil pin lavuuh taale be lalaah sil ambaand ti ti.]

Vêêh sen wiing baayamb-ato

8 * o 8:1 Luk 21:37*[Tonde Yesu lak-ambe la kandu Oliv,

² de samiinaanôn atombe laah hatu Anutu-te dumb bop alo, tombe hil pin lala vu yi, om hatu nando be motaahu sil hôôk tanasin. ³ Tombe tanasin dangga-so osin hil Palisai-so ond lako vêêh ti, yik vêêh-anju hil layi de wiing baayamb om sil lalaah naale lavuun, ⁴ tonde lanêêl vu Yesu nambe, "Kaputung, vêêh-anja wiing baayamb-ambe hil latovu yi. ⁵ * o 8:5 Lev 20:10; Diu 22:22-24*Ond Mose nêêl vu yiyi hôôk tanasin nambe vêêh nambêênja yaanyis ak tatuuh-ambe jimb. De hong-ok, gale naanêêl vaati?" ⁶ * o 8:6 Mat 22:15*Sil lanêêl nambêênju in nambe sahi Yesu naambe naanêêl vakasin na paya ond lambiing vakasin vu yi, lemu Yesu dundak-ambe nando mosalêêh ngaanggis ak nama kapis, ⁷ * o 8:7 Diu 17:7*de sil oo mondalin-gin lôôt, tombe vêêl lu lak-ambe nêêl vu sil nambe, "Om ham-anja ti me-nawiiing va nipaya bôôy e, ond mem yoo gaate tatuuh jakana vêêh-anju naamung-gin." ⁸ Tonde dundak-ambe mosalêêh ngaanggis yesin laah.

⁹ * o 8:9 Mat 22:22*Sil lango vakasin-anju tombe sil ti ti davu seelin-ambe lato dala voon, himbop bop-aso yoo lamunggin tonde hil vaalu taamuyin sil. Sil lavuuh Yesu de yoo ti nando, de vêêh-anju yoo naahen naale. ¹⁰ Tombe Yesu vêêl lu lak-ambe nêêl vu vêêh nambe, "Hil-anjôôto lala tana? De ti me-nêêl nambe lambu nyevahaan vu hong e?" ¹¹ * o 8:11 Jon 5:14*Le vêêh-an-

juuto nêêl nambe, "Omaaho Bop, malis." Tombe Yesu nêêl nambe, "Yik sa having, same le naanêêl naambe lambu nyevahaan vu hong e, om gana de game gam-biing nipaya jesin naah e."]

Yesu ond kin tumin voon-ate yi

¹² * o 8:12 Ais 49:6; Jon 1:4-9; 9:5; 12:46*Tonde Yesu nêêl vakasin ango vu hil nambe, "Sak sa kin tumin voon-ate. Omaaho ti taamuyin sa ond me-le na hôôk mekanu le, malis, le na osin melangaah metumin-ate." ¹³ Tombe hil Palisai-so lanêêl vu nambe, "Goo navu tatekin gate danggakook om ganêêm vakasin-anja me-keen e." ¹⁴ * o 8:14 Jon 5:31-32; 7:28; 9:29*Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Ôôye, soo navu tatekin sate danggakook, lemu sa naanêêl vakasin keen, in dangga nambe taaku sen sa nando be sa laam-ato ond sa lak ni. Tonde taaku sen sale anaah-ato ond yik sa lak ni having, lemu ham ond ham doosin taaku sen sa nando be sa laam-ato, de yik ham doosin taaku sen sale anaah-ato having. ¹⁵ * o 8:15 Jon 7:24; 12:47*Tonde ham ond ham navu sahi hil lohvu ham voon oo kam, nganjo sak same navu sahi omaaho ti-te vakasin e. ¹⁶ * o 8:16 Jon 5:30; 8:29*Lemu naambe sa sahi omaaho ti-te vakasin ond sale sahi nivalok, in me-soo timu le, nganjo Aamangg sen wiing sa be sa laam-ato ond nando having sa. ¹⁷ * o 8:17 Diu 17:6; 19:15*Hamate tanasin ti neep nambe omaaho yuuh daanêêl vakasin noh ti ond yuuhate vakasin nôôn keen. ¹⁸ * o 8:18 1; Jon 5:9*De sak sa naanêêl sate dangga langaah, de Aamangg sen wiing sa laam-ato ond yik nanêêl sate vakasin langaah having." ¹⁹ * o 8:19 Jon 14:7*Tombe lalingin Yesu nambe, "Mom nando tana?" Le Yesu nêêl laah nambe, "Ham doosin sa, de ham doosin sate Aamangg having. Nambe ham anjak sa ningg ond ham e anjak sate Mangg ani gaving." ²⁰ * o 8:20 Jon 7:30*Yesu nêêl vakasin-anjo ond monanêêl tanasin hôôk Anutu-te dumb alo ti sen hil datung salivangin hôôk-ato, lemu vaheey-ame lalôôh yi le, in yite busin oo naahen.

Yesu nêêl nambe, "Taaku sen sanaa-ju ond ham-ame alohvu nambe ana le"

²¹ * o 8:21 Jon 7:34,36; 13:33*Tombe Yesu nêêl vu sil laah nambe, "Sana de ham e salo sa, tonde hamate nipaya le nanjip-ambe ham anggimb osin, de ham-ame alohvu nambe ana taaku sen sa nalaa-ju le." ²² * o 8:22 Jon 7:35*Tombe hil Yuda lanêêl nambe, "Mak yoo navu nyiis yi be jimb mava, ondeey nêêl nambe 'Ham-ame alohvu nambe ana taaku sen sanaa-ju le.'" ²³ * o 8:23 Jon 3:31*Tonde Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham vu voon, de sa vu baandoni. Ham omaahonôn vu voon-anjo de sak, same vu voon-anjo le. ²⁴ Om yik saanêêl vu ham lung laa-to nambe hamate nipaya le nanjip-ambe ham anggimb osin, in dangga nambe ham-ame ambiing gaving naambe saa-jo le, ond hamate nipaya yoo le nanjip vu ham lôôt-ambe ham anggimb osin." ²⁵ Tombe lalingin nambe, "Om hong lati?" Le Yesu nêêl

vu sil nambe, "Yik sa omaaho sen soo monaanêêl langaah vu ham vu munggin-ambe tok laam gêên-anjo. ²⁶ * o 8:26 Jon 7:28*De sate vakasin sen sa naanêêl vu ham osin sa sahi ham jak-ato ond ngeeyaata neep, lemu omaaho sen wiing sa be sa laam-ato ond yi omaaho osin vakasin nôôn keen, om vakasin pin sen sa hango vu yii-to ond sa naanêêl langaah vu omaahonôôn vu voon-anjo." ²⁷ Vakasin sen Yesu nanêêl nambe omaaho sen wiing yi laam-ato ond nanêêl lak Mangganaan Anutu, le sil doosin. ²⁸ * o 8:28 Jon 3:14; 5:19*Om nêêl vu sil nambe, "Taamusin e ham e gasi Omaahonôôn Noow jakana, tombe mem hôök busin-anju ham e anjak ni naambe yik saa-jo, in same yoo naawiing vati lohvu sa kangg e, malis, yik soo naanêêl va sen Aamangg taahu saa-to. ²⁹ * o 8:29 Jon 8:16; 16:32*De Aamangg sen wiing sa be sa laam-ato ond yik nando having sa, de me-havuuh sa be soo ti nando le, malis, in soo monaawiing va sen nayi nivasaa-to lak busin pin." ³⁰ * o 8:30 Jon 7:31*Yesu nêêl nambêênju tombe hil ngeeyaata londpayo la timu vu yi.

Vakasin keen le nôôh ham vêêl in nambe ham mando nivasa

³¹ Tombe Yesu nêêl vu hil Yuda sen lawii-having yi lung laa-to nambe, "Naambe ham naapuvu sate vakasin niwêêk ond ham atu sate hil keen, ³² de ham e anjak vakasin keen ani, tombe vakasin keen le nôôh ham vêêl in ham mando nivasa." ³³ * o 8:33 Mat 3:9*Tombe sil lanêêl laah vu yi nambe, "Hey-anjo Abalaam-ate hil vu taamusin hey. Hey-ame aatu omaaho ti-te hil kul vaha malis amu busin ti le. Le nambe tana sen ganêêl nambe vakasin keen le nôôh hey vêêl-anjo?" ³⁴ * o 8:34 Lom 6:16,20; 2Pi 2:19*Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe hil pin sen dawiiing va nipayaa-to, ond sil latu va nipaya-te hil kul vaha malis amu. ³⁵ De hil kul vaha ond me-le mando gaving yite yêêv lôôt e, malis, noow ond mem yoo le mando gaving lôôt. ³⁶ Om Anutu Noow nambe nôôh ham vêêl in nambe ham mando nivasa ond ham oo le mando nivasa keen. ³⁷ * o 8:37 Jon 5:18*De sa lak ni nambe Abalaam-ate hil vu taamusin ham, le ma de ham awiinggin nambe anyiis sa be saanggimb, in sate vakasin-ame lukala ham alompayo le. ³⁸ Va sen saahe vu Aamangg lung laa-to ond sa naanêêl-anjo, de ham ond ham nawiing va sen ham hango de mom nêêl-ato."

Ham mom Saalang

³⁹ * o 8:39 Mat 3:9*Tombe sil lanêêl laah vu Yesu nambe, "Heyate aamangg ond Abalaam." Le Yesu nêêl vu sil nambe, "Abalaam-ate hil vu taamusin ham keen ond ham e ambiing va naambe sen Abalaam wiing-ato. ⁴⁰ De sa tatekin vakasin keen pin sen sa hango vu Anutuu-to vu ham, le gêên ham awiinggin nambe anyiis sa be saanggimb, lemu Abalaam-ame wiing nambêênja le, ⁴¹ * o 8:41 Diu 32:6; Ais 63:16; 64:8*nganjo ham oo nawiing mom-ate kul." Tombe lanêêl laah vu

nambe, "Vêêh baayamb ti me-noondin hey e, yik hey Aamangg Anutu timu." ⁴² * o 8:42 1; Jon 5:1; Jon 16:28*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Hamate mom Anutu keen ond ham ahem e gaving sa, in sa vu Anutu be sa laam nandôô-jo, de same yoo alaam lohvu sa kangg e, malis, Anutu wiing sa be sa laam. ⁴³ * o 8:43 Lom 8:7*Le nambe vaati sen ham doosin sate vakasin? Om danggakook-anjo nambe ham alompayo nimbaya in sate vakasin. ⁴⁴ * o 8:44 1; Jon 3:8*Hamate mom Saalang, om va sen naale hôök hamate mom alo-payôô-to ond ham oo nawiinggin nambe ambiing lôôt. De vu munggin ond yoo nayiis omaahonôôn-ambe dayimb, tonde me-navu taamuyin vakasin keen e, in vakasin keen ti me-neep vu yi le. Nganjo vakasin tatuhin ond mem yoo yite va nivalok, in yi omaaho yoo navu tatuhin vakasin, de yi tu vakasin tatuhin mangganaan nivalok, ⁴⁵ lemu sak sa naanêêl vakasin keen ondeey ham-ame awii-having sa le. ⁴⁶ * o 8:46 2Ko 5:21; 1Pi 2:22; 1Jon 3:5*De ham ti tana tovu sanêêngg nipaya ti ond naanêêl langaah, lemu naambe sa naanêêl vakasin keen ond nambe vaati sen ham-ame awii-having sa le? ⁴⁷ * o 8:47 Jon 18:37; 1Jon 4:6*In Anutu-te noondin ond yoo danggo Anutu-te vakasin, lemu ham ond Anutu me-yite noondin ham e, om ham-ame nango yite vakasin e."

Yesu yuuh Abalaam-ate vakasin

⁴⁸ * o 8:48 Mak 3:21-22; Jon 7:20*Tombe hil Yuda lanêêl laah vu Yesu nambe, "De. Hey naanêêl nambe hong Samaalia ti, de mamu nipaya ti hôôvu hong, ond yik hey aanêêl lohvu." ⁴⁹ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Sak mamu nipaya ti me-hôôvu sa le, malis, soo nako Mangg haale lak, le ham

naanggôôl sa. ⁵⁰ * o 8:50 Jon 5:41*Sak same naawiinggin nambe soo gako sa haalengg ak e, nganjo omaaho ti yoo navu sahi sate vakasin-ambe nako sa haalengg ak. ⁵¹ * o 8:51 Jon 5:24; 6:40,47*Om sa naanêêl keen vu ham naambe omaaho ti nambe samu sate vakasin nivasa ond me-le jimb-ambe na valok-ate le." ⁵² Tombe hil Yuda lanêêl vu nambe, "Gêên hey alak ni nambe mamu nipaya hôôvu hong, in Abalaam having hil vaalu sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ond layimb lung la, lemu ganêêl nambe omaaho ti samu gate vakasin nivasa ond me-le jimb-ambe na valok-ate le. ⁵³ * o 8:53 Jon 4:12*Nambe vaatii-jo? Mak osavok heyate himbop bôôy Abalaam a? De Abalaam yimb lung laa-to, tonde hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah layimb having-ato, lemu goo gawiinggin nambe savok lati na?"

⁵⁴ Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Soo gako sa haalengg ak ond sa haalengg e naambe va malis, lemu sate Mangg sen ham nanêêl nambe hamate Anutuu-to ond yoo nako sa haalengg ak. ⁵⁵ * o 8:55 Mat 11:27; Jon 7:28-29*Lemu ham-ame alak Mangg ani le, nganjo sak sa lak ni lung la, om sa naanêêl naambe sa doosin yi, ond sale omaaho tatuhin naambe ham-anja, le ma de sa lak ni lung la be sa

navu samu yite vakasin nivasa lôôt. ⁵⁶ Tonde hamate himbop Abalaam ond

lopayo nivasa lôôt in nambe ji sate busin, om yi tombe pêêlis lôôt." ⁵⁷ Tombe hil Yuda lanêêl vu nambe, "Gate ta doo-yuuh-ambe nomaayuuh-ame lung la le, de mak gahe mem ak Abalaam a? Otatuhin." ⁵⁸ * o 8:58 Jon 1:1*Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe Abalaam tangganaan-ame hako yi le, de sa nando munggin." ⁵⁹ * o 8:59 Jon 10:31*Tombe sil lalôôh tatuuh ak in nambe lanyiis Yesu be jimb, le ma de Yesu hôôpis, tonde havuuh Anutu-te dumb bop-ambe hato la voon.

Yesu wiing omaaho mekanu ti me tum

9 Yesu valu-la le yi omaaho ti tangganaan oo hako osin mekanu, ² * o 9:2 Eks 20:5; Esi 18:20; Luk 13:2,4*tombe Yesu-te maanggêem-aso lalingin yi in omaaho mekanu-to nambe, "Kapatung, lati wiing va nipaya? Omaahôô-ju wiing me mangganaan ayuuh tangganaan lawiing ondeey tangganaan hako osin mekanu?" ³ * o 9:3 Jon 11:4*Tombe Yesu nêêl laah nambe, "Ôôye, omaahôô-ju me-wiing vati paya le, de tangganaan ayuuh mangganaan-ame lawiing vati paya ondeey tangganaan hako nambêênjo le. Nganjo vaa-ju wiingin nambe taato Anutu-te niwêêk nanjip langaah jak omaahôô-ju. ⁴ * o 9:4 Jon 5:17,20; 11:9; Jon 12:35*Om yaambiing omaaho sen wiing sa laam-ato yite kul pavis hôôk langaah, in busin dôôk ond yame aalohvu nambe yaambiing kul e. ⁵ * o 9:5 Jon 8:12*De lohvu busin sen sa nando voon-anjôôto ond voon-ate kin tumin sa."

⁶ * o 9:6 Mak 8:23*Yesu nêêl nambêênju tonde kasuv nyekaakôôs lukala ngaanggis-ambe hateel-ambe tu panyêês ak, tonde hako panyêês-anju be likin ak omaahôô-ju mekaalus, ⁷ * o 9:7 2King 5:10*tonde nêêl vu nambe, "Gana ganjipis hôôk betum Siloam." Yaanggilin haale Siloam-anju naambe wiing-ambe la. Om la lipis yi be me tum tombe mem yi taaku de lo-hato. ⁸ Tombe yite hil sen sil ambaand timuu-to osin hil sen layi de navu kataangg hil in va bôôy-ato lalingin nambe, "Nambe vaatii-jo? Mak omaaho sen yoo nando mokataangg hil in va ond yii-ju?" ⁹ Tonde hil vaalu lanêêl nambe, "Êê-e, yik yii-ju." De vaalu lanêêl nambe, "Malis, manyinju omaaho ango yoow, lemu yuuh amend neep ti." Le omaahôô-ju yoo nêêl nambe, "Yik saa-jo." ¹⁰ Tombe lalingin nambe, "De vaati wiing gamem-ambe tum?" ¹¹ Le nêêl laah vu sil nambe, "Omaaho sen danêêl nambe Yesuu-to ond hateel nyekasuv in having ngaanggis-ambe tu panyêês ak, tombe likin ak sa mengg, tonde nêêl vu sa nambe, 'Gana ganjipis hong hôôk betum Siloam.' Tombe sala be saalipis tomem sa mengg tum-ambe saahe taaku." ¹² Tombe lalingin yi nambe, "Omaahôô-ju nando tana?" Le nêêl nambe, "Bey, sa doosin."

¹³ Tombe sil lako omaaho sen me nivasa lak-anjôôto be lala vu hil Palisai, ¹⁴ * o 9:14 Luk 13:14*in Yesu hateel panyêês-ambe wiing omaahôô-ju me tum hôôk busin sawaasin. ¹⁵ Om Palisai-so lalingin omaahôô-ju

laah nambe, "Vaati wiing-ambe gamem tum-ambe on-ahe taaku-ja?" Le nêêl vu sil nambe, "Likin panyêês ak sa mengg-ande saalipis, tomem sa mengg tum-ambe saahe taaku." ¹⁶ * o 9:16 Jon 3:2; 9:31-33; 7:43*Tombe Palisai heey lanêêl nambe, "Omaahôô-ju nawiing busin sawaasin paya, om Anutu me-wiing yi laam e." Lemu sil vaalu lanêêl nambe, "Omaaho nipaya ti ond me-lo-hvu nambe biing taahu taahu osin niwêêk naambêên-ju le." Tombe sil laasuh sil la lu yuuh. ¹⁷ * o 9:17 Jon 4:19*Tombe sil lalingin omaaho sen mekanu bôôy-ato yesin laah nambe, "Omaaho sen wiing-ambe gamem tum-ato ond gakam vu nambe yi lati? Onaanêêl e." Le nêêl nambe, "Yi omaaho sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato."

¹⁸ Omaahôô-ju mekanu bôôy de gêên ond me tum-ambe yi taaku, lemu hil Yuda me-lawii-having nambe mekanu le, om lateey omaahôô-ju mangganaan ayuuh tangganaan lalaam, ¹⁹ tombe lalingin yuuh nambe, "Muuh noom-anjo? De manêêl nambe tangganaan hako yi osin mekanu? Le nambe vaati sen me tum-ambe nayi taaku gêên-anjo?" ²⁰ Le mangganaan ayuuh tangganaan lanêêl laah vu sil nambe, "Êê-e, haay alak ni nambe haay noongg sen tangganaan hako yi osin mekanu-to ond yik yii-jo, ²¹ lemu vaati wiing-ambe nayi taaku gêên-anjo ond haay doosin, tonde omaaho sen wiing-ambe me tum-anjo ond haay doosin having, om ham oo anjingin vu yi, in bop ak lung la om yoo le naanêêl vu ham." ²² * o 9:22 Jon 7:13*Mangganaan ayuuh tangganaan layêênin hil Yuda ondeey yuuh lanêêl nambêênju, in hil Yuda lanjôôy vakasin lung la nambe omaaho ti naanêêl langaah naambe Yesu yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato ond sil gatiy na mando nanyendangga. ²³ Yik danggakook-anjo ondeey tangganaan ayuuh mangganaan lanêêl nambe, "Bop ak lung la om ham oo anjingin vu yi."

²⁴ * o 9:24 Jos 7:19*Om lateey omaaho sen bôôy mekanu-to balon ango yesin-ambe lanêêl vu nambe, "Onggako Anutu haale jak, in omaahôô-ju ond hey alak ni nambe omaaho nipaya." ²⁵ Tombe nêêl laah vu sil nambe, "Yi omaaho nipaya me malis, same alak ni le, nganjo timuu-jo sa lak ni nambe bôôy ond sa mekanu, lemu gêên ond sa naahe taaku." ²⁶ Tombe lalingin yi nambe, "Wiing vaati vu hong? Wiing nambe vaati tombe gamem tum?" ²⁷ Le nêêl laah vu

sil nambe, "Saanêêl vu ham lung laa-to, le ham-ame hangoyin e, om nambe vaati sen ham awiingin nambe gango naah? Mak ham awiingin nambe naatu yite hil gaving a?" ²⁸ Tombe lanêêl yi pale nambe, "Hong amu mem yite hong, nganjo hey ond Mose-te hey, ²⁹ * o 9:29 Jon 8:14*in hey alak ni lung la nambe Mose ond Anutu vakaas having yi, lemu omaahôô-ju ond hey doosin yite danggakook." ³⁰ Le omaahôô-juuto nêêl laah vu sil nambe, "Nambe vaatii-jo, ham doosin yite danggakook, lemu wiing-ambe sa mengg tum. ³¹ * o 9:31 Saam 34:15; 66:18; Ais 1:15; Pro 15:29*De yiyi oo alak ni nambe Anutu me-nango hil sen dawiiing nipayaa-to lavand e, lemu naambe omaaho ti yoo nayêênin vu Anutu osin navu sapa yite vakasin lôôt,

ond Anutu yoo nango lava. ³² Tonde vu bôôy ond vakasin ti me-need nambe omaaho ti tangganaan hako osin mekanu de omaaho ango me-wiing-ambe me tum e. ³³ * o 9:33 Jon 9:16*Om naambe Anutu me-biing omaahôô-ju naam e, ond me-lohvu nambe me-le biing vati le." ³⁴ * o 9:34 Saam 51:5; Jon 9:2*Tombe lanêêl laah vu nambe, "Tam hako hong osin va nipaya lôôt, le gawiingin nambe tatekin tanasin vu hey a?" Lanêêl nambêênju tonde latiiy la nanyendanga.

Ham alompayo mekanu

³⁵ Tombe Yesu hangoyin nambe latiiy omaahôô-juuto la, om tovu yi tombe nêêl vu nambe, "Galompayo wii-having Omaahonôôn Noow a?" ³⁶ Le nêêl laah nambe, "O Omaaho Bop, Omaahonôôn Noow-anju yi lati? Onaanêêl vu sa le mem sale aambiing gaving yi." ³⁷ * o 9:37 Jon 4:26*Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Gahe yi lung laa-to, yik sa sen sa nakaas having hong-anjo." ³⁸ Tombe omaahôô-ju nêêl nambe, "Omaaho Bop, saawii-having." Tonde hatung kaatu vu Yesu in nambe gako haale jak. ³⁹ * o 9:39 Jon 3:17; 8:15-16; Mat 13:11-15*Tombe Yesu nêêl nambe, "Sa laam voon-anjo in nambe sa bayaalin omaahonôôn jak lu yuuh, in nambe hil sen mend kanuu-to le lanji taaku nivasas, tonde hil sen kand navu nambe dayi taaku-to le mend kanu dôôk." ⁴⁰ * o 9:40 Mat 15:14; 23:26*Tombe sim Palisai vaalu daale having yi ond lango vakasin-anju, tombe lalingin nambe, "Gambe hey amengg kanu having a?" ⁴¹ * o 9:41 Jon 15:22*Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Ham oo mem kanu vulôôt gêên ond hamate nipaya le nama, nganjo ham oo nanêêl nambe ham amem natum, om hamate nipaya naahen neep."

Vakasin pakwesin lak bik sipsip-ate tata

10 Yesu nêêl vu sil nambe, "Sa naanêêl keen vu ham naambe omaaho sen me-nalukala bik sipsip-ate tata avi nivalok e, de nalak neep nindoos-ato, ond hil nambêênju hôôndak ambu osin omaaho ngaa-mong, ² nganjo omaaho sen nalukala vinavi nivalok-ato ond mem bik sipsip-ate heendin yi. ³ Sipsip-ate heendin-anju ond yêêv sen nanggin vinavii-to le gataahin vinavi vu yi, tonde sipsip-aso le gango lava, tonde yik naateey sil haalend ti ti de naanggiy sil-ambe gato lana voon.

⁴ * o 10:4 Jon 10:27*Tombe naanggiy yite sipsip-aso pin-ambe lana ond yoo le naamunggin-ande sipsip-aso yoo le motaamuyin yi in lango lava lung laa-to, ⁵ de sil-ame le taamuyin omaaho ango le, malis, sil e dapak in nambe me-lango omaaho ango lavand e."

⁶ * o 10:6 Jon 16:25*Yesu nêêl vakasin pakwesin-anju vu sil, le sil doosin vakasin sen Yesu nêêl vu sil-anjuuto danggakook.

Yesu tu bik sipsip-ate heendin anivasa

⁷ Tombe Yesu nêêl yesin laah nambe, "Sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe soo aatu bik sipsip-ate

vinavi, ⁸ * o 10:8 Jer 23:1-2; Esi 34:2-3*de hil pin sen lamunggin vu saa-to ond hôôndak ambu-so osin hil ngaamong ambu-so, le sipsip-aso me-lango sil lavand e. ⁹ * o 10:9 Saam 118:20; Jon 14:6*Nganjo sa ond sa vinavi, ond omaaho ti naam vu sa be dukana tata lo ond Anutu le dôôvu yi, be dukanaah lopayo de gato naah voon, naah-ande nom in naatovu yite vanôôn. ¹⁰ De hôôndak ambu ond me-nalaam in vati le, yik nalaam in gôôndak sipsip osin nyiis sil-ambe lanjimb, tonde biing nindanjeen vu sil lôôt. Lemu sak sa laam in nambe sil mando metumin, de sil mando osin kand vasa lôôt.

¹¹ * o 10:11 Saam 23:1; Ais 40:11; Esi 34:11-23; Jon 15:13; Taato 7:17*"Sipsip-ate heendin anivasa sa, de sipsip-ate heendin anivasa ond yoo navu yi la doos in nambe jimb ak sipsip-aso. ¹² * o 10:12 Sin 20:29*Nganjo omaaho sen yoo nawiing kul in mone muu-to ond sipsip-aso me-te heendin yi le, osin sil-ame maandin yi keen e. De ji naambe voov bamaan valup, ond gavuuh sipsip de napak-ambe na, tonde voov bamaan janga sipsip-aso de gatiiy sil-ambe gavuuh taale, ¹³ in dangga nambe omaahôô-ju yoo nawiing kul in mone mu, de me-ka navu sipsip-aso le. ¹⁴ * o 10:14 Jon 10:27; 2Ti 2:19*Sak sipsip-asote heendin anivasa sa, om sa lak sate va-so nind, de sate va-so lalak sa ningg, ¹⁵ * o 10:15 Mat 11:27; Jon 15:13; 1Jon 3:16*nambe sen Mangg lak sa ningg, de sa lak Mangg ani. Om soo naavu sa la doos in nambe saanggimb ak sipsip-aso. ¹⁶ * o 10:16 Ais 56:8; Jon 11:52; 1Pi 2:25; Esi 34:23; 37:24*Tombe sate sipsip-aso vaalu dando ond sil-ame dando hôôk tata lôô-jo having e, om sale naanggiy sil lanaam gaving, de sil e gango sa lavangg-ambe sil mando javuh ti tonde silate heendin timu. ¹⁷ * o 10:17 Pil 2:8-9*De Aamangg ahe having saa-jo dangga nambe saambu sa na doos-ambe saanggimb in nambe sa kandi vasa dôôk naah. ¹⁸ * o 10:18 Jon 19:11; 5:26; 14:31*Omaaho ti me-le nôôh sa be bu sa na le, malis, yik sa kangg oo vu be sa navu aambu sa na in nambe saanggimb. Soo sate va in nambe saambu na, de soo sate va in nambe sa kandi vasa dôôk naah. Mangg nêêl vakasin-anjo vu sa nambe saambiing nôôn jak."

¹⁹ * o 10:19 Jon 7:43*Hil Yuda lango vakasin-anju tombe sil laasuh sil la lu yuuh yesin laah. ²⁰ * o 10:20 Jon 7:20; 8:48*In hil ngeeyaata lanêêl nambe, "Mamu nipaya hôôvu yi be lukook nawiing paya, le nambe vaati sen ham nango lavaa-ja?" ²¹ Tonde hil vaalu lanêêl nambe, "Hil sen mamu nipaya nahôôvu sil-ato ond me-le daanêêl vakasin naambêênju le. Mak mamu nipaya ond le biing-ambe hil sen mekanuu-to mend naatum a?"

Hil Yuda nind baya in Yesu

²² Ngaaho lak in hil Yuda lanji silate busin bop ti vu Yelusalem. Busin bop-anju ond kand navu sen lalohak Anutu-te dumb bop bôôy-ato, tonde busin-anju vavi osin lukaahôômb. ²³ * o 10:23 Sin 3:11; 5:12*Tombe Yesu la monaloh Anutu-te dumb bop alo ti sen danêêl

nambe Solomon-atêeto, ²⁴ * o 10:24 Luk 22:67*tombe hil Yuda lambuuh yi tatup de lanêel vu nambe, "Naambe vaatii-jo? Onawiing nambêenja be hey alonggpayo yu-yuuh lôôt-ambe naangelis e? Hong omaaho sen Anutu yoo holin hong vulôôt in nambe gandôôvu hey-ato ond onanêel langaah vu hey bulôôt." ²⁵ * o 10:25 Jon 4:26; 5:36; 10:38*Le Yesu nêel laah vu sil nambe, "Saanêel vu ham lung la, le ham-ame awii-having e. Kul pin sen sa naawiing ak Aamangg haalêê-jo ond yik navu taato sa langaah, ²⁶ * o 10:26 Jon 6:64; 8:45*lemu ham-ame awii-having e, in ham-ame vu sate bik sipsip-aso le. ²⁷ * o 10:27 Jon 8:47; 10:3*In sate sipsip-aso ond dango sa lavangg, de sa lak sil anind tombe yoo davu taamuyin sa. ²⁸ * o 10:28 Jon 3:16; 6:39; 18:9*Tonde sale aambiing-ambe sil mando metumin danggata, de sil-ame le lana mend nama le, malis lôôt, de omaaho ti me-le bu vêel sil in sa namangg e. ²⁹ In Mangg sen vu sil vu saa-to ond yoo niwêêk lôôt savok va pin, om omaaho ti me-lohvu nambe bu vêel sil in Mangg nama le. ³⁰ * o 10:30 Jon 17:21*De haay Mangg ond yik haay nôôn timu."

³¹ * o 10:31 Jon 8:59*Tombe hil Yuda lalôôh tatuuh ak laah in nambe tanga yi be jimb, ³² le Yesu nêel vu sil nambe, "Sa taato Mangg-ate kul anivasa ngeeyaata vu ham, le ham akam vu nambe kul-anjo ti tana nipaya ondeey ham awiingin nambe anyiis sa jak tatuuh?" ³³ * o 10:33 Lev 24:16; Mat 26:65; Jon 5:18*Tombe hil Yuda lanêel laah vu yi nambe, "Hey anyiis hong ond me-lak kul anivasa le, nganjo ganêel Anutu pale, de hong ond omaahonôn amu, lemu goo ganêel nambe hong Anutu, ondeey hey aawiingin nambe aanyiis hong." ³⁴ * o 10:34 Saam 82:6*Tombe Yesu nêel laah vu sil nambe, "De sil kaavu Anutu-te vakasin neep hôôk hamate tanasin nambe, 'Saanêel ham-anja nambe ham anutu-so,' ³⁵ * o 10:35 Mat 5:18*ond manyinja nêel lak hil sen bôôy Anutu-te vakasin la vu sil-ato nambe sil anutu-so, de omaaho ti me-lohvu nambe kawiiy Anutu-te vakasin na le. ³⁶ * o 10:36 Jon 5:17-20*De sak Mangg oo holin sa be wiing sa be sa laam voon, tombe saanêel nambe Anutu Noow sa, le nambe tana sen ham anêel nambe saanêel Anutu pale? ³⁷ Naambe same naawiing Mangg-ate kul e ond mem ham-ame ambiing gaving sa le, ³⁸ * o 10:38 Jon 14:10-11*lemu naambe sa naawiing yite kul le ham-ame awii-having sa le, ond ham ambiing gaving kul sen sa naawiing-anjo, in nambe ham anjak ni vanuh naambe Mangg nando hôôk sa, de sa nando hôôk Mangg." ³⁹ * o 10:39 Luk 4:30; Jon 8:59*Tombe lawiingin nambe lanôôh yi, le ma de hatu be la.

⁴⁰ * o 10:40-41 Jon 1:28-29*Tombe Yesu la bel Yoladan vaalu yesin laah tomem la nando taaku sen Jon nalipsis hil neep bôôy-ato. ⁴¹ Tombe hil ngeeyaata lala vu le mem yoo lanêel vu sil nambe, "Jon-ame wiing taahu taahu osin niwêêk heey e, lemu vakasin pin sen Jon nêel lak omaahôô-jôôto ond manyinju keen lôôt." ⁴² * o 10:42 Jon 7:31*Tombe vu taaku-ju hil ngeeyaata lawii-having Yesu.

Lasalus yimb

¹¹ * o 11:1 Luk 10:38-39*Omaaho ti haale nambe Lasalus nilak-ambe neep vu bayêen Betaani sen Malia yuuh halivêeh Maata baand-ato, ² * o 11:2 Jon 12:3*ond Malia-ju sen kaasêeh va galovasa lak Omaaho Bop vaha de laavu lak luvalus-ato ond mangwa Lasalus nilak. ³ * o 11:3 Jon 11:36*Om vanga yuuh lawiing vakasin la vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, omaaho sen gahem naving yi lôôt-ato ond nilak-ambe neep." ⁴ * o 11:4 Jon 9:3; 11:40*Yesu hango vakasin-anju tombe nêel nambe, "Nilakin-anju me-nambe omaahôô-ju jimb e, malis, nganjo wiingin nambe biing Anutu banye jak, in nambe le biing Anutu Noow banye jak."

⁵ Yesu yoo ahe having Maata yuuh halivêeh-ande Lasalus. ⁶ Ke, tombe hango nambe Lasalus nilak, le ma de yoo nando taaku sen nandôô-juuto busin yuuh having, ⁷ le mem nêel vu yite maanggêem-aso nambe, "Yanaah Yudia." ⁸ * o 11:8 Jon 8:59; 10:31*Le yite maanggêem-aso lanêel vu nambe, "Kaputung, mu naahen vasêen daka-ju hil Yuda lawiingin nambe lanyiis hong ak tatuuh-ato, le sim onavu ganaah-anju jesin a?" ⁹ * o 11:9 Jon 9:4-5; 12:35*Le Yesu nêel laah vu sil nambe, "Busin ti ond yite taaku me nomaayuuhambe laam yuuh, nambe omaaho ti na langaah ond me-le tayak e, in nayi taaku langaah vu voon, ¹⁰ * o 11:10 1; Jon 2:11*le naambe na dôôk busin ond le tayak in mekanu †." ¹¹ * o 11:11 Mat 9:24*Om nêel nambêenju vu sil vêel e, le sim nêel vu sil nambe, "Yate omaaho Lasalus neep me, lemu sana aanjêêvu." ¹² Le yite maanggêem-aso lanêel vu nambe, "Omaaho Bop, neep me ond yoo le kandi." ¹³ Vakasin-anjo Yesu nêel nambe Lasalus yimb, le sil akand vu nambe mak Yesu nêel nambe Lasalus yoo neep malis amu. ¹⁴ Om Yesu nêel langaah vu sil nambe, "Lasalus yimb, ¹⁵ lemu sa kangg navu ham-ambe sa longgpayo nivasa in same ala nando having yi le, in saawiingin nambe ham alompayo naam timu vu sa, om yana aangge yi le." ¹⁶ * o 11:16 Mak 14:31*Tombe Tomas sen danêel nambe Papinj-ato ond nêel vu maanggêem-aso vaalu nambe, "Ham-o, yana be yaanggimb gaving yi."

Yesu tu hil yimbin kandi jak osin metumin-ate danggakook

¹⁷ Tombe Yesu-so mondala be lala lalup, de lango nambe lambe Lasalus la bandumb-ambe busin yum-beyuuh lung la. ¹⁸ * o 11:18 Mat 21:17*Bayêen Betaanii-ju neep ngaaho vu Yelusalem

lohvu 3 kilomita mu. ¹⁹ Tombe hil Yuda ngeeyaata lala vu Maata yuuh Malia in nambe lambiing-ambe yuuh alondpayo nivasa jak in yuuhate mangwaandin yimb.

²⁰ Tombe Maata hango banye nambe Yesu valup, om la hatu vu Yesu vu mopaatôôv de Malia yoo nando

† Vakasin sen Yesu nêel-anjo ond nanêel vakasin pakwesin nalak yi nambe yite busin sen jimb-ato naahen om sil e lana nivasa.

bayêên. ²¹ * o 11:21 Jon 11:32*Tombe Maata nêêl vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, nambe omandô-jo ond sa mangwaangg-ame le jimb e. ²² De gêên-anjo sa lak ni having nambe okataangg Anutu in vati, ond Anutu le bu vu hong." ²³ Tombe

Yesu nêêl vu nambe, "Mangwaam e kandi jak." ²⁴ * o 11:24 Jon 5:29; 6:39-40*Le

Maata nêêl nambe, "Êê-e, sa lak ni nambe vu busin taamusin sen omaahonôon pin kandi jak-ato ond le kandi jak gaving." ²⁵ Tombe Yesu nêêl laah vu nambe,

"Kandi jak naah osin metumin yoo danggakook sa. Hil sen lambiing gaving sa be lanjimb-ato ond sil e mando metumin, ²⁶ * o 11:26 Jon 8:51*de hil sen dando metumin-ambe dawii-having saa-to ond sil-ame le lanjimb e, malis lôôt. Gawii-having vakasin-anjo me malis?" ²⁷ * o 11:27 Jon 6:69*Le Maata nêêl vu Yesu nambe, "Êê-e Omaaho Bop, saawii-having hong lung la nambe hong omaaho sen Anutu yoo holin hong vulôôt-ato. Hong Anutu Noow, omaaho sen Anutu nêêl nambe le naam voon-ato ond yik hong-anja."

Yesu su

²⁸ Maata nêêl vakasin-anju lung la tonde la teey halivêêh Malia, tombe la pataalang vu nambe, "Kaputung valup-ambe nalingin hong." ²⁹ Malia hango nambêênju tombe kandi lak pavis-ambe la vu Yesu, ³⁰ * o 11:30 Jon 11:20*de Yesu me-tok laam bayêên e, nganjo yoo naahen taaku sen Maata la hatu vuu-to. ³¹ Tombe hil Yuda sen dando mondakaas having Malia hôök bayêên alo in nambe lopayo nivasa jak-ato, ond layi nambe Malia kandi lak pavis-ambe la voon, tombe sil taamuyin, in sil akand vu nambe mak navu na naasu jak bandumb.

³² * o 11:32 Jon 11:21*Tombe Malia la hatu taaku sen Yesu naalêê-to, om yi Yesu tombe hatu pataav baambu neep voon hôök Yesu vaha de nêêl vu nambe, "Omaaho Bop, nambe omandô-jo ond sa mangwaangg-ame le jimb e." ³³ Tombe Yesu yi de Malia nasu, tonde hil Yuda sen laving Malia be lalaam-ato ond yik dasu having, tombe ka paya de lopayo nimeen lôôt. ³⁴ Tonde lingin nambe, "Ham hambe neep tana?" Le lanêêl nambe, "Omaaho Bop, ganaam gangge le." ³⁵ * o 11:35 Luk 19:41*Tombe Yesu su.

³⁶ * o 11:36 Jon 11:3*Om hil Yuda lanêêl nambe, "Ham angge, yoo ahe having omaahô-ju lôôt." ³⁷ * o 11:37 Jon 9:6*Lemu hil vaalu lanêêl nambe, "Omaahô-ju wiing-ambe mekanôond ame tum-ato, om me-lohvu nambe dôôvu yite omaahô-ju in nambe me-jimb e?"

Yesu wiing-ambe Lasalus kandi lak laah

³⁸ * o 11:38 Mat 27:60*Tombe Yesu lopayo nimeen lôôt yesin laah tonde la valup bandumb, de bandumb-anju ond lavandangga ti tombe sil tatolin tatuuh ti hilin avi jeen. ³⁹ Tombe Yesu nêêl nambe, "Ham baaku tatuuh-anja na vêêl." Le Maata sen yimbin vangaa-to nêêl vu nambe, "Omaaho Bop, yimb-ambe neep busin

yumbeyuuh lung la om ninggalôon ak." ⁴⁰ * o 11:40 Jon 11:4,23-26*Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Le saanêêl vu hong gêên-ato nambe gambiing gaving ond onavu gangge Anutu-te niwêêk."

⁴¹ Tombe laaku tatuuh la vêêl, de me lak baandoni de nêêl nambe, "Aamangg, sa naapêêlis vu hong in ohango sate lohakin lung laa-to. ⁴² * o 11:42 Jon 12:30*De sa lak ni nambe lak busin pin ond goo nambe nanyem in sate lohakin, lemu sa kangg vu hil sen daalêê-jo ondeey saanêêl vakasin-anjo in nambe sil lambiing gaving naambe goo gawiing sa be sa laam."

⁴³ Nêêl nambêênju tonde teey bopaata nambe, "Lasalus, ganaam voon." ⁴⁴ Tombe yimbin kandi lak-ambe laam voon osin tôtemb sen sil lavil nama yuuh vaha lak-ato, de tôtemb daka sen hilin mêê-to ond yik yoo neep ak yi having. Tombe Yesu nêêl nambe, "Ham kavaayin tôtemb na vêêl-ande yoo na."

Hil lanjôôy vakasin in nambe lanyis Yesu be jimb

(Matai 26:1-5; Maak 14:1-2; Luk 22:1-2)

⁴⁵ * o 11:45 Jon 4:48; 7:31; Luk 16:31*Tombe hil Yuda vaalu sen lalaam vu Maliaa-to layi vaa-ju tombe sil ngeeyaata lawii-having Yesu, ⁴⁶ lemu sil vaalu lala vu hil Palisai be lanêêl va sen Yesu wiing-anjôôto banye vu sil. ⁴⁷ Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso laving hil Palisai be yoo lasupin sil having kaansol-aso be lanêêl nambe, "Yale aambiing naambe vaati? In omaahô-ju wiing taahu taahu osin niwêêk ngeeyaata. ⁴⁸ Yiyi oo monaangge mu de yoo monambiing va naambêênju, ond hil pin e lambiing gaving yi, de hil Lom e lanaam-ambe kawiiy Anutu-te dumb bop osin yiyi pin na."

⁴⁹ Tombe sil ti haale nambe Kaiapas tu kul vaha salivangin-ate yêêv bop hôök ta tii-ju, ond nêêl vu sil nambe, "Ham-ame alak ni daka le, ⁵⁰ * o 11:50 Jon 18:14*de ham-ame kam vu va sen dôôvu ham-ato le? Nambe omaaho timu jimb in dôôvu hil pin ond mem, de yate hil pin-ame lanjimb e." ⁵¹ * o 11:51 Jen 50:20*Vakasin-anjo ond me-yoo nêêl lohvu ka le, malis, nganjo tu yêêv bop salivangin-ate hôök ta tii-ju om nêêl vakasin langaah nambe Anutu-te omaaho ti, ond nêêl lak Yesu nambe le jimb in dôôvu hil Yuda. ⁵² * o 11:52 Jon 10:16; 17:21; 1Jon 2:2*Lemu me-yoo jimb in hil Yuda yoow e, malis, jimb in naasupin Anutu-te noondin pin sen dando lohvu taaku pin-ato be sil daatu dangga timu.

⁵³ * o 11:53 Jon 5:18*Tombe yik hôök busin-anju sil davu salo mop in nambe lanyis Yesu be jimb, ⁵⁴ * o 11:54 Jon 7:1*om Yesu me-nando langaah hôök hil Yuda mend yesin laah e, nganjo havuuh taaku-ju de la taaku ti danêêl nambe Eplaim. Taaku-ju neep ngaaho vu taaku lumbalaamb, tombe la nandô-ju having yite maanggêem-aso.

⁵⁵ * o 11:55 2Kro 30:17; Sin 21:26*Tonde hil Yuda-te busin bop busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôök vu Ijip bôôy-ato ngaaho lak, tombe hil ngeeyaata vu taaku pin lala lalup Yelusalem in samu sil vêêl e. ⁵⁶ *

o 11:56 Jon 7:11*Tombe sil davu salo Yesu, tonde lala daale Anutu-te dumb bop alo be mondanêel vu sil nambe, "Ham akam vu nambe vaati, mak me-le naam-ambe ji busin bop-anjo gaving e?"⁵⁷ Tombe yêêv-aso salivangin-ate laving hil Palisai lanêel nambe omaaho ti lak ni

nambe Yesu nando tana, ond naanêel banye lan-gaah in lanôôh yi.

Malia kaasêêh bel galovasa lak Yesu vaha

(Matai 26:6-13; Maak 14:3-9)

12 * o 12:1 Jon 11:1,43*Busin namaavaalu naahen de ti sen naatu vindak tii-to ond naatu busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôök vu Ijip bôôy-ato, tonde Yesu lo-valup Betaani sen yêêvu Lasalus be kandi lak vu yimbin-atêêto. ² * o 12:2 Luk 10:40*Tombe lawiing Yesu-te vanôôn vuu-ju, tombe Maata yoo mon-aluuh vanôôn, de Lasalus nando having vaatêêvak-aso be mondaya vanôôn having Yesu. ³ * o 12:3 Luk 7:37-38*Tonde Malia hako bel galovasa hôök buayo bop ti, bel galovasaa-ju ond daanggo lak mone bopaa-ta lôôt, ond valup-ambe kaasêêh ak Yesu vaha de laavu lak luvalus, tombe bel galovasaa-jo galôôn vapu-uh-ambe lohvu bayêên alo pin. ⁴ * o 12:4 Jon 6:71; 18:3*Lemu Yesu-te maanggêem ti, haale nambe Yudas Iskaliot, ond ngaaho lak in navu taato Yesu langaah-ambe hil lanôôh-ato, ond nêel nambe, ⁵ * o 12:5 Mat 19:21*"Nambe vaati sen yame aavu bel galovasaa-ju be hil baanggo jak mone 300 kina, de monêê-jo yaambu vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to?"⁶ Lemu Yudas-ame ka vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to on-deey nêel nambêênju le, malis, nganjo yi omaaho hôôndak ambu in yoo nanggin Yesu having maanggêem-asote laayul mone-têêto, tombe mone sen daasu hôök-ato ond yoo nahôôndak vaalu. ⁷ * o 12:7 Jon 19:40*Le Yesu nêel nambe, "Jipin vêêh-anju, ham-ame naanêel yi le, in yoo hatung bel galovasaa-ju vu sa be gêên navu taahu sate busin kanu sen saanggimb-ambe landaav saa-to. ⁸ * o 12:8 Diu 15:11*De hil sen dativak in va yuuh amêê-to sil e mando gaving ham nohvu busin pin, nganjo sak same le mando gaving ham nohvu busin pin e."

Yêêv-aso salivangin-ate lanjôôy vakasin in nambe lanyis Lasalus be jimb

⁹ * o 12:9 Jon 11:43-44*Hil Yuda ngeeyaata lalak ni nambe Yesu nando Betaanii-jo om sil lala. Lemu sil-ame lala in lanjji Yesu mu le, malis, nganjo lawiingin nambe lanjji Lasalus sen bôôy Yesu yêêvu be kandi lak vu hil yimbin-atêêto. ¹⁰ Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso lanjôôy vakasin in nambe lanyis Lasalus-ambe jimb gaving, ¹¹ * o 12:11 Jon 11:45*in hil Yuda ngeeyaata kand vu Lasalus tombe lavuuh silate yêêv-aso de lawii-having Yesu.

Yesu lukala Yelusalem lohvu omaaho lulemak ti

(Matai 21:1-11; Maak 11:1-11; Luk 19:28-40)

¹² Heendiyy atombe hil ngeeyaata sen lalaam dando lung la in lanjji busin bop busin haluusin-ato lango nambe Yesu valup in naam Yelusalem. ¹³ * o 12:13 Saam 118:25-26; Mat 27:42; Jon 1:49*Om sil lako haah alis osin nama be lala latovu Yesu vu mopaatôôv, tombe daakôôhin nambe, "Ham-o, yiyi lavangg dôök Anutu, de yiyi gako omaahôô-ja haale jak in laam ak Omaaho Bop haale. Yiyi Islel-ate omaaho lulemak yi."

¹⁴ Tombe Yesu tovu donggi daka be lakando be la, lohvu Anutu-te vakasin neep hôök kaapiya nambe, ¹⁵ * o 12:15 Sek 9:9*"Ham Saion-e, ham-ame anjêênin e.

Ham angge hamate omaaho lulemak nando lak donggi noow-ambe nalaas vu ham."

¹⁶ * o 12:16 Jon 2:22*Tombe yite maanggêem-aso me-lalak vaa-jo dangga ni pavis e, le taamusin Yesu kandi lak-ambe haale tu bopaata lak lung la, le mem sil akand vu laah Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiya munggin-ato, tombe mem lalak ni nambe lawiing vakasin-anjuuto nôôn ak lohvu.

¹⁷ * o 12:17 Jon 11:43-44*Tonde hil ngeeyaata sen daale having Yesu de teey Lasalus vu bandumb-ambe kandi lak vu yimbin-ate be laam-ato, ond mondanêel Yesu banye lôôt, ¹⁸ tombe hil pin lango banye nambe Yesu wiing taahu taahu osin niwêêk-anju ondeey lala latovu yi vu mopaatôôv. ¹⁹ * o 12:19 Jon 11:48*Tonde Palisai-so yoo lanêel vu sil nambe, "Ke, ham angge, yanêêngg vakasin nôôn ma in hil pin lala davu taa-muyin yi."

Hil Glik heey lawiingin nambe lanjji Yesu

²⁰ Tombe hil Glik heey lala lalup Yelusalem in lanohak vu Anutu dôök busin bop-anju gaving. ²¹ * o 12:21 Jon 1:44; Luk 19:3; 23:8*Tombe sil lala vu Pilip sen baan Betsaida vu Galilii-to, tombe sil kataangg yi nambe, "Himbop, hey aawiingin nambe aangge Yesu."

²² Tombe Pilip la nêel vu Endru, le mem Endru having Pilip-ambe yuuh lala lanêel vu Yesu. ²³ * o 12:23 Jon 13:31-32; 17:1*Tombe Yesu nêel laah vu yuuh nambe, "Busin tok laam lung laa-jo in nambe Omaahonôôn Noow navu gako haale bop. ²⁴ * o 12:24 1Ko 15:36*De sa naanêel keen vu ham naambe saakom ve nôôn ti nambe yame gavuk dukana ngaanggis e, ond saakom ve nôôn timuu-jôôto yoo le mando. Le naambe yiyi gavuk dukana ngaanggis-ambe me balup-ande naavi panyek ond mem le nyiis nôôn ngeeyaata jambaale. ²⁵ * o 12:25 Mat 16:25*Omaaho ti yoo ahe having ni-naavi vu voon-anjo ond le na menama, de omaaho ti nimbaya ninaavi vu voon-anjo ond le mando metumin danggata. ²⁶ * o 12:26 Jon 14:3; 17:24*De omaaho ti nambe nôôh sate kul ond le taamuyin sa, tombe taaku sen sa mandôô-to ond sate hil kul vaha-so le mando gaving sa. Tonde omaaho ti nambe gako sate kul ond Aamangg e gako yi jak."

Le gasi Omaahonôôn Noow jakana

²⁷ * o 12:27 Saam 6:3; 42:5; Mat 26:38*“Gêên-anjo sa longgpayo nimeen lôôt, om sale naanêêl vaati? Mak sa naanêêl naambe, ‘Aamangg, ganôôh sa vêêl in va sen navu naatovu sa peey-anjo?’ Malis, me-lohvu sa naanêêl naambêênjo le, in sa nando be gêên-anjo in nambe sa baaku nimeen peey. ²⁸ * o 12:28 Mat 3:17*Om Aamangg, goo gambiing ohaalem naatu bopaata jak.” Tonde lava ti laam vu baandoni nambe, “Saawiing-ambe sa haalengg bop ak lung la, tonde sale aambiing-ambe bop jak jesin naah.” ²⁹ * o 12:29 Sin 23:9*Tombe hil sen daale dangôô-to lanêêl nambe, “Kalang tuuh.” Tonde hil vaalu lanêêl nambe, “Angela ti vakaas vu yi.” ³⁰ * o 12:30 Jon 11:42*Le Yesu nêêl laah vu sil nambe, “Vakasin-anjo me-laam in nambe sa gango le, malis, nganjo laam in nambe ham gango. ³¹ * o 12:31 Jon 9:39; 14:30; 16:11*Gêên Anutu navu sahi hil voon-ate vakasin jakana, de gêên-anjo navu gatiy omaahonôôn-ate heendin anipaya Saalang vu voon-anjo na. ³² * o 12:32 Jon 3:14*In gêên sa nando voon, le busin sen sil gasi sa jakanaa-to ond sale daandiy omaahonôôn pin naam vu sa.”

³³ * o 12:33 Jon 18:32*Nêêl vakasin nambêênju in taato naambe le jimb ak haah pako. ³⁴ * o 12:34 Saam 89:4,36; 110:4; Ais 9:7; Dan 7:14*Tombe hil lanêêl laah vu nambe, “Hey hango tanasin neep hôôk Anutu-te kaapiya nambe omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiyi-ato ond le mando danggata, le nambe tana sen ganêêl nambe le gasi Omaahonôôn Noow jakana? Omaahonôôn Noow-anjo lati?” ³⁵ * o 12:35 Jon 7:33; 8:12; 1Jon 2:10-11*Le Yesu nêêl laah nambe, “Kin tumin-ato le naatum vu ham daka gaving e, om ham oo ana hôôk melangaah in le mekanu dôôk in ham. In omaaho ti na hôôk mekanu ond le doosin mop sen naa-to, ³⁶ * o 12:36 Ep 5:8*om gêên ham ambiing gaving kin tumin sen naahen nando having ham-anjo, ond mem ham e naatu hil melangaah-ate.” Yesu nêêl nambêênju lung la, tonde la hôôpis in sil.

Hil Yuda ngeeyaata me-lawii-having Yesu le

³⁷ Yesu wiing taahu taahu osin niwêêk ngeeyaataa-ju hôôk hil amend, le me-lawii-having yi le, ³⁸ * o 12:38 Ais 53:1; Lom 10:16*in nambe Yesaia-te vakasin nôôn ak sen nêêl langaah nambe,

“Omaaho Bop, laheey lawii-having heyate vakasin? De Omaaho Bop taato yite niwêêk vu lati?”

³⁹ Ondeey sil-ame lalohvu nambe lambiing gaving Yesu le, in Yesaia nêêl vakasin ango be neep nambe, ⁴⁰ * o 12:40 Ais 6:10; Mat 13:15*“Anutu wiing-ambe sil amend kanu hôôk, de wiing-ambe sil alondpayo niwêêk ak, in nambe sil-ame lanjji va jak mend e, osin kand-ame bu vakasin danggakook e, de me-langgilin londpayo nom vu sa in nambe saambiing-ambe nind vasa jak e, malis.”

⁴¹ * o 12:41 Ais 6:1*Yesaia yi me lak Yesu-te nikaa-pulis ondeey nêêl vakasin nambêênju lak Yesu. ⁴² * o

12:42 Jon 7:48; 8:30; 9:22*Tonde yêêv ngeeyaata lawii-having Yesu, le dayêênin hil Palisai om me-danêêl langaah e, in nambe le gatiy sil lana nanyendangga. ⁴³ * o 12:43 Jon 5:44*Keen, yêêv-asôônju me-lawiingin nambe Anutu gako sil haalend jak e, nganjo sil oo kand navu nambe omaahonôôn gako sil haalend jak ond mem nivasa.

Yesu-te vakasin oo le bu nyevahaan vu omaahonôôn

⁴⁴ * o 12:44 Mat 10:40*Yesu teey la langaah nambe, “Omaaho ti nambe biing gaving sa ond me-yoo wii-having sa le, nganjo wii-having omaaho sen wiing sa be sa laam-ato having.

⁴⁵ * o 12:45 Jon 14:9*Tonde omaaho ti nambe ji me jak sa ond yik yi me lak omaaho sen wiing sa be sa laam-ato. ⁴⁶ * o 12:46 Jon 8:12; 12:35*Saalukalaam voon-anjo nambe kin tumin in nambe hil pin sen sil alondpayo naam timu vu saa-to ond sil-ame mando hôôk mekanu le. ⁴⁷ * o 12:47 Jon 3:17; 8:15*Tonde omaaho ti gango sate vakasin-ambe mesamu le, ond same le aambu nyevahaan vu yi le, in same alaam voon in nambe gangoyin omaahonôôn-ate vakasin e, malis, nganjo soo alaam in nambe aandôôvu omaahonôôn. ⁴⁸ * o 12:48 Hiblu 4:12*De omaaho ti nambe galuuh dami vu sa de me-gako sate vakasin jak e, ond yite va sen le bu nyevahaan vu yii-to nando, yik vakasin sen sa naanêêl-anjo ond yoo le naanêêl yite ni-paya langaah naambe le gako nyevahaan dukanaah vu busin taamusin. ⁴⁹ In same yoo naanêêl vakasin lohvu sa kangg e, malis, nganjo Aamangg sen wiing sa be sa laam-ato ond yoo nêêl vakasin pin vu sa nambe soo tatekin osin sa naanêêl. ⁵⁰ * o 12:50 Jon 8:26,28*De sa lak ni nambe Mangg-ate vakasin le biing-ambe ham mando metumin danggata, om va sen sa naanêêl ond sa naanêêl lohvu Mangg nêêl vu sa lung laa-to.”

Yesu lipis yite maanggêêm-aso vahand

13 * o 13:1 Jon 7:30; 12:23; 15:13; 1Jon 3:16; Pil 2:8*Hil Yuda-te busin bop busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôôk vu Ijip bôôy-ato ond peey-anjo ngaaho lak, tonde Yesu lak ni nambe yite busin tok laam lung la in gavuuu ngaanggis voon-anjo de naah vu Mangganaan. Yoo ahe having yite va-so vu voon-anjo vu munggin-ambe tok valup busin sen yimb-ato.

² * o 13:2 Luk 22:3; Jon 13:27*Hôôk soosin atombe sil o maanggêêm-aso mondaya vanôôn, tonde Saalang lukala Yudas sen Simon Iskaliot noow-ato lopayo lung la in nambe naanêêl Yesu langaah vu hil in nambe sil lanyis-ambe jimb. ³ * o 13:3 Jon 3:35; 16:28*Tombe Yesu lak ni lung la nambe Mangganaan oo vu va pin lukala yi Yesu nama, tonde lak ni having nambe yoo vu Anutu be laam, de yik le naah vu Anutu.

⁴ Daahen daya vanôôn atonde Yesu kandi be kaah yite lolop de hako taahol-ambe havêêh, ⁵ tombe mem hako bel hôôk kaambum bop ti be monalipis yite

maanggêem-aso vahand-ande naavu lak taahol sen havêêh-ato.

⁶ Lipis sil vahand-ambe valup vu Simon Pita, tombe Pita nêêl vu nambe, "Omaaho Bop, ganjipis sa vahangg a?" ⁷ Tombe Yesu nêêl laah vu nambe, "Va sen sa naawiing gêên-anjo onaahen doosin, nganjo taamusin e mem gale ganjak ni." ⁸ Le Pita nêêl laah nambe, "Game le ganjipis sa vahangg e, malis lôôt." Le Yesu nêêl laah vu nambe, "Same aanjipis ovaham e, ond game le mando gaving sa le." ⁹ Tombe Simon Pita nêêl laah vu nambe, "Om Omaaho Bop, game ganjipis sa vahangg amu le, nganjo ganjipis sa namangg-ambe sa lungg gaving." ¹⁰ * o 13:10 Jon 15:3*Le Yesu nêêl vu nambe, "Omaaho sen luus bel lung laa-to ond le jipis vaha mu jesin, nganjo ninaavi pin ond me-jipis naah e, in nivasa lak lung la. De ham ond ham anivasa lak lung la, lemu me-ham pin e." ¹¹ * o 13:11 Jon 6:64,70-71*In omaaho sen navu naanêêl Yesu langaah vu hil in nambe lanyiis-ambe jimb-ato ond Yesu yoo lak ni lung la, ondeey nêêl nambe sil pin-ame nind vasa lak e.

¹² Tombe Yesu lipis sil vahand lung la de lop yite lolop laah-ande hatu nando, le mem lingin sil nambe, "Mak va sen saawiing vu ham-anjo ond ham alak ni?" ¹³ * o 13:13 Mat 23:8,10*Tonde ham nanêêl sa nambe Kaputung osin Omaaho Bop ond manyinja ham anêêl lohvu, in yik sa nambêênja. ¹⁴ * o 13:14 Mat 20:28; Luk 22:27*De sa Omaaho Bop osin sa Kaputung, saalipis ham vaham, om yik nyevahaan neep vu ham in nambe ham oo daanggôôl ham-ande ham anjipis mango-so vahand naambêênja. ¹⁵ * o 13:15 Pil 2:5; Kol 3:13; 1Pi 2:21*In gêên saawiing taahu taahu be sa taato vu ham in nambe ham ambiing nohvu sen saawiing vu ham-anjo. ¹⁶ * o 13:16 Mat 10:24*Om sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe kul vaha me-savok yite yêêv e, tonde omaaho ti nêêl-ambe ango la nawiing kul ti, ond me-savok ango sen nêêl-ambe laa-juuto le. ¹⁷ * o 13:17 Mat 7:24; Jem 1:25*Om naambe ham alak vaa-ja ni be ham ambiing naambêênja ond ham e kam vasa. ¹⁸ * o 13:18 Saam 41:9*Lemu same aanêêl lak ham pin e. Ham sen saaholin ham-ambe ham atu sate vaa-to ond sa lak ham anim lung la, lemu vakasin sen neep hôôk Anutu-te kaapiyaa-to yoo le nôôn jak, in vakasin-anju nêêl nambe,

'Omaaho sen naya vanôôn having saa-to vêêl vaha lak in nambe baake sa.'

¹⁹ * o 13:19 Jon 14:29; 16:4*Vakasin-anjo ond me-nôôn ak e, lemu sa naanêêl vu ham namunggin-anjo in nambe nôôn jak atombe mem ham e ambiing gaving sa naambe saa-jo. ²⁰ * o 13:20 Mat 10:40*Om sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe omaaho ti gako hil sen sa naawiing sil dalaa-to jak ond hako sa lak, tonde omaaho ti nambe gako sa jak ond manyinja hako omaaho sen wiing sa be sa laam-ato lak."

Yesu taato omaaho sen navu naanêêl yi langaah-ato

(Matai 26:20-25; Maak 14:17-21; Luk 22:21-23)

²¹ * o 13:21 Jon 12:27*Yesu nêêl nambêênju tonde lo-payo nimeen lôôt, tombe nêêl langaah nambe, "Sa

naanêêl keen lôôt vu ham naambe ham ti navu bu sa dukana hil sen lanyiis saa-to namand." ²² Tombe yite maanggêem-aso yoo langget sil lôôt, in sil doosin omaaho sen Yesu nêêl vakasin ak yii-to.

²³ * o 13:23 Jon 19:26; 20:2; 21:7,20*Tonde maanggêem ti sen Yesu yoo ahe having yii-to † nando ngaaho vu Yesu, ²⁴ ond Simon Pita vêêl ka lak vu omaahôô-ju in nambe jingin Yesu naambe nanêêl lati. ²⁵ Tombe valu-la ngaaho vu Yesu be lingin nambe, "Omaaho Bop, ganêêl latii-ja?" ²⁶ Le Yesu nêêl laah vu nambe, "Yik sale daanggôôl balet daka-jo dôôk bel luk-ande saambu vu yi, ond yik yii-ju." Tombe laanggôôl balet daka hôôk bel luk-ambe vu vu Simon Iskaliot noow Yudas. ²⁷ * o 13:27 Jon 13:2; Luk 22:3*Yudas vu vêêl balet la tonde Saalang lukala lopayo, tombe Yesu nêêl vu nambe, "Va sen onavu gambiing-ato ond gambiing pavis." ²⁸ Tombe sil pin sen dando mondaya vanôôn-ato ond sil doosin vakasin sen Yesu nêêl vu Yudas-anju danggakook, ²⁹ * o 13:29 Jon 12:6*in sil akand vu mu nambe Yudas-anju nanggjin silate laayul mone-te, om Yesu mak nêêl vu nambe baanggo silate vanôôn busin sawaasin-ate bulôôt, tonde vaalu kand vu nambe mak nêêl vu nambe na bu va vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to.

³⁰ Lung laa tonde Yudas hatu be la voon pavis, de taaku bus la.

Tanasin moos ti

³¹ * o 13:31 Jon 12:23*Lung laa tonde Yesu nêêl nambe, "Gêên Omaahonôôn Noow haale bop ak lung la, tombe wiing Anutu haale bop ak having. ³² * o 13:32 Jon 17:5*Om sen wiing-ambe Anutu haale bop ak, om Anutu le biing-ambe Omaahonôôn Noow haale bop jak gaving, ond yik le biing-ambe bop jak pavis.

³³ * o 13:33 Jon 7:33-34*"Noongg-aso, sa mando gaving ham daka vêêl e mem ham e salo sa, de lohvu saanêêl vu hil Yuda bôôy-ato ond sa naanêêl vu ham gêên-anjo naambe ham-ame alohvu nambe ham ana taaku sen sa navu anaa-ju le. ³⁴ * o 13:34 Jon 15:12,17; 1Jon 3:23; 2Jon 5*Om sa naanêêl tanasin moos ti vu ham naambe ham ahem gaving ham. Ham ahem gaving ham naambe sen sahengg naving ham-anjo. ³⁵ * o 13:35 1; Jon 3:14*Ham ahem gaving ham naambêênjo ond hil pin e lanjak ni naambe sate maanggêem-aso ham."

Yesu nêêl vu Pita nambe le jak alu in yi

(Matai 26:31-35; Maak 14:27-31; Luk 22:31-34)

³⁶ * o 13:36 Jon 7:34; 21:18-19*Simon Pita lingin Yesu nambe, "Omaaho Bop, gale gana tana?" Tombe Yesu nêêl laah vu nambe, "Taaku sen sa nalaa-to ond game galohvu nambe osapa sa be gana pavis e, nganjo naalum e mem gale taamuyin sa." ³⁷ Le Pita nêêl nambe, "Omaaho Bop, nambe vaati sen same alohvu nambe sa sapa hong pavis-anjo le? Naambe saang-gimb in hong ond lung." ³⁸ Tombe Yesu nêêl laah vu

† *Maanggêem ti sen Yesu yoo ahe having yii-to ond yik mak yi Jon sen navu kaavu kaapiyaa-jo.*

nambe, "Gale ganggimb in sa, me? Sa naanêel keen lôôt vu hong naambe kokalêêh-ame le naasu peey e, de gale ganjak alum in sa balon yaal vêel e mem."

Yesu tu mopaatôôv sen hil lana vu Anutu-tu

14 * o 14:1 Jon 14:27*Tombe Yesu nêel having nambe, "Ham-ame naham jak e, ham alompayo na timu vu Anutu, tonde yik ham alompayo naam timu vu sa gaving. ²In Aamangg-ate bayêên ond lopayo ngeeyaata neep. Nambe me-neep e, ond sale naanêel vu ham naambe me-neep e. Lemu neep om sana samu taaku vu ham. ³* o 14:3 Jon 12:26; 17:24*Ke, sana galo taaku jung na vêel e mem saanom gako ham jak-ambe yanaah mando, in taaku sen sa mandôô-to ond ham e mando gaving. ⁴De taaku sen sa naavu anaa-to ond ham alak yite mopaatôôv ani lung la." ⁵Le Tomas nêel vu nambe, "Omaaho Bop, gana tana? Hey doosin, om hey e anjak mopaatôôv-anja ni naambe va?" ⁶* o 14:6 Jon 11:25; Lom 5:1-2; Hiblu 10:20*Tombe Yesu nêel vu nambe, "Mopaatôôv sa, de vakasin keen sa, osin metumin danggakook sa. Omaaho ti me-le noh mop ango be na vu Aamangg e, malis, yik mopaatôôv sa timu. ⁷* o 14:7 Jon 8:19*Nambe ham anjak sa ningg ond ham alak Mangg ani having, om gêên ham alak ni in ham ahe yi lung la." ⁸Le Pilip nêel vu nambe, "Omaaho Bop, otaato Mom vu hey, ond mem." ⁹* o 14:9 Jon 12:45; Kol 1:15; Hiblu 1:3*Tombe Yesu nêel laah vu nambe, "Pilip, sa nando having ham lôôt, le onaahen doosin sa? Hil sen layi mend ak sa ond yik layi mend ak Mangg, le sim nambe tana sen ganêel nambe sa taato Mangg vu ham? ¹⁰* o 14:10 Jon 12:49; 14:24*Mak game gawii-having nambe sa nando hôök Mangg, de Mangg nando hôök sa le? De vakasin sen sa naanêel vu ham-ato ond same yoo naanêel lohvu sa kangg e, nganjo Mangg sen nando hôök saa-to yoo nawiing yite kul. ¹¹* o 14:11 Jon 10:38; 14:20*Ham ambiing gaving vakasin-anjo naambe sa nando hôök Mangg de Mangg nando hôök sa, le naambe nama ond ham akam bu kul pin sen sa naawiing-ato be ham ambiing gaving sa jak vaa-ja. ¹²* o 14:12 Mak 16:19-20*De sa naanêel keen lôôt vu ham naambe omaaho ti nambe lopayo naam timu vu sa, ond kul pin sen sa naawiing-ato ond le biing naam-bêênja gaving, tonde le biing kul bopaata lôôt savok sanêêngg kul-anjo na, in sa nala vu Mangg. ¹³* o 14:13 Mat 7:7; Jon 15:16*Tonde va pin sen ham kataangg ak sa haalengg-ato, ond sale aambiing nôôn jak in nambe saambiing Mangg-ate niwêêk osin nikaa-pulis naatok naam langaah. ¹⁴Om naambe ham kataangg sa in va jak sa haalengg ond sale aambiing."

Yesu nêel nambe le bu Vavi Vaambuung naam

¹⁵* o 14:15 Jon 15:10; 1Jon 5:3*"Nambe ham ahem naving sa ond ham e samu sate tanasin, ¹⁶* o 14:16 Jon 14:26; 15:26; 16:7*tombe sale kataangg na vu Mangg, tombe mem le biing Omaaho Samusamu ango naam vu ham in nambe mando gaving ham dang-

gata osin danggata. ¹⁷* o 14:17 Mat 10:20; Jon 16:13; Lom 8:26*Ond yik Vavi Vaambuung sen nanêel vakasin keen-ato, de hil voon-ame lalohvu nambe gako yi jak e, in me-layi le, de me-lalak ni le, lemu ham ond ham alak ni in nando

having ham, de lukando ham alompayo. ¹⁸* o 14:18 Jon 14:3*De same le gavuuu ham-ambe ham oo mando naambe unoopasiv pambuun e, malis, nganjo sale aanom vu ham.

¹⁹* o 14:19 Jon 16:16*"Ngaaho lak in hil voon-ame le lanji sa jesin naah e, lemu ham ond ham e angge sa, in sa nando metumin

om ham e mando metumin gaving. ²⁰* o 14:20 Jon 17:21-23*Tombe hôök busin-anju ham e anjak ni naambe sa nando hôök Mangg de ham nando hôök sa, tonde sa nando hôök ham. ²¹* o 14:21 Jon 15:10; 16:27; 1Jon 5:3*Tonde omaaho ti vaasu sate tanasin hôök lopayo be navu samu nivasa, ond omaahôô-ja ahe naving sa. Tombe omaaho ti ahe having sa ond Aamangg e ahe gaving yi, tonde yik sale sahengg gaving yi naambêênja, tombe sale taato sa langaah vu yi in nambe jak sa ningg."

²²* o 14:22 Sin 10:40-41*Le Yudas Iskaliot lengo Yudas ango nêel vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, gale taa-to hong langaah vu

hey naambe tana, de game le taato hong langaah vu hil voon e?" ²³* o 14:23 Mat 18:20; 2Ko 6:16; Ep 3:17*Tombe Yesu nêel laah vu nambe, "Omaaho ti ahe naving sa ond le taamuyin sate vakasin nivasa, tombe Aamangg e ahe gaving yi, de haay ahondoos Mangg e anaam mando gaving yi. ²⁴* o 14:24 Jon 7:16; 14:10*Tonde omaaho ti me-ahe naving sa le, ond me-navu taamuyin sate vakasin e. De vakasin sen ham nangôô-to same sate vakasin e, nganjo Mangg sen wiing sa be sa laam-ato yite vakasin.

²⁵"Soo naahen nando having ham-ande saanêel vakasin-anjo vu ham, ²⁶* o 14:26 Jon 15:26; 16:7*lemu omaaho sen dôôvu ham keen-ato ond Vavi Vaambuung sen Aamangg e biing nom ak sa haalengg-ato, ond le taahu ham hôök va pin osin bêel ham akam jak in va pin sen saanêel vu ham-anjôôto. ²⁷* o 14:27 Jon 14:1; 16:33; Pil 4:7*De sa navu gavuuu ham om saambiing-ambe ham alompayo nanjip melaas naambe sen sa longgpayo neep melaas-ato. De saawiing-ambe ham alompayo melaas ak-anja ond same naawiing nambe sen hil voon dawiiing-ambe sil alondpoyo melaas ak e, malis, om ham-ame naham jak-ambe ham anjêênin ham e. ²⁸* o 14:28 Jon 14:3; Jon 16:28; 20:17; Luk 24:52*De ham hango vakasin sen saanêel vu ham nambe sa navu gavuuu ham-ande sana, lemu sale aanom vu ham-ato, om naambe ham ahem naving sa ond ham e naapêêlis in sa nala vu Mangg in nambe Aamangg bopaata be savok sa. ²⁹* o 14:29 Jon 13:19*Vaa-jo naahen, lemu soo aanêel vu ham munggin-anja in nambe nôôn jak atombe mem ham e ambiing gaving.

³⁰* o 14:30 Jon 12:31; 16:11; Ep 2:2*"Same le naanêel vakasin ngeeyaata vu ham gaving e, in omaahonôôn

voon-anjo silate heendin anipaya Saalang navu balup, lemu me-lohvu nambe kape sa le. ³¹ * o 14:31 Jon 10:18; 12:49; Mat 26:46*Le saawiingin nambe hil voon lanjak ni naambe sahengg having Mangg ondeey soo naawiing va lohvu sen Mangg wiing sa be sa laam in-ato. Om ham kandi jak-ambe yana."

Yesu tu hees wain keen

15 "Sak sa hees wain keen, de Mangg ond yik kul wain dangga yi. ² * o 15:2 Mat 3:10*Om sa namangg sen me-nayiis nôôn-ato ond Mangg navu katôôv vêêl-ambe naate la, tonde sa namangg sen nayiis nôôn-ato ond Mangg navu katôôv ngaaho be natongin in nambe nyiis nôôn ngeeyaata lôôt. ³ * o 15:3 Jon 13:10*De ham ond vakasin sen saanêêl vu ham-ato wiing-ambe ham anim vasa lak lung la. ⁴ * o 15:4 Jon 6:56*Ham oo mando dôôk sa longgpayo ond mem sale mando dôôk ham alompayo. Le naambe ham-ame mando dôôk sa le, ond ham-ame alohvu nambe anyiis nôôn e, manyinja lohvu hees wain nama sen me-naale lak jêês-ato le, ond me-le nyiis nôôn e.

⁵ * o 15:5 Jon 15:16; 1Ko 12:12,27; 2Ko 3:5*"Ke, hees wain sa, de nama ham. Omaaho ti sen nando hôôk sa de sa nando hôôk yii-to, ond le nyiis nôôn ngeeyaata lôôt. De naambe same mando dôôk ham e, ond ham-ame alohvu nambe ambiing vati le. ⁶ * o 15:6 Mat 7:19; 13:42*Tonde omaaho ti me-mando dôôk sa le, ond le na menama naambe hees nama sen davu katôôv vêêl-ambe navu bambôôv-ato, tonde dasupin-ambe lala daate lakala kin-ambe kin naya. ⁷ * o 15:7 Mat 7:7; Jon 14:13; 16:23*Nambe ham mando dôôk sa, de sate vakasin mando dôôk ham, tombe ham akam wiingin vati be ham kataangg, ond le nôôn jak vu ham. ⁸ * o 15:8 Mat 5:16*Naambe ham anyiis nôôn ngeeyaata ond mem Mangg haale le naatu bop jak, tonde nôôn ngeeyaataa-ja taato nambe ham atu sate hil. ⁹ Sa-hengg having ham nambe sen Mangg ahe having saato, om ham mando dôôk sate ahe havingin-anja lo-payo. ¹⁰ * o 15:10 Jon 14:15; 1Jon 2:5*Tonde ham samu sate tanasin, ond ham e mando dôôk sate ahe havingin alo-payo naambe sen sa navu taamuyin Mangg-ate tanasin tombe sa nando hôôk yite ahe havingin alo-payo.

¹¹ * o 15:11 Jon 17:13*"Saanêêl vakasin pin-anja laas vu ham in nambe sa kangg vasaa-to ond dukanaas ham alompayo in ham oo naapêêlis lôôt. ¹² * o 15:12 Jon 13:34*De sate tanasin-anjo nambe ham ahem gaving mango-so naambe sen sahengg having ham-ato. ¹³ * o 15:13 Jon 10:11; Lom 5:8; 1Jon 3:16*Tonde omaaho ti jimb in dôôvu yite hil ond yite ahe havingin savok hil pin-ate ahend havingin la. ¹⁴ * o 15:14 Mat 12:50*De naambe ham ambiing nohvu saanêêl vu ham-ato, ond sate hil ham. ¹⁵ De same le naanêêl ham jesin naah naambe sate hil kul vaha-so ham e, in hil kul vaha-so ond sil doosin kul sen silate yêêv nawiing-ato. Nganjo saanêêl ham nambe ham atu sate hil keen, in va pin sen sa nango neep vu Mangg-ato ond manyinja saanêêl langaah vu ham lung la. ¹⁶ * o 15:16

Jon 15:5; 16:23*Ham-ame aholin sa lak e, nganjo saaholin ham ak-ambe saawiing ham ala in nambe ham ana anyiis nôôn, tombe hamate nôôn-anja mando danggata. Tonde ham kataangg vati lak sa haalengg vu Mangg ond le bu naas vu ham. ¹⁷ * o 15:17 Jon 13:34*Sate tanasin-anjo nambe ham ahem gaving ham."

Hil voon le lambiing ngaamong vu Yesu-te hil

¹⁸ * o 15:18 Mat 10:22; 1Jon 3:13*"Naambe hil voon anind baya lôôt in ham ond ham akam bu sen sil oo nind baya lôôt in sa munggin-ato. ¹⁹ * o 15:19 1; Jon 4:5; Jon 17:14*Le naambe hil voon-ate ham ond sil ahend e gaving ham in ham dangga timu. Nganjo hil voon-ame silate ham e, malis, in saaholin ham vu sil lavuun lung la, ondeey hil voon anind baya lôôt in ham. ²⁰ * o 15:20 Jon 13:16*Tonde ham akam bu vakasin sen saanêêl vu ham nambe kul vaha me-savok yite yêêv-ato le, om sen hil voon dawiiing nindanjeen vu sa ond le lambiing nindanjeen vu ham gaving. Nambe sil taamuyin sate vakasin ond sil e taamuyin hamate vakasin gaving. ²¹ * o 15:21 Mat 5:11; Mak 13:13; Jon 16:3*Lemu omaahonôôn e lambiing nindanjeen vu ham in sate hil ham, in me-lalak omaaho sen wiing sa be sa laam-ato ni le. ²² De nambe same anaam naanêêl vakasin langaah vu sil e, ond sil-ame le galuuh damind vu sa de va nipaya me-nanjip vu sil e. Le ma de sa laam-ambe saanêêl vu sil-ande laluuu damind vu sa, om gêên sil-ame lalohvu nambe lanjak alund in silate nipaya le. ²³ * o 15:23 Luk 10:16*Tonde omaaho ti nambe nimbaya in sa ond manyinja nimbaya in Mangg having. ²⁴ * o 15:24 Jon 9:41; 14:11*De kul vaha vaha sen omaaho ti me-wiing bôôy-ato, nambe same anaam-ambe saambiing-ambe lanji le tombe sil galuuh damind vu sa, ond va nipaya me-le nanjip vu sil e. Nganjo gêên layi lung la, tombe nind baya lôôt in haay ahondoos Mangg. ²⁵ * o 15:25 Saam 35:19; 69:4*Nambêênja in vakasin sen Anutu-te hil kaavu be neep hôôk yate tanasin-ato nôôn jak naambe, 'Nind baya lôôt in sa malis amu de dangga ma.' ²⁶ * o 15:26 Jon 14:26*Ke, tonde Omaaho Samusamu nando having Mangg, tombe sale aambiing naam vu ham, yik Vavi Vaambuung sen nanêêl vakasin keen-ato ond yoo le vu Mangg-ambe naam naanêêl sate vakasin langaah vu ham. ²⁷ * o 15:27 Luk 1:2; Sin 1:8,21-22*Tonde ham e tatekin sate dangga langaah gaving, in ham oo nando having sa bôôy-ambe tok laam gêên-anjo.

16 "Saanêêl vakasin-anja vu ham in nambe ham baale niwêêk-ande va nimeen-ame kape ham e. ² * o 16:2 Mat 24:9; Luk 6:22; Jon 9:22*De hil e gatiiy ham ana mando nanyendangga, tonde busin ti le mem lanyiis ham-ambe ham anggimb, de sil akand e bu naambe yoo dawiiing kul anivasa vu Anutu lak va nambêênja. ³ * o 16:3 Jon 15:21*Sil e lambiing vaa-ja in dangga nambe sil doosin haay ahondoos Mangg, ⁴ * o 16:4 Jon 13:19*om saanêêl vakasin-anja vu ham lung

la in nambe taamusin vaa-jo naatok, ond ham akam bu vakasin sen saanêêl vu ham-ato jesin naah."

Vavi Vaambuung-ate kul

"Same aanêêl vakasin-anjo vu ham bôôy e, in sa nando having ham, ⁵ * o 16:5 Jon 7:33; 13:36*le gêên ond sa nalaah vu omaaho sen wiing sa be sa laam-ato, lemu ham ti me-lingin sa nambe, 'Onala tana?' Malis. ⁶ Le gêên saanêêl vakasin-anja vu ham atombe ham alompayo nimeen lôôt, ⁷ * o 16:7 Jon 14:16*lemu sa naanêêl keen vu ham naambe sana ond mem le ni-vasa vu ham. Le naambe same ana le, ond omaaho sen dôôvu ham-ato me-le naam vu ham e, om sana ond mem sale aambiing naam vu ham. ⁸ Omaahôô-ja naam ond mem le tatekin vu omaahonôôn naambe sil pin dawiiing va nipaya, de le taato naambe omaaho lati nivalok, osin tatekin naambe Anutu le gangoyin hil pin-ate vakasin. ⁹ * o 16:9 Jon 3:18*Le tatekin naambe va nipaya neep vu sil-anju in me-lawii-having sa le, ¹⁰ * o 16:10 Sin 5:31; Lom 4:25*de le taato naambe omaaho lati nivalok, in sa nalaah vu Mangg-ande ham-ame le angge sa jesin naah e. ¹¹ * o 16:11 Jon 12:31*Tonde le tatekin naambe Anutu sahi hil voon-ate heendin anipaya yite vakasin lung la be navu bu nyevahaan vu, om le sahi omaahonôôn pin-ate vakasin naambêênjo.

¹² * o 16:12 1Ko 3:1-2*"Sate vakasin sen sa naanêêl vu ham-ato ngeeyaata naahen neep, le ham-ame alohvu nambe ham anjak ni pavis e, ¹³ * o 16:13 Jon 14:26; 1Jon 2:27*lemu Vavi Vaambuung vakasin keen-ate le naam atombe le tatekin vakasin keen pin vu ham e mem ham anjak ni. De me-yoo le naanêêl yite vakasin ti le, nganjo vakasin sen nangôô-to ond mem le naanêêl, de va sen naatok vu taamusin-ato ond le naanêêl vu ham naamunggin. ¹⁴ Tonde le gako sa haalengg ak, in le gako vakasin vu sa be naam in naanêêl langaah vu ham. ¹⁵ De va pin sen Mangg-ate vaa-to ond yik sate va, ondeey saanêêl nambe le gako sate vakasin-ambe naanêêl langaah vu ham."

Lopayo nimeen e gilin-ambe naatu ka vasa

¹⁶ * o 16:16 Jon 14:19*"Daka gaving atombe ham-ame le angge sa le, tonde daka gaving e mem ham e angge sa jesin naah." ¹⁷ Tombe yite maanggêêm-aso vaalu yoo lanêêl vu sil nambe, "Nêêl vakasin vaatii-jo? Nambe daka gaving atombe yame le aangge yi le, tonde daka gaving e mem yale aangge yi jesin naah. Tonde nêêl having nambe nala vu Mangganaan. ¹⁸ De nêêl nambe daka gaving ond dangga nambe va? Yiyi doosin yite vakasin-anju."

¹⁹ Tombe Yesu lak ni nambe sil lawiinggin nambe lanjingin yi, om nêêl vu sil nambe, "Ham oo monalingin ham in sate vakasin sen saanêêl nambe daka gaving atombe ham-ame le angge sa le, tonde daka gaving e mem ham e angge sa naah. ²⁰ Om sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe ham e naasu bopaata, de ham akam pasiv lôôt, tonde hil voon e kand vasa de ham alompayo le nimeen, lemu ham alompayo nimeen-an-

ja le gilin-ambe naatu ham akam vasa jak. ²¹ * o 16:21 Ais 26:17*Vêêh ti noow nayêêy ond lak ni nambe yinêên busin-ato tok laam in nambe gako nivaane om lopayo nimeen, de naambe hako lung la ond me-le ka bu nivaane jesin naah e, malis, le ka vasa in hako unoopasiv hato laam voon lung la. ²² * o 16:22 Ais 66:14*Om yik gêên ham alompayo nimeen nambêên-ja, lemu sale aangge ham jesin, tombe mem ham e kam vasa jak lôôt, de omaaho ti me-le biing-ambe ham alompayo nimeen naah e. ²³ * o 16:23 Mat 7:7; Jon 15:16*De vu busin-anju ond ham-ame le anjingin vati vu sa naah e. Om sa naanêêl keen lôôt vu ham naambe ham kataangg vati vu Mangg jak sa haalengg, ond le bu vu ham. ²⁴ * o 16:24 Jon 15:11*In bôôy ond ham-ame kataangg vati lak sa haalengg e, om ham kataangg ond ham e gako in nambe ham akam vasa lôôt."

Yesu savok va voon-ate pin

²⁵ * o 16:25 Mak 4:33-34*"Saanêêl vakasin pin vu ham-anjo lak vakasin pakwesin amu, tonde busin ti navu naatok ond same le naanêêl vu ham jak vakasin pakwesin ti jesin naah e, nganjo sale naanêêl Mangg-ate danggakook tatekin nanjip langaah vu ham. ²⁶ Tonde hôôk busin-anju ond ham e kataangg Mangg jak sa haalengg, de same le naanêêl vu ham naambe sale kataangg Mangg in dôôvu ham e, ²⁷ * o 16:27 Jon 14:21,23*in Mangg ahe yoo naving ham, in ham ahem naving sa be ham awii-having sa nambe sa nando having Anutu be sa laam. ²⁸ * o 16:28 Jon 13:3*Bôôy sa nando having Aamangg, tombe sa havuuh Aamangg-ande saalukalaam voon, tonde sim sa navu gavuuuh voon-anjo de sa naah vu Mangg jesin."

²⁹ Le yite maanggêêm-aso lanêêl vu nambe, "Ke mem, gêên ganêêl neep langaah-ande game ganêêl ak vakasin pakwesin e. ³⁰ * o 16:30 Jon 2:25*Om gêên hey alak ni nambe goo galak va pin ani lung la, de game doosin vati in nambe omaaho ti naanêêl vu hong e, om sen hey aawii-having nambe galaam vu Anutu." ³¹ Tombe Yesu nêêl laah vu sil nambe, "Gêên-anjo ham awii-having sa? ³² * o 16:32 Mat 26:31,56; Jon 8:29*Om ham gango le, busin ti navu naatok ond tok laam lung laa-jo, tombe ham navu gavuuuh taale be ham andukanaah ham ambaam ti ti, de sa timu soo le mando, lemu same soo timu mando le, in Mangg nando having sa. ³³ * o 16:33 Jon 14:27; Lom 5:1; 2Ti 3:12; 1Jon 5:4*Saanêêl vakasin-anjo vu ham in nambe ham akam bu sa be ham alompayo gato javuh, in vu voon-anjo va nimeen e danjingin ham, lemu ham-ame nam ham jak e, in sa laanggôôl va nipaya voon-ate lung la."

Yesu lohak in yite maanggêêm-aso

¹⁷ * o 17:1 Jon 11:41; 12:23*Yesu nêêl nambêênju lung la, tonde valaah me lak baandoni de nêêl nambe, "O Aamangg, busin-ato lung laa-jo om ong-gako Noom haale jak in nambe Noom gako ohaalem jak. ² * o 17:2 Mat 28:18*Gawiing-ambe saatu omaa-

honôôn pin-ate lukook in nambe saambiing-ambe hil pin sen gavu vu saa-to mando metumin danggata osin danggata. ³ * o 17:3 1; Jon 5:20*Tombe mando metumin danggataa-to dangga nambe omaahonôôn lanjak ganim naambe hong Anutu nôôn keen timu, osin lanjak Yesu Kalisi sen gawiing laam-ato ni. ⁴ * o 17:4 Jon 4:34; 14:13*Sa samu kul sen gavu vu sa in nambe saambiing-ato lung la, be sa hako ohaalem ak vu voon. ⁵ * o 17:5 Jon 1:1; 17:24*O Aamangg, onggako sa haalengg ak naah naambe sen vu munggin ngaanggis ma de sa nando having hong-ato.

⁶ "Saanêêl gate dangga langaah lung la vu hil sen gavu sil vu sa vu voon-ato. Goo gate sil, lemu gavu sil vu sa lung la, tombe sil davu taamuyin gate vakasin, ⁷ tombe géên sil lalak ni lung la nambe va pin sen gavu vu saa-to yoo laam vu hong. ⁸ * o 17:8 Jon 16:30*In vakasin pin sen gavu vu saa-to ond saavu vu sil lung la, be lako lak-ambe lalak ni keen lôôt nambe bôôy sa nando having hong-ambe sa laam, de lawii-having nambe goo gawiing sa be sa laam. ⁹ * o 17:9 Jon 6:37,44*Om sa naalohak in sil, de same naalohak in hil voon-ate le, nganjo sa naalohak in hil sen gavu sil vu saa-to in gate sil. ¹⁰ * o 17:10 Jon 16:15*Sate va-so pin latu gate va, de gate va-so latu sate va, tombe sate va-so lako sa haalengg ak. ¹¹ * o 17:11 Jon 10:30; 17:21; Gal 3:28*De same le mando voon naah e, nganjo sil oo le mando de sa naalos vu hong. O Aamangg Vaambuung, goo ganggin sil jak gate niwêêk sen gavu vu saa-to, in sil mando javuh ti naambe hoow nando lavuh tii-to. ¹² * o 17:12 Jon 6:39; 18:9; 13:18*De sa nando having sil-ato ond sa nanggin sil lak gate niwêêk sen gavu vu saa-to. Soo nanggin sil nivasa de sil ti me-la mema le, yik omaaho timu sen navu gako nyevahaan-ambe na menamaa-to ond yoo timu le na menama valok-ate, in nambe vakasin sen neep hôök gate kaapiyaa-to nôôn jak.

¹³ * o 17:13 Jon 15:11*"Ngaaho lak in sa navu anaas vu hong, om sa naanêêl vakasin-anjo vu voon in nambe sa kangg vasaa-to ond naapup hôök sil alondpayo gaving. ¹⁴ * o 17:14 Jon 15:19*De saanêêl gate vakasin vu sil atombe hil voon anind baya lôôt in sil, in silate danggakook-ame vu voon-anjo le, nambe sen same vu voon-anjo le. ¹⁵ * o 17:15 Mat 6:13; 2Tes 3:3; 1Jon 5:18*Same navu kataangg in nambe ganôôh sil vêêl vu voon-anjo le, malis, nganjo sa navu kataangg in nambe ongganggin sil in Omaaho Nipaya. ¹⁶ Silate danggakook-ame vu voon-anjo le, nambe sen same vu voon-anjo le. ¹⁷ Ond gambiing-ambe sil daatu gate hil vaambuung jak gate vakasin keen, in gate vakasin ond vakasin keenaanôôn. ¹⁸ * o 17:18 Jon 20:21*Nambe sen gawiing sa be sa laam vu hil voon, tonde sim saawiing-ambe sil lala vu hil voon. ¹⁹ * o 17:19 Hiblu 10:10*Saavu sa la doos vu hong in nambe saandôôvu sil in nambe sil daatu gate hil vaambuung keen gaving. ²⁰ De same navu kataangg in hil-anjo mu le, nganjo sa navu kataangg in hil sen gango silate vakasin-ambe lambiing gaving saa-to having.

²¹ * o 17:21 Jon 14:11; Gal 3:28*"O Aamangg, gambiing-ambe sil pin mando javuh ti naambe sen onando hôök sa de sa nando hôök hong-ato, tombe yik sil mando hôök hoow, in hil voon lambiing gaving naambe gawiing sa be sa laam. ²² * o 17:22 Sin 4:32*Tombe gate nikaapulis sen gavu vu saa-to ond saavu vu sil, in sil mando javuh ti naambe sen hoow nando lavuh tii-to. ²³ Sa nando hôök sil-ande onando hôök sa in nambe sil mando javuh ti bulôôt, in nambe hil voon lanjak ni naambe gawiing sa be sa laam, osin sil lanjak ni naambe gahem naving gate hil nambe sen gahem naving saa-to.

²⁴ * o 17:24 Jon 12:26; 17:5*"O Aamangg, gavu sil vu sa om saawiing nambe sil mando gaving sa vu taaku sen sana mandôô-to, in lanji sate nikaapulis sen gavu vu saa-to, in gahem oo naving sa vu munggin sen ngaanggis maa-to.

²⁵ * o 17:25 Jon 8:55*"O Aamangg, hong Omaaho Nilvalok, hil voon-ame lalak ganim e, lemu sa lak ganim, de gate hil-anjo

ond lalak ni nambe gawiing sa be sa laam. ²⁶ Saanêêl hong langaah vu sil, de soo le monaanêêl, in gate ahe havingin sen gahem naving saa-to na nohvu sil gaving, tonde sa mando hôök sil alondpayo."

Yudas nêêl Yesu langaah vu hil-ambe lalôôh

(Matai 26:47-56; Maak 14:43-50; Luk 22:47-53)

18 * o 18:1 Mat 26:36*Yesu lohak lung la tonde having yite maanggêem-aso be lala bel Kidlon vaalu, be lala lalup taaku ti sen hil daalôôh haah ayuuh amêê-to, tombe sil ahondoos lalukala. ² * o 18:2 Luk 21:37; 22:39*De Yudas sen navu bu Yesu dukana hil namand-ato ond yoo lak taakuu-ju ni lung la, in Yesu having yite maanggêem-aso dasupin sil vuu-ju lak busin ngeeyaata. ³ * o 18:3 Jon 7:32,45*Tonde Yudas hako hil Lom ngaamong vaha lu ti, osin ahevaavu-so ond yik hil kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin hil Palisai lawiing ahevaavu-sôônju lalaa-to, tombe sil taalung kin osin lam tonde lako va ngaamong-ate having-ambe lala lalup taakuu-ju. ⁴ De Yesu yoo lak va pin sen navu naatovu yii-to vulôôt, om la lingin sil nambe, "Ham navu salo lati?" ⁵ Le lanêêl laah vu nambe, "Yesu Nasaalet." Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Yik saa-jo." De Yudas sen giyy hil-anju lala in nambe lanôôh Yesuu-to ond naale having ngaa-mong vaha-so. ⁶ Om sen Yesu nêêl vu sil nambe "Yik saa-jo," ond sil lalaah ak damind tombe lalupake be lala deep voon. ⁷ Tombe lingin sil laah nambe, "Ham navu salo lati?" Tombe lanêêl nambe, "Yesu Nasaalet-ato." ⁸ Tombe Yesu nêêl laah nambe, "Saanêêl vu ham lung la nambe yik saa-jo, om naambe ham navu salo sa ond ham baale de sate hil-anjo lana

vêêl e." ⁹ * o 18:9 Jon 17:12*Nêêl nambêênju in yite vakasin sen nêêl lung laa-to nôôn jak naambe, "Sil sen gavu sil vu saa-to ond sil ti me-la mema le."

¹⁰ Tombe Simon Pita hako yipak diin ti sapa, om hatul vêêl-ambe sap yêêv bop salivangin-ate yite hil kul ti nanyelis vasa be yêêhin, hil kul tii-ju haale nambe

Malkas. ¹¹ * o 18:11 Mat 26:39*Tombe Yesu nêêl vu Pita nambe, "Ganjop gate yipak dukanaah naavi. Gambe va nimeen sen Mangg vu vu saa-to ond sale aanoh nanye in a?"

Lako Yesu be lala vu Anas

¹² Tonde hil Lom ngaamong vaha lu tii-ju laving silate yêêv osin hil Yuda-te ahevaavu-so be lalôôh Yesu be landuuh, ¹³ tombe lako be lala vu Kaiapas yêên Anas vêêl e. Kaiapas-anju ond tu kul vaha salivangin-ate silate yêêv bop hôôk ta tii-ju, ¹⁴ * o 18:14 Jon 11:49-51*ond yik Kaiapas-anju sen nêêl vu hil Yuda bôôy nambe, "Omaaho timu jimb in dôôvu hil pin ond mem nivasa."

Pita lak alu in Yesu

(Matai 26:69-70; Maak 14:66-68; Luk 22:55-57)

¹⁵ * o 18:15 Jon 20:3; 21:20; Mat 26:58*Tonde Simon Pita yuuh maanggêêm ango taamuyin Yesu be lala, tombe maanggêêm angôô-ju ond kul vaha sen datang salivangin-ato silate yêêv bop yoo lak ni, om lukala yêêv bop-anjute baan kaatum alopayo having Yesu, ¹⁶ tonde Pita yoo naale voon ngaaho vu vinavi. De maanggêêm ango sen yêêv bop salivangin-ate lak nii-to ond nêêl vu vêêh sen nanggin vinavii-to vêêl e mem giy Pita lukala. ¹⁷ Tombe vêêh kul tii-ju lingin Pita nambe, "Mak omaahôô-ju yite maanggêêm ti hong-anja?" Le Pita nêêl nambe, "Sak ma." ¹⁸ De taaku nikuuh om hil kul-ate osin ahevaavu-so lavaav kin-ambe daale mondanyuuh kin, tombe yik Pita la naale monanyuuh kin having sil.

Yêêv bop salivangin-ate lingin Yesu

(Matai 26:59-66; Maak 14:55-64; Luk 22:66-71)

¹⁹ Tombe kul vaha sen datang salivangin-ato silate yêêv bop lingin Yesu in yite maanggêêm-aso osin yite tanasin sen navu taahu omaahonôôn-ato. ²⁰ * o 18:20 Mat 26:55; Jon 7:26*Le Yesu nêêl laah nambe, "Sa naanêêl vu omaahonôôn pin neep langaah, de soo navu taahu hil hôôk dumb pasiv vaalu osin hôôk Anutu-te dumb bop alo sen hil Yuda pin dasupin sil hôôk-ato having, de same aanêêl vakasin ti hôôk vunin e, ²¹ om galingin sa in? Nganjo ganjingin hil sen dangôô-to naambe saanêêl vaati vu sil, in vakasin sen sa naanêêl-ato ond sil lalak ni."

²² * o 18:22 Sin 23:2; Jon 19:3*Yesu nêêl nambêênju tonde ahevaavu ti naalêê-ju ond yik patap Yesu de nêêl vu nambe, "Game naanêêl vakasin naambêênja vu yêêv bop salivangin-ate le." ²³ Le Yesu nêêl laah vu nambe, "Saanêêl vakasin ti paya ond onaanêêl naam langaah naambe saanêêl ti tana paya, le naambe saanêêl lohvu, le nambe vaati sen gayiis sa malis amu?"

²⁴ Landuuh Yesu lung la be hees oo naahen lakando yi, tonde Anas wiing la vu yêêv bop salivangin-ate Kaiapas.

Pita lak alu in Yesu yesin laah

(Matai 26:71-75; Maak 14:69-72; Luk 22:58-62)

²⁵ Simon Pita naale monanyuuh kin tombe lanêêl vu yi nambe, "Mak Yesu-te maanggêêm ti hong-anja?" Le Pita lak alu nambe, "Sak ma." ²⁶ * o 18:26 Jon 18:1,10*Tombe yêêv bop salivangin-ate hil kul ti ond omaaho sen Pita sap nanyelis vaalu laa-to yite omaaho ti sen yik sil dangga timuu-to, ond nêêl vu Pita nambe, "Mak saahê hong-anja naale having Yesu hôôk taaku sen daalôôh haah ayuuh ame vu nganjuu-to?" ²⁷ * o 18:27 Jon 13:38*Le Pita lak alu yesin laah, tonde pavis atombe kokalêêh su.

Lako Yesu be lala vu Pilata

(Matai 27:1-2,11-14; Maak 15:1-5; Luk 23:1-5)

²⁸ Samiinaanôôn atombe lako Yesu vu Kaiapas ambaan-ambe lala yêêv bop Lom-ate taaku, lemu hil Yuda me-lalukala yêêv Lom-anju yite taaku le, in layêênin nambe sil e nind paya jak † tombe me-lohvu nambe lanja vanôôn busin haluusin-ato le. ²⁹ Om yêêv bop Pilata laam voon vu sil-ambe nêêl nambe, "Ham awiingin nambe naanêêl vakasin vaati jak omaahôô-ja?" ³⁰ Tombe lanêêl laah nambe, "Omaahôô-jo nambe menawiing nipaya le ond hey-ame le gako naam vu hong e." ³¹ * o 18:31 Jon 19:6-7; Sin 18:15*Le Pilata nêêl laah nambe, "Mam, ham oo gako naas-ambe ham sahi yi nohvu hamate tanasin." Le lanêêl vu nambe, "Ham Lom nanêêlin nambe hey-ame aanyiis omaaho ti jimb e." ³² * o 18:32 Mat 20:19; Jon 3:14; 12:33*Ond nambêênju in nambe Yesu-te vakasin sen nêêl langaah bôôy nambe le jimb ak haah pakôô-to †† navu nôôn jak.

³³ Om Pilata lukalaah gaaman-ate taaku yesin tombe teey Yesu laam-ambe lingin nambe, "Hil Yuda-te omaaho lulemak hong a?" ³⁴ Tombe Yesu nêêl laah nambe, "Goo gakam vu be ganêêl vakasin-anja, me vaheey lanêêl sa vu hong a?" ³⁵ * o 18:35 Jon 1:11*Le Pilata nêêl laah vu nambe, "Same Yuda ti le, goo gate hil laving yêêv-aso salivangin-ate lako hong laam vu sa, de gawiing vaati?" ³⁶ Tombe Yesu nêêl nambe, "Hil sen sa nanggin-ato ond danggakook-ame vu voon-anjo le. Nambe danggakook vu voon-anjo ond sate hil e lambiing ngaamong in nambe omaaho ti me-bu sa dukana hil Yuda namand e, le ma de sa nanggin sate hil-ato ond danggakook-ame vu voon-anjo le." ³⁷ * o 18:37 1Ti 6:13; Jon 3:32-33; 8:47*Tombe mem Pilata lingin laah vu nambe, "Om hong omaaho lulemak ti?" Tombe Yesu nêêl laah nambe, "Ganêêl lohvu. Sa omaaho lulemak ti ondeey atak hako sa, tombe saalukalaam voon in nambe sa naanêêl vakasin keen langaah, tombe hil pin sen sil davu taamuyin vakasin keen-ato

† Hil Yuda dayêênin nambe me-landukana hil vaalu-te bayêên e, in hil vaalu-te nipaya le dukana vu sil. Tonde silate tanasin neep nambe busin bop busin haluusin ngaaho lak, de omaahonôôn landukana hil vaalu sen sil-ame Yuda-to silate bayêên, ond sil-ame lanja vanôôn busin haluusin-ate gaving e. †† Hil Yuda dayiis hil ond davu tanga lak tatuuh-ambe dayimb, nganjo hil Lom ond dayiis hil lak haah pako.

ond sil dango sa lavangg." ³⁸ Tombe Pilata lingin nambe, "Vakasin keen-anjo nambe vaati?"

Pilata nêêl nambe lanyis Yesu be jimb

(Matai 27:15-31; Maak 15:6-20; Luk 23:13-25)

Pilata nêêl vakasin-anju lung la tonde hatu laah voon-ambe nêêl vu hil Yuda nambe, "Same aatovu yite vakasin ti le, ³⁹ lemu hamate gambum neep nambe sa navu kavaayin kalaambus ti hôök busin bop busin haluusin-ambe sa naavu laas malis vu ham, om ham awiingin nambe sa kavaayin hil Yuda-te omaaho lulemak vu ham a?" ⁴⁰ Le sil pin lateey la vu nambe, "Yii-jak ma, nganjo Balabas amu." Balabas-anjo yi omaaho ngaamong osin hôöndak ambu ti.

19 Tombe Pilata nêêl-ambe hil Lom ngaamong vaha-so lako Yesu la be laveek ak hees. ² * o 19:2 Luk 23:11* Tonde lasêey hees aniyin-ambe lambuuhin tombe latung lakala lu, be davu taahu omaaho lulemak ak yi, tonde lalop tôômb amembu ti lukala yi, ³ * o 19:3 Jon 18:22* tombe lala daale mekaalus de lanêêl vu nambe, "Yuda-te omaaho lulemak omando-o." Tonde sil patap yi.

⁴ * o 19:4 Jon 18:38* Layiis lung atonde Pilata hatu laah voon-ambe nêêl vu hil Yuda nambe, "Sa navu gako nom voon vu ham in nambe ham oo anjak ni naambe same aatovu yite vakasin ti le." ⁵ Tombe mem Yesu hatu la voon osin hees aniyin sen lambuuhin hôök luu-to de tôômb amembu lakaneep yi, tombe Pilata nêêl vu sil nambe, "Ham angge omaahô-jak." ⁶ * o 19:6 Jon 18:31* Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin ahevaavu-so layi tombe lateey nambe, "Ganyiis jakana haah pako. Ganyiis jakana haah pako." Tombe Pilata nêêl laah vu sil nambe, "Om ham oo gako naas-ambe ham anyiis jakana haah pako, in sak same aatovu vakasin ti neep vu yi le." ⁷ * o 19:7 Lev 24:16; Jon 5:18; 18:31* Le hil Yuda lanêêl laah vu nambe, "Heyate tanasin ti neep tombe yik tanasin-anju nêêl nambe jimb in hatee yi lak nambe Anutu Noow yi."

⁸ Pilata hango vakasin-anju tombe yêênin daka lôôt, ⁹ * o 19:9 Mat 26:62-63; 27:12; Luk 23:9* tombe lukalaah gaaman-ate taaku be lingin Yesu laah nambe, "Hong vu tana?" Le Yesu lava ma. ¹⁰ Tombe Pilata nêêl vu nambe, "Nambe vaati sen game vakaas vu sa le? Galak ni nambe saatu danggakook a? Om sa naanêêl naambe sil kavaayin hong-ambe gana ond sil e kavaayin, me sa naanêêl naambe lanyis hong jakana haah pako ond le lanyis." ¹¹ * o 19:11 Jon 10:18; Sin 2:23; Lom 13:1* Le Yesu nêêl laah nambe, "Anutu baandoni me-jiinggis e ond game galohvu nambe gambing vati vu sa le, om omaaho sen vu sa lukala onamam-ato ond yite nipaya bopaata lôôt savok gate nipaya la."

¹² * o 19:12 Luk 23:2; Sin 17:7* Pilata hango vakasin-anju tombe navu salo mop

in nambe kavaayin Yesu be yoo na, le hil Yuda lateey nambe, "Okavaayin omaahô-jak be yoo na ond omaaho lulemak Sisa me-yite omaaho hong e. In omaaho ti

yoo naanêêl naambe yi omaaho lulemak ond hatee yi lak vu Sisa, le nambe vaati sen okavaayin yi?" ¹³ Pilata hango vakasin-anju tombe giyy Yesu la voon, tombe Pilata la hatu nando taaku ti sen dawiiing vakasin-ato, ond taaku-ju danêêl nambe Pêêt Tatuuh, danêêl hôök Yuda lavand Hiblu nambe Gabata.

¹⁴ Lawiing vakasin-anju hôök busin sen davu samu sil in lanja vanôôn busin haluusin-ate. Ond taaku me laam naale lavuun atombe Pilata nêêl vu hil Yuda nambe, "Ham angge hamate omaaho lulemak nganjo." ¹⁵ Le sil lateey laah nambe, "Ganyiis-ambe jimb. Ganyiis-ambe jimb. Ganyiis jakana haah pako." Tombe Pilata lingin sil nambe, "Ham awiingin nambe saanyiis hamate omaaho lulemak jakana haah pako?" Tombe yêêv-aso salivangin-ate lateey laah nambe, "Heyate omaaho lulemak ti me-nando le, yik Sisa yoo timu." ¹⁶ Lateey nambêênju tombe mem Pilata vu Yesu lukala sil namand in nambe lanyis jakana haah pako.

Layiis Yesu lakala haah pako

(Matai 27:32-44; Maak 15:21-32; Luk 23:26-43)

¹⁷ Om lako Yesu tombe yoo kava yite haah pako be lala taaku ti haale nambe Taaku Lukook, de danêêl hôök Yuda lavand Hiblu nambe Golagaata. ¹⁸ Tombe mem layiis yi lakala haah pako vu taaku-ju, tombe layiis omaaho yuuh daale vaalu vaalu de Yesu naale lavuunaatôôv. ¹⁹ Tonde Pilata kaavu vakasin ti be hambe lakala neep ak haah pako ond kaavu nambe, "Yesu Nasalet, Yuda-te Omaaho Lulemak." ²⁰ Tombe taaku sen lasi Yesu lakala haah pakô-to ond neep ngaaho vu bayêên bop Yelusalem, om hil Yuda ngeeyaata layi vakasin-anju, in Pilata kaavu vakasin-anju hôök Yuda lavand Hiblu, de hôök hil Lom lavand, tonde hôök

Glik lavand having. ²¹ Tombe Yuda-te kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso lanêêl vu Pilata nambe, "Game kaavu naambe hil Yuda-te omaaho lulemak e, malis, nganjo okaavu naambe, 'Omaahô-jak yoo nêêl yi nambe hil Yuda-te omaaho lulemak yi.'"

²² Le Pilata nêêl laah nambe, "Vakasin sen sa kaavuu-juuto ond sa kaavu lung, nanjip."

²³ Hil Lom ngaamong vaha-so layiis Yesu lakala haah pako lung la, le mem lako yite tôômb ayuuh ame be latiiy ak lu yumbeyuuh, tombe lako lu ti ti lohvu sil. Tonde lako yite lolop diin sen me-landuuh e, laasu mu vu kakook-ambe tok la vaha-to, ²⁴ * o 19:24 Saam 22:18* tombe yoo lanêêl vu sil nambe, "Yame naak-week e, yiyy gaate tatuuh-ambe yiyy tambe in nambe naatok gato yiyy ti tana me ond jop lolop tii-jo." Lanêêl nambêênju in nambe Anutu-te vakasin sen yite hil kaavu lukaneep hôök kaapiyaa-to navu nôôn jak naambe,

"Sil latiiy sate lolop ayuuh ame be lohvu sil, de sil laate tatuuh-ambe sil tambe in nambe tatuuh naatok gato ti tana me ond jop sate lolop."

Tombe hil Lom ngaamong vaha-so lawiing nambêênju.

²⁵ * o 19:25 Mat 27:55-56*Tombe Yesu tangganaan Malia, de Malia halivêêh ango, de Klopas vane Malia, tonde Malia Magadala, ke, sil-anjo daale ngaaho vu Yesu-te haah pako. ²⁶ * o 19:26 Jon 13:23*Tombe Yesu yi nambe tangganaan ayuuh maanggêem ti sen Yesu yoo ahe having yii-to daale, om nêêl vu tangganaan nambe, "Ataak, gangge noom-anja." ²⁷ Tonde yik nêêl vu maanggêem-anjuuto nambe, "Gangge tam-anja." Tombe hôök busin-anju maanggêem-anjôoto hako Yesu tangganaan ak-ambe la nando having yi vu baan.

Yesu yimb

(Matai 27:45-56; Maak 15:33-41; Luk 23:44-49)

²⁸ * o 19:28 Saam 22:15*Tombe mem Yesu lak ni nambe yite kul pin-ato lung la om nêêl nambe, "Sa longg bambôôv in bel." Nêêl nambêênju in nambe vakasin sen neep hôök Anutu-te kaapiyaa-to nôôn jak. ²⁹ * o 19:29 Saam 69:21*Tombe bel anikalin nando hôök kaambum ti, om lako malumak-ambe sil laang-gôôl lukala bel anikalin-ato, tonde lavingin hôök haah daka be lavu la valup lukala Yesu avi. ³⁰ Tombe Yesu la-suvin-ambe hangôôn, le mem nêêl nambe, "Sa samu sate kul lung la." Tonde mem laanggôôl ka luus atonde seelin nôôn la de yimb.

Hil ngaamong vaha ti tataav Yesu kamben

³¹ * o 19:31 Diu 21:22-23*Tonde hôök busin-anju hil Yuda davu samu sil in nambe davu lanjji silate busin sawaasin bop busin haluusin-ato. Busin-anjo bopaata lôôt, de nind baya nambe omaahonôôn naavind-ame baale jak haah pako hôök busin sawaasin e, om lala kataangg Pilata nambe biing hil ngaamong vaha-so lana kalêêh yaal vahand in lanjimb pavis, de lanôôh yaal naavind vêêl. ³² Tombe mem hil Lom ngaamong vaha-so lala kaatuuh omaaho yuuh sen sil layiis yuuh having Yesuu-to ango vaha kalêêh, tombe yik lala kaatuuh ango vaha having, ³³ tombe sim lala vu Yesu le layi de yimb lung la, om sil-ame kaatuuh vaha le. ³⁴ Lemu hil ngaamong vaha-so ti tataav Yesu lak yiyi lukala kamben, tombe pavis atombe nihees osin bel kaasêêh laam.

³⁵ * o 19:35 Jon 21:24*Tombe omaaho sen yi vaa-jo ond nêêl langaah, tombe yite vakasin-anjo keen lôôt, de yoo lak ni nambe nêêl vakasin keen in nambe ham ambiing gaving. ³⁶ * o 19:36 Eks 12:46; Nam 9:12; Saam 34:20*Lawiing vaa-ju om vakasin sen neep hôök Anutu-te kaapiyaa-to nôôn ak nambe, "Sil-ame le kaatuuh yite kook ti

kalêêh e." ³⁷ * o 19:37 Sek 12:10; Taato 1:7*Tonde vakasin ango neep nambe, "Hil e mend na vu omaaho sen sil tataav yii-to."

Lambe Yesu naavi lukala lavandangga

(Matai 27:57-61; Maak 15:42-47; Luk 23:50-56)

³⁸ * o 19:38 Jon 7:13; 12:42*Lung laa tonde Yesu-te omaaho ti Yusep vu Alimatia, ond yoo wii-having Yesu kaatokin in nayêênin hil

Yuda. Ond Yusep-anju la kataangg Pilata nambe nôôh Yesu naavi vêêl, tombe Pilata liinggis om Yusep la lôôh vêêl. ³⁹ * o 19:39 Jon 3:1-2*Tombe Nikotemus sen bôôy la vu Yesu hôök busin-ato la having Yusep, ond hako haah anikanggi galovasa yuuh-ambe salo-mangin yuuh ahondoos lavuh ti, tombe nimeen lôôt lohvu 35 kilo. ⁴⁰ Tombe yuuh lala lako Yesu naavi be yuuh lavil osin va galovasaa-jôoto hôök tôômb valôôy lohvu hil Yuda-te gambum sen davu samu omaahonôôn-ambe dahaav-ato. ⁴¹ De taaku sen layiis Yesu lak haah pakôô-to ond taaku sen laalôôh haah ayuuh amêê-to ti neep, tombe taaku-ju lavandangga sen daahen lasap moos in nambe gambe omaahonôôn dukanaa-to ti neep, ond me-lambe omaahonôôn ti neep hôök bôôy e. ⁴² Tombe lavandangga-ju neep ngaaho, om yuuh lambe Yesu naavi lukala pavis, in hil Yuda davu samu sil in lanjji silate busin sawaasin bop.

Yesu kandi lak laah

(Matai 28:1-8; Maak 16:1-8; Luk 24:1-12)

20 Busin sawaasin lung la de Sonda samiinaanôôn yoo naahen mekanu, tonde Malia Magadala la valup bandumb, le yi de tatuuh tatolin vêêl in bandumb avi. ² * o 20:2 Jon 13:23*Tombe hatup-ambe laah nêêl vu Simon Pita yuuh maanggêem ango sen Yesu ahe having yii-to nambe, "Lako Omaaho Bop vêêl vu bandumb, tombe hey doosin nambe lala lambe neep tana." ³ Tombe Pita yuuh maanggêem angôô-juuto lala in lana bandumb, ⁴ tombe yuuh ahondoos latup-ambe lala hôök ti, le maanggêem angôô-juuto kaluuh Pita de tok la valup bandumb munggin. ⁵ Tombe navu kakôôhin lavandangga lopayo le yi tôômb valôôy sen lavil Yesu naavi hôök-ato yoo nando, lemu me-lukala lavandangga lopayo le. ⁶ Tonde Simon Pita motaamu be valup atombe laholaho be lukala lavandangga lopayo be yi le tôômb valôôy amu nando, ⁷ * o 20:7 Jon 11:44*de tôômb ango sen sil layum Yesu lukook-ato ond me-nando having tôômb vaalu le, nganjo paasu be nando lundoos. ⁸ Tombe mem maanggêem ango sen la valup bandumb avi munggin-ato ond lukala lavandangga lopayo having, le yi nambêênju tombe wii-having nambe Yesu kandi lak. ⁹ * o 20:9 Sin 2:24-32; 1Ko 15:4*Le vakasin sen neep hôök Anutu-te kaapiya nambe le kandi jak vu hil yimb-ate, ond yuuh-ame lalak vakasin-anju danggakook ani lung la le, naahen. ¹⁰ Lung atonde maanggêem ayuuh lalaah baand.

Yesu taato yi vu Malia Magadala

(Maak 16:9-11)

¹¹ Malia yoo monasu naale voon ngaaho vu bandumb avi, tombe kakôôhin lavandangga lopayo, le yi de ¹² angela yuuh osin tôômb anivalôôy malis dando lak Yesu naavi ahembaan, ango nando lukook de ango nando vaha. ¹³ Tombe yuuh lanêêl vu Malia nambe, "Onasu in?" Tombe nêêl laah vu yuuh nambe, "Lako sate Omaaho Bop vêêl-ambe lambe la ti, de sa doosin." ¹⁴ * o 20:14 Luk 24:16; Jon 21:4*Nêêl nam-

bêênju tonde hilin e yi de Yesu naale, lemu Malia melak ni nambe Yesuu-ju le. ¹⁵ Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Onasu in vaati? Onavu salo lati?" Tombe Malia ka vu nambe omaaho sen nanggîn taakuu-jôoto, om nêêl vu nambe, "Himbop, naambe ohako la ond onaanêêl taaku sen ohambe neep hôok-ato vu sa be sana gako." ¹⁶ Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Malia." Tombe Malia hilin-ambe nêêl vu yi hôok Yuda lavand Hiblu nambe, "Labonai." Haalêê-jo nambe Kaputung. ¹⁷ * o 20:17 Lom 8:29; Hiblu 2:11-12*Le Yesu nêêl vu nambe, "Game naapuvu sa le, in same alak-ambe sala vu sate Aamangg e, naahen. Lemu ganaah-ambe onaanêêl vu sa halingg-aso naambe sa jak-ambe sa naah vu Aamangg sen sate Mangg-ande hamate Mom, yik sate Anutu de hamate Anutu." ¹⁸ Tombe Malia Magadala laah-ambe nêêl vu maanggêem-aso nambe, "Saahe Omaaho Bop gêên." Tonde nêêl vakasin sen Yesu nêêl vuu-to langaah vu sil.

Yesu taato yi vu maanggêem-aso
(Matai 28:16-20; Maak 16:14-18; Luk 24:36-49)

¹⁹ * o 20:19 Jon 19:38*Tonde Sonda busin atombe Yesu-te maanggêem-aso layêênin hil Yuda om laayiy vinavi niwêêk-ande yoo dando hôok bayêên alo. Tombe Yesu la hato naale hôok sil lavuun, de nêêl vu sil nambe, "Ham alompayo nanjip melaas." ²⁰ * o 20:20 Jon 19:34; 16:22; 1Jon 1:1*Nêêl vakasin-anju tonde taato nama osin kamber vu sil, tombe kand vasa lak nambe layi mend ak Omaaho Bop. ²¹ * o 20:21 Jon 17:18*Tonde Yesu nêêl vu sil yesin laah nambe, "Ham alompayo nanjip melaas, de saambiing-ambe ham ana naambe sen Mangg wiing sa be sa laam-ato." ²² Nêêl vakasin-anju tonde have aviloos lak sil, de nêêl nambe, "Ham gako Vavi Vaambuung naas. ²³ * o 20:23 Mat 18:18*De naambe ham kawiiy hil-ate va nipaya na ond le nama na, le naambe ham-ame kawiiy hil-ate va nipaya na le, ond silate nipaya yoo le nanjip vu sil lôôt."

Tomas yi me lak Yesu

²⁴ * o 20:24 Jon 11:16; 14:5; 21:2*Yesu taato yi vu yite maanggêem-aso, lemu sil nomaayuu-ambe laam yuu-ato ond ti Tomas sen danêêl yi nambe Papinj-ato me-nando having sil hôok busin tii-ju le, ²⁵ om maanggêem-aso vaalu lanêêl vu Tomas nambe, "Hey aahe Omaaho Bop." Le Tomas nêêl laah vu sil nambe, "Same aangge mengg ak balem ahembaan sen neep ak namaa-to, be saanjop sa namangg kapis dukana balem vuun-anjuuto le, tonde same aanjop namangg dukana yiy vuun sen neep ak kamber-ato le, ond same le aambiing gaving e, malis."

²⁶ * o 20:26-27 Jon 20:19-20*Tombe Sonda ango taamusin atombe Yesu-te maanggêem-aso dando hôok bayêên alo hôok Sonda yesin laah, tombe Tomas nando having sil. Sil laayiy vinavi lung la de dando, tonde Yesu la hato naale hôok sil lavuun de nêêl nambe, "Ham alompayo nanjip melaas." ²⁷ Tonde mem nêêl vu Tomas nambe, "Onamam kapis naam nganjo, de

gangge sa namangg, tonde ganjop namam dukana yiy vuun sen neep hôok sa kambengg-anjo, tombe game galumkook aniwêêk e, malis, yik gambiing gaving." ²⁸ Tombe Tomas nêêl laah vu nambe, "Sate Omaaho Bop osin sate Anutu hong." ²⁹ * o 20:29 1Pi 1:8*Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Gahe sa ondeey gawii-having a? Hil sen me-layi mend ak sa le, lemu lambiing gaving-ato, ond le kand vasa."

Jon kaavu kaapiyaa-jo in?

³⁰ * o 20:30 Jon 21:25*Yesu wiing taahu taahu osin niwêêkvaalu ngeeyaata be yite maanggêem-aso layi, lemu same kaavu lukaneep kaapiyaa-jo le. ³¹ * o 20:31 Jon 3:15; Lom 1:17; 1Jon 5:13*Yik sa kaavu vaalu neep-anjo in nambe ham ambiing gaving naambe Yesu yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato, Anutu Noow yi. Om ham ambiing gaving, ond ham e mando metumin jak haale.

Yesu taato yi vu maanggêem-aso namaavaalu be vindak yuuh

21 * o 21:1 Jon 6:1*Lung laa tonde Yesu taato yi yesin laah vu yite maanggêem vaalu vu betum Taibilias nanyendangga, ond yite vakasin-anjo. ² * o 21:2 Jon 1:45-51; 20:24*Simon Pita yuuh Tomas sen danêêl yi nambe Papinj-ato, de Naatanael vu Kena Galili, de Sebedi noow ayuuh, tonde Yesu-te maanggêem yuuh having-ambe sil ahondoosin dando. ³ Tombe Simon Pita nêêl vu sil nambe, "Sana paahuung." Tombe sil lanêêl vu nambe, "Hey anaas in yana." Tombe sil lalakala kaanu ti be lala lambe govak busin-aandiin, le ma de me-lako paahuung ti le, malis lôôt.

⁴ * o 21:4 Jon 20:14*De langaah naahen nalak atombe Yesu naale lonak, lemu yite maanggêem-aso doosin yi. ⁵ * o 21:5 Luk 24:41*Tombe nêêl vu sil nambe, "Noongg-aso-e, ham hako paahuung heey a?" Le lanêêl laah vu nambe, "Malis-o." ⁶ * o 21:6 Luk 5:4-7*Tombe nêêl vu sil nambe, "Om ham gaate govak dukanaah osin kaanu vaalu vasaa-to ond mem ham e naatovu." Om laate govak lukalaah tombe paahuung ngeeyaata lôôt lukala, om sil-ame lalohvu nambe daandiy govak jakanaam baandoni le. ⁷ * o 21:7 Jon 13:23; Mat 14:29*Tombe maanggêem sen Yesu ahe having-ato ond nêêl vu Pita nambe, "Yik Omaaho Bop-anju." Tombe Simon Pita kaah lolop-ande monawiiing kul le hango nambe Omaaho Bop, tombe lop yite lolop laah tonde pasong lukala bel-ambe la vu Yesu. ⁸ Tonde maanggêem-aso vaalu yoo mondako kaanu be mondaandiy govak osin paahuung-ambe lalaam, ond lalaam diin daka lohvu 90 mita le mem lala lalup ngaa-ho vu nanyendangga.

⁹ Tombe sil lalakala lonak lung la, le mem layi de kin neep natum, tonde paahuung neep ak kin osin vanôôn nando having. ¹⁰ Tombe Yesu nêêl vu sil nambe, "Paahuung sen ham hako gesaangêê-jaato ond ham gako heey naam." ¹¹ * o 21:11 Luk 5:6*Tombe

Simon Pita lakalaah kaanu be laandiiy govak osin paahuung lakalaam lonak, tombe paahuung bo-bop ngeeyaata lohvu 153 pup hôök govak,

le paahuung ngeeyaataa-ju me-vapuuh govak e.
¹² Tonde Yesu nêêl vu sil nambe, "Ham anaam angga vanôôn." Tombe maanggêêm-aso layêênin sil vu om ti me-lingin vu yi le, in lalak ni nambe Omaaho Bop. ¹³ * o 21:13 Jon 6:11*Tombe la hako vanôôn-ambe vu vu sil, tonde yik wiing paahuung va timu. ¹⁴ * o 21:14 Jon 20:19,26*Om sen Yesu kandi lak vu hil yimbin-atêêto ond taato yi vu maanggêêm-aso tu balon yaal-anjo.

Yesu yuuh Pita

¹⁵ * o 21:15 Jon 1:42; Mat 26:33*Laya vanôôn lung la le mem Yesu lingin Simon Pita nambe, "Jon noow Simon, mak gahem having sa savok hil-anja?" Le Pita li- inggis nambe, "Êê-e, Omaaho Bop, galak ni nambe sa- hengg having hong-ato." Tombe Yesu nêêl nambe, "Gambaat sate bik sipsip noow-aso."

¹⁶ * o 21:16 Sin 20:28; 1Pi 5:2*Tonde Yesu lingin tu balon yuuh nambe, "Jon noow Simon, mak gahem hav- ing sa?" Le Pita nêêl nambe, "Êê-e, Omaaho Bop, galak ni nambe sahengg having hong-ato." Tombe Yesu nêêl nambe, "Ongganggin sate sipsip-aso."

¹⁷ * o 21:17 Jon 13:38; Jon 16:30*Tonde Yesu lingin tu balon yaal nambe, "Jon noow Simon, mak gahem hav- ing sa?" Tombe Pita ka pasiv lôôt in yi, in Yesu lingin yi tu balon yaal nambe, "Mak gahem having sa?" Om nêêl vu Yesu nambe, "Omaaho Bop, goo galak va pin ani, om galak ni nambe sahengg having hong." Tombe Yesu nêêl vu nambe, "Gambaat sate sipsip-aso. ¹⁸ * o 21:18-19 2Pi 1:14; Mat 16:24-25; Mak 1:17; Jon 13:36*De sa naanêêl keen lôôt vu hong naambe bôôy sen onaahen maanggêêm-ato, ond goo navêêh gate

let-ambe onala taaku sen gawiingin nambe ganaa-to, lemu taamusin sen otata jak-ato ond gale talo na- mam-ande omaaho ango le gavêêh gate let ak hong- ande gako hong-ambe gana taaku sen game gawiin- gin nambe ganaa-to le." ¹⁹ Yesu nêêl vakasin-anju lak Pita ond nêêl taato nambe taamusin Pita le jimb naambêênju be gako Anutu haale jak. Nêêl vakasin- anju lung la tonde nêêl vu Pita nambe, "Otaamuyin sa."

Maanggêêm sen Yesu ahe having-ato yite vakasin

²⁰ * o 21:20 Jon 13:23-25*Tombe Pita hilin laah e yi maanggêêm sen Yesu ahe having-ato navu taamuyin yuuh. Maanggêêm-anju sen bôôy mondaya vanôôn atonde valu-la ngaaho vu Yesu be lingin nambe, "Omaaho Bop, lati le bu hong dukana hil namand?" ²¹ Ond Pita yi maanggêêm-anju tombe lingin Yesu nambe, "Omaaho Bop, de omaahôô-ju le naambe vaati?" ²² * o 21:22 Mat 16:28*Le Yesu nêêl vu nambe, "Sa kangg bu naambe yoo mando lôôt-ambe saanom gato le, ond soo sate va, nganjo hong-anja otaamuyin sa." ²³ Tombe vakasin la lohvu Omaaho Bop-ate hil vaalu nambe maanggêêm-anju me-le jimb e, lemu Yesu me-nêêl vu nambe me-le jimb e, malis, nganjo nêêl nambe, "Sa kangg bu naambe yoo mando lôôt- ambe saanom gato le, ond soo sate va." ²⁴ * o 21:24 Jon 19:35*Yik maanggêêm-anjo sen nanêêl vakasin- anjo langaah-ande kaavu neep-ato, tombe hey alak ni nambe vakasin sen kaavuu-jo yoo keen lôôt. ²⁵ * o 21:25 Jon 20:30*Yesu wiing va vaalu ngeeyaata lôôt, tombe sa kangg vu nambe yiy kaavu ti ti hôök kaapiya osin doos ond le naatu kaapiya ngeeyaata lôôt-ambe na nohvu taaku pin-ambe savok.

Sinaale

Yesu nêêl nambe navu biing Vavi Vaambuung naam

1 * o 1:1 Luk 1:1-4*O Tiopilas, vakasin sen sa kaavu neep munggin-ato † ond sa kaavu lak va pin sen Yesu wiing osin tatekin tanasin vu hil-ato, ²* o 1:2 Mak 16:19; Luk 24:49-51*vu munggin-ambe hato busin sen Anutu hako yi laah baandonii-to. Ond naahen nando voon-ande vu kul vu yite sinaale-so sen bôôy holin sil-ato, ond vu kul lak Vavi Vaambuung-ate niwêêk. ³* o 1:3 Luk 24:36-49; Sin 10:41*Bôôy hako nivaane be yimb, de kandi lak atombe nando voon lohvu busin doo-yuuh, be navu taato yi vu yite sinaale-so in nambe lanjak ni naambe nando metumin, tombe nêêl vakasin sen Anutu nanggin yite hil-ato vu sil. ⁴* o 1:4 Luk 24:49; Jon 14:16-17; Sin 2:33*De yoo naahen nando having sil-ato ond nêêlin sil nambe, "Ham-ame gavuuu Yelusalem e, ham oo mando ganggin va sen saanêêl vu ham bôôy nambe Aamangg nêêl nambe le bu naam-ato. ⁵* o 1:5 Mat 3:11*De Jon lipis hil-ato ond lipis sil lak bel, de ngaaho lak in Anutu navu biing Vavi Vaambuung naas mando gaving ham."

⁶* o 1:6 Luk 24:21*Tombe sinaale-so lasupin dando lavuh ti le mem lalingin yi nambe, "Omaaho Bop, mak peey e onavu gambiing-ambe yiyi Isle oo ganggin yiyi naah a?"

⁷* o 1:7 Mak 13:32*Le nêêl vu sil nambe, "Ham-ame hamate va in nambe ham anjak ta osin busin sen Mangg oo hatung-ato ni le, yik Mangg timu yoo nanggin vaa-jo. ⁸* o 1:8 Mat 28:19; Luk 24:48; Sin 2:32; 3:15; 5:32; Ep 3:16*Lemu Vavi Vaambuung e jakana hamambe bu niwêêk vu ham, tombe mem ham e naanêêl sa haalengg vu Yelusalem de vu Yudia pin osin vu Samaalia be na nohvu taaku nanyendangga pin."

Yesu lakalaah baandoni

(Maak 16:19-20; Luk 24:50-53)

⁹* o 1:9 Jon 6:62*Yesu nêêl vakasin-anjo lung la, tonde layi de valu-nala baandoni, tombe bayiimb ti hako yi be la, tonde me-layi yi yesin laah e. ¹⁰* o 1:10 Luk 24:4*Naahen nalak-ande sil oo mondalaah mend ak in, tombe omaaho yuuh lato daale having sil pavis, ond yuuh lalop lolop anivalôôy, ¹¹* o 1:11 Mat 26:64; Luk 21:27; Taato 1:7*tonde yuuh lanêêl nambe, "Ham Galili, nambe vaati sen ham naale mem nangget baandoni? Yesuu-ju sen Anutu vu vêêl in ham-ande hako be

† Gangge Luk 1:1-4 ond gale gangge naambe Luk kaavu banye nivasaa-ju la vu Tiopilas, om yik Luk-anju sen kaavu sinaale-sote kaapiyaa-jo having.

la baandoni, ond yik le nom naambe sen ham ahe la baandoni gêên-anju."

Laholin Matias lukalaah Yudas ahembaan

¹²* o 1:12 Luk 24:50-53*Sil vu kandu Oliv-ambe lalaah Yelusalem. Kandu-ju ngaaho daka vu Yelusalem lohvu 1 kilomita mu. ¹³* o 1:13 Mat 10:2-4*Lala lato Yelusalem-ambe lalakala bayêên alo-payo baandoni ti sen sil oo dando hôôk-ato. Hil-anju ond Pita yuuh Jon, de Jems ayuuh Endru, de Pilip ayuuh Tomas, de Batolomai yuuh Matai, de Jems sen Alpias noow-ato yuuh Simon sen naanjiihin hil Yuda in nambe gatiy hil Lom lanaa-to, de Yudas sen Jems noow-ato. ¹⁴* o 1:14 Jon 7:5*Hil-anju pin laving vêêh heey, de Malia sen Yesu tangganaan-ato osin Yesu halindin, ond sil alondpayo lavuh ti de mondalohak dando.

¹⁵ De busin ti tombe hil 120 dando lavuh ti, tombe Pita kandi naale hôôk sil amend-ambe nêêl nambe, ¹⁶* o 1:16 Saam 41:9*"Halingg-aso-e, bôôy ond Vavi Vaambuung wiing-ambe Devit nêêl vakasin munggin lak Yudas sen gêên taato mopaatôôv vu hil-ambe lalôôh Yesuu-to, ond vakasin-anjo nôn ak lung la.

¹⁷ Yudas-anju ond hey ti sen hey ahondoos naawiing kul timuu-to, ¹⁸* o 1:18 Mat 27:3-10*tombe mone sen hako lak yite nipayaa-to lala laanggo ngaanggis ti lak, ond Yudas-anju lupake be ninaavi vapuuu-ande ahe kaasêêh. ¹⁹ Tombe hil pin vu Yelusalem langoyin-ambe lanêêl taaku tii-ju hôôk sil lavand nambe Akeldama, dangga nambe ngaanggis ngaamong nihees-ate. ²⁰* o 1:20 Saam 69:25; 109:8*Vakasin-anjo neep hôôk kaapiya Saam nambe,

'Yite bayêên e mando malis,
de omaaho ti me-le mando jak e.'

De Saam ango nêêl nambe,
'Omaaho ango le biing yite kul.'

²¹ Om hil sen hey ahondoos having Omaaho Bop Yesu hey ala de aalom, de sil dando having hey lôôt, ²²* o 1:22 Jon 15:27*vu busin sen Jon lipis hil-ambe tok laam busin sen Anutu hako Yesu laah in yiyi-ato, ond hil-anja ti kandi jak gaving hey

in naanêêl Yesu-te vakasin sen kandi lak-ato langaah gaving e."

²³ Pita nêêl nambêênju tombe sil lanêêl omaaho yuuh haalend, ango Yusep sen danêêl nambe Basabas, de haale ango nambe Jastas, ond yuuh Matias. ²⁴* o 1:24 Jon 2:25*Tonde lalohak nambe, "Omaaho Bop, goo galak hil pin alondpayo ni, om otaato naambe ga-

holin omaaho yuuh-anjo ango tana ²⁵ in nambe gako kul sinaale sen Yudas havuuh neep-ande la valok-atêê-to." ²⁶ Lalohak lung la tonde sil kaavu yuuh haalend ak tatuuh-ande sil kalo, tombe Matias-ate tatuuh kalov hato sil amend, om lawiing Matias la having sinaale-so nomaayuuu-ambe laam tii-to.

Vavi Vaambuung lukalaam voon

² * o 2:1 Lev 23:15-21; Diu 16:9-11*Hôôk busin Pentikos tombe sil pin lavuh ti be dando, ² de pavis atombe daandun ti laam vu baandoni nambe sen vavi jambaa-to be lohvu bayêên alo sen dando hôôk-ato. ³ * o 2:3 Mat 3:11*Tonde layi vati nambe kin dalaan-ato laam-ambe nando lak sil ti ti pin, ⁴ * o 2:4 Sin 4:31; 10:44-46; Sin 19:6; Mak 16:17*tonde Vavi Vaambuung lukala sil alondpayo lôôt, be lakaas bayêên bu ti ti lavand lohvu Vavi Vaambuung oo wiing-ambe sil lakaas-ato.

⁵ De hil Yuda vu taaku pin sen kand navu sapa Anutu be lala dando Yelusalem-ato, ⁶ ond lango daandun-anju tombe sil pin lasupin lalaam-ambe daale dango de sinaale-so dakaas sil sen daalêê-jôôto lavand ti ti, om lavindis lôôt. ⁷ * o 2:7 Sin 1:11*Sil pin lavindis-ande kand yu-yuuh lôôt-ambe lanêêl nambe, "Ham gango. Hil pin sen dakaas-anjo sil vu Galili me malis? ⁸ Nambe vaati om yiy nango de dakaas yiy lavangg sen atak-aso lako yiy-ambe yiy nakaas-ato? ⁹ * o 2:9 2Ti 1:15*Yiy vu taaku Patia, de Midia de Ilam, osin yiy vu Mesopotemia de vu Yudia, de vu Kapadosia yuuh Pontas de Esia, ¹⁰ de vu Plisia, Pampilia, osin Ijip, de vu Libia vahaan sen ngaaho vu Sailinii-to, de yiy vu Lom sen yalaam nandô-jo. ¹¹ Yiy Yuda de hil vaalu sen lako Yuda-te gambum-ato, de yiy vu Klit osin Alebia, yiy pin hango de danêêl va bopaata sen Anutu wiing-ato langaah hôôk yiy lavangg ti ti." ¹² Om sil pin lavindis lôôt-ambe kand yu-yuuh, tombe yoo lanêêl vu sil nambe, "Vaa-jo dangga nambe vaati?" ¹³ Lemu vaalu danêêl sil pale nambe, "Ma-o, lanum wain moos ngeeyaata lôôt."

Pita nêêl vakasin

¹⁴ De Pita naale having sil nomaayuuu-ambe laam tii-to tombe nêêl bopaata vu hil pin nambe, "Ham Yelusalem de ham Yuda pin, sa tatekin vaa-jo vu ham-ambe ham gango le. ¹⁵ Hamambe hil-anjo lanum wain ngeeyaata? Malis lôôt. Manyinjo naahen sami-inaanôn-anjo, ¹⁶ lemu Joel-ate vakasin bôôy-ato nôôn ak nambe,

¹⁷ * o 2:17-21 Joel 2:28-32*"Anutu nêêl nambe, "Vu busin taamusin e mem sale aambiing-ambe sate Vavi Vaambuung jakana hil pin, be noom-aso nomaavêêh-aso le daanêêl vakasin langaah, de hamate himbop-aso le lanji mavin, tonde hamate maanggêem-aso le lanji taahu taahu. ¹⁸ Keen, hôôk busin-anju sale aambiing sate Vavi Vaambuung jakana sate hil moow osin vêêh in daanêêl vakasin langaah. ¹⁹ Tonde sale aambiing taahu taahu bopaata vu yendak osin saambiing taahu taahu niwêêk vu voon. Nihees de kin osin ahelu,

²⁰ de taaku mekaalus e mekanu dôôk, tonde kwaav e nihees dôôk vêêl e mem Omaaho Bop-ate busin bopaata-to naatok naam. ²¹ * o 2:21 Lom 10:13*Tombe hil pin sen lavand nahôôk Omaaho Bop haalêê-to ond le dôôvu sil."

²² * o 2:22 Jon 3:2*"Ham Islel, ham gango sate vakasin-anjo le, naambe Yesu Nasalet ond ham alak ni nambe Anutu taato yi vu ham lak taahu taahu bopaata osin niwêêk vaha vaha, de kaandu yi be wiing vu ham ambaam-ato. ²³ * o 2:23 Sin 4:28; 1Pi 1:20*Vu bôôy ond Anutu yoo ka vu be samu vakasin lung la le mem vu Yesuu-jo lukala ham namam, tombe sim ham avu yi lukala hil sen me-lawii-having tanasin-ato namand-ambe layiis ak haah pako be yimb. ²⁴ * o 2:24 Sin 3:15*Le sim Anutu vu vêêl yi in nivaane yimbina-ate de wiing-ambe kandi lak laah, de yimbina-ame lohvu nambe naapuvu yi lôôt e, ²⁵ * o 2:25-28 Saam 16:8-11*in Devit nêêl vakasin lak yi nambe,

'Saahe Omaaho Bop naale sa mengg osin sa namangg vasa lak busin pin in nambe vati me-le biing-ambe saandupake le. ²⁶ Om nambêênja sa longgpayo nivasa de sa dalaangg naapêêlis vu Anutu, de sa ningg naavi mando mongganggin va nivasa, ²⁷ * o 2:27 Sin 13:35*in game le gavuuu sa kanungg na mando hil yimbina-ate taaku lôôt e, de game le gambiing-ambe gate Omaaho Vaambuung naavi panyek e. ²⁸ Otaato mopaatôov sen sa mando metumin-ate lung la vu sa, de gale mando gaving sa om sale naapêêlis lôôt.'

²⁹ * o 2:29 1King 2:10; Sin 13:36*"Halangg-aso, sa naanêêl langaah vu ham naambe yate himbop Devit yimb bôôy-ambe lahaav, de yite bandumb neep hôôk yiy lavuun-ambe gêên-anjo. ³⁰ * o 2:30 2 Sml 7:12; Saam 89:3-4; 132:11*Devit-anjo yi omaaho sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato be yoo lak ni nambe Anutu nêêl vu keen baandoni nambe, 'Sa navu aambiing-ambe gate hil vu taamusin-ato ti le gako haale lulemak dukanaah gahembaan.' ³¹ * o 2:31 Saam 16:10*Ond Devit oo lak ni munggin ondeey nêêl vakasin lak omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato nambe le kandi jak naah, om nêêl nambe, 'Anutu me-havuuh yi la nando hil yimbina-ate taaku lôôt osin ninaavi me-panyek e.' ³² * o 2:32 Sin 1:8*Ond Yesuu-ja, Anutu wiing-ambe kandi lak-ambe hey pin aahe yi lung la ondeey hey naanêêl langaah-anjo. ³³ * o 2:33 Mak 16:19; Sin 1:4; 7:55-56; 1Pi 3:22*Om gêên Anutu hako lakalaah baandoni be la nando nama vasa lung la, de wiing Vavi Vaambuung sen Mangganaan nêêl vu yii-to lom-ambe Vavi Vaambuung yoo wiing va sen ham nahe osin ham nangôôto. ³⁴ * o 2:34-35 Saam 110:1*Devit-ame la baandoni le, lemu Devit nêêl nambe,

'Omaaho Bop nêêl vu sate Omaaho Bop nambe, "Omando sa namangg vasa, ³⁵ de sale aambiing-ambe hil sen dayi hong payaa-to le langgulis hong vaalu kambi."

³⁶ * o 2:36 Sin 5:30-31*"Om ham Islel pin ond yanjak ni vanuh naambe Yesuu-jo sen ham ayiis ak haah pakôô-to, ond Anutu wiing-ambe tu Omaaho Bop osin

omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiyi-ato."

Hil ngeeyaata lahilin londpayo de lalipis bel

³⁷ * o 2:37 Luk 3:10,12; Sin 16:30*Hil lango vakasin-anjo be la hanggwang sil alondpayo, tombe lanêêl vu Pita having sinaale-so nambe, "Halingg-aso, hey aambiing vaati peey?" ³⁸ * o 2:38 Luk 24:47; Sin 3:19*Le Pita nêêl vu sil nambe, "Ham anggilin ham alompayo de ham pin anjipis bel jak Yesu Kalisi haale in kawiiy hamate nipaya na, le mem Anutu le biing Vavi Vaambuung naas vu ham. ³⁹ * o 2:39 Ais 57:19*Yik Anutu yoo nêêl nambe bu vu ham o noom-aso osin omaahonôn pin vu taaku diin. Keen, yate Omaaho Bop Anutu nêêl lung la nambe le bu vu hil pin sen teey sil-ato."

⁴⁰ * o 2:40 Diu 32:5; Pil 2:15*De Pita nêêl tanasin ngeeyaata lôôt vu sil, osin vu kôôvu sil nambe, "Ham ganggin ham in hil anipayaa-ja." ⁴¹ * o 2:41 Sin 2:47; 4:4; 5:14*Tombe hil sen lawii-having Pita-te vakasin-ambe lalipis bel-ato ond sil ngeeyaata lôôt lohvu 3 taosen lalukalaam having Omaaho Bop-ate hil hôök busin tii-ju.

Kalisi-te hil

⁴² * o 2:42 Sin 20:7*Hil-anju yoo dangoyin sinaale-sote tanasin, de sil alondpayo lavuh ti be daya vanônôn hôök ti osin dalohak navuh ti. ⁴³ * o 2:43 Sin 5:11-12; 6:8*Tombe yik hil pin layêênin lôôt in sinaale-so lawiing taahu taahu ngeeyaata lak Anutu-te niwêêk. ⁴⁴ * o 2:44-45 Sin 4:32-35*Tonde hil pin sen lawii-having Yesuu-to dando lavuh ti, de va sen silate vaa-to ond sil pin-ate va. ⁴⁵ Tonde lavu silate ngaanggis ayuuh kupak-ambe hil laanggo de lako mone be lala latiiy vu hil sen dativak in va yuuh amêê-to. ⁴⁶ * o 2:46 Luk 24:53*De sil lavuh ti be dala Anutu-te dumb bop alo lak busin pin, tonde daya vanônôn hôök sil ambaand ond daya osin ahend anivasa be dapêêlis, ⁴⁷ * o 2:47 Sin 2:41; 6:7; 11:21,24*de sil lavand nahôök Anutu tombe hil pin dayi sil anivasa, de Omaaho Bop oo nahilin hil vaalu londpayo nalak busin pin-ambe dalukalaam having sil.

Omaaho vaha paaya ti nivasa lak

3 * o 3:1 Sin 10:3,9,30*Busin ti Pita yuuh Jon lala Anutu-te dumb bop hôök soosin lohvu taaku me yaal in nambe lanohak, nohvu sen hil pin oo dalohak-ato. ² * o 3:2 Jon 9:1; Sin 14:8*Tombe omaaho ti tangganaan hako yi vaha nipaya be nando, ond lohvu busin pin daaku be lala datung nando ngaaho vu dumb avi sen danêêl haale nambe Mengalii-to, in nambe kataangg va vu hil sen dalukala dumb alôô-to. ³ Ond omaahôô-ju yi de Pita yuuh Jon lalup in nambe landukana dumb alo, tombe kataangg yuuh in nambe yuuh lambu vati vu yi. ⁴ * o 3:4 Sin 14:9*Le Pita yuuh Jon amend la vu yi, tombe Pita nêêl vu nambe, "Gangge haay e." ⁵ Tombe omaahôô-ju ka vu nambe

yuuh davu lambu vati vu yi om nayi yuuh, ⁶ * o 3:6 Sin 3:16; 4:10; 16:18*le ma de Pita nêêl vu nambe, "Sak mone ma, lemu va sen nando vu saa-to ond sa navu aambu vu hog. Lak Yesu Kalisi Nasalet haale sa naanêêl vu hong naambe okandi jak-ambe gana."

⁷ Tombe Pita laandiiy hôök nama vasa be kandi naale, tombe sim omaahôô-juuto vaha tambaat osin vaha dambi niwêêk ak pavis, ⁸ * o 3:8 Sin 14:10; Jon 5:14*tonde mem pasong-ambe la naale be la, tombe lukala dumb alo having yuuh-ambe kalov baando baando osin hako Anutu haale lak-ambe la. ⁹ Hil pin layi nambe nako Anutu haale lak-ambe nala, ¹⁰ tombe lalak ni nambe omaaho sen nando mokataangg va hôök dumb avi sen danêêl nambe Mengalii-to, ond yik yii-ju, om layi de nivasa hôök atombe lavindis-ambe kanund la lôôt.

Pita nêêl tanasin hôök Anutu-te dumb bop alo

¹¹ Omaahôô-ju puvu Pita yuuh Jon tatin, tombe hil pin latup-ambe lasupin lala vu yaal vu dumb alo ti sen danêêl haale nambe Solomon-atêêto, tombe sil lavindis in lôôt. ¹² Pita yi hil-anju tombe nêêl vu sil nambe, "Ham Islel, ham avindis in? De ham amem laam vu haay lôôt in? Hamambe haay oote niwêêk osin nivasa wiing-ambe laa-jo? ¹³ * o 3:13 Eks 3:6,15; Mat 22:32; Sin 2:23; 7:32; Luk 23:13-25*Anutu sen tu Abalaam ayuuh Isak-ande Yaakop osin yate himbop-aso bôôy pin silate Anutuu-to, ond hako yite kul vaha Yesu haale lak. Yesuu-ja sen ham avu lukala Pilata nama be wiingin nambe kavaayin vu ham, le ma de ham haluuh damim vu yi hôök Pilata me, ¹⁴ * o 3:14 Mak 15:6-15*lemu ham haluuh damim vu omaaho vaambuung osin nivalok, de ham kataangg Pilata nambe kavaayin omaaho sen nayiis hil-ato vu ham. ¹⁵ * o 3:15 Sin 1:8; 2:32; 4:10; 5:30*De sim omaaho metumin danggakook ond ham ayiis-ambe yimb, lemu Anutu wiing-ambe kandi lak laah vu hil yimbin-ate, tombe haay aahêe ondeey haay naanêêl tatekin-anjo. ¹⁶ De omaaho sen ham ahe osin ham alak nii-to, ond yik wii-having Yesu haale, ondeey haalêê-ju wiing-ambe vaha nivasa lak. Yik Yesu yoo kaandu yi be wii-having, ondeey wiing-ambe naale nala nivasa hôök ham amem-anjo.

¹⁷ * o 3:17 Luk 23:34; 1Ti 1:13*"Halingg-aso, sa lak ni nambe ham doosin ondeey ham ayiis Yesu be yimb, de hamate yêêv bop-aso doosin having nambêênja. ¹⁸ * o 3:18 Luk 24:27,44,46*Lemu Anutu wiing-ambe hil sen danêêl yite vakasin langaah bôôy-ato ond sil pin lanêêl nambe yite omaaho sen yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiyi-ato ond le gako nivaane. Om gêên Anutu wiing-ambe silate vakasin-anju nôn ak, lak va sen ham awiing vu Yesuu-to. ¹⁹ * o 3:19 Sin 2:38*Om nambêênja ham anggilin ham alompayo naah vu Anutu in nambe kawiiy hamate nipaya na valok-ate, ²⁰ de Omaaho Bop-ate samu samu naam naakuuh vu ham, de biing Kalisi sen yoo holin yi vu ham lung la bôôy-ato be naas vu ham, ond yik Yesuu-ju. ²¹ Lemu yoo le mando baandoni vêêl e in ganggin busin sen Anutu wiing-ambe yite hil vaambuung-aso lanêêl langaah bôôy-ato

nambe Anutu le samu va pin naatu nivasa naah. ²² * o 3:22 Diu 18:15,18-19; Sin 7:37*De Mose nêel nambe, 'Omaaho Bop Anutu yoo le golin ham o halim-aso ti naatu hamate omaaho ti in naanêel Anutu-te vakasin langaah naambe sen holin saa-to, de vakasin pin sen naanêel vu ham-ato ond ham gambe nanyem in.

²³ Tombe hil pin sen me-gambe nanyend in omaahô-ju yite vakasin-ato, ond Anutu le kawiiy sil, de sil-ame le mando gaving Islel naah e.' ²⁴ De hil pin sen danêel Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato, ond Samuel having hil vaalu vu taamusin-ato, ond sil pin lanêel vakasin lak busin gêên-anjo. ²⁵ * o 3:25 Jen 22:18; Gal 3:8*Vakasin sen Anutu nêel lung la lak yate himbop-aso bôôy, de lak hil sen danêel Anutu-te vakasin langaah-ato ond silate hil vu taamusin ham-ato, ond vakasin-anja nêel vu Abalaam nambe, 'Saambiing gate hil vu taamusin ti yite samu na dôôvu omaahonôôn nohvu taaku pin.' ²⁶ * o 3:26 Sin 13:46*Om Anutu holin yite kul vaha be wiing laam nyendoos vu ham in nambe samu ham-ande biing-ambe ham anggilin ham alompayo ti ti be ham gavuuh hamate nipaya vaha vaha na."

Pita yuuh Jon daale kaansol-aso mend

⁴ * o 4:1 Luk 22:4,52*Ngaaho lak in taaku naampus na tombe Pita yuuh Jon daahen mondanêel vakasin vu hil, tonde kul vaha sen datung salivangin-ato laving yêêv sen nanggîn Anutu-te dumb bop-ato osin hil Sadusi lala lalup vu yuuh. ² * o 4:2 Sin 23:8*Hil-anju ahend kalin vu yuuh in nambe yuuh davu taahu hil osin yuuh danêel vakasin sen Yesu kandi lak laah om hil yimbin pin e kandi jak naah-ato, ³ * o 4:3 Sin 5:18*tombe lalôôh yuuh-ambe lala laayiyi vinavi in yuuh in nambe yuuh mando be samiinaanôn e mem. ⁴ * o 4:4 Sin 2:41; 5:14*Lemu hil sen lango Pita-te vakasin-ambe lawii-having-ato, ond hil-anju moow ngeeyaata lôôt lohvu 5 taosen.

⁵ Samiinaanôn atombe silate yêêv bop-aso laving himbop-aso de tanasin dangga-so be lasupin vu Yelusalem, ⁶ ond sil lasupin having kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop Anas, de Kaiapas ayuuh Jon, de Aleksanda, tonde yêêv bop Anas-ate hil pin. ⁷ * o 4:7 Mat 21:23*Tombe lalaah sinaale yuuh-anjuuto daale sil amend, le mem lalingin yuuh nambe, "Muuh nawiing vaa-jo lak lati-te niwêêk osin haale?" ⁸ * o 4:8 Mat 10:19-20; Sin 7:55*Tombe Vavi Vaambuung hôôvu Pita, om nêel vu sil nambe, "Ham sen ham atu hil-ate yêêv bop-ato osin himbop-aso pin, ⁹ gêên-anjo haay samu vakasin vu ham in samu samu sen haay aawiing vaha paaya ti nivasa hôôk-ato, de haay tatekin danggakook vu ham. ¹⁰ * o 4:10 Sin 3:6,13-16*Om nambêênja ham pin-ande Islel pin, ond ham oo anjak ni naambe omaahô-jo nivasa lak-ambe gêên naale hôôk ham amem lak Yesu Kalisi Nasalet haale, sen ham ayiis ak haah pako, lemu Anutu wiing-ambe kandi lak laah vu hil yimbin-atêeto. ¹¹ * o 4:11 Saam 118:22; Mat 21:42; 1Pi 2:4,7*Ond Yesuu-ju 'tatuuh sen ham hil kul-aso yoo nimbaya lôôt nambe ham-ame andaav

bayêên ak-ato, lemu gêên tu bayêên ahelasu-te kook aniwêêk.' ¹² * o 4:12 Mat 1:21; Sin 5:34-35*Omaaho ti me-lukalaah nambe dôôvu yiyi e, de vu taaku pin ond Anutu me-taato omaaho ti haale vu yiyi nambêênja in nambe dôôvu

yiyi e, yik Yesu timu."

¹³ Tombe kaansol-aso lavindis lôôt in Pita yuuh Jon danêel tanasin osin niwêêk de yuuh-ame dayêênin e, tombe lalak ni nambe yuuh-ame vu hil tanasin-ate le, yuuh vu hil malis-ate, lemu lalak ni having nambe bôôy yuuh dando having Yesu. ¹⁴ Tombe layi de omaaho vaha paayaa-to nivasa lak lung la be naale having yuuh, om silanêend vakasin sen daanêel naah vu yuuh-ato ma. ¹⁵ Yik lanêel vu yuuh amu nambe yuuh gavuuh kaansol-aso de lana voon, om yuuh lala de sil oo mondakaas in nambe, ¹⁶ * o 4:16 Jon 11:47*"Yale aambiing naambe vaati vu omaaho yuuh-anju? In hil Yelusalem pin layi nambe yuuh lawiing taahu bopaata osin niwêêk tii-ju, om yame aalohvu nambe yanjak alungg in e. ¹⁷ * o 4:17-19 Sin 5:28-29,40*Lemu vakasin-anjo le na nohvu hil pin, om yaambu kôôvu yuuh naambe yuuh-ame daanêel vakasin vu omaaho ti jak Yesu haale jesin

naah e." ¹⁸ Tombe lateey yuuh lalom-ambe lavu kôôvu yuuh nambe yuuh-ame daanêel Yesu haale osin yuuh-ame taahu hil jak Yesu haale jesin naah e. ¹⁹ Le Pita yuuh Jon lanêel laah vu sil nambe, "Ham akam oo bu vêel e, naambe haay gangoyin ham lavam ond haay nanyengg doos vu Anutu, tombe nambêênjo Anutu me-le ji nivasa le. ²⁰ Va sen haay aahe osin haay hango ond me-lohvu nambe haay anjak alungg in e, haay oo aawiingin nambe naanêel vakasin-anjo lôôt." ²¹ Tombe kaansol-aso salo mopaatôôv in nambe lambu nivaane vu yuuh, lemu layi de hil pin lako Anutu haale lak in va sen yuuh lawiing-ato, om lavu kôôvu yuuh yesin laah, de lanêel-ambe yuuh lala. ²² De omaaho sen yuuh lawiing-ambe nivasa lak-ato ond yite ta doo-yuuh lung la.

Kalisi-te hil lalohak in nambe daanêel Anutu-te vakasin niwêêk

²³ Pita yuuh Jon lalaah lato vu yuuhate hil, tombe yuuh lanêel vakasin pin sen kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin himbop-aso lanêel vu yuuh-ato vu sil. ²⁴ * o 4:24 Eks 20:11; Nie 9:6; Saam 146:6*Tombe sil lango lung la, tonde sil pin alondpayo lavuh ti be lalohak vu Anutu nambe, "O Omaaho Bop, hong sen ohatung yendak osin ngaanggis, de lôôy osin va pin sen nando lohvu taaku pin-ato, ²⁵ * o 4:25-26 Saam 2:1-2*de gate Vavi Vaambuung wiing vakasin ti la vu heyate himbop bôôy Devit sen tu gate kul vahaato, ond Vavi Vaambuung nêel nambe, 'Nambe vaati om hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to ond ahend kalin-ambe davu daandun bopaata, de yate hil Islel ond kand navu vakasin malis amu? ²⁶ De hil lulemak-aso vu taaku pin osin yêêv bop-aso pin lasupin lalaam in nambe lanyiis ngaamong ak Omaaho Bop

gaving yite omaaho sen yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiyi-ato.'

²⁷ * o 4:27 Mat 27:1-2; Luk 23:7-11; Sin 3:13*"Keen lôôt, Helot ayuuh Pontias Pilata laving hil vaalu osin hil Islel ond hil-anjo lasupin lalaam taaku-jo in nambe lanyis ngaamong vu gate kul vaha omaaho vaambu-ung Yesu sen goo gaholin yii-to, ²⁸ * o 4:28 Sin 2:23*ond sil lasupin in nambe lanyis Yesu nohvu goo gakam vu niwêêk-ambe osamu lung la nambe nôôn jak-ato.

²⁹ * o 4:29 Ep 6:19*"O Omaaho Bop, gêên-anjo gakam bu vakasin sen lavu kôôvu hey-ato, be gandôôvu gate hil hey in hey naanêêl gate vakasin niwêêk lôôt, de hey-ame aanjêênin e. ³⁰ Otaalo namam in biing-ambe hil anilakin nind vasa jak, de gandôôvu hey in hey aambiing taahu taahu osin niwêêk jak gate kul vaha omaaho vaambuung Yesu haale."

³¹ * o 4:31 Sin 2:4*Lalohak lung la tonde bayêên sen lasupin-ambe dando hôôk-ato yêêy, tombe Vavi Vaambuung hôôvu sil pin, om sil lanêêl Anutu-te tanasin niwêêk lôôt de me-layêênin e.

Kalisi-te hil pin alondpayo lavuh ti

³² * o 4:32 Sin 2:44*Hil ngeeyaata sen lawii-having osin ahend having sil-ato ond londpayo lavuh ti pin, de va sen sil ti ti yote vaa-to ond ti me-nêêlin yite vati nambe yoo yite va nivalok e, malis, va sen silate vaa-to ond yik sil pin-ate va. ³³ * o 4:33 Sin 2:47*Anutu vu niwêêk bopaata vu sinaale-so be sil tatekin va sen Omaaho Bop Yesu kandi lak laah-ato langaah lôôt, tombe hil pin layi nambe Anutu-te samu samu bopaa-ta nando having sil. ³⁴ * o 4:34 Sin 2:45*Tombe silate omaaho ti me-nativak in vati le, in dangga nambe lavu ngaanggis osin bayêên-ambe hil laanggo, de lako mone be ³⁵ lala lavu vu sinaale-so, tombe latiiy monêê-jo vu omaahonôn vaalu sen silanêênd va yuuh ame ma de dativak-ato.

³⁶ * o 4:36 Sin 11:22-26; 13:2-3*De Liwi-te hil vu taa-musin-ato ti baan Saiplas, haale nambe Yusep, de sinaale-so lanêêl haale ango nambe Banabas, haalêê-jo dangga nambe omaaho sen navu niwêêk, ³⁷ ond vu yite kul ti vu omaaho ti vaanggo de hako mone pin-ambe la vu vu sinaale-so.

Ananias ayuuh Saapila-te vakasin

5 De omaaho ti haale nambe Ananias, de vane haale nambe Saapila, ond yuuh lavu yuuhate ngaanggis boow ti be hil laanggo, ² * o 5:2 Sin 4:34-35*tombe sim Ananias vun mone sen yuuh lako lak ngaanggis-ato vaalu be vane yi, de hako vaalu be la vu vu sinaale-so. ³ * o 5:3 Jon 13:2*Tombe Pita nêêl vu nambe, "Ananias, nambe vaati sen Saalang lukala galompayo be gavun mone vaalu? Gawiingin nambe tatuhin Vavi Vaambuung a? ⁴ Om naambe bôôy-ato gate ngaanggis oo nanjip, le ma de gavu be hil laanggo lung la, om naambe gate mone yoo mando. Le sim nambe vaati sen gakam oo vu vakasin nambêênja

hôôk galompayo? Gambe otatuhin omaahonôn a? Malis, manyinja otatuhin Anutu." ⁵ * o 5:5 Sin 2:43*Ananias hangoyin vakasin-anju tombe lupake be yimb meta, tombe sim hil pin sen lango banyêê-to layêênin lôôt, ⁶ tombe maanggêem-aso kandi be layum hôôk tôômb, de laaku be lala lahaav.

⁷ De taaku mekaalus yaal lung la le mem Ananias vane valup, le doosin va sen tovu layaa-jôôto, ⁸ tombe yik Pita lingin nambe, "Onaanêêl vu sa le, naambe mone sen muuh hako lak ngaanggis-ato ond yik lung laa-jo?" Tombe Saapila liinggis nambe, "Êê-e, yik lung laa-ja." ⁹ * o 5:9 1Ko 10:9*Om Pita nêêl vu nambe, "Nambe vaati sen malompayo lavuh tii-jo? Mawiingin nambe sahi Omaaho Bop-ate Vavi Vaambuung a? Om gangge le, hil sen lahaav layam-ato ond lalu-daale vinavii-ja in davu baaku hong-ambe lana." ¹⁰ Om pavis atombe vêêh-anjôôto lupake be la yimb meta neep hôôk Pita vaha, tombe hil sen lahaav layaa-to layi nambe yimb, om lalukala laaku be lala lahaav having laya. ¹¹ De hil bel-ate pin osin hil vaalu sen lango vakasin-anjo banyêê-to ond layêênin lôôt.

Sinaale-so dawiiing taahu taahu ngeeyaata osin niwêêk bopaata

¹² * o 5:12 Sin 2:43; 14:3*Sinaale-so yoo mondawiiing taahu taahu ngeeyaata osin niwêêk hôôk hil lavuun, de hil pin sen lawii-having-ato ond londpayo lavuh ti be dasupin dala Anutu-te dumb bop alo ti sen danêêl haale nambe Solomon-atêêto. ¹³ Tombe hil vaalu dayêênin-ande me-dasupin having sil e, lemu hil dako sil haalend ak, ¹⁴ * o 5:14 Sin 2:41; 21:20*tombe moow ayuuh vêêh ngeeyaata lôôt dawii-having Omaaho Bop-ambe dalukala having yite hil. ¹⁵ Om hil daaku hil anilakin-ambe lala dambe sil deep ak kaanye yuuh ame hôôk mopaatôôv nanyendangga, in nambe Pita balu-na de taaku naambiiy jak yi be kanu mu jêês sil e mem nind vasa jak. ¹⁶ * o 5:16 Mak 6:56; Sin 19:11-12*De hil ngeeyaata vu taaku bo-bop sen neep ngaaho vu Yelusalem-ato, ond lako hil anilakin osin hil sen mamu nipaya nahôôvu sil-ato be lasupin lalaam timu vu sinaale-so be dawiiing-ambe sil anind vasa nahôôk pin.

Angela vu vêêl sinaale-so in bayêên kalaambus

¹⁷ * o 5:17-18 Sin 4:1-3,6*Tombe sim kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop osin hil pin sen dando having yii-to ond sil vu hil tanasin vaha ti sen danêêl sil nambe Sadiusii-to, ond ahend anipayaya vu sinaale-so lôôt, ¹⁸ om lalôôh sil-ambe latung sil lalukala kalaambus-ate bayêên bop. ¹⁹ * o 5:19 Sin 12:7-10*Lemu busin atombe Omaaho Bop-ate angela ti hatu hataahin vinavi de giyy sil-ambe lala voon, de nêêl nambe, ²⁰ "Ham ana baale Anutu-te dumb bop alo be ham naanêêl tanasin sen ham mando metumin-atêêto langaah pin vu hil."

²¹ Sinaale-so lango vakasin-anju tombe sami-inaanôn lalukala dumb alo pavis-ambe lanêêl tanasin

vu hil. Tombe yêêv bop salivangin-ate having yite hil, ond lateey Islel-ate kaansol-aso osin himbop-aso be la-supin lavuh ti pin, le mem lanêêl-ambe hil lala in nambe gako sinaale-so vu bayêên kalaambus naam. ²² Om ahevaavu-so lala bayêên kalaambus-ambe layi sinaale-so, le ma de taaku malis. Tombe lalaah-ambe lanêêl nambe, ²³ "Hey ala hato bayêên kalaambus e laayiyi vinavi be niwêêk lôôt, de ahevaavu-so yoo daale danggin vinavi ti ti, tombe hey hataahin vinavi le omaaho ti me-nando hôök bayêên alo le." ²⁴ Tombe yêêv sen nanggin Anutu-te dumb bop-ato having yêêv salivangin-ate lango vakasin-anju be kand yu-yuuh lôôt nambe vaa-jo le naambe vaati. ²⁵ Le omaaho ti val-up-ambe nêêl vu sil nambe, "Ham angge, hil sen ham hatung sil hôök kalaambus-ato ond lala daale danêêl tanasin vu hil hôök dumb alo ni." ²⁶ * o 5:26 Mat 14:5*Tombe yêêv sen nanggin Anutu-te dumb bop-ato osin ahevaavu-so lala lako sinaale-so, lemu me-layiis sil e, malis, in yêêv-aso layêênin hil nambe le lanyiis sil lak tatuuh.

Sinaale-so me-layêênin kaansol-aso le, lanêêl vakasin langaah

²⁷ Lako sinaale-so lalaam-ambe lalaah sil daale kaansol-aso mend, de yêêv bop salivangin-ate nêêl vu sil nambe, ²⁸ * o 5:28 Sin 4:18; Mat 27:25*"Hey aavu kôôvu ham bôôy nambe ham-ame taahu hil jak omaahôô-ju haale le, le ma de hamate tanasin lohvu taaku Yelusalem pin, de ham awiingin tatuuhin vakasin jak hey naambe hey oo aayiis omaahôô-ju." ²⁹ * o 5:29 Sin 4:19*Lemu Pita having sinaale-so lanêêl laah vu sil nambe, "Yik hey oo gango Anutu lava mu kaluuh omaahonôôn lavand. ³⁰ * o 5:30 Sin 3:15*Yesu sen ham ayiis ak haah-ambe yimb-ato, ond yate himbop-aso bôôy silate Anutu wiing-ambe kandi lak. ³¹ * o 5:31 Sin 2:33-34; Ep 1:20; Hiblu 2:10; 12:2*Tombe Anutu hako yi lak-ambe la nando nama vasa, be tu yate yêêv bop in nambe dôôvu yiyi osin biing-ambe yiyi Islel yaanggiliin yalonggpaya na vu yi be mem kawiiy yate va nipaya na. ³² * o 5:32 Sin 1:8*Vakasin-anjo hey aahe osin hey hango, de Vavi Vaambuung sen Anutu navu vu hil sen nanyend vuun-ato hôôvu hey having, on-deey hey oo monaanêêl tatekin."

Gamaaliel vu kôôvu kaansol-aso

³³ * o 5:33 Sin 7:54*Kaansol-aso lango vakasin sen Pita nêêl-anjo tombe kund sil alondpayo in nambe lanyiis sinaale-so be lanjimb pavis. ³⁴ * o 5:34 Sin 22:3*Lemu kaansol-asôônjôôto ti haale nambe Gamaaliel, yi Palisai ti ond tu kaputung tanasin dangga ti sen omaahonôôn pin dako yii-ju haale lak, ond kandi naale de nêêl-ambe hil lako sinaale-so be lato lala voon vêêl e ³⁵ mem nêêl vu kaansol-aso nambe, "Ham Islel, ham awiingin nambe ambiing vati vu hil-anja, ond halingg-aso, ham akam bu nivasa le mem. ³⁶ * o 5:36 Sin 21:38*In bôôy ond Tiudas hatee yi lak in nambe naatu omaaho osin haale bop, tombe moow

ngeeyaata lohvu 400 lawii-having yi, lemu gaaman layiis-ambe yimb, de hil pin sen lawii-having yii-to lavuuh taale, de silanêênd kul nôôn ma. ³⁷ * o 5:37 Luk 2:1-2*De vu taamusin hôök busin sen yêêv-aso navu kaavu hil haalend-ato, ond Yudas vu Galili hatee yi lak, om hako hil vaalu be lala in nambe lambiing ngaa-mong vu gaaman, le ma de layiis-ambe yimb having, de yite hil pin sen lawii-having yii-to lavuuh taale. ³⁸ Om gêên-anjo sa naanêêl vu ham naambe ham gavuuu hil-anja be lana, in naambe silate kul-anjo vu omaahonôôn akand ond le na paya, ³⁹ le naambe kul-anjo danggakook vu Anutu ond ham-ame alohvu nambe kawiiy e, in ham e naambe hil sen dayiis ngaa-mong vu Anutuu-to."

Sinaale-so lapêêlis in lako nivaane lak Yesu haale

⁴⁰ * o 5:40 Sin 4:18*Tombe kaansol-asôônju lawii-having Gamaaliel-ate vakasin om lateey sinaale-so lalom-ambe laveek sil, de lavu kôôvu sil niwêêk lôôt nambe me-daanêêl tanasin jak Yesu haale jesin naah e, tonde lanêêl-ambe lato lala voon. ⁴¹ * o 5:41 Mat 5:10-12; 1Pi 4:13*Tombe sinaale-so lavuuh kaansol-aso de lala osin kand vasa lôôt, in Anutu yi nambe sil lalohvu om liinggis-ambe hil lawiing nindanjeen vu sil lak Yesu haale. ⁴² * o 5:42 Sin 9:22; 17:3*Tombe lak busin pin vu Anutu-te dumb bop alo de vu sil ambaand ond sil oo motaahu hil osin sil oo mondanêêl Yesu Kalisi-te banye nivasa langaah.

Laholin hil namaavaalu be vindak yuuh in landôôvu sinaale-so

6 * o 6:1 Sin 4:35*Yesu-te hil latu ngeeyaata lak, tombe vaalu sen dakaas lavand Glik-ato dayi vaalu sen dakaas lavand Hibluu-to paya lak busin pin sen datiyi va yuuh amêê-to nambe, "Ham akam nalinggin heyaneêngg vahaahôôv-aso." ² Om sinaale-so nomaa-yuuh-ambe laam yuuh-ato lateey Yesu-te hil pin lalaam, le mem lanêêl vu sil nambe, "Me-lohvu nambe hey oo monggatiy vanôôn-ande hey gavuuu Anutu-te vakasin e. ³ * o 6:3 1Ti 3:7*Om halingg-aso, ham anggolin hamate hil sen hil pin dayi sil anivasaa-to namaavaalu be vindak yuuh, ond hil sen Vavi Vaambuung hôôvu sil osin sil alundkook anivasa, be yiyi gatung sil oo ganggin kul sil gatiy va yuuh ame nival-ok, ⁴ de hey-anjo yoo monaanohak osin hey monaanêêl Anutu-te vakasin." ⁵ * o 6:5 Sin 8:5*Tombe hil pin sen lasupin-anjôôto lango vakasin-anjo be nivasa, om laholin Stiven in yoo wii-having niwêêk-ambe Vavi Vaambuung hôôvu yi, de laholin Pilip ayuuu Plokolas, de Naikena yuuh Timon, de Pamenas ayuuu Nikolas. Nikolas-anjo yi vu Antiok ond bôôy hilin lopayo be lukalaam having Yuda-so. ⁶ * o 6:6 Sin 13:3; 14:23*Tombe lalaah hil-anjo lala daale sinaale-so mend-ambe sinaale-so lalohak lung la, tonde lambe namand ak sil. ⁷ * o 6:7 Sin 2:41; 16:5*Ke, om Anutu-te tanasin tu ahepataas ak, tombe hil Yelusalem

ngeeyaata latu Yesu-te hil, tonde yik kul vaha sen datung salivangin-ato ngeeyaata lawii-having.

Yuda lalôôh Stiven

⁸ * o 6:8 Sin 2:43*Stiven-anjo omaaho niwêêk bopaa-ta osin samu samu danggakook, de nawiing taahu taahu bopaata osin niwêêk-ambe hil dayi, ⁹ tombe hil vaalu kandi be sil o Stiven-aso lanêêl sil in tanasin. Sil vaalu vu Sailini osin Aleksandlia, de sil danêêl silate dumb nambe hil sen lavu vêêl sil vêêl in omaaho ango namand lung laa-to silate dumb. De sil vaalu vu Silisia osin Esia having. ¹⁰ * o 6:10 Luk 21:15*Om sil o Stiven-aso lanêêl sil, le ma de Vavi Vaambuung vu kakook anivasa vu Stiven om hil-ame lalohvu yite vakasin e. ¹¹ * o 6:11 Mat 26:59-61*Tombe lala lanêêl hôôk hil vaalu ahend nambe daanêêl vakasin tathin jak yi naambe, "Hey hango de nêêl Mose yuuh Anutu pale." ¹² Mondanêêl atombe vakasin-anju kund hil pin alondpayo, om himbop-aso tanasin dangga-so lala lalôôh Stiven, de sil laandiy-ambe lala vu kaansol-aso, ¹³ * o 6:13 Jer 26:11*tombe lanêêl vu tathin ambu-so vaalu om lalaam-ambe lanêêl nambe, "Omaahôô-jo yoo monanêêl vakasin anipaya lak taaku vaambuung-anjo osin Mose-te tanasin, ¹⁴ de hey hangoyin nêêl nambe Yesu Nasalet e kawiiy dumb-anjo de gilin tanasin sen Mose vu vu yiyi-ato." ¹⁵ Tombe kaansol-aso hil pin sen dandôô-juuto ond sil amend la vu Stiven niwêêk lôôt e layi de mekaalus lohvu angela me.

Stiven nêêl yite vakasin vu kaansol-aso

7 Kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop lingin Stiven nambe, "Vakasin-anju keen a?" ² * o 7:2-5 Jen 11:31-12:7*Tombe Stiven nêêl vu sil nambe, "Halingg-aso mangg-aso, ham gango sate vakasin e. Vu bôôy yate himbop Abalaam naahen nando Mesopotemia de me-la nando Halan e, tombe melangaah danggakook Anutu taato yi vu, ³ be nêêl vu yi nambe, 'Onggavuu gate taaku nanjip osin gate hil mando, de gana taaku ti soo le taato vu hong.' ⁴ Tombe Abalaam havuuh hil Kaldia-te taaku de la nando Halan, tonde mangganaan yimb lung la le mem Anutu hakoseey yi vuu-ju be lom nando taaku sen gêên ham nandôô-jo. ⁵ * o 7:5 Jen 15:18; 17:8*De Anutu me-vu ngaanggis daka vu Abalaam in nambe yoo yinêên nivalok e, malis lôôt, lemu Anutu nêêl nambe taamusin e mem, le bu ngaanggis-anjo vu yi osin yite hil vu taamusin in naatu silate ngaanggis. Busin-anju Abalaam noow ma, de Anutu nêêl vakasin-anjo, ⁶ * o 7:6 Jen 15:13-14; Eks 12:40*ond nêêl nambe, 'Gate hil vu taamusin le lana mando hil bamaan-ate taaku, be daatu silate hil kul vaha malis amu, de lambiing nindanjeen vu sil lôôt nohvu ta 400.' ⁷ * o 7:7 Eks 3:12*De Anutu nêêl having nambe, 'Hil sen lambiing nindanjeen vu sil-ato, ond sale aambu nyevahaan naatovu sil jung na le mem gate hil e lanom-anjo be lanohak vu sa vu taaku-jo.' ⁸ * o 7:8 Jen 17:9-14; 21:4*Tombe Anutu nêêl vu Abal-

aam nambe galaah unoopasiv anind naavi in taato naambe latu Anutu-te hil, om vu taamusin sen Abalaam hako noow Isak, tombe busin namaavaalu be vindak yaal lung la le mem halaah ninaavi. Isak-anju noow Yaakop, de Yaakop noow-aso ond yate danggakook-aso nomaayuuu-ambe laam yuuh, ⁹ * o 7:9 Jen 37:11,28; 39:1-3,21-23*tombe yate danggakook-asôônju londpayo nipaya vu Yusep om lala lavu be hil laanggo de lako be lala Ijip. Lemu Anutu nando having yi ¹⁰ * o 7:10 Jen 41:37-44; Saam 105:21*om vu vêêl yi in va nimeen pin, de samu yi tombe Ijip-ate omaaho lulemak Pelo yi nambe omaaho osin lukook anivasa, om holin yi be tu Ijip-ate yêêv bop osin hanggin Pelote bayêên ayuuh va pin.

¹¹ * o 7:11 Jen 41:54*"Tonde meep bopaata tovu Ijip osin taaku Kanaan pin, tombe yate himbop-asôônju dando meep-ande vanôôn ma, om latovu nimeen bopaata. ¹² * o 7:12 Jen 42:1-5*Lemu Yaakop hango banye nambe vanôôn nando Ijip, om nêêl-ambe yate himbop-asôônju lala nyendoos. ¹³ * o 7:13 Jen 45:1-4,16*Tonde lalaah balon ango yesin atombe Yusep nêêl yi langaah vu halindin, tombe mem Pelo lak Yusep-ate halindin anind. ¹⁴ * o 7:14 Jen 45:9-11; 46:27*De Yusep nêêl vakasin la vu mangganaan Yaakop nambe gaving yite hil pin-ambe lanaam vu yi, ond hil-anju pin lohvu 75. ¹⁵ * o 7:15 Jen 46:1-7; 49:33*Yaakop la hatu nando Ijip vêêl e mem yimb, de yate himbop-asôônju layimb having, ¹⁶ * o 7:16 Jen 23:2-20; 33:19; Jos 24:32*tombe laaku sil anind naavi be lalaah lambe neep hôôk lavandangga vu Sekem sen bôôy Abalaam vaanggo lak mone vu Hemo noondin-aso vu Sekem-ato.

¹⁷ * o 7:17-18 Eks 1:7-8*"Tonde busin sen Anutu navu biing vakasin sen nêêl vu Abalaam bôôy-ato nôôn jak nambe, 'Gate hil vu taamusin le lanom-anjo be lanohak vu sa vu taaku-jo' ond ngaaho lak, de hil Islel datu ngeeyaata nalak vu taaku Ijip-ambe ¹⁸ tok laam busin sen lulemak ti yoo nindoos lukalaah-ambe hanggin taaku Ijip-ato. Lulemak tii-ju doosin Yusep-ate dangga, ¹⁹ * o 7:19 Eks 1:10-22*om tathin yate hil-ande nawiing nindanjeen vu sil nambe sil gaate noondin kaangêêndak na taavêêt alo be lanjimb. ²⁰ * o 7:20 Hiblu 11:23; Eks 2:2*De Mose tangganaan hako yi, tombe yi nambe yoo nivasa lôôt, om yoo mondanggin hôôk bayêên alo lohvu kwaav yaal, ²¹ * o 7:21 Eks 2:3-10*tonde mem lala lambe neep hôôk bel nanyendangga, tombe sim Pelo nowaavêêh hako yi be la vaat tu noow-ambe bop ak. ²² Tombe sil taahu Mose hôôk hil Ijip-ate kakook anivasa pin, be tu omaaho nanêêl vakasin osin nawiing kul aniwêêk.

²³ "Mose-te ta doo-yuuh lung la, tombe ka vu nambe na ji yite halindin-aso Islel. ²⁴ * o 7:24-29 Eks 2:11-15,21-22*Tombe sim yi de Ijip ti nawiing nindanjeen vu Islel ti, om hôôvu Islel-ambe vu nyevahaan vu Ijip tii-ju de yiis-ambe yimb. ²⁵ Tombe ka vu nambe yite hil lalak ni nambe Anutu holin yi lung la in dôôvu sil, le ma de sil doosin. ²⁶ Tonde samiinaanôôn atombe Mose laah valup e yi de omaaho yuuh mondayiis yuuh,

tombe wiingin nambe bu mamaal vu yuuh om nêêl vu yuuh nambe, 'Maayuu, muuh halim dangga timu, le nambe tana mawiingin ambiing muuh paya?' ²⁷ Lemu omaaho sen yoo wiing ngaamong munggin vu halii-to, ond vakôôh Mose la de nêêl vu nambe, 'Lati hatung hong in nambe onaatu yêêv-ambe ongganggin hey? ²⁸ Mak gawiingin nambe ganyiis sa naambe vasêên gayiis Ijip tii-to?' ²⁹ * o 7:29 Eks 18:3-4*Nêêl nambêênju tombe Mose pak-ambe la tu bamaan nando hil Midian-ate taaku, tombe hako vêêh-ambe hako noow moow yuuh vuu-ju.

³⁰ * o 7:30-35 Eks 3:1-10*"Nando ta doo-yuuh vu Midian lung la, tombe sim busin ti la taaku lumbalaamb ngaaho vu kandu Sinai, tombe angela ti la hatu vu hôôk kin mala, ond kin-anju natum hôôk haah aniyin ti. ³¹ Mose yi kin-anju tombe vindis lôôt, om la ngaaho in nambe ji nivasa, le sim Omaaho Bop lava laam vu yi nambe, ³² 'Gate himbop-aso bôôy silate Anutu sa. Abalam ayuuh Isak-ande Yaakop yaalate Anutu sa.' Tombe Mose hees-ande yêênin lôôt nambe me-ji le, ³³ le Omaaho Bop nêêl vu nambe, 'Okavaayin suul na in taaku sen onaalêê-ja ond taaku vaambuung. ³⁴ Saahe davu nivaane lôôt vu sate hil sen dando Ijip-ato, de sa hango silate susin lung la, om saalukalaam in saambu vêêl sil in nimeen-anju, om saambe gana Ijip.'

³⁵ "Mosêê-jo ond bôôy sil mahôôh yi nambe, 'Lati hatung hong in nambe onaatu yêêv-ambe ongganggin hey?' Ond omaahôô-ju Anutu wiing angela la hatu vu yi hôôk haah aniyin alôô-to, tombe angela wiing-ambe la lohvu yêêv bop osin omaaho sen dôôvu hil-ato. ³⁶ * o 7:36 Eks 7:3; 14:21; Nam 14:33*Mose giyy sil-ambe lala de wiing taahu taahu bopaata osin niwêêk vaha vaha vu Ijip de vu Lôôy Hees, tonde vu taaku lumbalaamb lohvu ta doo-yuuh. ³⁷ * o 7:37 Sin 3:22*Mosêê-ju ond yik nêêl vu hil Islel nambe, 'Anutu yoo le golin ham o halim-aso ti naatu hamate omaaho ti in naanêêl Anutu-te vakasin langaah naambe sen holin saa-to.'

³⁸ * o 7:38 Eks 19:3; Diu 5:5; 9:10; Sin 7:53*Mosêê-ju ond yik nando having hil Islel vu taaku lumbalaamb. Nando having yate himbop-aso bôôy de angela sen nêêl vakasin vu yi vu kandu Sinai-to, ond hako Anutu-te vakasin metumin-ate be vu vu yiyy. ³⁹ * o 7:39 Nam 14:3*Lemu yate himbop-aso bôôy nind baya nambe sil-ame gango lava le, malis. Sil kalêêh lava de lahilin londpayo laah vu Ijip, ⁴⁰ * o 7:40-41 Eks 32:1-6,23*de lanêêl vu Aalon nambe, 'Osamu heyate anutu heey in daanggiy hey, in Mose sen giyy hey vu Ijip-ambe hey alaam-anjôôto, ond hey doosin mak vaati wiing.' ⁴¹ Om lanêêl atombe sil samu kao noow ti kanu, be latung salivangin osin lapêêlis vu silate anutu tatuhin vaha sen sil oo samu lak namand-anjuuto. ⁴² * o 7:42 Jer 19:13; Emo 5:25-27*Tombe Anutu haluuh dami vu sil, de hilin sil alondpayo la vu taaku mekaalus ayuuh kwaav-ande matam-ambe mondalohak vu, lohvu Anutu-te vakasin sen hil lanêêl langaah bôôy-ambe neep hôôk kaapiya nambe,

'Ham Islel, vu bôôy ham nando taaku lumbalaamb lohvu ta doo-yuuh, de ham ayiis kao osin bik sipsip-ambe ham hatung salivangin. Mak ham awiing vaa-ju vu sa? Malis. ⁴³ De anutu tatuhin vaha sen haale nambe Molok-ato ond ham vaaku yite dumb sel having anutu tatuhin vaha Lapan-ate matam kanu be va kanuu-ju ham samu be ham alohak vu, om sale gakoseey ham ana mando dinaandiin na Babilon vaalu.'

⁴⁴ * o 7:44 Eks 25:40*"De Anutu-te dumb sel sen nando hôôk yate himbop-aso lavuun bôôy vu taaku lumbalaamb-ato, ond taato nambe Anutu nando having sil. Dumb-anjo Anutu nêêl vu Mose, tombe yik sil samu lohvu sen Mose yi kanuu-to. ⁴⁵ * o 7:45 Jos 3:14-17; 18:1; 23:9*Dumb sel-anju yate himbop-aso vu taamusin lako lak-ambe lala having Yosua be lala hila bamaan-ate taaku, de Anutu hatiyy hil bamaan-anju lala vêêl in sil, de latung dumb sel-anju nando be tok laam Devit-ate busin having. ⁴⁶ * o 7:46 2 Sml 7:1-16; Saam 132:1-5*Tombe Anutu yi Devit anivasa, om Devit kataangg Anutu in nambe jiinggis e mem le daav bayêên ti vu Yaakop-ate Anutu-ju, ⁴⁷ * o 7:47 1King 6:1,14*le ma de Solomon haav.

⁴⁸ "Lemu Anutu baandoni me-nando hôôk bayêên sen omaahonôôn dahaav ak namand-ato le, lohvu omaaho ti nêêl Anutu-te vakasin langaah nambe, ⁴⁹ * o 7:49-50 Ais 66:1-2*"Omaaho Bop nêêl nambe, "Baandoni ond sate sia, de ngaanggis ond sa vahang-ate in jambaale. Ham awiingin nambe andaav bayêên nambe vaati vu sa? De sa baangg sen sa sawaah-ato nando tana? ⁵⁰ Mak sa namangg-ame yoo samu va pin-anja le?"'

⁵¹ * o 7:51 Eks 32:9; Jer 9:26; Ais 63:10*"Ham alumkook aniwêêk, de ham alompayo mekanu osin ham nanyem doos. Ham oo monatiyy Vavi Vaambuung nalak busin pin, om ham alohvu hamate himbop-aso bôôy. ⁵² * o 7:52 2Kro 36:16; Mat 23:31*Hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ond ti tana nando bôôy-ambe hamate himbop-aso me-lawiing nindanjeen vu le? Malis. Hil sen danêêl vakasin langaah nambe Omaaho Nivalok e naam-ato ond hamate himbop-aso bôôy layiis sil-ambe layimb, om gêên ham oo anêêl yi langaah vu hil-ambe layiis-ambe yimb. ⁵³ * o 7:53 Sin 7:38; Gal 3:19; Hibleu 2:2*De ham-anjo ham hako tanasin vu angela-so, le ma de ham-ame samu le."

Layiis Stiven ak tatuuh-ambe yimb

⁵⁴ * o 7:54 Sin 5:33*Lango vakasin-anju be kund sil alondpayo, tombe sil langa navund vu Stiven. ⁵⁵ * o 7:55 Mat 22:44; Sin 2:33-34; 5:31*Le Vavi Vaambuung hôôvu Stiven om valaah me lak baandoni, tombe yi Anutu-te nikaapuliy osin yi Yesu naale Anutu nama vasa. ⁵⁶ * o 7:56 Kol 3:1*Tombe Stiven nêêl nambe, "Ham hil-e, saahe baandoni hataahin-ande Omaahonôôn Noow naale Anutu nama vasa." ⁵⁷ Tombe lawiing lavand bopaata lôôt osin sil lavu jeen sil nanyend, de sil pavis-ambe lambuuh Stiven tatup, ⁵⁸ * o 7:58 Sin

22:20*de lakôôh-ambe la taaku nanyendangga in nambe lanyis ak tatuuh-ambe jimb. De hil sen tatuhin vakasin lak yii-to, ond lakaah silate lolop-ambe lala latung hôôk maanggêem ti haale nambe Saul vaha. ⁵⁹ * o 7:59 Saam 31:5; Luk 23:46*Tonde sil tanga Stiven lak tatuuh lôôt, de Stiven kataangg nambe, "Omaaho Bop Yesu, onggako sa kanungg naas." ⁶⁰ * o 7:60 Luk 23:34*Tonde hatung kaatu be nêêl bopaata lôôt nambe, "Omaaho Bop, game gambu hôôk silate ni-paya nyevahaan e." Nêêl nambêenju tonde yimb la.

Saul nawiing nindanjeen vu hil bel-ate

8 * o 8:1 Sin 7:58; 8:4; 11:19*Saul yi nivasa in layiis Stiven-ambe yimb. Tombe hôôk busin-anju hil mondawiing nindanjeen vu hil bel-ate sen dando Yelusalem-ato, om hil bel pin lapak-ambe lavuuh taale lohvu Yudia osin Samaalia-te taaku pin, de sinaale-so yoo daahen dando Yelusalem. ² Hil anivasa vaalu sen kand navu sapa Anutuu-to ond lahaav Stiven-ande lasu bopaata lak yi, ³ * o 8:3 Sin 9:1,13; 22:4; 26:9-11*tonde Saul monawiing nindanjeen vu hil bel-ate pin. Nalukala bayêen alo pin-ambe naandiy moow ayuuh vêêh danjeen-ambe la natung sil hôôk kalaam-bus.

Lanêêl banye nivasa vu Samaalia

⁴ Hil pin sen lapak-ambe lavuuh taalêê-to ond latup hôôk-ambe lanêêl banye nivasa langaah. ⁵ * o 8:5 Sin 6:5*Tombe Pilip la hatu Samaalia-te taaku ti be nêêl Kalisi haale langaah vu sil. ⁶ Tombe hil ngeeyaata lôôt lango Pilip-ate vakasin, de layi taahu taahu niwêêk vaha vaha sen wiing-ato, be lawii-having yite vakasin osin londpayo timu. ⁷ * o 8:7 Mat 10:1; Mak 16:17*Tonde hil ngeeyaata sen mamu nipaya nahôôvu sil-ato, ond mamuu-ju dawiing lavand bopaata be lato dala, de hil ngeeyaata sen kook navu tasiis osin vahand anipayaa-to sil anind vasa nahôôk laah, ⁸ tombe hil sen dando taaku-juuto londpayo nivasa lôôt.

⁹ De omaaho lôômb ti nando taaku Samaalia haale nambe Simon, ond yoo nako yi lak nambe yi omaaho bopaata. Tombe hil pin lavindis in yite kul, ¹⁰ hil malis osin hil yêêv pin lawii-having Simon-ate vakasin-ambe lanêêl nambe, "Omaahô-jo Anutu-te niwêêk, danêêl nambe niwêêk bopaata." ¹¹ Ond lavindis in yite kul mamu lôômb sen yoo nawiing boyambôôy-ato ondeey lawii-having lava. ¹² Lemu Pilip nêêl va sen Anutu nanggin yite hil-ato osin Yesu Kalisi banye langaah vu sil, tombe moow ayuuh vêêh lawii-having-ambe lalipis bel. ¹³ Tonde yik Simon wii-having-ambe lipis bel lung la le mem taamuyin Pilip. Om Simon yi de Pilip wiing taahu taahu vaha vaha osin niwêêk bopaata, tombe vindis lôôt. ¹⁴ De sinaale-so vu Yelusalem ond lango banye nambe hil Samaalia lako Anutu-te tanasin ak, om lawiing Pita yuuh Jon lala vu sil.

¹⁵ Yuuh latok lala be yuuh lalohak in hil-anju nambe Vavi Vaambuung jakana sil, ¹⁶ in Vavi Vaambuung-ame lakala sil e, de lalipis bel lak Omaaho Bop Yesu haale

mu. ¹⁷ * o 8:17 Sin 19:6*Om sinaale yuuh lambe namand ak sil atombe mem Vavi Vaambuung lakala sil. ¹⁸ Tombe Simon yi de sinaale yuuh lambe namand ak sil-ambe Vavi Vaambuung lakala sil, om hako mone be la vu yuuh ¹⁹ be nêêl nambe, "Mambu va niwêêk-anja vu sa gaving in naambe sa gambe namangg jak hil ond Vavi Vaambuung jakana sil." ²⁰ Le Pita nêêl vu nambe, "Gambe ombaanggo Anutu-te samu samuu-jo jak mone, om gana menama osin gate mone. ²¹ * o 8:21 Saam 78:37*Vaa-jo game gate va le, malis lôôt. Anutu yi nambe galompayo me-nivalok e, ²² om ganggilin galompayo de onggaluuh damim vu gate va ni-paya, de okataangg vu Omaaho Bop in kawiiy va sen galompayo yoo wiingin-ato na. ²³ * o 8:23 Hiblu 12:15*Saahe de galompayo nikalin lôôt de gate va ni-paya duuh hong tatin." ²⁴ Tombe Simon nêêl laah nambe, "Manohak na vu Omaaho Bop naambe va sen manêêl-anjaato me-naatovu sa le."

²⁵ Sinaale yuuh lanêêl Omaaho Bop-ate vakasin langaah lung la, tonde yuuh lala in nambe lanaah Yelusalem, tombe sim yuuh lanêêl banye nivasa langaah vu Samaalia-te taaku ngeeyaata vu mopaatôôv.

Pilip nêêl tanasin vu yêêv Itiopia ti

²⁶ Omaaho Bop-ate angela ti nêêl vu Pilip nambe, "Okandi lak-ambe gana gato mop lavuun sen vu Yelusalem-ambe la hatu Gasaa-to." Mopaatôôv-anju ond taaku lumbalaamb. ²⁷ * o 8:27 Ais 56:3-7*Om Pilip kandi lak-ambe la, tombe yi de Itiopia ti hatu, ond hil Itiopia-te kwin Kadesi yite yêêv bop sen nanggin yite kupak pin-ato, ond la lohak vu Yelusalem lung la, ²⁸ tonde hatu laah in na, tombe monasevin omaaho sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato Yesaia-te vakasin lakando pêêt sen hôôs

naandiy-ato. ²⁹ Om Vavi Vaambuung nêêl vu Pilip nambe, "Gana ngaaho vu omaahô-ju be mana." ³⁰ Tombe Pilip hatup-ambe la ngaaho vu, le hango de nasevin Yesaia-te vakasin, om lingin nambe, "Vakasin sen onasevin-anja, ond galak danggakook ani me malis?" ³¹ * o 8:31 Jon 16:13*Le omaahô-ju nêêl laah vu nambe, "Sa jak ni in lati naanêêl vu sa? Omaaho ti naanêêl tatekin vu sa ond mem." Om nêêl nambe Pilip jakana mando gaving yi.

³² * o 8:32 Ais 53:7-8*Ke, omaahô-ju nasevin Anutu-te vakasin boow ti neep hôôk kaapiya nambe, "Langgiy yi be lala lohvu bik sipsip sen davu lanyis-ambe jimb-ato, de lohvu bik sipsip noow sen daving nivalus-ande me-nasuu-to, ond omaahô-ju me-vakaas e. ³³ Tombe laanggôôl yi lôôt de me-lanêêl vakasin anivasa ti lak yi le. De yite hil moos dando tana in nambe yiy naanêêl sil langaah? Malis, in havuuh ngaanggis voon-anjo de la."

³⁴ Tombe yêêv tii-jôôto lingin Pilip nambe, "Otakekin vu sa le, naambe Yesaia nêêl vakasin-anjo ond yoo nêêl lak yi me nêêl lak omaaho ango?" ³⁵ Om Pilip nêêl vakasin-anju be tatekin Yesu-te banye nivasa langaah vu yi, ³⁶ * o 8:36 Sin 10:47*de yuuh mondala be lala lato bel ti, tombe yêêv tii-jôôto nêêl nambe, "Angge, bel

neep-anjo. Lohvu nambe ganjipis sa pavis me malis?"
³⁷ [Tombe Pilip nêêl vu nambe, "Galompayo wii-having keen lôôt ond hoow-o." Le nêêl laah vu nambe, "Saawii-having nambe Yesu Kalisi yi Anutu Noow."]
³⁸ Tonde nêêl vu yite omaaho sen nando having yii-to be puvu hees tatin-ande hôôs naale, tonde yuuh Pilip laluuus-ambe lalukala daale hôôk bel, tombe mem Pilip lipis yi. ³⁹ * o 8:39 1King 18:12*Tonde yuuh vu belalu be lalakalaah atombe Omaaho Bop-ate Vavi Vaambuung vu vêêl Pilip la pavis, de yêêv-anjôôto me-yi Pilip yesin laah e, om la osin lopayo nivasa lôôt. ⁴⁰ * o 8:40 Sin 21:8*Tonde Pilip yi nambe la hatu Asdot, tombe nêêl banye nivasa langaah lohvu taaku pin-ambe tok la Sisalia.

Yesu hilin Saul alopayo (Sinaale 22:4-16; 26:9-18)

9 * o 9:1 Sin 8:3*Saul nêêl niwêêk lôôt nambe biing nindanjeen vu Omaaho Bop-ate hil de nyiis sil-ambe lanjimb, om la vu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop, ² be nêêl vu nambe kaavu kaapiya na nohvu hil Yuda-te dumb ti ti vu Damaskas naambe, "Saul naatovu moow ayuuh vêêh sen lawii-having Yesu-te tanasin-ato, ond talu sil-ambe gako na Yelusalem." ³ Om Saul monala be la valup ngaaho vu Damaskas, tombe sim pavis atombe kin ti tum vu baandoni be têêlang ak yi, ⁴ tombe Saul lupake be la neep von, tonde hango lava ti laam vu yi nambe, "Saul, nambe vaati sen goo monawiing nindanjeen vu saa-jo?" ⁵ * o 9:5 Sin 5:39; 1Ko 15:8*Tombe Saul lingin nambe, "Omaaho Bop, olati?" Le nêêl nambe, "Sa Yesu sen goo monawiing nindanjeen vu saa-jo. ⁶ Om okandi be gana bayêên e mem le daanêêl va sen gambiing-ato langaah vu hong." ⁷ Hil sen laving Saul-ato, ond lango lavaa-ju lemu me-layi omaaho ti le, om lavand ma de yoo daale. ⁸ Tombe Saul kandi naale le ma de mekanu hôôk lôôt, om sil laliv namand hôôk-ambe lala Damaskas, ⁹ tombe nandôô-ju lohvu busin yaal osin mekanu, de me-ya vanôôn ayuuh me-num bel e.

¹⁰ Tonde Yesu-te omaaho ti nando Damaskas haale nambe Ananias, ond nando le yi taahu taahu ti, de Omaaho Bop nêêl vu nambe, "Ananias." Tombe liinggis nambe, "Omaaho Bop, saa-jo." ¹¹ * o 9:11 Sin 21:39*Tombe Omaaho Bop nêêl vu nambe, "Okandi jak-ambe gana mopaatôôv sen danêêl nambe Nivalok-ato, tombe onatovu hil Taasas ti haale nambe Saul, ond monalohak nando hôôk Yudas-ate bayêên, ¹² de yi taahu taahu ti de omaaho ti haale nambe Ananias lukalaam umakalo be hambe nama lak yi in nambe me naatum naah." ¹³ * o 9:13 Sin 8:3*Le Ananias nêêl nambe, "Omaaho Bop, sa hango de hil ngeeyaata danêêl nambe omaahôô-ju nawiing nindanjeen lôôt vu gate hil vu Yelusalem, ¹⁴ * o 9:14 Sin 9:1-2,21; 1Ko 1:2*tonde yêêv-aso salivangin-ate lanêêl lung la nambe yoo talu hil pin sen lavand nahôôk ohaalem vuu-jôôto." ¹⁵ * o 9:15 Sin 25:13,23; 27:24; Lom 1:5*Lemu Omaaho Bop nêêl vu nambe, "Gana. Saa-holin yi be tu sate hil kul vaha lung la in gako sa

haalengg na vu omaahonôôn pin, de vu lulemak-aso osin hil Islel gaving. ¹⁶ * o 9:16 2Ko 11:23-28*De nimeen pin sen naatovu yi jak sa haalengg-ato ond soo le naanêêl taato vu yi." ¹⁷ Om Ananias kandi be la hatu lukala bayêên alo, tombe hambe nama lak Saul de nêêl vu nambe, "Hali Saul-e, Omaaho Bop Yesu sen taato yi langaah vu hong vu mop lavuun-ato, ond nêêl-ambe sa laam in nambe gamem naatum naah, de Vavi Vaambuung e naam dôôvu hong." ¹⁸ Om pavis atombe va sen nando hôôk Saul amêê-to lumbin nambe paahuung anikapis-ato, tonde

Saul ame tum laah, tombe kandi lak-ambe lipis bel lak Yesu haale, ¹⁹ de ya vanôôn-ambe sake lukalaah.

Saul nêêl banye nivasa langaah vu Damaskas

Saul nando having Yesu-te hil vu Damaskas-anju busin heey, ²⁰ ond pavis-ambe nêêl Yesu-te banye nivasa langaah hatup hôôk hil Yuda-te dumb ti ti nambe, "Yesuu-ju ond Anutu Noow yi." ²¹ * o 9:21 Sin 8:3; 26:10*Tombe hil vaalu sen lango yite vakasin-anjuuto sil pin lavindis lôôt, de lanêêl nambe, "Ayêê, omaahôô-ja nayiis hil sen lavand nahôôk Yesu haale vu Yelusalem-ato, ond laam in naanduuh hil vuu-jo de gako sil lana vu yêêv-aso salivangin-ate, le mak nambe vaatii-jo?" ²² * o 9:22 Sin 17:3; 18:5,28*Lemu Saul-ate niwêêk tu bopaata lak, om nêêl taato vu sil nambe Yesuu-ju yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato keen, tombe hil Yuda sen dando Damaskas-ato lango yite vakasin-anju, tombe silanêênd vakasin sen daanêêl naah vuu-to ma.

Hil Yuda ahend kalin vu Saul om pak

²³ * o 9:23 Sin 23:12*Tombe busin ngeeyaata la lung la, le mem hil Yuda lasupin-ambe lanjôôy vakasin nambe lanyiis Saul-ambe jimb. ²⁴ Saul hango silate vakasin-anju banye nambe hil Yuda dambuuh mop avi lohvu taaku pin hôôk busin-ande langaah in nambe lanyiis-ambe jimb, ²⁵ * o 9:25 2Ko 11:32-33*om Saul-ate hil sen dando having yii-to lako yi hôôk busin-ambe lalakala kaatum alu baandoni, tombe latung lukala nando hôôk jaambang bopaata ti, le mem sil taaluuhin yi la von-ambe la.

Saul la nando Yelusalem

²⁶ * o 9:26 Gal 1:17-19*Saul la hatu Yelusalem-ambe wiingin nambe na mando gaving Yesu-te hil, le sil pin layêênin Saul lôôt in me-lawii-having nambe Yesu-te omaaho yi le. ²⁷ * o 9:27 Sin 9:4,20; 1Ko 9:1; 15:8*Lemu Banabas giyy-ambe yuuh lala vu sinaale-so, de hatulin vakasin sen Saul yi Omaaho Bop vu mop lavuun-ambe Omaaho Bop vakaas vu yii-to, osin nêêl vakasin sen Saul nêêl Yesu haale langaah vu hil vu Damaskas-ande me-yêênin-ato le. ²⁸ Saul nando having sil vu Yelusalem, ond yoo nêêl tanasin lak Omaaho Bop haale niwêêk lôôt de me-yêênin e. ²⁹ Tonde having Yuda vaalu sen dakaas Glik lavand-ato, ond sil papenggin sil in tanasin, tombe sim hil-anju lawiingin nambe

lanyiis Saul-ambe jimb. ³⁰ * o 9:30 Sin 11:25; Gal 1:21*Le sim Omaaho Bop-ate hil langoyin banye tombe langgiy Saul-ambe lala Sisalia, le mem lawiing yi vuu-ju be la Taasas. ³¹ Tombe mem hil bel-ate vu Yudia yuuh Galili, de taaku Samaalia pin, dando nivasa de ngaamong ayuuh ame ma. Layêênin sil vu Omaaho Bop de Vavi Vaambuung vu niwêêk vu sil, tombe mem hil bel-ate latu ngeeyaata lak lôôt.

Pita wiing-ambe Inias anivasa lak

³² Pita monatup hôök lohvu taaku pin-ambe la hatu vu Omaaho Bop-ate hil sen dando Lidaa-to, ³³ tombe sim tovu omaaho ti haale nambe Inias vuu-ju, ond kook tasiis-ande yoo neep hôök bayêên alo lohvu ta namaavaalu be vindak yaal lung la. ³⁴ Tombe Pita nêêl vu nambe, "Inias, gêên Yesu Kalisi wiing-ambe ganim vasa lak, om okandi jak-ambe goo gatongin gate kaanye." Tombe kandi lak pavi-vasa. ³⁵ Tombe hil Lida osin hil vu Salon pin layi be lahilin londpayo la vu Omaaho Bop.

Pita wiing-ambe Tabita kandi lak laah

³⁶ Vêêh ti wii-having Yesu nando Jopa haale nambe Tabita, Glik lavand nambe Dokas, ond lak busin pin yoo navu samu hil, de nahôôvu hil sen dativak in va yuuh amêê-to. ³⁷ Tombe sim busin ti tombe nilak-ambe yimb, om lalipis ninaavi de lambe lakala neep ak bayêên alo ango baandonii-to. ³⁸ Tonde Yesu-te hil langoyin nambe Pita nando Lida sen neep ngaaho vu taaku Jopaa-to, om lawiing omaaho yuuh lala vu be yuuh kataangg yi nambe, "Ganaam pavis vu hey e." ³⁹ Om Pita kandi lak-ambe la having yuuh. La hatu tombe lako yi be lalakala bayêên alo baandoni, tombe vahaahôôv-aso pin lako lolop ayuuh ame sen Dokas nando having sil bôôy-ambe duuh-ato, ond sil taato vu Pita de lasu lak yi. ⁴⁰ * o 9:40 Mak 5:40-41*Tombe Pita hatiiy hil pin lala voon, de hatung kaatu be lohak, tonde hilin laah vu omaahonôôn yimbin-ato be nêêl nambe, "Tabita, okandi." Tombe vêêh-anjuuto me tumambe yi Pita de kandi nando, ⁴¹ tombe Pita laandiiy hôök nama be kandi naale, de teey vahaahôôv-aso osin Omaaho Bop-ate hil pin lalaam-ambe taato vu sil nambe Dokas ame tum laah. ⁴² Tombe hil Jopa pin lango vakasin-anjôôto banye, om hil ngeeyaata lawii-having Omaaho Bop. ⁴³ * o 9:43 Sin 10:6*Tombe Pita nando Jopa busin ngeeyaata having omaaho ti haale nambe Simon sen nawiing kul bik naavii-to.

Angela nêêl vakasin vu Konilias

¹⁰ * o 10:1 Mat 8:5; Sin 27:1,3*Hil Lom ti nando Sisalia haale nambe Konilias, ond tu hil ngaamong vaha doo-nomaayuuu-ate yêêv sen danêêl sil nambe Itaalii-to. ² Ond omaahôô-ju having yite hil-ambe dayêênin Anutu, tonde yoo ka navu Anutu be nalohak lak busin pin, de nahôôvu hil Yuda sen dativak in va yuuh amêê-to. ³ * o 10:3 Sin 3:1*Tombe busin ti hôök taaku me yaal, ond omaahôô-ju nando le yi

taahu taahu ti, de Anutu-te angela ti lukalaam-ambe taato yi langaah, be nêêl vu nambe, "Konilias." ⁴ Tombe Konilias yi be yêênin lôôt tombe nêêl nambe, "Omaaho Bop, nambe vaati?" Tombe angela nêêl nambe, "Gate lohakin osin samu samu sen onahôôvu hil sen dativak in va yuuh amêê-to, ond vaa-ju banye tok laam-ambe Anutu ka navu nando. ⁵ Om peey gambiing-ambe hil lana gako omaaho ti haale nambe Simon, de haale ango nambe Pita, vu Jopa be naam. ⁶ * o 10:6 Sin 9:43*Omaahôô-ju la nando having lengo Simon sen nawiing kul bik naavii-to, ond yite bayêên nando ngaaho vu lôôy nanyendangga." ⁷ Angela nêêl vakasin vu Konilias lung la de la, le mem Konilias teey yite kul vaha yuuh laving hil ngaamong vaha ti sen yoo ka navu Anutu be nando having Konilias lak busin pin-ato, ⁸ tombe Konilias nêêl vakasin-anju tatekin vu yaal lung la le mem wiing yaal lala Jopa.

Pita yi taahu taahu ti

⁹ Tombe omaaho yaal-anjuuto mondala be lala deep mop lavuun, de langaah ak e mem yaal lala be latok lala bayêên Jopa. De taaku me laam naale lavuun, tombe Pita lakala bayêên alu baandoni in nohak. ¹⁰ Tombe yimb ahe be wiingin nambe ja vanôôn, le daahen dayêêh yite vanôôn, tonde sim Pita yi taahu taahu ti, ¹¹ * o 10:11 Sin 11:5-17*ond yi de baandoni hataahin-ande vati nambe sen tôômb bopaata ti luus-ambe nalaam, ond landuuh hôök nanyendangga yum-beyuuh de sil taaluuhin-ambe nalaam voon, ¹² tombe vahivak vaha vaha sen naale nala de nahaavak osin manak pin nando hôök tôômb-anju lopayo. ¹³ Tombe lava ti laam nambe, "Pita, okandi be ganyiiis vahivak-anja be gangga." ¹⁴ * o 10:14 Lev 11:1-47; Esi 4:14*Lemu Pita nêêl laah nambe, "Omaaho Bop, malis lôôt. Va nipaya osin va bamaan nambêênja ond same naha bôôy e." ¹⁵ * o 10:15 Mak 7:15,19*Tombe lava ango lo-hato balon ango having nambe, "Va sen Anutu samu be nivasa lak-ato, ond game ganjêênin naambe nipaya le." ¹⁶ Omaaho Bop nêêl vakasin nambêênju balon yuuh having tu balon yaal, le mem tôômb-anjuuto lak-ambe laah baandoni pavis, ¹⁷ tombe Pita nando ka monavu va sen yii-to nambe, "Mak peey e vaa-ju danggakook nambe va?"

Ka monavu nambêênju tonde Konilias-ate omaaho yaal sen wiing yaal lalaam-ato, ond lato be lalingin hil, de mondalaam-ambe lato daale Simon-ate bayêên vinavi, ¹⁸ tombe lateey-ambe lalingin nambe, "Simon sen haale ango nambe Pitaa-to ond laas nandôô-ja me malis?" ¹⁹ * o 10:19 Sin 11:12; 13:2*Tombe Pita yoo nando ka monavu taahu taahu-ju, le Vavi Vaambuung nêêl vu nambe, "Onggango omaaho yaal lato davu salo hong ani, ²⁰ om okandi jak-ambe ganduus-ambe gana gaving yaal, de game gakam yu-yuuh e, in soo aawiing yaal lalaam." ²¹ Om Pita luus-ambe laah hatu vu yaal-ambe nêêl nambe, "Omaaho sen ham navu salo yii-to ond yik saa-jo. De ham alaam in vakasin va?" ²² * o 10:22 Sin 10:1-2*Le yaal lanêêl laah vu nambe, "Konilias sen hil Lom ngaamong vaha doo-

nomaayuuu-ate yêêv-ato, ond wiing waay alaam. Omaahôd-ju omaaho nivalok yoo nayêênin Anutu, de hil Yuda pin layi yi nivasa, ond angela vaambuung ti nêêl taato vu nambe biing hil lanaam in gako hong-ambe gana baan, in gango vakasin vu hong." ²³ * o 10:23 Sin 10:45; 11:12*Om Pita nêêl-ambe yaal lalukala deep having yi, de samiinaanôn atombe sil pin kandi be lalaah, tombe Omaaho Bop-ate hil vaalu vu Jopa lala having.

Pita la Konilias ambaan

²⁴ Sil mondala be lala deep busin ti vu mop lavuun, le mem sil latok lala Sisalia. Tonde Konilias teey yite hil sen sil dangga timuu-to osin yite nipaapu vaalu sen ahe naving sil-ato, be sil lasupin-ambe dando mon-danggin Pita. ²⁵ Tonde Pita lukala umakalo tombe Konilias laam-ambe hato pataav baambu neep voon hôok Pita vaha in nambe gako haale jak, ²⁶ * o 10:26 Sin 14:13-15; Taato 19:10*le ma de Pita laandiy hôok nama de nêêl vu nambe, "Okandi jak, yik sa omaa-honôn nambe hong-anja." ²⁷ Pita monakaas vu be yu-uh lalukala umakalo, tombe sim yi de hil ngeeyaata lasupin-ambe dando. ²⁸ Tombe Pita nêêl vu sil nambe, "Ham oo alak ni nambe hil Yuda danêêlin nambe sil-ame mando gaving hil vaalu osin me-lana vu sil e, malis lôôt. Lemu sak Anutu nêêl taato vu sa nambe same naanêêl omaaho ti naambe nipaya me nindanjeen e, malis lôôt. ²⁹ Om gêên ham atee sa be sa laam-anjo ond same aayêênin e, om saanjingin ham naambe ham atee sa laam in vakasin vaati?" ³⁰ * o 10:30 Sin 1:10; 3:1*Tombe Konilias nêêl nambe, "Gêên busin yumbeyuuh lung la, ond busin ti nyendoos-ato hôok taaku me yaal nambe sen gêên-anjo, tombe sa monaalohak hôok sate bayêên alo, le sim saahe omaaho ti osin yite tôteemb ayuuh ame nivalôdy lôôt, ond hato naale hôok sa mengg, ³¹ be nêêl nambe, 'Konilias, Anutu hango gate lohakin, de ka navu gate samu samu sen onahôovu hil in dativak in vaa-to, ³² om gambiing hil lana Jopa in gako Simon sen haale ango nambe Pitaa-to, ond la nando having lengo Simon sen nawiing kul bik naavii-to, ond yite bayêên nando ngaa-ho vu lôôdy nanyendangga.' ³³ Om saanêêl pavis-ambe hil lalaas in hong, le gawiing nivasa be galaam, om gêên hey pin sen hey alaam nandôd-jo lak Anutu haale, hey aawiingin nambe gango vakasin pin sen Omaaho Bop nêêl vu hong nambe onaanêêl-ato."

Pita wiing tanasin hôok Konilias ambaan

³⁴ * o 10:34 1 Sml 16:7; Lom 2:11; Gal 2:6*Tombe Pita nêêl nambe, "Gêên-anjo sa lak ni keen lôôt nambe Anutu me-yoo ka navu hil dangga timu le, ma. ³⁵ * o 10:35 Jon 9:31*Yik omaahonôn pin, ti nambe jêênin Anutu de biing va na nivalok, ond le ji yi nivasa. ³⁶ * o 10:36 Saam 107:20; Ais 52:7; Taato 17:14*De Anutu wiing-ambe Yesu Kalisi sen tu yiyi pin-ate Omaaho Bop-ato, ond nêêl banye nivasa osin vakasin melaas langaah vu hey Islel. ³⁷ * o 10:37 Mat 4:12-17*De ham oo

alak ni nambe Jon nêêl tanasin lak belipisin vêêl e, mem Yesu Kalisi-te vakasin-anju hil lanêêl vu Galili be la lohvu taaku Yudia pin. ³⁸ * o 10:38 Mat 3:16; Luk 4:17-20*In Yesu Nasaale ond Anutu yoo holin yi be vu Vavi Vaambuung osin niwêêk vu yi, tombe la lohvu taaku pin-ambe nahôovu hil, de navu samu hil sen Saalang navu nimeen vu sil-ato be nind vasa nalak laah, in Anutu nando having yi. ³⁹ De va pin sen wiing vu hey Yuda-te taaku de vu Yelusalem, osin layiis yi lakala haah-ambe yimb-ato, ond hey aahe, ondeey hey naanêêl tatekin-anjo. ⁴⁰ * o 10:40 1Ko 15:4-7*Lemu busin yaal lung la le mem Anutu wiing-ambe kandi lak laah-ambe taato yi langaah, ⁴¹ * o 10:41 Jon 14:19,22-24; 15:27; Sin 1:8; Luk 24:42-43*ond me-taato yi vu hil Yuda pin e, malis, yoo taato yi vu hey sen bôdy Anutu holin hey nambe hey naanêêl yite vakasin-ato. De sen kandi lak laah vu hil yimbin-atêêto ond hey aha vanôn osin hey aanum having yi. ⁴² * o 10:42 Sin 17:31; 2Ti 4:1; 1Pi 4:5*De nêêl vu hey nambe hey naanêêl tatekin osin hey naanêêl langaah vu hil naambe Anutu holin yi lung la in gangoyin hil yimbin osin metumin-ate vakasin, be golin nivasa osin nipaya. ⁴³ * o 10:43 Ais 33:24; 53:5-6; Jer 31:34; Dan 9:24*Ond hil lanêêl Anutu-te vakasin langaah lak omaahôd-ju nambe hil pin sen londpayo la timu vu yii-to, ond haalêê-ju le kawiiy silate nipaya na."

Vavi Vaambuung lakala hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to

⁴⁴ * o 10:44 Sin 11:15; 15:8*Pita naahen monanêêl vakasin atonde Vavi Vaambuung lakala hil pin sen dandondo mondango vakasin-anjuuto. ⁴⁵ Tombe hil Yuda sen lawii-having Yesu be sil ahondoos Pita-so lalaam-ato, ond lavindis lôôt in Anutu vu Vavi Vaambuung lakala hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to having. ⁴⁶ * o 10:46 Sin 2:4; 19:6*Tombe lango de hil-anjuuto lakaas bayêên bu ti ti lavand-ambe dako Anutu haale lak, om Pita nêêl nambe, ⁴⁷ * o 10:47 Sin 8:36*"Lati le naanêêlin hil-anjo naambe me-lanjipis bel e, in lako Vavi Vaambuung lung la, yik nambe sen yiyi hakôd-to." ⁴⁸ * o 10:48 Sin 2:38*Om nêêl-ambe lalipis bel lak Yesu Kalisi haale, tombe sil kataang Pita be nando busin heey having sil vêêl e mem laah.

Pita hatulin vakasin vu hil bel-ate vu Yelusalem

11 Sinaale-so osin Omaaho Bop-ate hil vaalu sen dandondo Yudia-to lango banye nambe hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to lako Anutu-te tanasin lak, ² om Pita laah valup Yelusalem atombe Yuda pin lanêêl yi. ³ * o 11:3 Sin 10:28; Gal 2:12*Lanêêl nambe, "Gala vu hil sen sil-ame Yudaa-to be gaha vanôn having sil." ⁴ Lemu Pita hatulin va pin sen hango de yii-to vu sil nambe, ⁵ * o 11:5-15 Sin 10:9-48*"Sa nando monaalohak vu taaku Jopa, tonde saahe taahu taahu ti, ond saahe de vati nambe tôteemb bopaata ti luus-ambe laam, ond landuuh hôok nanyendangga yumbeyuuh, de sil taaluhin vu baandoni be laam voon vu sa. ⁶ Tombe saawiingin nambe anjak vaa-ju ni om

saangget lôôt, le vahivak vaha vaha sen naale nala de nahaavak osin manak pin nando hôök lopayo. ⁷ Tombe sa hango lava ti laam vu sa nambe, 'Pita, okandi ganyi-is vahivak-anja be gangga.' ⁸ Lemu saanêêl nambe, 'Omaaho Bop, malis lôôt. Va nipaya osin va bamaan nambêênja ond same naha bôôy e.' ⁹ Tonde lava ango lom vu baandoni tu balon yuuh vu sa nambe, 'Va sen Anutu samu be nivasa lak-ato, ond game ganjêênin naambe nipaya le.' ¹⁰ Omaaho Bop nêêl vakasin nambêênju balon yuuh having tu balon yaal, le mem va pin-anju lak-ambe laah baandoni. ¹¹ Tonde pavis atombe saahê omaaho yaal lato daale bayêên sen hey nando hôök-ato vinavi, ond omaaho ti nando Sisalia nêêl-ambe yaal lalaam in sa. ¹² Tombe Vavi Vaambuung nêêl vu sa nambe, 'Gana gaving yaal de game gakam yu-yuuh e.' Tombe halingg-aso namaavaalu vindak ti nganjo laving sa be hey ala hato omaaho sen wiing omaaho yaal lalaam in saa-to baan, ¹³ le mem hatulin vu hey nambe yi de angela ti hato naale yite bayêên alo be nêêl vu nambe, 'Gambiing hil lana gako Simon sen haale ango nambe Pitaa-to vu Jopa be lanom ¹⁴ * o 11:14 Sin 16:31*in naanêêl vakasin ti vu hong, ond vakasin e dôôvu hong gaving gate hil pin.' ¹⁵ * o 11:15 Sin 2:4*Tombe sa naahen naanêêl vakasin lakala, tonde Vavi Vaambuung lakala sil, yik nambe sen lakala yiyi bôôy-ato, ¹⁶ * o 11:16 Sin 1:5*tombe sa kangg vu Omaaho Bop-ate vakasin sen nêêl-ato nambe, 'Jon lip-is hil-ato ond lipis sil lak bel, lemu Anutu navu biing Vavi Vaambuung naas mando gaving ham.' ¹⁷ Om sen Anutu vu Vavi Vaambuung vu sil-anju, ond yik timu sen vu vu yiyi bôôy sen yaawii-having Omaaho Bop Yesu Kalisii-to, om sa vaati sen saanggilin Anutu-te mop jeen in sil?" ¹⁸ * o 11:18 Sin 13:48; 14:27*Om hil pin sen dandôô-juuto lango Pita-te vakasin-anju be lavand ma, de lako Anutu haale lak nambe, "Om Anutu hilin hil sen sil-ame Yudaa-to londpayo in nambe sil mando metumin gaving."

Hil bel-ate vu Antiok

¹⁹ * o 11:19 Sin 8:1-4*Hil sen lavuuh taale hôök busin sen layiis Stiven-ande lawiing nindanjeen vu sil vaaluu-to, ond hil sen lavuuh taalêê-juuto vaalu lala taaku dinaandiin heey, taaku Pinisia yuuh Saiplas, de Antiok, tombe lanêêl tanasin vu hil Yuda malis, de me-lanêêl vu hil vaalu le. ²⁰ Lemu hil vaalu vu Saiplas de vu Sailini ond sil latok lala Antiok, be lanêêl Omaaho Bop Yesu-te banye nivasa vu hil Glik having, ²¹ * o 11:21 Sin 2:41*tombe Omaaho Bop-ate niwêêk nando having sil, om hil ngeeyaata lahilin londpayo be lawii-having Omaaho Bop.

²² * o 11:22 Sin 4:36*Lawii-having atombe hil bel-ate vu Yelusalem lango banye, tombe lawiing Banabas la Antiok. ²³ * o 11:23 Sin 13:43; 14:22*La hato le yi nambe Anutu samu sil nivasa, tombe pêêlis de kaandu sil pin lak tanasin nambe yoo londpayo niwêêk, de sil oo mosapa Omaaho Bop timu jak busin pin. ²⁴ * o 11:24 Sin 2:41; 6:5*Banabas-anju omaaho nivasa, wii-having niwêêk lôôt, de Vavi Vaambuung hôôvu yi,

tombe hil ngeeyaata latu Omaaho Bop-ate hil. ²⁵ * o 11:25 Sin 9:30*Tombe sim Banabas la Taasas in nambe salo Saul, ²⁶ * o 11:26 1Pi 4:16*tombe tovu yi om giyyambe yuuh lalaah Antiok, be yuuh dando having hil bel-ate vu Antiok ta ti lôôt, in yuuh davu taahu hil ngeeyaata hôök Anutu-te tanasin. Tombe lanêêl Yesu-te hil vu Antiok nyendoos nambe hil Kalisten.

²⁷ * o 11:27 Sin 13:1; 15:32*Tombe hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato heey vu Yelusalem-ambe lala lato Antiok, ²⁸ * o 11:28 Sin 21:10*ond sil ti haale nambe Agabas, ond Vavi Vaambuung vêêl lu lak om kandi be nêêl vakasin langaah nambe, "Meep bopaata navu naam nohvu taaku pin." Tombe vakasin-anjo nôôn ak hôök busin sen Klodias tu Lom-ate omaaho lulemak-ato. ²⁹ Om Yesu-te hil lanjôôy vakasin munggin nambe sil pin daasupin mone yuuh ame sen nando vu sil-ato nohvu sil namand pin, be lambu na in dôôvu Omaaho Bop-ate hil vu Yudia hôök busin sen meep naam-ato. ³⁰ * o 11:30 Sin 12:25*Tombe lasupin lung la, le mem lawiing Banabas ayuuh Saul lako be lala vu himbop-aso vu Yudia.

Layiis Jems-ambe yimb de lalôôh Pita

12 Busin-anju omaaho lulemak Helot nawiing nindanjeen vu hil bel-ate vaalu, ² de nêêl-ambe layiis Jems sen Jon halii-to lak yipak-ambe yimb. ³ * o 12:3 Sin 4:3*Tombe Helot yi de hil Yuda layi nivasa om nêêl-ambe hil lalôôh Pita having. Vaa-ju lawiing hôök busin bop busin haluusin sen hil akand navu sen Anutu haluu-hil Islel hôök vu Ijip bôôy-ato. ⁴ Lako Pita be lala latung lukala kalaambus, de lavu lukala hil ngaamong vaha-sote ahevaavu nomaayuuh-ambe laam namaavaalu vindak tii-to namand in sil ganggin, ond sil yumbeyu-beyuuh danggin-ambe davu taveyin. Helot aka vu nambe busin bop busin haluusin jung na le mem gako Pita naam baale hil Yuda mend in biing vakasin. ⁵ * o 12:5 Jem 5:16*Om ahevaavu-so yoo mondanggin Pita hôök kalaambus, lemu hil bel-ate lalohak niwêêk lôôt vu Anutu in yi.

Angela lôôh Pita vêêl hôök kalaambus

⁶ * o 12:6 Sin 5:23*Tombe busin ti sen Helot hatung in nambe samiinaanôôn Pita na baale hil amend-ato, ond landuuh Pita lak hees aniwêêk yuuh-ambe neep hôök ahevaavu yuuh lavuun hôök busin, de ahevaavu vaalu daale mondanggin vinavi. ⁷ Tonde sim Omaaho Bop-ate angela ti hato naale tombe bayêên alo melangaah lôôt. Angela patap Pita baanggesak-ande yêêvu nambe, "Okandi pavis." Tombe hees yuuh-anjôôto yêêhin hôök Pita nama be tok la, ⁸ tombe angela nêêl vu nambe, "Onggavêêh let osin onggatung gate suul naah." Om Pita havêêh let-ande hatung suul laah, tonde angela nêêl vu laah nambe, "Ganjop gate lolop-ambe mem otaamuyin sa." ⁹ Tombe Pita kandi lak-ambe taamuyin angela be yuuh lala, lemu me-lak va sen angela wiing-anjôôto ni le, de ka vu nambe yoo yi taahu taahu. ¹⁰ * o 12:10 Sin 5:19*Yuuh lala lato kaluuh

ahevaavu ti sen nanggini vinavi nyendoos-ato, de yuuh lala lato kaluuh vinavi ango having, tonde mem yuuh lala lato vinavi bop voon sen daayiyi ak aen-ato, tombe vinavi tii-ju yoo hataahin malis amu in yuuh, de yuuh lato voon-ambe yuuh laloh mop pasiv ti be latok lala bayêên bop, tonde angela la mema pavis. ¹¹ Tombe Pita kanu lukalaah-ambe nêêl nambe, "Gêên salak ni keen nambe Omaaho Bop wiing yite angela hatu vu vêêl sa vu Helot nama, osin vu va pin sen hil Yuda kand navu in nambe lambiing ak saa-to."

¹² * o 12:12 Sin 12:25; 15:37* Lak ni lung la le mem la Jon sen haale ango nambe Maak-ato tangganaan Malia baan. Bayêên-anju hil ngeeyaata lasupin-ambe dando mondalohak. ¹³ Pita valup-ambe monayiis ak vinavi vu voon, tombe vêêh kul ti haale nambe Loda laam in nambe gataahin vinavi, ¹⁴ le hango Pita lava be lak ni tombe lopayo nivasu lôôt, om me-hataahin vinavi le, de hatup-ambe laah umakalo be nêêl vu sil nambe, "Pita valu-naale vinavi." ¹⁵ * o 12:15 Sin 26:24; Mat 18:10* Le lanêêl vu nambe, "Galumkook wiing paya." Le ma de nêêl niwêêk lôôt nambe, "Malis, Pita keen lôôt." Tombe lanêêl nambe, "Ôôye, manyinju yite angela-ju." ¹⁶ Tonde Pita monayiis ak vinavi lôôt, om lataahin vinavi le

layi Pita tombe sim sil lavindis lôôt. ¹⁷ * o 12:17 Sin 13:16; 19:33; 21:40* Tombe Pita valaah nama vu sil in nambe lavand nama, tonde mem hatulin va sen Omaaho Bop giyi vu bayêên kalaambus alo be hatu laam voon-ato, tonde nêêl having nambe, "Ham naanêêl vaa-jo banye vu Jems, de vu halingg-aso pin." Tonde Pita hatu la voon-ambe la taaku ango.

¹⁸ * o 12:18 Sin 5:22-24* Tonde sim samiinaanôôn e ahevaavu-so kandi layi le ma, om sil nahand nalak lôôt-ambe danêêl nambe,

"Peey e Pita la tana?" ¹⁹ Tombe Helot nêêl-ambe hil lala salo Pita le me-latovu le, om lingin ahevaavu-so sen danggin vinavii-to lôôt e ma, om nêêl atombe layi is sil-ambe layimb. Tonde Helot vu Yudia be la hatu Sisalia be nando.

Helot yimb

²⁰ * o 12:20 1King 5:11; Esi 27:17* Helot ahekalin bopaata vu hil Taia yuuh Saidon, om sil pin lavuh ti be lasupin lala vu, tombe sil samu vakasin vu Helot-ate yêêv bop Blastas sen nanggini yite bayêên-ato vêêl e, mem sil kataangg nambe omaaho lulemak Helot nyiis silanêênd vakasin jimb, in sil oo daanggo vanôôn vu omaaho lulemak-ate hil. ²¹ Om Helot hatung busin ti in nambe naanêêl vakasin vu hil, tombe busin-anju vunak ak lolop lulemak-ate be lakala nando lak sia lulemak-ate, tonde mem monanêêl vakasin vu sil pin, ²² tombe hil pin lateey bopaata nambe, "Ham hil-e, manyinju anutu ti nakaas, de omaahonôôn o ma." ²³ * o 12:23 Dan 5:20* Lemu Helot-ame hako Anutu haale lak e, om Omaaho Bop-ate angela ti yiis pavis lukalaah nyevahaan, de wiing-ambe male ya omaaho lulemak Helot-ambe yimb. ²⁴ * o 12:24 Ais 55:11; Sin 6:7; Sin

19:20* Tonde Omaaho Bop-ate tanasin tu ahepataas-ambe la lohvu taaku pin.

²⁵ * o 12:25 Sin 11:29-30; 12:12; 15:37* Banabas ayuuh Saul lako mone yuuh ame la Yelusalem lung la, tonde yuuh lako Jon sen haale ango nambe Maak-ato having-ambe yaal lalaah.

Saul ayuuh Banabas lala kul sinaale nyendoos

13 * o 13:1 Sin 11:27* Hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato osin kaputung-aso dando having hil bel vu Antiok ond sil haalend-anjo, Banabas ayuuh Simon sen danêêl nambe Valiis-ato, de Lusias vu Sailini, de Manayen sen yuuh yêêv bop Helot unoopasiv-ande yuuh oo dando hôök ti bôôy-ato, de Saul. ² * o 13:2 Sin 9:15; Gal 1:15-16* Ond busin ti melaya vanôôn e de mondalohak vu Omaaho Bop, tombe Vavi Vaambuung nêêl nambe, "Ham anggolin Banabas ayuuh Saul lana kul sen saateey yuuh bôôy in nambe yuuh lambiing-ato." ³ * o 13:3 Sin 6:6* Om lalakin sil in vanôôn-ande melaya le, de lalohak yesin laah, le mem lambe namand ak yuuh atonde lawiing yuuh lala.

Banabas ayuuh Pol lanêêl tanasin vu hil Saiplas

⁴ * o 13:4 Sin 15:39* Tombe Vavi Vaambuung nêêl-ambe yuuh lala. Yuuh lala lato Selusia le mem yuuh lalak sip vuu-ju be

yuuh lala nalu lavuun Saiplas. ⁵ * o 13:5 Sin 12:12; 13:13* Tombe mem yuuh latok lala Saiplas-ate bayêên ti haale nambe Salamis, tombe yuuh lanêêl Anutu-te tanasin-ambe yuuh latup hôök hil Yuda-te dumb pin de Jon nahôôvu yuuh. ⁶ Yaal latup hôök-ambe lalohvu nalu lavuun Saiplas-anju pin, be yaal latok lala bayêên Pepos. Tombe vu manyinju yaal latokak Yuda-te omaaho tatuhin vaha ti haale nambe Baayesu, ond omaahôô-ju lôômb osin yaavak dangga yi, ⁷ yoo nando having yêêv Lom ti Sesias Polas. Yêêv-anju lukook anivasa be wiingin nambe gango Anutu-te tanasin, om teey Banabas ayuuh Saul lala vu, ⁸ * o 13:8 2Ti 3:8* le omaaho palaas Baayesu-ju danêêl haale hôök Glik lavand nambe Elimas, ond navu mahôôh Banabas ayuuh Saul in nawiingin nambe gilin yêêv alo be me-biing gaving tanasin e. ⁹ Lemu Saul sen danêêl haale ango nambe Pol-ato, ond Vavi Vaambuung hôôvu yi be me la vu Elimas lôôt, ¹⁰ tombe nêêl nambe, "Hong Saalang noow. Vakasin tatuhin osin va nindanje-danjeen pup hôök galompayo, om onawiing nindanjeen vu va nivasa pin. Naangelis e ongavuuh gate vakasin sen onavu tatuhin ak Omaaho Bop-ato na?" ¹¹ * o 13:11 Sin 9:8* Om ongango le, gêên-anjo Omaaho Bop nama navu nyiis hong-ambe gamem kanu dôök, om peey-anjo game le gangge taaku le, de omando busin heey vêêl e mem." Pol nêêl nambêênju tonde Elimas amekanu hôök pavis-ambe navu kaatuuh hôök, de navu salo hil in nambe sil daandiiyi. ¹² Yêêv yi vaa-ju tombe vindis lôôt in Omaaho Bop-ate tanasin be wiing having.

Pol ayuuh Banabas lala Antiok Pisidia

¹³ * o 13:13 Sin 12:12; 13:5; 15:38*Pol ayaal lalak sip vu Pepos-ambe lalakala taaku Pega sen neep Pampilia-te taaku-to, tombe Jon havuuh yuuh-ande laah Yelusalem. ¹⁴ De yuuh vu Pega be lala lalup Antiok sen neep Pisidia-te taaku-to, tonde busin sawasin atombe lahuli-lala dando hôök dumb alo be dando. ¹⁵ * o 13:15 Sin 15:21*Tombe lango de lasevin Mose-te tanasin osin Anutu-te vakasin sen yite hil vaalu kaavuu-to lung la, le mem yêêv-aso sen danggin dumb tii-ju lanêêl vakasin la vu Pol ayuuh nambe, "Halingg ayuuh, mawiingin nambe kaandu hil jak tanasin heey ond muuh-o."

¹⁶ * o 13:16 Sin 12:17*Tombe Pol kandi naale be valaah nama de nêêl nambe, "Ham Islel osin ham vaalu sen ham nayêênin Anutuu-to, ham gango le. ¹⁷ * o 13:17 Eks 1:7; 6:6; 12:51*Yiyy Islel-anjo, yate Anutu holin yate himbop-aso bôôy, be sil lala dando bamaan vu Ijip-ato ond wiing-ambe sil latu ngeeyaata, lemu vu taamusin ond yite nama niwêêk giyy sil vuu-ju be lalaah. ¹⁸ * o 13:18 Eks 16:35; Nam 14:34; Diu 1:31*Lala latup hôök taaku lumbalaamb lohvu ta doo-yuuh atombe Anutu lopayo nimeen in davu kalêêh lava lak busin pin, le ma de me-haluuh dami vu sil e. ¹⁹ * o 13:19 Diu 7:1; Jos 14:1*Nganjo yiis Kanaan-ate hil lulemak namaavaalu be vindak yuuh osin silate hil pin, de vu silate ngaanggis vu hil Islel-aso be tu silate va, tombe dando ta ngeeyaata lohvu 450 vêêl e mem. ²⁰ * o 13:20 Yêêv 2:16; 1 Sml 3:20*Anutu holin Islel-ate yêêv atombe langgin sil-ambe tok laam Samuel-ate busin, ²¹ * o 13:21 1 Sml 8:5,19; 1 Sml 10:20-24*tonde mem sil kataangg nambe Anutu golin silate omaaho lulemak ti, om Anutu holin Kis sen pumak Benyaamin-ato ond noow Saul, be tu omaaho lulemak-ambe hanggin hil lohvu ta doo-yuuh, ²² * o 13:22 1 Sml 13:14; 16:13; Saam 89:20*le sim Anutu lôôh yi vêêl-ande wiing-ambe Devit tu silate omaaho lulemak. Omaahôô-ja ond Anutu nêêl vakasin lak yi nambe, 'Saahe de Jesi noow Devit lopayo having sa om le biing sate vakasin pin nôôn jak.' ²³ * o 13:23 2 Sml 7:12-16; Ais 11:1*Tombe Anutu yoo wiing lohvu sen nêêl bôôy-ato, om vu Devit-ate hil vu taamusin-ato ti Yesu laam in nambe dôôvu yiyy Islel pin. ²⁴ * o 13:24 Mat 3:1-2*De bôôy Yesu me-laam-ato, ond Jon nêêl vakasin vu hil Islel pin nambe langgilin londpayo be lanjipis bel. ²⁵ * o 13:25 Jon 1:20,27*Tonde ngaaho lak in Jon-ate kul jung na om nêêl nambe, 'Ham akam navu nambe sa lati? Same omaaho sen ham nanggin yii-to le, ma. Omaaho sen navu taamuyin saa-to, ond mem. Same sa ningg vasa in nambe sa kavaayin suul na vêêl in omaahôô-ju vaha le, osin saambiing kul vaalu naambe hil kul-aso dawiiing vu silate yêêv-asôôto le.'

²⁶ "Om halingg-aso sen Abalaam-ate hil vu taamusin ham-ato, de ham vaalu sen ham nayêênin Anutu having-ato, ham gango le. Vakasin sen Anutu nêêl nambe dôôvu yiyy-ato, ond wiing laam lung la vu yiyy, ²⁷ * o 13:27 Jon 16:3; Sin 3:17*lemu hil sen dando Yelusalem

osin silate yêêv bop-aso me-lalak Yesuu-ju dangga ni vanuh e, de yoo dasevin Anutu-te vakasin sen hil lanêêl langaah bôôy-ato nalak busin sawasin pin, le ma de me-kand vu le. De lawiing vakasin ak yii-to, ond lawiing Anutu-te vakasin sen hil lanêêl langaah bôôy-ato nôôn ak, ²⁸ * o 13:28 Mat 27:22-23*de me-latokak yite vakasin keen ti in nambe lanyis-ambe jimb e, malis, lemu yoo lanêêl niwêêk lôôt atombe Pilata yiis-ambe yimb malis amu. ²⁹ * o 13:29 Mat 27:59-60*Om lawiing Anutu-te vakasin pin sen hil lanêêl langaah bôôy-ato nôôn ak lung la, le mem lalôôh ninaavi vêêl vu haah pako be lala lambe neep hôök lavandangga, ³⁰ * o 13:30 Sin 2:24*lemu Anutu wiing-ambe kandi lak laah vu hil yimbinate. ³¹ * o 13:31 Sin 1:3,8*Kandi lak lung la, le mem hil vaalu layi mend ak yi lohvu busin ngeeyaata, ond hil-anju sen sil laving yi vu Galili be sil ahondoosin lala lalup Yelusalem munggin-ato, ond hil-anju sen gêên danêêl yite banye nalohvu hil Yuda. ³² De hey naanêêl banye nivasa vu ham nambe vakasin sen Anutu nêêl vu yate himbop-aso bôôy-ato, ³³ * o 13:33 Saam 2:7*ond gêên wiing nôôn ak vu silate hil vu taamusin-ato yiyy, om wiing Yesu laam vu yiyy lohvu vakasin neep hôök kaapiya Saam Lukook 2 nambe,

'Sa noong hong in gêên soo hako hong.'

³⁴ * o 13:34 Ais 55:3*Tonde Anutu wiing-ambe kandi lak vu hil yimbinate lung la, de me-le ninaavi panyek naah e, ond Anutu nêêl langaah hôök vakasin-anjo nambe,

'Vakasin keen sen saanêêl vu Devit-ato ond sale aambiing nôôn jak vu ham.'

³⁵ * o 13:35 Saam 16:10; Sin 2:27*Tonde vakasin boow ango neep hôök Saam ango having nambe, 'Game le gavuu gate omaaho vaambuung-ambe ninaavi nanjip panyek hôök lavandangga le.'

³⁶ * o 13:36 Sin 2:29*De Devit ond wiing va lohvu Anutu nêêl vu yi hôök yite busin sen yi osin yite hil dando memoos vu voon-ato, tonde yimb atombe lambe neep having maandin-ande bundin-ambe ninaavi panyek, ³⁷ lemu omaaho sen Anutu wiing-ambe kandi lak-ato, ond ninaavi me-panyek e.

³⁸ * o 13:38 Sin 10:43*"Om halingg-aso, ham anjak ni naambe tanasin sen hey naanêêl langaah vu ham nambe Anutu le kawiiy hamate nipaya naa-to, ond tanasin-anjo danggakook Yesu. ³⁹ * o 13:39 Lom 10:4*Om hamate nipaya pin sen Mose-te tanasin-ame lohvu nambe kawiiy naa-to, ond ti nambe lopayo na timu vu Yesuu-ju, ond Anutu le kawiiy yite nipaya pin na de ji yi nivasa. ⁴⁰ Om ham ganggin ham in Anutu-te vakasin sen hil lanêêl langaah bôôy-ato me-naatovu ham e. Nambe,

⁴¹ * o 13:41 Hab 1:5*'Ham kalêêsin ambu-so, ham angge be ham ambindis, lemu ham e ana mem nama. In kul ti sa naawiing hôök busin sen ham nando voon-ato, naambe sil tatekin vu ham ond ham-ame le ambiing gaving e."

⁴² Pol nêêl vakasin lung la tonde yuuh Banabas lawiingin nambe gato lana voon, tombe hil lalaam-ambe

kataangg yuuh nambe, "Yik muuh naanêêl vakasin-anjo jesin naah dôôk busin sawaasin ango taamusin vu hey." ⁴³ * o 13:43 Sin 11:23; 14:22* Tonde hil pin lato lala voon, tombe hil Yuda osin hil vaalu sen dayêênin Anutu de lako Yuda-te gambum-ato, ond sil ngeeyaata sapa Pol ayuuh Banabas, tombe yuuh lanêêl tanasin osin yuuh kaandu sil niwêêk nambe yoo daapuvu Anutu-te samu samu lôôt.

⁴⁴ Tonde busin sawaasin ango tombe hil taakuu-ju pin lasupin lalaam timu lôôt in gango Anutu-te tanasin. ⁴⁵ * o 13:45 Sin 14:2* Lemu hil Yuda layi hil ngeeyaata lasupin lôôt atombe ahend anipaya vu yuuh, de sil mahôôh Pol-ambe lanêêl yi pale. ⁴⁶ * o 13:46 Sin 3:26; 18:6; Luk 7:30* Le Pol ayuuh Banabas-ame layêênin e, de yuuh lanêêl nambe, "Haay aanêêl Anutu-te tanasin vu ham Yuda munggin, le ma de ham haluuh damim vu, om manyinja ham anêêl nambe ham-ame alohvu nambe mando metumin danggata le, om ham angge, gêên haay haluuh damingg vu ham-ande haay nala vu hil vaalu. ⁴⁷ * o 13:47 Ais 49:6* In Omaaho Bop nêêl vu haay nambe, 'Saambiing-ambe gana naatu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to silate kin tumin in otaato mop metumin-ate vu hil-ambe na nohvu taaku pin.'

⁴⁸ * o 13:48 Sin 11:18* Om hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to lango vakasin-anju tombe londpayo nivasa lôôt, de lavand hôôk Anutu-te tanasin, tonde sil vaalu sen Anutu holin sil lung la in nambe sil mando metumin danggata-to, ond lawii-having. ⁴⁹ Tombe lanêêl Omaaho Bop-ate tanasin la lohvu taakuu-ju pin. ⁵⁰ * o 13:50 Sin 17:4,12* Lemu hil Yuda laanjiihin vêêh-aso sen haalend bop-ambe dayêênin Anutuu-to, osin yêêv bop-aso vu taakuu-jôôto, be lawiing nindanjeen vu Pol ayuuh Banabas, de latiiy yuuh in silate taaku be yuuh lala. ⁵¹ * o 13:51 Mat 10:14; Sin 18:6* Tombe yuuh tatehin kambus sen nando lak yuuh vahand-ato in taato naambe nipaya neep vu sil, tonde mem yuuh lala Ikoniam, ⁵² de Yesu-te hil vu Antiok ond yoo dando osin londpayo nivasa lôôt de Vavi Vaambuung nando having sil.

Pol ayuuh Banabas dawiiing kul vu Ikoniam

14 Tombe yik vu Ikoniam ond Pol ayuuh Banabas lalukala Yuda-te dumb alo be yuuh lawiing tanasin osin niwêêk, tombe Yuda yuuh Glik ngeeyaata lôôt lawii-having. ² * o 14:2 Sin 13:45* Lemu Yuda vaalu sen me-lawiihaving-ato ond laanjiihin hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, be sil ahend kalin lôôt vu Omaaho Bop-ate hil, ³ * o 14:3 Mak 16:20; Sin 19:11; Hiblu 2:4* Lemu Pol ayuuh Banabas dandôô-ju lôôt, be yuuh oo mondanêêl Omaaho Bop-ate tanasin de yuuh-ame layêênin e. Tonde

Omaaho Bop hôôvu yuuh-ambe yuuh lawiing taahu taahu vaha vaha osin niwêêk, in nambe hil lanjak ni naambe Omaaho Bop kaandu yuuhate vakasin sen yuuh tatekin yite samu samuu-to. ⁴ Tombe hil vu taakuu-ju me-londpayo lavuh ti le, om vaalu lawii-having Yuda de vaalu lawii-having sinaale yuuh. ⁵ * o 14:5 Sin 14:19;

2Ti 3:11* Tombe hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to osin hil Yuda laving silate yêêv-aso be lawiing nambe lambiing nindanjeen vu Pol ayuuh Banabas, de lanyis yuuh ak tatuuh-ambe yuuh lanjimb. ⁶ * o 14:6 Mat 10:23* Le yuuh lango banye om yuuh lapak-ambe lala taaku Listla yuuh Debi sen neep hôôk Likonia-te taakuu-to, de taaku vaalu sen neep ngaahôô-to having, ⁷ tombe yuuh lala mondanêêl banye nivasa langaah vu taakuu-ju pin.

Yuuh lawiing kul vu taaku Listla yuuh Debi

⁸ * o 14:8 Jon 9:1; Sin 3:2* Omaaho ti nando Listla ond tangganaan hako osin vaha nipaya, tombe vaha me-niwêêk e, de me-nala mop daka le, ⁹ * o 14:9 Sin 3:4; Mat 9:28* ond yoo monambe nanye in vakasin sen Pol nanêêl-ato. Tombe Pol nayi lôôt e mem lak ni nambe wii-having lohvu le nivasa dôôk, ¹⁰ om Pol nêêl la osin lava bopaata nambe, "Ombalaah ovaham-ande okandi baale nivasa." Tombe sim kandi naale pavis-ambe la.

¹¹ * o 14:11 Sin 28:6* Hil ngeeyaata layi va sen Pol wiing-anjo tombe lateey hôôk hil Likonia lavand nambe, "Anutu heey latu omaahonôôn ak-ambe lalukalaam vu yiyi." ¹² Tombe lanêêl silate anutu voon-ate yuuh lak Banabas ayuuh Pol, ango haale nambe Sus lak Banabas, de ango haale nambe Hemis lak Pol in nambe yoo nakaas lôôt. ¹³ Tombe kul vaha sen natung salivangin vu Sus hôôk yite dumb sen naale taakuu-ju nanyendangгаа-to, ond hako kao moow heey osin ngaaola be hato vinavi in nambe na gaving hil-ambe lana gatung salivangin vu yuuh.

¹⁴ Sinaale Banabas ayuuh Pol langoyin atombe yuuh lakweek yuuhate lolop in yuuh alondpayo nimeen lôôt, de yuuh latup-ambe lala daale dateey bopaata hôôk hil lavuunaatôôv nambe, ¹⁵ * o 14:15 Sin 10:26; Saam 14:6* "Ham hil-e, ham navu ambiing vaatii-ja? Yik haay omaahonôôn nambe ham-anja. Lemu haay naanêêl banye nivasa vu ham in nambe ham gavuuu va malis nambêênja na, de ham anggilin ham nom vu Anutu metumin-ate sen hatung baandoni osin ngaanggis de lôôy having va pin sen nando hôôk-ato. ¹⁶ * o 14:16 Sin 17:30* Keen, vu bôôy ond hil pin oo mondawiing va lohvu sil akand de Anutu me-nêêlin e, ¹⁷ * o 14:17 Saam 147:8; Jer 5:24* Lemu Anutu-te samu samu taato yi nambe nando keen, in navu luk vu baandoni natolak-ambe vanôôn pin nalup nivasa, osin navu vanôôn-ambe nalohvu ham pin, de nawiing-ambe ham nando osin ham alompayo nivasa."

¹⁸ Yuuh lanêêl vakasin-anju lemu hil aniwêêk lôôt nambe gatung salivangin vu yuuh, le ma de yuuh lanêêl lôôt atombe hil-ame latung salivangin e.

Layiis Pol ak tatuuh

¹⁹ * o 14:19 Sin 17:13; 2Ko 11:25; 2Ti 3:11* Lung laa tonde hil Yuda vaalu vu Antiok osin Ikoniam lalup-ambe laanjiihin hil atombe layiis Pol ak tatuuh, tombe laandiyi la taaku nanyendangga in kand vu nambe yimb lung la. ²⁰ Le sim Yesu-te hil lalaam-ambe lambu-

uh yi tatup atombe kandi vasa hôök-ambe laah bayêên, de samiinaanôôn atombe yuuh Banabas lala Debi. ²¹ * o 14:21 Mat 28:19*Yuuh lanêêl banye nivasa langaah vu taakuu-ju, tombe hil ngeeyaata latu Yesu-te hil vuu-ju vêêl e, mem yuuh lahilin vahand-ambe lalaah Listla yuuh Ikoni-am-de Antiok. ²² * o 14:22 Sin 11:23; 15:32; 18:23; Mat 7:14; 1Tes 3:3*Tombe yuuh kaandu Yesu-te hil niwêêk lôôt nambe, "Ham awii-having om ham oo baale niwêêk, in yaawiingin nambe yana Anutu-te taaku ond yiyi baaku nimeen pin naamunggin e mem." ²³ * o 14:23 Sin 13:3*Tonde yuuh laholin yêêv lohvu taaku pin in ganggin hil bel-ate, de yuuh lalakin yuuh in vanôôn-ande me-laya le de yuuh lalohak in sil, be yuuh lavu yêêv-asôônju lukala Omaaho Bop nama in londpayo la timu vu yi.

Yuuh lalaah taaku Antiok Silia yesin

²⁴ Yuuh lato Pisidia lavuunaatôôv-ambe latok lala Pampilia, ²⁵ tombe yuuh lanêêl tanasin vu Pampilia-te taaku bop Pega vêêl e mem yuuh lala lato Atelia. ²⁶ * o 14:26 Sin 13:1-2; 15:40*Tombe yuuh lalak sip vu Atelia be yuuh lalaah Antiok, taakuu-ju sen bôôy sil lavu yuuh lukala Anutu nama be sil kataangg Anutu in nambe dôôvu yuuh-ambe yuuh lambiing kul-ato. Om gêên yuuh lala lawiing kul lung la de yuuh latok lalaah taakuu-ju yesin laah. ²⁷ * o 14:27 Sin 11:18; 15:4,12*Tombe yuuh lasupin hil bel-ate pin, le mem yuuh latulin va pin sen Anutu hôôvu yuuh-ambe yuuh lawiing-ato vu sil, de yuuh lanêêl having nambe, "Gêên Anutu wiing-ambe hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to lango yite tanasin-ambe lawii-having." ²⁸ Tonde Pol ayuuh Banabas dando having sil vuu-ju lôôt.

Supin bop vu Yelusalem

15 * o 15:1 Gal 5:2*Omaaheey vu Yudia lato be lanêêl tanasin vu Omaaho Bop-ate hil vu Antiok nambe, "Ham anjiinggis-ambe sil galaah ham anim naavi nohvu Mose-te gambum, le naambe nama, ond Anutu me-le gako ham jak e." ² * o 15:2 Sin 11:30; Gal 2:1*Lanêêl nambêênju tombe Pol ayuuh Banabas ahend kalin vu sil om sil lanêêl sil lôôt. Tombe hil bel-ate lawiing Pol ayuuh Banabas, osin sil oote hil vaalu laving-ambe lala in samu vakasin sen lanêêl sil in-anjôôto gaving sinaale-so osin himbop-aso vu Yelusalem.

³ Hil bel-ate lawiing sil lala, be laloh taaku Pinisia yuuh Samaalia lavuun in danêêl banye vu sil nambe hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to lahilin sil alondpayo, om Omaaho Bop-ate hil lango tombe londpayo nivasa lôôt. ⁴ * o 15:4 Sin 14:27*Tonde latok lala Yelusalem atombe hil bel-ate vuu-ju laving sinaale-so de himbop-aso lako sil lak, tonde mem Pol ayuuh Banabas latulin va pin sen Anutu hôôvu yuuh-ambe yuuh lawiing-ato vu sil. ⁵ Lemu Palisai vaalu sen lawii-having Yesu-te tanasin-ato kandi be lanêêl nambe, "Sil galaah nind naavi de ham naanêêl vu sil naambe sil oo sapa Mose-te tanasin, ond mem Anutu gako sil jak."

⁶ Sinaale-so laving himbop-aso lasupin in nambe sil bakaas in vakasin-anju. ⁷ * o 15:7 Sin 10:1-43*Om sil lakaas ngeeyaata lôôt in vakasin-anjo, tombe Pita kandi naale be nêêl vu sil nambe, "Halingg-aso-e, bôôy ond ham alak ni nambe Anutu holin sa hôök ham lavuun in nambe sa naanêêl banye nivasaa-to langaah vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, in sil gango be lambiing gaving. ⁸ * o 15:8 Sin 10:44; 11:15*De Anutu yoo lak omaahonôôn pin alondpayo ni, om vu Vavi Vaambuung vu sil, yik nambe sen vu vu yiyi-ato in taato naambe yi sil anivasa, ⁹ * o 15:9 Sin 10:34-35*de mesamu yiyi-ande wiing nipaya vu sil e, malis. Yik sil alondpayo la timu vu Anutu tombe kawiiy silate nipaya la, de wiing-ambe sil alondpayo nikaapulis ak. ¹⁰ * o 15:10 Mat 11:30; Gal 3:10; 5:1*Le nambe tana sen gêên ham awiingin sahi Anutu? Mose-te tanasin nimeen bopaata sen yiyi o yate himbop-aso bôôy-ato yame aalohvu nambe baakuu-to, ond nambe tana sen ham awiingin danjingin ak Yesu-te hil? ¹¹ * o 15:11 Gal 2:16; Ep 2:5-8*Yaawii-having lak Omaaho Bop Yesu-te samu samu nambe Anutu le gako yiyi ana mando metumin, de hil-anju ond yik va timu."

¹² * o 15:12 Sin 14:27; Gal 2:9*Pita nêêl nambêênju tombe hil pin sen lasupin-anjôôto lavand ma lôôt, de mondambe nanyend in Banabas ayuuh Pol-ate vakasin, de yuuh datulin sen Anutu hôôvu yuuh-ambe yuuh lawiing taahu taahu osin niwêêk vaha vaha vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to.

¹³ Yuuh lanêêl lung la tonde Jems nêêl nambe, "Halingg-aso, ham gango sate vakasin e. ¹⁴ * o 15:14 Sin 15:7-9*Simon nêêl vu ham lung la nambe hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, ond Anutu yoo ka vu munggin-ambe holin sil vaalu in daatu yite hil. ¹⁵ Tonde Anutu-te vakasin sen sil lanêêl langaah bôôy-ato ond yik dangga timu nambe,

¹⁶ * o 15:16-18 Emo 9:11-12*Omaaho Bop nêêl nambe, "Vu taamusin sale aanom in saambu dôök Devit-ate bayêên sen matelak-ambe la neep-ato, om sa daav va sen wiing payaa-to dukanaah, de sa samu be nivasa jak naah, ¹⁷ in nambe omaahonôôn vaalu dando ond hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, lemu soo haalengg lak sil lung la, om sil e mosalo Omaaho Bop." ¹⁸ Omaaho Bop sen yoo ka vu nyendoos-ambe nêêl langaah-ato ond nêêl nambêênja.'

¹⁹ "Ke, om sa kangg vu nambe hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to langgilin londpayo na vu Anutu ond yame aambu nimeen vu sil e. ²⁰ * o 15:20 Eks 34:15-17; Jen 9:4; Lev 17:10-16*Nganjok yiyi kaavu kaapiya na vu sil naambe sil gavuuu va sen hil datung vu anutu tatuhin vaha-sôônju na, osin vêêh ayuuh moow-ame gako sil danjeen e, de me-lanja vahivak sen danggingg ka be nayimb-ato le, osin me-lanja va pin anihees e. Va yum-beyuuh-anjo sil gavuuu na in nambe Yuda lanji sil nivasa, ²¹ * o 15:21 Sin 13:15*in Mose-te tanasin ond hil dasevin vu dumb alo hôök busin sawaasin pin, de yoo danêêl lohvu taaku pin vu bôôy-ambe tok laam gêên-anjo."

Sinaale-so lawiing kaapiya la vu Kalisi-te hil vu taaku vaalu

²²Jems nêêl vakasin-anju lung la, tonde sinaale-so de himbop-aso osin hil bel-ate pin layi nivasa, om laholin silate yêêv Yudas de haale ango nambe Basabas yuuh Silas in nambe lambiing yuuh lana Antiok gaving Pol ayuuh Banabas. ²³De sil kaavu kaapiya ti be lavu hôôk Yudas ayuuh Silas namand, tombe kaapiyaa-ju nêêl nambe, "O halingg-aso, hey sinaale-so osin himbop-aso ond hey kaavu kaapiyaa-ja laas vu ham vaalu sen ham-ame Yudaa-to, ham vu Antiok de vu Silia pin de vu Silisia. ²⁴* o 15:24 Sin 15:1*Ond hey hango banye nambe heyate hil vaalu lalaas-ambe lanêêl silate vakasin heey, tombe wiing-ambe ham akam yu-yuuh de ham alompayo nimeen ak, lemu hey-ame aanêêl-ambe sil lalaas e. ²⁵Om sen hey hango banye ond hey pin aanjôôy vakasin lung la, le mem hey aaholin omaaho yuuh-ambe hey aawiing yuuh lalaas having Banabas ayuuh Pol sen hey ahengg having yuuh lôôt-ato, ²⁶ond yuuh-ame kand navu yuuh daka le, yuuh oo kand navu Omaaho Bop Yesu Kalisi. ²⁷De hey aawiing Yudas ayuuh Silas lalaas-anja ond vakasin sen hey kaavu laas-anjaato yuuh oo le daanêêl gaving vu ham, ²⁸* o 15:28 Mat 23:4*in Vavi Vaambuung vêêl hey alungg ak-ambe hey aanêêl lung laa-ja, de hey-ame aambu nimeen vu ham lôôt e. Yik vakasin lung laa-ja, de va sen-anjo ond yik ham samu nivasa ²⁹* o 15:29 Sin 15:20*naambe, ham-ame angga va sen datung salivangin vu anutu tatuhin vaha-sôôto le, osin ham-ame angga va pin anihees e, de ham-ame angga vahivak sen danggingg ka be nayimb-ato le, de vêêh ayuuh moow-ame gako sil danjeen e. Ham galuuh damim vu vaa-ja ond mem nivasa. Yik heyaneêngg vakasin lung laa-ja. Ham mando nivasa."

³⁰Sil kaavu kaapiya lung la le mem lawiing-ambe sil lako be lala Antiok. Latok lala be lasupin hil bel-ate le mem lavu kaapiya vu sil, ³¹tombe lasevin kaapiyaa-ju be mem lapêêlis in vakasin anivasa sen lukaneep kaapiyaa-to. ³²* o 15:32 Sin 11:27; 13:1; 14:22*De Yudas ayuuh Silas-anju ond yuuh danêêl Anutu-te vakasin ngeeyaata lôôt langaah-ambe kaandu Omaaho Bop-ate hil, ³³tonde yuuh dando Antiok busin ngeeyaata having sil vêêl e mem londpayo nivasa de lawiing yuuh lalaah vu hil Yelusalem sen lawiing yuuh lalaam-ato. ³⁴[Lemu Silas oo ka vu nambe mando Antiok om nando.] ³⁵De Pol ayuuh Banabas dando Antiok, tombe yuuh laving hil vaalu be sil davu taahu hil osin danêêl Omaaho Bop-ate banye nivasa langaah.

Pol ayuuh Banabas lavuuh yuuh

³⁶Busin heey la vêêl e mem Pol nêêl vu Banabas nambe, "Wanaah gatup hôôk taaku pin sen wala aanêêl Omaaho Bop-ate tanasin vu sil bôôy-ato, be waangge naambe hil sen lawii-having-ato dando nivasa me malis." ³⁷* o 15:37 Sin 12:12,25*Tombe Banabas wiingin nambe Jon sen haale ango nambe Maak-

ato na gaving yuuh, ³⁸* o 15:38 Sin 13:13; Kol 4:10*le Pol nêêl nambe, "Me-lohvu le, in omaahôô-ja ond bôôy havuuh hoow vu Pampilia de me-la wiing kul having hoow e, om wame gako yi le." ³⁹* o 15:39 Sin 4:36; 13:4*Tombe yuuh kalêêh yuuh lôôt om ango yoo la de ango yoo la, tombe Banabas hako Maak-ambe yuuh lalak sip-ambe lala Saiplas, ⁴⁰* o 15:40 Sin 14:26*de Pol hako Silas-ambe yuuh lala, tombe Yesu-te hil lanêêl nambe, "Omaaho Bop-ate samu samu na gaving muuh." ⁴¹Tombe yuuh datup hôôk taaku Silisia yuuh Silia be davu kaandu hil bel-ate lak tanasin.

Pol hatup hôôk kul tu balon yuuh

16 * o 16:1 Sin 14:6; 2Ti 1:5*Pol ayuuh Silas latok lala Debi osin Listla, tombe sim yuuh latokak Yesu-te omaaho ti vuu-ju haale nambe Timoti, ond tangganaan vêêh Yuda ti wii-having Yesu de mangganaan vu Glik. ²* o 16:2 Pil 2:19-22*Tombe Omaaho Bop-ate hil vu Listla osin Ikoniam lanêêl vu Pol nambe, "Timotii-ju omaaho nivasa." ³* o 16:3 Gal 2:3-5*Tombe Pol wiingin nambe Timoti na gaving yi, om hako be la halaah ninaavi in nambe hil Yuda sen dandôô-juuto lanji Timoti naambe Yuda keen ti, in sil pin lalak ni nambe mangganaaname Yuda ti le. ⁴* o 16:4 Sin 15:23-29*Tonde mem yaal latup hôôk bayêên ti ti be yaal lanêêl tanasin sen sinaale-so himbop-aso lanjôôy lung la vu Yelusalem-ato vu Yesu-te hil pin nambe, "Yik ham oo taamuyin-anja." ⁵* o 16:5 Sin 2:47*Tombe mem hil bel-ate lawii-having niwêêk lôôt-ambe datu ngeeyaata nalak busin pin.

Pol yi omaaho ti vu Makedonia

⁶* o 16:6 Sin 18:23*Vavi Vaambuung nêêlin yaal nambe yaal-ame daanêêl tanasin vu hil Esia le, om yaal lala taaku Plisia yuuh Galata. ⁷Yaal lato ngaaho vu Misia be yaal lawiingin nambe lana Bitinia, le sim Yesu-te Vavi Vaambuung nêêlin yaal, ⁸om yaal laloh mop Misia be latok lala Toloas. ⁹Tonde busin atombe Pol yi taahu taahu ti, ond yi de omaaho ti vu Makedonia naale be kataangg yi nambe, "Ganjakanaam lôôy vaalu in gandôôvu hey vu Makedonia." ¹⁰Pol yi taahu taahu-ju lung la, tonde sa having yaal-ambe hey salo mop in nambe hey ana Makedonia pavis, in hey alak ni nambe Anutu teey hey in nambe hey ana naanêêl banye nivasa vu sil.

Lidia hilin lopayo

¹¹Om sip hako hey vu Toloas-ambe la nivalok vu Samotles, tombe hey naahop-anju be heendi y e mem hey aatok ala Niapolis, ¹²tombe sim hey hatup vooon vuu-ju be hey aatok ala hil Lom-ate taaku Pilipai sen tu Makedonia-te taaku bopaataa-to, be hey nando busin heey vuu-ju. ¹³De busin sawaasin atombe hey aaloh taaku nanyendangga be hey ala hato bel ti, in heyaambe mak taaku sen Yuda dasupin osin dalohak hôôk-ato neep-anju, tombe sim hey aatokak vêêh heey lasupin-ambe dando, om hey hato nando having sil-

ambe hey vakaas vu sil. ¹⁴ Tombe vêêh ti vu taaku bop Taiataila haale nambe Lidia, de yite kul nambe navu tîômb amembu be hil daanggo vu yi, ond vêêh-anju nalohak vu Anutu lak busin pin, om Omaaho Bop wi-ing-ambe lopayo ahelavis ak, de yoo wii-having vakasin sen Pol nanêêl-ato. ¹⁵ * o 16:15 Sin 16:33; 18:8*Om lipis bel having yite hil, tonde kataangg hey-ambe nêêl niwêêk nambe, "Ham sahi nambe saawii-having Omaaho Bop keen ond ham andukanaam mando dôok sate bayêên." Om hey ala nando having yi.

Latung Pol ayuuh Silas hôok kalaambus vu Pilipai

¹⁶ * o 16:16 Sin 19:24*Busin ti hey ala in nambe ana taaku sen dalohak nandô-to, tombe vêêh kul vaha malis ti tovu hey vu mop. Vêêh-anju mamu nando having yi, om nanêêl vakasin sen nôôn jak vu taamusin-ato langaah, tombe hil daanggo yi om yite yêêv-aso daluh mone bopaata. ¹⁷ * o 16:17 Mak 1:24,34*Ond vêêh-anju laam-ambe navu taamuyin hey o Pol-aso, tombe nateey lôôt nambe, "Hil-anja latu Anutu baan-doni-te hil kul vaha-so om danêêl Anutu-te samu samu sen gako ham jak-ato vu ham-anja." ¹⁸ * o 16:18 Mak 16:17*Vêêh-anju yoo monateey nambêênju lak busin pin tombe Pol ahekalin ak, om hilin-ambe nêêl vu mamu sen lukando vêêh-ato nambe, "Sa naanêêl vu hong jak Yesu Kalisi

haale nambe onggavuuh vêêh-anja de gana." Tombe mamu hato la in vêêh-anjuuto pavis.

¹⁹ Tombe sim vêêh-anjute yêêv-aso layi nambe medatovu mone laah e, om lalôôh Pol ayuuh Silas-ambe laandiiy yuuh lala talind vu yêêv bop-aso, ²⁰ * o 16:20 Mak 13:9; Sin 17:6; Mat 5:11*tombe lako yuuh lala vu yêêv-aso be lanêêl nambe, "Omaaho yuuh-anja yuuh Yuda om yuuh lawiing-ambe hil-ame dando nivasa le, ²¹ yuuh danêêl vakasin lak gambum sen me-lohvu in nambe yiy Lom sapa hôok-ato le." ²² * o 16:22 2Ko 11:25; Pil 1:30; 1Tes 2:2*De yik hil bayêên-anju lanêêl vakasin ak yuuh having, om yêêv-aso lakaah yuuhate lolop, tonde lanêêl nambe hil gaveek yuuh. ²³ Om laveek yuuh lôôt, le mem latung yuuh

lukala kalaambus, de lanêêl niwêêk vu omaaho sen nanggîn kalaambus-ato nambe yoo ganggîn nivasa. ²⁴ Tombe yêêv kalaambus hango de lanêêl niwêêk nambêênju vu yi, om la hatung yuuh la bayêên alo sen neep lavuun-ato, le mem having yuuh vahand lak haah.

²⁵ Tonde la busin lavuun atombe Pol ayuuh Silas lalohak-ambe lawiing laalo vu Anutu, be kalaambus-aso pin deep dangoyin. ²⁶ Tonde jemaapi bopaata ti valup pavis-ambe taapinin ak bayêên kalaambus lôôt, tombe sim pavis atombe vinavi pin hataahin osin hees aniwêêk sen sil talu kalaambus-aso lak-ato kavaayin pin. ²⁷ * o 16:27 Sin 12:18-19*Tombe yêêv kalaambus kandi le yi nambe vinavi pin hataahin, tombe sim ka vu nambe mak kalaambus-aso pin lapak-ambe lala, om hatul yite yipak in nambe yoo nyiis yi be jimb, ²⁸ lemu Pol teey bopaata lôôt nambe, "Êê, game ganyiis hong

e, hey pin oo nando." ²⁹ Tombe yêêv-anjuuto teey-ambe sil taalungg kin la, tonde hatup-ambe lukala bayêên kalaambus alo be la hato pataav baambu neep voon-ambe monahees hôok Pol ayuuh Silas vahand. ³⁰ * o 16:30 Sin 2:37*Tonde hako yuuh-ambe la voon, le mem lingin yuuh nambe, "Himbop ayuuh, saambi-ing vaati in nambe Anutu gako sa jak?" ³¹ Le yuuh lanêêl nambe, "Galompayo na timu vu Omaaho Bop Yesu ond mem Anutu le gako hong jak gaving vanem o noom-aso." ³² Tonde yuuh lanêêl Omaaho Bop-ate tanasin vu omaahô-ju osin hil pin sen dando having yii-to. ³³ * o 16:33 Sin 16:15*Tombe yik hôok busin-anju omaahô-ju hako yuuh-ambe la lipis payêês sen laveek yuuh-ato, tonde yuuh lalipis yi having yite hil pin pavis lak Yesu haale. ³⁴ Tonde hako Pol ayuuh Silas-ambe lalakala yite bayêên, be vu vanôôn-ambe yuuh laya, de having yite hil pin sen sil dando hôok bayêên tii-to be lapêêlis lôôt in lawii-having Anutu.

³⁵ Tonde langaah ak atombe yêêv-aso lawiing ahevaavu heey lato be lanêêl vu yêêv kalaambus nambe, "Onggataahin vinavi in omaaho yuuh-anjaato be yuuh lana." ³⁶ Tombe yêêv kalaambus laah nêêl vakasin-anju vu Pol ayuuh Silas nambe, "Yêêv bop-aso lawiing vakasin laam nambe sa gataahin vinavi de mana, om muuh gato ana osin malompayo melaas." ³⁷ * o 16:37 Sin 22:25*Le Pol nêêl vu ahevaavu-so nambe, "Haayanjo haay Lom †, le yoo laveek haay lak hil pin amend, de latung haay hôok kalaambus malis amu, de melatovu haayanêengg vakasin ti le, ma. Le nambe tana sen davu lambiing-ambe haay gato ana kaatokin-anjo, malis lôôt. Yoo lanaam-ambe gako haay ana ond mem."

³⁸ Tombe ahevaavu-so lako vakasin-anjo be lalaah lanêêl vu yêêv bop-aso, tombe yêêv-asôônju lango nambe yuuh Lom, om layêênin lôôt. ³⁹ * o 16:39 Mat 8:34*Tombe sil lato be samu vakasin osin melaas vu yuuh vêêl e mem lako yuuh-ambe lato lala voon, tonde sil kataangg yuuh nambe yuuh gavuuu taakuuju de yuuh lana. ⁴⁰ Om Pol ayuuh Silas lavuuh bayêên kalaambus-ande yuuh lala Lidia baan, tombe yuuh lakaas having Omaaho Bop-ate hil-ambe yuuh kaandu sil lak tanasin vêêl e mem yuuh lala.

Hil Tesalonika lawiingin nambe lanyiis Pol ayuuh Silas

17 * o 17:1 1Tes 2:1-2*Yuuh lala mop sen la taaku Ampipolis ayuuh Apoloniaa-to be yuuh latok lala Tesalonika sen hil Yuda-te dumb ti naalêe-to. ² Tombe yik Pol wiing nambe sen yoo nawiing-ato om lukala dumb alo having sil, be sil lakaas in Anutu-te vakasin sen lukaneep kaapiyaa-to hôok busin sawaasin yaal. ³ * o 17:3 Luk 24:26; Sin 3:18; 9:22*Nêêl tatekin lôôt-ambe taato vu sil nambe omaaho sen Anutu yoo holin

† Hil Lom vaalu ond sil vu Lom nivalok, de vaalu ond sil-ame Lom nivalok e. In omaaho ti wiingin nambe gako haale Lom ond baanggo jak mone bop, tonde silate gambum ango neep nambe yêêv Lom ji omaaho ti nivasa ond naanêêl haale Lom jak yi. De Pol ond yi Yuda lemu mangganaan ayuuh tangganaan lako haale Lom lung la, om Pol ond yi Lom having. Gangge Sinaale 22:27-28

yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato ond Anutu-te vakasin neep nambe le gako nivaane be jimb de kandi jak vu hil yimbin-ate, tonde nêêl having nambe, "Yesu sen sa naanêêl vu ham-anjo ond yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato." ⁴ * o 17:4 Sin 13:50*Tombe hil sen lango vakasin-anjuuto vaalu lawii-having-ambe sil sapa Pol ayuuh Silas, de Glik sen kand navu Anutuu-to ond sil ngeeyaata lala sapa Pol ayuuh Silas having, tonde vêêh osin banyend ngeeyaata laving. ⁵ * o 17:5 1Tes 2:14*Lemu hil Yuda ahend anipaya, om lako hil anipaya heey sen yoo dando talind ayuuh amêê-to, be lasupin sil lavuh ti, le mem lala laanjihin hil taakuu-ju lôôt, tombe sil pin kandi osin ahend kalin-ambe lam-buuh Jeson ambaan, be sil salo Pol ayuuh Silas in nambe lanôôh yuuh-ambe gako yuuh na vu himbop-aso. ⁶ * o 17:6 Sin 16:20*Le me-latovu yuuh e, om sil laandiy Jeson having Omaaho Bop-ate hil vaalu be lala vu kaansol-aso be lateey nambe, "Hil-anja dawiiing-ambe hil vu taaku pin-ame dando nivasa le, de gêên lalaam dandôô-jo, ⁷ * o 17:7 Luk 23:2; Jon 19:12*tombe Jeson hako sil-ambe lala dando having yi. Sil pin-anju davu kalêêh yêêv bop Sisa lava, de danêêl nambe silate omaaho lulemak ango nando, haale nambe Yesu." ⁸ Tombe hil taakuu-ju pin laving kaansol-aso lango vakasin-anju, om kand yu-yuuh lôôt. ⁹ Tombe lanêêl-ambe Jeson-aso laanggo kot vêêl e mem lato lala.

Pol ayuuh Silas lala taaku Belia

¹⁰ Tonde busin hôôk atombe Omaaho Bop-ate hil lawiing Pol ayuuh Silas lala taaku Belia. Yuuh latok lala Belia tombe yuuh lahuli-lala hil Yuda-te dumb. ¹¹ * o 17:11 Jon 5:39*Tombe hil Yuda sen dando Belia-ju sil anind vasa savok hil Yuda vu Tesalonika, om lako tanasin ak pavis osin londpayo nivasa, de lak busin pin ond dasevin Anutu-te kaapiya lôôt in nambe lanjak ni naambe yuuhate vakasin la lohvu me malis. ¹² * o 17:12 Sin 13:50*Tombe Yuda ngeeyaata lawii-having, be vêêh bop Glik ngeeyaata osin moow ngeeyaata laving. ¹³ * o 17:13 Sin 14:19*Tonde hil Yuda vu Tesalonika lango banye nambe Pol nêêl Anutu-te tanasin vu taaku Belia having, tombe sil lala laanjihin hil ngeeyaata vu Belia, be sil kandi lak in nambe lambiing nindanjeen vu Pol-aso, ¹⁴ lemu Omaaho Bop-ate hil lango banye om lawiing Pol la hato lôôy pavis, de Silas ayuuh Timoti yoo dando Belia. ¹⁵ De hil sen lako Pol-ambe lalaa-to ond lako yi be lala taaku Atens, tonde sil lalaah ond lako Pol-ate vakasin laah vu Silas ayuuh Timoti nambe yuuh lana vu yi pavis.

Pol nando Atens

¹⁶ Pol monanggin Silas ayuuh Timoti vu Atens, tombe sim yi le hil taakuu-ju silate anutu tatuhin vaha-so ngeeyaata lôôt, om yi vaa-ju le me-lohvu lopayo le, ¹⁷ * o 17:17 Sin 18:19*om lukala dumb alo be vakaas having hil Yuda osin hil vaalu sen kand navu Anutuu-to, de lak busin pin la nakaas having hil sen dando talind-ato.

¹⁸ Tombe hil tanasin vaha ti danêêl sil nambe Epikulian, tonde hil tanasin vaha ango danêêl sil nambe Stoik, ond lakaas having Pol, de sil vaalu lanêêl nambe, "Omaaho nakaas nindanjeen-anjo wiingin nambe naanêêl vaati?" De vaalu lanêêl nambe, "Mak nanêêl vakasin ak vaheey-ate Anutu." In Pol nêêl Yesu-te banye nivasa osin nêêl Yesu kandi lak laah-ato vu sil ondeey lanêêl nambêênju. ¹⁹ Om lako Pol-ambe

lala vu kaansol-aso be lanêêl nambe, "Hey aawiingin nambe otatekin vakasin anindoos sen onanêêl vu hil-anjaato be hey gango le, ²⁰ in hey hango gate vakasin-anju tombe hey sahi le ango yoow, om hey aawiingin nambe anjak danggakook ani le." ²¹ In hil Atens osin hil vaalu sen lalaam dando Atens-ato ond yoo lawiingin nambe gango vakasin mo-moos-ambe bakaas ak.

²² Om Pol la naale hôôk kaansol-aso lavuun, le mem nêêl nambe, "Ham Atens, saaha nambe ham oo nalo-hak vu anutu vaha vaha, ²³ de sa hatup hôôk-ambe saalohvu hamate taaku pin, de saaha va sen ham nalohak vuu-to, tombe saatokak alata ti sil kaavu vakasin ti neep ak nambe, 'Manyinjo Anutu sen yiy doosin-ato yite.' Ke, Anutu sen ham doosin-ande ham monalohak vuu-ja ond peey-anjo sa naanêêl langaah vu ham. ²⁴ * o 17:24 1King 8:27; Sin 7:48*Anutu sen hatung ngaanggis osin va pin sen nando voon-anjôô-to, yik Omaaho Bop sen nanggin baandoni osin voon-ato, ond Anutuu-ju me-nando hôôk dumb sen omaahonôn dahaav-ato le. ²⁵ * o 17:25 Saam 50:12; Ais 42:5*Anutuu-ju ond yoo navu metumin osin aviloos-ambe va pin vu omaahonôn, om me-nativak in vati in nambe omaahonôn namand biing kul vu yi le, malis. ²⁶ * o 17:26 Diu 32:8*De Anutu hatung omaaho timu nyendoos le mem wiing-ambe yiy omaahonôn pin sen yiy nando lohvu taaku pin-ato ond yaapumak omaaho timuu-ju, tombe Anutu hatung busin sen yiy mandôô-to osin holin yate taaku nalu ti ti sen yiy mandôô-to vulôôt. ²⁷ * o 17:27 Ais 55:6; Saam 145:18; Jer 23:23*Yik Anutu wiingin nambe hil oo salo be palaahin, tombe daatovu yi, in me-nando diin in yiy pin e. ²⁸ Ond yik yii-ju sen yiy nando moos de yiy nala de yiy nando. Nambe sen hamate hil laalo dangga-so lanêêl nambe, 'Yik yaatu yite noondin having.' ²⁹ * o 17:29 Jen 1:27; Ais 40:18-20; 44:10-17; Sin 19:26*Ke, yaatu Anutu-te noondin, om yame yakangg bu naambe Anutu ni nambe va kanu sen omaahonôn oo kand navu be davu samu lak gool ayuuh siliva osin tatuuh-ato le. ³⁰ * o 17:30 Sin 14:16*In bôôy ond omaahonôn doosin Anutu, om va sen sil dawiiing-anjuuto ond Anutu yi mu, le sim gêên ond nêêl vu hil lohvu taaku pin nambe, 'Ham anggilin ham alompayo.' ³¹ * o 17:31 Saam 9:8; 96:13; Sin 10:42*In yoo holin yite omaaho ango in nambe gangoyin hil pin-ate vakasin-ambe naanêêl nivalok dôôk busin sen hatung lung laa-to, om omaahôô-ju Anutu wiing-ambe kandi lak laah vu hil yimbin-ate in nambe hil pin lanjak ni naambe Anutu yoo holin yi in kul-anju keen."

³² Sil lango vakasin sen kandi lak vu hil yimbin-atêê-to, tombe sil vaalu lanêêl pale, de vaaluk lanêêl

nambe, "Buti le onaanêel vakasin-anjo be hey gango jesin naah e." ³³ Lanêel lung atonde Pol havuuh sil-ande hato be la, ³⁴ tonde hil vaalu lawii-having Pol-ambe sil sapa yi, ond tik kaansol haale nambe Daion-isias, de vêêh ango haale nambe Damalis, tonde yik hil vaalu having.

Pol la nando Kolint

18 Pol nando Atens vêêl e mem la Kolint, ² * o 18:2 Lom 16:3*tombe tovu Yuda ti haale nambe Akwila, baan Pontas, ond yuuh vane Plisila daahen vu Itaali be lalup, in omaaho lulemak Klodias nêel vu hil Yuda pin nambe sil gavuuu taaku bop Lom sen neep Itaali-te taakuu-to de lana, om yuuh lala dandô Kolint. Om Pol la vu yuuh, ³ * o 18:3 Sin 20:34; 1Ko 4:12*tombe yi nambe yaalate kul sen yaal danduu sel bayêên-atêeto timu, om nando having yuuh-ambe yaal mondawiing kul-anju. ⁴ De lohvu busin sawaasin pin ond Pol la vakaas having hil hôok Yuda-te dumb alo, in nambe hil Yuda osin Glik lambiing gaving.

⁵ * o 18:5 Sin 17:14-15; 9:22*Tombe Silas ayuuh Timoti vu Makedonia be lato, le mem Pol nêel tanasin lôôt vu hil Yuda lak busin pin nambe Yesu ond omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato. ⁶ * o 18:6 Sin 13:46,51; 20:26; Luk 9:5*Lemu sil mahôôh Pol lôôt, osin lanêel yi pale, om tatehin kambus sen nando lak yite lolop-ato in taato silate nipaya de nêel vu sil nambe, "Nyeva-haan naatovu ham ond yoo neep vu ham, de sak malis, de peey-anjo ond sim sana vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to." ⁷ Tombe Pol vu dumb-anju be lakala omaaho ti haale nambe Tisias Jastas-ate bayêên, ond omaahôô-ju ka navu Anutu, de baan nando ngaaho vu hil Yuda-te dumb. ⁸ * o 18:8 1Ko 1:14*Tombe yêêv sen nanging dumb-ato haale nambe Klispas, having vane be noondin pin lawii-having Omaaho Bop, de hil Kolint ngeeyaata lango Pol-ate tanasin, tombe yik lawii-having-ambe lalipis bel.

⁹ * o 18:9 1Ko 2:3*De busin ti tombe Pol yi taahu taahu ti, ond yi de Omaaho Bop nêel vu nambe, "Game ganjêênin osin game mando lavam masin e, onaanêel lôôt, ¹⁰ * o 18:10 Jos 1:9; Ais 41:10; Jer 1:8; Jon 10:16*in sa nando having hong om omaaho ti me-le biing nindanjeen vu hong e, in sate hil ngeeyaata dandô taakuu-ja." ¹¹ Tombe Pol nando having hil Kolint lohvu ta ti be vahaan, de yoo motaahu sil hôok Anutu-te tanasin lôôt.

¹² Lemu Galio tu hil Akaia-te yêêv bop, tombe hôok busin-anju hil Yuda sen dandô Akaiaa-to pin ond lond-payo lavuh ti in nambe lambiing nindanjeen vu Pol, om lako Pol la in biing vakasin. ¹³ Tombe lanêel nambe, "Omaahôô-ja navu taahu hil nambe lanohak vu Anutu jak tanasin ti yoow, le me-lohvu Mose-te tanasin e." ¹⁴ Tombe Pol wiingin nambe naanêel vakasin naah, le Galio nêel vu hil Yuda nambe, "Ham Yuda, nambe omaahôô-jo biing va nindanjeen osin biing va nipaya lôôt, ond mem lohvu nambe sa gango ham lavam, ¹⁵ * o 18:15 Sin 23:29; 25:18-19; Jon 18:31*le sen ham alaam vu sa in vakasin malis amu osin haale heey de

ham oote tanasin, ond mam ham oo samu. Sak sa nimbaya nambe same gango vakasin jak va naam-bêênja le." ¹⁶ Tonde luus sil-ambe lala. ¹⁷ Tombe lalôôh yêêv ti haale nambe Sotenis nanging hil Yuda-te dumb, be layiis hôok bayêên vinavi sen dawiiing vakasin hôok-ato, lemu yêêv bop Galio me-nêel vakasin ti le.

Pol tok laah Antiok Silia

¹⁸ * o 18:18 Sin 21:24*Pol nando Kolint busin ngeeyaata having, le mem lôôh Omaaho Bop-ate hil namand-ande la, tombe Plisila yuuh laya Akwila lala having. Tombe vu taaku Senkia ond Pol nêel-ambe sil laving luvalus la in jôôy vakasin ti vu Anutu, tonde mem yaal lalak sip-ambe lala in lana Silia. ¹⁹ * o 18:19 Sin 17:17*Sil lala lato Epesas atombe Pol havuuh Akwila yuuh Plisila dandôô-ju, de yoo huli-la Yuda-te dumb alo be vakaas having hil Yuda. ²⁰ Tombe sim sil kataangg nambe mando busin heey gaving sil vêêl e, le Pol-ame wii-having sil lavand e, ²¹ * o 18:21 Lom 1:10; 1Ko 4:19; Jem 4:15*om lôôh sil namand-ande nêel vu sil nambe, "Naambe Anutu wiingin ond sale aanom vu ham jesin naah." Tonde lak sip vu Epesas-ambe la. ²² Latok lala Sisalia tombe Pol la valup-ambe vakaas having hil bel-ate vu Yelusalem vêêl e mem laah hato Antiok.

Pol hatup hôok kul tu balon yaal

²³ Pol nando Antiok busin ngeeyaata le mem kandi lak vuu-ju be la hatup hôok taaku Galata osin Plisia be navu kaandu Yesu-te hil pin.

Apolo nêel tanasin vu Epesas

²⁴ Tombe Yuda ti vu Aleksandlia haale nambe Apolo, valu-nando Epesas ond omaaho yoo nakaas nivasa, de yoo lak Anutu-te tanasin sen neep hôok yite kaapiyaa-to ni, ²⁵ * o 18:25 Lom 12:11; Sin 19:3*in sil taahu yi hôok Omaaho Bop-ate mopaatôôv tombe lopayo naanjiihin yi lôôt, om yoo nanêel osin navu taahu hil hôok va sen Yesu wiing-ato nivalok, lemu Jon-ate belipisin timu ond lak ni. ²⁶ * o 18:26 Sin 19:8*De nanêel tanasin hôok hil Yuda-te dumb alo niwêêk lôôt, tombe Plisila yuuh laya Akwila lango, om yuuh lako be la nando having yuuh, be mem yuuh tatekin Anutu-te tanasin nivasa lôôt vu yi yesin laah. ²⁷ * o 18:27 2Ko 3:1; Kol 4:10*Tombe Apolo wiingin nambe na Akaia, om Omaaho Bop-ate hil vu Epesas laliinggis lung la le mem sil kaavu kaapiya la vu Yesu-te hil vu Akaia nambe sil gako Apolo jak nivasa. Om Apolo tok la Akaia tombe hil sen Anutu samu sil-ambe lawii-having yii-to ond Apolo hôôvu sil nivasa lôôt, ²⁸ * o 18:28 Sin 9:22; 17:3*tonde hil Yuda sen dandô Akaiaa-juuto ond sil o Apolo-so lanêel sil in tanasin hôok hil pin amend, tombe Apolo-te vakasin anivasa lôôt om sil-ame lalohvu le, in yoo tatekin Anutu-te vakasin sen neep hôok kaapiyaa-to vu sil nambe Yesu yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato.

Pol la Epesas

19 * o 19:1 1Ko 3:6*Busin sen Apolo nando Kolint-ato ond Pol vu taaku Plisia be la monaloh kandu vaalu be la hatu Epesas, tombe tovu Yesu-te hil vaalu vuu-ju, ² * o 19:2 Sin 2:38; 8:16; Jon 7:39*tombe lingin sil nambe, "Ham awii-having-ambe Vavi Vaambuung lakala ham bôôy a?" Le lanêêl nambe, "Malis, hey-ame hango nambe Vavi Vaambuung ti nando le." ³ Tombe Pol lingin sil nambe, "De ham alipis bel lak tanasin lati?" Tombe lanêêl laah vu nambe, "Hey aalipis ak Jon-ate belipisin." ⁴ * o 19:4 Mat 3:1-2,11*Tombe Pol nêêl nambe, "Bôôy Jon lipis hil lak bel ond sil lahilin londpayo le mem lalipis bel, de Jon nêêl vu sil nambe lambiing gaving omaaho ango sen le taamuyin yii-to, ond omaahôô-ju yik Yesu." ⁵ Lango Pol-ate vakasin-anju tombe lalipis bel lak Omaaho Bop Yesu haale, ⁶ * o 19:6 Sin 8:17; 10:44,46*tonde Pol hambe nama lak sil, tombe Vavi Vaambuung lakala sil-ambe lakaas bayêên bu ti ti lavand osin lanêêl Anutu-te vakasin langaah. ⁷ Hil-anju sil pin lohvu nomaayuu-hambe laam yuuh. ⁸ Tonde Pol huli-la Yuda-te dumb alo, be nanêêl tanasin niwêêk lohvu kwaav yaal, ond nanêêl langaah lôôt in nambe sil dakaas ak vakasin sen Anutu nanggin yite hil-ato in nambe lambiing gaving. ⁹ * o 19:9 2Ko 6:14-18*Lemu hil vaalu londpayo niwêêk lôôt om nind baya nambe me-lambiing gaving e, om lanêêl vakasin anipaya lak Omaaho Bop-ate tanasin hôôk hil pin amend, om Pol havuuh hil Yuda de supin Yesu-te hil-ambe la nakaas having sil lak busin pin vu omaaho ti haale nambe Tilanas-ate dumb kaapiya. ¹⁰ * o 19:10 2Ti 1:15*Pol wiing nambêênju lohvu ta yuuh, tombe hil Yuda osin Glik sen dando lohvu Esia-te taaku pin-ato sil pin lango Omaaho Bop-ate tanasin.

Siva noondin-ate vakasin

¹¹ * o 19:11 Sin 14:3*Anutu kaandu Pol-ambe wiing taahu taahu heey osin niwêêk ti yoow, ¹² * o 19:12 Sin 5:15*om dako Pol-ate tôômb laasêêp-ate yuuh ame be lala datung lak hil anilakin, tombe nind vasa nalak de mamu nipaya navuuh sil-ande hatu nala. ¹³ * o 19:13 Mak 9:38*Tonde Yuda-te hil lôômb vaalu mondatup hôôk lohvu taaku pin in nambe gatiy mamu nipaya na, de sil vaalu danêêl Omaaho Bop Yesu haale in nambe gatiy mamu nipaya na in hil, de lanêêl vu mamu nipaya nambe, "Sa nanêêl niwêêk vu ham jak Yesu haale sen Pol nanêêl yite vakasin-ato naambe ham gato ana." ¹⁴ Tombe Yuda-te kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop ti haale nambe Siva, ond noow namaavaalu be vindak yuuh-ato lawiing vaa-ju, ¹⁵ * o 19:15 Mak 1:24,34*tombe mamu nipaya nêêl laah vu sil nambe, "Yesu ond sa lak ni, de Pol ond sa lak ni having, lemu ham-anjo vu tana?" ¹⁶ Tombe omaaho sen mamu nipaya hôôvuu-to pasong-ambe la yis sil lôôt-ambe laanggôôl sil, tombe nind naavi nihehees de kweek silanêênd lolop lôôt, om sil lavuuh bayêên-anju de lapak-ambe lala nind nôôn. ¹⁷ * o

19:17 Sin 5:5,11*Tombe Yuda osin hil Glik pin sen dandô Epesas-ato lango banye be layêênin lôôt, om lako Omaaho Bop Yesu haale lak, ¹⁸ de hil sen lawii-having lung laa-to, ond sil ngeeyaata dalaam-ambe dahôôl londpayo osin danêêl va pin sen dawiiing-ato langaah. ¹⁹ Tonde hil palaas dangga osin hil lôômb dangga-so de hil sen dako naambôôy ayuuh amêê-to, ond lasupin silate kaapiya lôômb ayuuh ame-têêto be lasi lak kin lak hil pin amend. Kaapiya pin-anju laanggo lak mone bopaata lôôt lohvu 50 taosen siliva. ²⁰ * o 19:20 Sin 12:24*Tombe Omaaho Bop-ate vakasin tu bopaata be niwêêk ak.

Hil Epesas lawiing lavand ak Pol lôôt

²¹ * o 19:21 Sin 23:11; Lom 1:13*Lung atonde Vavi Vaambuung vêêl Pol aka lak, om Pol aka vu nambe na gatup hôôk na Makedonia osin Akaia vêêl e mem na Yelusalem, de nêêl nambe, "Sanaa-ju vêêl e mem taamusin atombe sana Lom gaving." ²² * o 19:22 Lom 16:23; 2Ti 4:20*Om wiing yite omaaho yuuh sen yuuh dahôôvu yii-to, Timoti yuuh Elastas, be yuuh lala Makedonia de Pol yoo nando Esia daka having. ²³ * o 19:23 2Ko 1:8*Tombe hôôk busin-anju hil lakaas ngeeyaata in Omaaho Bop-ate tanasin, om lawiing nindaandun bopaata, ²⁴ * o 19:24 Sin 16:16*in dangga nambe omaaho ti haale nambe Demitlias, yite kul nambe navu samu va lak siliva, om yoo navu samu vêêh anutu tatuhin vaha Atemis-ate dumb kanu heey lak siliva, tombe hil daanggo vaa-ju om naluh mone bopaata be nahôôvu hil sen dawiiing kul-anjuuto. ²⁵ Tonde supin yite hil osin hil vaalu sen sil pin dawiiing kul timuu-to, le mem nêêl vu sil nambe, "Ham hil-e, ham alak ni nambe yate kul-anjo ond yiyi naaluh mone bopaata lak. ²⁶ * o 19:26 Sin 17:29*De Pol-anja ond ham ahe osin ham hango nambe navu palapin hil ngeeyaata, lemu me-wiing vu Epesas amu le, malis, wiing-ambe lohvu taaku Esia pin, de nanêêl nambe anutu sen omaahonôôn namand navu samuu-to ond me-Anutu keen e. ²⁷ Tombe Pol-ate vakasin-anju navu biing-ambe yate kul-anjo haale biing paya, de yiyi-ame yote kul timuu-jo le, malis. Navu biing-ambe hil pin lanji vêêh anutu bop Atemis-ate dumb bop naambe va malis, de navu daanggôôl yite haale bop gaving. Anutu vêêh-anju ond hil Esia pin osin hil vu taaku pin dalohak vuu-to." ²⁸ Sil lango vakasin-anju tombe ahend kalin bopaata lôôt-ambe lateey nambe, "Yiyi Epesas-ate anutu vêêh Atemis bopaata." ²⁹ * o 19:29 Sin 20:4; 27:2; Kol 4:10; Plm 24*Tonde hil pin lateey lôôt atombe taaku-ju nindaandun bopaata, de sil pin latup-ambe lala taaku sen lasupin hôôk-ato, be sil lalôôh hil Makedonia yuuh, Gaias ayuuh Alistakas sen yuuh davu sapa Pol-ato, be laandiy yuuh lala having sil. ³⁰ Tombe Pol wiingin nambe na baale hôôk hil-anju lavuun le Yesu-te hil lanêêlin, ³¹ de yêêv bop heey vu Esia sen Pol-ate nipaa-pu sil-ato, ond lanêêl banye la vu Pol having, de sil kataangg nambe me-dukana taaku supin-anju le. ³² Tombe hil pin-anjuuto lawiing nindaandun bopaata,

om vaalu dateey vakasin ango, de vaalu dateey vakasin ango, tonde hil ngeeyaata doosin va sen lapsupin lalaam-anjo danggakook. ³³ Tombe hil Yuda lakôôh silate omaaho ti haale nambe Aleksanda la naale lavuun, tombe hil vaalu lanêêl vu nambe, "Onaanêêl naambêênjo." Om Aleksanda valaah nama in nambe sil lavand nama de naanêêl vakasin vu sil, ³⁴ lemu sil lalak ni nambe yi Yuda, om sil pin lavuh ti be lateey nambe, "Yiyy Epesas-ate anutu vêêh Atemis bopaata." Sil mondateey nambêênju lohvu taaku me yuuh, ³⁵ tonde silate yêêv sen navu kaavu vakasin ayuuh amêê-to

naale sil lavand jeen, de nêêl nambe, "Ham Epesas, omaaho lati me-lak ni le, nambe yiyy Epesas-anjo yiyy nanggin vêêh bop Atemis-ate dumb bop osin tatuuh vaambuung sen tok vu baandonii-to? ³⁶ Omaaho ti mele mahôôh ham in vakasin-anju le, om ham baale de ham-ame ambiing danjeen e. ³⁷ Tonde ham anggiy omaaho yuuh-anja laam, lemu yuuh-ame lahôôndak vati hôôk dumb alo le, de yuuh-ame lanêêl yate vêêh anutuu-juuto pale le. ³⁸ De naambe Demitlias having yite kul vaha-so silate vakasin ti neep vu omaaho ti, ond busin sen lambiing vakasin-ato neep, de yêêv-aso dando, om yik sil oo lana lambiing vakasin. ³⁹ De naambe vakasin heey oo naahen neep vu ham, ond ham oo samu dôôk busin sen supin-ato nivalok. ⁴⁰ In gêên vandiisin-anjo yiyy aawiing nindanjeen om yiyy navu naatovu vakasin nyevahaan, de va sen yaawiing nindaandun-anjo danggakook keen ti me-neep e, om naambe lanjingin yiyy in danggakook ond yale naanêêl vaati?" ⁴¹ Nêêl lung la tonde luus sil-ambe lala.

Pol la Makedonia osin Glik

20 Nindaandun-anju lung la le mem Pol teey Yesu-te hil lalaam vu yi, be kaandu sil lak tanasin heey vêêl e, mem lôôh sil namand-ande la Makedonia, ² tombe yoo mokaandu hil lak tanasin vu Makedonia be la hato Glik. ³ Pol nando Glik-ambe kwaav yaal lung la, de wiingin nambe jak sip-ambe na Silia, tombe sim hango de hil Yuda lanjôôy vakasin in nambe lanyiis-ambe jimb, om ka vu nambe sapa vaha be naah osin Makedonia. ⁴ * o 20:4 Sin 19:29; 21:29; Ep 6:21*Tombe Pilas noow Sopata vu taaku Belia la having Pol, tonde omaaho yuuh vu Tesalonika, Alistakas ayuuh Sekandas, de Gaias vu taaku Debi, de Timoti, tonde Tikikas ayuuh Tolopimas vu Esia, hil-anju laving Pol-ambe lala. ⁵ Tombe lamunggin-ambe mondanggin haay Pol vu Toloas. ⁶ Tonde busin bop busin haluusin sen hil akand navu sen Anutu haluuh hil Islel hôôk vu Ijip bôôy-ato lung la, le mem haay alak sip vu Pilipai be haay ala. Haay monala be busin namaavaalu lung la, le mem haay aatok ala Toloas vu sil, tombe hey nandôô-ju lohvu busin namaavaalu be vindak yuuh.

Pol wiing-ambe maanggêem Toloas ti kandi vasa hôôk

⁷ * o 20:7 Sin 2:42,46*Hôôk Sonda tombe hey aasupin in hey angga vanôôn osin paasa, tonde Pol mo-

nanêêl vakasin vu hil in ka vu nambe samiinaanôôn ond navu na, om monanêêl vakasin-ambe la busin lavuun ak. ⁸ Tombe sil taalungg hôôk lam ngeeyaata be monatum hôôk bayêên alopayo ti baandoni sen hey aasupin nando lak-ato, ⁹ tonde Pol oo monanêêl vakasin ahusaandiin lôôt, tombe maanggêem ti haale nambe Yutikas ond nando lak bayêên avi vu baandoni. Bayêên-anju lopayo katap yaal tombe maanggêem-anju me monayip atombe neep la, om lupake vu lopayo ti neep baandonii-to be la voon, tombe lala lalôôh ak osin me yimbin. ¹⁰ * o 20:10 1King 17:21*Tombe Pol luus-ambe la hato pataav-ambe neep ak maanggêem-anju, tonde kaambi de nêêl vu sil nambe, "Ham alompayo me-nimeen e, kanu nando." ¹¹ Tonde Pol lak-ambe laah bayêên alo baandoni tombe kalêêh balet-ambe ya, tonde yoo monakaas lôôt having sil, be langaah ak e mem la. ¹² De lako maanggêem-anjuuto be lala, de londpayo nivasa lak laah in nando moos.

Sil vu Toloas-ambe lalakala Mailitas

¹³ Pol nêêl nambe noh voon-ambe na, de hey vaalu anak sip-ambe naamunggin in naambe hey naatovu Pol vu taaku Asos ond hey gako jak sip vuu-ju. ¹⁴ Om Pol tovu hey vuu-ju tombe hey hako lak sip-ambe hey ala Mitilini. ¹⁵ Tonde hey vu Mitilini be hey monala be bus hôôk, de langaah ak atombe hey ala ngaaho vu taaku Kaios, tonde hey monala be bus hôôk, de langaah ak atombe hey aatok ala Semos, tonde hey monala be heendiyy e mem hey aatok ala taaku Mailitas. ¹⁶ De Pol aka vu nambe me-mando busin ngeey vu Esia le, ondeey hey haluuh Epesas hôôk-ande hey ala Mailitas, in yoo wiingin nambe na pavis in ji busin Pentikos vu Yelusalem.

Pol vakaas having himbop-aso vu Epesas

¹⁷ * o 20:17 Sin 18:21*Tombe vu Mailitas ond Pol nêêl vakasin la Epesas vu hil bel-ate himbop-aso nambe lanaam vu yi. ¹⁸ * o 20:18 Sin 18:19; 19:10*Om sil lato be Pol nêêl vu sil nambe, "Ham oo alak ni nambe va sen saawiing nyendoos vu Esiaa-to de lohvu busin pin ond sa nando having ham. ¹⁹ * o 20:19 Sin 20:3*De hil Yuda lanjôôy vakasin in nambe daanggôôl sa om nimeen osin sahisin ngeeyaata tovu sa, lemu sa laanggôôl sa haalengg, de sa naawiing Omaaho Bop-ate kul osin sa mengg luk. ²⁰ De vakasin nivasa sen samu ham-ato ond saanêêl pin, de same aavun ti in ham e, sa taahu ham vu talind-ande vu hamate bayêên alo having. ²¹ De lak busin pin ond sa naanêêl tanasin langaah vu hil Yuda osin Glik in nambe langgilin londpayo na vu Anutu be lambiing gaving Omaaho Bop Yesu. ²² * o 20:22 Sin 19:21*Le gêên ond Vavi Vaambuung nêêl niwêêk om sa nala Yelusalem, tonde va sen le naatovu sa vu Yelusalem-ato ond sa doosin. ²³ * o 20:23 Sin 9:16; 21:4,11*Sa lak ni mu nambe lohvu taaku pin ond Vavi Vaambuung nanêêl taato vu sa nambe sale aanduus kalaambus osin nimeen naatovu

sa. ²⁴ * o 20:24 Sin 21:13; 2Ti 4:7*Lemu sa kangg-ame navu sa ningg naavi nambe va nivasa in nambe sa naapuvu tatin e, malis. Soo naawiingin taamuyin mopaatôov sen sa naaloh-ato, be saambiing kul sen Omaaho Bop Yesu vu vu saa-to jung na le. Kul-anju sa naanêel Anutu-te banye nivasa sen Anutu nawiing samu samu vu yiyi-ato langaah, ²⁵ om ham angge, gêên sa lak ni nambe ham sen sa laas-ambe saanêel tanasin lak Anutu nanggin yite hil-ato langaah vu ham, ond ham pin-ame le angge sa mengg jesin naah e.

²⁶ * o 20:26 Sin 18:6**Om gêên-anjo sa naanêel langaah vu ham naambe, ham ti nambe na menama ond me-need vu sa le, ²⁷ in Anutu-te tanasin ond soo aanêel pin vu ham, de same aavun vakasin ti le. ²⁸ * o 20:28 1Ti 4:16; 1Pi 5:2-4*Om ham oo ganggin ham, de ham ganggin bik sipsip pin sen Vavi Vaambuung wiing-ambe ham atu silate yêêv-ato, osin ham ganggin Anutu-te hil sen yoo vaanggo lak Noow-ate nihees-ato. ²⁹ * o 20:29 Mat 7:15; Jon 10:12*In sa lak ni nambe sa gavuuham-ande sana, ond voow bamaan anipaya le dukanaam ham lavuun-ambe biing nindanjeen nipaya vu Omaaho Bop-ate bik sipsip-aso lôôt. ³⁰ * o 20:30 1; Jon 2:19*Tonde hamate hil vaalu yoo le kandi be daanêel tanasin na paya, in sil daandiyi Yesu-te hil lanaah sapa sil. ³¹ * o 20:31 Mak 13:37; Sin 19:8,10; 1Tes 2:11*Om ham amem oo naatum, de ham akam bu sen sa nando having ham lohvu ta yaal-ato ond langaah-ande busin same sawaah e, soo monaanêel tanasin vu ham ti ti osin sa mengg luk. ³² * o 20:32 Sin 26:18*Om peey-anjo saambiing ham andukana Anutu nama osin yite vakasin samu samu in nambe ganggin ham, de lohvu nambe bu niwêêk vu ham osin bu va nivasa sen yoo hatung vu yite hil-ato vu ham. ³³ * o 20:33 1 Sml 12:3; 1Ko 9:11-12*Same naawiingin hil-ate siliva yuuh gool osin tôtemb ayuuh ame le, ³⁴ * o 20:34 Sin 18:3; 1Tes 2:9*yik ham oo alak ni nambe sa namangg yuuh-anjo yoo wiing kul ondeey hôôvu sa in va sen saativak in-ato, de hôôvu hil vaalu sen dando having saa-to having. ³⁵ * o 20:35 Mat 10:8*Tonde sa taahu ham lôôt in nambe yaambiing kul aniwêêk naambêênjo in yaandôôvu hil anipaya. De yakangg bu vakasin sen Omaaho Bop Yesu yoo nêel-ato nambe, 'Yiyi gako va vu hil-ato ond yahengg anivasa jak, nganjo yaambu va vu hil ond le biing-ambe yahengg anivasa jak savok.'

³⁶ * o 20:36 Sin 21:5*Pol nêel vakasin-anjo lung la, tonde hatung kaatu de lohak having sil pin. ³⁷ Tombe hil pin lasu tonde sil kaambi Pol-ande lamuuh gaambôôk, ³⁸ * o 20:38 Sin 20:25*de londpayo nimeen lôôt in vakasin sen Pol nêel nambe, "Ham-ame le angge sa mengg jesin naah e." Lung atonde langgiy Pol la sip.

Pol lakala sip in na Yelusalem

21 Hey havuuh sil-ande hey alak sip-ambe hey ala nivalok vu taaku Kos, tonde heendiyi atombe mem hey aatok ala Los, be hey haluuh Los lom-ande hey aatok ala Patala. ² Tonde sim hey aatovu sip ti nala Pinisia om hey alakalaah sip-anju be hey ala. ³ Hey

monala be hey aahe taaku Saiplas neep laah osin nama kêênj tombe hey haluuh lom, de hey ala be hey aatok ala Taia sen neep Silia-te taaku-to, in sip gatung kupak mandôô-ju. ⁴ * o 21:4 Sin 20:23*Tombe hey salo Yesu-te hil vuu-ju be hey nando having sil lohvu busin namaavaalu be vindak yuuh, tonde Vavi Vaambuung vêêl sil alund ak om lanêel vu Pol nambe me-na Yelusalem e.

⁵ * o 21:5 Sin 20:36*Hey nando be busin lung la le mem sil pin vu taaku-ju osin vanêêndin ayuuh noondin langgiy hey ala lôôy nanyendangga, tombe hey hatung kaatu de hey aalohak. ⁶ Tombe hey aalôôh hey namangg lung la le mem hey alakala sip-ande sil lalaah sil ambaand.

Agabas vu kôôvu Pol vu Sisalia

⁷ Hey vu Taia be hey ala lôôt-ambe aatok ala Tolemes, be hey vakaas having Omaaho Bop-ate hil vuu-ju, de hey nando busin ti having sil.

⁸ * o 21:8 Sin 6:5; 8:40*Tonde samiinaanôôn atombe hey kandi vu Tolemes-ambe hey aatok ala Sisalia, tombe hey ala sinaale Pilip-ate bayêên-ambe hey nando having yi. Pilip-anju laholin yi having hil namaavaalu vindak ti, in dahôôvu sinaale bop-aso munggin-ato, ⁹ * o 21:9 Sin 2:17*de nowaavêêh yumbeyuuh dando de me-lalak moow e, ond sil danêel Anutu-te vakasin langaah.

¹⁰ * o 21:10 Sin 11:28*Hey nando Sisalia busin heey, tonde sim omaaho ti nanêel Anutu-te vakasin langaah, haale nambe Agabas, ond vu Yudia be hato vu hey. ¹¹ * o 21:11 Jon 21:18; Sin 20:23; 21:33*Tombe lôôh Pol-ate let-ambe yoo duuh vaha yuuh nama de nêel nambe, "Vavi Vaambuung nêel nambe, 'Hil Yuda vu Yelusalem le daanduuh let mangganaan naambêênjo, be lambu yi dukana hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to namand.'" ¹² * o 21:12 Mat 16:22*Hey hango vakasin-anju tombe hey having hil bayêên-anju be hey aanêel niwêêk lôôt vu Pol nambe me-jak-ambe na Yelusalem e. ¹³ * o 21:13 Sin 20:24*Le Pol nêel vu hey nambe, "Nambe vaati sen ham nasu be ham nawiing sa longgpaya nimeen ak? Naambe sil talu sa me lanyiis sa vu Yelusalem-ambe saanggimb ak Omaaho Bop Yesu haale ond yik lung." ¹⁴ Om me-wii-having hey lavangg e, tombe hey lavangg ma de hey aanêel nambe, "Omaaho Bop oote vakasin nôôn jak."

Pol la vakaas having himbop-aso vu Yelusalem

¹⁵ Busin heey lung la vêêl e mem hey hatongin hey-ate va yuuh ame be hey ala valup Yelusalem, ¹⁶ tombe Yesu-te hil vaalu vu Sisalia laving hey. Sil langgiy hey-ambe hey ala nando having Neson. Neson-anju vu Saiplas de yoo wii-having Yesu bôôy. ¹⁷ Tonde hey aatok valup Yelusalem atombe Omaaho Bop-ate hil lako hey ak osin londpayo nivasa, ¹⁸ * o 21:18 Sin 15:2,13; Gal 1:19*de samiinaanôôn atombe Pol having hey-ambe hey ala vu Jems, in sil o himbop-aso pin lasupin dandôô-ju. ¹⁹ * o 21:19 Sin 15:12*Tombe Pol lôôh sil

namand, tonde mem hatulin va pin sen Anutu wiing-ambe kul nôdn ak vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to vu sil.

²⁰ * o 21:20 Sin 15:1,5*Himbop-aso lango Pol-ate vakasin lung la le mem lako Anutu haale lak-ambe lanêel vu Pol nambe, "Hali-e, gangge Yuda ngeeyaata lôôt lawii-having Yesu lung la, le yoo dapuvu Mose-te tanasin aniwêêk lôôt, ²¹ * o 21:21 Sin 16:3; Gal 2:3*lemu sil lango nambe onanêel tanasin vu hil Yuda vaalu sen dando hôök hil ango-te taakuu-to nambe sil gavuuuh Mose-te tanasin, de sil-ame galaah noondin-aso nind naavi le, de sil-ame sapa silate gambum bôôy jesin naah e. ²² Om peey e yaambiing vaati? Keen, sil davu gango banye naambe galaam lung la, ²³ om otaamuyin va sen hey navu naanêel vu hong-anjo. Heyate hil yumbeyuuh lanjôôy vakasin

ti vu Anutu, ²⁴ * o 21:24 Nam 6:1-21; Sin 18:18*om onggako sil-anju be ham samu ham nohvu Mose-te tanasin nêel-ato, tonde ombaanggo va vu sil in nambe sil gatung salivangin jak vêel e, ond mem lohvu nambe sil daakêel lundvalus. Gambiing naambêênja ond hil pin e lanjak ni naambe vakasin sen lanêel ak hong-ato nôdn ma, tonde lanjak ni gaving naambe goo navu sapa Mose-te tanasin pin. ²⁵ * o 21:25 Sin 15:28-29*De hil sen sil-ame Yudaa-to lemu lawii-having Omaaho Bop-ato, ond yiyi kaavu kaapiya be yaanêel vu sil lung la in vakasin sen yaanjôôy bôôy-ato, nambe sil-ame lanja va sen datung salivangin vu anutu tatuhin vaha-sôôto le, de me-lanja va pin anihees e, de me-lanja vahivak sen hil danggingg ka be nayimb-ato le, tonde vêeh ayuuh moow-ame gako sil danjeen e."

²⁶ * o 21:26 1Ko 9:20*Om samiinaanôdn atombe Pol hako hil yumbeyuuh-anju tombe wiing va pin sen samu ninaavii-to having sil. Wiing nambêênju tonde huli-la Anutu-te dumb bop alo be nêel vu kul vaha sen datung salivangin-ato nambe sil mando be na gato busin ti le mem sil ti ti gatung silate salivangin.

Hil Yuda lalôôh Pol

²⁷ Tombe ngaaho lak in nambe busin namaavaalu be vindak yuuh-ato jung na in sil gatung salivangin, tombe hil Yuda vu Esia layi de Pol nando hôök Anutu-te dumb bop alo, om laanjiihin hil pin-ambe lalôôh Pol, ²⁸ * o 21:28 Sin 6:13; Esi 44:7*de lateey nambe, "Ham Islel, ham andôôvu hey. Omaahôô-jo ond yi sen nanêel tanasin lohvu taaku pin-ambe naanggôôl yate tanasin osin yiyi pin having Anutu-te dumb bop-anjo, de hako Glik heey-ambe lahuli-lalaam dumb bop alo ond yik wiing taaku vaambuung-anjo nipaya lak having."

²⁹ * o 21:29 Sin 20:4; 2Ti 4:20*Lanêel nambêênju in sil layi Tolopimas vu Epesas nando talind bop Yelusalem having Pol, tombe kand vu nambe mak Pol giyy-ambe huli-la Anutu-te dumb bop alo having.

³⁰ Tombe hil Yelusalem-anju pin ahend kalin lôôt, om sil latup-ambe lasupin lalaam timu be lalôôh Pol, de laandiiy vu dumb alo be lala voon, tonde laayiyi vinavi sen dumb bop-anjuuto pavis.

Hil Lom-ate ngaamong vaha-so lalôôh Pol

³¹ Yoo mondayiis Pol lôôt in nambe jimb, de vakasin valup vu hil Lom ngaamong vaha-sote yêêv bop nambe hil Yelusalem pin dawiiing nindaandun bopaata. ³² Om pavis atombe hako yite hil ngaamong vaha-so heey laving yêêv ngaamong vaha-so heey, tombe latup-ambe lato vu sil. Tombe mondayiis Pol, le sim layi de hil ngaamong vaha-so laving silate yêêv bop-ambe lato, om latôômin-ambe daale. ³³ * o 21:33 Sin 20:23; 21:11*Tonde yêêv bop ngaamong vaha-te la lôôh Pol, be nêel nambe daanduuh Pol jak hees aniwêêk yuuh, tonde lingin sil nambe, "Latii-jo? Wiing vaati?" ³⁴ Tombe hil vaalu dateey vakasin ango de vaalu dateey vakasin ango, be dawiiing nindaandun bopaata, om hil ngaamong vaha-sote yêêv bop-ame nango vakasin danggakook anivasa le, om nêel-ambe lako Pol la hil ngaamong vaha-so baand. ³⁵ Lala lalup vinavi tombe hil lawiingin nambe lanyiis Pol, om ngaamong vaha-so lalôôh Pol lak baandoni be lala, ³⁶ * o 21:36 Luk 23:18; Sin 22:22*in hil ngeeyaata davu taamuyin sil-ambe dateey lôôt nambe, "Ham anyiis-ambe jimb."

Pol nêel yite dangga tatekin vu hil Yuda

³⁷ Tombe hil ngaamong vaha-so lawiingin nambe gako Pol-ambe landukana silate bayêên alo, le Pol nêel vu yêêv bop ngaamong vaha-te nambe, "Lohvu nambe sa naanêel vakasin ti vu hong vêel e?" Tombe yêêv bop-anju lingin nambe, "In onakaas Glik lavand a? ³⁸ * o 21:38 Sin 5:36-37*Sa kangg vu nambe hong Ijip ti sen bôôy gayiis ngaamong having gaaman-ato, de ohako hil ngeeyaata lohvu 4 taosen-ambe lako yipak, de ganggiy sil lala taaku lumbalaamb." ³⁹ Le Pol nêel nambe, "Sak sa Yuda, de atak hako sa neep Taasas Silisia. Sate taakuu-ju taaku bopaata ti om sa kataangg hong naambe ganjiinggis-ande sa naanêel vakasin vu hil." ⁴⁰ Tombe yêêv bop-anju liinggis, om Pol naale lak vinavi de valaah nama lak, tombe hil pin lavand ma, le mem nêel vakasin hôök Yuda lavand Hiblu vu sil.

22 Nêel nambe, "Halingg-aso aamangg-aso, ham gango sate vakasin sen sa navu naanêel vu ham-ato le." ² Tombe hil pin lango de Pol vakaas hôök hil Yuda lavand Hiblu vu sil om lavand ma lôôt, tonde Pol nêel nambe, ³ * o 22:3 Sin 5:34; Lom 10:2*"Sa Yuda, atak hako sa neep Taasas vu Silisia-te taakuu-to, lemu sa bop ak vu Yelusalem-anjo. Tombe saaluus Gamaaliel-ate dumb-ambe yoo taahu sa hôök yate himbop bôôy-ate tanasin pin lôôt, om soo navu sapa Anutu niwêêk lôôt, yik nambe ham pin gêên-anja. ⁴ * o 22:4 Sin 8:3; 22:19*De soo monaawiing nindanjeen lôôt vu Kalisi-te hil in nambe lanjimb, moow ayuuh vêeh ond sa talu sil-ambe sa nako la kalaambus. ⁵ Be kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop having kaansol-aso pin lalak ni om sil oo daanêel gaving, in sil kaavu kaapiya vu halingg-aso vu Damaskas, de lavu be sa hako be sala Damaskas in nambe sa

naanduuh sil vuu-ju, be sa gako sil lanom Yelusalem in lambu nivaane vu sil."

Pol hatulin vakasin lak sen tu Kalisi-te hil ti

(Sinaale 9:1-19; 26:12-18)

⁶ "Tombe sa monala be sala hato ngaaho vu Damaskas de taaku me laam naale lavuun, tonde pavis atombe kin bopaata ti tum vu baandoni be têtêlang ak sa, ⁷ tombe saalupake be sala naahop voon, tonde sa hango lava ti laam vu sa nambe, 'Saul, nambe vaati sen onawiing nindanjeen vu saa-jo?'

⁸ Tombe saalingin nambe, 'Omaaho Bop, olati?' Le nêêl vu sa nambe, 'Sa Yesu Nasaale sen goo monawiing nindanjeen vu saa-jo.' ⁹ Tombe hil sen laving saa-to layi kin-anju, lemu me-lango omaaho sen vakaas vu saa-to lava nivasa le. ¹⁰ Tombe saalingin nambe, 'Omaaho Bop, sale aambiing naambe vaati peey?' Le Omaaho Bop nêêl vu sa nambe, 'Okandi be gana Damaskas, le mem sale naanêêl kul pin sen lak ganim lung laa-to vu hong.' ¹¹ Tonde sa mekanu hôok in kin-anju têtêlang hôok sa mengg lôôt, om hil sen laving saa-to laliv namand hôok sa de sil laandiiy sa la Damaskas.

¹² "Tombe omaaho ti haale nambe Ananias ond yoo samu tanasin pin, tombe Yuda pin vu Damaskas layi yi nivasa, ¹³ ond hato naale having sa be nêêl nambe, 'Hali Saul-e, gamem naatum naah.' Tombe yik sa mengg tum pavis-ambe saahé yi. ¹⁴ Le mem nêêl nambe, 'Yate himbop-aso bôôy silate Anutu yoo holin hong in nambe ganjak yite lopayo ni, ondeey gahe Omaaho Nivalok osin ohango lava, ¹⁵ de gale naanêêl yite vakasin jak va

sen ohango osin gahêê-to langaah vu hil pin. ¹⁶ * o 22:16 Sin 2:21; Lom 10:13*Om onando in? Okandi be ganjipis bel de okataangg jak haale in kawiiy gate nipaya na.'

¹⁷ "Tombe saalo-valup Yelusalem-ambe sa monaalo-hak hôok Anutu-te dumb bop alo, tombe sim sa kanning yi ¹⁸ * o 22:18 Sin 9:29-30*de Omaaho Bop nêêl vu sa nambe, 'Opavis. Onggavuu Yelusalem-ande gana pavis, in sil-ame le lambiing gaving vakasin sen onavu naanêêl jak saa-to le.' ¹⁹ * o 22:19 Sin 8:3; Sin 26:9-11*Tombe saanêêl vu nambe, 'Omaaho Bop, sil oo lalak ni nambe bôôy ond sa naalohvu dumb pin-ambe sa naalôôh hil sen lawii-having hong-ato, be sa natung sil hôok kalaambus osin sa naveek sil. ²⁰ * o 22:20 Sin 7:58; 8:1*De bôôy layiis Stiven sen nanêêl gate vakasin-ato be yimb, ond sa naale having-ambe saahé nivasa, osin soo monanggin hil sen layiis Stiven-ato silate lolop.' ²¹ * o 22:21 Sin 9:15; 13:2*Le Omaaho Bop nêêl vu sa nambe, 'Gana, sa navu aambiing-ambe gana dinaandiin lôôt vu hil vaalu sen sil-ame Yudaato.'"

Pol vakaas having hil Lom-ate yêêv bop ti

²² * o 22:22 Sin 21:36*Hil Yuda lango Pol-ate vakasin-anju tombe lateey bopaata nambe, "Ham anyiis-ambe jimb. Hil nambêênja me-mando metumin e." ²³ Monda-teey nambêênju de daate silate lolop osin daate kam-

bus la baandoni, ²⁴ om yêêv bop ngaamong vaha-te nêêl-ambe lako Pol lukala ngaamong vaha-so baand, tonde nêêl vu ngaamong vaha-so nambe sil gaveek Pol de sil gango vakasin danggakook sen lawiing nin-daandun lak yii-to. ²⁵ * o 22:25 Sin 16:37*Om landuuh Pol lak hees, le Pol nêêl vu hil ngaamong vaha-sote yêêv ti sen naalêê-juuto nambe, "Ham-ame gango Lom ti-te vakasin e, de ham oo gaveek yi, ond mak lohvu i?" ²⁶ Yêêv hango vakasin-anjo tombe sim la nêêl vu ngaamong vaha-sote yêêv bop nambe, "Onavu gambiing vaati? Omaahôô-ju yi Lom." ²⁷ Tombe yêêv bop laam-ambe lingin nambe, "Onaanêêl vu sa le, hong Lom keen a?" Tombe Pol liinggis nambe, "Êê-e, keen." ²⁸ Tombe yêêv bop-anju nêêl vu nambe, "Sa vaanggo haale Lom-anjo lak mone bopaata le mem saatu Lom." Tonde Pol nêêl vu nambe, "Lemu sak ataak hako sa be sa Lom." ²⁹ * o 22:29 Sin 16:38*Om hil sen lawiing nambe gango Pol-ate vakasin-ato ond sil seelin in yi pavis, tombe yêêv bop lak ni nambe Pol Lom le talu yi, om yik yêênin having. ³⁰ Tonde hil ngaa-mong vaha-sote yêêv bop wiingin nambe gango nivasa naambe hil Yuda lanêêl nambe Pol wiing vaati paya, om samiinaanôôn atombe sil kavaayin hees ani-wêêk in Pol, tonde wiing vakasin la vu yêêv sen datung salivangin-ato osin kaansol-aso pin, be sil lasupin lalaam, le mem hako Pol la hato naale hôok sil amend.

Pol la naale kaansol-aso mend

²³ * o 23:1 Sin 24:16*Pol nayi kaansol-aso niwêêk lôôt le mem nêêl nambe, "Halingg-aso, sa kanggu vu nambe va sen Anutu nayi nambe nivasaa-to, ond soo monaawiing vu bôôy-ambe tok laam gêên-anjo." ² * o 23:2 Jon 18:22-23*Nêêl nambêênju tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop Ananias nêêl vu hil sen daale ngaaho vu Pol-ato nambe, "Ham patap avi." ³ * o 23:3 Mat 23:27*Tombe Pol nêêl vu nambe, "Onavu kaasiy galompayo lak va nivasa malis amu, lemu Anutu le nyiis hong. Onandôô-ja in sahi sate vakasin nohvu tanasin a? Le okalêêh tanasin de ganêêl nambe lanyiis sa." ⁴ Tombe hil sen daale ngaa-ho vu Pol-ato lanêêl vu nambe, "Ganêêl vakasin anipaya lak Anutu-te yêêv bop salivangin-ate in?" ⁵ * o 23:5 Eks 22:28*Le Pol nêêl laah nambe, "Halingg-aso, tanasin neep hôok kaapiya nambe, 'Game naanêêl vakasin anipaya jak gate yêêv-aso sen ham timuu-to le,' lemu saambe mak kul vaha salivangin-ate me-te yêêv bop yi le, ondeey saanêêl nambêênja."

⁶ * o 23:6 Sin 4:2; 24:15,21; 26:5*Pol lak ni nambe kaansol-asôônju sil vaalu Sadusi de vaalu Palisai, om nêêl bopaata vu sil nambe, "Halingg-aso, sa Palisai de Palisai noondin sa. Saawii-having nambe Anutu le biing-ambe hil yimbin e kandi jak naah, yik danggakook-anja sen sil lawiing vakasin vu saa-jo." ⁷ Nêêl vakasin-anjo tombe Palisai yuuh Sadusi lanêêl sil vaha-vahaan,

† Yêêv Lom ti nambe nôôh omaaho ti in nambe biing vakasin, le me-nêêl yite vakasin danggakook langaah e, ond sil talu be gaveek in nambe naanêêl langaah. Le naambe nôôh hil Lom ti ond lanêêl in nambe me-gaveek e, de gango yite vakasin amu.

⁸ * o 23:8 Mat 22:23*in hil Sadusi danêêl nambe hil yimbini-ame le kandi jak e, de angela osin mamu mendo le, lemu Palisai lawii-having va yaal-anjo. ⁹ * o 23:9 Sin 25:25*Tombe lawiing nindaandun bopaata, om hil Palisai-te tanasin dangga-so vaalu lateey niwêêk lôôt nambe, "Hey-ame aatovu va nipaya ti vu omaahôô-ja le, mak mamu ti me angela ti nêêl vakasin vu yii-ja." ¹⁰ Tombe sil lanêêl sil bopaata lôôt, om yêêv bop ngaamong vaha-te yêênin nambe hil-anju le daandiiy Pol naah-ande nom atombe ninaavi bapuu, om nêêl-ambe hil ngaamong vaha-so lala lavu vêêl Pol in hil-anju, de lako lukala silate bayêên alo. ¹¹ * o 23:11 Sin 18:9; 19:21; 27:24; 28:16,23*Tombe hôôk busin atombe Omaaho Bop naale having Pol be nêêl nambe, "Galompayo niwêêk in ganêêl sate vakasin langaah vu Yelusalem-anjo, tonde gale gana naanêêl langaah vu Lom gaving."

Yuda landuuh vakasin nambe lanyiiis Pol-ambe jimb

¹² Samiinaanôn atombe Yuda lasupin-ambe landuuh vakasin nambe sil-ame lanja vanôn osin daanum e, de lanyiiis Pol-ambe jimb e mem. De sil lanjôôy vakasin nambe sil tatuhin ond Anutu le nyiis sil-ambe lanjimb. ¹³ Tombe hil sen lanjôôy vakasin lak Pol-anjôôto sil ngeeyaata savok doo-yuuh la, ¹⁴ ond sil lala vu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin himbop-aso be lanêêl vu sil nambe, "Hey anduuh vakasin lung la nambe hey-ame angga vanôn daka le, hey oo mando be hey aanyiis Pol jimb e mem, de hey aanjôôy vakasin nambe hey tatuhin ond Anutu le nyiis hey-ambe hey aanggimb. ¹⁵ * o 23:15 Sin 25:3*Om ham o kaansol-aso ambiing vakasin na vu yêêv bop ngaamong vaha-te naambe ham awiingin nambe ham gango Pol-ate vakasin danggakook anivasa jesin naah e, om sil gako Pol naam vu ham. De hey samu hey lung la in nambe gato mop lavuun ond hey aanyiis-ambe jimb."

¹⁶ Lung laa tonde Pol maha hango nambe hil latung dum in nambe lanyiiis Pol-ambe jimb, om la valup hil ngaamong vaha-so baand-ambe lukala be nêêl vu Pol, ¹⁷ tombe Pol teey yêêv ngaamong vaha ti laam-ambe nêêl vu nambe, "Onaanggiy maanggêem-anjo na vu hamate yêêv bop in wiingin nambe naanêêl vakasin ti vu yi." ¹⁸ Om yêêv hako be yuuh lala vu yêêv bop tombe nêêl nambe, "Pol sen kalaambus-ato teey sa be kataangg nambe sa gako maanggêem-anjo naam vu hong in wiingin nambe naanêêl vakasin ti vu hong."

¹⁹ Tombe yêêv bop ngaamong vaha-têênju lôôh hôôk maanggêem nama, de laandiiy-ambe yuuh lala daale lundoos e mem lingin nambe, "Gawiingin naanêêl vaati vu sa?" ²⁰ Tombe mem nêêl vu nambe, "Hil Yuda landuuh vakasin lung la nambe sil kataangg hong naambe onggako Pol na gato vu kaansol-aso jeey, ond sil davu tatuhin in nambe sil gango Pol-ate vakasin danggakook nivasa jesin naah, ²¹ om gêên mondanggin hong in nambe ganjiinggis in sil lavand. Lemu game gango sil lavand e, in silate hil vaalu ngeeyaata lôôt savok doo-yuuh la datung dum in nambe lanyiiis

Pol, de sil lanjôôy vakasin nambe me-lanja osin daanum e, de lanyiiis Pol-ambe jimb e mem, de sil lanjôôy vakasin having nambe sil tatuhin ond Anutu le nyiis sil-ambe lanjimb." ²² Tombe yêêv bop vu kôôvu nambe, "Game naanêêl vu omaaho ti naambe galaam-ambe ganêêl vakasin-anjo langaah vu sa le." Tonde nêêl-ambe la.

Lako Pol la vu yêêv bop Piliiks

²³ Tombe hil ngaamong vaha-sote yêêv bop teey yite yêêv yuuhapim lalaam-ambe nêêl vu yuuh nambe, "Manggolin hil ngaamong vaha nohvu 200, de manggolin hil 70 gaving in lanjamando hôôs, de hil 200 in sil lanôôh yiyi lungg, tombe ham ana Sisalia peey busin dôôk taaku me namaavaalu be vindak yumbeyuuh. ²⁴ De ham samu hôôs heey vu Pol gaving in jamando be na, tombe ham oo gako yi nivasa be ham ambu dukana yêêv bop Piliiks nama." ²⁵ De yêêv bop-anju kaavu kaapiya having nambe, ²⁶ "Sa Klodias Lisias kaavu kaapiyaa-jo laas vu hong omaaho osin haalem bop yêêv bop Piliiks. ²⁷ * o 23:27 Sin 21:30-33; 22:25-27*Sa naanêêl vu hong naambe Yuda lalôôh omaahôô-ja be lawiingin nambe lanyiiis-ambe jimb, lemu sa hango nambe yi Lom om sa having hil ngaamong vaha-so be hey ala aavu vêêl yi hôôk sil namand. ²⁸ * o 23:28 Sin 22:30*Tombe saawiingin nambe gango yite vakasin danggakook sen sil lanêêl lak yii-to, om sa hako la hatu vu silate kaansol-aso. ²⁹ * o 23:29 Sin 18:14-15*Tombe saahe le sil akand vu vakasin lak sil oote tanasin vaalu, om sil lanêêl vakasin lak yi, de same aatokak vakasin ti neep in nambe yaanyiis-ambe jimb e, me yiyi gatung hôôk kalaambus e. ³⁰ * o 23:30 Sin 24:5-8*Tombe sim vakasin ti valu-vu sa nambe landuuh vakasin kaatokin nambe lanyiiis omaahôô-ja be jimb, om saawiing laas vu hong pavis, de saanêêl vu hil sen sil lanêêl vakasin ak yii-to nambe sil oo lanaas daanêêl vakasin sen lanêêl lak yii-to vu hong. Yik vakasin lung laa-ja."

³¹ Tombe hil ngaamong vaha-so lango vakasin om lako Pol-ambe lala hôôk busin, tombe latok lala Antipatlis. ³² Tonde samiinaanôn atombe hil ngaamong vaha-so lalaah sil ambaand, de hil sen dando lak hôôs-ato ond yoo lako Pol-ambe lala. ³³ Tombe latok lala Sisalia be lavu kaapiya vu yêêv bop tonde lako Pol la vu. ³⁴ Tombe yêêv bop sevin kaapiya le mem lingin Pol nambe, "Hong vu tana?" Le Pol nêêl nambe, "Sa vu Silisia." ³⁵ Tombe yêêv bop nêêl nambe, "Hil sen danêêl vakasin ak hong-ato balup e mem sa gango gate vakasin." Tonde nêêl-ambe sil oo mondanggin Pol nando hôôk Helot-ate bayêên.

Yêêv bop Piliiks nangoyin Pol-ate vakasin

24 Busin namaavaalu lung la vêêl e mem kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop Ananias having himbop-aso be lato, de sil ti haale nambe Tetaalas ond yoo yite kul nambe naanêêl hil-ate vakasin vu yêêv gaaman-aso, ond lala lato tombe

latulin vakasin sen lawiingin nambe daanêêl lak Pol-ato vu yêêv bop. ² Yêêv bop teey Pol-ambe laam e mem Tetaalas nêêl vakasin lak Pol nambe, "O himbop Piliks, goo nahôovu hey om hey nando nivasa lôôt de ngaamong ayuuh ame ma, de hong omaaho galumkook bop om ohatongin va pin sen bôôy wiing paya lohvu taaku pin-ato. ³ Om hey aahe va sen gawiing-anja be hey alonggpayo nivasa lôôt lak busin pin. ⁴ Le same aanggiliin hong lôôt e, yik sa kataangg hong naambe hong omaaho nivasa om ongango heyaneêngg vakasin boow dakaajo. ⁵ * o 24:5 Sin 17:6*In hey aahe de omaahôô-ja nipaya de naanjiihin hil Yuda lohvu taaku pin-ambe me-dando nivasa le, de tu tanasin vaha ti sen danêêl sil nambe Nasaale-ato ond silate lukook bop ti. ⁶ * o 24:6 Sin 21:28-30*Tombe wiingin nambe biing-ame Anutu-te dumb bop anipaya jak om hey aalôôh yi, [de hey aawiingin sahi yite vakasin jak heyate tanasin, ⁷ lemu yêêv bop ngaamong vaha-te Lisias valu-handu hey-ande vu vêêl omaahôô-ju pavis in hey, de hako be la, ⁸ de nêêl nambe hil sen lawiing vakasin ak yii-to ond lanaam vu hong.] Om goo ganjingin omaahôô-ja lôôt, le mem yoo le naanêêl va pin sen hey aawiing vakasin vu yii-jôôto vu hong." ⁹ Tombe yik hil Yuda lahôôvu Tetaalas om lanêêl vakasin lak Pol having nambe, "Vakasin pin-anja keen lôôt."

Pol hatulin yite vakasin vu Piliks

¹⁰ Om yêêv bop vêêl ka lak vu Pol, tombe Pol nêêl nambe, "Sa lak ni nambe goo monangoyin hil-anjote vakasin vu bôôy-ambe tok laam gêên-anjo, om sa longgpayo nivasa be sa naanêêl sate vakasin vu hong. ¹¹ * o 24:11 Sin 21:17*De naambe ganjingin hil ond le daanêêl naambe sa valup Yelusalem in nambe saanohak ond gêên lohvu busin nomaayuuu-ambe laam yuuh lung laa-jo, ¹² de same naanêêl omaaho ti hôôk Anutu-te dumb bop alo be hil Yuda latokak sa le, de same naanjiihin hil vu dumb vaalu lopayo me vu talind in nambe sil ahend kalin e, ¹³ de vakasin sen lawiing vu sa gêên-anjo ond sil-ame lalohvu nambe daanêêl vakasin nôôn keen ti vu hong e, nôôn ma. ¹⁴ * o 24:14 Sin 24:5*Lemu sa naanêêl vakasin-anjo danggakook ti langaah vu hong naambe, sa naalohak vu hey o himbop bôôy-asote Anutu lak tanasin sen hil-anja lanêêl

nambe tanasin vaha ti yoow-ato, de saawii-having Mose-te tanasin pin osin Anutu-te vakasin sen yite hil vaalu kaavu langaah-ambe neep hôôk kaapiyaa-to having. ¹⁵ * o 24:15 Jon 5:28-29*De saawii-having, yik nambe sen hil-anja, nambe Anutu le biing-ame hil yimbini kandi jak, hil anivalok osin hil anipaya pin le kandi jak, ¹⁶ * o 24:16 Sin 23:1*ondeey soo monaawiiing niwêêk in nambe sa longgpayo yoo nanjip nivasa dôôk Anutu osin omaahonôôn amend jak busin pin. ¹⁷ * o 24:17 Lom 15:25-26; Gal 2:10*Tonde sala nando ta heey vu bayêên vaalu, de saalo-valup Yelusalem ond sa hako mone yuuh ame having in dôôvu hil Yuda sen dativak in va yuuh amêê-to, osin sala hatung salivan-

gin vu Anutu. ¹⁸ * o 24:18 Sin 21:26-27*De sa samu sa be sa nando hôôk Anutu-te dumb bop alo tombe sil latovu sa, de vaheey-ame dando having sa le, de vaheey-ame dawiing nindaandun e. ¹⁹ Lemu hil Yuda heey oo vu Esia be lalup atombe lalôôh sa, om naambe hil-anju silate vakasin ti neep vu sa ond sil oo lanaam baale hôôk gamem-ambe daanêêl vu sa ond mem nivasa. ²⁰ Le naambe malis ond hil sen daalêê-jo latokak nambe sanêêngg vakasin ti neep sen sa naale hôôk kaansol-aso mend-ato nambe saawiing vati paya, ond yoo daanêêl vu hong. ²¹ * o 24:21 Sin 23:6*Mak vakasin timu sen sa naale hôôk sil amend-ame saateey vu sil bôôy-anjuuto, nambe saawii-having nambe Anutu le biing-ame hil yimbini e kandi jak naah, yik danggakook-anja sen gêên lawiing vakasin vu saa-jo."

²² * o 24:22 Sin 23:26*Tombe yêêv bop Piliks lak vakasin sen Omaaho Bop-ate hil lawii-having-anju danggakook ani om nêêl vu hil Yuda nambe, "Ham ganggin-ande yêêv bop ngaamong vaha-te Lisias gato le mem sale gango hamate vakasin-anja be sa naanêêl." ²³ * o 24:23 Sin 27:3; 28:16,30*Tonde nêêl vu hil ngaamong vaha-sote yêêv nambe, "Ongganggin Pol, lemu game gambu teenin yi lôôt e, de yite hil lawiingin nambe landôôvu yi in va yuuh ame, ond game naanêêlin e."

Piliks vu teenin Pol lohvu ta yuuh

²⁴ Busin heey lung la vêêl e mem Piliks ayuuh vane Dalusila lato, vêêh-anju yi Yuda. Tombe Piliks teey Pol laam-ambe hango de Pol tatekin Yesu Kalisi-te danggakook sen lawii-having yii-to vu yi, ²⁵ * o 24:25 Jon 16:8*tonde nêêl vakasin nambe yaambiing va na nivalok, de yiyi ganggin yiyi vu va nipaya, tonde Anutu le gangoyin yate vakasin vu taamusin. Pol nêêl nambeênjo tombe Piliks yêênin lôôt, om nêêl nambe, "Gana le, de sa naatovu busin ti le mem sa naateey hong jesin naah." ²⁶ Tonde Piliks yoo ka monavu nambe Pol e bu mone heey vu in nyiis yite vakasin jimb, om nanêêl-ambe Pol la nakaas having yi.

²⁷ * o 24:27 Sin 25:9*Tonde ta yuuh la lung la tombe Posias Pestas hako kul lak lukalaah Piliks ahembaan, de Piliks wiingin nambe hil Yuda lanji yi nivasa, om me-teey Pol-ambe hato la le, yoo vu teenin Pol-ambe nando de la.

Pol nêêl nambe Sisa gango yite vakasin

25 Pestas hako yite kul yêêv ak-ambe nando lohvu busin yaal vêêl e mem vu Sisalia be la valup Yelusalem. ² * o 25:2 Sin 24:1; 25:15*Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin hil Yuda-te himbop-aso lala vu yi,

be sil latulin vakasin sen sil layi Pol payaa-to, de sil kataangg niwêêk lôôt nambe, ³ * o 25:3 Sin 23:15*"Gandôôvu hey-ame gambiing omaahôô-ju naam Yelusalem vu hey." Lanêêl nambêênju in kand vu nambe Pol naam atonde langgôôpis-ambe lanyiis vu

mop lavuun-ambe jimb. ⁴ Tombe Pestas nêêl laah vu sil nambe, "Sil mondanggin Pol nando Sisalia, de sa mando daka vêêl e mem sa naah-anju, ⁵ om hamate yêêv-aso gaving sa be hey aanduus-ambe hey ana, le mem nambe yinêên nipaya ti neep ond lambiing vakasin vu yi."

⁶ Pestas nando busin namaavaalu be vindak yaal me mak busin nomaayuuh lung la le mem laah hato Sisalia, de samiinaanôn atombe lakala nando bayêên sen dawiiing vakasin hôôk-ato, de nêêl-ambe lako Pol laam. ⁷ * o 25:7 Sin 24:5-6,13* Tombe Pol la hato le mem hil Yuda sen sil vu Yelusalem-ambe lala latôô-juu-to, ond sil lambuuh Pol tatup-ambe lawiing vakasin animeen ngeeyaata lak Pol, lemu me-latokak vakasin danggakook keen ti le, ⁸ om Pol nêêl nambe, "Same naanêêl vakasin ti paya lak hil Yuda-te tanasin, me lak Anutu-te dumb bop, me lak Lom-ate yêêv bop Sisa having e, malis." ⁹ * o 25:9 Sin 24:27* Tombe Pestas wiing nambe hil Yuda lanjji yi nivasa om lingin Pol nambe, "De gawiing nambe gana balup Yelusalem in sa gango gate vakasin vuu-ju?" ¹⁰ Le Pol nêêl nambe, "Sa naale hôôk Sisa-te yêêv bop hong gamem-anjo, om saambiing vakasin mandôô-jo ond mem lohvu, de goo galak ni lung la nambe same aawiing va nipaya ti vu hil Yuda le. ¹¹ Om nambe sanêêngg nipaya ti neep de saawiing va nipaya ti lohvu lanyiis sa be saang-gimb, ond same aawiing nambe napak e. Le nambe vakasin sen lawiing vu saa-jo me-nôn keen e, ond omaaho ti me-lohvu nambe bu sa dukana sil namand e, om saawiing Sisa gango sate vakasin." ¹² Tombe Pestas vakaas having yite yêêv-aso vêêl e mem nêêl vu Pol nambe, "Ganêêl nambe Sisa gango gate vakasin, om lung-ande gale gana vu Sisa."

Pestas nêêl Pol-ate vakasin vu Aglipa

¹³ Busin heey la vêêl e mem Yuda-te omaaho lulemak Aglipa yuuh vanga Benaisi lato Sisalia in nambe lanjji Pestas, ¹⁴ * o 25:14 Sin 24:27* tombe yuuh dandôô-ju busin ngeeyaata,

om Pestas nêêl Pol-ate vakasin vu omaaho lulemak Aglipa nambe, "Piliiks vu teenin omaaho ti be yoo nando bôôy-ande la, ¹⁵ * o 25:15 Sin 25:1-2* de sala nando Yelusalem bôôy-ato ond kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso osin hil Yuda-te himbop-aso lawiing vakasin lak yi, de lanêêl vu sa nambe sa naanêêl-ande hil lanyiis-ambe jimb, ¹⁶ lemu saanêêl laah vu sil nambe, 'Hey Lom-ate gambum nambe hey-ame aambu omaaho ti dukana hil namand malis e. Omaaho ti sen hil lanêêl nambe wiing vati payaa-to, ond yoo baale hil sen lawiing vakasin vu yii-to mend, le mem yoo naanêêl yite vakasin gaving.' ¹⁷ Tombe hil-anja laving sa be lalaam, le same hanggin e, yik samiinaanôn atombe sa lakala nando lak bayêên sen dawiiing vakasin hôôk-ato, tonde saanêêl-ambe lako Pol laam. ¹⁸ * o 25:18-19 Sin 18:15* Tombe hil-anja daale be lawiing vakasin vu yi, tombe sa kanggu vu nambe davu daanêêl nambe wiing va nipaya heey, ¹⁹ le ma de sil oo lanêêl vakasin lak sil oote tanasin sen

davu sapa Anutuu-to, tonde vakasin ango lak omaaho ti yimb, haale nambe Yesu, ond Pol nanêêl nambe omaahôô-ju nando metumin gêên. ²⁰ * o 25:20-21 Sin 25:9-12* Tombe sa hangoyin Pol-ate vakasin, le sa doosin danggakook lôôt om saalingin yi nambe, 'De gawiing nambe gana balup Yelusalem e mem sa gango gate vakasin-anjo vuu-ju?' ²¹ Lemu Pol nêêl nambe ahevaavu-so yoo mongganggin yi mandôô-jo in wiing nambe Sisa gango yite vakasin, om saanêêl nambe sil ganggin yi vêêl e mem sale aambiing na vu Sisa." ²² Tombe Aglipa nêêl vu Pestas nambe, "Soo aawiing nambe gango omaahôô-ju naanêêl yite vakasin." Tombe Pestas nêêl nambe, "Jeey e mem ong-gango."

²³ * o 25:23 Mat 10:18; Mak 13:9* Om samiinaanôn atombe Aglipa yuuh Benaisi lalaam osin vunakin amengali ngeeyaata lôôt, be yuuh lahuli-lala bayêên sen dawiiing vakasin hôôk-ato lopayo having yêêv bop ngaamong vaha-so heey, tonde himbop bayêên dang-ga-so heey laving, le mem Pestas nêêl-ambe lako Pol laam, ²⁴ * o 25:24 Sin 22:22; 25:2,7* tombe Pestas nêêl nambe, "O omaaho lulemak Aglipa, de ham pin sen ham nando having hey-anjo, ham angge omaahôô-ja, ond hil Yuda pin vu Yelusalem, de vuu-jo having, ond lalaam vu sa be lateey niwêêk lôôt nambe me-mando metumin e, ²⁵ lemu saahe de me-wiing vati paya lohvu nambe jimb e. Nganjo yoo nêêl nambe Sisa gango yite vakasin ondeey saanêêl lung la nambe saambiing-ambe na vu Sisa, ²⁶ lemu same aatokak yite vakasin ti neep langaah in nambe sa kaavu kaapiya na vu yate himbop Sisa le. Om omaaho lulemak Aglipa, saanggiy omaahôô-jo laam vu hong, de ham pin sen-anjo having, in nambe yiy gango yite vakasin nivasa be yiy naatokak yite vakasin heey, le mem sa kaavu hôôk kaapiya. ²⁷ In nambe saambiing kalaambus ti na vu Sisa, le same aambiing vakasin sen lawiing ak yii-to na gaving e, ond manyinjo sa sahi le me-lohvu le."

Pol tatekin yite vakasin vu Aglipa

²⁶ Tombe Aglipa nêêl vu Pol nambe, "Om hong-o, onaanêêl gate vakasin." Tombe Pol nama lak-ande nêêl nambe, ² "O omaaho lulemak Aglipa, sa longgpayo nivasa lôôt in sa navu tatekin sate vakasin vu hong peey jak va pin sen hil Yuda lawiing vakasin lak saa-to, ³ in goo galak Yuda-te gambum ani lung la, osin vakasin pin sen hey naanêêl hey in-ato, om sa kataangg hong nambe ongango sate vakasin lôôt de game ganimtambo jak pavis e.

⁴ "De sa naanêêl vu hong nambe, hil Yuda pin lalak ni nambe vu bôôy sen sa unoopasiv-ato be tok laam gêên-anjo, ond sa nando having sate hil osin sa nando Yelusalem, ⁵ * o 26:5 Pil 3:5-6* om nambe hil Yuda lanjji nivasa ond sil oo kaandu sate vakasin gaving, in lalak ni nambe soo navu sapa hey Palisai-te gambum aniwêêk lôôt savok Yuda-te gambum vaalu la. ⁶ * o 26:6 Sin 23:6; 28:20* De gêên lawiing vakasin vu sa be sa laam naalêê-jo, ond danggakook nambe saawii-having-ambe sa nanggin vakasin anivasa sen Anutu

jôôy lung la vu yate himbop-aso bôôy-ato nambe nôôn jak. ⁷ De yate himbop-aso bôôy dangga nomaayuuhambe laam yuuh oo mondalohak vu Anutu niwêêk lôôt hôök busin-ande langaah, de lawii-having-ambe danggin vakasin timuu-ju in nambe daatovu nôôn, tombe yik sa having. O omaaho lulemak, saawii-having-ambe sa nanggin vakasin-anju, ond danggakook-anju sen hil Yuda lawiing vakasin lak saa-jo. ⁸ Le nambe vaati sen ham vaalu kam vu nambe yame aambiing gaving nambe Anutu me-le biing-ambe hil yimbin kandi jak e?

⁹ * o 26:9 Sin 8:3* "Tonde bôôy sa kangg oo vu nambe sa daanggôôl Yesu Nasalet haale ond mem nivasa, ¹⁰ om sa laanggôôl haale vu Yelusalem, de kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso lanêêl nambe saambiing vaa-jo jak sil haalend, om saanduuh Anutu-te hil ngeeyaata lôôt-ambe sa hatung sil hôök kalaambus, de lanjôôy silate vakasin in nambe lanyiis Anutu-te hil-anju be lanjimb, ond yik sa having. ¹¹ De lak busin pin saavu nimeen vu sil hôök dumb pin, tonde sa haanjiihin sil in nambe daanêêl Omaaho Bop pale, de sahengg kalin bopaata lôôt vu sil om sala aawiing nindanjeen vu sil vu taaku vaalu sen neep diin-ato having."

Pol hatulin vakasin lak sen tu Kalisi-te hil ti

(Sinaale 9:3-19; 22:6-16)

¹² "Om sa hako kaapiya be sala Damaskas lak yêêv-aso salivangin-ate haalend. ¹³ O omaaho lulemak, sa monala mopaatôôv tonde taaku me laam naale lavuun, tombe saahe kin ti vu baandoni be laam têêlang lôôt kaluuh taaku me, ond têêlang ak sa osin hil sen laving saa-to, ¹⁴ tombe hey pin aalupake be ala naahop voon. Tonde sa hango vakasin ti hôök hey Yuda lavangg Hiblu laam vu sa nambe, 'Saul, nambe vaati sen goo monawiing nindanjeen vu saa-jo? Onawiing nambêênja lemu me-nahôôvu hong e.' ¹⁵ Tombe saalingin nambe, 'Omaaho Bop, olati?' Le Omaaho Bop nêêl nambe, 'Sa Yesu sen goo monawiing nindanjeen vu saa-jo. ¹⁶ Om okandi baale kasiiy, in sa taato sa vu hong in dangga nambe saaholin hong in nambe on-aatu sate kul vaha, be onaanêêl va sen gahe sa lung laa-jo, osin va sen soo le taato sa vu hong vu taamusin-ato. ¹⁷ Om sa navu aambiing-ambe gana vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, de sale aanôôh hong vêêl in hil Yuda osin hil vaalu namand in nambe me-lanyiis hong-ambe ganggimb e. ¹⁸ * o 26:18 Ais 35:5; 42:7,16; Ep 2:2; Kol 1:13; Sin 20:32* Om gana gambiing-ambe sil amend naatum in nambe sil galuuh damind vu taaku mekanu, de langgilin sil lanom melangaah, osin sil gavuu Saalang-ate niwêêk na de lanom vu Anutu, be mem lambiing gaving sa, ond mem sale kawiiy silate nipaya na, de sil mando gaving hil pin sen Anutu yoo holin sil lung laa-to.'

¹⁹ "O omaaho lulemak Aglipa, saahe va baandonii-ju om same kalêêh lava le, malis. ²⁰ * o 26:20 Mat 3:8* Saanêêl tanasin vu hil Damaskas munggin, tonde mem saanêêl vu hil Yelusalem, de saanêêl lohvu taaku

Yudia pin osin vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to having. Saanêêl vu sil nambe, 'Ham galuuh damim vu hamate nipaya, de ham anggilin ham alompayo na vu Anutu, de ham ambiing va nivasa in yanjak ni naambe ham ahilin ham vasa.' ²¹ * o 26:21 Sin 21:30-31* Yik saawiing kul nambêênjo ondeey hil Yuda lalôôh sa hôök Anutu-te dumb bop, be lawiing nambe lanyiis sa be saanggimb, ²² * o 26:22 Luk 24:44-47* Le ma de Anutu hôôvu sa be tok laam gêên-anjo, om sen sa naalêê-jo de sa naanêêl vakasin vu hil mali-malis pin osin vu himbop-aso having. De vakasin sen sa naanêêl-ato ond yik vakasin timu sen bôôy Anutu-te hil vaalu laving Mose be lanêêl nambe le nôôn jak-ato, ²³ * o 26:23 1Ko 15:20* nambe, 'Omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt in nambe dôôvu yiy-ato, ond le gako ni-vaane be kandi jak naah vu hil yimbin-ate naamunggin vu hil pin, in naanêêl vakasin melangaah-ate vu hil Yuda osin hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to gaving.'"

Pol navêêl Aglipa ka lak in nambe biing gaving

²⁴ Pol monanêêl nambêênju tombe Pestas nêêl bopaata lôôt nambe, "Pol-e, vati wiing hong a? Galuus dumb lôôt om wiing-ambe galumkook nawiing paya."

²⁵ Le Pol nêêl nambe, "Himbop Pestas, vati me-wiing sa le, malis. Sa lukook neep om sa naanêêl keen, ²⁶ * o 26:26 Jon 18:20* de omaaho lulemak Aglipa lak va pin-anju ni ondeey saanêêl langaah vu yi de same aayêênin e, in sa lak ni nambe va pin-anju ond ti me-hôôpis in yi le, malis, in vaa-ju me-hôök taaku vunin e. ²⁷ De omaaho lulemak Aglipa, gawii-having Anutu-te vakasin sen hil lanêêl langaah bôôy-ato? Sa lak ni lung la nambe gawii-having-ato." ²⁸ Tombe sim Aglipa nêêl vu Pol nambe, "Onaanêêl daka gaving ond sa navu aanggilin sa longgpayo be sa naatu Kalisi-te omaaho ti." ²⁹ Tombe Pol nêêl nambe, "Daka gaving me taamusin ond yik nivasa having, de sa naalohak vu Anutu in hong having hil pin sen ham nango sate vakasin gêên-anjo nambe ham naambe sa, lemu hees aniwêêk sen landuuh sa lak-anjo me-naanduuh ham e."

³⁰ Pol nêêl nambêênju tombe omaaho lulemak Aglipa having yêêv bop-ambe Benaisi, osin hil pin sen dando having-ato, ond sil pin kandi daale, ³¹ * o 26:31 Sin 23:29; 25:25* tombe sil lato lala voon le mem yoo lanêêl vu sil nambe, "Omaahôô-ju me-wiing nipaya in nambe jimb me duus kalaambus e." ³² * o 26:32 Sin 25:11* Tonde Aglipa nêêl vu Pestas nambe, "Mu nêêl nambe Sisa gango yite vakasin ondeey, nganjo nama ond lohvu nambe yaambiing-ambe gato na."

Pol lak sip-ambe la in na Lom

²⁷ * o 27:1 Sin 25:12* Lanêêl lung la nambe hey o Pol-aso be hey anjak sip-ambe hey ana Itaali sen Lom neep-ato, om lavu Pol having kalaambus vaalu lalukala yêêv ti haale nambe Julias nama in nambe ganggin sil, yêêv-anju nanggin Sisa-te ngaamong vaha-so doo-namaavaalu. ² * o 27:2 Sin 19:29* Tombe

hey alak hil Adlamitiam-ate sip ti, in sip-anju navu na hil Esia-te taaku nalu ti ti, om hey ala, tombe hil Make-donia ti Alistakas vu taaku Tesalonika la having hey. ^{3 *} o 27:3 Sin 24:23*De samiinaanôdn atombe hey aatok ala Saidon, de Julias wiing nivasa vu Pol om liinggis-ambe Pol la yi yite hil-ambe ya vanôdn ayuuh ame vu sil.

⁴ Tonde hey kandi vu Saidon-ambe hey ala, le vavi lu-us hey om sip loh neep Saiplas vaalu in nambe nalu lavuun-anju gilin vavi, ⁵ tombe hey valu-aaloh ngaaho vu Silisia yuuh Pampilia, be hey aatok ala Maila sen neep Lisia-te taaku-to. ⁶ Tombe vu taaku-ju hil ngaa-mong vaha-sote yêv-anjôdto yi de hil Aleksandlia-te sip ti navu na Itaali, om nêl-ambe hey alakala sip-an-ju. ⁷ Tombe hey ala lemu sip oo monala melaas lohvu busin ngeeyaata, tombe lawiing kul bopaata lôôt, le mem hey ala ngaaho vu taaku Naidas, le vavi bopaata lôôt om hey-ame aalohvu in nambe ana nivalok e, om hey valu-aaloh Klit vaalu ngaaho vu taaku Salmoni neep-ato in nambe nalu lavuun-anju gilin vavi.

⁸ Tombe lawiing kul bopaata lôôt in vavi luus hey-ambe hey ala monaahulis taaku Klit nanyendangga, be hey aatok ala taaku ti danêl haale nambe Nanyela-su Nivasa. Taaku-ju neep ngaaho vu bayêen bop La-sia.

⁹ Busin ngeeyaata lung la, de busin bop sen Yuda dalakin sil in vanôdn-ande me-dayaa-to ond lung la, tonde vavi bopaata wiing-ambe lôôy anipaya lak om me-lohvu nambe hey ana nivasa le, om Pol nêl vakasin vu

sil nambe, ^{10 *} o 27:10 Sin 27:22*“Ham hil-e, sa lak ni nambe nimeen bopaata le naatovu yiyi, de va ngeeyaata le na menama gaving. Me-kupak osin sip amu na menama le, malis, yiyi omaahonôdn having, om yame ana le, yiyi mando.” ¹¹ Lemu hil ngaamong vaha-sote yêv wii-having omaaho sen nako sip-ato osin sip mangganaan lavand, de me-wii-having Pol la-va le, ¹² de lôôy nanyendangga nanyelasu-ju me-nivasa in nambe sip mando kwaav yumbeyuuh hôök sen vavi bopaata-te busin-anjuuto le, om hil ngeeyaata lanêl nambe hey gavuu taaku-ju de hey ana, in kand vu nambe mak hey e naatok ana hil Klit-ate taaku ango vu Piniks in nanyelasu nivasa, om hey aandôpis-ambe mem hey mando nivasa in vavi jamba.

Vavi wiing-ambe lôôy anipaya lak lôôt

¹³ Vavi noow valup atombe kand vu nambe hey e aanggulis lôôy nanyendangga be hey ana nivasa no-hvu sen lanêl-ato, om sil laandiy angka lak-ande hey oo monaahulis hil Klit-ate lôôy nanyendangga. ¹⁴ Yik hey ala daka tonde sim vavi jamba ti laam vu lonak, ¹⁵ tombe vavi luus sip lôôt, om sil-ame lalohvu nambe langgilin sip na nivalok vu vavi le, tombe sil lawiing e ma, om lôôy oo monako hey amu. ¹⁶ Tombe hey valu-aaloh ngaaho vu nalu lavuun daka sen hilin vavii-to danêl nambe Koda, om hey aawiing kul bopaata lôôt, be hey laandiy dinggi laam ngaaho, ¹⁷ le mem sil

laandiy lakalaam sip baandoni, tonde sil laanggin sip lak hees aniwêek tatin in nambe

sil-ame gapok e. De sil layêenin nambe vavi le juus hey-ambe hey ana andahôök laahel anipaya ti ngaaho vu Aplika, om sil lalôoh sel vêl-ande lôôy oo monako hey amu.

¹⁸ Vavi osin lôôy oo mopakepin hey lôôt, om samiinaanôdn atombe sil laate kupak heey lukala lôôy, ¹⁹ de heendiy atombe sil oo laate va yuuh ame sen nando lak sip anivalok-ato lukala lôôy having. ²⁰ Tonde busin ngeeyaata ond hey-ame aahe taaku mekaalus osin matam daka le, yik vavi nipaya yoo mopakepin hey lôôt, tombe mem hey akangg vu nambe hey navu ana mengg nama, de hey-ame le mando nivasa le. ²¹ De busin ngeeyaata me-laya vanôdn e, tombe Pol la naale hôök sil lavuun-ambe nêl vu sil nambe, “Ham hil-e, nambe bôôy-ato ham gango sa lavang-ambe yiyi mando Klit, ond yame le naatovu nimeen bopaata naambêenjo le, de va yuuh ame me-na menama le. ^{22 *} o 27:22 Sin 27:10,31*Om gêen sa naanêl vu ham nambe ham alompayo niwêek jak in ham ti me-le na menama le, yik sip timu yoo le na menama. ²³ In Anutu sen yite omaaho ti saa-jo, de sa naalohak vu yii-to, ond yite angela ti hatu vu sa gêen busin-ambe nêl nambe, ^{24 *} o 27:24 Sin 23:11*“Pol, game ganjêenin e, gale gana baale dôök Sisa me. De gangge hil sen ham nando lak sip-anjo, ond Anutu ka pasiv om le biing-ambe ham pin e mando metumin.” ²⁵ Om ham hil-e, ham alompayo niwêek jak in saawii-having Anutu nambe vaa-ju le nôdn jak nohvu sen nêl vu saa-jo, ^{26 *} o 27:26 Sin 28:1*om yale ana andahôök nalu lavuun ti le.”

²⁷ Hey oo monaayêes lôôy Edlia be la busin no-maayuuh-ambe laam yumbeyuuh, de hôök busin lavuun atombe kul vaha-so sen dako sip-ato, ond sil sahi nambe sip valup ngaaho lak vu lonak, ²⁸ om sil talu tatuuh ak hees-ande laate lukala lôôy, de sil taahu vu laahel kambini be laam, be layi le waak lohvu 37 mita. Tonde hey valu-ala daka, tombe yik sil laate tatuuh-ambe sil taahu laah, le lohvu 27 mita. ²⁹ Tombe sil layêenin nambe sip e jakana tatuuh, om lawiing angka yumbeyuuh vu sip ahus lukala lôôy, de sil laanjihin taaku me nambe langaah jak pavis. ³⁰ Tonde hil kul vaha-so sen dako sip-ato ond davu salo mop in nambe gavuu sip-ande lana, om sil taaluhin dinggi luus de sil tathin nambe davu baate angka sen sip nalu-to dukana lôôy, ^{31 *} o 27:31 Sin 27:22*le mu Pol nêl vu ngaamong vaha-sote yêv osin hil ngaamong vaha-so nambe, “Naambe hil-anju me-mando jak sip e, ond ham e ana mem nama.” ³² Om ngaamong vaha-so katôv hees in dinggi de lôôy hako la.

³³ Tonde heendiisin atombe Pol kataangg sil pin nambe lanja vanôdn, om Pol nêl nambe, “Busin no-maayuuh-ambe laam yumbeyuuh lung la ond ham naham oo monalak-ambe ham nando malis amu, ham ame aha vanôdn daka le, ^{34 *} o 27:34 Mat 10:30*om sa kataangg ham naambe ham angga vanôdn daka be ham sakem dukanaah, in ham ti me-le na menama le.”

³⁵ * o 27:35 Mat 15:36; 1Ti 4:4-5*Nêêl nambêênju tonde hako balet-ambe naale hôök sil amend, le mem lohak osin pêêlis la vu Anutu tonde kalêêh-ambe ya, ³⁶ tombe hil pin alondpayo ahelavis ak-ambe laya vanôôn having. ³⁷ De hey pin sen hey nando lak sip-anjôto hey ngeeyaata lohvu 276. ³⁸ Sil laya vanôôn-ambe sakend lukalaah, tonde laate vanôôn wit lukala lôôy in nambe sip ahelavis jak.

Sip wiing paya

³⁹ Langaah ak atombe sil layi taaku, le me-lalak taakuu-ju ni le, lemu layi lôôy nanyendangga nanyelasu ti ond lonak anivasa, om sil lanêêl nambe sil sahi naambe lohvu ond mem sil gako sip guli-na lonak-anju. ⁴⁰ Tonde mem

sil kavaayin hees in angka pin de lukala lôôy, tonde sil kavaayin hees in haah yuuh sen dahilin sip nalu lakato in nambe biing kul naah, de sil lasi sel ti lakalaah in nambe vavi dôök. Tonde hey ala in nambe ana lonak, ⁴¹ le ma de sip lakala laahel ti nando hôök lôôy lavuunato be hahôök hôök, de sip nalu niwêêk ak tonde lôôy yiis sip ahus lôôt-ambe hapok. ⁴² Tombe ngaamong vaha-so kand vu nambe lanyiis kalaambus-aso be lanjimb, in sil e lanjêês lôôy-ambe lanjak ana lonak de dapak-ambe lana, ⁴³ lemu ngaamong vaha-sote yêêv wiingin nambe Pol mando metumin om nêêlin sil, de nêêl nambe hil vaalu sen dayêês bel-ato ond sil pasong landukana lôôy naamunggin-ambe lanjak ana lonak, ⁴⁴ * o 27:44 Sin 27:22-25*tonde hil vaalu ond sil danjip ak haah paak osin sip anye paak-ambe lana. Om hey aawiing nambêênju tombe hey pin oo alakala lonak.

Pol nando Molta

28 Tombe hey alakala lonak lung la, le mem hey hango lanêêl nalu lavuun-anju haale nambe Molta. ² * o 28:2 2Ko 11:27*Tombe hil taakuu-ju sil samu hey nivasa lôôt, de luk osin vavi vaaku hey om sil lavaav kin-ande lanêêl-ambe hey pin ala vanyuuh kin. ³ Tonde Pol supin kin kaalok bun ti be vaav, tombe kin hapang nyêêy ti om loolak-ambe hato, tombe ya Pol nama. ⁴ Tombe hil taakuu-ju layi de nyêêy siyak hôök Pol nama, om sil oo lanêêl vu sil nambe, "Omaahôô-ju mak yiis omaahonôôn ti yimb, om vu lôôy-ambe lakalaam atombe tovu nyevahaan-ambe navu jimb." ⁵ * o 28:5 Mak 16:18*Tomde Pol tandinin nama tombe nyêêy la yêês kin, lemu Pol-ame hango nivaane le. ⁶ * o 28:6 Sin 14:11*Tombe sil mondanggin in nambe navu buuk me dupake be jimb meta, om mondanggin lôôt, le ma de vati me-tovu Pol e, om lanêêl vakasin ango lak nambe, "Yi anutu ti."

⁷ De yêêv bop vu nalu lavuun-anju haale nambe Pablias, yite ngaanggis neep ngaaho vu taakuu-ju, ond hako hey ala baan-ambe hanggin hey nivasa lôôt lohvu busin yaal. ⁸ Tonde sim Pablias mangganaan anivaane be ahe nalup osin nihees-ambe neep, om Pol la vu be lohak, de hambe nama lak yi tombe nivasa

hôök. ⁹ Pol wiing nambêênju om hil anilakin vaalu vu taaku nalu lavuun-anju lalaam-ambe Pol wiing sil anind vasa hôök having. ¹⁰ Tombe hil-anju samu hey nivasa lôôt, de busin sen hey ala lak-ato, ond lako vanôôn ayuuh ame laam-ambe latung lakala sip vu hey.

Pol tok la Lom

¹¹ Hey nandôô-ju kwaav yaal lung la, tonde mem hey alak hil Aleksandlia-te sip in valu-nando nalu lavuun-anju hôök busin sen vavi bop-ambe lôôy wiing payaato, ond hako hey-ambe hey ala, de sip-anju ond anutu Sus noow ayuuh kanund daale lak sip nalu. ¹² Tombe hey aatok ala taaku Sailakus, be hey nandôô-ju busin yaal. ¹³ Tonde hey vuu-ju be hey vanju hôök-ambe hey aatok ala Lisiam, de samiinaanôôn atombe vavi noow valup om hako hey-ambe hey ala lôôt, de heendiyy atombe hey aatok ala Putiolai. ¹⁴ Tombe vu taakuu-ju hey aatovu Omaaho Bop-ate hil vaalu, om lanêêl-ambe hey nando having sil busin namaavaalu be vindak yuuh, tonde mem hey kandi vuu-ju be hey ala Lom. ¹⁵ Tonde Omaaho Bop-ate hil vu Lom lango banye nambe hey valup, tombe sil lato latovu hey vu taaku Apias osin taaku sen danêêl nambe Tatuva Yaalato. Pol yi sil atombe pêêlis vu Anutu de lopayo niwêêk ak. ¹⁶ * o 28:16 Sin 24:23*Hey aatok alaam Lom atombe laliinggis om Pol oo nando lak bayêên ti be ngaamong vaha ti yoo monanggin yi vuu-ju.

Pol nêêl banye nivasa vu Lom

¹⁷ * o 28:17 Sin 25:8*Pol nando busin yaal lung la le mem teey hil Yuda sen dando Lom-anjuuto silate himbop-aso be lasupin lalaam, le mem nêêl vu sil nambe, "Halingg-aso, same aawiing vati in nambe daanggôôl yate hil osin yate himbop-aso bôôy silate gambum e, lemu hil landuuh sa vu Yelusalem, tombe lavu sa lukala hil Lom namand. ¹⁸ * o 28:18 Sin 26:31*Tombe hil Lom lango sate vakasin lôôt, le me-latokak nipaya ti lohvu nambe lanyiis sa be saanggimb e, om lawiingin nambe lambiing-ambe sana mu, ¹⁹ * o 28:19 Sin 25:11*lemu hil Yuda nind baya om sanêêngg mopaatôôv ti me-neep e, ondeey sa kataangg Sisa nambe gango sate vakasin gaving, le same aawiingin nambe aambiing vakasin vu sate hil e. ²⁰ * o 28:20 Sin 24:15; 26:6-7*Yik danggakook-anja sen saateey ham in nambe saangge ham-ambe sa bakaas gaving ham, de saawii-having va sen yiyy Islel pin nanggin-ato, yik manyinja sen landuuh sa lak hees aniwêêk-anjo."

²¹ Tombe lanêêl vu nambe, "Hil Yudia me-kaavu kaapiya be lanêêl ombanyem vu hey e, de Yuda ti me-laam-ambe hatulin vakasin osin nêêl vakasin anipaya ti lak hong e, ²² * o 28:22 Sin 24:14*lemu hey aawiingin onaanêêl gate vakasin-ambe hey gango le, in hey alak ni nambe hil vu taaku pin danêêl vakasin anipaya lak ham tanasin vaha ti sen ham navu sapa Yesuu-to."

²³ Tombe sil latung busin ti le mem hôök busin tii-ju hil ngeeyaata lalaam vu Pol vu bayêên sen nando lak-

ato, om Pol oo motatekin tanasin danggakook lak Anutu nanggjin yite hil-ato hôök samiinaanôn-ambe la busin hôök having vu sil, de nanêel Mose-te tanasin osin Anutu-te vakasin sen yite hil vaalu lanêel langaah bôôy-ato vu sil in nambe lambiing gaving Yesu.

²⁴ Tombe hil vaalu lawii-having yite vakasin de hil vaalu me-lawii-having e, ²⁵ om sil-ame londpayo lavuh ti le, tombe lawiingin nambe lana le Pol nêel vu sil nambe, "Vavi Vaambuung nêel vu Anutu-te omaaho Yesaia be nêel vu yate himbop-aso bôôy, keen lôôt nambe, ²⁶ * o 28:26-27 Ais 6:9-10; Mat 13:14-15* "Gana vu hil-anju be onaanêel vu sil naambe, "Ham e gango lôôt lemu ham-ame le naatokak dangga le, de ham e angge lôôt le ham-ame le anjak ni le."

²⁷ In hil-anju londpayo niwêek ak osin nanyend doos ak, de sil amend yip in nind baya nambe me-lanji va

lak mend e, de me-gango vakasin e, osin kand-ame bu vakasin danggakook e, de sil-ame langgilin londpayo nom vu sa in nambe saambiing-ambe nind vasa jak e.'

²⁸ * o 28:28 Saam 67:2; Luk 3:6; Sin 13:46; 18:6* "Om sa naanêel langaah vu ham naambe Anutu-te samu samu la vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to lung la, in sil e gango vakasin."

²⁹ [Pol nêel vakasin-anju lung la, tonde hil Yuda lalaah atombe yoo lanêel sil bopaata lôôt.]

³⁰ * o 28:30 Sin 28:16* Tonde Pol oo vaanggo bayêen ti be nando hôök lohvu ta yuuh, tombe yite vaatêevak sen dalaam vu yii-to ond yoo nako sil pin lak nivasa,

³¹ * o 28:31 Sin 28:23* de yoo monanêel vakasin lak Anutu nanggjin yite hil-ato, osin navu taahu Omaaho Bop Yesu Kalisi-te vakasin vu hil, ond yoo nêel neep langaah lôôt de omaaho ti me-nêelin e.

Lom

Pol tatekin kul sinaale sen nawiing-ato dangga

1 * o 1:1 Sin 9:15; 13:2; Gal 1:15*Sa Pol, Yesu Kalisi-te omaaho kul ti sa, sen yoo teey sa be saatu sinaale, tombe holin sa in nambe sa naanêêl Anutu-te banye nivasa langaah. ² * o 1:2 Lom 16:25-26; Tit 1:2*Yik banye nivasa sen Anutu yoo jôôy-ambe nêêl vu yite hil e mem sil lanêêl langaah bôôy-ambe neep hôôk kaapiyaa-to. ³ * o 1:3 Mat 22:42; Lom 9:5; 2Ti 2:8*Banye nivasaa-jo lak Anutu Noow sen laam tu omaahonôôn vu Devit-ate hil vu taamusin-ato, ⁴ * o 1:4 Sin 13:33*tombe Vavi Vaambuung taato yi laam langaah nambe yi omaaho niwêêk, Anutu Noow yi, in Anutu nêêl-ambe kandi lak laah vu hil yimbin-ate, ond yik yate Omaaho Bop Yesu Kalisii-ju. ⁵ * o 1:5 Sin 26:16-18; Lom 15:18; Gal 2:7-9*Ond yik yii-ja sen Anutu wiing samu samu vu hey, tonde wiing-ambe hey aatu sinaale in nambe hey gako haale jak-ambe hey naanêêl langaah vu omaahonôôn pin in nambe sil lambiing gaving yi timu be langgulis baambu.

⁶ Tonde yik ham Lom-anja, Anutu teey laas vu ham nambe ham naatu Yesu Kalisi-te hil gaving. ⁷ * o 1:7 1Ko 1:2; 2Ko 1:1; Nam 6:25-26; Ep 1:2*Om sen sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham Lom pin sen Anutu ahe naving ham-ambe teey ham in nambe ham oo naatu yite hil-ato. Yiyate Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi-te samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Pol aka vu nambe na vu hil Lom

⁸ * o 1:8 1Tes 1:8*Sa naanêêl-anja vu ham e, in hil lango be danêêl lohvu taaku pin nambe ham alompayo nala timu vu Yesu, ondeey sen sa naalohak vu Yesu Kalisii-to ond sa naapêêlis nala vu Anutu in ham pin. ⁹ * o 1:9 Ep 1:16; Pil 1:8; 1Tes 2:5,10*Tombe Anutu ond sa naawiing yite kul osin sa longgpayo doos-ambe sa naanêêl Noow-ate banye nivasa langaah, tombe Anutu yoo lak ni nambe sa kangg oo navu ham hôôk lohakin nalak busin pin. ¹⁰ * o 1:10 Sin 19:21; Lom 15:23,32*Tonde same alaas vu ham bôôy e, om sen sa navu kataangg Anutu lohvu busin pin nambe mak yoo wiingin ond mem busin ti sale naatovu mopaatôôv-ambe sa naas balup vu ham. ¹¹ Soo aawiingin keen lôôt nambe sa naas aangge ham-ambe saambu Vavi Vaambuung-ate samu samu vaalu sen vu vu saa-to vu ham in kaandu ham. ¹² Le mem ham awii-having-anja le kaandu sa, tonde saawii-having-anjo le kaandu

ham, tombe mem yale aambu niwêêk vu yiy vaha-va-haan naambêênjo.

¹³ * o 1:13 Sin 19:21; Jon 15:16*Om halingg-aso, saambe ham anjak ni naambe soo naawiingin balon ngeeyaata nambe sa naas vu ham-ambe saambiing kul nôôn jak vu ham sen ham-ame Yudaa-to vaalu gaving, yik naambe sen saawiing-ambe nôôn ak vu hil vaalu vu taaku angôô-to, le sanêêngg mop ma. ¹⁴ Anutu vu kul hôôk sa namangg-ambe neep in nambe sa naanêêl vu hil Glik sen sil lalak va pin anii-to, de sa naanêêl vu hil vaalu sen me-lalak va nii-to gaving, tonde sa naanêêl vu hil osin kand, de sa naanêêl vu hil sen kand maa-to gaving, ¹⁵ ondeey sa kangg navu lôôt nambe sa naas naanêêl banye nivasa vu ham Lom gaving.

Anutu-te banye nivasa ond niwêêk neep

¹⁶ * o 1:16 Saam 119:46; Mak 8:38; 1Ko 1:18,24; Sin 13:46*Keen, same naayêênin hil-ambe same naavun banye nivasaa-ju le, in tu Anutu-te niwêêk-ambe hil alondpayo nala timu vu Yesu be nako sil nalom vu va nipaya, hil Yuda lamunggin atonde mem hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to layesin. ¹⁷ * o 1:17 Lom 3:21-22; Hab 2:4*Tonde banye nivasaa-jo navu taato nambe Anutu nayi yiy nambe hil anivalok lak dangga timuu-jo nambe yaambiing gaving-ambe yalonggpayo na timu vu Yesu, yik lohvu sen sil kaavu Anutu-te vakasin luka-neep kaapiyaa-to nambe, "Omaaho ti nambe lopayo na timu vu Yesu ond Anutu le naanêêl yi naambe omaaho nivalok, tombe le mando metumin."

Hil pin daluuh damind vu Anutu

¹⁸ * o 1:18 Ep 5:6; Kol 3:6; 2Tes 2:12*Yiy nalak ni nambe Anutu ahekalin-ambe navu nipaya nyevahaan nalaam vu baandoni vu hil sen daluuh damind vu yi, de dawiang va nipaya be daanggôôl yite vakasin keen lak silate va nipayaa-to. ¹⁹ * o 1:19 Sin 14:15-17; 17:24-28*In Anutu-te va pin-ame vun yi in sil e, vaalu neep langaah lohvu yanjak ni, in Anutu yoo taato langaah vu omaahonôôn lung la. ²⁰ * o 1:20 Iyop 12:7-9; Saam 19:1; Hiblu 11:3*Keen, vu bôôy sen Anutu hatung va pin nyendoos-ambe tok valup gêên-anjo, ond Anutu-te va vaalu sen omaahonôôn-ame lalohvu nambe lanji jak mend-ato, ond yik manyinjo nambe Anutu-te dangga osin niwêêk bopaata neep having yi danggata osin danggata, ond vaa-jo yoo neep langaah lôôt hôôk va pin sen Anutu samuu-to. Om omaahonôôn-ame lalohvu nambe lanjak alund in silate va

nipaya de daanêêl naambe, "Same alak ni le." ²¹ * o 1:21 Ep 4:17-18*In sil lalak Anutu ni, lemu sil-ame lako yi lak nambe yi Anutu le, de sil-ame kand vasa vu yi in va nivasa vasa pin sen navu vu sil-ato le. Nganjo sil akand navu sapa hôôk vakasin mali-malis amu, om sil akand ma be latu hil amend kanu. ²² * o 1:22 Jer 10:14; 1Ko 1:20*Tombe sil dako sil ak nambe sil hil osin kand, le ma de sil akand ma, ²³ * o 1:23 Diu 4:15-19; Saam 106:20*de laluu damind vu Anutu sen me-nayimb-ato yite nikaapulis, de dako omaahonôn sen dayimb-ato kanund lak, osin dako manak ayuuh bik-ande nyêêy kanund lak-ambe dalohak vu sil.

Nipaya vaha vaha

²⁴ * o 1:24 Sin 14:16*Keen, dawiiing nambêênja om Anutu nama yêêhin in sil, in nambe sil oo lambiing va nipaya sen sil ahend naving-ato, tombe sil oo danggin nind naavi paya. ²⁵ * o 1:25 Jer 13:25; 16:19; Lom 9:5*Tombe hil nambêênja lavuuh Anutu-te vakasin keen la, de lahilin-ambe dako vakasin tatuhin ak, tonde laluu damind vu Anutu sen va pin dang-gakook-ato, de dako va sen Anutu hatung-ato lak-ambe dalohak vu vaa-ju, de nind baya in Anutu sen yi iy gako haale jak nanjip danggata osin danggataa-to, keen.

²⁶ Om sen Anutu nama yêêhin in sil in nambe sil oo mando hôôk silate va nipaya sen dawiiingin lôôt-ato, ond vêêh-aso sil anind baya in silate mop anivalok sen lanjak vu moow-ato, de lahilin sil-ambe dawiiing va sen me-lohvu-to vu vêêh ango. ²⁷ * o 1:27 Lev 18:22; 20:13; 1Ko 6:9*Tonde yik moow-aso having nambêênja, nind baya in mopaatôn anivalok sen sil gako vêêh-ato de sil alondpayo yoo navaav pavi-pavis nambe kin-ato in yoo gahôôv moow ango. Moow-anjo dawiiing va nimumin having omaaho ango, tombe yoo dako nipaya nyevahaan lak silate va nipaya, tombe lohvu.

²⁸ Om sen sil anind baya nambe sil-ame kand bu Anutu nanjip hôôk sil alondpayo le, ond Anutu nama yêêhin in sil-ambe yoo mondawiiing va lohvu kand anipaya, tombe dawiiing va nipaya vaha vaha sen me-lohvu nambe omaahonôn-ame lambiing-ato le. ²⁹ Lawiing va pin sen me-nivalok-ato de va nipaya pin pup hôôk sil alondpayo, mend nôôn in va lôôt, de dayi hil vaalu paya, londpayo nayiis sil in hil sen dahôôlis va nivasa ngeeyaataa-to, tonde dayiis hil-ambe dayimb, de danêêl sil, tonde davu tatuhin omaaho ango be dawiiing sil paya, de yoo mondakaas naloh nanyendanga lak omaaho ango. ³⁰ Tonde sil tatuhin vakasin anipaya lak omaaho ango hôôk hil amend, de dayi Anutu paya lôôt-ambe dayiis ngaamong vu yi, de danêêl vakasin palesin, tonde datee sil ak-ambe dawiiing paang, de dapang va nipaya mo-moos valup, de davu kalêêh maandin ayuuh taandin lavand. ³¹ De lundkook ma, de danêêl va le me-dawiiing silate vakasin nôôn ak e, tonde sil ahend-ame naving halindin-aso noondin-aso daka le, de sil-ame kand pasiv in omaaho ango le. ³² Tombe Anutu-te tanasin nêêl nambe hil sen lambiing naambêênja ond lohvu lanjimb-ambe lana mend

nama. Om hil-anjo lalak tanasin-anjo ni, le ma de yoo mondawiiing va nipaya nambêênjo. Tombe me-lawiiing-anjo mu le, nganjo kand vasa in hil sen dawiiing va nipaya nambêênjôô-to having.

Anutu le gangoyin vakasin-ande bu nyevahaan anivalok

² * o 2:1 Mat 7:1-2; Jon 8:7*Om sa naanêêl vu ham ti ti sen ham nanêêl vakasin paya lak omaaho angôô-to naambe game galohvu nambe ganjak alum in gate nipaya le, in onanêêl omaaho ango nambe nipayaa-to ond yik goo nanêêl hong having nambêênja nambe ganimpaya. In hong sen onanêêl vakasin paya lak yii-to ond goo nawiiing nipaya nambêênja having. ² Tombe yiyi nalak ni nambe Anutu navu hôôk nipaya nyevahaan vu hil sen dawiiing va nambêênjôô-to, tombe manyinjo Anutu yoo nawiiing lohvu. ³ Om hong sen onanêêl hil sen dawiiing va nipayaa-to nambe sil anipaya, lemu goo nawiiing nipaya having, om gambe gale napak-ambe ganoh nanye in Anutu-te nyevahaan a? ⁴ * o 2:4 Ep 1:7; 2:7; 2Pi 3:15*Ma nambe vaatii-jo? Anutu yoo nawiiing nivasa vu hong lôôt, tonde nanggin hong ahusaandiin lôôt, de me-navu nyevahaan vu hong pavis e. Anutu nawiiing nivasaa-ja, le gambe mak va malis a? Manyinjo Anutu nawiiing nivasa in nambe ganggilin hong vasa, le ondoosin a? ⁵ Le ma de galompayo niwêêk lôôt de game gahelin hong e, ond manyinjo goo naanggin gate nipaya nyevahaan lak bunaata, tombe Anutu le ahekalin lôôt vu hong, tombe gale naatovu gate nipaya nyevahaan hôôk busin sen Anutu ahekalin-atêêto in Anutu le bu nyevahaan nivalok nohvu omaahonôn pin. ⁶ * o 2:6 Mat 16:27; Jon 5:29; 2Ko 5:10*Yik Anutu yoo le bu nyevahaan dukanaah vu omaahonôn pin nohvu va sen yoo dawiiing-ato. ⁷ Tonde hil sen yoo dando niwêêk-ambe mondawiiing va nivasa in nambe daatu hil anikaapulis, osin Anutu gako sil haalend jak-ambe sil mando metumin danggataa-to, ond Anutu le bu metumin danggata osin danggata vu sil. ⁸ * o 2:8 2Tes 1:8*Nganjo hil sen sil akand oo navu sil amu, de daluu damind vu vakasin keen, de davu sapa hôôk va nipayaa-to, ond Anutu le ahekalin bopaata vu sil-ambe bu nyevahaan nipaya lôôt vu sil. ⁹ * o 2:9 Lom 1:16*Tombe nimeen bopaata osin nivaane le bayum omaahonôn pin sen dawiiing va nipayaa-to, hil Yuda daamunggin, le mem hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to lanjesin. ¹⁰ De hil pin sen yoo dawiiing va nivasaa-to ond Anutu le biing-ambe daatu nikaapulis osin haalend bop jak, de sil alondpayo nanjip melaas, ond hil Yuda le daamunggin, tonde hil vaalu le lanjesin. ¹¹ * o 2:11 Diu 10:17; 2Kro 19:7; Sin 10:34; Ep 6:9; 1Pi 1:17*In Anutu me-ka navu hil sen haalend bop atombe nawiiing va vu sil e, nganjo ka navu omaahonôn pin neep ti be nawiiing va vu sil.

¹² Ke, om hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to be sil doosin Mose-te tanasin, de sil oo mondawiiing va nipayaa-to ond Anutu me-le sahi sil ak Mose-te tanasin e, nganjo yoo le lanjimb-ambe lana mend nama. Nganjo hil sen lalak Mose-te tanasin ani le sil kalêêh-ato, ond Anutu

le sahi sil ak tanasin-ande bu nyevahaan vu sil. ¹³ * o 2:13 Mat 7:21; 1Jon 3:7*Tonde hil sen dango tanasin malis amu ond Anutu me-nanêel sil nambe hil anivalok e, malis. Nganjo hil sen sil davu sapa hôok tanasin-ato mu, ond mem Anutu le naanêel sil naambe hil anivalok. ¹⁴ * o 2:14 Sin 10:35*De hil vaalu sen sil-ame Yuda-to ond me-lalak Mose-te tanasin ani le, lemu yoo dawiiing va vaalu be la nalohvu Mose-te tanasin keen-ato, om nambêênja taato nambe silate tanasin ti yoo neep hôok sil alondpayo. ¹⁵ Ke, om va sen dawiiing-ato navu taato nambe vakasin sen Mose-te tanasin nêel-ato yoo neep hôok sil alondpayo, tonde yik sil alondpayo yoo navu sahi va nivasa yuuh va nipaya, osin sil akand navu be yoo danêel nambe dawiiing va vaalu lohvu, de va vaalu me-lohvu le.

¹⁶ * o 2:16 2Ti 2:8*Tombe busin taamusin ond Anutu le naanêel-ambe Yesu Kalisi le sahi omaahonôn pin-ate vakasin sen navun yii-to naambe sen soo naanêel langaah hôok banye nivasaa-to.

Hil Yuda lawii-having nambe Mose-te tanasin e dôôvu sil

¹⁷ * o 2:17 Jem 2:19*Hong sen onanêel nambe hong Yuda-to, ond goo gawii-having Mose-te tanasin lôôt nambe le dôôvu hong, tonde goo natee hong ak nambe Anutu-te omaaho hong. ¹⁸ Galak va sen Anutu wiing-in-ato ni, de galuus dumb lak tanasin lung la, om sen gahem naving mopaatôôv anivalok-ato. ¹⁹ * o 2:19 Mat 15:14; Luk 18:9*Tonde gakam navu nambe onavu taato mopaatôôv anivalok vu hil amend kanôônd-ato keen, osin hil sen dando hôok mekanuu-to ond onavu taato melangaah vu sil. ²⁰ * o 2:20 2Ti 3:5,15*Tonde onawiing tanasin vu hil sen lundkook maa-to, de on-avu taahu hil sen daahen doosin va nambe unoopasiv-ato, tonde gakam navu having nambe Mose-te tanasin neep vu ham atombe kakook osin vakasin keen pin neep hôok. ²¹ * o 2:21 Saam 50:16-21; Mat 23:3-4*Keen, goo navu taahu hil vaalu, le nambe vaati om game navu taahu hong hôok e? De onanêel vu hil nambe me-langgôôndak va le, le sim goo nahôôndak va having. ²² Tonde onanêel nambe hil-ame lambiing baayamb e, lemu goo nawiing, de ganimbaya in hil vaalu-te anutu tatuhin vaha, lemu onalukala silate dumb alo be onahôôndak silate va yuuh ame. ²³ Tonde goo natee hong ak nambe galak Anutu-te tanasin ani, lemu sen onavu kalêeh tanasin-ato ond goo nawiing nindanjeen vu Anutu haale lak va nambêênja. ²⁴ * o 2:24 Ais 52:5; Esi 36:20*Keen, manyinjo lohvu Anutu-te vakasin sen neep hôok kaapiyaa-to nambe, "Hil vaalu sen sil-ame Yuda-to dayi de ham nawiing va nipaya nambêênja, tombe danêel Anutu pale."

Gambum sen dalaah sil naavind-ato ond me-yoo lohvu nambe dôôvu sil e

²⁵ * o 2:25 Jer 4:4; 9:25*Keen, sil galaah onaavim in taato naambe Anutu-te hil Yuda ti hong-ato, de osapa hôok tanasin, ond manyinja nivasa. Le naambe sil

lalaah onaavim bôôy, le ma de onavu kalêeh Anutu-te tanasin, ond manyinja nambe sen me-lalaah ganim naavi le. ²⁶ * o 2:26 Gal 5:6*Om nambêênja omaaho ti sen sil-ame lalaah naavii-to ond naambe navu samu Anutu-te tanasin pin, ond Anutu le ji omaahôô-ja naambe sen sil lalaah naavii-to. ²⁷ Keen, Anutu wiing tanasin-ambe neep vu ham Yuda, tombe dalaah ham naavim having, le ma de ham navu kalêeh tanasin-anju. Om omaaho sen yoo nando de me-lalaah naavi le, lemu navu sapa hôok tanasin keen-ato, ond yite mop-anja yoo le naanêel hong langaah naambe hong kalêésin om gale gako nyevahaan. ²⁸ * o 2:28 Jon 7:24; 8:39*In omaaho ti sen ni nambe Yuda mu, ond Anutu me-nayi nambe yite hil Yuda keen ti le, de hil lalaah naavind amu, ond Anutu me-nawiing in halaasin-anju le. ²⁹ * o 2:29 Diu 30:6; Kol 2:11; 1Ko 4:5; 2Ko 10:18*Nganjo omaaho ti sen lopayo nala timu vu hil Yuda-te Anutu, ond mem yi Yuda keen. Tonde va sen taato nambe omaaho ti tu Anutu-te hil ti keen ond yik sen lopayo nala timu vu Anutuu-to, in manyinjo Vavi Vaambuung oote kul-ande me-lak Mose-te tanasin-ato le. Om omaahonôn-ame le gako hil naambêênjo jak e, nganjo Anutu yoo le gako yi jak.

Va nipaya me-lohvu nambe daanggôôl va nivasa le

3 Ke, om nambêênja Anutu-te samu samu neep vu hil Yuda kaluuh hil vaalu mava? Tonde va sen dalaah naavind in taato naambe Anutu-te hil sil-ato ond datovu vaati nivasa lak? ² * o 3:2 Saam 147:19-20; Lom 9:4*Ham hil-e, samu samu ngeeyaata neep. Ti nambe Anutu vu yite vakasin vu hil Yuda in nambe sil daapuvu. ³ * o 3:3 Lom 9:6; 11:29; 2Ti 2:13*Keen, lemu sil vaalu me-lawii-having Anutu-te vakasin-anjo le. Om nambe vaatii-jo? Malis, silate vakasin kalêésin-anjo me-le biing-ambe Anutu tatuhin yiyi e, nganjo yik Anutu yoo le biing gaving yite vakasin-ambe nôôn jak. ⁴ * o 3:4 Saam 51:4*Keen, hil pin oo danêel vakasin tatuhin, lemu sil-ame le lambiing-ambe Anutu me-le gilil e, nganjo Anutu yoo le monaanêel vakasin keen danggata osin danggata nohvu yite vakasin sen neep hôok kaapiyaa-to nambe,

"Gate vakasin pin oo nivalok lôôt, om naambe vaheey lambiing vakasin vu hong ond gale savok sil."

⁵ Om yale naanêel vaati? In hil dayi nambe yiyi naawiing va nipaya, tombe manyinjo navêel sil alund ak nambe Anutu ond yi omaaho nivalok. Om sen yate nipaya nawiing-ambe hil akand navu Anutuu-to, ond mak yiyi naanêel naambe me-lohvu nambe Anutu bu nyevahaan dukanaah yate va nipaya le mava? Manyinjo sa sapa hôok omaahonôn akand-ambe saanêel amu. ⁶ Ôôye, me-nambêênjo le. Naambe Anutu me-bu nyevahaan dukanaah yate va nipaya le, ond me-lohvu nambe sahi hil pin-ate vakasin-ambe bu nyevahaan vu sil e. ⁷ Tonde naambe sate vakasin tatuhin bêel hil alund jak-ambe kand bu Anutu-te vakasin keen, tombe mem sil gako Anutu haale jak lôôt, om sen sate vakasin tatuhin wiing-ambe hil lako Anutu haale lak,

ond mak me-lohvu nambe Anutu naanêêl sa naambe omaaho nipaya mava? Hamambe me-lohvu nambe bu nyevahaan dukanaah vu sa le? ^{8 *} o 3:8 Lom 6:1,15*Hil-e, mak naambêênja ond yale naanêêl naambe, "Ham-o, yiy aambiing va nipaya ond mem yale naatovu nôôn anivasa jak." Tombe yik hil vaalu danêêl vakasin tatuhin lak hey naloh nanye nambe hey oo naanêêl nambêênjo, le ma, om hil-anja sil oo le gako nyevahaan dukanaah silate vakasin tatuhin-anja be nohvu.

Omaaho nivalok ti me-nando le

^{9 *} o 3:9 Lom 1:18-2:24; 3:23*Om nambe vaati? Mak hey Yuda nivasa kaluuh hil ango? Malis lôôt. Yik saanêêl lung la nambe yiy pin aahulis va nipaya baambu, hey Yuda de ham vaalu osin hil pin sen ham-ame Yudaa-to pin lôôt. ^{10 *} o 3:10 Saam 14:1-3; 53:1-3; Ekl 7:20*Yik lohvu Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe,

"Omaaho nivalok ti me-nando le, malis lôôt. ¹¹ De omaaho ti me-lak Anutu ni le, tonde ti me-navu salo Anutu in nambe naatokak e. ¹² Hil pin laloh paya in Anutu-te mopaatôôv anivalok, tonde hil pin osin doos latu hil anipaya valok-ate, de omaaho ti me-nawiiing nivasa daka le, malis lôôt. ^{13 *} o 3:13 Saam 5:9; 140:3*Tonde silate vakasin anipaya ond lohvu lôôvin sen neep avi natok vu bandumb-ato. Tonde sil dalaand ond navu tatuhin vakasin, de sil avind ond nyêêy-ate palaas anipaya nando hôôk. ^{14 *} o 3:14 Saam 10:7*Tombe davu talôôt hil osin danêêl vakasin anikalin lôôt. ^{15 *} o 3:15 Pro 1:16; Ais 59:7-8*Tonde lat-up-ambe lala pavis in nambe lanyis omaahonôôn-ambe lanjimb. ¹⁶ De taaku pin sen sil dala-to ond mondawiliyak va yuuh ame osin davu nimeen ngeeyaata lôôt vu omaahonôôn. ¹⁷ Tonde sil-ame davu sapa hôôk mopaatôôv sen vakasin melaas-atêeto le, ^{18 *} o 3:18 Saam 36:1*de sil akand-ame navu be dayêênin Anutu daka le, malis."

¹⁹ Keen, de yiy oo alak ni nambe vakasin pin sen tanasin nêêl-ato ond lak hil sen dahulis tanasin baambu-to, om omaaho ti me-lohvu naanêêl yi naambe yi omaaho nivalok e, malis lôôt. Tombe omaahonôôn pin e lanjak ni naambe nipaya neep vu sil ti ti pin, om sil e gako nyevahaan jak silate va nipaya. ^{20 *} o 3:20 Saam 143:2; Gal 2:16; Lom 7:7*In omaahonôôn pin ond Anutu me-le naanêêl ti naambe omaaho nivalok lak dangga nambe navu samu tanasin e, in tanasin-anju yoo taato yate va nipaya langaah vu yiy.

Omaaho ti lopayo na timu vu Kalisi ond mem Anutu le naanêêl naambe omaaho nivalok

^{21 *} o 3:21 Sin 10:43*Mop sen Anutu nanêêl hil nambe sil anivalok-ato ond Anutu taato langaah gêên, ond dangga me-lak Mose-te tanasin sen yiy samu-to le, malis. Lemu Anutu-te vakasin sen Mose osin hil vaalu danêêl langaah-ambe neep-ato ond davu tatekin mop vu yiy, ^{22 *} o 3:22 Lom 1:17; Gal 2:16*ond Anutu

nanêêl hil nambe sil anivalok in dangga nambe londpayo la timu vu Yesu Kalisi. Om hil pin sen londpayo la timu vu Yesuu-to ond sil haalend neep timu nambe hil anivalok, hil Yuda de hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to having.

^{23 *} o 3:23 Lom 3:9; 5:12*Keen, yiy omaahonôôn pin ond yiy naawiiing va nipaya, om yame aalohvu nambe yaambiing va nohvu sen Anutu ahe naving-ato le. ^{24 *} o 3:24 Ep 2:8; Lom 5:1*Lemu Anutu yoo vu samu samu nivasaa-jo nyemalis amu vu yiy, om sen nêêl yiy nambe hil anivalok ond lak yoo yite ka pasiv, dangga lak Yesu Kalisi yoo yimb-ambe vaanggo yiy lom. ^{25 *} o 3:25 Ep 1:7*Anutu yoo taato Yesu langaah lak sen yimb-ambe nihees kaasêêh-ato, ond manyinjo tu mop sen Anutu kawiiy omaahonôôn-ate nipaya na de ji sil anivasaa-to, om hil alondpayo na timu vu Yesu ond mem. De bôôy ond Anutu me-nawiiing naha naha in nambe bu nyevahaan dukanaah hil-ate va nipaya sen lawiiing-ato le, malis, yoo puvu yi hôôn ondeey wiing Yesu Kalisi laam in nambe taato Anutu langaah naambe yi omaaho nivalok.

²⁶ Ke, om gêên wiing Kalisi laam hôôvu yiy in nambe taato langaah naambe Anutu yi omaaho nivalok keen, om yoo nawiiing va lohvu, tombe hil pin sen londpayo la timu vu Yesuu-to ond mem Anutu le naanêêl sil gaviiing naambe hil anivalok. ^{27 *} o 3:27 1Ko 1:31*Om nambêênja yanêêngg mop sen yiy oo gako yiy haalengg jak-ato neep tana? Malis, mop-ame neep e. In vaati hilin mop sen yiy gako yiy haalengg jak-ato? Mak tanasin sen yiy samu-to hilin a? Malis lôôt. Nganjo va nivasa ti me-neep vu yiy e, yik yalonggpayo na timu vu Yesu tombe Anutu nêêl yiy nambe hil anivalok, om yame aalohvu nambe yiy gako yiy haalengg jak e. ^{28 *} o 3:28 Gal 2:16*In yik yalonggpayo na timu vu Yesu ond mem Anutu le naanêêl yiy naambe hil anivalok, de me-le naanêêl yiy naambe hil anivalok lak sen yiy navu samu yite tanasin-ato le.

^{29 *} o 3:29 Lom 10:12*Om nambe vaati? Mak Anutu ond hil Yuda mu sil oote Anutu? Me, hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to silate Anutu having a? De. Silate Anutu having-ato.

^{30 *} o 3:30 Diu 6:4; Gal 3:20; Lom 4:11-12*Keen, Anutu yoo timu, om hil Yuda sen dalaah naavind-ato naambe londpayo na timu vu Yesu ond mem Anutu le naanêêl sil naambe hil anivalok. Tonde hil vaalu sen sil-ame dalaah naavind-ato lemu londpayo na timu vu Yesu, ond yik Anutu le naanêêl sil gaviiing naambe hil anivalok. ^{31 *} o 3:31 Mat 5:17; Lom 8:4*Mak yalonggpayo la timu vu Yesuu-to ond manyinjo yiy naanggôôl Anutu-te tanasin sen Mose kaavuu-to be tu va malis a? Malis lôôt, nganjo manyinjo yiy nako Mose-te tanasin ak.

Anutu nêêl Abalaam nambe omaaho nivalok

4 Abalaam ond yi omaahonôôn nambe yiy, de yate himbop bôôy-anju, om yale naanêêl vaati jak yi? ² Keen, naambe Anutu naanêêl Abalaam naambe omaaho nivalok in dangga nambe wiing kul anivasa,

ond Abalaam oo le gako haale jak, lemu hôök Anutu me ond ma. ³ * o 4:3 Jen 15:6; Gal 3:6; Jem 2:23*Le ma de Anutu-te vakasin neep hôök kaapiya nambe, "Abalaam alopayo la timu vu Anutu, tombe yik Anutu yi sen lopayo la timu vu yii-to be nêel yi nambe omaaho nivalok." ⁴ * o 4:4 Lom 11:6*Tonde omaaho ti biing kulambe gako mone lak, ond yame naanêel nambe hako malis amu le, ma, manyinjo hako lukalaah kulato. ⁵ De naambe omaaho ti ka me-navu yite kul nambe Anutu me-le naanêel yi naambe omaaho nivalok dukanaah yite kul-ato le, nganjo lopayo yoo la timu vu Anutu sen nanêel hil anipaya nambe sil anivalokato, ond Anutu ka navu sen lopayo la timu vu yii-to be le naanêel naambe omaaho nivalok.

⁶ Tonde yik Devit nêel ak hil sen Anutu me-ka navu silate kul-ato le, ma, lemu Anutu nêel sil nambe hil anivalok, ond Devit nêel nambe hil-anju kand vasa, in Devit kaavu neep hôök kaapiya nambe,

⁷ * o 4:7 Saam 32:1-2*"Omaahonôn pin sen Anutu kawiiy silate vakasin kalêsin la, de me-ka vu silate va nipaya laah e,

ond sil akand vasa. ⁸ De omaaho ti sen Omaaho Bopame le naanêel yite va nipaya jak yi naah-ato ond ka vasa."

⁹ * o 4:9 Jen 15:6; Jem 2:23*Tombe ka vasaa-ju ond mak hil sen sil dalaah naavind in taato naambe sil Yuda-to ond sil oote va? Me, hil vaalu sen sil-ame dalaah sil naavind having-ato ond silate va having a? De. Silate va having. Ham akam bu le, yiyi naanêel nambe Anutu ka vu sen Abalaam alopayo la timu vu yii-to om nêel yi nambe omaaho nivalok. ¹⁰ De Anutu nêel Abalaam nambe omaaho nivalok, ond mak hôök sen halaah ninaavi lung la me, yoo naahen nando mu? De. Yoo naahen nando mu, tonde Anutu nêel yi nambe omaaho nivalok. ¹¹ * o 4:11 Jen 17:10-11*In bôôy ond me-halaah ninaavi le, tombe hôök busin-anju ond lopayo la timu vu

Anutu, tombe Anutu nêel yi nambe omaaho nivalok. Lung la le mem Anutu nêel-ambe halaah naavi in nambe taato naambe Anutu nêel yi vulôôt nambe omaaho nivalok. Om nambêenja Abalaam tu hil sen sil-ame dalaah naavind lemu londpayo la timu vu Anutuu-to silate danggakook, tombe yik Anutu nanêel sil nambe hil anivalok. ¹² * o 4:12 Mat 3:9*Tonde Abalaam-anju tu hil sen dalaah naavind-ato silate danggakook having, lemu me-hil sen dalaah naavind-ato mu le, malis, yik hil sen dalaah naavind-ambe davu taamuyin Abalaam vaha be londpayo la timu vu Anutu, lohvu yate himbop bôôy Abalaam-ame halaah ninaavi le, de lopayo yoo la timu vu Anutuu-to.

Vakasin sen Anutu nanjôôy-ato nôôn nalak vu hil pin sen londpayo nala timu vu yii-to

¹³ * o 4:13 Jen 17:4-6; 22:17-18; Gal 3:29*Anutu me-ka vu nambe Abalaam navu sapa hôök tanasin ondeey jôôy vakasin vu yi having yite hil vu taamusin-ato le, malis, yik ka vu sen Abalaam alopayo la timu vu yii-to, be nêel yi nambe omaaho nivalok, ondeey jôôy

vakasin vu sil nambe hil vu taaku pin e langgulis sil baambund. ¹⁴ * o 4:14 Gal 3:18*Le naambe Anutu-te vakasin sen jôôy vu sil lung laa-to nôôn jak vu hil sen davu sapa hôök tanasin-ato mu, ond londpayo la timu vu Anutuu-juuto tu va malis amu, om nambe vaati sen yalonggpayo na timu vu Anutu jesin naah? Yite vakasin sen jôôy vanuh-ato nôôn ma. Le ma de me-nambêenju le. ¹⁵ * o 4:15 Lom 3:20; 5:13; 7:8*Tanasin ond navu taato nambe hil sen davu kalêh tanasin-ato ond sil e gako nipaya nyevahaan dukanaah. De naambe tanasin nama, ond yame aalohvu naanêel naambe omaahonôn davu kalêh tanasin e. Le ma de tanasin neep, tombe

hil davu kalêh tanasin-anju.

¹⁶ * o 4:16 Gal 3:7*Nambêenju ondeey omaahonôn alondpayo na timu vu Yesu ond mem Anutu le biing yite vakasin sen jôôy vanuh-ato nôôn jak vu sil. Ond manyinjo lak yoo yite samu samu timu, om le nôôn jak vu Abalaam-ate hil vu taamusin-ato pin-ambe naatu silate va. Ond me-le nôôn jak vu Abalaam-ate hil vu taamusin sen davu sapa hôök tanasin-ato mu be naatu sil oote va le, nganjo le nôôn jak vu omaahonôn pin sen londpayo nala timu vu Anutu nambe sen Abalaam alopayo la timu vu Anutuu-to be naatu silate va gaving, in Abalaam tu yiyi pin-ate danggakook. ¹⁷ * o 4:17 Jen 17:5; Ais 48:13*Lohvu vakasin sen Anutu nêel vu Abalaam-ambe neep hôök kaapiyaa-to nambe, "Saawiing hong-ambe gatu hil taaku pin-ate danggakook." Om Anutu sen Abalaam alopayo la timu vu yii-to ond nayi yiyi pin nambe Abalaam-ate hil vu taamusin-aso yiyi. Tombe Anutu nawiing-ambe hil yimbin davu kandi lak laah-ambe sil dandometumin, tonde nanêel vakasin ak va sen nôôn maa-to be nôôn nalak vulôôt.

¹⁸ * o 4:18 Hiblu 11:1; Jen 15:5*Va sen Anutu nêel-anju ond me-nôn ak daka in nambe Abalaam ji be biing gaving e, lemu yoo wii-having niwêek lôôt nambe le nôôn jak om me yoo sapa lôôt. Om nambêenja Abalaam tu hil ngeeyaata-te danggakook keen lohvu sen Anutu nêel-ato nambe, "Gate hil vu taamusin e daatu ngeeyaata." ¹⁹ * o 4:19 Jen 17:17*Abalaam-ate ta ngaa-ho lak in 100 tombe tata lak lung la, om me-lohvu nambe gako unoopasiv ti le, tombe yik vane Saala having nambêenja. Ond Abalaam lak ni nambe yuuh anind naavi vulin, le ma de lopayo la timu vu Anutu niwêek lôôt. ²⁰ Keen, Abalaam-ame havuuh lopayo sen la timu vu Anutuu-to le, tonde ka me-la yu-yuuh in vakasin sen Anutu jôôy lung laa-to le, nganjo lopayo yoo la timu vu Anutu niwêek lôôt-ambe hako Anutu haale lak. ²¹ De lak ni vanuh nambe Anutu yoo lohvu nambe biing vakasin sen nanêel-ato be nôôn jak. ²² * o 4:22 Jen 15:6*Ke, Abalaam alopayo la timu vu Anutu niwêek lôôt nambêenja ondeey Anutu nêel yi nambe omaaho nivalok.

²³ Tonde vakasin sen kaavu neep hôök kaapiya nambe Anutu nêel yi nambe yi omaaho nivalok-ato ond Anutu me-ka navu Abalaam timu ondeey nêel e, ²⁴ * o 4:24 Lom 15:4; 1Pi 1:21*nganjo ka navu yiyi hav-

ing ondeey nêêl-ato. In yalonggpayo la timu vu Anutu sen nêêl-ambe yate Omaaho Bop Yesu kandi lak laah vu hil yimbin-atêêto, tombe le naanêêl yiy gaving naambêênja naambe yiy anivalok. ²⁵ * o 4:25 Ais 53:4-5; 1Ko 15:17*Anutu wiing Yesu laam-ambe yimb in nambe kawiiy yate nipaya na, tonde Anutu wiing-ambe kandi lak laah in nambe naanêêl yiy naambe hil anivalok.

Anutu nêêl yiy nambe hil anivalok

5 * o 5:1 Lom 3:24,28; 4:24*Yalonggpayo la timu vu Yesu, tombe Anutu nêêl yiy nambe hil anivalok, om yate Omaaho Bop Yesu Kalisi wiing-ambe yiy nando lavuh ti having Anutu. ² * o 5:2 Ep 2:18; 3:12*Yik Yesu yoo timu hatahin Anutu-te mopaatôôv samu samu-te sen gêên yalonggpayo la timu vu yi be yaalukalaam nandôô-jo, om yakangg vasa in gêên yiy oo monanggin Anutu-te nikaapulisi sen yiy naawii-having nambe yale gakôô-to. ³ * o 5:3 Jem 1:2-3; 1Pi 1:5-7*Lemu yame yakangg vasa in manyinja mu le, nganjo yiy naapêêlisi in nimeen sen natovu yiy-ato having, in yalak ni nambe nimeen ond le biing-ambe yiy baale niwêêk lôôt. ⁴ Tombe yiy baale niwêêk lôôt ond mem Anutu le naanêêl naambe yoo sahi yiy-ambe nayi yiy nambe yaalohvu. Tombe naanêêl naambe yaalohvu ond mem yiy monggatung mengg in va nivasa sen Anutu le bu vu yiy-ato. ⁵ * o 5:5 Saam 22:5; 25:20; Hiblu 6:18-19*Om naambe yiy oo monggatung mengg in, ond Anutu me-le bu teenin nôôn metumin in yiy-ambe yalonggpayo nimeen e. Nganjo Anutu wiing Vavi Vaambuung laam vu yiy-ambe yoo nawiing-ambe Anutu-te ahe havingin nalohvu yalonggpayo lôôt.

⁶ In vu bôôy ond yame aalohvu nambe yaanôôh yiy vêêl in yate va nipaya le, lemu hôôk busin sen Anutu yoo holin vulôôt-ato ond Kalisi yimb lukalaah yiy sen yiy haluuh damingg vu Anutuu-to yahenggbaan. ⁷ De omaaho ti me-le jiinggis-ambe jimb in nambe dôôvu omaaho nivalok ango le. Keen, mak omaaho ti ti yoo lo wiing having niwêêk lohvu nambe bu naavi na be jimb dukanaah omaaho nivasa ti ahembaan. ⁸ * o 5:8 Jon 3:16; 1Jon 4:10*Nganjo Anutu ond taato nambe yoo ahe having yiy keen lôôt, in yiy oo naahen nando osin yate va nipaya tonde Kalisi yimb lukalaah yahenggbaan. ⁹ * o 5:9 Lom 1:18; 2:5,8*Yik dangga lak sen Yesu kaasêêh yite nihees-ambe yimb, ondeey Anutu nêêl yiy nambe hil anivalok lung la. Om nambêênja yalak ni vanuh nambe yoo le dôôvu yiy lôôt, de yame le gako nyevahaan jak yate va nipaya le. ¹⁰ * o 5:10 Lom 8:7-8*In bôôy ond yiy monaayis ngaamong vu Anutu, tombe yik hôôk busin-anju Noow yimb-ambe vu maamal vu yiy having Anutu in nambe yiy ahondoos mando javuh ti. Om nambêênja sen gêên yiy ahondoos Anutu nando lavuh ti, om yalak ni keen nambe Anutu le gako yiy naah vu yi be yiy mando metumin in Kalisi nando metumin. ¹¹ Om yik yakangg vasa in yate Omaaho Bop Yesu Kalisi sen vu maamal vu yiy having Anutu be yiy nando lavuh ti

gêên-anjo.

Adam wiing-ambe omaahonôôn layimb, tombe sim Yesu wiing-ambe omaahonôôn kandi lak in mando metumin

¹² * o 5:12 Jen 2:17; 3:6,19; Lom 6:23*Ke, tonde yalak ni nambe omaahonôôn dawiiing va nipayaa-to ond pumak omaaho timu Adam, tombe yik yimbin pumak va nipayaa-ju tombe mem la lohvu omaahonôôn pin, in hil pin lawiiing va nipayaa-to.

¹³ * o 5:13 Lom 4:15*Keen, vu munggin sen Mose me-vu Anutu-te tanasin laam vu omaahonôôn-ato le, ond hôôk busin-anju va nipaya neep voon, lemu tanasin-ame neep e, om Anutu me-nanêêl hil-ate va nipaya ti ti vu sil e. ¹⁴ * o 5:14 1Ko 15:21-22,45*Lemu omaahonôôn layimb hôôk Adam-ate busin-ambe tok la valup Mose-te busin, tombe yimbin laanggôôl omaahonôôn pin. Omaahonôôn-anju ond sil vaalu silate va nipaya de Adam-ate va nipaya me-neep ti le, in Adam kalêêh Anutu lava, le sil ond Anutu me-nêêl vakasin ti vu sil-ande sil kalêêh lava le, ma, lemu sil layimb having.

Adam-ate vakasin-anju ond me nangget Kalisi sen tok hato taamusin-ato. ¹⁵ Lemu Adam-ate va nipaya de Anutu-te samu samu ond yuuh-ame laloh ti le, malis. Nganjo hil ngeeyaata layimb ak omaaho timu-te nipaya, lemu Anutu-te samu samu bopaata lôôt savok yimbin-anja la, in Anutu wiing omaaho timu Yesu Kalisi hako yite samu samu laam vu yiy omaahonôôn pin, tombe yiy nako nyemalis amu. ¹⁶ Tombe va nipaya sen pumak omaaho timu-to, yuuh Anutu-te samu samu sen yiy hako nyemalis-ato, ond yuuhate nôôn-ame neep ti le, in omaaho timu sen kalêêh vakasin-ato ond Anutu sahi yite vakasin-ambe nêêl nambe omaaho nipaya om omaaho-nôôn e lanjimb-ambe lana mend nama. Lemu vu taamusin ond hil ngeeyaata kalêêh vakasin, le sim Anutuwiing yite samu samu nyemalis laam atombe mem Anutu nêêl yiy nambe hil anivalok. ¹⁷ Vu munggin ond omaaho timu kalêêh vakasin tombe hil pin layimb ak omaahôô-ju yite nipaya, lemu Anutu-te samu samu bopaata lôôt savok yimbin-anja la. In hil pin sen lako samu samu nyemalis vu omaaho timu Yesu Kalisi, tombe Anutu nêêl sil nambe hil anivalok-ato, ond Yesu le biing-ambe daatu hil osin haal-end bop-ambe sil mando metumin gaving yi danggata osin danggata. ¹⁸ * o 5:18 1Ko 15:22*Om yaahe nambe omaaho timu wiing va nipaya, tombe yite nipaya nyevahaan yis omaahonôôn pin, tonde sim omaaho ango wiing va nivalok, tombe Anutu nêêl yiy pin nambe hil anivalok om yiy mando metumin danggata. ¹⁹ * o 5:19 Ais 53:11*Yik omaaho timu kalêêh vakasin atombe wiing-ambe hil pin latu hil anipaya lak, lemu omaaho ango nanye vuun wiing-ambe hil ngeeyaata le daatu hil anivalok.

²⁰ * o 5:20 Lom 4:15; 7:8; Gal 3:19*Tonde sim taamusin e tanasin nomaayuuh tok laam having atombe mem taato va nipaya vaalu having-ambe mem ngeeyaata lak lôôt, lemu samu samu bopaata laam-

ambe kaluuh va nipaya la lôôt. ²¹ * o 5:21 Lom 6:23*Keen, va nipaya tu danggakook munggin-ambe laanggôl yiy pin-ambe yiy nala mengg nama, le ma de gêên Anutu-te samu samu laam-ambe laanggôl va nipaya la, tonde wiing-ambe Anutu nêel yiy nambe hil anivalok in yiy mando metumin danggata. Anutu-te samu samu-jo dangga lak yiyate Omaaho Bop Yesu Kalisi yimb in yiy.

Yiy aahimb having Kalisi

6 * o 6:1 Lom 3:5-8*Om yale naanêel vaati? Mak yiy naanêel naambe yiy monaambiing va nipaya in nambe Anutu yoo monaambiing samu samu naam vu yiy jesi-jesin a? ² * o 6:2 1Pi 4:1*Malis lôôt. Yaatu nambe sen hil yimb-ambe yiy havuuh va nipaya la lung, om yale gako jak jesin naah naambe va? Malis. ³ * o 6:3 Gal 3:27*Mak ham-ame alak ni le? Yik yiy pin sen yaalipis bel ak Yesu Kalisi haalêê-to ond manyinjo yaahimb having yi. ⁴ * o 6:4 Kol 2:12*Keen, yiy aalipis bel ond manyinjo yiy aahimb-ambe yaalukala lôôvin having Kalisi in nambe biing-ambe yiy kandi jak-ambe yiy mando osin metumin memmoos, naambe sen Anutu-te niwêêk wiing-ambe Kalisi kandi lak vu hil yimbinate yesin laah-ato.

Yale mando metumin gaving Kalisi

⁵ * o 6:5 Pil 3:10-11*Keen, yaahimb having Yesu Kalisi tombe yaatu yite hil, om yale kandi jak jesin naah naambe sen Kalisi kandi lak laah-ato. ⁶ * o 6:6 Gal 5:24*Yiy alak ni nambe yalonggpaya nipaya yimb ak haah pako having Kalisi lung la, in nambe biing-ambe va nipaya sen nawiing kul niwêêk hôôk yiy naavinggato nama na valok-ate, de yame naatu va nipaya-te hil kul-ate jesin naah e. ⁷ * o 6:7 1Pi 4:1*In hil sen dayimbato ond va nipaya me-lohvu nambe kape sil jesin naah e.

⁸ Keen, yiy ond yaahimb having Kalisi om yiy naawii-having nambe yale mando metumin gaving yi. ⁹ In yiy oo alak ni nambe Kalisi kandi lak laah vu hil yimbinate, om me-le jimb jesin naah e. Yimbinate niwêêk-ame lohvu nambe daanggôl yi le. ¹⁰ * o 6:10 Hiblu 9:26-28; 1Pi 3:18*In yimb balon timu in nambe kawiiy omaahonôn-ate va nipaya pin na bulôôt, de sen nando metumin gêên-ato ond yuuh ahondoos Anutu dandolavuh ti.

¹¹ * o 6:11 2Ko 5:15; Gal 2:19; 1Pi 2:24*Om yik ham-anja, ham akam bu naambe ham ahimb om ham-ame ahulis va nipaya baambu laah e, in gêên-anjo ham atu Yesu Kalisi-te hil-ambe ham nando metumin having Anutu. ¹² * o 6:12 Jen 4:7*Om va nipaya me-naatu yêêv jesin naah-ambe ganggin ham anim naavi sen le panyek-anjo le, de ham-ame taamuyin ham alompaya navu navuu-to le. ¹³ * o 6:13 Lom 12:1; Ep 2:5; 5:14*Tonde ham-ame ambu ham namam osin ham va ham ayuuh ame na vu va nipaya jesin naah in ham ambiing va nipaya le, nganjo ham alohvu hil sen layimb lung la, le sil kandi vasa hôôk yesin-ambe dando

moos-ato, om ham ambu ham anim naavi pin na osin doos vu Anutu in ham ambiing va nivalok amu. ¹⁴ * o 6:14 1; Jon 3:6*Om va nipaya me-le naatu yêêv-ambe ganggin ham e, in gêên-anjo tanasin-ame nanggin ham e, nganjo Anutu-te samu samu nanggin ham.

Yiy aatu va nivalok-ate hil kul-ate

¹⁵ * o 6:15 Lom 6:1*Om yale aambiing naambe vaati? In gêên tanasin-ame nanggin yiy e, nganjo Anutu-te samu samu nanggin yiy, om mak yiy oo monaambiing va nipaya mava? Malis lôôt. ¹⁶ * o 6:16 Jon 8:34; 2Pi 2:19*Mak ham-ame alak ni le? Naambe ham ambu ham osin ham alompaya doos dukana omaaho ti nama in nambe ham gango lava be ham ambiing yite kul, ond ham atu yite hil kul-ate keen. Om naambe ham nanyem vuun vu va nipaya ond ham e ana mem nama, le naambe ham nanyem vuun vu Anutu ond Anutu nanêel ham nambe hil anivalok. ¹⁷ Keen, yiy naapêelis vu Anutu in bôôy ond ham atu va nipaya-te hil kul-ate, le ma de gêên Anutu-te tanasin sen sil tatekin vu ham-ato ond ham navu sapa osin ham alompaya doos. ¹⁸ * o 6:18 Jon 8:32*In va nipaya talu ham, le ma de Anutu lôôh ham vêêl, le mem ham atu va nivalok-ate hil kul-ate. ¹⁹ Yiy omaaho nipaya voonate om sa navu taahu Anutu-te vakasin lak va sen yiy naawiing vu voon-ato in nambe ham anjak ni le. Om sa naanêel naambe bôôy ond ham avu ham anim naavi la doos-ambe tu va nipaya osin vakasin kalêêsinate va kul-ate, tombe ham kalêêh tanasin lôôt, om yik gêên ham ambu ham naavim osin doos naatu va nivalok-ate va kul-ate in ham naatu hil vaambuung.

²⁰ In bôôy sen ham atu va nipaya-te hil kul-atêêto ond va nivalok-ame nanggin ham daka le. ²¹ * o 6:21 Lom 7:5; 8:6,13; 1Pi 1:9*Tombe busin-anju ham nako nôôn anivasa vaati nalak va nipaya sen nawiing-ambe ham anim namum in gêên-anjôto? Malis. Yik va nipaya-ju yite nôôn nambe ham e anggimb-ambe ham ana mem nama, ²² le ma de Anutu lôôh ham vêêl in va nipaya lung la, le mem ham atu yite hil kul-ate. Tombe manyinjo yite nôôn nambe ham natu hil vaambuung, tombe taamusin e mem ham e mando metumin danggata. ²³ * o 6:23 Lom 5:12,15*In va nipaya navu nyeva-haan vu hil nambe lanjimb-ambe lana mend nama, lemu Anutu ond nawiing samu samu nyemalis amu vu yiy lak yate Omaaho Bop Yesu Kalisi-te kul nambe yiy mando metumin danggata.

Gêên yaatu hil moos om yame aanggulis Mose-te tanasin baambu jesin naah e

7 Halingg-aso, vakasin-anjo sa naanêel vu ham sen ham alak tanasin ani lôôt-ato naambe tanasin tu yêêv-ambe nanggin omaahonôn pin hôôk busin sen daahen dando memmoos-ato mu. Mak ham-ame alak vakasin-anjo ni le? ² Om naambe vêêh ti laya nando ond tanasin duuh yi having laya, le naambe laya yimb, ond tanasin sen duuh vêêh having laya-to kavaayin, de me-duuh vêêh yesin laah e. ³ Lemu naambe moow

naahen nando tonde vêêh la lak vu moow ango, ond le daanêêl vêêh-anjuuto naambe wiing baayamb. Le naambe laya yimb ond mem tanasin sen duuh vêêh having layaa-to kavaayin, tonde jak vu moow ango ond me-wiing baayamb e.

⁴* o 7:4 Lom 6:2,11; Gal 2:19*Om yik halingg-aso, Kalisi yimb-ato ond yik wiing-ambe ham ahimb having, tombe mem tanasin sen duuh ham-ato kavaayin in ham, tonde ham atu omaaho ango-te va, ond yik omaaho sen kandi lak vu hil yimb-in-atêêto, in nambe yaambiing Anutu-te kul-ambe nôôn jak lôôt. ⁵* o 7:5 Lom 6:21*Bôôy ond yiy oo nando mosapa hôök yangg naavi nipaya voon-ate, tonde tanasin nêêlin va nipaya, om yalonggpayo navu navuu-to naanjilhin yiy naavingg lôôt in nambe yaambiing va nipaya, tombe va nipayaa-jo yite nyevahaan nambe yaanggimb-ambe yana mengg nama. ⁶* o 7:6 Lom 8:2; 6:4*Nganjo gêên ond yaatu nambe sen yaahimb having Kalisi be yiy havuuh va sen duuh yiy-ato la, tombe tanasin-ame nanggin yiy yesin laah e. Om kul sen yiy naawiing vu Anutu gêên-anjo ond yame sapa hôök mop bôôy sen sil kaavu hôök tanasin-ambe yiy navu samuu-to le, nganjo yiy sapa mop moos sen Vavi Vaambuung navu taatô-to ond mem.

Va nipaya nawiyak yiy

⁷* o 7:7 Eks 20:17; Diu 5:21*Om yale naanêêl naambe vaati? Yiy naanêêl naambe tanasin ond va nipaya? Malis lôôt. Tanasin timu taato sate va nipaya langaah vu sa. Yik nohvu tanasin nêêl nambe, "Game gambiing mem nôôn e." Om naambe tanasin-ame nêêl e, ond same le anjak menôôn-anjo ni naambe va nipaya le. ⁸* o 7:8 Lom 4:15*Lemu tanasin-anjo taato va nipaya langaah, tombe mem va nipaya hilin sa longgpayo be sa mengg nôôn in va nipaya vaha vaha. Nambe tanasin nama, ond sa longgpayo me-le naanjinj sa naambe saambiing va nipaya le. ⁹* o 7:9 Jem 1:15*Bôôy sen sa doosin tanasin-ato, ond saambe mak soo nando nivasas, le sim tanasin laam vu sa tombe mem sa kalêêh tanasin-ambe sa naawiing va nipaya, tombe sa lak ni nambe sale aanggimb-ambe sana valok-ate. ¹⁰* o 7:10 Lev 18:5; Lom 10:5*Anutu-te tanasin-anjo laam in nambe naanggiy sa be sana mando metumin, le ma de saah tanasin-anjo nambe navu nyiis sa be saanggimb valok-ate. ¹¹* o 7:11 Jen 3:13; Hiblu 3:13*In dangga nambe tanasin taato va nipaya langaah atombe va nipaya tatuhin sa, om lak vaa-jo sen sa navu aanggimb valok-ate. ¹²* o 7:12 1Ti 1:8*Om yalak ni nambe tanasin yoo vaambuung, tombe tanasin-ate vakasin pin vaambuung having, tombe nivalok osin nivasas. ¹³* o 7:13 Lom 5:20*Le nambe vaati? Mak va nivasaa-ju yis sa ondeey sa navu aanggimb valok-ate? Malis lôôt. Nganjo tanasin taato va nipaya neep langaah e mem va nipaya kandi lak ni wêêk-ambe kape sa, om sale aanggimb valok-ate. Va nipayaa-jo taato yi laam langaah nambe yoo nipaya lôôt. Ke, om nambêênja Anutu-te tanasin taato va nipaya danggakook langaah nambe nipaya valok-ate.

Va nipaya nahilin yakangg

¹⁴* o 7:14 Saam 51:5; Jon 3:6*Yalak ni nambe tanasin-anjo laam vu Vavi Vaambuung, de sak sa omaaho nipaya voon-ate, om saatu va nipaya-te hil kul ti. ¹⁵* o 7:15 Gal 5:17*Keen, va sen sa naawiing-anjo ond same alak danggakook ani le, malis. In va nivasas sen sahengg naving lôôt nambe saambiing-ato ond same naawiing e, lemu va sen sa nimbaya lôôt in-ato ond soo naawiing lohvu busin pin. ¹⁶ Keen, same sahengg naving va nipaya le, le ma de soo naawiing, om manyinjo taato nambe sa naalinggis nambe Mose-te tanasin ond nivasas le ma de sa navu kalêêh tanasin-anjo. ¹⁷ Lemu soo ti me-naawiing vaa-jo le, nganjo va nipaya sen nando hôök sa longgpayô-to nawiing. ¹⁸* o 7:18 Jen 6:5; 8:21*Sa lak ni nambe sa longgpayô-jo ond va nivasas ti me-nando hôök e. Sa naanêêl-anjo lak sen sa omaaho nipaya voon-ate, in sahengg naving nambe saambiing va nivasas, le ma de same aalohvu nambe saambiing e. ¹⁹ In va nivasas sen sahengg naving nambe saambiing-ato ond same naawiing e, de va nipaya sen sa nimbaya nambe same aambiing-ato le ond sim soo naawiing. ²⁰ Om sen soo naawiing va sen sa nimbaya nambe same aambiing-ato le, ond manyinjo same yoo naawiing e, nganjo va nipaya sen nando hôök sa longg-ato nawiing.

²¹ Ke om saatokak vaa-jo danggakook ti nambe soo sahengg naving nambe saambiing va nivasas, le ma de va nipaya yoo naale hôök sa longgpayo. ²² Keen, sahengg oo naving Anutu-te tanasin sen Mose kaavuu-to neep hôök sa longgpayo, ²³* o 7:23 Gal 5:17; Jem 4:1; 1Pi 2:11*Le ma de saah nambe sa omaaho nipaya voon-ate om va niwêêk ango nawiing kul hôök sa longgpayo be navu papenggin Anutu-te tanasin sen sahengg having-ato, tonde nalôôh sa be natung sa lukala va nipaya-te niwêêk sen nando hôök sa naav-ingg-anjôto yite mopaatôv. ²⁴ Wopo, saawiing sa paya lôôt. Va nipaya wiing-ambe sa ningg naavi nako sa nala mopaatôv meyimb-in-ate, om lati le nôôh sa vêêl? ²⁵* o 7:25 1Ko 15:57*Om sa kangg vasa vu Anutu in wiing yate Omaaho Bop Yesu Kalisi laam in nambe nôôh sa vêêl. Ke, saanêêl vakasin-anjo in sa kangg ond navu sapa Anutu-te tanasin, lemu sa ningg naavi nipaya voon-ate ond navu sapa hôök va nipaya-te mop.

Kalisi kawiy va nipaya la de wiing Vavi Vaambuung laam vu yiy

8 Om gêên yiy sen yiy nayalak ak Yesu Kalisi-to ond vakasin sen Anutu nêêl nambe yale gako nipaya nyevahaan-ato ti me-neep vu yiy e. ²* o 8:2 Lom 7:23-24*In Vavi Vaambuung-ate niwêêk lôôh yiy vêêl lung la in va nipaya-te mop sen yana mengg namaato, de wiing-ambe yaatu Yesu Kalisi-te hil in nambe yiy mando metumin danggata. ³* o 8:3 Sin 13:38; 15:10; Pil 2:7; Hiblu 4:15*De yiy omaahonôôn anipayas voon-ate ond Mose-te tanasin-ame niwêêk lohvu nambe

nôh yiy vêêl in va nipaya le, lemu va sen tanasin-ame lohvu nambe biing-ato ond Anutu yoo wiing. Om wiing Noow laam-ambe tu omaahonôn lohvu yiy anipaya voon-atêenjo in nambe kawiiy va nipaya na. Tombe Anutu wiing-ambe Kalisi hako yate nipaya nyevahaan-ambe yimb. ⁴ * o 8:4 Gal 5:16,25*Anutu wiing nam-bêênju in nambe yaambiing tanasin anivalok-ato nôh jak. In gêên yame navu sapa hôôk yaningg naavi nipaya voon-ate le, malis, yik yiy navu sapa Vavi Vaambuung amu.

⁵ In hil sen sil davu sapa hôôk sil anind naavi nipaya voon-atêeto ond kand nala timu vu va nipaya voon-ate mu, nganjo hil sen davu sapa hôôk Vavi Vaambuung-ato ond kand nala timu vu Vavi Vaambuung-ate va. ⁶ * o 8:6 Lom 6:21*Om naambe omaaho ti ka mosapa va nipaya voon-ate mu, ond omaahôô-ja le jimb-ambe na menama, nganjo naambe omaaho ti ka navu sapa Vavi Vaambuung, ond omaahôô-ja le mando metumin osin lopayo melaas. ⁷ * o 8:7 Mat 12:34; Jon 8:43; 12:39; Jem 4:4*Le naambe omaaho ti ka mosapa hôôk va nipaya voon-ate

ond omaahôô-ja nayiis ngaamong vu Anutu, in menahulis Anutu-te tanasin baambu le. Keen, me-yoo lohvu nambe gulis e. ⁸ Hil sen davu sapa hôôk sil anind naavi nipaya voon-atêeto ond sil-ame lalohvu nambe lambiing-ambe Anutu ka vasa vu sil e.

⁹ * o 8:9 1Ko 3:16; 12:3*Lemu ham ond ham-ame navu sapa hôôk ham anim naavi nipaya voon-ate le, nganjo Anutu-te Vavi Vaambuung nando having ham keen, om ham oo navu sapa Vavi Vaambuung. Le naambe Kalisi-te Vavi Vaambuung-ame nando having omaaho ti le, ond Kalisi me-yite omaaho yi le. ¹⁰ * o 8:10 Gal 2:20; Ep 3:17; 1Pi 4:6*Keen, va nipaya wiing-ambe ham naavim yimb, lemu naambe Kalisi nando having ham, ond Anutu nêêl ham nambe hil anivalok lung la, om Vavi Vaambuung navu metumin vu ham. ¹¹ In Anutu wiing-ambe Yesu kandi lak laah vu hil yimb-ate, om naambe Anutu-te Vavi Vaambuung nando hôôk ham alompayo, ond Anutu sen wiing-ambe Yesu Kalisi kandi lak-ato le biing-ambe Vavi Vaambuung sen nando hôôk ham alompayôô-to le biing-ambe ham naavim mando metumin gaving.

Vavi Vaambuung nawiing-ambe yiy naatu Anutu-te noondin

¹² Halingg-aso, yaningg naavi nipaya voon-ate menavu samu yiy e, om yame sapa le. ¹³ * o 8:13 Gal 6:8; Kol 3:5*Le naambe ham sapa hôôk ham anim naavi nipaya voon-ate ond ham e anggimb valok-ate. Nganjo ham sapa hôôk Vavi Vaambuung atombe bu niwêêk vu ham-ambe ham gatiiy hamate va nipaya na valok-ate, ond mem ham e mando metumin. ¹⁴ Hil pin sen Anutu-te Vavi Vaambuung navu taato mop vu sil-ambe davu sapaa-to, ond sil latu Anutu-te noondin. ¹⁵ * o 8:15 2Ti 1:7; Gal 4:5-6; Mak 14:36*In Anutu me-vu ka vu ham in nambe ham akam bu naambe vati talu ham om ham anjêênin ham lôôt jesin naah e, malis. Nganjo wiing Vavi Vaambuung laas vu ham in nambe ham an-

jak ni naambe ham atu Anutu-te noondin, tombe mem yiy naanêêl nambe, "Mangg." ¹⁶ * o 8:16 2Ko 1:22*Keen, Vavi Vaambuung oo nêêl langaah vu yiy hôôk yalonggpayo nambe yaatu Anutu-te noow-aso. ¹⁷ * o 8:17 Gal 4:7; Taato 21:7*Ke, yaatu Anutu-te noow-aso om yale mando baan gaving yi, tombe va pin sen bu vu Kalisi-to ond le naatu yate va gaving. In Kalisi hako nivaane bôôy atombe yaatu yite hil, om yik nambe yiy nako nivaane lak haale having-ato ond mem Anutu le gako yiy jak atombe biing-ambe yiy naatu hil anikaapulis gaving Kalisi.

Yiy haalengg e naatu bop jak vu taamusin

¹⁸ * o 8:18 Lom 5:2; 2Ko 4:17*Ke, sa kangg vu nambe nimeen sen natovu yiy gêên-anjo ond va malis amu, nganjo Anutu-te nikaapulis sen naatovu yiy vu taamusin-ato ond mem va bopaata keen lôôt. ¹⁹ * o 8:19 Kol 3:4*In va pin sen Anutu hatung-ato ond nahand nalak-ambe danggin Anutu in nambe taato yite noondin langaah. ²⁰ * o 8:20 Jen 3:17-19*Keen, va pin yoo naahen nando paya lôôt, lemu sen dando payaato ond me-yoo lawiingin e, nganjo Anutu yoo nêêl, tonde va pin-anjo danggin busin sen sil anind vasa jak osin doos-ato. ²¹ * o 8:21 2Pi 3:13; 1Jon 3:2*Ond Anutu le nôh va pin sen hatung-ato vêêl in va sen nawiing-ambe sil matelak gêên-anjôôto, le mem sil pin e mando nivasa gaving Anutu-te noondin, de vati me-le naanduuh sil naah e.

²² Yalak ni nambe va pin sen Anutu hatung-ato ond yoo mondalôôhin va nimeen-ambe dako balolakin nambe sen vêêh naahen navimangin noow-ato, ond yoo vu munggin-ambe tok laam gêên-anjo. ²³ * o 8:23 2Ko 5:2-4; Gal 5:5*Le me-va pin-anju mu le, nganjo yiy sen yiy hako Vavi Vaambuung nyendoos lung laa-to, ond yiy nako balolakin having, de yiy nanggin Anutu in nambe taato yiy langaah naambe yaatu yite noondin vulôôt-ato, osin biing-ambe yaningg naavi kandi jak-ambe naatu moos naah. ²⁴ * o 8:24 2Ko 5:7*Anutu hako yiy laah vu yi lung la, tombe yiy natung mengg in nambe biing-ambe nôh jak, om naambe yaahe nambe nôh ak ond yame le gatung mengg in jesin naah e, in omaaho ti me-natung me in va sen nôh ak-ato yesin laah e. ²⁵ Lemu va sen yame aahe mengg ak-ande yoo naahen-ato, ond naambe yiy gatung mengg in vaa-ja keen in nambe nôh jak-ato ond yiy oo monanggin lôôt-ande yame yaningg nalêêlak e.

²⁶ Yiy ond yaniwêêk ma, le Vavi Vaambuung amu nahôôvu yiy. Nganjo yiy ond yame aalohvu nambe yaanohak nivasa le, yiy doosin, lemu Vavi Vaambuung amu yoo navu kataangg in yiy, ond va sen navu kataangg-ato ond savok vakasin la, om vakasin-ame lohvu nambe naanêêl danggakook langaah e. ²⁷ * o 8:27 Saam 139:1; 1Ko 4:5*Tonde Anutu sen yoo nalak omaahonôn alondpayo nii-to ond lak Vavi Vaambuung-ate kakook-anjo ni, in Vavi Vaambuung oo navu sapa hôôk Anutu ka be navu kataangg in yiy sen Anutu-te hil yiy-ato.

²⁸ * o 8:28 Ep 1:11*De hil sen londpayo naving Anutu-to, ond yik hil sen Anutu yoo ka vu be teey sil-ato, ond yalak ni nambe va pin sen natovu hil-anju ond nawiing kul hôök ti in nambe hil-anju daatovu nôôn anivasa. ²⁹ * o 8:29 Kol 1:18; Hiblu 1:6*Yik Anutu yoo lak sil anind munggin-ambe holin sil in nambe sil daatu naambe noow-ato, le mem Anutu nowaatuk Kalisi timu naatu sil pin-anjute halindin bop. ³⁰ Om hil sen Anutu yoo holin sil munggin-ato ond teey sil. Tombe hil sen teey sil-anjôoto ond nêel sil having nambe hil anivalok. Tombe hil sen nêel sil nambe hil anivalok-ato, ond wiing-ambe sil latu hil anikaapulis having.

Anutu-te ahe havingin-ame le gavuuu yiyi na le

³¹ * o 8:31 Saam 118:6*Om yale naanêel naambe vaati jak va sen Anutu nawiing-anjôoto? Anutu nahôovu yiyi om omaaho ti me-lohvu nambe kape yiyi e. ³² * o 8:32 Jon 3:16*De Anutu me-vu teenin Noow in yiyi e, malis, yik yoo wiing laam in nambe dôovu yiyi pin, om yik le bu va vaalu pin nyemalis amu vu yiyi gaving. ³³ * o 8:33 Ais 50:8*Om lati le biing vakasin vu hil sen Anutu yoo holin sil ak vulôot-ambe latu yite vaa-to? Malis, yik Anutu yoo nanêel yiyi nambe hil anivalok. ³⁴ * o 8:34 Saam 110:1; Sin 7:55-56; 1Jon 2:1*De lati le naanêel naambe yiyi gako nipaya nyevahaan? Malis, yik Kalisi yimb-ande kandi lak laah-ambe la nando Anutu nama vasa, tombe navu kataangg Anutu having nambe dôovu yiyi. ³⁵ Tonde lati lohvu nambe nôôh yiyi vêel in Kalisi-te ahe havingin-anjo? Naambe nimeen naatovu yiyi, me yiyi gako nivaane, me omaahonôôn lambiing nindanjeen vu yiyi, me meep biing yiyi, me yiyi naativak in tôômb, me va nipaya biliyak yiyi osin ngaamong ame nihees-ate naatovu yiyi, ond mak Kalisi me-ahe naving yiyi e? Ôôye, yoo ahe naving yiyi-ato. ³⁶ * o 8:36 Saam 44:22; 2Ko 4:11*Keen, va nambêênjo natovu yiyi lohvu vakasin sen neep hôök Anutu-te kaapiyaa-to nambe,

“Hey aatu gate hil, om lak busin pin ond dayiis hey-ambe hey naahimb. Dayi hey nambe bik sipsip sen dayiis in nambe lanjaa-to.”

³⁷ * o 8:37 Jon 16:33*Nganjo Kalisi sen ahe having yiyi-ato ond nawiing-ambe yiyi oo naanggôol va nimeen pin-anjo lôôt. ³⁸ In saawii-having lôôt nambe vati me-lohvu nambe bu vêel yiyi in Anutu-te ahe havingin-anjo le. Naambe yaanggimb me yiyi mando memoos, me angela osin va voon-ate yêêv, tonde va sen natok laam gêên-anjo, de va sen le balup vu taamusin-ato, de va niwêêk vaha vaha vaalu, ³⁹ tonde va sen nando baandoni, de va sen nando kambini, de va pin sen Anutu hatung-ato vaalu, ond va pin nambêênjo me-lohvu nambe nôôh yiyi vêel in Anutu-te ahe havingin-anjo le. In yate Omaaho Bop Yesu Kalisi hako Anutu-te ahe havingin laam-ambe yaatu yite va lung laa-to.

Pol alopayo nimeen lôôt in hil Islel

⁹ Kalisi-te omaaho sa, om va sen sa naanêel-ato keen, de same navu tatuhin e. Tombe Vavi Vaambuung navu kaandu sa longgpayo having, om sa lak ni nambe sate vakasin-anjo keen, ² om sa naanêel vu ham naambe sa longgpayo nimeen osin sa kangg paya lôôt in sate hil Islel nalohvu busin pin. ³ * o 9:3 Eks 32:32*Keen, saawiingin nambe lohvu ond Anutu talôôt sa be gatii sa na vêel in Kalisi be sa mengg nama dukanaah sate halingg-aso Islel sen hey dangga timuu-to sil ahendbaan, le mem Anutu yoo gako sil nom vu yi. ⁴ * o 9:4 Eks 4:22; Diu 7:6; 14:1-2*In hil Islel-anju ond Anutu nêel sil nambe noondin sil. Tombe Anutu taato yite nikaapulis vu sil having, tonde Anutu jôôy vakasin vu sil osin vu tanasin vu sil, de taato mop sen sil gako Anutu jak-ato vu sil, tonde jôôy vakasin vaalu vu sil nambe le dôovu sil-ato. ⁵ * o 9:5 Mat 1:1-16; Jon 1:1; Lom 1:25*Hil Islel-anju ond sil lapumak silate himbop-aso bôôy, tombe Kalisi sen tu va pin danggakook-ato ond yik tu omaahonôôn-ambe pumak silate himbop-asôônju having. Ond Kalisii-ju yi Anutu, sen yiyi oo monggako haale jak danggataa osin danggataa-to. Keen.

Anutu holin yite hil ak

⁶ * o 9:6 Nam 23:19; Lom 2:28*Om sen hil Islel laluuu damind vu Anutu-to, ond mak yiyi naanêel naambe Anutu-te vakasin sen jôôy vu sil-ato nôôn ma? Malis. In hil sen lapumak Islel-ato ond Anutu me-nayi sil pin nambe sil Islel anivalok e. ⁷ * o 9:7 Jen 21:12*Tonde hil sen lapumak Abalaam-ato ond sil pin-ame latu Abalaam-ate hil vu taamusin keen e, nganjo sil vaalu mu latu Abalaam-ate hil, in Anutu nêel vu Abalaam bôôy nambe, “Le daanêel Isak-ate hil vu taamusin naambe gate hil.” ⁸ * o 9:8 Gal 4:23*Om vakasin-anjo nêel taato nambe unoopasiv sen Abalaam hako malis amuu-to ond Anutu me-noow-aso sil e, nganjo unoopasiv sen lapumak vakasin sen Anutu jôôy-ato ond mem Anutu nayi sil nambe Abalaam-ate hil vu taamusin sil. ⁹ * o 9:9 Jen 18:14*Vakasin sen Anutu jôôy vu Abalaam-ato nambe, “Sale aanom gato hôök busin sen soo aaholin ak-ato, le mem Saala gako nowaatuk.”

¹⁰ * o 9:10 Jen 25:21*Lemu yik me-vakasin timuu-jo le, nganjo yate himbop bôôy Isak hako Lebeka tombe hako noow yuuh papinj, tombe mem Anutu nêel vakasin ti vu. ¹¹ Lemu sen unoopasiv ayuuh oo daahen daale hôök tangganaan alopayo de yuuh-ame lawiing va nivasa me va nipaya ti le, tonde Anutu yoo nêel vakasin ak yuuh vulôôt, in taato langaah naambe me-nayi va sen omaahonôôn dawiiing-ato be nanêel e, nganjo yoo naholin omaahonôôn lohvu ka. ¹² * o 9:12 Jen 25:23*Tombe Anutu nêel vu Lebeka nambe, “Tuk e gulis miin baambu.” ¹³ * o 9:13 Mal 1:2-3*Lohvu Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-to nambe, “Sa-hengg having Yaakop, de saahe Esau paya.”

¹⁴ Om yale naanêêl naambe vaati? Mak yiy naanêêl naambe Anutu me-nawiing va lohvu le? Malis. ¹⁵ * o 9:15 Eks 33:19*In nêêl vu Mose nambe, "Saawiing nambe samu omaaho ti ond yik sale samu yi. Tonde saawiing nambe sa kangg pasiv in omaaho ti ond sale sa kangg pasiv in yi." ¹⁶ * o 9:16 Ep 2:8*Om Anutu yoo naholin omaahonôn lohvu yite ka pasiv, de melak sen yiy oo naawiing osin yiy naawiing kul in-ato le. ¹⁷ * o 9:17 Eks 9:16*In Anutu-te vakasin sen nêêl vu Pelo be neep hôök kaapiyaa-to nambe, "Va sen saawiing vu hong-anjaato ond sa navu taato sate niwêêk vu omaahonôn in nambe sil daanêêl sa haalengg na nohvu taaku pin. Yik lak danggaa-jo sen sa hatung yêêv Pelo lak hong."

¹⁸ * o 9:18 Eks 4:21; 9:12; 14:4*Ke, om Anutu wiing nambe ka pasiv in omaaho ti ond le ka pasiv in yi, tonde ka bu naambe biing-ambe omaaho ti lopayo niwêêk jak, ond lopayo le niwêêk jak.

Anutu ahekalin osin ka pasiv

¹⁹ Lemu mak ham ti le naanêêl vu sa naambe, "Om sen yame aalohvu nambe yiy baale Anutu-te mop jeen e, de yoo nawiing va pin vu yiy lohvu ka, ond nambe vaati sen Anutu nanêêl nambe va nipaya dangga neep vu yiy omaahonôn?" ²⁰ * o 9:20 Ais 29:16; 45:9*Hong omaahonôn lati le galohvu nambe gambiing lavam jak Anutu? Dêengg siinggis-ame nalingin omaaho sen nanggi yii-to nambe, "Onawiing nambêênjo vu sa in vaati-ne?" ²¹ * o 9:21 Jer 18:6*Yik omaaho sen yoo nanggi dêengg-ato ond ka bu naambe janggi naambe tana ond yoo neep vu yi. Om lohvu nambe gako panyêês palis ti be janggi dêengg yuuh ak, tombe ango yoo le samu mengali in nambe kul anivasa-te, tonde angok samu in nambe kul mali-malis-ate.

²² Tombe yik Anutu yoo nawiing va lohvu ka nambêênjo. In omaahonôn lalohvu Anutu-te dêengg, tombe sil vaalu sen daatovu Anutu-te ahekalin-ato ond sil anipaya lohvu Anutu kawii sil lana valok-ate. Anutu nawiing nambe taato yite ahekalin langaah in hil pin lanjak yite niwêêk ani, le ma de yoo nanggin sil ahusaandiin lôôt in nambe langgilin sil vasa. ²³ * o 9:23 Ep 1:3-12; Lom 8:29*In ka navu yite dêengg vaalu sen ka pasiv in sil-ato, in samu sil lung la in nambe bu yite nikaapulil vu sil, om le bu vu sil in nambe yite nikaapulil-anju nanjip langaah vu hil pin. ²⁴ De hil-anju ond yik yiy sen Anutu teey yiy-ato, ond yame vu hil Yuda mu le, nganjo yiy vu bayêên vaalu having. ²⁵ * o 9:25 Hos 2:23*Yik lohvu Anutu nêêl yite vakasin vu Hosea be kaavu neep hôök kaapiya nambe,

"Hil sen same sate hil sil-ato, ond sale naanêêl sil naambe sate hil sil. De hil sen sahengg-ame naving sil-ato, ond sahengg e gaving sil. ²⁶ * o 9:26 Hos 1:10*Tonde taaku sen saanêêl sil bôôy nambe, 'Same sate hil ham e,' ond yik taakuu-ju le daanêêl sil naambe Anutu metumin-ate noondin sil."

²⁷ * o 9:27 Ais 10:22-23*Tonde Yesaia nêêl Anutu-te vakasin lak Islel nambe, "Naambe hil Islel ngeeyaata lôôt nohvu laahel lôôy nanyendanggaa-to, lemu Anutu

le gako sil daka yuu-mu lanaah vu yi. ²⁸ Keen, Omaaho Bop nêêl nambe le bu nyevahaan vu omaahonôn vu voon, om le biing pavis-ambe nôôn jak bulôôt." ²⁹ * o 9:29 Ais 1:9*Yik lohvu Yesaia nêêl Anutu-te vakasin vu hil Islel bôôy-ato nambe, "Naambe hil baandoni pin-ate Omaaho Bop-ame galuuh dami hôök yate hil moos daka yuuh-ambe sil mando, ond yale ana mengg nama osin doos naambe Sodom ayuuh Gomola."

Hil Islel dawiiing kul in nambe daatu hil anivalok

³⁰ * o 9:30 Lom 10:20*Om yale naanêêl naambe vaati? Yiy naanêêl naambe hil vaalu sen sil-ame Yuda-to ond sil-ame davu salo mop in nambe sil daatu hil anivalok e, malis. Nganjo sil oo latovu, in sil alondpayo la timu vu Yesu tombe Anutu nêêl sil nambe hil anivalok. ³¹ * o 9:31 Lom 10:2-3*Tonde hil Islel ond sil oo mosapa hôök Mose-te tanasin in nambe sil daatu hil anivalok, le ma de me-lawiiing tanasin pin nôôn ak e, om me-latovu nôôn e. ³² * o 9:32 Ais 8:14*Om nambe vaatii-jo? Yik dangga nambe sil alondpayo me-la timu vu Anutu in nambe naanêêl sil naambe hil anivalok e, malis. Nganjo kand oo navu nambe Anutu le ji kul anivasa sen dawiiing-ato be naanêêl sil naambe hil anivalok. Om sil dayi haah pako nambe manyinju va nimumin, tombe dalupake nambe sen davu kaatuuh vahand ak tatuuh-ato. ³³ * o 9:33 Ais 28:16; 1Pi 2:6; Lom 10:11*Lohvu Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-to nambe,

"Ham gango le, sa hatung tatuuh ti nando Saion, tombe omaahonôn e kaatuuh vahand ak. Yik tatuuh aniwêêk-anju le monambilyak omaahonôn, nganjo hil sen londpayo na timu vu tatuuh-anju ond me-le jus sil daka le."

Hil Islel-ame davu sapa hôök Anutu-te mop anivalok e

10 Halingg-aso, sa longgpayo yoo nawiing in lôôt nambe Anutu gako hil Islel lanaah vu yi, om yik sa naalohak vu Anutu nambêênjo. ² * o 10:2 Sin 22:3*In sa lak sil anind vanuh, om sa naanêêl langaah naambe sil lawiiing nambe lambiing Anutu-te kul lôôt, lemu sil-ame lalak Anutu-te mopaatôôv ani nivasa be dawiiing e. ³ * o 10:3 Lom 9:31-32*Keen, sil doosin mopaatôôv anivalok sen Anutu nanêêl yiy nambe hil anivalok-ato, tombe yoo davu sapa mop ti sen sil akand oo navu nambe le daatu hil anivalok ak-ato, om sil-ame laanggôôl sil-ambe davu sapa hôök mopaatôôv sen Anutu nanêêl yiy nambe hil anivalok-ato le. ⁴ * o 10:4 Mat 5:17; Jon 3:18*Yiy oo alak ni nambe Mose-te tanasin ond lung la hôök sen Kalisi tok laam-ato, om hil sen londpayo na timu vu Kalisi-to ond Anutu le naanêêl sil naambe hil anivalok.

Anutu wiing nambe gako hil pin lanaah vu yi

⁵ * o 10:5 Lom 7:10; Gal 3:12*Mose kaavu vakasin lak hil taamuyin tanasin-ambe daatu hil anivalok-ato neep nambe, "Omaaho ti nambe sapa dôök tanasin-anjo pin ond le mando metumin." ⁶ * o 10:6 Diu 30:12-14*Lemu

yalonggpayo na timu vu Yesu be yiy naatu hil anivalok-ato, ond vakasin neep hôök kaapiya nambe, "Game naanêel hôök galompayo naambe lati le jak ana baandoni" be gako Kalisi dukanom? ⁷ "Tonde game gakam bu naambe lati le dukana hil yimbin-ate taaku" be gako Kalisi jakanom? ⁸ De nêel nambe, "Vakasin keen neep vu hong, yik neep hôök gavim osin galompayo." Ond yik vakasin sen hey naanêel langaah nambe yalonggpayo na timu vu Kalisii-to. ⁹ Om naambe onaanêel Yesu langaah naambe Omaaho Bop, tonde gambiing gaving hôök galompayo naambe Anutu wiing-ambe kandi lak vu hil yimbin-ate, ond Anutu le gako hong naah vu yi.

¹⁰ Keen, yik yalonggpayo nawii-having atombe Anutu nanêel yiy nambe hil anivalok, tonde yavingg nanêel nambe yaawii-having Yesu tombe Anutu nako yiy nalaah vu yi. ¹¹ * o 10:11 Lom 9:33*In Anutu-te vakasin neep hôök kaapiya nambe, "Hil sen londpayo nala timu vu yii-to ond me-le juus sil daka le." ¹² * o 10:12 Sin 15:9*Tonde yik hil Yuda osin hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, ond yiy pin aaloh ti, in yik yiy pin-ate Omaaho Bop timu, de yoo nawiiing samu samu bopaata vu omaahonôn pin sen lavand nahôök yii-to. ¹³ * o 10:13 Joel 2:32*Lohvu Anutu-te vakasin neep hôök kaapiya nambe, "Hil pin sen lavand nahôök Omaaho Bop haalêe-to ond le gako sil lanaah vu yi."

¹⁴ Lemu naambe me-lawii-having yi le, ond sil lavand-ame le dôök yi le, tonde sil-ame gango yite vakasin e, ond sil-ame le lambiing gaving yi le. Tonde naambe omaaho ti me-naanêel vakasin langaah vu sil e, ond sil-ame le gango le. ¹⁵ * o 10:15 Ais 52:7*Tonde naambe Anutu me-biing-ambe hil sen daanêel vakasin-ato me-lana le, ond lati le naanêel langaah vu sil? Nohvu Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-to nambe, "Hil sen daanêel banye nivasaa-to balup ond yakangg vasa lôôt."

Hil Islel-ame lawii-having banye nivasa le

¹⁶ * o 10:16 Ais 53:1; Jon 12:38*Lemu hil pin-ame nanyend vuun vu banye nivasaa-ju le, ma, lohvu Yesaia nêel Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato nambe, "Omaaho Bop, lati wii-having vakasin sen hey natulin-anjôto?" ¹⁷ * o 10:17 Jon 17:20*Om yiy nango vakasin vêel e mem yiy naawii-having, tonde vakasin sen yiy nangô-jo ond Kalisi-te vakasin. ¹⁸ * o 10:18 Saam 19:4*Om saanjingin e, mak sil-ame lango banye nivasaa-jo le? Ôôye, sil lango lung laa-to, in Anutu-te vakasin neep hôök kaapiyaa-to nambe, "Sil lavand la lohvu taaku pin, tonde silate vakasin tok la taaku nanyendanga pin."

¹⁹ * o 10:19 Diu 32:21*Lemu saanjingin jesin naah e, mak Islel-ame lalak vakasin-anjo danggakook ani le? Ôôye, sil lalak ni lung laa-to, in Mose nêel Anutu-te vakasin bôôy nambe,

"Sale aambiing-ambe hil mali-malis vaalu sen haalend maa-to, osin hil vaalu sen sil alundkook maa-to, ond le daatu sate hil, om ham alompayo le nipaya vu sil osin ham ahem kalin vu sil."

²⁰ * o 10:20 Ais 65:1*De Yesaia ond yoo nanêel Anutu-te vakasin langaah lôôt-ande me-nayêenin e. Nêel nambe,

"Hil sen me-davu salo saa-to ond latokak sa lung la, tonde hil sen me-dalingin saa-to ond sa taato sa langaah vu sil."

²¹ * o 10:21 Ais 65:2*Tonde Yesaia nêel Anutu-te vakasin ak hil Islel nambe, "Soo motalo namangg in kalêsin ambu-so osin mahôsin ambu-so ahusaandi-in lôôt in nambe lanji be lanaam, le ma."

Anutu samu hil Islel vaalu

11 * o 11:1 1 Sml 12:22; Saam 94:14; Pil 3:5*Ke, om gêen saanjingin naambe mak Anutu luus yite hil Islel la valok-ate? Malis lôôt. Yik sa Islel ti having, de Abalaam-ate hil vu taamusin ti sa, in sate dangga neep vu Benyaamin. ² Anutu me-luus hil sen yoo holin sil bôôy-ato le. Mak vakasin sen lak Eliya be neep hôök kaapiyaa-to ond ham alak ni, sen Eliya wiing vakasin vu hil Islel vu Anutu nambe, ³ * o 11:3 1King 19:10,14**Omaaho Bop-e, layiis gate hil sen danêel gate vakasin langaah-ato be layimb, tonde sil kawiiy gate alata pin la, de sa timu soo naahen nando, tombe sil davu salo sa in nambe lanyiis sa be saanggimb." ⁴ * o 11:4 1King 19:18*Le Anutu nêel vakasin vaati laah vu Eliya? Nêel nambe, "Saahilin sate hil 7 taosen-ambe dando, ond sil-ame datung kaatu vu anutu tatuhin vaha Bal e." ⁵ * o 11:5 Lom 9:27*Tombe yik gêen-anjo having, ond Anutu yoo holin hil lavuuti lak yite samu samu be sil dando. ⁶ * o 11:6 Gal 3:18*Keen, Anutu yoo wiing samu samu vu sil-ambe holin sil, lemu yame naanêel naambe lawiing kul anivasa om wiing samu samu vu sil lukalaah nyevahaan e, naambêenjo ond me-wiing samu samu vu sil keen e.

⁷ * o 11:7 Lom 9:31*Om yale naanêel naambe vaati? Hil Islel mend navu sapa nambe Anutu ji sil anivasa, le ma de me-nayi sil pin anind vasa le, nganjo sil vaalu ond Anutu holin sil alu ti lak, be nayi sil anivasa, tonde sil vaalu pin nanyend hamil om me-latokak nôôn e, ⁸ * o 11:8 Diu 29:4; Ais 29:10*lohvu Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-to nambe,

"Anutu wiing-ambe sil alondpayo nimbaya nambe sen deep-ato, tonde wiing-ambe sil amend-ame lohvu nambe lanji va le, tonde sil nanyend-ame lohvu nambe gango vakasin e. Tombe yik yoo dando lôôt-ambe tok laam gêen-anjo."

⁹ * o 11:9 Saam 69:22-23; 35:8*Tonde yik Devit nêel having nambe,

"Silate vanôn naatu ganggweeng osin kapêend-ambe nyiis sil, de bu nyevahaan nipaya vu sil. ¹⁰ Tonde sil amend kanu dôök in nambe sil-ame lanji taaku le, tonde ombayuuhin sil damind-ambe sil mando naam-bêenju danggata."

Anutu nako hil vaalu sen sil-ame Islel-ato nalaah

¹¹ * o 11:11 Sin 13:46; Lom 10:19*Ke, om saanjingin e, naambe mak hil Islel lalupakêe-to ond lala mend ma

valok-ate? Malis lôôt. Yik sil kalêêh vakasin om Anutu nako hil vaalu sen sil-ame Islel-ato dalaah vu yi, in nambe hil Islel lanji be londpayo nipaya in vaa-ju. ¹² Ke, Islel kalêêh vakasin om Anutu wiing samu samu vu omaahonôôn pin. Islel laluuu damind vu Anutu, tombe manyinju wiing-ambe va nivasa tovu hil vaalu sen sil-ame Islel-ato, om naambe hil Islel pin langgilin sil naah osin doos vu Anutu ond manyinja le dôôvu omaahonôôn pin nivasa lôôt.

¹³ Om sa naanêêl vu ham vaalu sen ham-ame Islel-ato naambe hamate sinaale sa, om soo naapêêlis in kul sen sa naawiing-anjôôto, ¹⁴ in nambe mak saambiing-ambe sate hil Islel e mend nôôn in nôôn anivasa sen ham nakôô-to, le mem sa gako sil vaalu lanom gaving. ¹⁵ In Anutu luus hil Islel atonde mem vu ma-maal vu omaahonôôn vu taaku pin, om naambe Anutu gako hil Islel landukanom ond manyinjo nambe sen sil kandi lak yesin laah vu hil yimbin-atêêto. ¹⁶ * o 11:16 Nam 15:17-21; Esi 44:30*In hil Islel-anju ond Anutu hako silate hil munggin-ambe latu yite va, ond yik hako silate hil taamusin latu yite va having. Yik nambe sen haah-ato, in haah kangga nivasa ond haah nama pin sen bulak naah vu taamusin-ato le nivasa gaving.

¹⁷ * o 11:17 Ep 2:11-19*Anutu kalêêh haah oliv † nama heey-ambe lôôh vêêl, tonde hako haah oliv bamaan nama hong-ambe hanyum hong lukalaah haah nama sen kalêêh-anjuuto ahembaan, tombe mem onako danji vu haah oliv siinggis-anjuuto having. ¹⁸ * o 11:18 Jon 4:22*Om game gatee hong ak vu haah nama keen-ato le. Le naambe onggatee hong ak ond gakam oo bu nivasa, in game navu niwêêk vu haah kangga le, nganjo haah kangga navu niwêêk vu hong.

¹⁹ Lemu mak gale naanêêl naambe, "Anutu kalêêh haah namaa-ju la in nambe ganyum sa dukanaah sil ahendbaan." ²⁰ * o 11:20 Lom 12:16*Ganêêl lohvu-ja, kalêêh sil la in sil alondpayo me-la timu vu Yesu le. Tonde hong ond galompayo la timu vu yi ondeey on-aale lak, om game gatee hong ak e, gakam bu be ganjêênin hong. ²¹ In Anutu me-vu teenin haah nama keen-ambe daale le, ma, vu nyevahaan vu sil, om yik me-le bu teenin hong gaving e. ²² * o 11:22 Jon 15:2,4; Hiblu 3:14*Om gakam oo bu naambe Anutu omaaho samu samu osin omaaho niwêêk having, in hil sen kalêêh Anutu lavaa-to ond navu nyevahaan vu sil lukalaah. Lemu hong-anja, ond naambe gahulis Anutu baambu ond yoo le monambiing samu samu vu hong, le naambe malis ond le katôôv hong na gaving.

²³ Tonde haah nama heey sen nind baya in Anutuu-to nambe me-nind baya naah e, de langgilin sil naah vu Anutu, ond Anutu le ganyum sil dukanaah ahembaan, in Anutu yoo lohvu nambe ganyum sil dukanaah. ²⁴ In galak ni nambe bôôy ond oliv bamaan nama kapis hong, le Anutu katôôv hong-ambe lôôh vêêl, tonde hanyum hong lukalaah haah oliv anivasa, sen game goo vaham-anju nivalok-ato le. Om keen lôôt, yoo lo-

† Haah oliv ngeeyaata naale Islel, om Pol nanêêl haah oliv siinggis ond nêêl vakasin pakwesin lak hil Islel, tonde haah oliv bamaan ond vakasin pakwesin lak hil vaalu sen sil-ame Islel-ato le.

hvu nambe le gako haah oliv nama keen atombe ganyum sil landukanaah silate vahaa-to nivalok.

Anutu ka nawiingin omaahonôôn pin

²⁵ * o 11:25 Lom 12:16; Luk 21:24; Jon 10:16*Halinggaso, saawiingin nambe ham anjak vakasin vunin-anjo ni le, in ham oo le kam bu naambe ham hil osin kam, om sa naanêêl vakasin vunin-anjôôto langaah vu ham e. Hil Islel vaalu ond londpayo niwêêk, tombe sil oo le mando naambêênjo lôôt-ambe na balup hôôk busin sen hil vaalu sen sil-ame Islel e, le Anutu holin sil ak-ato, ond sil pin langgilin sil nom-ambe jung na, ²⁶ * o 11:26 Mat 23:39; Ais 59:20-21; Saam 14:7*le mem Anutu le gako hil Islel pin lanom vu yi. Nohvu yite vakasin neep hôôk kaapiyaa-to nambe,

"Omaaho sen navu dôôvu yiyi Islel-ato le balup vu Saion, tombe le nôôh vakasin kalêêsin sen davu kalêêh Anutuu-to na vêêl in Yaakop-ate hil vu taamusin. ²⁷ * o 11:27 Ais 27:9; Jer 31:33-34*Tonde sale naanjôôy vakasin-anjo jak sil naambe sale kawiyi silate va nipaya pin na."

²⁸ Hil Islel nind baya banye nivasa, om sil dayiis ngaa-mong vu Anutu in vaa-jo, om nambêênja banye nivasa tok

laam vu ham pavis, lemu Anutu yoo holin sil bôôy in nambe daatu yite hil, tonde ka navu silate himbop-aso bôôy having ondeey yoo ahe naving sil. ²⁹ In naambe Anutu naateey hil alu ti be biing samu samu vu sil, ond me-le gakoseey yite vakasin vu taamusin e.

³⁰ Bôôy ond ham kalêêh Anutu lava, tonde gêên-anjo hil Islel davu kalêêh Anutu lava, tombe mem Anutu ka pasiv in ham. ³¹ Om yik Islel davu kalêêh vakasin gêên in nambe Anutu ka pasiv in ham, le mem sil langgilin sil vasa in nambe Anutu ka pasiv in sil gaving. ³² * o 11:32 Gal 3:22; 1Ti 2:4*In Anutu luus hil pin-ambe lala dando osin silate vakasin kalêêsin-ambe lanjingin sil lôôt, le mem taamusin atombe yoo le ka pasiv in sil pin.

Yiyi gako Anutu haale jak

³³ * o 11:33 Ais 55:8-9*Ham hil-e, Anutu-te samu samu ngeeyaata lôôt, tonde yi omaaho osin ka bopaa-ta, om yoo lak va pin ani osin doos kaluuu omaahonôôn pin. De yame aalohvu nambe yiyi naatokak va sen ka navuu-to be yanjak danggakook ani le, tonde yame aalohvu nambe yanjak yite mopaatôôv pin danggakook ani le. ³⁴ * o 11:34 Ais 40:13; 1Ko 2:16*Lo-hvu sen yite vakasin neep hôôk kaapiyaa-to nambe, "Lati lak Omaaho Bop aka ni? De lati vu ka vu yi? ³⁵ * o 11:35 Iyop 41:11*Tonde lati vu va yuuh ame vu yi munggin om le bu dukanaah yite va?"

³⁶ * o 11:36 1Ko 8:6*Malis, yik yoo timu hatung va pin, tombe yoo timu tu danggakook-ambe nanggin va pin, tombe va pin maandin yi, om yiyi oo gako haale jak danggata osin danggata. Keen.

Yiyy gatung yiyy naavingg naatu salivangin vu Anutu

12 * o 12:1 Lom 6:11,13; 1Pi 2:5; Jon 4:24*Om hal-
ingng-aso, yik Anutu ka wiinggin yiyy lôôt, om sa
naanêêl vu ham niwêêk naambe ham ambu ham anim
naavi na doos vu Anutu naatu salivangin memoos-ate
osin vaambuung nohvu Anutu ji be ahe nivasa in. Ond
vaa-ja ham ambu osin ham akam timu ond mem le
gako Anutu haale jak keen. ²* o 12:2 Ep 4:23;
5:10,17*Tonde ham-ame ambiing va nohvu hil voo-
anjo dawiing-ato le, nganjo ham anggilin ham in
nambe ham alompayo naatu moos, le mem va sen
Anutu ahe naving-ato, yik va nivasa osin va nivalok
lôôt, tonde va sen Anutu nayi nivasaa-to ond ham an-
jak vaa-jo ni.

Yiyy oo daanggôôl yiyy-ande yaandôôvu hil

³* o 12:3 1Ko 12:11; Ep 4:7*Anutu wiing samu samu
vu sa, om saambe sa naanêêl vu ham ti ti pin naambe
ham-ame gako ham ak, osin ham akam-ame bu
naambe ham oo savok lôôt e. Malis, yik ham pin ond
ham akam bu sen ham alompayo la timu vu Anutuu-
to, le mem ham akam oo bu ham nivalok-ambe ham ti
ti sahi nivasa le. ⁴* o 12:4 1Ko 12:12*In yiyy oo alak ni
nambe yaningg naavii-jo kamu ti ti ngeeyaata ond
silate kul-ame neep ti le. ⁵* o 12:5 1Ko 12:27; Ep
4:25*Tombe yik yiyy ngeeyaata nambêênja, lemu yaatu
Kalisi-te hil lu timu, tombe yik yiyy nôôn kamu ti ti pin-
anjôôto ond yaatu nôôn timu.

⁶* o 12:6 1Ko 12:4-11; 1Pi 4:10-11*Anutu yoo wiing
samu samu nyemalis amu vu yiyy-ambe vu yite niwêêk
kul-ate vaha vaha vu yiyy, om naambe Anutu vu niwêêk
vu omaaho ti lohvu nambe naanêêl Anutu-te vakasin
keen langaah, ond yoo naanêêl nohvu sen wii-having
Anutuu-to. ⁷Tonde naambe Anutu vu niwêêk vu omaa-
ho ti in nambe dôôvu halindin-aso ond yik yoo dôôvu
sil. Tonde vu niwêêk vu omaaho ti lohvu nambe taahu
hil, ond yik yoo naatu kaputung-ambe taahu hil nohvu
sen wii-having Anutuu-to. ⁸* o 12:8 2Ko 9:7*Tonde
naambe omaaho ti niwêêk neep lohvu nambe bêêl hil
akand ak, ond biing keen-ambe nôôn jak. Tonde
naambe omaaho ti bu va vu halindin-aso, ond me-bi-
ing paalis e, nganjo

yoo bu osin lopayo timu vu sil. Tonde yêêv sen nang-
gin yite hil-ato, ond yoo ganggin sil nivasa lôôt-ande
me-nitambo jak e. Tonde omaaho ti nambe ka pasiv in
hil-ambe dôôvu sil, ond dôôvu sil osin ka vasa.

Ham ahem gaving halim-aso keen

⁹* o 12:9 1Ti 1:5; 1Pi 1:22; Emo 5:15*Ham ahem gav-
ing hil-ato ond ham ahem gaving sil keen, de ham-
ame tatuhin e, tonde ham oo galuuh damim vu va ni-
paya de ham naapuvu va nivasa tatin. ¹⁰* o 12:10 2Pi
1:7; Pil 2:3*Ham ahem gaving Kalisi-te hil pin-ato keen
naambe sen ham halim-aso sil, tonde ham ti ti pin ond
ham gako sil jak pavi-pavis. ¹¹* o 12:11 Sin 18:25; Taa-
to 3:15*Tonde ham alompayo na doos vu Omaaho

Bop-ambe ham pasam ambiing yite kul niwêêk lôôt,
de ham-ame nimtambo le. ¹²* o 12:12 1Tes 5:17*De
ham oo kam vasa be ham ganggin Omaaho Bop,
tonde nimeen naatovu ham ond ham oo baale niwêêk,
tonde ham oo anohak lôôt. ¹³* o 12:13 Hiblu
13:2*Tonde Anutu-te hil vaalu sen dativak in va yuuh
amêê-to ond ham ambu va in dôôvu sil, tonde naambe
vaheey vu taaku ango be sil balup ond ham oo gang-
gin sil nivasa lôôt.

¹⁴* o 12:14 Mat 5:44; Sin 7:60; 1Ko 4:12*De hil sen
dawiing nindanjeen vu ham-ato ond ham-ame talôôt
sil e, malis, nganjo ham anohak naambe Anutu biing
samu samu vu sil. ¹⁵* o 12:15 Saam 35:13*De hil sen
kand vasaa-to ond ham akam vasa gaving sil, tonde hil
sen dasuu-to ond ham naasu gaving sil. ¹⁶* o 12:16
Lom 11:20; 15:5; Pro 3:7; Ais 5:21*Tonde ham akam oo
navu ham-ato ond yik ham akam oo bu Kalisi-te hil pin
naambêênja, tonde ham akam-ame bu naambe ham
bop e, nganjo ham akam bu hil anipaya paya gaving-
ambe ham ambiing va gaving sil, de ham-ame gatee
ham jak naambe ham alumkook bop e.

¹⁷* o 12:17 1Tes 5:15*De hil sen dawiing ham payaa-
to ond ham-ame ambiing nipaya dukanaah nyevahaan
vu sil e, nganjo ham akam oo bu va sen hil pin dayi
nambe va nivasaa-to le mem ham ambiing. ¹⁸* o 12:18
Mak 9:50; Hiblu 12:14*Tonde ham ganggin ham nivasa
in ngaamong, de ham alompayo yoo nanjip melaas
gaving omaahonôn pin. ¹⁹* o 12:19 Diu 32:35; Mat
5:39; Lom 13:4; 2Tes 1:6-7; Hiblu 10:30*Om sate va-so,
nipaya sen hil dawiing vu ham-ato ond ham-ame am-
biing nipaya dukanaah e, nganjo ham vêêl-ande Anu-
tu-te ahekaliin yoo le naatovu sil, nohvu yite vakasin
sen neep hôôk kaapiyaa-to nambe, "Omaaho Bop nêêl
nambe, 'Nipaya nyevahaan ond yoo tu sate va om soo
le aambu nipaya nyevahaan dukanaah.'" ²⁰* o 12:20
Pro 25:21-22; Mat 5:44*Lemu "Naambe omaaho sen
nayi hong payaa-to jimb ahe, ond gambu vanôn vu
yi, tonde lo bambôôv in bel ond gambu bel kuuu vu.
Keen, gambiing naambêênja ond le ka bu yite va ni-
paya be ninaamum in." ²¹Game ganilaas vu va nipaya
be daanggôôl hong e, malis, gambiing va nivasa savok
nipaya na.

Yaanggulis gaaman-aso baambund

13 * o 13:1 Tit 3:1; Pro 8:15; Jon 19:11*Ham pin
anggulis gaaman sen nanggin ham-ato baam-
bu. In gaaman-aso me-yoo daholin sil e, nganjo Anutu
timu liinggis ondeey sil latu gaaman. Tonde gaaman
pin sen dando lohvu taaku pin-anjo Anutu yoo hatung
sil. ²Om naambe omaaho ti kalêêh gaaman lava ond
manyinja kalêêh Anutu lava having, om le naatovu
nyevahaan.

³* o 13:3 1Pi 2:13-14; 3:13*Gaaman-aso me-dando in
nambe lambiing niyêênin vu hil sen dawiing va ni-
vasaa-to le, nganjo dando in nambe lambiing niyêênin
vu hil sen dawiing va nipayaa-to. Om naambe niyêênin
jip ond goo gambiing va nivasa mu, ond mem gaaman
e gako ohaalem jak. ⁴* o 13:4 Lom 12:19*In gaaman

ond latu Anutu-te kul vaha-so in nambe landôôvu hong-ambe omando nivasas. Le naambe gambiing va nipaya ond ganim jêênin, in galak ni nambe ngaa-mong sen nakôô-ju ond me-nako malis amu le, nganjo yi gaaman-anju tu Anutu-te kul vaha in nambe kaandu Anutu be bu nyevahaan dukanaah vu hil sen dawiiing va nipayaa-to. ⁵ Om yiyi oo aanggulis gaaman baambu, lemu yame aanjêênin va nipaya nyevahaan-anju mu be yaambiing gaving gaaman-ate vakasin e, malis, yik yaambiing nohvu sen yalak ni neep hôôk yalonggpayo nambe yite vakasin nivasaa-to.

⁶ Om yik nambêênja yiyi gatung taakis vu gaaman ond nivasas having, in gaaman-aso yoo latu Anutu-te kul vaha be danggin kul-anjo niwêêk. ⁷ * o 13:7 Mat 22:21*Om ham ambu va vu hil pin sen sil haalend neep in nambe ham ambu va vu sil-ato. Hil sen dako taakis-ato ond ham gaate taakis vu sil, tonde hil sen dako taakis ak kupak-ato ond yik ham gaate vu sil, de yêêv-aso sen danggin ham-ato ond ham oo anggulis sil baambund, tonde hil sen haalend bop-ato ond ham oo gako sil haalend jak.

Yahengg gaving omaahonôôn ond yiyi navu sapa hôôk tanasin keen

⁸ * o 13:8 Mat 22:39-40; Jem 2:8*Va sen hil davu vu ham-ato ond nyevahaan-ame nanjip vu ham e, nganjo ham ahem oo gaving ham jak busin pin ond mem, in hil sen ahend oo naving angoo-sôôto ond davu sapa hôôk tanasin keen-ato. ⁹ * o 13:9 Eks 20:13-17; Lev 19:18*In tanasin nêêl nambe, "Game gambiing baayamb e, de game ganyis omaahonôôn-ambe lanjimb e, tonde game ganggôôndak va le, de game gambiing mem nôôn in omaaho angoo-te va le." Ond tanasin-anjo, tonde tanasin vaalu pin having ond yik silate danggakook neep hôôk tanasin timuu-jo nambe, "Gahem oo gaving hil sen dando ngaaho vu hong naambe sen gahem oo naving hong-ato." ¹⁰ * o 13:10 1Ko 13:4-7*Om hil sen ahend naving omaahonôôn-ato ond me-dawiiing hil sen dando ngaaho vu sil-ato paya le, nganjo hil sen ahend naving omaahonôôn-ato ond yik yoo davu sapa hôôk tanasin nivalok.

Yaambiing va nivalok

¹¹ * o 13:11 Ep 5:14; 1Tes 5:6-7*Ke, ham ambiing naambêênjo in ham oo alak ni nambe yiyi nando gêên-anjo ond busin tok laam lung la

in nambe yamengg naatum-ambe yiyi kandi jak. In bôôy sen yaawii-having nyendoos-ato ond busin sen Anutu navu gako yiyi naah-ato naahen lôôt, le gêên ond ngaaho lak daka. ¹² * o 13:12 1; Jon 2:8; Ep 5:11; 6:11*Mekanu navu jung na, de ngaaho lak in melangaah jak. Om hali-so, yiyi gavuuu va mekanu-te na pin, tonde yaatu hil melangaah om yiyi gako melangaah-ate va ngaamong-ate jak. ¹³ * o 13:13 Luk 21:34; Ep 5:18*Om yiyi oo aambiing va nivalok naambe sen hil dando hôôk langaah-ato, de yame naanum lôôt-ambe yiyi gatee yiyi ak osin yaambiing nindanjeen e, tonde

yame aambiing baayamb osin yame aambiing liiy vu vêêh-aso danjeen e, tonde yame gako lôôt vakasin vu yiyi e, osin yame yalonggpayo nipaya vu omaaho angoo in yite va yuuh ame le. ¹⁴ * o 13:14 Gal 3:27*Malis, yik ham naatu naambe Omaaho Bop Yesu Kalisi, de ham-ame kam bu ham naavim-ambe ham-ame sapa hôôk va nipaya sen ham naavim nawiing-in-ato le.

Yame naanêêl naambe yiyi halingg-aso kalêêh tanasin e

14 * o 14:1 Lom 15:7*Omaaho ti wii-having Anutu, lemu me-wii-having niwêêk keen e, ond ham naalum gako yi dukanaam gaving ham, lemu ham-ame anyiis ngaamong vu yi jak va sen ka yu-yuuh in-ato le. ² * o 14:2 Jen 1:29; 9:3*In omaaho ti wii-having-ambe naya va vaha vaha pin, tonde hil vaalu me-lawii-having niwêêk keen e, ond yik daya vuun osin vanôôn amu. ³ * o 14:3 Kol 2:16*Om omaaho ti naya va pin-ato, ond me-ji omaaho angoo sen naya va vaaluu-to paya le. Tonde omaaho ti sen nayêênin vahivak-ato, ond me-ka bu vakasin jak omaaho angoo sen naya va pin-ato naambe kalêêh tanasin e, malis. Yik Anutu hako omaaho sen naya vahivak-ato lak having. ⁴ * o 14:4 Mat 7:1; Jem 4:11-12*De hong vaati ondeey gakam navu vakasin anipaya nalak omaaho angoo-te hil kul ti? Yik naambe yoo baale niwêêk me dupake, ond yik yite yêêv oote va. Lemu yoo le baale niwêêk in Omaaho Bop yoo lohvu nambe kaandu yi be baale niwêêk.

⁵ * o 14:5 Gal 4:10*Tonde omaaho heey yoo kand navu nambe busin heey vaambuung savok busin vaalu, tonde omaaho heey yoo kand navu nambe busin pin loh ti, om yik omaahonôôn pin ti ti yoo sahi vakasin-anjo de me-londpayo yu-yuuh in e, ond mem. ⁶ In omaaho ti sen ka navu nambe busin ti vaambuung-ato, ond ka navu nambêênjo in wiingin nambe gako Omaaho Bop haale jak. Tonde omaaho ti sen yoo naya va pin-ato ond nalohak osin napêêlis vu Anutu le mem naya, om nambêênjo naya in nambe gako Omaaho Bop haale jak. Tonde omaaho angoo sen naya va vaalu muu-to, ond yik wiingin nambe gako Omaaho Bop haale jak, tombe nalohak osin napêêlis vu Anutu le mem naya. ⁷ In yiyi mando moos me yaanggimb ond yame aatu danggakook e, malis. ⁸ * o 14:8 Luk 20:38; Gal 2:20; 1Tes 5:10*Om naambe yiyi mando moos ond yiyi mando in nambe yaambiing Omaaho Bop haale jak, me naambe yaanggimb ond yik yaanggimb in nambe yaambiing Omaaho Bop haale jak gaving.

Om naambe yiyi mando moos me yaanggimb ond yiyi pin aatu Omaaho Bop-ate va. ⁹ Ondeey Kalisi yimb-ambe kandi lak laah-ambe nando metumin in nambe naatu hil yimbin osin hil amend moos-ate Omaaho Bop. ¹⁰ * o 14:10 Mat 25:31-32; Sin 17:31; 2Ko 5:10*Om nambêênja game gakam bu vakasin jak halim-ambe onaanêêl naambe kalêêh tanasin e, tonde game gangge halim paya gaving e. In yiyi pin-anjo ond yale baale Anutu me in gangoyin yate vakasin, ¹¹ * o 14:11

Ais 45:23; Pil 2:10-11*nohvu sen yite vakasin neep hōôk kaapiyaa-to nambe,

“Omaaho Bop nêêl nambe, ‘Sa nando om saanêêl keen lôôt nambe omaahonôôn pin e gatung kaatu vu sa, tonde sil pin e lavand dōôk sa be gako sa Anutu haalengg jak.”

¹² * o 14:12 Gal 6:5*Om yiyi pin-anjo ond yiyi ti ti yoo le Tatekin yate va pin sen yaawiing-ato danggakook vu Anutu.

Yame aambiing-ambe yiyi halingg-aso kand yu-yuuh e

¹³ Om nambêênja yakangg-ame bu vakasin anipaya jak halingg-aso jesin naah e, malis, nganjo ham akam bu halim-aso be ham-ame taanji sil-ambe landupake hōôk va nipaya le. ¹⁴ * o 14:14 Sin 10:15; Tit 1:15*In Omaaho Bop Yesu taahu sa be sa lak ni vanuh nambe va sen yanggaa-to ond Anutu me-nayi vati nambe nipaya le, nganjo omaaho ti yoo jêênin naambe Anutu nayi vati nambe nipaya, le ma de ja, ond

yik Anutu le ji omaahôô-ju paya. ¹⁵ * o 14:15 1Ko 8:11-13*Om naambe va sen gahaa-to wiing-ambe halim nayi hong paya be ka nala yu-yuuh lôôt, ond manyinja taato nambe gahem-ame naving yi le. Kalisi yimb in halim tii-ja, om game gambiing-ambe halim ji hong paya jak gate vanôôn sen ganggaa-to le. ¹⁶ * o 14:16 Tit 2:5*Om yik va vaalu nambêênja ond ham-ame aambiing e, in ham akam navu nambe nivasa, le hil vaalu le kand bu naambe me-lohvu le. ¹⁷ In yaatu Anutu-te hil-ato ond me-danggakook lak va sen yiyi naha osin yiyi naanum-ato le. Nganjo naambe Vavi Vaambuung biing-ambe yaambiing va nivalok osin yalonggpaya nanjip melaas-ambe yakangg vasa, ond manyinjo taato nambe yaatu Anutu-te hil. ¹⁸ Om naambe omaaho ti sapa hōôk vakasin-anjo be samu Kalisi-te kul, ond Anutu le ahe nivasa vu yi, tonde hil e lanji yi naambe omaaho nivasa.

¹⁹ * o 14:19 Lom 12:18; 15:2*Om nambêênja yiyi oo sapa hōôk mopaatôôv pin sen yalonggpaya nanjip melaas osin yiyi kaandu halingg-asôôto. ²⁰ De ham-ame naanêêl ham in vanôôn e be biing Anutu-te kul biing paya le. Keen, vanôôn pin amu nivasa nambe yangga, le naambe gate vanôôn sen onahaa-to ti biing-ambe halim dupake hōôk va nipaya, ond va sen gahaa-juuto ond nipaya neep vu hong. ²¹ * o 14:21 1Ko 8:13*Naambe gangga vahivak me onaanum bel aniwêêk, me gambiing va vaalu, tombe vaa-jo biing-ambe halim alopaya yu-yuuh ond mam game gambiing e, jip. ²² Lemu gakam oo bu naambe va pin nivasa ond muuh Anutu yoote va, de game naanêêl-ambe halim-aso lanji hong paya le. Om omaaho ti ka bu vati naambe nivasa, de me-ka bu naambe nawiing va nipaya le, ond manyinja ka vasa. ²³ * o 14:23 Tit 1:15*Lemu naambe omaaho ti ya vati, tonde lopaya nala yu-yuuh lôôt, ond va sen yaa-to ond nipaya neep vu yi, in me-ka vu vulôôt nambe nivasa le, de yoo ya. In va pin sen omaahonôôn-ame kand navu vulôôt nambe va nivasa le, de yoo dawiing-ato, ond natu va nipaya neep vu sil.

Yiyi oo aambiing va in nambe kaandu yiyi halingg-aso

¹⁵ Yiyi sen yiyi naawii-having niwêêk-ato ond yiyi kaandu hil sen me-lawii-having niwêêk e de londpaya yu-yuuh in va vaalu-to, de yame yoo aambiing va nohvu yakangg e. ² * o 15:2 Lom 14:19; 1Ko 9:19; 10:24,33*Yiyi pin ond yiyi ti ti yoo aambiing va nivasa nohvu hil sen dando ngaaho vu yiyi-ato lanji be kand vasa, le mem le kaandu sil-ambe lambiing gaving niwêêk jak. ³ * o 15:3 Saam 69:9*Yik nambe sen Kalisi ond me-yoo nawiing va in nambe dōôvu yi le, nganjo nawiing va lohvu Anutu-te vakasin neep hōôk kaapiya vu munggin-ato nambe, “Vakasin palesin sen hil danêêl ak hong-ato ond sa vaaku nimeen ak.” ⁴ * o 15:4 Lom 4:23-24; 1Ko 10:11*Tonde Anutu-te vakasin pin sen sil kaavu bōôy-ambe neep hōôk kaapiyaa-to, ond sil kaavu in nambe bêêl yakangg jak osin kaandu yiyi, de biing-ambe yiyi baale niwêêk-ambe yaambiing gaving, tombe mem yiyi monggatung mengg in busin sen Anutu gako yiyi naah-ato. ⁵ De Anutu sen navu kaandu omaahonôôn alondpaya be daale niwêêk-ato, ond yik yoo dōôvu ham-ambe ham alompaya javuh ti be ham sapa hōôk Yesu Kalisi vaha, ⁶ in nambe ham alompaya osin ham lavam javuh ti de ham gako yate Omaaho Bop Yesu Kalisi-te Mangganaan Anutu haale jak.

Kalisi hōôvu hil Yuda osin hil vaalu sen sil-ame Yudaato

⁷ * o 15:7 Lom 14:1*Om ham pin gako halim-aso jak nivasa nohvu sen Kalisi hako ham ak-ato in nambe ham aambiing Anutu haale naatu bop jak. ⁸ * o 15:8 Mat 15:24* * o 15:8-9 Sin 3:25; Lom 11:30; Saam 18:49*Om sa naanêêl vu ham naambe Kalisi tu hil kul ti in nambe dōôvu hil Yuda. Wiing nambêênjo in taato naambe Anutu nêêl vakasin keen, tonde biing-ambe Anutu-te vakasin pin sen jōôy vu hil Yuda-te himbop-aso bōôy-ato nōôn jak. ⁹ Tonde yik wiing in nambe hil vaalu sen sil-ame Yuda-to lanji naambe Anutu ka pasiv in sil, om sil gako haale jak nohvu sen yite vakasin neep hōôk kaapiyaa-to nambe, “Om sale naanêêl ohaalem langaah vu hil vaalu sen sil-ame Yuda-to, tonde sale aambiing laalo be sa gako ohaalem jak.”

¹⁰ * o 15:10 Diu 32:43*Tonde Anutu-te vakasin ango neep hōôk kaapiya having nambe,

“Ham vaalu sen ham-ame Yuda-to ond ham akam vasa gaving yite hil.”

¹¹ * o 15:11 Saam 117:1*Tonde vakasin boow ti nêêl having nambe,

“Ham vaalu sen ham-ame Yuda-to ond ham pin gako Omaaho Bop haale jak, tonde omaahonôôn pin lôôt lambiing-ambe haale naatu bopaata jak.”

¹² * o 15:12 Ais 11:10; Taato 5:5*Tonde Yesaia nêêl Anutu-te vakasin langaah having nambe, “Jesi-te hil vu taamusin-ato ti le balup-ambe naatu omaaho lulemak in ganggin hil vaalu sen

sil-ame Yudaa-to, tombe sil akand e na vu yi naambe yoo dôôvu sil nivasa.”

¹³ Om Anutu sen nawiing-ambe yiy natung mengg in yii-to, ond biing-ambe ham akam vasa lôôt, tonde ham alompayo nanjip melaas lôôt jak sen ham nawii-having yi timuu-to, tombe mem Vavi Vaambuung bu niwêêk vu ham-ambe ham oo monggatung mem in Anutu niwêêk lôôt.

Pol aka vasa in kul sinaale sen nawiing-anjôôto

¹⁴ Halingg-aso, sa kangg oo vu be sa lak ni nambe ham nawiing va nivasa ngeeyaata, tonde ham alak vakasin keen ani lôôt, om yik ham oo alohvu nambe ham naanêel tanasin vu ham. ¹⁵ Vakasin vaalu sen sa navu kaavu laas vu ham-ato ond vakasin osin niwêêk, lemu same naayêênin e, nganjo sa kaavu laas in nambe bêêl ham alum jak, in Anutu yoo vu kul-anjo hôôk sa namangg. ¹⁶ * o 15:16 Lom 1:5; 11:13; 12:1; Pil 2:17*Om wiing-ambe saatu Yesu Kalisi-te kul vaha in nambe sana naanêel Anutu-te banye nivasa langaah vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to. Saalohvu hil kul vaha sen datung salivangin-ato ti be sa naanêel Anutu-te banye nivasa, in nambe Vavi Vaambuung biing-ambe hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to daatu vaambuung, tombe sil daatu salivangin nivasa nohvu Anutu ji be ahe nivasa in-ato.

¹⁷ Keen, Yesu Kalisi navu kaandu sa be haay ahondoos naawiing kul hôôk ti, ondeey sa natee sa lak in kul sen

sa naawiing vu Anutuu-jôôto. ¹⁸ * o 15:18 2Ko 3:5*Lemu sa naayêênin nambe same naanêel omaaho angote vakasin e, nganjo yik sa naanêel kul timu sen Kalisi vu niwêêk vu sate vakasin osin kul sen sa naawiing-ato, tombe mem hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to lango osin layi be sil lahilin sil alondpayo be lalom davu sapa Anutu. ¹⁹ In Anutu vu niwêêk nambêênjo vu sa tombe saawiing taahu taahu osin

niwêêk vaha vaha, tonde Vavi Vaambuung vu niwêêk vu sa having, tombe sa hako kul ak vu Yelusalem-ambe saanêel Kalisi-te banye nivasa pin. Sa hatup hôôk taaku pin-ambe sala hato taaku Ililikam. ²⁰ * o 15:20 2Ko 10:15-16*Kul nambêênjo ond soo naawiing nambe sa naanêel banye nivasa vu taaku vaalu sen hil-ame lala lanêel Kalisi-te banye langaah vu sil e de yoo daahen doosin-ato, in same aawiing nambe sa daav bayêên jakana ngaandiin sen omaaho ango valaah-ato le, malis. ²¹ * o 15:21 Ais 52:15*Yik soo aawiing nambe aambiing nohvu sen Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiyaa-to nambe,

“Hil sen me-lango banyêê-to ond sil e lanji nôôn, tonde hil sen me-lango yite vakasin-ato ond sil e lanjak ni.”

Pol aka navu nambe na balup-ambe ji hil Lom vêêl e mem na Spen

²² * o 15:22 Lom 1:10-13*Tombe kul-anjo nahilin sate mopaatôôv balon ngeeyaata lôôt ondeey same alaas vu ham e. ²³ Lemu

ta ngeeyaata ond sahengg oo naving lôôt in nambe sa naas aangge ham le ma, nganjo gêên ond kul ma in sa vu nganjo. ²⁴ * o 15:24 1Ko 16:6*Om sa navu ana Spen, lemu sale anaas balup-anja be saangge ham naamunggin e mem sana. Saawiing nambe mando gaving ham daka vêêl-ambe sa kangg vasa dukanaah, le mem ham e naanggiy sa na gato mop Spen. ²⁵ * o 15:25 Sin 19:21; 24:17*Lemu gêên-anjo ond sa navu ana Yelusalem-ambe saandôôvu Anutu-te hil vuu-ju le, ²⁶ * o 15:26 1Ko 16:1; 2Ko 8:1; 9:2,12*in hil Makedonia osin Akaia yoo lanêel lung la nambe daasupin salivangin-ambe lambu na Yelusalem in dôôvu Anutu-te hil sen dativak in va yuuh amêê-to. ²⁷ * o 15:27 Lom 9:4; 1Ko 9:11*Sil akand vasa nambe landôôvu hil Yelusalem naambêênjo, ond nivasa, in hil Yelusalem-ate nyevahaan neep vu sil. Hil Yuda lanêel banye nivasa be hôôvu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to kanund, tombe yik nyevahaan-anju neep vu sil, om sil oo landôôvu hil Yuda jak va sil naavind-ate.

²⁸ Om saawiing nambe saambu salivangin-anjo dukana hil Yelusalem namand anivalok-ambe kul-anjo jung na le, tonde mem sa naas balup vu ham-ambe sana Spen. ²⁹ * o 15:29 Lom 1:11*Tombe sa lak ni nambe sa naas balup vu ham ond Kalisi le biing samu samu bopaata vu yiy pin.

³⁰ * o 15:30 2Ko 1:11; Kol 4:3; 2Tes 3:1*Halingg-aso, saawiing nambe ham akam oo bu yate Omaaho Bop Yesu Kalisi osin va sen Vavi Vaambuung wiing-ambe yahengg naving yiy-ato, om ham anohak niwêêk lôôt in kaandu sate lohakin, in naambe Anutu dôôvu sa, ³¹ tombe biing-ambe hil Yudia vaalu sen me-lawii-having Yesuu-to ond me-lanôôh sa le, tonde ham anohak in Anutu biing-ambe yite hil vu Yelusalem lambu vêêl salivangin sen sa nako la in nambe dôôvu sil-anjôôto. ³² Tonde mem naambe Anutu wiing in ond sa naas balup vu ham osin sa kangg vasa be sa sawaah gaving ham vêêl e.

³³ Anutu sen nawiing-ambe yalongg neep melaas-ato ond naas mando gaving ham pin. Keen.

Pol nêêl yite vakasin samu samu la vu hil ngeeyaata

16 Saawiing nambe yiy vangaang Pibi naas balup vu ham ond ham samu yi, in nawiing kul-ambe nahôôvu hil bel-ate vu Senkia. ² Om ham akam bu Omaaho Bop-ambe ham gako yiy vangaang Pibija jak nivasa be mando gaving ham, in yiy sen Anutu-te hil yiy-ato ond yaambiing va nivasa naambêênjo. De naambe nimeen ti neep vu yi ond ham andôôvu yi, in nahôôvu hil ngeeyaata tonde nahôôvu sa having.

³ * o 16:3 Sin 18:2,18,26*Ham naanêel sate vakasin samu samuu-jo na vu Pliska yuuh laya Akwila, in waay

ahondoos naawiing Yesu Kalisi-te kul. ⁴ Yuuh oo samu yuuh bôôy in nambe yuuh lanjimb dukanaah sahenggbaan le ma. Tombe same yoo timu sa kangg vasa vu yuuh e, nganjo hil bel-ate pin sen sil-ame Yudaa-to ond dapêêlis having vu yuuh. ⁵ * o 16:5 1Ko 16:15,19; 2Ti 1:15*Tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu na vu hil bel-ate sen dasupin sil hôôk yuuh ambaandambe dalohak-ato gaving. De ham naanêêl sate vakasin samu samu na vu sate omaaho Epinitas, de yi ond yoo tu Kalisi-te omaaho munggin hil pin sen dando lohvu Esia-te taaku pin-ato. ⁶ Tonde ham naanêêl vu Malia sen nawiing kul ngeeyaata niwêêk lôôt-ambe nahôôvu ham-ato.

⁷ Tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu-jo na vu Andlonikas ayuuh Junias in waay dangga timu, tombe waay ahondoos aaluus kalaambus hôôk ti bôôy in waay aanêêl banye nivasa langaah-ato. Ond yuuh oo latu Kalisi-te hil munggin, le mem sa taamu, tonde yuuh haalend bop vu sinaale-so. ⁸ Tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu na vu sate omaaho Ampli-etas, in Omaaho Bop-ate omaaho yi having-ato.

⁹ Tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu-jo na vu Eban, in nawiing Kalisi-te kul having yiyi-ato, tonde ham naanêêl vu sate omaaho Stekis gaving. ¹⁰ Tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu-jo na vu Apelis, sen navu sapa hôôk Kalisi keen-ato, tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu-jo na vu Alistobulas-aso yite hil sen dando hôôk bayêên timuu-to. ¹¹ De ham naanêêl sate vakasin samu samu-jo na vu Helodion sen haay ahondoos-ate danggakook timuu-to, tonde ham naanêêl vu Nasisas gaving yite hil sen dando hôôk bayêên timu be sil latu Omaaho Bop-ate hil-ato.

¹² Tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu na vu Talaipina yuuh Talaiposa, in yuuh dawiiing Omaaho Bop-ate kul aniwêêk, de ham naanêêl vu sate omaaho Pesis in nawiing Omaaho Bop-ate kul lôôt. ¹³ * o 16:13 Mak 15:21*Tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu-jo na vu Lupus sen tu Omaaho Bop-ate omaaho osin haale bop-ato, de ham naanêêl vu tangganaan sen tu sate ataak having-ato. ¹⁴ Tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu-jo na vu Asinklitas ayuuh Pligon, de Hemis ayuuh Patlobas de Hemas, tonde vu yiyi halingg-aso sen dando having sil-anjuuto. ¹⁵ Tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu-jo na vu Pilologas ayuuh Julia, de Nelias ayuuh vanga, de Olimpapas, tonde vu Anutu-te hil pin sen dando having sil-ato.

¹⁶ * o 16:16 1Ko 16:20; 1Pi 5:14*Ham sen ham atu Anutu-te hil-ato ond ham anôôh halim-aso namand in taato naambe ham ahem naving ham. Ke, Kalisi-te hil bel-ate lu ti ti pin vuu-jo lanêêl vakasin samu samu-ja laas vu ham having.

Vaheey daasuh hil bel-ate

¹⁷ * o 16:17 Mat 7:15; Tit 3:10*Halingg-aso, sa naanêêl vu ham e. Ham oo angge nivasa in hil sen daasuh Kalisi-te hil-ambe davu kape sil-ato, in hil-anju

davu mahôôh Yesu-te tanasin sen ham hako lung laato, om ham galuuh damim vu sil. ¹⁸ * o 16:18 Pil 3:19; Kol 2:4; 2Pi 2:3*In hil nambêênja ond me-dawiiing yate Omaaho Bop Kalisi-te kul e, nganjo yoo kand navu va nipaya sen nindkala in nambe lambiing-ato, tombe danêêl vakasin anivasa vasa osin nanyêên vu omaahonôôn sen me-kand navu va nipayaa-to be davu tatuhin sil. ¹⁹ * o 16:19 Lom 1:8; Mat 10:16; 1Ko 14:20*Hil pin lango ham banyem lung la nambe ham navu sapa hôôk Anutu-te vakasin, tombe sa kangg vasa lôôt in ham, om saawiingin nambe ham oo anjak va nivasa ni lôôt, de ham akam-ame bu va nipaya le. ²⁰ * o 16:20 Lom 15:33; Jen 3:15*Anutu sen nawiing-ambe yalonggpayo melaas nalak-ato ond ngaaho lak in baake Saalang tatêêl-ambe nanjip hôôk ham vaham kambini. Ke, yate Omaaho Bop Yesu-te samu samu naas mando gaving ham.

Hil vaalu lanêêl vakasin samu samu la vu hil Lom

²¹ * o 16:21 Sin 16:1-2; 19:22; 20:4*Tonde sate omaaho Timoti sen haay ahondoos naawiing kul hôôk tii-to, ond wiing yite vakasin samu samu laas vu ham having. Tonde Lusias ayuuh Jeson de Sosipata sen yik hey dangga timuu-to ond yik lawiing vakasin samu samu laas vu ham having.

²² Tonde sa Tetias ond Pol nêêl vakasin-anjo tombe sa kaavu lukala kaapiyaa-jo. Ond yiyi ahondoos yaatu Omaaho Bop-ate hil om sa lavangg hôôk ham lak vakasin samu samu-ja.

²³ * o 16:23 1Ko 1:14*Tonde Gaias sen nanggjin sa nivasa hôôk yite bayêên-ato, de hil bel-ate pin lala dalohak hôôk yite bayêên alo, ond wiing yite vakasin samu samu laas vu ham having. Tonde yiyi halingg Kwotas ayuuh Elastas sen nawiing kul-ambe nanggjin kaansol taaku bop-anjo silate monêê-to, ond yuuh lawiing yuhate vakasin samu samu laas vu ham having. ²⁴ [Yate Omaaho Bop Yesu Kalisi-te samu samu naas mando gaving ham pin. Keen.]

Yiyi gako Anutu haale jak

²⁵ * o 16:25 Ep 1:9; 3:5,9; Kol 1:26*Yiyi gako Anutu haale jak, in yite niwêêk neep om le kaandu ham nohvu banye nivasa nêêl-ambe saanêêl Yesu Kalisi-te vakasin vu ham-ato. Vakasin-anjo yoo vun yi boyambôôy, de omaahonôôn-ame dalak ni le, le mem Anutu taato laam langaah. ²⁶ * o 16:26 Lom 1:5*Anutu sen yoo nando danggataa-to ond gêên-anjo yoo taato vakasin-anjo langaah hôôk vakasin sen yite hil kaavuu-to be hey naanêêl vakasin-anjo langaah vu omaahonôôn pin, lohvu Anutu nêêl in nambe omaahonôôn pin lambiing gaving-ambe sil sapa hôôk yite mopaatôôv.

²⁷ * o 16:27 1Ti 1:17; Jut 25*Anutu timu sen-anjo ond omaaho osin kakook keen, om yakangg bu kul sen Yesu Kalisi wiing-ato be yiyi gako Anutu haale jak danggata osin danggata. Keen.

1 Kolint

1 O halingg-aso, sa Pol-anjo sen Anutu yoo ka vu om teey sa be saatu Yesu Kalisi-te sinaalêê-to. Ond haay yate halingg Sotenis, ^{2 *} o 1:2 1Ko 6:11; Sin 9:14*haay kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham Anutu-te hil bel-ate vu Kolint sen Anutu teey ham in nambe ham naatu yite hil-ato. Tombe ham atu Yesu Kalisi-te hil om Anutu hako ham ak-ambe ham atu yite va-so. Yik ham-ande hil pin sen dalohak vu yate Omaaho Bop Yesu Kalisi lohvu taaku pin-ato, in yate Omaaho Bop-ande silate Omaaho Bop having. ^{3 *} o 1:3 Lom 1:7*Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi lambiing samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Pol pêêlis la vu Anutu

⁴ Sa naapêêlis la vu Anutu in ham nalak busin pin, in wiing samu samu vu ham-anja dangga lak Yesu Kalisi. ⁵ In ham atu Kalisi-te hil ondeey Anutu wiing samu samu ngeeyaata vu ham-ambe tu hamate va, tombe mem ham nanêêl vakasin keen langaah osin ham akam, tonde ham alak vakasin pin-anja danggakook ani. ⁶ De vakasin sen hey aanêêl lak Kalisii-to yoo neep niwêêk hôôk ham alompayo, ^{7 *} o 1:7 Luk 17:30; 2Tes 1:7; Tit 2:13*om ham-ame nativak in Anutu-te samu samu ti le, yik ham nangg in yate Omaaho Bop Yesu Kalisi in nambe naatok nom langaah. ^{8 *} o 1:8 Pil 1:6; 1Tes 3:13; 5:23*De yate Omaaho Bop Yesu Kalisi yoo le kaandu ham lôôt in nambe yite busin sen nom-ato ond hamate vakasin ti me-le nanjip e. ^{9 *} o 1:9 1; Jon 1:3; 1Ko 10:13; 1Tes 5:24*De Anutu omaaho nivasa lôôt om me-le tatuhin ham e, nganjo teey ham in nambe ham gaving Noow sen yate Omaaho Bop Yesu Kalisii-to be ham mando osin ham alompayo timu.

Hil bel-ate laasuh sil

^{10 *} o 1:10 Pil 2:2*Om halingg-aso, sa kataangg ham lak yate Omaaho Bop Yesu Kalisi haale naambe ham pin samu vakasin nanjip ti de ham-ame baasuh ham e, nganjo ham mando osin ham alompayo timu de ham akam nanjip timu. ¹¹ Keen, halingg-aso, Klowi-te hil lanêêl vu sa nambe ham nanêêl ham in vakasin lôôt. ^{12 *} o 1:12 1Ko 3:4; Sin 18:24-28; Jon 1:42*Yik ham pin nanêêl vakasin-anjo. Ham vaalu nanêêl nambe, "Pol-ate omaaho sa." Tonde vaalu nanêêl nambe, "Apolo-te omaaho sa." Tonde vaalu nanêêl nambe, "Pita-te omaaho sa." De ham vaalu nanêêl nambe, "Kalisi-te omaaho sa." ¹³ Hamambe Kalisi hapok yi la ngeey a? De sa Pol, mak saahimb ak haah pako in saandôovu

ham ondeey ham vaalu nako sa haalengg ak a? Me mak ham alipis bel lak sa haalengg a? ^{14 *} o 1:14 Sin 18:8; Lom 16:23*Malis, sa naapêêlis vu Anutu in same aalipis ham ti le, yik saalipis Klispas ayuuh Gaias, yuuh yuu-mu, ¹⁵ om omaaho ti me-lohvu nambe naanêêl naambe soo aalipis ham lak sa haalengg e. ^{16 *} o 1:16 1Ko 16:15*E-ke, de saalipis Stepanas osin vane be noondin having, tonde mak saalipis omaaho ti having mava, sa doosin. ^{17 *} o 1:17 Mat 28:19; Jon 4:2*In Kalisi me-wiing sa laam in nambe saanjipis hil e, nganjo wiing sa laam in nambe sa naanêêl banye nivasa langaah, de me-wiingin nambe sa naanêêl vakasin naambe sen omaahonôôn danêêl osin kand e, in naambêênjo ond vakasin sen Kalisi yimb ak haah pakôô-to me-le nôôn jak vu ham e, le naatu va malis.

Kalisi tu Anutu-te niwêêk

^{18 *} o 1:18 2Ko 4:3; Lom 1:16*In vakasin sen Yesu yimb ak haah pakôô-to ond hil sen le lana mend namaa-to kand navu nambe vakasin mali-malis-ambe nôôn ma, le yiy sen Anutu nalôôh yiy vêêl-ato ond yalak vakasin-anjo ni nambe Anutu-te niwêêk. ^{19 *} o 1:19 Ais 29:14*Yik Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe,

"Hil alundkook bop ond sale kawiy silate vakasin na, de hil osin kand ond sale naanêêl naambe silate vakasin ond va malis."

^{20 *} o 1:20 Ais 19:12; 33:18; 44:25; Iyop 12:17*Om hil alundkook bop-aso osin tanasin dangga-so ond sil vaati? De hil gêên sen dando mondakaas in vakasin-ato ond silate kakook nambe va? In Anutu taato lung la nambe omaahonôôn voon-ate kakook ond va malis-ande nôôn ma.

^{21 *} o 1:21 Mat 11:25*Omaahonôôn voon-ate kakook-ame lohvu nambe sil lanjak Anutu ni le, om Anutu sen omaaho osin kaa-to, ond yoo ka vu nambe hil lambiing gaving vakasin sen hey naanêêl langaah-ande omaahonôôn kand navu nambe vakasin malis-ande nôôn maa-to, ond mem Anutu le dôovu sil. ^{22 *} o 1:22 Mat 12:38; Sin 17:18,32*Hil Yuda nindwêêk lôôt in nambe sil lanji taahu taahu niwêêk baandoni-te ond mem, tonde hil Glik lawiingin nambe hil tatekin vakasin osin danggakook pin vu sil ond mem, ^{23 *} o 1:23 Lom 9:32; 1Ko 2:14*le ma de hey naanêêl langaah nambe Kalisi yimb ak haah pako, tombe hil Yuda nind baya, de hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to danop ak nambe manyinjo vakasin mali-malis-ambe nôôn ma. ^{24 *} o 1:24 Kol 2:3*Nganjo yiy sen Anutu teey yiy-ato,

yik yiyi Yuda de hil vaalu having, ond mem yaahe nambe Kalisi ond Anutu-te niwêêk osin kakook yi. ²⁵ * o 1:25 2Ko 13:4*Keen, omaahonôôn akand navu nambe Anutu ka ma om wiing-ambe Yesu yimb, le ma de ka savok omaahonôôn pin akand la. Tonde omaahonôôn akand navu nambe Anutu niwêêk ma, le ma de yite niwêêk savok omaahonôôn pin-ate niwêêk la. ²⁶ * o 1:26 Mat 11:25; Jon 7:48; Jem 2:1-5*Halingg-aso ham akam bu le, sen Anutu teey ham-ato ond omaahonôôn voon-ate me-lako ham ngeey ak-ambe lanêêl nambe hil alundkook bop-aso ham, me yêêv-aso ham, me ham hil osin ham haalem bop, malis, yik ham ti timu ond mem lako lak. ²⁷ Nganjo hil sen omaahonôôn vu voon dayi nambe sil akand maa-to, ond Anutu yoo holin sil lak in nambe biing-ambe hil alundkook bop-aso lambindis. Tonde yik holin hil sen omaahonôôn voon-ate danêêl nambe sil anindwêêk maa-to in nambe biing-ambe hil sen sil anindwêêk-ato lambindis. ²⁸ Tonde hil haalend ma vu voon ond Anutu yoo holin sil lak, de va sen omaahonôôn anind bayaa-to osin va mali-malis, ond Anutu yoo holin ak in nambe biing-ambe hil osin haalend vu voon daatu va malis. ²⁹ * o 1:29 Lom 3:27; Ep 2:9*Wiing nambêênjo in nambe omaahonôôn pin ond ti me-gatee yi jak hôôk Anutu me le. ³⁰ * o 1:30 Jer 23:5-6; Jon 17:19; 2Ko 5:21*De Anutu yoo wiing-ambe ham nando osin ham alompayo timu having Yesu Kalisi sen Anutu wiing-ambe taato Anutu-te lukook bop vu yiyi-ato, tombe tu yate mop sen Anutu naanêêl yiyi nambe hil anivalok-ato, osin biing-ambe yiyi naatu yoo yite hil, tonde nôôh yiyi vêêl in nambe yiyi mando metumin. ³¹ * o 1:31 Jer 9:24; 2Ko 10:17*Yik lohvu Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, "Omaahonôôn gatee sil jak ond me-gatee sil jak in silate niwêêk e, nganjo gatee sil jak in Omaaho Bop-ate niwêêk."

Pol nêêl vakasin ak haah pako

2 * o 2:1 1Ko 1:17*Halingg-aso, sa laas aanêêl Anutu-te vakasin langaah vu ham bôôy ond same aanêêl nambe sen sa omaaho sa nakaas nivasa osin sa lukook bop e, ² * o 2:2 Gal 6:14*in soo sa kangg vu munggin om sen sa laas-ato, ond sa kangg lingin vakasin vaalu pin-ande saanêêl Yesu Kalisi-te vakasin timu sen yimb ak haah pako lung laa-to. ³ * o 2:3 Sin 18:9; 2Ko 10:1*De sa laas vu ham ond same aalohvu le, sa naayêênin-ambe sa naahees lôôt, ⁴ * o 2:4 1Tes 1:5*tonde sa vakaas having ham osin saanêêl banye nivasa vu ham-ato, ond same aanêêl hil alundkook bop-ate vakasin hôôk ham ahem e, nganjo Vavi Vaambuung yoo vu niwêêk hôôk sate vakasin ⁵ in nambe ham ambiing gaving Yesuu-to, ond dangga me-nanjip vu omaahonôôn-ate vakasin osin ka nivasaa-to le, nganjo yoo nanjip vu Anutu-te niwêêk timu.

Anutu-te Vavi Vaambuung navu ka vu yiyi

⁶ * o 2:6 Ep 4:13; Pil 3:15*Lemu vakasin osin kakook bop-atêêto ond hey naanêêl vu hil sen lalak Anutu-te

vakasin dangga ni lung laa-to, le hey-ame naanêêl omaahonôôn-ate kakook voon-ate le, de hey-ame naanêêl yêêv bop sen dando gêên-anjo silate kakook e, in sil ond sil davu lana mend namaa-to, ⁷ * o 2:7 Lom 16:25; Kol 1:26*nganjo Anutu-te kakook vunin-ato ond mem hey naanêêl langaah-anjo. Anutu-te kakook-anju ond yoo vun yi bôôy munggin va pin, de yoo ka vu bôôy-anju nambe bu yite nikaapulis vu yiyi. ⁸ * o 2:8 Luk 23:34; Jem 2:1*Hil voon-ate yêêv bop-aso pin-ame lalak Anutu-te kakook-anju dangga ni le. Naambe lanjak ni ond me-le lanyiis Omaaho Bop sen nikaapulis danggakook-ato jak haah pako be jimb e, le ma de layiis-ato. ⁹ * o 2:9 Ais 64:4*Lemu lohvu Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, "Va sen omaahonôôn-ame layi lak mend e, de melango hôôk nanyend e, tonde sil akand-ame vu le, ond vaa-ja Anutu yoo hatongin vulôôt vu hil sen ahend having yii-to in nambe naatu silate va."

¹⁰ * o 2:10 Mat 13:11*Vakasin-anju neep vunin le sim Anutu wiing yite

Vavi Vaambuung laam-ambe tatekin vu hey, in Vavi Vaambuung oo lak va pin ani, de lak Anutu-te lopayo ni lôôt having. ¹¹ * o 2:11 Pro 20:27*De omaahonôôn pin ond ti me-lak omaaho ango-te lopayo ni le, nganjo yoo kanu sen nando hôôk lopayôô-to ond mem lak ni. Tonde Anutu ond omaahonôôn-ame lalak yite lopayo ni le, yik yite Vavi Vaambuung timu yoo lak ni. ¹² * o 2:12 Jon 16:13-14*Va voon-ate me-vu ka vu hey e, nganjo Anutu wiing yite Vavi Vaambuung laam vu hey in nambe tatekin vu hey-ambe hey anjak Anutu-te niwêêk kul-ate pin sen vu vu hey-ato dangga ni. ¹³ * o 2:13 1Ko 2:4*Om sen hey naanêêl vakasin-anjo ond hey-ame naanêêl vakasin sen omaahonôôn alundkook bop tatekin vu hey-ato le, malis, nganjo hey naanêêl vakasin sen Vavi Vaambuung yoo tatekin vu hey-ato, tonde hey navu tatekin Vavi Vaambuung-ate va vu hil sen Vavi Vaambuung nando having sil-ato. ¹⁴ * o 2:14 Jon 8:47; 14:17; 1Ko 1:23*Lemu hil sen Vavi Vaambuung-ame nando having sil e, ond me-dako Anutu-te Vavi Vaambuung-ate vakasin ak e, kand navu nambe va malis, de sil-ame lalohvu nambe lanjak dangga ni le, in Vavi Vaambuung timu lohvu nambe dôôvu yiyi-ambe yiyi sahi yite vakasin nohvu. ¹⁵ * o 2:15 1; Jon 2:20*Hil sen Vavi Vaambuung nando having sil-ato ond yoo lalohvu nambe sahi va pin, nganjo omaaho ango me-lohvu nambe sahi sil e. ¹⁶ * o 2:16 Ais 40:13; Lom 11:34*Lohvu Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, "Omaaho ti me-yoo lak Omaaho Bop alopayo ni le. De omaaho lati lohvu nambe bu ka vu yi? Malis."

Keen, lemu hey ond Kalisi vu ka vu hey-ambe hey navu sapa hôôk.

Anutu-te hil kul vaha-so

3 * o 3:1 Jon 16:12*Halingg-aso, sa laas bôôy ond same aalohvu nambe naanêêl vakasin vu ham naambe sen sa naanêêl vu hil sen Vavi Vaambuung nando having sil-ato le, malis, nganjo saanêêl vu ham

lohvu sa naanêel vu hil sen davu sapa hôok naavind anipaya voon-atêeto, in ham akam ma in Kalisi-te vakasin, de ham oo naahen nando nambe sen unoopasiv-ato. ² * o 3:2 Hiblu 5:12-13; 1Pi 2:2*Saavu sum vu ham amu de same avaat ham lak vanôon aniwêek e, in ham-ame alohvu le. Tonde yik gêen ham naahen nambêenja having, ³ * o 3:3 1Ko 1:10-11; 11:18*in ham oo naahen navu sapa hôok va voon-ate pin. Tombe ham alompayo nipaya vu ham osin ham nanêel ham-ato, ond taato nambe ham naahen navu sapa va voon-ate de ham nawiing va nambe hil voon-ate. ⁴ * o 3:4 1Ko 1:12*In ham vaalu nanêel nambe, "Pol-ate omaaho sa," de vaalu danêel nambe, "Apolo-te omaaho sa," ond manyinjo ham oo nawiing va nambe sen hil voon-ate.

⁵ Om Apolô-jû yi vaati, de sa Pol ond sa vaati? Yik haay hil kul vaha malis amu sen Omaaho Bop vu kul vu haay ango de ango, tombe haay aawiing kul vu ham e mem ham awii-having Anutuu-to. ⁶ * o 3:6 Sin 18:4,11; 19:1*Yik sa vaalôoh vave, tombe Apolo vu bel hôok, tonde Anutu timu yoo nawiing-ambe nôon nalak. ⁷ Om omaaho sen naalôoh vave, yuuh ango sen navu bel hôok-ato, ond yuuh lalohvu va malis amu, nganjo Anutu sen nawiing-ambe vanôon nôon nalak-ato ond mem haale bop. ⁸ De yuuh sen ango naalôoh vave de ango navu bel hôok-ato ond yuuh dawiiing kul timu, tombe yuuh e gako nyevahaan anivasa nohvu kul sen yuuh dawiiing-ato. ⁹ * o 3:9 Mat 13:3-9; Ep 2:20-22*Yik hey ahondoosin Anutu naawiing kul timu, tonde ham alohvu Anutu-te kul sen nawiing kul hôok-ato, osin ham alohvu Anutu-te bayêen sen nahaav-ato.

Anutu-te hil kul vaha-so lalohvu hil sen dahaav bayêen-ato

¹⁰ * o 3:10 1Ko 15:10; 2Pi 3:15*Anutu yoo wiing samu samu vu sa ondeey saawiing kul osin sa kangg lohvu omaaho sen nahaav bayêen-ato, tombe sa valaah ngaandiin naale lung la, le mem omaaho ango nahaav bayêen lakala, om hil sen dahaav-ato ond sil oo kand bu be landaav nivasa lôôt. ¹¹ * o 3:11 Ais 28:16; 1Pi 2:4-6*In bayêen-ate ngaandiin aniwêek sen naale lung laa-to ond Yesu Kalisi, tombe omaaho ti me-lohvu nambe balaah ngaandiin ango dukana baale gaving e. ¹² Om hil sen landaav bayêen jakana ngaandiin-anja nambe landaav jak va niwêek sen kin-ame lohvu nambe ja le, nambe sen gool, me siliva, me tatuuh amengali-ngali, me nambe landaav jak haah, me gus, me siih, ¹³ * o 3:13 1Ko 4:5; 2Tes 1:7-10*ond sil pin-ate kul e nanjip langaah hôok busin sen Kalisi nom-ato. In busin-anju ond le naatok naam osin kin tumin, tombe hil pin-ate kul sen lahaav Anutu-te bayêen-ato ond Anutu le sahi lak kin-ambe taato langaah nambe niwêek me malis. ¹⁴ Om omaaho ti-te kul sen haav bayêen lakala ngaandiin-ato nambe kin dôok, le ma de mando niwêek-ato, ond omaahô-jû le gako nivasa nyevahaan dukanaah. ¹⁵ Le nambe kin ja omaaho ti-te kul-anju be jung na, ond me-le gako nivasa nyevahaan e, le nama. Yik le mando metumin amu, in Anutu

le gataah yi vêel naambe sen hil dataah va vêel in kin-ato.

Anutu-te hil latu yite dumb vaambuung

¹⁶ * o 3:16 1Ko 6:19; 2Ko 6:16*Om ham gango le. Ham atu Anutu-te dumb vaambuung-ambe yite Vavi Vaambuung lukala nando hôok ham alompayo. ¹⁷ Om naambe omaaho ti bilyak Anutu-te dumb vaambuung ond Anutu yoo le kawiiy omaahô-jû na, in Anutu-te dumb ond vaambuung ond yik ham-anja.

Yame gako omaahonôon haale jak e

¹⁸ Omaaho ti me-yoo tatuhin yi le. Ham ti yoo ka bu naambe yi omaaho osin ka savok hil voon-ate ngeeyaata la, ond yoo gilin yi be naatu omaaho sen hil voon-ate danêel nambe ka maa-to vêel e, mem le naatu omaaho osin ka keen. ¹⁹ * o 3:19 Iyop 5:13*In va sen hil voon-ate danêel nambe ka bop ond Anutu nayi nambe ka ma, lohvu Anutu-te vakasin ti neep hôok kaapiya nambe,

"Anutu wiing-ambe hil osin ka bop kand sapa silate va tatuhin heey tu jaang-ambe yiis sil."

²⁰ * o 3:20 Saam 94:11*Tonde yik vakasin ango neep nambe,

"Omaaho Bop nalak ni nambe va sen hil osin lukook bop akand navuu-to ond va malis."

²¹ Om hil-ame gatee sil ak in omaahonôon e, in Anutu yoo vu va pin tu hamate va lung la. ²² Sa Pol-ande Apolo yuuh Pita, tonde taaku voon-anjo de metumin osin meyimbin, tonde va gêen-anjo osin va sen balup vu taamusin-ato, ond va pin-anjo tu hamate va, ²³ tonde yiij ond yaatu Kalisi-te hil, de Kalisi ond Anutu-te va.

Omaaho Bop yoo navu sahi yite hil kul vaha-so

⁴ * o 4:1 Tit 1:7*Ham akam bu hey naambêenjo naambe Kalisi-te hil kul vaha-so hey osin hey nanggîn Anutu-te vakasin vunin-ato in nambe hey naanêel langaah vu ham. ² * o 4:2 Luk 12:42*Tonde ham alak ni nambe hil sen danggin yêev-ate vaa-to, ond silate yêev dawiiingin nambe sil oo mongganggin nivasa lôôt-ande sil-ame ganggin daka paya le. ³ Naambe ham me omaahonôon vaalu sahi sate kul-ambe daanêel naambe sa nanggîn sate kul nivasa me malis, ond sa kangg navu vaa-jo nambe va malis amu, de same navu sahi sate kul having e. ⁴ * o 4:4 Saam 143:2*Sa kangg vu nambe sate vakasin ti me-neep e, lemu va sen sa kangg vuu-jo ond me-navu taato nambe sa omaaho nivalok e, nganjo Omaaho Bop navu sahi sate vakasin om yoo le naanêel. ⁵ * o 4:5 1Ko 3:8*Om ham-ame sahi hil-ate vakasin-ambe ham naanêel pavis e, de Omaaho Bop nom vêel e mem va sen vun yi hôok mekanuu-to, osin va sen hil akand navu neep hôok sil alondpayô-to, ond Omaaho Bop yoo le taato va pin-anju langaah, tombe mem Anutu yoo le gako omaahonôon ti ti pin jak nohvu.

Hil Kolint yoo dako haalend ak

⁶ * o 4:6 Lom 12:3*Ke, halingg-aso, sa taahu vakasin-anjo lak haay Apolo mu in nambe ham angge be ham anjak ni, le mem ham sapa hôök Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-to nivalok, de ham ti me-gako omaaho ango jak-ande ji ango paya le. ⁷ * o 4:7 Lom 12:6*Lati wiing-ambe gatu omaaho osin haale? Tonde gate vaati neep vu hong vulôôt-ande Anutu me-vu vu hong e? De hong sen ohako va pin vu Anutuu-to, ond nambe vaati sen ohatee hong ak nambe goo gatu va pin-anjo dangga? ⁸ * o 4:8 Taato 3:17,21*E-ke, ham-ame nativak in vati le, me? Ham atu hil osin Anutu-te va nivasa vasa lung la keen a? De ham kaluuh hey-ande ham atu Anutu-te hil lulemak-aso lung la mava? Naambe ham atu hil lulemak-aso keen ond mem nivasa, in mem hey naatu Anutu-te hil lulemak-aso gaving ham-ambe yiy ahondoos ganggin hil. ⁹ * o 4:9 Lom 8:36; Hiblu 10:33*Sa kangg navu nambe mak Anutu wiing-ambe hey sinaale-so hey aatu hil malimalis-ambe hey nando laah dami. Hey aalohvu hil sen danêel nambe lanyis sil-ambe lanjimb ak hil pin amend-ato, om omaahonôn osin angela-so pin dangget hey nambe hey anipayaa-to.

¹⁰ * o 4:10 1Ko 3:18*Omaahonôn danêel hey nambe hey alukook ma, in hey naanêel Kalisi-te banye langaah-ato, nganjo ham ond ham atu Kalisi-te hil om ham hil osin kam. Tonde hey ond hey aniwêek ma, nganjo ham ond mem ham aniwêek. Tonde hil dayi hey nambe va malis, de ham ond dako ham haalem lak lôôt. ¹¹ * o 4:11 2Ko 11:23-27*Lak busin pin-ambe gêên ond hey naahimb ahengg osin hey alongg navu bambôôv in bel, tonde hey naativak in tôômb ayuuh ame, tonde hil davu kaatuuh hey lak namand, de hey ambaangg sen hey mando dôök-ato ma. ¹² * o 4:12 Sin 18:3; 1Ko 9:14-15; 2Tes 3:8; Saam 109:28; Mat 5:44*Yik hey namangg oo monawiing kul bop in dôôvu hey. Tonde hil danêel hey pale le hey naalohak la vu Anutu in nambe samu sil, de dawiiing nindanjeen vu hey, le ma de hey naahe sil amu. ¹³ * o 4:13 Su 3:45*Hil daanggôôl hey, le ma de hey naavu mamaal vu sil. Keen, dayi hey nambe taaku voon-ate va ningook nipaya hey, de kand navu nambe hey aalohvu kaalekaale pin sen davu kaakêel la nanyendanggae-to, lôôt-ambe tok valup gêên-anjo.

Pol nêel nambe hil Kolint sapa hôök vaha

¹⁴ Same navu kaavu vakasin-anjo in daanggôôl ham-ambe ham anim naamum e, nganjo sahengg naving sate noongg-aso ham ondeey sa naavu kôôvu ham. ¹⁵ * o 4:15 Gal 4:19*Hil ngeeyaata lôôt davu tatekin Kalisi-te vakasin vu ham, nganjo mom-aso ond sil-ame ngeey e, yik sa, saanêel Yesu Kalisi-te banye nivasa vu ham-ambe ham atu yite hil-ato ond manyinjo saatu hamate mom. ¹⁶ * o 4:16 1Ko 11:1; Pil 3:17; 1Tes 1:6*Om sa naanêel niwêek vu ham naambe ham sapa

dôök sa vahangg. ¹⁷ * o 4:17 Sin 19:22*Keen, dangga nambêênjo ondeey saawiing Timoti laas vu ham. Timotii-ja tu sa noongg-ambe sahengg naving yi lôôt, in saanêel-ambe hulis Omaaho Bop baambu keen. Yoo le bêel ham alum jak in sate mopaatôôv sen sa navu sapa Yesu Kalisii-to, naambe sen sa navu tatekin vu hil bel-ate lu ti ti pin lohvu taaku pin-ato.

¹⁸ Ke, tonde hamate hil vaalu kand navu nambe same le anaas vu ham e, om sil oo datee sil lak vu ham lôôt. ¹⁹ * o 4:19 Sin 18:21*Lemu Omaaho Bop jiiinggis ond mem sale anaas vu ham pavis, tombe mem hil-anja sen yoo datee sil ak-ato ond same le aanjêênin silate vakasin e, nganjo sale anjak silate niwêek ani naambe dawiiing Anutu-te kul osin niwêek a? ²⁰ * o 4:20 1Ko 2:4*In vakasin amu ond me-lohvu le, nganjo yaangge naambe hil dawiiing kul osin Anutu-te niwêek ond mem yalak ni nambe Anutu nanggin yite hil. ²¹ Om ham awiinggin vaati? Sa naas osin sahengg kalin in saambu nyevahaan vu ham a? Me, sa kangg pasiv in ham-ambe sa naas osin melaas a?

Hil bel-ate ti nawiiing baayamb vu Kolint

⁵ * o 5:1 Lev 18:7-8; Diu 22:30; 27:20*Sa hango nambe ham ti nawiiing baayamb, in ham ti hako mangganaan vane (lemu me-tangganaan sen hako yii-to le). Tombe baayamb tii-ja nipaya lôôt, de hil sen sil doosin Anutuu-to sil dayêênin baayamb anipaya nambêênja. ² Om ham natee ham ak in? Ham anim naamum-ambe ham naasu, tombe ham gatiiy omaaho sen nawiiing vaa-ja na vêel in ham ond mem. ³ * o 5:3 Kol 2:5*De sak, sa nando diin in ham, lemu sa kangg oo navu ham lôôt, tombe sa hangoyin omaaho sen nawiiing vaa-ja yite vakasin lung la nambe sen sa nando having ham keen-ato. ⁴ * o 5:4 Mat 16:19; 2Ko 13:10*Om sa naanêel lak yate Omaaho Bop Yesu haale naambe ham naasupin ond ham akam bu sate vakasin naambe sen sa nando having ham-ato, tonde yate Omaaho Bop Yesu le bu yite niwêek vu ham gaving, ⁵ * o 5:5 1Ti 1:20; 1Pi 4:6*Le mem ham gatiiy omaahôô-ja na vu Saalang in nambe bilyak naavi mu, tombe mem gilin yi naah vu Anutu be Anutu gako kanu naah hôök busin taamusin sen Omaaho Bop nom-ato.

Hil Kolint gatiiy omaaho nipaya na vêel

⁶ * o 5:6 Gal 5:9*Ham natee ham ak-anja ond me-nivasa le. Ham-ame alak ni le? Va daka sen haale nambe yis-ato, ond yik pasivdaka mu yoo nawiiing-ambe balet doos nalinj. ⁷ * o 5:7 Eks 12:21; 13:7; Ais 53:7; 1Pi 1:19*Om ham gatiiy omaaho baayamb sen lohvu yis animbôôy-anja na, de ham mando nivasa mu naambe balet sen yis ma in-ato, in Kalisi kawiiy hamate nipaya lung laa-to. Yik Kalisii-ju yimb-ambe tu yate salivangin lohvu hil dayiis sipsip hôök busin haluusin sen Anutu haluuh hil Islel hôök vu Ijip bôôy-ato. ⁸ * o 5:8 Eks 12:16-20; Diu 16:3*Om yiy gatiiy yate va nipaya pin na naambe sen hil Yuda daate yis la de daya balet sen yis

ma in-ato hôök silate vanôôn busin haluusin-atêêto, tonde mem yiyi mando osin yalonggpayao timu be yiyi naanêêl vakasin keen.

⁹* o 5:9 Mat 18:17; 2Tes 3:14*Sa kaavu kaapiya ango laas vu ham bôdy-ato in nambe ham-ame mando gaving hil sen dawiiing baayamb-ato le, ¹⁰ ond same kaavu nambe ham galuuh damim vu omaahonôôn voon sen sil dawiiing baayamb osin dawiiing mend nôôn, tonde dawiiing hôôndak, osin dalohak vu silate anutu tatuhin vaha-sôôto le. Keen, naambe ham-ame mando gaving sil e, ond ham e gavuuu taaku voon-anjo de ham ana mando tana? ¹¹* o 5:11 2Tes 3:6; Tit 3:10; 2Jon 10*Nganjo sa kaavu vu ham in nambe ham-ame mando gaving omaaho sen yoo nanêêl nambe yiyi halingg bel-ate ti yi, le ma de nawiiing baayamb, de nawiiing menôôn, de nalohak vu anutu tatuhin vaha-so, osin nanêêl vakasin palesin lak hil, de nanum bel-ambe lukook nawiiing paya, tonde nawiiing hôôndak-ato. Ke, hil nambêênjo ond ham-ame angga vanôôn gaving sil e.

¹²* o 5:12 Mak 4:11*Same sate kul in nambe sa gangoyin hil sen sil doosin Anutuu-to silate vakasin e, nganjo hil bel-ate ond mem ham gangoyin silate vakasin. ¹³* o 5:13 Diu 13:5; 17:7; 22:24*Tonde hil sen sil doosin Anutuu-to, ond Anutu yoo le gangoyin silate vakasin. Om ham gatiiy omaaho nipayaa-ja na vêêl in ham nohvu Anutu-te vakasin neep hôök kaapiyaa-to.

Vakasin lak Kalisi-te hil dawiiing vakasin vu halindinaso

6 Ham ti-te vakasin neep vu ango tombe gako na in hil voon-ate gangoyin yite vakasin, de me-yoo lohvu baale Anutu-te hil amend in nambe sil gangoyin yite vakasin mava? Nambe vaati sen ham anim-ame namum e? ²* o 6:2 Taato 3:21*Anutu-te hil e gangoyin omaahonôôn pin-ate vakasin, le mak ham doosin mava? Om naambe ham e gango omaahonôôn pin-ate vakasin, ond ham alohvu nambe gango vakasin malimalis heey hôök busin sen gêênanjo. ³ De ham alak ni nambe yale gangoyin angela-sote vakasin a? Om nambêênjo ond yik yaalohvu nambe yiyi gangoyin vakasin lak va sen yiyi naawiiing nando vu voon-anjôôto. ⁴ Om naambe vakasin lak va sen yiyi naawiiing vu voon-anjo ti neep vu ham lohvu ham ambiing vakasin, le nambe vaati sen ham nala vu hil sen hil bel-ate dayi nambe dando nanyendangгаа-to in nambe sil gangoyin hamate vakasin?

⁵ Sa naanêêl vakasin-anjo in nambe ham anim naamum. Hamate omaaho ti osin ka me-nando lohvu nambe gangoyin hamate vakasin-ambe naanêêl mava? ⁶ Le nambe vaati sen Omaaho Bop-ate omaaho yuuu daanêêl yuuu atombe yuuu lana lambiing vakasin vu hil sen sil-ame lawii-having Yesuu-to.

⁷* o 6:7 Mat 5:39; 1Tes 5:15; 1Pi 3:9*Keen, ham nako ham la vu hil voon-ate sen dangoyin hil-ate vakasin-ato, ond manyinja ham naloh mop paya lôôt. Naambe vaheey lambiing ham paya me langgôôndak hamate va, ond ham angga mu be vakasin ma, ond

mem ham awiiing lohvu, ⁸ le ma de ham nawiiing halim-aso bel-ate paya osin ham nahôôndak silate va.

⁹* o 6:9 Gal 5:19-21; Ep 5:5; Taato 22:15*Ham gango le. Hil sen dawiiing va nipayaa-to me-le landukana gaving Anutu-te hil-ambe ganggin sil e. Ham akam bu vakasin-anjo nivasa le. Hil sen dawiiing baayamb osin hil sen dalohak vu anutu tatuhin vaha-sôôto, tonde hil baayamb sen dahôôndak moow ango vanêêndin, me vêêh ango dahôôndak ango layêêndin-ato, tonde moow-aso sen dahôôv moow ango nambe sen vêêh-ato, ¹⁰ de hil hôôndak osin hil sen mend nôôn in omaaho ango-te vaa-to, tonde hil sen danum bel-ambe lundkook nawiiing payaa-to, osin hil vakasin palesin-aso, tonde hil sen daandiiy omaaho ango-te va danjeen-ato, ond hil nambêênjo pin me-le landukana gaving Anutu-te hil-ambe ganggin sil e. ¹¹* o 6:11 Tit 3:3-7*Ham vaalu nawiiing va nambêênjo bôdy, le sim gêên ond Anutu kawiiy hamate va nipaya la lung la, de holin ham lak-ambe ham atu yite hil, tombe nêêl ham nambe ham hil anivalok. Anutu yoo ka navu Omaaho Bop Yesu Kalisi-te kul sen yimb ak yiyi-ato ondeey nêêl-ambe yite Vavi Vaambuung hôôvu yiyi nambêênjo.

Yiyi naavingg gako Anutu haale jak

¹²* o 6:12 1Ko 10:23*Keen, va pin nambe saambiing ond lohvu, lemu va vaalu me-le dôôvu sa le. Ke, va pin lohvu nambe saambiing, lemu same le aambiing vati be naatu sate yêêv-ambe ganggin sa le. ¹³* o 6:13 1Tes 4:3-5*Vanôôn ond yahengg-ate va, de yahengg neep in nambe yangga vanôôn, tombe sim Anutu le kawiiy yuuu ahondoosin na. Lemu yiyi naavingg ond me-neep in nambe yaambiing baayamb e, nganjo yiyi naavingg ond Omaaho Bop-ate va, de Omaaho Bop ond tu yêêv-ambe nando in nambe ganggin yiyi naavingg. ¹⁴* o 6:14 Lom 8:11; 1Ko 15:20; 2Ko 4:14*Anutu wiing-ambe Omaaho Bop kandi vu hil yimb-ate, tombe yite niwêêk e biing-ambe yiyi kandi jak vu hil yimb-ate gaving.

¹⁵* o 6:15 Lom 12:5; Ep 5:30*Mak ham doosin mava? Ham atu Kalisi-te naavi boow ti ti lung la. Om mak lohvu nambe sa kahe Kalisi-te naavi boow ti be saambu na be naatu vêêh baayamb ti-te

naavi boow ti? Malis lôôt. ¹⁶* o 6:16 Jen 2:24; Mat 19:5*Nambe vaati sen ham-ame alak ni le? Nambe omaaho ti gahôôv vêêh baayamb ti ond yuuu latu nôôn timu, lohvu Anutu nêêl vakasin-ambe neep hôök kaapiya nambe, "Yuuu e daatu nôôn timu." ¹⁷* o 6:17 Jon 17:21-23; Lom 8:9-11; Gal 2:20*Le omaaho ti jalak ak Omaaho Bop ond yuuu ahondoos latu nôôn timu.

¹⁸ Ham oo napak-ande ham-ame ambiing baayamb e. Va nipaya vaalu pin sen omaahonôôn dawiiing-ato, ond me-yoo dawiiing naavind paya le, nganjo omaaho baayamb ond yoo nawiiing naavi paya. ¹⁹* o 6:19 1Ko 3:16*Tonde yik ham alak ni nambe ham naavim tu Vavi Vaambuungate dumb vaambuung, in Anutu wiing Vavi Vaambuung laas-ambe nando hôök ham alom-paya lung la, om ham-ame yoo atu ham naavim-ate

danggakook e. ²⁰ * o 6:20 1Ko 7:23; 1Pi 1:18-19; Pil 1:20*Nganjo Anutu yoo vaanggo ham lak va bopaata lôôt-ambe ham atu yite va, om ham naavim biing va sen gako Anutu haale jak-ato.

Vakasin lak vêêh ayuuh moow dako sil-ato

7 Ke, vakasin sen ham kaavu hôôk kaapiya be ham alingin saa-to, ond sa naanêêl vu ham e. Naambe moow-ame gako vêêh e ond nivasa, ² lemu baayamb neep om moow pin oo gako silate vêêh ti ti, de vêêh pin lanjâk vu silate moow ti ti. ³ Moow naavi tu vane-te va om me-bu teenin yi le, tonde yik vêêh naavi tu layate va om

me-bu teenin yi le. ⁴ Vêêh-ame yoo nanggin yite naavi le, nganjo laya nanggin, tonde yik moow-ame nanggin yite naavi le, nganjo vane nanggin. ⁵ Om mame ambu teenin muuh naavim in muuh e. Le naambe muuh naanjôôy vakasin dôôk ti naambe manjakin muuh in nambe muuh mando monanohak vu Anutu daka vêêl e ond mem nivasa. Tonde busin-anju jung na le mem muuh mando dôôk ti jesin naah. Le naambe nama ond mame alohvu nambe manjakin muuh nivasa lôôt e, de Saalang e palapin muuh.

⁶ Sate vakasin-anjo ond soo aaliinggis in hamate vakasin amu, de same aanêêl niwêêk in nambe ham ambiing naambêênjo le. ⁷ * o 7:7 Mat 19:12*Nganjo saawiingin nambe hil pin mando vehambu osin maseeng naambe sa, lemu Anutu yoo wiing samu samu vaha vaha vu yiyi omaahonôôn ti ti pin, kaandu hil vaalu lôôt-ambe vu kul vu sil in nambe sil mando vehambu osin maseeng, tonde vu kul vu hil vaalu in nambe sil gako sil e mem lambiing kul.

⁸ Sa naanêêl vu hil sen me-lako sil-ato le, de vu ve-haahôôv-aso naambe sil oo mando naambe sen sa ond mem nivasa. ⁹ * o 7:9 1Ti 5:14*Le naambe sil-ame lalohvu nambe sil lanjakin sil nivasa lôôt ond mam sil gako sil. Le naambe nama ond sil alondpayo le biing navu navu lôôt naambe kin napeek hôôk sil-ato, tombe manyinja le biing nipaya vu sil, om sil gako sil ond mem nivasa.

¹⁰ * o 7:10 Mat 5:32; 19:9*Tonde sa naanêêl vakasin ti vu vêêh osin moow sen sil lako sil lung laa-to, le me-soo sate tanasin e, nganjo Omaaho Bop-ate tanasin, naambe vêêh ond me-gavuuh laya le. ¹¹ Le naambe gavuuuh ond yoo mando malis, le naambe nama ond yuuh laya samu vakasin e mem yuuh mando javuh ti naah. Tonde yik moow ond me-juus vane le.

¹² Tonde sa naanêêl vakasin ti vu hil vaalu ond manyinjo me-Omaaho Bop-ate tanasin e, nganjo soo naanêêl naambe omaaho ti vane me-wii-having Kalisi le, le vanêê-ju ahe having nambe mando gaving yi, ond laya me-juus na le. ¹³ De naambe vêêh ti laya me-wii-having Kalisi le, le ahe having nambe mando gaving vane, ond vêêh-anju me-gavuuh laya le. ¹⁴ In omaaho ti sen me-wii-having Kalisii-to ond yoo tu Anutu-te va, lak dangga nambe vane wii-having Kalisi be tu Anutu-te vaa-to. Tonde yik vêêh sen me-wii-having Kalisii-to ond tu Anutu-te va, lak dangga nambe laya

wii-having-ambe tu Anutu-te va. Le naambe nama ond noom-aso le naambe hil sen sil doosin Anutuu-to, le ma de sil latu va vaambuung. ¹⁵ * o 7:15 Lom 14:19*Le naambe vêêh me moow sen me-wii-having Yesuu-to wiingin nambe gavuuuh vane me laya sen wii-having Yesuu-to na, ond gavuuuh, in tanasin ti me-nanjingin vane me laya sen wii-having Yesuu-to be nêêlin yi le, in Anutu teey yiyi in nambe yiyi mando osin yalonggpayo melaas. ¹⁶ * o 7:16 1Pi 3:1*Hong vêêh, mak gale ganggilin olayam-ambe Anutu gako yi naah lemu game galak ni le. De hong moow, mak gale ganggilin ovanem-ambe Anutu gako yi naah lemu ondoosin.

Ham ambiing hamate kul sen ham monawiing-ande Anutu teey ham-ato

¹⁷ * o 7:17 1Ko 7:20,24*Om ham ti ti pin, ham oo mosapa mop sen Anutu taato vu ham-ato, osin ham monambing kul sen ham monawiing in dôôvu ham naavim bôôy-ande Anutu teey ham-ambe ham atu yite hil-ato. Soo monaanêêl tanasin tii-jo vu hil bel-ate lohvu taaku pin. ¹⁸ Naambe omaaho ti halaah naavi lung la nambe sen Yuda dalaah naavind-ato, tonde mem Anutu teey yi be tu yite omaaho, ond me-gatongin naavi naah-ambe bun e. De naambe omaaho ti me-halaah naavi le, tonde Anutu teey yi be tu yite omaaho, ond me-galaah naavi le. ¹⁹ * o 7:19 Lom 2:25; Gal 5:6; 6:15*In va sen hil dalaah naavind-ato ond va malis, de va sen hil vaalu medalaah naavind e, ond yik va malis having, nganjo va sen nôôn keen-ato nambe yiyi taa-muyin Anutu-te tanasin. ²⁰ Om ham ambiing hamate kul sen ham monawiing-ande Anutu teey ham-ambe ham atu yite hil-ato. ²¹ Gatu omaaho ango-te va kul-ate malis amu vu gate yêêv ti tonde mem Anutu teey hong-ambe gatu yite omaaho? Ond game galompayo nimeen e, nganjo gamem sapa gate kul-anja be gambiing. Le naambe mop neep in nambe onggavuuh gate yêêv-anjo, ond yik onggavuuh-ande mem goo ganggin hong naah. ²² * o 7:22 Plm 16; Ep 6:6; 1Pi 2:16*Omaaho ti sen tu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to, le sim Omaaho Bop teey yi be tu yite omaahôô-to ond tu Omaaho Bop-ate omaaho osin haale. Tonde omaaho osin haale bop sen Anutu teey yi be tu yite omaahôô-to ond me-yoo le ganggin yi naah e, nganjo tu Kalisi-te va kul-ate malis amu. ²³ Anutu yoo vaanggo ham lak va bopaata lôôt-ambe ham atu yite va, om ham-ame naatu omaaho ango-te va kul-ate malis amu de sil daatu hamate yêêv e. ²⁴ Om halingg-aso, ham amem oo sapa kul sen ham monawiing bôôy-ande Anutu teey ham-ato, osin ham akam monambu Anutu.

Vêêh ayuuh moow sen me-lako sil-ato silate vakasin

²⁵ * o 7:25 1Ti 1:12-13*Ke, tonde vakasin lak vêêh-aso sen me-lalak vu moow-ato ond Omaaho Bop-ame nêêl tanasin ti vu sa in nambe sa naanêêl vu ham e, nganjo soo naanêêl va sen sa navu sahii-to, in Omaaho Bop aka pasiv in sa be holin sa, om lohvu nambe ham am-

biing gaving sa lavangg. ²⁶ Sa kangg navu nambe ham oo mando naambe sen ham nando gêên-anjo ond ni-vasa, in nimeen ngeeyaata tok laam gêên. ²⁷ Ohako vêêh ond game gakam bu naambe ganjuus vanem e, de hong sen vêêh maa-to ond game salo vêêh ti in nambe onggako le. ²⁸ * o 7:28 Luk 21:23*Le naambe onggako vêêh ond manyinja game gawiing va nipaya le, de naambe vahaavu ti jak moow ond manyinju me-wiing va nipaya le. Lemu vêêh ayuuh moow sen lako sil-ato ond sil

dako nimeen ngeeyaata vu voon, tombe sa naayêênin nambe nimeen nambêênju me-naatovu ham e.

²⁹ * o 7:29 Lom 13:11*Halingg-aso, sa naanêêl nambêênju vu ham in busin ngaaho lak, om hil osin vanêêndin-ato lambiing kul vu Anutu naambe hil sen vanêêndin maa-to. ³⁰ Tonde hil sen dasu in silate hil layimb-ato ond lambiing kul vu Anutu naambe hil sen me-dasuu-to le. Tonde hil sen dapêêlis in datovu va ni-vasaa-to ond lambiing kul vu Anutu naambe hil sen me-dapêêlis-ato. Tonde hil sen daanggo vaa-to ond lambiing kul vu Anutu naambe hil sen silanêênd va maa-to. ³¹ * o 7:31 1; Jon 2:17*Tonde hil sen dawiiing kul in va sen dôôvu sil naavind vu voon-ato ond me-lambu sil na doos vu kul-anju le, in voon-ate va pin ond le na menama.

³² Sa nimbaya nambe ham-ame naham jak in vaheey e. Omaaho ti sen me-hako vêêh-ato ond ka nala vu Omaaho Bop-ate kul timu, be nawiing in nambe Omaaho Bop ahe nivasa vu yi. ³³ Nganjo omaaho ti sen hako vêêh-ato ond ka nala vu va voon-ate, be nawiing kul in nambe vane ahe nivasa vu yi, ³⁴ om ka nala yu-yuuh. Tonde yik vehambu osin vahaavu ond kand nala vu Omaaho Bop-ate kul timu be dawiiing in nambe nind naavi osin londpayo naatu vaambuung, nganjo vêêh ti sen lak moow-ato, ond ka nala vu va voon-ate be nawiing kul in nambe laya ahe nivasa vu yi. ³⁵ Same naanêêl vakasin-anjo in nambe danjingin ham e, nganjo sa naanêêl in nambe kaandu ham-ambe ham mando nivasa, tombe ham oo monambiing kul vu Omaaho Bop, de ham akam-ame na ngeey e.

³⁶ Naambe omaaho ti ka nala yu-yuuh nambe mak nawiing nowaavêêh paya in nando lôôt-ambe vehambu lak, nganjo ahe having nambe jak moow, le ma de danêêlin yi lôôt, ond mam omaahôô-ju biing nohvu ka. Naambe naanêêl-ambe nowaavêêh-anju jak moow ond lung, manyinju mangganaan-anju me-wiing va nipaya le. ³⁷ Lemu naambe vati me-naanjiihin yi le, de ka me-nala yu-yuuh e, nganjo lopayo niwêêk-ande nêêl vulôôt nambe nowaavêêh-anju mando vehambu mu, ond yik lung, manyinju nawiing nivasa. ³⁸ Om naambe omaaho ti biing-ambe nowaavêêh jak moow ond ni-vasa, tonde omaaho ti naambe naanêêlin nowaavêêh lôôt-ande me-jak moow e, ond nivasa lôôt. ³⁹ * o 7:39 Lom 7:2-3*Naambe vêêh ti lak moow ond tanasin duuh yi having laya lôôt, le naambe laya yimb-ande wiing in nambe jak vu moow ango ond yoo yite va, yoo jak vu hil sen davu taamuyin Omaaho Bop-ato ti. ⁴⁰ Le

naambe yoo mando malis ond sa kangg navu nambe le ka vasa lôôt. Ke, sa kangg navu nambe Anutu-te Vavi Vaambuung nando having sa be navu ka vu sa.

Vahivak sen datung natu salivangin vu anutu tatuhin vaha-sôôto

8 * o 8:1 Sin 15:29*Ke, tonde vakasin lak vahivak sen datung natu salivangin vu anutu tatuhin vaha-sôôto, ond keen "yiy pin alak va ni," lemu yakangg navu nambe yalak va ni, tombe nawiing-ambe yiy nako yiy ak nambe yiy hil osin kakook bopaata, nganjo yahengg gaving omaahonôôn ond mem ahe havin-gin-anjo navu kaandu yiy. ² * o 8:2 Gal 6:3*Omaaho ti yoo ka navu nambe lak va danggakook anii-to, ond me-lak ni vanuh e. ³ * o 8:3 Gal 4:9*Omaaho ti nambe lopayo la timu vu Anutu, ond Anutu lak ni nambe yite omaahôô-ju.

⁴ * o 8:4 1Ko 10:19; Gal 4:8; Diu 4:35,39; 6:4*Ke, om vakasin lak vahivak sen datung natu salivangin vu anutu tatuhin vaha-sôôto nambe yangga me malis, ond yalak ni nambe anutu tatuhin vaha-sôônju ond sil-ame nôôn keen e, yik Anutu nôôn timu nando de heey ond ma. ⁵ Keen, hil vaalu danêêl nambe silate anutu-so ngeeyaata dando baandoni osin voon, tonde yik anutu tatuhin vaha-so osin omaaho bop-aso ngeeyaata nambêênju dando. ⁶ * o 8:6 Mal 2:10; 1Ko 12:5-6; Ep 4:5-6; Jon 1:3*Lemu yiy ond yalak ni nambe Anutu nôôn timu nando, yik yiy Aamangg Anutuu-to, de va pin danggakook yi, tombe yiy nando in nambe gako haale jak. Tonde yik Omaaho Bop nôôn timu nando, yik Yesu Kalisi ond yoo hatung va pin, tonde wiing-ambe yaatu yite hil.

⁷ Lemu Omaaho Bop-ate hil vaalu me-lalak vakasin-anjo ni le, sil vaalu kand oo monavu bôôy-ambe tok laam gêên nambe mak anutu tatuhin vaha-so dando keen. Om naambe daya vahivak sen hil alundoos latung tu salivangin vu anutu tatuhin vaha-so vêêl e mem latung hôôk maaket-ambe hil laanggôô-to, ond Omaaho Bop-ate hil vaaluu-ju kand navu vahivak-anju nambe tu anutu tatuhin vaha-sote va vaambuung, tombe londpayo nayêênin-ande kand navu nambe va nipaya neep vu sil in laya vahivak-anju. ⁸ * o 8:8 Lom 14:17*Lemu Anutu me-ka navu vahivak sen yiy nahaa-to be nayi yiy paya me nayi yiy nivasa le, malis. Naambe yaanjêênin vahivak vaalu ond Anutu me-le ji yiy paya lak vaa-jo le, me naambe yangga ond yik Anutu me-le ji yiy paya le.

⁹ * o 8:9 Lom 14:13-15; Gal 5:13*Om ham ganggin ham in nambe ham e angga vahivak-anju osin ham alompayo nivalok, lemu hil sen me-dawii-having Kalisi niwêêk-ato, le lanjji de ham angga, tombe le biing-ambe sil landupake hôôk va nipaya.

¹⁰ Hong omaaho sen galak ni nambe anutu tatuhin vaha-so ond sil-ame nôôn keen e, le naambe gana mando monangga vanôôn hôôk anutu tatuhin vaha-sote dumb alo, tombe omaaho ti sen lopayo nayêênin vahivak vaaluu-juuto ji hong, ond mak le biing-ambe omaahôô-ju ka yuyuuu-ambe ja vahivak sen hil latung

tu salivangin vu anutu tatuhin vaha-sôoto. ¹¹ * o 8:11 Lom 14:15,20*Angge, hong omaaho osin gakam, le naambe gangga va naambêênja ond le biing pasiivu omaaho sen lopayo nayêênin vaa-to, de yate halingg tii-ju ond Kalisi yimb in yi, le ma de le na menama. ¹² Om naambe ham ambiing naambêênja ond manyinja ham nawiing nindanjeen lôôt vu halingg-aso sen londpayo dayêênin vaa-to be londpayo nawiing paya lôôt, osin ham nawiing sil paya tombe ham nawiing Kalisi paya having. ¹³ * o 8:13 Lom 14:21*Om naambe vanôôn sen sa nahaa-to biing-ambe sa halingg ti dupake hôök va nipaya, ond same le angga vahivak-anjo jesin naah e, malis lôôt, in sale aambiing-ambe sa halingg dupake hôök va nipayaa-to.

Pol aka vasa in nawiing kul sinaale le me-nako mone lak e

⁹ * o 9:1 Sin 22:17-18; 26:16; 1Ko 15:8*Omaaho ti me-tu sate yêêv-ambe nanggin sa le, nganjo saatu Kalisi-te sinaale ti be saahe yate Omaaho Bop Yesu lak sa mengg lung la, tombe kul sen sa naawiing vu Omaaho Bop-ato ond kul-anjote nôôn ham. ² * o 9:2 2Ko 3:2-3*Naambe hil ango me-dalak sa ningg nambe sa sinaale ti le, ond mam ham oo alak ni, in sen saanêêl Yesu langaah vu ham-ambe ham atu yite hil-ato ond lak vaa-ja Omaaho Bop taato langaah nambe yite sinaale ti sa.

³ Tombe sa naanêêl vu hil sen dawiiingin nambe daanêêl saa-to nambe, ⁴ * o 9:4 Luk 10:8; 1Ko 9:13-14*hil sen hey naawiing kul vu sil-ato, ond mak me-lohvu nambe sil landôovu hey-ambe lambu vanôôn osin bel kuuu vu hey mava? ⁵ * o 9:5 Jon 1:42*De naambe hey hako vêêh sen dawii-having Omaaho Bop-ato latu hey vanengg-aso, be sil gaving hey-ambe hey gatup hôök taaku pin naambe sen Pita having Omaaho Bop-ate halindin, de sinaale-so vaalu sen vanêêndin daving sil-ato, ond lohvu me malis? ⁶ De sinaale-so vaalu nambe gavuuu silate kul naavi-te de hil bel-ate landôovu sil in va yuuh ame ond lohvu, le naambe haay Banabas gavuuu haayate kul naavi-te, ond mak me-lohvu le? ⁷ Hil ngaamong vaha-so ond mak sil oo daanggo silate vanôôn ayuuh tôômb-ande mop osin va ngaamong-ate yuuh amêê-to mava? Malis, sil-ame yoo daanggo silate va le, nganjo dako lak silate kul. Tonde omaaho sen vaalôôh yite kul wain-ato ond naya wain nôôn, de omaaho sen nanggin bik sipsip-ato ond napip sum-ambe nanum.

⁸ Tonde vakasin sen sa naanêêl-anjôoto ond same naanêêl omaahonôôn-ate vakasin amu le, nganjo Anutu-te tanasin neep nambêênjo having, ⁹ * o 9:9 Diu 25:4; 1Ti 5:18*in Mose kaavu vakasin ti neep hôök tanasin nambe, "Kao nawiing kul-ambe naake vanôôn wit ayuuh ame in nambe omaahonôôn daasupin nôôn-ato, ond game naanduuh kao avi be naanêêlin vanôôn in yi le." Mak Anutu yoo ka navu kao mu? ¹⁰ * o 9:10 2Ti 2:6*Me, ka navu hey ondeey nêêl a? Êê-e, Mose kaavu vakasin-anjo in nambe kaandu hey, om omaaho ango sen natongin ngaanggis in nambe

baalôôh vavêê-to ond biing kul-anjo de ka monambu naambe vanôôn nôôn jak e mem ja, tonde yik omaaho ango sen nasupin vanôôn nôôn-ato ond biing kul-anjo de ka monambu naambe le ja vanôôn-anjo vaalu gaving. ¹¹ * o 9:11 Lom 15:27*Om sen hey naawiing kul in nambe dôovu ham kanum-ato, ond lohvu nambe ham andôovu hey naavingg-ambe ham ambu vanôôn osin va voon-ate vaalu vu hey a? ¹² * o 9:12 Sin 20:34-35; 2Ko 11:9; 1Ko 13:7*Naambe ham nahôovu hil vaalu nambêênju ond lohvu nambe ham andôovu hey kaluuh sil.

Keen, le ma de hey alaas aanêêl banye nivasa vu ham-ato ond hey nando osin nimeen ngeeyaata de hey-ame hako va yuuh ame vu ham e, in hey aningg nayêênin nambe hey e aanggilin Kalisi-te banye nivasa in ham. ¹³ * o 9:13 Nam 18:8,31; Diu 18:1-3*Ham alak ni nambe hil sen dawiiing kul hôök Anutu-te dumb bop alôô-to, ond yoo dako vanôôn vu dumb alo be daya, de hil sen danggin kul alataa-to, ond dako vanôôn sen hil datung natu salivangin-ato daka vêêl-ambe daya. ¹⁴ * o 9:14 Mat 10:10; Luk 10:7; Gal 6:6*Tombe yik Omaaho Bop nêêl nambe hil sen danêêl yite banye nivasa langaah-ato, ond sil gako vanôôn ayuuh ame vu hil sen danêêl banye nivasa vu sil-ato.

¹⁵ * o 9:15 Sin 18:3*Le same hako vanôôn ayuuh ame vu ham e, tombe yik same kaavu vakasin-anjo in nambe ham ambiing va naambêênjo vu sa le, malis. Nganjo sa kangg vasa lôôt in same hako hamate vaa-ja le, om naambe meep biing sa be saanggimb ond lung, de same le kataangg vati vu ham e. ¹⁶ * o 9:16 Jer 20:9*Sen sa naanêêl Kalisi-te banye nivasa langaah-ato, ond manyinjo same sate va sen soo gako sa haalengg jak e, nganjo Anutu yoo nêêl nambe saambiing kul-anjo, om naambe same naanêêl banye nivasa langaah e, ond sale gako nimeen. ¹⁷ * o 9:17 1Ko 4:1*Naambe sa kangg oo vu be sa naanêêl Kalisi-te banye nivasa langaah ond sale gako mone jak, le ma de sa kangg-ame yoo vu le, nganjo Anutu yoo vu kul-anjo lukala sa namangg ondeey sa naawiing. ¹⁸ Om sa nako nyevahaan vaati? Yik sate nyevahaan nambe sa kangg vasa in sa naanêêl Kalisi-te banye nivasa langaah nyemalis amu, de hil-ame daanggo sa le. Va sen saalohvu nambe sa gako jak banye nivasaa-to ond manyinjo same gako le, jip.

Pol tu hil pin-ate hil kul malis ti

¹⁹ * o 9:19 Mat 20:26-27*Omaaheey-ame latu yêêv-ambe danggin sa le, nganjo soo aatu hil pin-ate hil kul malis amu in nambe sa gako hil ngeeyaata lôôt nom vu Kalisi. ²⁰ * o 9:20 Sin 21:20-26*Sa nando having hil Yuda ond sa nando nambe sen Yuda ti in nambe saanggilin hil Yuda lanom. Same aahulis Mose-te tanasin baambu be nanggin sa le, lemu sen sa nando having hil sen davu taamuyin Mose-te tanasin-ato, ond yik sa navu taamuyin Mose-te tanasin having in nambe saanggilin hil sen davu taamuyin Mose-te tanasin-ato lanom vu Kalisi. ²¹ * o 9:21 Gal 2:3*Same navu kalêêh Anutu-te tanasin e, nganjo soo navu sapa

Anutu-te tanasin sen Kalisi nêêl-ato, lemu sen sa nando having hil sen sil-ame lahulis Mose-te tanasin baambu be me-nanggin sil-ato, ond sa nando nambe sen Mose-te tanasin-ame nanggin sa having e, in nambe saanggilin hil-anju lanom vu Kalisi. ²² * o 9:22 2Ko 11:29; Lom 11:14*Tonde sen sa nando having hil sen londpayo nayêênin vahivak vaaluu-to, ond yik sa longgpayo nayêênin nambêênju having in nambe saandôvu sil. Yik sa nando having omaahonôn ti ti pin ond sa navu sapa mop vaha vaha nambe sil, in nambe sa gako sil vaalu lanom vu Kalisi. ²³ Sa naawiing va pin-anjo in nambe banye nivasa na nohvu taaku pin, tombe banye nivasa-te samu samu naatovu sa gaving.

Yiyy oo gatup niwêêk in nambe yiyy gako nôôn anivasa

²⁴ * o 9:24 Pil 3:14; 2Ti 4:7-8*Ham alak ni nambe hil sen datup in nambe sil kaluuh sil-ato, ond sil pin datup, lemu timu navu kaluuh-ambe nako nôôn anivasa, om ham oo gatup niwêêk in nambe ham kaluuh-ambe ham gako nôôn keen. ²⁵ * o 9:25 2Ti 2:4-5; Jem 1:12; 1Pi 5:4*Tombe hil pin sen dawiiingin nambe sil kaluuh sil vaaluu-to, ond yoo dalakin sil nivasa lôôt-ambe davu taahu sil lak busin pin. Dawiiing nambêênjo in nambe sil gako nôôn anivasa, lemu va sen dakôô-to ond navu panyek pavis, nganjo yiyy ond yiyy naawiing in nambe yiyy gako nôôn anivasa sen le mando danggataa-to, ²⁶ ondeey same natup danjeen e, nganjo soo natup-ambe sa nala nivalok. Tonde sa ond saalohvu omaaho sen navu kaatuuh omaaho ango lak namaato, ond same naate namangg la malis e, nganjo soo navu kaatuuh nôôn vulôôt. ²⁷ * o 9:27 Lom 8:13; 13:14*Soo navu taahu sa hôök va nimeen in nambe sa naavingg jak ni, in sale naanêêl Anutu-te vakasin langaah vu hil vaalu, tonde sim Anutu le jonin sa.

Yiyy ganggin yiyy in palapin e kape yiyy

10 * o 10:1 Eks 13:21-22; 14:22-29*Halingg-aso, saawiingin nambe ham akam bu yate himbop-aso sen sil o Mose-so lala taaku lumbalaamb bôôy-ato, ond bayiimb ti naloh baandoni be navu taato mop vu sil pin, tombe Lôôy Hees vaahinin la vaalu vaalu, de sil pin laloh kalesin-ambe lalakala vaalu. ² Om bayiimb osin lôôy-anju ond tu silate belipisin taahu taahu mu, tombe duuh sil having Mose. ³ * o 10:3 Eks 16:35*Tombe sil pin laya vanôn maana timu sen Anutu-te Vavi Vaambuung vu vu sil-ato. ⁴ * o 10:4 Eks 17:6; Nam 20:11*Tonde sil pin lanum bel timu sen Vavi Vaambuung vu vu sil-ato, yik sil pin lanum bel sen vêêl hatu tatuuh-ambe laam-ato, ond tatuuh-anju sen Vavi Vaambuung wiing-ambe la having sil, tombe tatuuh-anju ond yik Kalisi. ⁵ * o 10:5 Nam 14:26-30; Hiblu 3:17; Jut 5*Le ma de sil ngeeyaata lawiing nipaya be Anutu ahekaliin vu sil, ondeey kawiiy sil-ambe silate kook oo neep taaku lu mali-malis.

⁶ * o 10:6 1Ko 10:11; Nam 11:4,34*Keen, vakasin pin-anju navu kôôvu yiyy in nambe yalonggpayo me-biing

navu navu in va nipaya naambe sen sil-anju le. ⁷ * o 10:7 Eks 32:6*De ham-ame sapa hôök anutu tatuhin vaha-sote va naambe sen sil vaalu lawiing bôôy-ato le, in silate vakasin neep hôök kaapiya nambe, "Hil Islel lato dando in nambe lanja osin daanum, le mem sil kandi in nambe daakôômb-ambe gako silate anutu tatuhin vaha jak." ⁸ * o 10:8 Nam 25:1-9*Tonde yame aambiing baayamb naambe sen sil vaalu lawiing bôôy atombe sil ngeeyaata lôôt lohvu 23 taosen layimb hôök busin timuu-to le. ⁹ * o 10:9 Nam 21:5-6*Tonde yame sahi Omaaho Bop naambe sen sil vaalu sahi bôôy atombe nyêêy ya sil-ambe layimb-ato le. ¹⁰ * o 10:10 Nam 16:41-49; Hiblu 3:11,17*Tonde ham-ame naanyuung vu Anutu naambe sen sil vaalu lanyuung bôôy atombe Anutu wiing angela ngaamong-ate ti la yiis sil-ambe layimb-ato le.

¹¹ * o 10:11 1Ko 10:6; 1Pi 4:7*Va pin-anjo tovu hil Islel bôôy in nambe omaahonôn pin lanjak ni, tombe hil kaavu vakasin-anju neep hôök kaapiya in nambe bu kôôvu yiyy sen yiyy nando gêên-anjo, in busin taamusin ngaaho lak lung la. ¹² Om omaaho sen yoo ka navu nambe naale niwêêk-ato, ond ganggin yi nivasa in le dupake. ¹³ * o 10:13 1Ko 1:9*Palapin sen natovu ham-ato ond me-natovu ham oow e, nganjo natovu omaahonôn pin. Lemu Anutu ond omaaho nivasa lohvu ham alompayo na timu vu yi, tombe le gilil palapin sen yite niwêêk kaluuh hamate niwêêk-ato in ham, tonde palapin naatovu ham ond Anutu le taato mop sen ham anoh nanye in-ato, in nambe ham baale niwêêk-ande va nipaya me-kape ham e.

Yame aalohvu nambe gako niwêêk vu Anutu osin mamu nipaya dôök ti le

¹⁴ * o 10:14 1; Jon 5:21*Om sate va-so, ham galuuh damim vu anutu tatuhin vaha-sote va be ham napak in. ¹⁵ Sa naanêêl vu ham hil osin kam-ato, om ham oo sahi sate vakasin. ¹⁶ * o 10:16 Mat 26:26-28*De kap samu samu sen yiyy naalohak osin yahengg anivasa vu Anutuu-to, ond manyinjo Kalisi-te nihees nasupin yiyy pin hôök timu having yi. Tonde yik yiyy napok balet-ato, ond manyinjo Kalisi naavi nasupin yiyy pin hôök timu having yi. ¹⁷ * o 10:17 Lom 12:5; Ep 4:16*Balet-anju ond timu, tombe yik yiyy ngeeyaataa-jo yaatu nôôn timu having, in yiyy pin naha balet timuu-juuto.

¹⁸ * o 10:18 Lev 7:6*Ham akam bu hil Islel e, sen sil datung salivangin lak alata de daya vaaluu-to, ond manyinju nasupin sil having Anutu sen yite alataa-juuto hôök ti. ¹⁹ * o 10:19 1Ko 8:4*Sate vakasin-anjo dangga nambe vaati? Yik dangga nambe vanôn sen hil datung natu salivangin vu anutu tatuhin vaha-sôôto ond me-nôn keen e, tonde anutu tatuhin vaha-sôn-juuto sil-ame nôôn keen having e. ²⁰ * o 10:20 Diu 32:17; Taato 9:20*Nganjo hil sen sil doosin Anutuu-to ond sil datung salivangin vu mamu nipaya-so de medatung vu Anutu le, om sa nimbaya nambe ham-ame naasupin ham dôök timu gaving mamu nipaya-so le. ²¹ * o 10:21 2Ko 6:15-16*Ham-ame alohvu nambe naanum hôök Omaaho Bop-ate kap osin ham naanum

hòök mamu nipaya-te kap gaving e. Tonde ham-ame alohvu nambe angga Omaaho Bop-ate vanôôn osin ham angga mamu nipaya-te vanôôn gaving e. ²² * o 10:22 Diu 32:21*Yame aambiing-ambe Omaaho Bop ahe nipaya vu yiyi e. Mak yate niwêêk savok yi mava?

Yiyi gako Anutu haale jak nohvu busin pin

²³ Keen, "va pin nambe yaambiing ond lohvu," lemu va vaalu me-le dôôvu yiyi e. Êê-e, "va pin lohvu nambe yaambiing," lemu va vaalu me-navu kaandu yiyi in nambe yiyi baale niwêêk in Anutu le. ²⁴ * o 10:24 Lom 15:2*Omaaho ti me-ka bu nambe yoo ganggin yi jak va nivasa le, nganjo ham pin akam bu hil vaalu be ham ganggin sil nivasa.

²⁵ * o 10:25-29 1Ko 8:1-13*Vahivak pin sen hil datung-ambe ham naanggô-to ond yik ham angga. Ham akam-ame na ngeey nambe mak hil latung vahivak-anju tu salivangin vu anutu tatuhin vaha-so be ham-ame anjingin sil e. ²⁶ * o 10:26 Saam 24:1*In "taaku voon osin va pin sen nando voon-ato ond Omaaho Bop oote va pin-anju."

²⁷ * o 10:27 Luk 10:8*Naambe omaaho ti sen me-wii-having Kalisii-to teey ham-ame ham ana angga vanôôn gaving yi, ond ham angga va pin sen biing vu ham-ato, de ham akam-ame na ngeey-ambe ham anjingin e. ²⁸ * o 10:28 1Ko 8:7*Le nambe omaaho ti naanêel nambe, "Vahivak-anja ond hil latung tu salivangin vu anutu tatuhin vaha-so," ond ham akam bu omaaho sen nêel vu ham-anjuuto in lopayo nayêênin vaa-to, be ham-ame angga vahivak-anja le. ²⁹ Ham alompayo me-nayêênin e, nganjo yoo lopayo nayêênin om ham-ame angga le. In sale aambiing va osin sa longgpayo nivalok, lemu omaaho ango sen lopayo nayêênin vaa-to le ka na ngeey-ambe ji sa paya. ³⁰ * o 10:30 1Ti 4:4*Naambe sak, saanohak-ambe sa naapêêlis na vu Anutu in vahivak-ambe sangga, lemu hil sen londpayo nayêênin vaa-to le lanji vahivak sen saapêêlis la vu Anutu in-ato be daanêel vakasin anipaya jak sa.

³¹ * o 10:31 Kol 3:17*Om nambe ham angga me ham naanum, me ham ambiing va vaalu, ond ham ambiing va pin-anjo in nambe ham gako Anutu haale jak. ³² * o 10:32 Lom 14:13*Ham akam bu hil pin, hil Yuda osin hil Glik, de Anutu-te hil bel-ate, de ham-ame ambiing va sen le biing-ambe hil galuuh damind vu Anutuu-to le. ³³ * o 10:33 1Ko 9:20-22*Ham ambiing nambe sen sa naawiing-ato. Soo naawiing va pin in nambe hil pin lanji nivasa, same naawiing in nambe soo aandôôvu sa le, nganjo sa naawiing in nambe dôôvu hil ngeeyaata be gilil sil lanom vu Anutu.

11 * o 11:1 1Ko 4:16*Om ham ambiing va be ham sapa hòök sa vahangng nambe sen sa navu sapa hòök Kalisi vahaa-to.

Gambum sen vêêh-aso kambu lund-ande lanohak-ato

² Ham nawiing nivasa in ham akam oo monavu be ham navu sapa hòök vakasin pin lohvu sa tatekin vu

ham bôôy-ato. ³ * o 11:3 Jen 3:16; Ep 5:23; 1Ko 3:23*Lemu saawiing nambe ham anjak ni nambe Kalisi tu moow pin-ate yêêv, de moow-aso latu vanêêndin-ate yêêv, de Anutu tu Kalisi-te yêêv.

⁴ Omaaho ti nambe kambu lu be nohak, me, naanêel Anutu-te vakasin langaah-ato, ond kambu luu-ju taato nambe yoo hako yi lak kaluuh yite yêêv Kalisii-to.

⁵ Nganjo vêêh ti nambe me-kambu lu le, de nohak me naanêel Anutu-te vakasin langaah-ato, ond yoo hako yi lak kaluuh laya, ond yoo ninaamum. Yik lohvu vêêh ti sen kêel lu be nando lunôôn-ato ond yik yuuh ahondoos neep ti. ⁶ Naambe vêêh ti nimbaya nambe me-kambu lu le, ond gaving luvalus na, le nambe ninaamum nambe me-gaving lu de me-naakêel lu na le, ond mam yoo mokambu lu mu. ⁷ * o 11:7 Jen 1:26-27; Jem 3:9*Nganjo moow ond sil-ame kambu lund e, in nambe sil kambu lund ond me-lohvu le, in Anutu samu sil nambe yi in nambe taato nambe Anutu omaaho osin niwêêk, tonde vêêh ond navu taato nambe

moow osin niwêêk-ambe kaluuh vêêh. ⁸ * o 11:8 Jen 2:21-23; 1Ti 2:13*In Anutu me-samu moow lak vêêh e, nganjo samu vêêh lak moow. ⁹ * o 11:9 Jen 2:18*De Anutu me-hatung moow in nambe dôôvu vêêh e, nganjo samu vêêh in nambe dôôvu moow. ¹⁰ Om nam-bêênjo vêêh-aso yoo kambu lund in taato nambe lahulis layêêndin baambund, in angela-so dayi sil.

¹¹ Lemu sen yaatu Omaaho Bop-ate hil-ato, ond Anutu me-yoo ka navu vêêh amu de moow ma le, tonde me-ka navu moow amu de vêêh ma le, nganjo nayi sil neep timu. ¹² In Anutu samu vêêh lak moow kamben munggin, le mem vêêh dako noondin moow, lemu va pin-anjo danggakook ond vu Anutu.

¹³ Ham oo sahi le, nambe vêêh ti me-kambu lu le, de nohak vu Anutu, ond manyinju nivasa me malis?

¹⁴ Malis, nipaya, in ham alak ni nambe yiyi moow-ande vêêh, yate gambum oo taato vu ham nambe moow ti luvalus naatoondin ond le ninaamum. ¹⁵ Nganjo vêêh ti

luvalus naatoondin ond manyinju yite vunakin anivasa, in Anutu yoo hatung in nambe luvalus naatoondin-ambe kambu lu. ¹⁶ Le nambe omaaho ti wiing nambe mahôôh sa in vakasin-anjo, ond me-lohvu le, in hey osin Anutu-te hil bel-ate lohvu taaku pin, ond hey navu sapa gambum timuu-jo.

Hil Kolint dawiliyak paasa

¹⁷ Ke, tonde sa navu naanêel tanasin lak paasa vu ham, ond same le naapêêlis in ham e, in sen ham nasupin in nambe ham anohak vu Anutuu-to, ond va nipaya nalup hòök-anja, savok va nivasa sen ham nawiing-ato. ¹⁸ * o 11:18 1Ko 1:10-12; 3:3*In sa hango banye nambe ham nasupin in nambe ham anohak vu Anutuu-to ond ham naasuh ham la lu ngeey, tombe saawii-having daka nambe vakasin-anja keen. ¹⁹ * o 11:19 Diu 13:3; 1Jon 2:19*Om mak ham vaasuh ham nambêênjaa-to ond navu taato hamate hil vaalu sen dawiiing va nivalok-ato langaah. ²⁰ Om sen ham nasupin in nambe ham angga Omaaho Bop-ate vanôôn-

ato †, ond ham-ame naha Omaaho Bop-ate vanôôn keen e. ²¹ In ham nasupin in nambe ham angga Omaaho Bop-ate vanôôn, le ma de ham vaalu ond ti ti yoo nako vanôôn pavis-ambe naya in ham, tonde ham vaalu dayimb ahend, de vaalu danum lôôt-ambe lundkook nawiing paya. ²² * o 11:22 Jem 2:5-6* Nambe vaatii-jo? Mak hamate bayêên sen ham angga osin ham naanum hôök-ato ma? Mak ham akam navu hil bel-ate nambe va malis, ondeey ham nawiing-ambe vanôôn ma in hamate hil vaalu tombe sil anind namum? Om sa naanêêl vaati vu ham? Mak sa naapêêlis in ham a? Malis lôôt, same le naapêêlis vu ham in vaa-ja le.

Omaaho Bop Yesu vu paasa vu yite maanggêem-aso
(Matai 26:26-29; Maak 14:22-25; Luk 22:14-20)

²³ * o 11:23 1Ko 6:12* Vakasin sen Omaaho Bop yoo nêêl vu saa-to ond sa laas aanêêl vu ham bôôy-ato nambe, hôök busin sen Yudas vu Yesu lukala hil namand-ato, tombe Omaaho Bop Yesu lôôh balet ak, ²⁴ de lohak osin pêêlis la vu Anutu, le mem hapok balet-anju be nêêl nambe, "Manyinjo sa ningg naavi sen saambu na in nambe dôôvu ham-ato, ham oo monambiing naambêênjo in nambe ham akam bu sa." ²⁵ * o 11:25 Eks 24:6-8; Sek 9:11; Hiblu 8:8-13* Laya vanôôn lung la, tonde mem yik Yesu lôôh kap ak-ambe nêêl nambe, "Kap wain-anjo ond Anutu-te vakasin moos sen jôôy lung la be neep-ato, de saambiing-ambe nanjip niwêêk ak sa kaasêêh sa nihees na in dôôvu ham-ato, om jak busin pin sen ham naanum-ato ond ham ambiing naambêênjo in nambe ham akam bu sa." ²⁶ Om sen ham angga balet osin ham naanum hôök kap-anjo ond manyinja ham navu taato langaah nambe Omaaho Bop yimb in ham, tombe ham e monambiing naambêênjo lôôt-ambe na balup busin sen Omaaho Bop nom-ato.

Omaaho ti biliyak paasa ond le naatovu nipaya nyevahaan

²⁷ * o 11:27 Hiblu 10:29* Om naambe omaaho ti meka bu nivasa le, de yoo ja balet-anjo osin naanum hôök kap-anjo malis amu, ond vasap Omaaho Bop naavi osin nihees atombe nipaya neep vu yi. ²⁸ * o 11:28 Mat 26:22; 2Ko 13:5* Hil ti ti pin ond yoo kand bu sil alondpayo be gatongin vêêl e, mem lanja balet osin daanum hôök kap-anjo. ²⁹ In naambe omaaho ti melak ni nambe Omaaho Bop naavii-ju le, de yoo ja osin naanum malis amu, ond manyinju wiing nipaya, tombe le naatovu nipaya nyevahaan. ³⁰ Yik lak danggaa-jo sen ham vaalu ngeeyaata sakend nama osin nind nalak-ande vaalu layimb. ³¹ Om naambe yiyi ti ti yoo kangg bu yalonggpaya be yiyi gatongin, ond Anutu me-le bu nipaya nyevahaan naatovu yiyi e. ³² * o 11:32 Hiblu 12:5-6* De sen Omaaho Bop navu nyeva-

† *Omaaho Bop-ate vanôôn-anjo ond dangga nambe Kalisi-te hil vu munggin-anju ond me-daya paasa mu le, nganjo sil dasupin dandolavuh ti be sil daya vanôôn atonde sil daya paasa having, tombe Pol nanêêl vaa-jo nambe Omaaho Bop-ate vanôôn.*

haan vu yiyi nambêênju, ond nawiing in nambe yanjak ni be yaanggilin yiyi, in nambe yame naatovu nipaya nyevahaan-ambe yana mengg nama gaving hil anipaya voon-ate le.

³³ Om halingg-aso, naambe ham naasupin in nambe ham angga paasa, ond ham ganggin mango-so le.

³⁴ Omaaho ti nambe jimb ahe ond yoo ja vanôôn hôök yite bayêên alo, in ham e naasupin ham atombe Anutu le bu nipaya nyevahaan naatovu ham. Ke, tonde vakasin vaalu naahen neep om soo anaas balup e mem sa naanêêl vu ham.

Vavi vaambuung navu niwêêk kul-ate vaha vaha vu yiyi

12 Halingg-aso, saawiingin nambe ham anjak Vavi Vaambuung-ate niwêêk kul-ate sen navu vu yiyi-ato ni. ² * o 12:2 Hab 2:18-19* Ham oo alak ni nambe bôôy sen ham naahen doosin Anutuu-to, ond Saalang laandiiy ham ala vu anutu tatuhin vaha-so sen me-lalohvu nambe bakaas-ato be ham mosapa hôök sil. ³ * o 12:3 1; Jon 4:2-3* Om sa naanêêl langaah vu ham naambe omaaho ti sen Anutu-te Vavi Vaambuung nahôôvu yii-to, ond me-navu talôôt Yesu le, tonde yik omaaho ango me-yoo lohvu nambe naanêêl Yesu naambe Omaaho Bop e, nganjo Vavi Vaambuung dôôvu ond mem le naanêêl.

⁴ * o 12:4 Lom 12:6; Ep 4:4* Tonde Anutu-te niwêêk kul-ate sen navu vu yiyi-ato vaha vaha neep, le yik Vavi Vaambuung nôôn timu nando. ⁵ * o 12:5 Ep 4:11* De kul sen yiyi naawiing vu Anutuu-to ond kul vaha vaha neep, le yik Omaaho Bop nôôn timu nando. ⁶ Tonde mop vaha vaha neep in nambe yiyi sapa hôök-ambe yaambiing Anutu-te kul, le yik Anutu timu sen navu niwêêk vu hil pin-ambe dalohvu be dawiing kul-ato nando. ⁷ * o 12:7 1Ko 14:26* Ke, om Vavi Vaambuung natiyi niwêêk vaha vaha nahelak Kalisi-te hil ti ti pin in nambe dôôvu sil. ⁸ Keen, Anutu nanêêl-ambe Vavi Vaambuung navu niwêêk vu omaaho ti in nambe naanêêl vakasin osin ka, tombe yik Vavi Vaambuung timuu-jo sen navu niwêêk vu omaaho ango in nambe tatekin vakasin danggakook-ato. ⁹ Tombe yik Vavi Vaambuung-anjo nawiing-ambe omaaho ti lopayo nala timu vu Yesu, de navu niwêêk vu omaaho ango be lohvu nambe biing-ambe hil anilakin nind vasa jak. ¹⁰ * o 12:10 Sin 2:4; 1Ko 14:5* Tonde nawiing-ambe omaaho ti lohvu nambe biing taahu taahu osin Anutu-te niwêêk, tonde ti lohvu nambe naanêêl Anutu-te vakasin langaah, de tik vu ka vu be lohvu nambe sahi kul osin vakasin pin naambe laam vu Vavi Vaambuung, me laam vu mamu nipaya. Tonde Vavi Vaambuung nawiing-ambe omaaho ti yoo nakaas bayêên bu heey lavand, de navu ka vu omaaho ango be navu tatekin lavaa-juuto danggakook langaah. ¹¹ * o 12:11 Lom 12:3; 1Ko 7:7* Yik va pin-anjo dangga yoo vu Vavi Vaambuung timu yoo natiyi niwêêk vaha vaha nahelak hil ti ti pin lohvu ka.

Yiyy pin naavingg boow ti ti le mem tu nôôn timu

¹² * o 12:12 Lom 12:4-5; 1Ko 10:17*Omaaho ti naavi timu, lemu yite naavii-ju boow ti ti ngeeyaata neep, tombe naavi boow ti ti pin-anju lavuh ti be latu naavi nôôn timu. Tombe yik Kalisi-te hil pin ond sil ngeeyaata lôôt, lemu latu nôôn timu nambêênju having. ¹³ * o 12:13 Gal 3:28*In yiyy pin aalipis bel lak Vavi Vaambuung timuu-jo be yaatu nôôn timu. Yiyy vaalu Yuda de hil vaalu, de yiyy vaalu hil mali-malis, de yiyy vaalu hil osin haalend, ond Vavi Vaambuung timu hangggwang la yalonggpayo ti ti pin.

¹⁴ Omaaho ti naavi ond me-boow timu le, nganjo boow haale haale ngeeyaata neep, ¹⁵ om mak vaha le naanêel naambe, "Same naavi-te nama kapis ti le, om sak same aatu naavi boow ti le." Naambe vaha naanêel naambêênjo ond yoo nêel vakasin malis amu, in yi tu naavi boow ti keen-ato. ¹⁶ Tonde mak nanye le naanêel naambe, "Same naavi-te mekaalus vaalu le, om sak same aatu naavi boow ti le," le ma de yoo nêel vakasin malis amu, in yi tu naavi boow ti keen-ato.

¹⁷ Le naambe omaaho ti naavi doos tu mekaalus amu, ond le gango vakasin naambe va? Le naambe naavi doos tu nanye mu, ond le gango va galôôn naambe tana? ¹⁸ Le ma de me-nambêênju le, nganjo Anutu samu yiyy naavingg boow ti ti haale haale pin sen nando lak yiyy naavingg-ato yoo lohvu ka. ¹⁹ Le naambe yiyy naavingg boow ti ti sen haale haale pin-anjuuto naatu naavi boow timu, ond yiyy naavingg keen-anjo le nama. ²⁰ Le ma de yiyy naavingg boow ti ti sen haale haalêê-to ngeeyaata neep, tombe yiyy naavingg-anjo tu nôôn timu.

²¹ Om nambêênjo mekaalus-ame lohvu naanêel vu nama naambe, "Hong ond jip." Tonde lukook-ame lohvu naanêel vu vaha yuuh-ato naambe, "Muuh ond jip." Malis. ²² Nganjo yalak ni nambe yiyy naavingg-ate boow vaalu sen me-niwêêk-ato, ond naambe me-mando biing kul hôök yiyy naavingg e, ond yiyy naavingg-ame lohvu nambe mando le, le nama. ²³ Tonde yiyy naavingg boow vaalu sen yakangg-ame navu nambe nivasa le, ond yiyy naavunak nivasa, de yiyy naavingg boow vaalu sen yanning namum in-ato, ond yiyy kambu lak lolop ayuuh tôômb anivasa, ²⁴ de yiyy naavingg boow vaalu sen mengalii-to ond yame navu kambu le. Lemu Anutu yoo wiing-ambe yiyy naavingg boow ti ti sen vaalu nivasa de vaalu me-nivasaa-to pin latu nôôn timu be nando nivasa. ²⁵ Wiing nambêênjo in nambe yiyy naavingg boow ti tii-to me-baasuh sil e, nganjo sil mando javuh ti be landôovu sil nivasa. ²⁶ Tonde naambe yiyy naavingg boow ti gango nivaane, ond yik yiyy naavingg doos e gango nivaane gaving, le naambe yiyy samu yiyy naavingg boow ti nivasa, ond boow vaalu kand vasa pin.

²⁷ * o 12:27 Lom 12:5; Ep 5:30*Ke, om Kalisi naavi ham, tombe yik ham pin atu yite naavi boow ti ti pin.

²⁸ * o 12:28 Ep 4:11-12*In Anutu hatiiy kul ame ti ti lak yite hil bel-ate. Holin sinaale-so munggin le mem holin hil sen danêel yite vakasin langaah-ato lak tu yuuh,

tonde holin kaputung-aso tu yaal, tonde mem holin hil vaalu sapa, yik holin hil sen dawiiing taahu taahu lak yite niwêêk-ato, tonde vu niwêêk vu hil-ambe sil lalohvu nambe lambiing-ambe hil anilakin nind vasa jak, tonde holin hil sen dahôovu hil vaaluu-to, de hil sen danggin kul pin-ato, tonde hil sen dakaas bayêên bu heey lavand-ato. ²⁹ Om mak yiyy pin aatu sinaale mava? Me yiyy pin aatu hil sen danêel Anutu-te vakasin langaah a? Me, yiyy pin aatu kaputung a? Osin yiyy pin aatu hil sen dawiiing taahu taahu lak Anutu-te niwêêk a? ³⁰ Tonde yiyy pin hako niwêêk-ambe yaalohvu nambe yaambiing-ambe hil anilakin nind vasa jak a? De yiyy pin nakaas bayêên bu heey lavand a? Me yiyy pin aalohvu nambe yiyy tatekin hil lavand-anjuuto danggakook langaah a? Malis lôôt. ³¹ * o 12:31 1Ko 14:1*Nganjo ham amem oo sapa niwêêk kul-ate bobop sen saasevin munggin-ato lôôt, le mem sa navu taato mop anivasa ti sen kaluuh mop vaalu pin lôôt-ato vu ham.

Vakasin lak ahe havingin

13 Naambe sa bakaas omaahonôôn pin osin angela lavand, lemu same sahengg naving hil e, ond saalohvu pandindang osin yêënggam nasu malis amu. ² * o 13:2 Mat 17:20*De naambe saalohvu naanêel Anutu-te vakasin langaah lôôt, osin sa jak Anutu-te kakook pin sen vun yii-to ni vanuh, be yik sa jak va pin danggakook ani, tonde saambiing gaving niwêêk lôôt nohvu sa naanêel-ambe kandu ti seelin na, lemu same sahengg naving hil e, ond sak va malis. ³ * o 13:3 Mat 6:2*De naambe sa gatiiy sanêëngg va pin gelak hil anipaya paya-so, osin saambu sa ningg naavi na be omaahonôôn basi sa jak kin-ambe saanggimb, lemu same sahengg naving hil e, ond vaa-jo pin-ame le dôôvu sa le.

⁴ Omaahonôôn sen ahe havingin neep vu yii-to, ond yoo nalakin yi nivasa de me-navu hôök nipaya nyevahaan vu hil sen dawiiing yi payaa-to le, nganjo yoo nawiiing samu samu vu hil amu. Omaahonôôn sen ahe havingin neep vu yii-to, ond me-lopayo nipaya vu hil in silate va yuuh ame le, de me-nako yi lak e, osin me-natee yi lak e. ⁵ * o 13:5 Pil 2:4*Omaaho sen ahe havingin neep vu yii-to, ond me-nawiiing-ambe hil anind namum e, de ka me-yoo navu yite va lôôt e, tonde me-ahekaliin pavi-pavis e, de me-ka navu va nipaya sen hil dawiiing vu yii-to le. ⁶ * o 13:6 Lom 12:9*Tonde me-ka vasa in va nipaya sen hil dawiiing-ato le, malis, yoo ka vasa in va nivasa mu. ⁷ * o 13:7 Lom 15:1; 1Pi 4:8; 1Ko 9:12*Omaaho sen ahe havingin neep vu yii-to, ond me-nayi omaaho ango paya pavis e, nganjo ka monavu nambe mak omaaho nivasa om le gilin yi be biing va nivasa, tonde yik lopayo nala timu vu Anutu osin naale niwêêk-ambe naaku nimeen pin.

⁸ Ahe havingin ond me-le na menama le, yoo le nanjip danggata. Nganjo kul sen danêel Anutu-te vakasin langaah-ato ond le nama na, tonde va sen hil dakaas bayêên bu heey lavand-ato, ond yik le jung na gaving, de kakook pin sen hil dalak va ni gêên-anjôôto le na-

ma na gaving. ⁹ Vu gêên ond yalak va vaalu mu ni, tombe Anutu-te vakasin having ond yik yaanêêl vaalu mu langaah, ¹⁰ lemu vu taamusin ond nôôn keen-ato le naam, tombe mem va vaalu sen yiyi naanêêl-ato osin va vaalu sen yalak nii-to ond le nama na.

¹¹ Vu bôôy sa unoopasiv om sa vakaas lohvu unoopasiv, be sa lak va ni lohvu unoopasiv lalak ni, de sa kangg vu va lohvu unoopasiv akand navuu-to, be sim sa bop ak e mem sa havuuh va pin sen sa pasiv-ande sa naawiing-ato la. ¹² * o 13:12 2Ko 5:7; Jem 1:23*Vu gêên yiyi naahe va pin paya paya lohvu sen yiyi naahe yamengg hôôk dundum amekanu ti, ond me-need langaah lôôt e. Nganjo vu taamusin e mem yale aangge Anutu-te nôôn keen jak yamengg. Gêên sa lak ni pasivdaka mu, nganjo vu taamusin ond sale anjak ni vanuh naambe sen Anutu lak sa ningg lôôt-ato.

¹³ * o 13:13 1Tes 1:3; 1Jon 4:16*Om va yaal muu-jo neep in nanjip danggata, yik yalonggpayo na timu vu Anutu, osin yiyi gatung mengg in Anutu, tonde yahengg gaving, lemu ahe havingin ond nôôn savok yuh-anju la.

Vavi Vaambuung-ate niwêêk kul-ate bopaata ti

14 * o 14:1 1Ko 12:31; 14:39*Om ham amem oo mosapa ahe havingin lôôt, tombe ham akam bu Vavi Vaambuung-ate niwêêk kul-ate lôôt gaving, yik ham akam bu niwêêk tii-jo naamunggin naambe ham naanêêl Anutu-te vakasin langaah. ² In omaaho ti sen nakaas bayêên bu heey lavand-ato, ond nakaas vu Anutu de me-nakaas vu omaahonôôn e, in sil-ame dalak lavaa-ju danggakook ani le, yik Vavi Vaambuung nawiing-ambe yoo nanêêl Anutu-te vakasin neep vunin hôôk hil vaalu lavand. ³ Nganjo omaaho ti sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato, ond mem nanêêl vu omaahonôôn atombe nahôôvu sil osin navu niwêêk vu sil-ambe navu kaandu sil. ⁴ Omaaho ti sen nakaas bayêên bu heey lavand-ato ond yoo nahôôvu yi mu, nganjo omaaho ango sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato ond mem nahôôvu hil bel-ate pin.

⁵ * o 14:5 Nam 11:29*Saawiingin nambe ham pin bakaas bayêên bu heey lavand, lemu sahengg having lôôt nambe ham pin naanêêl Anutu-te vakasin langaah ond mem nivasa lôôt. Omaaho sen nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato, ond savok

ango sen nakaas bayêên bu heey lavand-ato, le naambe omaaho ango sen nakaas bayêên bu heey lavand-ato tatekin lavaa-ju danggakook langaah gaving, ond mem le dôôvu hil bel-ate pin.

⁶ Om halingg-aso, naambe sa naas-ambe sa bakaas bayêên bu heey lavand vu ham amu ond le dôôvu ham a? Malis. Le naambe sa naas-ambe sa naanêêl vakasin heey sen Anutu taato vu saa-to, me sa tatekin vakasin danggakook heey, me sa naanêêl Anutu-te vakasin langaah, me sa tatekin yite tanasin vu ham-ato, ond mem le dôôvu ham.

Yiyi naanêêl Anutu-te vakasin vu hil hôôk sil lavand in nambe sil lanjak ni

⁷ Tonde yik gavêêngg osin banjôôngg nambêênjo. Naambe omaaho ti gave gavêêngg me nyiis banjôôngg danjeen amu, ond hil-ame lalohvu nambe gango nivasa le. ⁸ Tonde naambe omaaho ti gave vuuk in nambe hil samu sil in lambiing ngaamong, le ma de yoo gave paya paya mu, ond hil-ame le daasupin sil lanaam e. ⁹ Tonde hamate vakasin nambêênju. Naambe ham naanêêl vakasin hôôk bayêên bu heey lavand, le hil-ame gango nivasa le, ond omaaho ti mele jak gate vakasin-anja ni le, ma, yik gate vakasin-anja yoo la malis amu.

¹⁰ Keen, hil lavand ti ti pin vu voon-anjo ond ngeeyaa-ta lôôt, tombe ti me-daandun malis e, nganjo yoo danggo be dalak dangga ni. ¹¹ Om naambe omaaho ti bakaas le sa doosin sil lavand, ond omaaho sen nakaas-ato le ji sa paya naambe bayêên bu ngo, tombe yik sale aangge

yi paya naambêênju gaving. ¹² Tombe yik ham nambêênja, in ham nawiingin lôôt nambe Vavi Vaambuung bu yite niwêêk kul-ate vu ham, om ham amem oo sapa yite niwêêk vaalu sen navu kaandu hil bel-ate pin-ato lôôt.

¹³ De omaaho ti sen nakaas bayêên bu heey lavand-ato, ond yoo kataangg naambe Vavi Vaambuung bu niwêêk vu yi gaving in nambe yoo nohvu be tatekin lavaa-ju danggakook langaah. ¹⁴ Le naambe saanohak vu Anutu dôôk bayêên bu heey lavand ond manyinjo sa kanungg oo lohak, de sa kangg-ame navu le. ¹⁵ * o 14:15 Ep 5:19*Om saambiing naambe vaati? Ke, om sa kanungg nohak ond sa kangg oo bu gaving e mem saanohak, de sa kanungg biing laalo, ond sa kangg oo bu gaving e mem saambiing laalo. ¹⁶ Le naambe nama de okanum oo nohak-ambe naapêêlis na vu Anutu de ombakaas bayêên bu heey lavand, ond hil malis ti sen nando having hong-ato me-lohvu jiiinggis naambe "Keen" in gate lohakin sen galohak-ato le, in doosin vakasin sen ganêêl-ato. ¹⁷ Keen, mak galohak osin onapêêlis la vu Anutu ond onanêêl vakasin anivasa, lemu omaaho angôô-jaato doosin gate vakasin-anja om mehôôvu yi le. ¹⁸ Sa kangg vasa vu Anutu in sa nakaas bayêên bu heey lavand lôôt savok ham pin. ¹⁹ Lemu naambe sa baale hôôk hil bel-ate mend, ond nivasa nambe sa kangg bu be sa naanêêl vakasin ngaaho daka mu hôôk sil lavand in nambe lanjak tanasin ani, de vakasin ahusaandiin hôôk bayêên bu heey lavand jip, in sil-ame le gango le.

²⁰ * o 14:20 Ep 4:14; Pil 3:15*Halingg-aso, ham-ame mando kangok naambe unoopasiv e. Le naambe va nipaya ond mem ham mando kangok naambe unoopasiv in nambe ham-ame ambiing va nipaya le. Nganjo vakasin ond ham akam bu nivasa naambe sen himbop akand navuu-to. ²¹ * o 14:21 Ais 28:11-12*Tonde Anutu-te tanasin ti ond sil kaavu be neep nambe, "Omaaho Bop nêêl nambe, 'Saawiing sate vakasin vu hil-anju hôôk sil oo lavand le ma, om sim sale aambi-

ing hil sen dakaas lavand ango yoow-ato lanaas in nambe daanêêl sate vakasin vu sil, tombe sale aambiing-ambe hil bayêên bu ngo daanêêl sate vakasin, lemu sil-ame le lambiing gaving sate vakasin e.”

²² Nambêênjo om yalak ni nambe Vavi Vaambuung nawiing-ambe hil dakaas bayêên bu heey lavand-ato, ond me-nawiing in nambe taato niwêêk vu hil sen dawii-having Yesuu-to le, nganjo nawiing in nambe taato niwêêk vu hil sen me-dawiihaving-ato. Tonde sen Vavi Vaambuung nawiing-ambe hil danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato, ond mem nawiing in nambe hil sen dawii-having-ato lanjak Anutu-te vakasin keen-ato danggakook ani, de me-nawiing in nambe tatekin Anutu-te vakasin vu hil sen me-dawiihaving-ato le.

²³ * o 14:23 Sin 2:13*Om naambe ham hil bel-ate pin ham alaas in nambe ham anohak vu Anutu, tombe hil alundoos heey, me hil sen me-dawiihaving-ato heey landukanaas mando gaving ham-ambe sil gango, naambe ham pin nakaas bayêên bu heey lavand-ato, ond le daanêêl naambe ham alumkook wiing paya. ²⁴ * o 14:24 Jon 16:8*Nganjo naambe ham pin nando nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ande hil alundoos ti, me omaaho ti sen me-nawiihaving-ato dukanaas mando gaving ham, ond mem hamate vakasin pin e gang-gwang na lopayo, tombe hamate vakasin pin e taato vu naambe nawiing va nipaya be neep vu yi. ²⁵ * o 14:25 Ais 45:14; Sek 8:23; Jon 4:19*Tonde hamate vakasin e taato va sen yoo ka navu be vun hôôk lo-payô-to langaah, tombe le gato naandundak-ambe gako Anutu haale jak, de naanêêl langaah naambe, “Anutu nando having ham keen lôôt.”

Yame aanohak osin yaambiing laalo kala-kalap e

²⁶ * o 14:26 1Ko 12:8-10; Ep 4:12*Om halingg-aso, ham alaas nando hôôk ti in nambe ham anohak ond kul neep vu ham pin. Ti biing laalo, de ango tatekin Anutu-te tanasin vaalu vu ham, de ti naanêêl vakasin sen Anutu taato vu yii-to langaah, tonde ti naanêêl hôôk bayêên bu heey lavand, tonde ango le tatekin lavaa-ju danggakook langaah. Ham ambiing va pin-anjo in nambe kaandu hil bel-ate pin. ²⁷ De ham vaalu naanêêl hôôk bayêên bu ngo lavand-ato ond yuu-mu daanêêl, me mak yaal ond yik lung, de me-daanêêl kala-kalap e, nganjo yik ti ti kandi naanêêl-ambe sapa hôôk, tonde omaaho ango tatekin lavand-anju danggakook langaah. ²⁸ Le naambe omaaho ti sen lohvu nambe tatekin lavand-anju danggakook langaah-ato me-nando le, ond jip-ande omaaho ti me-naanêêl hôôk bayêên bu heey lavand-ambe hil bel-ate gangoyin e, yoo mando lava masin, tombe sil kawii e mem bakaas-ambe yuuh Anutu gangoyin. ²⁹ * o 14:29 Sin 17:11; 1Tes 5:21*Tombe hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato, ond sil yuuh me yaal mon-daanêêl-ande hil vaalu yoo monggangoyin yaalate vakasin-ambe sil sahi nivasa. ³⁰ Tonde naambe omaaho ti yoo nando tatimasin, le sim Anutu vêêl lukook ak in vakasin ti pavis-ambe kandi in nambe naanêêl, ond

sim omaaho ango sen naale nanêêl vakasin-ato lava nama. ³¹ Ham alohvu nambe ham ti ti pin naanêêl Anutu-te vakasin langaah in nambe hil bel-ate pin lanjak vakasin ani be kaandu sil. ³² De hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato, ond sil lalohvu nambe lavand nama, osin sil lalohvu nambe ganggin omaaho ango de naanêêl yite vakasin jung na le mem daanêêl, in nambe sil yuuh me yaal-ame bakaas nikalap e. ³³ In Anutu me-wiingin nambe yaambiing va danje-danjeen e, nganjo wiingin nambe yiyi mando osin yalonggpayo melaas amu, yik naambe sen hil bel-ate dawiiing lohvu taaku pin-ato.

³⁴ * o 14:34 1Ko 11:3; 1Ti 2:12; Tit 2:5*Ham hil bel-ate, ham anaas mando dôôk ti in nambe ham anohak-ato ond vêêh-aso yoo mando lavand masin. Hey-ame aaliinggis nambe sil bakaas e, om sil oo daanggôol sil nohvu kaavu be neep hôôk tanasin-ato. ³⁵ Tombe ti doosin vakasin dangga be wiingin nambe jak ni, ond naah baan e mem jingin laya, in nambe ham hil bel-ate nando hôôk ti in nambe ham anohak vu Anutu tonde vêêh ti bakaas ond me-lohvu le.

³⁶ Vaatii-ja? Ham atu Anutu-te vakasin dangga mava? Me Anutu-te vakasin yoo tok laas vu ham amu de metok la vu hil vaalu having e? ³⁷ * o 14:37 1; Jon 4:6*Naambe omaaho ti ka navu nambe nanêêl Anutu-te vakasin langaah, me ka

navu nambe Vavi Vaambuung vu ka vu yi, ond yoo le jak vakasin sen sa navu kaavu vu ham-anjôoto ni naambe Omaaho Bop-ate tanasin. ³⁸ Le naambe omaaho ti me-gako vakasin-anjo jak e, ond Anutu mele gako yi jak e.

³⁹ Om halingg-aso, ham amem oo sapa be ham naatu naambe hil sen danêêl Anutu-te tanasin langaah-ato, de ham-ame anggilin hil sen dakaas bayêên bu heey lavand-ato le. ⁴⁰ * o 14:40 Kol 2:5*Nganjo ham oo bayaalin kul tanasin pin nanjip nivalok-ambe ham samu nivasa lôôt.

Kalisi yimb lung la de kandi lak laah

15 Halingg-aso, saawiingin nambe saambêêl ham akam jak in banye nivasa sen saanêêl vu ham bôôy-ato, yik banye nivasa sen ham hako lak-ambe ham navu sapa hôôk-ato. ² Naambe ham awii-having banye nivasa sen saanêêl vu ham-anjôoto keen-ambe ham oo monapuvu niwêêk, ond le gako ham nom vu Anutu be ham mando metumin.

³ * o 15:3 Ais 53:8-9*Tonde vakasin ti bopaata ond sa hako bôôy-ambe saanêêl laas vu ham nambe Kalisi yimb in yate va nipaya pin, lohvu sen hil kaavu munggin-ambe neep hôôk Anutu-te kaapiyaa-to. ⁴ * o 15:4 Mat 12:40; Sin 2:24-32*Tombe lambe ninaavi lukala lavandangga le mem busin tu yaal atombe kandi lak laah, yik lohvu sen hil kaavu bôôy-ambe neep hôôk Anutu-te kaapiyaa-to. ⁵ * o 15:5 Luk 24:34; Mat 28:16-17*Tombe taato yi vu Pita munggin, le mem taato yi vu maanggêem-aso nomaayuu-ambe laam yuu-uh-ato. ⁶ Tonde mem taato yi vu yiyi halingg-aso ngeeyaata lôôt hôôk ti, sil savok 500 la, ond yiyi hal-

ingg-asôñjuuto sil vaalu ngeeyaata daahen dando having yiyi gêên, de vaalu layimb. ⁷ * o 15:7 Luk 24:50*Tonde sim taato yi vu Jems, le mem taato yi vu sinaale-so pin.

⁸ * o 15:8 Sin 9:3-6; 1Ko 9:1*Tonde sim taamusin atombe taato yi vu sa pavis nambe sen unoopasiv pasuv hôök tangganaan baambu de tangganaan-ame hako yi hôök yite busin nivalok-ato le. ⁹ * o 15:9 Ep 3:8; 1Ti 1:15; Sin 8:3*In sak sa omaaho sa haaleng ma lôôt, de sinaale-so vaalu pin sil haalend neep, tonde sak same sa ningg vasa lohvu Anutu naanêêl sa naambe sinaale ti le, in soo naawiing nindanjeen vu Anutu-te hil bel-ate. ¹⁰ * o 15:10 2Ko 6:1; 11:5,23*Lemu Anutu wiing samu samu vu sa be saatu sinaale be sa nando gêên-anjo. Tombe yite samu samuu-jo menôôn ma le, nganjo sa naawiing kul bopaata lôôt savok sinaale vaalu-so pin, lemu same yoo ti naawiing kul-anjo le, nganjo Anutu-te samu samu nando having sa be sa naawiing kul-anjo. ¹¹ Om naambe saawiing kul bop me sinaale-so vaalu lawiing kul bop, ond yik hey ahondoos naanêêl Anutu-te tanasin vu ham, tombe ham awii-having.

Hil yimbin e kandi jak naah

¹² Hey naanêêl vakasin langaah lak busin pin nambe Kalisi yimb e Anutu wiing-ambe kandi lak laah, tonde sim nambe vaati sen ham vaalu danêêl nambe hil sen layimb-ato me-le kandi jak naah e? ¹³ Le naambe hil yimbin-ame le kandi jak naah keen e, ond mak Kalisi me-kandi lak laah having e. ¹⁴ De nambe Kalisi me-kandi jak naah keen e, ond vakasin sen hey naanêêl langaah-anjôto nôôn ma, de ham oo awii-having malis amu. ¹⁵ * o 15:15 Sin 1:22; 4:33; 5:32*Om nambêênjo ond hey aatu hil vakasin tatuhin-ambe hey tatuhin ham in Anutu-te vakasin, in hey naanêêl langaah nambe Anutu wiing-ambe Kalisi kandi lak laah-ato, le ma de naambe hil yimbin-ame le kandi jak naah keen e, ond Anutu me-wiing-ambe Kalisi kandi lak having e. ¹⁶ Keen, naambe Anutu me-le biing-ambe hil yimbin kandi jak naah e, ond me-wiing-ambe Kalisi kandi lak laah having e.

¹⁷ Tonde naambe Anutu me-wiing-ambe Kalisi kandi lak laah keen e, ond ham awii-having yi malis amu de hamate nipaya naahen neep vu ham, om ham e ana mem nama. ¹⁸ De hil sen sil lawii-having Kalisi bôôy-ambe layimb-ato, ond yik silate nipaya neep om lala mend ma having. ¹⁹ Tonde naambe yaawii-having Kalisi be yakangg bu naambe nahôôvu yiyi hôök busin sen yiyi nando voon-anjo mu, de vu taamusin ond mele dôôvu yiyi naah e, ond jipin yiyi, yiyi nando paya lôôt, tombe omaahonôôn pin e kand pasiv in yiyi. ²⁰ * o 15:20 Kol 1:18*Le ma de Kalisi yimb-ande Anutu wiing-ambe kandi lak laah munggin hil yimbin vaalu pin keen lôôt.

²¹ * o 15:21 Lom 5:12,18*Keen, omaaho timu wiing-ambe omaahonôôn pin dayimb, tonde sim omaaho ango wiing-ambe hil yimbin pin e kandi jak naah. ²² In Adam wiing-ambe yite hil pin dayimb, tonde sim Kalisi

wiing-ambe yite hil pin e kandi jak naah-ambe mando metumin. ²³ * o 15:23 1Tes 4:16; Taato 20:5*Lemu hil alu ti ti pin yoo le kandi jak naah nohvu silate busin. In Kalisi kandi lak laah munggin, tonde busin taamusin sen dukanom-ato ond yite hil e kandi jak naah gaving. ²⁴ Tombe mem va pin e jung na, de Kalisi le kawiiy gaaman pin osin

yêêv pin-ande hil aniwêêk vaalu pin-ato silate niwêêk na, tonde mem bu yite va-so pin landukanaah Mangganaan Anutu nama in nambe ganggin. ²⁵ * o 15:25 Mat 22:44*Lemu Kalisi yoo le ganggin sil vêêl-ambe na balup busin sen Anutu biing-ambe hil sen dayi yi payaa-to langgulis yi vaalu kambii jung na le mem. ²⁶ * o 15:26 Taato 20:14; 21:4*Le kawiiy yite vaavis pin vêêl e, mem kawiiy yimbin jakanjip ahus. ²⁷ * o 15:27 Saam 8:6*Keen, vakasin nêêl nambe, "Anutu wiing va pin hulis Kalisi vaalu kambii," om sen nêêl nambe va pin hulis vaalu kambii-to, ond vakasin-anjo danggakook neep langaah nambe Anutu yoo wiing va pin hulis Kalisi vaalu kambii, lemu Anutu me-hulis Kalisi vaalu kambii having e. ²⁸ Nganjo va pin gulis Kalisi baambu jung na, le mem Anutu Noow-anjo yoo le gulis Anutu sen wiing va pin hulis yi vaalu kambii-to baambu, tonde mem Anutu yoo le naatu va pin-ate heendin keen.

²⁹ Le naambe vakasin-anjo me-keen e, le nambe vaati sen vaheey dalipis bel lukalaah hil sen layimb-ato ahendbaan? Naambe hil yimbin-ame le kandi jak keen e, ond vaheey dalipis bel lukalaah hil yimbin ahendbaan in vaati? ³⁰ * o 15:30 Lom 8:36*Tonde hey-ok? Hey oo nando hôök nimeen sen wiingin nambe kawiiy hey-ato nalak busin pin in vaati? ³¹ * o 15:31 2Ko 4:10-11*Keen, nalak busin pin sa naawiingin nambe aanggimb. Halingg-aso, sa kangg vasa lôôt in ham, in ham atu yate Omaaho Bop Yesu Kalisi-te hil, ondeey saanêêl sate vakasin-anjo langaah vu ham. ³² * o 15:32 Ais 22:13; Luk 12:19-20*Naambe hil yimbin-ame le kandi jak naah keen e, ond va sen sa having voov baamaan-ambe hey aayiis hey neep Epesas-ato me-hôôvu sa le, malis. Naambe hil yimbin-ame le kandi jak naah keen e, ond mam yaambiing gaving vakasin sen hil vaalu danêêl-ato nambe, "Yiyi oo monangga osin monaanum, in jeey ayuuh ame tombe yale aanggimb-ambe ana mengg nama."

³³ Ham-ame ambiing gaving vakasin tatuhin e. Nganjo vakasin-anjo keen sen danêêl nambe, "Omaaho ti nambe sapa dôök hil anipaye ond le langgilin omaahôô-ju be naatu nipaya gaving." ³⁴ * o 15:34 Lom 13:11; Ep 5:14; Sin 26:8; 1Ko 6:5*Ham alumkook nivasa jak-ambe ham akam bu taaku naah, tonde ham-ame ambiing va nipaya jesin naah e. Keen, hamate hil vaalu yoo daahen doosin Anutu lôôt, om sa naanêêl vakasin-anjo in nambe ham anim naamum.

Yale kandi jak naah osin yaningg ango yoow

³⁵ Lemu mak omaaho ti le jingin naambe, "Hil yimbin e kandi jak naah naambe tana? Le lanom osin naavind naambe vaati?" ³⁶ * o 15:36 Jon 12:24*Hong omaaho

gakam ma. Vave sen onavuk-ato naambe me balup ond naavi le panyek na. ³⁷ Tombe va sen onavuk-ato ond game naalôôh osin vaha yuuh lis doos e, nganjo onavuk nôôvoow malis amu nambe sen saakom ve de vave vaalu nambêênja. ³⁸ * o 15:38 Jen 1:11*Le sim me nalup atombe mem Anutu nawiing-ambe natu ni nambe sen Anutu yoo ka navuu-to, tonde nawiing vave pin vaha ti ti nalup-ambe nôôn nalak, ond yik yoo me ti ti nalohvu sil.

³⁹ Tonde va metumin pin sen nando voon-ato nind-ame neep timu le, nganjo omaahonôôn oow, de bik oow, tonde manak ayuuh paahuung oow. ⁴⁰ Tonde va vaalu nando baandoni de va vaalu nando voon, tonde va baandoni yoo mengali ango yoow, de va voon ond mengali ango yoow. ⁴¹ Tonde taaku me natum-ambe nivasa lôôt, le yoo vaha ti, tonde kwaav natumambe nivasa lôôt, le yoo vaha ango, de matam pin natum-ambe nind vasa lôôt, le me-nind neep ti le.

⁴² Tombe sen hil yimbin kandi jak-ato ond le naam-bêênjo. Naavind sen yiyi nahaav laa-to ond navu panyek nala, nganjo naavind sen kandi jak naah-ato ond me-le panyek na le. ⁴³ * o 15:43 Pil 3:20-21*Naavind sen yiyi nahaav laa-to

ond me-va nivasa le, nganjo naavind sen kandi jak naah-ato mem nikaapiikaanôôn. De naavind sen yiyi nahaav laa-to ond taaluuhin, nganjo naavind sen kandi jak naah-ato mem va osin niwêêk. ⁴⁴ Tonde naavind sen yiyi nahaav laa-to ond naavi voon-ate, nganjo naavind sen kandi jak naah-ato ond kanu keen-ate. In yiyi naavingg voon-ate nando om yiyi naavingg kanu keen-ate le mando gaving.

⁴⁵ * o 15:45 Jen 2:7; Jon 6:63; 2Ko 3:6,17*Tonde Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya having nambe, "Adam ango munggin tu omaahonôôn-ambe nando metumin," tonde sim Adam ango taamusin yi Anutu keen, om le biing-ambe yiyi mando metumin danggata.

⁴⁶ Lemu yiyi naavingg kanu keen-ate me-nando munggin e, malis, yiyi naavingg voon-ate nando munggin, le mem taamusin atombe yiyi naavingg kanu keen-ate le mando. ⁴⁷ * o 15:47 Jen 2:7*Omaahonôôn munggin ond Anutu samu lak ngaanggis om tu va voon-ate, nganjo omaaho taamusin ond laam vu baandoni.

⁴⁸ Om hil voon pin anind nambe omaaho sen Anutu samu lak ngaanggis-ato, tonde hil sen lana mando baandoni ond nind e naambe omaaho sen laam vu baandonii-to. ⁴⁹ Gêên yaningg nambe omaaho voon-atêênjo, tonde yik taamusin ond yale yaningg naambe omaaho sen laam vu baandonii-to.

⁵⁰ * o 15:50 1Ko 6:13*Om halingg-aso, sa naanêel vu ham naambe yiyi naavingg voon-atêênjo ond me-lohvu nambe dukana taaku sen Anutu nanggin-ato le, tonde va sen le panyek-ato ond me-lohvu nambe dukana taaku sen va nivasa baan-ato le.

⁵¹ * o 15:51 1Tes 4:15-17*Ham gango, sa naanêel vakasin vunin ti langaah vu ham e. Yiyi pin ond vaalu me-le lanjimb e, nganjo yiyi pin ond yaningg naavi le naatu ango yoow jak. ⁵² * o 15:52 Mat 24:31*Yik yoo le pavi-vasa hôôk busin sen vuuk naasu vu taamusin-ato.

In vuuk e naasu tombe hil yimbin e kandi jak naah-ande sil-ame le lanjimb-ambe panyek jesin naah e, tonde yiyi sen yiyi naahen nando moos-ato ond yaningg naavi le ango yoow jak pavis. ⁵³ * o 15:53 2Ko 5:4*In yiyi naavingg sen navu panyek-ato ond me-le naatu va panyekin jesin naah e, tonde yiyi naavingg sen nayimb-ato ond me-le naatu va yimbin-ate jesin naah e. ⁵⁴ * o 15:54 Ais 25:8*Keen, yaangge naambe yiyi naavingg sen navu panyek-ato kaange yi be me-tu va panyekin-ate va laah e, tonde yiyi naavingg sen nayimb-ato kaange yi be me-tu va yimbin-ate va yesin laah e, ond mem yale anjak ni naambe Anutu-te vakasin sen sil kaavu be neep-ato nôôn ak nambe, "Anutu laanggôôl yimbin-ate niwêêk-ambe kawiiy la valok-ate. ⁵⁵ * o 15:55 Hos 13:14*Om hong yimbin, gale daanggôôl lati jesin naah? Malis, game le gambu nivaane vu Anutu-te hil jesin naah e."

⁵⁶ * o 15:56 Lom 6:14; 7:13*Anutu-te tanasin taato nambe yiyi naawiing va nipaya, tonde yate va nipaya neep niwêêk ondeey yimbin-ate niwêêk neep in nambe bu nivaane vu yiyi. ⁵⁷ Le ma om yiyi naapêêlis na vu Anutu, in wiing-ambe yate Omaaho Bop Yesu Kalisi lukalaah yahengggaan-ambe laanggôôl yimbin in yiyi.

⁵⁸ * o 15:58 2Kro 15:7; Taato 14:13*Om halingg-aso, sahengg naving ham. Ham baale niwêêk-ande vati me-gilin ham daka le, tonde ham oo monambiing Omaaho Bop-ate kul lôôt jak busin pin, in ham alak ni nambe kul sen ham nawiing vu Omaaho Bop-ato ond me-le maahôol e.

Salivangin sen dôôvu Anutu-te hil-ato

16 * o 16:1 Lom 15:25-26; 2Ko 8:1-9; Gal 2:10*Ke, tonde mone sen ham naasupin in nambe ham andôôvu Anutu-te hil-ato, ond yik ham ambiing nohvu saanêel vu hil bel-ate sen dando Galataa-to. ² Ham ti ti pin ham akam bu nohvu Sonda pin naambe ham nako mone vilis, ond ham anôôh vaalu vêêl-ambe mando in nambe sa naas vu ham ond ham-ame mosalo salivangin e. ³ Om ham oo anggolin hamate omaaheey, in sa naas vu ham ond sa kaavu kaapiya be saambu be sil gako gaving hamate salivangin-anja be lana Yelusalem. ⁴ Le naambe sa kang bu naambe sana gaving ond hey ahondoos e ana.

Pol nêel nambe na ji hil Kolint

⁵ * o 16:5 Sin 19:21*Sa navu ana gatup hôôk Macedonia-te taaku, om sanaa-ju vêêl e mem sa naas vu ham-anja. ⁶ * o 16:6 Lom 15:24; Tit 3:12*Om sa naas balup atombe sale mando gaving ham daka le. Êê-e, mak sale mando be kwaav vaalu sen lôôy osin vavi bopaataa-to jung na, le mem ham andôôvu sa in mop sen sanaa-to be sana jak. ⁷ * o 16:7 Sin 18:21*De sa naas balup ond sa nimbaya nambe same aangge ham amu be sana pavis e, nganjo saawiingin nambe Omaaho Bop jinggis ond sale mando gaving ham ahusaandiin daka le. ⁸ Lemu saawiingin nambe mando

Epesas-anjo be Pentikos jung na le. ⁹ * o 16:9 Sin 19:8-10; 2Ko 2:12; Kol 4:3; Taato 3:8*In saaha nambe sate kul bopaata neep-anjo be lohvu nambe nyiis nôôn ngeeyaata, le hil sen dayi sa payaa-to ngeeyaata dando having. ¹⁰ * o 16:10 1Ko 4:17*De Timoti naas balup vu ham ond yik ham gako yi jak nivasa, in nambe mando gaving ham osin ka vasa, in yik nawiing Omaaho Bop-ate kul nambe saa-to. ¹¹ * o 16:11 1Ti 4:12*Ham ti me-ji Timoti naambe va malis-ande galuhuh dami vu yi le, nganjo ham andôovu yi be naanggiy na mop osin vakasin melaas-ambe nom vu sa, in sa monating mengg in yi in nambe gaving yiyi halinggaso vaalu be lanaam.

¹² * o 16:12 1Ko 1:12; 3:6*Tonde yiyi halingg Apolo, ond saanjinj lôôt nambe gaving yiyi halinggaso vaalu be lanaas vu ham, le ma de gêên ond me-wiingin nambe naas vu ham daka le, om yoo le mando be naatovu mop ond mem le naas.

Vakasin ahus heey

¹³ * o 16:13 Saam 31:24; Ep 6:10*Ham amem naatum-ambe ham ambiing gaving niwêêk, osin ham naatu hil aniwêêk keen-ambe ham baale niwêêk. ¹⁴ De va pin sen ham nawiing-ato ond ham oo ambiing osin ham ahem gaving omaahonôôn.

¹⁵ * o 16:15 Lom 16:5; 1Ko 1:16*Halinggaso, ham alak ni nambe Stepanas having yite hil, ond sil lawiihaving Kalisi munggin hil pin vu taaku bop Akaia, tombe mem sil lavu sil la osin doos-ambe mon-

dahôovu Anutu-te hil. Om sale naanêêl vu ham naambe ¹⁶ * o 16:16 1Tes 5:12*ham nanyem vuun vu hil naambêênju, de vu hil sen dahôovu sil-ambe dawing kul bop having-ato. ¹⁷ Sa kangg vasa in Stepanas ayuuh Potunetas-ande Akaikas lalaam-anjo, in hamame alohvu nambe anaam-anjo le, om yaal lako ham amem-ambe yaal lalaam. ¹⁸ * o 16:18 Pil 2:29*Tombe yaal lawiing-ambe ham alompayo ahelavis ak-ambe sa longgpayo ahelavis ak having, om ham gako hil nam-bêênja haalend jak.

¹⁹ * o 16:19 Sin 18:2,18,26; Lom 16:3-5*Ke, hil bel-ate lu ti ti sen dando Esiaa-to kand navu ham, tonde Akwila yuuh vane Plisila osin hil bel-ate sen dasupin sil hôôk yuuh ambaand-ambe dalohak-ato, ond kand navu ham lôôt having, in Omaaho Bop-ate hil ham pin. ²⁰ * o 16:20 Lom 16:16; 2Ko 13:12*Tonde yik Omaaho Bop-ate hil pin akand navu ham having. De ham sen ham atu Anutu-te hil-ato ond ham samu ham vaha-vahaan in taato naambe ham ahem naving ham.

²¹ * o 16:21 Kol 4:18; 2Tes 3:17*Tonde sa Pol, ond soo kaavu vakasin ahus dakaajo lak sa namangg-ambe sa naanêêl naambe Anutu mando gaving ham. ²² * o 16:22 Gal 1:8-9*Omaaho ti nambe ahe me-gaving Omaaho Bop e, ond Anutu talôôt yi be na menama.

O Omaaho Bop, ganaam.

²³ Yik vakasin lung laa-ja. Yate Omaaho Bop Yesu-te samu samu naas mando gaving ham. ²⁴ Ke, sahengg oo naving ham pin in Yesu Kalisi duuh yiyi pin lavuh ti.

2 Kolint

1 * o 1:1 1Ko 1:1*Sa Pol-anjo sen Anutu yoo holin sa lak-ambe saatu Yesu Kalisi-te sinaalêê-to, ond haay ahondoos yiy halingg Timoti kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham Anutu-te hil bel-ate sen ham nando Kolint-ato, de vu Anutu-te hil pin sen dando lohvu Aka-ia-te taaku pin-ato.

2 * o 1:2 1Ko 1:3*Yate Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi-te samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Pol aka vasa in Anutu hôôvu yi

3 * o 1:3 Ep 1:3; 1Pi 1:3; Lom 15:5*Yiy gako yate Omaaho Bop Yesu Kalisi Mangganaan Anutu haale jak, in Anutu omaaho ka pasiv osin yi omaaho samu samu danggakook. **4** Hey nando osin va nimeen nanjingin hey lôôt, le ma de Anutu yoo nawiing-ambe hey alonggpayo ahelavis nalak. Yoo navu samu hey nambêênjo, om yik hey oo aalohvu nambe hey samu hil vaalu sen nimeen nanjingin sil-ato gaving. **5** * o 1:5 Saam 34:19; 94:19*In nivaane vaha vaha sen Kalisi hakôô-to ond natokak hey having lôôt, le ma de Kalisi yoo nawiing-ambe hey alonggpayo ahelavis nalak. **6** * o 1:6 2Ko 4:15*Va nimeen natovu hey in nambe biing-ambe ham alompayo ahelavis jak de Anutu gako ham anom vu yi. Tonde Anutu nawiing-ambe hey alonggpayo ahelavis nalak-ato, ond manyinjo nawiing in nambe busin sen ham gako nimeen naambe hey-ato ond ham alompayo ahelavis jak-ambe ham baale niwêêk-ande ham baaku nimeen pin. **7** In hey akangg navu ham-ambe hey alak ni vulôôt nambe ham e gako nimeen naambe hey-ato, tombe Anutu le biing-ambe ham alompayo le ahelavis jak gaving naambe sen hey-ato.

8 * o 1:8 Sin 19:23; 1Ko 15:32*Halingg-aso, va nimeen sen tovu hey neep Esiaa-to ond manyinja hey aawiingin nambe ham anjak ni. Nimeen bopaata lanjingin hey-ambe savok heyaneêngg niwêêk la, tombe hey akangg vu nambe hey navu aanggimb. **9** Ke, nimeen-anju tovu hey, tombe hey akangg vu nambe lanêêl heyaneêngg busin sen lanyiis hey-ambe hey aanggimb-ato lung la. Lemu va nambêênju tovu hey in nambe hey anjak ni naambe yame gatung mengg in yate niwêêk e, nganjo yiy gatung mengg in Anutu sen nawiing-ambe hil yimbin davu kandi lak laah-ato timu in nambe dôôvu yiy. **10** * o 1:10 2Ti 4:18*Yik Anutuu-ju sen lôôh hey vêêl in nimeen bopaataa-ju de hey-ame aahimb e, tonde yoo le nôôh hey vêêl naambêênja jesin. Keen, hey hatung mengg in yi timu nambe le nôôh hey vêêl jesin naah in va vaalu pin naambêênju.

11 Om yik ham andôôvu hey hôôk lohakin gaving. Naambêênjo in Anutu gango hil ngeeyaata-te vangavakin-ambe samu hey, le mem hil ngeeyaata le daapêêlis na vu Anutu in hôôvu hey-ato.

Pol-ame navu tatuhin hil Kolint e

12 * o 1:12 Hiblu 13:18; 2Ko 2:17; 1Ko 1:17*Hey akangg vasa in dangga nambe hey oo alak ni neep hôôk hey alonggpayo nambe hey akangg-ame navu nambe hil lambu va nyevahaan dukanaah heyate kul-ato le, nganjo Anutu ond mem samu hey, tombe wiing-ambe hey alonggpayo timu be hey nando mon-aawiing kul

osin hey alonggpayo nivalok vu ham having hil pin.

13 Hey-ame kaavu vakasin ti neep vunin in ham e, nganjo hey kaavu be neep langaah lohvu ham naasevin-ambe ham anjak dangga ni, tombe sa kangg vu nambe ham e anjak ni lôôt. **14** * o 1:14 2Ko 5:12; Pil 2:16*Ham oo alak heyate vakasin vaalu ni lung la be ham akam vasa vu hey, om yik hey e kangg vasa vu ham dôôk busin sen yate Omaaho Bop Yesu dukanom-ato.

15 Sa lak ham anim nambêênja, ondeey saanêêl bôôy nambe sale anaas gato vu ham naamunggin in nambe saambiing-ambe ham akam vasa jak naatu balon yuuh e. **16** * o 1:16 1Ko 16:5-6*In bôôy-ato ond saambe sa naas gato vu ham vêêl e mem sana Makedonia. Tonde saanom balup vu ham jesin naah e mem ham naanggiy sa na mopaatôôv-ambe sana Yudia. **17** Soo aawiingin nambêênjo, le ma de same alaas e, om mak ham akam navu nambe soo aanêêl danjeen amu. Mak ham akam navu nambe va sen sa naanêêl in nambe saambiing-ato ond soo naaliinggis mali-malis amu be sa navu kaange vakasin yesi-yesin nambe sen kakook voon-atêêto mava? **18** Malis, Anutu ond omaaho vakasin keen danggakook, tombe yik hey having nambêênjo, in hey-ame naaliinggis mali-malis e, hey-ame naanêêl nambe "keen" de "malis" having e. **19** * o 1:19 Sin 18:5*In waay Silvenes ayuuh Timoti aanêêl Anutu Noow Yesu Kalisi-te dangga langaah vu ham-ato, ond Kalisii-ju me-nanêêl vakasin yuuh hôôk ti le, nganjo yik nanêêl keen amu. **20** * o 1:20 Taato 3:14*In vakasin pin sen Anutu jôôy-ato dangga yoo neep vu Yesu timu, om mem yiy gako Anutu haale jak-ambe yaanjiinggis in naambe Anutu ond omaaho nanêêl vakasin keen amu. **21** * o 1:21 1Jon 2:27*Yik Anutuu-ja sen nawiing hey-ande ham having-ambe yiy naatu Kalisi-te hil aniwêêk-ato, tombe mem holin yiy ak in nambe yaambi-

ing yite kul. ²² * o 1:22 Ep 1:13-14; 2Ko 5:5; Lom 8:16-17*Tombe wiing yite Vavi Vaambuung vu yiy in taato langaah naambe yaatu yite hil lung la, tombe Vavi Vaambuung-anjo nando hôök yalonggpayo in taato naambe Anutu-te vakasin sen gako yiy naah-ato ond keen lôôt.

Pol-ame la pavis vu sil e

²³ * o 1:23 Lom 1:9; 2Ko 11:31*Anutu yoo lak sa longgpayo ni, om naambe sa tatuhi ond mam Anutu le bu nyevahaan vu sa, le ma de sa naanêel keen lôôt nambe sa nimbaya nambe same aambu nyevahaan vu ham dukanaah va nipaya sen ham nawiing-ato le, ondeey same aalos Kolint yesin e. ²⁴ * o 1:24 1Pi 5:3*Lemu ham awii-having-anjaato ond hey-ame aatu dangga le, nganjo ham oo awii-having Anutu vulôôt-ambe ham naale niwêêk, lemu hey naawiing in nambe hey aandôôvu ham-ambe ham akam vasa jak.

2 * o 2:1 1Ko 4:21; 2Ko 12:21*Sa kangg oo vu lung la nambe same le aanos vu ham e, in sale aambiing-ambe ham alompayo nimeen jak in hamate va nipayaa-jaato naatu balon yuuh. ² Om naambe saambiing-ambe ham alompayo nimeen jak ond lati lohvu nambe biing-ambe sa longgpayo ahelavis jak? Malis. In nambe ham alompayo nimeen ond ham ti me-lohvu nambe biing-ambe sa longgpayo ahelavis jak e. ³ Nam-bêênja ondeey sa kaavu kaapiyaa-ja laas vu ham bôôy-ato in nambe ham anggilin ham vasa in va nipaya, in sa nimbaya nambe sa naas vu ham ond ham-ame ambiing-ambe sa longgpayo nimeen vu ham e, nganjo ham ambiing-ambe sa kangg vasa. In sa sahi nambe va sen biing-ambe sa kangg vasaa-to ond yik le biing-ambe ham pin akam vasa gaving. ⁴ * o 2:4 Sin 20:31*Sa kaavu kaapiya vu ham bôôy-ato ond sa longgpayo nimeen-ambe sa kaatuuh hôök lôôt, tombe sa mengg luk kaasêeh lôôt having, lemu same aawiingin nambe aambiing-ambe ham alompayo nimeen jak ondeey sa kaavu kaapiyaa-ja le, nganjo sa kaavu in nambe ham anjak ni naambe sahengg naving ham lôôt.

Ham kawiiy omaaho sen nawiing va nipayaa-to yite nipaya na

⁵ * o 2:5 1Ko 5:1*Hamate omaaho sen wiing nipayaa-to ond me-wiing-ambe soo ti sa longgpayo nimeen e, nganjo wiing-ambe ham alompayo nimeen having, lemu saambe same daanggôôl yi lôôt e, om yik saanêel amu nambe wiing-ambe ham vaalu ham alompayo nimeen. ⁶ Lemu omaahôô-ja ond ham vaalu ngeeyaata avu nyevahaan lukalaah yite va nipayaa-to om yik lung. ⁷ De mem ham kawiiy yite nipaya na de ham bakaas osin melaas vu be lopayo ahelavis jak, in le lopayo nimeen lôôt atombe nimeen-anju daanggôôl yi be na menama valok-ate. ⁸ Om sa naanêel vu ham naambe ham oo samu yi nivasa in taato naambe ham ahem naving yi. ⁹ * o 2:9 2Ko 7:15; 10:6*Tombe yik sa kaavu kaapiya laas bôôy-ato in nambe sa sahi ham-

ambe sa jak ni naambe ham nanyem vuun in va pin sen sa naanêel-ato me malis. ¹⁰ Naambe ham kawiiy omaaho ti-te nipaya na, ond yik sale kawiiy na gaving. Keen, naambe va nipaya ti neep in nambe sa kawiiy ond yik sa kawiiy ak Kalisi haale in nambe dôôvu ham. ¹¹ * o 2:11 Luk 22:31*Le naambe yame kawiiy yite nipaya na le, ond Saalang e palapin yiy-ambe kape yiy, in yiy alak kakook anipaya ni lung la.

Pol la valup Toloas atombe lopayo nimeen

¹² * o 2:12 Sin 14:27; 1Ko 16:9*Bôôy sala valup Toloas-ambe saanêel Kalisi-te banye nivasa, tombe saahe nambe Omaaho Bop wiing-ambe yoo lambe nanyend in sate vakasin lôôt. ¹³ * o 2:13 Sin 20:1*Lemu same nando nivasa le, in same aatovu sa halingg Titus vuu-ju le, om saalôôh sil namand-ande sala Makedonia.

Sinaale-so dawiiing Omaaho Bop-ate kul lak Anutu-te niwêêk

¹⁴ Sa naapêelis la vu Anutu in Kalisi tu va pin dangga, de yaatu yite hil-ambe Anutu nanggiy yiy ak busin pin. Tombe navu kul vu hey-ambe hey naanêel Kalisi banye la lohvu taaku pin in nambe hil pin lanjak ni, naambe sen va galovasa la nanggwang hil pin-ambe dangoyin. ¹⁵ * o 2:15 1Ko 1:18*In Anutu nayi hey nambe Kalisi-te va galovasa sen nala vu hil sen Anutu nako sil nalaah vu yii-to, osin nala vu hil sen le lana mend namaa-to. ¹⁶ * o 2:16 Luk 2:34; 2Ko 3:5-6*Tombe vaalu dango nambe ninggalôôn, tombe galôôn e dôök sil-ambe lanjimb-ambe lana mend nama, tonde vaalu dango nambe va galovasa sen le biing-ambe sil mando metumin danggataa-to. Tombe mak lati lohvu nambe biing Anutu-te kul-anjo? ¹⁷ * o 2:17 2Ko 1:12; 1Pi 4:11*Ond yik hey ond hey-ame nambe hil ngeeyaa-ta sen danêel Anutu-te vakasin-ambe dako mone lak-ato le, nganjo hey aatu Kalisi-te hil, om yik hey alonggpayo timu be hey naale Anutu mekaalus, tombe hey naanêel yite vakasin sen wiing hey ala in-ato.

Vakasin moos sen Anutu jôôy-ato savok tanasin bôôy la

3 * o 3:1 2Ko 5:12; Sin 18:27; Lom 16:1*Mak ham akam navu nambe hey nako hey haalengg ak laah a? Me, mak hey e gako kaapiya vu omaaho ango in nambe Tatekin hey vu ham naambe sen hil vaalu dawiiing-ato? Me, mak ham kaavu kaapiya ti nambêênja in nambe naanêel hey taato vu hil vaalu? Malis. ² * o 3:2 1Ko 9:2*Yik ham-anjak, ham oo atu heyate kaapiya sen Tatekin hey vu hil vaaluu-to. Tombe hey ahengg naving ham lôôt, om hil pin lalohvu nambe lanjii heyate kaapiya sen ham-anjaato be daasevin. ³ * o 3:3 Eks 24:12; Jer 31:33; Esi 36:26-27*Tombe yoo neep langaah nambe ham atu Kalisi-te kaapiya sen yoo kaavu be vu vu hey-ambe hey nanggin-ato, lemu me-kaavu lak kalipi le, malis, yik yoo kaavu lak Anutu metumin-ate Vavi Vaambuung. Osin

me-kaavu be neep ak tatuuh ahepataas ti le, nganjo kaavu neep hôök omaahonôôn alondpayo.

⁴ Hey naanêêl vakasin-anjo langaah in Kalisi yoo wiing-ambe hey aatu yite hil, om hey aawii-having Anutu keen nambe yoo vu kul-anjo lukala hey namangg. ⁵ * o 3:5 2Ko 2:16*Lemu hey akangg-ame navu nambe hey oo aalohvu in nambe hey aambiing kul-anjo le. Keen, hey-ame aalohvu le, nganjo yik Anutu yoo timu nahôôvu hey, le mem hey naalohvu be hey naawiing kul. ⁶ * o 3:6 Jer 31:31; 1Ko 11:25; Jon 6:63; Lom 7:6*Yik Anutu timuu-jo sen navu niwêêk vu hey, tombe mem hey aalohvu nambe tatekin vakasin moos sen Anutu jôôy vu yiy-ato. Tombe vakasin moos-anjo ond sen sil-ame kaavu be neep hôök kaapiya bôôy-ato le, manyinjok Vavi Vaambuung yoote va. In Mose-te tanasin sen neep hôök kaapiyaa-to ond taato vu yiy nambe yiy kalêêh tanasin om yale ana mengg nama, le ma de Vavi Vaambuung navêêl yiy ak in nambe yiy mando metumin.

⁷ * o 3:7 Eks 34:30*Ke, tanasin-anjo ond Anutu kaavu neep ak tatuuh-ambe vu la vu Mose osin yite nikaapulil bôôy-ato, ond Mose mekaalus natêêlang atombe Islel-ame lalohvu nambe lanji mend ak e, le sim naalum atombe sen natêêlang-ato ma la. Keen, Mose-te tanasin sen navu taato nambe yiy naawiing va nipaya om yiy navu ana mengg namaa-to, ond tok laam having nikaapulil bopaata nambêênju. ⁸ * o 3:8 Gal 3:2,5*Lemu Vavi Vaambuung nawiing yite kul-ato ond yite nikaapulil bopaata lôôt-ambe savok la. ⁹ * o 3:9 Diu 27:26; Lom 1:17; 3:21*Keen, naambe kul sen tanasin nanêêl yate va nipaya langaah-ato yite nikaapulil neep, ond sim kul sen Vavi Vaambuung nanêêl yiy nambe hil anivalok-ato yite nikaapulil bopaata lôôt-ambe savok la. ¹⁰ * o 3:10 Eks 34:29*Keen, nikaapulil sen tok laam osin tanasin bôôy-ato ond yiy naahe

nambe sen lung laa-to, in nikaapulil sen tok laam gêên-anjôôto ond bopaata lôôt-ambe savok la. ¹¹ Ke, Mose-te tanasin sen malaa-to ond nikaapulil, lemu vakasin moos sen nando in nambe mando danggataato ond nikaapulil lôôt-ambe savok la. ¹² Tombe hey aawii-having vakasin moos-anjo nambe yite nikaapulil-ame le maahôôl e, om hey aningg-ame nayêênin e, nganjo hey oo naanêêl langaah lôôt. ¹³ * o 3:13 Eks 34:33-35*Hey-ame naawiing nambe sen Mosêê-to le, in Mose ond kambu me sen natêêlang-ato lak tôômb in nambe hil Islel-ame lanji naambe nikaapulil navu maahôôl in jung na valok-atêêto le. ¹⁴ * o 3:14 Lom 11:25*Lemu sil alondpayo doos ak lôôt-ambe gêên-anjo, om dasevin vakasin bôôy sen Anutu jôôy nyendoos having sil-ato, le ma de londpayo yoo niwêêk nambe sen tôômb navu kambu sil amend jeen in vakasin keen. Nganjo naambe sil langgilin londpayo nom vu Kalisi timu ond mem yi timu lohvu nambe nôôh tôômb-anju na vêêl-ande mem le lanjak vakasin keen ani. ¹⁵ Keen, lak busin pin sen dasevin Mose-te tanasin-ambe dangoyin-ato, ond sil alondpayo doos ak nambe sen tôômb navu kambu-to yoo lôôt-ambe gêên-anjo. ¹⁶ * o 3:16 Lom 11:23,26*Le naambe langgilin sil

alondpayo nom vu Omaaho Bop ond mem le nôôh tôômb-anju na vêêl in sil alondpayo.

¹⁷ * o 3:17 Jon 8:32,36; Lom 8:2; Gal 5:1*De Omaaho Bop ond yik yi Vavi Vaambuung, om hil sen Vavi Vaambuung nalukando sil-ato ond navu kavaayin va pin sen nanduuh sil-ato la de sil dando nivasa. ¹⁸ * o 3:18 Eks 16:7; 24:17*Tombe yiy pin-anjo ond vati me-nahilin yamengg e, nganjo Omaaho Bop-ate nikaapulil natêêlang ak yiy, tombe yaalohvu dundum-ambe yaatêêlang nikaapulil-anjo be la nalohvu omaahonôôn vaalu

pin. Nikaapulil-anjo natêêlang ak yiy lohvu busin pin, tombe nawiing-ambe yaningg natu nivasa nalak in nambe yiy naatu naambe yi Omaaho Bop-anju yoo kanuu-to. Tombe Omaaho Bop ond yik yi Vavi Vaambuung, om yoo nawiing nambêênjo vu yiy.

Sinaale-so lalohvu dêêngg siinggis

⁴ * o 4:1 2Ko 3:6*Anutu ka wiingin hey om vu kul-anjo vu hey, tombe hey-ame sakengg ma in e, malis. ² * o 4:2 2Ko 2:17; 1Tes 2:5*Yik hey haluuh damingg vu va nimumin sen hil dawiiing kaatokin-ato, de hey-ame naawiing va in nambe hey tatuhin hil e, tonde hey-ame hako vakasin ango be hey naanêêl lukalaah Anutu-te vakasin e. Nganjo hey naanêêl vakasin keen-ato langaah in nambe hil pin gango be lanjak kul sen hey naawiing hôök Anutu mekaalus-ato ni naambe lohvu. ³ * o 4:3 1Ko 1:18*Tombe banye nivasa sen hey naanêêl-ato neep langaah, le naambe neep vunin keen, ond yik neep vunin vu hil sen davu sapa mop sen sil lana mend namaa-to mu. ⁴ * o 4:4 Ep 2:2; Kol 1:15; Hible 1:3*In sil-anju ond me-dawii-having e, in anutu nipaya vooon-ate vu jeen sil akand, in nambe Kalisi sen ni nambe Anutu keen-ato yite banye nivasa me-naatum hôök sil alondpayo be me-lanjak yite nikaapulil ani le. ⁵ * o 4:5 2Ko 1:24*De hey-ame yoo naanêêl hey banyengg e, nganjo hey naanêêl Yesu Kalisi banye langaah nambe tu Omaaho Bop, tonde hey navu sapa hôök Yesu ondeey hey aatu hamate hil kul malis amu having. ⁶ * o 4:6 Jen 1:3; Ais 9:2; 2Ko 3:18*In yik Anutu nêêl bôôy nambe, "Mekanu le melangaah jak," om yik wiing-ambe hey alonggpayo tu melangaah ak, in yoo têêlang lukala

hey alonggpayo, tombe mem hey alak nikaapulil sen natêêlang hôök Kalisi mekaalus-ato ni nambe Anutu-te nikaapulil.

⁷ * o 4:7 2Ko 5:1*Lemu hey sen Anutu wiing-ambe hey alonggpayo tu melangaah ak-ato ond hey aalohvu dêêngg siinggis anipaya mu, in nambe hil lanji be lanjak ni naambe hey ond hey aniwêêk ma, nganjo Anutu mu yoo nawiing yite kul osin niwêêk bopaata vu hey, tombe mem hey naawiing yite kul. ⁸ * o 4:8 2Ko 1:8; 7:5*Keen, va nimeen navu tapumin hey, le ma de me-naanggôôl hey lôôt e, tonde va ngeeyaata nawiing-ambe hey alonggpayo navu kaatuuh hôök, lemu hey-ame naativak in kakook lôôt e. ⁹ De omaahonôôn dati-iy hey, le ma de Anutu me-havuuh hey e, tonde layiis hey-ambe hey aalupake be naahop vooon, le ma de

hey-ame aahimb e. ¹⁰ * o 4:10 1Ko 15:31*Lohvu busin pin de lohvu taaku pin ond hey naavingg nako nivaane be hey naawiingin nambe hey aanggimb naambe sen Yesu yimb-ato. Yik hey oo nako nivaane nambêênja in nambe hil lanji be lanjak ni naambe Yesu nando metumin-ambe navu niwêêk vu hey naavingg. ¹¹ * o 4:11 Lom 8:36*Om hey nando memoos-ambe hey naawiing Yesu-te kul ondeey dayiis hey lôôt in nambe hey aanggimb. Hey naavingg nako nivaane nambêênjo in nambe hil lanji be lanjak ni naambe Yesu nando metumin-ambe nahôôvu hey. ¹² Keen, lohvu busin pin ond nawiingin nambe hey aanggimb, lemu yik yoo nambêênjo in nambe mem ham e mando metumin.

¹³ * o 4:13 Saam 116:10*Ke, tonde Vavi Vaambuung wiing-ambe hey alonggpaya la timu vu Anutu, lohvu sen sil kaavu Anutu-te vakasin-ambe neep hôôk kaapiyaa-to nambe, "Sa longgpaya la timu vu Anutu ondeey saanêêl yite vakasin langaah." Om yik hey ond hey alonggpaya la timu vu Anutu nambêênja having, ondeey hey naanêêl yite vakasin langaah having. ¹⁴ * o 4:14 1Ko 6:14*In hey alak ni lung la nambe Anutu nêêl-ambe Omaaho Bop kandi lak laah, tonde yik le naanêêl-ambe hey kandi jak naah gaving Yesu, tombe le gako hey gaving ham-ambe yana mando gaving yi.

¹⁵ * o 4:15 2Ko 1:3-6*Ke, om nimeen pin sen natovu hey-anjo in nambe dôôvu ham, tonde Anutu-te samu samu le na nohvu

hil ngeeyaata, tombe mem biing-ambe omaahonôn ngeeyaata lôôt daapêêlis na vu Anutu be gako haale jak lôôt.

Va nimeen sen natovu yiyi-ato le biing-ambe yiyi natovu nôôn anivasa

¹⁶ * o 4:16 Ep 3:16*Nambêênju ondeey hey-ame sak-engg ma in kul osin nimeen-anjo le. Keen, hey naavingg anipaya nalak in nambe hey aanggimb, lemu hey alonggpaya ond Anutu navu niwêêk vu be natu moos nalak laah nalohvu busin pin. ¹⁷ * o 4:17 Lom 8:17-18*In nimeen sen natovu hey-anjo ond hey naahe nambe va malis, yik nando pasivdaka mu, lemu nimeen-anjo yoo nawiing in nambe hey gako nôôn nikaapulis-ate be mando danggata osin danggata.

Tombe nôôn nikaapulis danggata-têênju ond mem va bopaata lôôt-ambe savok va nimeen pasivdaka sen natovu hey-ato la valok-ate lôôt. ¹⁸ * o 4:18 Kol 1:16; Hiblu 11:1-3*Om hey amengg-ame navu sapa va sen yiyi naahe lak mengg-ato le, nganjo hey amengg oo navu sapa va sen yame naahêê-to le. In va sen yiyi naahe lak yamengg-ato ond yik nando in mando pasivdaka mu tonde mem maahôôl, nganjo va sen yame naahe lak mengg-ato le, ond nando danggata osin danggata.

Yiyi naavingg moos baandoni-te osin Omaaho Bop-ate kul

⁵ * o 5:1 2Ko 4:7; 2Pi 1:13-14*Ke, yalak ni lung la nambe yiyi naavingg sen vayum yiyi-ambe yiyi nando hôôk vu voon gêên-anjôôto ond lohvu numang

amu, tombe naambe numang-anjo panyek na, ond yate bayêên ango sen Anutu le bu vu yiyi-ato nando. Bayêên-anjo ond omaahonôn-ame lahaav ak namanda e, nganjo yoo nando baandoni be nando danggata osin danggata.

² * o 5:2 Lom 8:23*Gêên yiyi nando hôôk numang voon-atêênjo ond yiyi nando osin susin, in yiyi naawiingin lôôt nambe yaanjop yiyi naavingg moos gilin yiyi naambe lolop-ambe naatu yate bayêên baandoni-te. ³ Ke, naambe yaanjop yiyi naavingg baandoni-te ond le gilin yiyi, tombe yiyi kanungg-ame le mando malis e. ⁴ * o 5:4 1Ko 15:53-54*In yiyi naahen nando hôôk numang voon-ate tombe yiyi monako nimeen-ambe yiyi naasu. Lemu yame naawiingin nambe yiyi kanungg mando malis e, nganjo yiyi naavingg-anjo le jimb, ondeey yiyi naawiingin nambe aanjop yiyi naavingg moos baandoni-te jakana yiyi naambe sen lolop moos, tombe mem yiyi mando metumin keen. ⁵ * o 5:5 Lom 8:16,23; 2Ko 1:22*In omaaho sen yoo samu yiyi in nambe yiyi mando metumin-ato ond yik Anutu, om vu Vavi Vaambuung vu yiyi vulôôt in nambe yanjak ni naambe yale mando metumin.

⁶ * o 5:6 Hiblu 11:13-16*Om hey oo nando osin hey alonggpaya timu lohvu busin pin-ambe hey alak ni nambe hey naavingg wiing nambe sen heyate bayêên-ato be hey nando hôôk, lemu gêên-anjo hey-ame nando having Omaaho Bop hôôk yite bayêên e, nganjo naahen. ⁷ * o 5:7 1Ko 13:12*In gêên ond yalonggpaya nala timu vu yi be yiyi oo monala, de yame naahe mengg ak yi le. ⁸ * o 5:8 Pil 1:23*Ke, om hey oo nando osin hey alonggpaya timu, de hey oo naawiingin lôôt nambe hey gavuuhey naavingg-anjo na de hey ana mando nivasa gaving Omaaho Bop vu baan. ⁹ * o 5:9 Kol 1:10; 1Tes 4:1*Om naambe hey mando gaving yi vu baan dangga dosin, me naambe hey oo mando voon-anjôôto, ond yik hey akangg oo navu Omaaho Bop niwêêk lôôt lohvu busin pin, in nambe hey aambiing va sen Omaaho Bop ahe naving-ato. ¹⁰ * o 5:10 Ekl 12:14; Lom 2:16; 14:10*In hey alak ni nambe yiyi pin e baale Kalisi me be gango yate vakasin pin naambe yiyi nando hôôk yiyi naavingg voon-atêênjôôto ond yiyi naawiing va nivasa me yiyi naawiing va nipaya, ond yik yiyi ti ti pin oo gako nyevahaan dukanaah.

Yaandôôvu hil in lanom vu Anutu

¹¹ * o 5:11 2Ko 4:2*Hey naayêênin Omaaho Bop ondeey hey naawiing kul in nambe hey aambiing-ambe hil lambiing gaving yi. De hey ond Anutu nayi hey alonggpaya neep langaah, tombe sa kangg navu nambe mak ham alak hey aningg having.

¹² * o 5:12 2Ko 3:1; 1:14*Hey-ame kaavu vakasin-anjo in nambe ham gako hey haalengg jak e, nganjo hey kaavu in nambe ham anjak ni be ham akam vasa in hey, le mem ham e anohvu naambe naanêêl vakasin dukanaah vu hil sen dako sil lak in va sen dawiiing ak hil amend-ato, lemu nôôn-ame neep hôôk sil alond-payo le.

¹³ Keen, naambe hey alukook wiing paya lohvu hil sen-anju danêel-ato ond hey alukook wiing paya, lemu hey naawiing Anutu-te kul om yik lung, le naambe hey alukook neep ond yik neep in nambe hey aandôovu ham. ¹⁴ In Kalisi-te ahe havingin naanjiihin hey ondeey hey naawiing yite kul, in hey alak ni lung la nambe omaaho timu lukalaah yahenggbaan-ambe yimb ak yiy pin, om manyinjo nambe sen yiy pin aahimb lung laa-to. ¹⁵ * o 5:15 1Ti 2:6; Lom 14:7-8*Omaahôô-ju lukalaah yiy pin ahembaan-ambe yimb ak yiy, om yiy omaahonôôn sen yiy nando memoosanjo ond yame yoo aambiing va nohvu yakangg jesin naah e, nganjo yakangg bu omaaho sen lukalaah yahenggbaan-ambe yimb ak yiy, de kandi lak laah-ato, be yiy aambiing nohvu yoo yite ka jak busin pin.

¹⁶ Keen, bôôy ond hey naahe omaahonôôn naavind amu be hey naanêel nambe nind vasa me nind paya, lemu gêên ond hey-ame naanêel nambêênja yesin laah e. Tonde bôôy ond hey akangg navu Kalisi nambe omaahonôôn ti be hey navu sahi yi nambêênja having, nganjo gêên ond hey-ame navu sahi yi nambêênja yesin laah e. ¹⁷ * o 5:17 Lom 8:1,10; Gal 6:15; Ais 43:18; Taato 21:5*Om naambe omaaho ti tu Kalisi-te va, ond Anutu samu be tu omaaho moos ak keen, tombe yite va voon-ate pin lung la valok-ate, tonde nayi va pin nambe tu moos ak lung la.

¹⁸ * o 5:18 Lom 5:10*Yik Anutu timu yoo wiing va pin-anjo, tonde wiing Kalisi laam-ambe vu mamaal vu yiy, tombe yik Anutu vu kul mamaal-anjo lukala hey namangg having. ¹⁹ * o 5:19 Lom 3:24-25; Kol 1:19-20*Tombe kul mamaal-atêênjo nambe Anutu wiing Kalisi laam in nambe gako omaahonôôn pin lanaah vu yi, de me-le ka bu silate va nipaya sen dawing-ato naambe naahen neep vu sil e. Tombe vu kul-anjo vu hey in nambe hey naanêel vakasin mamaal-anjo langaah. ²⁰ Om yik hey hako Kalisi avi be hey naanêel yite vakasin langaah-anjo, yik nambe sen hey naanêel Anutu yoo lava vu ham, om hey kataangg ham lak Kalisi haale nambe ham oo samu vakasin gaving Anutu, tonde mem ham ahondoos Anutu mando javuh ti. ²¹ * o 5:21 Jon 8:46; Hiblu 4:15; Gal 3:13; 1Ko 1:30; Pil 3:9*De Kalisii-ju me-naawiing va nipaya ti le, lemu Anutu supin yate va nipaya pin lakalaah yi, be mem lukalaah yahenggbaan-ambe yimb, tombe mem yaalukala having Kalisi be yaatu Anutu-te hil anivalok having yi.

Sinaale-so dako nimeen ngeeyaata lak kul-anjo

6 * o 6:1 2Ko 5:20*Hey naawiing kul having Anutu, om hey naanêel niwêêk vu ham naambe ham hako Anutu-te samu samu lung la, om ham-ame basap na malis e. ² * o 6:2 Ais 49:8; Luk 4:19-21*In Anutu nêel-ambe neep hôôk kaapiya nambe, "Gateey laam vu sa tombe sa hango olavam hôôk busin ti sen saah nambe nivasaa-to, tombe saahôovu hong hôôk busin sen sa hako hil lalom vu saa-to."

Om ham gango le, peey-anjo ond busin sen Anutu navu samu yiy-ato. Keen, busin sen Anutu gako yiy naah-ato ond yik gêên-anjo.

³ Hey animbaya nambe hil-ame daanêel vakasin anipaya jak Anutu-te kul sen hey naawiing-anjôto le, om va vaalu sen hil lalohvu nambe lanji payaa-to ond hey-ame naawiing e, malis. ⁴ * o 6:4 2Ko 4:2*Yik hey oo naale niwêêk atombe nimeen pin sen natovu hey-ambe nanjingin hey lôôt osin naale heyate mop jeen-ato, ond yik hey naaku nimeen-anjo pin in nambe taato naambe hey aatu Anutu-te kul vaha-so keen.

⁵ * o 6:5 2Ko 11:23-27*Sil daveek hey-ambe datung hey lukala kalaambus, tonde hil pin davu daandun-ambe lalaam dambuuh hey tatup in nambe lanyis hey. Hey oo monaawiing kul bopaata lôôt, de hey-ame naahop mengg daka le, tonde meep nawiing hey. ⁶ * o 6:6 1Ti 4:12*Hey alonggpayo timu be hey alak vakasin keen ani, de hey naapuvu hey tatin-ande hey-ame naawiing ahekalin vu hil sen dawing hey payaa-to le, nganjo hey navu samu hil, tombe Vavi Vaambuung nahôovu hey-ambe hey ahengg naving omaahonôôn keen. ⁷ * o 6:7 1Ko 2:4*Hey naanêel vakasin keen amu, osin hey naawiing kul lak Anutu-te niwêêk, tonde hey oo monaawiing va nivalok amu, tombe hil dayi va nivalok pin sen hey naawiing atombe silate vakasin sen daanêel lak hey-ato ma. Hey naawiing nambêênjo in nambe taato naambe Anutu-te kul vaha-so hey keen. ⁸ Tombe hil vaalu dako hey ak, de hil vaalu daanggôôl hey, tonde

sil vaalu lanêel vakasin anipaya lak hey neep nanye, de sil vaalu lako hey haalengg ak. Tonde sim sil vaalu danêel nambe hey hil tatuhin ambu-so, le ma de hey oo monaanêel vakasin keen amu lôôt. ⁹ * o 6:9 2Ko 4:10; Saam 118:18*Tonde hil vaalu doosin hey, lemu hil vaalu lalak hey aningg vanuh, dawingin nambe lanyis hey-ambe hey aanggimb, le ma de hey nando moos. Yik Anutu vu nivaane vu hey amu in nambe hey oo daanggôôl hey, de me-yiis hey-ambe hey aahimb e. ¹⁰ * o 6:10 2Ko 7:4; Pil 2:17; Kol 1:24*Tombe hey alonggpayo nimeen ak, le ma de hey akangg vasa lôôt lohvu busin pin, de hey nando nambe hil sen dativak in vaato, le ma de hey naavu vanôôn keen vu hil ngeeyaata, de heyaneêngg kupak ayuuh ame ma, le ma de hey nako nôôn anivasa pin natu heyate va.

¹¹ O ham Kolint, hey aanêel hey alonggpayo langaah lôôt vu ham, tonde hey alonggpayo laas osin doos vu ham. ¹² Hey ahengg oo having ham keen, lemu ham ahem-ame having hey lôôt e, ¹³ * o 6:13 1Ko 4:14*om sa naanêel vu ham naambe sen sa naanêel vu noongg-asôoto naambe hey ahengg naving ham lôôt, om yik ham alompayo nom vu hey osin doos dukanaah nyevahaan gaving.

Yaatu Anutu-te dumb vaambuung

¹⁴ * o 6:14 Ep 5:7,11*Ham-ame naanjôôy vakasin-ambe naanduuh ham batinin hil sen me-lawii-having Yesuu-to le, in va nivalok osin va nipaya me-nayalak ak

yi le, tonde melangaah osin mekanu-te va me-dando lavuh ti le.

¹⁵ Tonde Kalisi de Saalang ond yuuh alondpayo melavuh ti be yuuh dando hôök ti le, tonde yik hil sen lawii-having Yesu osin hil sen me-lawii-having Yesuu-to ond sil ahondoos-ame lalohvu nambe kand bu va nanjip ti le, malis lôôt. ¹⁶ * o 6:16 1Ko 3:16; Lev 26:12; Esi 37:27*Tonde Anutu-te dumb vaambuung-ande taaku gambus ond yuuh ahondoos-ate kul-ame neep ti le, tonde yiyi oo aatu Anutu metumin-ate dumb vaambuung lohvu sen Anutu nêêl bôôy nambe,

“Sale mando gaving sil osin sana gaving sil, de sale naatu silate Anutu tonde sil e daatu sate hil.”

¹⁷ * o 6:17 Ais 52:11; Esi 20:34; Taato 18:4*Tonde Omaaho Bop nêêl having nambe,

“Ham gavuu sil-ande ham ana mando lundoos, tombe ham paasu namam in va nipaya, le mem sale gako ham nom. ¹⁸ * o 6:18 2 Sml 7:14; Ais 43:6; Jer 31:9; Taato 1:8*Tombe sale naatu ham momin, tonde ham e naatu sa noongg osin nonggaavêêh-aso. Ke, Omaaho Bop sen niwêêk pin danggakook-ato nêêl nambêênjo.”

7 Om sate va-so, Anutu jôôy yite vakasin samu samu nambêênjo vu yiyi-ambe neep. Om yiyi kawiiy va nipaya pin na in yiyi naavingg osin yiyi alonggpayo de yiyi mando nivasa, tonde yaanjêênin Anutu be yiyi

samu yiyi, in yiyi naatu hil anivalok keen.

Hil Kolint lahilin sil alondpayo tombe mem Pol pêêlis lôôt

² * o 7:2 Sin 20:33; 2Ko 12:17*Ham ahem gaving hey in hey-ame aawiing omaaho ti paya le, de hey-ame taahu omaaho ti hôök va nipaya le, tonde hey-ame tatuhin omaaho ti de hey hako yite va le. ³ * o 7:3 2Ko 6:11-12*Sa naanêêl vakasin-anjo ond me-nambe sen sa naanêêl ham e, nganjo saanêêl lung la nambe hey ahengg naving ham lôôt, om naambe ham mando metumin me ham anggimb ond yik hey gaving-ambe yiyi pin mando metumin me yaanggimb. ⁴ Saanêêl sate vakasin langaah lôôt, de same naayêênin e, nganjo sa naapêêlis in ham. Va nimeen tovu sa lôôt, le ma de sa longgpayo ahelavis-ambe sa kangg vasa lôôt.

⁵ * o 7:5 2Ko 2:13*Keen, hey ala valup Makedonia-te taaku, tombe hey naavingg-ame sawaah daka le. Yik va nimeen navu tapumin hey. Ngaamong hambuuh hey tatup tombe hey alonggpayo yu-yuuh. ⁶ * o 7:6 2Ko 1:3-4*Lemu Anutu nawiing-ambe hil sen londpayo nimeen-ato ahelavis nalak, ond yik wiing Titus laam vu hey e mem hey alonggpayo ahelavis ak. ⁷ Tonde Titus laam-anjo ond me-lak yi timu sen wiing-ambe hey alongg nivasa lak e, nganjo ham awiing-ambe Titus alopayo nivasa om hako vakasin-anjo laam, tombe yik lak-anja sen Anutu wiing-ambe hey alonggpayo nivasa lak having. De Titus nêêl vu hey nambe ham oo awiinggin lôôt nambe ham angge sa, de ham alompayo nimeen in ham awiing va nipaya, tonde ham akam

navu sa lôôt in nambe ham andôôvu sa, yik sa hango vakasin pin-anjo tombe sa kangg vasa lôôt.

⁸ * o 7:8 2Ko 2:4*Keen, sate kaapiya wiing-ambe ham alompayo nimeen, lemu sak sa longgpayo me-nimeen in-anjo le.

E-ke, bôôy ond sa longgpayo nimeen in sa lak ni nambe sate kaapiyaa-jo wiing-ambe ham alompayo nimeen, yik pasivdaka mu. ⁹ Nganjo gêên ond sa kangg vasa, lemu same sa kangg vasa in sen ham alompayo nimeen-anja le, nganjo sa kangg vasa in ham alompayo nimeen-anja wiing-ambe ham ahilin ham alompayo. Yik Anutu wiing-ambe ham alompayo nimeen, om heyate vakasin-ame wiing ham paya daka le.

¹⁰ * o 7:10 Mat 27:3-5; Hiblu 12:16-17*Keen, yalonggpayo nimeen biing-ambe yaanggilin yiyi, ond manyinja Anutu nako yiyi laah vu yi. Om yalonggpayo nimeen nambêênjo ond manyinjo nivasa, de yakangg-ame yu-yuuh in e. Lemu hil sen davu sapa hôök va voon-atêêto ond naambe nimeen naatovu sil, le ma de me-langgulin londpayo naah vu Anutu le, ond nimeen-anju le nyiis sil-ambe lanjimb-ambe lana mend nama valokate, in nanyend doos lôôt.

¹¹ Om ham akam oo bu le, sate kaapiya wiing-ambe ham alompayo nimeen, ond manyinjo nivasa, in navêêl ham akam ak-ambe ham samu vakasin sen neep vu ham-ato pavis, de ham tatekin vakasin dangga pavis in taato naambe nipaya me-neep vu ham vaalu le, tombe sim ham nayêênin Anutu be ham animbaya va nipayaa-jaato. Ke, de ham oo nawiinggin lôôt nambe ham angge sa, om ham akam navu sa lôôt, tonde ham oo niwêêk lôôt-ambe ham avu nyevahaan vu omaaho sen wiing va nipayaa-jaato. Yik ham nawiing va pin-anja be taato langaah nambe ham samu hamate vakasin lung la, de nipaya me-neep vu ham e.

¹² De bôôy sen sa kaavu kaapiya laas vu ham-ato, ond same kaavu lak omaaho sen wiing va nipayaa-to le,

tonde same kaavu lak omaaho ango sen ango wiing yi payaa-to mu le, nganjo sa kaavu in nambe ham anjak ni nanjip langaah hôök Anutu me naambe ham ahem oo naving hey lôôt. ¹³ Ke, ham nalo vakasin nambêênja tombe nawiing-ambe hey alonggpayo nivasa, tonde hey akangg vasa lôôt, in ham pin awiing-ambe Titus alopayo ahelavis ak-ambe ka vasa lôôt. ¹⁴ In bôôy ond sa hako ham haalem ak hôök Titus ame, ond same tatuhin-ambe sa ningg mum e, malis. In vakasin pin sen hey aanêêl vu ham bôôy-ato ond keen, tombe yik hey hako ham haalem ak hôök Titus amêê-to ond yik vakasin-anja nôôn ak having. ¹⁵ * o 7:15 2Ko 2:9*In Titus laas vu ham atombe ham pin oo nanyem vuun-ambe ham ayêênin yi, de ham hako yi lak nivasa lôôt, om ka monavu vaa-ja be ahe yoo naving ham lôôt.

¹⁶ Om gêên sahengg anivasa lôôt, in saahe nambe va pin sen ham nawiing-anjaato ond ham oo monawiing va nivasa mu.

Hil bel-ate kul nambe landôôvu halindin-aso

8 * o 8:1 Lom 15:26*Halingg-aso, saawiingin gatulin vakasin jak Anutu-te samu samu sen wiingambe nôôn ak vu hil bel-ate vu Makedoniaa-to vu ham e.

² Nimeen bopaata navu sahi sil lôôt lohvu busin pin, le ma de sil oo kand vasa lôôt, tonde silanêënd kupak ma, lemu sil dawiiing ngaatum bopaata lôôt-ambe datung salivangin bopaata in nambe dôôvu hil vaalu. ³ Sa naanêêl langaah in sa lak ni nambe yoo datung salivangin lohvu kand, de omaaho ti me-naanjiihin sil e, tonde silanêënd mone daka sen lohvu nambe sil gatung naatu salivangin-ato ond yik latung. Tonde yik yoo latung heey having-ambe bopaata lôôt savok la.

⁴ * o 8:4 2Ko 9:1-2*Tonde sil oo mokataangg hey lôôt nambe hey aanjiinggis-ande hey gako silate salivangin na Yelusalem in dôôvu Anutu-te hil vuu-ju gaving. ⁵ Le sil-ame datung mone malis amu lohvu sen hey akangg navu nambe sil e gatung-ato le, nganjo yoo lavu sil la osin doos tu salivangin vu Omaaho Bop munggin e mem lavu sil lukalaam hey namangg having, lohvu sen Anutu nêêl nambe sil lambiing-ato. ⁶ Ondeeey hey aanêêl vu Titus nambe kul samu samu sen yoo hatung dangga lak bôôy nambe ham andôôvu hil sen dativak in va yuuh amêê-to ond yik yoo naas-ambe samu kul-anja na. ⁷ * o 8:7 1Ko 1:5; 16:1-2*Va pin sen ham nawiiing-ato ond yoo nivasa lôôt. Ham oo nawii-having Anutu niwêêk lôôt, tombe manyinja ham navu taahu hil hôök Kalisi-te vakasin lôôt. Ham alak vakasin keen ani lôôt, om ham oo nimkala lôôt in nambe ham ambiing Anutu-te kul, tonde ham ahem naving hey lôôt, om sa naanêêl vu ham naambe ham oo pasam ambiing kul in andôôvu hil sen dativak in vaa-to lôôt gaving.

⁸ Same aambe sa naanêêl niwêêk vu ham e, nganjo hil-anju lawiing silate kul anivasaa-to ondeey soo aambe sa sahi ham naambe ham e ahem gaving Anutu-te kul keen me malis. ⁹ * o 8:9 Mat 8:20; Pil 2:6-7*Ke, ham oo alak ni nambe yate Omaaho Bop Yesu Kalisi samu yiyi keen. In va nivasa vasa pin danggakook yi, le sim havuuh va nivasa pin-anju la de tu omaaho malis amu in nambe dôôvu ham, tombe yoo lak omaaho malis sen yinêên va maa-ju ondeey ham e gako nôôn anivasa vasa.

¹⁰ Om sa kangg navu nambe ham gatung salivangin naambêênjo ond mem nivasa in ham akam oo vu kul-anjo munggin hil pin-ambe ham hatung salivangin heey lung la hôök ta ngo bôôy-ato. ¹¹ Om ham-o, ham samu kul sen ham ahem having-ambe ham anêêl bôôy-ato be jung na le. Yik ham oo nanyem laas-ambe gatung salivangin nohvu mone sen nando vu ham-ato. ¹² * o 8:12 Mak 12:43*Naambe omaaho ti lopayo yoo nawiiingin nambe gatung salivangin, tombe gatung nohvu mone sen nando vu yii-to, ond Anutu le ji yi nivasa, le naambe yinêên va me-nando le, ond Anutu nayi nambe yik lung.

¹³ Same aanêêl nambe ham gatung salivangin bopaata in dôôvu hil vaalu de ham ond ham monaati-

vak e, nganjo saawiingin nambe ham pin mando nivasa nanjip ti. ¹⁴ * o 8:14 2Ko 9:12*Gêên-anjo hamate va ngeeyaata nando, om ham andôôvu sil sen silanêënd va maa-to, tonde sim naalum e naambe silanêënd nando de hamanêêm ma, ond sim landôôvu ham-ambe ham samu ham vaha-vahaan naambêênja. ¹⁵ * o 8:15 Eks 16:18*Nohvu Anutu-te vakasin neep hôök kaapiya nambe,

“Hil sen lasupin vanôôn maana ngeeyaata lôôt-ato, ond lavu vu hil vaalu sen silanêënd vanôôn pasivdaka muu-to having, tombe mem hil sen lasupin pasivdaka muu-to ond me-layimb ahend e.”

Kul vaha-so heey lala lalup Kolint

¹⁶ Sa naapêêlis la vu Anutu in wiing-ambe Titus ahe yoo having lôôt in nambe dôôvu ham, yik nambe sen saa-to. ¹⁷ Keen, yoo nanye laas in sate vakasin sen saanêêl nambe dôôvu ham-ato, tombe yik ahe yoo naving ham lôôt om yoo ka vu be laas-anja. ¹⁸ Tonde hey aawiing halingg ti sen hil bel-ate pin dako haale lak in nambe yoo nanêêl Kalisi-te banye nivasa langaah-ato, ond yik laas having Titus-anja. ¹⁹ Tombe yik hil bel-ate pin laholin yi lak in nambe na gaving sa be haay ahondoos gako salivangin samu samu sen yiyi natung-ato na vu hil sen dativak in vaa-to, tombe hey akangg oo la vu kul-anjo be hey naawiing niwêêk lôôt in nambe hey gako Anutu haale jak.

²⁰ Om hey animbaya nambe omaaheey-ame daanêêl vakasin anipaya jak hey naambe hey-ame nanggin salivangin bopaataa-jo nivasa le. ²¹ Yik hey naawiingin nambe hey aambiing va nivalok amu dôök Omaaho Bop-ame be dôök omaahonôôn amend gaving. ²² Om yik hey aawiing yiyi halingg ango in nambe naas gaving maayuuh. Hey sahi omaaho angôô-jo hôök kul vaha vaha, le hey aahe nambe yoo niwêêk-ambe nawiiing lôôt, tombe gêên ahe yoo naving lôôt nambe biing kul-anjo gaving, in wii-having nambe ham e ambiing kul-anjo nivasa.

²³ Tonde Titus ond ham anjak ni naambe sate omaaho sen haay ahondoos naawiing kul hôök ti in nambe haay aandôôvu ham, de yiyi halingg ayuuh-anjo ond ham anjak ni naambe yuuh lalaas ak hil bel pin haal-end, in yuuh dawiiing kul-ambe yuuh dako Kalisi haale lak nivasa lôôt. ²⁴ * o 8:24 2Ko 7:13-14*Om ham ahem gaving yaal-ambe ham gako yaal jak, tombe hil bel-ate pin lanji be lanjak ni naambe hamate ahe havingin, sen hey nako ham ak vu yaal-ato ond nôôn keen.

Salivangin sen dôôvu Anutu-te hil-ato

9 * o 9:1 2Ko 8:1-7*Ham hango vakasin ak salivangin sen dôôvu Anutu-te hil-ato lung la, om same le kaavu vakasin diin vu ham jak salivangin-anjo le, ² in sa lak ni nambe ham alompayo yoo wiingin vulôôt-ambe neep in nambe ham ambiing kul-anjo. Om yik sa hako ham ak vu hil Makedonia nambe, “Hil Akaia samu vakasin lung la hôök ta ngo bôôy nambe sil e gatung

salivangin-ato." Tombe sil lango ham banyem nambe ham alompayo kandi lak in kul nambêênja, tombe yik wiing-ambe sil ngeeyaata lôôt londpayo kandi lak having. ³ Om saawiing yiyi halingg-asôônja lalaas in nambe hey-ame gako ham ak in vakasin-anja malis amu le, nganjo saawiing in nambe ham samu vaa-ja nohvu saanêel-ato be jung na bulôôt. ⁴ In hil Makedonia heey e gaving sa be hey anaas balup naatovu ham, lemu ham-ame asupin hamate salivangin lung la le, ond ham e ambiing-ambe ham-ande hey-ambe yanging naamum lôôt, in nambe sa longg la timu be sa hako ham ak nambe ham samu kul-anja lung la. ⁵ Nambêênja ondeey sa haanjiihin yiyi halingg-asôônjo nambe daamunggin-ambe lanaas vu ham in lambiing-ambe ham gatung hamate salivangin sen ham anêel-ato jung na bulôôt. Tombe mem hey e anjak ni naambe ham oo hatung salivangin osin ham alompayo nivasa, de hey-ame gaanjiihin ham lôôt e mem ham gatung e.

⁶ * o 9:6 Pro 11:24; 22:9*Ham akam oo buu-jo le, omaaho ti nambe baalôôh vanôôn kul pasivdaka ond le gako vanôôn nôôn pasivdaka mu, tonde sim omaaho ango nambe baalôôh vanôôn kul bopaata ond yik le gako vanôôn nôôn ngeeyaata. ⁷ * o 9:7 Lom 12:8*Om ham ti ti pin ond ham akam oo bu dôôk ham alompayo naambe ham gatung salivangin naambêênjo ond yik ham gatung. Ham-ame gatung osin ham alompayo nimeen e, tonde ham-ame anjêênin hil ango be ham gatung e, nganjo Anutu ahe naving hil sen davu va osin kand vasaa-to. ⁸ Tonde Anutu lohvu nambe le biing samu samu nivasa vasa pin vu ham, tombe ham-ame le naativak in vati le, nganjo jak busin pin ond ham e mando nivasa osin ham e anohvu naambe ham ambiing kul anivasa pin in dôôvu hil vaalu gaving. ⁹ * o 9:9 Saam 112:9*Manyinjo lohvu Anutu-te vakasin sen neep hôôk kaapiyaa-to nambe, "Omaahôô-ju natiya va ngeeyaata nahelak hil sen dativak in vaa-to, yoo nawiing ngaatum-ambe neep in nanjip danggata."

¹⁰ * o 9:10 Ais 55:10; Hos 10:12*Anutu vu vanôôn ve vu omaahonôôn-ambe daalôôh-ato, tonde nawiing-ambe vanôôn natu nôôn ngeey-ambe omaahonôôn daya. Om yik le bu va vu ham-ambe naatu ngeeyaata jak in nambe ham ambiing ngaatum, le mem Anutu biing-ambe nôôn ngeeyaata jak lôôt.

¹¹ * o 9:11 2Ko 1:11; 4:15*Keen, Anutu le biing-ambe hamate va naatu ngeeyaata jak in nambe ham ambiing ngaatum lôôt vu hil, tombe mem hey aambu hamate salivangin-anja vu hil sen dativak in vaa-to, ond le biing-ambe sil daapêelis na vu Anutu. ¹² * o 9:12 2Ko 8:14*Keen, ham nawiing kul anivasa nambêênjo be ham nahôôvu Anutu-te hil in va sen dativak in-ato, tombe yik ham nawiing-ambe hil ngeeyaata dapêelis la vu Anutu lôôt having. ¹³ Ke, kul sen ham nawiing-ambe nahôôvu yiyi halingg-asôônja le taato ham langaah vu sil-ambe lanjak ham anim lôôt naambe ham nahulis Kalisi-te banye nivasa sen ham anêel nambe ham awii-having-ato baambu, tonde le lanji naambe

ham awiing ngaatum bopaata vu sil lôôt, de vu hil vaalu having, tombe sil

gako Anutu haale jak in ham. ¹⁴ De mem lanjak ni naambe Anutu-te samu samu bopaata neep vu ham, tombe ahend e gaving ham-ambe mem lanohak vu Anutu in ham. ¹⁵ Tombe yiyi naapêelis na vu Anutu in va bopaata ti sen vu vu yiyi malis amuu-to, ond va bopaata lôôt-ambe kaluuh va vaalu pin.

Pol laanggôôl vakasin anipaya sen lanêel ak sinaale-sôôto la

10 * o 10:1 1Ko 2:3*Vaheey lanêel vakasin lak sa Pol nambe sa nando having ham ond sa naanêel vakasin melaas vu ham, nganjo sen sa nando diin in ham-ato ond sa navu kaavu vakasin osin niwêek vu ham, le ma de soo navu sapa hôôk Kalisi be sa naanggôôl sa osin sa kataangg ham lak vakasin melaas. ² * o 10:2 1Ko 4:21*Om yik sa kataangg ham naambe ham ganggin ham, in nambe sa naas balup vu ham ond same naanêel vakasin aniwêek jak ham e, lemu sa kangg navu nambe sale naanêel vakasin osin niwêek jak hamate hil vaalu sen kand navu nambe hey navu sapa hôôk va voon-atêeto.

³ Keen, hey omaahonôôn, lemu hey-ame naayis ngaamong nambe sen omaahonôôn dayiis-ato le.

⁴ * o 10:4 Ep 6:13-17*Va ngaamong-ate sen hey naapuvu be hey naayis ngaamong ak-ato ond me-va voon-ate le, nganjo hey naayis ngaamong ak Anutu-te va niwêek, om yik hey aalohvu nambe kawiiy Saalangate kaatum aniwêek pin. ⁵ Hey oo navu kawiiy vakasin tathin sen hil akand navuu-to, osin va hateesin pin sen hil dawiiing in nambe langgilin hil sen ahend naving in nambe lanjak Anutu nii-to, tombe yik hey naahilin va pin sen omaahonôôn akand navuu-to in nambe hil oo daanggôôl sil-ambe sil taamuyin Kalisi.

⁶ * o 10:6 2Ko 2:9*De ham ond hey aangge naambe ham nanyem vuun lung la ond mem. Le naambe ham vaalu daahen nanyendoos ond hey e aambu dôôk silate nipaya nyevahaan. ⁷ Om ham akam oo bu va sen neep langaah hôôk ham amem-anjôoto le. Naambe omaaho ti ka vu nambe wii-having niwêek-ambe tu Kalisi-te omaaho, ond ka bu hôôk lopayo jesin naah-ambe jak ni naambe yik tu Kalisi-te omaaho be hey ahondoos navu sapa hôôk mop timu, in hey aatu Kalisi-te hil having nambe yii-ju. ⁸ * o 10:8 2Ko 12:6; 13:10*Omaaho Bop wiing-ambe saatu yêev in nambe sa kaandu ham-ambe ham ambiing gaving niwêek, nganjo me-wiing sa in nambe saambiiing ham paya le. Mak ham akam navu nambe sa nako sa lak in kul-anjo, lemu sa ningg-ame namum e. ⁹ De same aawiing in nambe sate kaapiya biing-ambe ham kanum na lôôt e. ¹⁰ Keen, vaheey lanêel vakasin lak sa nambe, "Yite kaapiya ond navu

kaavu vakasin animeen osin niwêek vu yiyi, lemu nalup vu yiyi ond yiyi naahe yi nambe niwêek ma, de nakaas nilaas amu." ¹¹ * o 10:11 2Ko 13:2,10*Om omaaho sen nêel vakasin-anjo ond yoo jak ni le, naambe hey anaas balup vu ham ond hey e aambiiing

nohvu sen hey navu kaavu hôök kaapiya vu ham-ato. ¹² * o 10:12 2Ko 3:1; 5:12*De hey haalengg-ame neep ti having hil sen yoo datee sil ak-ato le, hey-ame aalohvu sil e. Hil sen dawiiing nambêênju ond lundkook ma, in yoo davu sahi sil ak silate kul-ambe dako sil ak malis amu. ¹³ * o 10:13 Lom 12:3*Lemu hey ond hey-ame aalohvu nambe hey gatee hey ak lôôt savok kul sen Anutu vu hôök hey namangg-ato le, nganjo hey naavu sapa hôök kul sen Anutu vu helak hey-ato, tombe yik hey aawiing lohvu-ja be hey alaas valup vu ham having. ¹⁴ Hey akangg-ame yoo vu be hey alaas valup vu ham e, malis, nganjo Anutu yoo nêêl nambe hey aambiing kul-anjo ondeey hey hako Kalisi-te banye nivasa be hey alaas vu ham nyendoos. ¹⁵ * o 10:15 Lom 15:20*Omaaho ango me-lawiiing kul-anjo de hey nako hey ak in e, nganjo hey oo aawiing kul in ham, om hey amengng navu sapa nambe ham ambiing gaving Yesu niwêêk, tombe mem heyate kul e naatu bopaata jak lôôt. ¹⁶ * o 10:16 Sin 19:21*Tonde mem hey e gako banye nivasa na nohvu hil vaalu vu taaku heey gaving, lemu hey-ame le aandukana hil ango-te kul-ambe hey gako hey haalengg jak malis amu in silate kul sen lawiiing-ato le, malis. ¹⁷ * o 10:17 1Ko 1:31*Lemu naambe omaaho ti gatee yi jak ond me-gatee yi jak in yite niwêêk e, nganjo gatee yi jak in Omaaho Bop-ate niwêêk ond mem. ¹⁸ * o 10:18 1Ko 4:4-5*In omaaho ti yoo hako haale lak ond va malis amu, nganjo naambe Omaaho Bop amu gako omaaho ti haale jak ond mem nivasa.

Pol nêêl sinaale tatuhin-asote kul langaah

11 Saawiingin naanêêl vakasin daka naambe sen hil alundkook maa-to be ham gango. Ke, om ham gangô-jo le. ² * o 11:2 Ep 5:26-27*Sate vakasin-anjo nambe Anutu ahe naving ham lôôt-ambe naholin ham natu yite va, tombe yik sahengg naving ham lôôt nambêênja having. Keen, saaholin ham ak in nambe ham anjak vu moow timu. Saawiingin aambu ham ana vu Kalisi naambe sen vahaavu ti yoo nando nivasa be lak vu yite moow nivalok-ato. ³ * o 11:3 Jen 3:4,13*Lemu sa naayêênin nambe vati le gakoseey ham akam naambe sen nyêêy wiing va osin ka be tatuhin Eva bôôy-ato, tombe sim ham e gavuuu Kalisi na de ham alompayo me-le na timu vu yi jesin naah e. ⁴ * o 11:4 Gal 1:8-9*In nambe omaaho nindoos ti naas balup vu ham-ambe naanêêl vakasin ango lak Yesu, de vakasin sen hey-ame aanêêl vu ham-ato, me naambe ham gako vati sen me-Vavi Vaambuung-ato, me naambe ham gako banye ango yoow sen ham-ame awii-having bôôy-ato jak. Ke, omaaho ti nalaas nawiing kul nambêênju ond ham nako yi lak pavis. ⁵ * o 11:5 1Ko 15:10; 2Ko 12:11; Gal 2:6*Lemu sa lak ni nambe hil sen ham anêêl nambe sinaale-so haalend bop-ato, ond manyinja sil-ame kaluuh sa le, malis. ⁶ * o 11:6 1Ko 2:1,13; Ep 3:4*Keen, mak sa naanêêl vakasin-ambe sa navu kaatuuh hôök, lemu ham alak ni nambe sa kangg neep, in hey naavu tatekin vakasin keen pin vu ham bôôy-ambe ham nangô-to.

⁷ * o 11:7 1Ko 9:12,18*De ham oo alak ni nambe sa naanêêl Anutu-te banye nivasa vu ham bôôy-ato ond same hako mone lak-anju le. De sen sa naanggôol sa in nambe sa gako ham jak-anjo ond manyinjo sa naawiing paya me nivasa? ⁸ * o 11:8 Pil 4:15-18*Sa naawiing kul vu ham-ato ond hil bel-ate vaalu lavu mone in nambe dôôvu sa, om sen sa hako silate mone malis amuu-ju ond nambe sen sa naahôôndak silate mone in nambe saandôôvu ham. ⁹ * o 11:9 2Ko 12:13*Bôôy ond sa nando having ham tombe sa naativak in va ond same kataangg ham ti le, nganjo halingg-aso vu Makedonia be lalup atombe mem lahôôvu sa in va sen sa naativak in yuuh amêê-to. Tombe soo nanggin sa nivasa lôôt, de same navu kataangg va vu ham e, om yik soo le ganggin sa nivasa naambêênju nohvu busin pin. ¹⁰ * o 11:10 1Ko 9:15*In Kalisi-te vakasin keen neep hôök sa longgpayo, om soo aanêêl keen lôôt nambe same naavu kataangg ham e, om ham Akaia pin, ond ham ti me-lohvu nambe mahôôh sa le. ¹¹ De nambe vaati sen same nako mone yuuh ame vu ham e? Mak sahengg-ame naving ham mava? Malis, Anutu lak ni nambe sahengg naving ham keen lôôt. ¹² Om yik soo le mongganggin sa nivasa nohvu sate vakasin-anjo, in sa nimbaya nambe hil vaalu medaatokak mopaatôôv in nambe sil gatee sil ak naambe hey ahondoos nako mone lak heyate kul-ato le. ¹³ * o 11:13 2Ko 2:17; Pil 3:2*In hil-anju ond sinaale tatuhin-aso, in sil kaange sil-ambe sil tatuhin ham nambe Kalisi-te sinaale-so sil, lemu me-dawiiing Kalisi-te kul keen e. ¹⁴ Om ham-ame ambindis in vaa-jo le, in Saalang oo lohvu nambe kaange yi hôök va naavi nivasa be naatu ni naambe sen angela melangaah-atêêto. ¹⁵ Om yik naambe Saalang-ate kul vaha-so kaange sil naambêênja gaving, be hil lanji sil naambe sil hil anivalok, ond yame aambindis in sil e, lemu sil e daatovu nipaya nyevahaan dukanaah silate kul-ato.

Pol nako nimeen ngeeyaata nalak kul sinaale

¹⁶ * o 11:16 2Ko 12:6*Saanêêl-ato, de yik sa naanêêl jesin naah naambe omaaho ti me-ka bu naambe sa kangg ma le, le naambe ham akam navu nambêênja ond mam lung-ambe sa gatee sa lak daka be ham angge le. ¹⁷ Omaaho Bop-ame nêêl vakasin-anjo vu sa le, nganjo yik soo aanêêl danjeen nambe hil sen lundkook maa-to be sa hatee sa lak. ¹⁸ In hil ngeeyaata yoo datee sil ak in va voon-ate, om yik sale gatee sa lak in va vaalu gaving. ¹⁹ O mem, ham hil osin ham akam anivasa, om hil akand ma danêêl silate vakasin ond ham akam vasa be ham nango mu. ²⁰ Keen, naambe omaaho ti daandiiy ham ana vu be ham naatu yite hil kul vaha malis amu in ham ambiing kul vu yi, me naambe ja hamate va pin, me biing sambul vu ham, me gatee yi jak vu ham, me kaatuuh ham amem, ond ham nahe mu.

²¹ Hil-anju dawiiing nindanjeen vu ham ond mak nivasa, me? Nganjo hey ond hey-ame naawiing niwêêk-ambe hey naawiing nindanjeen vu ham nambe sen hil-anju le. Lemu naambe omaaho ti gatee yi jak in yite

vati, ond yik soo le sa niwêêk-ambe sa gatee sa jak in sate va gaving. Yik soo naahen naanêêl vakasin-anjo nambe hil alukook maa-to.

²² * o 11:22 Pil 3:5*Sil Hiblu a? Ond yik sa having. De sil Islel a? Ond yik sa having. De silate danggakook neep vu Abalaam a? Ond yik sate danggakook neep vu Abalaam having. ²³ * o 11:23 Sin 16:23; 1Ko 15:10*Tonde Kalisi-te kul vaha-so sil a? Om sa naanêêl vakasin sen kakook maa-to nambe sa kaluuh sil hôök Kalisi-te kul, in soo naawiing kul osin niwêêk bopaata lôôt-ambe sa kaluuh sil. Tonde saaluus kalaambus in Kalisi-te kul balon ngeeyaata kaluuh sil, osin hil daveek sa balon ngeeyaata lôôt kaluuh sil la, tonde yik balon ngeeyaata ond ngaaho nalak in nambe saanggimb kaluuh sil.

²⁴ * o 11:24 Diu 25:3*Hil Yuda laveek sa busin na-maavaalu ond laveek sa balon ³⁹ † lohvu beey na-maavaaluu-ju pin. ²⁵ * o 11:25 Sin 16:22; 14:19*Tonde hil Lom laveek sa lak beey busin yaal, tonde busin ti ond hil tanga sa lak tatuuh. Tonde sa lak sip-ambe sa natup hôök balon ngeeyaata tombe sip yaal wiing paya be lukala lôôy, tombe busin ti ond soo naahop monaayêês lôôy alis baandoni lohvu busin ango de langaah ango be ngaaho lak in saanggimb na, le ma. ²⁶ * o 11:26 Sin 9:23; 14:5*Sa nala mopaatôôv diin nalak busin pin, tombe bel navaal-ambe nawiing in nambe gako sa na balon ngeeyaata, le ma. Tonde busin heey ond hil hôôndak-aso dawiiing in nambe lanyis sa, tonde busin heey ond sa halingg-aso Yuda osin hil vaalu sen sil-ame Yuda-to dawiiing in nambe lanyis sa be saanggimb, tonde busin heey hil dawiiing in nambe lanyis sa nanjip talind lavuun-ambe saanggimb, le ma. Tonde busin heey ond hil dawiiing in nambe lanyis sa nanjip taavêêt alo, tonde busin heey lôôy wiing in nambe jahooy sa, tonde busin heey ond hil davu tatuuh nambe sil Kalisi-te hil le ma de dawiiing in nambe lanyis sa be saanggimb. ²⁷ * o 11:27 1Ko 4:11; 2Ko 6:5*Soo naawiing kul bopaata lôôt-ambe sa sakengg ma lak. De busin ngeeyaata ond same naahop mengg e, tonde sa naahimb ahengg in vanôôn osin sa longg navu bambôôv in bel kuuuh. Meep nawiing sa balon ngeeyaata lôôt, tonde vavi naaku sa in lolop ma vu sa. ²⁸ * o 11:28 Sin 20:18-21,³¹*Lemu yik me-manyinjo mu le, nganjo nimeen ngeeyaata nanjinjin sa having, tombe lak busin pin sa kangg navu lôôt-ambe sa navu salo mopaatôôv in nambe soo ganggin hil bel-ate vu taaku pin nivasas. ²⁹ * o 11:29 1Ko 9:22*Om nambe omaaho ti yoo lopayo nayêênin va in nambe biing ond Anutu le ji yi paya, ond yik sa longgpayo jêênin vaa-ju gaving-ambe same aambiing e, in le kape yi be dupake hôök va nipaya. Tonde va nipaya kape omaaho ti ond sa longgpayo nivaane in va nam-bêênja.

† Mose-te tanasin nêêl nambe yêêv gaveek omaaho ti dukanaah yite va nipayaa-to ond sil-ame gaveek-ambe kaluuh balon doo-yuuh e, in sil gaveek lôôt naambêênjo ond le lanji omaahôô-ju nambe va malis om le lanyis-ambe jimbe. Ondeey hil Yuda daveek omaahonôôn ond daveek balon 39 sapa hôök silate tanasin-anju.

³⁰ * o 11:30 2Ko 12:5*Naambe sa gatee sa lak ond yik soo gatee sa lak in sate va vaalu sen le taato nambe sa ninggwêêk maa-to. ³¹ * o 11:31 2Ko 1:23*Tombe Omaaho Bop Yesu Mangganaan Anutu sen haale bopaata neep danggataa-to lak ni nambe same navu tatuuh e. ³² * o 11:32 Sin 9:23-25*De sa nando Damaskas tombe omaaho lulemak Aletas ond yite yêêv hatung vaheey lala dando mondambuuuh mop avi lohvu taaku Damaskas pin in nambe lanôôh sa be sil gatung sa dukana kalaambus, ³³ le ma de yiing halingg-aso latung sa lukala jaambang-ambe lalôôh sa yêês kaatum alu baandoni, be mem sil taaluuhin sa lak hees-ambe sala hatu voon, tombe sa pak in sil-ambe sala.

Anutu taato taahu taahu heey vu Pol

12 Keen, va sen sa natee sa lak-ato ond me-lohvu dôôvu yiing e, lemu hil-anja datee sil ak vu ham, om yik soo gatee sa lak-ambe sa naanêêl taahu taahu osin sa naanêêl vakasin vunin sen Omaaho Bop taato vu saa-to langaah. ² Saatu Kalisi-te omaaho lung la, tombe Anutu hako sa lakala taaku baandoni lôôt, yoo bôôy lôôt-ambe ta nomaayuuh-ambe laam yumbeyuuh lung la. Mak sa naavingg la, me sa naavingg neep-ande sa kanungg amu la, sa doosin, yik Anutu yoo lak ni. ³ Yik sa lak ni nambe Anutu hako sa la Paladis, le mak sa naavingg la me sa naavingg neep-ande sa kanungg amu la, sa doosin, yik Anutu mu yoo lak ni. ⁴ Keen, sala be saalukala Paladis, tombe sa hangoyin vakasin vuu-ju, le Anutu nêêlin nambe same naanêêl langaah e. ⁵ * o 12:5 2Ko 11:30*Nambe sa gatee sa jak in vaa-jo ond mem va keen, le ma de nambe sa gatee sa jak ond yik sale gatee sa jak in sate va vaalu sen navu taato nambe sa niwêêk maa-to mu. ⁶ * o 12:6 2Ko 10:8; 11:16*Le nambe soo gatee sa jak ond same le nambe hil sen lundkook maa-to le, in sale naanêêl osin keen, le ma de same le gatee sa jak e, in sa nimbaya nambe omaaho ti me-ka bu sate vakasin-anja be ji sa nambe sa omaaho nivasas le. Nganjo sa naawiing-in nambe ham angge va sen sa naawiing-ato osin ham gango vakasin sen sa naanêêl-ato, tombe mem ham anjak sa ningg nivalok.

Pol aninaavi nango nivaane

⁷ * o 12:7 Iyop 2:6*Vakasin sen Anutu taato langaah vu saa-jo ond va bopaata lôôt, tombe Anutu nimbaya nambe same gako sa jak pangasen e, om yoo wiing-ambe sa naavingg nango nivaane, yik nambe sen dandayin halu sa be nasêêng-ato. Yik manyinjo nambe Saalang-ate angela ti valup-ambe nayiis sa be naanggôôl sa in nambe same gako sa jak pangasen e. ⁸ Tombe sa kataangg Omaaho Bop niwêêk lôôt balon yaal in nambe nôôh vaa-jo na vêêl in sa, ⁹ * o 12:9 Pil 4:11-13*le ma de Omaaho Bop nêêl lom vu sa nambe, "Sate samu samu nalaas vu hong lôôt om lung, in omaaho ti niwêêk ma ond mem lohvu in nambe sate niwêêk nanjip langaah. Yik Omaaho Bop nêêl nam-

bêenjo tombe sa kangg vasa be sa natee sa lak in va sen sa niwêêk maa-jo, in sa niwêêk nama ond mem Kalisi-te niwêêk e mando hôok sa. ¹⁰ Om naambe sa niwêêk ma, me hil daanêel sa pale, me va nimeen vaha vaha naatovu sa, me hil lambiing nindanjeen vu sa in Kalisi-te kul vaha sa, ond yik sa kangg vasa, in busin sen sa niwêêk maa-to ond Anutu navu kaandu sa be mem sa niwêêk nalak keen.

Pol navu kaandu hil Kolint in nambe lambiing gaving niwêêk

¹¹ * o 12:11 2Ko 11:5*Vakasin sen saanêel-anjo ond lohvu hil alukook maa-to, lemu dangga yoo neep vu ham in ham-ame hako sa lak e, malis. Keen, sak va malis, lemu hamate sinaale tatuhin-aso sen ham nanêel nambe haalend bop-anja me-kaluuh sa le. ¹² * o 12:12 Lom 15:19*In taahu taahu osin niwêêk sen navu taato Kalisi-te sinaale-so langaah-ato ond soo monaawiing hôok ham lavuun-ande sa ningg-ame nalêelak e, yik sa naawiing taahu taahu vaha vahaa-to lak Anutu-te niwêêk. ¹³ * o 12:13 2Ko 11:9*Tonde ham hil bel-ate keen, le nambe vaati sen ham akam navu nambe sa samu hil bel-ate vu taaku vaalu nivasa lôôt kaluuh ham-anja? Yik sa samu ham having, le yik timuu-jo nambe same kataangg vati vu ham e. Le naambe ham akam navu nambe saawiing ham paya nambêênja ond ham kawiiy sanêêngg nipayaa-ja na.

¹⁴ * o 12:14 2Ko 13:1*Tonde gêên sa hako lak tu balon yaal in sa naas vu ham, lemu same le kataangg ham-ambe sa gako hamate vati le, in same aawiingin nambe gako hamate kupak ayuuh ame le, nganjo saawiingin gako ham amu. In sate unoopasiv-aso ham, tombe ham alak ni nambe unoopasiv anêënd kul sen daasupin va in dôovu maandin ayuuh taandin-ato ma, nganjo maandin ayuuh taandin amu mem silate kul neep, om dasupin va in nambe landôovu noondin. ¹⁵ * o 12:15 Pil 2:17*Om naambe saambu sanêêngg va pin naas osin saambu sa doos naas gaving in dôovu ham, ond soo aambu osin sa kangg vasa be yik lung. Keen, sahengg oo naving ham lôôt, nganjo ham ond ham ahem naving sa pasivdaka mu.

¹⁶ Le mak ham heey danêel nambe, "Keen, me-navu kataangg yiyi-ambe nako yate vati bôôy e, lemu yi omaaho tatuhin ambu om mak tatuhin yiyi, le yiyi doosin." ¹⁷ Om saawiing hil lalaas vu ham-ato, ond mak sa tatuhin-ande ti hako hamate va lom vu sa mava? ¹⁸ * o 12:18 2Ko 8:6,16-18*Sa haanjihin Titus-ambe laas vu ham bôôy, tombe saawiing yiyi halingg-anjo laas having yi, tombe mak Titus tatuhin ham-ande hako hamate vati, me? Mak Vavi Vaambuung timu me-nahôovu haay-ambe haay-ame naavu sapa hôok mopaatôov timu mava?

¹⁹ Mak ham asevin vakasin pin atombe ham akam navu nambe hey navu kaavu in nambe hey samu hey-ate vakasin hôok ham amem. Lemu me-nambêênja le, nganjo hey aatu Kalisi-te kul vaha-so be hey naanêel vakasin-anjo hôok Anutu me. Sate va-so, hey naanêel vakasin pin-anjo in nambe kaandu ham-ambe ham

ambiing gaving niwêêk. ²⁰ * o 12:20 2Ko 2:1-4*In sa naayêênin nambe sa naas balup vu ham ond sale aangge de mopaatôov sen sahengg having nambe ham sapaa-to ond ham-ame le sapa le, tonde sim mopaatôov sen ham ahem having nambe sa sapaa-to ond yik same le sapa le. In sa naayêênin nambe sale aangge naambe ham e naanêel ham, de ham alompayo le nipaya vu ham, osin ham ahem kalin lôôt-ambe ham baasuh ham in vakasin, de ham naanêel vakasin noh nanye osin vakasin palesin jak ham, de ham e gatee ham ak lôôt, tonde ham oo ambiing ngaamong vu ham. ²¹ * o 12:21 2Ko 13:2*Tonde yik sa naayêênin having nambe sale anaas vu ham atombe sate Anutu le daanggôol sa jesin naah-ambe sa longgpayo le nimeen jak lôôt in hamate hil ngeeyaata sen dawiiing va nipaya bôôy-ambe me-dahilin sil-ambe daluuh damind vuu-to le, yik sil sen dawiiing kand yuuh osin dawiiing baayamb, tonde yoo nindkala be dawiiing va nipaya lôôt-ato.

Hil Kolint oo ganggin sil nivasa be lambiing gaving

13 * o 13:1 2Ko 12:14; Mat 18:16; 1Ti 5:19*Gêên sa navu anaas vu ham naatu balon yaal-anjo, tombe naambe omaaho yuuh me yaal daanêel vakasin timu ond vakasin-anju keen, ond yik yiyi gangoyin vakasin-ambe yaambu nyevahaan dukanaah. ² Sa nando having ham hôok sen sa laas tu balon yuuh-ato ond saavu kôovu ham vaalu sen dawiiing va nipaya bôôy-ato. Tonde yik gêên ond sa nando diin-ande saanêel laas vu ham pin yesin nambe sa naas vu ham jesin, ond same le aangge hil sen dawiiing va nipayaa-to mu le, nganjo sale aambu nyevahaan vu sil nivalok, ³ le mem ham e anjak ni naambe Kalisi nawiing vakasin vu sa be sa naanêel. Tonde Kalisi ond me-omaaho sake masin-ambe nayêênin ham e, nganjo navu taato yite niwêêk hôok ham alompayo vulôôt. ⁴ * o 13:4 Pil 2:7-8*Keen, bôôy ond me-taato yite niwêêk langaah e, tombe layiis yi lak haah pako be yimb, lemu gêên ond nando metumin lak Anutu-te niwêêk. Tombe hey navu sapa hôok vaha be hey aniwêêk ma nambêênja having, lemu ham e angge naambe hey nando having Kalisi lak Anutu-te niwêêk, tombe hey e taato yite niwêêk-anjo vu ham.

⁵ * o 13:5 1Ko 11:28*Ham oo nambi-sahi ham alompayo be ham anjak ni nivasa naambe mak ham awii-having Kalisi keen me malis? Ham oo angge ham-ambe ham anjak ni. Mak ham alak ni nambe Yesu Kalisi nando hôok ham alompayo? Le naambe ham-ame awii-having e ond me-yite hil ham e. ⁶ Tombe yik sa kangg vu nambe ham sahi hey ond ham e anjak ni naambe hey aatu Kalisi-te hil keen. ⁷ Hey naalohak vu Anutu nambe dôovu ham in ham-ame ambiing va nipaya ti le. Hey naalohak nambêênjo ond hey-ame naawiingin nambe hey banyengg naatok naam langaah naambe hey naawiing kul anivasa le, nganjo hey naawiingin nambe ham oo ambiing va nivasa mu, de naambe hil sahi hey naambe hey va malis ond yik

lung. ⁸* o 13:8 1Ko 13:6*In hey-ame aalohvu nambe hey aambiing vati be hey daanggôôl vakasin keen e, nganjo hey aalohvu nambe hey taato langaah-ambe hey tatekin amu. ⁹Om naambe hey aniwêêk ma de ham aniwêêk neep ond mem hey e kangg vasa lôôt. Tonde hey navu kataangg Anutu lak busin pin nambe biing-ambe ham naatu hil anivalok keen. ¹⁰* o 13:10 2Ko 2:3; 10:8*Omaaho Bop oo vu niwêêk vu sa in nambe sa kaandu ham-ambe ham ambiing gaving yi keen. Nganjo me-vu niwêêk vu sa in nambe saambiing ham paya le, ondeey gêên sa nando taaku diin-ande sa kaavu vakasin-anjo laas vu ham in nambe ham anggilin ham, le mem sa naas balup mando gaving ham ond same naanêêl vakasin osin niwêêk jak ham e.

Vakasin ahus

¹¹* o 13:11 Lom 15:33*Halingg-aso, vakasin lung laaja, om ham akam vasa de ham oo nimwêêk-ambe ham naatu hil anivalok keen. Ham gattung nanyem in sate vakasin-anjo, tombe ham alompayo javuh ti be ham mando osin vakasin melaas, de Anutu sen ahe havin-gin osin melaas danggakook yii-to mando gaving ham.

¹²* o 13:12 Lom 16:16*Ke, ham samu ham vaha-va-haan in taato naambe ham ahem naving ham. De Anutu-te hil pin vu nganjo ond kand navu ham.

¹³Yik vakasin lung laa-ja. Omaaho Bop Yesu Kalisi samu ham, de Anutu ahe gaving ham, tonde Vavi Vaambuung mando hôôk ham alompayo pin.

Galata

1 * o 1:1 Gal 1:11-12*Sa sinaale Pol-anjo, ond omaahonôôn-ame laholin sa le, de omaaho ti mehatung sa hôök kul sinaalêê-jo le, malis, nganjo Yesu Kalisi yuuh Mangganaan Anutu sen wiing-ambe Kalisi kandi lak vu hil yimbini-atêêto ond yuuh latung sa hôök kul-anjo. ²Sa having halingg-aso pin sen dando having saa-to ond hey kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham hil bel-ate lu ti ti pin vu Galata.

³* o 1:3 Lom 1:7; Pil 1:2*Yiyate Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi lambiing samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas. ⁴* o 1:4 Gal 2:20; 1Ti 2:6; Tit 2:14; 1Jon 5:19*Yesuu-jo lukalaah yahenggbaan-ambe yimb ak yate va nipaya, in nambe nôôh yiy vêêl in va nipaya sen navu palapin yiy vu voon gêên-anjôôto, ond yik wiing lohvu yiyate Aamangg Anutu ka vu be nêêl-ato. ⁵Om yiy gako Anutu haale jak nanjip danggata osin danggata. Keen.

Banye nivasa timu yoo neep

⁶Saavindis in ham, in ham pavis atombe ham haluuh damim vu Anutu sen teey ham-ambe wiing samu samu vu ham in nambe ham naatu Kalisi-te hil-ato, le sim ham ahilin ham-ambe ham navu sapa hôök banye nivasa ango yoow. ⁷* o 1:7 Sin 15:1,24*Lemu banye nivasa keen ango me-neep e, nganjo hil vaalu yoo dawingingin nambe kaange Kalisi-te banye nivasa nanjip vaha ango yoow, tombe dawiiing-ambe ham akam nala ngeey ak. ⁸* o 1:8 1Ko 16:22*Ke, om naambe hey me angela ti vu baandoni kaange banye nivasa sen hey aanêêl

langaah vu ham bôôy-ato nanjip vaha ango yoow-ambe naanêêl vu ham, ond Anutu nyiis-ambe na menama.

⁹Vakasin sen hey aanêêl bôôy-ato de gêên sa naanêêl jesin naah naambe omaaho ti kaange banye nivasa sen ham hango lung laa-to nanjip vaha ango yoow, ond Anutu nyiis omaahôô-ju be na menama. ¹⁰* o 1:10 1Tes 2:4*Ke, mak ham akam navu nambe vaati? Nambe sa naanêêl vakasin aniwêêk-anja in nambe hil lanji sa nivasa? Me sa naanêêl in nambe Anutu ji sa nivasa? Mak ham akam navu nambe sa naawiing in nambe hil gako sa jak a? Malis lôôt.

Sa naawiing va in nambe hil gako sa jak, ond same le naatu Kalisi-te kul vaha be sa mando gêên-anjo le.

Vakasin lak sen Pol tu sinaalêê-to

¹¹* o 1:11 Mat 16:17*O halingg-aso, sa naanêêl vu ham keen naambe banye nivasa sen saanêêl langaah vu ham bôôy-ato ond omaahonôôn-ame yoo lanêêl e, malis. ¹²* o 1:12 Gal 1:1*In omaaheey-ame lanêêl taato, de sil-ame taahu sa hôök e, nganjo Yesu Kalisi yoo taato langaah vu sa be sa lak ni. ¹³* o 1:13 Sin 8:3*Mak ham hangoyin sa banyengg bôôy nambe sa Yuda ti be soo navu sapa hôök hil Yuda-te tanasin niwêêk lôôt, tombe saawiing nindanjeen vu Anutu-te hil bel-ate be saawiingin nambe kawiiy sil na lôôt. ¹⁴* o 1:14 Sin 22:3*Tonde mak ham hango nambe soo mosapa hôök Yuda-te mop anivasa lôôt savok hil Yuda vaalu sen hey ahondoos aalinj hôök tii-to, in sa longgpayo yoo la doos vu yêêv-aso bôôy-ate tanasin pin. ¹⁵* o 1:15 Ais 49:1; Jer 1:5; Lom 1:1*Lemu soo naahen naale hôök atak baambu tonde Anutu holin sa lak, tombe sim wiing yite samu samu vu sa be teey sa in nambe sa naatu yite kul vaha. ¹⁶* o 1:16 Sin 9:3-6; Gal 2:7*Om yoo holin busin ti be taato yite Noow langaah vu sa in nambe sa naanêêl yite banye nivasa langaah vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, tombe same aalingingin omaaho ango in nambe lambu kand vu sa le. ¹⁷Tonde same ala Yelusalem vu hil sen latu sinaale munggin-ato be sil taahu sa le, nganjo yik sa kandi pavis-ambe sala Alebia, tonde sim sa tasol-ambe saalo-valup Damaskas.

¹⁸* o 1:18 Sin 9:26*Tonde ta yaal lung la vêêl e mem sala valup Yelusalem-ambe sa vakaas having Pita, de sa nando having yi lohvu Sonda yuuh-ande busin ti. ¹⁹* o 1:19 Mat 13:55*Lemu same aahe sinaale-so vaalu le, yik Jems timu sen Omaaho Bop halii-to ond mem saahe. ²⁰Ke, vakasin sen gêên sa kaavu laas vu ham-anja ond Omaaho Bop lak ni nambe same navu tatuhin ham e, keen.

²¹* o 1:21 Sin 9:30*Lung laa-ja tonde sala bayêên heey vu Silia de vu Silisia, ²²lemu Kalisi-te hil bel-ate vu Yudia ond same ala vu sil om me-lalak sa ningg e, ²³nganjo lango va sen vaheey lanêêl ak saa-to mu nambe omaaho sen nawiing nindanjeen vu sil bôôy-ambe nawiingin nambe kawiiy sil na de silate hil vaalu me-lambiing gaving Yesu le, ond mem gêên nanêêl banye nivasa langaah nambe hil lambiing gaving Yesu timu. ²⁴Yik yoo lango mu nambe Anutu samu sa, tombe lako Anutu haale lak.

Sinaale-so vaalu londpayo lavuh ti having Pol

2 * o 2:1 Sin 15:2*Sa nando lohvu ta nomaayuuhambe laam yumbeyuuh e mem haay Banabas alaah valup Yelusalem yesin laah, tombe sa hako Titus-ambe la having haay. ²In Anutu yoo taato vu sa ondeey waay ala, tonde banye nivasa sen sa naanêêl langaah vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, ond sa having yêêv-aso be hey oo nando, le mem sa hatulin vu sil, in sa kangg vu nambe mak sil e lanji sate kul paya, be kul sen saawiing lung la bôdy-ato osin sa naawiing gêen-anjo ond le na malis amu. ³* o 2:3 Sin 16:3*De Titus sen nando having saa-to ond yi Glik ti, lemu yêêv-aso me-laliinggis in vakasin sen hil vaalu lanêêl nambe galaah ninaavi le, malis. ⁴* o 2:4 Sin 15:1,24; Gal 1:7; 5:1,13*Keen, vaheey davu tatuhin nambe sil Omaaho Bop-ate hil keen, le ma, ond sil lalukalaam dando hôok hey lavuun-ambe dapooyak hey. In Yesu Kalisi kavaayin va pin sen duuh yiy-ato be mem yiy nando nivasa, le hil-anja davu tatuhin in nambe lambiing-ambe Mose-te tanasin naanduuh yiy naah, ⁵ondeey sil lanêêl nambe galaah Titus aninaavi. Le ma de hey-ame aaliinggis e, hey-ame hango sil lavand daka le, hey oo naale niwêêk lôôt in nambe banye nivasa keen oo nanjip vu ham, de Mose-te tanasin-ame naanduuh ham e.

⁶* o 2:6 Sin 10:34*Tonde hil vaalu sen haalend neep nambe sil yêêv-ato ond same naayêênin sil nambe sil yêêv e, in Anutu nayi yiy pin neep timu. De hil yêêv-anju ond me-lanêêl tanasin ti la having banye nivasa sen sa naanêêl langaah-ato le, malis, ⁷* o 2:7 Sin 22:21*in layi nambe gêên Anutu vu kul vu sa in nambe sa naanêêl banye nivasa vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, naambe sen Pita nanêêl vu hil Yudaa-to. ⁸In Anutu yoo vu niwêêk vu Pita be tu hil Yuda-te sinaale, tonde yik Anutu yoo vu niwêêk vu sa having nambêênja be saatu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to silate sinaale.

⁹Tonde mem silate yêêv yaal Jems ayuuh Pita de Jon-anju, ond yaal lalak ni lung la nambe Anutu samu sa de vu kul sinaalêê-jo vu sa, tombe lalôôh haay Banabas namangg in nambe hey ahondoos naawiing kul timu, om hey alonggpayo lavuh ti nambe haay naanêêl banye nivasa vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, tonde mem sil oo le daanêêl vu hil Yuda. ¹⁰* o 2:10 Sin 11:29-30*Yik yaal lanêêl vakasin timu vu haay nambe, "Ham akam oo bu hil sen dativak in va yuuh amêê-to nivasa be ham andôôvu sil." Ke, vakasin-anjo sahe nivasa om soo naawiing ak niwêêk lôôt.

Pol nêêl Pita

¹¹Lung atonde sim naalum e Pita tok valup Antiok vu hey atombe saayiis ngaamong vu yi lak me nivalok, in dangga nambe wiing vati paya, ¹²* o 2:12 Sin 11:3*nambe monaya vanôôn having hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to lak busin pin, le sim Jems-ate hil lalup atombe seelin la de me-ya vanôôn having hil vaalu sen

sil-ame Yudaa-to yesin laah e, in yêênin hil Yuda sen lalup-anjuuto. ¹³Tombe yik hil Yuda vaalu vu Antiok sapa hôok vaha be lawiing nambêênju having Pita, tombe sim naalum e silate tatuhin-anju laandiy Banabas aka la vu vaa-ju having. ¹⁴Lemu sahe nambe me-davu sapa hôok banye nivasa-te mopaatôôv anivalok keen-ato le, om saanêêl Pita lak sil pin amend nambe, "Hong Yuda, lemu game navu sapa hôok hil Yuda vahand e, nganjo galohvu hil vaalu sen silame Yudaa-to. Le nambe vaati sen onawiingin nambe ganggilin hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to be sil oo sapa hôok hil Yuda vahand?"

Yalonggpayo na timu vu Yesu ond Anutu le naanêêl yiy naambe hil anivalok

¹⁵Yiy sen ataak-aso Yuda, tombe lako yiy Yudaa-to, ond yame aalohvu hil vaalu sen hil Yuda danêêl nambe sil anipayaa-to le. ¹⁶* o 2:16 Sin 15:10-11; Lom 3:20-28; 4:5; 11:6; Gal 3:11*Lemu yalak ni nambe Anutu me-ka navu sen hil davu sapa hôok Mose-te tanasin-ato be nanêêl sil nambe hil anivalok e, malis. Nganjo yalonggpayo na timu vu Yesu Kalisi ond mem Anutu le naanêêl yiy naambe hil anivalok. Om yik yalonggpayo la timu vu Yesu Kalisi lung la in nambe Anutu naanêêl yiy naambe hil anivalok lak sen yalonggpayo la timu vu Kalisi-to, de me-lak sen yiy navu sapa hôok tanasin-ato le. In naambe omaaho ti sapa hôok Mose-te tanasin nivasa lôôt, lemu Anutu me-le ji yite kul-anjo be naanêêl yi naambe hil anivalok e, malis.

¹⁷Om yalonggpayo la timu vu Kalisi be Anutu nêêl yiy nambe hil anivalok-anjo, tombe mem yaahe neep langaah nambe yiy hil anipaya nambe hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to, om nambêênjo ond mak yale naanêêl naambe Kalisi wiing-ambe yaatu hil anipaya? Mak yale naanêêl naambêênjo mava? Malis lôôt. ¹⁸Om tanasin sen sa havuuh la in me-lohvu nambe biing-ambe sa naatu omaaho nivalok e, naambe sa gako tanasin bôdy-anju jak jesin naah, ond manyinjo navu taato nambe sa omaaho nipaya. ¹⁹* o 2:19 Lom 7:6*Same aalohvu nambe sa samu Mose-te tanasin pin e, om tanasin-anju me-le biing-ambe sa mando metumin e, om same le gambe nanyengg in Mose-te tanasin jesin naah e, nganjo sa mengg e sapa Anutu timu, yik nambe sen saahimb ak haah pako lung la having Kalisi. ²⁰* o 2:20 Jon 13:1; Gal 1:4*Om sen gêên sa nando metumin-anjo ond me-neep vu sa le, nganjo Kalisi nando metumin hôok sa longgpayo, om sa nando be sa longgpayo nala timu vu Anutu Noow sen ahe having sa be vu yi la osin doos-ambe yimb lukalaah sa-henggbaan-ato. ²¹Same le aanjuus Anutu-te samu samu le, nganjo nambe Mose-te tanasin nohvu naambe biing-ambe yiy naatu hil anivalok ond Kalisi yoo vasap yi be yimb malis amu.

Pol nêêl vakasin lak tanasin osin sen yalonggpayo nala timu vu Kalisii-to

3 Ham Galata, vaati hakoseey ham akam? Hey amu aanêêl Yesu Kalisi taato vu ham nambe yimb ak haah pako in ham lung laa-to, le sim vaati wiing-ambe ham alumkook nawiing payaa-ja? ² Om saanjingin ham e. Sen ham hako Vavi Vaambuung-ato ond ham hako vu tana? Mak ham sapa hôôk Mose-te tanasin atombe ham hako? Malis. Om mak ham hango banye nivasa be ham awii-having atombe ham hako Vavi Vaambuung a? Êê-e, nambêênja. ³ Ham akam oo ma lôôt. Vavi Vaambuung nako ham lom-ambe navu ni-wêêk vu ham, tonde sim ham nahilin ham laah in nambe ham gako niwêêk vu va voon-ate. ⁴ Anutu wiing samu samu bopaata vu ham le mak ham akam navu nambe va malis a? Mak ham akam navu nambêênja mava? ⁵ Yik sen Anutu wiing Vavi Vaambuung laas vu ham, tonde nawiing taahu taahu osin niwêêk hôôk ham lavuun-ato, ond mak wiing in dangga nambe ham navu sapa hôôk Mose-te tanasin a? Malis. Yik ka navu sen ham hango banye nivasa be ham awii-having-ato ondeey wiing. ⁶ * o 3:6 Jen 15:6; Lom 4:3*Lohvu Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiyaa-to nambe, "Abalaam alopayo la timu vu Anutu tombe yik Anutu yi sen lopayo la timu vu yii-to be nêêl yi nambe omaaho nivalok." ⁷ Om nambêênja ham anjak ni naambe hil sen londpaya la timu vu Anutuu-to ond silate danggakook neep vu Abalaam keen.

⁸ * o 3:8 Jen 12:3; Sin 3:25*In bôôy Anutu yoo lak ni nambe hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to ond taamusin e londpaya le na timu vu yi, tombe mem le naanêêl sil naambe hil anivalok, in Anutu yoo nêêl banye nivasaa-jo langaah vu Abalaam munggin-ambe neep hôôk kaapiya nambe, "Yik hong-anja sen saambiing-ambe omaahonôôn nohvu taaku pin daatokak samu samu gaving." ⁹ * o 3:9 Lom 4:16*Ke, Abalaam alopayo la timu vu Anutu be hako samu samu, om yik hil sen londpaya nala timu vu Anutuu-to ond dako samu samu nambêênja having. ¹⁰ * o 3:10 Diu 27:26*Lemu hil sen kand navu nambe sil oo sapa hôôk Mose-te tanasin in nambe sil mando metumin-ato ond sil e lana mend nama, in Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, "Hil sen me-davu sapa hôôk Anutu-te tanasin pin sen neep hôôk Mose-te kaapiyaa-to ond sil e lana mend nama." ¹¹ * o 3:11 Lom 1:17; Gal 2:16*In vakasin oo neep langaah nambe Anutu me-le naanêêl omaaho ti naambe omaaho nivalok jak dangga nambe navu samu Mose-te tanasin e, in Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, "Omaahonôôn alondpaya na timu vu Anutu ond mem Anutu nanêêl sil nambe hil anivalok, tombe mem sil e mando metumin dangga-ta."

¹² * o 3:12 Lom 10:5*Lemu sen yalonggpayo na timu vu Anutuu-to ond yite mop neep ango, tonde tanasin-ate mop neep ango. In Anutu-te vakasin ti neep hôôk kaapiya nambe, "Omaaho ti nambe sapa dôôk Mose-te tanasin pin osin doos, ond yik le mando metumin."

¹³ * o 3:13 Lom 8:3; 2Ko 5:21; Gal 4:5; Diu 21:23*Lemu yiyi navu kalêêh tanasin-anjo om taato nambe Anutu le nyiis yiyi-ambe yana mengg nama valok-ate. Le sim Kalisi mu deey lôôh yiyi vêêl in yate nipaya nyevahaan-anju, in yoo lukalaah yahenggbaan-ambe vaaku yate nipaya nyevahaan lakalaah yi, lohvu vakasin neep hôôk kaapiyaa-to nambe, "Omaahonôôn pin sen dayiis sil dalakala haah-ambe dayimb-ato ond Anutu nêêl nambe le nyiis sil-ambe lana mend nama."

¹⁴ Ke, Yesu Kalisi yimb ak yiyi nambêênja in nambe biing vakasin samu samu sen Anutu nêêl ak Abalaam-ato nôôn jak vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to gaving, tonde nawiing in nambe yalonggpayo na timu vu Kalisi ond mem Vavi Vaambuung sen Anutu nêêl nambe le biing naam-ato, ond naam mando gaving yiyi.

Tanasin sen Sinaii-to ond me-le kawiiy vakasin sen Anutu jôôy vu Abalaam-ato na le

¹⁵ O halingg-aso, sa naanêêl vakasin-anjo be sa taahu lak va vu voon-anjo le. Omaaho ti sahi nambe navu jimb om yoo nêêl va pin lak noondin anind-ambe neep, ond omaaho ango me-le kawiiy yite vakasin-ande naanêêl vakasin heey kaluuh yite vakasin e. ¹⁶ * o 3:16 Jen 12:7; Sin 7:5*Tombe vakasin sen Anutu jôôy bôôy-ato ond nêêl ak Abalaam having yite hil vu taamusin-ato ti, de m-nêêl nambe "osin yite hil vu taamusin" nambe sil ngeey e, nganjo nêêl vu Abalaam nambe "gate hil vu taamusin-ato ti," nambe omaaho timu, tombe omaaho timuu-ju ond yik Kalisi.

¹⁷ * o 3:17 Eks 12:40*Sate vakasin-anjo dangga nambe vu munggin ond Anutu jôôy vakasin nambêênja having Abalaam lung la be neep, tonde sim ta ngeeyaata lohvu 430 lung la vêêl e, mem taamusin atombe Anutu vu tanasin vu Mose. Lemu tanasin-anju yoo naahen valup taamusin, om me-lohvu nambe kawiiy Anutu-te vakasin sen jôôy vu munggin atombe naatu va malis e. ¹⁸ * o 3:18 Lom 4:14; 11:6*Le naambe Anutu ka bu sen hil davu sapa hôôk Mose-te tanasin-ato be biing yite samu samu vu sil, ond manyinja yoo kawiiy yite vakasin sen jôôy vu Abalaam-ato. Le nambêênjo le, nganjo Anutu wiing samu samu vu Abalaam in dangga nambe yoo jôôy vakasin vu yii-to.

¹⁹ * o 3:19 Lom 5:20; Sin 7:38*Om nambe vaati sen tanasin neep-anjo? Tanasin-anjo Anutu wiing laam in nambe taato yate va nipaya langaah-ambe na balup busin sen Abalaam-ate hil vu taamusin-ato ti, sen Anutu jôôy vakasin ak yii-to naatok naam e mem. Tanasin-anja angela-so lanêêl vu Mose, le mem Mose nêêl vu hil Yuda pin. ²⁰ Nganjo bôôy sen Anutu nêêl vakasin samu samu vu Abalaam-ato ond angela osin omaahonôôn-ame lako yite vakasin-ambe lala lanêêl e, malis, yik Anutu yoo timu be nêêl.

Tanasin-ate kul nambe naanggiy yiyi naam vu Kalisi

²¹ * o 3:21 Lom 8:2-4*Om mak tanasin-anja navu kawiiy vakasin sen Anutu jôôy bôôy-ato mava? Malis

lôôt. Nganjo naambe tanasin ti lohvu nambe bu metu-min vu yiyi, ond mem le biing-ambe yiyi naatu hil anivalok, le ma. ²² * o 3:22 Lom 3:9-19; 11:32*Tombe Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-to nêêl nambe "va nipaya duuh yiyi omaahonôn pin." Nambêênju om yik yalonggpayo na timu vu Yesu Kalisi ond mem yale gako samu samu sen Anutu jôôy bôôy nambe le biing vu hil sen londpayo na timu vu yii-to.

²³ * o 3:23 Gal 4:3*Vu munggin ond yalonggpayo me-la timu vu Anutu le, ondeey tanasin duuh yiyi lôôt-ambe monalaam-ambe tok valup busin sen Kalisi tatekin nambe yalonggpayo na timu vu yii-to ond mem. ²⁴ * o 3:24 Lom 10:4*Tanasin tu yate yêêv-ambe nanggin yiyi in nambe naanggiy yiyi ana vu Kalisi, in nambe yalonggpayo na timu vu yi, le mem Anutu naanêêl yiyi naambe hil anivalok. ²⁵ Mem gêên mopaatôôv sen yalonggpayo na timu vu Kalisi-to tok laam langaah lung la, om tanasin-ame tu yêêv-ambe nanggin yiyi yesin laah e.

Yalonggpayo la timu vu Kalisi tombe wiing-ambe yaatu Anutu noondin

²⁶ * o 3:26 Jon 1:12*Keen, ham pin atu Anutu-te noow-aso in ham alompayo la timu vu Yesu Kalisi. ²⁷ * o 3:27 Lom 6:3; 13:14*Tonde ham pin sen ham nalipis bel lak Kalisi haalêê-to ond ham ahondoos Kalisi ond ham alompayo neep ti lung la. ²⁸ * o 3:28 Lom 10:12; 1Ko 12:13*Om ham-ame alohvu nambe baasuh ham jesin naah-ambe ham naanêêl naambe ham Yuda me ham hil ango le, me ham vaalu hil mali-malis de vaalu hil osin haalend bop e, tonde ham-ame naanêêl naambe "hey moow-ande ham vêêh" e, nganjo gêên ham pin atu Yesu Kalisi-te hil nôôn timu. ²⁹ * o 3:29 Lom 4:13*Ke, ham atu Kalisi-te hil om nambêênja ham atu Abalaam-ate hil moos having, tombe mem ham e naatovu samu samu sen Anutu jôôy ak Abalaam bôôy-ato.

Tanasin bôôy laanggôôl yiyi-ambe yaatu yite hil kul va-ha, lemu Kalisi deey yaatu Anutu noondin

4 Sa naanêêl vakasin ti le, naambe unoopasiv navu gako mangganaan-ate va pin sen nêêl ak yii-to, tombe yoo ganggin pin, lemu yoo naahen unoopasiv om haale ma, yik lohvu hil kul vaha malis ti, ² in maandin osin yêêv-aso yoo mondanggin yi be na balup busin sen mangganaan oo holin ak-ato le mem. ³ * o 4:3 Gal 3:23; Kol 2:20*Tombe yik yiyi having nambêênja, yiyi oo naahen nando nambe unoopasiv atombe himbop-asote tanasin tu yêêv-ambe nanggin yiyi. ⁴ * o 4:4 Ep 1:10; Jon 1:14; Lom 1:3*Lemu busin sen Anutu holin-ambe neep-ato ond tok laam lung la, tombe Anutu wiing Noow laam-ambe vêêh hako, tombe yoo nando mosapa hôök Mose-te tanasin ⁵ * o 4:5 Gal 3:13*in nambe nôôh yiyi vêêl in tanasin sen nanduu yiyi-ato, be gako yiyi anaah-ambe yiyi naatu Anutu noondin.

⁶ * o 4:6 Lom 8:15-16*Tombe gêên yaatu Anutu-te noondin lung la, ondeey wiing Noow-ate Vavi Vaambu-ung lukalaam yalonggpayo om yaalohvu be yiyi naateey nambe, "Mangg." ⁷ * o 4:7 Lom 8:17; Gal 3:29*Om nambêênja game gatu tanasin bôôy-ate hil kul-ate yesin laah e, nganjo gatu Anutu noow. Ke, gatu Anutu noow om yite va pin sen nêêl ak noow-asôôto tu gate va.

Pol aka la ngeey lôôt in hil Galata

⁸ * o 4:8 1Ko 8:4-6*Vu munggin ond ham doosin Anutu, om ham atu anutu tatuhin vaha-sote hil kul-ate, lemu anutu tatuhin vaha-sônja sil-ame anutu keen e. ⁹ Lemu gêên ond ham alak Anutu ni lung la, yik sa naanêêl ango naambe Anutu lak ham anim lung la, le nambe tana sen ham nawiingin nambe ham anggilin ham naah vu himbop-asote tanasin lemu yite niwêêk-ame neep in nambe dôôvu ham osin biing samu samu vu ham e, om nambe vaati sen ham nawiingin nambe ham naatu yite hil kul-ate jesin naah? ¹⁰ * o 4:10 Lom 14:5; Kol 2:16*Keen, ham oo monahe Sonda bop-ande pasiv pin in nambe Anutu ji ham-ambe naanêêl ham naambe hil anivalok-ato, le me-nambêênjo le, malis. ¹¹ Om sa kangg navu ham lôôt, in saawiing kul bopaata vu ham, le ma de mak sate kul nôôn ma.

¹² O halingg-aso, sa kataangg ham naambe ham oo sapa hôök sa vahangg in yik sa nambe ham. Bôôy ond ham-ame awiing sa paya le. ¹³ * o 4:13 1Ko 2:3*De ham oo alak ni nambe sa laas vu ham nyendoos-ato ond nilakin tovu sa, ondeey sa nando be saanêêl banye nivasa vu ham. ¹⁴ Keen, nilakin-anja wiing-ambe ham awiing kul bopaata lôôt, le ma de ham-ame nimbaya in sa osin ham-ame haluuh damim vu sa le, malis. Yik ham oo hako sa lak nambe Anutu-te angela ti. Keen, ham hako sa lak nambe Yesu Kalisi yoo laas vu ham-ato. ¹⁵ Ke, tombe ham akam vasa lôôt in sa, le gêên ond nambe vaati? Keen, sa lak ni nambe vu nyendoos-ato ond ham akam paya lôôt in sa, tombe ham awiingin nambe ham ambu ham alompayo doos vu sa. ¹⁶ * o 4:16 Emo 5:10*Om nambe va? Mak ham ahe sa paya in gêên saanêêl vakasin nôôn langaah vu ham a? ¹⁷ Keen, hil sen dako ham ak in nambe ham angge sil nivasa, ond sa lak sil anind nambe me-lawiingin nambe landôôvu ham e, nganjo lawiingin nambe baasuh yiyi-ambe ham animbaya in hey de ham oo gako sil jak. ¹⁸ Naambe same mando gaving ham e, de hil vaalu landôôvu ham keen-ambe gako ham jak, be ham angge sil nivasa, ond manyinja nivasa. ¹⁹ Lemu noongg-aso, hamate vakasin-anja navavak ak sa be sa naavimangin lôôt yesin laah in nambe ham gako Kalisi dukanaah ham alompayo osin doos e mem.

²⁰ Wopo, soo mando gaving ham ond mem saalohvu nambe sa naanêêl vakasin nivalok vu ham, le ma de sa kangg nala ngeey lôôt nambe sale aandôôvu ham naambe vaati?

Vakasin pakwesin lak Hega yuuh Saala

²¹ Ham awiingin nambe anggulis Mose-te tanasin baambu be ham sapa hôök a? Ke, om ham gango vakasin sen tanasin nêêl-ato le. ²² * o 4:22 Jen 16:15; 21:2*Anutu-te vakasin neep hôök Mose-te kaapiya nambe Abalaam noow ayuuh-ato, ond Abalaam-ate vêêh kul vaha hako ango, tonde Abalaam vane nivalok hako ango. ²³ * o 4:23 Lom 9:7-9*Tombe unoopasiv ango ond Abalaam ayuuh yite vêêh kul vaha yoo lako lohvu sen hil pin dako noondin-ato, nganjo unoopasiv ango ond mem Abalaam vane nivalok hako lohvu vakasin sen Anutu jôdy ak yuuh-ato. ²⁴ * o 4:24 Lom 8:15; Gal 5:1*Tombe vakasin pakwesin lak vakasin-anjo, vêêh yuuh-anjo taahu lak vakasin yuuh sen Anutu jôdy vu omaahonôôn-ato. Vakasin ango laam vu kandu Sinai ond lak Hega sen tu Abalaam-ate vêêh kul vaha-to nambe yite hil moos e langgulis tanasin-anju baambu be daatu tanasin-ate hil-ambe ganggin sil niwêêk.

²⁵ Kandu Sinai-ju ond nando hil Alebia-te taaku sen Hega-te hil sen lapumak yii-to silate ngaanggis-ato. Ke, tombe manyinjo lohvu Yelusalem sen nando voon-ato, in Yelusalem sen nando voon-anjo ond yite hil latu tanasin-anjuuto yite hil-ambe nanggin sil niwêêk.

²⁶ * o 4:26 Hiblu 12:22; Taato 3:12; 21:2,10*Lemu vakasin ango lak Abalaam vane keen-ato, ond taahu lak Yelusalem baandoni nambe tu nambe sen yate atak, tombe yoo nando nivasa de vati me-duuh yi le. ²⁷ * o 4:27 Ais 54:1*In sil kaavu vakasin neep hôök kaapiya nambe,

"Hong vêêh sen onaale muuh-ande game hako noom ti le, ond gakam vasa lôôt. Yik hong sen game hako unoopasiv ti be ohango nivaane le, ond gambu daandun, in vêêh sen laya havuuh yii-to ond yite unoopasiv e ngeeyaata lôôt savok vêêh sen nando having moow-ato yite unoopasiv na."

²⁸ * o 4:28 Lom 9:7; Gal 3:29*Om halingg-aso, ham alohvu Isak. Ham alohvu unoopasiv sen Anutu wiing laam in nambe yite vakasin sen yoo nêêl-ato nôôn jak. ²⁹ Lemu unoopasiv sen tangganaan hako yi nambe sen yiy atak-aso dako yiy pin-ato, ond wiing nindanjeen vu ango sen yite danggakook vu Vavi Vaambuung-ato, tombe yik gêên-anjo having. ³⁰ * o 4:30 Jen 21:10; Jon 8:35*Lemu vakasin neep hôök kaapiya nambe,

"Onggatiy vêêh kul vaha yuuh noow lana, in vêêh kul vaha noow-ame le dukana gaving Saala-te noow-ambe yuuh ahondoos gako mangganaan-ate va le."

³¹ * o 4:31 Gal 3:29*Om halingg-aso, vêêh kul vaha me-noow-aso yiy e, nganjo vêêh sen Abalaam yoo vane nivalok-ato ond mem noow-aso yiy.

Kalisi lôôh yiy vêêl om yame yaningg laas-ambe Mose-te tanasin naanduuh yiy jesin naah e

5 * o 5:1 Jon 8:32,36; Gal 2:4; 5:13; Sin 15:10*Kalisi lôôh yiy vêêl in tanasin sen duuh yiy-ato in nambe yiy oo mando nivasa, om ham oo baale ni-

wêêk, de ham-ame nimlaas-ambe vati naanduuh ham jesin naah e.

² Ham gango le, sa Pol sa naanêêl vu ham naambe ham animlaas-ambe sil galaah ham naavim ond Kalisi me-le dôôvu ham daka le, le nama. ³ Tonde ham pin sen ham animlaas in hil-ambe dalaah ham naavim-ato, ond sa tatekin vu ham jesin naah naambe ham awiing va nambêênja ond manyinja ham allinggis nambe ham oo le sapa hôök Mose-te tanasin pin osin doos gaving. ⁴ Lemu naambe ham sapa hôök tanasin amu in nambe Anutu naanêêl ham naambe hil anivalok, ond manyinja ham oo seelin ham vêêl in Kalisi lung la, tombe yik ham havuuh Anutu-te samu samu having. ⁵ Nganjo yalonggpayo la timu vu Yesu be Vavi Vaambuung navu niwêêk vu yiy having, om yiy nanggin in nambe Anutu naanêêl yiy langaah naambe hil anivalok. ⁶ * o 5:6 1Ko 7:19; Gal 6:15*Om yiy sen yaatu Yesu Kalisi-te hil-ato ond gambum sen yiy galaah yiy naav-ingg-ato va malis, de yame galaah yiy naavingg e ond yik va malis having, nganjo yalonggpayo na timu vu Yesu be yahengg gaving ond mem nôôn keen.

⁷ Vu munggin ond ham oo monawing nivasa, le sim omaaho lati sen hilin hamate mop-ambe ham-ame nanyem vuun in vakasin keen yesin laah e. ⁸ * o 5:8 Gal 1:6*In Anutu sen teey ham-ato ond me-hakoseey ham akam in yite vakasin keen nambêênja le, malis. ⁹ * o 5:9 1Ko 5:6*Naambe omaaho timu naanêêl vakasin tatuhin, lemu yite vakasin nalohvu ham pin ond nawing-ambe ham pin anipaya nalak. ¹⁰ * o 5:10 Gal 1:7; 2Ko 11:15*Lemu saawii-having nambe Omaaho Bop e dôôvu ham-ambe ham gavuuuh vakasin tatuhin-anja na, de ham akam sapa hôök vakasin timu sen sa navu tatekin-anjo. Lemu omaaho sen navu palapin ham-anja naambe omaaho osin haale bop me hil malis ti ond yik le gako yite nipaya nyevahaan dukanaah.

¹¹ * o 5:11 1Ko 1:23*Halingg-aso, nambe vaati sen hil daahen dawiiing nindanjeen vu saa-jo? Naambe soo naahen monaanêêl nambe hil galaah naavind ond mele lambiing nindanjeen vu sa le. Keen, naambe soo monaanêêl nambe sil galaah naavind ond sil-ame le ahend kalin vu sa in vakasin sen sa naanêêl ak haah pakôô-to le. ¹² Om hil sen dawiiing-ambe ham akam yuyuu-anja, ond sil galaah sil paya be lana mend nama in yiy ond mem.

¹³ * o 5:13 1Pi 2:16*Keen halingg-aso, Anutu teey ham in nambe ham mando nivasa de vati me-naanduuh ham naah e, lemu ham akam-ame bu naambe vati me-nanduuh ham e, om lung-ande ham oo sapa dôök ham anim naavi voon-ate. Malis, me-nambêênjo le, nganjo ham ahem oo gaving mango-so keen-ambe ham oo monandôôvu sil nyemalis amu. ¹⁴ * o 5:14 Lev 19:18; Mat 5:43; Lom 13:9*In tanasin dangga ti ti pin ond yik silate danggakook lukaneep tanasin timuu-jo nambe, "Gahem oo gaving omaahonôôn pin naambe sen gahem oo naving hong-ato." ¹⁵ Lemu naambe ham ahem kalin-ambe ham mopapenggin ham ond ham naalum, in ham pin e basap ham-ambe taaku le naakuuh.

Vavi Vaambuung-ate kul-ande yaningg naavi nipaya voon-ate kul

¹⁶ * o 5:16 Lom 8:4*Sa naanêêl sate vakasin-anjo vu ham naambe ham sapa hôök Vavi Vaambuung vaha, ond mem ham-ame le ambiing va sen ham anim naavi nipaya voon-ate nikala in nambe biing-ato le. ¹⁷ * o 5:17 Lom 7:15-23; 1Pi 2:11*In yaningg naavi nipaya voon-ate naanjiihin yiyi in nambe yiyi sapa mop ango, tonde Vavi Vaambuung naanjiihin yiyi in nambe yiyi sapa mop ango. Ke, va yuuh-anjo ond yuuh davu papenggin yuuh, om ham-ame alohvu nambe ham ambiing va sen ham akam navuu-to le. ¹⁸ * o 5:18 Lom 6:14; 8:14*Le naambe ham navu sapa hôök Vavi Vaambuung vaha, ond ham-ame ahulis Mose-te tanasin baambu yesin laah e.

¹⁹ * o 5:19-21 1Ko 6:9-10*Ham oo alak ni nambe va nipaya sen hil anind naavi nikala in-ambe dawiiing-ato ond sen-anjo nambe dawiiing baayamb osin dawiiing va nipaya kaatokin, tonde sil oo nindkala be dawiiing va nipaya lôôt. ²⁰ Tonde davu sapa anutu tatuhin vaha-so de yaavak, de dayi hil paya osin davu papenggin sil, tonde londpayo nipaya vu hil in silate va osin sil ahend kalin lôôt, de dawiiing paalis osin davu mahôôh sil, tonde sil daasuh sil, ²¹ de londpayo nayiis sil in omaaho ango-te va, tonde dawiiing ahend ta osin danum bel-ambe lundkook nawiing paya, tonde dawiiing va nindanjeen lôôt. Ke, yik va vaha vaha nambêênjo ond bôôy saanêêl vu ham-ato, tonde yik gêên sa naanêêl vu ham jesin naah naambe hil pin sen dawiiing va nambêênja ond sil-ame le landukana gaving Anutu-te hil-ambe ganggin sil e.

²² * o 5:22 Ep 5:9*Ke, tonde sim Vavi Vaambuung ond yite nôôn-anjo nambe yahengg gaving hil, yakangg vasa, yalonggpayo nanjip melaas, yame aambu dôök nipaya nyevahaan

e, yaambiing samu samu vu hil osin yaambiing ngaa-tum, yaambiing va nivalok amu jak busin pin. ²³ * o 5:23 1Ti 1:9*Tonde yamengg laas osin yiyi naapuvu yiyi hôôn in va nipaya voon-ate, in yaambiing va naambêênjo ond yame navu kalêêh tanasin e. ²⁴ * o 5:24 Lom 6:6; Kol 3:5; 1Pi 2:11*Hil sen latu Kalisi-te hil-ato, ond layiis va sen nindkala in-ato, osin va nipaya sen londpayo navu navu in-ato ond layiis lakala haah pako in nambe nama na. ²⁵ * o 5:25 Lom 8:4*Vavi Vaambuung amu navu niwêêk vu yiyi om yiyi oo mosapa hôök Vavi Vaambuung vaha. ²⁶ * o 5:26 Pil 2:3*Yame yakangg bu va sen biing yiyi haalengg bop jak-ato le, yame aambiing-ambe omaaho ango ahekalin jak e, tonde yalonggpayo me-nyiiis yiyi in omaaho ango-te va le.

Yiyi aandôôvu halingg-aso sen datokak nimeen-ato

6 * o 6:1 Mat 18:15; Jem 5:19*Halingg-aso, omaaho ti nambe biing va nipaya ti be ham naatokak, ond ham sen Vavi Vaambuung nando having ham-ato, ham andôôvu osin melaas-ambe ham gako naah mop

anivalok-ate. De game gatee hong ak e, goo ganggin hong, in va nipaya le palapin hong atombe gandupake gaving. ² * o 6:2 Lom 15:1*Ham andôôvu mango-so be ham baaku nimeen sen natokak sil-ato. Ham ambiing naambêênja ond mem ham navu sapa hôök Kalisi-te tanasin. ³ De naambe omaaho ti ka bu naambe yi omaaho osin banye, le ma de yoo lohvu va malis, ond omaahôô-ja yoo navu tatuhin yi. ⁴ * o 6:4 1Ko 11:28; 2Ko 13:5*Lemu hil ti ti pin oo sahi silate kul-ambe lanjak ni le, naambe nivasa ond mem kand vasa in, nganjo sil-ame yoo gako sil ak in naambe sil kaluuh omaaho ango le. ⁵ * o 6:5 Lom 14:12*In Omaaho Bop e sahi yiyi ti ti pin in yate kul sen yiyi oo naawiing-ato. ⁶ * o 6:6 1Ko 9:11,14*Tonde ham andôôvu hamate hil sen danêêl Anutu-te vakasin vu ham-ato jak va ninaavi-te yuuh ame.

⁷ Ham akam bu le, yame aalohvu nambe tatuhin Anutu le, malis, nganjo yoo le biing nyevahaan vu yiyi nohvu va sen yiyi naawiing-ato. ⁸ * o 6:8 Jon 3:6; 6:63; Lom 8:13*Naambe omaaho ti sapa hôök ninaavi nipaya voon-ate, ond le naatokak nôôn nipaya nyevahaan-ambe na menama. Le naambe sapa hôök Vavi Vaambuung-ambe biing va nivasa, ond le gako nyevahaan vu Vavi Vaambuung-ambe mando metumin danggata. ⁹ * o 6:9 2Tes 3:13*Om yiyi monaambiing va nivasa de yame yaninggtambo jak e, in naambe yame sakengg nama de yiyi oo ninggwêêk lôôt, ond yiyi e naatovu nôôn anivasa vu taamusin. ¹⁰ Om naambe mopaatôôv neep in yaambiing va nivasa vu omaaho ango ond yik yaambiing, le yakangg oo bu yiyi halingg-aso sen lawii-having Yesuu-to be yaambiing va nivasa vu sil lôôt.

Pol aka vasa in sen Kalisi yimb ak haah pakôô-to

¹¹ Ham angge vakasin boow ti sen me bop bop-anjo soo kaavu lak sa namangg nivalok. ¹² * o 6:12 Gal 5:11; Pil 3:18*De hil sen dawiiing niwêêk in nambe ham galaah ham naavim-ato, ond dawiiingin nambe hil vaalu lanji sil naambe sil davu sapa gambum nambêênjo be gako sil haalend jak, yoo dawiiing nambêênja in nambe nimeen natovu hil sen dawii-having nambe Kalisi yimb ak haah pakôô-to ond me-naatovu sil gaving e. ¹³ Keen, sil dalaah naavind, lemu me-davu sapa hôök tanasin pin-ande ma, yoo dawiiingin nambe ham galaah naavim atombe sil daanêêl langaah-ambe gako sil jak in.

¹⁴ * o 6:14 1Ko 1:31; 2:2*Lemu sa, ond sa nako sa lak in nôôn timuu-jo nambe yate Omaaho Bop Yesu Kalisi yimb ak haah pako, tombe wiing-ambe va voon-ate me-lohvu ganggin sa jesin naah e, tombe same gambe nanyengg in va nipaya voon-ate jesin naah e. ¹⁵ * o 6:15 Gal 5:6; 2Ko 5:17*In hil sen latu Kalisi-te hil-ato ond naambe sil lalaah naavind me sil-ame lalaah naavind e, ond manyinja va malis, nganjo nôôn keen-ato nambe Anutu samu sil-ambe latu moos ak lung la. ¹⁶ Om Anutu biing yite ka pasiv vu hil pin sen davu sapa hôök vakasin-anjo osin biing-ambe sil alondpayo nanjip melaas, in sil latu Anutu-te hil Islel keen.

¹⁷ * o 6:17 2Ko 4:10*Om omaaho ti me-gako vakasin-anja jak jesin naah e. Hil lawiing pasiivu sa in Yesu-te omaaho sa, tombe ngaamong ahembaan neep hôök sa naavingg vulôôt lung la.

¹⁸ Halingg-aso, yik vakasin lung laa-ja. Yate Omaaho Bop Yesu Kalisi biing samu samu naas mando dôök ham alompayo. Keen.

Epesas

1 * o 1:1 Lom 1:1,7; 1Ko 1:1; Kol 1:1; Sin 18:19-21; 19:1*Sa Pol sen Anutu yoo holin sa be saatu Yesu Kalisi-te sinaalêê-to. Sa kaavu kaapiyaa-jo laas Epesas vu Anutu-te hil ham sen ham awii-having Yesu Kalisi keen-ato.

² * o 1:2 2Ko 1:2; Kol 1:2*Yate Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi lambiing samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Anutu wiing samu samu pin vu yiyi lak Kalisi

³ * o 1:3 Ep 2:6*Yiyi gako yate Omaaho Bop Yesu Kalisi Mangganaan Anutu haale jak, in yaatu Kalisi-te hil atombe Anutu wiing Vavi Vaambuung-ate samu samu pin sen neep baandonii-to laam vu yiyi.

⁴ * o 1:4 Jon 15:16; 17:24; 2Tes 2:13; Ep 5:27; Kol 1:22*Keen, Anutu yoo holin yiyi ak munggin sen mehatung ngaanggis-ato le. Ahe having yiyi om holin yiyi in nambe yiyi naatu Kalisi-te hil, tombe mem yiyi naatu vaambuung osin yiyi naatu hil sen Anutu me-ji nambe va nipaya me-neep vu yiyi-ato le. ⁵ * o 1:5 Jon 1:12*In Anutu yoo ahe having-ambe ka vu bôôy nambe le samu yiyi, om nêêl vulôôt nambe Yesu Kalisi le gako yiyi naah vu yi, tombe mem naanêêl yiyi nambe noow-aso yiyi. ⁶ * o 1:6 Mat 3:17; Kol 1:13*Om yiyi gako Anutu haale jak lôôt in yite samu samu melangaah-atêênjo, in ahe having Noow Yesu, le ma de wiing laam nyemalis amu be hôôvu yiyi.

⁷ * o 1:7 Ep 2:7; Kol 1:14,20*Tonde Noow-anjo ond vaanggo yiyi lom vu Anutu lak yite nihees sen kaasêêh la in nambe kawiiy yate va nipaya naa-to, ond manyinjo yoo lohvu Anutu-te samu samu bopaata. ⁸ Keen, wiing samu samu vu yiyi-anjo bopaata lôôt de me-vu teenin e, tonde navu kakook osin navu tatekin vakasin danggakook vu yiyi having. ⁹ * o 1:9 Lom 16:25*Yoo nanêêl vakasin sen ka yoo navu hôôk lopayo bôôy-ambe neep vunin-ato langaah vu yiyi. ¹⁰ * o 1:10 Gal 4:4; Kol 1:16,20*Kakook vunin-anju nambe, busin sen Anutu holin-ato jung na le mem va pin vu baandoni de vu voon-ambe javuh ti be mem langgulis Kalisi baambu.

¹¹ * o 1:11 Lom 8:28-29*In Anutu yoo nawiing va pin nalohvu ka be nôôn nalak, de yoo ka vu bôôy-ambe nêêl vulôôt nambe Kalisi le gako yiyi nom in yiyi naatu yite hil. ¹² Keen, yoo holin hey Yuda sen Kalisi me-laam e de hey oo monatung mengg in yi munggin-ato, ond holin hey in nambe omaahonôôn lanjji hey, tombe mem kand bu Anutu-te nikaapulis-ambe sil gako Anu-

tu haale jak. ¹³ * o 1:13 Kol 1:4-6; Ep 4:30*Om yik gêên ham hango vakasin keen, tombe banye nivasaa-jo tatekin mopaatôôv sen Anutu gako ham naah vu yii-to vu ham, le mem ham alompayo la timu vu Kalisi, tombe mem Vavi Vaambuung sen Anutu yoo nêêl bôôy nambe le biing naam-ato, ond yik wiing laam-ambe lukala nando hôôk ham alompayo in nambe taato bulôôt nambe yite hil ham. ¹⁴ * o 1:14 2Ko 1:22*Tombe Vavi Vaambuung-anja navu taato nambe Anutu vaanggo yiyi-ambe yaatu yite hil lung la, tonde yoo le mando motaato naambêênjo lôôt-ambe na balup busin sen-ato naatok naam, le mem Anutu gako yiyi anaah mando gaving yi in nambe hil pin lanjji Anutu-te nikaapulis-ambe gako Anutu haale jak.

Pol lohak in hil Epesas

¹⁵ * o 1:15 Kol 1:4*Ke, sa hango nambe ham awii-having Omaaho Bop Yesu, de ham ahem naving Anutu-te hil pin, ¹⁶ * o 1:16 Kol 1:3; 1Tes 1:2*om sa naapêêlis nala vu Anutu in ham busin-ande langaah, osin sa kangg oo navu ham hôôk lohakin nalak busin pin. ¹⁷ * o 1:17 Kol 1:9*Soo monaalohak vu yate Omaaho Bop Yesu Kalisi-te Anutu, sen yate Aamangg omaaho nikaapulis danggakook-ato, nambe biing Vavi Vaambuung naas in bu ka vu ham, osin taato Anutu-te va pin langaah vu ham, tombe mem ham anjak Anutu ni. ¹⁸ * o 1:18 Ep 4:4; Kol 1:12*Tonde yik sa naalohak having nambe Anutu biing-ambe ham alompayo naatu melangaah, in nambe ham anjak ni nambe ham monatung mem in yi. In teey ham in nambe ham naatu yite hil-ambe ham mando gaving yi vu baandoni, tonde wiingin nambe bu yite va nivasa vasa ngeeyaata lôôt vu yite hil ham.

¹⁹ * o 1:19 Kol 1:11*Tonde yik ham anjak ni gaving nambe Anutu-te niwêêk bopaata lôôt kaluuh va vaalu pin, tonde navu niwêêk-anja vu yiyi sen yalonggpayo nala timu vu yii-to, ond yik yite niwêêk bopaata ²⁰ * o 1:20 2Ko 13:4; Kol 2:12; Hiblu 1:3*sen wiing-ambe Kalisi kandi lak laah vu hil yimbin-ate be hako be la nando nama vasa having yi vu baandonii-to. ²¹ * o 1:21 Kol 1:16; 2:10*Tombe tu yêêv bopaata kaluuh hil bop osin yêêv bop-aso, de hil sen haalend bop-ato, osin hil aniwêêk pin. Keen, kaluuh va pin sen haalend bop neep gêên-anjo, osin va vaalu sen haalend e naatu bop vu busin taamusin gaving-ato. ²² * o 1:22 Saam 8:6; Mat 28:18; Ep 4:15*Tonde Anutu wiing-ambe va pin hulis Kalisi vaalu kambi lung la, de wiing-ambe tu hil bel pin-ate lukook, in yoo tu va pin dang-

gakook. ²³ * o 1:23 Lom 12:5; Kol 1:18; Ep 4:10*De wiing-ambe hil bel-ate pin latu Kalisi naavi, tonde Kalisi sen yoo nalohvu va pin vu baandoni de vu voon-ato, ond yoo vu yi la osin doos-ambe nando hôök yite hil alondpayo pin.

Yana mengg nama, le ma de Anutu wiing Kalisi laam in nambe yiyi mando metumin

2 * o 2:1 Kol 1:21; 2:13*Bôôy ham navu sapa hôök mop sen ham ana mem nama valok-atêêto, in ham navu kalêêh Anutu-te tanasin osin ham monawing va nipaya paya. ² * o 2:2 Kol 3:7; Tit 3:3; Jon 12:31; Ep 5:6; Ep 6:12*In busin-anju ond ham oo mosapa hôök mopaatôôv anipaya voon-ate, tonde ham nanyem laas in mamu nipaya-te yêêv sen tu yêêv-ambe nanggin va pin vu voon-anjôôto. Yik mamuu-ja yoo naahen nawiing kul hôök nanyend doos-aso sen davu kalêêh Anutu lavaa-to londpayo. ³ * o 2:3 Kol 3:6*Bôôy yiyi ahondoos navu sapa hôök va sen yan-ingg naavi nipaya voon-ate nawiingin-ato. Yiyi oo navu sapa hôök va sen yalonggpayo navu navu in-ambe yakangg navu osin yamengg nôôn in-ato, om Anutu ahekaliin vu yiyi hil anipaya voon-ate be wiingin nambe kawiiy yiyi na, naambe sen yik ahekaliin vu hil anipaya voon-ate pin-ato. ⁴ * o 2:4-5 Luk 15:24,32; Lom 6:13; Ep 2:1; Sin 15:11*Lemu Anutu ond omaaho ka pasiv bopaata lôôt, tombe ahe yoo having yiyi pangasen.

⁵ Ke, yate va nipaya wiing-ambe yala in nambe yana mengg nama valok-ate, le ma de Anutu wiing-ambe yaatu hil amemoos having Kalisi sen Anutu wiing-ambe kandi lak laah vu hil yimbini-atêêto. Keen, Anutu hako yiyi alaah vu yi lak yoo yite samu samu nyemalis amu. ⁶ * o 2:6 Kol 2:12*Ond wiing-ambe yiyi kandi lak having Yesu Kalisi, tombe

yik wiing-ambe yiyi ahondoos nando hôök ti vu baandoni. ⁷ * o 2:7 Ep 1:7*Nawiing nambêênja in nambe hil oo mondanji vu busin taamusin danggata osin danggata naambe Anutu omaaho samu samu danggakook timu keen lôôt, in nawiing va nivasa vu yiyi-anjo dangga lak Yesu Kalisi.

⁸ * o 2:8 Jon 4:10; Hiblu 6:4*Ke, ham-ame awiing vati lukalaah in nambe nôôh ham vêêl in va nipaya-te nyevahaan e, nganjo ham alompayo la timu vu Yesu, tombe Anutu yoo wiing samu samu vu ham, om yik lôôh ham vêêl nyemalis amu. ⁹ * o 2:9 1Ko 1:29-31; 2Ti 1:9*Dangga me-neepp vu va sen ham nawiing-ato in nambe ham oo gako ham haalem jak e. ¹⁰ * o 2:10 Tit 2:14*Nganjo Anutu yoo samu yiyi lohvu ka. Wiing-ambe yaatu Yesu Kalisi-te hil in nambe yaambiing kul anivasa vasa, sen ka vu bôôy vulôôt-ambe nêêl nambe yaambiing-ato.

Kalisi supin omaahonôôn alu yuuh latu lu timu

¹¹ * o 2:11 Ep 5:8*Om ham akam-ame jingin bôôy sen ham naahen hil alundoos-ato le, in hil sen sil oo dalaah naavind in taato naambe sil Islel-ato, ond danêêl ham nambe hil sen me-dalaah naavind-ato le.

¹² * o 2:12 Kol 1:21; Lom 9:4; 1Tes 4:13*Ond hôök busin-anju ham oo naahen nando diin in Kalisi. Ham hil bamaan, Anutu me-yite hil Islel ham e, tombe vakasin sen Anutu jôôy ak Islel-ato ond me-jôôy ak ham having e, malis. Hil Islel ond sil akand navu va nivasa ti be datung mend in, nganjo ham ond ham-ame natung mem in va nivasa tii-ju le, tonde Anutu keen-ame nando having ham in nambe dôôvu ham e. ¹³ * o 2:13 Kol 1:20*Lemu gêên-anjo ond ham sen ham nando diin bôôy-ato, ond mem ham atu Yesu Kalisi-te hil-ambe ham alaam ngaaho vu Anutu, in Kalisi kaasêêh yite nihees in ham having.

¹⁴ * o 2:14 Ais 9:6; Kol 2:14; 1Ko 12:13*Kalisi ond yate omaaho mamaal danggakook yi, ondeey supin hey Islel having ham hil bamaan alaam, tombe kawiiy yate ahekaliin sen tu ayak-ambe yakaluuh yiyi-ato la, tonde yaatu hil dangga timu. ¹⁵ * o 2:15 2Ko 5:17*In dangga nambe vasap naavi be yimb, tombe wiing-ambe Mose-te tanasin vaha vaha pin tu va malis. Wiing nambêênjo in nambe hil Islel osin hil vaalu sen sil-ame Islel-ato daatu yite hil moos nôôn timu, tombe mem sil mando osin vakasin melaas. ¹⁶ * o 2:16 Kol 1:20,22*Keen, yimb ak haah pako tombe wiing-ambe yiyi ahondoos aatu nôôn timu be hako yiyi laah vu Anutu, tombe va sen yahengg kalin vu yiyi-ato ma la. ¹⁷ * o 2:17 Sek 9:10; Ais 57:19*Laam-ambe nêêl banye nivasa mamaal-ate, nêêl vu ham sen ham nando diin in Anutuu-to, tonde yik nêêl vu hey Islel sen hey nando ngaaho vu yii-to nambe yalonggpayo javuh ti. ¹⁸ * o 2:18 Ep 3:12*Keen, Yesu tu yate mopaatôôv sen Vavi Vaambuung timu nako yiyi lu yuuh nalaam vu Aamangg Anutuu-to.

Yiyi bel-ate aatu Anutu-te dumb keen

¹⁹ * o 2:19 Ep 3:6; Hiblu 12:22-23*Om gêên ham-ame nando nambe sen hil bamaan yesin laah e, nganjo ham alukalaam having Anutu-te hil-ambe yite taaku tu ham ambaam dangga dosin, tombe yik ham pin atu Anutu-te dangga nôôn timu. ²⁰ * o 2:20 Mat 16:18; 1Ko 3:11*Ham alohvu bayêên ti Anutu haav, ond valaah hey sinaale-so osin hil vaalu sen danêêl yite vakasin langaah-ato nambe ngaandiin, tombe mem haav bayêên kook ham naale lak ngaandiin hey-anjo. Tonde mem Yesu Kalisi timu yoo tu tatuuh

sen bayêên ahelasu-te danggakook aniwêêk-ato. ²¹ * o 2:21 Ep 4:15-16; Kol 2:19; 1Ko 3:16*Tombe bayêên kook pin neep ak Yesu timu be duuh sil pin lavuh ti be deep tatimasin, tonde Anutu yoo naahen nahaav lôôt in biing-ambe bayêên-anjo naatu bopaata, tombe mem naatu Anutu-te dumb vaambuung. ²² * o 2:22 1Pi 2:5*Anutu duuh ham having Kalisi, in ham-anja ham atu yite bayêên kook having, tombe haav bayêên lak-ambe tu yite bayêên sen Vavi Vaambuung lukala nando hôök-ato.

Pol-ate kul nambe naanêêl banye nivasa vu hil vaalu sen sil-ame Islel-ato

3 * o 3:1 Ep 4:1; Pil 1:7,13; Plm 1,9*Om nambêênja ondeey sa Pol saaluus kalaambus in sen saanêêl Yesu Kalisi-te banye nivasa langaah vu ham sen ham-ame Islel-ato le. ²* o 3:2 Kol 1:25*Mak ham hangoyin lung la nambe Anutu wiing samu samu osin vu kul vu sa nambe sa naas aambiing yite kul vu ham. ³* o 3:3 Ep 1:9-10; Kol 1:26*Anutu yoo tatekin vakasin sen neep vunin-ato vu sa tombe sa lak ni, lohvu vakasin boow sen sa kaavu neep munggin-ato. ⁴Om naambe ham naasevin ond ham alohvu nambe ham anjak ni naambe sen soo alak Kalisi-te vakasin sen yoo neep hôök vunin bôôy-ato ni.

⁵Vu bôôy ond Anutu me-tatekin vakasin-anjo vu omaaho ti be lak ni nivasa le, nganjo gêên ond mem Vavi Vaambuung tatekin vu Anutu-te sinaale-so osin hil sen danêêl yite vakasin langaah-ato be lalak ni. ⁶* o 3:6 Ep 2:13,16-19*Yik vakasin-anjo nambe va nivasa vasa sen Anutu navu vu yite hil-ato, ond navu vu ham vaalu sen ham-ame Islel-ato having, tonde ham alukalaam having hey Islel-ambe yiy pin aatu nôôn timu. Tombe vakasin sen Anutu jôôy bôôy nambe biing vu hey-ato, ond yik nôôn nalak vu

ham having, ond manyinjo yoo lak dangga sen ham awii-having banye nivasa be ham atu Yesu Kalisi-te hil-ato.

⁷* o 3:7 Kol 1:23,25*Tonde Anutu wiing samu samu vu sa nyemalis amu lak yoo yite niwêêk, de wiing sa be saatu yite kul vaha in nambe sa naanêêl banye nivasa-jo langaah. ⁸* o 3:8 1Ko 15:9-10; Gal 1:16; Ep 1:7*Sak sa omaaho nipaya, de Anutu-te hil pin ond nind vasa kaluuh sa, le ma de wiing yite samu samu nôôn-anja lukalaam sa namangg nyemalis amu in nambe sa naanêêl Kalisi-te nôôn anivasa bopaata langaah vu hil vaalu sen sil-ame Islel-ato. ⁹* o 3:9 Lom 16:25; Kol 1:26*Tonde sa tatekin Anutu-te vakasin sen neep vunin bôôy-ato danggakook in nambe nanjip langaah vu omaahonôôn pin, in vakasin-anjo yoo vun yite be neep hôök Anutu lopayo vu bôôy sen hatung ngaanggis-ato lôôt-ambe tok laam gêên-anjo. ¹⁰* o 3:10 Lom 11:33; 1Pi 1:12*Anutu vu kul-anjo vu sa in nambe hil bo-bop baandoni osin hil aniwêêk-aso vu baandoni lanji hil bel-ate, be lanjak ni naambe Anutu omaaho ka bopaata lôôt kaluuh va pin. ¹¹Yik lohvu vakasin sen Anutu yoo ka vu bôôy nyendoos-ambe neep vulôôt, tombe mem wiing-ambe nôôn ak vu yate Omaaho Bop Yesu Kalisii-to. ¹²* o 3:12 Jon 14:6; Lom 5:2; Hiblu 4:16*Yalonggpayo la timu vu Yesu be yaatu yite hil om yame naayêênin Anutu le, nganjo yiy naalohak la vu yi, in yalak ni nambe me-le jonin yiy e. ¹³* o 3:13 Kol 1:24*Om sen saawiingin naanêêl vu ham naambe ham angge nimeen-anjo tovu sa lak dangga sen sa hako banye nivasa laas vu ham-ato, ond ham-ame naham jak-ambe ham animtambo le, nganjo nimeen sen sa naakuu-jo ond ham naapêêlis in.

Pol wiingin nambe hil Epesas lanjak ni naambe Kalisi ahe having sil

¹⁴Ke, vakasin-anjo ondeey sa naalohak lôôt vu Aamangg Anutu in ham. ¹⁵In hil baandoni osin hil vu voon pin ond yate danggakook neep vu yi. ¹⁶* o 3:16 Kol 1:11*Om sa naalohak vu in nambe va nivasa nikaapulisk keen-ato neep vu yi, om yik biing Vavi Vaambuung naas vu ham in bu niwêêk dukana ham alompayo be ham baale niwêêk. ¹⁷* o 3:17 Jon 14:23; Kol 1:23; 2:7*Tonde sa naalohak having in nambe ham alompayo na timu vu Kalisi, tombe mem yoo le mando hôök ham alompayo, in ham anjak ni naambe Anutu ahe naving ham, om ham oo baale niwêêk hôök ahe havingin alopayo naambe sen haah kangga nalukala ngaanggis-ambe naale niwêêk-ato. ¹⁸* o 3:18 Kol 2:2*Tombe mem ham gaving Anutu-te hil pin-ambe ham anjak ni naambe Kalisi ahe yoo naving yiy bopaata lôôt kaluuh va pin, de me-doosin yiy osin me-nimbaya in yiy e. ¹⁹* o 3:19 Kol 2:10*Ke, Kalisi-te ahe havingin-anja bopaata lôôt, om yiy omaahonôôn-ame aalohvu nambe yanjak ni vanuh e, om ham anjak ahe havingin-anju ni le mem Anutu yoo le bu yi naas osin doos-ambe mando hôök ham alompayo lôôt.

²⁰* o 3:20 Kol 1:29*Anutu-te niwêêk nawiing kul hôök yalonggpayo, ond lak yite niwêêk-anjo Anutu yoo lohvu nambe biing kul bopaata lôôt savok va sen yiy akangg navu be yiy navu kataangg-ato. ²¹Om nambêênja yiy bel-ate gaving Yesu Kalisi be yiy gako Anutu haale jak nohvu busin pin-ambe nanjip danggata osin danggata. Keen.

Yiy bel-ate aatu Kalisi-te nôôn

4 * o 4:1 Ep 3:1; Kol 1:10*Sak saaluus kalaambus in Omaaho Bop-ate omaaho sa, om sa naanêêl vu ham naambe Anutu teey ham om ham oo ambiing va nivasa nohvu sen ka navu nambe yite hil lambiing-ato. ²* o 4:2 Kol 3:12-13*Ham daanggôôl ham-ambe ham oo naalum melaas. Ham-ame ambu dôök nyevahaan sen hil vaalu dawiiing ham payaa-to le, nganjo ham ahem oo gaving sil-ambe ham naapuvu ham niwêêk. ³* o 4:3 Kol 3:14-15*Vavi Vaambuung wiing-ambe ham alompayo lavuh ti, om ham aniwêêk-ambe ham ganggin ham in nambe ham oo mando osin ham alompayo javuh ti nambêênja jak busin pin. Yik ham oo mando osin vakasin melaas sen duuh ham-ambe ham atu nôôn timuu-to. ⁴* o 4:4 Lom 12:5; Ep 2:16,18*In yik yaatu nôôn timu de Vavi Vaambuung nôôn timu nando, tonde Anutu teey ham in nambe ham monggatung mem in yite nôôn timu. ⁵* o 4:5 Jon 10:16*Keen, yik yate Omaaho Bop timu nando, tonde yik yaawii-having neep ti be yaalipis bel neep timu. ⁶* o 4:6 1Ko 12:6*Tonde yik yate Anutu timu nando, yiy pin Aamangg yi be yoo nanggin yiy pin, de nawiing-ambe yiy pin nawiing yite kul, tonde nando hôök yiy pin alonggpayo.

⁷ * o 4:7 Lom 12:3, ⁶ * Kalisi yoo vu yite niwêêk kul-ate ti ti vu yiyi pin, tombe yiyi hako nyemalis amu lohvu sen Kalisi ka navuu-to. ⁸ * o 4:8 Saam 68:18; Kol 2:15*Tombe yik lohvu sen Anutu-te vakasin neep hôök kaapiyaa-to nambe,

“Savok Saalang-aso be duuh sil nambe sen kalaam-bus-ato, de mem lakalaah baandoni be hatiyi niwêêk kul-ate helak omaahonôn nyemalis amu.”

⁹ * o 4:9 Jon 3:13*Vakasin sen nêêl nambe lakalaah baandonii-to, ond dangga nambe lukalaam ngaanggis sen neep kambinii-jo munggin. ¹⁰ Om omaaho sen lukalaam-ato ond yik yi sen lakalaah baandoni be kaluuh la lôôt, in nambe yoo nohvu taaku baandoni be kambini pin osin doos. ¹¹ * o 4:11 1Ko 12:28*Tombe vu niwêêk kul-ate vu yite hil vaalu be latu sinaale bop-aso, de vu vaalu be latu hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato, tonde wiing vaalu be latu sinaale be lako banye nivasa la lohvu taaku pin, tonde wiing vaalu be latu ngaasaaking osin kaputung. ¹² * o 4:12 2Ti 3:17*Natiy yite niwêêk kul-ate nahelak hil nambêênju in nambe samu Anutu-te hil pin-ambe sil lambiing yite kul, tombe mem hil ngeeyaata daatu Kalisi-te hil nôôn timu be niwêêk jak. ¹³ * o 4:13 Kol 1:28*Kul-anjo yoo le na lôôt-ambe yiyi pin aambiing gaving vakasin nanjip ti be yiyi pin anjak Anutu Noow ani, tombe mem yiyi naatu hil aniwêêk-ambe nivasa nôôn naambe Kalisi sen Omaaho Bop osin omaaho niwêêk yi be yoo nivasa vulôôt-ato. ¹⁴ * o 4:14 1Ko 14:20*Om yiyi mando osin yakangg bu va nivasa. Le naambe nama ond omaahonôn-ate vakasin tatuhin vaha vaha sen kand navu be danêêl-ato le gakoseey yakangg naah-ande nom, naambe sen vavi nayêêyak haah nama osin lis nalaah-ande nalom-ato, in hil-anju davu tatuhin hil vaalu be dako sil la mop paya. ¹⁵ * o 4:15 Ep 1:22; 5:23; Kol 1:18*Lemu yiyi ond yahengg gaving hil-ambe yiyi naanêêl vakasin nôôn amu, tombe mem yale naatu hil anivasa nôôn naambe Kalisi sen tu yate lukook-ato. ¹⁶ * o 4:16 Kol 2:19*Yik Kalisii-ja yoo nasupin yiyi pin lavuh ti be yaatu nôôn timu, nambe sen hanyum omaaho ti naavi boow ti ti pin napuvu ni-naavi tatin-ambe nando osin doos, tombe naavi boow ti ti pin dawiiing silate kul lohvu be mem ahend naving sil, om sil naavind doos-ato natu bopaata be niwêêk nalak.

Hil bel-ate sapa hôök mopaatôov moos

¹⁷ * o 4:17 1Pi 1:14; Lom 1:21*Sa naanêêl niwêêk vu ham lak Omaaho Bop haale naambe ham-ame ambiing va danje-danjeen naambe hil vaalu sen sil doosin Anutu be dawiiing-ato le, in sil ond yoo kand navu va mali-malis amu. ¹⁸ * o 4:18 Ep 2:12*In hil-anja ond dandando hôök mekanu, om sil-ame lalohvu nambe sahi vakasin-ambe lanjak dangga ni le. Anutu wiingin nambe biing-ambe sil mando metumin, le ma de yoo dando diin lôôt, in sil alondpayo nitambo in Anutu de me-lalak

ni le, ¹⁹ * o 4:19 Kol 3:5*om londpayo niwêêk ak-ambe me-nind namum daka le, malis, tonde sil davu sil la osin doos-ambe dawiiing baayamb ayuuh ame lôôt, tonde sil oo mend nôôn in mondambiing va nipaya vaha vaha pin.

²⁰ Lemu Kalisi me-taahu ham hôök va nambêênju le, malis. ²¹ Ham hango Kalisi-te vakasin, in vakasin nôôn keen sen hey taahu ham hôök-ato ond neep vu Yesu. ²² * o 4:22 Lom 8:13; Kol 3:9*Om ham gavuuham ham alompayo nipayaa-to na, in wiing-ambe ham navu sapa hôök va nipaya bôôy-ato, tombe va nipaya sen tatuhin ham-ambe ham alompayo navu navu in-ambe ham nawiing-ato, ond nawiing-ambe ham alompayo nipaya nalak lôôt. ²³ * o 4:23 Lom 12:2*Om ham alompayo moos jak-ambe ham akam bu va nivasa mu. ²⁴ * o 4:24 Jen 1:26; Kol 3:10*Yik ham naatu hil moos in Anutu yoo navu samu hil moos-anja nambe yi be davu sapa hôök vakasin keen, om sil hil anivalok osin vaambuung.

²⁵ * o 4:25 Kol 3:8-9; Sek 8:16*In yaatu hil nôôn timu om ham gavuuham vakasin lakalu osin vakasin tatuhin pin na, de ham pin naanêêl vakasin nôôn keen amu vu ham. ²⁶ * o 4:26 Saam 4:4; Jem 1:19-20*De naambe ham ahem kalin vu ham ond ham ganggin ham, in nipaya le nanjip vu ham, om ham ahem naakuuh-ambe ham samu ham pavis, de me-nanjip vandiisinaandiin-ambe taaku naampus na le, ²⁷ in ham e tatekin mopaatôov vu omaaho nipaya Saalang-ato. ²⁸ * o 4:28 1Tes 4:11*Tonde omaaho sen hôôndak ambuu-to, ond me-gôôndak vati jesin naah e, nganjo yoo salo kul anivasa ti be biing in gako mone daka be dôôvu hil sen dativak in va yuuh amêê-to. ²⁹ * o 4:29 Ep 5:4; Kol 3:8; 4:6*Tonde vakasin anipaya paya pin ond ham-ame naanêêl ti le, nganjo ham naanêêl vakasin anivasa mu in dôôvu hil sen dangôô-to be samu sil. ³⁰ * o 4:30 Ais 63:10; 1Tes 5:19; Ep 1:13-14*Anutu-te Vavi Vaambuung lukala nando hôök ham alompayo in nambe taato be ham anjak ni naambe yaatu Anutu-te hil, om le nôôh yiyi vêêl in va nipaya be yanaah mando gaving yi, om ham-ame ambiing-ambe Vavi Vaambuung alopayo nimeen jak e. ³¹ * o 4:31 Kol 3:8*Va sen ham alompayo nikalin-ato osin ham alompayo navaav nambe kin, de ham ahem kalin, tonde ham nawiing paang osin vakasin palesin-ato, ond ham gavuuham na valok-ate gaving va nipaya vaalu pin. ³² * o 4:32 Mat 6:14; 18:22-35; Kol 3:12-13*Tonde ham oo kam pasiv in mango-so be ham samu sil nivasa, de ham akam-ame bu va nipaya sen omaaho ango dawiiing vu ham-ato le, nganjo ham kawiiy nipayaa-ju na naambe sen Anutu ka navu Kalisi be navu kawiiy hamate nipaya nalaa-to.

Yiyi sapa hôök va melangaah-ate

5 * o 5:1 Mat 5:48*Anutu ahe having ham-ambe ham atu yite noow-aso, om ham oo sapa hôök vaha be ham ambiing nohvu sen nawiing-ato. ² * o 5:2 Lom 14:15; Gal 2:20; Hiblu 10:10; Eks 29:18*Tombe yik ham oo monambiing va osin ham ahem gaving omaahonôn pin, naambe sen Kalisi ahe having yiyi pin-

ambe lukalaah yahenggbaan-ambe yimb, tombe tu salivangin anivasa be galovasa la vu Anutu.

³ * o 5:3 Kol 3:5*Tonde baayamb osin va nipaya vaha vaha pin sen yiy naavun yiy in-ato de menôôn, ond vakasin-anjo me-lohvu nambe ham sen ham atu Anutu-te hil-ato, ond ham-ame bakaas in daka le. ⁴ * o 5:4 Ep 4:29*De ham-ame naanêel vakasin navu dees osin ham-ame naanêel vakasin nindanje-danjeen e, tonde ham-ame ambiing kangasin vu omaaho ango mali-malis e, in va nambêênja me-lohvu le, nganjo ham naapêêlis na vu Anutu osin ham alompayo nivasa ond mem nivasa. ⁵ * o 5:5 1Ko 6:9-10; Kol 3:5*In ham oo alak ni lung la nambe omaaho baayamb, de omaaho sen nawiing va nipaya vaha vaha kaatokin-ato, tonde omaaho sen nawiing menôôn-ato, in hil amend nôôn ond kand navu va vu voon natu silate anutu, om hil pin-anja me-lalohvu nambe landukana gaving Kalisi yuuh Anutu-te hil e. ⁶ * o 5:6 Kol 2:4,8; Lom 1:18*Om ham-ame gambe nanyem in hil sen dawiiing nambe tatuhin ham lak vakasin mali-malis in nambe ham ambiing va nipayaa-to le, in Anutu-te ahekalin e naatovu hil sen davu kalêêh lava be dawiiing va danjeen nambêênjô-to be sil gako nipaya nyevahaan, ⁷ om ham-ame andukana gaving sil e. ⁸ * o 5:8 Ep 2:11,13; Kol 1:13; 1Pi 2:9; Jon 12:36*In bôdy ond ham nando hôök mekanu, lemu gêên ond Omaaho Bop wiing-ambe ham nando hôök melangaah, om ham ambiing va pin nohvu sen ham atu hil amelangaah-atêeto. ⁹ In hil sen dando hôök melangaah-ato ond dawiiing va nivasa mu, osin dawiiing va nivalok-ambe davu sapa hôök vakasin keen. ¹⁰ * o 5:10 Lom 12:2*Om ham sahi va pin-ambe ham amem sapa va vaalu sen Omaaho Bop nayi nivasaa-to, ¹¹ * o 5:11 2Jon 10-11*de ham-ame andukana gaving hil sen dando hôök mekanuu-to be ham-ame ambiing va sen nôôn maa-to gaving sil e, nganjo ham taato langaah naambe va nambêênja ond nipaya. ¹² In va sen dawiiing kaatokin-ato ond yame bakaas in e, in yaningg e naamum in. ¹³ * o 5:13 Jon 3:20-21*Nganjo va pin sen taato yi laam langaah-ato ond mem hil pin dayi neep langaah-ambe dalak ni, in va pin sen taato yi laam langaah-ato ond natu va melangaah-ate. ¹⁴ * o 5:14 Ais 26:19; 60:1; Lom 13:11*Lohvu Anutu-te vakasin neep hôök kaapiya nambe,

“Hong sen onahop-ato, okandi jak. Onggavuuh mop meyimbin-ate na, le mem Kalisi-te melangaah e naatum ak hong.”

¹⁵ Om ham oo ganggin ham nivasa, de ham-ame ambiing va danjeen naambe hil sen kand maa-to le, nganjo ham ambiing va naambe hil osin kand. ¹⁶ * o 5:16 Kol 4:5*Ham-ame basap busin ti na malis e, nganjo ham oo niwêêk-ambe ham ambiing kul jak busin pin, in busin sen yiy nando gêên-anjo nipaya. ¹⁷ * o 5:17 Lom 12:2; Kol 1:9*Om ham-ame ambiing va naambe hil sen kand ma dawiiing-ato le, nganjo ham akam bu be ham anjak va sen Omaaho Bop ahe nav-ing-ato ni. ¹⁸ * o 5:18 Luk 21:34*De ham-ame naanum lôôt-ambe ham alumkook biing paya le, in vaa-ja le bi-

ing-ambe ham anipaya jak, nganjo Vavi Vaambuung dukana ham alompayo lôôt-ambe dôôvu ham ond mem nivasa. ¹⁹ * o 5:19 Kol 3:16; Saam 33:2-3*Ham ambiing Anutu-te taalôôt osin laalo de ham ambiing laalo sen Vavi Vaambuung taato vu ham-ato, tonde ham ambiing laalo hôök ham alompayo osin ham akam vasa vu Omaaho Bop. ²⁰ * o 5:20 Kol 3:17*Tonde ham naapêêlis na vu Anutu osin ham alompayo nivasa jak busin pin in va pin sen natovu ham-ato. Ham naapêêlis na vu Aamangg Anutu jak yate Omaaho Bop Yesu Kalisi haale.

Vakasin lak moow ayuuh vêêh dako sil-ato

²¹ * o 5:21 1Pi 5:5*Ham gako Kalisi lak-ambe ham anggulis halim-aso baambund. ²² * o 5:22 Jen 3:16; Kol 3:18; 1Pi 3:1*De ham vêêh-aso, ham anggulis layama-so baambund naambe sen ham nahulis Omaaho Bop baambuu-to. ²³ * o 5:23 1Ko 11:3; Ep 1:22*In ham layam-aso latu hamate danggakook-ambe danggin ham, nambe sen Kalisi tu hil bel-ate dangga be nako yite hil-anju laah vu Anutuu-to. ²⁴ Hil bel-ate nanyend vuun vu Kalisi, om yik vêêh-aso yoo nanyend vuun vu layêêndin in va pin.

²⁵ * o 5:25 Kol 3:19; 1Pi 3:7; Gal 1:4*Tonde ham moow, ond ham ahem gaving vanem-aso naambe sen Kalisi ahe having hil bel-ate be yoo vu yi la osin doos-ambe yimb in sil-ato, ²⁶ * o 5:26 Tit 3:5; Hiblu 10:10*ond yimb in nambe biing-ambe sil daatu Anutu timu yooote va, om yoo lipis sil ak bel osin nanêel Anutu-te vakasin vu sil-ambe nind vasa lak. ²⁷ * o 5:27 2Ko 11:2; Kol 1:22*Wiing in nambe daatu yite hil bel-ate osin nind kaapiikaanôôn keen jak, de va nipaya osin va ningook ayuuh ame me-nanjip vu sil e, tombe mem le biing-ambe daatu yite va vaambuung, de va nipaya nama na valok-ate lôôt in sil.

²⁸ Om ham moow, ham ahem oo gaving vanem-aso naambêênja naambe sen ham ahem oo naving ham naavim-ato, in omaaho sen ahe naving vanêê-to ond ahe yoo naving yi. ²⁹ In omaaho ti me-yoo nimbaya in ningaavi le, nganjo yoo navaat osin yoo monanggin ningaavi nivasa lôôt nambe sen Kalisi nanggin hil bel-atêeto. ³⁰ * o 5:30 1Ko 6:15; Ep 1:22-23*Kalisi nanggin yiy nivasa in Kalisi naavi yiy, de yiy pin aatu yite naavi boow ti ti pin. ³¹ * o 5:31 Jen 2:24; Mat 19:5*Lo-hvu

Anutu-te vakasin neep hôök kaapiyaa-to nambe, “Om nambêênja moow e gavuu mangganaan ayuuh tangganaan na de jalak ak vane be yuuh daatu nôôn timu.” ³² * o 5:32 Taato 19:7*Ond danggakook bopaata vun yi hôök vakasin-anjo, ondeey sa naanêel ak Kalisi having yite hil bel-ate. ³³ Tombe yik vakasin-anjo lak ham having nambe ham moow ti ti pin lôôt, ham ahem oo gaving vanem-aso naambe sen ham ti ti yoo ahe naving yii-to, tonde ham vêêh, ond ham oo gako layam-aso jak.

Vakasin lak unoopasiv osin maandin ayuuh taandin

6 * o 6:1 Kol 3:20*Ham unoopasiv, ham atu Omaaho Bop-ate hil, om ham oo nanyem laas vu mom-aso tam-aso ond mem lohvu. ² * o 6:2 Eks 20:12; Mat 15:4*In Anutu-te tanasin bopaata ti neep, ond Anutu jôôy vakasin samu samu lak having nambe, "Onggako mom ayuuh tam jak ³ le mem gale mando nivasa be omando metumin ahusaandiin vu voon."

⁴ * o 6:4 Kol 3:21; Diu 6:7,20-25; Saam 78:4; Pro 22:6*Tonde ham himbop, ham-ame ambiing-ambe noom-aso ahend kalin vu ham e, nganjo ham ganggin sil nivasa be ham taahu sil hôök Omaaho Bop-ate tanasin.

Vakasin lak hil sen latu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to osin silate yêêv

⁵ * o 6:5 Kol 3:22-23; Tit 2:9-10; 1Pi 2:18*Ham sen ham atu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to, ham oo anjêênin hamate yêêv-aso sen danggin ham-ato be ham nanyem laas in sil lavand osin ham alompayo timu, yik naambe sen ham nanyem laas vu Kalisii-to. ⁶ De ham-ame ambiing kul ak sil amend amu in nambe sil akand vasa vu ham e, nganjo ham ambiing kul vu sil nivasa, in ham atu Kalisi-te hil kul-ate, om ham ambiing va nohvu Anutu ka osin ham alompayo timu. ⁷ De ham-ame ambiing kul in nambe omaahonôn lanji ham nivasa le, nganjo ham akam vasa be ham oo ambiing kul aniwêêk in Anutu ji ham nivasa. ⁸ * o 6:8 2Ko 5:10; Kol 3:24-25*In ham oo nalak ni nambe omaaho ti biing kul anivasa ond Anutu le bu nivasa nyevahaan dukanaah, vu ham sen ham atu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to, de vu ham sen ham atu yêêv-ato gaving.

⁹ * o 6:9 Kol 4:1; Lom 2:11*Tonde ham sen ham atu yêêv-ato ond ham oo ganggin hil sen latu hamate va kul-ate malis amuu-jaato nivasa gaving, de ham-ame ambiing paang ak sil jesin naah e, in hamate Omaaho Bop timu nando baandoni be nanggin ham osin hil sen latu hamate va kul-ate malis amuu-jaato pin, de me-nayi yiyi nambe haale bop-ande haale pasiv e.

Hil bel-ate baale niwêêk naambe hil ngaamong-aso

¹⁰ * o 6:10 1Ko 16:13*Ke, om sa naanêêl vakasin ahus-anjo vu ham naambe ham atu Omaaho Bop-ate hil om ham gako niwêêk vu yi be ham naatu yite hil aniwêêk. ¹¹ * o 6:11 Lom 13:12; 2Ko 10:4; Ep 4:14*Ham anjop Anutu-te dayongg osin va sen gilil ngaamong-ato pin dukana ham in ham oo baale niwêêk, de mamu nipaya Saalang sen nawiingin nambe taanyukin ham-ato ond me-kape ham e. ¹² * o 6:12 Jon 14:30; 1Pi 5:8-9*In yame naayiis ngaamong vu omaahonôn e, nganjo yiyi naayiis ngaamong vu yêêv anipaya osin va niwêêk sen danggin va mekanuu-to, de vu mamu nipaya sen danggin taaku voon-anjôôto. ¹³ Om ham anjop Anutu-te dayongg osin va sen gilil ngaamong-ato

pin dukana ham, in naambe busin anipaya naatovu ham ond ham oo baale niwêêk-ambe ham anyiis ngaamong lôôt-ambe jung na, de yik ham oo baale niwêêk lôôt.

¹⁴ * o 6:14 Ais 11:5; 59:17; 1Tes 5:8*Ke, ham oo baale niwêêk-ambe ham gavêêh vakasin keen biiy ham banjum naambe let-ato, tonde ham ambiing va nivalok amu in naatu hamate lolop aniwêêk in gilil ham baambum. ¹⁵ * o 6:15 Ais 40:9; Lom 10:15*Tonde ham gatung banye nivasa sen nawiing-ambe yalonggpayo melaas nalak-ato dukana ham vaham naambe suul in gilil ham vaham-ambe ham baale niwêêk. ¹⁶ Tonde ham alompayo na timu vu Yesu nohvu busin pin naatu hamate dayongg-ambe gilil ham, in omaaho nipaya Saalang-ate laang navu pin sen natum-ambe nandiihin nambe kin dalaan-ato naam ond naasihin ak-ambe naakuuh. ¹⁷ * o 6:17 1Tes 5:8; Ais 49:2; Hiblu 4:12*Tonde ham oo kam bu sen Kalisi hako ham laah vu Anutuu-to naatu hamate taambuuh aniwêêk in gilil ham alum in ngaamong, de ham gako Anutu-te vakasin keen-ato pin in Vavi Vaambuung e biing-ambe naatu hamate yipak nalu gunjin in ham anyiis ngaamong ak. ¹⁸ * o 6:18 Luk 18:1; Kol 4:2; 1Tes 5:17*Tonde jak busin pin ond ham anohak jak Omaaho Bop-ate niwêêk osin ham kataangg Anutu hôök lohakin de ham-ame nitambo jak e, nganjo ham amem oo naatum-ambe ham pasam kataangg Anutu in yite hil pin. ¹⁹ * o 6:19 Sin 4:29; Kol 4:3-4; 2Tes 3:1*Tonde yik ham anohak in sa gaving, in naambe sa bakaas ond Anutu yoo biing vakasin vu sa be sa naanêêl banye nivasa sen neep vunin bôôy-ato naam langaah, de same aanjêênin hil e. ²⁰ * o 6:20 2Ko 5:20; Plm 9*Saatu banye nivasa-te omaaho sen sa naanêêl yi langaah-ato ti, ondeey hil landuuh sa be sa laam nando hôök kalaambus-anjo. Om ham anohak naambe same aanjêênin omaahonôn-ambe sa gavuuuh kul-anjo na le, nganjo soo naanêêl langaah nohvu sen Anutu vu kul vu saato.

Vakasin ahus

²¹ * o 6:21 Sin 20:4; Kol 4:7-8; 2Ti 4:12*Ke, yiyi halingg Tikikas sen sahengg having yi be nahôôvu sa nivasa in Omaaho Bop-ate kul-ato, ond hako kaapiyaa-ja be laas vu ham, om yoo le gatulin va pin sen natovu saa-to, osin kul sen sa naawiing-ato vu ham-ambe mem ham oo le anjak ni. ²² Ondeey saawiing-ambe laas vu ham in nambe naanêêl hey banyengg vu ham, in biing-ambe ham alompayo nivasa jak.

²³ Yik vakasin lung laa-ja. Heyate halingg-aso ham, om Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi lambiing-ambe ham pin ham alompayo nanjip melaas, tonde ham ahem gaving osin ham ambiing gaving yi niwêêk. ²⁴ * o 6:24 1Pi 1:8*Tonde yuuh lambiing samu samu vu ham pin sen ham ahem naving yate Omaaho Bop Yesu Kalisi lôôt-ato.

Pilipai

1 * o 1:1 Sin 16:12-40*Yesu Kalisi-te kul vaha haay Pol-ande Timoti, ond haay kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham sen ham atu Yesu Kalisi-te hil vu Pilipaii-to, de vu hamate yêêv-aso osin kul vaha-so.

² * o 1:2 Lom 1:7; Gal 1:3; Plm 3*Yate Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi lambiing samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Pol aka vasa be lohak vu Anutu

³ * o 1:3 Lom 1:8; 1Ko 1:4*Lak busin pin sen sa kangg navu ham-ato ond sa naapêelis la vu sate Anutu.

⁴ Keen, sa kangg vasa lak busin pin-ambe sa naalohak vu sate Anutu in nambe dôôvu ham, ⁵ in vu nyendoos sen banye nivasaa laas vu ham-ato, ond ham hako lak-ambe ham alukalaam banye nivasaa-te kul-ambe tok laam gêên-anjo. ⁶ * o 1:6 1Ko 1:8; Pil 2:13*Tombe sa lak ni nambe kul anivasa sen Anutu wiing hôôk ham alompayo nyendoos-anjaato, ond yoo le monambiing lôôt-ambe samu na hôôk busin sen Yesu Kalisi dukanom-ato. ⁷ Keen, sa kangg oo navu ham pangasen, tombe manyinjo lohvu, in yiy pin aalukalaam Anutu-te samu samu nôôn timu hôôk sen saaluus kalaambus, tonde sen sa navu tatekin banye nivasaa-to having. ⁸ * o 1:8 Lom 1:9; 2Ko 1:23*Anutu lak ni nambe sa kangg navu ham pin keen lôôt, in Yesu Kalisi wiing-ambe sahengg having ham.

⁹ Sa naalohak in nambe ham ahem gaving ham lôôt naatu bopaata jak, tombe ham anjak va pin ani be ham sahi va nivasaa keen. ¹⁰ * o 1:10 Hiblu 5:14; Pil 2:16; 1Tes 5:23*Tonde ham sahi va nivasaa be ham ambiing, in nambe ham mando osin ham alompayo timu de va nipaya me-nanjip vu ham hôôk busin sen Kalisi nom-ato le. ¹¹ * o 1:11 Jon 15:8*De ham atu hil anivalok, om Yesu Kalisi dôôvu ham-ambe ham ambiing va nivalok lôôt, in nambe hil gako Anutu haale jak-ambe banye naatu bopaata.

Pol luus kalaambus ond hako banye nivasaa lak

¹² * o 1:12 2Ti 2:9*Halingg-aso, saawiing in nambe ham anjak ni naambe nimeen sen tovu saa-jo ond menahilin banye nivasaa-te mop e, nganjo nawiing-ambe banye nivasaa natu bopaata nalak. ¹³ * o 1:13 Sin 28:30; Ep 3:1*In hil ngaamong vaha-so sen danggin Lom-ate yêêv bop Sisa baan-ato, osin hil vaalu pin, ond lalak ni nambe hil lalôôh sa be latung sa lukalaam kalaambus-anjo lak dangga timu nambe Kalisi-te kul vaha sa.

¹⁴ Tonde halingg-aso ngeeyaata sen lawii-having

Omaaho Bop-ato layi nambe saaluus kalaambus, tombe mem londpayo niwêêk ak lôôt-ambe danêêl Anutu-te vakasin

osin niwêêk de me-dayêênin laah e.

¹⁵ Keen, hil vaalu londpayo nipaya vu sa in nambe sak sa haalengg bop, ondeey danêêl Kalisi-te vakasin-ambe dawiiing in nambe daanggôôl sa, tonde hil vaalu ond mem danêêl Kalisi-te vakasin osin londpayo nivasaa. ¹⁶ Hil sen ahend having saa-to ond lalak ni nambe sa nandôô-jo in nambe sa tatekin banye nivasaa vu hil sen danêêl Kalisi palêê-to, om yoo kand vasa be danêêl Kalisi-te vakasin lôôt. ¹⁷ Tonde hil vaalu ond danêêl Kalisi-te vakasin, lemu yoo mondako sil haalend ak amu. Sil-ame londpayo timu be danêêl e, ma, nganjo yoo kand navu nambe sa nando hôôk kalaambus om daanêêl Kalisi-te vakasin-ambe lambiing sil haalend jak, in lambiing-ambe sa longgpayo nimeen jak lôôt. ¹⁸ Le yik lung, in vaalu davu tatuhin nambe londpayo timu le ma, de vaalu ond mem londpayo timu keen, lemu hil pin-anju danêêl Kalisi-te vakasin langaah om sa longgpayo nivasaa lôôt, tombe yik sa longgpayo yoo le nivasaa naambêênjo.

Sa nando metumin ond sa nando having Kalisi

¹⁹ * o 1:19 2Ko 1:11*Sa lak ni nambe hamate lohakin osin Yesu Kalisi-te Vavi Vaambuung sen navu kaandu saa-to, ond le biing-ambe sate nimeen-anjo nôôn jak naambe Anutu le nôôh sa vêêl. ²⁰ * o 1:20 1Pi 4:16*Om sa kangg navu lôôt-ambe sa natung mengg in Anutu nambe dôôvu sa, de same aambiing va nipaya ti be sa ningg naamum daka le, nganjo soo naanêêl Kalisi langaah naambe sen boyambôôy-ato, de same aanjêênin e, le mem va sen naatovu saa-to naambe sa mando metumin me saanggimb, ond yik sa ningg naavi mu biing Kalisi haale naatu bop jak.

²¹ * o 1:21 Gal 2:20*Keen, sa nando mengg moos-anjo ond sa nando having Kalisi, le naambe saanggimb ond sale naatovu samu samu nivasaa lôôt savok sen sa nando voon-anjo. ²² * o 1:22 Lom 1:13*Le naambe soo mando memoos lôôt vu voon-anjo ond sate kul e naatu bopaata jak, ondeey sa doosin nambe mak ango tana nivasaa, naambe sa mando me saanggimb. ²³ * o 1:23 2Ko 5:8*Keen, sa kangg yu-yuuh in vaa-jo, om saawiing in lôôt nambe sana mando gaving Kalisi in nivasaa lôôt. ²⁴ Le naambe soo mando voon-anjo ond mem le dôôvu ham nivasaa lôôt. ²⁵ Saawii-having vaa-jo keen, om sa lak ni nambe sale mando voon-anjo gaving ham pin in nambe ham oo kam vasa be ham ambi-

ing gaving Anutu niwêêk. ²⁶ Tombe mem saanos balup vu ham balon ango jesin naah, ond ham e kam vasa in sa be mem ham gako Yesu Kalisi haale jak.

Hil Pilipai gaving Pol-ambe lanyis ngaamong

²⁷ * o 1:27 Ep 4:1; 1Tes 2:12; Pil 4:3*Lemu ham oo ambiing va nivalok nohvu Kalisi-te banye nivasa in nambe sa naas ond saangge, me sa mando diin ond sa gango ham banyem naambe ham alompayo lavuh ti be ham naale niwêêk, tonde ham akam timu be ham ahondoos nawiing kul in nambe hil pin lambiing gaving banye nivasa. ²⁸ Saawiing gango naambe ham-ame nayêênin hil sen dawiiing niyenin vu ham-ato daka le, in va sen ham-ame nayêênin sil e, ond le taato vu sil naambe le daatovu nipaya nyevahaan-ambe lana mend nama, de ham ond Anutu le nôôh ham vêêl. ²⁹ Anutu wiing samu samu vu ham in nambe ham ambiing Kalisi-te kul naambe ham ambiing gaving yi osin ham gako nivaane jak haale. ³⁰ * o 1:30 Sin 16:19-40; Pil 1:13*Bôôy ond ham ahe nambe soo naayiis ngaamong aniwêêk-ambe sa nako nivaane lak Kalisi haale, tonde yik gêên-anjo ond ham hango nambe soo naahen naayiis ngaamong lôôt, om ham gaving sa be yiyi pin aanyiis ngaamong nôôn timuu-jo.

Yiyi daanggôôl yiyi-ande yahengg gaving halingg-aso

2 Naambe Kalisi nando having ham-ambe navu kaandu ham, de naambe Kalisi-te ahe havingin nawiing-ambe ham alompayo melaas, de naambe Vavi Vaambuung nando having ham, de naambe ham akam pasiv-ambe ham ahem having halim-aso, ² ond mem ham alompayo javuh ti osin ham ahem gaving halim-aso keen, tonde ham akam timu be ham alompayo nanjip ti, le mem sale sa kangg vasa keen lôôt. ³ * o 2:3 Gal 5:26; Lom 12:10*De ham-ame yoo andôôvu ham osin ham akam bu va sen biing-ambe ham haalem bop jak-ato le, nganjo yik ham daanggôôl ham-ambe ham angge hil vaalu naambe sil haalend bop savok ham. ⁴ * o 2:4 1Ko 10:24,33*De ham-ame yoo kam bu hamate va le, nganjo ham amem in mango-so be ham andôôvu sil.

Kalisi laanggôôl yi tombe Anutu hako yi lak

⁵ Yik ham alompayo timu be ham akam bu va sen Yesu Kalisi yoo ka vuu-to. ⁶ * o 2:6 Jon 1:1-2; 17:5*In yi Anutu keen, de haale bop lohvu Anutu, lemu me-ka vu nambe yoo naapuvu haale bop-anju tatin e, ⁷ * o 2:7 2Ko 8:9; Jon 1:14; Lom 8:3*nganjo yoo haluuh dami vu yite nikaapulsi-ande tu hil malis amu, yoo tu ni nambe omaahonôôn, tombe hil layi nambe omaahonôôn ti. ⁸ * o 2:8 Jon 10:17; Hiblu 5:8; 12:2*Tombe yoo laanggôôl yi be hulis Anutu baambu lôôt-ambe yimb ak haah pako, ⁹ * o 2:9 Sin 2:33; Ep 1:20-21; Hiblu 1:3-4*ondeey Anutu hako yi lak baandoni lôôt-ambe teey haale sen kaluuh haale vaalu pin-ato lak yi. ¹⁰ * o 2:10 Lom 14:11*Vu haale Yesuu-jo in nambe hil pin vu baandoni, de vu voon, de vu kambini, ond sil e gatung

kaatu vu Yesu timu be gako haale jak. ¹¹ * o 2:11 Lom 10:9*Tombe sil pin e daanêêl langaah naambe Yesu Kalisi, yi tu Omaaho Bop in nambe Mangganaan Anutu haale naatu ahepataas.

Yaambiing va nivalok hôôk hil lavuun

¹² * o 2:12 Saam 2:11; 1Pi 1:17*Sate va-so, bôôy ond ham oo nanyem vuun in sa lavangg lôôt, om yik gêên-anjo ham oo nanyem vuun naambêênja lôôt gaving. Vakasin-anjo ond same naanêêl in nambe sa mando gaving ham e mem ham ambiing va le, nganjo gêên ond sa nando diin-ande yik ham oo ambiing va lôôt in Anutu hako ham lom lung laa-to, om gêên ham anjêênin-ambe ham ambiing va sen Anutu hako ham lom in-ato nôôn jak. ¹³ * o 2:13 Jon 15:5; 1Ko 12:6; 15:10; 2Ko 3:5; 1Tes 2:13*Anutu yoo nawiing kul hôôk ham alompayo in nambe ham alompayo melaas-ambe ham ambiing kul sen yoo ka navuu-to. ¹⁴ Ham ambiing va pin osin melaas-ande vakasin nyuungin osin papenggin jip, ¹⁵ * o 2:15 Dan 12:3; Mat 5:14; 10:16; Sin 2:40*in nambe ham naatu Anutu-te noondin anivasa nôôn, de va nipaya me-nanjip vu ham e, nganjo ham naatu hil anivalok keen. Ham nando hôôk hil anipaya sen davu sapa hôôk mop anipayaa-to lavuun, om ham naatum naambe kin tumin-ambe ham naatêêlang ak sil. ¹⁶ * o 2:16 Pil 1:10; 1Tes 2:19; Ais 49:4; Gal 2:2*Ham oo naapuvu vakasin metumin-ate tatin, in mem busin sen Kalisi nom-ato, ond sale gatee sa lak in ham in kul bopaata sen saawiing vu ham-ato, ond same haate sate niwêêk la malis e, nganjo sate kul nôôn ak. ¹⁷ * o 2:17 Lom 15:16; 2Ti 4:6*Ke, sen ham awii-having-anja ond tu salivangin anivasa vu Anutu, om naambe sa kaasêêh sa ningg hees jakana salivangin sen ham awii-having Anutuu-to ond yik lung, sa kangg vasa be sa naapêêlis gaving ham pin. ¹⁸ * o 2:18 Pil 3:1; 4:4*Tombe yik ham akam vasa be ham naapêêlis gaving sa.

Timoti-te vakasin

¹⁹ Ke, tonde Omaaho Bop Yesu taato mopaatôôv ond sale aambiing Timoti naas-anja vu ham pavis, in ji ham-ambe nom balup naanêêl ham banyem vu sa be mem sa kangg vasa. ²⁰ Same aatovu omaaho ti le, yik Timoti timu ahe having ham nambe sen sa be ka navu ham osin lopayo timu. ²¹ * o 2:21 2Ti 4:10*De hil pin ond yoo kand navu silate va mu, de me-kand navu Yesu Kalisi-te kul e. ²² Lemu Timoti ond ham alak ni nambe omaaho nivasa, be yoo nahôôvu sa in nanêêl banye nivasa having, lohvu unoopasiv sen nahôôvu mangganaan-ato. ²³ Ke, om saangge le, naambe yêêv naanêêl sanêêngg vakasin naambe tana, ond sale aambiing Timotii-jo naas vu ham pavis. ²⁴ Tonde saawii-having nambe Omaaho Bop e tatekin mopaatôôv pavis-ambe sa naas vu ham.

Epaplodaitas-ate vakasin

²⁵ * o 2:25 Pil 4:18*Ke, tonde sa kangg vu nambe saambiing yiyi halingg Epaplodaitas naas vu ham, in haay ahondoos naawiing kul-ambe haay naayis ngaa-mong hôôk ti, in bôôy sen ham awiing yi laam vu saato ond hôôvu sa lak ham haalem. ²⁶ Yoo nawiing in nambe nos ji ham, lemu lopayo nimeen in ham hango banye nambe nilakin tovu yii-to. ²⁷ Keen, bôôy-ato nilak-ambe wiing in nambe jimb, le ma de Anutu ka pasiv, ond me-ka pasiv in yi timu le, nganjo ka pasiv in sa having, tombe wiing-ambe nivasa lak

in nambe nimeen-ame danjing in sa lôôt e. ²⁸ Om saawiing in nambe saambiing nos vu ham jesin, in ham angge be ham akam vasa dôôk, tombe mem sa longgpayo ahelavis jak. ²⁹ * o 2:29 1Ko 16:16,18; 1Ti 5:17*Om hako kaapiyaa-jo laas ond ham oo kam vasa be ham gako yi jak Omaaho Bop haale. Hil nambênja ond ham oo gako sil haalend jak. ³⁰ Keen, ngaaho lak in nambe jimb in Kalisi-te kul, in me-ka navu yi le, nganjo ka navu ham-anja, in ham-ame alohvu nambe ham andôôvu sa le, om yik yoo nahôôvu sa lôôt.

Hil alondpayo na timu vu Kalisi ond latu hil anivalok keen

3 * o 3:1 Pil 4:4*Halingg-aso, vakasin lung-anjo, om yik ham oo kam vasa vu Omaaho Bop. Vakasin-anjo sa kaavu balon ngeeyaata lôôt vu ham, lemu same sa ninggtambo nalak e, in vakasin-anjo le dôôvu ham.

² * o 3:2 Saam 22:16,20; Taato 22:15*Ham ganggin ham in kul vaha nipaya-so sen sil lalohvu voov anipaya be davu sapa hôôk gambum sen dalaah naavindato. ³ * o 3:3 Lom 2:29*In yiyi ond mem Anutu-te hil yiyi keen, lemu me-lak sen yiyi halaah yiyi naavingg e, nganjo lak sen Anutu-te Vavi Vaambuung nahôôvu yiyi-ambe yiyi naalohak vu Anutu be yiyi natee yiyi ak in Yesu Kalisi, de yame naawii-having yaningg naavii-jo in me-le dôôvu yiyi e. ⁴ * o 3:4 2Ko 11:18,21*Lemu sa kangg bu naambe saambiing gaving sa ningg naavi voon-ate in nambe dôôvu sa, ond sa haalengg neep. Keen, omaaho ango-te haale bop neep lohvu nambe biing gaving ninaavi voon-ate in nambe dôôvu yi, lemu sak sa haalengg bop savok yi. ⁵ * o 3:5 Luk 1:59; Lom 11:1; 2Ko 11:22; Sin 23:6*In sa ond busin namaavaalu be vindak yaal atombe mem lalaah sa ningg naavi. Sak sa Islel keen, sate dangga vu Benyaamin, de sa Hiblu ti in Hiblu-te noondin ti sa, tonde sa Palisai ti in soo navu sapa hôôk tanasin nivasa lôôt. ⁶ * o 3:6 Sin 8:3*Tonde sa longgpayo haanjiin sa in nambe saambiing Anutu-te kul lôôt, ondeey saawiing nindanjeen vu Omaaho Bop-ate hil bel-ate, in soo samu Mose-te tanasin pinambe saalohvu. ⁷ * o 3:7 Mat 13:44,46*Lemu sa kangg vu nambe va pin sen wiing-ambe sa haalengg tu bop-anjo, ond sa naahe nambe va malis amu in nambe sa longgpayo na vu Kalisi timu. ⁸ De same naahe va vaaluu-ju mu nambe va malis e, nganjo sa naahe va

pin nambe va malis in nambe sa gako va sen nivasa lôôt savok-ato jak, naambe mem sa jak sate Omaaho Bop Yesu Kalisi ni. Keen, saahe va pin lohvu kaalekaale mu be sa lapêêh la in nambe sa gako Kalisi timu, ⁹ * o 3:9 Lom 3:21-22*tombe soo mando gaving yi. De Anutu nêêl sa nambe omaaho nivalok-ato, ond me-dangga lak sen soo samu tanasin pin-ato le, nganjo dangga neep vu Anutu timu nambe sa longgpayo la timu vu Kalisi tombe yik Anutu nêêl sa nambe omaaho nivalok. ¹⁰ * o 3:10 Lom 6:3-5; 8:17; Gal 6:17*Nambêênjo in nambe sa jak Kalisi ni, osin sa jak yite niwêêk sen kandi lak laah vu hil yimb-ate be nandôô-to ni, de sa gako nivaane, yik naambe sen Yesu hako be yimb-ato, ¹¹ * o 3:11 Sin 4:2; Taato 20:5-6*in nambe mem sa naatovu nôôn-anjo naambe sa kandi jak naah vu hil yimb-ate.

Pol natup niwêêk in nambe gako nôôn anivasa

¹² * o 3:12 1Ti 6:12,19; Sin 9:5-6*Same aatovu nôôn e, de same aatu omaaho nivasa nôôn lung la le, nganjo soo naahen natup lôôt in

nambe sa gako nôôn-anju naatu sate va le mem, in Kalisi hako sa be saatu yite va lung laa-to. ¹³ Halingg-aso, same sa kangg vu nambe sa hako nôôn tu sate va lung la le, yik va sen saawiing bôôy-ato ond sa kangg lingin la, de soo navu saloongg niwêêk lôôt-ambe sêên nalak sa in nambe sa gako va sen vu taamusin-ato. ¹⁴ * o 3:14 1Ko 9:24*Ke, om yik soo navu saloongg lôôt in nambe sa naatok ana be sa gako nôôn anivasa keen-ato le mem. In nôôn anivasaa-ju nambe sa longgpayo la timu vu Yesu Kalisi om Anutu teey sa nambe sana mando baandoni.

¹⁵ * o 3:15 1Ko 2:6*Om yiyi sen yiyi hako Anutu-te nôôn vaalu lung laa-to, ond yik yakangg bu naambe sen saanêêl-anjo. Le naambe ham akam oo navu neep ango, ond Anutu yoo le taato vaa-jo vu ham. ¹⁶ * o 3:16 Gal 6:16*Lemu nôôn sen yaatovu lung laa-to ond yik yiyi oo mosapa dôôk.

¹⁷ * o 3:17 1Ko 4:16; 1Tes 1:7; 1Pi 5:3*Halingg-aso, ham pin oo sapa hôôk sa vahangg, tonde yik ham amem oo sapa hil sen daloh mopaatôov sen hey taahu ham hôôk-ato. ¹⁸ * o 3:18 1Ko 1:23; Gal 6:12*Saanêêl vu ham balon ngeeyaata lung la, tonde yik gêên sa naanêêl vu ham jesin naah osin sa mengg luk naambe hil ngeeyaata davu sapa mop sen dayiis ngaamong in nambe daanggôôl Kalisi-te kul sen yimb ak haah pakôô-to. ¹⁹ * o 3:19 Lom 16:18; 8:5-6*Sil oo davu sapa hôôk va sen sil anind naavi navu navu in nambe sil lambiing-ato

tu silate anutu, de yoo dapêêlis in va nipaya vaha vaha sen dawiing-ambe hil anind namum-ato, osin yoo kand navu va voon-atêênjo mu, om hil-anju le daatovu nyevahaan-ambe lana mend nama valok-ate. ²⁰ * o 3:20 Ep 2:6,19*Lemu yiyi ond yambaangg dangga dosin neep baandoni, om yiyi natung mengg in Omaaho Bop Yesu Kalisi lôôt nambe vu baandoni be dukanom in gako yiyi naah. ²¹ * o 3:21 Lom 8:29; 1Ko 15:28,43-53*Tombe le biing-ambe yaningg naavi ni-

payaa-jo le naatu ango yoow jak-ato, ond le nikaapi-ikaanôôn, yik va timu naambe sen yoo ningaavii-to. Le biing naambêênju jak yite niwêêk sen lohvu daang-gôl va pin langgulis baambuu-to.

Ham alompayo javuh ti be ham akam vasa de ham ambiing va nivalok

4 * o 4:1 1Tes 2:19-20*Halingg-aso, sahengg oo naving ham-ambe saawiingin lôôt nambe saangge ham naah, in ham atu sate vunakin amengali be sa kangg vasa vu ham. Om sate va-so, ham oo naapuvu Omaaho Bop aniwêêk, yik naambe sen saanêêl vu ham-ato.

² De muuh vêêh yuuh-anja Yuodia yuuh Sintiki, sa kataangg muuh naambe makam bu Omaaho Bop-ambe malompayo javuh ti. ³ * o 4:3 Saam 69:28; Luk 10:20; Taato 20:12*Ke, hong yêêv sen hoow naawiing kul timu keen-ato, sa kataangg hong naambe gandôôvu vêêh yuuh-anja, in yuuh danêêl banye nivasas niwêêk lôôt having sa, yik yuuh-ande Klemen having sate hil vaalu sen hey ahondoos naawiing kul hôök tii-to, de sil haalend neep hôök kaapiya metumin-ate.

⁴ * o 4:4 Pil 3:1*Tonde ham oo kam vasa vu Omaaho Bop jak busin pin. Yik sa naanêêl naah naambe ham akam vasa. ⁵ * o 4:5 Hiblu 10:25,37; Jem 5:8-9*Om ham ambiing va in hil pin lanjak ni naambe ham alompayo neep melaas, in busin sen Omaaho Bop nom-ato ngaaho lak lung la. ⁶ * o 4:6 Mat 6:25-34; 1Pi 5:7; Kol 4:2*Ham-ame naham jak in vati le, nganjo ham kataangg Anutu in va pin hôök lohakin-ambe ham naapêêlis vu yi. ⁷ * o 4:7 Ais 26:3; Jon 14:27; Kol 3:15*De Anutu le biing-ambe ham alompayo nanjip melaas lôôt kaluuh va sen yaalohvu nambe yakangg buu-to, le mem ham akam e monambu Yesu Kalisi de ham alompayo na vu yi timu.

⁸ * o 4:8 Lom 12:17*Halingg-aso, sa naanêêl vakasin ango gaving e. Vakasin keen pin, de va osin haale bop, tonde va nivalok, de va sen nivasas nôôn-ande va nipaya ti me-neep hôök e, osin va mengali, de vakasin sen biing-ambe yiy haalengg anivasas-to, yik va pin sen nivasas lôôt-ambe lohvu nambe yiy gako lak-ato, ond va pin-anjo ham akam oo bu lôôt. ⁹ * o 4:9 Lom 16:20; 1Ko 14:33; 1Tes 5:23*Ke, vakasin pin sen soo taahu ham-ambe ham hako lak-ato, tonde va sen ham hango osin ham ahe vu saa-to, ond yik vaa-ja ham oo ambiing lôôt. Tombe Anutu sen nawiing-ambe yalonggpayo neep melaas-ato ond le mando gaving ham.

Pol pêêlis in hil Pilipai lawiing va laam in dôôvu yi

¹⁰ Gêên sa kangg vasa lôôt vu Omaaho Bop, in ham akam vu sa be ham awiing va daka lo-valup vu sa yesin laah. Keen, bôôy ond ham akam vu sa, le ma de

mopaatôôv ma. ¹¹ * o 4:11 1Ti 6:6*Vakasin sen saanêêl-anja ond

me-nambe sen sa naativak in va le, nganjo sa lak ni lung la nambe nimeen vaha vaha natovu sa, ond yik sa longgpayo nivasas in va pin-anju. ¹² Om naambe sa gako va pasivdaka mu ond lung, me naambe sa gako va ngeeyaata lôôt ond yik lung having. Keen, va pin sen natovu saa-to nambe sen yangga vanôôn ngeeyaata me yaanggimb ahengg, tonde yiy naatovu va ngeeyaata me yiy naativak in va, ond yik va pin-anjo ond gêên sa lak ni be sa nando osin sa longgpayo nivasas. ¹³ * o 4:13 2Ko 12:10; 2Ti 4:17*In Kalisi navu kaandu sa lak yite niwêêk, om saalohvu nambe saambiing va pin.

¹⁴ Lemu ham awiing nivasas om ham ahôôvu sa in sa naaku nimeen. ¹⁵ * o 4:15 2Ko 11:9*Sate va-so, ham oo alak ni nambe bôôy sen sa hako kul ak-ambe sa naanêêl banye nivasas nyendoos, tombe sa kandi lak vu Makedonia be salaa-to, ond hôök busin-anju hil belate vaalu ond me-danêêl-ambe hey naahôôvu hey vaha-vahaan e, malis. Yik ham Pilipai-ja mu, ond mem ham oo nawiing nambêênja. ¹⁶ Keen, sen sa nando Tesalonikaa-to ond ham oo ahôôvu sa balon balon.

¹⁷ Lemu same sa kangg navu nambe ham ambu va vu sa le, nganjo saawiingin nambe ham ambiing va nivasas naambêênja, in nambe mem ham naatovu nôôn anivasas naatu bopaata jak. ¹⁸ * o 4:18 Pil 2:25; Esi 20:41; Ep 5:2*Ke, va pin sen ham nahôôvu saa-to ond sa hako lung la, tombe va ngeeyaata lohvu nambe le dôôvu sa nivasas lôôt. Keen, sa hako va ngeeyaata be lohvu sa, in va sen ham awiing-ambe Eaplodaitas hako laam-ato, ond vu vu sa. Vaa-jo tu salivangin galovasa nambe sen ham hatung vu Anutuu-to. Anutu yoo ahe nivasas in salivangin nambêênjo be nako lak.

¹⁹ Ke, om sate Anutu sen wiing-ambe ham lavuh ti having Yesu Kalisi-to, ond yite va nivasas vasa nikapulis-ate ngeeyaata nando, om yoo le biing va sen ham nativak in-ato pin vu ham. ²⁰ Om yiy gako yate Aamangg Anutu haale jak nanjip danggata osin danggata. Keen.

Vakasin ahus

²¹ Ke, tonde ham naanêêl sate vakasin samu samu vu hamate hil sen ham pin atu Yesu Kalisi-te hil-ato, tonde halingg-aso sen dando having saa-to lanêêl vakasin samu samu vu ham. ²² * o 4:22 Pil 1:13*Anutute hil pin vuu-jo lanêêl

vakasin samu samu vu ham, tonde sil vaalu sen danggin Lom-ate yêêv bop Sisa yite bayêên-ato ond yoo lanêêl vakasin samu samu vu ham lôôt.

²³ Yik vakasin lung laa-ja. Omaaho Bop Yesu Kalisi-te samu samu mando gaving ham kanum.

Kolosi

1 * o 1:1 Ep 1:1*Sa Pol, Yesu Kalisi-te sinaale sa, in Anutu holin sa be saatu sinaalêê-to, ond yik haay ahondoos halingg Timoti, ² * o 1:2 Lom 1:7*ond haay kaavu kaapiyaa-jo vu ham halingg-aso Kolosi sen ham atu Anutu-te hil-ambe ham awii-having Kalisi keen-ato. Ke, yate Aamangg Anutu biing samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Pol pêêlis in Anutu samu hil Kolosi

³ * o 1:3 Ep 1:16; 1Tes 1:2*Haay akangg navu ham hôök lohakin-ambe haay naapêêlis la vu yate Omaaho Bop Yesu Kalisi Mangganaan Anutu lôôt. ⁴ * o 1:4-5 1Pi 1:4; Ep 1:13,15*In haay hangoyin nambe ham awii-having Yesu Kalisi lôôt-ambe ham ahem naving Anutu-te hil pin, ⁵ ondeey haay naapêêlis la vu Anutu, in ham hangoyin vakasin keen sen banye nivasaa-to vu nyendoos, tombe mem ham natung mem in nôôn sen Anutu nêêl lak ham anim lung la be nando baandonii-to. ⁶ * o 1:6 Lom 1:13; 1Ti 3:16*Yik banye nivasa sen laas vu ham nyendoos-ato ond ham hango be ham alak Anutu-te samu samu keen ani be mem nayiis nôôn anivasa hôök ham alompayo, yik banye nivasaa-ja la nalohvu taaku pin-ambe natu ahepataas nalak-ambe mem nayiis nôôn anivasa ngeeyaata. ⁷ * o 1:7 Kol 4:12; Plm 23*Yik Epaplas sen haay ahengg naving yii-to ond yoo taahu ham hôök banye nivasaa-ja. Epaplas-anju ond tu Anutu-te kul vaha having haay, tombe nawiing kul anivasa vu Kalisi lukalaah haay ahenggbaan. ⁸ Tombe nêêl vu haay nambe Vavi Vaambuung hôôvu ham-ambe ham ahem naving haay nivasa lôôt.

Pol lohak in nambe Anutu kaandu hil Kolosi

⁹ * o 1:9 Ep 1:9,16-17; Pil 1:9*Ke, om sen haay hangoyin hamate vakasin-anju be tok valup gêên-anjo, ond haay oo monaalohak la vu Anutu in ham-ande haay-ame nitambo nalak daka le, nganjo haay oo mokataangg Anutu nambe Vavi Vaambuung bu kakook pin vu ham, osin bêêl ham alum jak-ambe ham anjak va sen Anutu ahe having nambe ham ambiing-ato ni. ¹⁰ * o 1:10 Pil 1:27; Ep 2:10*Tombe mem ham alohvu nambe ham sapa hôök mop sen Omaaho Bop ahe naving-ato, le mem ji be ahe nivasa lôôt vu ham, tonde ham ambiing va nivasa pin nôôn jak, be mem ham anjak Anutu ni lôôt. ¹¹ * o 1:11 Ep 1:19; 3:16*Haay naalohak in nambe Anutu-te niwêêk nikaapulise-ate nando, om bu niwêêk-anju vu ham lôôt in nambe ham anohvu be ham baale niwêêk, be mem ham baaku nimeen pin osin ham akam vasa. ¹² * o 1:12 Ep

1:11,18*Om ham naapêêlis vu Aamangg, in wiing-ambe mem ham alohvu nambe ham gako va sen nêêl ak ham anim in nambe ham gako gaving Anutu-te hil pin hôök taaku melangaah-atêêto. ¹³ * o 1:13 Luk 22:53; Ep 2:2*In yoo vu vêêl yiyi in mekanu-te niwêêk-ambe hakoseey yiyi aalukalaam having Noow-ate hil-ambe mem Noow nanggin yiyi, in Noow-anjo sen Anutu yoo ahe having yii-to, ¹⁴ * o 1:14 Ep 1:6-7*yik Anutu Noow-anjo sen hako yiyi lom-ande kawiiy yate nipaya laa-to.

Kalisi tu kul osin va pin danggakook

¹⁵ * o 1:15 Jon 1:18; 2Ko 4:4; Hiblu 1:3*Anutu Noow-anju ond yik yoo ni nambe Anutu, de Anutu ond yame aalohvu nambe yaangge lak yamengg e, ond Noow yoo tu va pin sen Anutu samuu-to danggakook. ¹⁶ * o 1:16 Jon 1:3,10*Anutu Noow-anju hatung va pin vu baandoni osin vu voon. Keen, yoo hatung va pin sen yiyi naahe osin va sen yame aalohvu nambe yaangge le. Yoo hatung angela-sote lulemak-aso osin silate gaaman-aso,

de hatung silate yêêv-aso osin himbop-aso, tombe yoo hatung va pin-anju be nando in nambe yoo biing va sen ka navuu-to nôôn jak vu sil. ¹⁷ * o 1:17 Jon 1:1; 8:58*In va pin ma de yoo nando munggin, le mem yoo hatung va pin-anjo be dando lak yite niwêêk. ¹⁸ * o 1:18 Ep 1:22-23; Sin 26:23; Taato 1:5*Kalisi tu hil bel-ate pin alukook, de hil bel-ate latu Kalisi naavi. Yoo tu hil bel-ate danggakook, tombe yik yi timuu-ju sen yoo kandi lak laah vu hil yimbin-ate munggin nalu, in nambe yoo naatu va pin-ate lukook. ¹⁹ * o 1:19 Jon 1:16; Kol 2:9*In Anutu yoo wiingin om lukala nando hôök Noow alopayo osin doos. ²⁰ * o 1:20 Ep 1:7,10; 2:13,16; 1Jon 2:2; Lom 5:1*De lak va sen Yesu wiing-ato ond Anutu tatekin mopaatôôv in nambe va pin lanom vu yi. In Yesu yimb ak haah pako, tombe lak yite nihees-anju sen Anutu vu mamaal vu va pin vu baandoni de vu voon having in nambe lanom vu yi.

²¹ * o 1:21 Lom 5:10; Ep 2:12; 4:18*Bôôy ond ham nahe Anutu paya, om ham nando diin in yi be ham oo monawiing va nipaya. ²² * o 1:22 Ep 2:14-16; 5:27*Le sim gêên Anutu wiing-ambe ham atu yite hil lak sen Kalisi yimb ak haah pakôô-to, in nambe gako ham naah vu yi be ji ham naambe yite hil vaambuung osin hil anikaapiik, de meji naambe va nipaya neep vu ham e. ²³ * o 1:23 Ep 3:17; Hiblu 3:14; Mak 16:15; 1Ti 3:16*Om yik ham oo ambiing gaving lôôt-ambe ham baale niwêêk, in vati le biing atombe sim ham seelin

na in va sen ham hango banye nivasa be ham natung mem in nôôn-ato. Banye nivasaa-ja ond sa Pol oo aatu yite kul vaha, tombe hey naanêêl langaah vu omaahonôôn pin vu voon.

Pol hôôvu hil Kolosi

²⁴ * o 1:24 Ep 3:13*Gêên sa kangg vasa in sa hako ni-vaane lak ham. In nivaane sen tovu Kalisii-to vaalu naahen neep, om yik sa ningg naavi nango nivaane having in nambe saandôôvu Kalisi-te hil bel-ate sen sil latu yite ninaavii-to. ²⁵ * o 1:25 Ep 3:2,7-8*Anutu yoo holin sa be saatu hil bel-ate kul vaha tombe vu kul vu sa, om yik sate kul nambe soo naanêêl Anutute vakasin pin-ato langaah in nambe dôôvu ham. ²⁶ * o 1:26 Lom 16:25-26; Ep 3:3-5,9-10*In vakasin-anjo yoo vun yi bôôy in hil pin, le ma de gêên ond Anutu taato laam langaah vu yite hil lung la. ²⁷ * o 1:27 Ep 1:18; 1Ti 1:1*In Anutu wiingin nambe taato yite vakasin vunin sen ka vu nambe dôôvu omaahonôôn pin-ato, ond taato vu yite hil-ambe lanjak ni naambe nivasa lôôt-ambe nikaapulil. Vakasin vunin-anju nambe Kalisi nando hôôk ham alompayo, ondeey ham natung mem in, in nambe bu nikaapulil nôôn keen-ato vu ham. ²⁸ * o 1:28 Ep 4:13*Om nambêênja sen hey naanêêl Kalisi-te banye nivasa langaah-ato ond hey akangg navu nivasa lôôt e mem hey navu tatekin vu omaahonôôn pin, tonde hey naavu kôôvu sil in nambe sil oo ganggin sil nivasa, in nambe omaahonôôn ti ti pin daatu Kalisi-te hil anivasa nôôn-ambe mem hey naanggiy sil landukanaam vu Anutu. ²⁹ * o 1:29 Ep 3:7,20; Pil 4:13*Ondeey soo naawiing kul aniwêêk lôôt lak Kalisi-te niwêêk bopaata sen yoo navu vu saa-to.

Pol vu kôôvu sil nambe yoo lambiing gaving niwêêk-ambe sil ganggin sil

2 Saawiingin ham anjak ni naambe soo naawiing kul bopaata lôôt in nambe saandôôvu ham osin hil Leodisia, de hil vaalu pin sen me-layi sa mengg-ato le. ² * o 2:2 Ep 3:4,18; Kol 1:26*Om sa naawiing kul bopaata lôôt in nambe sa kaandu ham alompayo be ham alompayo javuh ti be ham ahem gaving ham, de saawiingin nambe ham gako nôôn anivasaa-jo nambe ham anjak Anutu-te vakasin sen neep hôôk vunin-ato ni vanuh, in vakasin vunin-anjo ond manyinjo Kalisi. ³ * o 2:3 Ais 45:3; 1Ko 1:24,30; Ep 3:19*In Kalisii-ju ond kakook anivasa vasa osin lukook bop sen vun yii-to pin neep vu yi.

⁴ * o 2:4 Lom 16:18; Ep 5:6; Kol 2:8*Saanêêl vakasin-anjo in sa nimbaya nambe omaaho ti me-bu danji dukana ham alompayo be tatuhin ham e. ⁵ * o 2:5 1Ko 5:3*De sak sa nando diin in ham, lemu sa kangg oo navu ham lôôt, tombe sa kangg vasa in sa hango nambe ham nawiing va nivalok osin ham nawii-having Kalisi niwêêk.

Yiyy oo sapa mop metumin-ate keen gaving Kalisi

⁶ Ham hako Omaaho Bop Yesu Kalisi lung la, om yik ham oo mando gaving yi. ⁷ * o 2:7 Ep 3:17; 2:20-22*De ham oo naapuvu yi niwêêk naambe sen haah kangga napuvu ngaanggis aniwêêk-ato. Yik ham baale lak Kalisi be ham naatu niwêêk jak naambe sen hil dahaav bayêên naale lak ngaandiin aniwêêk-ato, tonde ham oo ambiing gaving banye nivasa sen hey aanêêl vu ham-ato niwêêk, osin ham naapêêlis na vu Anutu lôôt jak busin pin.

⁸ * o 2:8 Kol 2:4*Ham oo ganggin ham nivasa in omaaho ti le galu ham nalum ak kakook voon-ate osin vakasin tatuhin. Hil nambêênja ond yoo davu sapa hôôk himbop-asote tanasin osin yoo davu sapa hôôk kakook voon-ate, de sil-ame davu sapa hôôk Kalisi le. ⁹ * o 2:9 Jon 1:14,16*In Kalisii-ju ond Anutu yoo lukala nando hôôk yite ninaavi voon-ate osin doos. ¹⁰ * o 2:10 Ep 1:21-22*Om sen ham nando hôôk Kalisii-to ond Anutu vu metumin nôôn keen-ato vu ham. Kalisii-ju savok yêêv-aso osin hil aniwêêk pin-ambe tu silate danggakook.

¹¹ * o 2:11 Lom 2:29*Ke, tonde Yuda-so lalaah naavind-ato ond lak-anju sen Anutu taato nambe yite hil sil, nganjo ham ond ham atu Kalisi-te hil atombe Anutu taato ham nambe yite hil ham, yik lak Kalisi timuu-jo sen Anutu taato ham-ato, in Kalisi yoo vu vêêl ham in ham anim naavi navu navu-te niwêêk. ¹² * o 2:12 Lom 6:4; Ep 1:19-20; Kol 3:1*Tonde ham alipis bel-ato ond manyinja

ham alompayo nipaya voon-ate niwêêk lung la, in ham alompayo nipaya voon-atêênjo yimb-ambe lahaav having Kalisi. Tombe ham awii-having nambe Anutu-te niwêêk sen wiing-ambe Kalisi kandi lak laah vu hil yimbinate ond gêên nawiing kul nando, om yik gêên ham kandi osin metumin moos ti having Kalisi. ¹³ * o 2:13 Ep 2:1,4-5*Bôôy ond ham oo monawiing va nipaya be ham navu sapa hôôk ham alompayo nipaya voon-ate, ond manyinja ham oo naloh mop meyimbinate. Le sim Anutu wiing-ambe ham naloh mop metumin-ate having Kalisi, in kawiiy yate va nipaya pin la. ¹⁴ * o 2:14 Ep 2:14-16; 1Pi 2:24*Tonde Anutu-te tanasin pin sen Mose kaavuu-to ond nawiingin nambe daanggôôl yiyy, in taato langaah nambe yiyy kalêêh tanasin om yale naatovu yate va nipaya nyevahaan, ond Anutu vaahu pin-ambe yiis lakala haah pako be kawiiy la val-ok-ate. ¹⁵ * o 2:15 Kol 1:13*Tombe yik Anutu laanggôôl Saalang osin yite angela-so silate niwêêk, tonde sen Kalisi yimb ak haah pakôô-to, ond laanggôôl sil, tombe wiing-ambe omaahonôôn layi sil nambe va malis amu.

Yiyy sapa Anutu, de yame sapa hôôk kakook voon-ate le

¹⁶ * o 2:16 Lom 14:1-12*Om omaaho ti me-ji ham paya in va sen ham angga osin ham naanum-ato be naanêêl e, de me-naanêêl ham in busin heey sen yi nambe vaambuung-ato le, tonde me-naanêêl ham in

busin sawaasin bop osin pasiv e. ¹⁷ * o 2:17 Hiblu 8:5; 10:1*Ke, va pin-anja ond navu taahu nôôn sen le naatok naam vu taamusin-ato kanu, ond yik nôôn keen-ato ond mem neep vu Kalisi. ¹⁸ De naambe omaaho ti ji mavin ti be

naanêël vu ham naambe ham oo daanggôôl ham-ambe ham anohak vu angela-so, ond ham-ame gango lava le, in hil nambêênja yoo datee sil ak malis amu, in lundkook navu sapa hôök va nipaya voon-ate, ¹⁹ * o 2:19 Ep 2:21; 4:15-16*de me-dapuvu Kalisi niwêêk e. In Kalisi ond tu yiy pin-ate lukook keen-ato, yik nambe sen omaaho ti yoo lukook tu yêêv-ambe nanggin ni-naavi doos. Tonde yanningg naavi ond lundambi yuuh nikangga napuvu tatin-ambe nando osin doos. Ond yik Kalisi nambêênju, in yiy aatu Kalisi-te ninaavi sen yoo napuvu tatin-ambe nando osin doos-ato, tonde Kalisi ninaavii-jo nalinj-ambe natu bopaata nalak Anutu-te niwêêk.

²⁰ * o 2:20 Gal 4:3-5,9*Ham ahimb having Kalisi be ham havuuh kakook voon-atêênjo pin lung la, le sim nambe tana sen gêên ham nawiing va lohvu hil voon-atêênjo? Nambe vaati sen ham nahulis tanasin nambêênja baambu, sen nêël nambe, ²¹ * o 2:21 1Ti 4:3*“Game ganôôh vatii-ju lak onamam e, tonde game gangga le, de game palaah e.” ²² * o 2:22 Ais 29:13; Mat 15:9*Tanasin nambêênja ond yoo laam vu omaahonôn akand, lemu va sen danêêlin-anju ond nando in nambe yangga be jung na pavis. ²³ Keen, omaahonôn layi hil sen davu sapa tanasin nambêênju nambe sil hil osin kand, in hil-anju davu sapa Anutu lohvu sil akand, tonde yoo dalak in sil in va pin sen Anutu hatung in nambe dôôvu yiy naavingg-ato de danêêlin va vaalu, le ma de silate tanasin nambêênju me-nahôôvu sil e, in me-naanggôôl sil alondpayo navu navuu-to le.

Anutu wiing-ambe yiy kandi lak laah having Kalisi lung la

3 * o 3:1 Kol 2:12; Mak 12:36; 16:19; Ep 1:20*Anutu wiing-ambe ham kandi osin metumin moos ti having Kalisi lung la, om nambêênja ham akam oo monambu va baandoni mu. In vu taaku baandonii-ju Kalisi tu omaaho lulemak-ambe nando having Anutu. ² * o 3:2 Mat 6:33*Om ham akam oo bu va baandoni jak busin pin, de ham akam-ame bu va voon-atêênjo le. ³ * o 3:3 Lom 6:2; 2Ko 5:14*In ham alompayo nipaya voon-ate yimb lung la, de ham kandi nando metumin, lemu omaahonôn-ame dayi mend ak e, in ham nando metumin having Kalisi hôök Anutu lopayo. ⁴ * o 3:4 Pil 1:21; 1Ko 15:43; 1Jon 3:2*In Kalisi ond tu yate metumin danggakook, om vu taamusin sen naatok nom langaah-ato ond hôök busin-anju ham e baale langaah gaving yi osin nikaapulil.

Yaatu hil moos kalin ak

⁵ * o 3:5 Lom 6:6,11; 8:13; Ep 4:19; 5:3-5*Om ham anyiis ngaamong ak ham alompayo sen navu navu in

va voon-atêênjo be jimb na. Ond yik saanêël ak baayamb osin ka yuuh, tonde ganimkala osin galompayo navu navu in va nipaya, tonde gamem nôôn, in hil amend nôôn ond kand navu va vu voon natu silate anutu. ⁶ * o 3:6 Ep 5:6*Ke, om Anutu-te ahekalin e naatovu hil pin sen dawiiing va nambêênjôô-to.

⁷ Bôôy ond ham having hil sen dawiiing va nambêênjuu-to be ham sapa hôök vaa-ju pin. ⁸ * o 3:8 Ep 4:25-31; 5:4*Lemu gêên-anjo ond yik ham gavuuuh va pin naambêênjo na, ham ahem kalin, ham alompayo nivaane, osin va nipaya, tonde vakasin palesin osin vakasin navu dees ond ham-ame naanêël e. ⁹ * o 3:9 Ep 4:22,25*Tonde ham-ame tatuhin halim-aso le, in ham alompayo nipayaa-to osin yite mop ond ham havuuh lung la. ¹⁰ * o 3:10 Ep 4:24*De ham atu hil moos kalin ak, yik Anutu yoo monawiing-ambe ham natu hil moos nalak, osin navu samu ham nambe yi, in nambe ham anjak yi Anutu ni vanuh. ¹¹ * o 3:11 Gal 3:28*Ke, yaatu moos kalin lung la, om yame le baasuh yiy-ambe yiy naanêël naambe hil Glik-ande hil Yuda le, tonde hil sen dalaah naavind-ato de hil sen me-dalaah naavind e, tonde hil sen damolin vakasin-ato, osin hil taavêêt alo

le, tonde yame le naanêël naambe hil malis de hil osin haalend bop e, malis. Yik gêên Kalisi yoo timu tu yate omaaho osin haale bop-ambe yoo nando hôök yite omaahonôn ti ti pin.

Yahengg oo gaving yiy

¹² * o 3:12 1Pi 2:9; Ep 4:2,32*Anutu ahe yoo having ham-ambe holin ham, tombe ham atu yite hil, om ham akam pasiv-ambe ham andôôvu hil pin keen, be ham samu sil anivasa, tonde ham oo daanggôôl ham-ande ham ambiing va osin melaas vu hil, tonde ham-ame ambu nipaya nyevahaan dukanaah vu sil e. ¹³ * o 3:13 Ep 4:32; 5:2*Tonde ham-ame ahekalin vu hil e, nganjo naambe ham ti-te vakasin neep vu hali ti in wiing yi paya,

ond mam kawiiy halii-ju yite nipaya na, in Omaaho Bop kawiiy hamate nipaya la lung laa-to, om yik ham oo kawiiy halim-asote nipaya na naambêênjo gaving. ¹⁴ * o 3:14 Lom 13:8-10; 1Ko 13:13; Ep 4:3*Tonde yik ham ahem gaving hil keen, in ahe havingin ond savok va vaalu pin lôôt, tombe duuh va nivasa vasa pin lavuh ti nivasa lôôt. ¹⁵ * o 3:15 Ep 4:4; Pil 4:7; 1Ko 12:13,27*De Kalisi biing-ambe ham alompayo nanjip melaas, in Anutu teey yiy ak vakasin melaas-anja be yaatu nôôn timu, om yiy oo naapêêlis na vu Anutu jak busin pin. ¹⁶ * o 3:16 Ep 5:19*Tonde ham oo samu Kalisi-te vakasin nanjip hôök ham alompayo niwêêk lôôt, de ham akam bu nivasa lôôt-ambe ham tatekin Kalisi-te vakasin vu ham, osin ham ambu kôôvu ham, tonde ham ambiing laalo osin taalôôt sen gako Anutu haale jak-ato, de ham ambiing laalo sen Vavi Vaambu-ung taato vu ham-ato, tonde ham ambiing laalo hôök ham alompayo osin ham akam vasa vu Anutu. ¹⁷ * o 3:17 1Ko 10:31; Ep 5:20*De vakasin sen ham nakaas, osin kul sen ham nawiing-ato, ond yik ham oo ambiing

va pin-anja lak Omaaho Bop Yesu haale be ham naapêêlis na vu mangganaan Anutu.

Vakasin lak hil o vanêêndin osin noondin

¹⁸ * o 3:18 Ep 5:22*Vêêh-aso, ham oo anggulis layam-aso baambund, ond mem lohvu, in Omaaho Bop-ate hil ham. ¹⁹ * o 3:19 Ep 5:25*Tonde moow-aso, ham oo ahem gaving vanem-aso, de ham alompayo me-nikalin vu sil e. ²⁰ * o 3:20 Ep 6:1*De unoopasiv-aso, ham oo nanyem vuun in mom o tam-asote vakasin pin ond mem Omaaho Bop e ji nivasa. ²¹ * o 3:21 Ep 6:4*Tonde himbop-aso, ham-ame ambiing-ambe noom-aso ahend kalin e, in sil e nindtambo jak.

Vakasin lak hil sen latu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to osin silate yêêv

²² * o 3:22 Ep 6:5-8*Ham sen ham atu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to, ham oo nanyem laas in hamate yêêv-aso sen danggin ham-ato lavand, lemu ham-ame ambiing kul ak sil amend amu in naambe sil akand vasa vu ham e, nganjo ham oo anjêênin Anutu be ham ambiing kul osin ham alompayo timu. ²³ Yik kul pin sen ham nawiing-ato ond ham oo ambiing osin ham alompayo doos, de ham-ame ambiing kul in nambe omaahonôn lanji ham nivasa le, nganjo ham oo ambiing in Omaaho Bop ji ham nivasa. ²⁴ In ham alak ni nambe taamusin ond mem Anutu yoo le bu nivasa nyevahaan vu ham. Yik le bu va sen yoo nêêl ak yite noow-aso nind lung laa-to, in hamate yêêv keen sen ham nawiing kul vu yii-to ond yik Omaaho Bop Kalisi. ²⁵ * o 3:25 Lom 2:11*Tonde hil sen dawiiing va nipayaa-to ond sil

pin e gako nipaya nyevahaan dukanaah, in Anutu me-nayi omaaho ti nambe haale bop me haale pasiv e.

4 * o 4:1 Lev 25:43,53; Ep 6:9*Ham sen ham atu yêêv-ato, ond ham oo ambiing va nivalok vu hil sen latu hamate va kul-ate malis

amuu-to be ham samu sil nivasa, in ham alak ni nambe hamate Omaaho Bop timu nando baandoni.

Yaanohak niwêêk osin yaambiiing va nivalok

² * o 4:2 Ep 6:18; Pil 4:6*Ham amem naatum-ambe ham anohak niwêêk jak busin pin osin ham naapêêlis na vu Anutu. ³ * o 4:3 Lom 15:30; Ep 6:19; 1Ko 16:9*Tonde yik ham anohak in hey naambe Anutu dôôvu hey-ambe tatekin mopaatôôv in hey naanêêl Kalisi-te vakasin vunin-ato langaah, yik vakasin-anju sen saaluus kalaambus in gêên-anjo. ⁴ * o 4:4 Ep 6:20*Om ham oo anohak in nambe sa naanêêl yite vakasin vunin-anju nanjip langaah lôôt ond mem manyinjo lohvu.

⁵ * o 4:5 Ep 5:15-16; 1Tes 4:11-12*De ham ambiing va nivasa vu hil vaalu sen me-lawii-having Yesuu-to, tonde ham-ame basap busin ti na malis e, nganjo ham oo ambiing kul jak busin pin in ham naatovu nôôn. ⁶ * o 4:6 Ep 4:29; 1Pi 3:15*Tonde ham oo bakaas osin ham

akam-ambe ham naanêêl vakasin anivasa jak busin pin, tombe mem ham alohvu nambe ham bakaas nivasa naambêênja vu omaahonôn ti ti pin in dôôvu sil.

Pol wiing Tikikas ayuuh Onisimas lalaah Kolosi

⁷ * o 4:7 Ep 6:21*Tikikas yoo le naanêêl sate va pin sen sa naawiing-ato vu ham. In sate omaaho daka sen Tikikas-anja ond yiyi halingg yi keen, in nawiing Omaaho Bop-ate kul anivasa having sa. ⁸ * o 4:8 Ep 6:22*On-deey saawiing laas in nambe naanêêl hey banyengg vu ham-ambe ham anjak ni naambe hey nando nambe tana, tombe biing-ambe ham alompayo ahelavis jak.

⁹ * o 4:9 Plm 10-12*Ke, yik saawiing Onisimas laas having Tikikas. Onisimas-anja ond yik ham-anja ti, ond yate omaaho nivasa keen, om yuuh Tikikas oo le daanêêl va pin sen neep nganjôô-to vu ham.

Pol nêêl lava samu samu la vu hil Kolosi

¹⁰ * o 4:10 Sin 12:12; 13:13; 19:29; Plm 24*Alistakas sen luus kalaambus having saa-to ond ka navu ham, tonde Maak sen Banabas gaandêê-to ond yik ka navu ham having. Om naambe naas balup vu ham ond ham oo gako yi jak nohvu sen saanêêl vu ham-ato. ¹¹ Tonde Yesu Jastas ka navu ham having. Yik yaal yaal muu-jo, ond yaal Yuda sen yaal dawiiing kul having saa-jo, in nambe lamiing-ambe hil ngeeyaata landukana gaving Anutu-te hil-ambe ganggin sil, ond yik yaal oo davu kaandu sa lôôt. ¹² * o 4:12 Kol 1:7*Tonde yik Epaplas aka navu ham having. Epaplas-anjo ond yik ham-anja ti, tonde tu Yesu Kalisi-te hil kul vaha, ond nalohak niwêêk lôôt in nambe Anutu dôôvu ham-ande biing-ambe ham baale niwêêk lôôt, osin ham naatu hil aniwêêk keen, tombe mem ham anjak va sen Anutu ka navu nambe yaambiiing-ato pin ani vanuh. ¹³ Tombe sa naanêêl langaah vu ham naambe Epaplas-anjo yoo nawiing kul bopaata lôôt in nambe dôôvu ham osin hil Leodisia de hil Hilapolis. ¹⁴ * o 4:14 2Ti 4:10-11; Plm 24*Ke, tonde dokta Luk sen yate omaahôô-jo ond yik yuuh Demas akand navu ham having.

¹⁵ Tonde ham naanêêl vu hil Leodisia naambe sa kangg navu sil, tonde yik ham naanêêl vu vêêh bop Nimpa gaving hil bel-ate sen dasupin hôôk yite bayêên alo be dalohak-ato naambe sa kangg navu sil having.

¹⁶ Ham naasevin kaapiyaa-jo jung na, le mem ham ambiing na vu hil bel-ate vu Leodisia in sil daasevin gaving. Tonde sim kaapiya sen sa kaavu la vu hil Leodisia-aa-to ond yik lambu naas-ambe ham naasevin gaving. ¹⁷ * o 4:17 Plm 2*Ham naanêêl vu Akipas naambe ganggin kul sen hako vu Omaaho Bop-ato nivasa, be yoo biing-ambe nôôn jak.

¹⁸ * o 4:18 1Ko 16:21*Sa Pol, soo kaavu vakasin samu samuu-ja vu ham lak sa namangg, om ham akam bu sa in sa naahen nando hôôk kalaambus.

Yik vakasin lung laa-ja. Anutu-te samu samu naas mando gaving ham.

1 Tesalonika

1 * o 1:1 Sin 17:1-10; 2Tes 1:1*Sa Pol-ande Silvenes ayuuh Timoti, waay kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham bel-ato vu Tesalonika sen ham atu Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi-te hil lung laa-to. Om waay aawiingin nambe Anutu yuuh Noow lambiing samu samu naas vu ham, osin yuuh lambiing-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Hil Tesalonika lawii-having niwêêk-ambe dando nivasa

² * o 1:2 Pil 1:3-4; Kol 1:3; 2Tes 1:11*Waay naapêêlis vu Anutu in ham pin, tonde waay akangg navu ham hôök lohakin nalak busin pin.

³ * o 1:3 1Ko 13:13; Kol 1:4-6*Hey akangg navu ham-ambe hey naalohak vu yate Aamangg Anutu in nambe ham awii-having Yesu be ham nawiing kul anivasa, tombe ham ahem naving Omaaho Bop ondeey ham nawiing kul bopaata, tonde ham akam navu yate Omaaho Bop Yesu Kalisi lôôt in nambe navu nom vu yiy-ato.

⁴ Halingg-aso, Anutu ahe having ham om hey alak ni nambe yoo holin ham ak. ⁵ * o 1:5 1Ko 2:4-5; 4:20*In banye nivasa sen hey hako laas vu ham-ato, ond hey-ame aanêêl vakasin malis amu le, nganjo Vavi Vaambuung vu niwêêk vu hey-ambe ham alak ni vanuh nambe hey aanêêl vakasin keen. Tonde va pin sen hey nando having ham-ambe hey naawiing-ato, ond yik hey naawiing in nambe dôôvu ham, tombe ham ahe be ham alak ni. ⁶ * o 1:6 1Ko 4:16; 2Tes 3:9; Sin 17:5-9*Tombe ham taamuyin va sen hey naawiing-ato osin ham navu taamuyin Omaaho Bop having, de sen ham hako banye nivasa lak-ato ond ham hako nimeen ngeeyaata, lemu Vavi Vaambuung wiing-ambe ham ahem anivasa having. ⁷ * o 1:7 1Pi 5:3*Tombe ham kaandu hil pin sen lawii-having Yesu vu Makedonia yuuh Akaiaa-to, tombe mem layi be davu sapa hôök ham. ⁸ * o 1:8 Lom 1:8*In ham anêêl Omaaho Bop-ate vakasin la lohvu taaku pin. Ham-ame yoo anêêl vu Makedonia yuuh Akaia mu le, nganjo hil vu taaku pin lango banye lung la nambe ham awii-having Anutu, om hey-ame aalohvu nambe naanêêl ham taato vu omaaho ti le, in lalak ni lung la. ⁹ * o 1:9 Sin 14:15*In hil vu taaku pin datulin vakasin lak hey nambe hey alaas vu ham atombe ham havuuh anutu tatuhin va ha-so la, de ham ahilin ham vasa vu Anutu, tombe ham atu Anutu keen sen nando metumin-ato yite hil kul vaha. ¹⁰ * o 1:10 Tit 2:13; Sin 17:31; 1Tes 5:9*Tonde datulin having nambe ham monanggin Anutu Noow in

nambe le nom vu baandoni, yik Yesu sen Anutu wiing-ambe kandi lak vu hil yimbin-atêêto, tonde lôôh yiy vêêl in nipaya nyevahaan sen Anutu le bu vu omaahonôn vu taamusin-ato.

Kul sen Pol nawiing vu Tesalonikaa-to

2 * o 2:1 1Tes 1:5,9*Halingg-aso, ham oo alak ni nambe hey alaas vu ham atombe heyate kul-ame la malis amu le. ² * o 2:2 Sin 16:19-24; 17:1-9*Tonde ham alak ni nambe hey ala Pilipai munggin atombe hil lavu nivaane vu hey-ande lanêêl hey pale. Tonde hey alaas vu ham atombe hamate hil ngeeyaata layiis ngaamong vu hey having, le ma de yate Anutu vu niwêêk vu hey, om hey aanêêl Anutu-te banye nivasa langaah vu ham-ande hey-ame aayêênin e. ³ De hey aanêêl vakasin vu ham in nambe ham ambiing gaving banye nivasaa-ju, ond hey-ame aanêêl vakasin ti la paya le, de hey alonggpayo me-ningook e, tonde hey-ame aawiingin nambe tatuhin ham e, malis. ⁴ * o 2:4 1Ti 1:11; Gal 1:10; Jer 11:20*Nganjo Anutu sahi hey-ambe yi nambe hey aalohvu, tombe vu banye nivasa vu hey, om hey-ame naanêêl langaah in nambe omaahonôn lanji hey nivasa le, nganjo hey naanêêl in nambe Anutu sen yoo nalak hey alonggpayo nii-to ji hey nivasa. ⁵ * o 2:5 Sin 20:33; 2Pi 2:3; Lom 1:9; 1Tes 2:10*Ham alak ni lung la nambe hey oo nando having ham bôôy-ato, ond hey-ame aanêêl vakasin osin nanyêên hôök ham alompayo in nambe ham ahem anivasa vu hey e, de Anutu nayi

having nambe hey-ame naavun mengg nôôn hôök vakasin anivasaa-jo le, malis lôôt. ⁶ * o 2:6 Jon 5:41,44*De hey-ame aawiingin nambe ham me hil vaalu gako hey haalengg jak e. ⁷ De Kalisi-te sinaale-so hey, om lohvu hey naanêêl-ambe ham gako hey haalengg jak, le ma de hey aawiing va melaas amu vu ham lohvu vêêh ti sen nanggin yite noondin anivasaa-to. ⁸ Hey akangg wiingin ham ondeey hey aanêêl Anutu-te banye nivasa vu ham. Le me-manyinjo mu le, nganjo hey akangg vu nambe hey aanggimb in hey aandôôvu ham ond lung, in hey ahengg having ham lôôt.

⁹ * o 2:9 Sin 20:34; 1Ko 4:12*Om halingg-aso, ham oo alak ni lung la nambe bôôy sen hey alaas naanêêl Anutu-te banye nivasa vu ham-ato, ond hey aawiing kul bopaata lôôt in vanôn ayuuh ame busin-ande langaah, de hey-ame navu sawaah daka le, in nambe hey-ame aambu kul bop vu ham in ham ganggin hey in

vanôôn ayuuh ame le. ¹⁰ Tombe ham ahe be ham alak ni, de Anutu lak ni having nambe hey aawiing va ni-vasa vasa osin va nivalok vu ham sen ham awii-having-ato, de hey-ame aawiing vati paya le. ¹¹ * o 2:11 Sin 20:31*Tonde ham alak ni nambe hey nanggin ham pin lohvu omaaho ti nanggin noondin-ato, ¹² * o 2:12 Pil 1:27; 1Pi 5:10*om hey aanêêl tanasin vu ham in nambe ham sapa dôok mopaatôôv anivalok. Tonde hey kaandu ham-ambe hey aanêêl niwêêk vu ham nambe ham ambiing va pin nohvu Anutu ka, in yoo holin ham in nambe ham andukanaam gaving yite hil-ambe ganggin ham, be mem ham naatu yite hil anikaapulis-ate.

Lawii-having keen om daale niwêêk-ambe daaku nimeen

¹³ * o 2:13 1Tes 1:2; 2Tes 2:13; Gal 1:11-12*Yik hey naapêêlis nala vu Anutu nalak busin pin in vati having nambe hey aanêêl vakasin-anjo vu ham atombe ham hango nambe Anutu-te vakasin, tombe ham hako lak-ambe ham anêêl nambe vakasin-anjo me-omaa-honôôn-ate vakasin e, nganjo Anutu-te vakasin, ond manyinja ham anêêl lohvu. Tombe Anutu-te vakasin-anju nawiing kul hôok ham sen ham awii-having-ato ham alompayo.

¹⁴ * o 2:14 Sin 17:5*Halingg-aso, ham alohvu Anutu-te hil bel-ate sen lawii-having Yesu Kalisi vu Yudiaa-to, in hamate hil oo lavu nimeen vu ham, yik nambe sen sil oote hil Yudia lawiing vu sil-ato. ¹⁵ * o 2:15 Sin 2:23; 7:52*Tonde yik hil Yudiaa-ju sen silate hil layiis Omaaho Bop Yesu osin hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ambe layimb-ato, ond yik hil Yudiaa-ju lawiing nindanjeen vu hey having, tonde sil oo davu sapa hôok mopaatôôv sen Anutu nimbaya in-ato, tombe sil dayi omaahonôôn pin paya. ¹⁶ * o 2:16 Mat 23:32-33*De sil lahelin hey in nambe hey-ame naanêêl vakasin langaah vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to be Anutu dôôvu sil e, om nambêênja sil oo dawiiing va ni-paya ngeeyaata lôôt savok la, om Anutu-te ahekalin e naatovu sil bulotin.

Pol wiingin lôôt nambe ji hil Tesalonika jesin naah

¹⁷ * o 2:17 1Tes 3:10*Halingg-aso, hey havuuh ham pasivdaka, lemu hey naavingg amu, nganjo hey akangg navu ham nalohvu busin pin, tombe hey ahengg having lôôt-ambe hey oo mosalo mop lôôt in nambe hey aangge ham amem jesin naah, ¹⁸ in hey oo aawiingin lôôt nambe hey anaas vu ham, le ma. De sa Pol ond soo naawiingin balon balon nambe sa naas vu ham, le ma de Saalang-ate nimeen ngeeyaata nahilin mopaatôôv in hey. ¹⁹ * o 2:19 Pil 2:15-16; 4:1; 2Tes 1:4*Mak hil tana sen hey natung mengg in sil, de hey akangg vasa be hey

gatee hey lak in sil hôok yate Omaaho Bop Yesu me, hôok busin sen dukanom-ato? Yik ham-anja, ham atu heyate nôôn. ²⁰ Keen, hey naapêêlis osin hey akangg vasa lôôt in ham.

Pol wiing Timoti la in nambe kaandu sil

³ * o 3:1 Sin 17:15*Hey-ame aalohvu nambe anaas e, in mop ma, om nimeen vu hey, tombe sa kangg vu nambe mam lung-ambe soo mando Atens. ² * o 3:2 Sin 16:1-3*Om hey aawiing yiyate halingg Timoti sen hey ahondoos naawiing Anutu-te kul-ambe hey naanêêl Kalisi-te banye nivasa langaah-ato laas vu ham, in nambe kaandu ham in ham ambiing gaving niwêêk. ³ * o 3:3 Ep 3:13; 2Ti 3:12*In va nimeen sen natovu ham-anjaato ond me-biing-ambe ham galuuh damim vu Anutu le, in ham oo alak ni nambe Anutu yoo nêel nimeen-anja lak yaningg nambe naatovu yiy. ⁴ * o 3:4 Sin 14:22*De bôôy sen hey oo naahen nando having ham-ato, ond hey aanêêl vu ham nambe taa-musin e yale naatovu nimeen, tombe yik gêên ham alak ni lung la nambe tokak ham-anja. ⁵ * o 3:5 Pil 2:16*Tombe sa longgpayo nimeen lôôt om same hanggin e, yik saawiing Timoti laas in nambe sa gango naambe ham awii-having niwêêk me malis, in saambe mak omaaho palapin vaha palapin ham lôôt-ambe kape ham, tombe hey aawiing heyate kul bopaata malis amu vu ham-ande nôôn ma mava?

Timoti hako banye lo-valup atombe Pol aka vasa

⁶ * o 3:6 Sin 18:5*Gêên Timoti vuu-ja be lo-valup atombe nêel hamate banye nivasa vu hey nambe ham awii-having Yesu de ham ahem naving omaahonôôn. Tonde nêel having

nambe ham akam navu hey lôôt, osin ham ahem anivasa be ham nawiingin nambe ham angge hey amengg, yik nambe sen hey naawiingin nambe hey aangge ham-ato.

⁷ * o 3:7 2Tes 1:4*Halingg-aso, nimeen tovu hey-ambe hey alonggpayo nimeen, lemu hey hango tombe hey alak ni nambe ham oo awii-having, tombe mem wiing-ambe hey alonggpayo ahelavis lak. ⁸ Om sen ham akam navu Omaaho Bop niwêêk nambêênja ond samu hey-ambe hey nando nivasa. ⁹ Hey alonggpayo nivasa lôôt in ham hôok Anutu me, om hey naapêêlis la vu Anutu lôôt. ¹⁰ Hey oo mokataangg Anutu lôôt hôok busin-ande langaah, in nambe biing-ambe hey aangge ham amem jesin naah. Tonde ham awii-having, le vati naahen om hey e anaas kaandu ham in nambe ham ambiing gaving osin ham alompayo doos.

Pol lohak nambe Anutu taato mopaatôôv in na vu sil

¹¹ * o 3:11 2Tes 2:16*Yik hey aawiingin nambe yate Aamangg Anutu yuuh Noow yate Omaaho Bop Yesu le taato mopaatôôv-ambe hey anaas vu ham. ¹² Tombe Anutu biing-ambe ham ahem gaving mango-so osin ham ahem gaving hil pin naatu bopaata lôôt, naambe sen hey ahengg naving ham-ato. ¹³ * o 3:13 Pil 1:10; 2Tes 1:7,10*Tombe Anutu le kaandu ham alompayo be nivalok jak, in vakasin ti me-nanjip vu ham hôok yate Aamangg Anutu me dôok busin taamusin sen yate

Omaaho Bop Yesu gaving yite hil vaambuung-aso pin-ambe lanom-ato le.

Yaambiing va nohvu Anutu ka vasa vu yiyi

4 * o 4:1 2Tes 3:6*Om halingg-aso, bôôy hey taahu ham hôôk mop sen ham sapa in nambe Anutu ka vasa vu ham-ato, ond ham navu taamuyin-anja, de Omaaho Bop Yesu-te hil yiyi, om gêên hey navu kataangg ham osin hey naanêêl niwêêk vu ham nambe ham oo pasam ambiing-ambe ham taamuyin niwêêk lôôt.

²De vakasin sen hey aanêêl vu ham lak Omaaho Bop Yesu haalêê-to ond ham alak ni. ³* o 4:3 1Tes 5:23; Hiblu 10:10; 1Pi 1:16*Tonde va sen Anutu nawiingin nambe ham ambiing-ato ond yik wiingin nambe ham naatu hil anivalok, de ham anoh nanye in baayamb. ⁴* o 4:4 1Ko 6:13,15*Tonde Anutu wiingin nambe ham gako vêêh ti ti osin ham alompayo nivalok, tombe ham oo monambiing va nohvu sen ham oo hako ham-ato, ⁵* o 4:5 Saam 79:6*de ham-ame ambiing mem nôôn danje-danjeen naambe hil vaalu sen sil doosin Anutuu-to le. ⁶* o 4:6 Saam 94:1*Ham-ame ambiing halim-aso paya naambêênja be ham anjakin silate va le, malis lôôt, in Omaaho Bop le bu nyevahaan dukanaah va nipaya nambêênja pin, yik naambe sen hey aanêêl langaah vu ham vulôôt-ato. ⁷* o 4:7 2Tes 2:13-14; 1Pi 1:15-16*In Anutu me-teey yiyi in nambe yaambiing va nipaya le, nganjo teey yiyi in nambe yaambiing va nivalok. ⁸* o 4:8 Luk 10:16; Esi 36:27; 37:14; 2Ko 1:22*Om omaaho sen galuuh dami vu vakasin-anja ond me-haluuh dami vu omaahonôôn e, malis, nganjo haluuh dami vu Anutu sen wiing yite Vavi Vaambuung laas vu ham-ato.

⁹* o 4:9 Jon 13:34*Tonde vakasin sen yahengg gaving yiyi halingg-aso sen lawii-having Yesuu-to, ond same le kaavu be tatekin vu ham e, in Anutu taato vu ham lung la, tombe yik ham ahem oo naving ham nandôô-ja. ¹⁰* o 4:10 2Tes 3:4*Tonde ham ahem naving Omaaho Bop-ate hil pin lohvu taaku Makedonia doos, om halingg-aso, hey naanêêl niwêêk naah vu ham naambe ham ahem oo pasam gaving sil lôôt. ¹¹* o 4:11 Ep 4:28; 2Tes 3:8,12*Ham naalum mando osin melaas, tonde ham oo ganggin hamate va yuuh ame, de ham namam oo biing kul in dôôvu ham naambe sen hey aanêêl bôôy-ato. ¹²* o 4:12 1Ko 5:12-13; Kol 4:5*Ham ambiing naambêênja ond ham-ame le naativak in vati le, tombe mem hil sen sil-ame latu Yesu-te hil-ato, ond le lanjji be lanjak ni naambe ham nando nivasas.

Omaaho Bop e nom

¹³* o 4:13 Ep 2:12*Halingg-aso, hil sen latu Yesu-te hil-ambe layimb-ato, ond hey aawiingin nambe ham anjak va sen le naatovu hil yimbini-anjuuto ni vanuh e, in nambe ham-ame naasu in sil-ambe ham paanyêêh ham lôôt naambe hil vaalu sen me-datung mend in Anutuu-to le. ¹⁴* o 4:14 Lom 14:9; 1Ko 15:3-4,12*Yiyi

naawii-having nambe Yesu yimb-ambe kandi lak laah, om yik yalak

ni nambe hil sen latu Yesu-te hil-ambe layimb-ato, ond

sil e kandi vasa dôôk, tonde Anutu le naanggiy sil lanom gaving Yesu.

¹⁵* o 4:15 1Ko 15:51*Tombe hey naanêêl vakasin-anjo vu ham in Omaaho Bop oo nêêl langaah vu hey nambe, hôôk busin sen Omaaho Bop dukanom-ato yiyi vaalu sen yiyi naahen nando memoos-ato, ond yame le naamunggin hil vaalu sen layimb lung laa-to le, malis. ¹⁶* o 4:16 1Tes 1:10; 2Tes 1:7; 1Ko 15:52*Yik Anutu le naanêêl niwêêk atombe angela-te yêêv e naateey, tombe Anutu-te vuuk naasu, le mem Omaaho Bop vu baandoni be dukanom. Tombe hil sen latu Kalisi-te hil-ambe layimb-ato ond sil e kandi jak naamunggin, ¹⁷* o 4:17 Jon 12:26*tonde mem le gako yiyi vaalu sen yiyi naahen nando memoos-anjôôto be yanjakana bayiimb alo baandoni gaving hil vaalu sen layimb-ambe kandi lak laah-ato, tombe mem yana balup vu Omaaho Bop vu taaku vumbalaamb, in yiyi mando gaving Omaaho Bop danggata osin danggata. ¹⁸ Om vakasin-anjo ham oo monaanêêl in biing-ambe halim-aso londpayo nivasas jak.

Yiyi oo mando mengg naatum in Omaaho Bop e nom

5 * o 5:1 Mat 24:36*Halingg-aso, ham-ame doosin in nambe hey kaavu kaapiya be hey naanêêl Omaaho Bop-ate busin osin ta vu ham e, ²* o 5:2 Mat 24:42-44; 2Pi 3:10; Taato 3:3*in ham oo alak ni vanuh nambe busin sen Omaaho Bop nom-ato, ond le naatovu yiyi pavis

naambe omaaho hôôndak ti valup hôôk busin lavuun. ³* o 5:3 Esi 13:10; Mat 24:39; Luk 21:34-35; Jon 16:21-22*Tombe hil e daanêêl naambe, "Vakasin melaas neep om yiyi nando nivasas," tombe yik nimeen bopaata le naatovu sil pavis in nambe kawiiy sil, de sil-ame lalohvu nambe dapak in e, naambe sen vêêh noow nayêêy in navu gako tombe hango nivaane pavis.

⁴ Om halingg-aso, ham-ame nando hôôk mekanu in nambe vaa-ju naatokak ham pavis naambe omaaho hôôndak-ato le, malis. ⁵* o 5:5 Lom 13:12; Ep 5:9*In ham pin atu hil amelangaah om ham nando hôôk taaku melangaah, yame hil amekanu de yiyi nando hôôk taaku mekanu le, malis. ⁶ Om yame naanggop naambe hil vaalu le, nganjo yiyi mando mengg naatum-ande yame yalukook biing paya naambe hil sen danum bel e. ⁷ Hil deep ond deep busin, de hil danum bel-ambe lundkook wiing paya ond danum hôôk taaku busin. ⁸* o 5:8 Ep 6:14,17*Nganjo yiyi nando hôôk taaku melangaah, om yiyi mando osin yalukook biing kul anivasas, de yaanggulis Anutu baambu osin yahengg gaving omaahonôôn, ond mem tu dayongg-ambe nahilin yiyi baambung in ngaamong. De yakangg monambu Anutu le nom in nôôh yiyi vêêl-ato naatu tôômb taambusin, in nambe ngaamong naamato ond salosak ak tôômb-anju, be yame gangoyin

naambe la hanggwang yalungg e, yik yalungg oo neep nikuusin. ⁹ * o 5:9 1Tes 1:10; 2Tes 2:14*Anutu me-holin yiyi in nambe yite ahekalin naatovu yiyi e, nganjo holin yiyi

in nambe kul sen yate Omaaho Bop Yesu Kalisi wiing in nambe nôôh yiyi vêêl-ato nôôn jak vu yiyi. ¹⁰ * o 5:10 Lom 14:8-9; 1Tes 4:14*In yimb

in nambe dôôvu yiyi, om naambe yiyi mando memos me yaanggimb, ond yik yiyi ahondoos mando metumin gaving yi. ¹¹ * o 5:11 1Jut 20*Om ham oo kaandu ham osin ham andôôvu ham in nambe ham aniwêêk jak, yik naambe sen ham nawiing-ato.

Pol samu vakasin ahus heey

¹² * o 5:12 1Ko 16:18; 1Ti 5:17*Halingg-aso, hey kataangg ham naambe ham anjêênin ham vu hil sen dawiiing kul hôôk ham lavuun, sen Omaaho Bop holin sil-ambe latu hamate yêêv-ambe dawiiing tanasin vu ham-ato. ¹³ Ham angge sil anivasa lôôt osin ham ahem gaving sil in kul sen dawiiing-ato, tombe ham mando osin vakasin melaas.

¹⁴ * o 5:14 2Tes 3:6,11,15*Om halingg-aso, hey naanêêl vu ham naambe ham ambu kôôvu nitambo-so, tonde ham kaandu hil sen londpayo nimeen-ato, de ham andôôvu hil sen sil-ame lalohvu nambe sil baale niwêêk e, tonde ham naalum in hil pin-ambe ham naanêêl vakasin melaas vu sil.

¹⁵ * o 5:15 Pro 20:22; Lom 12:17; 1Pi 3:9*Ham ganggin ham in nambe ham ti-te omaaho ti biing yi paya, ond me-bu nipaya dukanaah nyevahaan e, nganjo ham aniwêêk-ambe ham ambiing va nivasa mu vu mango-so de vu omaahonôôn pin.

¹⁶ * o 5:16 Pil 4:4*Ham alompayo nivasa jak busin pin,

¹⁷ * o 5:17 Luk 18:1; Kol 4:2*de ham oo monanohak nohvu busin pin, ¹⁸ * o 5:18 Ep 5:20*tonde va pin sen naatovu ham-ato ond ham oo monaapêêlis vu Anutu, in ham atu Yesu Kalisi-te hil

om Anutu yoo wiingin nambe ham ambiing naam-bêênjo.

¹⁹ * o 5:19 Ep 4:30*Ham-ame anggilin Vavi Vaambu-ung-ate mop e.

²⁰ * o 5:20 1Ko 14:1,39*Ham-ame angge Anutu-te vakasin sen hil danêêl langaah-ato be ham galuuh damim vu naambe va malis e, ²¹ * o 5:21 1; Jon 4:1*nganjo ham sahi va pin-ambe va vaalu sen nivasaa-to ond ham naapuvu, ²² * o 5:22 Iyop 1:1,8; 2:3*de ham oo anjakin ham nivasa lôôt in va nipaya vaha vaha pin.

²³ * o 5:23 Lom 15:33; 2Tes 3:16*Tonde Anutu sen nawiing-ambe yiyi nando melaas-ato, ond biing-ambe ham naatu omaahonôôn nivalok keenaanôôn, tonde ganggin ham kanum osin ham alompayo de ham anim naavi nivasa, in ham mando nivasa, de vakasin menanjip vu ham hôôk busin sen yate Omaaho Bop Yesu Kalisi dukanom-ato le. ²⁴ * o 5:24 1Ko 1:9; 2Tes 3:3*In Anutu sen teey ham-ato me-le gavuuham e, ond yoo le ganggin ham naambêênja.

²⁵ * o 5:25 Kol 4:3; 2Tes 3:1*Halingg-aso, ham akam bu hey hôôk lohakin,

²⁶ * o 5:26 Lom 16:16*tonde ham anôôh Omaaho Bop-ate hil namand jak sa haalengg.

²⁷ Sa naanêêl vu ham jak Omaaho Bop haale naambe ham naasevin kaapiyaa-jo vu Omaaho Bop-ate hil pin vuu-ja be sil gango.

²⁸ Yik vakasin lung laa-ja. Yate Omaaho Bop Yesu Kalisi-te samu samu naas mando gaving ham.

2 Tesalonika

1 * o 1:1 1Tes 1:1*Sa Pol-ande Silvenes ayuuh Timoti, waay kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham bel-ate vu Tesalonika sen ham atu Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi-te hil lung laa-to. ²* o 1:2 Lom 1:7*Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi lambiing samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Pol pêêlis la vu Anutu

³* o 1:3 1Tes 1:2-3; 2Tes 2:13*Halingg-aso, hey oo naapêêlis nala vu Anutu nalak busin pin in ham. Manyinjo nivasa in ham awii-having osin ham pin oo ahem naving mango-so be navu naatu bopaata jak, ⁴* o 1:4 2Ko 7:4; 1Tes 2:19; Taato 1:9*ondeey hey oo natee hey lak in ham vu Anutu-te hil bel-ate lu ti ti, de hey naanêêl vu sil nambe hil vaalu dawiiing nindanjeen vu ham lôôt-ambe ham naaku nimeen ngeeyaata, le ma de ham oo awii-having keen om ham naale niwêêk lôôt.

Yesu le nom-ambe bu nyevahaan vu omaahonôôn

⁵* o 1:5 Pil 1:28*Ham naale niwêêk-anja yoo taato nambe Anutu le bu nyevahaan anivalok vu yiyi, de ham naaku nimeen-anja in nambe ham ambiing Anutu haale jak, ond Anutu le naanêêl nambe ham alohvu om ham andukana mando gaving yi. ⁶* o 1:6 Lom 12:19; Taato 18:6-7*Anutu le biing va nivalok naam-bêênjo nambe yoo le bu nimeen nyevahaan dokanaah vu hil sen davu nimeen vu ham-ato, ⁷* o 1:7 Mat 25:31; 1Tes 3:13; 1Tes 4:16*tombe le nôôh nimeen sen natovu ham-ato na, de bu sawaasin naavi kuusinate vu yiyi. Anutu le biing naambêênjo hôôk busin sen Omaaho Bop Yesu le taato yi naam langaah gaving yite angela niwêêk-aso vu baandonii-to. ⁸* o 1:8 Saam 79:6; Ais 66:15; Jer 10:25; Lom 2:8; 1Pi 4:17*De le naam hôôk kin mala bopaata lopayo, tombe le bu nyevahaan vu hil sen sil doosin Anutu, osin hil sen nanyend doos in yate Omaaho Bop Yesu-te banye nivasaa-to. ⁹* o 1:9 Ais 2:10,19,21*Hil-anju ond sil e gako nipaya nyevahaan nambe le lana mend nama valok-ate in Omaaho Bop ame osin yite melangaah bopaata niwêêk-ate. ¹⁰* o 1:10 Kol 3:4; 1Tes 3:13*Vaa-jo le dôôk busin sen Kalisi nom-ato, de Anutu-te hil vaambuung e daatu yite hil anikaapulis, de hil pin sen londpayo la timu vu yii-to ond sil e kand vasa lôôt vu yi. Ond yik ham e naambêênju gaving in ham awii-having Anutu-te vakasin sen hey aanêêl vu ham-ato.

Pol lohak in Anutu bu niwêêk vu hil Tesalonika

¹¹* o 1:11 Kol 1:9; 1Tes 1:2-3*Om nambêênja hey naalohak lak busin pin in ham, de hey kataangg vu yate Anutu in biing-ambe ham anohvu va sen yoo teey ham in-ato. De va nivasa sen ham alompayo wiingin nambe ham ambiing-ato, osin ham awii-having om ham nawiing kul, ond Anutu biing osin yite niwêêk-ambe vaa-jo nôôn jak keen. ¹²* o 1:12 Ais 24:15; Mal 1:11*Nambêênja ham e gako yate Omaaho Bop Yesu Kalisi haale jak, de le gako ham haalem jak. Le biing naambêênjo jak yuuh Mangganaan Anutu-te samu samu.

Omaaho kalêês in ambu-te vakasin

2 * o 2:1 1Tes 4:13-17*Halingg-aso, vakasin sen lak yate Omaaho Bop Yesu Kalisi nom-ambe naa-supin yiyi anaah vu yii-to, ond hey kataangg ham naambe ² ham-ame kam yu-yuuh pavis-ambe ham namham jak in vakasin sen hil vaalu danêêl nambe, Omaaho Bop-ate busin sen nom-ato lung laa-jo. Mak hil vaalu yoo lanêêl vakasin sen-anjo, me mak lanêêl vakasin-anjo nambe sen sil danêêl Anutu-te vakasin langaah keen, me hil vaalu yoo lanêêl malis amu nambe hey oo kaavu kaapiyaa-ja, le ma. ³* o 2:3 1Ti 4:1; 1Jon 2:18; 4:3; Jon 17:12*Om ham ganggin ham in hil vaalu me-tatuhin ham in vati le. In busin-anju me-le naam pavis e, de hil pin e ahend kalin-ambe galuuh damind vu Anutu naamunggin, osin omaaho kalêês in danggakook e taato yi naam langaah. Omaahôô-ju le gako nipaya valok-ate. ⁴* o 2:4 Dan 11:36; Esi 28:2*De le nyiis ngaamong in nambe daanggôôl va sen hil danêêl nambe silate Anutuu-to osin va vaambuung pin, de yoo le gako yi jak-ande baake va pin-anjo gato, de guli-na mando hôôk Anutu-te dumb vaambuung alo be naanêêl nambe, "Soo timu Anutu."

⁵ Vakasin-anja sa nando having ham bôôy-ambe saanêêl-ato ond ham akam-ame navu mava? ⁶ Tonde va sen naale omaaho kalêês in danggakook-ate mop jeen gêên ond ham alak ni, de omaaho kalêês in danggakook-ate busin sen naam-ato ond mem le taato yi langaah. ⁷ De omaaho kalêês in danggakook monawiiing kul kaatokin, om yoo monambiing naambêênju be mando, de omaaho sen naale yite mop jeen-ato na vêêl e, ⁸* o 2:8 Iyop 4:9; Ais 11:4; Taato 19:15*mem omaaho kalêês in danggakook e taato yi naam langaah, tombe Omaaho Bop Yesu le nyiis ak aviloos-ambe jimb.

Yik Omaaho Bop Yesu le naam osin yite melangaah atombe le kawiiy omaaho kalêêsin danggakook-ambe na valok-ate. ⁹* o 2:9 Mat 24:24; Taato 13:11-13*Omaaho kalêêsin danggakook-anju le naam osin Saalang-ate niwêêk, tombe le biing taahu taahu niwêêk vaha vaha osin tatuhin. ¹⁰ Tombe sim yite tatuhin anipaya pin e palapin hil sen le lana mend namaa-to, in dangga nambe hil-anju nind baya de me-ahend having vakasin keen e, om Anutu me-hôôvu sil e. ¹¹* o 2:11 2Ti 4:4*Om Anutu yoo le bu kakook tatuhin osin niwêêk vu sil in nambe sil lambiing gaving vakasin tatuhin. ¹² In nambe hil sen me-lawii-having vakasin keen e, de ahend having va nipaya lôôt-ato, ond Anutu le naanêêl-ambe sil gako nipaya nyeva-haan.

Anutu holin ham lung la nambe le nôôh ham vêêl

¹³* o 2:13 2Tes 1:3; Jon 15:16; Ep 1:4; 1Tes 4:7; 5:9*Halingg-aso, hey oo naapêêlis la vu Anutu lak busin pin in ham sen Omaaho Bop ahe naving ham-ato, in Anutu yoo holin ham-ambe lôôh ham vêêl in va nipaya munggin hil pin, ond wiing nambêênjo lak Vavi Vaambuung sen nawiing-ambe ham natu yite hil anivalok-ato, osin lak sen ham nawii-having vakasin keen-ato. ¹⁴ Ondey Anutu teey ham lak banye nivasa sen hey aanêêl vu ham-ato, in nambe yate Omaaho Bop Yesu Kalisi le bu yite nikaapulsi vu ham. ¹⁵ Om halingg-aso, ham oo baale niwêêk-ande ham naapuvu tanasin sen hey aanêêl vu ham, de vaalu hey kaavu hôôk kaapiyaa-to.

¹⁶ Yate Omaaho Bop Yesu Kalisi de Aamangg Anutu sen ahe having yiy osin wiing samu samu vu yiy, tonde yoo navu kaandu yalonggpaya danggata osin danggata, be mem yiy natung mengg in yite nôôn anivasa baandonii-to, ¹⁷* o 2:17 1Tes 3:13*ond kaandu ham alompayo lôôt, de bu niwêêk vu ham in ham ambiing va pin osin ham naanêêl va nivasa pin.

Ham anohak in Anutu dôôvu hey

3 ^{*} o 3:1 1Tes 5:25*Ke halingg-aso, sa naanêêl vu ham naambe, ham anohak in Anutu dôôvu hey-ande Omaaho Bop-ate vakasin na nohvu taaku pin pavis-ambe hil pin gako jak naambe sen ham bôôy-ato. ² Hil ngeeyaata me-lawii-having Anutu le, om ham oo anohak vu Anutu in gilin hey in hil anipaya osin hil sen dawiiing va danjeen-ato. ³* o 3:3 1Tes 5:24*Lemu Omaaho Bop-ame le gavuuham e, nganjo le kaandu ham-ande ganggin ham in nambe omaaho nipaya Saalang-ame daandiy ham e. ⁴* o 3:4 2Ko 7:16; Gal 5:10; 1Tes 4:10*Omaaho Bop vêêl hey akangg ak, om hey aawii-having nambe va pin sen hey aanêêl vu ham nambe ham ambiing-ato ond ham nawiing, tonde ham oo le monambiing.

⁵ Hey aawiing nambe Omaaho Bop gatongin ham alompayo be ham akam oo monambu Anutu-te ahe havingin, be ham baale niwêêk naambe sen Kalisi naale niwêêk-ambe vaaku nimeen-ato.

Hil pin oo lambiing kul

⁶* o 3:6 Mat 18:17; Lom 16:17*Halingg-aso, hey naanêêl vu ham jak yate Omaaho Bop Yesu Kalisi haale naambe ham ganggin ham in omaaho ango sen nind baya kul-ande me-davu taamuyin tanasin sen hey naanêêl vu ham-ato le. ⁷* o 3:7 Pil 3:17; 1Tes 1:6*Ham oo alak ni nambe ham sapa hôôk hey vahangg ond mem nivasa, in hey nando having ham-ato ond hey-ame nando malis e. ⁸* o 3:8 1Tes 2:9*Hey-ame hako vanôôn ayuuh ame malis hôôk ham namam e, yik hey oo vaanggo, de hey oo aawiing kul aniwêêk lak hey namangg langaah-ande busin in nambe hey-ame aambu kul bopaata vu ham e. ⁹* o 3:9 1Ko 9:4; 1Tes 1:6*Hey aawiing nambêênjo, ond me-nambe sen hey haalengg ma om ham-ame ambaat hey e, malis, nganjo hey aawiing in nambe ham angge be ham taamuyin. ¹⁰* o 3:10 1Tes 4:11*De hey nando having ham ond hey aanêêl vakasin vu ham nambe omaaho ti nambe me-biing kul e, ond me-ja vanôôn e. ¹¹* o 3:11 1Ti 5:13*Lemu gêên hey hangoyin-ande hamate hil vaalu me-dawiiing kul ti le, yoo deep paling amu, de sil oo mondakaas in hil ango-te va yuuh ame. ¹²* o 3:12 1Tes 4:11*Hil nambêênja hey naanêêl tanasin vu sil jak Omaaho Bop Yesu Kalisi haale naambe sil mando nivasa de lambiing kul osin niwêêk in yoo daatovu silate vanôôn nivalok.

¹³* o 3:13 Gal 6:9*Lemu halingg-aso, ham oo ambiing va nivasa jak busin pin, de ham-ame nimtambo jak e. ¹⁴* o 3:14 1Ko 5:9,11*De naambe omaaho ti nanye doos in vakasin sen hey kaavu lokaneep hôôk kaapiyaa-jo, ond ham oo anjak ni de ham-ame bakaas gaving yi le, ond mem le ninaamum in va sen wiing-anjuuto. ¹⁵* o 3:15 1Tes 5:14*Lemu ham-ame angge yi paya lôôt e, nganjo ham ambu kôôvu yi naambe sen ham navu kôôvu ham halim keen-ato.

Vakasin ahus

¹⁶* o 3:16 1Tes 5:23*Ham mando nivasa me ham mando osin nimeen ayuuh ame, ond Omaaho Bop sen vakasin melaas danggakook-ato yoo bu yite vakasin melaas naas mando gaving ham jak busin pin. Ke, om Omaaho Bop mando gaving ham pin.

¹⁷* o 3:17 1Ko 16:21*Sa Pol, yik soo namangg kaavu vakasin ahus dakaa-jo be sa lavangg hôôk ham. Sate kaapiya pin ond yoo ni nambêênjo pin, soo navu kaavu nambêênjo pin.

¹⁸ Yik vakasin lung laa-ja. Yate Omaaho Bop Yesu Kalisi-te samu samu naas mando gaving ham pin.

1 Timoti

1 * o 1:1 Kol 1:27*Sa Pol, ond Anutu sen hako yiy lom-ato, yuuh Yesu Kalisi sen yiy monatung mengg in yii-to, ond yuuh lanêêl-ambe saatu Yesu Kalisi-te sinaale.

² * o 1:2 Sin 16:1-3; Tit 1:4*O Timoti, sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu hong in gawii-having Yesu be gatu sa noongg keen. Aamangg Anutu yuuh yate Omaaho Bop Yesu Kalisi lambiing samu samu osin ka pasiv naas mando gaving hong-ambe galompayo nanjip melaas.

Yiy oo daanggôl vakasin tatuhin

³ Bôôy sala in nambe ana Makedonia de saanêêl vu hong-ato, ond yik gêên sa naanêêl vu hong jesin naah naambe goo mando Epesas in nambe onaanêêl ni-wêêk vu hil vaalu naambe sil-ame taahu hil hôôk tanasin tatuhin jesin naah e. ⁴ * o 1:4 1Ti 4:7; Tit 1:14*Tonde sil gavuu vakasin mali-malis na, osin sil gavuu himbop bôôy-ate vakasin vaha vaha ngeeyaataa-ju na, in kakook nambêênju nawiing-ambe hil akand nala ngeey, de me-nawiing in nambe sil lambiing gaving Anutu be sil sapa hôôk ka le. ⁵ * o 1:5 Lom 13:10*Yik saanêêl vakasin-anjo in nambe sil sapa hôôk ond mem sil alondpayo le nikaapiik-ande va nipaya me-le nanjip hôôk sil alondpayo be danjingin sil e, nganjo le lambiing gaving Yesu osin londpayo doos, le mem ahend e gaving Anutu osin omaahonôn keen. ⁶ Hil vaalu ond laloh mop paya be lala danggwang taavêêt om yoo mondasak vakasin mali-malis amu. ⁷ * o 1:7 1Ti 6:4,20; Tit 1:10*Lawiingin nambe daatu yêêv-ambe taahu hil hôôk Mose-te tanasin, lemu sil ond sil doosin vakasin sen dakasak-anju de me-lalak tanasin sen davu tatekin-ato danggakook ani having e.

⁸ * o 1:8 Lom 7:12,16*Yalak ni nambe omaaho ti taahu hil hôôk Mose-te tanasin nohvu Anutu ka ond mem nivasa. ⁹ Lemu yoo jak ni gaving naambe tanasin ond me-need in nambe taato mopaatôv vu hil anivalok e, nganjo neep in taato mop vu hil sen me-dahulis tanasin baambuu-to osin kalêês sin ambu-so, tonde hil sen daluuh damind vu Anutu, de hil sen dawiiing va nipayaa-to, de hil sen dayi va nivasa yuuh ame nambe va malis-ande sil oo davu sapa hôôk va vooon-ate muuto, tonde hil sen dayiis maandin ayuuh taandin dayimb-ato, osin hil sen dayiis hil vaalu dayimb-ato. ¹⁰ * o 1:10 Tit 1:9*Tonde hil baayamb osin moow-aso sen dahôv moow ango nambe sen vêêh-ato, de hil sen dahôndak

omaaho ango in nambe gako mone jak-ato, tonde hil sen davu tatuhin-ato, de hil sen davu tatuhin-ambe davu taato namand lak baandonii-to, osin hil sen dawiiing va vaalu pin sen me-need lohvu tanasin keen-ato. Ke, tanasin neep in taato mop vu hil nambêênjo.

¹¹ * o 1:11 1Ti 6:15*De tanasin keen-ato ond neep hôôk banye nivasa sen Anutu vu vu sa in nambe sa naanêêl langaah-ato. Banye nivasaa-jo nêel vu yiy nambe Anutu omaaho nikaapiik osin ka vasa danggakook yi.

Pol aka vasa vu Anutu in Anutu ka pasiv in yi

¹² * o 1:12 Sin 9:15; Gal 1:15-16*Yate Omaaho Bop Yesu Kalisi yoo vu niwêêk vu sa, in ka vu nambe saalohvu nambe aambiing yite kul ondeey yoo hatung sa hôôk kul-anjo, om sa kangg vasa vu yi. ¹³ * o 1:13 1Ko 15:9-10; Gal 1:13*Keen, bôôy ond sa naanêêl yi pale osin sa monaawiiing nindanjeen vu yite hil-ambe sa laanggôl sil lôôt, le ma de Anutu ka pasiv in sa, in same aawii-having Yesu Kalisi le, ondeey sa doosin va sen saawiiing yi payaa-to danggakook. ¹⁴ Yik yate Omaaho Bop yoo wiing samu samu bopaata lôôt vu sa be mem saawii-having Yesu Kalisi osin sahengg having yi lôôt.

¹⁵ * o 1:15 Luk 15:2; 19:10*In Yesu Kalisii-ju lukalaam vooon in nambe nôôh yiy hil anipayaa-jo vêel in va nipaya. Vakasin-anjo yoo keen lôôt, om hil pin oo gango be lambiing gaving. De hil dawiiing va nipaya, le sak, sa omaaho nipaya savok hil pin. ¹⁶ Lemu Anutu yoo ka pasiv in sa in nambe Yesu Kalisi taato naamunggin lak omaaho nipaya valok saa-jo naambe me-ahekalin vu sa pavis e, nganjo yoo hanggin sa lôôt in nambe saanggilin naah vu yi, in naambe hil pin sen le lambiing gaving vu taamusin-ato ond lanjji be lanjji yite samu samu ni, tombe mem sil mando metumin danggata osin danggata. ¹⁷ * o 1:17 Lom 16:27*Omaaho lulemak danggata-têênju me-le jimb e, tonde hil-ame lalohvu nambe lanjji mend ak yi le. Yi timu Anutu keen, om yik banye osin yite nikaapulid naatu bopaata lôôt-ambe nanjip danggata osin danggata. Keen.

Timoti yoo biing niwêêk lak Omaaho Bop-ate ngaa-mong

¹⁸ * o 1:18 1Ti 4:14; 6:12; Jut 3*Noongg Timoti, saanêêl tanasin-anjo vu hong in nambe osamu lôôt, in sa kangg vu vakasin sen hil lanêêl langaah ak hong bôôy nambe gale gambiing Anutu-te kul anivasaa-to. Om yik gakam bu vakasin-anja be kaandu hong in goo

gambiing niwêêk ak Omaaho Bop-ate ngaamong. ¹⁹ * o 1:19 1Ti 3:9*Tonde mem gambiing gaving niwêêk-ambe galompayo nanjip nikaapiik, de va nipaya me-nanjip

hôök galompayo be danjingin hong e, in hil vaalu me-lawiingin nambe londpoyo nanjip nikaapiik e, nganjo lawiing va nipaya, om sen lawii-having munggin-ato ond laluuh damind vu be lawiliyak lôôt. ²⁰ * o 1:20 2Ti 2:17-18; 4:14-15; 1Ko 5:5*Haimenias ayuuh Aleksanda lawiing paya nambêênjo, tombe saavu yuuh lalukala Saalang nama in nambe yuuh lanjak ni be yuuh akand bu vakasin nivasa, tombe mem yuuh-ame daanêêl Anutu pale jesin naah e.

Yaanohak vu Anutu in hil pin

² * o 2:1-2 Ep 6:18; Pil 4:6*Sa naanêêl vu hong e, naambe ham anohak vu Anutu in hil pin. Yik ham kataangg Anutu hôök lohakin-ambe ham naapêêlis na vu yi in nambe dôôvu sil. ² Tonde ham akam bu lulemak-aso osin hil sen latu yêêv-ato pin hôök lohakin gaving, in naambe sil ganggin yiy nivasa be mem yiy mando nivasa osin yalonggpoyo melaas, tombe mem yaambiing va nivalok keen sapa Anutu ka. ³ Yaanohak naambêênja ond mem nivasa, tombe yik yate Anutu sen nako yiy naalom-ato ond ahe naving lohakin nambêênja. ⁴ * o 2:4 Esi 18:23; 1Ti 4:10; 2Pi 3:9*In Anutu nawiingin nambe gako hil pin lanom vu yi be lanjak vakasin keen-ato danggakook ani. ⁵ * o 2:5 Lom 3:29-30; Hiblu 12:24*Anutu timu nando, tonde omaaho timu naale Anutu osin omaahonôôn lavuun ond Yesu Kalisi. ⁶ * o 2:6 Gal 1:4*Ond yik yoo vu yi la osin doos-ambe yimb in nambe baanggo hil pin nom, tombe manyinjo taato Anutu-te ahe havingin langaah hôök busin sen Anutu yoo hatung-ato, nambe wiingin nambe gako hil pin nom. ⁷ * o 2:7 Sin 9:15; Gal 2:7-8; 2Ti 1:11*Ondeey Anutu yoo holin sa be saatu sinaale osin omaaho sen sa naanêêl yite vakasin-anjo langaah-ato. Same navu tatuhin e, nganjo saanêêl keen nambe yoo holin sa in nambe sa tatekin Anutu-te vakasin keen-anjo vu hil vaalu sen sil-ame Yudaa-to be lambiing gaving.

Vakasin lak moow ayuuh vêêh sen dasupin in nambe lanohak-ato

⁸ Saawiingin nambe moow-aso vu taaku pin gavuuuh londpoyo nivaane osin vakasin papenggin na, de yoo londpoyo nikaapiikaanôôn, le mem balaah namand jak-ambe lanohak.

⁹ * o 2:9 1Pi 3:3-5*Tonde vêêh-aso ond yik lanjop lolop ayuuh ame nohvu sil-ambe lung, de sil-ame gatee sil ak-ambe lambunak sil alund osin nind naavi jak kukum amengali osin gool amengali, de tôteemb amengali sen daanggo lak mone bop-ato le, malis. ¹⁰ * o 2:10 1Ti 5:10*Nganjo vêêh-aso sen danêêl nambe Anutu-te nondinaavêêh sil-ato ond sil oo lambiing kul anivasa vaha vaha, ond mem silate kul anivasaa-ju tu silate vunakin amengali keen. ¹¹ Vêêh-aso yoo daang-

gôöl sil lôôt-ambe sil lavand nama, de sil gango tanasin amu be daatokak danggakook. ¹² * o 2:12 1Ko 14:34*In sa nimbaya nambe vêêh ti me-taahu hil hôök tanasin e, de vêêh ti me-naatu yêêv-ambe ganggin moow-aso le, malis, nganjo vêêh-aso yoo mando lavand masin. ¹³ * o 2:13 Jen 2:7,22; 1Ko 11:8-9*In Anutu samu Adam munggin le mem samu Eva taamuyin. ¹⁴ * o 2:14 Jen 3:6,13; 2Ko 11:3*Tombe Adam-ame wii-having vakasin tatuhin e, nganjo Eva mu wii-having vakasin tatuhin-ambe kalêêh Anutu lava. ¹⁵ Om naambe vêêh sen dawii-having Anutu be ahend monaving hil, de sil latu vaambuung-ambe mondalakin sil in va nipayaa-to, ond Anutu le dôôvu sil hôök sen dako noondin-ato be gako sil nom.

Vakasin lak yêêv-aso sen danggin hil bel-atêêto

³ * o 3:1 Sin 20:28*Vakasin-anjo keen lôôt, naambe omaaho ti wiingin nambe naatu yêêv-ambe ganggin hil bel-ate, ond manyinjo wiingin kul anivasa ti ² * o 3:2 Tit 1:6-9*om yêêv-anju yoo ganggin yi nivasa, de me-biing va nipaya ti le. De gako vêêh timu, tonde yoo jakin yi in va nipaya be sapa hôök kakook anivasa mu be biing va nivasa pin, de yoo samu vaatêêvak-aso nivasa, tonde tatekin tanasin nanjip langaah lôôt vu hil. ³ Me-naanum bel-ambe lukook biing paya le, osin me-biing ahekaliin pavis e, malis. Nganjo yoo naalum melaas vu omaahonôôn, yik omaaho vakasin melaas, de me-ka bu mone lôôt e. ⁴ Yoo ganggin vane gaving noondin nivasa, de biing-ambe noondin oo nanyend vuun in lava, be gako yi jak. ⁵ In omaaho sen me-nanggin vane having noondin anivasaa-to ond me-lohvu nambe naatu yêêv-ambe ganggin Anutu-te hil bel-ate le. ⁶ Tonde hil bel-ate moos ti ond me-naatu yêêv-ambe ganggin hil bel-ate le, in le gatee yi jak atombe Anutu gatiy yi na gaving Saalang. ⁷ * o 3:7 2Ko 8:21*Nganjo hil bel-ate osin hil alundoos-ambe sil pin dako hil bel-ate ti haale lak, ond mem omaahôô-ju naatu yêêv-ambe ganggin hil bel-ate, in hil-ame le daanggôöl yi be lopayo nimeen lôôt-ambe dukana Saalang-ate govak e.

Vakasin lak hil bel-ate kul vaha-so

⁸ Hil bel-ate kul vaha-so ond sil mando nivasa nohvu hil gako sil jak, de sil-ame dalaand salak e, tonde me-daanum bel lôôt e, osin me-lambiing mend nôôn in mone le. ⁹ Sil alondpoyo yoo nanjip nikaapiik, tonde Anutu-te vakasin keen sen tok laam langaah gêên-ambe lawii-having-ato ond yoo daapuvu niwêêk. ¹⁰ Om ham oo sahi sil naamunggin e, naambe hil-ame lanêêl vakasin ti lak sil e, in me-lawiing vati paya le, ond mem sil daatu hil bel-asote kul vaha. ¹¹ * o 3:11 Tit 2:3*Tombe yik vanêêndin ond sil oo mando nivasa nohvu hil gako sil jak, tonde sil-ame daanêêl vakasin anipaya jak hil noh nanye le, sil oo lanjakin sil in va nipaya be lambiing va nivasa mu nohvu busin pin. ¹² Hil bel-asote kul vaha ond gako vêêh timu, de yoo ganggin vanêêndin gaving noondin osin yite hil pin nivasa. ¹³ In

hil sen latu hil bel-asote kul vaha nivasaa-to, ond sil e gako haalend nivasa, tombe mem lalohvu nambe daanêêl Yesu Kalisi-te banye nivasa sen yaawiihaving-ato langaah niwêêk lôôt.

Anutu-te samu samuu-to danggakook bopaata lôôt

¹⁴ Sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu hong ond saawiingin nambe anaas pavis vu hong, ¹⁵ * o 3:15 Ep 2:19-22*le naambe same anaas balup vu hong pavis e, ond yik vakasin-anjo le taato mopaatôôv in nambe ganjak ni naambe yiyi sen yaatu Anutu-te hil-ato ond yiyi mando nivasa javuh ti be yiyi sapa mopaatôôv naambêênjo. In Anutu-te hil ond manyinju Anutu metumin-ate hil bel-ate sil, tombe sil lalohvu ngaandiin aniwêêk naale be napuvu vakasin keen-ato. ¹⁶ * o 3:16 Jon 1:14; Mak 16:19*Keen lôôt, vakasin sen Anutu ka vu be nêêl langaah vu yiyi-ambe yiyi navu sapaa-to ond danggakook bopaata lôôt. Vakasin-anjo nambe,

“Tu omaahonôôn keen-ambe taato yi laam langaah, de Vavi Vaambuung oo tatekin yite danggakook nambe yoo lohvu, tonde angela layi mend ak yi. Yite vakasin la lohvu omaahonôôn pin-ambe hil vu voon lawii-having yi, tonde Anutu hako yi be la baandoni osin nikaapulîs.”

Tatuhin ambu-sote vakasin

4 * o 4:1 2Ti 3:1; 2Pi 3:3; 1Jon 2:18; Jut 18*Vavi Vaambuung nêêl langaah vulôôt nambe vu busin taamusin e hil vaalu le galuuh damind vu vakasin keen sen lawii-having-ato, de sil e nanyend vuun vu hil tatuhin ambu-so lavand-ambe sil sapa hôök mamu nipaya-sote vakasin. ² De mamu nipaya-sote vakasin-anjo ond hil tatuhin ambu-so le daanêêl, tombe sil e tatuhin ham naambe silate vakasin-anjo ond vakasin keen, le ma. Nganjo va nipaya yoo wiliyak sil alond-payo lung la, om sil-ame lalohvu nambe lanjak va nivasa osin va nipaya ni le. ³ * o 4:3 Jen 9:3; Lom 14:6; 1Ko 10:30-31*Hil-anjo le daanêêlin naambe moow ayuuh vêêh-ame gako sil e, tonde daanêêlin vanôôn vaalu naambe hil-ame lanja le. Le me-lohvu le, in Anutu yoo hatung vanôôn ayuuh amêê-ju in nambe yiyi sen yaawii-having-ambe yalak vakasin keen anii-to, ond yaanohak osin yiyi naapêêlis e mem yangga. ⁴ * o 4:4 Jen 1:31; Sin 10:15*In va pin sen Anutu hatung-ato ond nivasa, om yame aambu vaambuung in e, nganjo yiyi gako be yiyi naapêêlis na vu Anutu, ⁵ in Anutu-te vakasin having lohakin nawiing-ambe Anutu nayi va sen yiyi nahaa-to nambe nivasa.

Timoti yoo naatu Kalisi-te kul vaha nivasa

⁶ Naambe onaanêêl vakasin-anjo vu Omaaho Bop-ate hil ond mem gatu Yesu Kalisi-te kul vaha nivasa, in vakasin sen yaawii-having-ato osin tanasin keen sen onavu sapaa-to, ond navu niwêêk bopaata vu hong. ⁷ * o 4:7 1Ti 1:4; 6:20; 2Ti 2:16*De vakasin mali-malis sen nôôn maa-to ond onggaluuh damim vu, de goo gambiing va sapa Anutu ka niwêêk lôôt. ⁸ * o 4:8 1Ti

6:6*Keen, yiyi navu taahu yiyi naavingg hôök kul, ond manyinju lohvu nambe dôôvu yiyi pasivdaka mu, nganjo yaambiing va sapa Anutu ka, ond mem lohvu nambe dôôvu yiyi lôôt, in yoo lohvu nambe dôôvu yiyi-ambe yiyi mando nivasa peey-anjo, tonde yik yoo le dôôvu yiyi-ambe yiyi mando metumin vu taamusin gaving.

⁹ * o 4:9 1Ti 1:15*Vakasin-anjo yoo keen lôôt om hil pin oo gango be lambiing gaving. ¹⁰ * o 4:10 1Ti 2:3-4*Nambêênjo ondeey hey naawiing kul bopaata lôôt, in hey oo monatung mengg in Anutu

sen omaaho metumin danggakook-ambe nahôôvu omaahonôôn pin-ato, tonde yik yoo nahôôvu yiyi sen yalonggpayo la timu vu yii-to lôôt-ambe yale mando metumin gaving yi danggata. ¹¹ Om goo naanêêl vakasin-anjo vu hil, osin otaahu sil in nambe sil taamuyin. ¹² * o 4:12 Tit 2:15*Ke, onaahen maanggêêm daka, lemu hil-ame lanji hong naambe va malis e. Yik goo gambiing va nivasa hôök Kalisi-te hil amind, in lanji hong-ambe sil sapa hôök ovaham. Ombakaas nivasa, osapa mop anivalok, gahem gaving hil osin gambiing gaving Anutu keen, tonde gambiing va nivasa mu. ¹³ Goo mongganggin sa in sale anaas balup vu hong, om omonaasevin Anutu-te vakasin vu hil, osin gambu kôôvu sil, tonde goo motaahu sil lôôt. ¹⁴ * o 4:14 2Ti 1:6; Sin 6:6; 8:17*De Anutu vu niwêêk kul-ate vu hong hôök busin sen hil lanêêl Anutu-te vakasin langaah-ambe himbop-aso lambe namand lak hong-ato, ond game gavuu niwêêk kul-atêênja na le. ¹⁵ * o 4:15 1Ti 5:22*Gamem oo sapa kul-anjo niwêêk-ambe gambiing nohvu busin pin, tombe mem hil pin e lanji gate kul naambe gatu omaaho niwêêk ak. ¹⁶ Goo ganggin hong, de goo ganiwêêk-ambe otaahu hil hôök tanasin jak busin pin. Ke, gambiing naambêênjo ond mem ohako hong laah vu Anutu, tombe yik ohako hil sen dango olavam-ato lalaah vu Anutu having.

Yiyi samu hil ak vakasin anivasa

5 * o 5:1 Lev 19:32*Game patupak ak himbop ti le, malis. Yik goo naalum bakaas osin vakasin melaas amu vu yi naambe sen onakaas melaas vu mom-ato. Tonde osamu maanggêêm-aso, yik naambe sen onavu samu halim-asôoto. ² Tonde osamu vêêh bop-aso, yik naambe sen onavu samu tam-asôoto, tonde osamu vahaavu-so, yik naambe sen onavu samu vangaam-asôoto, de gakam-ame bu va nipaya ti le.

Vakasin lak vahaahôôv-aso

³ Ke, tonde vahaahôôv sen yoo timu nandôô-to ond osamu yi nivasa. ⁴ Le naambe vahaahôôv ti noondin me bundin dando, ond yoo lanjak ni vanuh naambe silate kul nyendoos-anjo nambe sil oo ganggin maandin ayuuh taandin nivasa dukanaah nyevahaan, ond mem Anutu le ji nivasa. ⁵ * o 5:5 Luk 2:37; 18:7*Naambe vahaahôôv ti yoo nando monativak, ond vêêh-anjo lopayo yoo nala timu vu Anutu, tombe langaah-ande busin ond yoo navu kataangg Anutu be

nalohak nalak busin pin. ⁶ Le naambe vехаahôôv ti lo-payo yoo nala vu va naavi-te mu, ond manyinju nambe sen yimb lung laa-to. ⁷ Om goo naanêêl tanasin-anjo vu vехаahôôv-aso in nambe sil oo ganggin sil nivasa, de me-lambiing va nipaya ti le. ⁸ Omaaho ti me-nayi yite hil anivasa le, osin me-navu samu mangganaan ayuuh tangganaan osin halindin-aso sen sil dangga timuu-to le, ond haluuh dami vu vakasin sen wii-having-ato lung la, tombe tu omaaho nipaya lôôt-ambe yite nipaya savok hil sen sil doosin Anutuu-to silate nipaya la.

⁹ Okaavu vехаahôôv haalend hôôk kaapiya, yik sil sen silate ta doo-yaal lung laa-to, tonde yoo lalak vu moow timuu-to. ¹⁰ * o 5:10 Hiblu 13:2*Ond vехаahôôv sen wiing kul anivasa vasa be haale neep, yik vêêh sen yoo hanggin noow-aso nivasa, tonde nako vaatêêvak-aso lak, de nako Kalisi-te hil

ak, tonde nahôôvu hil paya-paya-so, tonde wiing kul anivasa vaha vaha osin lo-payo doos, ond vêêh naam-bêênjo ond mem okaavu sil haalend dukana kaapiya.

¹¹ Tonde sim vехаavu-so sen layêêndin layimb-ato ond game kaavu sil haalend hôôk kaapiya le, malis, in sil alondpayo le biing navu navu naambe lanjak vu silate moow ango naah, tonde sim sil gavuuuh Kalisi, ¹² in sil e galuuh damind vu vakasin sen lanjôôy bôôy having Kalisi nambe sil oo mando naambêênjo in mondambiing yite kul-ato. Ke, sil galuuh damind naambêênjo ond nipaya nyevahaan neep vu sil. ¹³ * o 5:13 2Tes 3:11*Tonde va sen dawiiing-ato ango having nambe dawiiing paling-ambe yoo mondatup hôôk bayêên ti ti pin. Le me-dawiiing paling timu le, nganjo dahôôndak omaaho ango-te vakasin-ambe yoo lala danêêl la danjeen, tonde yoo davêêl vakasin vaha vaha lak sen me-lohvu nambe sil-ame daanêêl e. ¹⁴ * o 5:14 1Ko 7:9*Om saawiiingin nambe vехаahôôv-aso sen yoo daahen dando vехаavu daka-to sil lanjak vu moow ango naah, in sil gako unoopasiv-ambe ganggin silate bayêên. Ke, lambiing naambêênjo ond mem hil sen dayi yiyi bel-ate payaa-to me-le daatovu mopaatôôv in nambe daanêêl yiyi pale le. ¹⁵ In gêên vехаahôôv vaalu ond laluuuh damind vu mopaatôôv anivasaa-to de yoo davu sapa Saalang lung la. ¹⁶ Om naambe vêêh ti wii-having Yesu, tombe yite vехаahôôv-aso heey dando, ond yoo ganggin vехаahôôv-asôônju nivasa. Biing naambêênjo ond mem hil bel-ate me-le baaku nimeen in ganggin sil e. Ke, tonde sim vехаahôôv sen yoo timu nando monativak-ato ond mem hil bel-ate lalohvu nambe ganggin.

Yêêv-asote vakasin

¹⁷ * o 5:17 1Ko 16:18*Yêêv-aso sen danggin hil bel-ate nivasaa-to ond ham hil bel-ate gako sil jak-ambe ham samu sil nivasa lôôt. Sa naanêêl-anjo lak yêêv-aso sen yoo danêêl tanasin osin davu tatekin Anutu-te vakasin langaah vu hil-ato. ¹⁸ * o 5:18 Diu 25:4; 1Ko 9:9; Mat 10:10*In Anutu-te vakasin neep hôôk kaapiya nambe, "Kao nawiing kul-ambe naake vanôôn wit ayuuh ame in nambe omaahonôôn daasupin nôôn-ato,

ond game naanduuh kao avi be naanêêlin vanôôn in yi le." Tonde yik vakasin ango nambe, "Omaaho sen nawiing kul-ato ond lohvu nambe hil baanggo yi." ¹⁹ * o 5:19 2Ko 13:1*Tonde omaaho timu

naanêêl naambe, "Yêêv tii-ja wiing vati paya," ond game gambiing gaving omaaho timuu-juuto yite vakasin-anjo le, nganjo omaaho yuuh me yaal daanêêl ond mem gambiing gaving. ²⁰ * o 5:20 Gal 2:14; Ep 5:11*Tonde hil sen mondawiiing va nipayaa-to ond onaanêêl sil hôôk hil pin amend, in hil vaalu pin mayam lanjêênin gaving.

²¹ Om Timoti, sa naanêêl vu hong ak Anutu yuuh Yesu Kalisi de Anutu-te angela-so haalend naambe goo ganggin kul-anja nivasa. Tonde naambe game gatokak omaaho ti-te vakasin danggakook nivasa le, ond game naanêêl pavis hôôk galompayo naambe wiing keen e, tonde yik game naanêêl pavis naambe me-wiing e. Tonde game gangge naambe gate hil ti om osamu yi le, de hil ango ond onaanêêl sil e, nganjo goo gambiing va pin nivalok. ²² Tonde game gako omaaho ti be onggambe namam jak yi be naatu yêêv pavis e, in naambe dukana va nipaya ond hil e daanêêl ak hong gaving, om goo ganjakin hong-ambe galompayo nanjip nikaapiik.

²³ De onaanum ond game naanum bel malis amu le, nganjo onaanum wain daka gaving in samu gahem-ambe gatiy nilakin sen natovu hong ak busin pin-anjaato na.

²⁴ Ke, hil vaalu ond silate va nipaya neep langaah pavis-ambe yalak ni nambe le daatovu nipaya nyevahaan. Nganjo hil vaalu ond silate va nipaya navu yi lôôt-ambe sim taamusin e mem tok laam langaah.

²⁵ Tombe yik va nivasa sen hil dawiiing-ato ond neep langaah having nambêênja, tonde va nivasa vaalu ond me-tok laam langaah pavis e, lemu va nivasaa-jo me-le bun yi lôôt e.

Vakasin lak hil sen latu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to

⁶ * o 6:1 Ep 6:5; Tit 2:9-10*Hil sen latu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to ond sil oo lanji silate yêêv-aso nivasa be gako sil ak. Le naambe sil kalêêh silate yêêv-aso lavand ond hil vaalu le lanji be daanêêl Anutu osin yite tanasin pale. ² * o 6:2 Plm 16*Tonde hil sen latu va malis amuu-to, naambe silate yêêv-aso vaalu lawii-having Kalisi, ond sil-ame kand bu naambe silate yêêv-anju tu silate halindin bel-ate ti, om me-lanjêênin sil vu yi le. Nganjo yik yoo lambiing kul anivasa keen in dangga nambe yêêv-aso sen silate kul nahôôvu sil-ato ond sil ahon-doos lawii-having Yesu be ahend naving sil.

Yiyi naawiiingin nambe yiyi gako va nivasa ngeeyaata

Om yik goo tatekin vakasin-anjo vu hil-ambe gambêêl sil alund jak in lambiing naambêênjo. ³ * o 6:3 2Ti 1:13; Gal 1:6-9*Naambe omaaho ti taahu hil hôôk tanasin vaha ango yoow, de me-wii-having yate Omaa-

ho Bop Yesu Kalisi-te tanasin anivalok sen yaambiing va sapa Anutu kaa-to le, ⁴ ond omaahôd-ju yoo natee yi lak malis amu. Me-lukook neep daka le, malis, lukook anipaya mu neep, be yoo nawiingin vakasin mahôôsins osin sil dayêês sil in vakasin, tombe nawiing-ambe sil alondpayo nipaya vu hil vaalu, osin sil danêêl sil vaha-vahaan-ambe danêêl sil pale, tombe kand navu vakasin anipaya lak halindin, ⁵ * o 6:5 2Ti 3:8; 4:4; Tit 1:14*tonde yoo ahend kalin mali-malis nalak busin pin. Hil sen dawiiing nambêênjo ond lundkook la paya tombe sil lavuuh vakasin keen-ato la, in kand navu nambe yaambiing va sapa Anutu ka ond yiy gako kupak malis amu.

⁶ * o 6:6 1Ti 4:8; Pil 4:11-12; Hiblu 13:5*Keen, yaambiing va sapa Anutu ka osin yahengg anivasa naambe Anutu yoo nanggin yiy om lung, ond manyinjo yiy hako va nivasa ngeeyaata lôôt lung la. ⁷ * o 6:7 Iyop 1:21; Ekl 5:15*In hôök busin sen ataak-aso lako yiy hatôd-to ond yame hako vati be yalaam e, tonde sim taamusin sen yaanggimb-ato ond yame le gako vati be yanaah e, malis. ⁸ * o 6:8 Pro 30:8*Om naambe yanêeng vanôn osin tôômb ayuuh ame nando lohvu yiy ond yik yahengg anivasa naambe lung. ⁹ * o 6:9 Pro 23:4; 28:22*In hil sen kand navu nambe sil gako kupak ngeey-ato ond palapin navu kape sil osin jaang nayiis sil, tombe sil alondpayo navu navu in va mali-malis osin va nipaya ngeeyaata sen nawiliyak omaahonôn-ato, tombe le lana mend nama valokate. ¹⁰ * o 6:10 Ep 5:5*In yahengg gaving mone lôôt ond va nipaya pin-ate danggakook neep hôök, tonde hil vaalu kand nala in mone lôôt, om londpayôd-ju laandiy sil-ambe lavuuh vakasin sen lawii-having-ato la, tombe sim nawiing-ambe londpayo nimeen lôôt.

Yiy naapuvu kul sen metumin danggata-têênjo niwêêk lôôt

¹¹ * o 6:11 2Ti 2:22*Om hong sen Anutu-te omaaho hong-ato, ond ongaluuh damim vu kupak ayuuh ame de onapak, tonde goo sapa hôök mop anivalok amu, osin gambiing va sapa Anutu ka be gambiing gaving yi niwêêk, tonde gahem gaving hil, osin ombaale niwêêk-ambe ombaaku nimeen, tonde gambiing va osin galompayo naalum melaas amu vu hil. ¹² * o 6:12 1Ko 9:25-26; 1Ti 1:18; 2Ti 4:7*Hil sen lawii-having Kalisii-to ond silate kul

lohvu hil sen datup in kaluuh ango-sôoto. Om yik goo gatup niwêêk in nôôn anivasa sen gawii-having-ato ond mem nivasa, de onaapuvu metumin danggata-têênjo niwêêk lôôt. In Anutu teey hong in nambe omando metumin danggata, tombe yik ganêêl vakasin sen gawii-having-anjaato hôök hil ngeeyaata mend

bôôy. ¹³ * o 6:13 Jon 18:36-37; 19:11*Om sa naanêêl vu hong naambe Anutu navu metumin vu va pin, de Yesu Kalisi yoo nêêl yite dangga langaah nivasa vu Pontias Pilata, ond sa naanêêl keen jak Anutuu-ju yuuh Yesu Kalisi haalend naambe ¹⁴ goo ganggin Anutu-te vakasin anivasa, de va ningook-ame jikin ak e, tonde hil-ame daanêêl vakasin anipaya jak e. Yik goo mongganggin nivasa naambêênja lôôt-ambe na balup busin sen yate Omaaho Bop Yesu Kalisi taato yi nom langaah-ato. ¹⁵ * o 6:15 Diu 10:17; Taato 17:14*In Anutu yoo holin Kalisi-te busin lung la, tombe busin-anju ond Anutu le biing-ambe Kalisi taato yi nom langaah. Yik Anutu sen tu ka vasa danggakook-ato ond yi timuu-ju yoo tu niwêêk pin danggakook, tonde tu lulemakasote Omaaho Lulemak Bop, osin tu omaaho bop-asote Omaaho Bop. ¹⁶ * o 6:16 Eks 33:20*Yik yi timuu-ju yoo nando danggata, me-le jimb e, yoo nando hôök melangaah bopaata lopayo, de yame aalohvu nambe yana paaviy yi le, tonde omaaho ti me-yi me lak e, osin omaaho ti me-lohvu nambe ji me jak yi le. Ond yik Anutuu-ju banye naatu bopaata lôôt-ambe yite niwêêk nanjip danggata osin danggata. Keen.

Vakasin lak kupak dangga-so

¹⁷ * o 6:17 Saam 62:10; Luk 12:20*Onaanêêl vu hil sen silate va voon-atêênjo ngeeyaataa-to naambe sil-ame gako sil jak e, osin sil-ame lambiing gaving kupak ayuuh ame pin sen le biing paya pavis-anjo le, malis, yik sil oo lambiing gaving Anutu keen sen navu va nivasa vasa pin vu yiy in nambe yiy mando osin yakangg vasaa-to. ¹⁸ De onaanêêl vu hil sen silate va ngeeyaataa-to naambe yoo lambiing kul anivasa, yik yoo lambiing kul anivasa ngeeyaata lôôt, osin sil lambiing ngaatum-ambe gatiy silate va vaalu na in landôovu hil. ¹⁹ * o 6:19 Mat 6:20*Ke, lambiing naam-bêênjo ond sil lasupin silate nôôn anivasa ngeeyaata be le dôovu sil vu taamusin, tombe mem sil lalohvu nambe sil e mando metumin keen.

Goo ganggin gate kul sen onawiing-ato nivasa

²⁰ * o 6:20 2Ti 1:14; 1Ti 4:7*O Timoti, kul sen Anutu vu lukala onamam-ato ond goo ganggin nivasa, de ganoh nanye in vakasin mali-malis, osin vakasin mahôôsins sen hil vaalu danêêl paya nambe lukook anivasaa-to. ²¹ * o 6:21 1Ti 1:6; 2Ti 2:18*In hil vaalu sen sil davu tatuhin nambe lalak va danggakook anii-to, ond sil lavuuh mop sen yiy naawii-having Anutuu-to la.

Yik vakasin lung laa-ja. Anutu-te samu samu naas mando gaving ham.

2 Timoti

1 * o 1:1 Ep 1:1*Sa Pol, ond Anutu yoo ka vu be Yesu Kalisi holin sa be saatu sinaale, in nambe sa naanêêl Anutu-te vakasin sen jôôy-ato langaah naambe yiy naatu Yesu Kalisi-te hil, le mem Anutu le bu metumin vu yiy.

²* o 1:2 1Ti 1:2*Sate Timoti daka-e, sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu hong. Aamangg Anutu yuuh yate Omaaho Bop Yesu Kalisi lambiing samu samu osin ka pasiv naas mando gaving hong-ambe galompayo nanjip melaas

Yanigg-ame naamum in banye nivasa le

³* o 1:3 Pil 3:5; Sin 23:1; 24:16*Sa naalohak la vu Anutu sen sa navu sapa hôôk vaha osin sa longgpayo nikaapiik-ato, yik nambe sen sa bungg-aso sapa hôôk bôôy-ato, ond sa kangg navu hong hôôk lohakin langaah-ande busin-ambe sa naapêêlis la vu Anutu.

⁴Tonde sa kangg vu sen gamem luk kaasêêh-ato, om sa naawiingin nambe anaas aangge hong jesin naah-ambe mem sa kangg vasa dôôk. ⁵* o 1:5 Sin 16:1*In sa kangg vu nambe gawii-having osin galompayo timu nambe sen bumaavêêh Lois-ande tam Yunis-ato, tombe yik sa lak ni vanuh nambe gawii-having nam-bêênju having, ⁶* o 1:6 1Ti 4:14*ondeey saawiingin nambe aambêêl gakam ak in gakam bu Anutu-te niwêêk kul-ate sen bôôy sa hambe namangg ak galum-ambe lukalaas galompayô-to. Om gêên-anjo gambiing kul ak Anutu-te niwêêk-anja be naatu bopaata jak, naambe sen hil dave hôôk kin-ambe natum bopaataa-to. ⁷* o 1:7 Lom 8:15*In Anutu vu Vavi Vaambuung vu yiy ond me-nawiing in nambe yaanjêênin e, nganjo navu niwêêk vu yiy, osin nawiing in nambe yahengg gaving omaahonôn-ambe yiy oo anjakin yiy nivasa mu.

⁸* o 1:8 Lom 1:16*Game ganjêênin hil-ambe gambun yate Omaaho Bop-ate vakasin e, nganjo goo naanêêl langaah. Tonde yik game ganjêênin hil-ambe onaatu kam in yite omaaho kalaambus sa le, malis, yik goo gako niwêêk vu Anutu be ombaaku nimeen in onaanêêl yite banye nivasa gaving sa. ⁹* o 1:9 Ep 2:8-9; Tit 3:5*In Anutu hako yiy lom-ambe teey yiy in nambe yiy naatu yite hil amu, lemu me-ka vu yate kul anivasa sen yiy naawiing ondeey teey yiy e, malis, nganjo yoo ka vu be wiing samu samu vu yiy nyemalis amu. Anutu me-hatung ngaanggis e de yoo wiing samu samuu-jo vu yiy hôôk Yesu Kalisi munggin-ambe neep. ¹⁰* o 1:10 1Ko 15:55-57; Hiblu 2:14*Tombe mem gêên Yesu Kalisi, omaaho sen hako yiy lom-ato, tok laam lan-

gaah lung la, tombe Anutu taato yite samu samu sen vu vu yiy ak Kalisii-to neep langaah. In Yesu Kalisi laanggôôl yimbin-ate niwêêk, de yite banye nivasa vêêl metumin sen yiy mando danggataa-to laam langaah. ¹¹* o 1:11 1Ti 2:7*Yik yii-ju yoo hatung sa be saatu sinaale osin kaputung in nambe sa naanêêl banye nivasa langaah, ¹² ondeey soo naaku nimeen. Lemu sa ningg-ame namum in e, malis, in soo alak omaaho sen saawii-having yii-jo ni lung la, tombe saawii-having vulôôt nambe yoo le ganggin yite kul ayuuh ame sen vu lukala sa namangg-anjo nivasa lôôt-ambe naatok na balup busin sen nom-ato.

¹³* o 1:13 1Ti 4:6; 6:3; Tit 1:9; 2:1*Om vakasin nivasa sen sa taahu hong hôôk-ato ond yik osapa hôôk, de goo gambiing gaving Yesu Kalisi niwêêk-ambe gahem gaving yi, in gatu yite va lung laa-to. ¹⁴* o 1:14 1Ti 6:20*Om goo naalum in va nivasa sen Anutu vu lukala onamam-ato be ongganggin nivasa, tonde Vavi Vaambuung sen nando hôôk yalonggpayô-to ond yoo le dôôvu hong in kul-anjo.

¹⁵* o 1:15 2Ti 4:16*Galak ni nambe hil pin vu Esia, de Piselas ayuuh Hemosenis having, ond sil laluuh damind vu sa. ¹⁶ Om sa naalohak in nambe Omaaho Bop aka pasiv in Onesipolas gaving vane be noondin, in busin ngeeyaata ond Onesipolas laam nayi sa be navu samu sa longgpayo, de me-nayêênin hil-ambe natu ka in sa in sen sa naaluus kalaambus-anjo le, malis.

¹⁷ Nganjo naahen valup Lom atombe yoo salo sa pavis-ambe mem tovu sa, ¹⁸* o 1:18 Jut 21*om Omaaho Bop aka pasiv in yi hôôk busin taamusin sen nom-ato. In Onesipolas-anjo ond yoo hôôvu sa balon ngeeyaata vu Epesas-ambe goo galak ni vanuh-ato.

Onaatu Yesu Kalisi-te omaaho vaavis anivasa

2 Noongg-e, onggako niwêêk vu Yesu Kalisi-te samu samu sen navu vu yiy-ato be onaatu omaaho niwêêk jak. ² De vakasin sen ohango saanêêl hôôk hil ngeeyaata mend-ato, ond yik otaahu vu hil anivasa vaalu sen sil lalohvu nambe taahu hil ango dôôk-ato.

³* o 2:3 2Ti 1:8; 4:5*Ke, om goo naatu Yesu Kalisi-te omaaho vaavis anivasa, be ombaaku nimeen gaving hey vaalu. ⁴ In vaavis-aso dala ngaamong ond me-dawiing kul vaalu having e, malis, yik yoo dala ngaamong timu in nambe silate yêêv lanji sil-ambe ahend anivasa vu sil. ⁵* o 2:5 2Ti 4:8*Tonde omaaho ti gatup-ambe kaluuh ango-so, ond yoo gatup-ambe sapa hôôk mopaatôôv hatupin nivalok, le naambe nama ond mele gako nôôn anivasa ti le. ⁶* o 2:6 1Ko 9:7,10*Tonde

omaaho sen nawiing kul bopaata be naalôôh vanôôn-ato, ond yoo gako yite vanôôn nôôn vaalu sen na-supin-ato naamunggin hil vaalu pin, ond mem lohvu. ⁷ Om gakam oo bu vakasin sen sa naanêêl-anjo, le mem Omaaho Bop e tatekin vu hong-ambe mem ganjak vakasin pin-anjo danggakook ani.

⁸ * o 2:8 1Ko 15:4,20; Lom 1:3*Ke, om gakam oo bu Yesu Kalisi sen yite danggakook neep vu Devit-ato, ond yimb-ambe kandi lak laah, lohvu sen sa naanêêl hôôk banye nivasaa-to. ⁹ * o 2:9 Ep 3:1; Pil 1:12-14*Tombe yik sa naanêêl banye nivasaa-jo on-deey sa naaku nimeen-ambe sil landuuh sa lohvu omaaho nipaya ti, lemu me-landuuh Anutu-te vakasin e. ¹⁰ * o 2:10 Ep 3:13; Kol 1:24*Om sa longgpayo yoo niwêêk-ambe sa naaku nimeen pin-anjo in nambe saandôovu hil sen Anutu yoo holin sil in nambe daatu yite hil-ato, tonde mem Yesu Kalisi gako sil naah vu Anutu be sil mando hôôk yite nikaapulil danggata osin danggata.

¹¹ * o 2:11 2Ko 4:11*Om yik vakasin-anjo keen lôôt nambe,

“Yaavu yiyi la osin doos in nambe yaanggim ak Kalisi haale, ond mem yale mando metumin gaving yi. ¹² * o 2:12 Mat 10:33*Om naambe yiyi baale niwêêk-ambe baaku nimeen pin, ond yik yale naatu lulemak gaving yi, le naambe yiyi naatu kang in yi, ond yik le naatu ka in yiyi gaving. ¹³ * o 2:13 Lom 3:3-4; Nam 23:19; Tit 1:2*De yiyi naanêêl naambe yamengg navu sapa yi, le ma de yiyi gavuuhi yi na, nganjok yoo navu sapa hôôk yite vakasin amu, de me-lohvu nambe kaange yite vakasin-anju le, malis lôôt.”

Onaatu Anutu-te kul vaha nivasa ti keen in nambe ji hong nivasa

¹⁴ * o 2:14 1Ti 6:4; Tit 3:9*Gambêêl hil alund jak in vakasin-anjo, be gambu kôovu sil ak Anutu haale naambe sil-ame mahôôh sil lôôt in vakasin vaalu le, in vakasin mahôôs in ond me-lohvu nambe dôovu omaaho ti le, malis, nganjo nawiing nipaya vu hil sen dango yin-ato mu. ¹⁵ * o 2:15 1Ti 4:6; Tit 2:7-8*Om goo gambiing kul aniwêêk in nambe mem Anutu ji hong nivasa naambe gatu kul vaha nivasa ti keen-ambe onanêêl yite vakasin keen-ato nivalok, de ganim-ame namum in e. ¹⁶ * o 2:16 1Ti 4:7*Tonde goo ganoh nanye in vakasin mali-malis vaha vaha sen nôôn maato, in vakasin mali-malis nambêênjo ond le naanggiy hil-ambe mem landukana mop sen galuuh damind vu Anutuu-to. ¹⁷ * o 2:17 1Ti 1:20*Tombe silate vakasin mali-malis-anju lohvu payêês bopaata sen naya hôôk omaahonôôn vahand in naatu bopaata jak lôôt-ambe la nalohvu omaahonôôn pin. Ke, hil-anju silate omaaho yuuh ond Haimenias ayuuh Pailitas. ¹⁸ Hil-anju ond daloh paya in vakasin keen-ato om danêêl nambe yiyi kandi lak lung la de yame le kandi jak naah vu taamusin e. Ke, danêêl nambêênjo tombe nawiing nindanjeen vu hil vaalu sen lawii-having vakasin keen-ato.

¹⁹ * o 2:19 Nam 16:5,26; Jon 10:14; 1Ko 8:3; Ais 52:11*Lemu Anutu-te hil bel-ate ond sil lalohvu

ngaandiin aniwêêk sen Anutu haav-ambe naale lung laa-to, tombe ngaandiin-anju kaavu vakasin neep ak nambe, “Omaaho Bop yoo lak yite hil anind.” Tonde ango neep having nambe, “Hil pin sen danêêl nambe Omaaho Bop-ate hil sil-ato ond sil oo galuuh damind vu va nipaya.”

²⁰ * o 2:20 1Ko 3:12*In bayêên bop ti ond dêêngg ayuuh kaambum nando hôôk, tonde vaalu ond sil samu lak gool osin siliva, de vaalu ond sil lasap haah, tonde sil langgi heey ak ngaanggis, tombe vaalu ond kul anivasa-te, de vaaluk kul mali-malis-ate. ²¹ * o 2:21 2Ti 3:17*Om naambe omaaho ti galuuh dami vu hil-anju osin silate vakasin tatuhin de mando nivasa, ond le mando naambe kaambum sen kul anivasa keen-atêêto, in tu vaambuung-ambe nando in nambe yite omaaho bop biing kul anivasa pin jak yi.

²² * o 2:22 1Ti 6:11*Om goo napak in kakook anipaya sen nalup maanggêem-aso londpayô-to, tonde goo mosapa hôôk va nivalok osin gambiing gaving, de gahem gaving hil osin galompayo naalum melaas gaving hil sen londpayo la vu Omaaho Bop timu be lavand nahôôk yii-to. ²³ * o 2:23 1Ti 4:7*Tonde ongaluuh damim vu vakasin sen nôôn ma be hil sen lundkook ma danêêl sil in-ato, in galak ni nambe vakasin nambêênja natu ngaamong vu hil. ²⁴ * o 2:24 1Ti 3:3; Tit 1:7*De Omaaho Bop-ate kul vaha-so ond ti me-mahôôh hil in vakasin e, nganjo yoo biing va melaas amu vu hil pin, yik yoo taahu hil hôôk va nivasa mu, de me-ahekalin-ambe bu dôôk hil-ate nipaya sen lawiing yi payaa-to nyevahaan e. ²⁵ * o 2:25 1Ti 2:4*De naanêêl kalêês in ambu-so ond naanêêl sil osin melaas. Ke, mak biing naambêênjo ond Anutu le dôovu sil, tombe sil langgilin sil alondpayo be mem lanjak vakasin keen ani. ²⁶ In bôôy ond Saalang hako sil hôôk yite govak in nambe sil oo monggatung nanyend in Saalang lava, le naambe lanjak vakasin keen ani, ond sil alundkook e biing kul anivasa jesin naah atombe mem sil gavuuhi Saalang-ate govak na.

Busin ahus ond va nipaya ngeeyaata le naatok naam

3 * o 3:1 1Ti 4:1*Goo ganjak vakasin-anjo ni naambe vu busin taamusin ond nimeen ngeeyaata lôôt e naatok naam. ² * o 3:2 Lom 1:29-31*Tombe omaaho ti ti ahe yoo le gaving yi, tonde ahend e gaving mone lôôt, tombe sil oo le gako sil haalend jak, osin sil gatee sil jak danjeen-ambe daanêêl hil pale, de sil e kalêêh maandin ayuuh taandin lavand. Sil-ame le daapêêlis vu hil sen davu samu sil-ato le, nganjo sil e lanji va nivasa yuuh ame naambe va malis. ³ Sil ahend-ame le gaving halindin-aso noondin-aso daka le, de sil ahend-ame le naakuuh daka le, malis, yik sil e daanêêl vakasin anipaya jak hil noh nanye, tonde sil-ame lalohvu nambe me-le lanjakin sil daka le, nganjo yoo le lambiing navu dees vu hil lôôt, osin le lanji va nivasa pin paya. ⁴ Tonde le lambu halindin landukana vaavis namand in nambe lanyis, de pavis atombe sil lambiing va nindanjeen, tonde sil e gatee sil jak naambe sil bop, osin ahend oo le gaving liiy vaha vaha voon-ate,

de ahend-ame le gaving Anutu daka le. ⁵ * o 3:5 Mat 7:15,21; Lom 2:19-20; Tit 1:16*Sil e kaasiy sil naavind ak Anutu-te vakasin malis amu, lemu sil-ame lawii-having yite niwêêk e. Hil-anja ond goo ganoh nanye in sil.

⁶ * o 3:6 Tit 1:11*Hil-anja sil vaalu dasengg-ambe dalakala bayêên vu vêêh sen lundkook maa-to be dalu sil nalund ak vakasin tatuhin. Vêêh-asôônju ond va nipaya ngeeyaata nawiiing-ambe sil alondpayo nimeen, tombe kakook vaha vaha naanjiihin sil having. ⁷ * o 3:7 2Ti 2:25*Vêêh-asôônju yoo mondango vakasin amu, lemu sil-ame lalohvu nambe lanjak vakasin keen ani le. ⁸ * o 3:8 Eks 7:11,22; 1Ti 6:5*Bôôy ond Janis ayuuh Jamblis dawiingin nambe daanggôôl Mose, om yik hil sen-anja ond dawiingin nambe daanggôôl vakasin keen. Sil alundkook la paya lung la, tonde sil-ame lalohvu vakasin keen sen yaawii-having-ato daka le, malis lôôt. ⁹ Lemu hil ngeeyaata me-le lambiing gaving sil e, malis. Yik hil pin e lanji hil-anju dawiing va osin lundkook ma, naambe sen bôôy hil layi Janis ayuuh Jamblis lawiing va osin yuuh alundkook maa-to.

Gamem oo sapa Anutu-te vakasin

¹⁰ Lemu hong ond gahem having sa be galak sate vakasin ani sen sa navu tatekin vu hil-anjuuto lung la, osin va pin sen sa naawiing-ato, tonde mopaatôôv sen sa navu sapaa-to, osin va sen soo aawii-having Anutu niwêêk-ato, tombe same ahekalin pavi-pavis e, nganjo soo naawiing kul vu hil lôôt. Tonde galak sa ningg nambe sahengg oo naving hil osin soo naale niwêêk-ambe naaku nimeen. ¹¹ * o 3:11 Sin 13:50; 14:5,19; Saam 34:19*Tonde va nindanjeen pin sen hil dawiing vu sa osin nimeen pin sen tovu saa-to, tonde va sen tovu sa neep Antiok-ande Ikoniam osin vu Listlaa-to ond yik galak ni nambe hil lawiing nindanjeen vu sa lôôt vuu-ju, lemu Omaaho Bop oo lôôh sa vêêl in nimeen pin-anju. ¹² * o 3:12 Mat 16:24; Jon 15:20; Sin 14:22*Keen, hil pin sen lawiingin nambe lanjalak Yesu Kalisi

be lambiing va sapa Anutu kaa-to, ond omaahonôôn e lambiing nindanjeen vu sil. ¹³ Tonde hil anipaya osin tatuhin ambu-so le tatuhin hil, de sim Saalang oo

le tatuhin hil anipaya-sôônju, tombe mem sil pin daatu hil anipaya valok-ate.

¹⁴ * o 3:14 2Ti 2:2*Lemu hong ond gamem oo sapa vakasin sen ohango be gawii-having niwêêk-ato, in hey sen hey taahu hong-ato ond galak hey aningg lung la. ¹⁵ * o 3:15 Jon 5:39*Tonde galak ni having nambe bôôy sen goo naahen unoopasiv-ato, ond goo monangoyin vakasin hôôk Anutu-te kaapiya be galak ni, tombe kaapiyaa-ju lohvu nambe naanggiy hong-ambe onaatokak mopaatôôv sen galompayo na timu vu Yesu Kalisi in nambe mem Anutu gako hong naah vu yii-to.

¹⁶ * o 3:16 Lom 15:4; 2Pi 1:21*Yik Anutu-te vakasin pin sen lukaneep kaapiyaa-to ond Anutu yoo vu vu hil-ambe sil kaavu, tombe vakasin-anjo ond nivasa lôôt in nambe tatekin vakasin keen vu yiyi, tonde taato yate va nipaya vu yiyi, osin

naanggiy yiyi dukanaah Anutu-te mop, tonde taahu yiyi hôôk va nivalok. ¹⁷ * o 3:17 2Ti 2:21*Om mem yiyi sen yaatu Anutu-te hil-ato, ond yiyi oo aatu hil aniwêêk lung la be yaalohvu lôôt in nambe yaambiing kul anivasa pin.

Goo naanêêl Anutu-te vakasin keen-ato niwêêk lôôt

⁴ * o 4:1 Sin 10:42; Lom 14:9-10*Yesu Kalisi le gan-goyin hil sen dando memoos osin hil sen layimb-ato silate vakasin pin. Yesu Kalisi-ju le naatok naam hil pin amend-ambe mem naatu omaaho lulemak-ambe ganggin yite va pin mando danggata osin danggata. Om sa naanêêl niwêêk vu hong jak Anutu yuuh Yesu Kalisi-ju haalend naambe ² * o 4:2 Sin 20:20,31*goo monaanêêl yite tanasin langaah. Naambe hil lawiingin nambe gangoyin ond onaanêêl, le naambe me-lawiingin nambe gangoyin e, lemu yik goo monaanêêl Yesu Kalisi-te vakasin lôôt. Goo naanêêl lôôt in nambe lambiing gaving, osin gambu kôôvu hil in nambe vakasin galu sil alondpayo be langgilin sil, tonde okaandu hil ak vakasin gaving. De game ganitambo osin game gahekalin e, nganjo goo gambiing kul-anjo vu hil lôôt osin otaahu sil nivasa.

³ * o 4:3 1Ti 4:1; 2Ti 1:13*Angge, vu taamusin ond hil-ame le gambe nanyend in vakasin anivasa keen-ato daka le, malis, yik sil nanyend e biing navu navu in nambe sil gango vakasin heey, tombe sil e langgolin silate kaputung heey in taahu sil hôôk va vaalu sen dawiingin-ato. ⁴ * o 4:4 1Ti 4:7*Tombe mem sil galuuh damind vu vakasin keen-ande gatung nanyend in vakasin vaha vaha mali-malis. ⁵ Lemu hong ond nohvu busin pin galumkook oo biing kul anivasa, goo baaku nimeen-ambe onaanêêl banye nivasa vu hil. Tonde yik kul pin sen Anutu vu vu hong-ato, ond goo gambiing keen lôôt.

Pol nêêl nambe ngaaho lak in yite kul navu jung na

⁶ * o 4:6 Pil 2:17*Gêên saatu salivangin vu Anutu nambe sen hil datooy wain natu salivangin vu Anutuu-to. In busin sen sa navu gavuu kul-ande sana lak-ato ngaaho lak lung la. ⁷ * o 4:7 1Ti 6:12*In soo monatap niwêêk lôôt-ambe mem gêên saatok valup nalu daambu-to lung la. Yik soo aawii-having niwêêk. ⁸ * o 4:8 1Ko 9:24-25; Taato 2:10*Gêên Omaaho Bop hatung nôôn anivasa sen hil anivalok-atêêto be nando nanggin sa, in yi omaaho sen yoo nangoyin vakasin-ambe nanêêl nivalok, tombe busin-anju ond yoo le bu nôôn anivasaa-ju vu sa, lemu me-yoo le bu vu soo timu le, nganjo le bu vu hil pin sen ahend having nambe lanji yi dôôk busin sen naatok naam langaah-ato.

Vakasin ahus heey

⁹ * o 4:9 2Ti 1:4*Yik goo kandi be ganaam vu sa pavis,

¹⁰ * o 4:10 Kol 4:14; Tit 1:4*in Demas havuuh sa de la Tesalonika in ahe yoo naving va voon-ate, tonde Kle-sens la Galata, de Titus la Dalmesia. ¹¹ * o 4:11 Kol

4:14; Sin 15:37-39*Tonde yik Luk nôôn timu yoo nando having sa, om onggako Maak gaving hong-ambe man-aam ond mem nivasa in nambe dôôvu sa in kul. ¹² * o 4:12 Ep 6:21-22*Saawiing Tikikas la Epesas lung la.

¹³ * o 4:13 Sin 20:6*Ke, om ganaam ond onggako sate lolop diin sen sa havuuh nando Kapas ambaan vu Toloas-ato be onggako kaapiya gaving. Tonde kaapiya vaalu sen sil samu lak bik naavii-to ond manyinja goo gako naam keen.

¹⁴ * o 4:14 1Ti 1:20; Saam 62:12; Pro 24:12; Lom 2:6*De Aleksanda sen nawiing kul in nasi kaapaa-to ond wiing sa paya lôôt, om sim taamusin e Omaaho Bop e bu yite nipaya nyevahaan dukanaah va sen wiing-ato. ¹⁵ Om yik goo ganggin hong in omaahôô-ju, in yoo naanggôôl heyate vakasin lôôt.

¹⁶ * o 4:16 2Ti 1:15*Tombe nyendoos ond soo timu be saanêêl vakasin laah vu hil sen dango sate vakasin-ato, de omaaho ti me-naale having sa be hôôvu sa le, malis, hil pin lavuuh sa, om saalohak in nambe Anutu me-ka bu silate nipayaa-ju le. ¹⁷ * o 4:17 Sin 23:11; 27:23; Dan 6:22*Lemu sak, Omaaho Bop kaandu sa be vu niwêêk vu sa, ondeey soo aanêêl Kalisi-te vakasin

lohvu lôôt vu hil sen dango sate vakasin-ato, be hil alundoos pin langoyin. Tonde Anutu yoo lôôh sa vêêl in omaaho nipaya

nama. ¹⁸ Tonde yik Omaaho Bop yoo le nôôh sa vêêl in va nipaya pin sen hil dawiingin nambe lambiing vu saa-to, de yoo le ganggin sa be gako sa naah baan baandoni. Ond yik Omaaho Bop-anju yite nikaapulid naatu bopaata lôôt-ambe nanjip danggata osin danggata. Keen.

¹⁹ * o 4:19 Sin 18:2; 2Ti 1:16-17*Ke, de onaanêêl vu Pliska yuuh laya Akwila, tonde vu Onesipolas-aso yite hil gaving naambe sa kangg navu sil. ²⁰ * o 4:20 Sin 19:22; 20:4*De Elastas ond haay hatô Kolint atombe naahen nandôô-ju, tonde Tolopimas ond nilak om nando Mailitas-ande sa laam. ²¹ Om okandi be ganaam pavis, de game mongganggin busin sen vavi osin lôôy anipayaa-to le. Ke, Yubulas ayuuh Pudens-ande Lainas ayuuh vêêh bop Klodia, tonde Yesu-te hil pin having ond kand navu hong.

²² Yik vakasin lung laa-ja. Omaaho Bop mando gaving okanum, de yite samu samu naas mando gaving ham pin.

Titus

1 Sa Pol sen Anutu-te omaaho kul ti osin Yesu Kalisi-te sinaale saa-to, ond yik yoo holin sa in nambe sa kaandu hil sen Anutu yoo holin sil in nambe daatu yite hil-ato be lambiing gaving niwêêk, osin saandôvu sil in lanjak vakasin keen ani be lambiing va sapa Anutu ka. ² Tonde vakasin keen-anjo dang-gakook neep-ambe yiy natung mengg in nambe yale mando metumin danggata-te. In bôôy ond Anutu me-hatung vati munggin e de yoo nêêl lung la nambe le bu metumin-anju vu yiy, tombe me-navu tatuhin daka le, malis lôôt. ³ * o 1:3 Ep 1:9-10; Tit 2:10; 3:4; 1Ti 1:1,11*Tonde sim busin sen Anutu yoo hatung-ato tok laam, le mem yoo taato metumin-anju laam langaah hôök yite vakasin sen hil danêêl langaah-ato. Tombe yik Anutu sen nako yiy lom-ato ond yoo vu kul-anjo vu sa be nêêl nambe sa naanêêl yite vakasin-anjo langaah.

⁴ * o 1:4 2Ko 8:23; Gal 2:3; 2Ti 1:2; 4:10; Lom 1:7*Titus, sa kaavu kaapiyaa-jo vu hong in gatu sa noongg keen, in gawii-having, yik va timu nambe sen hey pin nganjôô-to. Aamangg Anutu yuuh yate omaaho sen nako yiy lom-ato Yesu Kalisi ond yuuh lambiing samu samu naas mando gaving hong-ambe galompayo nanjip melaas.

Titus-ate kul neep nambe golin hil bel-ate yêêv-aso vu Klit

⁵ Ke, sa havuuh hong-ambe onando Klit-ato in nambe onggatongin kul anyengale pin sen me-nivalok ak-ato, osin ganggolin hil bel-ate yêêv-aso vu bayêên bu ti ti pin nohvu sen saanêêl vu hong bôôy-ato. ⁶ * o 1:6 1Ti 3:2-7; 2Ti 2:24-26*Gangge omaaho ti naambe hil-ame lanêêl vakasin ti lak yi le, in me-wiing vati paya le, tonde yoo hako vêêh timu de noondin lawii-having Kalisi, tonde vakasin baayamb ayuuh ame ma vu sil, osin me-davu kalêêh vakasin daka le. Ke, hil nambêênja ond mem ganggolin sil daatu yêêv. ⁷ * o 1:7 1Ko 4:1*In galak ni nambe hil bel-asote yêêv-anjo ond danggin Anutu-te kul, om sil oo sapa hôök mop anivalok, tonde me-biing va nipaya ti be hil daanêêl yi le, osin me-gatee yi jak e, de me-biing ahekalin pavis e, de me-naanum-ambe lukook biing paya le, tonde me-nyis hil pavis e, osin me-biing menôn in mone yuuh ame le, malis. ⁸ Yik yoo samu vaatêêvak-aso nivasa, yoo ahe gaving kul anivasa pin-ambe biing, de sapa hôök kakook anivasa mu, tonde yoo mando nivasa be biing va nivalok amu nohvu Anutu ahe gaving, osin yoo jakin yi nivasa. ⁹ * o 1:9 2Ti 4:3; Tit 2:1*Tonde yoo

naapuvu vakasin nôôn sen hey navu taahu hil hôök-ato, tombe mem lohvu nambe kaandu hil ak tanasin anivalok keen, tonde lohvu nambe naanêêl vakasin vu mahôôs sin ambu-so lôôt-ambe mem lanjak silate va nipaya ni.

Hil tatuhin vaha-so ngeeyaata dando Klit

¹⁰ * o 1:10 1Ti 4:7*Keen, hil ngeeyaata me-dahulis Anutu-te vakasin baambu le, yoo danêêl vakasin mali-malis-ambe dakoseey hil akand. Hil ngeeyaata-ju ond sil vaalu yoo davu sapa hôök Yuda-te gambum sen dalaah naavind-ato niwêêk. ¹¹ * o 1:11 Jon 10:12; 1Pi 5:2; 2Ti 3:6*Hil nambêênju ond yoo nipaya be dawii-gin nambe gako hil-ate mone yuuh ame, ondeey sil davu taahu hil hôök vakasin heey sen me-lohvu nambe yiy sapa hôök-ato le, tombe silate kakook-anju navu palapin hil vaalu having silate noondin pin, om hil nambêênja ond ham ambu jeen sil avind. ¹² In hil Klit-anja ond silate omaaho lukook bop ti nêêl langaah bôôy nambe, "Vu bôôy-ambe gêên-anjo ond hil Klit-anjo yoo davu tatuhin vakasin amu. Sil bik bamaan nanyend pok-aso osin paling ambu-so be ahetaso." ¹³ * o 1:13 2Ti 4:2*Tombe vakasin-anju keen, om goo naanêêl sil niwêêk in sil oo langgilin sil alondpayo be mem lambiing gaving niwêêk jak. ¹⁴ * o 1:14 1Ti 4:7*De sil-ame monggatung nanyend in hil Yuda-te vakasin mali-malis vaha vaha le, osin hil sen daluuh damind vu vakasin keen-ato silate tanasin e. ¹⁵ * o 1:15 Mat 15:11; Lom 14:20*In omaaho ti nambe lopayo nikaapiik ond yoo nayi va pin sen Anutu hatung-ato nambe nivasa, nganjo hil sen londpayo ningook osin me-dawii-having Kalisii-to, ond me-dayi va pin-anju nambe nivasa le, malis lôôt. Yik lundkook osin londpayo yuuh ahondoos anipaya lung la. ¹⁶ * o 1:16 2Ti 3:5; 1Jon 1:6; 2:4*In sil oo danêêl nambe dalak Anutu ni, lemu va sen dawiiing-ato taato nambe daluuh damind vu Anutu, om Anutu nayi sil nambe hil anipaya valok, in sil kalêês sin ambu-so be me-lalohvu nambe lambiing vati nivasa le.

Vakasin lak himbop ayuuh vêêh bop

2 * o 2:1 Tit 1:9*Hong ond goo naanêêl vakasin nohvu tanasin anivalok keen-ato vu hil naambe, ² himbop-aso ond sil-ame daanum-ambe lundkook biing paya le. Yik sil mando nivasa nohvu hil gako sil jak, be sil sapa hôök kakook anivasa mu, osin sil lambiing gaving niwêêk-ambe ahend gaving hil keen, tonde sil oo baale niwêêk-ambe baaku nimeen pin. ³ * o 2:3 1Ti

3:11*Tonde yik vêêh bop-aso laving, sil latu vaambu-ung om yoo lambiing va nivalok amu, de sil-ame daanêêl vakasin anipaya lak hil noh nanye le, osin sil-ame daanum-ambe londpayo na vu bel lôôt e, nganjo yik sil oo taahu noondin-aso hôök va nivasa mu. ⁴Yik sil lambêêl vêêh-aso sen daahen vahaavu dakaa-to lund jak in nambe sil ahend oo gaving layêêndin osin noondin. ⁵* o 2:5 Ep 5:22*Tonde sil sapa hôök kakook anivasa be sil mando nivalok keen, de sil oo ganggin silate bayêên anivasa, osin sil oo landôovu layêêndin osin noondin anivasa, tonde sil langgulis layêêndin baambund. Yik yoo lambiing naambêênjo lôôt ond mem hil-ame le lanji vêêh-aso paya be daanêêl Anutu-te vakasin pale le.

Vakasin lak maanggêem-aso

⁶De yik onaanêêl vu maanggêem-aso naambe sil oo ganggin sil nivasa. ⁷* o 2:7 1Ti 4:12; 1Pi 5:3*Tonde hong ond goo gambiing va pin nivasa be onaatu taahu taahu nivasa, in hil lanji be sapa ovaham, tombe mem lambiing va nivasa vasa. De otaahu hil ond galompayo timu be goo gakam bu vakasin anivasa le mem otaahu sil nivalok. ⁸* o 2:8 1Pi 2:15*Tonde goo naanêêl vakasin anivalok keen amu, de hil-ame gango naambe ovakaas paya le, in nambe mem hil sen dayi yiy payaa-to me-lalohvu nambe daanêêl vakasin anipaya jak yiy e, nganjo le nind naamum.

Vakasin lak hil sen latu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to

⁹* o 2:9 1Ti 6:1; 1Pi 2:18*Onaanêêl vu hil sen latu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to naambe sil oo langgulis silate yêêv-aso baambund, yoo lambiing kul pin in silate yêêv-aso ahend anivasa vu sil, de sil-ame mahôöh silate yêêv-aso le. ¹⁰* o 2:10 Tit 1:3*De me-langgôndak silate yêêv-asote va yuuh ame daka le, malis. Yik sil amend oo sapa silate yêêv-aso nivasa lôôt. Ke, hil sen latu va kul-ate malis amuu-to yoo lambiing va nivasa pin naambêênjo nohvu Anutu-te vakasin, ond mem hil e lanji yate Anutu sen nako yiy lom-ato yite vakasin naambe va nivasa keen.

Yiy oo mando nivasa be monggatung mengg in Kalisi-te busin

¹¹Anutu-te samu samu tok laam langaah lung la in nambe gako omaahonôn pin lanom vu yi. ¹²* o 2:12 1; Jon 2:16; Ep 1:4*Tombe samu samuu-ju navu taahu yiy in nambe yiy gavuuuh mop sen yiy haluuuh damingg vu Anutuu-to na valok-ate, osin yiy gavuuuh yalonggpayo navu navu nipaya voon-ate pin, tonde mem peey-anjo yakangg bu va nivasa be yaambiing va nivalok amu sapa Anutu ka. ¹³* o 2:13 1Ko 1:7; Pil 3:20*De yiy monatang mengg in nôôn anivasa in nambe naatok naam e mem yiy naapêêlis. Keen, yiy natung mengg in Anutu Bop yuuh yate omaaho Yesu Kalisi sen nako yiy lom-ato, in nambe yaangge yuuhate nikaapulid naatok naam langaah. ¹⁴* o 2:14 Gal

1:4; Saam 130:8; Eks 19:5; Diu 7:6; Esi 37:23; 1Pi 2:9; Ep 2:10*Kalisi ond yoo vu yi la doos-ambe yimb in yiy in nambe nôöh yiy vêêl in va nipaya pin, osin samu yiy-ambe yiy naatu yite hil anikaapiik-ambe mem yiy oo niwêêk in yaambiing va nivasa pin.

¹⁵* o 2:15 1Ti 4:12*Om onaanêêl tanasin-anjo vu sil, osin gambêêl sil alund jak in vakasin-anjo lôôt, yik goo naanêêl sil aniwêêk lôôt, de omaaho ti me-ji hong naambe va malis amu le.

Yiy oo baale niwêêk-ambe yaambiing va nivasa mu

³* o 3:1 Lom 13:1-7; 1Pi 2:13-14*Gambêêl hil alund jak naambe sil oo langgulis gaaman-aso osin yêêv-aso baambund-ambe sil oo nanyend vuun in silate vakasin, osin sil oo samu sil in lambiing va nivasa pin. ²* o 3:2 Pil 4:5*De sil-ame daanêêl omaaho ango pale le, yik sil oo mando osin londpayo nikuuuh, tonde yoo lambiing va osin melaas amu be sil samu hil pin nivasa lôôt.

³* o 3:3 1Ko 6:11; Ep 2:2; 5:8*In bôôy ond yalungkook ma be yiy navu kalêêh vakasin having, tonde Saalang nako yiy la mop paya. Yalonggpayo la timu vu va voon-ate sen yalonggpayo navu navu in-ambe yahengg naving-ato, tonde yiy oo monaawiing va nipaya osin yalonggpayo nipaya vu omaahonôn lak busin pin. Tonde hil dayi yiy paya de yiy oo naahe yiy paya having. ⁴* o 3:4 Tit 1:3*Le ma de yate Anutu sen nako yiy lom-ato, ond sim yite samu samu osin ahe havingin tok laam langaah tombe mem hako yiy lom. ⁵* o 3:5 2Ti 1:9; Ep 5:26; Jon 3:5*Lemu me-ka vu kul anivasa sen yiy naawiing-ato be hako yiy lom e, malis. Yik yoo ka pasiv in yiy

atombe hako yiy lom amu. Yoo lipis yiy atombe yaatu hil moos kalin ak, tombe Vavi Vaambuung wiing-ambe mem yalonggpayo tu moos kalin ak keen. ⁶* o 3:6 Sin 2:17-18*Yik Yesu Kalisi-te kul sen hako yiy lom-ato, ond tatekin mopaatôov-ambe Anutu wiing Vavi Vaambuung lakalaam yiy lôôt. ⁷* o 3:7 Lom 3:24*In nambe naanêêl yiy naambe yaatu hil anivalok ak Yesu Kalisi-te samu samu, tonde mem yiy gako nôôn sen yiy mando metumin danggata-têeto, om yik yiy monatang mengg in nandôô-jo.

⁸Vakasin-anjo keen, om soo aawiingin nambe onaanêêl langaah niwêêk lôôt, in hil sen dawii-having Anutuu-to ond yik sil akand oo bu kul anivasa be mondamiing lôôt, in manyinjo nivasa be nahôovu omaahonôn. ⁹* o 3:9 2Ti 2:14,16,23*Nganjo vakasin malimalis sen hil danêêl sil in, osin yoo dakaas ak bundin-aso haalend-ato, tonde ahend kalin-ambe davu mahôöh sil in Mose-te tanasin-ato, ond goo ganoh nanye in vaa-jo, in me-le dôovu yiy daka le, nôôn ma.

¹⁰* o 3:10 Mat 18:15-17; 2Jon 10*De naambe omaaho ti naasuh hil bel-ate dala lu yuuh, ond gambu kôovu yi balon ti me balon yuuh, le naambe me-hango olavam e, ond gangge yi naambe hil bamaan. ¹¹* o 3:11 1Ti 6:3-5*In galak ni nambe hil nambêênjo ond havuuuh mop anivasa la, om yite va nipaya taato nambe yoo wiing yi paya.

Vakasin ahus heey

¹² * o 3:12 Ep 6:21-22*Ke, naambe saambiing Atemas ayuuh Tikikas ango naas gato vu hong, ond yik ganaam balup vu sa pavis

vu Nikopolis, in sa kangg vu lung la nambe sale mando Nikopolis kwaav yumbeyuuh in vavi osin lôôy anipaya-te busin hôôk-anju. ¹³ * o 3:13 Sin 18:24; 1Ko 3:5-6; 16:12*Tonde gandôôvu omaaho tanasin dangga Sinas-anja nivasa gaving Apolo be onggako yuuh lana mop, de yuuh-ame daativak in va yuuh ame vu mop e.

¹⁴ * o 3:14 Ep 4:28; Tit 2:14; Mat 7:19*De yate hil ond yoo mondambiing kul anivasaa-jo lôôt-ambe landôôvu hil sen dativak in va yuuh ame lôôt-ato, le naambe sil mando malis amu ond silate kul ti me-le nyiis nôôn nivasa le.

¹⁵ Ke, tonde hil pin sen dando having saa-jo ond kand navu hong, tonde onaanêel vu halingg-aso sen lawii-having nambe sen hey, osin ahend naving hey-ato, naambe hey akangg navu sil.

Yik vakasin lung laa-ja. Anutu-te samu samu naas mando gaving ham pin.

Pilemon

1 * o 1:1 Ep 3:1*Sa Pol, Yesu Kalisi-te omaaho kalaambus sa. Haay ahondoos yiy halingg Timoti kaavu kaapiyaa-jo laas vu heyate halingg anivasa hong Pilemon sen yiy ahondoos naawiing kul timuu-to, ² * o 1:2 Kol 4:17; 2Ti 2:3*de vu hey vangaangg Apia yuuh Akipas sen haay ahondoos naayiis ngaamong in kul-anjôôto, tonde vu hil bel-ate vaalu sen dasupin hôôk gate bayêên-ambe ham nalohak nandôô-jaato.

³ * o 1:3 Gal 1:3*Yate Aamangg Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi lambiing samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Pilemon ahe yoo naving Omaaho Bop

⁴ * o 1:4 Lom 1:8-9*Sa kangg oo navu hong hôôk lohakin, tombe sa naapêêlis nala vu Anutu in hong. ⁵ In sa hango ombanyem nambe gawii-having Omaaho Bop Yesu be gahem naving yi having Anutu-te hil pin. ⁶ * o 1:6 Pil 1:9; Kol 1:9*Yik yiy ahondoos aawii-having timu, ondeey sa naalohak in nambe Anutu bu kakook anivasa vu hong-ambe mem gale ganjak va nivasa sen yiy nako vu Kalisii-jo ni lôôt. ⁷ * o 1:7 2Ko 7:4*Keen hali, gahem oo naving Anutu-te hil pin, tombe mem sil alondpayo nivasa nalak, om soo naapêêlis osin sa longgpayo ahelavis lôôt.

Pilemon gako Onisimas nom-ambe ji yi naambe hali keen

⁸ Keen, saatu Kalisi-te sinaale om saalohvu nambe sa naanêêl niwêêk vu hong naambe gambiing va sen nivalok-ato. ⁹ * o 1:9 Plm 1*Le ma de sa nimbaya nambe same naanêêl niwêêk e, in ahe havingin duuh hoow ahondoos lavuh ti, om yik sa kataangg hong amu. Yik sa hitata Pol sen gêên saatu Yesu Kalisi-te omaaho kalaambus having-atôônjo, ¹⁰ * o 1:10 Kol 4:9; 1Ko 4:15*om sa kataangg hong in sa noongg Onisimas, in sa nando hôôk kalaambus-anjo de sa taahu yi hôôk Kalisi-te banye nivasa, be mem yoo tu sa noongg.

¹¹ Bôôy ond me-nahôôvu hong nivasa le, nganjo gêên-anjo mem lohvu nambe biing kul anivasa dôôvu hoow ahondoos. ¹² Om yik gêên-anjo saawiing osin sa longgpayo doos-ambe los vu hong. ¹³ * o 1:13 Pil 2:30*Yik soo monaanêêl banye nivasa-to ondeey latung sa hôôk kalaambus-anjo, om saawiingin nambe aambu teenin Onisimas-ambe mando ngaaho vu sa, in nambe dukanaah gahembaan-ambe dôôvu sa de kalaambus jung na le mem. ¹⁴ * o 1:14 2Ko 9:7; 1Pi 5:2*Lemu nambe sa naanêêl-ambe ganjiinggis ond mem, le ma

om same aavu teenin yi le, in same aawiingin nambe gaanjiihin hong e, nganjo gakam oo bu be onaanêêl naambe mando in dôôvu sa ond mem lohvu.

¹⁵ Mak Anutu wiing-ambe Onisimas havuuh hong pasivdaka in nambe gale gako yi nos jesin naah-ambe mem yoo mando gaving hong danggata. ¹⁶ * o 1:16 1Ti 6:2*Om game gangge yi naambe va malis amu jesin naah e, nganjo haale savok la, in gêên tu gate halim keen, om gahem e gaving yi. In sak saahé yi nambe sa halingg keen-ambe sahengg naving yi, om yik gahem oo le gaving yi lôôt, in gale gangge yi naambe omaaho nivasa osin Omaaho Bop-ate noow ti nambe sen hong-ato. ¹⁷ De naambe gahem naving sa keen nambe hoow ahondoosin naawiing Kalisi-te kul timu, tombe sa naas ond gale gako sa jak, om Onisimas los-anja ond yik onggako yi jak naambêênja.

¹⁸ Ke, naambe wiing gate vati paya, me hako gate vati, ond game gangge naambe nyevahaan neep vu yi le, nganjo gangge naambe neep vu sa. ¹⁹ * o 1:19 1Ko 16:21; Gal 6:11*Yik sa Pol, soo kaavu kaapiyaa-jo lak sa namangg nivalok, nambe sale aambu dôôk vaa-ja. Keen, sate nyevahaan neep vu hong in sa taahu hong hôôk Kalisi-te banye nivasa-to, lemu same naanêêl-anjo le. ²⁰ Ke, hali, gambiing va nivasa

vu sa lak Omaaho Bop haale, in hoow ahondoos aatu Kalisi-te omaaho, om yik goo gambiing-ambe sa longgpayo nivasa jak.

²¹ Sa kangg vu nambe goo le taamuyin sate vakasin-anjo lôôt, ondeey sa kaavu kaapiyaa-jo vu hong. Yik sa lak ni lung la nambe goo le gambiing nivasa lôôt savok sen sa naanêêl vu hong-anjo na.

²² * o 1:22 Pil 1:25; 2:24*Ke, tonde vakasin boow ti having nambe onggatongin bayêên alopayo ti vu sa, in sa kangg vu nambe Anutu le gango hamate lohakin atombe biing-ambe saanos vu ham.

Vakasin ahus

²³ * o 1:23 Kol 1:7*Ke, Epaplas sen haay ahondoos aaluus kalaambus lak Yesu Kalisi haalêê-to ond ka navu hong. ²⁴ * o 1:24 Kol 4:10,14; 2Ti 4:10-11*Tonde sate hil sen hey ahondoos naawiing kul-ato, Maak ayuuh Alistakas-ande Demas, tonde Luk, ond yik sil akand navu hong having.

²⁵ Yik vakasin lung laa-ja. Yate Omaaho Bop Yesu Kalisi biing yite samu samu naas mando gaving ham kanum.

Hibluu-to

Anutu vu vakasin vu Noow-ambe nêêl vu yiyi

1 Vu bôôy ond Anutu nêêl vakasin ngeeyaata vu hil sen danêêl yite vakasin langaah-ato lak mopaatôôv vaha vaha be lanêêl vu yate himbop-aso bôôy, ^{2*} o 1:2 Saam 2:8; Mat 21:38; Jon 1:3; Kol 1:16*le sim busin taamusin sen gêên-anjo tombe Anutu yoo vu vakasin vu Noow-ambe nêêl langaah vu yiyi. Yik Noow-anju sen Anutu nêêl-ambe yoo hatung yendak osin ngaanggis pin, tombe holin yi be mem vu va baandoni osin voon pin lukala nama. ^{3*} o 1:3 2Ko 4:4; Sin 2:33-34; Kol 1:15; Hiblu 8:1*Yik yii-ju Anutu-te melangaah nikaapulisi-ate, tombe yik ni nambe Anutu keen-ato, de yoo navu kaandu va pin sen hatung-ato lak yite vakasin aniwêêk. Yoo kawiiy hil-ate nipaya lung la, de laah nando having Anutu sen niwêêk danggakook-ato ond nando nama vasa having yi vu baandoni.

Anutu Noow savok angela-so

^{4*} o 1:4 Pil 2:9*Ke, om Anutu Noow tu bopaata lôôt-ambe savok angela-so la, tonde yik hako haale bopaa-ta vu Anutu be savok sil haalend la. ^{5*} o 1:5 Sin 13:33; Hiblu 5:5; 2 Sml 7:14; Saam 2:7*Lohvu Anutu nêêl nambe,

“Sa noongg hong in gêên soo hako hong.”

Tonde yik nêêl ango nambe,

“Sale naatu yite mangganaan, de le naatu sa noongg.”

Mak naangelis Anutu nêêl vakasin-anjo lak angela ti? Malis. ^{6*} o 1:6 Lom 8:29; Saam 97:7*Yik busin sen Anutu navu biing nowaatuk timu dukanaam voon-ato ond mem nêêl nambe,

“Sate angela pin yoo gatung kaatu vu yi.”

^{7*} o 1:7 Saam 104:4*Tonde nêêl ak angela-so nambe,

“Sa samu sate angela-so nambe vavi, de sa naawiing-ambe sil lalohvu kin dalaan.”

^{8*} o 1:8 Saam 45:6-7*Tonde sim nêêl angôô-jo lak Noow nambe,

“O Anutu, gatu omaaho lulemak-ambe goo le mando mongganggin gate hil jak vakasin anivalok danggata osin danggata. ⁹ In gahem oo having va nivalok amu, de ganimbaya vakasin kalêêsini, ondeey yik sa sen gate Anutu saa-to ond saaholin hong, tombe saawiing-ambe gakam vasa lôôt savok gate hil pin.”

^{10*} o 1:10 Saam 102:25-27*Tonde nêêl boow ango yesin laah nambe,

“Omaaho Bop, goo hatung ngaanggis vu munggin, tombe yik osamu yendak ak onamam having, ¹¹ lemu yendak osin ngaanggis e na menama pin, nganjo hong ond le nama, goo nando in mando danggata-te. De yendak osin ngaanggis ond le nimbôôy jak naambe lolop animbôôy ak-ato, ¹² tombe gale baahinin naambe sen hil daahinin tôômb-ato, de gale ganggilin va naatu moos dukanaah naambe sen hil dalop lolop moos lukalaah sil-ato. Lemu hong Omaaho Bop, goo le mando naambêênja danggata lôôt, de game le tata jak e.”

^{13*} o 1:13 Saam 110:1*In bôôy Anutu nêêl nambe, “Omando sa namangg vasa gaving sa de sale aambiing-ambe hil sen dayi hong payaa-to le langgulisi hong vaalu kambi.”

Tombe mak Anutu nêêl vakasin-anjo vu angela-so ti? Malis. ^{14*} o 1:14 Saam 34:7; 91:11*Angela-so pin ond sil latu Anutu-te va kul-ate, tombe Anutu nawiing-ambe sil dala in nambe landôôvu hil sen navu gako sil lanom vu yii-to.

Anutu hako yiyi lom-ato ond manyinjo va bopaata ti keen

2 Om vakasin sen yiyi hangoyin-ato ond yakangg bu be yiyi oo naapuvu niwêêk, de yame yanitam-bo jak-ambe yiyi gavuu na le. ^{2*} o 2:2 Gal 3:19*In bôôy ond Anutu vu vakasin vu angela-so be lanêêl langaah, tombe vakasin-anju ond nôôn keen, om hil pin sen nanyend doos-ambe sil kalêêh vakasin-anjuuto ond lako nipaya nyevahaan ak. ^{3*} o 2:3 Hiblu 10:29; 12:25*Lemu gêên ond Anutu hako yiyi lom, tombe manyinjo va bopaata ti keen lôôt, om naambe yiyi galuuh damingg vu va bopaata-ju ond yale napak in yate nipaya nyevahaan-ambe yana tana? Malis. Yik Omaaho Bop oo nêêl vakasin munggin nambe le gako yiyi nom, tombe hil sen lango yite vakasin-anjuuto ond lanêêl langaah vu yiyi nambe vakasin-anju keen lôôt. ^{4*} o 2:4 Mak 16:20; 1Ko 12:4,11*Tonde yik Anutu yoo kaandu vakasin-anju lak sen vu niwêêk vu yite hil-ambe lawiing taahu taahu ngeeyaata osin niwêêk, osin hatiiy Vavi Vaambuung-ate niwêêk kul-ate nyemalisi amu vu hil lohvu yoo ahe having-ato.

Yesu tu yate omaaho sen hako yiyi lom-ato danggakook keen

⁵ Kul sen ganggin omaahonôôn nohvu taaku pin sen yiyi nakaas in-anjo, ond Anutu me-vu kul-anjo lukala angela-so namand e, malis. ^{6*} o 2:6 Saam 8:4-6*In

omaaho ti kaavu boow ti neep hôök kaapiya be nëêl langaah nambe,

“O Anutu, omaahonôôn ond sil vaati ondeey gakam navu sil? De omaahonôôn noondin ond sil vaati ondeey onanggin sil nivasa? ⁷ Le sim olaanggôol omaahonôôn-ambe haalend pasiv de angela-so haalend bop savok omaahonôôn la daka, le ma de gavu nikaapulil osin haalend bop vu sil-ambe mem ohako sil lak, ⁸ * o 2:8 1Ko 15:27*tonde gawiing-ambe va pin lahulis sil vaalu kambi in nambe sil oo ganggin pin.”

Keen, Anutu hatung va pin lahulis omaahonôôn baambu, de me-havuuuh vati be nando malis in nambe me-gulis baambu le, lemu gêên yaahe nambe va pin-ame lahulis omaahonôôn baambu le, malis. ⁹ * o 2:9 Pil 2:8-9*Nganjo Yesu ond mem, in yaahe nambe Anutu laanggôol Yesu be haale pasiv de angela-so haalend bop savok yi daka vêêl e, tombe hako nivaane be yimb, le sim gêên Anutu hako yi lak-ambe vu va nikaapulil-ate vu yi, osin wiing-ambe haale tu bopaata lak. Keen, Anutu-te samu samu bopaata ondeey Yesu yimb in dôôvu hil pin.

¹⁰ * o 2:10 Lom 11:36*De Anutu sen yoo hatung va pin-ambe va pin danggakook yii-to, ond nawiingin nambe naanggiy hil ngeeyaata lana vu yi in sil daatu yite noow-aso be gako yite nikaapulil. Om yoo wiing va lohvu be vu nivaane vu Yesu, tombe nivaanêê-ju wiing-ambe Yesu tu omaaho nyemalu nivasa nôôn in nambe gako sil nom.

¹¹ * o 2:11 Mat 25:40; Mak 3:35; Jon 20:17*Ke, Yesuju nawiing-ambe hil datu vaambuung, tombe yoo having hil pin sen nawiing-ambe sil datu vaambuung-ato, ond sil ahondoos pin maandin timu, ondeey Yesu nanêêl sil nambe yite halindin, de me-yi

sil nambe va malis-ambe natu ka in sil e. ¹² * o 2:12 Saam 22:22*Tonde nëêl nambe,

“O Anutu, sale naanêêl ohaalem langaah vu sa halingg-aso. Keen, sale aambiing laalo in sa gako ohaalem jak dôök hil bel-ate lavuun.”

¹³ * o 2:13 Ais 8:17-18*De yik nëêl ango laah nambe, “Sa longgpayo le na timu vu Anutu keen.”

Tonde sim nëêl ti laah nambe, “Angge, sa de sate unoopasiv-aso sen Anutu vu vu saa-to nganjo.”

Yesu tu omaahonôôn keen in nambe dôôvu yiy

¹⁴ * o 2:14 Jon 12:31; 1Jon 3:8; Taato 12:10*Om unoopasiv-asôônju ond sil omaahonôôn, tombe yik Yesu tu omaahonôôn-ambe ni nambe sil having. Wiing nambêênju in nambe yoo jimb, tombe yite yimb-anju daanggôol Saalang sen yite niwêêk neep-ambe nayiis hil dayimb-ato na. ¹⁵ In omaahonôôn dayêênin yimb, tombe lak busin pin sen dando voon-anjôoto ond niyenin-anjo nanduuuh sil tatin, om Yesu yimb in nambe nôôh sil vêêl in niyenin-anju. ¹⁶ * o 2:16 Ais 41:8-9*Keen lôôt, me-nawiing in nambe dôôvu angela-so le, nganjo nawiing in nambe dôôvu hil sen silate danggakook neep vu Abalaam-ato. ¹⁷ * o 2:17 Pil 2:7; Hiblu 2:14; 1Jon 2:2; 4:10*Nambêênju ondeey yoo tu ni

nambe halindin-asôoto keen, in nambe mem naatu yêêv bop salivangin-ate be yoo ka pasiv in omaahonôôn osin biing Anutu-te kul nivasa lôôt, tombe yik yoo gatung yi naatu salivangin in kawiiy hil-ate nipaya na. ¹⁸ * o 2:18 Hiblu 4:15*De yoo hako nivaane pin sen tovu yi be sahi yii-to, om yik yoo lohvu nambe dôôvu hil sen sahisin natovu sil-ato.

Yesu haale bop savok Mose la

³ * o 3:1 Hiblu 4:14; 6:20; 7:26; 8:1; 9:11*Om halingg-aso sen ham atu Anutu-te hil vaambuung-ato, Anutu sen nando baandonii-to ond teey ham having, om yik ham akam oo bu Yesu sen tu sinaale bop osin yêêv bop salivangin-atêeto nivasa, in yiy naawiihaving yi be yiy naanêêl haale langaah-ato. ² * o 3:2 Nam 12:7*Yesuu-ja ond samu Anutu sen holin yii-to yite kul pin nivasa, yik nambe sen Mose yoo samu Anutu-te kul pin nivasa vu Anutu-te hil bôôy-ato. ³ Omaaho sen nahaav bayêên-ato ond haale bop savok bayêên sen nahaav-ato la, yik nambe sen Yesu ond yoo nivasa, om lohvu le gako haale bop savok Mose na. ⁴ In bayêên pin ond omaahonôôn dahaav, lemu omaaho sen hatung va pin-ato ond yik Anutu. ⁵ * o 3:5 Nam 12:7*Mose ond tu Anutu-te kul vaha be yoo wiing va pin nivasa hôök Anutu-te hil lavuun. Mosêê-ju yite kul nambe naanêêl va sen Anutu navu biing vu taamusin-ato. ⁶ * o 3:6 Kol 1:23; Hiblu 3:14*Nganjo Kalisi ond Anutu Noow, tombe yite kul nambe tu yêêv bop-ambe nanggim Anutu-te hil, tombe yik nawiing kul-anjo nivasa, om naambe yaambiing gaving yi niwêêk jak busin pin-ambe yiy monggatung mengg in osin yiy naapêêlis, ond mem yaatu Anutu-te hil keen.

Kalêêsin ambu-so ond sil-ame le sawaah naavind e

⁷ * o 3:7 Saam 95:7-11*Om yiy nanyengg vuun in Vavi Vaambuung-ate vakasin-anjo nambe,

“Peey-anjo naambe ham gango Anutu lava, ⁸ * o 3:8 Eks 17:7; Nam 20:2-5*ond ham alompayo me-niwêêk jak lôôt nambe sen hil latee sil ak-ambe sil kalêêh lava osin sil sahi Anutu, bôôy sen lala dando taaku lumbalaamb-ato, ond yoo londpayo niwêêk lôôt.”

⁹ Tombe Anutu nëêl nambe,

“Vu taaku lumbalaamb-anju hamate himbop-aso bôôy layi va pin sen saawiing vu sil lohvu ta doo-yuuh-ato, le ma de sil oo davu sahi sa lak va ngeeyaata lôôt ¹⁰ ondeey sahengg kalin vu sil-anju, be saanêêl nambe sil akand oo nala paya lôôt-ambe sil daahen doosin sate mopaatôôv.

¹¹ * o 3:11 Nam 14:21-23*Tombe sa longgpayo nivaane be saanêêl keen lôôt nambe sil-ame le landukanaam sate taaku sawaasin-anjo le, malis lôôt.”

Yame kalêêh Anutu lava naambe hil Islel-ato le

¹² Halingg-aso, ham oo ganggin ham nivasa, in sim ham ti lopayo nipaya le biing-ambe me-le biing gaving keen e, tombe sim le galuuh dami vu Anutu metumin-atêeto. ¹³ Om gêên-anjo ond yik busin sen Anutu nëêl

nambe “peey-anjo,” om ham oo kaandu ham lak vakasin jak busin pin-ambe peey-anjo jung na le, in va nipaya le tatuhin ham ti, tombe sim le gilin lopayo be niwêêk jak. ¹⁴ * o 3:14 Hiblu 3:6*In yaawii-having Yesu nyendoos-ato, ond yik gêên-anjo yiy aambiing gaving niwêêk lôôt-ambe na balup busin sen yaanggimb-ato le mem. Ke, yaambiing naambêênjo ond mem yaatu nôôn timu having Kalisi keen.

¹⁵ * o 3:15 Saam 95:7-8; Hiblu 3:7-8*Vakasin-anjo naahen neep nambe,

“Peey-anjo naambe ham gango Anutu lava ond ham alompayo me-niwêêk jak lôôt naambe sen bôôy hil latee sil ak-ambe sil kalêêh lavaa-to le.”

¹⁶ * o 3:16-18 Nam 14:1-35*Mak vu bôôy ond hil tana lango Anutu lava, le ma de sil latee sil ak-ambe sil kalêêh lava? Hil pin sen Mose giy sil vu Ijip-ambe lalaa-to, ond yik hil-anju kalêêh Anutu lava. ¹⁷ * o 3:17 1Ko 10:10*Tonde hil tana sen lawiing-ambe Anutu ahekalin vu sil lohvu ta doo-yuuh-ato? Yik hil sen lawiing va nipaya be layimb-ambe naavind neep panyek vu taaku lumbalaamb-ato ond yik Anutu ahekalin vu hil-anju. ¹⁸ * o 3:18 Hiblu 3:11*De mak hil tana sen Anutu nêêl keen lôôt nambe sil-ame le landukana yite taaku sawaasin-ato le? Yik nêêl lak hil sen sil kalêêh lavaa-juuto. ¹⁹ Om yalak ni nambe sil-ame lawii-having e, om manyinju sil-ame lalukala Anutu-te taaku sawaasin-ato le.

Anutu-te hil sawaah sil-ambe mando gaving yi

4 Vakasin sen Anutu jôôy nambe yite hil e landukana yite taaku sawaasin-ato naahen neep, om yaningg oo jêênin yiy in mak ham ti le na balup monaativak mando mop lavuun, de me-le dukana Anutu-te taaku sawaasin-atêêto le. ² Yiy hango banye nivasa nambe sen hil Islel lango bôôy-ato, lemu banye nivasa sen Islel langôô-ju ond me-hôôvu sil e, in yoo lango malis amu, de me-lawii-having e. ³ * o 4:3 Saam 95:11; Hiblu 3:11*Nganjo yiy sen yaawii-having-ato ond mem yiy naalukala Anutu-te taaku sawaasin-atêêto. In bôôy Anutu nêêl nambe,

“Sa longgpayo nivaane be saanêêl keen lôôt nambe sil-ame le landukanaam sate taaku sawaasin-anjo le, malis lôôt.”

Ke, Anutu-te taaku sawaasin-anju ond yoo samu lung la bôôy sen hatung ngaanggis ayuuh va pin lung la de sawaah yii-to. ⁴ * o 4:4 Jen 2:2*Sil kaavu Anutu-te vakasin ti neep, sen nêêl ak busin namaavaalu be vindak yuuh-ato nambe,

“Anutu wiing yite kul pin-ambe lung la, tonde busin sen tu vindak yuuh-ato ond sawaah.”

⁵ * o 4:5 Saam 95:11*Tonde yik vakasin ango nêêl yesin laah nambe,

“Sil-ame le landukanaam sate taaku sawaasin-anjo le, malis lôôt.”

⁶ Tombe vakasin-anjo yoo naahen neep, om hil vaalu le landukana yite taaku sawaasin-ato, nganjo hil sen lango banye nivasa bôôy-ato ond sil kalêêh, ondeey me-lalukala taaku sawaasin-atêêto le. ⁷ * o 4:7 Saam

95:7-8*Om Anutu yoo holin busin ango yesin laah-ambe nêêl busin-anju haale nambe peey-anjo. In ta ngeeyaata lung la vêêl e mem Devit nêêl Anutu-te vakasin ti sen yaanêêl lung laa-to nambe,

“Peey-anjo naambe ham gango Anutu lava ond ham alompayo me-niwêêk jak lôôt e.”

⁸ * o 4:8 Diu 31:7; Jos 22:4*Nambe bôôy Yosua bu sawaasin vu sil, ond Anutu me-le naanêêl busin ango vu sil vu taamusin e. ⁹ Om yalak ni nambe busin sawaasin keen-ato naahen neep nanggin Anutu-te hil. ¹⁰ * o 4:10 Jen 2:2*Naambe omaaho ti dukana Anutu-te taaku sawaasin-ato, ond manyinjo wiing yite kul lung la de navu sawaah yi, yik nambe sen bôôy Anutu wiing yite kul lung la de sawaah yii-to. ¹¹ Om yiy oo niwêêk lôôt in yaandukana taaku sawaasin-anju, in omaaho ti kalêêh vakasin naambe sen hil lawiing bôôy-ato, ond le na balup monaativak mando mop lavuun, de me-le dukana Anutu-te taaku sawaasin-atêêto le.

¹² * o 4:12 1Pi 1:23; Ep 6:17; Taato 1:16; 19:15; Jon 12:48*In Anutu-te vakasin ond metumin-ambe niwêêk neep. De Anutu-te vakasin yoo navu ngali lôôt, savok yipak diin sen navu vaalu vaalu-to. In yipak diin ond lohvu nambe na ganggwang omaahonôôn alopayo be bayaalin lumandus osin taambelak, nganjo Anutu-te vakasin ond mem nala nanggwang omaahonôôn alondpoyo keen-ambe nayaalin nôôn osin kanu. Yik Anutu-te vakasin yoo navu taato va pin sen yakangg navu hôôk yalonggpayôô-to langaah. ¹³ De va pin sen Anutu hatung-ato ond ti me-lohvu nambe gôôpis in yi le, malis. Yik va pin katekin-ambe nando melangaah keen hôôk Anutu me, tombe yik yii-ju sen yale aambiing vakasin vu yii-to.

Yesu tu yate yêêv bop salivangin-ate keen

¹⁴ * o 4:14 Hiblu 3:1; 10:23*Ke, yate yêêv bop salivangin-ate Yesu sen Anutu Noow-ato nando be lakala baandoni lôôt, om yik yiy oo naanêêl vakasin sen yaawii-having-ato langaah lôôt, de yame gavuuuh daka le. ¹⁵ * o 4:15 Hiblu 2:17*Yiy ond yame aalohvu nambe yiy daanggôôl va nipaya le, de yate yêêv bop salivangin-atêêto ond me-lohvu omaaho ango in nambe me-doosin yalonggpayo nipayaa-jo le, nganjo yoo lak ni lôôt, in palapin pin sen natovu yiy-ato ond yik palapin-anju pin tovu yi having lung la, lemu yoo lakin yi in va nipaya. ¹⁶ * o 4:16 Hiblu 10:19*Om yik yiy alonggpayo timu be yana ngaaho vu Anutu, de yame aanjêênin e, in yi omaaho samu samu. Ke, yana vu yi, ond le ka pasiv in yiy-ambe biing samu samu vu yiy, de dôôvu yiy in nimeen sen natovu yiy-ato.

Yesu tu yêêv bop salivangin-ate keen om hako yiy lom

5 Anutu yoo naholin omaahonôôn datu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop-aso be natung sil hôôk yite kul. Tombe silate kul nambe sil daale Anutu me be sil davu samu omaahonôôn pin-ate vakasin vu Anutu, tonde silate kul nambe sil datung vanôôn natu salivangin vu Anutu, osin sil dayi-

is vahivak-ambe davu kaasêêh nihees natu salivangin vu Anutu in nambe kawiiy omaahonôôn-ate nipaya na. ^{2*} o 5:2 Hiblu 4:15*Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop-aso ond yoo lalohvu nambe lambiing va melaas vu hil sen sil doosin-ambe dawiiing va nipayaa-to, osin hil sen lavuuh Anutu-te mop laa-to. In yik yêêv-asôônju lalak ni nambe silanêênd niwêêk ma having nambêênjo, om va nipaya lohvu nambe kape

sil gaving, ^{3*} o 5:3 Lev 9:7; 16:6*ondeey datung salivangin in nambe Anutu kawiiy hil pin-ate nipaya na, tonde yik Anutu kawiiy silate nipaya na gaving.

^{4*} o 5:4 Eks 28:1*Ke, kul sen yêêv bop salivangin-atêênju ond kul osin haale bop lôôt, tombe omaaho ti me-yoo naholin yi lak-ambe nawiing kul-anjo le, nganjo Anutu naateey yi naamunggin-ambe bu kul vu, le mem gako kul-anjo jak, naambe sen teey Aalon bôôy in kul-anjôto.

^{5*} o 5:5 Hiblu 1:5; Saam 2:7*Tonde Kalisi ond yik me-hatee yi lak-ambe yoo tu yêêv bop salivangin-ate le, nganjo yik Anutu yoo holin yi be vu kul-anjo hôôk nama, in nêêl vu nambe,

“Sa noongg hong, in gêên soo hako hong.”

^{6*} o 5:6 Saam 110:4; Hiblu 6:20; 7:1,17*De yik nêêl boow ango having nambe,

“Hong kul vaha salivangin-ate ti nambe sen Melkisedek-ato be goo le mando naambêênja danggata-te.”

^{7*} o 5:7 Mat 26:39-46*Bôôy sen Yesu tu omaahonôôn-ambe nando voon-ato ond nalohak-ambe navu kataangg osin susin bopaata be meluk laam having, yik navu kataangg Anutu sen yoo lohvu nambe bu vêêl yi in yimbin, tonde Yesu yoo laanggôol yi be hulis Anutu baambu ondeey Anutu hango yite lohakin. ^{8*} o 5:8 Pil 2:6-8*Yesuu-ju yi Anutu Noow, lemu hango ni-vaane bopaata be taato nambe yoo nanye vuun vu Anutu lava lôôt. ⁹ Yoo nanye vuun in Anutu-te vakasin pin nambêênju, ond manyinju taato nambe yoo nivasa nôôn osin doos, tombe mem tu hil pin sen nanyend vuun vu yii-to silate omaaho nyemalu, in nambe gako sil pin nom in sil mando nivasa danggata osin danggata. ^{10*} o 5:10 Saam 110:4*Yik Anutu yoo nêêl Yesu nambe yêêv bop salivangin-ate yik nambe sen Melkisedek-ato.

Yame mando naambe sen unoopasiv-ato le

¹¹ Yesu-te kul sen yêêv bop salivangin-atêênju ond yite vakasin ngeeyaata neep-ambe hey aawiing in nambe naanêêl vu ham, lemu ham alumkook doos ak om ham-ame alak ni le, ondeey hey naawiing kul bopaata lôôt in nambe hey tatekin vakasin-anju danggakook vu ham e. ^{12*} o 5:12 1Ko 3:1-3*Ham hango tanasin ngeeyaata lung la, om gêên ond

yik ham oo alohvu nambe ham taahu hil vaalu, le ma de ham nativak in kakook, om omaaho ti taahu ham hôôk Anutu-te tanasin danggakook nyemaluu-to jesin naah, in

ham-ame alohvu nambe ham angga vanôôn aniwêêk e, nganjo ham alohvu nambe ham naanum sum amu. ¹³ Yiy oo alak ni nambe hil sen daahen mondanum sum-ato ond yik sil daahen dando nambe unoopasiv-ato, om sil doosin va nivalok. ^{14*} o 5:14 Lom 16:19; Pil 1:10*Nganjo hil sen daya vanôôn aniwêêk-ato ond sil bop ak lung la. Hil nambêênju ond kand oo navu va nivasa be davu sahi va nivasa osin va nipaya.

Yaambiing gaving niwêêk lôôt-ande yame galuuh damingg vu Anutu le

^{6*} o 6:1 Hiblu 9:14*Ke, yiy tatekin Kalisi-te vakasin vaalu be yiy anjak danggakook ani vanuh, de yite vakasin danggakook nyendoos pin sen yiy hango balon balon-ato ond yaambiing gaving amu de yame tatekin vu yiy jesin naah e. Om yame monaanêêl vakasin danggakook sen yiy hango nyendoos-ato vu yiy jesin naah naambe hil galuuh damind vu silate kul sen dawiiing in nambe bu metumin vu sil, le ma de davu lana mend namaa-to, de langgilin sil alondpayo be lambiing gaving Anutu. ² Tonde yame naanêêl tanasin sen belipisin osin yiy gambe namangg jak hil sen dawiiing Anutu-te kul-ato, tonde yame naanêêl tanasin sen hil yimbin pin kandi jak naah-ato, de yame naanêêl tanasin sen Anutu le gatiy hil anipaya be lana mend nama valok-atêêto le. Yame monaanêêl tanasin-anjo jesin naah e, nganjo yiy naanêêl Kalisi-te tanasin vaalu in nambe yanjak ni vanuh. ³ Om naambe Anutu dôôvu yiy ond yale naanêêl vakasin vaalu naambêênja.

⁴ Hil vaalu ond lango Anutu-te vakasin atombe vu melangaah vu sil-ambe lalak Anutu-te va nôôn keen sen vu nyemalis amu laam vu baandonii-to ni, tombe Vavi Vaambuung lukando sil. ^{5*} o 6:5 1Pi 2:3*Tombe sil sahi Anutu-te vakasin e lalak ni nambe nivasa lôôt, osin sil layi Anutu-te niwêêk vu taamusin-anjo nambe niwêêk bopaata. ^{6*} o 6:6 Mat 12:31; Hiblu 10:26-27; 1Jon 5:16*Om naambe hil-anju lambiing va nipaya be galuuh damind vu Anutu, ond manyinju sil oo layiis Anutu Noow lakalaah haah pako yesin laah. Lasi lakala in nambe hil lambiing kangasin vu yi, om silanêênd mop sen langgilin sil alondpayo nom-ato ma. ⁷ In ngaanggis sen luk natolak-ambe nako niluk vu lak busin pin, tombe nayiis nôôn anivasa be nahôôvu hil sen daalôôh-ato, ond Anutu navu samu ngaanggis-anju. ^{8*} o 6:8 Jen 3:17-18*Nganjo naambe taavêêt vaha vaha balup hôôk amu, ond manyinju ngaanggis anipaya, om manyinju ngaaho lak in Anutu navu talôôt ngaanggis-anju tombe taamusin e kin e ja.

⁹ Sate va-so, hey naavu kôôvu ham nambêênjo, lemu yik hey aawii-having nambe nimeen-anju me-le naatovu ham e, nganjo Anutu le gako ham nom atombe ham e anyiis nôôn anivasa. ^{10*} o 6:10 Hiblu 10:32-34*In Anutu ond me-omaaho nipaya be ka menalingin hamate va pin sen ham nawiing, osin ka menalingin hamate ahe havingin e, in ham taato nambe ham ahem having Anutu lak va sen ham nahôôvu yite hil pin, tombe yik ham oo naahen monawiing nam-

bêênjo lôôt. ¹¹ * o 6:11 Hiblu 3:14*Tombe yik hey aawing in nambe ham pin oo ambiing kul aniwêêk naam-bêênja lôôt, tonde ham oo ambiing gaving osin ham monggattung mem in sen Anutu gako ham nom-ato lôôt-ambe hamate busin jung na. ¹² Ham-ame nitambo jak e, yik ham oo sapa hil sen lawii-having niwêêk-ato vahand, in sil-ame nitambo nalak e, yoo daale niwêêk lôôt-ambe dako va sen Anutu jôôy bôôy nambe le biing vu yite noondin-asôôto.

Yiyi ambiing gaving Anutu-te vakasin sen jôôy niwêêk-ato

¹³ Anutu jôôy vakasin having Abalaam bôôy-ato, ond omaaho ti me-bopaata savok Anutu in nambe Anutu naanjôôy vakasin jak haale keen e, malis, om yik Anutu yoo jôôy vakasin ak haale. ¹⁴ * o 6:14 Jen 22:16-17*Anutu nêêl nambe, "Saanêêl keen lôôt nambe sale ambiing samu samu bopaata vu hong, tonde saambing-ambe noom-asote hil vu taamusin daatu ngeeyaata lôôt." ¹⁵ Om Abalaam oo monanggin lôôt de me-nitambo lak e, tonde sim taamusin atombe Abalaam hako va pin lohvu sen Anutu nêêl vu munggin nambe biing vu yii-to. ¹⁶ * o 6:16 Eks 22:10-11*Omaahonôôn lawiingin nambe kaandu silate vakasin naambe keen ond danêêl himbop sen kaluuh sil-ato haalend having de davu taato namand lak baandoni, tombe dahilin omaaho ango sen nawiingin nambe daanggôôl silanêênd vakasin-ato be lava nama. ¹⁷ De bôôy ond Anutu nêêl vulôôt nambe le dôôvu Abalaam-ate hil vu taamusin yiyi. Yoo nawiingin nambe taato yite kakook-anju langaah naambe me-le kaange yite vakasin-anju le, ondeey yoo nêêl niwêêk in nambe kaandu yite vakasin. ¹⁸ * o 6:18 Nam 23:19; 1 Sml 15:29*Om gêên vakasin-anjo me-lohvu nambe kaange yi le, in Anutu me-lohvu nambe tatuhin vakasin-anjo le, manyinjo kaandu yiyi sen yapak-ambe yala nando nivasa having Anutuu-to niwêêk, in nambe mem yiyi monggattung mengg in nôôn keen sen Anutu nêêl nambe le bu vu yiyi-ato lôôt. ¹⁹ * o 6:19 Lev 16:2-3,12,15*Om vakasin sen Anutu jôôy-anju ond navu kaandu yalonggpayo nivasa lôôt, in nambe yame yalonggpayo yu-yuuh daka le, tombe yik Anutu-te vakasin jôôsin-anjo naandiyi yiyi la vu Anutu. ²⁰ * o 6:20 Hiblu 5:6*In Yesu yimb atombe tôômb diin sen naale hôôk dumb alôô-to kweek-ambe taato mop sen yana vu Anutuu-to vu yiyi. Yesu wiing nambêênjo be hôôvu yiyi om tu yêêv bop salivangin-ate, yik va timu nambe sen Melkisedek-ato, be nando in mando danggata osin danggata.

Melkisedek-anju tu kul vaha salivangin-ate ti be haale bop

⁷ * o 7:1 Jen 14:17-20*Melkisedek-anju ond tu omaaho lulemak vu taaku Saalem, tombe yik tu Anutu baandoni-te kul vaha ti keen-ambe natung salivangin vu yi. Tonde bôôy sen Abalaam yis ngaamong vu lulemak-aso vaalu be laanggôôl sil lung la, de lo-ha-

to in naah baan atombe Melkisedek la tovu Abalaam vu mopaatôôv-ambe lohak yi. ² Tombe Abalaam hatung yite va pin lak lu nomaayuuh, tombe vu lu ti vu Melkisedek. Ke, yaanggilin haale Melkisedek-anju naambe omaaho lulemak vakasin anivalok keen-ate. Tonde ango having nambe omaaho lulemak vu taaku Saalem, manyinjo dangga nambe omaaho lulemak vakasin melaas-ate. ³ * o 7:3 Saam 110:4; Hiblu 5:5-6; 7:15-17*Melkisedek-anjo ond mangganaan ayuuh tangganaan ma †, tonde yite himbop-aso bôôy osin busin sen tangganaan hakôô-to ond ma having, tonde yite busin sen yimb-ato ma having. Yik Melkisedek-anju taahu Anutu Noow kanu be tu kul vaha ti be natung salivangin vu Anutu nando danggata osin danggata.

⁴ Ke, om yalak ni nambe Melkisedek-anju ond yi omaaho bopaata lôôt savok yate himbop Abalaam, ondeey Abalaam la yis ngaamong-ande hako va nivasa vasa be hatiyy lak lu nomaayuuh, tombe vu lu ti vu Melkisedek. ⁵ * o 7:5 Nam 18:21*Tonde Yaakop noow Liwi yite hil moos vaalu sen latu kul vaha be datung salivangin vu Anutuu-to ond Mose-te tanasin nêêl nambe Islel ti ti pin gatiyy silate va pin mando lak lu nomaayuuh-maayuuh, tombe kul vaha sen datung salivangin-anjuuto gako lu ti ti vu sil, om yik dako vu sil oote halindin Islel-aso sen silate danggakook neep vu Abalaam having-ato. ⁶ De Melkisedek ond me-yite hil Liwi sil e, lemu hako Abalaam-ate va lu ti, tonde Melkisedek lohak Abalaam sen Anutu jôôy vakasin lak yii-to. ⁷ Tombe yalak ni vanuh nambe omaaho sen lohak angôô-to ond haale bop savok ango sen hako lohakin-ato. ⁸ Hil Liwi sen dako va lu ti ti vu Islel-asôôto ond sil dayimb, lemu Melkisedek hako va lu ti vu Abalaam-ato ond vakasin neep hôôk kaapiya nambe nando metumin. ⁹ Keen, hil Liwi ond dako hil Islel-ate va lu ti ti vêêl, le ma de Melkisedek haale bop kaluuh Liwi, in bôôy sen Melkisedek hako Abalaam-ate va lu tii-to, ond yik nambe sen hako Liwi-te va having. ¹⁰ In hôôk busin sen Melkisedek tovu Abalaam neep mop-ambe Abalaam supin va me ti ti pin-ambe vu lu ti vu yii-to, ond Liwi yoo naahen naale hôôk kanu Abalaam alo-payo.

Yesu tu kul vaha moos-ambe hatung salivangin vu Anutu lukalaah kul vaha-so bôôy ahendbaan

¹¹ Mose-te tanasin sen vu vu hil Islel-ato ond navu sapa kul sen hil Liwi-so datu kul vaha be datung salivangin vu Anutuu-to, om naambe silate kul lohvu nambe biing-ambe omaahonôôn pin anind vasa jak bulôôt, le sim nambe vaati sen kul vaha salivangin-ate ti yoow tok valup vu taamusin-anjo? Tombe yik yoo tu nambe sen Melkisedek-ato, de me-nambe sen Aalon-ate hil e. ¹² Om naambe kul vaha salivangin-ate moos ti lukalaam-ambe hako taaku, ond mam yik gilin

† Vakasin sen nêêl nambe Melkisedek mangganaan ayuuh tangganaan ma ond dangga nambe yuuh haalend-ame neep hôôk Anutu-te kaapiya in nambe yanjak ni le, tonde yite hil haalend osin yite busin sen tangganaan hako yii-to osin busin sen yimb-ato ond yik me-neep hôôk kaapiya having e.

tanasin bôôy-ambe naatu moos jak gaving. ¹³ Omaaho sen Anutu nêêl vakasin lak yi bôôy-ato, ond me-vu hil Liwi-te le, nganjo yoo vu dangga ango sen sil ti me-tu kul vaha be hatung salivangin hôôk Anutu-te dumb alo busin ti le, malis. ¹⁴ * o 7:14 Jen 49:10; Ais 11:1; Mat 2:6; Taato 5:5*Yiyy oo alak ni lung la nambe yate Omaaho Bop ond yite dangga neep vu hil Yuda, de Mose me-nêêl vakasin lak hil Yudaa-ju nambe sil oo daatu kul vaha be gatung salivangin vu Anutu le, malis. ¹⁵ Nganjo kul vaha salivangin-ate ango sen tok laam-anjo ond yik yoo tu nambe sen Melkisedek-ato, tombe vakasin-anjo dangga yoo neep langaah lôôt. ¹⁶ Sen Yesu tu kul vaha salivangin-ate tii-to, ond me-sapa tanasin bôôy sen nêêl nambe hil Liwi mu yoo daatu kul vaha be gatung salivangin vu Anutu le, nganjo metumin danggata-te niwêêk wiing-ambe tu kul vaha salivangin-ate ti. ¹⁷ * o 7:17 Saam 110:4; Hiblu 5:6*In Anutu nêêl nambe,

“Hong kul vaha salivangin-ate ti be goo le mando danggata osin danggata naambe sen kul vaha Melkisedek-ato.”

¹⁸ Ke, Anutu kavaayin tanasin bôôy lung la, in tanasin bôôy-anju niwêêk ma, om me-lohvu nambe dôôvu yiyy e. ¹⁹ * o 7:19 Hiblu 9:9*Mose-te tanasin-ame wiing-ambe omaaho ti tu omaaho nivalok vulôôt e, om Anutu samu mopaatôôv ango be savok tanasin la, tombe mop angôô-jo wiing-ambe mem yiyy nalaam ngaaho vu Anutu.

²⁰ De Anutu holin Yesu be tu kul vaha salivangin-ate tii-to ond me-holin malis e, nganjo yoo nêêl keen lôôt-ambe kaandu yite vakasin, de hil sen latu kul vaha bôôy-ambe datung salivangin-ato ond Anutu me-nêêl nambêênjo vu sil e, malis. ²¹ * o 7:21 Saam 110:4; Hiblu 5:6*Lemu Anutu ond yoo nêêl keen lôôt-ambe Yesu tu kul vaha salivangin-ate ti. Yik Anutu yoo nêêl nambêênjo vu Yesu nambe,

“Yik sa Omaaho Bop, saanêêl keen lôôt lung la, de me-lohvu nambe sa kaange vakasin e, om hong kul vaha salivangin-ate ti be goo le mando danggata osin danggata.”

²² * o 7:22 Hiblu 8:6; 12:24*Ond manyinjo Yesu navu taato vulôôt nambe vakasin moos sen Anutu jôôy-ato ond nivasa lôôt-ambe savok vakasin ango munggin-ato la.

²³ Ke, bôôy ond omaahonôôn ngeeyaata datu Anutu-te kul vaha be datung salivangin, ond sil ngeeyaata dawiiing kul-anju tave tave in dangga nambe dayimb, de me-dando danggata lôôt e, malis. ²⁴ Nganjo Yesu ond mem tu kul vaha salivangin-ate vulôôt-ambe nando in mando monambiing kul hôôk Anutu me danggata-te, de omaaho ango me-le dukanaah ahembaan e, malis. ²⁵ * o 7:25 Lom 8:34; 1Jon 2:1*Om hil sen dawii-having Yesu be dalaam vu Anutuu-to ond yik Yesu yoo lohvu nambe gako sil pin landukanom vu Anutu bulôôt, be mem sil mando danggata, in yoo nando metumin danggata be mokataangg Anutu in nambe dôôvu sil.

Yesu tu yêêv bop salivangin-ate be yoo lohvu nambe dôôvu yiyy keen

²⁶ * o 7:26 Hiblu 3:1*Ke, yêêv bop salivangin-ate Yesuu-ju ond mem yoo lohvu nambe dôôvu yiyy keen. Yi omaaho vaambuung-ambe lopayo yoo neep nivasa lôôt, de me-wiing vati paya le, osin me-lohvu hil anipaya daka le, malis. Tombe Anutu hako yi lak savok baandoni lôôt. ²⁷ * o 7:27 Hiblu 5:3*De kul vaha-te yêêv-aso vaalu sen munggin-ato ond lak busin pin ond yoo datung salivangin-ambe davu kawiiy silate nipaya namunggin vêêl e, mem lalaah datung salivangin-ambe davu kawiiy hil-ate nipaya taamu. Nganjo Yesu ond yite kul-ame nambêênjo le, malis. Yik yoo hatung ninaavi la doos tu salivangin vu Anutu balon nôôn timu vulôôt atombe yik lung.

²⁸ * o 7:28 Hiblu 5:1-2*Bôôy ond Mose-te tanasin naholin omaahonôôn sen silanêênd niwêêk maa-to be datu kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop. Ond Mose-te tanasin-anju neep munggin, le mem taamusin atombe Anutu holin omaaho ango be nêêl keen lôôt in kaandu yoo yite vakasin, ond yik holin Noow-ambe tu yêêv bop salivangin-ate. Yik Noow-anju sen yoo tu omaaho nivasa nôôn keen-ambe yoo le mando naambêênju danggata osin danggata.

Yesu tu yate yêêv bop salivangin-ate keen vu baandoni

8 * o 8:1 Hiblu 1:3; 3:1; 10:12; 12:2*Vakasin sen yiyy naanêêl-anjo ond nôôn nambe yate yêêv bop salivangin-atêênju la nando Anutu nama vasa having yi vu baandoni lung la. ² Tombe tu yêêv bop salivangin-ate be nawiing kul hôôk Anutu-te dumb vaambuung vu baandoni. Dumb-anju va keen lôôt, omaahonôôn-ame lahaav ak namand e, malis,

yik Omaaho Bop timu yoo haav.

³ Tombe kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv-aso pin ond silate kul nambe sil datung vanôôn osin davu kaasêêh vahivak anihees natu salivangin vu Anutu, om yik Yesu yoo hatung yite salivangin having nambêênju. ⁴ Nambe mando voon ond me-lohvu nambe naatu kul vaha salivangin-ate ti le, in voon-anjo kul vaha sen

datung salivangin-ato dando lung la, be datung salivangin vaha vaha vu Anutu lohvu Mose-te tanasin nêêl-ato. ⁵ * o 8:5 Kol 2:17; Hiblu 9:23; Eks 25:40*Tombe latu kul vaha salivangin-ate be dawiiing kul hôôk Anutu-te dumb vu voon-anjo, ond davu taahu dumb vaambuung sen nando baandonii-to kanu. Lohvu vakasin sen Anutu vu kôôvu Mose hôôk busin sen Mose navu daav dumb sel-ato. Anutu nêêl nambe, “Goo naalum in gale samu va pin nohvu kanu sen sa taato vu hong vu kandu luu-to.” ⁶ * o 8:6 2Ko 3:6; Hiblu 7:22; 9:15*Lemu Kalisi hako kul yêêv bop salivangin-atêênju ond savok kul vaha vaalu sen

datung salivangin bôôy-ato silate kul la. In hako Anutu-te vakasin moos sen jôôy-ato be vu vu yiyy, ond

vakasin-anjo nivasa lôôt savok vakasin ango munggin-ato la. Tombe yik vakasin moos-anjo nêêl Anutu-te nôôn anivasa lak yiyi, tombe manyinjo nivasa lôôt savok va sen nêêl ak yiyi munggin-ato la.

⁷ Naambe vakasin sen Anutu jôôy bôôy-ambe Mose kaavuu-to nôôn keen ond me-lohvu nambe vakasin moos ango dukanom ahembaan e, malis. ⁸ * o 8:8-12 Jer 31:31-34* Lemu Anutu nêêl hil pin-ate va nipaya langaah nambe,

“Omaaho Bop nêêl nambe, ‘Busin ti le sale naanjôôy vakasin moos naah gaving hil Islel osin hil Yuda.

⁹ Tombe vakasin moos sen sa naanjôôy-anjo ond me-le naambe sen saanjôôy bôôy vu silate himbop-aso le, malis. In bôôy saanjôôy vakasin having sil hôôk busin sen saapuvu hôôk sil namand-ambe saanggiy sil vu Ijip-ambe lalaa-to, le ma de sil-ame taamuyin sate vakasin sen saanjôôy-ato nivasa le, malis, ondeey sa haluuh damingg vu sil.’ Ke, yik Omaaho Bop nêêl nam-bêênja.

¹⁰ * o 8:10 Hiblu 10:16*Tonde yik Omaaho Bop nêêl having nambe, ‘Busin-anjo jung na vêêl e, mem sale naanjôôy vakasin moos ango gaving hil Islel jesin naah. Vakasin moos-anjo nambe sale baasu sate tanasin dukana sil alondpayo, tonde sa kaavu nanjip hôôk sil alund, tonde mem sa naatu silate Anutu, de sil daatu sate hil. ¹¹ Tombe mem omaahonôôn ti ti pin ond sil-ame le taahu silate hil osin sil-ame le taahu halindin-ambe daanêêl naambe, “Ham oo anjak Omaaho Bop ani.” Malis, in busin-anju sil pin pasiv-ande bop, sil lalak sa ningg lung laa-to. ¹² * o 8:12 Hiblu 10:17*Sil davu kalêêh tanasin, lemu sale sa kangg pasiv in sil, tonde sa kangg-ame le bu silate va nipaya jesin naah e.’ Ke, yik Omaaho Bop nêêl nambêênja.”

¹³ Om Anutu nêêl yite vakasin moos-anju tombe wi-ing-ambe vakasin bôôy-ato nimbôôy ak, om va pin sen nimbôôy ak-ambe navu maahôl laa-to, ond ngaaho lak in navu na menama valok-ate.

Kul vaha-sote yêêv sen datung salivangin bôôy-ato ond datung vahivak anihees natu salivangin

⁹ * o 9:1 Eks 26:1-30*Vakasin ango munggin sen Anutu jôôy-ato ond Anutu nêêl tanasin vaalu lak sen hil lanohak vu yii-to, tonde nêêl ak dumb vaambu-ung sen nando voon-anjôôto having. ² * o 9:2 Eks 25:23-40*Om sil lahaav dumb sel ti, tombe lopayo ango sen lom voon-ato ond kin tumin naale osin tavolo-ambe vanôôn balet sen datung nando hôôk Anutu mêê-to, ond nando hôôk dumb sel alopayo tii-ju sen danêêl nambe vaambuung-ato. ³ * o 9:3 Eks 26:31-33*Tonde sim sil lasi tôômb bopaata hilin lopayo ango, ond manyinju danêêl nambe taaku vaambuung keen lôôt. ⁴ * o 9:4 Eks 30:1-6; Eks 25:10-16; 16:33; Nam 17:8-11; Diu 10:3-5*Tombe alata gool sen dasi va galovasa lak vu Anutuu-to ond nando hôôk lopayo tii-ju, de kalong vakasin jôôsin-ate nando having. Ond kalong-anju sil lasi gool-ambe paka hilin ninaavi pin, tonde dêêngg gool ti latung vanôôn maana hôôk-ambe nando hôôk kalong-anju lopayo. Tonde lambe

Aalon-ate haah sen vulak bôôy-ato osin tatuuh pataas yuuh sen Anutu kaavu vakasin jôôsin neep ak-ato, ond yik neep hôôk kalong-anju having. ⁵ * o 9:5 Eks 25:18-22*Angela nindoos kanu yuuh taahu Anutu-te nikaapulis-ambe yuuh daale lak kalong-anju lu baan-doni, be yuuh bees nawiing kôôh vu kalong sen davu kaasêêh vahivak anihees ak-ambe Anutu navu kawiiy nipayaa-to. Lemu gêên-anjo same le tatekin va pin-anju lôôt e.

⁶ * o 9:6 Nam 18:2-6*Ke, yik sil samu va pin nam-bêênju, tombe lak busin pin ond kul vaha sen datung salivangin-ato dalukala dumb sel-anju lopayo ango sen lom voon-ato be dawiiing silate kul hôôk. ⁷ * o 9:7 Eks 30:10; Lev 16:2-34*Nganjo kul vaha-sote yêêv bop salivangin-ate timu ond mem nalukala lopayo ango sen vaambuung keen lôôt-ato. Yik nalukala balon nôôn timu lak ta ti, lemu

me-nalukala malis amu le, nganjo nako vahivak anihees-ambe nalukala, tombe navu kaasêêh vahivak anihees-anju la vu Anutu in nambe kawiiy yite nipaya osin hil-ate va nipaya sen sil-ame dalak ni nivasa be dawiiing-ato ond kawiiy na. ⁸ * o 9:8 Hiblu 10:19-20*Ke, yik lak vaa-ja sen Vavi Vaambuung taato vu yiyi nambe dumb sel nando bôôy in tanasin nêêl kul ak-ambe hil daahen dawiiing-ato, om mopaatôôv sen yaandukana Anutu-te taaku vaambuung-ato me-katekin-ambe neep langaah e de yoo naahen. ⁹ * o 9:9 Hiblu 10:1-2*Dumb sel-anju ond yik navu taahu busin sen gêên-anjo, tombe silate kul-anju ond datung vanôôn osin davu kaasêêh vahivak anihees natu salivangin vu Anutu. Lemu salivangin-anju me-lohvu nambe samu omaahonôôn sen dako salivangin laam-ambe dalohak vu Anutuu-to londpayo be nivasa jak bulôôt e, malis. ¹⁰ * o 9:10 Lev 11:2,25; 15:18; Nam 19:11-13*Yik silate kul dangga neep ak vanôôn yasin osin numin, tonde dalipis va yuuh ame in nambe Anutu ji sil anivasa, yik lak va sen yanningg naavi-têêto mu, tombe kul-anju neep in nambe na balup busin sen Anutu samu mopaatôôv ango moos-ato le mem.

Kalisi yoo kaasêêh nihees tu salivangin

¹¹ * o 9:11 Hiblu 3:1; 10:1* * o 9:11 Hiblu 8:5*Gêên Kalisi lukalaam lung la be tu yêêv bop salivangin-ate be nawiing kul ak va nivasa pin sen tok laam lung laa-jo, tombe lukala dumb sel nivasa nôôn keen-ato lo-payo, ond dumb-anju kaluuh dumb sel ango bôôy-ato la. Dumb sel ango sen baandonii-ju ond omaahonôôn-ame lahaav ak namand e, de va voon-amete va le, malis. ¹² De Kalisi me-hako bik memek anihees osin kao nituvakin anihees-ambe huli-la dumb vaambuung-anju le, malis. Nganjo yik yoo kaasêêh yite nihees tu salivangin, tombe yik huli-la dumb vaambuung-anju balon nôôn timu be hako yiyi laah in nambe yiyi man-do danggata osin danggata. ¹³ * o 9:13 Lev 16:3,14-16; Nam 19:9,17-19; Hiblu 10:4*De naambe hil vaalu sen dayi sil nambe sil anind naavi nipaya lak, in lalôôh namand ak omaahonôôn yimbin ayuuh amêê-to, ond kul vaha sen datung salivangin-ato dako bik memek ani-

hees having kao moow anihees, osin dako kao vêêh anituvakin sen dasi osin doos yêê-la kin-ambe navu tapuv-ato ngaasi be datung lukala bel, le mem datêêy ak hil sen dayi sil nambe sil anind naavi nipaya lak-ato, tombe mem sil anind vasa nalak. ¹⁴ * o 9:14 1Pi 1:18-19; 1Jon 1:7; Hiblu 6:1*Lemu Kalisi nihees kaluuh-anju la, in Kalisii-ju va nipaya ti me-need vu yi le, malis lôôt, de Vavi Vaambuung sen nando danggata osin danggataa-to, hôôvu be yoo vu yi laam doos-ambe tu salivangin la vu Anutu, om yite nihees-anju me-lipis yaningg naavi mu le, nganjo yoo lohvu nambe nôôh yiyi vêêl in kul sen yiyi naawiing in nambe bu metumin vu yiyi, le ma de yiyi navu ana mengg namaa-to, de mem yalonggpayo yoo nanjip nivasa lôôt in nambe yaambiing Anutu metumin-ate kul.

Kalisi nihees kaasêêh-ambe wiing vakasin moos sen Anutu jôôy-ato nôôn ak

¹⁵ * o 9:15 1Ti 2:5; Hiblu 8:6*Kalisi tu omaaho sen lukalaam naale Anutu be yiyi lavuun, tombe wiing-ambe vakasin moos sen Anutu jôôy-ato nôôn ak vu yiyi. Om yimb lung la in nambe nôôh hil pin vêêl in va nipaya sen sil davu kalêêh tanasin ango munggin-ato, in nambe hil sen Anutu teey sil-ambe nanyend vuun-ato, ond sil gako nôôn danggata sen Anutu nêêl bôôy nambe le bu vu yite noondin-asôôto.

¹⁶ Omaaho ti sahi nambe ngaaho lak in navu jimb om yoo le naanêêl yite va pin lak noondin anind, ond manyinjo nambe sen jôôy vakasin. Lemu sil-ame le gako yite va pavis e, nganjo jimb-ambe hil lanjak ni bulôôt naambe yimb lung laa-to le mem sil gako yite va nohvu vakasin sen jôôy-ato. ¹⁷ Ke, tombe omaahonôôn jimb vêêl e mem vakasin sen jôôy-ato nôôn nalak, le naambe naahen nando memoos, ond yite vakasin sen jôôy-ato neep malis amu, de me-nôôn ak e.

¹⁸ Om yik tanasin ango munggin sen Anutu jôôy-ato ond nêêl-ambe hil layiis vahivak-ambe kaasêêh nihees, le mem nihees wiing-ambe vakasin munggin-anju nôôn ak. ¹⁹ * o 9:19 Eks 24:3,6-8; Lev 14:4,6*Ke, Mose nêêl tanasin pin vu hil pin-ambe lung la, le mem hako bik memek anihees having kao nituvakin-ato nihees-ande bel, tonde hako bik sipsip anivalus

sen nihees-ato osin haah daka sen hisop-ato nama kaalok having, le mem laanggôôl lukala bik anihees-ambe têêy ak kaapiya bop osin lak omaahonôôn pin, ²⁰ * o 9:20 Eks 24:8*de nêêl nambe, "Nihees-anju ond kaandu Anutu-te vakasin jôôsin sen nêêl vu ham nambe ham taamuyin-ato." ²¹ * o 9:21 Lev 8:15,19*Tonde yik Mose la têêy vahivak anihees-anju lak dumb sel-ato osin lak va sen dumb alôô-to pin lôôt in nambe Anutu ji nivasa. ²² * o 9:22 Lev 17:11; Ep 1:7*Keen, Mose-te tanasin neep ak va ngeeyaata lôôt nambe nihees nalipis atombe Anutu nayi nivasa, le naambe nihees-ame kaasêêh e, ond Anutu me-navu kawiiy omaahonôôn-ate va nipaya nala le, malis.

Kalisi yoo hatung yi tu salivangin in nambe kawiiy yate va nipaya na

²³ * o 9:23 Hiblu 8:5; 10:1*Keen, Anutu-te dumb ayuuh ame vu voon-anjo ond navu taahu nôôn keen sen nando baandonii-to, tonde Mose têêy nihees ak dumb ayuuh ame vu voon-anjo be mem Anutu nayi nivasa, lemu salivangin sen kaluuh Mose-te salivangin-anjo la be nivasa lôôt-ato ond mem wiing-ambe Anutu nayi va yuuh ame vu baandonii-to nivasa. ²⁴ * o 9:24 1; Jon 2:1*In Kalisi me-lukala dumb alo vaambuung sen omaahonôôn lahaav ak namand-ambe taahu taahu malis amu lak Anutu-te bayêên keen-ato le, malis. Nganjo yoo lukala baandoni vulôôt, tombe gêên la naale Anutu me be navu kataangg Anutu in yiyi.

²⁵ Ke, lak ta pin ond kul vaha sen datung salivangin-ato silate yêêv bop nako vahivak anihees-ambe nalukala natung salivangin vu Anutu hôôk dumb alo payo vaambuung-ato, de va nihees-anju ond me-yoo yite nihees e. Lemu Yesu ond me-nawiing nambêênju le, nganjo yoo hatung yi doos tu salivangin vu Anutu balon nôôn timu, de me-hatung salivangin balon ngeeyaata le, malis. ²⁶ Nambe gatung yi naatu salivangin balon ngeeyaata ond yoo le monggako nivaane ngeeyaata lôôt vu nyendoos sen Anutu hatung ngaanggis-ato be naatok balup gêên-anjo, le ma de sim busin taamusin sen gêên-anjo, ond Kalisi lukalaam voon balon nôôn timu in nambe gatung yi na doos naatu salivangin vu Anutu in kawiiy yate va nipaya na.

²⁷ * o 9:27 Jen 3:19*Hil pin e lanjimb balon timu, tombe sim taamusin e le lambiing vakasin. ²⁸ * o 9:28 Hiblu 10:10; Ais 53:12; 1Pi 2:24; Pil 3:20; 2Ti 4:8*Tonde yik Kalisi ond hatung yi la doos vu Anutu tu salivangin balon timu in nambe kawiiy hil pin-ate nipaya na, tonde sim le nom gato balon ango ond manyinju mele kawiiy va nipaya na le, nganjo yik gako hil sen dandond danggin yii-to naah.

Salivangin bôôy ond me-lohvu nambe kawiiy va nipaya na bulôôt e

10 Mose-te tanasin-anju ond yaahe kanu malis amu taahu nôôn nivasa sen le naatok vu taamusin-ato. Tanasin-anju kanu malis amu, de me-kanu keen ti le. Mose-te tanasin nêêl nambe sil oo monggatung salivangin nanjip ti hôôk ta pin, om tanasin-anju me-lohvu nambe biing-ambe hil sen dako salivangin laam vu Anutuu-to daatu hil anivalok bulôôt e, malis. ² Le nambe tanasin nohvu naambe biing-ambe daatu hil anivalok bulôôt ond sil-ame datung salivangin yesin laah e. Nambe silate salivangin kawiiy silate va nipaya jung na bôôy ond sil sahi naambe va nipaya me-need hôôk sil alondpayo le. ³ Le ma de salivangin sen datung lak ta pin-anju navêêl sil alund ak-ambe kand navu silate va nipaya sen dawiiing-ato. ⁴ * o 10:4 Hiblu 9:13*In kao moow osin bik memek anihees ond me-lohvu nambe kawiiy va nipaya na le, malis. ⁵ * o 10:5

Saam 40:6-8*Om sen Kalisi laam voon-ato ond nêel vu Anutu nambe,

“Ganimbaya nambe hil-ame lanyiis vahivak-ambe sil gatung salivangin vaha vaha le, nganjo osamu sa ningg naavi vu sa in nambe sa gatung naatu salivangin vu hong. ⁶ Tonde vahivak sen dasi osin doos yêê-la kin-ambe natu salivangin-ato, osin salivangin sen datang in nambe kawiiy va nipaya naa-to ond game nawiingin e. ⁷ Tombe saanêêl nambe, ‘O Anutu gangge, gêên sa laam-anjo

in nambe saambiing va nohvu sen gakam navuu-to, yik lohvu sil kaavu vakasin lak sa be neep hôök kaapiya bôôy-ato.”

⁸ Munggin ond Kalisi nêel vakasin ak salivangin sen datang navu taamuyin Mose-te tanasin-ato nambe, “Ganimbaya nambe sil-ame lanyiis vahivak-ambe sil gatung salivangin vaha vaha le, de vahivak sen dasi osin doos yêê-la kin-ato, tonde salivangin sen datang in nambe kawiiy va nipayaa-to ond yik game nawiingin e.” ⁹ Tonde sim nêel ango laah nambe, “Gangge gêên sa laam-anjo in nambe saambiing va nohvu sen gakam navuu-to.” Om kawiiy mop munggin sen salivangin-atêeto la, de wiing Kalisi-te mop nanye vuun-ate lukalaah ahembaan.

¹⁰ * o 10:10 Hiblu 9:12,28*Yesu Kalisi yoo taamuyin Anutu ka, om yoo vu naavi tu salivangin balon timu vulôôt, tombe yik wiing-ambe yaatu vaambuung.

Kalisi-te salivangin lohvu nambe kawiiy va nipaya na bulôôt

¹¹ * o 10:11 Eks 29:38*Ke, kul vaha sen datang salivangin-ato ond sil pin daale dawiing kul osin datang salivangin neep timu nalak busin pin, lemu salivangin pin-anju me-lohvu nambe kawiiy va nipaya na le, malis. ¹² * o 10:12 Hiblu 1:3*Nganjo Kalisi ond mem hatung salivangin balon timu in nambe kawiiy va nipaya na, tombe Kalisi-te salivangin-anju mem yite niwêêk neep danggata. Wiing nambêênju tombe mem la nando Anutu nama vasa having yi. ¹³ * o 10:13 Saam 110:1*Yoo nando monanggin busin sen Anutu biing-ambe hil sen dayi yi payaa-to langgulis yi vaalu kambi. ¹⁴ De hil sen nawiing-ambe sil datu vaambuung-ato, ond wiing-ambe sil latu hil anivalok vulôôt lak yite salivangin timuu-to, be sil e mando naambêênjo danggata osin danggata.

¹⁵ Tonde yik Vavi Vaambuung nêel langaah vu yiyi having, ond nêel vakasin ti nambe,

¹⁶ * o 10:16-17 Jer 31:33-34; Hiblu 8:10,12*“Omaaho Bop nêel nambe, ‘Busin-anju jung na vêel e, mem sale naanjôôy vakasin moos ango gaving sil naambe sale baasu sate tanasin dukana sil alondpayo, tonde sa kaavu nanjip hôök sil alund.”

¹⁷ Tonde yik nêel vakasin boow ti having nambe, “Sa kangg-ame le bu silate nipaya osin va sen sil davu kalêêh tanasin-ato jesin naah e.”

¹⁸ Om sen Anutu kawiiy yate va nipaya lung la, ond kul sen gatung salivangin in nambe kawiiy va nipayaa-to ti me-neep yesin laah e.

Yaambiing gaving niwêêk-ambe yana ngaaho vu Anutu

¹⁹ * o 10:19 Hiblu 4:16*Om halingg-aso, yik lak Yesu nihees timu om yiyi aalohvu nambe yaandukana Anutu-te bayêên alo vaambuung-ato de yame aanjêênin e.

²⁰ * o 10:20 Mat 27:51; Hiblu 9:8*Yaandukana bayêên alôô-ju lak mopaatôôv moos metumin-atêênju. Mop-anju ond Yesu yoo hataahin-ande kweek tôômb bopaata ti sen naale nambe vinavii-to, be lukala lohpayo vaambuung. Tôômb tii-ju taahu Yesu naavi.

²¹ Yesuu-ju tu kul vaha salivangin-ate osin haale bop-ambe nanggin Anutu-te hil pin. ²² * o 10:22 Lev 8:30; Esi 36:25; Ep 5:26*Tonde Yesu têey yite nihees lak yiyi, tombe wiing-ambe yalonggpaya nipayaa-to tu nivasa lak, tonde yik lipis yiyi naavingg ak bel anivasa, om yalonggpaya timu be yaambiing gaving keen-ambe yana ngaaho vu Anutu.

²³ * o 10:23 Hiblu 4:14*De yiyi natung mengg in Anutu-to ond yiyi oo monaanêel langaah-ande yame gavuuuh daka le, in va pin sen Anutu nêel lung la nambe le biing-ato ond yik yoo le biing-ambe nôôn jak keen lôôt. ²⁴ Om yiyi akangg oo bu halingg-aso gaving-ambe yaambêel sil akand jak in sil ahend gaving hil-ambe lambiing va nivasa.

²⁵ * o 10:25 Hiblu 3:13*De sen yiyi naasupin-ambe yiyi naalohak osin yiyi naahe Sondaa-to, ond yame yanimbaya be yiyi mando naambe sen hil vaalu dawiing-ato le, malis, nganjo yiyi kaandu yalonggpaya lak vakasin niwêêk nohvu busin pin, in ham alak ni nambe busin sen Yesu nom-ato ngaaho lak.

Yame galuuh damingg vu Anutu Noow e

²⁶ * o 10:26 Hiblu 6:4-8*Yiyi alak Kalisi-te vakasin keen-ato ni lung la, le sim taamusin naambe yalonggpaya la vu va nipaya be yiyi sapa hôök yesin laah, ond salivangin ango me-neep in nambe kawiiy va nipayaa-jo na le, malis. ²⁷ * o 10:27 Ais 26:11*Nganjo yale aanjêênin lôôt-ambe yiyi mongganggin busin sen yaambiing vakasin vu Anutu de kin anivaane ja yite vaavis pin-ato.

²⁸ * o 10:28 Diu 17:6; 19:15*Omaaho ti nambe ji Mose-te tanasin naambe va malis-ambe kalêêh, tombe omaaho yuuh me yaal daatovu yi be daanêel yite va nipaya sen wiing-ato langaah, ond me-kand pasiv in omaahôô-ju le, malis, yik yêêv-aso le daanêel atombe lanyiis-ambe jimb.

²⁹ * o 10:29 Eks 24:8; Hiblu 13:20*Tonde ham akam navu nambe vaati lak hil sen daluuh damind vu Anutu Noow-ambe dayi nambe va malis-ato? Ke, hil sen daluuh damind-anju ond sil e daatovu nyevahaan bopaata lôôt, in Kalisi nihees sen wiing-ambe Anutu-te vakasin jôôsin moos-ato nôôn ak, ond wiing-ambe omaahôô-ju tu vaambuung, le ma de yi nambe va malis amu, tombe wiing Vavi Vaambuung sen samu samu danggakook-ato paya lôôt having. ³⁰ * o 10:30 Lom 12:19; Diu 32:36; Saam 135:14*In yalak ni nambe Anutu yoo

nêel nambe, "Soo le aambu dôok hil-ate nipaya nyevahaan in manyinjo yoo tu sate kul." Tonde nêel ango laah nambe, "Sa Omaaho Bop, soo le sahi sate hil pin-ate vakasin." ³¹ Keen, Anutu metumin-ate nama naa-tovu omaaho ti ond le nipaya valok.

Yiij aambiing gaving niwêêk lôôt

³² Lemu ham akam oo bu bôôy sen ham atu Anutu-te hil amelangaah-ato, ond hôok busin-anju ham hako nimeen ngeeyaata be wiingin nambe daanggôol ham lôôt, le ma de ham oo naale niwêêk lôôt. ³³ * o 10:33 1Ko 4:9*Busango danêel vakasin anipaya nalak ham osin dayiis ham ak hil pin amend, tonde sim busango ond ham navu kaandu hil vaalu sen hil dawiiing sil paya nambêênjôô-to. ³⁴ * o 10:34 Mat 6:20; 19:21,29*De ham akam pasiv in hil sen davu talu sil ak Kalisi haalêê-to be ham ahôôvu sil, tonde busin ti hil lavu vêel hamate kupak ayuuh ame, lemu ham-ame ahe sil paya le, nganjo ham akam vasa. In ham alak ni nambe ham haalem ak Anutu-te nôôn lung la, ond nôôn-anjo nivasa lôôt savok va sen lavu vêel-ato, tombe yoo le nanjip vu ham danggata-te.

³⁵ Om ham-ame anjêênin e, nganjo ham oo baale niwêêk e mem ham e gako nôôn nivasa nyevahaan bopaata. ³⁶ * o 10:36 Luk 21:19; Hiblu 6:12*Ham-ame nitambo jak e, nganjo ham alompayo na vu Anutu lôôt e mem ham e ambiing va nohvu Anutu ka, tombe mem ham gako nôôn anivasa sen Anutu nêel bôôy nambe le biing vu ham-ato. ³⁷ * o 10:37 Hab 2:3-4*Lo-hvu vakasin neep hôok kaapiya nambe, "Daka gaving e mem omaaho sen navu naam-ato ond le naam de me-le biing nime-meen e. ³⁸ * o 10:38 Lom 1:17; Gal 3:11*De sate hil anivalok-aso londpayo le naam timu vu sa lôôt-ambe sil e mando metumin, le naambe sil ti jêênin-ambe seelin na in sa ond same le aangge yi nivasa le."

³⁹ Lemu yame naayêênin e, om yame le ana mengg nama le, nganjo yalonggpayo la timu vu yi om yale mando metumin.

Va sen yiij naawii-having-ato danggaa-jo

11 * o 11:1 Lom 4:18; 2Ko 5:7*Yalonggpayo la timu vu Anutu ond lohvu yalak ni vanuh nambe Anutu-te nôôn sen yiij natung mengg in-ato ond le bu vu yiij keen, tonde va sen yame aahe mengg ak-ato ond yalonggpayo yoo lak ni nambe nôôn keen nando. ² Hil vu bôôy ond londpayo la timu vu Anutu ondeey Anutu yi sil nivasa. ³ * o 11:3 Jen 1:1; Saam 33:6; 2Pi 3:5*De yalonggpayo la timu vu Anutu om yalak ni lung la nambe Anutu hatung yendak osin ngaanggis lak yite vakasin amu, tonde va pin sen yiij naahe mengg ak-anjo ond Anutu samu lak va sen yame aalohvu nambe yaangge mengg jak-ato le.

Abel ayuuh Enok-ande Noa

⁴ * o 11:4 Jen 4:3-10*Abel alopayo la timu vu Anutu ondeey hatung salivangin vu yi, ond salivangin-anju

nivasa savok Kain-ate salivangin. Keen, Abel alopayo la timu vu Anutu tombe yik lak danggaa-ja sen Anutu yi Abel anivasa nambe omaaho nivalok, ond manyinju taato langaah ak sen hako Abel-ate salivangin ak-ato. Tombe sim Abel yimb lemu lopayo la timu vu Anutu om haale yoo naahen neep.

⁵ * o 11:5 Jen 5:24*Tonde Enok ond lopayo la timu vu Anutu om Anutu hako yi la baandoni osin memoos de me-yimb e, tombe hil oo mosalo yi lôôt, le ma de melatokak e, in Anutu yoo hako la. Ke, tonde vakasin neep hôok kaapiya nambe, sen Anutu me-hako Enok la baandonii-to ond Enok oo monawiiing va nalohvu Anutu ka be nayi yi nivasa. ⁶ In hil sen londpayo me-la timu vu Anutuu-to ond sil-ame lalohvu nambe lambiing-ambe Anutu ji sil nivasa le, nganjo lana ngaaho vu Anutu ond sil lambiing gaving naambe Anutu nando keen, tonde yik

lambiing gaving naambe Anutu yoo navu nyevahaan nivasa vu hil sen davu salo yii-to ond mem.

⁷ * o 11:7 Jen 6:13-22; 7:1; 1Pi 3:20; Lom 3:22; 4:13*Tonde Noa ond yik wii-having Anutu, om sen Anutu nêel banye la vu in va sen navu naatok naam vu taamusin-ato, ond Noa me-yi me lak vaa-ju le, lemu nanye vuun in Anutu-te vakasin-ambe samu sip ti, ondeey yuuh vane be noondin ond sil lalukala dando nivasa, de nyevahaan-ame tovu sil e. Yik Noa lopayo la timu vu Anutu ond taato omaahonôôn pin vu voon langaah nambe nind paya om sil e gako nipaya nyevahaan, tonde sen Noa lopayo la timu vu Anutu ondeey Anutu nêel Noa nambe omaaho nivalok.

Abalaam-ate vakasin

⁸ * o 11:8 Jen 12:1-5; Sin 7:2-4*Abalaam alopayo la timu vu Anutu, om sen Anutu teey Abalaam-ato ond Abalaam nanye vuun in Anutu lava be havuuh baan-ande kandi be la taaku sen Anutu navu bu vu yii-to. Abalaam doosin nambe na osin tana, le ma de lopayo la timu vu Anutu om yik yoo la. ⁹ * o 11:9 Jen 26:3; 35:12,17*Lopayo yoo la timu vu Anutu om la nando taaku sen Anutu nêel bôôy nambe bu vu yii-to. La nando taaku-ju nambe sen vaatêêvak amu, tombe nando hôok numang sel having Isak ayuuh Yaakop, in omaaho yuuh-anjo haalend ak taaku-ju having yi, lohvu sen Anutu nêel bôôy-ato. ¹⁰ Abalaam monatung me in Anutu lôôt in nambe gako dukana taaku bop sen kaatum aniwêêk-ato, yik taaku sen Anutu yoo ka vu be haav-ato.

¹¹ * o 11:11 Jen 18:11-14; 21:2*Tonde Saala ond tu vêeh tata lak lung la, lemu lopayo yoo la timu vu Anutu, tombe Anutu vu niwêêk vu yi be hako unoopasiv. Saala yoo ka vu nambe, "Anutu jôôy vakasin ak sa lung la nambe sa gako unoopasiv, om yoo le biing yite vakasin nôôn jak." ¹² * o 11:12 Lom 4:19; Jen 15:5; 22:17; Diu 10:22*Om yik omaaho timu sen tata lak-ambe ngaaho lak in jimb naa-to, le ma de hil ngeeyaa-ta lapumak yi. Sil latu ngeeyaata lôôt lalohvu matam sen nando yendak-ato, osin lalohvu laahel sen nando

lôôy nanyendangaa-to, tombe omaaho ti me-lohvu naasevin sil e.

¹³ * o 11:13 Jen 23:4; 1Kro 29:15; Saam 39:12; 1Pi 2:11*Hil pin-anju londpayo la timu vu Anutu be layimb osin, tombe hôök busin-anju me-lako va nivasa sen Anutu nêêl bôôy nambe biing vu sil-ato le, malis. Yik layi nambe le nôôn jak vu taamusin, tombe kand vasa be lanêêl langaah nambe, "Hey nando voon-anjo lohvu vaatêêvak amu, de hey-ame hey ambaangg keen e."

¹⁴ Ke, hil sen dakaas nambêênjo ond taato nambe davu salo silate taaku nivalok. ¹⁵ Le naambe kand navu silate taaku sen sil lavuuh bôôy-ande lalaam-ato, ond yik mop neep nambe sil e lanaah taakuu-ju jesin. ¹⁶ * o 11:16 Eks 3:6,15; Mak 12:26*Le ma de sil-ame lawiing nambêênjo le, malis. Yik sil alondpayo yoo la vu taaku baandoni sen nivasa lôôt savok taaku voon-anjôôto. Om sen sil lanêêl nambe silate Anutu yii-to ond Anutu me-yi sil nambe va malis-ambe tu ka in sil e, malis. Yik yoo samu taaku ti vu sil in nambe sil mando dôök.

¹⁷ * o 11:17-18 Jen 22:1-14; Jem 2:21-22; Lom 9:7*Bôôy ond Anutu sahi Abalaam tombe lopayo la timu vu Anutu be hatung Isak tu salivangin. Yik Abalaam sen Anutu jôôy vakasin having yii-to, ond hatung noow nôôn timu tu salivangin vu Anutu. ¹⁸ Tonde Anutu nêêl Isak-ate vakasin vu Abalaam munggin nambe, "Gate hil vu taamusin ond le daapumak Isak." ¹⁹ * o 11:19 Lom 4:17*Om sen Abalaam hatung Isak tu salivangin-ato ond ka vu nambe, "Jimb ond lung, lemu Anutu lohvu nambe biing-ambe kandi jak naah vu hil yimb-ate." Om sen Isak kandi lak-ambe lom vu mangganaan-ato ond yik nambe sen kandi lak vu hil yimb-ate.

Isak ayuuh Yaakop-ande Yusep

²⁰ * o 11:20 Jen 27:27-29,39-40*Isak alopayo la timu vu Anutu ondeey lohak Yaakop ayuuh Esau. Lohakin-anju nêêl va sen taamusin e mem naatovu yuuh-ato.

²¹ * o 11:21 Jen 48:15-16*Tonde Yaakop ond yik lopayo la timu vu Anutu, om ngaaho lak in nambe jimb atombe hatung vangavakin samu samu-te lak Yusep noow ayuuh, tonde dundak ak yite paatôn alukook-ambe lohak vu Anutu.

²² * o 11:22 Jen 50:24-25; Eks 13:19*Tonde Yusep ond yik lopayo la timu vu Anutu, om sen ngaaho lak in nambe jimb atombe nêêl nambe taamusin hil Islel e gavuuuh Ijip-ande lana, tombe samu vakasin vu sil in nambe landaav kook.

Mose-te vakasin

²³ * o 11:23 Eks 1:22; 2:2*Mose mangganaan ayuuh tangganaan ond yuuh alondpayo la timu vu Anutu, ondeey yuuh-ame layêênin omaaho lulemak-ate vakasin e, in nêêl nambe vêêh Yuda gako noondin moow-aso ond lanyiis sil-ambe lanjimb. Le ma de Mose tangganaan hako yi tombe yuuh layi nambe unoopasiv anivasa om yuuh lavun lohvu kwaav yaal. ²⁴ * o 11:24 Eks 2:10-12*Tombe yik Mose bop ak atombe

lopayo la timu vu Anutu, om nimbaya nambe hil-ame daanêêl naambe Pelo nowaavêêh-ato noow yi le. ²⁵ Yik yoo wiingin nambe gako nimeen gaving Anutu-te hil Islel, de me-wiingin nambe sapa hôök hil Ijip-ate mopaatôôv anipaya sen me-lohvu nambe biing-ambe omaahonôn akand vasa lôôt-ato le. ²⁶ * o 11:26 Hiblu 10:34-35*Ka vu nambe lambiing yi paya jak Kalisi haale ond

mem ka vasa savok sen gako mone osin Ijip-ate kupa ayuuh ame pin-ato, in ka navu nyevahaan nivasa sen Anutu le bu vu yii-to.

²⁷ * o 11:27 Eks 12:51; Eks 14:13-14; Lom 1:20; 1Ti 1:17; Hiblu 11:1*Mose lopayo la timu vu Anutu om kandi be havuuuh Ijip-ande la, tonde Pelo ahekalin-anju ond me-yêênin e. Omaaho ti me-lohvu nambe ji Anutu jak mekaalus e, lemu Mose ond nambe sen yi Anutu nôôn keen ak mêê-to ondeey yoo naale niwêêk lôôt.

²⁸ * o 11:28 Eks 12:21-30*Mose lopayo la timu vu Anutu ondeey yi busin haluusin nyendoos-ato, om sen têêy bik sipsip anihees ak vinavi in nambe angela sen nyiis Ijip noondin tuk pin-ato ond galuuh Islel dôök, de nama me-jak sil e.

Hil Islel ngeeyaata lôôt londpayo la timu vu Anutu

²⁹ * o 11:29 Eks 14:21-31*Hil Islel alondpayo la timu vu Anutu ondeey Lôôy Hees vaahinin la vaalu vaalu de sil pin laloh kalesin, nambe sen laloh ngaanggis malis amuu-to be lala. Tonde hil Ijip lawiingin nambe taamuyin sil vahand va timu, le ma de lôôy yiis sil-ambe layimb valok-ate.

³⁰ * o 11:30 Jos 6:12-21*Tonde yik hil Islel ond londpayo la timu vu Anutu ondeey sil mondala be lambuuhin kaatum tatuuh aniwêêk vu Yeliko lohvu busin namaavaalu be vindak yuuh, le mem kaatum tatuuh-anju pakepin.

³¹ * o 11:31 Jos 2:1-21; 6:21-25; Jem 2:25*Tonde vêêh baayamb Lehap alopayo la timu vu Anutu be samu Islel ayuuh sen yuuh lalukala mondapooyak hil Yelikôô-juuto, om me-layiis yi be yimb having nanyend doos-asônju le.

³² Om sale naanêêl vakasin vaati gaving? Nganjo taaku lung la om same le gatulin vakasin jak Gidion ayuuh Balak e, de Samson ayuuh Jepta le, de Devit ayuuh Samuel laving hil vaalu sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato le, malis. ³³ * o 11:33 Dan 6:22*In hil-anjo ond londpayo la timu vu Anutu, om sil layiis ngaamong-ambe laanggôôl lulemak-aso ngeeyaata-te vaavis. Yik sil oo lawiing va nivalok, tombe latovu va sen Anutu nêêl nambe biing vu sil-ato. Tonde sil lawiih-aving-anju wiing-ambe voow anipaya layon avind doos ak in nambe me-ja sil e. ³⁴ * o 11:34 Dan 3:23-27*De laate sil yêê-la kin bopaata, le ma de kin-ame ya sil e, tonde lapak-ande yipak-ame lohvu nambe naatovu sil e. Silanêênd niwêêk ma, le Anutu nahôôvu sil-ambe nindwêêk nalak, tonde sil latu hil aniwêêk ngaamong-ate be latiiy hil taaku ango-te vaavis-ambe lapak-ambe lala. ³⁵ * o 11:35 1King 17:17-24; 2King 4:18-37*De hil vaalu sen layimb-ato

ond sil kandi lak laah vu hil yimbin-ate be taandin lako sil laah. Tonde hil vaalu ond vaavis lavu nivaane bopaata vu sil naavind-ambe lohvu nambe lanjimb, de naambe sil galuuh damind vu Anutu ond mem vaavis e gavuu sil na. Lemu me-lawii-having vaavis lavand e, malis, in kand navu nambe taamusin e sil e kandi jak vu hil yimbin-ate be sil mando metumin nivasa lôôt. ³⁶ * o 11:36 1King 22:24-27; Jer 20:2; 37:15; 38:6*De sil vaalu ond danêel vakasin palesin lak sil, osin daveek sil, tonde davu talu sil ak hees aniwêêk-ambe datung sil lukala kalaambus. ³⁷ * o 11:37 2Kro 24:21* Davu tanga sil vaalu lak tatuuh, tonde sil vaaluk davu katôôv sil la yuuh, tonde davu palapin sil vaalu, tonde dalu sil vaalu lak yipak diin-ambe dayimb. De hil sen lawii-having-ato vaalu davêêh bik sipsip osin bik memek ani-naavi nambe tôômb-ato be mondatup hôôk dala, in sil dativak in va yuuh ame pin sen dôôvu sil naavind-ato, tonde hil dawiiing nindanjeen vu osin dawiiing sil paya valok-ate lôôt. ³⁸ Tombe sil lavuuh taale be lala dahôôpis vu taaku lu malis, tonde dahôôpis vu kandu osin dahôôpis hôôk lavandangga de ngaanggis vuun. Sil-anju nind vasa lôôt, om hil anipaya voon-ate nind baya in sil.

³⁹ Keen, hil pin-anju ond londpayo la timu vu Anutu ondeey Anutu yi sil nivasa, lemu me-lako nôôn nivasa sen Anutu nêel bôôy nambe bu vu sil-ato le. ⁴⁰ In vu bôôy lôôt ond Anutu yoo samu nôôn nivasa ti vu yiy, om ka vu nambe hil sen londpayo la timu vu yi bôôy-ato ond me-biing-ambe sil daatu hil anivasa bulôôt naamunggin yiy e, malis, nganjo le biing-ambe yiy ahondoos e naatu hil anivasa bulôôt javuh ti.

Yamengg oo sapa Kalisi be yaambiing gaving yi

12 * o 12:1 Lom 7:21; 1Ko 9:24-25; Hiblu 10:36*Ke, om hil ngeeyaata lôôt sen londpayo la timu vu Anutu bôôy-anjuuto ond silate vakasin neep in nambe kaandu yiy. Om nambêênja yiy gavuu va pin sen nahilin yiy-ato, osin va nipaya pin sen nawiing-ambe yiy naalupakêê-to na vêel, tonde yame yanitambo daka le, nganjo yiy oo monggatup lôôt sapa mopaatôôv sen Anutu nêel ak yaningg in nambe yiy gatup-ato. ² * o 12:2 Hiblu 1:3*Yik yamengg oo na nivalok vu Yesu sen yoo nawiing-ambe yiy naawii-having yii-to, tombe yoo le biing-ambe yaanyiis nôôn anivasa keen. In bôôy ond Yesu yoo ka vu nambe taamusin e le ka vasa lôôt, om yik yoo puvu yi hôôn-ambe vaaku nimeen, tombe yimb ak haah pako de me-yêênin haah pako-te nimumin e, om gêên la nando Anutu nama vasa having yi.

Anutu navu nimeen vu yiy in nambe dôôvu yiy

³ Ham akam oo bu Yesu sen hil anipaya lawiing nindanjeen vu yi lôôt-ato, le ma de yoo naale niwêêk, om yik ham-ame nitambo jak-ambe ham-ame anjêênin e. ⁴ Ham nawiing ngaamong in nambe ham daanggôôl va nipaya, lemu ham-ame awiing lôôt-ambe ham anihees-ame kaasêêh laam e. ⁵ * o 12:5 Pro 3:11-12*Mak ham akam lingin vakasin sen Anutu nêel vu ham in

nambe kaandu ham-ato? Yik yoo nêel ham nambe yite noow-aso ham, nambe,

“Noongg-aso, naambe Omaaho Bop bu nivaane ti vu ham in nambe dôôvu ham, ond ham-ame angge naambe va malis e, de naambe nyiis ham, ond ham-ame angge paya le. ⁶ * o 12:6 Taato 3:19*In Omaaho Bop ahe naving omaaho ti ond navu nimeen vu yi, yik hil pin sen nako sil ak nambe noow-aso sil-ato ond naveek sil.”

⁷ * o 12:7 Diu 8:5; 2 Sml 7:14*Om naambe Omaaho Bop nyiis ham ond ham oo baale niwêêk, in Anutu nawiing va vu ham lohvu yite noow-aso, de unoopasiv lati yoo nando de mangganaan-ame nayiis e? Malis.

⁸ Yik maandin pin oo daveek noondin, om naambe Anutu me-nyiiis ham e, ond ham-ame atu yite noow-aso keen e, malis, nganjo ham oo alohvu unoopasiv sen maandin maa-to mu. ⁹ Tonde yik yiy mangg-aso vu voon ond daveek yiy atombe mem yiy nanyeng vuun vu sil, om nambêênjo yiy oo aanggulis yate Aamangg Anutu baambu, le mem yale mando metumin. ¹⁰ Ke, yiy mangg-aso vu voon-anjo ond daveek yiy pasivdaka mu lohvu sil oo kand, nganjo Anutu ond mem navu nivaane vu yiy in nambe dôôvu yiy-ambe yiy naatu vaambuung naambe yi. ¹¹ * o 12:11 Jem 3:17-18*Sen mangg-aso daveek yiy-ato ond yame yakangg vasa le, malis, yalonggpayo nimeen amu, le sim taamusin yiy sen yiy hango nivaane lung laa-to ond yalonggpayo melaas ak-ambe yiy naawiing va nivalok.

Anutu sahi yiy ond yiy baale niwêêk

¹² * o 12:12 Ais 35:3*Ham namam yimb-ambe taalu-uhin ond ham talo be ham ambiing kul, tonde naambe ham vaham kopak

ond ham balaah niwêêk. ¹³ * o 12:13 Pro 4:26*Tombe ham vaham oo sapa mop sen nivalok-ato in naambe omaaho ti vaha wiing paya ond vaha kaatu me-biing paya lôôt e, malis, yik le nivasa dôôk naah.

¹⁴ * o 12:14 Saam 34:14; Lom 12:18*Tonde ham oo sapa hôôk mop sen ham ambiing va osin melaas gaving hil pin-ato, tonde ham mando osin ham alompayo nivasa nôôn, in hil sen londpayo me-nivasaa-to ond me-le lanji Omaaho Bop e. ¹⁵ * o 12:15 Sin 8:23*Om ham ganggin ham nivasa in omaaho ti le galuuh dami vu Anutu-te samu samu, tonde ham ti le naambe haah anipaya be balup hôôk ham lavuun, tombe yite nôôn e nikalin vu ham-ambe ham pin naatu nipaya gaving. ¹⁶ * o 12:16 Jen 25:33-34*Tonde sim ham ganggin ham in omaaho ti le sapa hôôk mopaatôôv baayamb, de ango galuuh dami vu Anutu naambe sen Esau haluuh dami vu gambum sen Anutu nêel-ambe dawiiing vu noondin tuk-aso pin-ambe dako sil haalend ak-ato, om vu gambum-anju lukalaah hali ngo miin, be miin vaanggo lak vanôôn balon timu be hali tuk ya. ¹⁷ * o 12:17 Jen 27:30-40*Tombe taamusin wiingin nambe gako samu samuu-ju naah, le ma de mangganaan-ame liinggis e, tombe Esau su lôôt in nambe gako yi

jak, le ma de me-tokak yinêên mopaatôôv sen gilin lo-payôô-to le, ma.

Yiyy aatok alaam kandu Saion nivasa keen-ato lung la

¹⁸ * o 12:18 Eks 19:16-20; Diu 4:11-12*Gêên ham-ame nambe hil Islel bôôy-ambe ham valu-nando ngaaho vu vati lohvu ham gambe namam jak e, malis. In sil lalup ngaaho vu kandu Sinai osin kin bopaata de mekanu doos-ato osin vavi jmba, ¹⁹ * o 12:19 Eks 20:18-21; Diu 5:22-27*tonde vuuk su osin lava ti vakaas-ambe sil lango be sil kataangg nambe sil anind baya nambe sil-ame gango lavaa-ju jesin naah e. ²⁰ * o 12:20 Eks 19:12-13*Sil layêênin lôôt in lango Anutu nêêl vakasin-anjo nambe, "Omaaho ti nambe gambe nama jakana kanduu-ju ond ham tanga yi jak tatuuh-ambe jimb, tonde bik ayuuh ame ti na balup kanduu-ju ond yik ham tanga jak tatuuh gaving." ²¹ * o 12:21 Diu 9:19*Sil layi vaa-ju tombe layêênin lôôt, tombe yik Mose nêêl having nambe, "Saayêênin atombe saahees lôôt."

²² * o 12:22 Gal 4:26; Taato 5:11*Ham-ame valup ngaaho lak in va nambêênju le, nganjo ham valup kandu Saion osin Anutu metumin-ate taaku bop Yelusalem sen nando baandonii-to, taaku-ju angela lakaneep omaaho-maaho dasupin-ambe dapêêlis dand. ²³ * o 12:23 Luk 10:20*Ham valu-vu Anutu nowaatuk-aso sen Anutu kaavu sil haalend-ambe neep baandoni lung laa-to, tonde ham valu-vu Anutu sen nangoyin hil pin-ate vakasin-ato, osin ham valu-vu hil sen Anutu nêêl sil bôôy nambe hil anivalok-asôôto kanund, ond Anutu wiing-ambe nind vasa lak keenaanôôn-ambe dando. ²⁴ * o 12:24 Hiblu 8:6; 10:22; 1Pi 1:2; Jen 4:10*Tonde ham valu-vu Yesu sen wiing-ambe vakasin moos sen Anutu jôôy-ato nôôn ak vu yi-iy, osin ham valu-vu Yesu-te nihees sen bôôy têey ak ham-ande wiing-ambe Anutu yi ham nivasaa-to, tonde Yesu-te nihees-anju teey kôôk anivasa savok Abel-ate nihees bôôy-ato.

Yiyy oo ganggin yiyy nivasa

²⁵ * o 12:25 Hiblu 2:1-3; 10:28-29*Ham ganggin ham-ande ham-ame galuuh damim vu Anutu sen nanêêl vakasin vu ham-ato le. In bôôy

ond Anutu nêêl vakasin aniwêêk vu voon, le ma de sil laluh damind vu, tombe bôôy-anju ond sil-ame lalohvu nambe dapak e, om sil latovu silate nipaya nyevahaan. Tombe yik gêên Anutu nando baandoni be nanêêl vakasin aniwêêk, om naambe yiyy galuuh damingg vu ond mak yaalohvu nambe yiyy napak-ambe yaanoh nanye in yate nipaya nyevahaan a? Malis lôôt. ²⁶ * o 12:26 Eks 19:18; Saam 68:8; Hag 2:6*In bôôy ond Anutu lava wiing-ambe ngaanggis taapinin, nganjo gêên ond nêêl banye langaah vu yiyy nambe, "Sale taapinin ngaanggis balon ango naah, lemu mengaanggis amu le, nganjo sale taapinin ak ngaanggis-ambe yendak gaving." ²⁷ Ke, vakasin sen nêêl nambe balon ango naah-ato ond taato vu yiyy nambe va yuuh

ame sen Anutu hatung bôôy-ato ond le taapinin-ambe na menama, nganjo va sen taapinin e ma de baale ni-wêêk-ato ond le mando. ²⁸ In yaalukalaam taaku sen yiyy mando danggata-têênjo ond omaaho ti me-lohvu nambe taapinin ak e, om yiyy oo naapêêlis vu Anutu in vaa-jo, tonde yiyy oo aanohak vu, de yaambiing yite kul nohvu sen yoo ka navuu-to, tonde yaanjêênin yi be yiyy gako haale jak. ²⁹ * o 12:29 Diu 4:24; 9:3; Ais 33:14*In yate Anutu ond lohvu kin tumin bopaata sen naya va yuuh ame pin-ato.

Yahengg oo gaving halingg-aso

13 * o 13:1 Jon 13:34*Ham sen ham atu Kalisi-te hil lung laa-to ond ham ahem oo monggaving mango-so. ² * o 13:2 Lom 12:13; 1Pi 4:9; Jen 18:1-8; 19:1-3*Tonde vaatêêvak-aso ond ham gako sil lanjakana hamate bayêên-ambe ham ganggin sil nivasa, in hil vaalu

lako vaatêêvak-aso lak nambêênju bôôy, tombe silate vaatêêvak-asôônju ond sil angela, lemu hil-anju doosin,

in sil akand vu nambe manyinjo omaahonôôn heey.

³ * o 13:3 Mat 25:36; Hiblu 10:34*De ham akam oo bu mango-so sen dando hôôk kalaambus-ato be ham baaku nimeen gaving, yik nambe sen ham ahondoos oo nando hôôk kalaambus-ato. Tonde ham oo kam pasiv in hil sen vaheey dawiiing nindanjeen vu sil-ambe nind naavi nango nivaane lak Kalisi haalêê-to, in yik ham ahondoos anim naavi voon-ate neep ti.

⁴ * o 13:4 Gal 5:19,21; Ep 5:5*De ham moow ayuuh vêêh pin sen ham hako ham lung laa-to, ond ham amem oo sapa ham nivasa, de ham-ame ambiing va nipaya le. In taamusin ond Anutu le bu nipaya nyevahaan dukanaah vu hil sen dawiiing kand yuuh-ato osin vu hil baayamb.

⁵ * o 13:5 1Ti 6:8; Diu 31:6,8; Jos 1:5*Tonde ham-ame ambiing menôôn in mone le, nganjo va sen nando vu ham-ato ond ham alompayo nivasa naambe lung, in Anutu nêêl lung la nambe, "Same le gavuuuh hong e. Keen, same le galuuh damingg vu hong e, malis lôôt."

⁶ * o 13:6 Saam 118:6*Om yik yiyy oo naanêêl osin ya-longgpayo timu naambe,

"Omaaho Bop oo nahôôvu sa om same le aanjêênin e, in hil e lambiing vaati vu sa?"

Yiyy oo sapa hôôk yêêv-aso bôôy vahand

⁷ * o 13:7 1Ko 4:16; Hiblu 6:12*Ham akam oo bu hamate yêêv-aso bôôy sen lanêêl Anutu-te vakasin vu ham-ato, osin ham akam bu silate mopaatôôv sen sil sapa be silate kul nôôn ak-ato, tombe yik ham sapa sil vahand-ambe ham ambiing gaving naambe sen sil dawii-having-ato. ⁸ In Yesu Kalisi yoo nawiiing va nivalok amu vasêên-ande gêên-ambe danggata osin danggata. ⁹ * o 13:9 Ep 4:14; Lom 14:17*Hil vaalu-te kakook vaha vaha le balup, lemu ham-ame sapa de ham gavuuuh Anutu-te mopaatôôv e, nganjo Anutu-te samu samu kaandu ham alompayo ond mem nivasa, de ya-

longgpayo me-gako niwêêk vu tanasin sen lak vahivak vaha vahaa-to le, in hil sen davu sapa hôök tanasin lak vahivak ayuuh amêê-to ond me-nahôôvu sil e.

Salivangin anivasa sen Anutu nawiingin-ato

¹⁰ Yesu tu yate salivangin in nambe kawiiy yate va nipaya naa-to, lemu hil sen davu samu dumb sel-ate kul-ato ond me-lalohvu nambe gako yate salivangin-anju daka be lanja le. ¹¹ * o 13:11 Lev 16:27*Tonde kul vaha sen datung salivangin-ato ond silate yêêv bop nako bik sipsip osin kao nihees-ambe nalukala dumb alo-payo ti sen vaambuung-ato be mem natung salivangin in nambe kawiiy nipaya na, tonde bik naavi sen taahu taahu lak omaahonôn-ate va nipayaa-to ond dako be lala dasi lak kin vu taaku nanyendangga be navu tapuv la. ¹² * o 13:12 Mat 21:39; Jon 19:17*Ondeey Yesu ond yik hako nivaane be yimb ak haah pako neep taaku nanyendangga, in nambe yite nihees kawiiy omaahonôn-ate va nipaya na. ¹³ * o 13:13 Hiblu 11:26; 12:2; Mat 7:13-14*Om yik yiy having, yana taaku nanyendangga be yiy baaku nimeen gaving Yesu. ¹⁴ * o 13:14 Hiblu 11:10,16; 12:22*In yalak ni nambe yambaangg dangga dosin-ato me-neep vu voon-anjo le, nganjo yiy oo monaawiingin yambaangg keen sen yoo naahen-ato. ¹⁵ * o 13:15 2Kro 29:31; Saam 50:14,23; Hos 14:2*Om yiy oo naapêêlis na vu Anutu lak Yesu haale, tombe pêêlisin-anjo yaambu vu Anutu naatu salivangin jak busin pin, tonde yavingg oo gako haale jak. ¹⁶ * o 13:16 Pil 4:18*Tonde ham akam-ame jingin samu samu osin ngaatum sen ham andôôvu mango-sôôto le. Yik va sen nando vu ham-ato ond ham ambu vaalu na in dôôvu hil sen dativak in va yuuh amêê-to, in Anutu yoo nawiingin samu samuu-ju nambe salivangin anivasa.

¹⁷ * o 13:17 Esi 3:17; 1Tes 5:12*De hamate yêêv-aso ond dahôôvu ham-ambe danggin ham lohvu busin pin, tonde taamusin ond sil e tatekin kul pin sen dawing vu ham-ato vu Anutu, om yik ham oo nanyem vu-un vu sil-ambe ham anggulis sil baambund. Ke, ham ambiing naambêênjo ond mem sil e lambiing silate kul

lôôt osin kand vasa, tombe vaa-ja le samu ham nivasa, de sil alondpayo me-le nimeen e.

Ham anohak in Anutu dôôvu hey

¹⁸ * o 13:18 Sin 24:16; 2Ko 1:12*Ham akam oo bu hey hôök lohakin, in hey alak ni nambe hey alonggpayo yoo neep nivalok hôök Anutu me, in hey naawiingin nambe hey aambiing va nivalok amu jak busin pin.

¹⁹ Om sa kataangg ham naambe ham anohak in Anutu dôôvu sa be saanos balu-vu ham pavis.

²⁰ * o 13:20 Sek 9:11; Ais 55:3; Jer 32:40; Esi 37:26; 1Pi 2:25*Anutu sen vakasin melaas danggakook-ato ond wiing-ambe yate Omaaho Bop Yesu kandi lak vu hil yimb-ate. Yesuu-ju ond tu bik sipsip-asote heendin bop lak sen kaasêêh yite nihees-ambe wiing vakasin sen Anutu jôôy-ato neep niwêêk. ²¹ Ond Anutuu-ju yoo biing samu samu nivasa vasa pin vu ham, in nambe ham ambiing va nohvu sen ka navuu-to, tonde biing-ambe Yesu Kalisi-te kul nôôn jak hôök yalonggpayo, nohvu sen Anutu nayi nivasaa-to, tombe mem yiy gako Yesu Kalisi haale jak naatu bopaata be nanjip danggata osin danggata. Keen.

Vakasin ahus

²² Halingg-aso, sa naanêêl niwêêk naambe ham oo gatung nanyem in vakasin sen sa naanêêl in nambe kaandu ham ak-anjo, yik kaapiya sen sa kaavu laas vu ham-anja ond yik ngaaho daka mu. ²³ In saawiingin nambe ham anjak ni naambe sil kavaayin yiy halingg Timoti de me-nando hôök kalaambus laah e, om naambe naatok balu-vu sa pavis ond mem haay ahondoos e anaas aangge ham.

²⁴ Ke, om ham naanêêl sa lavangg samu samuu-jo vu hamate yêêv-aso pin osin ham naanêêl vu Anutu-te hil. Tonde hil sen latu Kalisi-te hil-ambe dando Itaali nganjôô-to lanêêl vakasin samu samu laas vu ham having.

²⁵ Yik vakasin lung laa-ja. Anutu-te samu samu naas mando gaving ham pin.

Jems

1 * o 1:1 Gal 1:19; Sin 15:23; 1Pi 1:1*Sa Jems, Anutu yuuh Omaaho Bop Yesu Kalisi-te omaaho kul ti sa. Sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham Islel dangga no-maayuuhambe laam yuuh, sen ham havuuh ham ambaam dangga dosin-ande ham taandinin hôôk-ambe ham alaas nando having hil vaalu sen sil-ame Yudaato.

Sahisin vaha vaha navu niwêêk vu yiyi

2 * o 1:2 Lom 5:3-5*Halingg-aso, va nimeen vaha vaha naam in sahi ham ond ham akam vasa lôôt, **3** * o 1:3 1Pi 1:7*in ham alak ni nambe va nimeen-anja navu sahi ham in nambe ham alompayo la timu vu Yesu, ond ham e baale niwêêk lôôt. **4** Om nambêênja ham oo baale niwêêk-ambe ham baaku nimeen pin lôôt, in nambe ham naatu Anutu-te hil anikaapiik keen lôôt.

Yiyi naativak in kakook anivasa ond yaanohak

5 * o 1:5 Pro 2:3-6*Ham ti nambe naativak in kakook anivasa ond yoo kataangg Anutu naambe bu ka nivasa vu yi, ond yik le bu vu yi, in Anutu omaaho ngaatum-ambe navu kakook ayuuh ame vu yite hil pin, de me-navu pale hil sen dativak in vaa-to le. **6** * o 1:6 Mak 11:24*Lemu omaaho sen navu kataangg-ato ond yoo biing gaving niwêêk naambe Anutu le gango lava, de me-ka yu-yuuh naambe mak Anutu le gango lava me le nama, in hil sen kand yuyuuhambe ond sil lalohvu lôôy sen vavi nave be natêêy la danjeen-ato. **7** Om hil nambêênjo ond kand-ame bu naambe Omaaho Bop-ame le bu vati vu sil e, le nama. **8** In hil sen kand nala nge-ngeey nambêênja ond yik davu sapa mop ngeey, de me-davu sapa mop ti nivalok e.

Hil sen va maa-to osin kupak dangga-so

9 * o 1:9 Jem 2:5*Yiyi halingg ti sen nativak in va yuuh amêê-to ond ka vasa in Anutu hako yi lak. **10** * o 1:10-11 Ais 40:6-7; 1Pi 1:24*Tonde yiyi halingg-aso ango sen kupak danggaa-to ond ka vasa in Anutu laanggôôl yi be tu hil malis amu, de me-naapêêlis in yite kupak e, in le jimb pavis naambe sen taaku navavak ak ngaoolaa-to. **11** In ngaola ond taaku tumak-ambe hapeek hôôk atombe malan pavis, tombe ngaola-te vunakin amengalii-to halulin-ambe ma la pavis. Om yik hil sen kupak dangga-sôôto le mondambiing kul atombe lanjimb-ande sil gavuuham silate kupak naambêênja.

Vakasin lak va nipaya sen navu palapin yiyi-ato

12 * o 1:12 2Ti 4:8*Omaaho ti nambe baale niwêêk-ambe baaku nimeen sen navu sahi yii-to pin ond ka vasa, in mem Anutu le bu nôôn anivasa vu be mando metumin, nohvu sen nêêl vulôôt nambe le bu vu hil sen ahend naving yii-to. **13** Tonde naambe va nipaya palapin omaaho ti ond me-naanêêl naambe, "Anutu wiing palapin-anjo laam vu sa." In va nipaya me-navu palapin Anutu le, de Anutu me-nawiing va nipaya nalaam in palapin omaahonôôn e, malis. **14** * o 1:14 Lom 7:7-10*Nganjo va nipaya sen navu palapin yiyi-anjo, dangga nambe yiyi ti ti pin ond yalonggpayo navu navu nanjinj yiyi-ambe nako yiyi la vu palapin, **15** le mem yaningg laas in yalonggpayo navu navuu-ju, tombe yis nôôn nambe yaawiing va nipaya nôôn ak, tombe yiyi monaawiing va nipaya be tu bop ak, om yite nôôn nambe yale ana mengg nama.

16 Sate halingg-aso, ham ganggin ham in ham-ame ambiing gaving vakasin sen danêêl ak Anutu nambe nawiing palapin laam vu yiyi-ato le. **17** * o 1:17 Mat 7:11*Nganjo va nivasa vasa osin va nôôn keen pin sen natovu yiyi-ato, ond mem nalaam vu yiyi Aamangg vu baandoni. Yiyi Aamangg-anju ond taaku me osin kwaav-ande matam osin melangaah pin danggakook yi. Yate Aamangg-anju ond me-navu kaange yi be mekanu daka neep hôôk yi le, malis, yik yoo melangaah vulôôt. **18** * o 1:18 Jon 1:13*Yate Aamangg-anju yoo wiing va lohvu ka, om vu vakasin keen laam vu yiyi atombe wiing-ambe yaahilin yiyi vasa be yaatu yite hil moos kaluuh va pin sen yoo hatung-ato.

Yiyi gango vakasin-ambe yaambiing nôôn jak

19 * o 1:19 Ekl 7:9*Sate halingg-aso, ham gango vakasin-anjo le. Ham oo samu ham pavis in ham gango vakasin, de ham-ame ambiing naha-naham in naanêêl vakasin e, tonde ham ahem kalin-ame jak pavis e. **20** In omaahonôôn ahend kalin ond me-nawiing-ambe yiyi navu sapa mop anivalok sen Anutu nawiingin-ato le. **21** * o 1:21 Kol 3:8; 1Pi 2:1*Om ham gavuuham va nipaya osin ham gavuuham ham alompayo nindanje-danjeen pin sen naahen neep vu ham-ato na. Tonde ham daanggôôl ham-ambe mem ham gako vakasin sen Anutu yoo vaalôôh lukala ham alompayôô-to jak. Vakasin-anja lohvu nambe gako ham kanum naah vu Anutu.

22 * o 1:22 Mat 7:26; Lom 2:13*Lemu ham gango Anutu-te vakasin malis amu ond manyinja ham navu

tatuhin ham, nganjo ham gango be ham ambiing nôôn jak ond mem. ²³ Omaaho ti sen nango Anutu-te vakasin malis amu de me-nawiing nôôn nalak e, ond manyinja lohvu omaaho ti sen nayi me hôök dundum-ato. ²⁴ Yi mekaalus lung la tonde la, tombe ka lingin me nganjô-to laah pavis. ²⁵ * o 1:25 Lom 8:2; Jem 2:12; Jon 13:17*Nganjo omaaho ti gango Anutu-te tanasin anivasa keen, sen navu kavaayin yiyi vêêl in va nipaya sen nanduuh yiyi-ato, be ka monambu lôôt, de me-gango malis amu be ka jingin naah e, nganjo gango be biing nôôn jak, ond omaahô-ju mem yoo le monambiing va osin ka vasa lôôt.

²⁶ * o 1:26 Saam 34:13; 141:3*Tonde omaaho ti ka bu naambe tu Anutu-te omaaho be nayi Sonda osin naya paasa de nalohak ayuuh amêê-to, lemu me-nanggin dalaan anivasa le, ond manyinju yoo tatuhin yi, tombe yoo monawiing Anutu-te kul malis amu de nôôn ma. ²⁷ Nganjo hil sen yate Aamangg Anutu nayi nivasa namba dawiiing yite kul keenaanôôn-ande va nipaya me-need vu sil-ato, ond manyinjo hil sen dahôôvu unoopasiv pambuun osin vahaahôôv-aso in latovu nimeen-ato, tonde danggin sil nivasa in va nipaya voon-ate pin namba me-tanjongin sil daka le.

Yakangg pasiv in hil pin nanjip ti

² * o 2:1 Sin 10:34; Jem 2:9*Halingg-aso, ham awii-having yate Omaaho Bop Yesu Kalisi sen omaaho nikaapulis keen-ato, om ham-ame gako hil sen haal-end bop-ato jak-ande ham monggaluuh damim vu hil malis e. ² In ham nasupin in namba ham anohak vu Anutuu-to, tombe ham angge naambe omaaho ti jop lolop anivasa osin gatung yite ling gool hôök nama kapis-ambe naas balup vu ham, tonde omaaho ango sen nativak in va yuuh amêê-to jop lolop anipaya be naas balup gaving, ³ ond ham e gako omaaho sen navunak ak va mengalii-to dukanaas-ambe ham naanêêl vu naambe, "Himbop, ganaam mando taaku nivasa nganjo." Tonde sim ham naanêêl vu hil malis angô-to naambe, "Hong-anja, gana baale naa-ju," me ham naanêêl naambe "Onggato mando hôök voon-anja." ⁴ Ke, ham ambiing va naambêênja ond ham nako hil kupak dangga-so lak, de ham naanggôôl hil anipaya, ond manyinja ham oo navu sahi omaahonôn lak hamate kakook voon-ate mu.

⁵ * o 2:5 1Ko 1:26-28*Sate halingg-aso, ham gango le. Hil anipaya sen silate va yuuh ame ma vu voon-anjôto, ond Anutu holin sil lak in namba sil daatu hil anivasa dôök sen lambiing gaving Anutu be landukana gaving yite noondin-aso, be mem sil gako yite nôôn anivasa nohvu Anutu yoo nêêl namba le bu vu hil sen ahend having yii-to. ⁶ Om ham nawiing nimumin vu hil paya paya-sônju in? Sil-ame dawiiing ham paya le, nganjo kupak dangga-so ond mem daanggôôl ham-ande daandiiy ham-ambe ham ala nawiing vakasin. ⁷ Ham atu Yesu-te hil-ambe haale need ak ham, le ma de kupak dangga-sônju danêêl Yesu haale pale, le sim ham nako sil lak in?

⁸ * o 2:8 Mat 19:19; Gal 5:14*Hil kaavu Anutu-te tanasin dangga bop ti need nambe, "Gahem gaving hil sen dando ngaaho vu hong naambe sen gahem oo naving hong-ato." Om naambe ham sapa hôök tanasin tii-ja keen ond mem nivasa. ⁹ * o 2:9 Diu 1:17*Le naambe ham gako hil vaalu jak, de ham galuuh damim vu vaalu, ond manyinja ham nawiing nipaya, tombe Mose-te tanasin taato hamate nipaya langaah vu ham nambe ham kalêêsin ambu-so. ¹⁰ * o 2:10 Mat 5:19*In omaaho ti nambe samu Mose-te tanasin pin lôôt, tonde kalêêh tanasin nôôn timu, ond manyinja lohvu kalêêh tanasin pin. ¹¹ * o 2:11 Eks 20:13-14; Lom 13:9*In Anutu nêêl nambe, "Game gambiing baayamb e." Tonde yik nêêl having nambe, "Game ganyiiis omaahonôn jimb e." Ke, naambe game gawiiing baayamb e, lemu gayiis omaaho ti yimb, ond manyinja okalêêh Anutu-te tanasin-ato. ¹² * o 2:12 Gal 6:2; Jem 1:25; 1Pi 2:16*Om ham akam oo bu le, Anutu le gangoyin hamate vakasin jak yite tanasin sen navu kavaayin yiyi vêêl in va nipaya sen nanduuh yiyi-ato, om ham oo naanêêl vakasin osin ham ambiing va nohvu tanasin-anjo ond mem. ¹³ * o 2:13 Mat 5:7; 18:32-35*Keen, naambe omaaho ti me-ka paya in ango le, ond Anutu le bu nipaya nyevahaan dukanaah yite va nipaya pin, de me-le ka pasiv in yi le. Nganjo omaaho ti sen ka paya in omaaho angô-to ond mem Anutu le ka pasiv in yi.

Yalonggpayo na timu vu Anutu be yaambiing kul anivasa

¹⁴ * o 2:14 Mat 7:21*Halingg-aso, omaaho ti naanêêl naambe lopayo la timu vu Anutu, lemu me-nawiing va nivasa ti in namba dôôvu omaaho ango le, ond sen lopayo la timu vu Anutuu-ju tu va malis amu, tombe sen lopayo la timu vu Anutu malis amu nambêênju me-le gako yi naah vu Anutu le. ¹⁵ De tôômb nama in ham halimin, me ham vangaamin ti, de vanôn nama in sil gaving, ¹⁶ * o 2:16 1; Jon 3:17*tombe ham ti naanêêl vu naambe, "Gana osin galompayo melaas, tonde ganjop lolop vavi-te osin gangga vanôn-ambe gahem naapup." Ke, ham monaanêêl naambêênjo malis amu, de ham-ame andôôvu ninaavi jak lolop osin vanôn ayuuh ame le, ond hamate vakasin-anja le kaandu yi naambe va? ¹⁷ Ke, ham alompayo la timu vu Anutu, ond yik naambe need malis amu de me-wiing kul anivasa ti be nôôn ak e, ond ham alompayo la timu vu Anutuu-jaato tu meyimbin.

¹⁸ * o 2:18 Gal 5:6*Lemu mak omaaho ti le naanêêl vu ango naambe, "Galompayo la timu vu Anutu, tonde sak soo naawiing kul anivasa." Om sa naanêêl naambe, "Otaato sen galompayo la timu vu Anutu malis amuu-ja yite nôôn vu sa be saangge le, tonde sale taato sate kul anivasa sen sa naawiing-ato vu hong, in ganjak ni naambe sa longgpayo la timu vu Anutu keen." ¹⁹ * o 2:19 Mat 8:29*Gawii-having nambe Anutu timu yoo nando, ond manyinja nivasa, tonde yik mamu nipaya-so lawii-having nambêênja having, tombe yoo dayêênin sil lôôt. ²⁰ Mak galumkook ma?

Gawiingin nambe sa taato vaa-jo danggakook vu hong a? Naambe gawii-having amu de game gawiing kul anivasa having e, ond sen gawii-having-anja tu va malis amu.

²¹ * o 2:21 Jen 22:9-12*Angge, bôdy Anutu yi yate himbop Abalaam-ate kul sen wii-having Anutu lava be hambe noow Isak lakala tatuuh in nambe basi yi naatu salivangin vu Anutuu-to, tombe mem nêêl Abalaam nambe omaaho nivalok. ²² * o 2:22 Hiblu 11:17-18*Om galak ni nambe kul anivasa sen Abalaam wiing lak Isak-anjuuto ond yoo sapa sen lopayo la timu vu Anutuu-to, tombe kul sen wiing-anjuuto kaandu sen lopayo la timu vu Anutuu-to be mem niwêêk ak keen. ²³ * o 2:23 Jen 15:6; Lom 4:3,9,22; 2Kro 20:7; Ais 41:8*Om nambêênja Anutu-te vakasin sen neep hôtek kaapiyaa-tonôn ak, nambe "Anutu yi Abalaam alo-payo la timu vu yi om nêêl Abalaam nambe omaaho nivalok." Tombe yik hil

lanêêl Abalaam having nambe Anutu-te omaaho. ²⁴ Ke, om ham alak ni nambe omaaho ti lopayo nawii-having malis amu, ond Anutu me-le naanêêl yi naambe omaaho nivalok e, malis. Nganjo Anutu ka navu sen hil alondpayo la timu vu yi be dawiiing kul anivasa having-ato, tombe mem nanêêl sil nambe hil anivalok.

²⁵ * o 2:25 Jos 2:4,15; 6:25; Hiblu 11:31*Nambe sen vêêh baayamb Lehap-ato, ond yoo hanggin omaaho yuuh sen Yosua wiing yuuh-ambe yuuh lala layi taaku Yeliko kaatokin-ato nivasa, tonde sim taato mop ango vu yuuh-ambe yuuh lalaah nivasa, om yik Anutu nêêl vêêh-anju nambe vêêh anivalok lak yite kul tii-ju. ²⁶ Ke, yalak ni nambe omaaho ti kanu me-nando hôtek naavi le, ond omaahôd-ju yimb la. Om yik yaambiing gaving malis amu de yame aambiing kul anivasa gaving e, ond yik yalonggpayo la timu vu Anutuu-jo tu meyimb nambêênja.

Yiy ganggin yiy dalaangg anivasa

3 * o 3:1 Luk 12:47*Halingg-aso, hamate hil ngeeyaata me-daatu yêêv in taahu hil vaalu hôtek vakasin e, in yalak ni nambe taamusin e Anutu le sahi yiy sen yiy navu taahu hil bel-ato niwêêk savok hil malis-aso. ² In yiy pin-anjo ond yiy naaloh paya lôôt in va vaha vaha ngeeyaata, le naambe omaaho ti lakin yi nivasa de me-nêêl vakasin ti paya le, ond mem yi omaaho nivasa lôôt, be mem yoo lohvu nambe ganggin naavi pin osin doos. ³ Om ham akam bu le, naambe yiy sala aen dukana hôtek avi in nambe yiy daandiyy ak e mem biing-ambe hôtek nanyend vuun in yiy-ambe sil sapa hôtek yakangg, ond manyinjo yiy naahilin sil nôôn doos lak aen daka-jo be nala mopaatôov sen yakangg navuu-to. ⁴ Tonde yik ham akam bu lak sip gaving. Sip ond va bopaata lôôt, tombe vavi osin niwêêk bopaata nave be nawiingin nambe gako na danjeen, lemu haah sen dahilin sip nalu lak-ato ond nipasivdaka lôôt, le ma de omaaho sen nahilin sip naluu-juuto naambe gilil ond sip la lohvu ka.

⁵ Ke, tonde yiy dalaangg ond yik va timu. Yiy nôôn ond bop, de yiy dalaangg ond nipasiv lôôt, lemu yoo natee yi lak in nawiing kul bopaata. Tonde ham alak ni nambe kin pasivdaka, lemu le ja paahup bopaata be jung na. ⁶ * o 3:6 Mat 12:36-37; 15:11,18-19*Ke, tombe yiy dalaangg lohvu kin nambêênja having. Yiy dalaangg-anjo ond yiy naavingg boow ti, tombe va nipaya voon-ate pin pup hôtek vulôôt. Yiy dalaangg nawiing-ambe yaningg naavi pin anipaya nalak. Yik yiy dalaangg navaav kin hôtek yalonggpayo be yate mopaatôov pin anipaya nalak lôôt, in yiy dalaangg-ate kin tumin-anjo ond Saalang oo navaav. ⁷ Yaalohvu nambe yiy gako vahivak bamaan sen nando voon-ato pin, osin manak-ande nyêêy, tonde vahivak sen nando hôtek lôdy alopayo having-ato, tombe yambaat sil-ambe melaas jak, le mem sil taamuyin yiy. Tombe yik gêên hil dawiiing nambêênjo lung la. ⁸ * o 3:8 Lom 3:13*Lemu yiy dalaangg-anjo ond omaaho ti me-lohvu nambe biing-ambe melaas jak e, in yiy dalaangg-anjo ond yoo nawiing va osin membaando, om yoo nanêêl vakasin anipaya lak busin pin, tombe la nako gwal hôtek omaaho ango londpayo be dawiiing in nambe lanyis sil.

⁹ * o 3:9 1Ko 11:7*Yiy dalaangg-anjo ond yiy nako yate Omaaho Bop ayuuh yate Aamangg haalend ak, de omaaho ango sen Anutu yoo samu yiy ahondoos-ambe yaningg nambe yii-to, le ma de yiy navu talôôt sil lak yiy dalaangg-anjo. ¹⁰ Vakasin yuuhapim nalup yavingg, ango nambe yiy nako Anutu haale lak, de ngok yiy navu talôôt omaahonôn. Om halingg-aso yiy naawiing nambêênjo me-lohvu le. ¹¹ Bel ayuuh lôdy-ame lavêêl valup vuun timu le.

¹² Halingg-aso, mak haah bangguk lohvu nambe nyi-is nôôn moli? Me luhaaluh lohvu nambe nyiis nôôn bangguk a? Om yik lôdy nambêênja me-lohvu nambe yuuh ahondoos bel banji gato timu le.

Ka nivasa nalaam vu Anutu

¹³ Mak ham ti omaaho osin ka bop-ambe nalak va ni? Naambe omaaho ti nambêênjo ond mem yoo sapa hôtek mopaatôov anivalok in nambe taato yi langaah vu hil naambe me-natee yi lak e, nganjo yoo naanggôol yi be nawiing va osin ka keen. ¹⁴ Le naambe ham nando osin ham alompayo nipaya vu omaaho ango, de ham akam navu nambe ham ambiing kul pin-ambe gako ham haalem jak kaluuh omaaho ango, ond ham-ame gatee ham ak osin ham-ame tatuhin vakasin-ambe ham mahôdh vakasin keen-ato le. ¹⁵ * o 3:15 Jem 1:5,17*Kakook pin nambêênja ond me-nalaam vu baandoni le, nganjo kaa-ja yoo vu voon amu, tonde nalaam ak omaahonôn naavind anipaya voon-ate osin nalaam vu Saalang. ¹⁶ Om naambe hil vaalu londpayo nipaya vu omaaho ango, tonde sil oo dawiiing kul vaha vaha in nambe yoo lambiing sil haalend jak, ond hil nambêênja me-dando lavuh ti nivasa le, tombe ham e angge naambe sil oo mondawiiing va nipaya vaha vaha pin. ¹⁷ Lemu hil sen lako kakook vu Anutuu-to ond yoo dawiiing va nivasa lôôt, de sil latu

hil vakasin melaas-ate be yoo dawiiing va melaas amu. Yoo nanyend vuun in hil vaalu lavand, de sil oo kand pasiv lôôt in hil sen datovu nimeen-ato be dahôôvu sil, tonde dawiiing samu samu vu hil, de sil-ame hil osin kand yu-yuuh e, nganjo londpayo timu. ¹⁸ * o 3:18 Mat 5:9; Ais 32:17; Hiblu 12:11*Om hil sen davu mamaal vu hil-ato ond danêêl vakasin melaas lukala angso-londpayo, tombe nayiis nôôn nambe mondawiiing va nivalok amu.

Hil sen ahend naving va voon-atêêto ond dayiis ngaa-mong vu Anutu

4 * o 4:1 Lom 7:23; 1Pi 2:11*Ham nayiis ham osin ham nanêêl ham-anja ond dangga lak vaati daka? Yik danggaa-jo nambe ham nando kam monavu va nipaya voon-ate vaha vaha sen ham alompayo navu navu in-ambe nawiing ngaamong hôôk ham alompayô-to. ² Ham ahem naving va vaha vaha in nambe ham gako le ma, om ham nawiing nambe ham anyiis hil-ambe lanjimb. Tonde ham nawiing menôôn in va vaha vaha, le ma de ham-ame alohvu nambe gako le, om ham ahem kalin lôôt vu ham-ambe ham nayiis ngaamong. Tonde ham nativak in va in ham-ame navu kataangg Anutu nambe dôôvu ham e. ³ De ham navu kataangg va vu Anutu in nambe biing va vu ham, le ma de me-nawiing vu ham e, in ham navu kataangg la paya in nambe ham gako va vaalu sen ham alompayo yoo navu navu in-ato. ⁴ * o 4:4 Lom 8:7; 1Jon 2:15*Om ham alohvu hil sen dawiiing baayamb-ato. Mak ham doosin mava? Hil sen londpayo nala vu va voon-atêêto ond dayi Anutu paya be dawiiing ngaa-mong vu yi, in omaaho ti nambe lopayo na vu va voon-ate mu, ond manyinju nayi Anutu paya. ⁵ * o 4:5 Eks 20:3,5*Anutu-te vakasin sen neep hôôk kaapiyaa-to nêêl nambe, "Yiij kanungg sen Anutu hatung lukando yalonggpayô-to ond Anutu wiing in lôôt in nambe yoo na vu yi timu." Le hamambe mak vakasin-anju nêêl malis amu?

⁶ * o 4:6 Pro 3:34; Mat 23:12; 1Pi 5:5*Anutu nawiing samu samu vu yiij lôôt, ondeey yite vakasin sen neep hôôk kaapiyaa-to nêêl nambe, "Anutu nayiis ngaa-mong vu hil sen dako sil ak-ato, de navu samu hil sen daanggôôl sil-ato." ⁷ * o 4:7 Ep 6:12; 1Pi 5:8-9*Om ham oo naalum daanggôôl ham-ambe ham anggulis Anutu baambu, de ham anyiis ngaamong vu Saalang, ond le napak in ham-ambe na. ⁸ * o 4:8 Sek 1:3; Mal 3:7; Ais 1:16*Ham ana paaviij Anutu ond Anutu le naam paaviij ham. Ham hil anipayaya, ham oo paasu namam in va nipaya be ham ambiing va nivasa mu, tonde ham hil sen ham akam nala yuyuu-ato, ham galuuh damim vu va nipaya voon-ate be ham alompayo na vu Anutu timu. ⁹ Ham oo mando osin ham akam paya, de ham alompayo nimeen-ambe ham naasu. Tonde ham sen gêên ham nanop-ato ond hamate nopin gilina-ambe naatu susin. Tonde ham sen ham akam vasaa-jôoto ond ham mando osin ham alompayo nimeen. ¹⁰ * o 4:10 Iyop 5:11; 1Pi 5:6*Ham daanggôôl ham-

ambe ham anggulis Omaaho Bop baambu ond Omaaho Bop e gako ham jak.

Yame naanêêl vakasin paya lak halingg-aso le

¹¹ Halingg-aso, ham-ame naanêêl vakasin anipayaya jak mango-so le. Omaaho ti nambe naanêêl vakasin anipayaya jak hali, me naanêêl nambe yi omaaho nipaya, ond manyinja nambe sen nêêl vakasin paya lak Anutu-te tanasin nambe nipaya. Om nambe ganêêl vakasin paya lak Anutu-te tanasin nambe nipaya, ond game navu taamuyin Anutu-te tanasin e, nganjo gawiiing nambe naatu bop savok Anutu-te tanasin-ambe osahi halim. ¹² * o 4:12 Lom 2:1; 14:4*Yik omaaho timu nando sen yoo navu yite tanasin vu yiij, tonde yoo le gangoyin yate vakasin, tombe yi timu yoo lohvu nambe gako yiij naah vu yi, tonde yoo lohvu nambe biing-ambe yana mengg nama. Nganjo hong vaati ondeey onavu sahi hil sen dando ngaaho vu hong-anjaa-to?

Yame gatee yiij jak vu Anutu le

¹³ * o 4:13 Luk 12:18-20*Ke, ham vaalu yoo danêêl nambe, "Peey me jeey e mem hey navu ana mando taaku tii-ju, tombe hey aambiing kul mone nohvu ta ti, le mem hey e gako mone ngeeyaata." Le sa naanêêl vu ham naambe ¹⁴ * o 4:14 Pro 27:1; Saam 39:5,11*ham-ame alak va sen navu naatovu ham jeey-ato ni le. Ham alohvu vaati? Yik ham alohvu bayimb daka sen tale be neep-ande taaku langaah ak atombe maahôôl la pavis. ¹⁵ * o 4:15 Sin 18:21*Om yik ham naanêêl nambe, "Omaaho Bop oo ka om nambe wiing in ond hey e mando memoos-ambe hey aambiing kul tii-jo, me hey aambiing kul angso nganju." ¹⁶ Le ma de ham oo natee ham ak in kul sen ham akam navu nambe ham ambiing-ato, lemu vakasin hateesin pin nambêênja nipaya. ¹⁷ * o 4:17 Luk 12:47*Om ham akam bu le, nambe omaaho ti lak ni nambe kul anivasa ti neep in nambe biing, le ma de me-wiing e, ond manyinja lohvu wiing va nipaya.

Vakasin lak kupak dangga-so

5 * o 5:1 Luk 6:24*Kupak dangga-so, ham gango le. Ham akam oo bu nimeen pin sen navu naatovu ham-ato, tombe ham amem luk kaasêêh-ambe ham naasu bopaata lôôt. ² * o 5:2 Mat 6:19*Hamate kupak osin vunakin pin navu panyek la, tonde hamate tôômb ayuuh ame ond vivak navu katôôv-ambe nama na. ³ Tonde hamate gool osin siliva ond jêêp ak, tombe sen jêêp ak-anju ond taato langaah nambe ham e gako nipaya nyevahaan dukanaah, tombe le bavak ak ham naavim nambe sen kin-ato, in ham nahôôlis va nivasa vasa ngeeyaata vu gêên-anjo, lemu busin taamusin ngaaho lak om ham navu gako nipaya nyevahaan.

⁴ * o 5:4 Diu 24:14-15; Mal 3:5*Om ham gango nganju le. Hamate kul vaha-so sen dako vanôôn nôôn hôôk kulaanôôn-ato ond ham-ame naanggo sil nivalok e,

nganjo ham navu tatuhin sil-ande ham nako silate mone vahaan. Ham nawiing va nipaya nambêênja, tombe hil-anjo dasu bopaata be daandun nala baandoni vu hil baandoni pin-ate Omaaho Bop. ⁵ * o 5:5 Luk 16:25; Jer 12:3; 25:34*De sen ham nando voon-anjôto, ond ham nako kupak anivasa vasa pin osin ham oo nawiing va pin sen ham ahem oo naving-ato be ham napêêlis bopaata lôôt. Om ham alohvu bik sen hil lavaat-ambe linj bopaata in nambe lanyiis-ambe lanjaa-to, lemu busin sen Anutu navu nyiis ham-ambe ham anggimb-ato ond ngaaho lak lung la. ⁶ Tonde ham anêêl hil anivalok-aso de ham ayiis sil-ambe layimb lung la, le ma de me-lavu hôök nyevahaan los e.

Yiyy baale niwêêk-ambe baaku nimeen, be yiyy oo mongganggin Omaaho Bop

⁷ * o 5:7 Luk 21:19; Diu 11:14; Jer 5:24; Joel 2:23*Om halingg-aso, ham oo baale niwêêk-ambe ham baaku nimeen pin, be ham mongganggin Omaaho Bop dukanom e mem. Ham akam bu kul mangganaan sen naalôôh vave hôök kulaanôôn-ato, ond napuvu yi hôôn-ande natung me in luk nambe gatolak-ambe vanôôn ame balup-ambe jinj in naatovu vanôôn anivasa. ⁸ * o 5:8 Lom 13:11-12; Hiblu 10:25; 1Pi 4:7*Om ham naapuvu ham hôôn, de ham naalum mando ganggin Omaaho Bop naambêênjo. Yik ham oo mando niwêêk in yite busin sen dukanom-ato ond ngaaho lak.

⁹ * o 5:9 Mat 24:33*Om halingg-aso, ham-ame naanyuung vu halim-aso vaalu le, in omaaho sen navu gangoyin vakasin-anjôto ond hato naale ngaaho daka in bu hamate va nipaya nyevahaan dukanaah.

¹⁰ Halingg-aso, ham akam bu Anutu-te hil bôôy sen danêêl vakasin ak Omaaho Bop haalêê-to le, ond nimeen tovu sil lôôt, le ma de yoo lapuvu sil hôôn-ambe dando, om yik ham taamuyin sil vahand naam-bêênju. ¹¹ * o 5:11 Eks 34:6; Saam 103:8; 111:4*In yiyy naanêêl nambe hil sen daale niwêêk-ambe daaku nimeen pin-ato ond kand vasa. Tonde ham hango vakasin lak Iyop bôôy-ato, nambe yoo naale niwêêk-ande vaaku nimeen pin sen tovu yii-to. Tonde sim ham alak ni nambe taamusin atombe Omaaho Bop vu va nivasa vu yi yesin laah, in Omaaho Bop aka nawiingin yiyy lôôt-ambe yoo navu samu yiyy nalak busin pin.

Yame naanêêl nambe keen baandoni le

¹² * o 5:12 Mat 5:34-37*Halingg-aso, vakasin bopaata ti sen mem ham-ame ambiing-ato nambe, ham-ame

naanêêl nambe keen baandoni, tonde ham-ame naanêêl voon haale, osin ham-ame naanêêl vati haale in nambe ham kaandu hamate vakasin naambêênja le. Nganjo ham anjiinggis in amu nambe "Êê-e," ond yik lung, de nambe ma ond yik ham naanêêl nambe "Malis," ond yik lung, in Anutu le bu nipaya nyevahaan dukanaah vu ham.

Hil anivalok-ate lohakin ond va niwêêk.

¹³ * o 5:13 Kol 3:16*Naambe ham ti tovu nimeen ond yik yoo nohak vu Anutu, tonde ham ti ahe nivasa ond biing laalo be

gako Anutu haale jak. ¹⁴ * o 5:14 Mak 6:13*Tonde naambe ham ti nilak, ond yoo naanêêl na vu ham hil bel-ate yêêv-ambe lanaam-ambe lanjikin hahaanôôn aniluk jak omaaho sen nilakin-ato lak Omaaho Bop haale, tonde mem lanohak na vu Anutu in yi. ¹⁵ * o 5:15 Mak 16:18*Om naambe lambiing gaving Anutu be lanohak, ond mem Omaaho Bop e dôôvu yi be kandi vasa dôök naah, de naambe wiing va nipaya heey ond Omaaho Bop yoo le kawiiy nipaya pin-anju na.

¹⁶ Om nambêênja ham oo naanêêl hamate va nipaya langaah vu mango-so, tonde ham anohak na vu Anutu in mango-so in nambe Anutu biing-ambe nind vasa jak. In omaaho sen yoo lopayo nivalok-ato nambe nohak ond yite lohakin nawiing kul osin niwêêk. ¹⁷ * o 5:17 1King 17:1; Luk 4:25*Eliya ond yik yi omaahonôôn amu nambe yiyy, lemu lohak niwêêk vu Anutu nambe luk-ame gatolak e, tombe taaku halevang-ande luk-ame hatolak daka le lohvu ta yaal-ande kwaav na-maavaalu vindak ti. ¹⁸ * o 5:18 1King 18:42-45*Tonde sim lohak laah atombe luk hatolak yesin laah, tombe mem vanôôn ayuuh ame sen laalôôh lukala ngaanggis-ato ond me valup-ambe nôôn ak.

Yiyy gako hil sen daloh mop payaa-to nom

¹⁹ * o 5:19 Gal 6:1*Halingg-aso, nambe omaaho ti gavuu vakasin keen-ato na de noh mop paya, le sim hali ti gako yi dukanom, ²⁰ * o 5:20 Saam 51:13; Pro 10:12; 1Pi 4:8*ond ham anjak ni nambe omaaho ti sen hako ango sen wiing va nipayaa-to lom, ond manyinja lôôh omaahôô-ju yite nôôn vêêl in va nipaya, om me-le jimb-ambe na menama le, nganjo Anutu le kawiiy yite va nipaya pin na.

Yik sanêêngg vakasin-anja.

1 Pita

1 * o 1:1 Jem 1:1*Sa Pita, Yesu Kalisi-te sinaale sa. Sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham sen ham havu-uh ham ambaam dangga dosin-ande ham taandinin hôök-ambe ham alaas nando taaku Pontas ayuuh Galata de Kapadosia yuuh Esia de Bitinia-to. ²* o 1:2 Lom 8:29; 2Tes 2:13; Hiblu 12:24*Aamangg Anutu yoo lak ham anim munggin-ambe holin ham lak, tombe Vavi Vaambuung wiing-ambe ham atu Anutu-te hil vaambuung in nambe ham anggulis Yesu Kalisi baambu, be naatêy yite nihees jak ham in nambe Anutu ji ham nivasa.

Anutu biing yite samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas keen, be mem naatu bopaata jak lôôt.

Yiy natung mengg in nôôn metumin-ate sen nando baandonii-to

³* o 1:3 2Ko 1:3*Yiy gako yate Omaaho Bop Yesu Kalisi Mangganaan Anutu haale jak. Yoo ka wiingin yiy lôôt, om wiing-ambe yaatu hil moos lak sen Yesu Kalisi kandi lak laah vu hil yimbin-atêeto, tombe mem yiy oo monatung mengg in Anutu-te nôôn keen sen yiy mando metumin-atêeto.

⁴* o 1:4 Kol 1:12*In Anutu hatung nôôn anivasaa-ju be nando nanggin yite noow-aso yiy vu baandoni, ond nôôn-anju yoo nivasa vulôôt, me-le panyek e, tonde me-le maahôl e, yoo le mando danggata. ⁵* o 1:5 Jon 10:28; 17:11*Ke, Anutu-te nôôn anivasaa-ju nando nanggin ham sen ham alompayo la timu vu Anutu-to, om yite niwêek oo nanggin ham nivasa lôôt, in nambe busin taamusin naatok naam, le mem va sen Anutu hatongin vu ham lung laa-to, ond le taato langaah-ambe gako ham naah, be mem ham mando metumin gaving yi. ⁶* o 1:6 1Pi 5:10; Jem 1:2*Om ham akam navu busin taamusin-anju be ham napêelis, lemu gêên sahisin vaha vaha natovu ham, om mak ham alompayo le nimeen pasivdaka vêel e.

⁷* o 1:7 Iyop 23:10; Pro 17:3; Ais 48:10; Sek 13:9; Mal 3:3; Jem 1:3*In ham alompayo la timu vu Anutu keen lôôt-anja ond nayi nambe va nivasa lôôt savok gool. De gool ond le na menama, tonde gool ond hil dasi lak kin-ambe davu sahi nambe nivasa me nipaya. Om yik sahisin sen natovu ham-anja, ond wiingin nambe taato ham langaah

naambe ham alompayo la timu vu Anutu keen lôôt, le mem Yesu Kalisi naatok nom langaah atombe mem Anutu le lava dôök ham-ambe gako ham jak.

⁸* o 1:8 Jon 20:29; 2Ko 5:7*Ham-ame ahe mem ak Yesu Kalisii-ju bôôy e, lemu ham ahem naving yi. Tonde yik gêên ham-ame nahe mem ak yi le, lemu ham alompayo nala timu vu yi be ham akam vasa osin ham napêelis bopaata lôôt savok va pin sen yiy naapêelis in vu voon-anjo la, om yame aalohvu nambe tatekin e. ⁹* o 1:9 Lom 6:22*Tonde ham alompayo la timu vu Yesuu-ja ond yite nôôn nambe Anutu nako ham nalaah vu yi.

¹⁰* o 1:10 Mat 13:16-17*Anutu-te hil yoo lanêel samu samu sen Anutu wiing laas vu ham gêên-anja langaah bôôy, tombe sil lalingin-ambe mosalo lôôt in nambe daatokak danggakook sen Anutu gako yiy naah vu yii-to. ¹¹* o 1:11 Saam 22; Ais 53; Luk 24:26-27*In Kalisi-te Vavi Vaambuung nando hôök sil alondpayo be nêel langaah bôôy-anju nambe Kalisi le gako nivaane vêel e mem le gako nikaapulsi vu taamusin. Tombe Anutu-te hil bôôy-anju yoo mondalingin danggakook lôôt nambe mak vaa-jo le naatovu omaaho lati dôök busin tana. ¹²* o 1:12 Ep 3:10*Anutu taato vu hil vu bôôy-anju nambe sil-ame yoo danêel yite vakasinanju in nambe dôôvu sil e, nganjo danêel in nambe samu ham in banye nivasa sen gêên hil tatekin langaah vu ham-ato. In Anutu wiing Vavi Vaambuung vu baandoni be laam, tombe yik lak yite niwêek-anju ond sil lanêel banye nivasa vu ham, tonde angela-so yoo dawilingin lôôt nambe lanjak banye nivasaa-jo danggakook ani.

Anutu teey yiy in nambe yiy naatu hil vaambuung keen

¹³ Om ham akam bu va nivasa be ham alumkook biing kul anivalok, tonde ham alompayo yoo na doos-ambe ham monggatung mem in samu samu sen le naatok naas vu ham, dôök busin sen Yesu Kalisi le naatok nom langaah-ato.

¹⁴* o 1:14 Lom 12:2; Ep 2:3; 4:17-18*Tombe mem ham naatu Anutu-te noondin nanyend vuun-aso, de ham-ame sapa hôök ham alompayo nipaya voon-ate navu navu bôôy sen ham doosin Anutu be ham sapa hôök-ato le. ¹⁵ Nganjo Anutu sen teey ham-ato ond yi omaaho vaambuung, om yik ham naatu vaambuung naambêenju be ham oo ambiing va nivasa mu. ¹⁶* o 1:16 Lev 11:44-45; Mat 5:48*In Anutu-te vakasin neep hôök kaapiya nambe, "Sa omaaho vaambuung, om yik ham naatu vaambuung."

Anutu vaanggo yiyi lom lak va bopaata lôôt

¹⁷ * o 1:17 Mat 6:9; Lom 2:11; 2Ti 4:14; Taato 2:23*Ham nalohak vu Anutu be ham nanêêl nambe Aamangg, tombe Anutuu-ju yoo navu sahi omaahonôn pin lak kul sen dawiiing-ato nivalok, de ka me-navu nambe omaaho ti haale bop me haale pasiv e, om yik hamate busin sen ham nando nambe sen vaatêêvak-aso vu voon-anjôoto ond ham anjêênin ham vu Anutu. ¹⁸ * o 1:18 1Ko 6:20*In ham alak ni nambe Anutu lôôh ham vêêl in hamate himbop-aso bôôy vahand sen ham navu sapa hôok lemu me-nivasaa-to le. De vaanggo ham laah vu yi, ond mevaanggo ham lak gool ayuuh siliva sen le na menamaa-to le, ¹⁹ * o 1:19 Sin 20:28; Hiblu 9:12-14; 1Pi 1:2*nganjo vaanggo ham lak va bopaata lôôt, yik lak Kalisi-te nihees. De Kalisi, ond lohvu sipsip noow ti sen yoo nivasa lôôt-ande va ningook osin va nipaya daka me-wiing yi paya le. ²⁰ * o 1:20 Sin 2:23; Ep 1:4*De bôôy sen Anutu me-hatung ngaanggis ayuuh ame le, ond yoo ka vu munggin nambe Kalisi le jimb in yiyi, tombe ta ngeeyaata lôôt lung la le mem gêên Anutu taato Kalisi langaah in nambe dôôvu ham. ²¹ * o 1:21 Jon 14:6; Lom 4:24; 5:1-2; 10:9*Yik lak Kalisii-ju ondeey ham awii-having Anutu, in wiing-ambe Kalisi kandi lak vu hil yimbin-ate vêêl e mem vu nikaapulul vu yi, om nambêênju ham alompayo nala timu vu Anutu be ham monatung mem in yi.

Yahengg oo gaving halingg-aso

²² * o 1:22 Jon 13:34; Lom 12:10*Om sen gêên ham navu sapa hôok vakasin keen atombe wiing-ambe ham atu hil anivasa lak, tonde ham ahem naving halim-aso bel-ate keen-ato, ond yik ham alompayo yoo na osin doos vu sil.

²³ * o 1:23 Jon 1:13; Hiblu 4:12*In gêên ham atu hil moos-anja, ond omaahonôn matelakin vu voon-ame lawiing-ambe ham atu hil moos e, nganjo yoo laam vu Anutu sen nando metumin danggataa-to, yik Anutu-te vakasin metumin danggata-te wiing-ambe ham atu hil moos-anja. ²⁴ * o 1:24 Ais 40:6-8; Jem 1:10-11*Lohvu Anutu-te vakasin neep hôok kaapiya nambe,

“Omaahonôn pin ond sil lalohvu taavêêt alis, tonde omaahonôn-ate nikaapulul pin ond lohvu ngaaola, tombe taaku navavak ak taavêêt alis-ambe navu malan, de ngaaola navu palumbin, ²⁵ nganjo Omaaho Bop-ate vakasin ond yoo le nanjip danggata osin danggata.”

Vakasin-anjo ond yik banye nivasa sen hil lanêêl langaah vu ham-ato.

Tatuuh metumin-ate osin Anutu-te hil vaambuung

² * o 2:1 Ep 4:22; Jem 1:21*Ke, ham atu hil moos lung la, om ham alompayo nindanje-danjeen osin tatuhin pin, tonde va sen ham navu kaasiy ham alompayo lak vakasin anivasa malis amuu-to, osin ham alompayo nipaya vu hil in silate va yuuh ame, de

vakasin palesin, ond ham gavuuu va pin-anja na. ² * o 2:2 Mat 18:3; 1Ko 3:2*Ham mando nohvu unoopasiv kaangêêndak sen taandin daahen dako sil-ambe dasu in sum-ato, tombe yik ham naasu in Anutu-te vakasin anivasa nôôn in nambe biing-ambe ham naatu niwêêk jak, be mem Anutu gako ham naah vu yi. ³ * o 2:3 Saam 34:8*In Omaaho Bop wiing samu samu vu ham-ambe ham alak ni lung la.

⁴ * o 2:4 Saam 118:22; Mat 21:42; Ais 28:16*Ham anaam vu Omaaho Bop sen yoo lohvu tatuuh ametumin-ato, lemu omaahonôn anind baya nambe va malis, nganjo Anutu ond yoo holin-ambe ka vu nambe nivasa lôôt. ⁵ * o 2:5 Ep 2:21-22; Eks 19:6; Ais 61:6; Taato 1:6; Lom 12:1*Yik ham alohvu tatuuh ametumin-aso, om ham anaam in nambe Anutu daav yite bayêên lak ham, tombe ham naatu yite kul vaha salivanginate, be mem ham gatung salivangin nôôn keen-ate sen Anutu le ji nivasaa-to vu yi jak Yesu Kalisi haale. ⁶ * o 2:6 Ais 28:16; Lom 9:33; Ep 2:20*In Anutu-te vakasin ti neep hôok kaapiya nambe,

“Angge, saaholin tatuuh anivasa nôôn ti, be gêên sa haav-ambe tu bayêên ahelasu-te kook aniwêêk vu taaku Saion, tombe hil sen londpayo na timu vu tatuuh-anju ond me-le juus sil daka le.”

⁷ * o 2:7 Mat 21:42*Om ham sen ham awii-having yii-to ond ham nako yi lak nambe yoo nivasa lôôt, nganjo hil sen me-dawii-having yii-to ond yik Anutu-te vakasin ti neep nambe,

“Tatuuh ti sen hil kul-aso yoo nind baya nambe melandaav bayêên ak-ato, ond gêên tu bayêên ahelasu-te kook aniwêêk.”

⁸ * o 2:8 Ais 8:14; Lom 9:33*Tonde vakasin ango neep nambe,

“Tatuuh-anju omaahonôn e kaatuuh vahand ak, yik tatuuh aniwêêk-anju le monambilyak omaahonôn.”

Ond yik hil-anju lawiing nanyend doos in Anutu-te vakasin ondeey nawiliyak sil lohvu Anutu nêêl bôôy-ato.

⁹ * o 2:9 Ais 43:20-21; 9:2; 1Pi 2:5; Tit 2:14; Sin 26:18; Ep 5:8*Nganjo ham ond Anutu yoo holin ham-ambe ham atu yite hil, tonde ham atu lulemak bop-ate kul vaha salivanginate, osin ham atu hil vaambuung. Tombe ham atu Anutu-te va-so in nambe ham oo naanêêl yite va nivasa vasa sen nawiing vu ham-ato langaah, in Anutuu-ju yoo teey ham-ambe ham havuu mekanu de ham alukalaam yite melangaah anivasa nôôn-anjôoto. ¹⁰ * o 2:10 Lom 9:25; Hos 2:23*Bôôy ond ham haalem ma, nganjo gêên ond ham atu Anutu-te hil. In bôôy ond Anutu-te ka pasiv-ame tovu ham e, nganjo gêên ond mem Anutu ka pasiv in ham.

Ham ambiing va nivasa nohvu Anutu-te kul vaha-so

¹¹ * o 2:11 Saam 39:12; Gal 5:17,24; Jem 4:1*Sate va-so, ham nando voon-anjo ond ham alohvu vaatêêvak osin hil bamaan, om sa kataangg ham naambe ham oo anjakin ham in ham alompayo nipaya voon-ate navu navu sen nayiis ngaamong ak ham alompayo metumin-ato. ¹² * o 2:12 Mat 5:16; Luk 19:44*Ham oo

mando monambiing va nivasa mu dôök hil sen sil doosin Anutuu-jaato lavuun, in danêêl vakasin nipaya lak ham nambe ham nawiing va nipaya, lemu le lanji kul anivasa vasa sen ham nawiing-ato be sil gako Anutu haale jak dôök busin sen Anutu biing-ambe sil langgilin sil alondpayô-to.

¹³ * o 2:13 Lom 13:1-7; Tit 3:1*Ham akam bu Omaaho Bop-ambe ham taamuyin vakasin sen lanjôôy-ambe laholin hil vaalu latu yate yêêv-ato. Ham anggulis lulemak baambu in tu bop savok yêêv-aso pin. ¹⁴ Tonde yik ham anggulis yêêv-aso baambund, in wiing sil lala dando danggin taaku ti ti in nambe lambu nipaya nyevahaan vu hil sen dawiiing va nipayaa-to, tonde sil gako hil sen dawiiing va nivasaa-to haalend jak. ¹⁵ * o 2:15 1Pi 3:16*Anutu wiingin nambe ham anggulis yêêv-aso baambund naambêênjo, in nambe mem va nivasa vasa sen ham nawiing-ato le biing-ambe hil sen lundkook ma de sil doosin vakasin-ambe danêêl ham palêê-to ond le biing-ambe sil lavand nama. ¹⁶ * o 2:16 Gal 5:13*Ham mando naambe hil sen Anutu kavaayin hees in sil lung laa-to, lemu ham akam-ame bu naambe Anutu kavaayin hees in ham om ham ambiing va nipaya le, nganjo ham mando nohvu Anutu-te hil kul-ate. ¹⁷ * o 2:17 Lom 12:10; Pro 24:21; Mat 22:21*Ham gako hil pin jak, de ham ahem gaving halim-aso bel-ate, tonde ham anjêênin ham vu Anutu de ham gako omaaho lulemak jak.

Yiyy baaku nimeen-ambe sapa Kalisi vaha

¹⁸ * o 2:18 Ep 6:5*Ham sen ham atu omaaho ango-te va malis amuu-to, ond ham anjêênin ham vu hamate yêêv-aso be ham anggulis sil baambund, lemu ham-ame anggulis hamate yêêv-aso vaalu sen sil amend laas osin sil anind vasaa-to baambund amu le, nganjo yik ham anggulis yêêv-aso vaalu sen sil ahend kalinato baambund gaving. ¹⁹ Naambe omaaho ti biing va nivasa mu, le ma de yite yêêv bu nivaane vu yi, ond naambe ka bu Anutu be baale niwêêk-ambe baaku nimeen-anju ond mem Anutu nayi yi nivasa. ²⁰ * o 2:20 1Pi 3:14,17; 4:14*Le naambe gambiing va nipaya be gate yêêv nyiis hong, tombe ombaale niwêêk-ambe ombaaku nimeen-anja, ond mak Anutu le gako ohaalem jak in vaa-jo? Malis. Nganjo naambe gambiing va nivasa mu, le sim gate yêêv nyiis hong, tombe ombaale niwêêk-ambe ombaaku nimeen-anja, ond mem Anutu nayi vaa-jo nivasa.

²¹ * o 2:21 Mat 16:24; Jon 13:15*Ke, Anutu teey ham in nambe ham ambiing va nivasa mu be ham baaku nimeen naambêênjo, in yik Kalisi hako nivaane in ham-ambe taato mopaatôôv vu ham in nambe ham sapa hôök vaha. ²² * o 2:22 Ais 53:9; Jon 8:46*Kalisii-ju ond me-wiing va nipaya ti le, tonde me-tatuhin vakasin daka le, malis lôôt. ²³ * o 2:23 Ais 53:7; 1Pi 3:9*Danêêl vakasin anipaya lak yi, le ma de me-nanêêl vakasin anipaya lak sil lukalaah nyevahaan e, tonde davu nivaane vu yi, le ma de me-nanêêl sil nambe le
bu nivaane dukanaah e, nganjo yoo vu va pin lukala Anutu sen le gangoyin hil-ate vakasin-ambe naanêêl

nivalok-ato nama. ²⁴ * o 2:24 Hiblu 9:28; Lom 6:2,11; Ais 53:5*Yoo vaaku yate va nipaya pin lakala naavi be yimb ak haah pako in nambe yiyy naatu naambe sen yaahimb-ambe yiyy havuuh va nipaya lung laa-to, de yiyy mando metumin-ambe monambiing va nivalok amu, tombe lak yite naavi vapusin sen laveek yii-to ondeey wiing-ambe yaningg vasa lak. ²⁵ * o 2:25 Ais 53:6; Esi 34:5-6; Mat 9:36; Jon 10:14*In ham navuuh mop-ande ham nala danjeen nambe sen bik sipsip-ato, le sim gêên ond ham alom-ambe ham navu sapa hamate heem sen nanggin ham alompayo metumin-atêêto.

Vakasin lak moow-aso vanêêndin

3 * o 3:1 Tit 2:5; Mat 5:16; Ep 5:22*Om yik vêêh-aso, ham oo anggulis layam-aso baambund, le naambe layam-aso vaalu daluuh damind vu Kalisi-te vakasin, ond le lanji va nivasa sen vanêêndin dawiiing-ato be mem langgilin londpayo naah vu Anutu, nganjo vakasin amu ond me-le gilil sil alondpayo na vu Anutu le. ² Keen, le lanji naambe ham nayêênin ham vu Anutu be ham oo monawiing va nivasa mu. ³ * o 3:3 1Ti 2:9*Ham-ame ambunak ham anim naavi mu lak vunakin sen ham alum-atêêto, osin gool ayuuh lolop anivasa vasa le, ⁴ nganjo ham ambunak ham alompayo mu, ond manyinjo nambe ham alompayo daanggôôl yi be nanjip melaas, ond mem vunakin-anja me-le biing paya le, in Anutu nayi nambe vunakin anivasa nôôn. ⁵ In vêêh vaambuung-aso bôôy sen latung mend in Anutuu-to, ond sil oo lavunak sil lak londpayo melaas nambêênjo be lahulis layêêndin baambund. ⁶ * o 3:6 Jen 18:12*Yik nambe sen Saalaa-to ond yoo hango laya Abalaam lava, tombe nêêl laya nambe yite yêêv. Om naambe ham oo monawiing va nivasa mu de ham-ame nayêênin vati le, ond mem ham atu Saala-te nowaavêêh moos-aso.

⁷ * o 3:7 Ep 5:25*Tonde moow-aso, ham oo mando gaving vanem-aso nivasa be ham gako sil jak, in sil-ame niwêêk nambe ham e, lemu muuh ahondoosin atovu Anutu-te samu samu metumin danggata-te sen Anutu nêêl lak yite noondin pin-ato. Le naambe ham-ame mando nivasa gaving vanem-aso le, ond vaa-jo le baale hamate lohakin jeen.

Yalonggpayo timu be yaambiing va nivasa vu hil

⁸ Ke, om gêên ham pin alompayo javuh ti be ham akam pasiv in mango-so, tonde ham ahem gaving halim-aso osin ham akam pasiv in hil-ambe ham andôôvu sil anivasa, de ham-ame gatee ham ak e. ⁹ * o 3:9 Mat 5:44; 1Tes 5:15; 1Pi 2:23*Ham-ame ambu nipaya dôök nipaya nyevahaan e, de hil daanêêl vakasin anipaya jak ham ond ham-ame naanêêl vakasin anipaya jak sil dukanaah nyevahaan e, nganjo ham anohak vu Anutu in biing samu samu vu sil, in Anutu teey ham in nambe ham gako yite samu samu. ¹⁰ * o 3:10 Saam 34:12-16*In Anutu-te vakasin neep hôök kaapiya nambe,

“Omaaho ti wiingin nambe mando nivasa osin ka vasa, ond yoo ganggin dalaan nivasa in vakasin anipaya, de avi me-naanêêl vakasin tatuhin e. ¹¹ Yoo galuh dami vu va nipaya de biing va nivasa mu, tonde yoo salo mopaatôôv-ambe naatovu in nambe taamuyin-ambe mem mando osin vakasin melaas. ¹² In Omaaho Bop oo monatung me in hil anivalok-ambe nango silate lohakin, de me nala baya in hil sen dawiiing va nipayaa-to.”

¹³ Naambe ham aniwêêk in nambe ham oo monambiing va nivasa mu, ond lati le biing ham paya? ¹⁴ * o 3:14 Mat 5:10; 1Pi 2:20; 4:14; Ais 8:12-13*Le naambe lambu nivaane vu ham in va nivalok sen ham nawiing-ato, ond yik ham akam vasa. Ham-ame anjêênin hil-ande ham akam na ngeey e, ¹⁵ nganjo ham gako Omaaho Bop Kalisi jak nanjip hôôk ham alompayo. Yik ham oo samu ham jak busin pin, in nambe vaheey lanjingingin ham in va sen ham monatung mem in Kalisii-to, ond ham naanêêl danggakook langaah vu sil pin, lemu ham naalum naanêêl osin melaas vu sil-ambe ham gako sil jak. ¹⁶ * o 3:16 1Pi 2:12*Ham ganggin ham in nambe ham alompayo yoo nanjip nikaapiik-aanôôn, le mem naambe vaheey daanêêl vakasin anipaya jak ham, ond hil sen danêêl vakasin anipaya lak va nivasa sen ham nawiing-ambe ham sapa Kalisii-to ond le nind naamum. ¹⁷ * o 3:17 1Pi 2:20*Mak Anutu wiingin nambe ham baaku nimeen, om ham-ame ambiing va nipaya be lambu nivaane vu ham e, nganjo ham ambiing va nivasa, le sim lambu nivaane vu ham ond mem manyinjo nivasa. ¹⁸ * o 3:18 Lom 6:10; Ep 2:18*In Kalisi nambêênja, yik omaaho nivalok, lemu yimb balon nôôn timu vulôôt in nambe kawiiy yiy sen yame hil anivalok-anjo yate va nipaya na, le mem gako yiy nom vu Anutu. Keen, layiis ninaavi be yimb, lemu kandi ond nando metumin. ¹⁹ Yik Kalisi kanuu-ju sen la nêêl Anutu-te vakasin langaah vu omaahonôôn kanund sen dando hil yimbin-ate taakuu-to. ²⁰ * o 3:20 Jen 7:7,23*Kanu-sôônju ond yik hil sen sil kalêêh Anutu-te vakasin bôôy hôôk Noa-te busin, sen yoo monahaav sip-ande Anutu monanggin hil lôôt in nambe langgilin londpayo naah vu yii-to, le ma de me-lahilin sil e, yik hil namaavaalu be vindak yaal amu ond mem bel-ame yis sil e, nganjo bel kund sil having sip-ambe lala dando nivasa. ²¹ * o 3:21 Hiblu 10:22*Tombe yik bel-anju ond taahu belipisin sen gêên nalôôh ham vêêl in va nipaya, lak sen Yesu Kalisi kandi lak laah vu hil yimbin-atêêto, in belipisin ond me-nalipis ham anim kees amu le, nganjo navu kataangg Anutu in nambe kawiiy hamate va nipaya na lôôt-ande me-danjingingin ham jesin naah e, tombe mem ham alompayo nanjip nikaapiikaanôôn. ²² * o 3:22 Mat 22:44; Ep 1:20-21*Kalisii-ju ond laah nando having Anutu vu baandoni, tombe angela-so osin silate hil aniwêêk having hil haalend bopaso vu baandoni pin, ond sil lahulis baambu.

Yiy sapa hôôk Kalisi-te mopaatôôv moos

4 * o 4:1 Lom 6:2,7*Kalisi ninaavi hango nivaane, om ham akam oo bu yite nivaanêê-ju be ham

sapa hôôk yite mopaatôôv, in omaaho sen ninaavi hango nivaanêê-to ond havuuh va nipaya la. ² * o 4:2 1; Jon 2:16*Om busin sen ham nando voon-anjo ond ham-ame sapa hôôk va sen ham anim naavi nikala in-ato le, nganjo ham oo sapa hôôk Anutu ka. ³ * o 4:3 Ep 2:2-3*In bôôy ond ham doosin Anutu, ondeey ham having hil vaalu be ham nawiing va nipaya sen ham oo nawiing-ato, om lung laa-ja. In va nipaya sen ham oo nawiing-ato nambe, ham oo nawiing baayamb danjedanjeen osin ham nawiing va nipaya vaalu sen ham alompayo navu navu in lôôt-ato, tonde ham nanum-ambe ham alumkook nawiing paya lôôt, de ham naha osin ham nanum aheta be ham nawiing va nindanjeen lôôt, tonde ham sapa hôôk anutu tatuhin vaha-sote mop anipaya. ⁴ Lemu gêên ond hil vaaluu-ju lavindis in ham-ame alukalaah having sil-ambe ham-ame nawiing va nipaya lôôt having sil yesin laah e, om sil danêêl vakasin anipaya lak ham. ⁵ * o 4:5 Sin 10:42*Lemu sil e lambiing vakasin vu omaaho sen samu yi lung la in nambe gangoyin hil pin-ate vakasin, hil sen dando memoos osin hil sen layimb-ato silate vakasin. ⁶ * o 4:6 Lom 8:10; 1Ko 5:5*Ondeey Kalisi la nêêl yite banye nivasa langaah vu hil sen gêên layimb lung laa-to having, in sil lako nyevahaan lukalaah silate nipaya om layimb lung la, yik nambe sen omaahonôôn pin dayimb-ato, lemu Kalisi nêêl yite banye nivasa langaah vu sil in nambe sil kanund mando metumin, yik nambe sen Anutu nando metumin-ato.

Kul sen Anutu vu vu yiy ti ti pin-ato ond yiy oo samu nivasa

⁷ * o 4:7 Lom 13:11-12; 1Ko 10:11; 1Jon 2:18*Busin sen va pin navu jung naa-to ngaaho lak, om ham oo anjakin ham nivasa be ham sapa hôôk kakook anivasa mu be mem ham anohak vu Anutu. ⁸ * o 4:8 1Pi 1:22; Jem 5:20*Tonde va sen ham ambiing keen lôôt-ato naambe ham ahem oo gaving mango-so niwêêk lôôt jak busin pin, in yahengg naving halingg-aso ond yiy navu kawiiy silate va nipaya pin sen dawiiing vu yiy-ato la.

⁹ * o 4:9 Hiblu 13:2*Halim-aso bel-ate lanaas balup vu ham ond ham ambaav kin in sil-ande ham-ame naanyuung e. ¹⁰ * o 4:10 Lom 12:6-8*Niwêêk kul-ate sen Anutu wiing vu ham ti ti nyemalis amuu-to, ond yik ham ambiing kul jak in dôôvu mango-so, ond mem ham atu Anutu-te kul vaha-so be ham nangingin yite samu samu vaha vaha nivasa. ¹¹ * o 4:11 1Ko 10:31*Naambe omaaho ti naanêêl tanasin ond naanêêl nohvu Anutu-te vakasin, de ti nambe dôôvu hil ond yik dôôvu sil jak niwêêk sen Anutu yoo navu vu yii-to, yik va pin sen ham ambiing jak Yesu Kalisi haalêê-to ond ham ambiing nivasa be gako Anutu haale jak. Anutuu-ju yite nikaapulibopaata lôôt-ambe yite niwêêk neep in nanjip danggata osin danggata. Keen.

Yiyy baaku nimeen ak Kalisi haale

¹² * o 4:12 1Pi 1:6-7*Sate va-so, ham-ame ambindis in nivaane sen natovu ham-ambe navu sahi ham-ato naambe va nindoos ti yoow e. ¹³ * o 4:13 Sin 5:41; Lom 8:17; 2Ti 2:12; Jem 1:2*Nganjo ham akam vasa in ham nako nivaane, yik va timu nambe sen Kalisi hakô-to, le mem dôk busin sen yite nikaapulis naatok naam langaah-ato ond ham e kam vasa be ham naapêelis lôôt. ¹⁴ * o 4:14 Saam 89:50-51; 1Pi 2:20*Naambe hil daanêel ham pale in Kalisi-te hil ham, ond ham akam vasa, in Anutu-te Vavi Vaambuung anikaapulis-atêto lakando ham. ¹⁵ Nganjo ham ti me-nyis omaaho ango be jimb e, de me-biing hôndak e, tonde me-biing va nipaya le, osin me-biing me in omaaho ango-te va danjeen-ambe gako nivaane jak va nipaya nambêenjo le. ¹⁶ * o 4:16 Sin 11:26; Pil 1:20*Le naambe ham ti gako nivaane in dangga nambe Kalisi-te omaaho yi, ond mem me-ninaamum e, nganjo yoo gako Anutu haale jak in wiing-ambe tu Kalisi-te omaahô-to. ¹⁷ * o 4:17 Jer 25:29; 2Tes 1:8*In busin ngaaho lak in Anutu navu bu nyevahaan dukanaah omaahonôn-ate vakasin jakana, tombe yoo le natovu yite hil bel-ate naamunggin. Om naambe natovu yiyy naamunggin, ond mak hil sen laluu damind vu Anutu-te banye nivasaa-to me-le daatovu silate nipaya nyevahaan mava? ¹⁸ * o 4:18 Pro 11:31; Luk 23:31*Lohvu Anutu-te vakasin neep hôk kaapiya nambe,

“Hil anivalok baale niwêk-ambe baaku nimeen pin lôôt e mem Anutu gako sil naah vu yi, ond hil sen laluu damind vu yi be dawiang va nipayaa-to le gako nipaya valok-ate.”

¹⁹ * o 4:19 Saam 31:5*Om hil sen daaku nimeen lohvu Anutu yoo nêel lak sil anind-ato, ond yoo mon-dambiing va nivasa mu be lambu sil alondpayo metu-min-ate dukana omaaho sen hatung va pin-ato nama, in yoo nanggin sil nivasa lôôt.

Yêv-aso yoo ganggin Anutu-te sipsip-aso nivasa

5 * o 5:1 Lom 8:17*Sa naanêel vu hamate yêv-aso in sa yêv having, tonde saahe mengg ak Kalisi hako nivaane, tombe sim sale gako yite nikaapulis sen navu naatok naam langaah-ato gaving yi. ² * o 5:2 Jon 21:15-17; Sin 20:28; Plm 14; Tit 1:11*Om sa kataangg ham yêv-aso naambe ham ganggin Anutu-te sipsip-aso sen vu lukala ham namam-ato, ond hil-ame gaan-jiihin ham e mem ham ganggin sil e, nganjo ham ahem gaving kul-anjo nohvu Anutu wiing-ato, tonde ham-ame ambiing kul-anjo in nambe ham gako mone bop jak e, nganjo yik ham alompayo na timu vu kul-anjo be ham ambiing. ³ * o 5:3 2Ko 1:24; Pil 3:17; Tit 2:7*Tonde ham-ame daanggôl hamate hil sen Anutu vu sil

lukala ham namam-ato le, nganjo ham oo taahu sil hôk mopaatôv anivasa mu, in nambe sil sapa hôk

ham vaham. ⁴ * o 5:4 Hiblu 13:20; 1Ko 9:25*Le mem busin sen yiyy heengg bop naatok nom langaah-ato, ond ham e gako nôôn anivasa nikaapulis-ate sen me-le maahôl-ato.

Yiyy daanggôl yiyy-ambe yakangg bu va nivalok

⁵ * o 5:5 Ep 5:21; Jem 4:6; Pro 3:34; Mat 23:12*Ham maanggêem-aso nambêenja, yik ham oo anggulis himbop-aso baambund, tombe ham pin-ame gako ham ak vu halim-aso bel-ate le, in Anutu-te vakasin neep hôk kaapiya nambe, “Anutu nayiis ngaamong vu hil sen yoo dako sil ak-ato, de navu samu hil sen yoo daanggôl sil-ato.” ⁶ * o 5:6 Jem 4:10*Om ham oo daanggôl ham-ambe ham anggulis Anutu nama niwêk kambini, le mem busin ti tombe yoo le gako ham jak. ⁷ * o 5:7 Saam 55:22; Mat 6:25-30*Va pin sen nawiang-ambe ham alompayo nimeen-ato ond ham ambu na be Anutu baaku, in ahe yoo having ham-ambe nanggin ham.

⁸ * o 5:8 1Tes 5:6*Ham alumkook oo biing kul anivasa be ham amem naatum lôôt, in hamate vaavis Saalang oo monala nambe sen voov bamaan layon nasu be navu salo omaaho ti in nambe jaa-to. ⁹ * o 5:9 Ep 6:11-13; Jem 4:7*Om ham ambiing gaving Anutu niwêk-ande ham anyiis ngaamong vu Saalang, in ham alak ni nambe halim-aso bel-ate lohvu taaku pin ond sil daaku nimeen, yik va timu nambe sen ham naakuujaato. ¹⁰ * o 5:10 1Tes 2:12; 1Pi 1:6*Om ham e baaku nimeen daka vêel e, mem omaaho samu samu danggakook Anutu, sen teey ham in nambe ham naatu Kalisi-te hil-ambe ham gako Anutu-te nikaapulis-ato, ond yoo le samu ham-ambe ham naatu hil anivasa jak, de yoo le kaandu ham-ambe ham naatu hil aniwêk jak-ambe ham baale niwêk. ¹¹ Ond yik Anutu-ju yite niwêk naatu bopaata lôôt-ambe nanjip danggata osin danggata.

Vakasin ahus

¹² Silvenes sen saahe nambe yiyy halingg anivasa ti yii-to, ond saanêel-ambe kaavu sate vakasin boow dakaajo vu ham in nambe kaandu ham alompayo, in samu samuu-jo ond Anutu-te samu samu keen, om ham oo naapuvu yite samu samuu-jo niwêk.

¹³ * o 5:13 2Ti 4:11*Hil bel-ate vu Babilon sen Anutu holin sil nambe sen holin ham-ato, ond kand navu ham, tonde yik sa noongg Maak aka navu ham having. ¹⁴ * o 5:14 1Ko 16:20*Ke, ham naasupin ond ham anôh namam osin ham bakaas lavam samu samu vu ham vaha-vahaan, in taato naambe ham ahem naving ham.

Yik vakasin lung laa-ja. Anutu biing-ambe ham sen ham atu Kalisi-te hil-ato ond ham alompayo nanjip melaas pin.

2 Pita

1 Sa Simeon Pita, Yesu Kalisi-te omaaho kul ti osin yite sinaale sa. Sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham sen ham awii-having-ambe Anutu hako ham lak, yik va timu nambe sen hako hey lak-ato. In yate Anutu sen hako yiy lom-ato ond Yesu Kalisi, ond yi omaaho nivalok vulôôt ondeey wiing-ambe ham awii-having.

² * o 1:2 **Jut 2***Ham oo anjak Anutu yuuh yate Omaaho Bop Yesuu-to nind lôôt, de yuuh lambiing samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas keen, be mem naatu bopaata jak.

Anutu yoo holin yiy lak in nambe yaambiing va nohvu ka

³ * o 1:3 **1Pi 2:9***Lak Anutu-te niwêêk sen Kalisi wiing-ambe yaalohvu in nambe yiy mando monaambiing va sapa Anutu kaa-to, ondeey Anutu wiing-ambe yalak omaaho sen teey yiy-ato ni, ond teey yiy in nambe yiy naatu hil anikaapulisi osin hil anivasa nôôn naambe yii-to. ⁴ Om nambêênjo ond Anutu yoo jôôy yite vakasin bo-bop osin vakasin anivasa vasa vu yiy naambe yale naatovu nôôn, le mem ham e anoh nanye in va nipaya lôôt sen laam vu omaahonôôn alondpayo navu navu be neep ngeeyaata vu voon-anjôoto, tonde ham naatu hil anivasa osin hil anivalok naambe Anutu.

⁵ Om sen ham awii-having Kalisi-to, ond ham aniwêêk lôôt-ambe ham gako kakook anivasa, tombe mem ham oo monambiing va nivasa mu, ⁶ * o 1:6 **Gal 5:22-23***om ham oo anjakin ham nivasa, tonde ham baale niwêêk-ambe ham baaku nimeen pin, be mem ham oo monambiing va pin sapa Anutu ka, ⁷ tonde ham ahem gaving halim-aso bel-ate osin ham ahem gaving hil pin.

⁸ Ke, naambe ham atu hil nambêênjo be ham oo navu samu va pin-anjo nivasa lôôt, ond va sen ham alak yate Omaaho Bop Yesu Kalisi nii-to me-tu va malis e, nganjo nayiis nôôn anivasa vasa. ⁹ Lemu omaaho ti sen nativak in kul anivasaa-jo de me-nawiing e, ond me-nayi taaku nivasa le, mekanu, tonde yite va nipaya sen yoo nawiing bôôy-ato ond Anutu kawiiy la lung la, le ma de ka lingin nambe mak Anutu me-kawiiy la le.

¹⁰ Om halingg-aso, ham ambiing kul aniwêêk in nambe va sen Anutu holin ham-ambe teey ham in-ato, ond yoo nanjip niwêêk. Ke, ham ambiing naambêênjo ond mem ham-ame le ana mem nama le, ¹¹ nganjo Anutu le tatekin mopaatôôv vu ham in nambe gako ham jak-ambe ham andukana yate Omaaho Bop Yesu

Kalisi sen hako yiy lom-ato yite taaku, be mem yoo ganggin ham danggata osin danggata.

¹² * o 1:12 **Jut 5***Om sa kangg vu nambe soo le aambêêl ham alum jak in vakasin-anjo jak busin pin. Keen, ham alak vakasin-anjo ni lung la, be ham naale niwêêk in vakasin keen sen ham hako lung laa-to, ¹³ * o 1:13 **2Pi 3:1***lemu sa kangg vu nambe busin sen sa mando voon-anjo, ond soo monaambêêl ham alum jak in vakasin-anjo ond mem nivasa. ¹⁴ * o 1:14 **2Ko 5:1; Jon 21:18-19***In sa lak ni nambe busin sen sa gavuuuh voon-anjo be sanaa-to ond ngaaho lak, yik lohvu sen yate Omaaho Bop Yesu Kalisi yoo taato langaah vu sa lung laa-to. ¹⁵ Om soo le monaambêêl ham alum jak lôôt, be sa gavuuuh ham na vêêl e mem sate vakasin yoo nanjip in nambe ham akam monambu.

Pita-so layi Kalisi-te nikaapulisi

¹⁶ * o 1:16-18 **Mat 17:1-5***Hey aanêel vu ham nambe yate Omaaho Bop Yesu Kalisi ond yi omaaho niwêêk, tombe le dukanom, ond hey-ame aanêel sapa vakasin hatulin malis heey sen hil osin kand oo lanêêl-ato le, nganjo hey aahe mengg ak yite nikaapulisi bopaata lung la. ¹⁷ In busin sen Mangganaan Anutu hako yi lak-ambe vu nikaapulisi vu yii-to,

ond Anutuu-ju Omaaho Nikaapulisi danggakook lava laam vu yi nambe, "Sa noongg-anja, sahengg having yi lôôt, osin sahengg anivasa vu yi." ¹⁸ Ond lavaa-ju laam vu baandoni be hey hangoyin, in hey ala nando lak kandu vaambuung-anju lu having yi, ¹⁹ ondeey hey alak ni nambe Anutu-te vakasin sen hil lanêêl langaah bôôy-ato ond nôôn keen. In silate vakasin ond lohvu kin natum hôôk taaku mekanu, om ham oo gambe nanyem in silate vakasin anivasa lôôt, be na balup busin sen taaku ahelangaah jak-ande matam saminaanôôn-ate naatum dukana ham alompayôô-to.

²⁰ Lemu ham gango le, Anutu-te vakasin pin sen hil lanêêl langaah-ambe neep hôôk kaapiyaa-to ond omaaho ti me-yoo lohvu nambe tatekin danggakook e, ²¹ * o 1:21 **2Ti 3:16; 1Pi 1:11***in silate vakasin ond omaaho ti me-yoo lopayo haanjiihin yi be nêel e, malis lôôt, yik Vavi Vaambuung oo vêêl sil alund ak e mem lanêêl vakasin sen Anutu vu vu sil-ato.

Hil tanasin tatuhin vaha-sote mopaatôôv anipaya

2 * o 2:1 **Mat 24:11; Jut 4***Bôôy ond hil tanasin tatuhin vaha-so vaalu kandi hôôk hil lavuun, tombe yik ham ond hil tanasin tatuhin vaha-so vaalu le kandi in nambe taahu ham hôôk silate vakasin

tatuhin. Sil e daanêêl tanasib anipaya sen le biing pasivu hil-ato, osin daatu kand in Omaaho Bop sen vaango sil lom-ato, om silate nipayaa-ju yoo le gako sil-ambe lana mend nama valok-ate pavis. ² Lemu hil ngeeyaata le sapa sil vahand-ambe yoo lambiing baayamb danje-danjeen, tombe lak silate va nipayaa-ju sen hil e daanêêl Anutu-te mop keen-ato pale. ³ * o 2:3 Lom 16:18; 1Tes 2:5*Tatuhin vaha mend nôôn-asôônju le daanêêl vakasin tatuhin vu ham-ambe gako mone jak. Omaaho sen gangoyin silate vakasin-ambe naanêêl naambe sil gako nipaya nyevahaan-ato, ond vu bôôy-ambe tok laam gêên-anjo, ond me-need paling e, nganjo yoo samu yi lung la, yik omaaho sen le nyiis sil-ambe lana mend nama valok-atêêto ond me-need me le.

⁴ * o 2:4 Jut 6*Bôôy sen angela-so vaalu lawiing va nipayaa-to ond Anutu me-ka pasiv in sil e, nganjo luus sil-ambe lalukala taaku nipaya. Yik duuh sil-ambe dandô hôtek mekanuu-ju be mondanggin busin sen Anutu bu nyevahaan dukanaah hil pin-ate vakasin-ato. ⁵ * o 2:5 Jen 6:11-8:19; 2Pi 3:6*Tonde yik hil sen dandô hôtek Noa-te busin bôôy-ato ond laluuu damind vu Anutu, ond Anutu me-ka pasiv in sil e, nganjo wiing-ambe bel vuuk-ambe yiis sil pin-ambe layimb, de hanggin Noa sen tatekin mop anivalok-ate langaah vu hil-o having yite hil namaavaalu be vindak yuuh amuuto be sil dandô nivasa. ⁶ * o 2:6 Jen 19:24; Jut 7*Tonde hil Sodom ayuuh Gomolaa-to, ond Anutu nêêl nambe daatovu silate nipaya nyevahaan-ambe lana mend nama, ondeey wiing-ambe kin ya taaku yuuh-anju be lung la valok-ate, tombe manyinju tu taahu taahu in nambe hil sen galuuh damind vu Anutu vu taamusin-ato lanjji be lanjêênin naambe me-sapa hôtek sil vahand e. ⁷ * o 2:7 Jen 19:1-16*Tonde omaaho nivalok Lot ond lopayo nimeen lôôt in hil Sodom ayuuh Gomola-te va nipaya sen dawiiing-ambe davu sapa mop baayamb-ato, ond Anutu vu vêêl yi in kin sen ya sil-ato be nandô nivasa. ⁸ In omaaho nivalok Lot-anju ond nandô having sil, om yoo monango be nayi va nipaya sen dawiiing-anju, tombe nawiiing-ambe lopayo nimeen lôôt nalak busin pin. ⁹ * o 2:9 1Ko 10:13; Jut 6*Ke, om Omaaho Bop oo lak ni nambe hil sen davu sapa kaa-to ond nalôôh sil vêêl in nimeen sen navu sahi sil-ato, tonde hil sen me-davu sapa mop anivalok-ato ond yoo navu nipaya nyevahaan vu sil lôôt-ambe na balup busin sen Anutu gangoyin hil pin-ate vakasin-ato. ¹⁰ * o 2:10 Jut 7-8,16*Ond yik yoo le bu nivaane bopaata lôôt vu hil sen davu sapa hôtek va nipaya sen nind naavi nipaya voon-ate navu navu in-ambe sil dayi Omaaho Bop nambe va malis-ato.

Tatuhin ambu-sôônju ond yoo datee sil ak lôôt-ambe dawiiing va lohvu sil akand, me-dayêênin angela baandoni-so daka le, nganjo danêêl sil pale. ¹¹ * o 2:11 Jut 9*Tonde sim angela-sôônju sil haalend bop osin silate niwêêk ond bopaata savok, lemu sil-ame danêêl tatuhin vaha-sôônju pale hôtek Anutu me be davu talôôt sil nambe lana mend nama lôôt e. ¹² * o 2:12 Jut

10*Tatuhin ambu-sôônju yoo mondawiiing va sen londpayo naanjiihin sil in-ato, om sil lalohvu vahivak sen lundkook maa-to, om taandin lako sil e sim lahôtek jaang-ambe hil layiis sil. Hil-anju ond danêêl vakasin anipaya danjeen lak va pin sen sil doosin danggakook-ato, tombe silate va nipaya le naatu gangweeng-ambe nyiis sil, tombe lanjimb valok-ate. ¹³ * o 2:13 Jut 12*Sil e gako nipaya dukanaah silate va nipaya nyevahaan. Sil oo kand vasa be dawiiing va sen londpayo navu navu in-ato hôtek taaku langaah. Sil anipaya be yoo dawiiing va sen nimumin-atêêto, tonde dalukalaas-ambe daya vanôôn having ham, tombe dapêêlis in silate mop tatuhin-ate. ¹⁴ Sil amend kaalus oo nala vu vêêh baayamb-aso, de mend oo navu salo va nipaya in nambe lambiing lôôt, tonde danjinj hil vaalu sen me-dawii-having Anutu niwêêk-ato be davu sapa sil vahand, tombe sil amend nôôn-anju tu niwêêk hôtek sil alondpayo. Ke, Anutu talôôt hil-anju lung la om sil e gako nipaya valok-ate. ¹⁵ * o 2:15 Nam 22:7; Jut 11; Taato 2:14*Sil lavuuh mop anivalok la de davu sapa Bosol noow Belam-ate mopaatôôv, sen yoo ahe having nambe gako mone jak yite va nipayaa-to, ¹⁶ * o 2:16 Nam 22:28-35*om Anutu nêêl omaahôte-ju in yite va nipaya. In bik donggi ti melohvu nambe bakaas e, le ma de vakaas omaahonôôn lava be hilin va sen omaahôte-ju lukook ma be wiinggin nambe biing-ato.

¹⁷ * o 2:17 Jut 12-13*Hil tatuhin vaha-sôônju ond sil lalohvu bel hatuusin osin bayiimb sen vavi jamba navêê-to, om Anutu samu taaku mekanu nipaya valok-ate be nandô nanggin sil. ¹⁸ * o 2:18 Jut 16*Sil oo dakaas avind bop-ambe danêêl vakasin hateesin sen nôôn maa-to, tonde danjinj hil vaalu sen daahen dapak gesaange in hil ango-te mopaatôôv anipayaa-to. Ond danjinj sil ak silate mop sen davu sapa hôtek naavind nipaya navu navu voon-ate be dawiiing baayamb danje-danjeen-ato, in nambe sil taamuyin tatuhin vaha-sôônju vahand. ¹⁹ * o 2:19 Jon 8:34*Hil tatuhin vaha-sôônju danêêl vu hil nambe

sil e kavaayin hees in sil-ambe vati me-le naanduuh sil naah e. Lemu tatuhin vaha-sôônju yoo latu va nipaya sen le gako sil-ambe lana mend namaa-to yite hil kul malis amu lung la, in va nipaya laanggôôl omaaho ti, ond omaahôte-ju tu va nipaya-te hil kul malis amu lung la. ²⁰ * o 2:20 Mat 12:45*Naambe hil lalak yate Omaaho Bop Yesu Kalisi sen hako yiyi lom-ato ni, be sil lavuuh va nipaya voon-ate la lung la, le sim sil lalukalaah va nipayaa-ju be laanggôôl sil yesin laah, ond bôôy sil doosin Kalisi ond sil dandô paya, tombe sim sil lalak Kalisi ni le ma de laluuu damind vu, ond mem sil dandô nipaya valok-ate lôôt. ²¹ * o 2:21 Luk 12:47-48*Le naambe hil-anju doosin mopaatôôv anivalok, ond sil-ame le daatovu nipaya nyevahaan lôôt e, lemu hil-anju lalak mopaatôôv anivalok ani lung la, le ma de laluuu damind vu Anutu-te vakasin vaambuung sen vu vu sil-ato, om sil e daatovu nipaya nyevahaan valok-ate. ²² * o 2:22 Pro 26:11*Om va sen tovu sil-ato ond lohvu himbop-ate navu dangga keen ti neep

nambe, "Voow oo daya silate va sen damutak laa-to yesin laah." De ango nambe, "Bik sen luus bel lung laa-to ond laah nali malôômak yesin laah."

Omaaho Bop e dukanom keen lôôt

3 * o 3:1 2Pi 1:13*Sate va-so, sa kaavu kaapiya ti vu ham bôôy-ato, le mem gêên sa kaavu angôô-jo vu ham yesin laah, ond kakook anivasa neep vu ham, lemu sa kaavu in nambe saambêêl ham alum jak ² * o 3:2 Jut 17*in ham akam bu vakasin sen hil vaambuung-aso lanêêl langaah bôôy-ato, osin Omaaho Bop sen hako yiy lom-ato yite vakasin sen hamate sinaale-so lanêêl vu ham-ato. ³ * o 3:3 1Ti 4:1; Jut 18*Om ham gango le, busin taamusin ond palesin ambu-so le lanaam-ambe mosapa va sen londpayo naanjiihin sil in-ato, be daanêêl ham pale ⁴ * o 3:4 Ais 5:19; Esi 12:22; Mat 24:48*naambe, "Kalisi nêêl nambe le nom gato, le me-lo-hato le? De yate himbop-aso bôôy lay-imb lung la, lemu va pin sen Anutu hatung bôôy-ato ond yoo naahen neep timu be tok valup gêên-anjo." ⁵ * o 3:5 Jen 1:6-9*Ke, silate vakasin-anju, lemu sil oo daluuh damind vu va sen Anutu yoo nêêl lava bôôy lôôt-ambe yendak nandôô-to, tonde ngaanggis kandi lak hôök bel lavuun-ambe nando, ⁶ * o 3:6 Jen 7:11-21; 2Pi 2:5*le sim taamusin bel vuuk-ambe savun ngaanggis munggin-anju pin-ambe la mema valok-ate. ⁷ Nganjo ngaanggis osin yendak sen nando gêên-anjo, ond yik Anutu nêêl-ambe yoo nando nivasa be nanging busin sen kin e jaa-to, in Anutu le sahi hil pin-ate vakasin-ambe juus omaahonôôn sen laluuu damind vu yii-to, be mem lana mend nama valok-ate.

⁸ * o 3:8 Saam 90:4*Lemu sate va-so, ham akam-ame jingin vakasin tii-jo le nambe, Omaaho Bop nayi nambe busin nôôn timu ond lohvu ta ngeeyaata lôôt, tonde ta ngeeyaata ond yik yuuh busin nôôn timu laloh ti. ⁹ * o 3:9 Hab 2:3; 1Ti 2:4*De Omaaho Bop-ame wiing yite vakasin sen jôôy bôôy nambe le nom gatôô-to nôôn ak e, ond me-yoo nawiing nime-meen nambe sen hil vaalu kand navu nambe naahen nawiing nimeen-ato le, nganjo yoo monapuvu yi tatin-ambe nanging ham lôôt, in nimbaya nambe omaaho ti mena menama le, nganjo yoo wiingin nambe hil pin langgilin londpayo naah vu yi vêêl e.

Ngaanggis osin yendak-anjo le nama na

¹⁰ * o 3:10 1Tes 5:2; Mat 24:29,35*Omaaho Bop-ate busin e naatok naam nohvu omaaho hôôndak ti, tombe yendak e biing puung-ambe na menama,

tonde kin e ja va pin sen nando hôök yendak-ato be jung na. De ngaanggis osin omaahonôôn-ate kul ayuuh ame pin, ond yik kin e ja be jung na lôôt.

¹¹ Ke, Anutu le kawiiy va pin-anju na, om ham oo taamuyin mop vaambuung-ate be ham mando monambiing va sapa Anutu ka. ¹² * o 3:12 Ais 34:4*Om ham oo monggatung mem in Anutu-te busin-ambe ham ambiing kul aniwêêk in nambe naatok naam pavis, tombe busin-anju ond kin e ja yendak-ambe jung na, de va pin sen nando hôök-ato ond kin e ja be jung na valok-ate. ¹³ * o 3:13 Ais 65:17; 66:22; Taato 21:1,27*Lemu yiy oo monatung mengg in yendak moos osin ngaanggis moos sen hil anivalok amu yoo baand-ato in nambe naatok naam, in Anutu yoo jôôy vakasin ak lung la.

Yiy samu yiy-ambe yiy gatung mengg in Omaaho Bop

¹⁴ Sate va-so, ham nanging Anutu-te busin-anju om ham samu ham nivasa lôôt, in nambe Anutu ji naambe ham alompayo nikaapiikaanôôn-ande va nipaya ti me-neep vu ham e, nganjo le ji naambe ham alompayo neep melaas. ¹⁵ * o 3:15 Lom 2:4; 2Pi 3:9*Tombe va sen Omaaho Bop napuvu yi tatin-ambe nanging lôôt-ato, ond ham anjak ni naambe nanging in nambe hil pin langgilin sil vasa be gako sil naah, yik lohvu vakasin sen Anuu vu kakook vu yiy halingg anivasa Pol, tombe sapa hôök-ambe kaavu laas vu ham-ato. ¹⁶ Ond kaavu vakasin lak vaa-jo be neep hôök yite kaapiya pin.

Tombe vakasin vaalu sen neep hôök Pol-ate kaapiyaa-to ond danggakook vun yi, tombe hil sen kand ma be londpayo yuyuuu-ato ond davu tatekin Pol-ate vakasin animeen-anju paya, yik nambe sen davu tatekin Anutu-te vakasin vaalu pin payaa-to, om silate vakasin tatuhin-anju le gako sil-ambe lana mend nama.

¹⁷ * o 3:17 Mak 13:5,33; 1Ko 10:12*Sate va-so, ham alak vakasin-anjo ni lung la, om ham ganggin ham in nambe ham-ame sapa hôök kalêês in ambu-sote vakasin tatuhin e, in le gako ham na paya, de ham-ame le baale niwêêk in va sen ham awii-having lung laa-to jesin naah e. ¹⁸ * o 3:18 Jut 25*Om yik ham oo gako samu samu osin kakook anivasa vu yate Omaaho Bop Yesu Kalisi sen hako yiy lom-ato, be mem ham oo ambiing-ambe nôôn jak lôôt. Yik Kalisii-ju yite nikaa-pulis naatu bopaata vu peey-anjo be nanjip danggata. Keen.

1 Jon

Vakasin metumin-ate

1 * o 1:1 Jon 1:1-2,4; 1Jon 2:13-14*Hey naanêêl vu ham naambe omaaho vakasin metumin-ate ond yoo nando munggin in va pin, tombe hey hango osin hey aahe lak hey amekaalus, yik hey aahe keen osin hey namangg lôôh. ²* o 1:2 Jon 1:14*Metumin-anju tok laam langaah atombe hey aahe, ondeey hey natulin osin hey naanêêl langaah vu ham nambe metumin danggata-têênju nando having Mangganaan, le tok laam langaah vu hey. ³ De va sen hey naahe osin hey nangoyin-ato, ond hey natulin vu ham having in nambe ham alompayo javuh ti gaving hey, tombe yiyi pin yalonggpayo javuh ti gaving Aamangg ayuuh Noow Yesu Kalisi. ⁴* o 1:4 Jon 16:24*Vakasin-anjo hey kaavu vu ham in nambe yahengg anivasa lôôt.

Anutu ond melangaah danggakook

⁵* o 1:5 1Ti 6:16; Jem 1:17*In banye sen hey hango vu Anutu Noow-ambe hey naanêêl langaah vu ham-ato, ond nambe Anutu melangaah danggakook, de mekanu daka me-neep vu yi le, malis lôôt. ⁶* o 1:6 1; Jon 2:4; Jon 3:21*Om yiyi naanêêl naambe yiyi ahondoos Anutu be yalonggpayo lavuh ti, lemu yiyi nala mop amekanu, ond yiyi navu tatuhin-ambe yame naawiing va lohvu vakasin keen-ato le. ⁷* o 1:7 Ais 2:5; Hiblu 9:14; Taato 1:5; 7:14*Nganjo naambe yiyi nando monaawiing va hôök melangaah, nambe sen Anutu nando hôök melangaah alopayôô-to, ond mem yiyi nando osin yalonggpayo lavuh ti, tonde Noow Yesu-te nihees navu kawiiy yate nipaya pin nala.

⁸* o 1:8-9 Saam 32:5; Pro 28:13*Le yiyi naanêêl naambe yate nipaya ma, ond yiyi navu tatuhin yiyi, tombe vakasin keen-ame neep hôök yalonggpayo le. ⁹ Nganjo yiyi naanêêl yate nipaya langaah, ond Anutu omaaho nivalok om le biing gaving yite vakasin-ambe kawiiy yate va nipaya na, de jipis yaningook pin na vêêl. ¹⁰ Yiyi naanêêl naambe yame aawiing va nipaya le, ond manyinjo yaanêêl nambe Anutu omaaho tatuhin vaha, tonde yite vakasin-ame lokaale yalonggpayo le.

Kalisi nahôôvu yiyi

2 * o 2:1 Hiblu 7:25; 9:24*Sa noongg-aso, sa navu kaavu vakasin-anjo vu ham in nambe ham-ame ambiing va nipaya le, lemu ti nambe biing va nipaya, ond yate omaaho sen kataangg Mangganaan in yiyi-ato nando, ond yik omaaho nivalok Yesu Kalisi. ²* o

2:2 1; Jon 4:10,14; Jon 1:29; 11:52; Kol 1:20*In Yesu Kalisii-ju ond yate mop timu sen Anutu kawiiy yate va nipaya na, le me-yate nipaya

yoow e, nganjo hil pin-ate nipaya.

³ Naambe yiyi navu samu Anutu-te tanasin ond mem yalak ni vanuh nambe yalak Anutu ni keen. ⁴* o 2:4 1; Jon 1:6,8*Omaaho ti naanêêl naambe, "Sa lak Anutu ni," lemu me-navu samu yite tanasin e, ond yi omaaho tatuhin ambu de vakasin keen-ame lokaale lopayo le. ⁵* o 2:5 Jon 14:21,23; 1Jon 4:12,17; 5:3*De ti sen navu samu Anutu-te vakasin-ato, ond yite lopayo doos having Anutu keenaanôôn. Nambêênju ond mem yalak ni keen nambe yalonggpayo lavuh ti having Anutu. ⁶* o 2:6 Jon 13:15*Omaaho ti nanêêl nambe "Sa longgpayo timu having Anutu," ond omaaho tii-ju yoo sapa mop anivalok naambe Yesuu-to.

Hil sen ahend having halindin-ato ond dando hôök melangaah

⁷* o 2:7 2Jon 5-6; 1Jon 2:24; 3:11*Sate va-so, same navu kaavu tanasin moos ti vu

ham e, nganjo sa navu kaavu tanasin bôôy sen yoo neep vu munggin-ato, de tanasin bôôy-anjo ond vakasin sen ham hango lung laa-to. ⁸* o 2:8 Jon 1:9; 13:34; Lom 13:12*Lemu tanasin sen sa navu kaavu vu ham-anja ond yik tanasin moos, de Yesu navu taato nambe tanasin-anju keen, de ham navu taato having, in mekanu nalung nala de melangaah keen tum laam lung la.

⁹* o 2:9 1; Jon 3:10,15; 4:20*Omaaho ti naanêêl naambe lokando melangaah alopayo, lemu nayi hali paya lôôt, ond naahen nando hôök mekanu lôôt-ambe gêên. ¹⁰* o 2:10 Lom 14:13; Jon 11:9*Le naambe ti ahe naving hali, ond yoo nando hôök melangaah alopayo, de va nipaya ti me-neep hôök lopayo in nambe biing-ambe dupake le. ¹¹* o 2:11 Jon 11:10; 12:35*Nganjo omaaho sen nayi hali paya lôôt-ato ond nando hôök mekanu, tombe nala mop osin mekanu, om doosin mop sen nalaa-to in taaku mekanu wiing-ambe mekaalus amekanu hôök lung la.

¹²* o 2:12 1Ko 6:11*Sate unoopasiv-aso, sa kaavu laas vu ham in Anutu ka navu Yesu be kawiiy hamate va nipaya la vêêl. ¹³* o 2:13 1; Jon 1:1; Jon 1:1*Aa-mangg-aso, sa kaavu laas vu ham in ham alak omaaho sen yoo nando nyendoos-ato ni. Maanggêêm-aso, sa kaavu laas vu ham in ham laanggôôl omaaho nipaya Saalang lung la.

¹⁴ Sate unoopasiv-aso, sa kaavu laas vu ham in ham alak Aamangg ani. Aamangg-aso, sa kaavu laas vu ham in ham alak omaaho sen yoo nando nyendoos-ato ni. De maanggêem-aso, sa kaavu laas vu ham in nambe ham atu hil aniwêêk-ambe Anutu-te vakasin lukaneep ham alompayo, om ham laanggôôl omaaho nipaya Saalang lung la.

Yahengg-ame gaving va voon-ate le

¹⁵ * o 2:15 Lom 8:7; Jem 4:4*Ham ahem-ame gaving va voon-ate le. Omaaho ti nambe ahe gaving va voon-ate ond ahe me-naving Aamangg e. ¹⁶ * o 2:16 Lom 13:14; Jem 4:16; 1Pi 2:11*In va pin sen nando hôôk va voon alopayôô-to, yik yalonggpayo nawiing navu navu, osin menôôn, be yiy hatee yiy ak in yate va voon-ate, ond me-laam vu Aamangg e, nganjo yoo vu voon-anjo. ¹⁷ * o 2:17 1Ko 7:31; Mat 7:21*Voon osin va voon-ate pin sen hil dawiing mend nôôn in-ato ond nalung nala, nganjo omaaho sen yoo monawiing va lohvu Anutu kaa-to ond nando in mando danggata.

Omaaho sen nyiis ngaamong vu Kalisii-to

¹⁸ * o 2:18 1Pi 4:7; Mat 24:5,24; 2Jon 7*Unoopasiv-aso, yiy aalokalaam busin taamusin ahus-anjo. Ham hango bôôy nambe omaaho sen nyiis ngaamong vu Kalisii-to navu naam, ond gêên hil sen dayiis ngaamong vu Kalisii-to ngeeyaata lalaam lung la, om yalak ni nambe busin ahus-ato manyinjo. ¹⁹ * o 2:19 Sin 20:30; 1Ko 11:19*Hil-anju lavuuh yiy, lemu yame yate hil sil e. Nambe yate hil sil ond sil e mando gaving yiy, le ma de sil lavuuh yiy, ond taato nambe sil pin ond yame yate hil sil e.

²⁰ * o 2:20 1Ko 2:15; 1Jon 2:27*Le ham ond Vavi Vaambuung lakala ham lung la be ham pin alak vakasin keen ani. ²¹ Me-nambe sen ham doosin vakasin keen ondeey sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham e, nganjo soo kaavu in ham alak vakasin keen ani osin ham alak ni nambe vakasin tatuhin ti me-laam vu vakasin keen alopayo le.

²² * o 2:22 1; Jon 4:3; 2Jon 7*Om lati omaaho tatuhin vaha? Omaaho sen lak alu in Yesu nambe yi me-omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato le, ond yik omaaho sen lak alu in Anutu yuuh Noow-ato, ond manyinjo omaaho sen nayiis ngaamong vu Kalisii-to. ²³ * o 2:23 Jon 5:23; 15:23; 1Jon 4:15; 5:1; 2Jon 9*Hil pin sen lalak alund in Noow, ond Anutu me-nando having sil e, le ti nambe naanêêl langaah naambe Yesu ond Anutu Noow yi, ond Mangganaan Anutu nando having yi.

²⁴ Vakasin sen ham hango nyendoos-ato ond ham naapuvu tatin. Naambe ham samu vakasin sen ham hango bôôy-ato niwêêk hôôk ham alompayo, ond mem ham e mando dôôk maayuuh Mangganaan alondpayo. ²⁵ * o 2:25 Jon 3:15; 6:40*De jôôy vakasin vu yiy nambe le biing-ambe yiy mando metumin danggata.

²⁶ Vakasin-anjo sa kaavu vu ham lak hil sen lawiingin nambe tatuhin ham-ato. ²⁷ * o 2:27 Jon 14:26;

16:13*Lemu ham ond Kalisi wiing yite Vavi Vaambuung laas lakala ham-ambe nando, om omaaho ti me-naanêêl tanasin vu ham gaving e, in

Vavi Vaambuung navu tatekin va pin vu ham, om Vavi Vaambuung-ate vakasin-anja me-vakasin tatuhin e, nganjo vakasin keen. Om ham oo anggulis Kalisi baambu lôôt nohvu Vavi Vaambuung nêêl vu ham-ato.

²⁸ * o 2:28 1; Jon 3:2; 4:17*Unoopasiv-aso, gêên-anjo ham oo mando hôôk Kalisi lopayo in nambe busin sen nom-ato ond yiy baale niwêêk gaving yi, de yame yangg naamum vu yi le. ²⁹ * o 2:29 1; Jon 3:7,10*Ham alak ni nambe Anutu omaaho nivalok, ond ham anjak ni naambe hil pin sen sil dawiing va lohvu-to, ond Anutu wiing-ambe sil latu yite noondin.

Anutu noow-aso yiy

3 * o 3:1 Jon 1:12-13; 16:3*Ham akam bu le, Anutu nêêl nambe yite noow-aso yiy ond taato nambe ahe yoo having yiy bopaata lôôt, om yite noow-aso yiy keen ondeey hil voon doosin yiy, in dangga nambe sil doosin Anutu.

² * o 3:2 2Ko 3:18; Pil 3:21*Sate va-so, gêên yaatu Anutu-te unoopasiv, de vu taamusin yale mando naambe va? Vaa-ju me-neep langaah e, om yiy doosin, lemu yalak ni nambe Kalisi naatok nom atombe yale naatu naambe yi, in yale aangge yi keen. ³ Tonde hil pin sen kand navu vaa-jo be danggin busin-anjuuto, ond sil oo davu samu sil alondpayo nivasa lôôt lohvu sen Kalisi yoo nando nivasa lôôt-ato.

⁴ Hil pin sen dawiing va nipayaa-to ond davu kalêêh Anutu-te tanasin, in va nipaya ond manyinjo vakasin kalêêsin. ⁵ * o 3:5 2Ko 5:21; 1Pi 2:22-24; 1Jon 2:2*Ham alak ni nambe Kalisi laam in nambe kawiiy va nipaya na, in va nipaya ti me-neep hôôk Kalisi lopayo le. ⁶ * o 3:6 Lom 6:1-2,14*Hil pin sen yoo dando hôôk Kalisi lopyôô-to ond me-dawiing va nipaya le, tonde hil pin sen dawiing va nipayaa-to ond sil-ame lalak Kalisi ni keen e, nganjo sil doosin.

⁷ * o 3:7 1Jon 2:29*Unoopasiv-aso, ham-ame ambiing gaving hil-ate vakasin tatuhin e. Hil sen mondawing va nivasaa-to ond sil hil anivalok nambe sen Kalisi omaaho nivalok-ato. ⁸ * o 3:8 Jon 8:44*De hil sen mondawing va nipayaa-to ond silate danggakook neep vu Saalang. In Saalang ond yoo monawiing va nipaya vu bôôy nyendoos lôôt-ambe nandôô-jo, lemu Anutu Noow ond laam in nambe kawiiy Saalang-ate kul na valok-ate. ⁹ * o 3:9 1; Jon 5:18*Hil sen latu Anutu-te noondin-ato ond me-dawiing va nipaya le, in Anutu-te nôôn metumin nando hôôk sil, om sil-ame lalohvu nambe lambiing va nipaya le, in sil latu Anutu-te noondin lung laa-to. ¹⁰ Vaa-jo navu taato Anutu-te unoopasiv-aso de Saalang-ate unoopasiv-aso, in hil sen me-dawiing va nivalok-ato de ahend-ame naving halindin e, ond Anutu me-yite unoopasiv-aso sil e.

Ham ahem oo gaving ham

¹¹ * o 3:11 Jon 13:34*Vakasin sen ham oo hango vu bôdy nyendoos-ato ond nambe yahengg oo gaving yiy. ¹² * o 3:12 Jen 4:8*De yame naambe Adam noow Kain e, in Kain ond Saalang-ate unoopasiv ti tombe yiis hali be yimb. De yiis halii-ju in dangga nambe vaati? Yik yiis in dangga nambe yoo monawiing va nipaya de hali monawiing va nivasa.

¹³ * o 3:13 Mat 5:11-12; Jon 15:18-19*Halingg-aso, naambe hil voon lanji ham paya lôôt ond ham-ame kam yu-yuuh e. ¹⁴ * o 3:14 Jon 5:24; 1Jon 2:11*Yahengg naving Omaaho Bop-ate hil om yalak ni nambe yiy havuuh mop yimb-ate lung la, de yiy naaloh mopaatôôv metumin-ate. De omaaho sen ahe me-naving hil-ato le ond naahen naloh mopaatôôv yimb-ate. ¹⁵ * o 3:15 Mat 5:21-22; Taato 21:8*Omaaho sen yoo nayi hali paya lôôt-ato ond lohvu omaaho sen yiis omaaho ango be yimb-ato. Tonde ham oo alak ni nambe omaaho sen yiis omaaho ango be yimb-ato, ond me-naloh mop sen na mando metumin danggata-têeto le, malis. ¹⁶ * o 3:16 Jon 13:1; Gal 1:4; 1Tes 2:8*Om nambêênja yalak ahe havingin danggakook ani nambe Kalisi yoo vu yi la doos-ambe yimb in dôôvu yiy, om yik yiy oo aambu yiy na doos in dôôvu yiy halingg-aso ond mem nivasa. ¹⁷ * o 3:17 Diu 15:7*Le naambe omaaho ti-te va voon-ate nando, le yi nambe hali nativak in vati, lemu lopayo niwêêk-ambe me-hôôvu le, ond ahe me-having Anutu le, malis lôôt.

¹⁸ * o 3:18 Jem 2:15-16*Unoopasiv-aso, ahe havingin-ame nanjip ak yavingg osin yiy dalaangg malis amu le, nganjo yaambiing nôôn jak osin yahengg gaving keenaanôôn.

Yalonggpayo niwêêk-ambe yiy baale Anutu me

¹⁹ Yahengg gaving naambêênjo ond mem yanjak ni naambe Anutu sen vakasin keen danggakook-ato noow-aso yiy, tombe mem yalonggpayo gato javuh-ambe yiy baale niwêêk hôök Anutu me. ²⁰ Le naambe yalonggpayo nayiis yiy laah in nambe yaawiing va nipaya bôdy-ambe neep hôök yalonggpayo om mak Anutu le bu dôök nyevahaan vu yiy, ond yalonggpayo gato javuh yi naah, in Anutu bopaata savok yalonggpayo la be lak va pin ani.

²¹ * o 3:21 Hiblu 4:16*Sate va-so, naambe yalonggpayo me-nyis yiy in nambe Anutu me-le bu dôök yate nipaya nyevahaan e, ond mem yiy naale niwêêk hôök Anutu me, de yame naayêênin e. ²² * o 3:22 Mat 21:22*De va pin sen yiy navu kataangg vu Anutuu-to ond navu vu yiy, in yiy navu samu yite tanasin-ambe yiy naawiing va sen nayi nivasaa-to. ²³ * o 3:23 Jon 6:29; 13:34*Tonde yite tanasin ond nambêênjo nambe yaambiing gaving Yesu Kalisi naambe Anutu Noow yi, osin

yahengg gaving yiy nohvu tanasin sen Yesu yoo nêêl vu yiy-ato. ²⁴ * o 3:24 Lom 8:9; 1Jon 4:13*Omaaho sen navu samu Anutu-te tanasin-ato ond yoo nando hôök

Anutu lopayo, tonde Anutu nando hôök lopayo, de wiing yite Vavi Vaambuung laam vu yiy om yalak ni nambe Anutu nando hôök yalonggpayo.

Vavi Vaambuung-ande tatuhin vaha-so

⁴ * o 4:1 Mat 7:15; 1Jon 2:18; 2Jon 7; 1Tes 5:21*Sate va-so, hil sen danêêl nambe Vavi Vaambuung nando having sil-ambe sil danêêl tanasin-ato ond ham-ame ambiing gaving sil pin e. Nganjo ham oo sahi vêêl e naambe Anutu-te Vavi Vaambuung keen nando having sil me malis, in hil tanasin tatuhin vaha-so ngeeyaata lala dando lohvu taaku pin. ² * o 4:2 1Ko 12:3*De Anutu-te Vavi Vaambuung ond ham e anjak ni lak vakasin-anjo naambe hil pin sen danêêl langaah nambe Yesu Kalisi tu omaahonôôn keen, ond hil-anjo Anutu wiing Vavi Vaambuung la nando having sil. ³ * o 4:3 2; Jon 7; 1Jon 2:18*Nganjo hil pin sen danêêl nambe Yesu me-tu omaahonôôn keen e, ond Anutu me-wiing Vavi Vaambuung la nando having sil e, malis. Yik ka tatuhin-anju laam vu omaaho sen nayiis ngaa-mong vu Kalisii-to, in bôdy yiy hango nambe ka tatuhin-anju le naam, om gêên tok laam lung la.

⁴ * o 4:4 1; Jon 5:4-5; Mat 12:29*Unoopasiv-aso, Anutu-te noow-aso ham, om ham ayiis ngaamong vu hil tanasin vaha tatuhin-aso be ham laanggôôl sil, in omaaho sen lukando ham alompayôô-ja ond niwêêk kaluuh omaaho sen lukando hil voon alondpayôô-to. ⁵ * o 4:5 Jon 15:19*Hil-anju sil vu voon-ate, om yoo lanêêl vakasin voon-ate be hil vu voon langoyin sil lavand. ⁶ * o 4:6 Jon 8:47*De yiy vu Anutu-te, om omaahonôôn sen lalak Anutu ni ond sil dambe nanyend in yate vakasin, nganjo hil sen Anutu me-yite hil sil e, ond sil-ame dangoyin yiy lavangg e. Ke, lak dangga nambêênjo ond yale anjak vakasin ani naambe laam vu Vavi Vaambuung vakasin keen-ate, tonde yik yale anjak vakasin vaalu ni naambe laam vu tatuhin vaha-so.

Ahe havingin danggakook Anutu

⁷ * o 4:7 1Jon 2:29*Sate va-so, yahengg gaving yiy, in ahe havingin-anjo ond yoo danggakook vu Anutu, om hil sen ahend naving-ato ond Anutu wiing-ambe sil latu yite noow-aso, tombe sil lalak Anutu ni keen. ⁸ * o 4:8 1Jon 4:16*Omaaho ti ahe me-naving hil e ond melak Anutu ni le, in ahe havingin ond yoo danggakook Anutu. ⁹ * o 4:9 Jon 3:16*De Anutu wiing Noow nôôn timu Yesu lokalaam voon in nambe biing-ambe yiy mando metumin, ond manyinjo taato nambe Anutu ahe having yiy keen. ¹⁰ * o 4:10 Lom 5:8-10; 1Jon 2:2*Yik ahe havingin danggakook nambêênjo, de me-nambe yahengg having Anutu le, nganjo Anutu yoo ahe having yiy-ambe wiing Noow Yesu laam voon-ambe tu yate mop sen Anutu kawiiy yate va nipaya naa-to.

¹¹ * o 4:11 Mat 18:33*Sate va-so, Anutu ahe having yiy keen lôôt nambêênju, om yahengg oo gaving yiy halingg-aso keen ond mem. ¹² * o 4:12 Jon 1:18; 1Jon

2:5-6*Omaaho ti me-yi me lak Anutu le, lemu yahengg gaving halingg-aso ond Anutu nando having yiyi, tombe mem yite ahe havingin neep hôök yalonggpayo keen lôôt.

¹³ * o 4:13 2Ko 1:22; 1Jon 3:24*De wiing yite Vavi Vaambuung laam vu yiyi, om yalak ni nambe Anutu nando hôök yalonggpayo de yiyi nando hôök Anutu lo-payo. ¹⁴ * o 4:14 Jon 3:17*Hey aahe lak hey amengg ondeey hey naanêêl langaah nambe Aamangg wiing Noow laam von in nambe nôôh omaahonôôn pin vêêl. ¹⁵ * o 4:15 1Jon 5:5*Omaaho ti nambe naanêêl Yesu langaah nambe Anutu Noow ond Anutu nando hôök lopayo, de yoo nando hôök Anutu lopayo. ¹⁶ * o 4:16 1Jon 4:8*De yalak ni osin yaawii-having nambe Anutu ahe having yiyi keen.

Ahe havingin ond danggakook Anutu, om nambe omaaho ti nando hôök ahe havingin alopayo ond yoo nando hôök Anutu lopayo, de Anutu nando hôök lopayo. ¹⁷ * o 4:17 1Jon 2:28*Tonde yate ahe havingin natu bopaata nalak lôôt, in nambe busin sen Anutu sahi hil pin-ate vakasin-ato ond yame aanjêênin e, yiyi oo baale niwêêk, in yiyi nando von-anjo ond yik lohvu Kalisi nandôô-to. ¹⁸ Niyenin-ame neep hôök ahe havingin alopayo le, nganjo ahe havingin keenaanôôn neep ond mem natiy niyenin nala. Niyenin-anjo dangga nambe gale naatovu nipaya nyevahaan. Omaaho ti niyenin neep vu yi ond ahe havingin-ame neep vu yi niwêêk lôôt e.

¹⁹ Ahe havingin neep vu yiyi-anjo in Anutu yoo ahe having yiyi munggin. ²⁰ De omaaho ti naanêêl nambe, "Sahengg having Anutu," lemu yoo nayi hali paya lôôt, ond omaaho tatuhin ambu, in nayi hali lemu ahe me-naving e, om ahe le gaving Anutu sen me-yi me lak-ato nambe va? Malis. ²¹ * o 4:21 Mat 5:44-45; Mak 12:29-31*In tanasin-anjo ond Kalisi nêêl vu yiyi nambe omaaho ti ahe gaving Anutu ond yoo ahe gaving halindin-aso gaving.

Yaambiing gaving niwêêk ond le daanggôôl va voon-ate

5 * o 5:1 1; Jon 4:15*Hil pin sen dawii-having nambe Yesuu-ju yi omaaho sen Anutu yoo holin yi vulôôt-ato, ond sil latu Anutu noondin, tonde hil pin sen ahend naving omaaho ti ond ahend naving omaahôô-ju noow having. ² Naambe yahengg naving Anutu be yiyi navu samu yite tanasin, ond mem yalak ni nambe yahengg naving Anutu-te unoopasiv-aso. ³ * o 5:3 Jon 14:15,23-24; 2Jon 6; Mat 11:30*In yahengg naving Anutu ond dangga nambe yiyi navu samu yite tanasin, tombe yame le aangge nambe yite tanasin animeen e. ⁴ * o 5:4 Jon 16:33*In hil pin sen Anutu wiing-ambe latu yite noondin-ato ond daanggôôl va voon-ate, tonde va niwêêk sen naanggôôl va nipaya voon-atêêto ond yik yalonggpayo la timu vu Anutu. ⁵ * o 5:5 Lom 8:37; 1Jon 4:4*Tonde omaaho lati naanggôôl va voon-ate? Yik omaaho sen wii-having Yesu nambe Anutu Noow yii-to.

Va yaalapim taato Yesu Kalisi langaah

⁶ * o 5:6 Jon 1:29-34; 1Jon 1:7*Yesu Kalisii-ju laam-ambe lipis bel osin kaasêêh yite nihees la. De me-laam-ambe lipis bel amu le, nganjo lipis bel osin kaasêêh nihees, tonde Vavi Vaambuung nanêêl yi langaah having, in Vavi Vaambuung ond vakasin keen danggakook. ⁷ * o 5:7 Jon 15:26*Om va yaal-anjo nanêêl Yesu langaah,

⁸ yik Vavi Vaambuung-ande bel osin nihees. Va yaal-anjo ond yik yaal ahondoos-ate vakasin neep ti. ⁹ * o 5:9 Jon 5:32-37; 8:18*Yiyi

nango vakasin sen omaahonôôn danêêl langaah-ato, lemu vakasin sen Anutu nanêêl langaah-ato ond savok omaahonôôn-ate la, de vakasin sen Anutu nanêêl langaah-ato ond nanêêl lak Noow Yesu. ¹⁰ * o 5:10 Gal 4:6*Hil pin sen londpayo nala timu vu Anutu Noow-ato, ond lalak ni vanuh nambe Yesu ond yi Anutu Noow keen. Lemu omaaho sen me-wii-having Anutu le, ond lohvu nêêl nambe Anutu navu tatuhin, in dangga nambe me-wii-having vakasin sen Anutu nêêl langaah lak Noow-ato le. ¹¹ Om vakasin keen sen Anutu nêêl langaah-ato nambe Anutu vu metumin danggata-te vu yiyi lung la, metumin-anjo dangga lak Noow Yesu timu. ¹² * o 5:12 Jon 3:36*Hil pin sen Anutu Noow nando having sil-ato ond sil dala mop metumin-ate, de hil pin sen Anutu Noow-ame nando having sil-ato, ond me-dala mop metumin-ate le.

Yiyi mando metumin danggata-te

¹³ * o 5:13 Jon 20:31*Sa kaavu vakasin-anjo laas vu ham in nambe ham anjak ni vanuh nambe ham sen ham alompayo nala timu vu Anutu Noow-ato, ond metumin danggata-te tu hamate va. ¹⁴ * o 5:14 Jon 14:13; 16:23; 1Jon 3:21-22*Om yiyi naale niwêêk hôök Anutu me de yame naayêênin e, in yiyi kataangg vati nohvu Anutu ka ond nango yate vakasin. ¹⁵ Om sen yalak ni nambe yiyi kataangg va ond nango yate vakasin, ond yik yalak ni having nambe va sen yiyi navu kataangg-ato ond yiyi hako lung la.

¹⁶ * o 5:16 Mat 12:31*Omaaho ti ji nambe hali nawing va nipaya, le va nipayaa-ju me-lohvu nambe biing-ambe omaahôô-ju na menama valok-ate le, ond hali sen yii-to yoo kataangg Anutu tombe Anutu bu metumin vu yi. Manyinjo sa naanêêl lak hil sen silate nipaya me-lohvu nambe biing-ambe lana mend nama valok-ate le. De nipaya sen

biing-ambe omaahonôôn lana mend nama valok-atêêto ond hil dawiiing, lemu same naanêêl nambe ham kataangg Anutu in vaa-ju le. ¹⁷ Va pin sen hil dawiiing-ambe me-nivalok-ato, ond manyinja nipaya, lemu va nipayaa-ju vaalu ond me-lohvu nambe biing-ambe hil lana mend nama valok-ate le.

¹⁸ * o 5:18 1; Jon 3:9; Jon 17:15*Yalak ni nambe hil pin sen Anutu wiing-ambe sil latu yite noondin-ato ond me-dawiiing va nipaya le, in Anutu Noow oo nanggin sil anivasa om Omaaho Nipaya nama me-nalak sil e.

¹⁹ * o 5:19 1; Jon 4:6*Yalak ni nambe yiy aatu Anutu noow-aso, de va voon-ate pin oo neep hôk Omaaho Nipaya nama. ²⁰ * o 5:20 Jon 17:3*Tonde yalak ni nambe Anutu Noow laam lung la tombe vêl yalung ak-ambe yiy nalak Anutu keen ani. Tombe yiy nando hôk Anutu keen-anju lopayo in dangga nambe yaatu

Noow Yesu Kalisi-te hil lung laa-to. Tonde Yesuu-ju ond Anutu keenaanôn osin metumin danggata-te danggakook yi.

²¹ * o 5:21 1Ko 10:14*Om noongg-aso, ham oo ganggin ham in anutu tatuhin vaha-so. Yik vakasin lung laaja.

2 Jon

¹ * o 1:1 1Pi 5:1; 3Jon 1*O vêêh haale bop † sen Anutu yoo holin hong-ato, ham o noom-aso, sa yêêv sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham sen sahengg naving ham keen-ato. Le me-soo timu le, nganjo hil pin sen lalak vakasin keen anii-to ond sil ahend naving ham having, ² in vakasin keen neep hôôk yalonggpayo tombe le nanjip gaving yiyi-ambe nanjip danggata.

³ Aamangg Anutu yuuh Noow Yesu Kalisi le lambiing-ambe yuuhate samu osin ka pasiv naam mando gaving yiyi-ambe yalonggpayo nanjip melass, tombe yiyi mando lak vakasin keen osin ahe havingin.

Yahengg gaving yiyi-ande yiyi ganggin yiyi in vakasin tatuhin

⁴ * o 1:4 3; Jon 3*Sahengg anivasa lôôt in saahe de noom-aso vaalu dando osin vakasin keen lohvu tanasin sen Aamangg nêêl vu yiyi-ato. ⁵ * o 1:5 1; Jon 2:7; 3:11*Om gêên sa naanêêl vu hong naambe yahengg gaving yiyi. Sa kaavu tanasin-anjo vu hong ond me-nambe tanasin moos ti le, nganjo tanasin timu sen yiyi oo hango vu bôôy nyendoos-ato. ⁶ * o 1:6 1; Jon 5:3*De yahengg havingin-anjo nambe yiyi samu Anutu-te tanasin, tonde yite tanasin-anja ond yik nambe sen ham hango vu bôôy nyendoos-ato nambe ham mando osin ahe havingin.

† Vakasin sen Jon kaavu be nêêl nambe vêêh-ato ond manyinjo hil vaalu kand navu nambe vêêh keen, tonde hil vaalu kand navu nambe nêêl vakasin pakwesin lak hil bel-ate lu ti vu Esia.

⁷ * o 1:7 1; Jon 4:1-3*Hil tatuhin vaha-so ngeeyaata lala lalohvu taaku pin. Hil-anju me-danêêl nambe Yesu Kalisi tu omaahonôôn keen e, om hil nambêênju ond sil tatuhin vaha-so osin sil hil sen dayiis ngaamong vu Kalisii-to. ⁸ Om ham ganggin ham in nambe kul sen hey aawiing-ambe nôôn ak vu ham-ato ond ham-ame gavuu e, in ham e gako nyevahaan anivasa osin doos. ⁹ * o 1:9 1; Jon 2:23*In hil pin sen me-danêêl tanasin lohvu Kalisi-te tanasin e, de yoo danêêl tanasin vaalu savok la, ond sil-ame silate Anutu le. Nganjo hil sen danêêl tanasin lohvu Kalisi-te tanasin-ato, ond mem Aamangg Anutu yuuh Noow dando having sil. ¹⁰ * o 1:10 Ep 5:11; 2Tes 3:6*Om naambe omaaho ti naas vu ham in nambe naanêêl tanasin, le me-nêêl lohvu Kalisi-te tanasin e, ond ham-ame gako jakana hamate bayêên e, de ham-ame bakaas vu le, ¹¹ in omaaho sen bakaas nivasa vu yii-to, ond lohvu nahôôvu yi in kul anipaya sen nawiing-ato.

¹² * o 1:12 3Jon 13-14*Vakasin ngeeyaata neep in nambe sa kaavu naas vu ham-ato, le ma de sa nimbaya nambe same kaavu hôôk kaapiya le, in sa kangg monavu nambe sale anaas vu ham-ambe yiyi oo bakaas, ond mem yale yahengg anivasa keen.

¹³ Halimaavêêh †† sen Anutu yoo holin yii-to noondin-aso kand navu hong. Yik vakasin lung laa-ja.

†† Jon nêêl halivêêh-anjo ond yik hiliin vakasin lak Kalisi-te hil alu ango sen sil ahondoosin yi dandôô-to, tonde noondin-aso ond nanêêl lak sil having yi.

3 Jon

¹ * o 1:1 2; Jon 1*O sate omaaho Gaias, sa yêêv sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu hong sen sahengg having hong keen-ato.

² O hali, sa naalohak nambe omando nivasa lôôt de nilakin-ame naatovu hong e, yik nambe sen galompayo neep nivasaa-ja. ³ * o 1:3 2; Jon 4*In Omaaho Bop-ate hil vaalu lalaam-ambe lanêêl langaah nambêênja nambe vakasin keen pup hôôk galompayo be goo navu taamuyin lôôt. Lanêêl nambêênjo tombe sahengg anivasa lôôt. ⁴ Sa nango nambe sate unoopasiv-aso davu taamuyin vakasin keen atombe sa naapêêlis lôôt savok va pin sen nawiing-ambe sa naapêêlis in-ato.

Gaias wiing kul anivasa

⁵ O hali, onawiing nivasa om onahôôvu Omaaho Bop-ate hil, de sil vaalu ond game gahe sil bôôy e, hil baya, lemu onahôôvu sil pin. ⁶ * o 1:6 Tit 3:13*Tombe sil lalaam-anjo be lanêêl langaah hôôk hil bel-ate mend nambe gahem having sil. Om hong-o, gakam bu Anutu-te kul sen dawiiing-ato be gandôôvu sil in mopaatôôv ond mem nivasa. ⁷ * o 1:7 1Ko 9:12,15*In sil lako Yesu haale be lalohvu taaku pin-ato, ond melako va sen dôôvu sil-ato vu hil sen me-lawii-having Yesuu-to le. ⁸ Om kul neep vu yiy in nambe yaandôôvu hil sen dako Yesu haale nambêênju in nambe yiy ahondoos aambiing kul vakasin keen-ate.

Daiotlepis ayuuh Demitlias-ate vakasin

⁹ Sa kaavu vakasin ti laas vu hil bel-atêênja lung la, lemu Daiotlepis sen yoo natee yi lak in nambe naatu

hil bel-ate lukook-ato ond me-nango hey lavangg e. ¹⁰ Om sa naas atombe sale naanêêl va sen nawiing-ato langaah, in nanêêl vakasin anipaya lak hey malis amu. Tonde me-ka navu nambe biing vaa-jo mu le, nganjo nimbaya be me-nako Omaaho Bop-ate hil lak e, tonde nanêêlin hil sen lawiingin nambe gako Omaaho Bop-ate hil jak-ato be natiy sil dala nanyendangga.

¹¹ * o 1:11 1; Jon 3:6-10*O hali, game taamuyin va nipayaya le, nganjo otaamuyin va nivasa. Hil sen dawiiing va nivasaa-to ond latu Anutu noondin, de hil sen dawiiing va nipayaa-to ond sil doosin Anutu.

¹² * o 1:12 Jon 19:35*Demitlias ond hil pin oo dako yi lak, tonde yoo nawiing va lohvu Anutu-te vakasin keen-ato ond taato nambe omaaho nivasa, tombe yik hey naanêêl having atombe ham alak ni nambe heyate vakasin ond vakasin keen.

Jon samu vakasin ahus

¹³ * o 1:13 2; Jon 12*Vakasin ngeeyaata neep in nambe sa kaavu naas vu hong, le ma de sa nimbaya nambe same kaavu hôôk kaapiya le, ¹⁴ om sa kangg monavu nambe sale anaas aangge hong pavis e mem hoow oo bakaas.

¹⁵ Omando osin galimpayo melaas. Wate va-so vu nganjo kand navu hong, tonde yik onaanêêl vu yate hil vuu-ja ti ti pin naambe hey akangg navu sil. Yik vakasin lung laa-ja.

Jut

1 * o 1:1 Mat 13:55*Sa Jut, Yesu Kalisi-te omaaho kul ti sa, de Jems hali sa, ond sa kaavu kaapiyaa-jo laas vu ham sen Aamangg Anutu teey ham-ambe ahe naving ham osin Yesu Kalisi nanggim ham-ato.

2 * o 1:2 2Pi 1:2*Anutu biing yite ka pasiv osin vakasin melaas-ambe ahe havingin naas nanjip vu ham-ambe naatu bopaata jak lôôt.

Vakasin lak hil sen davu taahu banye nivasa payaa-to

3 * o 1:3 1Ti 1:18*Sate va-so, sa kangg oo vu lôôt nambe sa kaavu kaapiya naas vu ham-ambe sa tatekin kul sen Anutu nawiingin nambe gako yiyi pin nom-ato, le ma de gêên e mem sa longgpayo haanjiihin sa be sa kaavu vakasin-anjo in nambe kaandu ham. Om sa naanêêl vu ham naambe ham oo baale niwêêk-ambe ham anyiis ngaamong vu hil sen davu mahôôh Anutu-te vakasin, yik vakasin sen vu vu yite hil yiyi vulôôt-ato.

4 * o 1:4 Gal 2:4; 2Pi 2:1*In hil vaalu sen daluuh damind vu Anutuu-to, ond dalukalaam-ambe dahôôpis hôôk hil bel-ate lavuun lung la. Hil-anju ond Anutu-te hil kaavu vakasin langaah lak sil bôôy-ambe neep hôôk kaapiya, nambe Anutu le naanêêl-ambe daatovu nipaya nyevahaan, om gêên davu daatovu. In hil-anju davu kaange Anutu-te samu samu be dawiiing baayamb danje-danjeen, de yoo datu kand in yate yêêv timu sen Omaaho Bop Yesu Kalisii-to.

5 * o 1:5 2Pi 1:12; Eks 12:51; 1Ko 10:5*Ham oo alak Omaaho Bop ani lung la nambe bôôy ond vu vêêl hil Islel vu taaku Ijip-ande giyy sil-ambe lala, tonde sim taamusin atombe yiis hil sen me-lawii-having yii-to be layimb. Ke, ham alak ni lung la, lemu saambêêl ham alum jak in ham akam bu naah. **6** * o 1:6 2Pi 2:4,9*Tonde bôôy ond angela-so vaalu laving, yik laluh damind vu silate kul anivasaa-to de lavuuh sil ambaand, om Anutu duuh sil ak hees aniwêêk danggata-te be dando hôôk taaku mekanu lôôt, be mondanggin busin bopaata sen Anutu sahi vakasin-ato. **7** * o 1:7 Jen 19:1-25; 2Pi 2:6,10*Tonde bôôy ond hil Sodom ayuuh Gomola de taaku vaalu sen neep ngaaho vu sil-ato, ond yik lawiing va nipaya va timu nambe sen angela-so lawiing-anju. Sil sapa hôôk mop baayamb, de londpayo navu navu haanjiihin sil-ambe dawiiing va nipaya danjeen having moow ayuuh vêêh vaalu. Ondeeey Anutu vu nipaya nyevahaan lukalaah vu sil lak kin tumin danggata-te, tombe manyinju taato langaah vu yiyi in nambe yaangge be yaanjêênin, tombe yame sapa hôôk e.

8 * o 1:8 2Pi 2:10*Tonde hil anipaya sen dando gêên-anjo ond yik dawiiing nambêênjo having. Sil dayi mavin vaha vaha tombe naanjiihin sil-ambe lawiing pasiivu sil naavind ak va nipaya, tonde dayi Omaaho Bop nambe va malis osin danêêl angela-so baandoni pale having. **9** * o 1:9 Dan 10:13,21; 12:1; Taato 12:7; 2Pi 2:11; Sek 3:2*Bôôy angela-te yêêv bop Maikel ond yuuh Saalang lanêêl yuuh in Mose ninavii-to, ond Maikel-ame hatee yi lak-ambe nêêl Saalang pale be talôôt yi nambe na menama lôôt e, malis. Yik nêêl amu nambe, "Omaaho Bop le naanêêl hong." **10** * o 1:10 2Pi 2:12*Lemu hil-anja ond danêêl vakasin anipaya danjeen lak va pin sen sil doosin danggakook-ato, tonde sim va pin sen londpayo naanjiihin sil in-ato, ond yoo mondawiiing lohvu vahivak sen lundkook maa-to, tombe va nambêênju le biing-ambe lana mend nama. **11** * o 1:11 Jen 4:3-8; 1Jon 3:12; 2Pi 2:15; Nam 31:16; Nam 16:1-35*Sil e gako nimeen, in sil davu sapa hôôk Kain vaha, tombe yoo ahend naving mone ondeey lavu sil naavind la vu va nipaya lohvu sen Belam wiing-ato, tonde sil davu kalêêh yêêv-aso lavand nambe sen bôôy Kola wiing-ato, tombe va nambêênjo wiing-ambe sil davu lana mend nama valok-ate.

12 * o 1:12 2Pi 2:13,17; Esi 34:8*Ke, ham o halim-aso ahem naving ham de ham nasupin-ambe ham naha vanôôn hôôk ti, tombe hil-anja lalohvu va nipaya be dando hôôk ham lavuun. Keen, daya vanôôn having ham lemu me-nind namum daka le, malis, kand oo navu sil amu. Om sil lalohvu bayiimb sen vavi nave la de luk-ame natolak e, tonde sil lalohvu haah sen me-nayiis nôôn lohvu yite busin e, om hil lavêêl dangga lak-ambe bambôôv valok-ate. **13** * o 1:13 Ais 57:20; 2Pi 2:17*Sil oo dawiiing va sen nimumin-atêêto, tombe sil lalohvu lôôy sen nayiis bopaata be nalôôt kaalekaale nalakalaam lonak-ato, tonde yik sil dando danjeen lohvu matam sen yoo nala danjeen vu yendak-ato. Om Anutu samu taaku mekanu vu sil in nambe sil mando danggata osin danggata.

Sil e gako nipaya nyevahaan

14 * o 1:14 Jen 5:21-24; Diu 33:2; Mat 25:31*Enok ond omaaho taamusin sen tu Adam-ate danggakook namaavaalu be vindak yuuh-ato, ond nêêl Anutu-te vakasin langaah lak tatuhin vaha-sôônju nambe, "Ham gango le, Omaaho Bop laam having yite angela ngeeyaata lôôt **15** in nambe gangoyin omaahonôôn pin-ate vakasin-ambe naanêêl, tonde le taato hil sen daluuh damind vu yii-to naambe davu gako nipaya

nyevahaan dukanaah silate va nipaya sen dawiiing-ato, osin sil gako nipaya nyevahaan jak silate vakasin anipaya vaha vaha sen danêêl ak yii-to." ¹⁶ * o 1:16 2Pi 2:10,18*Hil-anju danyuung osin londpayo nipaya in va pin sen natovu sil-ato, tombe yoo davu sapa hôôk va sen londpayo navu in-ato danjeen. Sil oo datee sil ak lôôt in nambe hil lanji sil anivasa, tonde dako gwal hôôk hil in nambe lambu va vu sil.

Ham oo ambiing gaving niwêêk

¹⁷ * o 1:17 2Pi 3:2*Lemu sate va-so, ham akam oo bu vakasin sen Omaaho Bop Yesu Kalisi-te sinaale-so lanêêl bôôy-ato le. ¹⁸ * o 1:18 2Pi 3:3*Yik sil lanêêl vu yiy nambe, "Busin taamusin e palesin ambu-so le galuuh damind vu Anutu, tonde sil e sapa hôôk va sen londpayo nipaya nanjihin sil in-ato. ¹⁹ * o 1:19 1Ko 2:14*Hil-anju yoo davu sapa hôôk kakook voon-ate mu be daasuh hil bel-ate, de Vavi Vaambuung-ame nando hôôk sil e.

²⁰ * o 1:20 Kol 2:7; 1Tes 5:11*Nganjo ham sen sate va-sôto ond ham oo ambiing gaving niwêêk lôôt-ambe kaandu ham alompayo, in mop-anja ond vaambuung, tonde ham oo anohak jak busin pin lak Vavi Vaambuung-ate niwêêk. ²¹ Tonde ham oo mando hôôk Anutu-te ahe havingin alopayo, tombe mem ham oo monggatung mem in yate Omaaho Bop Yesu Kalisi, in

le taato yite ka pasiv naam langaah, tombe mem le gako ham naah-ambe ham mando metumin danggata osin danggata.

²² Om ham oo kam pasiv in hil sen kand yuyuuuh-ato be ham ambêêl sil alund jak. ²³ * o 1:23 Emo 4:11; Sek 3:2; Taato 3:4*Tonde hil vaalu dando nambe sen kin naya sil-ato, om yik ham pavis-ambe gataah sil vêêl, tonde hil vaalu ond ham oo anjêênin Anutu be ham akam pasiv in sil gaving, lemu sil alondpayo voon-ate ond lohvu tôômb aningook, om ham anjakin ham in silate vaa-ju.

Jut pêêlis vu Anutu

²⁴ * o 1:24 Pil 1:10; 2Pi 3:14; 1Tes 5:23*Yik Anutu timu yoo lohvu nambe ganggin ham nivasa, de ham-ame andupake hôôk va nipaya le. Tonde yoo lohvu nambe naanggiy ham-ambe ham ana baale yite nikaapulis amekaaalus, in va nipaya ti me-need vu ham e, tombe mem ham e naapêêlis lôôt. ²⁵ * o 1:25 Lom 16:27; 2Pi 3:18*Yik Anutu timu sen nandôô-ju, ond yoo hako yiy lom dangga lak yate Omaaho Bop Yesu Kalisi yoo yimb ak yiy-ato. Om yite nikaapulis osin haale lulemak, tonde yite niwêêk osin haale bop sen yoo need vu bôôy munggin va pin-ambe tok valup gêên-anjo, ond yoo nanjip danggata osin danggata. Keen.

Taato Langaah

1 * o 1:1 Dan 2:28-29; Taato 1:19; 22:6*Bôôy ond vakasin-anjo neep vunin, le sim Yesu Kalisi taato laam langaah, yik Anutu yoo taato vu Yesu in nambe Yesu taato va sen navu nôôn jak pavis-ato langaah vu yite hil kul-ate. Om Kalisi wiing yite angela hatu vu sa Jon sen saatu yite omaaho kul ti be nêêl vakasin-anjo vu sa. ² Tombe sa Jon soo aahe va pin-anju lung la, le mem saanêêl langaah. Ke om Anutu-te vakasin, osin vakasin sen Yesu Kalisi yoo nêêl langaah-ato, ond yik saanêêl vakasin-anju langaah.

³ * o 1:3 Taato 22:7,10*Om Anutu-te vakasin sen nêêl-anjo be navu nôôn jak vu taamusin-ato, ond hil sen dasevin osin hil sen dangoyin-ambe davu sapa hôök Anutu-te vakasin sen sa kaavuu-jo, ond hil pin-anjo yoo kand vasa lôôt, in busin sen Anutu nêêl nambe biing va pin nôôn jak-ato ond ngaaho lak.

Jon kaavu vakasin-anjo la vu hil bel-ate bayêên bu namaavaalu be vindak yuuh vu Esia

⁴ * o 1:4 Eks 3:14-15; Taato 3:1; 4:5,8; 5:6; 11:17; 16:5*Sa Jon, sa kaavu vakasin-anjo laas vu ham hil bel-ate bayêên bu namaavaalu be vindak yuuh vu Esia. Anutu nando gêên, de yoo nando vu nyendoos, tonde sim taamusin e le naam. Ke, om biing yite samu samu naas mando gaving ham-ambe ham alompayo nanjip melaas. Tonde yik Vavi Vaambuung sen saahe lohvu nôôn namaavaalu be vindak yuuh-ambe dando nalu munggin vu Anutu-te sia lulemak-atêêto, ond yik lambiing samu samu vu ham-ambe ham alompayo nanjip melaas. ⁵ * o 1:5 Jon 18:37; Taato 3:14; 17:14; Kol 1:18; Saam 89:27; 1Jon 1:7; 4:10*Tonde Yesu Kalisi sen yoo nêêl Anutu-te vakasin pin anivalok-ato, tonde tu omaaho sen kandi lak laah vu hil yimbin-ate nalu munggin-ato, tombe tu lulemak-aso pin vu voon-ate yêêv bop, ond yik biing yite samu samu vu ham-ambe ham alompayo nanjip melaas.

Omaahôô-ju ahe yoo naving yiyi, tombe kawiyi yate va nipaya pin lak yite nihees. ⁶ * o 1:6 1Pi 2:5,9; Taato 5:10; 20:6*Yoo wiing-ambe yaatu yite hil-ambe nanggin yiyi, osin yaatu Mangganaan Anutu-te kul vaha-so salivangin-ate. Yik Kalisii-ju yite nikaapulil osin haale bop naatu bopaata be nanjip danggata osin danggata. Keen.

⁷ * o 1:7 Mat 24:30; Jon 19:34-37*Ham angge, ngaaho lak in navu naam hôök bayimb alo, tombe mem hil pin oo le lanji lak mend, tonde hil pin sen sil tataav yii-to ond le lanji yi gaving, de hil vu taaku pin e daasu be

kaatuuh sil lôôt in lawiing yi payaa-to. Ke, vakasin-anjo le nôôn jak keen lôôt.

⁸ * o 1:8 Taato 4:8; 15:3; 21:6; 22:13*In Omaaho Bop Anutu sen niwêêk danggakook-ato nêêl nambe, "Sa omaaho nalu munggin-ambe ahus keen-anjo." Ke, yik Anutuu-ja sen nando gêên-anjo, tonde yoo nando vu bôôy heey, tombe sim taamusin ond le naam.

Jon yi me lak Omaaho Bop

⁹ * o 1:9 Taato 6:9*Sa Jon sen hamate halim saa-to, ond yik yiyi pin-ambe yaatu Yesu-te hil nôôn timu be Anutu nanggin yiyi ahondoos, tombe yiyi pin nako ni-vaane be yiyi oo naale niwêêk-ambe yiyi naaku nimeen navuh ti. Tonde Anutu-te vakasin, osin vakasin sen Yesu nêêl langaah-ato, ond yik saanêêl vakasin-anju langaah ondeey laluu sa be lanêêl-ambe sa laam nando nalu lavuun-anjo sen danêêl nambe Patmos-ato.

¹⁰ Tombe hôök Omaaho Bop-ate busin sen Sondaa-to ond Vavi Vaambuung hôôvu sa niwêêk lôôt, tombe sim sa hangoyin lava ti valup sa damingg, tombe lavaa-ju bopaata nambe sen dave vuuk nasuuto.

¹¹ Tombe lavaa-ju nambe, "Va pin sen ganggêê-to ond goo kaavu hôök kaapiya be gambiing na vu hil bel-ate bayêên bu namaavaalu be vindak yuuh-ato. Gambiing na vu hil bel-ate vu Epesas, de vu hil Samena, osin vu hil Pegamam, tonde vu hil Taiataila, de vu hil Sadis, de vu hil Piladelpia, tonde vu hil Leodisia."

¹² Tombe sim saahilin laah in nambe saangge omaaho sen nakaas vu saa-ju, om saahilin atombe saahe kin tumin gool vaha namaavaalu be vindak yuuh naale. ¹³ * o 1:13 Dan 7:13; 10:5*Tombe saahe omaaho ti ni nambe omaahonôôn noow tii-to ond naale hôök kin tumin-anju lavuun, ond lop lolop dinaandiin-ambe la hatu vaha tambaat, tonde havêêh hees gool viiy baambu. ¹⁴ * o 1:14 Dan 7:9; 10:6; Taato 2:18; 19:12*Tombe lukook osin luvalus anivalôôy lôôt, lohvu bik sipsip anivalus osin bayimb ahevalôôy, tonde mekaalus natum nambe sen kin malaa-to. ¹⁵ * o 1:15 Taato 14:2*Tonde vaha natêêlang lôôt nambe sen dasi gool ak kin bopaata be natêêlang-ato, tombe sa hango de lava daandun bopaata nambe sen bel bop naluus lêêmbis-ato. ¹⁶ * o 1:16 Taato 1:20; 2:12,16; 19:15,21; Hiblu 4:12*Yoo napuvu matam namaavaalu be vindak yuuh hôök nama vasa, tonde yipak diin ti navu neep vaalu vaalu be yoo navu ngali lôôt neep hôök avi be laam voon, de damba natêêlang bopaata lôôt nambe sen taaku me natêêlang-ato.

¹⁷ * o 1:17 Ais 44:6; 48:12; Taato 2:8; 22:13*Ke, saahe yi tombe saalupake be saahimb meta naahop hôök vaha, le ma de hambe nama vasa lak sa be nêêl nambe, "Game ganjêênin e. Sa omaaho nalu munggin-ambe ahus keen-anjo. ¹⁸ Sa nando metumin. Bôôy ond saahimb, le ma de sa kandi lak laah-ambe sa nando. Om gangge, sa nando in mando metumin danggata osin danggata, tombe sa hako kiiy meyimb-ate osin kiiy sen hil yimb-ate taakuu-to. ¹⁹ * o 1:19 Taato 1:1*Ke, om yik goo kaavu vakasin ak va pin sen gahêê-to osin va sen nando gêên-anjo, tonde va sen le balup vu taamusin-ato. ²⁰ * o 1:20 Taato 2:1; 3:1*Ke, gahe matam namaavaalu be vindak yuuh sen nando hôök sa namangg vasaa-to, osin kin tumin gool vaha namaavaalu be vindak yuuh-ato, ond danggakook sen vun yii-jo nambe matam namaavaalu be vindak yuuh-anja ond manyinju taahu hil bel-ate bayêên bu namaavaalu be vindak yuuh-ato silate angela-so, tonde kin tumin vaha namaavaalu be vindak yuuh-ato ond yik lohvu hil bel-ate bayêên bu namaavaalu be vindak yuuh-anjuuto."

Vakasin la vu hil bel-ate vu Epesas

2 * o 2:1 Taato 1:16,20*"Okaavu vakasin-anjo na vu hil bel-ate vu Epesas silate angela naambe, Omaaho sen napuvu matam namaavaalu be vindak yuuh hôök nama vasa, tonde naloh kin gool vaha namaavaalu be vindak yuuh-ato lavuunaatôôv, ond nêêl nambe, ² * o 2:2 Taato 2:19; 3:1,8,15; 1Jon 4:1*"Va pin sen ham nawiing-ato ond sa lak ni lung la. Yik sa lak ni nambe ham oo nawiing kul bopaata, de ham naale niwêêk-ambe ham naaku nimeen pin, de ham animbaya lôôt in hil anipaya, in hil-anju danêêl nambe sil sinaale-so having, le ma de sil-ame sinaale le, om ham sahi sil-ambe ham atokak va sen lawiing-ato danggakook nambe sil hil tathin ambu-so. ³ Tonde hil layi de ham napuvu sa haalengg atombe dawiiing nindanjeen vu ham, le ma de ham oo naale niwêêk-ambe ham naaku nimeen-anja, tombe nivaane sen ham naakuu-ja ond sa lak ni nambe ham-ame nitambo le. ⁴ Lemu sa naahe ham paya in vati nambe bôôy sen ham awii-having nyendoos-ato, ond hôök busin-anju ham ahem oo having sa lôôt, le sim gêên ond ma. ⁵ * o 2:5 Taato 2:16,22; 3:3,19*Om ham akam bu le, bôôy ond ham nawiing va nivasa, le sim ham havuuh nôôn anivasaju la, de ham alupake lung la, om ham oo anggilin ham vasa be ham ambiing va nivasa naambe sen ham awiing vu nyendoos-ato jesin naah. Le naambe ham-ame anggilin ham alompayo le, de ma, ond sa naas balup atombe sale aanôôh hamate kin tumin-anja na vêêl in yite taaku. ⁶ * o 2:6 Saam 139:21*Lemu va sen ham nawiing lohvu-to ond ham animbaya lôôt in va sen Nikolas-ate hil dawiiing-ato, tombe yik sa having, sa naayiis ngaamong ak silate va nambêênja.

⁷ * o 2:7 Jen 2:9; Taato 22:2,14,19*"Om omaaho ti nanye neep ond yik gangoyin vakasin sen Vavi Vaambuung nanêêl vu hil bel-ate lu ti ti pin-anjo nivasa. Naambe omaaho ti daanggôôl va nipaya voon-ate pin,

ond sale aanjiinggis in yi be ja hahaanôôn sen navu metumin vu hil-ato. Haah-anju ond yoo naale hôök Anutu-te taaku Paladis."

Vakasin la vu hil bel-ate vu Samena

⁸ * o 2:8 Taato 1:17*"Okaavu vakasin-anjo na vu hil bel-ate vu Samena silate angela naambe, Omaaho nalu munggin-ambe ahus, sen yimb bôôy le ma de kandi vasa hôök laah lung la be mem gêên nando metumin-ato, ond nêêl nambe, ⁹ * o 2:9 Jem 2:5; 2Ko 11:14-15; Taato 3:9*"Sa lak ni nambe ham nako nimeen osin nivaane be ham nativak in va yuuh ame lôôt, lemu nôôn keen ond mem ham nahôôlis ngeeyaata. Tonde hil vaalu sen danêêl ham palêê-to ond danêêl nambe sil Yuda, lemu Anutu me-yite hil Yuda keen sil e, nganjo sil Saalang-ate hil amu. ¹⁰ * o 2:10 Mat 10:28; 2Ti 4:8; Jem 1:12; Taato 3:11*De nivaane sen ngaaho nalak in navu naatovu ham-ato, ond ham-ame anjêênin e. Ham gango le, Saalang navu ganji-ihin hil-ambe sil gatung ham dukana kalaambus, de sahi ham, tombe ham e gako nivaane nohvu busin no-maayuu. [†] Lemu vakasin sen ham awii-having-ato ond ham oo naapuvu niwêêk-ambe na balup busin sen ham anggimb-ato, ond mem sale aambu nôôn anivasa metumin-ate vu ham.

¹¹ * o 2:11 Taato 20:14; 21:8*"Om omaaho ti nanye neep ond yik gangoyin vakasin sen Vavi Vaambuung nanêêl vu hil bel-ate lu ti ti pin-anjo nivasa. Naambe omaaho ti daanggôôl va nipaya voon-ate pin, ond meyimb-ame le naatovu yi naatu balon yuuh jesin naah e, malis lôôt."

Vakasin la vu hil bel-ate vu Pegamam

¹² * o 2:12 Ais 49:2; Taato 1:16*"Okaavu vakasin-anjo na vu hil bel-ate vu Pegamam silate angela naambe, Omaaho sen napuvu yipak diin sen navu neep vaalu vaalu-to, yipak-anjo navu ngali lôôt, ond nêêl nambe, ¹³ * o 2:13 Taato 3:8*"Sa lak ni nambe Saalang tu omaaho lulemak-ambe nanggin hamate taakuu-ja, le ma de ham oo napuvu sa haalengg aniwêêk lôôt, in ham awii-having sa de ham-ame nalak alum in sa daka le. Tonde Antipas sen nando having ham bôôy-ambe nanêêl sate vakasin langaah-ato, ond yoo nanye vuun-ambe navu sapa hôök sa lavangg nivasa lôôt, tombe yik layiis hôök ham lavuun-ambe yimb neep taaku sen Saalang nandôô-jaato, tombe hôök busin-anju ham-ame alak alum in sa le. ¹⁴ * o 2:14 Nam 25:1-2; 31:16; 2Pi 2:15*Lemu sa naahe ham paya in vaheey nambe hamate hil vaalu dando Pegamam, ond yoo dapuvu Belam-ate vakasin tathin, sen Belam taahu Belak hôök bôôy-ambe Belak tathin hil Islel-ambe lalupake hôök va nipayaa-to, in taahu sil-ambe sil laya vahivak sen datung natu salivangin vu anutu tathin vaha-to osin lawiing baayamb. ¹⁵ Tonde yik hamate hil vaalu sen dando having ham-anja, ond yik dapuvu Nikolas-

[†] Yesu nêêl nambe yite hil e gako nivaane nohvu busin no-maayuu-ato ond nêêl taato nambe vaheey e lambu nivaane vu sil, le me-le ahusaandiin lôôt e.

ate vakasin tatuhi niwêêk lôôt. ¹⁶ * o 2:16 Taato 1:16; 3:11; 22:7,12,20*Om yik ham anggilin ham vasa, le naambe nama ond sa navu anaas balu-vu ham pavis atombe saanyiis ngaamong vu hil-anja lak yipak diin ngaamong-ate sen lukaneep hôök savingg-ato.

¹⁷ * o 2:17 Jon 6:48-50; Ais 62:2; Taato 3:12; 19:12**Om omaaho ti nanye neep ond yik gangoyin vakasin sen Vavi Vaambuung nanêêl vu hil bel-ate lu ti ti pin-anjo nivasa. Naambe omaaho ti daanggôôl va nipaya voon-ate pin, ond sale aambu vanôôn nôôn baandoni sen vun yii-to vu yi, osin saambu tatuuh valôôy ti vu yi, tombe tatuuh-anju ond sa kaavu haale moos sen hil-ame lalak nii-to jakanjip, yik omaaho sen hako tatuuh-anjuuto ond mem yoo lak ni."

Vakasin la vu hil bel-ate vu Taiataila

¹⁸ * o 2:18 Taato 1:14-15**Okaavu vakasin-anjo na vu hil bel-ate vu Taiataila silate angela naambe, Anutu Noow sen mekaalus yoo natum niwêêk nambe sen kin malaa-to, tonde vaha yoo natêêlang nambe gool-ato, ond nêêl nambe, ¹⁹ "Sa lak va sen ham nawiing-ato ni, yik sa lak ni nambe ham ahem having-ambe ham alompayo laam timu vu sa, osin ham nahôôvu hil lôôt, de nimeen natovu ham-ato ond ham oo naale niwêêk. Ke, ham nawiing va nivasa vaalu vu nyendoos-ato, tombe gêên ond mem ham nawiing ngeeyaata lôôt. ²⁰ * o 2:20 1King 16:31; 2King 9:22; Taato 2:14*Lemu sa naahe ham paya in vati nambe ham-ame aluus vêêh Jesebel sen yoo navu tatuhi nambe nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato le, nganjo ham nahe mu de vêêh-anju yoo navu taahu sate hil kul-ate be tatuhi sil-ambe davu sapa hôök mopaatôôv baayamb, osin daya vahivak sen datung natu salivangin vu anutu tatuhi vaha-sôoto. ²¹ Tombe saawiingin nambe gilin lopayo, ondeey saahees in-ambe sa hanggin busin heey vêêl e, le ma de nimbaya om me-hilin lopayo be haluuh dami vu yite mopaatôôv baayamb e. ²² Om ham gango le, sale aambu nivaane osin nilakin bopaata vu vêêh-anja, tonde hil sen lawiing baayamb having yii-to ond naambe sil-ame langgilin londpayo be galuuh damind vu va nipaya sen vêêh-anja nawiing-ato le, ond sale aambu nilakin osin nivaane bopaata vu sil gaving. ²³ * o 2:23 Saam 7:9; Jer 11:20; 17:10; 2Ti 4:14; Taato 20:12-13*Tonde yite noondin ond sale aanyiis sil gaving-ambe lanjimb. In hil bel-ate lu ti ti pin lanji be lanjak ni naambe soo nalak omaahonôôn pin akand osin londpayo ni vanuh, tombe sale aambu nyevahaan dukanaah vu ham ti ti pin nohu va sen ham nawiing-ato.

²⁴ "Om gêên ham vaalu sen ham nando Taiataila-to be ham-ame navu taamuyin vakasin tatuhi-anja le, osin ham-ame alak va sen danêêl nambe Saalang-ate lopayo danggakook keen-ato ni le, ond sa naanêêl vu ham naambe same le aambu kul animeen ti gaving vu ham e. ²⁵ * o 2:25 Taato 3:11*Nganjo nôôn keen sen ham hako lung laa-to ond ham oo naapuvu niwêêk-ambe sa naatok anaas balup e mem. ²⁶ * o 2:26 Saam

2:8-9*Naambe omaaho ti daanggôôl va nipaya voon-ate pin, de sapa hôök sa vahangg-ambe na balup busin sen jimb-ato, ond sale aambu haale bop vu yi be naatu hil vaalu-te yêêv. ²⁷ * o 2:27 Taato 12:5*Tombe mem kamuuh paatôôn aniwêêk ti be ganggin sil aniwêêk, naambe sen hil davu kaatuuh dêêngg siinggis-ambe navu matelak daka daka-to. Kul-anjo soo aavu vu yi, yik va timu nambe sen Aamangg oo vu vu sa in nambe sa ganggin hil-ato. ²⁸ * o 2:28 Taato 22:16*Sale aambu matam samiinaanôôn-ate vu yi.

²⁹ "Om omaaho ti nanye neep ond yik gangoyin vakasin sen Vavi Vaambuung nanêêl vu hil bel-ate lu ti ti pin-anjo nivasa."

Vakasin la vu hil bel-ate vu Sadis

3 * o 3:1 Taato 1:4,16; 2:2**Okaavu vakasin-anjo na vu hil bel-ate vu Sadis silate angela naambe, Omaaho sen hako Anutu-te Vavi Vaambuung sen saahe lohvu nôôn namaavaalu be vindak yuuh-ato, tonde napuvu matam namaavaalu be vindak yuuh-ato, ond nêêl nambe, "Va pin sen ham nawiing-ato ond sa lak ni, tonde sa lak ni nambe hil danêêl nambe ham navu sapa hôök mop metumin-ate, le ma de ham navu sapa hôök mop meyimbin-ate. ² Om ham kandi mem naatum-ambe ham kaandu hamate hil vaalu sen daahen daloh mop metumin-ate, in ngaaho lak in davu langgilin sil naah vu mop meyimbin-atêêto. Tonde va pin sen ham nawiing-ato ond same aahe nambe ti nivasa lôôt lohvu sate Anutu ji nivasa le. ³ * o 3:3 Taato 2:5; 1Tes 5:2*Banye nivasa sen ham hango bôôy-ambe ham hako lak lung laa-to, ond ham akam oo bu be ham anggilin ham alompayo be ham sapa dôök nivasa jesin naah. Le naambe ham-ame kandi mem naatum e, ond sale anaas balup vu ham naambe sen omaaho hôôndak-ato, lemu busin sen sa naas balup vu ham-ato ond ham-ame alak ni le. ⁴ * o 3:4 1Jut 23*Lemu hamate hil daka yuuh dando Sadis-ato melawiing-ambe silate lolop anipaya lak e, ond hil-anju saahe sil lalohvu, om le lanjop lolop anivalôôy-ambe lana gaving sa. ⁵ * o 3:5 Taato 7:9; Luk 10:20; Mat 10:32*Naambe omaaho ti daanggôôl va nipaya voon-ate pin ond sale aanjop lolop anivalôôy dukana yi, tonde same le kawiiy haale sen neep hôök kaapiya metumin-atêêto le, malis, yik sale naanêêl haale langaah amu vu sate Aamangg osin vu yite angela-so gaving.

⁶ "Om omaaho ti nanye neep ond yik gangoyin vakasin sen Vavi Vaambuung nanêêl vu hil bel-ate lu ti ti pin-anjo nivasa."

Vakasin la vu hil bel-ate vu Piladelpia

⁷ * o 3:7 Ais 22:22**Okaavu vakasin-anjo na vu hil bel-ate vu Piladelpia silate angela naambe, Omaaho Vaambuung keen-ambe vakasin anivalok danggakook keen yi, sen nako Devit-ate kiyy-ambe yoo nataahin vinavi, de omaaho ti me-lohvu nambe baayiiy naah e, tonde naayiiy vinavi de omaaho ti me-nataahin

laah e, ond nêêl nambe, ⁸ * o 3:8 Taato 2:2; 1Ko 16:9*“Va pin sen ham nawiing-anja ond sa lak ni lung la. Om ham angge, sa hataahin vinavi be naale natok vu ham, de omaaho ti me-lohvu nambe baayiy naah e. Sa lak ni nambe ham animwêêk daka neep-ambe ham oo navu sapa hôôk sate vakasin de ham-ame alak alum in sa le. ⁹ * o 3:9 Taato 2:9; Ais 45:14; Ais 49:23; 60:14*Ham gango le, Saalang-ate hil-anja yoo danêêl nambe sil Yuda, le ma de Anutu me-yite hil Yuda keen sil e, yoo davu tatuhin amu. Om ham gango le, sale aambiing-ambe hil-anju lanaas gato pataav baambund nanjip voon ngaaho vu ham vaham-ambe sil gako ham haalem jak, tombe mem lanjak ni naambe sahengg having ham. ¹⁰ * o 3:10 Luk 21:19; 2Ti 2:12*In ham oo sapa hôôk sate vakasin-ambe ham naale niwêêk in nimeen pin sen tovu ham-ato, om sale ganggin ham nivasa in nimeen sen navu naatovu taaku pin in nambe sahi omaahonôn pin sen dando voon-anjôto, de nimeen-anju me-kape ham e.

¹¹ * o 3:11 Taato 2:10,16*“Ke, sa navu anaas balup vu ham pavis, om nôn anivasa sen ham hako lung laa-to ond ham oo naapuvu niwêêk, in sim ham e gavuu Anutu na, tombe nôn anivasa sen hatung vu ham-ato ond omaaho ango le bu vêêl in ham. ¹² * o 3:12 Taato 14:1; 21:2; 22:4; Esi 48:35; Ais 62:2; 65:15*Naambe omaaho ti daanggôôl va nipaya voon-ate pin, ond sale balaah yi baale niwêêk naambe ngaandiin sen naale napuvu sate Anutu-te dumb vaambuung-ato, tombe me-le gavuu dumb vaambuung-anju de gato naah voon jesin naah e, malis lôôt. Yik sale kaavu sate Anutu haale osin sate Anutu-te taaku bop haale jakana yi. Taaku bop-anju ond Yelusalem moos, yik sate Anutu yoo le biing vu baandoni naam, tombe sa haalengg moos ond yik soo le kaavu lak yi gaving.

¹³ “Om omaaho ti nanye neep ond yik gangoyin vakasin sen Vavi Vaambuung nanêêl vu hil bel-ate lu ti ti pin-anjo nivasa.”

Vakasin la vu hil bel-ate vu Leodisia

¹⁴ * o 3:14 Taato 1:5; 19:11; Kol 1:15*“Okaavu vakasin-anjo na vu hil bel-ate vu Leodisia silate angela naambe,

Omaaho sen vakasin keen danggakook yi, be lak busin pin ond yoo nanêêl Anutu-te vakasin keen pin nivalok lôôt, de va pin sen Anutu hatung-ambe danggakook yii-to, ond nêêl nambe, ¹⁵ * o 3:15 Taato 2:2; Lom 12:11*“Va pin sen ham nawiing-ato ond sa lak ni lung la. Yik saahe nambe ham-ame alohvu bel kuuh me bel vaane le, † lemu saawiingin nambe ham anohvu bel kuuh me bel vaane ond mem. ¹⁶ Le ma de ham alohvu bel sen nivaane pasivdaka mu, ham-ame alohvu bel kuuh keen lôôt e, tonde ham-ame alohvu bel vaane keen lôôt e, om yik sa navu maloov ham balup savingg na voon. ¹⁷ * o 3:17 Hos 12:8; 1Ko 4:8; Luk 12:21; Jem 2:5*In ham nanêêl nambe, ‘Hey

† Sen nêêl nambe sil-ame lalohvu bel kuuh osin bel vaane le, ond dangga nambe sil-ame nind baya lôôt in Kalisi le, de me-dapêêlis la vu yi lôôt e, nganjo sil dando lavuunaatôôv.

naahôôlis mone ngeeyaata osin heyate va ngeeyaata nando, de hey-ame naativak in vati le, le ma de ham nando paya lôôt lohvu hil e kand pasiv in ham. Ham oo nativak in nôn keen-ato lôôt, osin ham amem kanu, de ham nando ninôn, lemu ham doosin hamate vaa-ja. ¹⁸ * o 3:18 Ais 55:1; Taato 3:5; 4:4; 16:15*Om saambu kakook-anjo vu ham naambe sate gool sen kin ya be yoo natêêlang lôôt-anjo, ond ham baanggo vu sa tombe mem ham e anggôôlis va nivasa nôn, tonde yik ham baanggo lolop valôôy-ambe ham anjop gilin ham anim naavi, de hil-ame lanji naambe ham nando ninôn e, tombe ham anim-ame naamum e, tonde yik ham baanggo malaasin-ambe ham anjikin ak ham amem kaalus, ond mem ham e angge taaku. ¹⁹ * o 3:19 1Ko 11:32; Taato 2:5*In hil sen sahengg naving sil-ato ond sa naanêêl sil osin sa naveek sil, om ham animwêêk lôôt-ambe ham anggilin ham alom-payo keen. ²⁰ * o 3:20 Jon 14:23; 1Jon 2:24*Ham angge, sa naale vinavi be sa monateey ham, tombe omaaho ti gango sa lavangg-ambe naam gataahin vinavi, ond mem saandukana umakalo be sa mando gaving yi be haay ahondoos angga vanôn hôôk ti. ²¹ * o 3:21 Mat 19:28*Om naambe omaaho ti daanggôôl va nipaya voon-ate pin, ond sale naanêêl-ambe gato mando lak sate sia lulemak-ate gaving sa, yik naambe sen sa bôôy-ato, ond sa laanggôôl va nipaya voon-ate pin, le mem sa hato nando lak Mangg-ate sia lulemak-ate having yi.

²² “Ke, om omaaho ti nanye neep ond yik gangoyin vakasin sen Vavi Vaambuung nanêêl vu hil bel-ate lu ti ti pin-anjo nivasa.”

Dalohak vu Anutu vu baandoni

4 * o 4:1 Taato 1:1,10*Lung laa tonde sim saahe de vinavi ti neep natok vu baandoni, tombe lava sen sa hango nêêl vakasin vu sa nyendoos nambe sen vuuk suu-to, ond yik nêêl laah nambe, “Ganaam baandong-anjo in sa taato va pin sen le naatok naam vu taamusin-ato vu hong.” ² * o 4:2 Saam 47:8; Ais 6:1; Esi 1:26; Taato 19:4*Om yik pavis atombe Vavi Vaambuung hôôvu sa lôôt, tombe saahe omaaho ti nando lak sia lulemak-ate vu baandoni. ³ * o 4:3 Esi 1:28*Ke, saahe omaaho sen nando baandonii-ju ond ni nambe tatuuh amengali-ngali valôôy osin nihees, tonde saahe de bumbanjiing ti natêêlang nambe tatuuh amengali sen niluuh-ato be hambuuh omaahôô-ju osin yite sia lulemak-ate tatup. ⁴ * o 4:4 Ais 24:23; Taato 3:18; 6:11*Tonde saahe de yêêv doo-ti be laam yumbeyuuh dando lak sia lulemak-ate ti ti be lambuuh omaahôô-ju tatup, tombe yêêv-asônju ond lalop lolop valôôy osin laanggin silate taambuuh gool lulemak-ate lakando lund. ⁵ * o 4:5 Taato 1:4; 8:5; 11:19; 16:18; Esi 1:13*Tonde demak navêêl osin lavand heey nalaam de kalang natuuh vu sen lulemak-ate sia nandôô-juuto, tonde kin tumin namaavaalu be vindak yuuh natum laah hato sia mekaalus. Ke, tombe kin namaavaalu be vindak yuuh-anju ond lohvu Anutu-te Vavi Vaambuung sen saahe lohvu nôn namaavaalu be vindak yuuh-

ato. ⁶ * o 4:6 Esi 1:5-10,22; 10:14*De taaku sen neep laah osin lulemak-ate sia mêê-to, ond vati nambe sen lôôy bopaata ti neep-ato ond yoo neep melangaah-ambe mengali lôôt nambe sen dundum-ato.

Va metumin yumbeyuuh daale be lambuuh siaa-ju tatup. Ke, va metumin yumbeyuuh-anju mend kaalus ngeeyaata vu tapumin sil damband osin sil damind. ⁷ Va metumin-asôñju ond tik ni nambe voow bamaan layon, tonde ango sen tu yuuh ond ni nambe kao moow, tonde ti sen tu yaal ond mekaalus lohvu omaahonôn amend, tonde ti sen tu yumbeyuuh ond ni nambe tuungg sen navêhin baandonii-to. ⁸ * o 4:8 Ais 6:2-3; Esi 1:18; 10:12; Taato 1:4,8*Ke, va metumin yumbeyuuh-anju ond sil ti ti yoo bees namaavaalu vindak ti lohvu sil pin, tombe sil amend kaalus ngeeyaata vu tapumin sil anind naavi osin sil alondpayo having. Tombe busin-ande langaah ond yoo mondanêêl nambe,

“Omaaho Bop Anutu sen niwêêk danggakook-ato Omaaho Vaambuung, Omaaho Vaambuung, Omaaho Vaambuung. Yoo nando vu nyendoos-ambe nando gêên-anjo, tombe sim taamusin ond le naam.”

Ke, yoo mondanêêl-ande me-datôdmin e, yik yoo mondanêêl vakasin nambêênjo lôôt.

⁹ * o 4:9 Taato 19:4; Dan 4:34; 6:26; Dan 12:7*Ke, tonde Anutu sen nando lak sia lulemak-atêeto yoo nando in mando metumin danggata osin danggata, ond va metumin-asôñju daanêêl yite nikaapulis langaah osin gako haale jak-ambe daapêêlis na vu. ¹⁰ * o 4:10 Taato 5:1,7,13; 6:16; 7:10,15; 19:4; 21:5*Ond pavis atombe yêêv doo-ti be laam yumbeyuuh-ato gato pataav baambund nanjip voon-ambe lanohak vu Anutu sen nando lak sia lulemak-ate be nando danggata-têeto, osin gatung silate taambuuh gool lulemak-ate na mando ngaaho hôok me, yik yoo mondawiing nambêênjo lak busin pin, tonde danêêl nambe,

¹¹ “O Omaaho Bop heyate Anutu, hong ond mem ganivasa lôôt lohvu nambe omaahonôn daanêêl gate nikaapulis langaah osin sil gako ohaalem jak, tonde sil lavand dôok hong in gate niwêêk, in goo hatung va pin lohvu gakam, tombe yik gêên va pin nôôn ak-ambe nando.”

Jon yi kaapiya ti neep

⁵ * o 5:1 Taato 4:2,10; Esi 2:9-10; Ais 29:11*Saahe Anutu nando lak sia lulemak-ate be kaapiya ti neep hôok nama vasa, ond sil kaavu vakasin neep hôok lopayo be neep ak dami having, tombe sil langgi lak va nikanggi namaavaalu be vindak yuuh tatin. ² Tonde saahe de angela niwêêk ti teey bopaata nambe, “Omaaho lati nivasa lohvu nambe kahe va nikanggi in kaapiyaa-jo be katekin?” ³ Lemu hil pin sen dando baandoni osin voon, de dando hôok ngaanggis kambinii-to ond ti me-lohvu in nambe katekin kaapiyaa-ju be ji lopayo le. ⁴ Ke, saahe le me-latokak omaaho nivasa ti lohvu in nambe katekin kaapiyaa-ju be ji lopayo le, om saasu bopaata lôôt. ⁵ * o 5:5 Jen 49:9; Ais 11:1,10; Taato 22:16*Tombe yêêv-asôñju ti

nêêl vu sa nambe, “Game naasu le, onggango le, omaaho niwêêk sen lohvu voow layon-ambe kandi lak vu hil Yudaa-to, ond yite dangga neep vu himbop bôôy Devit, ond laanggôol va nipaya pin, om yik yoo lohvu nambe kahe va nikanggi namaavaalu be vindak yuuh-anjuuto be katekin kaapiya.”

Jon yi me lak Sipsip Noow

⁶ * o 5:6 Jon 1:36; Taato 1:4; 5:12; 13:8; Sek 4:10*Saahe Sipsip Noow ti naale nambe sen layiis-ambe yimb-ato, ond naale sia lulemak-ate osin va metumin yumbeyuuh-ato de yêêv-aso lavuun, tombe lu salak namaavaalu be vindak yuuh, de mekaalus namaavaalu be vindak yuuh tayi Anutu-te Vavi Vaambuung sen saahe lohvu nôôn namaavaalu be vindak yuuh-ande Anutu wiing sil lala dako hôok lohvu taaku pin-ato. ⁷ * o 5:7 Taato 4:2,10*Sipsip Noow-anju ond la lôôh kaapiya sen neep hôok Anutu nama vasaa-to. ⁸ * o 5:8 Taato 8:3-4; 14:2; 15:2; Saam 141:2*Ke, hako lung la le mem va metumin yumbeyuuh-ato osin yêêv-aso doo-ti be laam yumbeyuuh-ato ond lato pataav baambund neep voon hôok Sipsip Noow ame in nambe sil gako haale jak. Tonde mem yêêv-aso ti ti yoo lalôôh gavêêng lohvu sil pin osin lalôôh kaambum gool ti ti lohvu sil pin, tombe va galovasa salivangin-ate pup kaambum-anju la ond Anutu-te hil-ate lohakin. ⁹ * o 5:9 Saam 33:3; 40:3; 96:1; 98:1; Saam 144:9; Taato 14:3*Tonde mem lawiing laalo moos ti nambe, “Hong ond ganivasa lohvu nambe onggako kaapiya be okahe va nikanggi pin sen langgi lak-ato, in layiis hong-ambe gahimb, tombe ganim hees vaanggo omaahonôn lalom vu Anutu. Keen, ohako omaahonôn vu hil dangga ti ti pin lalom, de vu omaahonôn lavand ti ti pin, osin vu omaahonôn naavind ti ti, tonde hil vu bayêên bu ti ti pin. ¹⁰ * o 5:10 Eks 19:6; Ais 61:6; Taato 1:6; 20:6; 22:5*Gawiing-ambe latu heyate Anutu-te hil osin latu kul vaha-so salivangin-ate, tonde yi Anutu yoo tu silate omaaho lulemak, le mem sil e ganggin taaku voon pin.”

Sil lako Sipsip Noow haale lak

¹¹ * o 5:11 Dan 7:10; Hiblu 12:22*Lung atonde sim sa mengg laah e sa hangoyin angela ngeeyaata lavand, ond sil lakaneep omaaho-maaho, be doos-ambe doos lôôt. Sil daale be lambuuh Anutu-te sia, de lambuuh va metumin-asôñjuuto osin yêêv-aso tatup, ¹² * o 5:12 Taato 5:6; 1Kro 29:11*tombe dateey bopaata nambe, “Sipsip Noow-anjo sen layiis bôôy-ambe yimb-ato, ond omaaho nivasa be yoo lohvu nambe hil pin gako haale jak in yite niwêêk osin va nivasa vasa danggakook yi, de sil lavand dôok yi in yite kakook anivasa osin niwêêk bopaata. Tonde yoo lohvu nambe omaahonôn pin gako haale jak osin lavand dôok yi in yite nikaapulis-ambe daapêêlis na vu yi.”

¹³ * o 5:13 Taato 4:2,10*Tonde sa hangoyin va vaha vaha pin sen Anutu hatung-ato lavand, va sen dando yen-

dak osin dando ngaanggis-ato, de va sen dando hôök ngaanggis kambinii-to osin va sen dando hôök lôôy-ato. Keen, va pin sen dando be lalohvu taaku pin-anju ond sa hango danêêl nambe,

“Anutu nando lak yite sia lulemak-ate, tombe yik Sipsip Noow having, ond yiyi pin naapêêlis na vu yuuh-ambe gako yuuh haalend jak, de yiyi lavangg dôök yuhate nikaapulisi osin niwêêk lôôt-ambe nanjip danggata osin danggata.”

¹⁴ Tonde va metumin yumbeyuuh-anjuuto laliinggis nambe, “Keen.” Tombe yêêv-aso lato pataav baambund neep voon-ambe lalohak vu yuuh.

Sipsip Noow kahe va nikanggi namaavaalu be vindak ti sen langgi kaapiya lak-ato

6 * o 6:1 Taato 5:1; 4:6* Saahe Sipsip Noow nalôôh kaapiya sen langgi lak va nikanggi namaavaalu be vindak yuuh-ato, tombe kahe ti sen nyendoos-ato, tonde sim sa hangoyin-ande va metumin yumbeyuuh-anjuuto ti ond nakaas bopaata nambe sen kalang natuuh-ato be nêêl nambe, “Ganaam.” ² * o 6:2 Sek 1:8; 6:1-6* Tonde sim sa mengg laah e saahe hôôs valôôy ti, tombe omaaho sen nando lak-ato nalôôh vaasêêy, tombe laanggin yite taambuuh lulemak-ate be latung lakala lu, tombe la nayiis ngaamong-ambe naanggôôl hil, tonde yik yite kul nambe yoo le monanyiis ngaamong-ambe daanggôôl hil lôôt.

³ Tonde Sipsip Noow kahe va nikanggi sen langgi kaapiya lak-ato ango having tu yuuh, tonde sa hangoyin-ande va metumin-anjuuto ond ango sen tu yuuh-ato nêêl nambe, “Ganaam.” ⁴ Tonde hôôs anihees ango valup, tombe omaaho sen nando lak-anju ond lavu niwêêk vu yi lohvu nambe nôôh vakasin melaas pin na vêêl in omaahonôn vu voon, in nambe omaahonôn oo lanyiis sil lôôt-ambe lanjimb, om lavu yipak diin ngaamong-atêêto ti vu in nambe biing kul-anju.

⁵ Tonde Sipsip Noow kahe va nikanggi sen langgi kaapiya lak-ato tu yaal, tombe sa hangoyin-ande va metumin-anjuuto ond ti sen tu yaal-ato nêêl nambe, “Ganaam.” Tombe sim sa mengg laah e sim saahe de hôôs valiis ti valup, tombe omaaho sen nando lak-ato ond napuvu skel ti hôök nama. ⁶ Tombe sa hango vati nambe sen lava ti nakaas hôök va metumin yumbeyuuh-anjuuto lavuun nambe, “Okaasêêh palawa baletate hôök dêêngg pasivdaka be hil baanggo jak mone sen dako hôök busin ti-te kul-ato, tonde okaasêêh paandi hôök dêêngg pasivdaka yaal, ond yik hil baanggo jak mone sen dako hôök busin ti-te kul-ato, lemu game gambu teenin haaahônôn aniluk osin wain e.”

⁷ Tonde Sipsip Noow kahe va nikanggi sen langgi kaapiya lak-ato ti having tu yumbeyuuh, tombe sa hangoyin-ande va metumin-asônjuuto ti sen tu yumbeyuuh-ato nêêl nambe, “Ganaam.” ⁸ * o 6:8 Jer 15:1-3; Esi 5:12,17; 14:21; Esi 33:27* Tonde yik sa mengg laah e saahe de hôôs anisang ti valup, tombe omaaho sen nando lak-anju ond haale nambe Yimbin, tonde hil yimbin-ate taaku taamuyin yi be valup. Tombe lavu niwêêk vu yuuh in nambe yuuh baasuh omaahonôn na

lu yumbeyuuh, le mem lu yaal mando de yuuh basi kaatôông anipaya dôök hil alu ti be lanjimb, de hil lanyiis ngaamong vu sil-ambe lanjimb, tonde meep biing sil osin nilakin vaha vaha naatovu sil, tonde bik baamaan anipaya lanja sil.

⁹ Tonde yik Sipsip Noow kahe va nikanggi sen langgi kaapiya lak-ato ti having tu namaavaalu, tonde saahe hil kanund heey dando hôök alata kambini. Hil sen-anju ond bôôy yoo lapuvu Anutu-te vakasin aniwêêk-ambe lanêêl langaah, tombe hil layiis sil-ambe layimb. ¹⁰ * o 6:10 Taato 16:7; Diu 32:43; Saam 79:10* Hil kanund-anju lateey bopaata nambe, “O Omaaho Bop, hong omaaho nikaapiikaanôn osin gate vakasin pin oo keen lôôt. De naangelis e onggangoyin omaahonôn pin vu voon-ate vakasin, be gambu dôök heyate nihees anyevahaan naah vu sil?” ¹¹ * o 6:11 Taato 3:4-5; Taato 7:9,13; 19:14* Ke, tonde lavu lolop diin valôôy vu sil ti ti, tonde lanêêl vu sil nambe, “Ham sawaah daka vêêl e, in hil davu lanyiis mango-so sen ham ahondoos nawiing kul timuu-to osin lanyiis halim-aso, yik naambe sen yoo layiis ham-anja, be jung na le mem Anutu le bu dôök hamate nihees dukanaah.”

¹² * o 6:12 Mat 24:29; Sin 2:20; Taato 8:12* Lung atonde Sipsip Noow kahe va nikanggi sen langgi kaapiya lak-ato ti having tu namaavaalu be vindak ti, tombe sim saahe de jemaapi bopaata navu taapinin ak taaku, tonde taaku me kaange be tu ningook ak nambe sen tôômb valiis-ato, tonde kwaav nôôn tu ahehees hôök osin doos. ¹³ * o 6:13 Ais 34:4* De matam yendak natok laam ngaanggis nambe sen vavi bopaata navu taapinin ak bangguk-aanôn sen naahen nasuuh-ato be navu palumbin. ¹⁴ * o 6:14 Taato 16:20* De yendak ond kahe be vaahinin nambe sen hil daahinin kaanyêê-to, tonde kandu osin nalu lavuun pin davuuh silate taaku de dakoseey dala. ¹⁵ * o 6:15 Ais 2:10,19,21* Tonde lulemak-aso vu voon laving hil osin haalend bop-aso, de yêêv bop ngaamong vaha-so, osin kupak dangga-so, de hil osin nindwêêk, tonde hil pin sen latu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to, osin hil pin sen yoo danggin sil-ato, ond sil pin lahôôpis hôök lavandangga yuuh tatuuh dangga vu kandu bop. ¹⁶ * o 6:16 Luk 23:30; Taato 4:2,10* Tombe lateey la vu kandu yuuh tatuuh bo-bop nambe, “Ham anjumbin jakanaam hey-ambe ham ambun hey in Anutu me-ji hey e, de Sipsip Noow ahekaliname naatovu hey e. ¹⁷ * o 6:17 Joel 2:11; Nie 1:6; Mal 3:2* In busin sen yuuh ahend kalin naatovu omaahonôn-ambe sil gako nipaya nyevahaan-ato ond tok laam-anjo, om lati niwêêk lohvu nambe baale ni-paalis?”

Hil Islel 144 taosen lako Anutu-te samu samu

7 * o 7:1 Jer 49:36; Dan 7:2* Va pin-anju lung la tonde sim saahe de angela yumbeyuuh daale ngaanggis nanyandangga yumbeyuuh, tombe dahilin vavi bop yumbeyuuh sen

dave ngaanggis vu voon-anjôoto in nambe vavi me-gave ngaanggis ayuuh lôôy e, osin vavi me-taapinin ak haah ti le. ² Tonde sim saahé angela ti lak valup naale sen taaku mekaalus nalak valup-ato ond napuvu Anutu metumin-ate va sen kaavu jak yite hil-ato, tonde na-teey bopaata la vu angela yumbeyuuh sen sil lako ni-wêék lohvu nambe sil lambiliyak ngaanggis osin lôôy-ato nambe, ³ * o 7:3 Esi 9:4,6; Taato 9:4*⁴ Ham-ame ambiing pasiivu ngaanggis osin lôôy-ande haah-aso pavis e, nganjo ham baale de hey kaavu yate Anutu haale jakana yite hil kul-ate damband vêêl e mem.” ⁴ * o 7:4 Taato 14:1,3*Ke, tonde sim sa hangoyin-ande da-teey hil sen kaavu va lak sil damband-ato nambe hil ngeeyaata lôôt lohvu 144 taosen-anju, ond vu hil Islelate noondin pin. ⁵ Om hil

12 taosen vu Yuda-te noondin, ond kaavu va laka-neep sil damband, tonde 12 taosen vu Luben-ate noondin, de 12 taosen vu Gat-ate noondin. ⁶ Tonde hil 12 taosen vu Asa-te noondin, de 12 taosen vu Nap-taali-te noondin, tonde 12 taosen vu Manase-te noondin. ⁷ Tonde hil 12 taosen vu Simeon-ate noondin, de 12 taosen vu Liwi-te noondin, tonde 12 taosen vu Isakal-ate noondin. ⁸ Tonde hil 12 taosen vu Sebulon-ate noondin, de 12 taosen vu Yusep-ate noondin, tonde 12 taosen vu Benyaamin-ate noondin. Ke, hil-anju lako Anutu haale lakaneep sil damband lung la.

Hil alu bopaata dako Anutu haale lak

⁹ * o 7:9 Taato 5:9; 6:11*Ke, va pin-anju lung la, tonde sa mengg laah le sim saahé de hil ngeeyaata lôôt lasupin lalaam, lemu omaahonôn-ame lalohvu nambe daasevin sil e. Hil-anju ond sil pin vu bayêên bu ti ti, tonde sil vu hil dangga ti ti pin, de sil oo nind naavi ti ti be lavand ti ti, ond lalop lolop valôôy diin-ambe daale hôök Anutu yuuh Sipsip Noow amend kaalus, be sil lapuvu bêék alis hôök sil namand. ¹⁰ * o 7:10 Taato 12:10*Tombe dateey bopaata nambe, “Yate Anutu nando lak sia lulemak-ate, ond yuuh Sipsip Noow oo lako yiy lom-ambe mem gêên yiy nando nivasas.” ¹¹ Tonde angela-so pin daale be lambuuh sia lulemak-atêeto osin yêêv-aso be va metumin yumbeyuuh-anju-uto tatup, le mem sil lato pataav baambund neep voon ngaaho vu sia lulemak-ate, be mem lako Anutu haale lak nambe, ¹² * o 7:12 Taato 5:12; 11:17*¹³ Keen lôôt, yiy naapêelis vu yate Anutu osin yiy naanêel yite nikaapulil langaah. Lukook anivasa pin neep vu yi, om yiy naapêelis na vu yi be yiy gako haale jak. Yi omaaho niwêék keen. Yik niwêék pin oo neep vu yi. Va pin-anju yik yi timu yoo yite va be le nanjip danggata osin danggata. Keen.”

Hil-anjute nivaane lung la gêên

¹³ * o 7:13 Taato 7:9*¹⁴ Tonde sim yêêv ti lingin sa nambe, “Hil sen lalop lolop valôôy diin-anjo, ond sil laheey-anju? Sil lalaam vu tana?” ¹⁴ * o 7:14 Mat 24:21*Le saanêel laah nambe, “Himbop, sa doosin om goo naanêel.” Tombe sim nêel lom vu sa nambe, “Hil-

anjo ond hil lavu nimeen bopaata vu sil-ambe laaku lung la de lalaam, tonde lalipis silate lolop hôök Sipsip Noow anihees-ambe tu nivalôôy ak. ¹⁵ * o 7:15 Taato 3:12*Ondee yoo lala daale Anutu mekaalus, tombe langaah-ande busin ond yoo mondalohak vu hôök yite dumb vaambuung, tonde Anutu sen yoo nando lak sia lulemak-atêênjuuto ond yoo le mando gaving sil-ambe ganggin sil. ¹⁶ * o 7:16 Ais 49:10*Tombe sil-ame le lanjimb ahend jesin naah e, tonde sil alond-ame le bambôôv in bel jesin naah e, de taaku navu me-le bavak ak sil e, tonde vati me-le gapang sil naavind lôôt e. ¹⁷ * o 7:17 Taato 5:6; 21:4; Jon 10:11; Saam 23:2; Ais 25:8*In Sipsip Noow nando hôök sia lulemak-ate lavuunaatôôv-ambe tu silate heendin, om yoo le ganggin sil. Tombe mem naanggiy sil-ambe lana daanum bel metumin-ate sen navêel valup ngaanggis kambinii-to. Tonde Anutu le jaavu sil amend luk pin na vêêl.”

Sipsip Noow kahe va nikanggi ti having tu namaavaalu be vindak yuuh

⁸ * o 8:1 Hab 2:20*Ke, Sipsip Noow kahe va nikanggi sen langgi kaapiya lak-ato ti having-ambe tu namaavaalu be vindak yuuh, tombe taaku baandoni neep daandun masin lôôt pasivdaka vêêl e. ² Tonde sim angela namaavaalu be vindak yuuh daale Anutu me ond saahé de lavu vuuk namaavaalu be vindak yuuh vu sil. ³ * o 8:3 Taato 5:8; 9:13; Eks 30:1-3*⁴ Tonde angela ti hato naale alata be hako kaambum gool ti sen dasi va galovasa hôök la vu Anutuu-to, tombe lavu va galovasa ngeeyaata vu yi be nasupin having Anutu-te hil pin-ate lohakin, tonde mem natung salivangin vu Anutu lak alata gool sen naale Anutu mêê-to. ⁴ * o 8:4 Taato 5:8*Tombe salivangin-anju ahelu galovasa having Anutu-te hil-ate lohakin supin lavuh ti, be mem vu angela nama be valu-la vu Anutu. ⁵ * o 8:5 Lev 16:12; Eks 19:16-19; Taato 4:5; 11:19; 16:18*Ke, lung atonde angela hako kaambum sen salivangin galovasa-têeto be lôôh kin kalaan vu alata be vaanjêêng lukala kaambum, tonde mem kaasêêh la voon atombe kalang tuuh, de daandun ak, tonde demak vêêl osin jemaapi yêêy.

Angela yumbeyuuh dave vuuk

⁶ Angela namaavaalu be vindak yuuh-ato dapuvu vuuk namaavaalu be vindak yuuh, tombe davu samu sil in nambe sil gave vuuk. ⁷ * o 8:7 Eks 9:23-26; Esi 38:22; Joel 2:30*Om angela ti nyendoos-ato have vuuk atombe luk hatolak vaha valôôy nambe sen paanyelis-aanôn natok-ato, osin kin tumin saalomangin having nihees-ambe tok laam ngaanggis, le mem kin ya ngaanggis boow ti be tapuv la, de boow yuuh nando, tonde kin ya haah pin-ato lu ti be lung la, de lu yuuh nando, tonde taavêet alis pin sen nimoos-ato, ond yik kin ya having.

⁸ * o 8:8 Eks 7:20-21*⁹ Tonde angela ango sen tu yuuh-ato have yite vuuk su, tombe sil laate vati nambe sen kin monaya kandu bopaata tii-to be la wiing duung la

lôôy, tombe lôôy kamu ti tu nihees ak, de kamu yuuh neep. ⁹ Tonde va metumin pin sen nando hôôk lôôy-ato ond lu ti yimb, de lu yuuh nando, tonde yik sip alu ti wiing paya lôôt, de lu yuuh nando.

¹⁰ Tonde angela ti sen tu yaal-ato have yite vuuk su, tombe matam bopaata ti diihin nambe sen kin-ato vu yendak-ambe tok lukala bel bop pin-ato lu ti, de lu yuuh ond ma, tombe matam-anju tok lukala bel pin sen navêêl valup ngaanggis kambinii-to. ¹¹ * o 8:11 Jer 9:15*Ke, matam tii-ju haale nambe Nikalin, om bel bop pin-ato lu ti tu nikalin ak, de lu yuuh ond ma. Tombe hil ngeeyaata sen lanum bel anikalin-anjuuto ond layimb lôôt.

¹² * o 8:12 Taato 6:12-13*Tonde angela ti sen tu yum-beyuuh-ato have yite vuuk su, tombe mem layiis taaku mekaalus kamu ti osin kwaav kamu ti be mekanu hôôk, de kamu yuuh nando, tonde yik layiis matam pin-ato lu ti be mekanu hôôk, de lu yuuh nando. Om nambêênja taaku vandiisin-ato ond yite boow ti mekanu lôôt, de boow yuuh ond melangaah, tonde yik busin ond boow ti mekanu lôôt, de boow yuuh ond kwaav osin matam natum.

¹³ * o 8:13 Taato 9:12; 11:14*Tonde sim saache de tungg ti navêêhin vu baandoni lôôt, tombe sa hangoyin-ande nateey bopaata nambe, "Nimeen anipaya-o. Nimeen anipaya navu naatovu hil pin sen dando voon-anju. Angela yaal davu gave yaalate vuuk naasu. Ke, om sen yaal gavêê-to ond nimeen e naatovu omaahonôn pin."

Angela ti sen tu namaavaaluu-to have vuuk

⁹ * o 9:1 Taato 20:1*Angela ti sen tu namaavaaluu-to have yite vuuk su, tombe sim saache de matam ti tok vu baandoni be laam voon, tombe lavu kiiy sen gataahin waak taaku nipaya mekanu-têêto vu matam-anju. ² * o 9:2 Jen 19:28; Joel 2:2,10; Eks 19:18*Om la hataahin waak taaku nipaya mekanu-têênju, tombe kin ahelu lak bopaata hôôk waak alopayôô-ju, nambe sen kin naya paahup-ambe ahelu bopaataa-to, tombe kin aheluu-ju kambu taaku mekaalus-ande wiing-ambe mekanu hôôk lôôt. ³ * o 9:3 Eks 10:12,15*Tonde sim sapeek ngeeyaata lavêêhin hatu kin aheluu-ju be lala lavu tapumin ngaanggis, tombe sil lako niwêêk nambe gaalivang anipaya sen neep hôôk ngaanggis-ato. ⁴ * o 9:4 Taato 7:3*Tombe vakasin-anjo la vu sapeek-aso nambe me-lambiing pasiivu taavêêt alis osin haah-ande va nimoos ayuuh ame pin sen nando voon-anjôto le, malis. Yik lambiing pasiivu hil sen Anutu haale me-neep ak sil damband-ato mu. ⁵ Yik lambu nivaane vu hil-anju

lôôt-ambe na nohvu kwaav namaavaalu, lemu melanyiis sil-ambe lanjimb e. Om sapeek-aso ngeeyaataa-ju yoo mondavu nivaane lôôt vu hil, yik lohvu gaalivang naya hil-ambe navu nivaane vu sil-ato. ⁶ * o 9:6 Iyop 3:21; Jer 8:3; Taato 6:16*Busin-anju ond omaahonôn e lambiingin lôôt in nambe lanjimb, le ma de sil-ame le lanjimb e.

⁷ * o 9:7 Joel 2:4*Ke, yik saache sapeek pin-anju nind nambe sen hôôs lavunak sil in nambe lambiing ngaamong, tombe sil alund nambe sen laanggin taambuuh gool lulemak-atêêto, de mend nambe sen omaahonôn amend-ato. ⁸ * o 9:8 Joel 1:6*Sil alundvalus dinaandiin nambe sen vêêh alundvalus

diin-ato, de navund nambe sen voov anipaya layon navund-ato. ⁹ * o 9:9 Joel 2:5*De sil baambund ond nambe sen dayongg kaapaa-to, be sil davêêhin ond bees nawiing nindaandun bopaata nambe sen hôôs ngeeyaata daandiiy pêêt-ambe datup in lana ngaamong-ato. ¹⁰ Sil ahus salak nambe sen gaalivang ahus salak-ato, tombe silate niwêêk anipaya sen lambu nivaane vu omaahonôn nohvu kwaav namaavaaluu-to ond lukando sil ahus salak-anju. ¹¹ Silate omaaho lulemak ti nanggin sil. Lulemak-anju ond angela sen waak taaku nipaya mekanu-têêto. Angela-anju ond danêêl haale hôôk Yuda lavand Hiblu nambe Abadan, tonde Glik lavand ond danêêl haale nambe Apoliyon, nambe omaaho sen nawiing nindanjeen vu va pin.

¹² * o 9:12 Taato 8:13*Ke, nimeen bopaata sen laam munggin naluu-to ond lung la. Lemu ham gango nganjo, nimeen yuuh naahen om le naatok naam.

Angela ti sen tu namaavaalu be vindak tii-to have vuuk

¹³ * o 9:13 Taato 8:3*Angela ti sen tu namaavaalu be vindak tii-to have yite vuuk su, tombe sim sa hango lava ti hatu alata gool alu salak yumbeyuuh sen naale Anutu mêê-to. ¹⁴ * o 9:14 Taato 16:12*Tombe lavaa-ju nêêl vu angela ti sen tu namaavaalu be vindak ti sen napuvu yite vuuk-anjuuto nambe, "Angela yumbeyuuh sen landuuh sil vu bel bop Yupletis-ato ond okavaayin sil-ambe lana." ¹⁵ * o 9:15 Taato 8:7-12*Ke, om kavaayin angela yumbeyuuh-anjuuto in nambe lanyiis omaahonôn pin-ato lu ti be lanjimb, de lu yuuh mando. Yik angela yumbeyuuh-anju sil samu sil lung la be danggin ta osin kwaav-ande busin osin taaku me sen kavaayin sil-ato in nambe lambiing ngaamong.

¹⁶ Tombe silate hil ngaamong vaha-so sen dando lak hôôs-ato ond sil ngeeyaata lôôt lohvu 200 milion, yik sa hangoyin danêêl nambêênjo. ¹⁷ Ke, om saache hil sen dando lak hôôs-anjuuto lalop dayongg hilin sil baambund ond nihees osin membu de nisang, tonde hôôs-aso lundkook ond lohvu voov layon alund, tombe kin mala osin kin ahelu, de tatuuh salpa sen natum ahehees-ato ond nandiihin nato hôôs-aso avind-ambe nala. ¹⁸ Ke, ngaamong yaal-anjo kin tumin osin kin ahelu de tatuuh salpa sen diihin ahehees-ato, ond yik hatu hôôs-aso avind-ambe yiis omaahonôn pin-ato lu ti, de lu yuuh nando. ¹⁹ Hôôs-asônju ond silate niwêêk neep sil avind-ambe sil ahus. Sil ahus ond lukook lohvu nyêêy, tombe yoo dawiing pasiivu omaahonôn lak sil ahus-anju lôôt.

²⁰ * o 9:20 Taato 16:9,11; Ais 2:8,20; 1Ko 10:19-20; Saam 115:4-7; 135:15-17; Dan 5:23*Le ma de hil pin sen ngaamong yaal-anju me-yiis sil-ambe layimb-ato, ond sil-ame lahilin londpayo be laluu damind vu va yuuh ame sen sil samu lak namand-ato le. Keen, sil-

ame lavuuh lohakin sen dalohak vu mamu nipaya, osin vu va kanu sen sil samu lak gool ayuuh siliva, de kopa osin tatuuh-ande haah-ato le. Ke, va kanu pin-anju ond sil-ame lalohvu nambe lanji taaku osin sil-ame gangoyin taaku, de sil-ame lana mop e, malis. ²¹ Hil-anju yoo mondayiis omaahonôn vaalu be dayimb, tonde dawiiing yaavak osin dawiiing baayamb, tonde dahônôndak va danjeen, lemu sil-ame dahilin londpayo be daluuh damind vu va pin-anju having e, malis lôôt.

Angela vu kaapiya vu Jon-ambe ya

10 Lung atonde sim saahe angela niwêêk ti luus vu baandoni be hato, ond vayum yi hôôk bayiimb, tonde bumbanjiing neep ak lukook, de mekaalus doos natêêlang nambe sen taaku mêê-to, tonde vaha lohvu ngaandiin-ambe kin oo monandiihin lohvu vaha pin. ² Kaapiya pasivdaka katekin-ambe neep hôôk nama, tonde valaah vaha vasa lakaale lôôy de vaha kêenj naale ngaanggis. ³ Tombe teey bopaata nambe sen voow anipaya layon nasuu-to, le mem kalang namaavaalu be vindak yuuh-ato tuuh. ⁴ * o 10:4 Dan 8:26; 12:4,9*Kalang namaavaalu be vindak yuuh-anju tuuh lung-ambe saawiingin nambe kaavu, le sim sa hango lava ti laam vu baandoni nambe, "Kalang namaavaalu be vindak yuuh lavand-anju ond yoo nanjip vu hong, game kaavu le."

⁵ * o 10:5 Diu 32:40; Dan 12:7*Tonde angela sen saahe vaha lakaale lôôy-ande ngaanggis-ato ond valaah nama vasa lak baandoni, ⁶ * o 10:6 Nie 9:6; Saam 146:6*de nêêl keen lôôt lak Anutu sen nando metumin danggata osin danggataa-to haale. Anutuu-ju yoo hatung

yendak osin va pin sen nando hôôk-ato, de hatung ngaanggis-ambe va pin sen nando lak-ato, tonde yik hatung lôôy having-ambe va pin sen nando hôôk-ato. Ke, angelaa-ju nêêl nambe, "Busin ngaaho lak lung la, om Anutu me-le ganggin busin ti naah e, malis. ⁷ * o 10:7 Dan 9:6,10; Emo 3:7*Yik angela ti sen tu namaavaalu be vindak yuuh-ato navu gave yite vuuk-ambe naasu, tombe mem Anutu le biing yite kakook vunin sen nêêl banye vu yite kul vaha-so be lanêêl langaah-ato be nôôn jak."

⁸ Ke, tonde lava sen laam vu baandoni be sa hango lung laa-to, ond yik nêêl vu sa yesin laah nambe, "Gana ganôôh kaapiya sen katekin vulôôt-ambe neep hôôk angela sen lakaale lôôy osin ngaanggis-anju nama." ⁹ * o 10:9 Esi 2:8; 3:1-3*Ke, om sala vu angela be saanêêl vu nambe, "Gambu kaapiya pasivdakaa-ja vu sa." Tombe nêêl vu sa nambe, "Onggako be gangga, lemu le biing nikalin hôôk galompayo, nganjo gavim ond le nanyêên naambe sen bayiiluk-ato." ¹⁰ Nêêl lung atonde saalôôh kaapiya pasivdakaa-ju hôôk angela nama be saha. Tombe lukala savingg ond nanyêên nambe sen bayiiluk-ato, lemu sa hangôn lung la le mem wiing nikalin hôôk sa longgpayo.

¹¹ Lung atonde lanêêl vu sa nambe, "Goo le naanêêl Anutu-te vakasin langaah vu hil jesin naah, jak va sen navu naatovu omaahonôn bayêên bu ti ti, osin vu hil

naavind ti ti, de vu hil lavand ti ti, tonde vu lulemak-aso ngeeyaata gaving."

Omaaho yuuh lanêêl vakasin langaah

11 * o 11:1 Esi 40:3; Sek 2:1-2*Lavuvu paatôn ngasing ti vu sa in nambe sa taahu vu va yuuh ame, tombe vakasin laam vu sa nambe, "Okandi be otaahu paatôn vu Anutu-te dumb vaambuung † gaving alata le, tonde onaasevin hil sen dalohak hôôk-ato. ² * o 11:2 Luk 21:24; Taato 12:6; 13:5*Lemu game taahu ngasing vu kaatum ango sen neep dumb vaambuung dami voon-ato le, manyinju onggaluuh hôôk in kaatum-anju ond hil alundoos-ate, tombe sil e baake taaku vaambuung bop tatêêl lôôt nohvu kwaav doo-yuuh-ambe naam yuuh. ³ Tonde sale aambu niwêêk vu omaaho yuuh sen yuuh danêêl sate vakasin langaah-ato be yuuh gavêêh tôômb salis-ambe yuuh oo mondaanêêl sate vakasin langaah lôôt nohvu busin 1,260."

⁴ * o 11:4 Sek 4:3,11-14*Ke, omaaho yuuh-anju lalohvu haah oliv, osin yuuh lalohvu kin tumin vaha yuuh-ambe yuuh daale Omaaho Bop sen va pin danggakook yii-to mekaalus. ⁵ * o 11:5 2 Sml 22:9; 2King 1:10; Saam 97:3; Jer 5:14*De vaheey lambiing nindanjeen vu yuuh ond kin nalup yuuh avind-ambe naya yuhate vaavis lôôt. Keen lôôt, omaaho ti nambe biing yuuh paya ond yik vaa-ju le nyiis yi be jimb. ⁶ * o 11:6 1King 17:1; Eks 7:17-20; 1 Sml 4:8*Omaaho yuuh-anjute niwêêk lohvu yuuh e lambu jeen yendak baandoni in nambe luk-ame gatolak hôôk busin sen yuuh daanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato le. Tonde yuhate niwêêk lohvu yuuh lambiing bel pin-ambe daatu nihees jak, osin yuuh lalohvu nambe lambu nimeen vaha vaha vu omaahonôn vu voon, tombe yuuh lambiing naambêênjo jak busin pin ond yuuh oo lalohvu nambe lambiing.

⁷ * o 11:7 Dan 7:21; Taato 12:17; Taato 13:1,7; 17:8*Ke, yuuh daanêêl Anutu-te vakasin jung na, le mem va bamaan vu waak taaku nipaya mekanu-têeto be jakanaam, in biing ngaamong gaving yuuh-ambe daanggôol yuuh, tonde mem nyiis yuuh-ambe yuuh lanjimb. ⁸ * o 11:8 Luk 13:34*Tombe yuuh naavind e nanjip mop bop vu taaku bop sen danêêl vakasin pakwesin yuuh ak nambe Sodom ayuuh Ijip. Yik bayêên bop-anju ond bôôy layiis yuhate Omaaho Bop ak haah pako be yimb-ato. ⁹ Tonde omaahonôn naavind ti ti, de hil dangga ti ti, tonde lavand ti ti, osin bayêên bu ti ti pin, ond le daanêêlin yuuh anind naavi naambe hil-ame landaav e, de yoo nanjip nohvu busin yaalambe nyevahaan-ambe hil lanji lôôt e mem. ¹⁰ Tombe hil vu voon-anjo le kand vasa naambe yuuh layimb lung la, om sil daakôômb osin lanja vanôn bop-ande lambu va nivasa vasa vu sil vaha-vahaan, in omaaho yuuh-anju lavu nivaane nipaya lôôt vu hil pin sen dandoo voon-anjôto.

¹¹ * o 11:11 Esi 37:5,10*Ke, busin yaal-ambe nyevahaan lung la, le mem Anutu wiing aviloos metumin-ate

† Vakasin sen nêêl lak Anutu-te dumb vaambuung-anjo ond navu taahu lak Kalisi-te hil bel pin.

lukala yuuh, tombe mem yuuh kandi be daale, tombe hil sen layi mend ak yuuh-ato ond sil layêênin lôôt. ¹² * o 11:12 2King 2:11*Tonde sim sil lango kôôk ti laam vu baandoni vu yuuh nambe, "Muuh anaam baandong-anjo." Tombe yuuh lalak-ambe lahulis bayiimb alo be lala baandoni, be hil sen dayi yuuh payaa-to layi mend ak yuuh nambe yuuh lala. ¹³ * o 11:13 Taato 8:5; 16:18*Tonde pavis atombe jemaapi bopaata taapinin-ambe kawiiy taaku bop-anju lu ti lôôt, de lu namaavaalu be vindak yumbeyuuh dando. Jemaapii-ju yi is omaahonôôn 7 taosen-ambe layimb, tombe sim hil vaalu sen dandô-juuto layêênin lôôt-ambe lako Anutu baandoni haale lak.

¹⁴ * o 11:14 Taato 9:12*Ke, va nimeen sen tu balon yuuh-ato ond laam lung la, de ham gango le, yik ngaa-ho lak in nimeen sen naatu balon yaal-ato navu naatok naam.

Angela ti sen tu namaavaalu be vindak yuuh-ato have vuuk

¹⁵ * o 11:15 Eks 15:18; Saam 10:16; Dan 2:44; Oba 21*Ke, angela ti sen tu namaavaalu be vindak yuuh-ato have yite vuuk su, tombe vaheey dateey bopaata vu baandoni nambe, "Yate Omaaho Bop having yite Kalisi be yuuh latu hil vu voon pin-ate lulemak in ganggin hil nanjip danggata osin danggata." ¹⁶ * o 11:16 Taato 4:4,10*Tonde yêêv bop-aso doo-ti be laam yumbeyuuh, sen dando lak sia lulemak-ate ti ti hôôk Anutu mêê-to, lato pataav baambund neep voon-ambe mem lako Anutu haale lak nambe,

¹⁷ * o 11:17 Taato 1:4,8; 15:3*"Omaaho Bop Anutu, niwêêk pin danggakook hong. Onando gêên-anjo, de goo nando vu bôôy heey. Hey naapêêlis naas vu hong in ohako gate niwêêk bopaata lung la, tombe onanggin va pin lakala gêên. ¹⁸ * o 11:18 Saam 2:1; 46:6; 115:13; Lom 2:5; Taato 10:7; Taato 19:5; 20:11-13*Hil vaalu sen sil doosin hong-ato pin ahend kalin, lemu gahem kalin tok laam lung la, om gêên-anjo hil yimbini kandi jak in lambiing vakasin. Tombe gambu nivasa nyevahaan vu gate kul vaha-so sen danêêl gate vakasin langaah-ato, osin vu gate hil vaambuung-aso, tonde vu hil pin sen dayêênin hong-ambe dahulis ombaambum-ato, yik vu sil vaalu sen haalend maa-to, de vu vaalu sen haalend bop-ato gaving, tombe gêên on-avu gambiing pasiivu hil sen lawiing pasiivu hil vu voon-ato."

¹⁹ * o 11:19 Taato 8:5; 15:5; 16:21; Hiblu 9:4*Lanêêl lung la tonde sim Anutu-te dumb vaambuung sen nando baandonii-to hataahin, tombe hil layi Anutu-te kalong sen vakasin jôôsin-atêêto lukando Anutu-te dumb vaambuung alo, tonde demak navêêl-ande daandun ak, tonde kalang natuuh-ande jemaapi nayêêy, tonde luk hatolak vaha valôôy nambe sen paanyelis-aanôôn natok-ato.

Vêêh ayuuh kaapaay

12 Tonde sim taahu taahu ti valup baandoni nambe vêêh ti vayum yi hôôk taaku mekaalus nambe sen lolop-ato, de kwaav lukando vaha kambini, tonde laanggin matam nomaayuuh-ambe laam yuuh lakando lu nambe sen taambuuh-ato. ² * o 12:2 Mai 4:10*Tombe vêêh-anju noow hôôk-ambe navu gako, om nango nivaane be nangeeyak lôôt in navu gako unoopasiv.

³ * o 12:3 Dan 7:7*Tonde sim taahu taahu ango valup baandoni nambe kaapaay bopaata ti nindoos lôôt-ambe neep, ond ninaavi nihees, tonde lukook namaavaalu be vindak yuuh, de lu salak nomaayuuh, tonde taambuuh sen lulemak-aso daanggin-ato ond namaavaalu be vindak yuuh nando lak lukook pin-anjuuto. ⁴ * o 12:4 Dan 8:10*Tonde ahus lumbin matam lu ti vu baandoni be haate la ngaanggis voon, de matam alu yuu-mu nando. Kaapaay-anju naale vêêh sen navu gako noow-anjuuto mekaalus, in nambe gako jung na ond ja vêêh-anju noow. ⁵ * o 12:5 Ais 7:14; 66:7; Saam 2:9; Taato 19:15*Om vêêh-anju hako noow moow, tombe unoopasiv-anju ond taamusin e le ganggin omaahonôôn pin niwêêk ak yite paatôôn aniwêêk ti. Ke, vêêh-anju hako unoopasiv atombe sim sil sapos unoopasiv-ambe lako la baandoni be la nando having Anutu. ⁶ * o 12:6 Taato 11:2-3*Tonde tangganaan pak-ambe la nando taaku lumbalaamb, sen Anutu yoo samu vu yi vulôôt-ato in nambe sil mondambaat yi vuu-ju nohvu busin 1,260.

⁷ * o 12:7 Jut 9*Tombe sim ngaamong bopaata valup baandoni, om Maikel having yite angela-so be layiis ngaamong vu kaapaay bop-anju, tonde sim kaapaay bop-anju having yite angela-so be layiis ngaamong vu sil lukalaah nyevahaan. ⁸ Lemu sil anindwêêk-ame lohvu nambe lambiing ngaamong-ambe daanggôôl Maikel gaving yite angela-so le, om sil-ame lalohvu nambe mando baandoni naah e, malis. ⁹ * o 12:9 Luk 10:18; 22:31; Jen 3:1,14; Taato 20:2*Tombe Anutu-te angela-so laate kaapaay-anju laam voon, manyinju nyêêy sen yoo vu bôôy heey-ato ond danêêl yi nambe mamu nipaya Saalang sen yoo navu tatuhin hil pin-ato. Ke, laate omaahô-ju laam voon, tonde yik laate yite angela-so lalaam voon having yi.

¹⁰ * o 12:10 Iyop 1:11; Sek 3:1*Tonde sim sa hango kôôk ti laam vu baandoni nambe, "Gêên yate Anutu hako yiyy lom lung la, be mem yite niwêêk tok laam langaah nambe tu omaaho lulemak lung la be nando. Tonde yite Kalisi hako haale bop lung la, in omaaho sen navu tatuhin vakasin ak yiyy halingg-aso langaah-ande busin hôôk yate Anutu mêê-to, ond gêên Anutu-te angela-so laate la voon lung la. ¹¹ Yate halingg-aso ond Sipsip Noow anihees kawiiy silate va nipaya la, on-deey sil laanggôôl Saalang, tonde yik danêêl Kalisi-te vakasin langaah atombe mem laanggôôl Saalang lôôt. In halingg-aso ahend-ame naving nind naavi in nambe sil mando nivasa vu voon-anjo le, malis, yik yoo lavu sil la doos-ambe hil layiis sil-ambe layimb. ¹² * o 12:12 Ais

44:23; 49:13*Om hong baandoni, de ham pin sen ham nando baandonii-to,

ond ham oo kam vasa, lemu hong ngaanggis-ande hong lôôy, ham navu gako nimeen bopaata in Saalang lukalaas lung la vu ham, tombe ahekalin bopaata lôôt in lak ni nambe yite busin ahus ngaaho daka mu."

¹³ Ke, kaapaay yi nambe laluuus yi la voon om hatiyy vêêh sen hako unoopasiv-ato la, ¹⁴ * o 12:14 Dan 7:25; 12:7*le ma de lavu tuungg bopaata bees yuuhapim vu vêêh-anju in nambe gavuuu nyêêy na de gavêêhin-ambe na mando yite taaku lumbalaamb, tombe mem sil oo mondambaat yi vuu-ju nohvu ta yaal-ambe nyevahaan. ¹⁵ Om nyêêy-anjuuto maloov bel valup avi, tombe bel-anju tu bel tatôôv bopaata be vaal-ambe la taamuyin vêêh-anjuuto in nambe gako vêêh-anju be na menama. ¹⁶ Le ma de ngaanggis hôôvu vêêh-anju om yik ngaanggis avi tok-ambe hangôôn bel tatôôv sen kaapaay maloov valup avi be laa-to. ¹⁷ * o 12:17 Taato 11:7; 14:12*Tombe sim kaapaay-anjuuto ahekalin vu vêêh-anju, om la in nambe biing ngaa-mong gaving vêêh-ate noondin vaalu sen davu sapa hôôk Anutu-te tanasin pin-ato, osin danêêl Yesu-te vakasin langaah-ambe davu taamuyin yii-to. ¹⁸ Tombe kaapaay-anju la naale lôôy nanyendangga.

Va bamaan yuuhapim lak valup

13 * o 13:1 Taato 12:3; 17:3,7-12*Tonde sim saahe de va bamaan ti lak valup lôôy, tombe damba salak nomaayuuu de lukook namaavaalu be vindak yuuu, tombe taambuuh sen lulemak-asotêêto ond nando lak damba salak-anju ti ti pin. Tonde lukook pin-anjuuto ond haale ti neep ak, tombe haalêê-ju ond vakasin palesin lak Anutu. ² * o 13:2 Dan 7:4-6*Va tii-ju ond ni nambe voow bamaan anipaya ti, tonde vaha nambe sen manggalota, de avi nambe sen voow anipaya layon avi. Tombe kaapaay vu niwêêk vu va bamaan-anju de wiing-ambe tu lulemak, yik nambe sen yii-to, be mem vu haale bop vu yi in nambe biing yite kul. ³ * o 13:3 Taato 17:8*Ke, va bamaan-anju lukook ti ond nambe sen layiis-ambe yimb lung laa-to, le ma de lu payêês yiiv-ande lukook anivasa hôôk laah. Tombe hil pin kanund la lôôt in va bamaan-anju, be sil sapa yi. ⁴ Tonde hil dalohak vu kaapaay in vu haale bop vu va bamaan-anjuuto, tonde yik dalohak vu va bamaan-anju having-ambe danêêl nambe, "Lati niwêêk lohvu va bamaan-anju? Lati lohvu nambe biing ngaamong vu yi?"

⁵ * o 13:5 Dan 7:8,25; Dan 11:36; Taato 11:2*Yik Anutu yoo monayi va bamaan-anju lak me mu, de me-hilin yi daka le, tonde yoo monapaak-ambe nanêêl Anutu pale, in Anutu liinggis nambe haale bop nanjip nohvu kwaav doo-yuuh-ambe naam yuuh. ⁶ Va bamaan-anju avi natok-ambe nanêêl Anutu pale, de nanêêl Anutu haale pale, tonde nanêêl Anutu-te taaku baandoni osin Anutu-te hil sen dando baandonii-to pale. ⁷ * o 13:7 Taato 11:7*Anutu liinggis nambe biing ngaamong vu yite hil bel-ate be daanggôôl sil, tonde gako niwêêk nohvu naatu lulemak-ambe ganggin omaahonôôn pin

nohvu silate dangga ti ti, osin naavind ti ti pin, de lavand ti ti pin, tonde bayêên bu ti ti pin. ⁸ * o 13:8 Saam 69:28; Taato 3:5; 5:6; 17:8; 20:12,15; 21:27*Ke, hil pin vu voon sen haalend-ame neep hôôk kaapiya metumn-ate, vu bôôy sen Anutu hatung ngaanggis nyendoos-ato, ond sil e lanohak vu va bamaan-anju. Kaapiyaa-ju ond Sipsip Noow sen layiis bôôy-ambe yimb-ato yoo yite va.

⁹ Om ham nanyem neep ond yik ham gangoyin vakasin-anjo nivasa. ¹⁰ * o 13:10 Jer 15:2; 43:11; Mat 26:52; Taato 14:12*Ke, Anutu liinggis nambe omaaho ti duus kalaambus-ato ond yik yoo le duus. Le nambe omaaho ti nasap ango jak yipak-ambe jimb, ond yik hil e dasap ak yipak-ambe jimb dukanaah. Ke, va naam-bêênjo naatok naam ond Anutu-te hil alondpayo na timu vu yi be sil baale niwêêk.

¹¹ Tonde sim saahe de va bamaan ango vêêl valup ngaanggis alopayo be laam baandoni, tombe lu salak yuuu nambe sen sipsip noow anituvak-atêêto, lemu lava nambe sen kaapaay lavaa-to. ¹² Va bamaan ango tu yuuu-anju ond hako ango sen munggin-ato haale bop-ambe yoo nawiing kul pin lak angôô-ju haale hôôk mekaalus.

Yoo nawiing kul aniwêêk lôôt in nambe biing-ambe omaahonôôn pin sen dando voon-anjôôto, ond lanohak vu va bamaan ango nyendoos sen layiis-ambe yimb le ma de lu payêês yiiv laah-ato. ¹³ * o 13:13-14 Mat 24:24; 2Tes 2:9-10*Va bamaan ango sen tu yuuu-ato ond yoo wiing taahu taahu osin niwêêk vaha vaha. Ke, taahu taahu ti nambe wiing-ambe kin tumin tok vu yendak-ambe laam voon, tombe hil pin layi mend ak. ¹⁴ * o 13:14 Taato 19:20; Diu 13:1-4*Yik Anutu liinggis om yoo monawiing taahu taahu vaha vaha hôôk va bamaan ango sen munggin-ato mekaalus. Yik lak vaa-ju sen navu tatuhin omaahonôôn pin vu voon nambe, "Va bamaan sen lasap ak yipak bôôy in nambe jimb, le ma de kandi moos hôôk laah-ato, ond ham oo nasap kanu jak haah ayuuu ame be ham gako haale jak." ¹⁵ * o 13:15 Dan 3:4-6*Tonde yik Anutu liinggis om va bamaan ango sen tu yuuu-ato have aviloos lukala ango nyendoos-anju kanu, tombe kanuu-juuto vakaas. Om nambe hil sen nind baya nambe me-lanohak vu va bamaan kanuu-juuto ond le nyiis sil-ambe lanjimb.

¹⁶ Tonde sim va bamaan ango sen tu yuuu-ato ond nêêl-ambe sil kaavu va lak hil pin namand vasa osin sil damband pin, hil malis osin hil sen haalend bop-ato, tonde hil kupak dangga-so osin hil sen dativak in

vaa-to, tonde hil sen yoo danggin sil-ato, de hil sen latu omaaho ango-te va kul-ate malis amuu-to. ¹⁷ * o 13:17 Taato 14:9,11; 16:2; 19:20; 20:4*Ke, va bamaan-anju haale me yite naamba me-lakaneep omaaho ti le, ond lanêêlin yi nambe me-baanggo va vu hil e, de mebu vati be hil baanggo vu yi le. ¹⁸ Om yakangg oo bu vaa-jo nivasa le, omaaho sen lukook neep-ato ond

yoo naasevin va bamaan-anju yite naamba nivasa, in naambaa-ju navu taato omaahonôôn ti, tombe yite naambaa-ju nambe 666.

Hil 144 taosen lawiing laalo moos

14 * o 14:1 Taato 3:12; 7:3-4*Lung atonde sim sa mengg laah e saahe de Sipsip Noow naale lak kandu Saion, tombe hil ngeeyaata lôôt lohvu 144 taosen daale having yi, de Sipsip Noow ayuuh Mang-ganaan haalend neep ak sil damband. ² * o 14:2 Esi 1:24; 43:2; Taato 1:15; 19:6*Tonde sim sa hangoyin lava ti vu baandoni, ond lavaa-ju nambe sen bel naluus lêêmbis-ato, tonde nambe sen kalang natuuh bopaataa-to. Ke, sa hango lavaa-ju lohvu hil dave gavêengg laalo-te be nasu lava ngalii-to. ³ * o 14:3 Saam 149:1; Ais 42:10; Taato 5:9; 7:4*Hil 144 taosen-anju lawiing laalo moos ti hôôk Anutu sen nando lak sia lulemak-atêeto me, osin hôôk va metumin yum-beyuuh-ato having yêêv-aso mend. Hil 144 taosen-anju ond Anutu vaanggo sil lom hôôk hil voon-ate pin lavuun, ond yik sil-anju yoo lalohvu nambe lambiing laalôô-ju, de omaaho ango me-lalohvu nambe lambiing e. ⁴ * o 14:4 Ep 5:27*Hil-anjo ond me-deep having vêêh-aso busin ti le, malis, yoo dalakin sil nivasa lôôt. De mop pin sen Sipsip Noow nalaa-to ond hil-anju yoo davu taamuyin yi be dala, in Anutu yoo vaanggo sil lom vu omaahonôôn voon-ate pin-ambe latu yuuh Sipsip Noow-ate hil nalu munggin. ⁵ * o 14:5 Saam 32:2; Sepa 3:13*Hil-anju me-davu tatuhin vakasin ti le, de va nipaya ti me-neep vu sil e, malis lôôt.

Angela yaalapim danêel vakasin

⁶ Saahe de angela ti havêêhin vu yendak lavuun baandoni, ond hako banye nivasa danggata-têeto in nambe naanêel langaah vu omaahonôôn pin vu voon. Naanêel vu omaahonôôn bayêên bu ti ti pin, osin vu hil dangga ti ti pin, tonde vu hil lavand ti ti pin, de vu naavind ti ti pin. ⁷ * o 14:7 Taato 10:6*Tombe angelaaju nateey osin niwêêk nambe, "Busin tok laam lung la in Anutu sahi omaahonôôn-ate vakasin, om yik ham anim oo jêênin yi be ham gako haale jak, tonde ham oo anohak vu yi, in Anutuu-ju sen hatung yendak osin ngaanggis, tonde lôôy osin bel dangga dosin pin."

⁸ * o 14:8 Ais 21:9; Taato 17:2; 18:2,3; Jer 51:7,8*Tombe yik angela ango taamuyin angela ango sen nyendoos-ato be valup, tombe angela ango sen tu yuuh-anju nêel nambe, "Taaku bop Babilon matelak lung la. Keen lôôt, matelak lung laa-to. Yik taaku Babilon-anju sen wiing-ambe omaahonôôn pin oo sapa hôôk yite mopaatôôv anikala baayamb-ate niwêêk lôôt, tombe manyinju nambe sen vu bel wain aniwêêk vu sil-ambe lanum-ato."

⁹ * o 14:9 Taato 13:12-17*Tonde sim angela ti taamuyin angela yuuh munggin-ato be valup, tombe angela ti sen tu yaal-anju nateey niwêêk nambe, "Naambe omaaho ti nohak vu va bamaan-anju gaving kanu sen lasap ak haah-ato, de kaavu va bamaan-anju haale nanjip ak damba me nama, ¹⁰ * o 14:10 Saam 75:8; 11:6; Ais 51:17,22; Jer 25:15; Taato 15:7; 16:19; 19:20; 20:10; 21:8; Jen 19:24; Esi 38:22*ond yik le

naanum bel wain ti. Wain-anju ond Anutu-te ahekalin. Ke, Anutu me-saalomangin wain-anju having bel e, malis, yik yoo kaasêêh ahekalin lukala kap in nambe bu nipaya nyevahaan dukanaah-ambe omaahôô-ju yoo naanum. Tombe mem kin mala bopaata sen monatum ak tatuuh-ato le bavak ak omaahôô-ju be gako nivaane nipaya lôôt hôôk angela vaambuung-aso mend de Sipsip Noow ame. ¹¹ * o 14:11 Ais 34:10; Taato 13:12-17*De kin sen navavak ak hil-anjuuto ond ahelu yoo le na baandoni nohvu busin pin danggata osin danggata. Hil-anju dalohak vu va bamaan having kanu, tonde hil pin sen lako va kanuu-ju haale neep ak sil-ato, ond sil e monggako nivaane busin-ande langaah, de sil-ame le sawaah naavind daka le."

¹² * o 14:12 Taato 13:10; 12:17*Ke, va naambêênjo le naatok naam, om Anutu-te hil pin sen yoo davu sapa hôôk yite tanasin, osin londpayo la timu vu Yesuu-to, ond sil oo baale niwêêk.

¹³ * o 14:13 1Ko 15:58; Hiblu 4:10*Tonde sim sa hango lava ti laam vu baandoni nambe, "Okaavu vakasin naambe, 'Hil sen lawii-having Omaaho Bop-ambe dayimb gêên-anjo osin jak busin pin vu taamusin-ato, ond sil e kand vasa.'" Tonde yik Vavi Vaambuung liinggis having nambe, "Keen, sil e gavuuuh kul anivaane sen lawiing-ato de sil sawaah naavind, in silate kul anivasa sen lawiing-ato nôôn nala baandoni having sil."

Busin sen daasupin vanôôn nôôn vu voon-ato

¹⁴ * o 14:14 Dan 7:13*Lung atonde sim sa mengg laah e saahe de bayiimb valôôy ti nando, tombe omaaho ti nando lak bayiimb-anju ond yik ni nambe sen omaahonôôn noow ti, tombe laanggin taambuuh gool nando lak lu, tonde puvu yipak aluvanggoyakin navu ngali ti hôôk nama. ¹⁵ Tonde angela ti vu dumb vaambuung alo be laam voon, tombe nateey bopaata la vu omaaho sen nando lak bayiimb-ato nambe, "Onasap vanôôn ak gate yipak-ambe onaasupin nôôn. In vanôôn pin vu voon ond nôôn ak lung la, om yite busin sen onaasupin nôôn-ato ond yik gêên-anjo."

¹⁶ Om omaaho sen nando lak bayiimb-ato ond lôôh yite yipak-ambe sap vanôôn pin vu voon kambini be supin vanôôn nôôn lom lung la.

¹⁷ Tonde angela ango vu dumb alo vaambuung vu baandonii-juuto be hatu, ond yik hako yite yipak aluvanggoyakin navu ngali ango having. ¹⁸ Tonde yik angela ti vu alata be hatu having. Angela tii-ju ond yite niwêêk neep in nanggim kin, tombe teey osin niwêêk la vu angela ango sen hako yipak navu ngalii-to nambe, "Onggako gate yipak navu ngalii-ja be okatôôv hees wain nôôn pin vu voon-ambe onaasupin, in wain nôôn pin suuh lung la." ¹⁹ * o 14:19-20 Ais 63:3; Su 1:15; Taato 19:15*Om angela puvu yite yipak-ande sap hees wain nôôn pin lôôt vu voon-ambe supin, le mem haate lukala kaambum bop in nambe sil baake wain-anju tatêel-ambe niluk pasuv, ond manyinju lohvu Anutu-te ahekalin. ²⁰ Tombe yoo mondaake wain tatêel hôôk kaambum-anju neep taaku bop nanyendangga voon,

tombe nihees pasuv valup kaambum-anju be vaal-ambe la lohvu 300 kilomita, tonde vuuk-ambe waak lohvu 2 mita.

Angela namaavaalu be vindak yuuh lapuvu nimeen taamusin-ate namaavaalu be vindak yuuh

15 * o 15:1 Lev 26:21; Taato 15:6-7*Saahe taahu taahu bopaata ango vu baandoni tombe saavindis lôôt, in saahe angela namaavaalu be vindak yuuh mondako Anutu-te ahekalin bopaata namaavaalu be vindak yuuh sen omaahonôôn gako nipaya jak-ato, le mem Anutu-te ahekalin jung na valok-ate. ² * o 15:2 Taato 4:6; 5:8*Tonde sim saahe vati nambe sen lôôy bopaata ti lohvu dundum, sil saalomangin having kin mala, tombe hil sen layiis ngaamong-ambe sil laang-gôôl va bamaan having kanu de yite haale naamba ond sil daale lôôy sen navu tayi dundum-anju nanyendangga, de Anutu vu gavêengg laalo-te vu sil lung la be yoo mondapuvu. ³ * o 15:3 Eks 15:1; Taato 11:17; 16:7; Saam 92:5; 139:14; 145:17*Tombe lawiing Anutu-te kul vaha Mose-te laalo having Sipsip Noow yuuhate laalo nambe,

“O Omaaho Bop Anutu, niwêêk pin danggakook hong. Kul pin sen onawiing-ato bopaata lôôt, tombe hey naahe nambe nivasa lôôt. O omaahonôôn pin-ate lulemak, goo nawiing va pin nivalok-ambe nôôn keen. ⁴ * o 15:4 Jer 10:6-7; Saam 86:9*Omaaho Bop, hong timu vaambuung, om lati me-le jêênin hong e? Lati me-le gako ohaalem jak e? Malis, yik omaahonôôn pin e lanaam-ambe lanohak vu hong, in gawiing va nivalok amu be hil pin layi lung la.”

⁵ * o 15:5 Eks 38:21*Vaa-ju lung atonde sim sa mengg laah e saahe de dumb sel hataahin vu baandoni. Dumb-anju ond taato nambe Anutu nando having yite hil. ⁶ * o 15:6 Taato 15:1*Tombe angela namaavaalu be vindak yuuh-ato lapuvu Anutu-te ahekalin bopaata namaavaalu be vindak yuuh sen hil gako nipaya vu busin taamusin-ato, ond sil lavuuh dumb vaambuung alo de lalaam daale voon, tombe sil oo lalop lolop amengali nivasa be natêêlang lôôt. Tonde sil lavêêh hees gool viiy sil baambund. ⁷ * o 15:7 Taato 14:10*Tonde va metumin yumbeyuuh-ato ond ti vu kaambum gool namaavaalu be vindak yuuh vu angela namaavaalu be vindak yuuh-anjuuto. Ke, Anutu sen nando metumin danggata osin danggataa-to ond yite ahekalin pup hôôk kaambum pin-anju la. ⁸ * o 15:8 1King 8:10-11; Ais 6:4; Esi 44:4*Tonde kin ahelu sen Anutu-te nikaapulic osin niwêêk-atêeto pup hôôk dumb vaambuung alo, om omaaho ti me-lohvu nambe dukana dumb vaambuung-anju lopayo le, malis. Yik sil oo le mongganggin-ande angela namaavaalu be vindak yuuh-anju samu silate kul ahus ak va nimeen namaavaalu be vindak yuuh-anju jung na vêêl e mem.

Anutu-te ahekalin lukando kaambum namaavaalu be vindak yuuh

16 * o 16:1 Ais 66:6; Taato 16:17; Saam 69:24; Jer 10:25; Esi 22:31; Sepa 3:8*Lung atonde sim sa hango kôôk ti laam vu dumb alo vaambuung, ond nateey niwêêk vu angela namaavaalu be vindak yuuh-anju nambe, “Ham ana kaasêêh Anutu-te ahekalin sen nando hôôk kaambum namaavaalu be vindak yuuh-anjaato na voon.” ² * o 16:2 Eks 9:10; Diu 28:35; Taato 13:12-17*Om angela ti nyemaluu-to la kaasêêh va sen nando hôôk yite kaambum-ato la voon, tombe payêês gaambuung anipaya nasêêng lôôt vu hil sen va bamaan haale neep ak sil-ato, osin hil sen dalohak vu va bamaan-anju kanuu-to.

³ * o 16:3 Eks 7:17-21*Tonde angela ngo tu yuuh-ato ond kaasêêh va sen nando hôôk yite kaambum-ato lukala lôôy, tombe sim lôôy tu nihees ak nambe sen omaahonôôn yimbin anihees-ato, tombe va metumin-ate pin sen nando hôôk lôôy-anjuuto layimb pin.

⁴ * o 16:4 Saam 78:44*Tonde yik angela ti sen tu yaal-ato ond kaasêêh va sen nando hôôk yite kaambum-ato lukala bel tatôôv osin bel vunoow pin tombe latu nihees ak lôôt. ⁵ * o 16:5 Taato 1:4; Saam 119:137*Tonde sim sa hangoyin angela ti sen nanggin bel-anju nêêl nambe, “Goo nando gêên-anjo, de goo nando vu nyendoos. Hong vaambuung, in goo nangoyin omaahonôôn pin-ate vakasin-ambe onanêêl nivalok, de onavu nyevahaan lukalaah vu sil. ⁶ * o 16:6 Saam 79:3; Ais 49:26*Hil anipaya-sôônju kaasêêh gate hil anind hees-ambe layimb having hil sen danêêl gate vakasin langaah-ato, ondeey gawiing-ambe bel tu nihees ak-ambe lanum lukalaah, tombe manyinju sil oo lako silate nipaya nyevahaan lukalaah nivalok.” ⁷ * o 16:7 Taato 15:3; 19:2; Saam 19:9*Tonde sim sa hangoyin-ande alata nêêl nambe, “Keen Omaaho Bop Anutu, niwêêk pin oo neep vu hong. Goo navu sahi omaahonôôn-ate vakasin pin-ambe goo nanêêl keen-ambe nivalok lôôt.”

⁸ Tonde angela ti sen tu yumbeyuuh-ato ond kaasêêh va sen nando hôôk yite kaambum-ato lak taaku mekaalus, tombe Anutu liinggis om taaku mekaalus wiing-ambe taaku me nivaane vavak ak omaahonôôn. ⁹ * o 16:9 Taato 9:20-21; 16:21*Kin sen taaku mekaalus-atêênju ond nivaane bopaata lôôt-ambe vavak ak hil lôôt, tombe lanêêl vakasin palesin ak Anutu sen liinggis-ambe va nimeen tok laam-anjôô-to haale, le ma de sil-ame lahilin londpayo be lako Anutu haale lak e.

¹⁰ * o 16:10 Eks 10:22; Ais 8:22*Tonde angela ti sen tu namaavaaluu-to kaasêêh va sen nando hôôk yite kaambum-ato lak va bamaan-ate sia lulemak, tombe mekanu hôôk-ambe hilin hil sen dando hôôk va bamaan-ate taaku-to, tombe sil lako nivaane be sil langa sil dalaand lôôt. ¹¹ * o 16:11 Taato 9:20-21; 16:21*Tombe sil akand vu nivaane osin nind payêês om lanêêl vakasin palesin ak Anutu baandoni, le ma

de sil-ame lahilin londpayo be laluuu damind vu va sen dawiiing-anjuuto le.

¹² * o 16:12 Ais 11:15; Jer 50:38*De angela ti sen tu namaavaalu be vindak tii-to kaasêêh va sen nando hôôk yite kaambum-ato lukala bel bop Yupletis, tombe bel hatuus-ambe kakolak in nambe samu mopaatôôv vu lulemak-aso, in lanaam vu sen taaku mekaalus nalak valup-ato. ¹³ Lung atonde sim saahe mamu ni-paya yaalapim nind nambe taton-ato, ond yaal pasong hato kaapaay ayuuh va bamaan-anju avind, tonde yik hato omaaho tanasin vaha tatuhiin avi. ¹⁴ * o 16:14 1Tes 5:2; Taato 19:6,15,19*Mamu nipaya yaal-anju yoo dawiiing taahu taahu vaha vaha, de dala vu hil voon pin-ate lulemak-aso in nambe daasupin sil-ambe lambiing ngaamong, ond lambiing ngaamong vu Anutu sen niwêêk pin danggakook yii-to gaving yite hil hôôk busin taamusin.

¹⁵ * o 16:15 Taato 3:3,18*“Om ham gango le, sale anaas vu ham naambe sen omaaho hôôndak nalaas-ato, om naambe omaaho ti yoo nando me natum, de yoo nanggin yite lolop nivasa, ond me-le na mopaatôôv osin ninôôn e, de me-le ninaamum vu hil e. Ke, ond yoo ka vasa.”

¹⁶ * o 16:16 Yêêv 5:19; Sek 12:11*Tombe mamu nipaya-so lasupin lulemak-aso lala taaku sen danêêl hôôk hil Yuda lavand Hiblu nambe Amagedon.

¹⁷ * o 16:17 Taato 16:1*Tomde angela ti sen tu namaavaalu be vindak yuuh-ato kaasêêh va sen nando hôôk yite kaambum-ato lak taaku vumbalaamb, tombe kôôk ti laam vu dumb vaambuung alo sen Anutu nandôô-to nambe, “Lung laa-jo.” ¹⁸ * o 16:18 Taato 8:5*Tomde demak navêêl, de nindaandun ak, de kalang natuuh, de jemaapi navu taapinin bopaata lôôt, tombe vu busin nyendoos sen Anutu hatung omaahonôôn-ambe tok valup gêên-anjo, ond hil-ame langoyin jemaapi bopaata ti nambêênjo bôôy e. ¹⁹ * o 16:19 Taato 14:8,10*Tombe taaku bop-anju hapok la yaal, tonde omaahonôôn-ate taaku bop pin ond lumbin-ambe matelak. De Anutu ka vu taaku Babilon sen haale bop-ato, om wiing-ambe Babilon num hôôk kap wain sen Anutu-te ahekaliin bopaata lôôt-atêêto.

²⁰ * o 16:20 Taato 6:14*Tomde nalu lavuun pin ond lapak-ambe lala lôôt, de kandu ti me-nando yesin laah e, malis. ²¹ * o 16:21 Eks 9:24; Taato 11:19; 16:9,11*De luk natolak kamu bop bop-ambe nimeen nambe sen paandi hôôk laayul-ato, vu baandoni be navu tanga omaahonôôn, om danêêl vakasin anipaya lak Anutu in nimeen bopaata tii-ju, in ais-anju nawiiing pasiivu sil lôôt.

Vêêh baayamb ambu ti hako nipaya nyevahaan

17 * o 17:1 Jer 51:12-13; Taato 17:15*Angela namaavaalu be vindak yuuh sen lako kaambum namaavaalu be vindak yuuh-anjuuto ond ti laam-ambe nêêl vu sa nambe, “Ganaam, in vêêh baayamb ambu nando lak bel bopaata baandoni, be navu gako yite nipaya nyevahaan, om sa taato vu hong. ² * o 17:2 Ais 23:17; Taato 14:8*In hil lulemak-aso vu voon ond lawi-

ing baayamb † lôôt having vêêh-anju, tonde hil pin vu voon ond yik sil sapa hôôk yite mopaatôôv baayamb niwêêk lôôt, tombe sil lalohvu hil sen lanum lôôt-ambe lundkook nawiiing payaa-to.”

³ * o 17:3 Taato 13:1*Tomde sim Vavi Vaambuung hôôvu sa niwêêk lôôt, om hako sa be haay ala taaku lumbalaamb. Tombe vu taaku lumbalaamb-anju saahe de vêêh ti nando lak va bamaan naavi nihees ti baandoni. Va bamaan-anju lukook namaavaalu be vindak yuuh, tonde lu salak nomaayuuu, tombe haale ngeeyaata neep ak ninaavi lôôt, tombe haalêê-ju ond vakasin palesin vaha vaha lak Anutu. ⁴ * o 17:4 Esi 28:13,16; Taato 18:16; Jer 51:7*Ke, vêêh-anju lop lolop hees ango de membu ango, tombe vunak ak yite vunakin gool amengali-ngali, osin vunakin sen sil samu lak tatuuh amengali, having kukum

valôôy sen daanggo lak mone bopaata-to, tonde puvu kap gool ti, tombe va nipaya nimumin-ate vaha vaha osin vêêh-anjute baayamb anipaya paya pin ond pup hôôk kap gool-anju la. ⁵ * o 17:5 Taato 14:8*Vêêh haalêê-ju ond sil kaavu vakasin pakwesin ti neep ak damba nambe, “Taaku bop Babilon, vêêh baayamb pin osin va nipaya nimumin-ate vaha vaha pin vu voon-anjo ond gatu silate taandin keen.” ⁶ * o 17:6 Taato 18:24; 19:2*Vêêh-anju ond yiis Anutu-te hil sen lawii-having Yesu be danêêl langaah-ambe layimb ak haalêê-to. Tombe vêêh-anju yiis sil lôôt, om saahe de lukook wiing paya nambe sen yoo num sil anind hees-ato. Ke, saahe be saavindis atombe sa kanungg la lôôt.

⁷ * o 17:7 Taato 13:1*Tombe sim angela nêêl vu sa nambe, “Nambe vaati sen gavindis lôôt-anja? Va bamaan sen lukook namaavaalu be vindak yuuh-ande lu salak nomaayuuu-ambe vêêh baayamb sen lakando be nalaa-juuto, ond yik soo le tatekin yuuhate vakasin vunin-anju dangga vu hong. ⁸ * o 17:8 Taato 11:7; 13:8; Dan 12:1*Ke, va bamaan sen gahe lung laa-ju ond yoo nando bôôy, le sim gêên ond me-nando le, tonde sim vu taamusin ond le vu waak sen taaku nipaya mekanutêêto be jakanaam, tombe mem na menama valok-ate. Tomde hil pin vu voon sen haalend-ame neep hôôk kaapiya metumin-ate, vu bôôy sen Anutu hatung ngaanggis nyendoos-ato, ond hil-anju le lanji va bamaan-anju be lambindis lôôt. In bôôy ond nando, le sim gêên ond me-nando le, tonde sim taamusin ond le naatok nom.

⁹ “Ke, omaaho ti lukook anivasa ond lohvu nambe jak vaa-ju ni. Va bamaan alukook namaavaalu be vindak yuuh-anju ond lohvu kandu namaavaalu be vindak yuuh sen vêêh baayamb ambu lakandôô-ju. ¹⁰ Va bamaan alukook namaavaalu be vindak yuuh-anju ond yik taahu lulemak namaavaalu be vindak yuuh, tombe namaavaaluk lala mend ma lung la, de timu nando,

† Vakasin pakwesin nalak vêêh baayamb-anjo ond navu taahu hil davuuh Anutu keen-ande davu taamuyin anutu tatuhiin vaha-so. Yik nambe sen hil vaalu lanêêl Anutu-te vakasin langaah bôôy-ato be neep hôôk Jeremaia 3:1-14, 13:27, Esikiel 16:26, Hosea 1:2 ond Anutu nêêl vakasin pakwesin lak hil Islel nambe lawiiing baayamb, ond vakasin-anjo nambe sil lavuuh Anutu la de lala taamuyin anutu tatuhiin vaha-so.

tonde tik me-tu lulemak e, yoo naahen. Om taamusin e naatok balup ond le mando pasivdaka mu. ¹¹ Tonde va bamaan ti sen yoo nando vu bôôy, le sim gêên e me-nando le, ond tu lulemak having lulemak-aso namaavaalu be vindak yuuh-anjôoto, tombe yik sil dangga timu, lemu le na menama valok-ate.

¹² * o 17:12 Dan 7:24*“Tonde gahe lu salak nomaayuuuh-ato, ond taahu lulemak nomaayuuuh, lemu sil-ame danggin hil e, yoo naahen, om sil e gako haalend bop gaving va bamaan-anjuuto, tombe sil daatu lulemak-ambe yik sil ganggin hil pasivdaka nohvu taaku me timu. ¹³ Lulemak-asôônju ond yik sil alondpayo lavuh ti be mem sil haalend bop osin niwêêk pin sen neep vu sil-ato, ond le lambu pin na vu va bamaan-anju. ¹⁴ * o 17:14 1Ti 6:15*Sil e lambiing ngaamong vu Sipsip Noow, tombe Sipsip Noow e nyiis sil-ambe daanggôl sil lôôt. In Sipsip Noow ond tu omaaho bop pin-ate Omaaho Bop, osin tu lulemak-aso pin-ate Lulemak Bop, tombe hil sen lango lava be layiis ngaamong having yii-to, ond yoo holin yite va-so be nanyend vuun lôôt in lava.”

¹⁵ * o 17:15 Ais 8:7; Jer 47:2*Tonde yik angela nêêl vu sa nambe, “Gahe bel bopaata sen vêêh baayamb nando lak baandonii-to, ond manyinju omaahonôôn naavind ti ti pin, osin hil vu taaku pin lasupin sil lalaam, yik hil bayêên bu ti ti pin, de lavand ti ti pin. ¹⁶ * o 17:16 Taato 18:8*Tonde va bamaan alu salak nomaayuuuh sen gahe lung laa-to, ond lu salak pin gaving va bamaan-anju be lambiing ahend kalin vu vêêh baayamb-anju. Sil e lambu vêêl yinêên va pin-ande yoo mando ninôôn, de lanja laaliip, tonde sil basi yi osin doos jêê-na kin. ¹⁷ In Anutu yoo vaasu kakook-anju lukala sil alondpayo, om sil e lambiing nôôn jak, ondeey sil alondpayo le javuh ti be lambu sil anindwêêk pin sen lako in nambe daatu lulemak-ambe ganggin hil-anjuuto na vu va bamaan-anju. Yoo le mondambing naambêênju be Anutu-te vakasin pin nôôn jak e mem lung la.

¹⁸ “Tonde vêêh sen gahêê-ju ond lohvu taaku bop sen tu lukook bop-ambe nanggin lulemak-aso pin vu voon.”

Taaku Babilon lumbin-ambe lung la

18 Lung la tonde sim saahe de angela ti vu baandoni be lukalaam osin niwêêk bopaata lôôt, tombe yite nikaapulil bopaata têêlang ak ngaanggis-ambe melangaah lôôt. ² * o 18:2 Taato 14:8; Ais 13:21; 34:11; Jer 50:39*Angelaa-ju teey bopaata nambe, “Taaku bop Babilon lumbin-ambe lung la. Keen, lumbin lôôt-ambe ma la. Gêên tu Saalang-ate bayêên, mamu nipaya pin ambaand, tonde manak anipaya-so sen yiyi naayêênin-ato silate taaku. ³ * o 18:3 Taato 14:8*In wiing-ambe omaahonôôn pin oo sapa hôök yite mopaatôôv anikala baayamb-ate niwêêk lôôt, tombe manyinju nambe sen vu yite bel wain aniwêêk vu sil-ambe lanum. Tonde lulemak-aso vu voon-anjo ond yik lawiing baayamb having yi. De hil vu voon sen dawiiing kul monêê-to ond lako mone ngeeyaata lak va

vaha vaha sen taaku Babilon-anju lopayo navu navu in-ambe naanggo vu sil-ato.”

⁴ * o 18:4 Ais 48:20; Jer 50:8; 51:6,45; 2Ko 6:17*Tonde sim sa hango de lava ango laam vu baandoni nambe, “Sate hil e, ham gavuuuh taaku-ja de ham ana vêêl, in ham e ambiing va nipaya gaving yi, tombe sim va nimeen e naatokak ham gaving. ⁵ * o 18:5 Jen 18:20-21; Jer 51:9*In yite va nipaya vaanjang ak lu bopaata be tok laam baandoni, tombe Anutu ka navu hil-anjute va nipaya pin-anju nando. ⁶ * o 18:6 Saam 137:8; Jer 50:15,29; 2Tes 1:6*Va nipaya sen taaku-ju nawiing-ato ond ham ambu nipaya nyevahaan dukanaah va nipaya sen nawiing ham payaa-juuto ni-valok. Wiing va nipaya ngeeyaataa-to, ond yik ham ambu va nipaya nyevahaan ngeeyaata lôôt savok dukanaah. De sen kaasêêh bel aniwêêk hôök kap-ato, ond yik

ham kaasêêh bel aniwêêk lôôt-ambe savok na, le mem ham ambu be naanum. ⁷ * o 18:7 Ais 47:7-9*Yoo hako haale lak-ambe supin va vaha vaha ngeeyaata sen lopayo navu navu in-ato, om yik ham oo ambu ni-vaane osin nimeen ngeeyaata vu yi dukanaah va sen hako yi lak-anjuuto be naasu lôôt. In ka navu hôök lopayo nambe, ‘Saatu vêêh lulemak-ambe sa nando. Same aatu vahaahôôv-ande nimeen-ame lohvu naatovu sa be sa naasu le, malis lôôt.’ ⁸ * o 18:8 Taato 17:16; Jer 50:34*Ke, om va nimeen vaha vaha le naatovu yi dôök busin nôôn timu, nilakin ngeeyaata le naam, tonde omaahonôôn ngeeyaata le kand paya paya lôôt, de meep bopaata, tonde kin e ja taaku Babilon-anju osin doos. Keen, Omaaho Bop Anutu sen yoo niwêêk lôôt-ato ond sahi yi be vu nipaya nyevahaan lukalaah.”

⁹ * o 18:9 Taato 17:2; Esi 27:30-35*Ke, tonde lulemak-aso vu voon sen lawiing baayamb having yii-to, osin londpayo navu navu in yite va vaha vaha ngeeyaataa-to, ond le lanji kin ahelu naambe kin navu tapuv Babilon, tombe le daasu be kand paya lôôt in. ¹⁰ * o 18:10 Esi 26:17; Dan 4:30*Om le lanjêênin lôôt in nivaane sen Babilon hakôô-juuto, tombe sil e baale diin-ambe mondaanêêl naambe, “Nimeen anipaya-o. Nimeen anipaya tokak Babilon-o. Hong taaku bopaata be ganimwêêk lôôt, le ma de gate nipaya nyevahaan tovu hong pavis hôök taaku me timu.”

¹¹ * o 18:11 Esi 27:36*Tonde tatuva mangganaan-aso vu voon-anjôoto, ond sil e kand bu taaku-ju be daasu osin kand paya paya lôôt, naambe hil Babilon-ame le baanggo silate kupak jesin naah e. ¹² * o 18:12 Esi 27:12-13,22*Kupak-anju ond gool ayuuh siliva, tonde tatuuh amengali osin kukum valôôy sen daanggo lak mone bop-ato, de tôômb valôôy amengali, osin tôômb amembu de tôômb hees having tôômb silika, tonde haah vaha vaha ti ti pin sen galovasaa-to, tonde va pin sen sil samu lak bik elepan navu laavis-ato, de va pin sen

sil samu lak haah sen daanggo lak mone bop-ato, tonde kopa osin aen, de tatuuh sen nikaatungin kaatungin-ato. ¹³ Tonde kupak heey-anjo nambe

lêesak osin haah ngaavi de va galovasa salivangin-ate, tonde bel galovasa osin haah anikanggi sen galovasa-to, de wain, de hahaanôn aniluk, de palawa balet-ate osin paandi, tonde kao yuuh sipsip, tonde hôôs osin pêêt sen naandiy-ato, de omaahonôn sen latu omaaho ango-te va kul-ate malis amu be dando memoos-ato. Ke, va pin-anjo ond hil Babilon-ame le baanggo jesin naah e. ¹⁴ Tonde hil sen dawiiing kul monêê-to ond sil e daanêêl naambe, "Va nivasa vasa sen galompayo nawiinggin nambe ongakô-to, ond havuuh hong pin lung la de la. Tonde vanôn ayuuh ame nivasa vasa sen daanggo lak mone bop-ato, osin gate vunakin amengali-ngali, ond yik pin havuuh hong lung la, tombe hil-ame le lanji naambe va nambêênja me-nando vu hong yesin laah e, malis."

¹⁵ * o 18:15 Esi 27:31,36*Ke, hil sen dawiiing kul mone lak va yuuh amêê-ju be dako mone ngeeyaata va taaku bop Babilon-anjuuto, ond sil e lanjêênin nivaane sen Babilon hakô-ju lôôt,

tombe sil e baale dinaandiin-ambe daasu lak taaku-ju osin sil alondpaya nimeen. ¹⁶ * o 18:16 Taato 17:4*Tombe le daanêêl naambe, "Nimeen anipaya-o. Nimeen anipaya tokak Babilon

bop-o. Bôôy ond lop lolop valôôy amengali, osin tôômb amembu yuuh tôômb hees, tonde vunak lak yite vunakin gool amengali-ngali, tonde tatuuh amengali osin kukum valôôy sen daanggo lak mone bop-ato, ¹⁷ * o 18:17 Esi 27:27-29*le ma de kupak pin-anju matelak pavis hôôk taaku me timu."

Tonde hil pin sen dako sip-ato, osin hil pin sen daanggo sip-ambe dala taaku ngô-to, de hil pin sen dawiiing kul ak sip-ato, tonde hil pin sen dawiiing kul mone vu lôôy-ato, ond hil pin-anjo daale diin in Babilon, ¹⁸ * o 18:18 Esi 27:32*be layi de kin navu tapuv taaku bop Babilon-ambe ahelu lak, tombe lateey nambe, "Nimeen

anipaya-o. Taaku bop ti nando vu tana lohvu Babilon bop-anju le?" ¹⁹ * o 18:19 Esi 27:30-34*Tonde lavuuh kambus ak sil alund, de dasu kand paya paya be dateey nambe, "Nimeen anipaya-o. Nimeen anipaya tokak taaku bop-anju-yee. Hil pin sen silate sip dayêês lôôy-ambe danjung hôôk-ato dako mone bopaata vu hong taaku bop timuu-ja, be tu ngeeyaata lak vu sil, le ma de matelak pavis hôôk taaku me nôôn timu."

²⁰ * o 18:20 Ais 44:23; Diu 32:43; Jer 51:48*Ke, om ham baandoni, de ham sen ham atu Anutu-te hil-ato, osin ham sinaale-so, de ham sen ham nanêêl Anutu-te vakasin langaah-ato, ond ham pin akam vasa in va sen gêên tovu taaku bop-anju. In Anutu sahi yi be vu nipaya nyevahaan lukalaah va sen taaku bop-anju wiing ham payaa-to.

²¹ * o 18:21 Jer 51:63-64; Esi 26:21*Tonde sim angela niwêêk ti vaaku tatuuh bopaata ti lak-ambe tanga lukala lôôy, de nêêl nambe, "Yik le lanôôh hong taaku bop Babilon-anja be tanga hong na osin niwêêk naam-bêênjo, de hil-ame le lanji hong jesin naah e. ²² * o 18:22 Ais 24:8; Esi 26:13*Tombe hil dayiis banjôongg osin dawiiing kombin tonde dave gavêêngg ayuuh

dave vuuk-ato, ond va pin-anju hil-ame le gango naasu vu taaku bop-anju jesin naah e. Tonde hil-ame le lanji hil namand mayôôh-aso lambiing kul mando taaku-ju jesin naah e. Tonde tatuuh sen daandiy-ambe nanjingin wit nôôn-ambe natu palawa balet-atêêto, ond yik hil-ame le gango daandun vu taaku-ju jesin naah e. ²³ * o 18:23 Jer 7:34; 16:9; 25:10; Ais 47:9*Tonde kin-ame le naatum

vu taaku-ju le, de moow ayuuh vêêh lavand sen sil gako sil-ato ond hil-ame le gango vu taaku-ju jesin naah e. Bôôy hong taaku-ja, gate hil lawiing kul mone vu hong-ambe lako haalend bop vu voon, tonde hong taaku bop-anja, onavu tathin omaahonôn pin ak gate yaavak vaha vaha."

²⁴ * o 18:24 Jer 51:49; Mat 23:35; Taato 17:6*Ke, tonde yik taaku bop-anju yiis hil sen danêêl Anutu-te vakasin langaah-ato osin Anutu-te hil vaalu be layimb. Tonde omaahonôn pin vu voon sen hil layi sil paya be layiis sil-ambe layimb-ato, ond yik va nipaya pin-anju dangga yoo neep vu Babilon timu.

Hil baandoni lavu daandun in kin tapuv taaku Babilon

19 Lung atonde sim sa hango vati nambe sen hil ngeeyaata lôôt dawiiing daandun bopaata-to vu baandoni, be dateey nambe, "Yiik gako yate Anutu haale jak, in yik yi timuu-jo sen hako yiik lom ond yoo nikaapulis-ambe niwêêk lôôt. ² * o 19:2 Taato 6:10; 16:7*Tonde yoo navu sahi omaahonôn-ate vakasin pin lohvu be nanêêl nivalok lôôt. Tonde vêêh baayamb ambu ti sen taaku Babilon-anju, ond Anutu sahi be nêêl nambe gako yite nipaya nyevahaan, in yite mopaatôv baayamb vasap hil pin vu voon. Keen, vêêh baayamb-anju yiis Anutu-te hil kul-ate be layimb, om yik Anutu vu yite va nipaya nyevahaan lukalaah." ³ * o 19:3 Taato 14:11*Tonde yik lateey yesin laah nambe, "Yiik gako Anutu haale jak, in kin naya taaku bop Babilon-ambe ahelu lak in monanjak danggata osin danggata."

⁴ * o 19:4 Taato 4:2,10*Tombe Anutu nando lak sia lulemak-ate, tonde yêêv doo-ti be laam yumbeyuuh laving va metumin yumbeyuuh-ato be lato pataav baambund neep voon-ambe lalohak-ande lanêêl nambe, "Keen lôôt, yiik gako Anutu haale jak." ⁵ * o 19:5 Saam 22:23; 134:1; 135:1; Taato 11:18*Tonde lava ti hatu Anutu-te sia lulemak-anju be laam nambe, "Ham sen ham atu Anutu-te hil kul-ate be ham nayêênin Anutuu-to, ham hil malis osin ham haalem bop-aso, yik ham pin gako yate Anutu haale jak."

Sipsip Noow hako vêêh om lawiing vanôn bop

⁶ * o 19:6 Taato 11:15; 14:2; 15:3*Tonde sim sa hango vati nambe sen hil ngeeyaata lôôt davu daandun-ato, osin lohvu bel bop naluus lêêmbis, de lohvu kalang natuuh bopaata-to, tombe lava-ju nanêêl nambe, "Yiik gako yate Omaaho Bop Anutu haale jak, in niwêêk pin danggakook yi, be gêên tu Omaaho Lulemak keen-ambe nanggim va pin. ⁷ * o 19:7 Taato 21:2*Om

gêên yiyi alonggpayo nivasa be yiyi naapêêlis lôôt-ambe yiyi gako haale jak. In busin lung la in Sipsip Noow navu gako vêêh †, om yite vêêh samu yi be nando. ^{8 *} o 19:8 Ais 61:10*Om Anutu vu lolop valôôy amengali nikaapulis-ambe natêêlang-ato vu yi be lop." Lolop valôôy-anju ond va nivalok sen Anutu-te hil dawiiing-ato.

^{9 *} o 19:9 Mat 22:2-3*Tombe angela nêêl vu sa nambe, "Okaavu vakasin-anjo naambe hil sen Anutu teey sil lalaam in Sipsip Noow-ate vanôôn bop sen navu gako vêêh-ato ond sil akand vasa." Tonde yik angela nêêl vu sa yesin laah nambe, "Vakasin-anjo ond Anutu-te vakasin keen." ^{10 *} o 19:10 Sin 10:25-26; Taato 22:8-9*Om sa hato pataav baambungg la voon ngaa-ho vu angela vaha be saawiingin nambe aanohak vu yi, le ma de nêêl vu sa nambe, "Game gambiing naam-bêênja le. Yik hoow ahondoosin aatu Anutu-te hil kul vaha having halim-aso vaalu sen ham awii-having Yesu be ham nanêêl haale langaah-ato, om yik goo ganohak vu Anutu nôôn timu. In hil sen danêêl Yesu langaah-ato ond Vavi Vaambuung nahôôvu sil, yik nambe sen nahôôvu Anutu-te hil bôôy-ambe danêêl yite vakasin langaah-ato."

Omaaho ti lakando hôôs valôôy ti

^{11 *} o 19:11 Taato 1:5; 6:2; Saam 96:13; Ais 11:4*Sim saahe de yendak hataahin-ande hôôs valôôy ti naale, tombe omaaho sen nando lak-ato ond haale nambe "Omaaho yoo nanggin yite kul anivasa be yoo nawiing va osin nôôn keen." In nangoyin hil-ate vakasin-ambe nayiis ngaamong-ato ond yik yoo navu sapa hôôk va nivalok amu be nawiing. ^{12 *} o 19:12 Taato 1:14; 2:17*Mekaalus lohvu kin mala, tonde laanggin lulemak-ate taambuuh ngeeyaata lakando lu, de sil kaavu haale neep ak yi, ond yoo timu lak haalêê-ju ni de hil vaaluk ma. ^{13 *} o 19:13 Ais 63:1-3; Jon 1:1,14*Tombe lop lolop diin sen sil laanggôl hôôk nihees-ato, ond lanêêl omaahôô-ju haale nambe Anutu-te Vakasin. ¹⁴ Tombe hil ngaamong vaha-so vu baandoni dando lak silate hôôs anivalôôy-ambe sil taamuyin yi be lala. Sil lalop lolop valôôy amengali nikaapulisaanôôn. ^{15 *} o 19:15 Taato 1:16; 4:8; 12:5; 14:19-20; 21:22*Tombe yipak diin ngaamong-ate ti navu ngali lôôt hato neep hôôk silate omaaho nalu munggin-ato avi, ond le nyiis omaahonôôn jak yipak-anju. Tonde yoo le ganggin sil niwêêk ak yite paatôôn aniwêêk ti, de le baake wain nôôn sen nando hôôk kaambum-ato in nambe niluk pasuv, ond manyinju Anutu sen niwêêk pin danggakook yii-to yite ahekalin bopaata. ^{16 *} o 19:16 Taato 17:14*Tombe sil kaavu haale neep ak yite lolop osin lak ahelaanggo nambe, "Lulemak-aso pin-ate Omaaho Lulemak Bop, tonde omaaho bop pin-ate Omaaho Bop."

^{17 *} o 19:17 Esi 39:17-20*Tonde sim saahe de angela ti naale taaku mekaalus, ond nateey la bopaata vu

† Vakasin pakwesin lak sipsip noow-anjo ond nêêl lak Yesu nambe navu gako yite hil sen londpaya nala timu vu yii-to naatu yite vêêh-ambe sil mando gaving yi danggata.

manak pin sen davêêhin vu baandoni lôôt-ato nambe, "Ham naasupin anaam in Anutu-te vanôôn bop nganjo. ¹⁸ Ham e angga lulemak-aso laaliip, tonde ham e angga yêêv ngaamong vahasote laaliip, de hil anindwêêk-aso ond ham e angga sil laaliip, tonde ham e angga hôôs osin hil sen dando lak hôôs-ato laaliip, de ham e angga omaahonôôn pin laaliip. Hil sen yoo danggin sil-ato, de hil sen latu omaaho ango-te va kulate malis amuu-to, osin hil mali-malis-ande hil haalend bop-aso."

^{19 *} o 19:19 Saam 2:2*Tombe sim saahe de va bamaan-ato osin lulemak-aso vu voon laving silate hil ngaamong vaha-so be lasupin lalaam lung la, in nambe lanyiis ngaamong vu omaaho sen nando lak hôôs-ato gaving yite hil ngaamong vaha-so. ^{20 *} o 19:20 Taato 13:12-17; 20:10,15; Ais 30:33*Le ma de lalôôh va bamaan-anjuuto having omaaho tanasin vaha tatuhin sen nawiing taahu taahu osin niwêêk bopaata ngeeyaata hôôk va bamaan-anju mekaalus, be navu tatuhin hil sen va bamaan-anju haale neep ak sil damband-ambe dalohak vu va bamaan-anju kanuuto. Tombe va bamaan-anju having omaaho tanasin vaha tatuhin, ond yuuh daahen dando mend moos-ande laate yuuh lukala kin mala bopaata monatum ak tatuh-ambe neep bopaata nambe betum-ato. ^{21 *} o 19:21 Taato 19:17-18*Ke, tonde omaaho sen nando lak hôôs-ato ond yis hil vaalu pin lak yipak diin sen neep hôôk avii-to, tombe manak pin laya omaahonôôn laaliip-ambe ahend pup lôôt.

Saalang nando hôôk kalaambus lohvu ta 1 taosen

20 ^{*} o 20:1 Taato 9:1*Sim saahe de angela ti naluus vu baandoni be nalaam, ond hako kiiy waak anipaya sen taaku mekanu-têêto, tonde hako hees aniwêêk bopaata ti hôôk nama having. ^{2 *} o 20:2 Taato 12:9*Tombe angela lôôh kaapaay sen yi nyêêy-ambe yoo nando vu bôôy heey-ato, be duuh yi lak hees aniwêêk-anju in nambe mando nohvu ta 1 taosen, ond manyinju mamu nipaya Saalang. ^{3 *} o 20:3 Jut 6*Om angela haate yi lukala waak anipaya sen taaku mekanu-têêto be vaayiy vinavi tatin, in nambe Saalang-ame tatuhin omaahonôôn jesin naah e. Yik yoo mando be ta 1 taosen jung na, le mem sil kavaayin yi be na ganjung pasivdaka mu.

^{4 *} o 20:4 Dan 7:9,22,27; 1Ko 6:2; Taato 13:17*Tombe sim saahe de omaaheey dando lak sia lulemak-ate heey, ond Anutu vu kul vu sil in nambe sil gangoyin omaahonôôn-ate vakasin-ambe daanêêl. Tonde saahe hil kanund ngeeyaata, ond hil-anju lawii-having Yesu be lanêêl haale langaah, de lapuvu Anutu-te vakasin aniwêêk, om hil katôôv sil akand-ambe layimb, in silame dalohak vu va bamaan having kanu le, de va bamaan haale me-lakaneep sil damband me sil namand-ato le,

ond hil-anju dando metumin-ambe lako haalend lulemak having Kalisi be danggin omaahonôôn lohvu ta 1 taosen. ⁵ De hil vaalu sen daahen deep mend yimb-ato, ond danggin ta 1 taosen-anju in nambe

jung na le mem. Ond manyinju hil-anju kandi lak laah nyendoos-ambe dando metumin. ⁶ * o 20:6 Taato 1:6*Ke, om hil sen kandi lak nyendoos-anjuuto ond sil akand vasa in sil latu hil vaambuung, de yimbin ango taamusin-ate niwêêk-ame lohvu daanggôl sil e, malis. Yik sil e daatu Anutu yuuh Kalisi-te kul vaha salivangin-ate, tombe sil e daatu lulemak-aso gaving Kalisi be sil ganggin hil nohvu

ta 1 taosen.

Saalang hako nipaya lôôt

⁷ Ta 1 taosen-anju jung na le mem sil kavaayin Saalang. ⁸ * o 20:8 Esi 38:2,9,15-16*Tombe mem naam voon in na motatuhin hil nohvu taaku nanyendangga pin, ond hil-anju sil haalend nambe Gok ayuuh Megok, ond gaanjihin Gok ayuuh Megok-ate vaavis-ambe naasupin sil lanaam in lambiing ngaamong. Vaavis-anju sil ngeeyaata lôôt lohvu laahel sen lôôy nanyendangaa-to. ⁹ * o 20:9 2King 1:10; Esi 39:6*Tombe lala latup hôôk lalohvu taaku pin-ambe lambuuh taaku sen Anutu-te hil dandô-to tatup, having taaku bop sen Anutu ahe having lôôt-ato, le ma de sim kin laam vu baandoni be ya vaavis-asôônju pin. ¹⁰ * o 20:10 Jen 19:24; Saam 11:6; Taato 19:20; 21:8*Yik Saalang tatuhin hil, om Anutu haate yi lukala kin mala bopaata sen monatum ak tatuuh-ambe neep bopaata nambe betum-ato. Ond yik va bamaan ayuuh omaaho tanasin vaha tatuhin-ato ond yuuh lala dando hôôk-anju lung la. Om yik yaal oo le monggako nivaane naambêênju langaah-ande busin danggata-te.

Busin sen Anutu sahi hil pin-ate vakasin-ato

¹¹ Saahe de sia lulemak-ate valôôy bopaata ti nando be omaaho ti nando lak, de ngaanggis ayuuh yendak lapak in yi be lala mend ma valok-ate. ¹² * o 20:12 Dan 7:9-10; Mat 25:31-46; Taato 13:8; Sin 17:31; 2Ko 5:10*Tonde sim saahe hil yimbin pin, hil sen haalend bop-ato osin hil malis, ond daale omaaho sen nando lak siaa-ju mekaalus. Tombe omaahôô-ju katekin kaapiya heey, tonde sim katekin kaapiya ngo sen metumin-atêeto having. Nayi vakasin sen kaavu lak va sen yimbin-aso dawiiing-ambe neep hôôk kaapiya heey-anjuuto, be mem navu sahi sil ak nivalok. ¹³ * o 20:13 Lom 2:6; 1Pi 1:17; Taato 2:23; 22:12*De lôôy vu hil yimbin pin sen deep hôôk kambinii-to laah vu Anutu, tonde yimbin ayuuh taaku gambus lavu hil pin sen layimb-ambe deep-anjuuto laah having, tombe omaahôô-ju sahi omaahonôn ti ti pin lohvu va sen yoo lawiing bôôy-ato. ¹⁴ * o 20:14 1Ko 15:26,55*Tonde haate yimbin ayuuh taaku gambus lalukala kin mala bopaata sen neep nambe betum-anjuuto. Kin tumin-anju ond manyinju yimbin sen naatu balon yuuh-ato. ¹⁵ * o 20:15 Mat 25:41; Taato 13:8; 19:20*De naambe omaaho sen navu sahi hil-ato ji naambe omaaho ti haale me-neep hôôk kaapiya metumin-ate le, ond yik gaate dukana kin mala bopaata sen neep nambe betum-anjuuto.

Yendak moos osin ngaanggis moos

²¹ * o 21:1 2Pi 3:13*Lung atonde sim saahe yendak moos osin ngaanggis moos nando, de yendak munggin osin ngaanggis munggin-ato la mema pin, de lôôy-ame neep laah e. ² * o 21:2 Ais 52:1; 61:10; Hiblu 11:16; 12:22; Taato 3:12*Tonde yik saahe taaku vaambuung bop, ond manyinju Yelusalem moos, ond saahe Anutu wiing vu baandoni be nalukalaam voon, tombe yite vunakin amengali nambe sen vêêh navunak yi lak yite

vunakin amengali in nambe na jak vu yite moow. ³ * o 21:3 2Kro 6:18; Sek 2:10; 2Ko 6:16*Tonde sim sa hango kôôk ti laam vu lulemak-ate siaa-juuto nambe, "Angge, gêên Anutu-te bayêên sen mando gaving omaahonôn-ato ond manyinja. Yoo le mando gaving sil-ande sil daatu yite hil, tonde mem yi Anutu yoo le mando gaving sil. ⁴ * o 21:4 Taato 7:17; Ais 35:10; 65:19*Yoo le jaavu sil amend luk na vêêl, tonde hil-ame le lanjimb jesin naah e, osin londpayo me-le nimeen naah e, de me-le daasu osin sil-ame le gako nivaane jesin naah e, malis. Yik va pin sen vu munggin-ato ond lung la valok-ate."

⁵ * o 21:5 Taato 4:2,10; 2Ko 5:17*Tonde sim omaaho sen nando lak sia lulemak-ate nêêl nambe, "Angge, saawiing-ambe va pin tu moos ak." Tombe nêêl having nambe, "Okaavu, in vakasin-anja keen lôôt-ambe lohvu nambe hil pin lambiing gaving." ⁶ * o 21:6 Taato 1:8,17; 22:17; Jon 7:37; Saam 36:9; Jer 2:13*Tonde yik nêêl vu sa yesin laah nambe, "Va pin nôôn ak lung laajo. Sak sa omaaho nalu munggin osin ahus keen, soo aatu va pin danggakook osin to. Om naambe omaahonôn alo bambôôv in bel, ond yik sale aambu bel dangga dosin metumin-ate vu yi nyemalis amu be naanum. ⁷ * o 21:7 2 Sml 7:14*Om naambe omaaho ti nyiis ngaamong-ambe daanggôl va nipaya pin, ond sale aambu nôôn metumin-atêênjo vu yi, de mem sa naatu yite Anutu, de naatu sa noongg. ⁸ * o 21:8 Hiblu 10:38-39; Mat 25:41; Taato 19:20; 21:27; 22:15*Tonde vêêh kôôh-aso sen dapak-ato, de hil sen me-lawiihaving-ato, osin hil sen dawiiing va nipaya nimumin-ate vaha vahaa-to, osin hil sen dayiis omaahonôn dayimb-ato, de hil sen dawiiing baayamb, de hil sen dawiiing yaavak, tonde hil sen dalohak vu anutu tatuhin vahaa-to, osin hil pin sen mondanêêl

vakasin tatuhin-ato, ond sil landukana silate taaku sen kin mala bopaata monatum ak tatuuh-ambe neep bopaata nambe betum-ato. Ond manyinju silate yimbin sen tu balon yuuh-ato."

Yelusalem moos

⁹ * o 21:9 Taato 15:1*De angela namaavaalu be vindak yuuh sen lako Anutu-te ahekalin bopaata hôôk kaambum namaavaalu be vindak yuuh in basap hil akato, ond angela-sônju ti laam-ambe nêêl vu sa nambe, "Ganaam in wana be sa taato vêêh sen Sipsip Noow navu gakôô-to vu hong e." ¹⁰ * o 21:10 Esi 40:2;

Taato 21:2*Om Vavi Vaambuung hôôvu sa niwêêk lôôt, tombe angela hako sa be haay alakala kandu bopaata ti dinaandiin lôôt, be mem taato taaku vaambuung Yelusalem sen Anutu wiing vu baandoni be nalukalaam von-ato vu sa. ¹¹ * o 21:11 Ais 60:1-2,19*Anutu-te nikaapulis natêêlang ak taaku bop-anju, tombe yoo natêêlang nambe tatuuh sen daanggo lak mone bopaata lôôt-ato. Keen, yik yoo lohvu tatuuh jaspera be melangaah lôôt nambe dundum-ato. ¹² * o 21:12 Esi 48:30-35*Taaku bop-anju ond lahaav kaatum anyevaahis bopaata be

yoo dinaandiin lôôt, tombe kaatum-anju yite vinavi nomaayuuu-ambe laam yuuh, tombe yik angela nomaayuuu-ambe laam yuuh ond sil ti ti daale lohvu vinavi ti ti pin. Tonde hil Islel-ate danggakook-aso nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato haalend neep ak vinavi pin. ¹³ Kaatum vahaan laah osin sen taaku me lak valup-ato ond vinavi yaal neep, tonde vahaan laah osin vaavu ond vinavi yaal neep, tonde vahaan hoow ond vinavi yaal neep, tonde kaatum vahaan laah osin sen taaku mekaalus navu maaluk laa-to ond yik vinavi yaal neep. ¹⁴ De kaatum sen taaku bop-anju ond lahaav tatuuh nomaayuuu-ambe laam yuuh naale hôôk dangga, tombe sil kaavu Sipsip Noow-ate sinaale nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato haalend neep ak tatuuh-asôônju.

¹⁵ * o 21:15 Taato 11:1*Ke, angela sen nakaas vu saajo ond hako paatôn goal in nambe taahu vu taaku bop-anju de taahu vu vinavi osin kaatum-anju. ¹⁶ Taaku bop-anju ond yik ahelasu yumbeyuuu oo loh ti pin, de daka me-pasiv me bop savok la le. Ke, angela taahu yite paatôn vu taaku bop-anju tombe lohvu 2,400 kilomita, diin sen neep von-ambe laa-to, osin bayêên bop-anju naale diin-ambe la baandoni lôôt-ato, ond yik yoo loh ti pin. ¹⁷ Taahu yite paatôn vu kaatum-anju having tombe kaatum sen naale kasiy-ato ond lohvu 65 mita. Yik haah sen hil davu taahu va yuuh ame lak-ato ond yik angela taahu paatôn-anju vu kaatum.

¹⁸ Kaatum sen taaku bop-anju ond Anutu yoo samu lak tatuuh jaspera. Tonde bayêên bop-anju ond samu lak goal sen nivasas nôôn-ato ondeey yoo melangaah lôôt nambe dundum-ato. ¹⁹ * o 21:19 Ais 54:11-12*De tatuuh nomaayuuu-ambe laam yuuh sen naale hôôk kaatum danggaa-to ond Anutu yoo vunak ak tatuuh amengali-ngali pin sen daanggo lak mone bop-ato. Ke, tatuuh ti sen mengali lôôt-ambe nando hôôk kaatum danggaa-to ond haale nambe jaspera, tonde tatuuh amembu ango sen nayasakin-ato ond haale nambe sapaia. Tonde tatuuh valôôy ti tu yaal-ato ond haale nambe

aget, tonde tatuuh aniluuh ti sen tu yumbeyuuu-ato ond haale nambe emelal. ²⁰ Tonde tatuuh ti sen tu namaavaalu be nihees osin nivalôôy-ato ond tatuuh sadonikis, tonde tatuuh ti sen tu namaavaalu be vindak tii-to ond nihees-ambe haale nambe konilian. Tonde tatuuh anisang ti sen tu vindak yuuh-ato ond haale nambe klisolait, tonde tatuuh aniluuh vaha ango sen tu vindak yaal-ato ond haale nambe belil. Tonde

tatuuh anisang vaha ango sen tu vindak yumbeyuuu-ato ond haale nambe topas, tonde tatuuh aniluuh having nisang ti sen tu nomaayuuu-ato ond haale nambe klisoples. Tonde tatuuh amembu vaha ango sen tu nomaayuuu-ambe laam tii-to ond haale nambe haiasin, tonde tatuuh amembu vaha ti sen tu nomaayuuu-ambe laam yuuh-ato ond haale nambe ametis.

²¹ Tonde vinavi nomaayuuu-ambe laam yuuh-anju ond sil samu lak kukum valôôy sen daanggo lak mone bop-ato, ti ti yoo lohvu vinavi ti ti pin. Tonde mopaatôn talind sen taaku bop-anju-ato ond yoo goal anivasas nôôn malis-ambe melangaah nambe sen dundum-ato.

²² * o 21:22 Taato 15:3*Same aahe nambe dumb vaambuung ti naale taaku bop-anju le, malis. Yik Omaaho Bop Anutu sen niwêêk pin danggakook yii-to yuuh Sipsip Noow amu yoo latu dumb vaambuung-ambe yuuh dando. ²³ * o 21:23 Ais 60:19-20; Taato 22:5*Tombe taaku bop-anju ond taaku mekaalus ayuuu kwaav-ame natum e, malis, yik Anutu-te nikaapulis amu yoo navu melangaah vu taakuu-ju, tonde Sipsip Noow ond yoo tu taakuu-jute kin tumin. ²⁴ * o 21:24 Ais 60:3,5*Om omaahonôn vu taaku pin e mando dôôk taaku bop-anju yite melangaah, tonde silate lulemak-aso le daasupin silate vunakin dukana taakuu-ju. ²⁵ * o 21:25 Ais 60:11; Sek 14:7; Taato 22:5*Tonde langaah ond vinavi me-le baayiy daka le, tonde taaku bop-anju ond mekanu ma valok. ²⁶ Tonde vunakin pin osin hil pin-ate va nivasas vasa sen Anutu nayi nivasas-ato, ond le daasupin dukana taakuu-ju. ²⁷ * o 21:27 Ais 52:1; 1Ko 6:9-10; Taato 13:8; 21:8*Lemu va vaalu sen Anutu nayi payaa-to, osin hil sen dawiang va nipaya vaha vaha-to, tonde tatuuh ambu-so, ond vaa-ju me-le landukana taaku bop-anju le, malis lôôt. Yik hil vaalu sen Sipsip Noow kaavu sil haalend lukala yite kaapiya metumin-atêeto, ond yik hil-anju ond mem yoo le landukana taaku bop-anju lopayo.

Bel metumin-ate osin haah metumin-ate

22 * o 22:1 Esi 47:1; Joel 3:18; Sek 14:8*Lung atonde sim angela taato bel bopaata metumin-ate ti vu sa, tombe bel-anju yoo natêêlang lôôt lohvu dundum. Bel-anju vêel hatu omaaho lulemak Anutu yuuh Sipsip Noow-ate sia be la. ² * o 22:2 Jen 2:9; Esi 47:12; Taato 22:14,19*Tombe talind lavuun sen bel-anju hatu be laa-to, ond haah metumin-ate naale bel nanyandangga vaalu vaalu. Haah metumin-atêênju ond nayiis nôôn balon nomaayuuu-ambe laam yuuh hôôk ta ti, yik yoo nayiis nôôn ak kwaav ti ti pin. Haah-anju lis nawiing-ambe omaahonôn anind vasa nalak. ³ De va nipaya pin sen Anutu nimbayaa-to ond ti me-le mando dôôk taakuu-ju le, yik omaaho lulemak Anutu yuuh Sipsip Noow oo le mando hôôk taaku bop-anju, be yik Anutu-te hil kul-ate yoo le mondanohak vu yi. ⁴ * o 22:4 Saam 42:2; Mat 5:8; Taato 3:12*Tombe sil le mondanji mekaalus, de haale le nanjip ak sil damband. ⁵ * o 22:5 Taato 5:10; 20:6; 21:23,25; Dan 7:18,27*Taaku mekanu le nama na valok, de kin tumin osin taaku mekaalus-ame le bu melangaah jesin naah

e, malis. Yik Omaaho Bop Anutu-te nikaapulis oo le bu melangaah vu sil, tombe mem sil daatu lulemak-ambe sil ganggin omaahonôôn-ambe sil mando danggata osin danggata.

Yesu navu nom pavis

⁶ * o 22:6 Taato 1:1*Tonde sim angela nêêl vu sa nambe, "Vakasin-anjo yoo keenaanôôn lôôt, om lohvu nambe omaahonôôn pin oo lambiing gaving keen lôôt. Yik Omaaho Bop Anutu sen navu yite vakasin vu hil-ambe danêêl langaah-ato, ond wiing yite angela laam in nambe taato va pin-anjo langaah vu yite hil kul-ate be lanjok ni naambe navu nôôn jak pavis. ⁷ * o 22:7 Taato 1:3; 2:16*Yesu nêêl nambe, 'Ham gango, sa navu anaas vu ham pavis.' Om hil sen sil samu Anutu-te vakasin sen saanêêl langaah-ambe neep hôök kaapiyaa-jo, ond hil-anju kand vasa."

⁸ * o 22:8 Taato 19:10*Ke, tombe yik sa Jon soo hangoyin vakasin pin-anju osin saaha va yuuh amêê-ju lung la, le mem sa hatu pataav baambung la neep voon ngaaho vu angela sen navu taato va yuuh ame pin vu saa-to vaha be saawiingin nambe aanohak vu yi. ⁹ Le ma de nêêl vu sa nambe, "Game gambiing naambêên-jo le. Sa having hong-ande halim-aso sen Anutu-te hil-ato, tonde hil sen dawiing va lohvu Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-jôôto, ond yik yiy ahondoos-ambe yaatu Anutu-te hil kul-ate, om yik goo ganohak vu Anutu timu." ¹⁰ * o 22:10 Taato 1:3; 10:4*Tonde yik angela nêêl vu sa having nambe, "Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-jôôto ond game gambu teenin e, in va yuuh ame sen Anutu navu biing naatok naam langaah-ato yite busin ngaaho lak lung la. ¹¹ * o 22:11 Dan 12:10*Om hil sen dawiing va nipayaa-to ond yoo mondambiing, de hil sen dawiing va nindanjeen-ato ond yik yoo lambiing lôôt, tonde hil sen dawiing nivalok-ato ond yik yoo lambiing va nivalok lôôt, tonde hil sen latu hil vaambuung-ato ond yik yoo lanjakin sil lôôt."

¹² * o 22:12 Taato 2:16,23; Ais 40:10; 2Ko 11:15*Yesu nêêl nambe, "Ham gango, sa navu anaas vu ham pavis. Sa navu anaas in saambu nyevahaan vu omaahonôôn ti ti pin nohvu va sen yoo dawiing-ato. ¹³ * o 22:13 Taato 1:8,17; 21:6*Yik saa-jo, sa omaaho nalu munggin osin ahus. Sa danggakook osin to, soo natung dangga lak kul-ambe soo navu samu kul ahus la.

¹⁴ * o 22:14 Taato 22:2*"Om hil sen lalipis silate lolop-ato ond sil oo kand vasa, in sil lalohvu nambe lanja ha-haanôôn sen metumin-atêêto, tonde sil lalohvu nambe landukana vinavi sen taaku bop-anjuuto. ¹⁵ * o 22:15 Taato 21:27*Nganjo hil sen lalohvu voov anipayaa-to osin yaavak ambu-so, de baayamb ambu-so, tonde hil sen dayiis omaahonôôn-ambe dayimb-ato, osin hil sen dalohak vu anutu tatuhin vaha-sôôto, tonde hil pin sen ahend naving kakook tatuhin-ate be davu sapa hôök-ato, ond hil-anjo sil-ame le landukana mando dôök Anutu-te taaku bop-anju le, sil e mando voon.

¹⁶ * o 22:16 Lom 1:3; Taato 2:28; 5:5; Nam 24:17*"Yik sa Yesu sen soo aawiing sate angela laas vu ham-ambe nêêl sate vakasin-anja vu ham bel-ate. Saa-jo sen sate danggakook neep vu Devit, in Devit-ate hil vu taamusin-ato ti sa, tonde sa matam bop sen natum hôök samiinaanôôn-ato."

¹⁷ * o 22:17 Taato 21:6*Tonde Vavi Vaambuung ayuuh Sipsip Noow vane lanêêl nambe, "Ganaam," om hil sen lango vakasin-anju yoo daanêêl gaving naambe, "Ganaam." De hil sen lond bambôöv in bel-ato ond yik yoo lanaam. Hil sen lawiingin nambe daanum bel-ato ond yik sil lanaam-ambe daanum bel metumin-ate sen Anutu yoo bu nyemalis amu vu sil-ato.

¹⁸ * o 22:18 Diu 4:2; 12:32; Taato 15:1*Saambu kôôvu hil pin sen gango Anutu-te vakasin sen neep hôök kaapiyaa-jôôto naambe omaaho ti naanêêl vakasin ango yoov dukana vakasin-anjo gaving, ond va nimeen pin sen Anutu nêêl langaah hôök kaapiyaa-jôôto ond Anutu le biing va nimeen-anju naatovu yi. ¹⁹ * o 22:19 Taato 22:2*Tonde sim omaaho ti nambe nôôh Anutu-te vakasin sen neep langaah hôök kaapiyaa-jo boov ti vêêl, ond yik Anutu le nôôh yi vêêl de me-le ja ha-haanôôn sen metumin-atêêto le, de me-le mando dôök taaku vaambuung bop sen nêêl vakasin ak-ambe neep hôök kaapiyaa-jôôto le.

²⁰ * o 22:20 Taato 3:11*Ke, omaaho sen nêêl vakasin langaah ak va yuuh ame pin-anjôôto ond gêên nêêl nambe, "Keen lôôt, sa navu anaas pavis."

Êê-e Omaaho Bop Yesu, ganaam-o.

²¹ Yik vakasin lung laa-ja. Omaaho Bop Yesu-te samu samu naas mando gaving ham pin.